

DE NIEUWE GIDS.

Tweemaandelijksch Tijdschrift.

VOOR

LETTEREN, KUNST, POLITIEK EN WETENSCHAP,

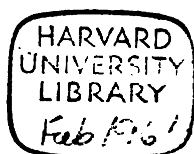
ONDER REDACTIE VAN:

FREDERIK VAN EEDEN, F. VAN DER GOES, WILLEM KLOOS
EN ALBERT VERWEY.

TWEEDE JAARGANG.

EERSTE DEEL.

AMSTERDAM,
W. VERSLUYS.
1887.

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
Feb 1961

INHOUD.

2e Jaarg. 1e Aflev. 2 1 October 1886

DE NIEUWE GIDS.

Redactie: FREDERIK VAN EEDEN, F. VAN DER GOES, WILLEM KLOOS
en ALBERT VERWEY.

INHOUD.

AMSTERDAM,
W. VERSLUYS.
1886.

HET PALINGOPROER.

DOOR

DIEDERIK v. AMSTEL.

I.

» . . . . dat palinkje zou een staartje hebben," schreef een geestig journalist, Dinsdag den 27sten Juli. 1)

De man had gelijk, en kon niet anders dan gelijk hebben. 's Avonds te voren had hij het staartje van dat palinkje gezien: TACHTIG DOODEN EN GEWONDEN.

Men moet een geboren humorist wezen, om enkele uren, na het aanschouwen van zulk een bloedbad, zoo snaaks te kunnen snappen. Die woorden wekten onze bewondering, maar zij waren tevens ons oorzaak van vreugde. Immers zij verschaften ons de zekerheid, dat men door het *Handelsblad* als bron te raadplegen, geen zegsman zou kiezen, die door overmaat van gevoeligheid de Jordaanbewoners in een te gunstig licht mocht willen plaatsen.

Wat kan een geschiedschrijver meer waard zijn dan een onverdacht ooggetuige?

Zoo begrijpt men, dat wij, ten einde zelf niet voor partijdig

---

1) *Handelsblad* 28 Juli.

gehouden te worden, met een dankbaar hart, het relaas van het *Handelsblad* tot uitgangspunt van onze beschouwingen hebben genomen.

II.

Welke zijn de feiten?

Op Zondag 25 Juli waren de bewoners van de Lindengracht en omliggende buurten bezig zich te vermaken. Men was aan het palingtrekken.

»*Om half vijf begon het feest en reeds had men drie maal getrokken, toen twee surveilleerende agenten van politie den palingtrekkers gelastten hun spel te staken.*"

Was dit palingtrekken plotseling opgekomen?

»*Reeds den voorgaanden Zondag hadden de bewoners der Lindengracht een feestje georganiseerd, dat bestond in zakloopen, en dat, daar het van erg onschuldigen aard was, naar het schijnt door de politie oogluikend was toegelaten. Daar dit nu goed geslaagd was, werd besloten om den volgenden Zondag eens paling te trekken.*"

De Lindengrachters wisten dus, dat zij een potje konden breken.

De politie was, indien zij behoorlijk zich liet onderrichten van hetgeen in de Jordaan voorviel, een week te voren gewaarschuwd.

Laat ons echter aannemen, dat de politie volstrekt niet bekend was met het besluit der tevreden zakloopers om den volgenden Zondag paling te trekken! Zij zal Zondagmiddag eerst bespeurd hebben, dat er een feestje werd verwacht en georganiseerd. 't Is wel schier ondenkbaar, maar het is plicht de zaak zoo weinig bezwarend mogelijk voor de politie zich voor te stellen.

Zondagochtend en middag zijn de Lindengracht en omliggende buurten in afwachting van het zoo hartstochtelijk beminde palingtrekken. Zondagmiddag wordt eindelijk de lijn gespannen. Zij wordt bevestigd aan twee tegenover

elkander liggende huizen. De gracht stroomt vol volks. »*Duizende personen woonden het bij.*"

De politie heeft dien ganschen Zondag niets bemerkt van de voorbereiding tot het feest, na een week lang geen woord vernomen te hebben, waaruit zij kon afleiden wat er in de Jordaan omging!

Men moet het wel aannemen. Immers: *Om half vijf* begon het feest en *reeds had men drie keeren getrokken,* waarbij enkele personen in het water waren gevallen, »*toen twee* surveilleerende agenten den palingtrekkers gelastten hun spel te staken."

Dus eensklaps, *midden in hun spel,* werd dezen bedorven kinderen, die de Zondag te voren zakgeloopen hadden, aangezegd hun geliefkoosd vermaak er aan te geven.

Als uit den hemel vallen deze twee politieagenten op de Lindengracht.

Gewone menschen zijn het inderdaad niet geweest.

Men zie hen aan het werk.

De Lindengracht is zwart van de menschen. In spanning wachten de duizenden af wie de reeds driemaal getrokken paling van het touw zal scheuren. Zij hebben al vast eenige personen in het water zien vallen en spitsen zich op een herhaling van dat genot. Een ruw genot, maar men heeft heel wat »beschaving" noodig voor men het geen genot meer vindt, — en de Jordaners zijn niet van een gesoigneerde educatie!

Dat vermaak aanschouwen ook de twee politieagenten. De vischkoopers, die het spel hebben aangelegd, weigeren het palingtrekken te staken nu het reeds ten einde loopt. Wat zullen onze rustbewaarders doen? Men heeft het gelezen: »*Een der agenten ging toen naar de kamer van perceel n°.* 119 *en sneed het touw los*".... »*terwijl de andere versterking ging halen*". Een wierp de vonk in het kruitmagazijn, terwijl de ander de brandweer ging roepen!

TACHTIG DOODEN EN GEWONDEN.

III.

Is in deze geheele geschiedenis van de zijde der politie iets, ook maar het geringste, te ontdekken, dat pleit voor haar nadenken, haar overleg, haar takt, haar menschenkennis?

De politie kende het terrein harer werkzaamheid niet, zij was een vreemdeling in de Jordaan. Zij weet niet wat er omgaat onder het volk.

Wij hebben in den laatsten tijd veel gelezen over het plebs, het gepeupel, het grauw — en wij willen aannemen, dat er tusschen Prinsengracht en Lijnbaansgracht ettelijke personen wonen, die het gebruik van een dergelijk woord wettigen. Maar wie dat mocht weten, der Amsterdamsche politie was het onbekend. Hoe zou het haar anders in den zin zijn gekomen, een gracht, waarop duizenden Jordaners bijeen zijn, in spanning over den afloop van een volksvermaak, door *twee* agenten mores te willen leeren? Had er in het hoofd van den agent, die op dat noodlottig oogenblik het touw doorsneed, een aasje gezond menschenverstand gehuisd; had in plaats van een agent, de commissaris van politie zelf, — bij een zoo ernstig en delicaat geval geen overmaat van ambtsvervulling! — zich op de Lindengracht vertoond, men zou zich zeker tevreden hebben gesteld met het opmaken van proces-verbaal en thans zou men niet van de verschrikkelijkste tooneelen, van tachtig dooden en gewonden behoeven te gewagen.

IV.

Maar misschien verliezen wij het een of ander uit het oog, dat de houding van den agent en het beleid van den commissaris in een gunstiger licht stelt. Wellicht zijn politieagenten in de Jordaan personae gratae, streelt het de bewoners er een of meerdere te ontmoeten, en kon aan niemand beter dan aan een agent worden opgedragen, duizenden menschen tegelijk in hun vermaak te storen, en, desnoods met geweld, tot hun plicht te brengen.

Men weet, dat het tegendeel waar is. In het algemeen leeft er geen soort van menschen bij de lagere klassen te Amsterdam, dieper veracht en inniger gehaat dan de politieagenten. De Jordaan staat in dit opzicht niet hooger dan de overige stadsdeelen; eer lager. Men kent daar een groot aantal agenten bijzonder goed, aangezien zij uit deze kringen zijn voortgekomen, of onder deze standen hun woning hebben gevonden. De politieagent is dezen lieden niet zelden het bête-noire, juist omdat hij hun naar afkomst en ontwikkeling zoo nabij staat. Het zijn huns gelijken, die de helm, de koperen knoopen, den stok en de sabel dragen; huns gelijken, soms ook hun minderen. Zij spreken dezelfde ruwe taal, hebben gelijksoortige manieren, en vertoonen daarmede overeenstemmende moreele eigenschappen. Wanneer deze agenten, — de goeden moeten het ook hier met de kwaden misgelden — optreden, om met gezag het woord te voeren, of om te handelen in strijd met de wenschen der burgers, die onder hunne voogdij staan, dan begint het reeds te kooken in de gemoederen, en zoodra de agent ook maar het geringste doet, dat hun een uittarting schijnt, blijft de daad, het verzet, niet achterwege. Zoo geschiedde het dan ook Zondag den 25sten Juli.

Het touw was doorgesneden, maar de palingtrekkers bonden het zich om het lijf. »*Toen dit echter door de in tijds aangerukte hulp evenzeer werd belet, keerde de menigte zich tegen de politie, greep men den agent, die het touw had afgesneden, aan, wierp hem in een kelder, waar hij ergerlijk werd mishandeld....*"

De strijd, een oogenblik te voren niet voorzien, ontbrandde — en nu op eens voor goed.

»*De agenten sloegen toen met hun sabel de menigte uiteen, maar zij was in getal veel sterker dan de politiedienaren, zoodat deze spoedig gedeeltelijk werden ontwapend, hun sabels in de gracht werden geworpen, terwijl andere agenten op de vlucht werden gejaagd of mishandeld. Het getal der politieagenten groeide door de gerequireerde hulp van andere bureaux steeds aan, doch hoe sterker zij werden, des te gro̊ter werd*

de menigte. De straat werd op verschillende plaatsen opengebroken en de politiedienaren werden met keien geworpen, waardoor menig hunner werd gekwetst. Een agent vluchtte bij een bakker in en in dat huis werden zoowel ruiten als roeien stukgeslagen. De gaslantaarns werden intusschen opgestoken, doch weder door de menigte uitgedraaid. 't Was toen, dat de sterkte der politie tot een paar honderd agenten was aangegroeid, die, hoewel vele charges makende en talrijke personen arresteerende, weinig tegen de overmacht vermochten. Niet alléén dat men met straatsteenen wierp, maar men haalde zelfs de pannen van het dak, men gebruikte bloempotten en een ijzeren ketel als werpwerktuigen.

De vrouwen droegen in haar boezelaars keien en steenen aan om gebruikt te worden tegen de ongelukkige politieagenten, die het tegenwoordig hard te verantwoorden hebben.

Op een gegeven oogenblik wierp de menigte zich op een inspecteur, wien zij ontwapende, sloeg en in de Lindengracht wilde verdrinken. Een vrouw uit de menigte wist echter dit feit te voorkomen, door die bedrijvers tot rede te brengen."

Plotseling ontstónd dus dit oproer. Buitengewoon snel won het in omvang en steeds nam het toe in hevigheid, Het liet zich des Zondags waarnemen als een ontzettende uitbarsting van fellen wrok jegens de politie. Een ander karakter daaraan toe te schrijven is vergeefsche moeite. Het was als een oordeelsdag. Het volk wilde met zijn lang opgespaarde grieven afrekenen. *Twee honderd* met ontbloote sabels zwaaiende agenten, werden door de duizenden teruggedreven. Bij het lezen van het verhaal, door het *Handelsblad* gegeven. is het ONMOGELIJK aan iets voorbedachts, van welken aard ook, te denken. Het hartje van de Jordaan, stond als op één oogenblik in vlam; wijl het sedert lang doortrokken-was van de olie van den haat. In dien vuurzee, welke zoo hoog opgolfde en zoo wild woedde, heeft den volgenden dag het socialisme wat het kon geblazen, doch zonder veel aan den toestand te veranderen of dien te verergeren. Het kookpunt was reeds bereikt. Toen eenmaal bij herhaling een corps van tweehonderd agenten was teruggewor-

pen, zóo dat dit het veld moest ruimen, had ook, zonder socialisme, aan een dempen van dit oproer door de politie zelve niet meer kunnen worden gedacht. De politie was verslagen. De strijd moest door een andere macht worden beslist.

V.

Wij maken de laatste opmerking niet zonder bedoeling. Het is noodig dat men op dit punt de aandacht vestigt. Men is van stonde aan begonnen de schromelijke misslagen door de politie begaan, met den mantel der liefde te bedekken, of juister gezegd, onder den mantel van den haat tegen het socialisme te verbergen. Had dit geen ander gevolg dan dat een oppervlakkig en rumoerig socialisme hier door nog meer in discrediet kwam bij de rustige burgerij dan reeds het geval is, wij zouden er vrede mede kunnen hebben. De taal, die de socialistische redenaars voeren, de middelen, die zij aanprijzen en de utopiën, door hen voorgestaan. zijn van dien aard, dat men moeilijk eenige sympathie voor de leiders dier partij kan gevoelen.

Dóch terwijl men zich uitslooft om de verantwoordelijkheid voor deze »tachtig dooden en gewonden" op de schouders der socialisten te schuiven, leidt men de aandacht van het publiek van de ware oorzaak der rampen af, doet het de oogen sluiten voor fouten, die begaan zijn, en voor het *blijvend karakter* der gevaren, die ons bedreigen.

Het *Handelsblad* gaat in deze vooraan.

Sedert lang is voor dat blad het socialisme met zijn roode vlag als het roode lapje, waartegen de stier brult en dat hij met zijn hoorens vervolgt. Schrijft iemand iets ten voordeele van een socialist, dan kan hij rekenen op eene kastijding, die sprekend gelijkt op de kloppartijen, waarop Jordaners eene politie, die hen ergert, trakteeren. Het regent scheldwoorden, straatsteenen en dakpannen. Evenmin als onze achterbuurt-bewoners begrijpen kunnen, dat politieagenten dienaren van het gezag zijn, die hun plicht moeten vervul-

len, schijnt de redactie van het *Handelsblad* tot zooveel nadenken bekwaam, dat zij zoude inzien, hoe iemand van karakter niet kan zwijgen, als zijne overtuiging hem tot spreken roept. De Jordaners en de Heer Charles Boissevain, kennen, genen in hun strijd, deze in zijn vervolgingsijver, slechts booze bedoelingen. Men herinnert zich wat vóor enkele weken den Heer v. d. Goes is wedervaren. Genoemde Heer had zich schuldig gemaakt aan dezelfde fout, waardoor ook ditmaal de Amsterdamsche politie zich heeft onderscheiden. Gebrek aan takt, en (een ware politie-hebbelijkheid) het gebruik maken van woorden, die eenige malen krasser zijn dan het oogenblik en het onderwerp vereischen. En wat geschiedde nu in de journalistische Jordaan? De straten werden opgebroken, de gaslantaars uitgedraaid, er werd met keien geworpen, dag aan dag zag men geheele Hunebedden door de lucht zweven, zelfs de bloempotten werden uit de hekjes gerukt en de testen met vuur daalden neder op het hoofd van den schuldige. Er ontstond een rumoer, waarbij de Beurs van streek geraakte en heel het land dreunde onder het wapengedruisch. De redacteur van het *Handelsblad* haalde uit de brochure van den Heer v. d. Goes eenige scherpgekante woorden aan, plaatste die nevens elkander en riep, als hadde een soort van dolheid hem aangegrepen, vermoord dien assuradeur, vernietig dien Nieuwe-Gids-redacteur. En inmiddels vermeldde hij met geen enkel woord, — dus ook niet in woorden, die uit *zijn* deugdzame pen kwamen — hoe de Heer v. d. Goes wel degelijk ter snede op twee zaken gewezen had, die men in onze dagen en in ons van ouds in de vrijheid opgevoed Nederland dreigt uit het oog te verliezen: 1° dat een rechter, zoo ver mogelijk verwijderd behoort te blijven van het beoordeelen van staatkundige meeningen, en 2° dat dwang het slechtste middel is om iemand van staatkundige of economische dwalingen te genezen. Velen vonden die eenzijdigheid zoo ónverklaarbaar, dat zij ten einde raad, hun toevlucht namen tot het vermoeden, als zou de Heer Boissevain, redacteur van den ouden Gids, slechts deze gelegenheid hebben aangegrepen, om den Heer

v. d. Goes, redacteur van den Nieuwen Gids, den voet te lichten. Een opheldering die hun hart noch hun verstand eer aandeed. Hun hart niet, aangezien het steeds een laagheid zal blijven, het lage van zijn medemensch te onderstellen, en hun verstand niet, daar zij door bovengenoemde verklaring te geven, bewezen weinig te hebben nagedacht, niet zeer scherpzinnig te zijn. Het *Handelsblad* getrouw te lezen, gelijk een Amsterdammer betaamt, en niet te bemerken, dat de polemische pen der redactie in handen is van een zeer vrouwelijke natuur, van iemand die zich meer door zijn gevoel dan door zijn verstand laat leiden, getuigt niet van helderheid van blik.

Voortdurend is in het *Handelsblad* de vrouw aan het woord, wier week, voor indrukken vatbaar gemoed zoo gaarne de zonnestraaltjes, de dauwdruppen, de lentezuchtjes opvangt, en de gewaarwordingen door dezen ontstaan, soms met aandoenlijke teederheid, den lezer weder geeft en vooral bij de lezeressen weet te voorschijn te roepen. De schoonheid van het sneeuwkleed, de eerste madeliefjes in het Vondelpark, de melkgevende koe op natuurlijke wijze gemolken, het fladderen en tsilpen der vogeltjes en zoo veel meer, doen den redacteur kennen als iemand, wiens geest bij voorkeur behagen schept in zacht getinte tafereeltjes. Het zijn geenszins de stoute lijnen, de forsche afmetingen en de duistere diepten, die hem aantrekken. Het meest alledaagsche, het kinderlijk eenvoudige, vaak ook het kinderachtig kleine neemt zijn ziel in beslag.

Vrouwelijk is zijn vereering voor het groote en schoone in die mate, dat het groote en schoone in zijn vereering liefst in vrouwelijke vormen wordt gedacht. Een Koningin is hem eigenlijk veel heerlijker dan een Koning. Hij zou in staat zijn voor Victoria een voetval te doen en met ons Prinsesje dweept hij, als ware zij het Christus-kindje, waarvoor de Wijzen uit het Oosten knielden.

Vrouwelijk is deze schrijver tot in zijn beeldspraak. Wie b. v. zou er ooit aan gedacht hebben, een artikel over de Nederlandsche politiek te schrijven onder het motto en als

eene variatie op het thema: »Kan dit goed tegen wasschen?"

Vrouwelijk ook is zijn filosofie. Opmerkelijk hoe juist in het Nr., waarin het verhaal van de ongeregeldheden op de Lindengracht een plaatsje vond, een lieflijk schetsje als tegenhanger wordt geteekend.

Na medegedeeld te hebben hoe drie pengoeïns, die volgens de handboeken »allerezelligst" in troepen leven, elkander »zoo *onhartelijk*" bejegenden, dat zij gescheiden moesten worden, geeft hij een »*treffend voorbeeld van dierenliefde*". De kameel heeft haar jong tegen het onweer willen beschutten en doodgedrukt. »*De teedere moeder, haar bang onrustig kind*" — ziedaar de vrouwelijke terminologie voor een kameel, die haar veulen beschermt. »Hare smartkreten waren inderdaad aandoenlijk". — De Heer Boissevain heeft ongetwijfeld dit roerend tooneel bijgewoond en zijn gansche gemoed is er van vervuld. De smartkreten gaan bij hem niet het eene oor in het ander uit. Zij snijden hem door de ziel. Het treft hem, dat zulk een leelijk beest zoo week van sentiment kan zijn, en des anderen daags schrijft hij: »Zoo leert men, zelfs in een onoogelijk dier als de kameel de moedersmart eerbiedigen." Men kan nagaan wat voor zulk een persoonlijkheid het palingtrekken moet geweest zijn. Ook bij deze handeling heeft hij langer dan iemand anders verwijld. »Het dier, zoo schreef hij, lijdt intusschen onduldbare pijnen. Een paling is taai van leven en hoe scherp het touw ook snijdt, het (dier, niet het touw) geeft niet spoedig den geest, maar krinkelt zich wanhopig in allerlei bochten om de handen van hen, die het zoo verfoeilijk trekken." De onaandoenlijke *Times* wist slechts te zeggen, dat een paling zóo taai is, dat bij dit dier het onderscheid tusschen gedood en mishandeld te worden vervalt. De meer vrouwelijke, de huismoederlijke schrijver legt daarentegen nadruk op de onduldbare pijnen, — en naar het ons voorkomt, volkomen terecht.

Het is bij velen gewoonte laag neder te zien op deze eigenaardigheid van het groote blad. Men acht dergelijke naar het sentimenteele riekende beschouwingen niet op haar plaats in een Handelsorgaan. Doch o. i. gaat deze afkeer van het

liefiijke wat te ver. Wij zouden veeleer in dit weibliche element de sterke zijde dier courant willen bewonderen, en wij erkennen gaarne, dat het Moeder-de-Gans-achtige harer artikeltjes op de groote menigte der onontwikkelde lezers en lezeressen een heilzamen invloed uitoefent.

Doch de medaille heeft ook hare keerzijde. De vrouwelijke auteur blijft vrouwelijk, waar zijn arbeid den mannelijken geest vereischt. In plaats van kalme waarneming, breede opvatting en strenge ontleding, vindt men bij dezen politieken journalist, zenuwachtigheid, prikkelbaarheid, hysterie.

Elke zaak wordt voor hem een persoon; alle tegenspraak euvelmoed. Sympathie en antipathie heeten zijn motieven. En steeds baadt hij zich in een overvloed van feiten, daar de beelden zijner ziekelijke fantasie hem werkelijkheid schijnen.

Het is opmerkelijk, veel vrouwelijker nog, dan in zijn natuurbeschrijvingen en huiselijke opmerkingen, wordt deze politicus, zoodra hij zich in den strijd mengt. Het is daarom even doelloos met hem te debatteren, als zich te meten met eene vertoornde dame. Bij zijn dispuut volgt hij nooit de lijn der redenering van zijn tegenpartij. Op de wijze der Evaas, pakt hij er een puntje van beet, en draait er om in den ronde, tot het u, gelijk hem zelf, geel en groen voor de oogen wordt. Hij weet niet van ophouden. Zoodra Moeder Eva iets heeft aangetroffen, dat naar een argumentje zweemt, brengt hare geaardheid mede dit in het twistvuur zóo dikwijls te herhalen, dat elke syllogisme er voor wijkt, en waar dit niet spoedig genoeg geschiedt, vliegt zij op, stijgt hare hartstochtelijkheid tot kwaadaardigheid, en hare kwaadaardigheid tot razernij: een gemoedsstemming volkomen gelijk aan die, waarin de Jordaners verkeeren, wanneer hun het palingtrekken wordt verboden.

Is de Pers eenmaal zulk eene vrouw geworden, dan moet, ondanks de edelaardigste bedoelingen, hare invloed noodlottig zijn.

VI.

» *Tachtig dooden en gewonden.*" Op wiens rekening hebben wij die te schrijven?

Het *Handelsblad* weet het: »Het in een beschaafd land onontbeerlijk verbod om paling te trekken op de openbare straat, was slechts eene kleine aanleiding.

»Indien niet reeds maanden lang kunstmatig en kwaadwillend voortdurend het volk tegen de politie ware opgeruid — indien de lieden niet met verzet tegen de politie vertrouwd waren gemaakt, zouden de schandelijke aanvallen op agenten, die hun plicht deden," niet geschied zijn.

» We hebben sinds lang gewaarschuwd, dat de aanhoudende stelselmatige opruiing tot geweld, door eenige oproerstokers in eene groote stad, ernstige gevolgen moesten hebben, vooral wanneer lieden, die het beter behoorden te weten, het aanprijzen van ruw geweld, als uiting van staatkundige meening, in hun bescherming nemen.

»Telkens werden de aanvallen tegen de politie ernstiger.

» Van verzet kwam het tot peperstrooien.

» *Het verbod om paling te trekken was enkel eene aanleiding, zooals elk ander optreden van de politie dat ook geweest zou zijn.* Omdat men in een beschaafd land verbiedt, dat op een Zondagmiddag, tot genoegen der burgerij, zoolang aan een paling gerukt wordt, dat de kop van het lijf valt, plant men geen roode vlag op een barricade en stelt men zich niet aan als onderdrukte burgers, die eene ontzettende verdrukking te wreken hebben.

»Doch men is voortdurend opgeruid tegen de politie. Men las en hoorde van meer dan eene zijde van verzet met geweld tegen de gestelde macht, van betichtigingen tegen den burgemeester en het Dagelijksch Bestuur, van schandelijke beleedigingen van onze rechterlijke macht."

Hier zien we de vrouwelijke bewijsvoering in volle kracht. Vier en twintig uur nadat het blad zelf een verhaal gege-

ven heeft van de ongeregeldheden op Zondag, waarin noch van opruiers, noch van socialisten sprake was, — tenzij de vermelding, dat onder een groot getal arrrestanten er een paar werden aangetroffen — is het verstoorde palingtrekken in de geheele historie reeds bijzaak geworden.

De sympathie voor de politie en de antipathie tegen de socialisten zijn van nu af alles, en blijven alles. Dat de politie een misslag begaan heeft, met geen enkel woord wordt er zelfs maar op gezinspeeld; dat de socialisten, in elk geval de vijanden van het *Handelsblad*, uitsluitend verantwoordelijk zijn voor deze »tachtig dooden en gewonden", staat vast.

»De politieagenten, die het tegenwoordig hard te verantwoorden hebben, zijn twee dagen lang gesard". En dat is niet, wijl de Jordaners razend geworden waren, ten gevolge van de onmenschkundige wijs, waarop men hen, midden in een, volgens hun meening, onschuldig vermaak had gestoord, neen, het is het gevolg van de stelselmatige opruiing tot geweld door eenige oproerstokers.

»Telkens werden de aanvallen tegen de politie heviger."

»Van verzet kwam het tot peper strooien"... Van peper strooien tot schieten, van schieten tot een poging om een inspecteur te verdrinken. Meegens — Geel — Lindengracht, d. i. half de Jordaan, in die orde heeft zich de oproerige geest ontwikkeld. »*Daarop* werd het straatsteenen-argument ter hand genomen." Een argument, zou men meenen, zoo oud als de wereld! — Maar Meegens, Geel en de Lindengrachters zijn niet de schuldigen. Zij huizen elders. Zij heeten Domela Nieuwenhuis en.... Dr. Abraham Kuyper!

Waren er niet tachtig dooden en gewonden gevallen men zou zich over deze verblindheid kunnen bedroeven of vroolijk maken, zonder de lieve dame, die er aan lijdt, in opspraak te brengen bij het publiek. Maar de toestand is te ernstig geworden, men mag niet nalaten te onderzoeken, wat waarheid is.

Zijn waarlijk de Sociaal-Democraten aansprakelijk voor het Jordaan-oproer, of is de politie de oorzaak? Het antwoord

op die vraag beslist over de gedragslijn, die de autoriteiten te volgen hebben. — Daarom overwege men thans zonder zich door sympathie of antipathie te laten leiden.

Ons schijnt voor een onbevangen gemoed het karakter der jongste wanordelijkheden duidelijk genoeg.

Het is niet te loochenen, dat reeds lang vóor er te Amsterdam van Sociaal-Democratie ernstig sprake was, er eene wantrouwende, onvriendelijke geest tegen de politie bij de burgerij heeft bestaan. Die geest is traditioneel.

Het is verder boven alle bedenkingen verheven, dat in het bijzonder de Jordaan, zich steeds heeft beschouwd als boven de politie verheven. Het is, zoo lezen wij in het *Handelsblad*, »een oude overlevering in de Jordaan, dat zij zichzelf regeert en geen politie noodig heeft."

Het is een feit, wij spreken hier met het *Handelsblad*, dat »dat fiere bewustzijn, onder den invloed van een Zondagsborrel nog verlevendigd, zoo *spoedig* bleek gekrenkt te zijn, dat men maar *dadelijk* een steen opnam om zijn redeneering kracht bij te zetten."

Het wordt zelfs door het *Handelsblad* erkend, »dat de opruiende, verderflijke taal, welke de socialistische pers verspreidt onder gewone omstandigheden door de bewoners dier buurt onvoorwaardelijk wordt veroordeeld."

Het staat in het *Handelsblad* te lezen, dat dien Zondag, »menschen, die drie straten verder woonden, er zelfs geen agent gezien hadden, op gezag van kwade jongens of half beschonken buren, de agenten voor moordenaars uitmaakten en woedend te hoop liepen."

En toch tot verschooning der politie, krijgen de sociaal-democraten het oproer voor hun rekening. Zij verspreidden het gif, en dat werkte zoo snel!

Ongetwijfeld hebben zij gedaan wat zij konden, maar zou dit oproer zonder sociaal-democratie niet zijn ontstaan; zou het, zoo mag men vragen, zonder sociaal-democratie, niet nog veel krachtiger hebben gewoed? Men denke slechts aan het optreden der gebroeders Mens tegen de roode vlaggen.

De haat tegen de politie was in de Jordaan zóó fel, open-

báarde zich zóó oogenblikkelijk en algemeen, dat de sociaal-democratie hier al zeer weinig verklaart.

VII.

Waarom is de politie gehaat? Dat is de vraag. Zij is gehaat bij den minderen man, en zij wordt niet hoog geacht door den burger, al stroomden mild bijdragen in het fonds tot ondersteuning van gewonden. Bewijzen voor deze stelling kan men bij honderden vinden, als men zich te Amsterdam op straat beweegt.

Wat heeft de Heer Steenkamp van ons politiecorps gemaakt? Welk is het gehalte der agenten, van welk beleid geven de hoofden blijk? Klachten over het een en ander zijn talrijk; zelfs aan den gemeenteraad werden zij overgebracht en door gemeenteraadsleden werden zij herhaald, maar zonder gevolg. Men wist reeds lang, dat het gehalte der agenten te wenschen over liet, dat vele hunner gerecruteerd uit de laagste standen, geroepen tegen een laag loon een uiterst vermoeiende en dikwijls gevaarlijke taak te vervullen, juist niet de personen waren, van wie men een verstandig, bezadigd optreden mocht verwachten. Deze politie stond onder de hoofdleiding van den Heer Steenkamp, die zijn sporen heeft verworven als brandweercommandant. Als zoodanig verdiende hij den lof, dien men hem geeft. Maar heeft hij getoond ook als politieman the right man in the right place te zijn? Een zeker militair voorkomen en persoonlijke moed ontbreken onzen agenten niet, ook zijn zij voor hun werkzaamheid een weinig militair gedrild. Het geheel als machine beschouwd, heeft ongetwijfeld tot op zekere hoogte den invloed van den gewezen brandweercommandant ondervonden. — Men behoort dat te erkennen. De Heer Steenkamp is een organiseerende persoonlijkheid.

Maar eene politiemacht op te kweeken, vereischt andere eigenschappen, dan het vormen van een brandweercorps, of van een legerafdeeling. De politieagent moet in de meest verschillende omstandigheden optreden en van zijn takt hangt

meermalen de rust van de stad, het leven van een aantal burgers af. Van dien takt is in den laatsten tijd ten onzent zoo zelden iets gebleken. Veeleer het tegendeel. Een jaar lang wordt er reeds een oorlog op stok en sabel gevoerd tegen de zoogenaamde sociaal-democraten en is Amsterdam het tooneel geworden van kloppartijen, zooals geen enkele stad van het vastenland. Zelfs te Parijs, waar de oproerige elementen zoo veel talrijker zijn en volleerd in de kunst om zich te organiseeren, is het rustig in vergelijking met Amsterdam. Wat zou er echter in de fransche hoofdstad wel gebeuren, als de Amsterdamsche politie daar de orde eens moest handhaven?!

Meent men dat eenig volk het verdraagt, als de politie steeds met de sabel gereed staat, en bij tusschenpoozen, eenmaal losgelaten, als een blinde op de burgers inhakt? Welk beleid hebben de hoofden der politie, bij de socialisten-oploopjes, bij de socialistenvergaderingen aan den dag gelegd? Hetzelfde beleid als in de Jordaan op Zondag 25 Juli. Een totale absentie van beleid. De razzia in Café Zincken, was zij voor de honderden daar vergaderd, iets minder verbitterend en tot verzet prikkelend, dan het doorsnijden van het touw, waaraan de paling hing?

»Indien niet reeds maanden lang kunstmatig en kwaadwillig voortdurend het volk tegen de politie ware opgeruid — indien de lieden niet met verzet tegen de politie vertrouwd waren gemaakt, zouden de schandelijke aanvallen op agenten, die hun plicht deden, niet geschied zijn," aldus het *Handelsblad*. Het is noodig, dat dergelijke verklaringen regelrecht worden tegengesproken. Ieder die een getrouw verslag van het gebeurde op Zondag 25 Juli leest, die met het *Handelsblad* weet, dat deze palingtrekkers geen socialisten waren, dat heel de Jordaan, mannen, vrouwen en kinderen, op eens, te gelijk, als razenden tegenover de politie stonden, zal moeten erkennen, dat dit »oproer" niet zou zijn uitgebroken, indien de politie met beleid had gehandeld; tevens dat die uitbarsting niet zóo hevig zou zijn geweest, wanneer niet de politie bij heel de mindere bevolking stond aangeschreven

als een macht, die door stok en sabel tracht te regeeren.

Had op het noodlottig oogenblik in den namiddag van 25 Juli de oude commissaris Steenbergen, die de Jordaan kende, die zichzelf in de Jordaan, als 't noodig was, vertoonde, nog aan het bureau van de Noordermarkt gezeteld, — hoogstwaarschijnlijk zouden de 80 dooden en gewonden niet te betreuren zijn.

Edoch op deze zijde van de quaestie schijnt het licht niet te mogen vallen. Men spreekt slechts over sociaal-democraten, opruiers, oproermakers en wat dies meer zij, met zooveel verheffing van stem, als vreesde men, dat het iemand in den zin mocht komen, ook eens over de politie zelve iets in het midden te brengen.

VIII.

Wanneer er tachtig dooden en gewonden zijn gevallen, zal men niemand het recht ontzeggen, ook op de andere zijde van de geschiedens het licht te doen vallen. De amsterdamsche burgerij gevoelt zeer zeker minder lust in een verdelgingsoorlog tegen het socialisme, dan in het stichten en bevestigen van den binnenlandschen vrede.

Toch wordt men tot zulk een oorlog, allerlichtvaardigst in ons oog, opgehitst. Het *Handelsblad* voert de Maatschappij in die richting. Men wil dien oorlog met zijn nasleep van beroeringen en woelingen, met zijn gevolg van binnen- en buitenlandsche gevaren.

Weet men wel wat men begint?

Het socialisme wint over de geheele wereld in aanhangers. In geen enkel land, zelfs niet in Duitschland met zijn uitzonderingswetten, verliest het in kracht. Ten onzent is het pas in zijn opkomst, maar heeft het toch reeds duizenden getrouwen gevonden.

Zij zetelen voor een gering gedeélte onder den arbeidersstand, maar moeten vooral gezocht worden onder de kleine ambtenaren, de kantoorbedienden, kortom onder hen, die een weinig den invloed der beschaving en der moderne ont-

wikkeling hebben ondergaan, en wier materieele omstandigheden verre van schitterend zijn. Van deze laatste klasse der socialisten bemerkt men zoo goed als niets; alleen de arbeiders of de broodeloozen vertoonen zich en leggen op luidruchtige wijs getuigenis af van hun geloof. Doch beide categoriën worden onder den druk der tijden met den dag sterker. En hoe zal men nu deze richting beoorlogen? Slechts éen middel kan hier baten: elke mogelijke hervorming, die practisch uitvoerbaar is, toe te passen, opdat botsingen worden voorkomen, en waar botsingen niet te voorkomen zijn, met den meest mogelijken takt te handelen, opdat de hartstochten niet geprikkeld worden.

Waak over uw pen, beheersch uw sabel.

Scheld zonder oordeel des onderscheids, het socialisme uit, en gij vertoornt duizenden in den lande, die zich aan dit palingtrekkersoproer volkomen onschuldig gevoelen; schrijf maatregelen van dwang, uitzonderings-verordeningen en wetten voor, en gij blaast den hartstocht aan, juist bij die socialisten, welke tot dusverre ongevaarlijk waren; zet de Jordaan in vuur en vlam, en gij schenkt het socialisme op één enkelen dag, een paar duizend aanhangers van de kwaadaardigste soort; stel het socialisme aansprakelijk voor de fouten eener allergebrekkigste politie, en gij schept een toestand van nijd en tweedracht, waarbij de rust voortdurend bedreigd wordt en die van kwaad tot erger voert; drijf door uwe artikelen de bezittende klassen tot een formeelen oorlog met het socialisme, verhoog de spanning door uwe onbesuisde aanvallen en ondoordachte qualificaties, en irriteer de onderste lagen van het socialisme, dat in snellen wasdom verkeert, en binnen den korst mogelijken tijd zult gij een buitenlandsche Mogendheid zien verschijnen, om hier orde op de zaken stellen; voer den socialisten-oorlog, zooals het *Handelsblad* dien predikt, en over enkele maanden heet Amsterdam in Europa het brandpunt van het anarchisme. Nu reeds lijfde men, door de Nederlandsche pers voorgelicht, de Jordaners bij het leger van Domela Nieuwenhuis in!

IX.

Mr. van Tienhoven beleeft een moeielijken tijd.

Onder Jhr. den Tex verkeerde Amsterdam in een tijdperk van bloei. Die bloei was echter van voorbijgaanden aard. Met het optreden van Mr. van Tienhoven als burgemeester openbaarde zich de malaise, en met de malaise de *betrekkelijk* snelle ontwikkeling der socialistische partij. v. Tienhoven, een zeer ijverig man, heeft gedaan wat hij kon, om der moeilijkheden het hoofd te bieden. Onder gewone omstandigheden zou hij, als een beminnelijke verschijning in de samenleving, als uitstekend gevat debater in den Gemeenteraad, en als een voorkomend hoffelijk vertegenwoordiger van het stedelijk bestuur, opgewassen geweest zijn, tegen de taak die hij aanvaardde. Maar de omstandigheden waren buitengewoon. Zij vorderden eigenschappen, die toevallig niet de zijnen mogen genoemd worden. Zij eischten niet handigheid maar beleid, minder welbespraaktheid dan beslistheid, niet een schipperend maar een doortastend karakter. Vooral bleken die eigenschappen onmisbaar nu Mr. v. Tienhoven, gedurende den laatsten tijd het zwaartepunt van zijn burgemeesterschap in zijn betrekking als hoofd der politie moest gelegen vinden. Voor dat deel van zijn ambt schijnt hij minder berekend. Hoe krachtig ook door de publieke opinie bij herhaling gewaarschuwd, hij heeft zich maar niet kunnen onttrekken aan de persoonlijke invloeden door zijne ondergeschikten op hem uitgeoefend. Hij heeft noch den moed gehad de gebreken der politie, zoo in het oog vallend, te erkennen, noch de geestkracht bezeten, om te hervormen tegen den zin zijner minderen in. Blijkbaar ontging hem het ernstige van den toestand. Hij gevoelde niet de gevaren; hij voorzag niet de gevolgen, welke zijn laisser aller zouden hebben.

Als een speelbal van hooger of lager geplaatsten, zien wij hem reeds een jaar lang, nu eens rechts dan weder links

zwenken, zonder dat men de richting zou kunnen aanwijzen, die hij zich gekozen heeft. Maanden achtereen heeft hij toegelaten b. v. dat de venters van *Recht voor Allen* allerlei oproerige titels op straat uitschreeuwden, en daar wordt plotseling, als ware het een groot gevaar, het verkoopen en verspreiden van alle gedrukte stukken verboden. De felste ophitsingen werden evenzoo gedurende maanden en jaren in vergaderingen geduld, en eensklaps ziet men in Café Zincken een rustige bijeenkomst uiteengesabeld. Den eenen dag beleeft men eene socialistische vergadering, waarin de politie zich in het geheel niet vertoont of zeer zwak vertegenwoordigd is, den anderen gelijkt het Volkspark eene belegerde veste. Soms schenen de agenten het wachtwoord ontvangen te hebben: houdt uw zwaard in de schede tot in de uiterste noodzakelijkheid; dan weder flikkerden de klingen, zoo dat men vragen moest: waartoe zooveel geweld? Heden was het: laat de Jordaan zich vermaken met zakloopen, en acht dagen later klinkt het: snijdt voor het oog der duizenden het touw door.

Moest men een gevolgtrekking maken uit de bekende eigenaardigheden der personen en uit het afwisselend karakter der feiten, dan zou men tot de slotsom kunnen komen, dat de zachtaardige, humane, weifelende burgemeester, de eerste categorie, en de een of andere onnadenkende, niet in de Nederlandsche liefde voor wet en vrijheid opgevoede, dictator de laatste categorie van daden had aanbevolen. Een gevolgtrekking echter reeds daarom te wantrouwen, wijl het bekend is, dat onbesliste naturen, in oogenblikken van gevaar en angst, zoo gemakkelijk van het eene uiterste tot het andere overslaan.

Nu de tachtig dooden en gewonden te betreuren zijn, is het allerminst ons doel, Mr. v. Tienhoven nog onaangenamer te stemmen, dan de feiten zelve hem reeds deden. Integendeel. Wie begrijpt niet hoe de afloop der jongste troebelen hem met weemoed heeft vervuld? Doch deze overweging mag niemand weerhouden bij zoo droevige gebeurtenissen een onderzoek naar de ware toedracht van zaken in te stel-

len. Dat men zulk een onderzoek niet eischt, het schijnt te schuwen, is, dunkt ons, op zichzelf reeds een bewijs, hoe de autoriteiten, welverre van alleen het socialisme schuldig te weten aan het palingoproer, onthullingen duchten, die voor het zwakke prestige der politie slechts noodlottig zouden kunnen zijn. Met dit sparen van personen, dit bemantelen van tekortkomingen zou men vrede mogen hebben, ware het oud vaderlandsch spreekwoord onjuist gebleken: dat zachte heelmeesters stinkende wonden maken.

X.

Indien wij dit onderwerp eenigermate breedvoerig behandeld hebben, was dat niet om personen te bespreken, Ons vaderland bevindt zich in een kritiek oogenblik en het hart des lands, dat onregelmatig klopt, is nog altijd Amsterdam. In de laatste dagen, mag men zeggen, is het dat meer dan ooit. De amsterdamsche politie, het amsterdamsch gemeentebestuur, het amsterdamsche *Handelsblad* regeeren met hun macht, hun sabel en hun pen meer dan de hoofdstad. Van hen hangt het af, door hun doen en laten, Nederland in beroering te brengen, zóodat we van onze onafhankelijkheid niet langer zeker zijn.

Het Handelsblad, door hartstocht geleid, ga slechts voort den oorlog te prediken tegen alles wat niet eenstemmig met dat orgaan denkt, ontziende wie het lief heeft, en der verachting prijsgevende, een iegelijk die zonder hen verlof te vragen, een lans breekt voor vrijheid van denken en spreken; de politie worde door gebrek aan beleid oorzaak, dat de botsingen op onze straten tusschen de lagere volksklassen en de handhavers van het gezag chronisch worden; het gemeentebestuur late de eeuvelen voorwoekeren uit vrees voor publiciteit, ter bescherming van het gezag licht afkeerende, opdat het alles, wat niet stichtelijk is, kunne begraven in het geheim; het overige zal van zelf wel volgen. De spanning zal toenemen; na een wijl van kunstmatig verkregen rust zullen nieuwe uitbarstingen niet achterwege blijven, en de Regeering, — verpersoonlijkt in

Mr. Heemskerk — zal bereid gevonden worden door wijze conservatieve maatregelen het gevaar te verhoogen.

XI.

De *Amsterdamsche* onlusten zijn, in de oogen van de buitenlandsche pers en der buitenlandsche Regeeringen *Nederlandscke* troebelen, die zich slechts behoeven te herhalen, om de overtuiging te vestigen dat ons vaderland, uithoofde van zijn socialistische neigingen, gevaarlijk is voor de rust van Europa.

Welnu, om toestanden in het aanzijn te roepen, die znlk een overtuiging wettigen, hebben de Nederlandsche autoriteiten niets anders te doen, dan den geest der natie te miskennen, haar in hare vrijheidsliefde aan te randen, en den weg der reactie in te slaan. Een achterwaartsche politiek, en de hier en daar verspreid liggende vonken zullen brandstof genoeg vinden, om weldra in vlammen op te flikkeren.

Voor de reactie, van oudsher de echte stokebrand van alle revolutie, zijn wij ten onzent geenszins veilig. Men heeft reeds opgemerkt dat de eerste in aantocht is. Een aantal Nederlanders gelooft niet in de vrijheid. Verschrikt door het klaroengeschal tegen het socialisme, ziet men naar een Bismarck — zij 't ook maar een Bismarckje — uit. Onze wetten moeten de schuld dragen van hen, die haar niet wisten toe te passen.

Vervolgingen van allerlei aard, uitzonderingswetten, stedelijke ukasen, verordeningen, gegrond op willekeur, geheel het arsenaal grof geschut is hun welkom. Heemskerk is daarbij een man om op te rekenen. Hij heeft van de weesmeisjes te weinig voldoening gesmaakt, om niet naar iets krassers te verlangen. Bange naturen hebben dit met heusche dapperen gemeen, dat zij zich gaarne in het harnas steken. Vóor enkele weken heeft onze Minister van Binnenlandsche zaken reeds even tegen het metaal getikt, het laten rammelen. »Zoo noodig zal de Regeering voorstellen doen tot bescherming der rustige burgers en der bestaande Machten tegen aanvallen

van kwaadwilligen, die het er op schijnen toe te leggen om het goede volk van Nederland ongelukkig te maken." Wij zijn dus gewaarschuwd, en meer dan gewaarschuwd. Immers niet alleen de Minister, ook de volksvertegenwoordiging is één met onze Regeering, om te waken voor het goede volk en de bestaande Machten. Toen de afgevaardigden van verre des ridders speer zagen blinken, hebben zij op alle banken met bravo's geantwoord.

Zelfs schijnt de Heer Heemskerk de daad bij het woord te hebben gevoegd. Hij diende een ontwerp tot wijziging der wet van 1855, op het recht van Vereeniging en Vergadering, bij den Raad van State in. Valt die wijziging in reactionnairen geest uit, dan kunnen wij Nederlanders ons er in verheugen, langzamerhand een modelstaat te worden. Zoo toch komt er harmonie in onze politieke wetgeving, waarvan het kiesrecht den hoeksteen uitmaakt.

XII.

Geruststellend noch bemoedigend waren die bravo's der afgevaardigden voor een volk, dat zoolang reeds op de hervormende daden zijner vertegenwoordiging wacht. Zij klonken hol en spookachtig bij de gedachte aan de tachtig gesneuvelden en gewonden, waarvan sprake was, òf liever, waarover zeer verstandig gezwegen werd, toen men krachtiger wetten tot beteugeling van ongeregeldheden beloofde, dan wij reeds bezitten. Hol en spookachtig, als klopten vele handen tegelijk applaudisseerend op het deksel van een doodkist.

Hoe is het mogelijk, dat geen enkele dezer volksvertegenwoordigers op dien stond is opgestaan, zoo al niet om te protesteeren tegen deze uitdagende verzekering, dan toch om getuigenis af te leggen van het besef van schuld, hetwelk bij zoo dubbelzinnige woorden moest ontwaken? Hoe kon de vraag van de lippen worden geweerd: wat hebben wij voor deze soort van lieden verricht?

Zeker, wij hebben ons in ons burgerlijk egoïsme rondgewenteld en ons al luierende tevreden gesteld met de opbrengst

der jenever-belasting. Met christelijk geduld hebben wij de proef genomen, hoe ver men wel gaan kan in de verwaarloozing van de belangen der mindere standen. We schenen in dit opzicht uitgeleerd. Het had er zelfs maar al te veel van, of we nog te vadzig waren om voor ons zelf te zorgen. Onze koloniën, onze handel, onze nijverheid, onze scheepvaart, ons leger en onze vloot, wij lieten het een na het ander verkwijnen. Wij brachten onzen tijd door met het houden van parlementaire steekspelen. De mindere standen begiftigden wij met een drankwet en daarenboven met een wet op den kinderarbeid, maar hiermede waren onze krachten zoo goed als uitgeput; wat ons nog overschoot moesten wij gebruiken, om er voor te zorgen, dat de Jordaanbewoners en consorten niet ten buit zouden vallen aan .... de school met den bijbel!

Wordt nu dat volk verdierlijkt, laat het tegen het gezag de tanden zien, wijkt het niet voor de ontbloote sabels, houdt het zelfs een wijl stand bij het Beaumontvuur, wij hebben een minister, die krachtiger wetten in het vooruitzicht stelt, en wij mogen bogen op een volksvertegenwoordiging, die dezen held van het Binnenhof zal steunen, hem moed in het hart stort met haar bravo!

Ondertusschen mag men aannemen, dat onze afgevaardigden zich ietwat geschaamd hebben over hun geestdrift voor reactionnaire maatregelen, daags na een bloedbad. Zij schijnen weldra tot zichzelf te zijn ingekeerd, en begrepen te hebben, dat de volksvertegenwoordiging nog iets anders tot taak zich behoort te stellen, dan een verwaarloosd volk in tucht te houden door dreigementen. Het enquête-voorstel getuigt van een begin van inzicht in eigen verzuim. Dit belooft meer voor 's lands rust dan een geharnaste Heemskerk!

XIII.

Een grondige hervorming der *Amsterdamsche* politie is een *lands*-belang. Misschien wel het gewichtigste, in dit tijdsgewicht te behartigen. Hiermede toch zal elke aanleiding

tot het maken van uitzonderingswetten of wetswijzigingen in reactionnairen geest vervallen.

Betracht men daarenboven een zuiver vrijzinnige politiek, die niet slechts de vrijheid beschermt, als der burgeren kostelijkst goed, maar aan het vrije volk elk middel schenkt, wat het tot een hooger zedelijk en verstandelijk peil kan opvoeren, dan zal de volksvertegenwoordiging een bravo voor haar zelf kunnen aanheffen, waarmede de natie daverend instemt.

Heeft de geestige schrijver van het *Handelsblad* misschien gedacht aan dergelijke hervormingen, waartoe dit oproer aanleiding zou geven, en daarom van »het staartje" gewaagd dat »dit palinkje" zou hebben?

Was de humorist profeet?

NIEUWE POLITIEKE BOEKEN.

DOOR

Mr. M. C. L. LOTSIJ.

Losse bladen door Mr. C. W. Opzoomer. Eerste deel: Staat, Recht, Maatschappij. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante, 1886.

Antirevolutionnair Staatsrecht. Eene kritische bijdrage door Mr. J. A. Levy; Eerste stuk: Gezinshoofden. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. 1886.

Prof. Opzoomer heeft de in verschillende tijdschriften of dagbladen verspreide kinderen van zijn geest bijeenverzameld, en die er naar zijn smaak het best waren blijven uitzien, op nieuw aan het publiek voorgesteld.

De »losse bladen" dragen dan ook tot motto Goethe's woord:

Was eine lange weite Strecke
Im Leben von einander stand
Das kommt nun unter einer Decke
Dem guten Leser in die Hand.

En daarvoor zal de lezer stellig dankbaar zijn; althans onder straks te noemen voorbehoud. Men moet door zijn studiën genoodzaakt zijn, oude jaargangen van tijdschriften na te slaan, om innig de wenschelijkheid te gevoelen, dat zoovele geestelijke juweelen, als daarin voor het overgroote deel der beschaafde maatschappij voor goed begraven liggen,

nog eens aan die maatschappij ter lezing worden aangeboden. Een tweede lezing van een degelijk geschrift is *altijd* aan te raden; en ik zou durven beweren dat iedereen er meer aan hebben zou, als hij de helft minder boeken, maar dan ook ieder boek tweemaal gelezen had.

Voeg hier nu nog bij dat als men ouder wordt, een heel geslacht van jonger datum met onzen vroegeren arbeid onbekend is gebleven, en men zal inzien dat verzamelingen als de hier bedoelde van groot nut zijn.

Maar hoe nuttig zoo'n verzameling ook zij, twee zaken mogen door den schrijver niet worden uit het oog verloren, eene bij de uitgave en eene bij de verzameling zelve.

Bij de uitgave dient gezorgd te worden dat het publiek er niet inloopt. Herlezing is uitstekend, maar zij moet niet opgedrongen, of bij verrassing verkregen worden. Vooral van menschen die nog in de volle kracht van hun leven zijn, vermoedt men niet zoo licht een herdruk van oude artikelen, te minder naarmate die artikelen dan van zelf minder oud zijn. De »losse bladen" van prof. Opzoomer lieten in dit opzicht niets te wenschen over. Ook zonder prospectus zou de titel, in verband met den omvang van het werk en den leeftijd van den hoogleeraar, aan een herdruk hebben doen denken.

Bij de verzameling zelve daarentegen is de Utrechtsche hoogleeraar veel te weinig kritisch te werk gegaan. Had hij een vriend geraadpleegd, dan zouden verscheidene stukken niet zijn opgenomen. Wat mag in Godsnaam den schrijver bewogen hebben ons nog eens zijne beschouwingen te laten slikken over ons ministerie (van 1855) voornemens het brood »te ontlasten;" of »het voorstel der regeering omtrent den accijns op het gemaal" (1855)? Kan de vurigste bewonderaar van dezen schrijver in 1886 nog eenige waarde toekennen aan diens polemiek met J. B. in 1855 gevoerd over »de sterke drank, de slavernij en het kiesstelsel"? Tevergeefs zoek ik een reden, *een* enkele reden voor een herdruk van dit drietal stukken. En als ik zeg dat ik er geen aanmerking op maken wil dat de hoogleeraar ons in 1886 nog eens zijn artikel over

de ware beteekenis van het recht van gratie onder de oogen brengt, dan toon ik toch, dunkt mij, voldoende, op dit punt niet veeleischend te zijn. Zelfs de herdruk der aankondiging van het bekende belangrijke werk van Friedländer: »Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms" zal ik niet afkeuren. Wel is die herdruk stellig prof. Opzoomer onwaardig; maar hij kan misschien tot bestudeering van het aangekondigde werk opwekken.

In geen enkel opzicht te verantwoorden echter is de opname van het stuk over »de oprichting van het constitutionneel gezelschap te Utrecht in 1868. Dat de hoogleeraar zich voorstelt, dat het toen door Utrecht gegeven voorbeeld nu nog van goede werking zou kunnen zijn, is een miskenning van den tijdgeest. Men behoeft natuurlijk de nieuwere politieke en economische denkbeelden niet te omhelzen, maar die ze niet aan het werk ziet, blind blijft voor haar dagelijks wassenden invloed en haar onontwijkbare aanstaande zegepraal, die is óf een beetje beperkt van geestvermogens, óf — wat niet veel scheelt — stikt in vooroordeelen, óf — en dit is met onzen voortreffelijken landgenoot het geval — toont dat hij oud wordt. Want hoe onbegrijpelijk het mij ook is, het is een feit dat het meegaan met zijn tijd bij 99 van de 100 menschen op onoverkomelijke bezwaren stuit. 1)

Ook de opname van het onbeduidende »adres ter zake van Atjeh" had achterwege moeten blijven. Indien Regeering en Kamer voortgaan ons land en de koloniën te besturen zooals dat tegenwoordig geschiedt, dan is het naief, van een gemoedelijk briefje aan den Koning beterschap te verwachten; dan is het zonderling dat een wijsgeerig hoofd als dat van Opzoomer niet inziet, dat *afgeleefdheid* de kwaal van onze politieke leidslieden is. Zullen wij hun dat kwalijk nemen? Zullen wij het, als Mr. v. Houten, der Kroon euvel duiden dat zij

1) In het tweede opstel van de »losse bladen": »het karakter der politieke partijen" wordt de leer van Rohmer besproken volgens welke »de psychologische wet der leeftijden van zelf de natuurwet der politieke partijen is". Mij bevredigt die verklaring niet.

niet zelfstandig de vaan der hervorming ontplooit? Volstrekt niet; iedere natie heeft het lot dat zij verdient.

Zoolang de kiezers, op aanraden nog wel van geestverwanten van Opzoomer, slechts mannen naar de Kamer sturen, die in politieken zin aan marasmus lijden, blijft natuurlijk ons heele politieke leven dat karakter vertoonen. Zoolang mannen als Opzoomer niet inzien, dat er geen politiek leven denkbaar is zonder politiek ideaal, en dat de oude liberale partij op dit punt even opwekkend en prikkelend werkt als een afgeloopen speeldoos, zoolang bestaat er groot gevaar dat alleen de een of andere losbarstende bom de liberalen zal wakker schudden, en alleen een flinke donderbui de atmosfeer zal zuiveren. Zeker is het dat zóólang verzuchtingen noch adressen iets zullen uitwerken. Niet de heer Lohman of de antirevolutionnaire partij voert het land ten verderve, maar de impotentie van de liberale partij. Het drijven van de antirevolutionnairen is slechts het verschijnsel, de openbaring van de ziekte, gelijk godsdienst- of hoogheidswaanzin dit is bij krankzinnigheid. Genees d. i. hervorm de liberale partij en de anti-revolutionnaire hallucinaties zullen van zelf verdwijnen. Niet de beginselvastheid, de beginselloosheid alleen is gevaarlijk. En die van de oud-liberale partij redding uit den nood verwachten, die deze partij blijven steunen in plaats van vóór alles om te zien naar frissche elementen, met een nieuwe ideale levensbeschouwing, die zijn de ware verblinden, waarvan de Evolutie zich bedient om ons land te verderven. Als het walgelijk schouwspel van een liberale partij den minister Heemskerk steunende, niet op zichzelf reeds in staat is de liberalen tot inkeer te brengen, wat zou het dan wèl kunnen?

Maar wat hiervan zij, in geen geval is het adres ter zake van Atjeh belangrijk genoeg om te worden herdrukt. Dat de schrijver daarbij, evenals bij de oprichting van het constitutioneel gezelschap een hoofdrol speelde, is geen reden waarom het interessant zou zijn vóór het publiek.

De voortreffelijke uitlegger van ons burgerlijk wetboek — in mijn oogen de voornaamste aanspraak van den Utrecht-

schen hoogleeraar op den blijvenden dank der natie — staat veel te hoog om op zijn ouden dag eenigszins fabriekmatig boeken te gaan samenstellen; en hij heeft te veel waar eerste qualiteit aan de markt gebracht om niet die van de tweede gerust te kunnen versmaden. Hem ook hierop ijdel te zien zijn doet wee. —

Mr. N. G. Pierson heeft eens even aardig als juist de wijze beschreven, waarop de meeste schrijvers bij het stellen te werk gaan. Het is, zeide hij, alsof er dan iemand achter ons staat die ons telkens aanmaant niet in noodelooze uitweidingen te vervallen, en ons telkens de ironische vraag in de ooren fluistert, of een gestelde periode wel veel ter zake doet, of wij niet misbruik maken van den schat aanteekeningen, waaruit ieder schrijver naar hartelust delven kan enz., enz. Die geest is lastig, erg lastig; maar zeer heilzaam voor hem die niet iets leveren wil dat veel op slappe grog gelijkt. Welnu, het komt mij voor, dat dit schrijversgeweten bij den Utrechtschen hoogleeraar ditmaal te zacht gesproken heeft. Ware het boek half zoo dik, het zou stellig prof. Opzoomer meer waardig zijn geweest. Het bekende »quod licet Jovi non licet bovi" is juist; maar in tallooze gevallen is precies het omgekeerde waar.

II.

De vruchtbare geest van den heer Levy heeft ons weer een werk geschonken, dat mij — op de twee laatste hoofdstukken na, waarover straks — het beste voorkomt van al zijn niet strikt juridische verhandelingen.

In aansluiting aan het bekende boek van prof. Fruin over »het anti-revolutionnair staatsrecht van Mr. Groen van Prinsterer," geschreven in 1853, geeft hij ons een betoog, waarin Dr. Kuyper en zijn program worden onder handen genomen, en wel zoo, dat voortaan niemand anders het meer behoeft te doen.

Maar zijn dergelijke betoogen niet onvruchtbaar? Wanneer een kop als Fruin de opkomst en bloei van de bestreden

richting niet heeft kunnen verhinderen, mag men dan niet zeggen dat het beter is dien moriaan maar niet onder handen te nemen? Wanneer het om *bekeering* te doen ware, zeker. Maar als men let op het tweeërlei wel degelijk te bereiken doel; dat nml. de *redeneeringen* der tegenpartij in de ooren van iederen onpartijdige worden *verlamd*, en verder dat de liberalen zelven daardoor tegen zwakke toegefelijkheid worden gewaarschuwd, dan is het nut van dergelijke betoogen niet te hoog aan te slaan.

De onbeschaamdheid van de klerikale partij, om aan te dringen op zoogenaamde *rechten*, terwijl de heele wereld weet en de heele geschiedenis staaft dat dit woord niet eens in haar eigen woordenboek staat, is zóó groot dat zij velen verblinden *moet*. Aan te toonen, waarom alleen op dat zoogenaamde recht een beroep wordt gedaan, wat men in zijn schild voert, hoezeer men om het gevraagde niets hoegenaamd zou geven, indien het niet een schrede nader bracht bij de staatskerk en een *nationale* hoogeschool 1) — dit alles aan te toonen, met de stukken in de hand, zooals Mr. Levy vaak zegt en doet, *behoorde* onnoodig te zijn, maar het is helaas, nu meer dan vroeger, een droevige noodzakelijkheid en daarom een hoogst verdienstelijk werk.

Eéne zaak vind ik in dezen uitmuntenden arbeid onbillijk; het is de beoordeeling van de persoon van Dr. Kuyper tegenover die van Groen.

Wat wilde Groen? Treffend juist, naar ik meen, wordt het gezegd in de bij Mr. Levy aangehaalde woorden van Mr. D. Koorders: »niet voor een bijzonder systeem van politieke »instellingen, niet voor een of ander bepaald soort van staats»vorm wordt de handschoen opgenomen. — De redeneering »is deze: door geene verandering van of in staatsregelingen »zullen de natiën, zoolang de beginselen, waarop elke staats-

---

1) De zoo bezadigde leidsche hoogleeraar had reeds opgemerkt dat de zuivere concurrentie slechts een middel is om tot monopolie te geraken. Zie zijn genoemd werk op bl. 65.

»regeling behoort te rusten, niet in eer zijn, worden gered." 1) Te weinig beslist, geloof ik, laat Mr. Levy hierop volgen: »Is *dit* Groen's bedoeling, zijn prediking gold hervorming der geesten, en liet het staatsbestuur ongemoeid." Te weinig beslist; want het is de eenige verklaring van wat Mr. Levy zelf zoo juist opmerkt: »zorgvuldig onthoudt zich Groen van een aanduiding zelfs, hoe hij het volgens hem dan eenig ware richtsnoer in ons staatsleven opgenomen zou willen zien." 2)

Nu vraag ik wat is dit anders als de gulle erkentenis dat Groen zich in de Kamer bepaalde tot lamenteeren? Maakt daar tegenover de steller van ons program niet een goed figuur? De persoonlijke deugden van den heer Groen of de persoonlijke ondeugden van den heer Kuyper gaan ons hier niet aan. Ieder kent Groen als een nobele figuur, in vele opzichten, en zijn opvolger zal nooit de sympathie deelachtig worden die *hij* zich verworven had. Maar de waarheid bovenal, en die is, dat in het *politieke* leven Dr. Kuyper's dorst naar daden en resultaten is, de trek van een man, en dat Groen's eeuwige lamentaties, zooals Mr. Levy nu zelf erkent, zonder eenig bepaald praktisch doel, waren het werk vàn een oud wijf. 3).

Daarbij vergeet hij ook geheel, dat Dr. Kuyper over een leger te beschikken heeft. Wil hij nu, dat dit alleen tot paradeeren dienen zal?

De groote vereering, die Mr. Levy blijkbaar gevoelt voor

---

1) Bij Levy bl. 79.

2) Bl. 71.

3) Die het ellendig politiek gedraai en gezammel van den heer Groen wil leeren kennen, vergete niet ook het werkje te lezen dat prof. Fruin een jaar later op zijn bovenvermelden aanval tegen Groen liet volgen: »de antirevolu- »tionnaire bezwaren van Mr. Groen van Prinsterer tegen onzen Staat en onze »maatschappij overwogen"; vooral bl. 54 en vlg. waar de leidsche hoogleeraar afdoende aantoont met hoe weinig recht Groen in de Kamer zijn drijven naar een heerschende kerk een »lasterlijke aantijging" had genoemd.

En als Groen, in het naauw gebracht, in de Kamer verklaart dat hij de grondwet van '48 niet revolutionnair acht, dan weet Fruin (bl. 94) dit zeer terecht niet »met de alledaagsche oprechtheid overeen te brengen".

Groen, is, tegenover de groote afkeer, die Dr. Kuyper hem inboezemt, m. i. alleen te verklaren uit een eigenaardigheid, die hij gemeen heeft met wijlen ons beider leermeester, prof. Goudsmit. Ieder leerling van den laatste weet met hoeveel sympathie hij placht te constateeren dat de een of andere student was een »net mensch" of »een nette jongen."

En zoo ook is Mr. Levy een erge vriend van »fijn." Ik kan niet bewijzen dat die gevoeligheid den Leidschen hoogleeraar ooit blind maakte, d. i., onrechtvaardig tegen anderen. Maar dat Mr. Levy het hier is tegen den man, die met een groot organiseerend genie en dito wilskracht niets anders doet dan konsekwent voor te bereiden wat, naar Levy's eigen erkentenis, reeds Groen's ideaal was — een staatskerk — 1) dat komt mij ipso facto bewezen voor.

Overigens geloof ik niet dat er op schr. 's redeneering iets is aan te merken. Zijn betoog dat de bekende leer van het Staatsverdrag niet op naam van Rousseau mag worden gesteld, maar dat Locke er de vader van is, die er zich van bediende om de constitutionneele vrijheden te bepleiten en ter rechtvaardiging van de omwenteling van *zestien* honderd 88; zijn aanwijzing hoe deze oorsprong van die leer de antirevolutionnairen in het nauw moet brengen (blz. 96 en 97); zijn bewijs dat deze niet het minste recht hebben de liberale Staatsleer als atomistisch te brandmerken; daar zij zelven veeleer het dogma van het staatsverdrag overnemen, »doch naar eigen behoeften zoodanig gefatsoeneerd, dat zijn schoonste

---

Dat Thorbecke over den *politieken* Groen niet anders dacht dan hier geschiedt, blijkt uit twee door Fruin medegedeelde citaten:

»Mij dunkt, in eene politieke oppositie, welke dien naam verdient, moet »althans een kiem zijn van politieke regeling voor de toekomst. Waar is in »de oppositie van den heer Groen een diergelijk beginsel van wording?"

En opmerkende, dat men het Groen niet zoo euvel moest duiden als anderen, wanneer hij buiten de orde sprak, zegt hij: »immers de geachte spreker is »met zijn beginsel, zijn stelsel, zijn meeningen niet in orde. Hetgeen hij ver»langt is niet aan de orde van den dag. Zijn spreken moet daarom in den »regel met verbreking der orde gepaard gaan". (bij Fruin bl. 92 en 95) Als daarin geen minachting ligt dan kan ik niet lezen.

1) Zie Levy bl. 62.

aanbeveling — de rechtsgelijkheid — verdwijnt" (bl. 123); zijne bespotting van de »singuliere bevoorrechting" van de »gehuwde atomen" terwijl Calvijn die bevoorrechting door God in den ongehuwden staat legde (bl. 117) — dat alles is zoo afdoende als men het maar wenschen kan.

Ook zal het Dr. Kuyper moeielijk vallen een verstandig woord in te brengen tegen het verwijt dat »de honderden malen weerlegde leer van het droit divin der overheid" door Dr. Kuyper's stelling »dat God's souvereiniteit kan gelegd zijn op de kiezers zelven" een »cynische bemanteling" wordt »van de leer der volkssouvereiniteit met schriftuurlijk gezag." (bl. 147 en 149)

Maar hier had de schr. zeer gevoegelijk kunnen eindigen. Ongelukkig heeft hij er twee hoofdstukken aan vastgeknoopt, die, naar den titel van het boek te oordeelen, niet eens hier te huis behooren: een bestrijding nml. van de leer van de Staatssouvereiniteit en een aanprijzing tot huldiging van de Souvereiniteit der rede. Ook wat het gehalte betreft behooren zij in dit boek niet te huis. De bestrijding is zuivere don Quichotterij of een avocasserie. Der Leidsche school toe te voegen: uw leerstuk van de Staatssouvereiniteit constateert slechts een *feit;* wij moeten dat feit *rechtvaardigen*, en dan aan te komen met de meening, dat het gezag onderworpen moet zijn aan »de rede" is eenvoudig onnoozel. Immers wat kan onnoozeler zijn dan een argument te gebruiken, waarvan men a priori weet dat het door geen tegenstander zal worden betwist. Het is waar, zoo'n argument zou denkbaar zijn bij de ontdekking van iets, waaraan vroeger niemand had gedacht. Maar zoo'n geniale greep is het banale beroep op de souvereiniteit der rede zeker niet. Het is zelfs zeker dat Mr. Levy's tegenstanders (?) in dit opzicht de zaak als van zelf sprekende hebben gevonden.

De Leidsche school kent geen souvereiniteit van vorst of volk, maar meent dat de organische Staat als geheel een eigen levensfeer, een onafhankelijk levensdoel heeft en dat het Staatsgezag alleen in dienst van die Staatsidee en met

dat onafhankelijk Staatsdoel voor oogen, kan gezegd worden de ware Souvereiniteit te zijn. Zoo heb ik het van Prof. Buijs geleerd; Zóó kan men het nog in diens standaardwerk over de grondwet vinden. 1) Zóó is het meesterlijk ontvouwd door een ander leerling, thans collega van Prof. Buys, Prof. v. d. Vlugt, in diens dissertatie over den Regtsstaat, die Mr. Levy zooveel aanstoot gaf en blijkbaar nog zooveel geeft, dat hij hem niet eens noemt. En zóó vind ik het, sedert verscheidene jaren, uit Duitschland overgewaaide nonsens.

Staat, recht, rede, het spreekt van zelf dat de Heeren er allen precies hetzelfde onder verstaan; in *theorie* bedoel ik; want daarin ligt juist de nonsens dat iedereen er bij denken kan wat hij wil voor de *praktijk*. Behoeft het een oogenblik betoog, dat Prof. Buijs evengoed als zijn jeugdiger collega eischt dat het gezag geen onrecht plege, maar »het recht" handhave, door »het Recht" zich late inspireren? En Prof. v. d. Vlugt heeft, geloof ik, nergens gezegd, dat hij dat Recht wel vinden kan zonder »de rede," met zijn grooten toon bijvoorbeeld. Mr. Levy ziet niet in dat hij aan hetzelfde spiritistische Staatsbegrip slechts een anderen naam geeft. *Dat* begrip is door Mr. v. d. Vlugt in zijn »rechtsstaat onverbeterlijk ontvouwd. Maar die niet houdt van phraseologie zal zeer zeker van de eene zijde de zedelijke deugden van zelfbeheersching, onzelfzuchtige toewijding, eerlijkheid enz., in elk staatsgezag, welk ook, noodzakelijk achten, 2) maar van den anderen kant begrijpen dat beschou-

1) Althans tusschen de regels door, want het werk behandelt streng praktisch staatsrecht. Toch is de hoogleeraar (dl. I. bl. 379) niet bang te schrijven: dat het mogelijk is »dat de vrije volkskeuze slechts ongeschikten op den voor»grond brenge, zóó ongeschikten misschien dat met dezen het staatsdoel vol»strekt niet te verwezenlijken is". Omdat zij geen mediums zijn misschien? Wie anders zouden ons omtrent dat »staatsdoel" kunnen inlichten? Zooals men ziet maakt de hoogleeraar hier de zitting van de Staten-Generaal tot een spiritistische séance.

2) Het is alsof sommigen meenen dat men niet zedelijk kan zijn als men niet aan »de" zedelijkheid gelooft, de rechtvaardigheid minacht als men lacht

wingen daarover vallen buiten het gebied van het staatsrecht, zelfs van de philosophie van het staatsrecht. De vraag naar de Souvereiniteit is in ieder geval een zuiver staatsrechtelijk vraagstuk, zoo het al een vraagstuk is.

Zonder Groeniaansch of Duitsch-professoraal gekeuvel zullen daarbij menschen van vleesch en bloed dienen te worden aangewezen. En het heeft geen den minsten zin — en is dus onzin — daarop te antwoorden met »de rede" of het »staatsdoel" of de »ethische rechtsidee" of »het recht" of »de staat" of »de zedelijkheid", of »de volmaaktheid" of de logica of God of »het algemeen belang." 1)

Dat Mr. Levy in vollen ernst »de rede" houdt voor iets vrij duidelijks, voor iets dat den verstandigen van allen tijden hetzelfde redelijke inblaast, en niets persoonlijks bevat, is te wijten aan zijn maniakale Kantsvergoding. Het »majestueuse" van diens ethiek is hem blijkbaar een geloofsdogma. Zelfs Prof. Spruijt, een groot bewonderaar van Kant, is dat eeuwig beroep op Kant, als op een God, eindelijk gaan vervelen. Hij heeft Mr. Levy vriendelijk verzocht eens te doen blijken op welke gronden hij toch wel zoo constant en zoo volmaakt negeert al wat er nu al een eeuw lang tegen de in de lucht hangende ethiek van Kant is ingebracht 2).

Laat ons hopen dat deze aandrang meer zal uitwerken dan mijn herhaalde pogingen vermochten.

---

met »het" recht, en de hartstochten en het eigenbelang in bescherming neemt, als men de souvereiniteit »der" rede voor nonsens houdt. Het is natuurlijk eenvoudig een kwestie van nominalisme of realisme.

1) Prof. Fruin heeft het in zijn meergenoemde studie reeds kort en juist gezegd: mij dunkt de souvereiniteit is geen abstract recht maar een feit. (bl. 82.)

2) »Diepzinnigheid of Woordenpraal" bl. 26.

HET AMSTERDAMSCHE KERKGESCHIL.

DOOR

Dr. A. L. POELMAN.

Geen christendom zonder kerk en geene kerk zonder belijdenis. Voor deze beide beginselen, mits aangevuld door de pertinente verklaring, dat hare belijdenis de eenige zuivere en ware is, de eenige, waardoor de godsdienstige gemeenschap werkelijk tot eene kerk gemaakt wordt, de eenige, die het christelijk karakter der kerk handhaaft, voor deze beginselen, mits aldus geformuleerd, heeft de calvinistische partij ten onzent, onder aanvoering van dr. Kuyper, zich het harnas aangegord. Aan den ijver, waarmede zij deze beide beginselen, die naar haar overtuiging in de Ned. Herv. kerk verzaakt worden en waarvan althans het tweede door die kerk zoo goed als officiëel aan den kant geschoven is, zoekt te beveiligen, te verweren, staande te houden, heeft het Amsterdamsche kerkgeschil zijn oorsprong te danken. Indien de vroeger geschorste, sedert afgezette leden van den Amsterdamschen kerkeraad werkelijk meenen, wat zij zeggen, dan geeft deze overtuiging hun daarom het recht, om zichzelf als een soort van martelaars voor het christelijk geloof te beschouwen, om de leden der synode met allen, die de kerkelijke reglementen en de synodale besluiten ook tegenover

calvinistischen geloofsijver willen handhaven, aan te merken als vijanden Gods en vromelijk met dr. Kuyper te hopen, dat zij zich nog ter elfder ure zullen bekeeren van hunnen goddeloozen weg, om tot den levenden God terug te keeren. Het spreekt van zelf, dat deze appreciatie van hun eigen persoon en van dien hunner tegenstanders, uitsluitend voor hunne eigene rekening komt. Ieder ander behoudt het recht, om in die meening eenvoudig een dweepzieken waan, een gevolg eener halve razernij te zien en het kan niemand ten kwade geduid worden, wanneer hij met die zonderlinge en goedkoope martelaarskroon den draak steekt.

Toch kan men niet ontkennen, dat de genoemde beginselen, mits niet aangevuld door onze nieuwerwetsche calvinisten, door de geschiedenis van het christendom gerechtvaardigd worden. Zelfs zou de stelling, dat het christendom in zijn geheel, zooals het historisch bestaat, voor zoover en zooals wij het kennen van zijn oorsprong af aan, een aanschouwelijke en tastbare vorm voor deze beginselen geweest is, niet bijzonder gewaagd te noemen. Van den aanvang af is het christendom opgetreden als eene godsdienstige gemeenschap met een eigen, sterk geprononceerd karakter; met andere woorden, het stond als eene kerk tegenover andere kerken. Volgens de Handelingen der Apostelen sloten de volgelingen van Jezus zich na zijne hemelvaart, derhalve eenige weken na zijn dood, te Jerusalem tot eene afzonderlijke groep aaneen. Zij hadden zich niet officiëel van de synagoge gescheiden en waren evenmin door haar uitgebannen; zij waren Joden en bleven Joden, niet enkel van ras maar ook van geloof, zij hielden zich aan de joodsche wet, namen de godsdienstplichten der Joden in acht en vierden de joodsche tempelfeesten, maar zonderden zich toch van hunne geloofsgenooten af, omdat zij door een gemeenschappelijk geloof tot elkander aangetrokken werden en gevoelden, dat zij met hunne oude geloofsgenooten het niet meer geheel, niet meer ten volle eens waren. Op datzelfde standpunt stelde zich ook volgens het verhaal van ditzelfde bijbelboek, de eerste gemeente te Jerusalem. Ofschoon ook de leden van deze gemeente zich niet officiëel van de

synagoge los maakten en zich niet onttrokken aan het joodsch-kerkelijk leven, vormde die gemeente dan toch eene kerk in de kerk; zij vierde haar eigen plechtigheden, hield hare eigene bijeenkomsten, had haar eigen bestuur en zorgde voor haar eigen armen. Ofschoon nu het boek der Handelingen, vooral voor zijne eerste verhalen, niet bijzonder veel aanspraak kan maken op geloofwaardigheid, mag men toch niet vergeten, dat dit het eenige document is, waaruit men, zij het dan ook enkel bij overlevering, iets over de geboorte der christelijke kerk vernemen kan. De zoogenaamde huisgemeenten, die door Paulus in verschillende steden van Klein-Azië gesticht werden, hadden hetzelfde karakter. Ook zij stonden half in, half buiten de synagoge, in geval zij namelijk uitsluitend of nagenoeg geheel van joodschen oorsprong waren. Waar en zoodra echter de heidenchristenen de overhand hadden over de jodenchristenen, daar vertoonde de christelijke gemeente haar eigen karakter in sterker teekening; daar stond zij als een nieuwe godsdienstige gemeenschap tegen heidendom en jodendom over. De verspreide gemeenten voelden zich dan ook onderling verwant en sloten zich van lieverlede nauwer aaneen. Volgens den brief aan de Galaten collecteerde Paulus onder de heidenchristenen in Azië en in Griekenland ten behoeve der armen in de joodsch-christelijke gemeente te Jerusalem. Volgens dienzelfden brief achtten de hoofden dezer laatste gemeente zich gerechtigd en verplicht, om toezicht te houden over het geloof ook der Aziatische gemeenten. Het christendom trad dus onmiddellijk in de wereld op als een nieuwe godsdienst met een specifiek karakter tegenover de vroeger bestaande.

Dit eigenaardig karakter van het christendom wortelde in eene gedachte, of beter gezegd, in eene zedelijke overtuiging. Aangezien eene gedachte of overtuiging zich bij voorkeur en onmiddellijk in woorden uitspreekt, trad dus ook het christendom op met eene belijdenis, die het als eene onmisbare voorwaarde vorderde van allen, die tot zijne gemeenschap wilden toetreden.

Deze overtuiging bestond in een geloof, in het geloof aan

de zedelijke waarde van een bepaalden persoon, waardoor aan deze eene bepaalde waardigheid opgedragen werd. Het was het geloof, dat in Jezus van Nazareth was verschenen de Christus, zooals die door de profetie geteekend was en door de Israëlieten van dien tijd verwacht werd. Dit geloof is de oorspronkelijke inhoud van iedere christelijke belijdenis. Dit is het christelijk geloof, het merkteeken van het christendom. Wie dit erkende en dus beleed, dat Jezus van Nazareth de Christus of de zoon van God was, mocht als christen gedoopt en in het christendom opgenomen worden. De prediking van dit geloof was en is nog altoos het Evangelie. Het geheele nieuwe Testament is een verdediging of aanprijzing van ditzelfde geloof. In de vier Evangelieën wordt de persoonlijkheid van Jezus geteekend en zijn leven beschreven met het bepaalde doel, om dat geloof te verdedigen en er propaganda voor te maken. In de Brieven wordt de invloed van dat geloof op het persoonlijk gemoedsleven en op den ontwikkelingsgang der wereld weer met hetzelfde doel geteekend.

Hoe eenvoudig dit geloof ook schijnt en hoe beknopt daarom de belijdenis was, waarin het aanvankelijk uitgesproken werd, toch heeft het zich in den loop der tijden uitgebreid tot een stelsel van scherp geformuleerde begrippen, tot eene uitgewerkte, tegen elken aanval geharnaste en tot elken aanval gewapende geloofsbelijdenis. Dit verschijnsel vindt zijne verklaring aan den eenen kant in het feit, dat dit geloof in den grond der zaak de toepassing is eener historische gedachte op een historischen persoon, aan den anderen kant uit den aard van dit geloof en uit den vorm, waarin het krachtens zijn ontstaan zich van zelf moest kleeden.

In dit geloof liggen twee beginselen, wier vereeniging op den langen duur onmogelijk is. Het een is van zuiver zedelijken aard, daarom algemeen-menschelijk, echt humanistisch, om die reden niet enkel onvergankelijk, doch ook steeds voor breeder, voor eindelooze ontwikkeling vatbaar. Het andere is van eenigszins zinnelijken aard, joodsch-nationaal, kind van een bepaalden tijd en van een bepaalde omgeving en

om die reden bestemd, om vroeg of laat te verdwijnen, drager van de kiem zijner eigene vernietiging. De vereeniging van die beginselen in hetzelfde geloof en van dezelfde belijdenis dwong het christendom van gronds op tot ontwikkeling en tot hervorming en veroordeelde het, om bij verzet tegen dien eisch gesplitst en in tweeën gescheurd te worden. Indien het christendom zich niet bijtijds en in voldoenden omvang naar den eisch des tijds wist te hervormen, zou het uiteen vallen. Aan den eenen kant zou het veranderen in eene versteende kerk met eene verouderde geloofsbelijdenis, terwijl het zich aan den anderen kant zou oplossen in eene vrije zedelijke levensgemeenschap.

Oorspronkelijk was het geloof aan Jezus als aan den Christus de onwillekeurige uiting van den eerbied, voor het ontzag van zijne zedelijke grootheid. Waar het meer dan een klank, meer dan een ledige vorm, waar het oprecht gemeend, waar het eene ernstige overtuiging is, daar draagt het trouwens altoos dit oorspronkelijk karakter. Het is de weerslag van den indruk, verwekt door de reinheid van zijn gemoed, door de verheffing van zijn geest, door de grootschheid van zijn karakter. Wie hem den Christus noemt, moet in hem zien, moet hem vereeren als de verwezenlijking van het zedelijk ideeäal. Niets minder dan dit ideeäal heeft de pen der profeten geschetst, toen zij onder verschillende, onder uiteenloopende, onder wisselende en soms grillige vormen het beeld beschreef van den grooten koning Israëls, die eenmaal zou verschijnen, om zijn volk, om de geheele wereld te hervormen en gelukkig te maken. Niets minder dat dit zedelijk ideeäal vormde den achtergrond der altoos hoog gespannen, der soms teugellooze en wilde verwachtingen, welke de Israëliet aan de verschijning en aan de verwachting van den Messias placht te verbinden. Wie dit voorbij ziet, heeft de joodsche Messias idee niet begrepen en zeer zeker niet weten te waardeeren. Zij hadden het gevoeld, die groote en edele zonen Israëls, die het beeld van den Christus ontwierpen, dat de godsdienst van het Mozaïsme niet voldeed aan de behoeften van het gemoed en zij hadden de handen uit-

gestrekt naar wat hoogers en wat beters, zij hadden een greep gewaagd naar het volmaakte. Zij hadden erkend, dat wettelijke voorschriften niet kunnen leiden tot zuivere zedelijkheid, dat zij geen rekening kunnen houden met neigingen en begeerten, dat zij daarom de rechten van het gemoed miskennen en dat zij door het gebiedend voorschrift van allerlei plichten, wier verwaarloozing zij wel met straf bedreigen, doch tot wier vervulling zij geen lust weten op te wekken, op den duur veranderen in een ondragelijken last en in een onuitstaanbaar juk. Daarom verwachtten zij van den Christus, dat hij de oude wet, die op steenen tafelen gegrift was, zou vervangen door eene andere en betere die geschreven was op de tafelen van het hart. Voor de wet zou hij dus den geest, voor den dwang van het plichtbesef den aandrang geven van eigen lust in 't goede; zou hij dit kunnen doen, indien hij niet uit eigen ervaring wist, in welke richting de mensch zijn leven moet leiden, om vrede te vinden met zich zelven? Zij hadden het erkend, dat op het gebied van 't zedelijk leven weten en willen één is, en dat alleen de reine van hart, wiens bedoelingen edel en zuiver zijn van alle egoïsme, met zijn aanleg te rade gaan, de bestemming die hij van nature ontving, begrijpen en zoo zijn God zien kan. Daarom hadden zij den Christus geteekend als den mensch, die ten volle door een hoogen en edelen geest, door den geest der godheid zelf bezield was. Zij hadden begrepen, dat het zedelijk leven opgaat in liefde en daarom den Christus geteekend, als den mensch, die bij den wil ook het talent en de kracht bezat, om een zegen te zijn voor zijne omgeving door zijn eigen geest in anderen op te wekken. Zij wisten, dat alle zedelijke kracht tegenstand ontmoet en dat hare vruchten gewoonlijk geëvenredigd zijn aan de offers, die zij moet brengen, en zij teekenden daarom den Christus als den man der smarte, die lijden en sterven moest, om vrucht van zijn werk te zien. Zij kenden het verband tusschen het innerlijk en uiterlijk, tusschen het persoonlijk-zedelijk en het maatschappelijk bestaan; zij wisten, dat de welvaart en die voorspoed van een volk op den langen

duur enkel en alleen geëvenredigd kan zijn aan zijne zedelijke waarde. Daarom teekenden zij den Christus als heerscher over Israël, over de gansche wereld, als den Koning der koningen, die regeert van zee tot zee en onder wiens heerschappij, die nimmer eindigt de gouden eeuw zal komen. Zijne leerlingen en vrienden zagen in Jezus van Nazareth de incarnatie van dit zedelijk ideäal; daarom geloofde zij in hem en predikten in zijn naam het Evangelie, dat de lang beloofde verschenen was. Is het waarschijnlijk, dat zij zich in de waardeering van zijn zedelijk karakter vergist, dat zij misgetast hebben? Hij zelf was zich bewust van zijne zedelijke waarde, van de macht, die zij hem verleende over de gemoederen, van den stijgenden invloed, dien hij daardoor over de geheele wereld verkrijgen zou; dat was het geloof, 't welk hij voor Kajafas bezwoer en voor dat geloof heeft hij geleden en is hij gestorven. Men moet de eenige aannemenlijke hypothese voor 't ontstaan van het apostolisch, van het historisch christendom moedwillig wegwerpen, om den persoon van Jezus in zijn geheel naar het rijk der verdichting te verwijzen, of om aan te nemen, dat de Evangelisten bij de beschrijving zijner laatste levensdagen de feiten der historie in den schoot der fabel hebben laten vallen.

Naast dit zedelijk beginsel staat in het christelijk geloof een ander, min of meer zinnelijk, in elk geval joodsch-nationaal. Het zedelijk ideäal, 't welk de profeten van den Christus ontwierpen, was niet vormloos; het trad op in eene bepaalde gestalte en wel in de gestalte van een jood of wil men liever van een Israëliet. Het spreekt van zelf, dat men den inhoud niet nam zonder den vorm. De eerste leerlingen van Jezus, de eerste christenen, waren Joden; was het te verwachten, dat zij hunne nationale verwachtingen, denkbeelden, eigenaardigheden ten eenenmale konden of wilden verloochenen? Lag het niet voor de hand, dat zij alles, wat de Jood aan zijn Messias toeschreef en van hem verwachtte, ook toeschreven aan en verwachtten van Jezus dien zij als den Christus beleden? De godsdienstige denkbeelden, verwachtingen en levensvormen der Joden deden dus tegelijker-

tijd met het zedelijk ideäal van den Christus onder de vlag van het christelijk geloof hun intocht in de wereld. Hier en daar gewijzigd en veredeld, doch in hoofdtrek tamelijk onveranderd vormden zij te gelijk met het geloof aan het zedelijk ideäal het christendom en werden evengoed als dit laatste aangemerkt als wezenlijke bestanddeelen van het christelijk geloof, van den christelijken godsdienst, van de christelijke kerk en dus ook van de christelijke belijdenis en van het christelijk leven. Van lieverlede verkregen zij hier zelfs het overwicht; zij schoven het ideäal op den achtergrond en traden zelf op den voorgrond. Want de groote menigte hecht meer aan den vorm dan aan den wezenlijken inhoud en voelt zich meer aangetrokken door concrete voorstellingen en door zinnelijke verwachtingen dan door een zuiver zedelijk streven 't welk zich van deze dingen losgemaakt heeft. Zij is minder vatbaar voor de zelfverloochening, die door den dienst van zedelijke beginselen opgelegd wordt, dan voor het egoïsme, waarmede iedere godsdienst van lager rang doortrokken is.

De Christus der profetie, de Christus, dien Israel verwachtte en dien men in Jezus meende te zien, was een zendeling der godheid en wel van dien God, die door Israël aangebeden werd. Zoo werd het joodsche godsbegrip ook dat der christenen. Het geloof aan een almachtig Opperwezen, 't welk boven en buiten de wereld staat, 't welk alle dingen door zijn machtwoord uit het niet in 't aanzijn heeft geroepen, 't welk door diezelfde macht de wereld in stand houdt en regeert, 't welk haar bij tijd en wijle door zijne wondermacht dwingt om de baan te volgen, die hij haar heeft voorgeschreven, die zijn wil door buitengewone openbaringen aan enkele personen bekend maakt, die zijn oordeel over de handelingen der menschen vóór alles afhankelijk maakt van de zorg voor de handhaving zijner macht en zijner eer, werd opgenomen onder de geloofsartikelen der christelijke kerk en stond daarin boven aan. Zonder dit geloof was het geloof aan Jezus als den Christus van verdachten aard. Natuurlijk ging het hand aan hand met een eer-

biedig ontzag eerst voor de heilige boeken der Joden, waarin de openbaringen van dezen God beschreven waren en later ook voor de oudste oorkonden van het christendom, die welhaast met de eerste den bundel der Heilige Schriften vormden. Het geloof aan de onfeilbaarheid dezer Schrift, berustende op het geloof aan de goddelijke ingeving hunner schrijvers, 'twelk hieruit van zelf moest voortvloeien, werd eveneens in de belijdenis der christelijke kerk opgenomen. Ongeschonden kon dit geloof echter niet blijven bestaan. De ontwikkeling der wetenschap zoowel op het gebied der natuurkunde en der geschiedenis als op dat der hebreeuwsche en oud-christelijke letterkunde ontnam aan deze geloofsbegrippen hun recht van bestaan; de vrije gedachte liet er zich niet door beperken, het geweten liet er zich niet meer door binden en beiden wierpen zich dit juk van oud-christelijke of liever van oud-joodsche begrippen van den schouder.

Met het geloof aan Jezus als den Christus werd ook de gansche joodsche eschatologie, werden alle joodsche verwachtingen over te toekomst der wereld en over de zoogenaamde laatste dingen in het Christendom opgenomen. Hoe gespannen, hoe toomeloos, hoe fantastisch ook, toch vonden zij, misschien juist om die reden, in de oud-christelijke wereld eene plaats. De Christus droeg de sleutelen der onderwereld; hij zou richten over levenden en dooden. Hij zou de graven openen, de schimmen der gestorvenen oproepen uit de doodenwereld, ze opnieuw met vleesch en bloed omkleeden. Hij zou ze oordeelen en met de zijnen heerschen op aarde. Dan zou de wereld vergaan; wie niet in hem geloofde zou met den satan en alle booze geesten voor eeuwig in de hel geworpen worden, terwijl hij zelf met de geloovigen zou opvaren naar den hemel, om er tot in eeuwigheid te deelen in de heerlijkheid en zaligheid der godheid. Men behoeft de schriften van het Nieuwe Testament slechts te doorbladeren om onmiddellijk te bemerken, hoe vast en innig de Christenen van dien tijd geloofden dat deze verwachtingen door Jezus vervuld zouden worden. Overal heerscht het geloof, dat de wereld op haar eind loopt. De tegenwoordige staat van zaken

zal niet lang meer duren, de tijd is kort, het tweede tijdperk der wereldgeschiedenis of de zoogenaamde toekomstige eeuw zal welhaast aanbreken. Jezus is opgevaren naar den hemel, doch zal welhaast terugkeeren. Dan is het met de vernedering en met de vervolging der Christenen gedaan, dan vangt hun triumf, hunne verheerlijking aan. De dooden staan op, de levenden veranderen van gedaante, het wereldgericht wordt gespannen, het oordeel voltrokken. Zoo vast is deze verwachting, dat de christenen aangemaand worden, om zich niet verder te bekommeren om hunne maatschappelijke belangen en geen betrekkingen aan te knoopen, die toch welhaast ontbonden zullen worden. Het sterkste bewijs, hoe nauw en innig deze verwachtingen met het christelijk geloof saâmgestrengeld waren, levert het feit, dat men ze het allereerst op den persoon van Jezus toegepast heeft en meende, dat hij zelf door eene feitelijke opstanding uit de dooden, door eene persoonlijke verrijzenis uit het graf had bewezen de Christus, de Zoon van God te zijn. Ofschoon van dag tot dag in hare verwachting teleurgesteld, liet toch de christenheid dit geloof niet varen. Bij God, zoo argumenteerde zij, bestaat geen tijd; bij hem zijn duizend jaren als een dag en is een dag als duizend jaren. Zij droeg met geduld alles, wat haar opgelegd werd, doch liet hare hoop op eene toekomstige, op eene eindelijke vergoeding van al haar leed op den dag der toekomst haars Heeren niet varen. Zij verschoof het einde der tegenwoordige eeuw, den laatsten der dagen, de wederkomst van Jezus met alles, wat zij daaraan had vastgeknoopt, naar de wijde, onafzienbare verte, maar zij hield er toch aan vast en belijdt nog altoos als een der artikelen van haar zaligmakend geloof het geloof aan de wederopstanding des vleesches en aan het eeuwige leven.

Deze schijnbaar onredelijke volharding bij eene verwachting, van wier verwezenlijking men zich geene voorstelling kan vormen, die men niet onmiddellijk als onhoudbaar en zelfs als ondenkbaar moet laten vallen, wordt gerechtvaardigd poor het eigenaardig karakter, 'twelk het christendom juist

onder haren aandrang van meet af aangenomen en volgehouden heeft. Zij heeft saâmgewerkt met het edel geloof aan de onschatbare waarde van ieder menschenleven, om de kerk te maken tot eene instelling des heils en om in de christenheid het misschien aanmatigend, doch niettemin zegenrijk geloof te wekken, dat zij geroepen is, om de zielen der menschen te behouden en ze te redden uit de ellende van zedelijk bederf. Dit geloof heeft gewerkt naar twee verschillende kanten. Vooreerst was het de bron der christelijke liefde, van dat nauwlettend toezicht, van die krachtige bescherming, van die zorgvuldige verpleging van alles, wat klein en gering, wat arm, hulpeloos en verlaten, wat verstooten, verdrukt en vervolgd wordt, van alles en van allen, die hun eigen best niet kennen of die door den hartstocht verblind met open oogen loopen in hun eigen verderf. Doch meteen ontstond uit het geloof aan die roeping de strenge handhaving der belijdenis, die zij tot voorwaarde harer gemeenschap gemaakt had, haar hooghartige minachting van iederen anderen godsdienst, hare waakzaamheid voor de zuiverheid harer leer, haar onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden, haar zucht tot uitsluiting, tot veroordeeling, tot vervolging, tot schandelijke en vaak bloedige ketterjacht. Zij meent het recht te hebben, om de wereld te verwoesten en het lichaam te dooden, opdat zij haar karakter ongeschonden bewaren en daardoor de ziel voor de eeuwige verdoemenis behoeden mocht. Misschien is het ook aan den invloed van dit geloof toe te schrijven, dat de godsdienst der christenen over het algemeen niet vrij te pleiten is van egoïsme. Godsdienst ontaardt er niet zelden in Christus dienst of in kerkdienst, omdat men niet godsdienstig is uit besef van eigen zwakheid met den demoed, die niet uit besef van afwijking of tekortkoming in eigen levensroeping ontstaat, noch uit afkeer tegen alles wat laag en dwaas is, noch uit een onweerstaanbare zucht, om te streven naar alles, wat waar, wat verheven is en goed, doch omdat men godsdienstig wezen wil, omdat men zich zelf desnoods tot godsdienstigheid wil dwingen uit vrees voor den goddelijken toorn, uit angstige begeerte, om zichzelf te

beveiligen tegen de ongenade van een welverdiend strafgericht. Neem hemel en hel weg en de godsdienst der meeste christenen verdwijnt als sneeuw voor de zon.

In weerwil van dit alles behield het geloof aan het zedelijk ideaal, de eigenlijke kern van het christelijk geloof, zijn kracht en zijn invloed niet. Langzaam doch stadig wies het op als de plant uit den zaadkorrel. Het greep om zich en werkte door als de zuurdeesem in het meel. Zielenadel, edelaardigheid van gemoed, zuiverheid van beginsel, verheffing van den geest, zelfbedwang en zelfbestuur, barmhartigheid, vergevensgezindheid, liefde en deugd in elken vorm zijn, zoolang het christendom bestond, identiek geweest met christelijkheid. Het oude geloof en de oude belijdenis verloren van lieverlede gezag en waarde; zij vermolmden en stortten ineen; zonder de hoede der geestelijkheid zouden zij misschien reeds voor goed verdwenen zijn. Doch de godsdienstzin ging daarom in de christelijke wereld niet te loor. Het christendom bleef de haard van edele gevoelens, van verhevene gedachten en van grootsche daden. Men liet het oude Godsbegrip vallen, doch sneed den wortel van het godsdienstige leven niet af. Men liet de oude vergeldingstheorie van het laatste oordeel varen, doch behield het geloof aan een heilig recht over wereld en leven. Men verbrak de kerkelijke vormen, men verzaakte den kerkelijken plicht, men maakte zich los uit de gemeenschap der belijdende kerk, doch men brak daarom niet met eer en geweten, men verzaakte daarom niet den plicht der liefde, men maakte zich daarom nog niet los uit de gemeenschap van allen, die echte deugd en echte vroomheid weten te waardeeren; men werd daarom noch materialist, noch egoïst.

Dit is de nieuwe godsdienst die in den schoot van 't christendom geboren en aan zijn hart gekoesterd, met alle macht worstelt, om zich het puin van het oude geloof en van de oude belijdenis van de leden te schudden, om onbelemmerd door de overblijfselen der overlevering vrij en fier zijne plaats in de wereld in te nemen. Zoolang het niet bewezen is, dat de Evangelieën van het Nieuwe Testament

van stuk tot stuk en van woord tot woord onwaar zijn, dat hier niets dan verdichting, dat hier geen grein werkelijke geschiedenis te vinden is; zoolang het niet afdoende bewezen is, dat de persoon van Jezus nooit heeft bestaan of dat men in hem ten onrechte het zedelijk ideäal, of voor 't minst de grondvester er van, zooals dat in den Christus der profetie geteekend werd, heeft meenen te ontdekken, zoolang heeft men ook het recht, om dien nieuwen godsdienst te vreezen met den naam van het nieuwe christendom.

Het is nog jong en zwak; het kent zich zelf nog niet voldoende en wantrouwt zijn eigen kracht. Soms schrikt het voor het feit van zijn eigen bestaan; het staat versteld over zijne eigene stoutmoedigheid, om op eigen gezag zich los te maken uit een kerkverband, 't welk zich voor zijne deugdelijkheid kan beroepen op de getuigenis van achttien eeuwen. Het aarzelt soms, om zonder kompas dan eigen inzicht en eigen aandrift de wijde soms onstuimige levenszee te gaan bevaren. Soms is het beducht, of het zonder den prikkel van vrees voor eeuwige straf, van begeerte naar eeuwige belooning kracht genoeg zal bezitten tot vervulling van verhevene en soms moeilijke plichten en of het wel bestand zal zijn tegen ieder verzoek, om lust te stellen boven plicht en zelfzucht boven liefde. De dienst van het ideaal voldoet niet volkomen aan den eisch van het godsdienstig gevoel, 't welk een God zoekt, die niet enkel in, maar ook buiten den mensch bestaat, die niet afhankelijk is van den wil des menschen, maar wiens wil integendeel het bestaan en het lot van den mensch bepaalt. Het weet, dat godsdienst zonder zulk een God zijn naam niet verdient en verloopt in sentimentaliteit. Het is niet tevreden met een God, die uit allerlei gegevens door de verbeelding van den mensch moet worden opgebouwd en enkel en alleen leeft in diens fantasie, want het weet, dat godsdienst niet met verdichting, doch met werkelijkheid te rekenen heeft. Nog altoos zoekt het naar een passenden vorm, naar eene voorstelling, naar het begrip van een God, dien het tot nog toe niet begrijpt, ofschoon het zijn bestaan vermoedt, omdat het zijne werkzaamheid

gevoelt en ziet in de schoonheid der natuur, in de orde van het heelal, in het rusteloos streven der stof naar breeder harmonie, in het strenge recht, 't welk de geschiedenis der wereld maakt tot het oordeel over de wereld, in zooveel blijken van goedheid en van veelzijdige liefde, als het zelf ondervindt en in den schoot van elken mensch uitgestrooid ziet. Het graaft in de diepten van het menschelijk gemoed en zoekt de verborgenheden van 't menschelijk bestaan te onthullen, om het vermoeden van persoonlijke onsterfelijkheid, 't welk bijna de kracht van een voorgevoel heeft, voor het verstand te kunnen rechtvaardigen, niet omdat het egoïstisch hecht aan den eeuwigen duur van zijn eigen bestaan, maar omdat het daarin vertroosting voor verlies en vooral, omdat het de gedachte niet kan verdragen, dat ook maar een enkel menschenleven nutteloos geschapen, waardeloos weggeworpen, reddeloos verloren zou zijn. Nog kent het zijne eigene plaats in de wereld niet, nog moet het zich oriënteeren in samenleving, in maatschappij, in staat. Schuchter sluit het zich soms op in zichzelf; het voelt een heftigen tegenzin, om het heilig geheim van 't eigen gemoed prijs te geven aan de nieuwsgierigheid van een ongewijd gemeen. Soms is het van oordeel, dat het godsdienstig leven te veel den stempel van ieders eigen persoonlijkheid draagt, om in het openbare leven voor den dag te komen, doch soms is het ook volkomen doordrongen van het goed recht van den godsdienstigen geest om in de samenleving te heerschen, om de maatschappij te ordenen en bij de behartiging van alle openbare aangelegenheden het voorzitterschap te bekleeden.

Het nieuwe christendom is nog jong en zwak, doch het is er en het zal niet weer verdwijnen. Hoe meer het zichzelf gevoelt, des te sterker wordt het ook. Met het besef van zijn eigen kracht en recht zal het aantal zijner bekeerlingen toenemen, tot er van het oude, het zoogenoemd historische, het specifieke, het officiëele, het kerkelijke, het belijdende christendom niets meer overblijft dan versteende levensvormen uit vroeger dagen.

Tegen dit nieuwe christendom verzet zich overal het oude.

Het voelt, dat zijn bestaan op het spel staat en zoekt zijn leven te redden. Het wil geen afstand doen van de macht, die het eeuwen achtereen bezat en grijpt ieder middel aan, om zich te handhaven. De beruchte encycliek van Pius IX, het nieuwe dogma der pauselijke onfeilbaarheid, het lijdelijk verzet van het non possumus, de kunstmatige opwekking van het oude calvinisme, de schoolstrijd, de nieuwe ketterjacht en zooveel meer van soortgelijken aard, dat alles zijn zooveel pijlen uit denzelfden koker gericht naar hetzelfde doel. Uit dit oogpunt beschouwd is het Amsterdamsche kerkgeschil, hoe onbeduidend, hoe nietig, hoe lastig, hoe vervelend ook op zichzelf, niet zonder gewicht. Als eene phase in den ontwikkelingsgang van het christendom, als een verschijnsel in den strijd tusschen het oude en het nieuwe, verdient het verder verloop van dit geschil bij voortduring algemeene belangstelling.

TOEN DE GIDS WERD OPGERICHT . . .

DOOR

ALBERT VERWEY.

GEDACHTEN OVER HOLLANDSCHE LETTEREN.

1800—1830.

I.

Wat de menschen in boeken schrijven is een deel van wat zij denken in zichzelven en spreken onder elkander. En al hun gedachten en gesprekken zijn een deel van hun dagelijksche leven, de manieren van hun zitten en opstaan, het verkeer in hun huizen en hun handel, het gaan langs hun straten en pleinen. Wie hun boeken verstaan wil moet zien dien ganschen gedurigen omgang en de vertrouwelijkheden dier levens beluisteren, waarin zij de gedachten denken, waar hun schrijvers en kunstenaars woorden en monumenten van maken.

Daarom is het een mooi, maar droevig werk de boeken te begrijpen van een volk, dat vóor ons geleefd heeft. Want omdat wij dat volk niet om ons heen zien en het tóch willen begrijpen, daarom moeten wij, langzaam aan, van het weinige dat wij weten, hunne steden opbouwen in onze verbeelding en ons rijk maken met groote fantasieën van hun kleine leven, en hen doen bewegen en spreken in onszelven, zooals

wij meenen dat zij bewogen, wat wij gelooven dat zij spraken, en dan zeggen tot onszelf dat wij nú hun vertrouwden zijn. Maar als wij dat gedaan hebben, dan wenschen wij zoo dikwijls, al was het maar even, en maar éenen mensch bij het kleed te grijpen, en hem in het gezicht te kijken, en hem te vragen of het waar is wat wij meenen van hem te weten; en dan is het zoo vreeselijk droevig te bedenken, dat ook die mensch, als al die anderen, lang vóor ons is doodgegaan.

Ik nu weet dat ik weinig weet van de menschen wier boeken ik begrijpen wil. En omdat het moeielijk is veel te begrijpen uit weinig wetenschap, zal ik het niet vreemd vinden als ik niet begrepen heb, wat ik meende dat ik begreep.

II.

Het volk van Hollanders, dat het laatste vierde der vorige eeuw doorleefde, zie ik in mijn verbeelding als een opgewonden volk.

De opgewondenheid hunner vroolijke weelde was als een lichtmakende wijn in de hoofden der jeugdige rijkaards, en zij lachten langs de straten met veile vrouweu, en lazen des morgens, vóor het opstaan, de romans der Fransche filosofen, omdat zij het zoo aardig vonden te lezen van lieve natuurmenschen, die hun heerlijk-naïve deugdzaamheid voor hen uitspeelden, zonder hun kwaad te doen.

Ook veel deftige, verlichte burgers kenden de ideeën, die als onschuldige fantasieën in de boeken der aandoenlijke schrijvers leefden. Maar zij kenden ze als deftige stellingen en ontzaglijke waarheden, waarover zij schreven voor een deel van het volk, dat op markten en in club-lokalen luidruchtig debateerde, en zich opwond voor Franklin, en Washington den Vrijheidsheld. Als heldhaftige burgerwachten maakten die lezers de achtbare raadzalen der hoofdstad rumoerig, in 1787, 1) en verstoorden, als leden der Kamers, in 1798, door hun geschreeuw en geroezemoes de gemoedsrust van klassiek-gevormde Amsterdammers en bezadigde Hagenaars 2).

Maar onder en rondom die allen woelde het volk, dat arm was. Ook arm aan ideeën was het en dacht niet aan deugdzame natuurmenschen. Maar het had honger en daarom schreeuwde het; het was koud en daarom maakte het de wegen onveilig voor lieden, die warm gekleed waren. Vrijheid, dat was: niet altijd zoo vol zorg wezen; Gelijkheid, dat was: brood hebben; Broederschap, dat was: deelen met de rijken. Die menschen waren te grof en te dom om iets te voelen van de platonische liefde der idealistische hervormers; maar zij verlangden bitterlijk met brutale liefde te omhelzen de lieve werkelijkheld hunner woedende begeerten.

De vroolijke of teêrzielige opgewondenheid der rijke heeren en dames; de ernstig-ijverende opgewondenheid der brave burgers en dominees; de wilde, verlangende opgewondenheid der armen en werkeloozen hoorde men weenen en schaterlachen door elkander, in de dwaze belachelijkheid der opgewonden Revolutie. Dat arme, zenuwachtige volk van menschen, die als gekken de Carmagnole dansten, op den Dam om den Vrijheidsboom, en de vriendelijke pleinen en huiselijke grachtjes onzer kleinere steden luidruchtig maakten met de bespottelijkheid hunner opwinding, dat wás geen volk, dat iets verstandigs doen zou voor de kunst der negentiende eeuw 3).

III.

Toen het nieuwe leven zich openbaarde in de gedachten der achtiende-eeuwers, toen was het natuurlijk dat het zich ook zou openbaren in hun kunst. De harten der rijkste menschen waren vol met het gevoel der nieuwe gedachten, en Wordsworth in Engeland en Bilderdijk hier verklaarden met gelijke geestdrift, dat Poëzie niet anders dan de daadlijke uiting van machtige aandoening was 4).

Maar terwijl Wordsworth zijn gedachten zoo innig gevoelde, en zoo kalm wou beschrijven, en zoo zag, als ze tot hem kwamen met hun nieuwe bewegingen, en zoo hoorde als ze in hem spraken met hun nieuwe geluiden, dat zij alle in niets

geleken op de dichterlijke frazen der vroegere menschen; — terwijl hij begreep en gevoelde dat hij een nieuwe taal zou maken, als hij wezenlijk zóó als het in hem leefde zijn nieuwe volk van gedachten deed uitgaan; — zag Bilderdijk opgewonden-geestdriftig, ongedurig-onnauwkeurig zijn nieuwe ideeën komen, en frommelde om hun veronachtzaamde leden de niet-passende kleeren der klassicistische rhetoriek.

Dit was het: — en dit is de hoofdzaak — dat Bilderdijk als groot mensch, groot door het hebben èn waarnemen van stemmingen, de mindere was van Wordsworth en diens Engelsche tijdgenooten. Dit: — en dit is het gevolg — dat het nieuwe leven, dat in Wordsworth een macht was tot het bouwen eener nieuwe dichtkunst, in Bilderdijk sterk werd in het vermenigvuldigen der oude; — zóozeer, dat in onze letteren vóor noch na hem zoo groote wanstaltige hoop poëtische taal te zien is, en hier eerst in 1880 werd uitgesproken, wat Wordsworth in 1802 had gezegd.

Dat alles zou niet gebeurd zijn, als dat volk niet zoo opgewonden was geweest. Want juist als de geestdrift van dat volk was de geestdrift van onze poëten. De geestdrift van lieden, die, als beelden uit een tooverlantaarn, de gestalten hunner begeerten vooruit wierpen op den ledigen voorhang der negentiende eeuw. Gelijk aan de opgetogenheid eens reizigers, die zich rond laat voeren in een rijk, Moorsch huis, van kamer in kamer, en al de schittering aanziet van gouden schildering en kunstig snijwerk, en als hij er uit komt voor een vriend aan 't vertellen staat, maar het fijne vergeten is, en alles banaal maakt; ijdel, dom.

Omdat dat volk zoo opgewonden was èn omdat er bij ons zooveel Latijnsche dichters waren.

Dat er bij ons zooveel Latijnsche dichters waren is de tweede, groote reden voor het voortbestaan der Dichterlijke Taal. De Hollanders waren altijd beroemd geweest om hun Latijnsche verzen. Zij werden er om genoemd bij de vreemden. Zij waren er trotsch op in een eeuw, toen ze weinig anders hadden om trotsch op te zijn. Er was aldoor geweest bij ons een deftige officieele côterie van Latijnsche geleerden.

En toen de nieuwe tijd kwam met zijn nieuwe menschen, was het geen wonder, dat men daar ook nieuwe Latijnsche poëten onder vond. Maar niet alleen dat die er waren; dát zij er waren en dat de Ouden met vernieuwden ijver bestudeerd werden, werd door velen van hen, die zich met literatuur bemoeiden, noodzakelijk gevonden en een groot bewijs van de herleving onzer letteren genoemd. 5) Daarom was het niet vreemd, dat op de vaderlandsche gebeurtenissen dier dagen zoo goed Latijnsche als Hollandsche verzen werden geschreven en gedeclameerd, niet vreemd dat de Hollanders gevleid waren, toen Napoleon hen prees om den roem hunner Latijnsche poëzie. Maar even weinig vreemd was het, dat voor het beste deel onzer Hollandsche poëten het schrijven van verzen bleef, wat het was voor de Latijnsche, een bewerken en combineeren van de vormen der Romeinsche kunst.

IV.

Thans, als ik dien grooten hoop papier naast me neerleg, waarop ik vroeger — het is nog zoo lang niet geleden — mijn Dichterlijke Taal schreef, die ik geleerd had van Da Costa en Ten Kate; en als ik dan denk dat mijn mooie jonge gevoel daar was weggestopt in woorden, die er niets op lijken, al schreef ik ze toen, bevende van groote blijdschap; dan voel ik een droevig medelijden met al die doode Hollandsche dichters, die zijn gaan sterven met de gedachte, dat ze iets van hun ziel achterlieten bij hun volk. Dan bevangt me een weemoedige lust om mijn eigen jonge zelf te verdedigen, om hen állen te verdedigen tegen mij en mijn vrienden, en te zeggen: Wij hebben hen niet begrepen: ik zal u zeggen hoe ge hen kunt verstaan. Maar dan bedenk ik dat de Dichterlijke Taal niet *is* te verdedigen: want dat men hare uitdrukkingen dáárom tchoon vond, omdat zij de illustraties waren van een samenstel van dichterlijke figuren, waarvan men beredeneerde dat zij schoon waren; en dat de woorden van menschen niet mooi of dichterlijk kúnnen zijn, alleen omdat zij een uitdrukkingswijze illustreeren, die

men schoon heeft *geredeneerd*. Doch als ik dat dan bedacht heb, wordt het mij duidelijk, dat Bilderdijk en zooveel andere poëten toch geen onwillige domooren waren, die met opzet het leelijke mooi en het ondichterlijke dichterlijk noemden; maar dat zij wel wezenlijk die beredeneerde schoonheden als mooi *voelden* en werkelijk zeer innig en vertrouwend *geloofden*, dat Dichterlijke Taal dichterlijke schoonheid was. Ik begin te begrijpen dat Bilderdijk en die anderen even natuurlijk waren in hun mooivinden als wij in het leelijkvinden dier taal. Ik voel toch den lust hen, zoo niet te verdedigen, dan toch te verklaren en te b e oordeelen, openlijk, daar ik hen openlijk v e r oordeeld heb.

Bilderdijk meende het, toen hij schreef, dat Poëzie niet anders dan uitstorting van gevoel was. En zijn verzen z ij n de uitstorting van zijn gevoel. Zij hebben, in zijn beste gedichten, de onbelemmerde bewegingen, de ieder dichter kenbare gedragenheid van klank, de brutale zorgeloosheid van keeren en stilstaan, die alleen zijn op te merken in het werk van schrijvers, die schrijven met de volle overtuiging dat hun woorden gelijk zijn aan hun gevoel. Zijn gevoel wás nu eenmaal opgewonden en dus grof, met oppervlakkige rhythmen, maar met z ij n e rhythmen en z ij n e n klank heeft hij dát gevoel gezegd. 6) Dat was voor hem het voornaamste en dat kón niet anders. Want hij vulde zijn rhythmen en formeerde zijn klankenreeksen met zijn tallooze illustraties van rhetorische en dichterlijke figuren, — maar was dat vreemd?

Immers was het in Nederland nooit gezegd, dat de dichterlijke figuren der Latijnen iets anders dan schoonheden waren. En Vondel, de groote Dichter, had ze voor niets anders gehouden, in theorie noch praktijk. In de achtiende eeuw had men Vondel en de klassieken en op het einde dier eeuw vooral nog eens de klassieken gelezen, en dat doende had men voortdurend en liefst van al genoten van de kunst en de bekwaamheid, waarmee die dichters hier deze, daar gene rhetorische figuur hadden te pas gebracht. Zoo waren die figuren voor heele geslachten van

schrijvers denkvormen geweest, waarin en waaaraan zij voornamelijk dachten als zij schrijven gingen in vers. En daarom was het niet vreemd, maar o zoo natuurlijk, dat toen Bilderdijk schrijven ging, Bilderdijk, die, van dat hij kind was, zijn ziel had volgemaakt met al de rhetorica eener heele klassicistische letterkunde; Bilderdijk, die door aanleg en opvoeding geen mooi-vinden kende dan het mooi-vinden van al die geprezen vormen zijner beminde schrijvers; Bilderdijk, die het leven niet zag en niet wou zien dan in de boeken enkel, of in den chaos, dien hij van de woorden dier boeken had opgebouwd in zijn brein; — dat hij, toen hij begon te schrijven en op de maten van zijn gevoel de fantasieën voor zich bewegen zag, die in hem waren, geen andere zag en te schrijven had dan die altijd nieuwe illustraties tot de vormen der oude rhetoriek. 7)

Zoolang het mooi-vinden der Dichterlijke Taal, het in gegedachte herleiden van de figuurlijke uitdrukking tot de directe, een gevoels-afspraak bleeft onder de menschen; — zóo lang wás het werk van Bilderdijk kunst. Zoolang men het aardig vond en een prettige vertrouwelijkheid tusschen lezer en schrijver 8), dat de schrijver een aantal woorden schreef met een beteekenis, waarvan de lezer vooruit wist, dat een ónwetende een lastige, kleine redeneering zou moeten maken, eer hij ze kon verstaan; — zoolang men het een pleizierig werkje achtte, om, als de schrijver zoo dichterlijk geweest was eene Metaphora te gebruiken, d. w. z. om b. v. te schrijven: Gij zijt een Pilaar van den Staat, — die Metaphora in gedachte te herleiden tot het meer geloofwaardige: de vergelijking, waaruit ze ontstaan was: Indien ik den staat vergelijk bij een huis en de menschen in dien staat bij deelen van dat huis, dán vergelijk ik u bij een pilaar: — zoolang men het verheven vond in een schrijven, dat hij schreef, en verheffend voor een lezer, dat hij las, hoe allerlei abstracties en levenlooze zaken dingen deden, die in de werkelijke wereld alleen heusche personen doen, en zich dán zeer aangenaam gestemd voelde door zich, in gedachte, en op eigen gelegenheid, te verbeelden, dat al die

abstracties en levenlooze zaken werkelijk heusche personen wáren 10); — zoolang men dat alles deed en dan nog bij zichzelven de tevredene opmerking, maakt dat de dichter wiens verzen men — in gedachte — reconstrueerde tot wat eenvoud, nu zoo een heel groot dichter was, ómdat hij zoo veel te denken gaf aan wie hem begrijpen wou, en ómdat men bij ieder zijner verzen »wel eene gansche commentarie" schrijven kon 11); — ja, zoolang men dat alles doen kon, zonder lachen, en zich daar en boven verbeelden, dat men dus doende, diepzinniger en wijzer was dan de besten, die in Nederland geleefd hadden 12): — zóolang moest Bilderdijk een Dichter heeten, èn Helmers, èn Wiselius èn de rest.

Voor den verstandige is dat spelletje van in-gedachte-herleiden, dat oplossen van raadseltjes in gedichten 13), te kinderachtig en niet geestig genoeg. Het moest op den duur vervelend worden, zelfs voor niet-zoo-verstandigen. Dit alleen zou reeds een voldoende reden wezen, waarom de Dichterlijke Taal bij het menschdom niet altijd kon blijven bestaan.

Dan, het was natuurlijk dat Bilderdijk schreef zooals hij schreef. En, daar ik geenen lust gevoel Bilderdijk te benadeelen in de waardeering van het nageslacht, zal ik zeggen dat hij wezenlijk in zijne soort een groot en ernstig kunstenaar is geweest. Hij heeft gezocht en gevonden die gedragenheid van klank en die bewegingen van rhythme, die ik niet mooi vind, maar die de oprechte uitdrukking waren van zijn gevoel. Hij heeft, weergaêloos knap, een aantal maten bewerkt en groote oratorische wendingen geschreven, die eenig zijn in hun soort. Hij heeft voor het eerst na Cats en Vondel, alles durven zeggen in verzen, en in groote, grove lijnen, in zijn Ondergang der Eerste Wareld, de schetsvormen geteekend van een breeden Hollandschen stijl. Hij heeft de woorden der Hollandsche taal — wel met al hun figuurlijke beteekenis, maar toch heeft hij — in zijn boeken bij elkander verzameld, tot zulk een aantal, dat weinig poëten voor hem er zoo veel hebben gebruikt 14). Eindelijk schreef

hij een proza, dat even knap en iets minder vervelend dan zijn verzen was.

V.

Dichterlijke Taal werd geschreven door ál de poëten van dien tijd. Feith schreef ze, zoo goed als Bilderdijk. De fantasieën in beider taal, als in beider ziel, waren niet gelijk aan de werkelijkheid-zelve of er op gelijkende, maar gedachte vormen die in de lucht hingen boven de werkelijkheid, bereikbaar alleen langs trappen van redeneering. Van den een zoowel als van den ander zouden zij vergeten worden, zoodra de menschen geen lust meer voelden die trappen op te gaan. Maar terwijl de dichterlijke-taal-fantasieën van Bilderdijk uit de rhetoriek der Latijnen waren genomen en in niets meer leken op eenige werkelijkheid, waarmeê zij vroeger verbonden waren, bewoog onder die van Feith op niet al te verren afstand een natuur en een leven, die een deel waren van zijn tijd. Zijn werk óok was onnatuurlijk: van zijn ruischende beekjes en zijn gevoelvol kloppende harten zou hij zóo niet geschreven hebben als zijn oogen niet geschreid hadden over de blaêren van Klopstock. Maar achter zijn werk was de natuur bemerkbaar, want de beekjes waren aan 't ruischen op Boschwijk en er klopten veel harten sentimenteel-gevoelvol in zijn jeugd. Daarom schreef hij met zijn veel minder gedragen blank, met zijn veel minder ontwikkelde rhythmen, met zijn veel onbeduidender intellect, met zijn alles veel minder en onbeduidender dan Bilderdijk, op allerlei plaatsen veel directer, veel verstandiger wat hij te zeggen had. Daarom was Bilderdijk de poeët, dien men bewonderde, Feith de dichter van wien men hield 15). Daarom hielp het niets of Bilderdijk-zelf en Kinker en de schrijvers der Letteroefeningen altijd door scholden op het sentimenteele en parodieën maakten op Feiths verzen, — waarbij er komieke waren, zeker! maar toch niet komieker dan van eenigen Hollander, — want ondanks dat schelden en die parodieën lazen de meeste Hollanders heel graag de verzen van

den zeldzame, die met al zijn aandoenlijkheid, niet zoo héel veraf stond van hun leven en hun natuur.

Wat Wordsworth wilde: dat de dichters de taal zouden schrijven der eenvoudigste menschen, daarmede maakte Feith, misschien onbewust, en met een talent buiten vergelijking kleiner dan dat van zijn Engelschen tijdgenoot, een begin. Soortgelijke invloeden werkten op beiden om soortgelijke dingen te doen. Was hij sterker geweest en grooter, zóo als Wordsworth, en waren er meer geweest dan die enkele: misschien zou ook dán onze kunst reeds tachtig jaar lang een goede kunst geweest zijn.

Nu was zijn niet-te-ver van de natuur staan een groote som goeds, waarmee der som de kwade dingen in Bilderdijk verminderd werd. Hij werd gelezen en begrepen beter dan deze en herinneringen aan zijne gedichten werden een aangenaam deel der werken van de meeste der Hollandsche dichters. En een zonderling ding was het, toen, nog bij z ij n leven, Tollens, de dichter der Hollandsche natuurlijkheid van vóór '30, de huiselijk-sentimenteele, wiens lievelingsschrijver Rhynvis Feith geweest was, als de populaire dichter begon geprezen en bewonderd te worden, óók door dezelfde menschen, die Feith hadden gelaakt om zijn sentimentaliteit 16).

VI.

Men kan, als men de verzen van Tollens gelezen heeft, beweren dat het geslacht, dat Tollens voortbracht als zijn grootsten dichter, minder krachtig moet geweest zijn dan dat vorige, dat Bilderdijk voortgebracht had. En wie de waarheid van dat beweren bewijzen wil zal redeneeringen kunnen vinden, die het tegendeel van onaannemelijk zijn.

Want de menschen van dat geslacht hadden zich moê gemaakt in de dagen van hunne opwinding. Zij hadden met handen willen grijpen de droombeelden hunner vervoering, maar de dingen der wezenlijke wereld hadden hun voor de voeten gelegen, en zij waren gestruikeld en gevallen, zoodat

ze pijn voelden bij het opstaan. Zij hadden geschreeuwd om vrijheid, gelijkheid en broederschap, en toen was tot hen gekomen een zwerm fransche mannen, haveloozen, die zij moesten kleeden, hongerigen, die zij hadden te spijzigen, vreemden, die zij behoorden te gehoorzamen.

Ruwe knechten hadden den baas gespeeld in hun huis, hadden geschranst aan hun tafel, hadden hun straten uitheemsch gemaakt met de kleuren van hun kleeding en het geluid hunner gesprekken. Zij haddden de muntstukken uit hun kasten moeten geven als belasting voor een vreemde regeering; zij hadden brieven gekregen vol berichten van schepen en lading, door de Engelschen gekaperd op reis. Zij hadden een koning zien komen, die gestuurd was door den grooten Man in Frankrijk, en de woorden in hun mond moeten houden, die op straat, ja, in hun huizen, door zijn spionnen konden worden gehoord. Zij hadden de Dekreten van dien man gelezen, waarin hij schreef dat hij nu maar eens zoo met Holland doen zou en dan weer anders. Zij hadden hemzelf eindelijk op zijn witte paard door de straten van hun Hoofdstad zien rijden, en om hèm hadden zij keer op keer een droevig afscheid genomen van vrienden en kinderen, die zouden worden doodgeschoten door z ij n vijanden, ver van hun huis. En terwijl zij dat alles leden, hadden zij niet mogen spreken over hun leed, niet dan stil, met elkander, als de deuren gesloten waren en er niemand vreemds was. Daarbuiten hadden zij geleerd te kruipen en te huichelen — en kruipen en huichelen bleef twee geslachten Hollanders eigen, — maar daarbinnen was het goed te zamen zijn, als ze vrijuit spraken over hun aller rampen, en zichzelf, — och, ook dat was zoo menschelijk — verheerlijkten als brave martelaars en modellen van ongelukkige deugd. Al die eigenaardigheden zijn zeer lang in een groot deel van dit volk aanwezig geweest. En toen Napoleon nu verslagen was en gevangen, en de Prins in het land kwam, toen was het niet zoo bizonder om dien lieven Prins te doen, dien zij nooit gezien hadden 17); maar toen voelden zij de hoop, dat het eindelijk uit zou wezen met al die beroerdheid,

die als de golving van groote wateren over hun hoofden gegaan was, dat zij het gelukkiger zouden hebben en voordeeliger en rustiger; zoodat heel het vaderland éen groot huisgezin zijn zou, met een Koning, die voor allen zou zorgen. En zeker was het een hunner aangename gedachten: dat nú heel de wereld zou erkennen wélke brave martelaars zij geweest waren, en wélke modellen van ongelukkige deugd. Dan mochten zij ook, nog zoo heel lang niet geleden, geen goeds hebben gezegd van het Huis van Oranje en heel erg hebben gekeesd, en gedanst om den vrijheidsboom, — zij hadden zóo lang moeten huichelen toen het niet pleizierig was te huichelen, waarom zouden zij het nu niet nog een poosje langer doen, daar het wèl pleizierig was. En dan, over staatszaken moest nu maar zoo weinig mogelijk gedacht worden, en bij een volk, dat voortaan éen groot huisgezin zou wezen, was het héel slecht, heel onvaderlandslievend over de oude factiën te praten en dat mocht volstrekt niet gebeuren en de Koning was een nobel mensch, die gezegd had dat alles vergeten en vergeven was, en ieder die het niet zei was dat niet.

Dat zij van al dat gedoe sentimenteel waren geworden en gebleven, dat was niet vreemd. Sentimenteel, al verschilde hun sentimentaliteit in soort van de Duitsche. Want als sentimentaliteit is: een zekere onredelijkheid in het overmatig voelen voor een kleine groep dingen, afzonderlijk, zonder die dingen, redelijk, te voelen, in hun groot verband met al het bestaande 18); — dan was Klopstock sentimenteel door het voelen van de betrekkingen tusschen den mensch en zijn Maker, en Tollens door het voelen van de betrekkingen tusschen huisgenooten en vaderlanders onder elkaar.

De Hollanders die de Duitsche sentimentaliteit uitscholden, waren, zonder het zelf te begrijpen, slechts afkeerig van éene soort-sentimentaliteit. Sentimenteel waren ook zij. 19)

Toen Tollens zich de dichter maakte van de stemmingen dier menschen, toen was het zeker dat hij geen dichter van groote aspiraties zou zijn. Het was vooruit te zeggen dat hij niets zou hebben van het groote, niets van het intellec-

tueele van Bilderdijk. En misschien was dat een nadeel voor de literatuur. Maar even mogelijk als het nadeel geweest is, even stellig is ook het voordeel geweest.

En dit was het voordeel — h e t voordeel, dat toen voor onze kunst zoo noodig was —: dat in Tollens een schrijver beroemd werd, die vrij was van álle klassicistische invloeden. Zijn taal óok was onzuiver met de brokken der Poëtische Dictie, maar hij, de niet-classicist, was niet, als Bilderdijk, met den lust bezeten, altijd nieuwe Dichterlijke Taal te maken; en hij, de populaire dichter, *moest* er naar streven, hoe langs hoe meer te schrijven de — ten minste voor een gedeelte zuivere — spreektaal van het boekenlezend publiek. Ook was het natuurlijk, dat hij, bij een volk en in een tijd, als dit volk en die tijd waren, door het schrijven van huislijke verzen, van alle dingen des levens alleen die dingen te gevoelen en te beschrijven kreeg, waarvoor hij voelen en waarvan hij schrijven kón.

O, dit wás een voordeel, dat als thans weer jongeren kwamen, wier vroolijke wijsheid al heel dwaas uitklonk boven het zeurig gedeun der Tollens-lezende huisvaders, — dat zij dan aspiraties genoeg zouden aanbrengen en intellectueel genoeg zouden wezen, maar tevens zich gewend hebben eene werkelijkheid op te nemen in hun verbeelding en te schrijven in een taal, die wat meer op de spreektaal geleek.

VII.

Bilderdijk en Feith in de eerste, Bilderdijk en Tollens in de verdere jaren van dit tijdvak, waren groote machten in het leven der Hollandsche dichters. De klank hunner woorden was in de ooren van tal van schrijvers, die hun gedachten overpeinsden in hun hart. Zij en al die dichters te zamen zien we in onze verbeelding, met hun geschreven werken voor hen, als een klas leerlingen met hun schrijfproeven. En als wij die nazien, de proeven van die grootsten eerst en dan van de kleineren, dan vinden wij in de pogingen der laatsten de stijlelementen, die wij, 't zij bij Bilderdijk, 't zij

bij Feith of bij Tollens, hebben gezien. Als wij achter Helmers stilstaan, dan voelen wij iets van wat wij voelden bij het lezen van Feith's gedichten: dat er toch wel wezenlijk gevoel is in dien mensch. Maar wij voelen niet minder wat ons aangreep, toen wij bij Bilderdijk stonden: dat het zoo jammer is, dat iemand, die zoo stoute bewegingen kan maken, met al die bewegingen niets anders omhoog jaagt dan de snippers der Dichterlijke Taal. En wij staan achter Loots, en wij kijken over dwars naar Bilderdijk, en naar Feith heel eventjes; en wij komen aan Kinker en wij zien Bilderdijk alleen aan; en de broeders Klijn laten hunne proeven kijken en wij schudden het hoofd naar den kant van alle drie de grooten. En dan zien wij een in elkaar gedoken troepje, in de buurt van Tollens, zitten: de leerling Warnsinck, de leerling Nierstrasz, de leerling .....

VIII.

In de Letteroefeningen van dien tijd kan men veel van het daaglijksch letterkundig leven lezen, 20) van de groote en kleine feiten, beschreven op een intieme manier. Terwijl men zich buigt over de geel geworden blaêren, al lezende, gaat men vóor zich zien de bewegende gezichten der schrijvers, goedig of driftig bedrijvig, met kleine huichelachtige glimlachjes, of booze, venijnige mondtrekken; hun heele gestalten, met smadende bewegingen of belangzuchtige draaien of vleiend gebuig. Men gaat ze zoo kennen en begrijpt hun humeur zoo: men gaat weten, dat men letten moet op den klemtoon hunner woorden, wat zij bedoelen met iedere beteekenisvolle zinsneê. Men vindt het zoo menschelijk, zoo natuurlijk, dat zij de dingen schrijven, niet de dingen enkel, maar met hun kleine stemmingtjes, hun berekeningetjes van ijdele, gewichtige menschjes. Men herinnert zich dat zij levende schepselen waren, die een huis hadden in een deftige stadsbuurt, die over straat gingen en bezoeken brachten en menschen ontvingen, met wie ze praatten en zich opwonden voor of tegen ieder stukje van het leven om hen heen. En

men wordt niet boos op hen, zooals men worden zou op nog levende menschen; want zij leven nu nog maar in onze verbeelding, waarin we ze verkleinen, voor de beknoptheid, als poppetjes uit een speelgoeddoos.

Zij waren een paar menschen uit de gegoede burgerij, met aangename, zoowel als onaangename eigenschappen. En als men leest wat zij schreven over boeken en menschen, dan moet men er om denken, dat zij dat waren.

Zij hadden een mooien tijd beleefd, de laatste vijftien jaren der achtiende eeuw. Van die burger-deftige verlichte lieden waren zij, die alleraardigst veel belang stelden in de nieuwe gedachten, die de menschen toen uitvonden. Zij waren patriotten met edelaardige gevoelens, en oprechte bedoelingen voor het welzijn van het algemeen. Zij schreven in dien tijd voornamelijk over de vertaalde of oorspronkelijk-Hollandsche werken, waarin de rechten van den mensch allernatuurlijkst en de tyrannie der vorsten onbehoorlijk werden genoemd. Als verstandige uitgevers en schrijvers schreven zij niet, dat zij zelf die rechten natuurlijk en die tyrannie onbehoorlijk vonden, anders dan in het abstracte, maar zij maakten groote citaten uit de boeken van anderen en drukten er achter kleine zinnen met gematigde bewondering, zooals onpartijdigen schrijvers schoon stond. 21) Want zóo onpartijdig waren zij dat zij ook soms boeken van vorstenvrienden aankondigden en er zeer vorstenvriendelijke zinnen uit overschreven en dan niets kwaads er van zeiden, maar den lezers aanrieden, nu zelf maar te oordeelen. Ook gematigd waren zij en hielden niet van vorsten dooden, al konden zij het óok niet velen, als iemand een boek schreef, waarin te veel goeds bij elkaâr stond van Lodewijk XVI; en al vonden zij het voorzichtig niet te veel te gelooven, van wat allerlei menschen verhaalden van de gruwelen in Parijs. Den Prins wilden zij volstrekt niet dat iets kwaads zou overkomen, ofschoon het de schuld was van hem en zijn »aanhang," dat zij, tot 1795, allerlei dingen in hun hart hadden moeten bewaren, die zij veel liever in hun Maandwerk hadden bewaard. 22) Toen de Prins dan ook in Engeland was en zij een versje

citeerden, waarin hem een minder prettige dood beloofd werd, toen citeerden zij het enkel als een voorbeeld van nog niet eens heel fraaie poëzie. 23)

Tot de eerste jaren na 1795 hadden zij al hun best gedaan om hun lezers te doen gelooven, dat brave menschen eigenlijk geen andere ideeën kenden, dan die als gesneden brood in den winkel van hun Tijdschrift lagen, en in 1796 waren zij daar prijzenswaardig open voor uitgekomen. Maar in 1799 verklaarden zij, dat zij zich »zeer ongaarne inlieten met staatkundige bedrijven" 24) en verscheidene jaren na elkander schenen zij niet anders dan preeken, romans en geschiedkundige werken te lezen, en maar een enkele maal schreven zij een zeer benauwd overzicht van een boek over Nederlands handel en financiën, 25) of een ander, van een werk waarin betoogd werd, dat de inlijving van Holland bij Frankrijk schadelijk, maar een »naauwe verbintenis" tusschen beide voordeelig zijn zou. 26)

Hun opgewektheid van de jaren vóor de Revolutie was weg: zij waren niet zoo bazig meer. In 1811 hielden zij na September op met schrijven, en toen zij weer begonnen, met 1812, toen heette hun tijdschrift: Tijdschrift van Kunsten en Wetenschappen van het Departement der Zuiderzee, en verscheen met Keizerlijke vergunning, en de schrijvers der Algemeene Vaderlandsche Bibliotheek waren hun compagnons. En och, het was zoo'n hard ding voor hen, die zoo gedweept hadden met vrijheid en gelijkheid, dat zij nu, in een voorrede, van »de vereerende opdracht" moesten schrijven, en beloven ook de Fransche letteren te bespreken, en blijmoedig gewagen van »de vereeniging van Holland met het groote Rijk".

Toen daarop de Prins kwam, moeten zij wel aanhoudend geplaagd zijn door benauwde gedachten aan den inhoud hunner vorige Jaargangen; maar dat lieten zij niet merken. Integendeel; zij hielden zich zoo, alsof ze eigenlijk nooit naar iets anders dan naar de komst van den Prins verlangd hadden. 27) Zij begonnen weer, in 1814, zonder compagnons, hun oude Tijdschrift met den ouderwetschen titel en

schreven een voorrede vol met hun brave, eerlijke boosheid tegen Napoleon en de censuur, gezamenlijk met een om-te-huilen-aandoenlijke ontboezeming over Vorst en Landaard, Godsdienst en Vaderland en den standaard van Willem den I.; maar waarvan de versierde zin was dat de Hollanders nu wèl zouden doen, indien zij zich abonneerden op het Maandwerk 28). Als voorzichtige menschen, die niet te veel konden beloven, schreven zij: »*Tijden en omstandigheden uitgezonderd*, zullen deze LETTEROEFENINGEN *meestal* blijven, wat het *Tijdschrift* was, en zij in vroeger dagen *ten naaste bij* mede geweest zijn." En zij durfden »even gerust beloven, dat de weldadige invloed der straks geschetste verandering doorgaans merkbaar (zou) zijn in (hun) werk, als (zij), om die zelfde reden, op meerdere en meerdere aanmoediging staat (maakten)".

Dat jaar en het volgende waren zij opgewonden aandoenlijk en scholden op Napelon en schreven voor Koning en Vaderland, maar ook wel een beetje voor het vaderland weg. Zij behoorden, natuurlijk, tot hen, die alles zoo rustig mogelijk wilden houden en heel verlicht waren toen de Koning zoo vergevensgezind bleek. Daarom werden zij niet onrustiger dan toen een al te Oranjegezind geschiedschrijver zich herhaaldelijk te buiten ging in het leelijke dingen zeggen van de Patriotten van '95. — 29) Rust en vergevensgezindheid waren voortaan hun groote liefden: om die te behouden weerden zij alles wat anders was. Als iemand hen ónrustig maakte, dan werden zij wrevelig, maar zij wonden zich niet meer op voor een doel, zooals voorheen. Zij hadden hun mooien tijd gehád.

IX.

Een grooten tijd zijn de Letteroefeningen het meest gelezen recenseerend Tijdschrift geweest. De letterkundige kritiek dier dagen staat in honderden recencies te lezen op hunne bladzijden. Hun schrijvers waren menschen, die het poëtendom niet oproerig maakten met hun eigen, oorspron-

kelijke meeningen, maar de meeningen der Theoristen en van tal van dichters verwerkten in hun ordinaire hersenen en ze dan beschreven als de letterkundige kritiek van den dag. Omstreeks 1790 waren de nieuwe gedachten hunner aesthetische tijdgenooten hun langzamerhand gemeenzaam geworden en sints dien tijd waren zij ouderwetsch, als zij romans 30), maar werden al nieuwerwetscher als zij verzen beoordeelden. Romans moesten, volgens hen, zoo nuttig als vermaaklijk wezen en vooral niet minder nuttig dan vermaaklijk. Maar verzen moesten zuiver gevoel zijn, en dat gevoel moest de dichter uiten door dichterlijke gedachten en denkbeelden in een schoonen of verheven vorm. 31)

Indien zij goed werd omschreven, kon deze meening over wat de dichter doen moet zeer redelijk zijn. Verstandige menschen zullen niemand het recht ontzeggen het woord gedachte te gebruiken ter aanduiding van dien onomschrijfbaren geestes- of gemoedstoestand, die vooraf gaat in den mensch aan het zeggen of schrijven van woordenreeksen, die men in het dagelijksch leven gedachten noemt. En evenmin kan men zich dom houden, als zij die dit gewoon zijn, spreken van een gedachte, in een of anderen vorm. Maar zooals in tijden, waarin de menschen de dingen des levens niet sterk meer voelen, zij behoefte krijgen die dingen met hun verstand te ontleden, doch dan, vergetende dat de deelen hunner ontleding in de werkelijkheid niet op zichzelf bestaan, er over gaan praten alsof zij wel op zichzelf bestonden, — zoo heeft geslacht na geslacht van schrijvers en critici in Europa gepraat over de gedachte en den vorm der gedachte, alsof die vorm en die gedachte, die zij, voor het gemak, geabstraheerd hadden, op zichzelf bestonden in realiteit.

Uit deze groote onzinnigheid is, in ouden en nieuwen tijd, de geheele Wetenschap der Rhetorica opgebouwd.

Een der eerste gevolgen toch van het geloof aan een vorm, die op zichzelf bestond, moest dit zijn: dat men de eigenschappen van den »vorm" bepaalde, zonder te bedenken, dat men dusdoende ook de eigenschappen der »gedachte" had bepaald. Dat men sprak van een sierlijken vorm, een verhe-

ven vorm, een onaangenamen vorm, zonder te gevoelen, dat men nauwkeuriger zeggen kon: een sierlijke gedachte, een verheven gedachte, een onaangename gedachte. Toen men dit gedaan had, was het natuurlijk, dat men ging spreken van den vorm, waarin men de gedachte »kleeden" kon, en dat men, toen dit eenmaal natuurlijk leek, sprak van de soorten van vormen, waarin men een gedachte kon kleeden 32).

En zoo overtuigd was men van het natuurlijke dezer dwaze redeneering, dat men, eeuwen door, er niet aan dacht dat als eene gedachte de abstractie was, die men uit éene woordenreeks gemaakt had, er dan met geen mogelijkheid meer dan één woordenreeks voor die gedachte kon zijn.

Maar als dit dan zoo is, zal men zeggen, hoe bestond het dan, dat niet alleen de Theoretici er over schreven, maar ook de schrijvers *voorbeelden* gaven voor die stelling: dat men eene gedachte in dezen en dezelfde gedachte in genen vorm kleeden kon? Daarop antwoord ik: Dit bestond *niet*. Als éene gedachte niet anders dan in één vorm bestaanbaar is, dan kán men geen voorbeelden geven voor één gedachte in twee verschillende vormen. Als men voorbeelden gaf van twee vormen, dan *moesten* die twee vormen — en dat *waren* ze — twee verschillende gedachten zijn. — Maar waardoor kwam het dan, dat de menschen die twee gedachten éene gedachte noemden? — Dit kwam daardoor dat die twee gedachten, die zij éene gedachte noemden, twee aan elkander verwante gedachten waren, en wel zoodanig verwant, dat zij twee deelen van eene vergelijking hadden kunnen zijn. Zoo zal ik een voorbeeld aanhalen, dat Blair in zijn Lessen over de Redekunst geeft. Hij schrijft daar 33): »Wanneer ik, bij voorbeeld, zegge: »Een deugdzaam man vindt troost midden in tegenspoed," zoo heb ik mijne gedachte op de eenvoudigste en natuurlijkste wijze uitgedrukt. Maar wanneer ik zegge: »Den oprechten gaat licht op in de duisternis," zoo is deze zelfde gedachte in eenen Figuurlijken stijl voorgesteld." — Het is duidelijk dat deze twee uitdrukkingen niet eenzelfde, maar, als vanzelf spreekt, twee verschillende

gedachten zijn. Maar óok is het duidelijk dat deze twee gedachten aan elkander verwant zijn als twee deelen eener vergelijking, zóo dat men zeggen kan: Als licht dat hem opgaat in de duisternis, zoo vindt de deugdzame troost in tegenspoed. Blair begreep dit zelf eenigszins, daar hij voortgaat: »er is een nieuw denkbeeld ingevoerd, daar LICHT in plaats van TROOST, en DUISTERNIS in plaats van TEGENSPOED gebruikt wordt." Maar hij begreep niet, wat wij wèl begrijpen: dat dat nieuwe denkbeeld nergens anders was »ingevoerd" dan — niet op het papier — maar in de gedachten van den schrijver, en ook in die van den lezer, zoolang die lezer uit vroegere lectuur het gebruikelijke van die vergelijking *wist* en *goedkeurde*. Hij begreep niet, wat erger is, dat voor ieder verstandig mensch die *niet* wist van dat gebruikelijke, of er niet van weten wou, die figuurlijke uitdrukking *zonder zin* was, omdat hij zeggen zou: Niet alleen den oprechte gaat licht op in de duisternis, maar ieder die gaat wandelen bij het opkomen van de maan. Hij begreep niet — wat niet minder erg was — dat als iemand twee dingen vergelijkt, licht bij troost, tegenspoed bij duisternis, hij die dingen wèl *vergelijken* mag, omdat zij *sommige eigenschappen* voor hem gemeen hebben, maar dat als iemand éen lid dier vergelijking en daarmede *de vergelijking* wegneemt, het andere lid onjuist is voor het gezond verstand.

Dit alles hebben alle rhetorici niet begrepen. Dit niet, dat iedere wegneming van een voorgaand deel eener vergelijking, zoodat het alleen bestaan bleef in gedachte, éen afwijking was van de logische ontwikkeling der gedachten op het papier. Dit, dat, als eenmaal een tijd kwam, waarin de menschen zeggen zouden: wij begrijpen niet, of wij zijn vergeten, wélke zinsdeelen ge hebt weggelaten, wélke redeneeringen ge hebt achtergehouden in gedachte: wat daar staat, zooals het daar staat, lijkt ons onzin; dat dan hun heele kaartenhuis van Rhetorische Wetenschap, hun heele kaartenpaleis van Poëtische Dictie in elkaar zouden storten en blijken zouden leeg te zijn.

Evenzoo als hier, tot 1880, de Poëtische Dictie de taal der poëten bleef, evenzoo was hier de kritische wetenschap de Wetenschap der Rhetoriek. Het bespreken van de verschillende »vormen", die door wegdenking en in-gedachte-houden van zoo en zooveel zinsdeelen ontstonden, dat was de letterkundige kritiek van dat tijdperk. Blair's boek, waarvan de *derde* druk voor het eerst vertaald werd door Bosscha, in 1788, werd in 1837 nog eens door Lulofs vertaald. Dat de Letteroefenaars den onzin dier boeken rondwentelden door hun leege hoofden en den rommel nog wat meer verknoeid opschreven — och, waar waren zij anders voor.

X.

De fout, waarmeê de geschiedenis der Rhetorica begonnen wordt, is een dier groote natuurlijke fouten, die de menschheid soms moet maken, als het schijnt of de Natuur geen haast heeft, en een eeuw of wat schik wil hebben van de woordspelingen en raadseltjes in menschenhoofden, — een kinderachtigen schik als men géén eeuw den tijd heeft. — Een tachtig jaar geleden schreef Wordsworth, dat hij geloofde, »that the time (was) approaching when the evil (would) be systematically opposed" 34) — hij dacht waarschijnlijk aan Engeland. Engeland of Holland, om 't even. Wij g e looven niet, maar b e loven, dat het kwaad z a l weerstaan worden. Al of niet systematisch dan. Verstandige lieden willen niet lijden van de fouten, die hun domme vaderen maakten. En de dichterlijke taal ónzer vaderen haten wij, omdat zij door ónverstandigen is gemaakt. Het goede en groote hebben wij lief en haten het kwade. Wie zegt ons wat wij beters zullen doen?

AANTEEKENINGEN.

---

1) Zie in: Het Leven van Mr. C. van Lennep. 1751—1813 door Mr. J. van Lennep, bl. 99—104 en bl. 111, de beschrijving der grappige tooneelen, die in Burgemeesters Kamer voorvielen.

2) De Amsterdammer was Cornelis van Lennep en de Hagenaar — door Van Lennep niet genoemd — waarschijnlijk Baron van Heeckeren, die in een brief aan D. J. van Lennep o. a. schreef: »Fynje, een man van veel bekwaamheden, doch overdreven driftig, en een huichelaar in de hoogste graad, had met alle zijne verkregen kundigheden, met al zijn vernuft, geen denkbeeld van politicque, schoon hij daarin een Phoenix meende te zijn, hij was wraakzuchtig en boven mate hoogmoedig en kwaaddenkend, hij vertrouwde geen sterfling, omdat hij zelf niet te vertrouwen was. — Vrede, een kundig, doch violent man, minder werkzaam dan Fynje was hij niet minder immoreel en agterdogtig. Van Langen, een hoogmoedige laatdunkende gek, die zich honderdmaal onvoorzichtig uitlaat."

Deze aldus gekwalificeerde heeren waren drie der vijf Leden van het Uitvoerend Bewind in 1798. Even aardig is de kenschetsing hunner karakters, als de ontroerdheid van den briefschrijver, die vermeldt dat hij door den omgang met de Leden der Regeering in den Haag de menschen had »leeren haten en mistrouwen". Zie het bovengenoemde werk bl. 267.

3) Een voorbeeld van de komieke opgewondenheid en zenuwachtigheid der Hollanders in den revolutie-tijd vond ik in de Algem. Vaderl. Letteroefeningen voor 1795 Dl. I bl. 262–65. Daarin komt het verslag voor van een boekje, geti-

teld: Naauwkeurig Bericht van het Volksfeest te Franeker, op den 5 Maart 1795, bij gelegenheid van het verbreeken der ketenen en het herstellen van de Poorten aldaar. Voorafgegaan door een kort betoog van de redenen, welke de Ingezetenen van Franeker bewoogen, om hunne Blydschap, over de gewichtige verandering van zaaken, op eene byzondere wyze aan den dag te leggen. Door JACOBUS SCHELTEMA. Derde Druk. Te Franeker, bij D. Romer en D. van der Sluis, 1795. —

Na in hun Verslag te hebben meegedeeld, dat Franeker bij de omwenteling van '87 nog al te lijden had gehad, daar verscheidene personen gevangen gezet en de stadspoorten weggenomen en aan ketens vastgesmeed waren, maar dat nu, in '95, was besloten de ketenen te verbryzelen en daar een feest by te vieren, gaan de Letteroefenaars voort:

»Wie leest, zonder hartelijke deelneming, de beschrijving van den welgeregelden Train, opdat wij er dit uit aanstippen:

»»De burger DIRK WAARDENBURG, met een stok, waaraan een zwaar touw, en een aan driekleurig linten hangend schild, in de gedaante van een Romeinsche Legervaan, met het opschrift:

Met zulke touwen was ik aan mijn Zoon gebonden!

»»Zestien kleine kinderen van geweezene Gevangenen, onder de tien jaaren; draagende de verbrookene Boeyen, waarin hunne Vaders waren gekneld geweest; voorafgegaan door een paar lieve kleine Tweelingen, elk met een stuk van een boei in de hand.

»»Vijftien grootere kinderen van dezelven, waarvan de oudsten twee Ketenen met sloten droegen, waaraan de Deuren waren gekluisterd geweest: waarbij een ander Jongeling het slot droeg, 'twelk al de Ketenen vereenigd hadt.

»Zeventien Vrouwen en Moeders van gevangene en gevluchte Burgers; ééne derzelven droeg een Banier, met opschrift:

Wij deelden in de droefheid, nu deelen wij in de vreugde!""

»Naa dat alles in orde geschaard was, hield de aangeheven Muzyk stil.

»»De President der Municipaliteit gaf den wenk aan de Draagers, om de Ketenen en het Slot op den grond te werpen. Deezen volbragten die order op het treffendst en smeeten die teekenen der slavernij, met de zichtbaarste blijken van afkeuring op den grond, terwijl de kleine kinderen met de gebrooken boeijen rammelden. — Een ijskoude huivering overviel alle de omstanders, eene doodlijke stilte en de traanen van de meesten, waren de beste getuigen van de algemeene aandoening, totdat aan de Smeden den wenk gegeeven werd om de Ketens te verbrijzelen, 'twelk, onder een onbeschrijfelijk vreugdegejuich, het luiden van alle klokken en het lossen van het geschut, geschiedde.""

»De Schrijver zelve beklom, naa bekomen stilte, een Stoel, die op de Deuren geplaatst was en riep de Burgery tot het Gezang op, door een schoon Recitatief, waarop de Jonge Burgeressen een Lied aanhieven; een Lied, door de Jonge Burgers beantwoord: terwijl alle de aanwezigen een derde Zangstuk zongen. Welgepast en treffend zijn deze Dichtstukjes.

»De Fransche Commandant DUMAINE beklom den Stoel, deed eene Aanspraak, en hief, met zijne Medeofficieren, een Vryheidademend Zangstuk aan. De Burger, A. CAUDOIR, Hoogleeraar, deedt eene dankbetuiging in de *Fransche* Taal aan de *Fransche Natie*.

»Hierop volgde de weder terugbrenging en inhanging der stadspoorten in een staatlyken Optocht. »»Onder deezen was de Zoon van een der Gevluchten, draagende het groot verbrooken Slot, en eene Banier, met het opschrift:

»»*De kluisters zijn verbrooken, Franeker is vrij!*""

»De Burger J. VAN VOORST, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, deedt, naa het weder inhangen der Poorten, eene Aanspraak, hier vermeld. Waarop de Burger B. VAN REES een welpassend Dichtstukje voorlas, hem door eene ongetrouwde Burgeres ter hand gesteld.

›Naa dat dit alles met de goedkeurende toejuiching der Burgery vereerd was, deedt de Burger JAN SCHELTEMA eene Aanspraak, waarbij hij eene aanmoediging voegde om de Carmagnole te dansen. Eer de dans aanving, las de Burger SICCO ROORDA nog een Dichtstuk voor. Naa het eindigen van den Dans verzogt de Municipaliteit den Schrijver om alle de aanwezigen te bedanken.

››Spoedig bragt men een der grootste Ketens, met het Slot van de Poorten na den Tooren en hechtte dezelve aldaar vast, tot gedagtenis van den tijd der Slaaverny, en plaatste een Bord bij dezelve met het opschrift:

››GESMEED IN 1787.
››VERBROOKEN IN 1795.''''

Dit document van menschelijke dwaasheid is geschreven door een Stads-Secretaris, besproken door de Letteroefenaars, en er is sprake in, niet alleen en niet voornamelijk van het mindere volk, maar van Gemeentebestuur, Leger-officieren, Professoren en de beste burgery.

4) Wordsworth: Observations: For all good poetry is the spontaneous overflow of powerful feelings: and though this be true, poems to which any value can be attached were never produced, on any variety of subjects but by a man, who, being possessed of more than usual organic sensibility, had also thought long and deeply. For our continued influxes of feeling are modified and directed by our thoughts, which are indeed the representatives of all ous past feelings.

Bij Bilderdijk zijn de plaatsen, waarin hij zegt dat poëzie uitstorting van gevoel, een zaak van het hart, de taal der natuur is, in proza en verzen, ontelbaar. Voor ›het waar en oorspronkelijk doel'' der Dichtkunst hield hij ›Godsdienstige uitboezeming.'' (Zie de Voorrede tot de Nieuwe Mengelingen.)

Hoezeer Poëzy voor mijn ziel een noodwendige uitgolving is, weet mijn Vaderland sedert ruim een halve eeuw. (Voorrede tot Navonkeling. 1826.)

Elk waarachtig Poeët drukt zichzelven uit, in hetgeen hij gevoelt; en het is de onderscheiden wijs van gevoelen, die den een van den anderen Dichter verschillen doet. (Voorbericht tot de Proeve eener navolging van Ovidius' »Gedaanteverwisselingen." 1829.)

3) Bij het noemen der voorwaarden, waaraan ons volk voldoen moet om een grooter tijd te beleven, zegt Jero. de Vries in zijn Geschiedenis der Nederd. Dichtkunde 1805. II. 391: »de Grieksche en Romeinsche letteren, door latere Dichters, tot hun nadeel, van minder invloed ten goede geacht, zouden weder met zooveel ijver en geestdrift moeten worden geleerd en geëerd.

De Letteroefenaars waren nog in 1816 van meening, dat studie der Ouden zou noodig zijn om de kunst te verlevendigen. (Alg. Vad. Lett. 1816. I. 149. De recensie van Da Costa's vertaling van de Perzen.)

6) Deze gedragenheid van klank en rhythmen, die dus eigenlijk het eenig-natuurlijke element der stemming was in de verzen der rhetorici, is de oorzaak van dat meedrijven op den klank der woorden, dat door onnadenkende lezers zeer spoedig gedaan wordt, en dat een der redenen is voor het lang in zwang blijven der Dichterlijke Taal; want zelfs menschen, verstandig genoeg om de onzinnigheid der Dichterlijke Figuren te erkennen als zij ze op zichzelf zagen, bemerkten die niet in verzen, omdat het voor hen een genot was *meetedrijven* op dat *gedragen* geluid, waardoor wezenlijk *stemming* werd vertolkt.

7) »Men kan de Figuren in 't algemeen beschrijven, als de taal der verbeelding en der hartstogten." Blair. Lessen over de Redekunst. . door Prof. Bosscha. 1788. I. 400.

8) »It would be highly interesting to point out the causes of the pleasure given by this extravagant and absurd language; but this is not the place; it depends upon a great variety of causes, but upon none perhaps more than its influence in impressing a notion of the peculiarity and exaltation of the poet's character, and in flattering the reader's selflove by bringing him nearer to a sympathy with that

character; an effect which is accomplished bij unsettling ordinary habits of thinking, and thus assisting the reader to approach to that perturbed and dizzy state of mind in which if he does not find himself, he imagines that he is *balked* of a peculiar enjoyment which poetry can and ought to bestow. — Wordsworth. Appendix.

9) Voor wie logisch denkt is iedere Metaphora een onjuistheid en in goed werk onbestaanbaar. Eveneens de Synecdoche, de figuur waardoor een deel voor het geheel of het geheel voor een deel genomen wordt. Zoo zou men b. v. spreken van »kielen" terwijl men »schepen" bedoelde, van »het volk" terwijl men van »een gedeelte van het volk" spreken wil. Dat dit gedaan is door tal van schrijvers is een feit. Maar dat die daad een afwijking is van het gezond verstand is ook een feit. Als goede schrijvers »kielen" schreven, dan bedoelden zij »kielen" en »het volk" dan meenden zij »het volk."

De Hyperbole is even onaannemelijk. Dit is de figuur der vergrooting. Als iemands verbeelding is opgewekt, redeneert men, ziet hij alles grooter en zoo zegt hij het. Als hij dan iemand hard ziet loopen, zegt hij: Die man is vlug als de wind. Dat is dan wel niet waar, maar de Figuur, die hij gebruikt is dan ook een Hyperbole. Nu begrijp ik volstrekt niet dat iemand, in wat soort verbeelding hij zij, er voor het pleizier van welke figuur óók te maken, het recht heeft iets te zeggen, dat niet waar is. Ook is het wel natuurlijk dat men de vlugheid van een man en de vlugheid van den wind, als men die gevoelt, met elkander vergelijkt; want twee op eenigerlei wijze gelijksoortige dingen kunnen altijd met elkaar vergeleken worden. Maar het is niet natuurlijk, dat men een man en den wind gelijk stelt, juist in een eigenschap, waarin ze allesbehalve gelijk zijn, n.l.: in hun vlugheid. In goede kunst bestaat de Hyperbole, evenmin als de Metaphora. Beide zijn verknoeide vergelijkingen.

10) De Persoonsverbeelding. Deze figuur is stellig een der natuurlijkste. Dan namelijk: als men abstracties en levenlooze dingen geheel en al als personen voorstelde, en den lezer

onder den indruk bracht, dat hij niet met abstracties maar met levende wezens had te doen. De Allegorie b.v. lijkt mij een van de meest verdedigbare Figuren.

In de klassicistische literaturen heeft men de Persoonsverbeelding als vorm geaccepteerd, alleen, zonder zich de dingen, waaraan men de daden en eigenschappen van personen toeschreef, wezenlijk *als personen te verbeelden*. Zoo werden verzen mogelijk, waarin abstracties gezegd werden dingen te doen, die men zich niet eens *kan* verbeelden dat zij, al of niet als personen, gedaan hebben. Zie o. a. de volgende verzen uit Bilderdijks Ondergang der eerste Wareld. Zang I.

(Wie) schildert de overmoed, als ze eenmaal losgebroken
De teugels afschudt? als in 't bruischend hart aan 't koken,
De drift zich uitzet en het zuizlend brein besmet?
Dan gaat ze in stroomen bloed, in bloed en brein, te wed,
En holt zich-zelven blind, en stoot op post en wanden
Het hoofd te barsten om den Hemel aan te randen,
Tot eens de Godswraak, door die gruwlen afgemat,
Den bliksem aangrijpt en het schuldig brein verspat!

Indien ik mij niet vergis wordt nog thans op Hoogere Burgerscholen de schoonheid van verzen aangetoond met verklaring van het gebruik der Dichtfiguren. De leerlingen worden dusdoende onderwezen in de leer, dat men allen mogelijken onzin zeggen mag, mits men het doet in Metaphoras, Synecdoches, Hyperbolen, Metonymias en hoe al dat moois meer mag heeten. 't Is, godbetert, schande.

11) »Wanneer Young den gekruisten Zaligmaker beschouwende, uitroept:

Die Nagel draagt een vallende waereld; zo hy losgaat, storten wy neder;

dan kan men daar een geheele commentarie over maken en een geruimen tijd bij stil staan". Van Alphen. Theorie der Schoone Kunsten en Wetenschappen II. bl. 250. — Met al zijn gezonde denkbeelden over den innerlijken aard der Poëzie, het zielsleven, dat zich uit in gedichten, dacht hij over het »Mechanische" net als alle anderen. De nieuwe Aesthe-

tica behandelde den innerlijken mensch om zoodoende de Poëzie te verklaren, maar hield, evenals het vroegere geslacht, de innerlijke aanleiding en den zoogenaamden vorm der Poëzy van elkaar gescheiden.

12) Men heeft Helmers wel eens van dwaze opgewondenheid beschuldigd, niet alleen om zijn verzen, maar ook om de voorrede tot zijn eerste Gedichten (1809) waarin hij schreef: »onze Vaderlandsche Dichtkunst is, naar mijne gedachte, thans tot eene hoogte opgevoerd, waarop zij zich nimmer bevonden heeft". — Doch deze beschuldiging geldt niet alleen voor Helmers. Behalve dat ook Feith zich bizonder hooggestemd uitliet over de Literatuur van na 1800 (Voorberigt voor het vierde deel der Oden en Gedichten: Wij bezitten Dichters, zoo als wij ze nimmer bezeten hebben") ligt er een nationale verklaring in de woorden, die Yntema schreef in zijne recensie van De Hollandsche Natie: »Wij zijn het met den Heer HELMERS volkomen daarin eens, dat onze Vaderlandsche Dichtkunst (over het geheel genomen) nooit tot zulk eene hoogte is opgevoerd, als waarop wij haar thans aanschouwen. — — Dit althans is voor tijdgenooten en nakomelingen, voor allen, die onze taal verstaan en niet door partijdigheid verblind zijn, zeker geworden, dat de Hollander, in het vak der poëzy met ieder ander volk kan wedijveren; ja dat hem, wanneer men onderscheiden omstandigheden in aanmerking neemt, de lauwer boven anderen regtmatig toekomt. (Tijdschr. v. Kunsten en Wetensch. v. h. Dep. d. Zuiderzee. 1813. I. 175.)

In een brief aan Tollens, ook in 1809 geschreven, zegt Helmers nagenoeg het zelfde als in de bovengenoemde voorrede en verklaart zijn meening door de woorden: »Waren er voorheen in ons vaderland zoo vele dichters, die bij de gelukkigste talenten zoo veel theorie voegden?" (Dr. Schotel, Tollens en zijn tijd. bl. 32).

13) In process of time metre became a symbol or promise of this unusual language, (dichterlijke taal) and whoever took upon him to write in metre, according as he possessed more or less of true poetie genius, introduced less or more

of this adulterated phraseology into his compositions, and the true and the false became so inseparably interwoven that the taste of men was gradually perverted; and this language was received as a natural language: and at length, by the influence of books upon men, did to a certain degree really become so. Abuses of this kind were imported from one nation to another, and with the progress of refinement this diction became daily more and more corrupt, thrusting out of right the plain humanities of nature by a motley masquerade of tricks, quaintness, hieroglyphics, and enigmas, (Wordsw. Appendix. On Poetic Diction.)

14) Dat gebruiken van veel woorden is eene betrekkelijke verdienste, die Bilderdijk altijd hoog is aangerekend, ook bij zijn leven. Een goed dichter zal bij voorkeur met weinig woorden werken, omdat een groot deel der woorden, in iedere taal, op zich zelf reeds een figuurlijke beteekenis hebben, waardoor ze voor wie nauwkeurig wil schrijven onbruikbaar zijn.

15) Van Feith hielden veel Hollanders daarenboven om nog andere zijner eigenschappen, wier afwezigheid in Bilderdijk hen ergerde. De Letteroefenaars schreven: »Maar een nog levendiger genoegen verschafte ons de overtuiging, dat een tijdsverloop van elf jaren in 's Mans beginselen en gevoelens geenerlei verandering heeft te wege gebracht. Wat er ook intusschen gebeurd zij, wie zich ook geschikt en geplooid hebbe.... FEITH is dezelfde gebleven. —— Wij onthouden ons opzettelijk van vergelijkingen — — Feith, de beroemde, de in Nederland sinds langen tijd zoo algemeen beminde dichter, is steeds zich gelijk gebleven; — — hij verdient nog evenals te voren, de Lievelingsdichter der Nederlandsche Natie genoemd te worden." (Alg. Vaderl. Letteroef. 1810. I, 465—68).

Mr. M. C. van Hall schreef in zijn Lofrede op Mr. Rhijnvis Feith: »Heerlijk onderscheid voorwaar tusschen de Engelenreinheid van zijn leven en dat van anderen, die, nog op den rand van het graf, zich niet schamen om de kunstlier, die het vernuft hun in handen gaf, niet alleen voor morrende toonen van kwaadaardigen wrevel jegens hunne eeuw, vader-

land en geheel het menschdom, tot vereeuwiging van burgertwist of sektehaat, snood te misbruiken; maar die de lier zelfs, wanneer zij nog natrilt van aan God gewijde zangen, wellicht nog te zelfder ure, door het afschilderen van tooneelen, die alleen de grove zinnelijkheid en het walgelijk cynisme eens ouden wellustelings knnnen bekoren, schandelijk te ontheiligen!"

Zie ook Algem. Vad. Letteroef. 1832. II. 81 etc. een plaats, die ik een volgende keer zal overschrijven.

16) De Letteroefenaars berispten Tollens, in hunne beoordeeling van zijn Proeven van Sentimenteele Geschriften en Gedichten, omdat hij daarin sentimenteel à la Feith was. (Algem. vad. Lett, 1800. I. 258). Ook toen hij zijn Nieuwe verhalen uitgaf (1801) en zij in de voorrede eene verdediging van het Sentimenteele lazen »namen (zij zich) al aanstonds voor, om over (de)zelve geen ernstig woord te verliezen." (Lett. 1802. I. 426). Maar toen de Gedichten (1808) verschenen, was de Recencent één en al bewondering en citeerde als voorbeeld: 't kruipend rupsje, moegekropen. (Letteroef. 1809. I. 25—28).

17) In het Dagboek van Willem de Clercq (dat niet in den handel is), heeft de schrijver aangeteekend, in de maand Maart 1814, dat toen reeds de geestdrift, waarmee de Prins ontvangen was, geheel was verdwenen. Onder de redenen, die hij daarvoor opgeeft zijn, m. i. de voornaamste: »de invordering der belasting op denzelfden voet en meerendeels zwaarder dan onder de dwingelandij; de oproeping der landmilitie, die toch door het volk als een pendant van de konscriptie wordt aangezien; het in bewind blijven of in gunst dringen van diegenen, die zich onder de overheersching door hun aankleving aan den dwingeland verdacht gemaakt hebben." (W. de Clercq, Dagboek 1811—1824, Bladz. 40—41).

18) Eene eerste definitie van Sentimentaliteit gaf Nieuwland. Hij stelde dat zij ontstond uit een onjuiste »betrekking of reden tusschen gevoeligheid" en »kracht van geest." Maar met kracht van geest bedoelde hij niet het vermogen om de dingen, die men voelt, redelijk te voelen in hun groot verband

met al het bestaande; maar het vermogen om ze zóo te voelen dat »het gevoel onze vermogens van ziel en ligchaam niet verzwakke of verniele, ons niet buiten staat stelle om aan onze bezigheden en plichten te voldoen, door ons van die rust en tevredenheid te beroven, welke tot derzelver vaardige en volkomene vervulling noodig is." Eigenlijk dus het vermogen om de dingen, die men voelt, redelijk te voelen in hun verband met de plichten en omstandigheden der samenleving. Zijn definitie is de zuiver gestelde bepaling van een Hollandsch burgerman. (P. Nieuwland, Gedichten en Redev. bl. 191).

19) Dat ook de afkeer van de Duitsche sentimentaliteit bij de Letteroefenaars zoo heel diep niet zat, blijkt uit hun mooi-vinden van een plaats als de volgende, uit »Voor Eenzamen", in 1789 door Mej. E. M. Post uitgegeven.

»Vergramde Natuur? neen, haar woede is weldadig, en hare grimmigheid schoon! Welk een gezigt!! Een dreigende — hemel, en — een wagtende aarde!! Droevig is de zuidelijke hemelstreek — droevig de grond, dien zij bedekt. Het grootsche bosch, dat ginder zijn kruin opsteekt, en het kleien hutje, dat zich herbergt in zijn schaduw; — de bemoste eenzame schaapskooi en de trotsche eik, die daar naast grijs wierd — alles schijnt mij nu zoo verlaten, zoo zwijgend, zoo vreezend, zoo verwachtend. De stilte is treffend, en alles, zelv de heuvelen, schijnen te luisteren.

»Alles luistert en God spreekt!!!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

»Wat zie ik, een bliksem schiet neer in het veld, en een rook gaat op! — Een ouden wilgenboom verbrijzelt hij en anders niets!!!! De koe, die daarbij lag — en de hut die daar omstreeks stond, wordt beveiligd, de Reiziger, op zijn pad, en het vogeltje, in zijn boom, worden verschoond! ô hoe goed is Jehova! hoe goed! hoe groot!"

Zoo gaat Juffr. Post nog een poosje door en de Letteroefenaars citeeren. (Algem. Vad. Letteroef. 1791. I. 30—33).

Iets soortgelijks van dezelfde juffrouw (Mijn kinderlijke Traanen) prijzen ze nog in 1794. (Alg. Vad. Lett. 1794. I. 98—99) schoon ze in dienzelfden jaargang spreken van lieden,

»die met het sentimenteele besmet zijn" (Alg. Vad. Lett. 1794. I. 478).

Eigenlijk was ál hun afkeer van sentimentaliteit niets anders dan een zeer beperkte afkeer van de verliefde sentimentaliteit. Alle andere soorten vonden zij net zoo mooi als de meeste Hollandsche lezers.

20) »Wij willen ons maandwerk gaarne beschouwd hebben als een overzicht gevende van de Letterkundige Geschiedenis van den dag ;" (Alg. Vad. Lett. 1808).

21) Om zich een denkbeeld te vormen van de activiteit der Letteroefenaren in het verspreiden van politieke idees gedurende 1794, — toen was zij het grootst — leze men de volgende, niet onbelangrijke serie van artikelen.

1794. I. 13—21, 47, 168, 168—176 en 632—640, 230—37, 315—19, 322—25, 350—54, 367—76, 459—466, 470, 492—497, 497—501. — In deze, alle vrij uitvoerige, verslagen komen nagenoeg alle onderwerpen ter sprake, die in een onstuimigen tijd moesten behandeld worden: de rechten en plichten van volken en vorsten, de eerbied voor het oude, de privilegies der standen, de zelfregeering, de verschillende soorten van volksvertegenwoordiging, het nadeel dat men van het huis van Oranje geleden had, de invloed der schrijvers op de Revoluties etc. En reeds sinds 1783 waren zij zóo met de behandeling dier dingen bezig geweest, dat de Recensent ook der Recenten later dreigen kon met de publiceering van uittreksels uit de Letteroefeningen van 1783—1814 (Rec. o. d. Rec. 1821. II. 45 etc. Het stuk is geteekend D. S. Waarschijnlijk spreek ik er later uitvoeriger over.)

22) Bij de bespreking van twee boeken, door A. Kluit, Professor te Leiden, schreven de Letteroefenaren: »Wel bekroop ons, bij de ontvangst en het doorlezen, den lust, om onze pen te versnijden tot het ontdekken der drogredeneering, waarmede een en ander Werk doorzaaid is; doch het voldoen aan dien lust zou ons zeker zeer kwalijk bekomen zijn: wij bedwongen dien. Thans zijn, door de jongste omwenteling, de zaaken zodanig veranderd, dat wij denzelven vrij zouden mogen botvieren, die beide Werken ontleeden, en ons des-

weegen met volle vrijheid uitlaaten." Zeer verdraagzaam of beminnelijk is hun verdere bespreking niet. (Alg. Vad. Lett. 1795. I. 296—302).

23) Request aan Neerlands vertrokken Stadhouder, en Triumphzang voor zijne ten dienste van het Vaderland bedreevene Heldendaden. In Holland. In gr. 8°. 48 bl.

De Letteroefenaren vinden de ironie dier omgekeerde heldendaden wat kinderachtig en vertellen dat zij na de aardbeving van Lissabon, in 1755, een paar keer *het verwoeste Lissabon* zeer »hobbelig" gedrukt gezien hebben »zonder dat die hobbeligheid der Letteren iets toebracht om ons denkbeeld van de Verwoesting te vergrooten."

Maar toch zou dit Request, waarin het niet aan »een geestigen trek, veelmin aan een scherpen zet" ontbrak uit dien hoofde door veelen nog al met genoegen geleezen worden."

»Doch weinigen, gelooven wij, zullen voldaan weezen over den *Triumphzang* voor WILLEM DEN V, of het moest alleen weezen over de kortheid: want dezelve beslaat maar ééne bladzijde, en het slot luidt:

'k Zie u bij GEORGE zitten,
Den wakk'ren koning van de Britten.
Toeft hier nu, Lafaart! met die snooden,
Die met u hunne straf ontvloden,
Tot dat de Gallen en de Belgen
U eerlang met king GEORG verdelgen.

(Alg. Vad. Lett. 1795. I, 173—75.)

24) In de recensie van: Neopolem Buonaparte, door Bern. Bosch. In den Haag, bij S. van de Graaff en Comp. 1799. »— — — een kort Voorbericht (welks scherpen inhoud wij, als zeer ongaarne ons met staatkundige bedrijven inlaatende, met stilzwijgen voorbijgaan). (Alg. Vad. Lett. 1799. I. 460).

25) De toestand van Nederland, in vergelijking gebragt met die van eenige andere landen van Europa. Door Mr. R. Metelerkamp, IIde deel. Te Rotterdam bij Cornel en Van Baalen 1804.

De Letteroefenaars jammeren even hard als de schrijver.

26) Memorie over Holland, deszelfs bevolking, koophandel,

algemeene geaardheid van deszelfs inwoners, en over de middelen om het in deszelfs onafhankelijkheid als Staat te behouden en deszelfs alouden luister, als handeldrijvende Natie te hergeven. Uit het Fransch. Te Haarlem bij A. Loosjes Pz., 1805. — (Toegeschreven aan den heer Garat). (Alg. Vad. Lett. 1805. I. 451).

Brieven over de tegenwoordig in omloop zijnde geruchten omtrent eene nadere Vereeniging van de Bataafsche Republiek met Frankrijk. Te Amsterdam, bij J. ten Brink en Zn., 1806.

De schrijver van deze Brieven stelt den Nederlanders de vraag, of zij het plan van nauwere verbinding met Frankrijk, 't zij door een koning uit het geslacht van Napoleon, 't zij door inlijving van Holland bij Frankrijk, goed- of afkeuren. »— keurt gij het voorstel af, zonder den moed te hebben uwe afkeuring te kennen te geven, dan worde de naam van Nederland op de lijst der volken uitgewischt; dan zinke uw koophandel in het niet; dan betreure ons hart op de graven der voorvaderen niet het verlies van hun geluk, maar van hunnen moed en hunne vaderlandsliefde; dan eindelijk vloeke een rampzalige Nakomelingschap het Volk, dat zijne Regten verloor, niet omdat het die na rijp beraad wilde afstaan, maar omdat het te vadsig was, die voor zijne Nakomelingen te bewaren." De Letteroefenaren waren niet ijverig genoeg om te zeggen dat z ij het voorstel afkeurden. Het was al heel wat, dat zij onder het citaat den wensch schreven: »Mogt 's edelen Schrijvers vrije taal, als een woord op zijn pas gesproken, doel treffen." — (Alg. Vad. Lett. 1806, I. 216—18).

27) Indien ik mij niet vergis, is de eerste recensie, waarin zij van de komst van den Prins spreken, die van drie gedichten door M. Westerman, getiteld: *Het Herstel van Nederland*, *Nederlands Wapenkreet*, en *Vreugdezang, bij de komst van Z. D. H. Willem Frederik, Prins van Oranje, in Amsterdam*, en het laatste artikel van den jaargang 1813.

»Wij zelven zijn veel te zeer gestemd tot juichen, medejuichen en toejuichen, dan dat koude kunstregterlijke uitmonstering van de vlekjes, die vaak het beste stuk aankleven.

ons zou mogelijk zijn. Men kent de lier van WESTERMAN, die voor gade en kroost, voor huiselijk geluk en stil genot zoo zuiver klinkt. En kan men dan twijfelen, dat het vaderland, dat deszelfs bevrijding van het alles verpletterend juk, dat de vreugde der moeders, die geene kinderen meer in des Molochs armen zullen behoeven te werpen, hem treffende toonen doen slaan? Inderdaad, hij voldoet geheel aan deze verwachting. Hij doet meer: gelijk de uiterste teederheid van het zogende dier in woede verkeert tegen den aanrander van zijn kroost; zoo blikkert en blakert het dichtvuur van den Vaderlandschen zanger met ondoofbaren gloed, waar hij, in zijne *Wapenkreet* vooral, tegen onze geweldenaars uitvaart. In het laatste stuk echter, vinden wij geheel onzen WESTERMAN weder, wien geheel Nederland één huisgezin, de Prins van Oranje de wedergegeven vader is; terwijl hij al verder, aan zijn liefde voor huwelijkstooneelen bot vierende, op den jongen Vorst het oog slaat, als eenmaal op des Vaders armen het vaderland verlatende, en evenwel *toen reeds de hoop en troost* van dien vader en *dat vaderland*."

(Tijdschr. voor Kunsten en Wetensch. v. h. Dep. d. Zuiderzee 1813. I. bl. 717—720. De cursiveering aan het einde is van mij.)

28) De voorrede van 1814 is te curieus om haar niet ten deele over te schrijven.

»Gelijk de Schrijver, zoo is de Beoordeelaar en Uitgever voortaan wederom een vrij man. Geen gevaar, geene hatelijke censure zal zijn vernuft meer boeijen. Gelijk het verstand ziet, en het hart gevoelt, spreekt de mond; zoo vloeit hij over van waarheid, van ongekunstelde aandoening, van vrije en zuivere zucht voor godsdienst en vaderland, voor eigen Vorst en Landaard, voor alles, waarop wij boven of met anderen mogen roemen. ô Gouden tijd, om met lust te schrijven, om den langgekeerden vloed rijk en weldadig te zien stroomen, en met even veel lust te lezen, met even onbekrompen hand zijne, dan weer onuitputtelijke schatten te openen, ten einde wijsheid te koopen! Ja, snel gij der geheele vervulling tegen, beste, eeniglijk gevoelde onzer

wenschen! Snel ze tegen op vleugelen der geestdrift van een goed en dankbaar, van een vrij en moedig volk! Snel ze tegen, beschermd door den Allerhoogste, wien vader WILLEM's laatste bede gewis nog tegenwoordig was: ô God wees dit arme volk genadig! Ja, daarbij gedachtig aan zijn andermaal verdrukte volk van Nederland, rigtte hij voor ons op nieuw den standaard van WILLEM DEN I op; en onder dien standaard zullen wij zegevieren!"

Aandoenlijk-vromer bede om vermeerdering van inschrijvers op een Maandschrift, geloof ik niet dat nog geschreven is.

29) De gehate schrijver was Cornelis van der Aa, een hevig Oranjegezinde, die in allerlei historische en politieke geschriften, voor en na 1813, zijn verontwaardiging tegen de Patriotten uitte. In zijn »Historische Brieven, over den staat der zaken in Utrecht, gedurende het verblijf van den beruchten Franschen Generaal MOLITOR aldaar en deszelfs vertrek" betuigde hij zijn verlangen alleen »eigendunkelijke wraakbetooningen over vroeger gebeurde zaken verwijd te zien" en de Letteroefenaars, die alle reden hadden om het niet met den briefschrijver eens te wezen, vonden dat deze »de duidelijkste sporen van een ouden partijgeest" met zich omdroeg.

»Ja", schreven zij »misschien was het de overhaasting, die hem, ten aanzien van het eerste, het wel onderscheiden, om juist te onderrigten, deed uit het oog verliezen. Misschien was het slechts de eerste warmte van de zegepraal der zake, door den schrijver steeds zoo ijverig aangekleefd, die hem meer dan ooit de grenzen der welvoegelijkheid enz. drong te overschrijden? Misschien is het den man, onder deze omstandigheid, niet zoo volkomen ten kwade te duiden, dat hij geenszins tot die hoogte der vergevensgezindheid, tot die zuiverheid van alle partijschap, tot die volkomene allesvergetende, alles achterstellende zucht voor het eenige behoud des gemeenen vaderlands zij gekomen, welke in de stukken van den zoo zeer gewenschten, en nu reeds door allen geliefden Vorst weldadig pralen. Het blijven daarom

echter wezenlijke, in onzen tijd nimmer geheel verschoonlijke gebreken. En wij roepen daartegen, met den Vorst zelven, uit: Weg met alle denkbeeld van wraak, die altijd den christen onteert! Weg met alle herinnering aan oude partijschappen die, als de bron van zoo vele rampen, door iedereen vervloekt, en, door de verheffing van Oranje tot de Souvereiniteit, in de wellen zelve verstopt, nu nog maar alleen door deze herinnering en wraak zouden kunnen verlevendigd en staande gehouden worden! Dat de schelmachtige verrader en dief met den tijd worde gestraft of ten toon gesteld; maar regt vorstelijke, regt staatkundige, den grooten naam van Isten WILLEM waardige liefde het jammertooneel onzer oneenigheden voor eeuwig, als met een mantel bedekke! Zoo stá Nederland, als een eenig man, tegen het uitwendig geweld! Zoo vinde overal bekwaamheid en deugd gelegenheid deszelfs heil te bevorderen! Zoo volge het algemeen gevoel en gevoelen den schoonen, den hemelschen geest, die in de eerste toespraken en gedragingen van onzen vorst ademt!" (Alg. Vad. Lett. 1814, I. 31—33).

Deze godzalige dieventaal is wel het overtuigendst bewijs van het bestaan dier huichelarij, waarvan ik boven gesproken heb. Het praatje, dat het land was achteruit gegaan door partijschappen en oneenigheden, was een uitvinding van zulk soort Hollanders, die partijschappen vreesden omdat zij de zwakste partij zouden zijn.

30) In het beoordeelen van de tallooze romans, die in het begin van deze eeuw in Holland verschenen, keurden zij goed alles wat vermakelijk was zonder schadelijk d. i. onzedelijk te zijn. »Fijn vernuft, rijkheid in vinding, bevalligheid van voordragt, mensch- en characterkunde, fraaie schikking en zoetvoerige aaneenschakeling der bijzondere voorvallen, zoowel als blijkbare achting voor deugd en braafheid" waren de aangenaamste dingen, die zij in een roman konden aantreffen. (Alg. Vad. Lett. 1800. I. 174). Kotzebue mochten zij soms wel lijden, maar soms niet, al naarmate hij meer of minder ongeregeld en spotziek was in het stuk, dat ze voor zich kregen. Aug. Lafontaine was een hunner lievelingsschrij-

vers, van wien zij zeiden: »Met een zeer gunstig vooroordeel nemen wij ieder opstel van dezen schrijver in handen; het is vooraf bij ons reeds uitgemaakt, dat wij niets zullen aantreffen, hetgeen de zeden eenigszins kwetst, maar vele uitmuntende lessen in den hem eigenen aandoenlijken toon, en dat wij onze kennis van het menschelijke hart zullen uitbreiden en zuiveren." (Alg. Vad. Lett. 1804. I. 257—60.

31) Naar de reden van dit verschil kan ik slechts raden.

32) »De eenvoudige Manier van Spreken geeft blootelijk onze gedachten aan anderen te kennen, maar de Figuurlijke spreekmanier geeft daar te boven aan dezelve een zeker kleed; en wel zodanig kleed, 'twelk haar tot sieraad verstrekt, en de aandacht meer op haar doet gevestigd worden. (Blair. Lessen over de Redekunst. door Bosscha, 1788. I. 399).

Volgens Blair zou een gedachte eerst in woorden zijn »gekleed", als ze in figuurlijke taal is uitgedrukt. Maar in de praktijk heeft men dat onderscheid nooit vastgehouden, zoodat men zelfs spreekt van een geheelen stijl als den vorm, waarin iemand zijn gedachten »gekleed" heeft.

33) Blair. Lessen over de Redekunst. door Bosscha. 1788. I. 400.

34) Wordsworth. Observations.

TENTOONSTELLING DER HOLLANDSCHE TEEKENMAATSCHAPPIJ.

Iets over ALMA TADEMA.

DOOR

J. STAPHORST.

In haar elfde tentoonstelling heeft de Hollandsche Teekenmaatschappij haar getrouwen bezoekers een teleurstelling bereid.

Men is gewoon telken jare hierheen op te trekken in de verwachting van het beste der Hollandsche kunst, wat ten onzent te zien komt.

Men vraagt niet meer, dan dat de leden dezer maatschappij zich op hun eigen hoogte zullen handhaven.

***

Ditmaal deden, van de goeden, alleen Mauve en Neuhuijs niet het tegenovergestelde.

Wanneer J. Maris zijn visioenen voor een enkele maal te achteloos belichaamt, en Israëls zijn echt menschelijke sensaties onbeholpen uitbrengt, is Mauve, wanneer hij zichzelf gelijk blijft, de eerste.

Als een die onder den open hemel ligt, het helle licht latende schijnen op gesloten oogleên, en die dan opziet, — zooals die dan in uiterste gevoeligheid van zijn gezichtsorgaan, de dingen in wonderlijke fijnheid ziet oprijzen, — in

zulke blankheid ziet Mauve de natuur. Wie geen gevoel voor toon heeft, kan het exceptioneele van zijn teekeningen, kan de uitdrukking van zijn innig gevoel niet waardeeren.

Wie zijn vroeger werk overtreft is Neuhuys. Zijn »Spinster" is iets nieuws, iets volmaakters dan we nog van hem zagen. In het sentiment dezer teekening ligt iets eerbiedigs; zij herinnert aan het beste werk van Nicolaas Maes. En zooals een van die mooie schilderijtjes uit Maes' eerste periode staat tot een woesten krabbel van Rembrandt, zoò staat deze teekening van Neuhuijs tot de »Vrouw die haar kind wascht" van Israëls. Er bestaat geen tweede voorbeeld van een kunstenaar, die zoò als deze laatste, buiten alle middelen van het métier om, zich verstaanbaar weet te maken. Als ik zeg, dat Israëls in deze teekening de natuur groot heeft aangezien, zegt een spotter dat men den schouder dier vrouw inderdaad wel groot moet aankijken, om dien zulke afmetingen te kunnen geven. Maar voor wie de eigenlijke bedoeling van den kunstenaar verstaan wil, doet zooiets maar weinig ter zake. Als men al de onberispelijke ziellooze teekeningen der Italianen, die aan dezelfde wanden prijken, gezien heeft, zou men geneigd zijn met nog veel onnauwkeuriger teekening vrede te vinden, als men in zulke onredzame lijnen zóóveel ziel mag ontdekken.

De groote teekening van Jacob Maris is, als altijd, imposant. De partij links onderaan is heerlijk, maar de lucht is incompleet. We kunnen verzekeren, dat zij niet voltooid is. Toch blijft op Maris van de hier aanwezigen altijd het meest het woord *groot* van toepassing.

Als de toon van Maris aan heerlijk brons, Mauve's aquarellen aan zilver, en Weissenbruchs teekeningen aan iets gekoperds doen denken, dan herinnert Mesdag het meest aan het sterke, koude staal. En Henkes aan bordpapier.

We spraken van iets gekoperds bij Weissenbruch. Dezen schilder zien we voortdurend naar de voorstelling van een zelfde moment in de natuur streven.

Een Hollandsche vaart op een Septemberdag; daarboven een strakke Oostenwind-lucht, waarin een enkele groote bolle wolk; en dit alles in een geelachtig licht, dat toch niet warm

mag heeten. — Ziedaar het belangrijke motief dat Weissenbruch beschouwt, dat hij echter niet altijd met genoegzame gevoeligheid uitdrukt.

Van de vreemdelingen is er maar één, die naast onze eersten genoemd mag worden. Dat is Swan, ofschoon zijn teekeningen van verleden jaar toch ook veel hooger stonden.

Bosboom is nog krachtig in zijn twee kerkgezichten. Blommers kan in de zonderlinge aniline-kleuren, die hij tegenwoordig maakt, zijn eigen artistieke persoonlijkheid niet terugvinden. Kever is minder sterk van toon dan in zijn inzending van het vorige jaar, maar er valt een streven naar expressie bij hem op te merken, waardoor hij een zeer eigen plaats kan vinden. Van het talent van Willem Maris en van ter Meulen mogen we meer vragen dan zij geven. Mevr. Mesdag zal ongetwijfeld voortaan bij haar rijke stillevens blijven, en geen poging meer doen om portret te teekenen. Ook Offermans moet revanche nemen. Men neme ons niet kwalijk, als wij vinden dat de teekeningen van onzen eersten illustrateur Rochussen hier nooit zeer op haar plaats zijn. Doch we willen niet gaan opsommen. Liever zwijgen we over velen, dan hen te noemen, als we niets over hen in 't midden te brengen hebben. Bij een totaal-indruk hebben we ons te bepalen. Deze nu is een niet bemoedigende. Gaat de Hollandsche Teekenmaatschappij voort minder eerbied voor zichzelf te toonen, zoo mag zij niet vreemd opzien als de eerbied van de buitenwereld voor dit gezelschap ging afnemen.

Veel leden, die jaarlijks door het Bestuur slecht werden gehangen, blijven langzamerhand weg. Uitstekend! Maar waarom exposeert ook Gabriel niet meer?

Wanneer de ouderen onverschillig worden, moest deze vereeniging de krachten der jongeren voor zich gaan winnen. Waar blijven deze? Isaäc Israëls zond deze maal niets. Zij, die vol vertrouwen in dezen jongere zijn, moeten weten te wachten. Zilcken is reeds eenigen tijd lid, en deze zal zich dit jaar, meer dan door de ingezonden pastels, door een uitgave etsen naar de beste teekeningen verdienstelijk maken.

Jammer daarom te meer voor hem en voor ons dat er niet meer moois is. Van Essen trad het vorige jaar als lid toe. Hij heeft ditmaal met zijn *marabout* opgang gemaakt; het is een zeldzaam habiele teekening. Maar waarom worden Breitner, Tholen en Witsen geen lid? Waarom de Zwart en van der Maarel niet? Als antwoord op deze laatste vraag, fluistert men rare dingen. En mejuffrouw Schwartze werd aangenomen? Ongeloofelijk!

De pastelteekening dezer dame is uitbundig geprezen. Dit werk wordt bewonderd ongeveer door dezelfde heeren, die elkaar kraaklaarzend naar den vromen hond, den opgezetten tijger, of het plakplaatje van Eerzelman brengen. Aangenaam, jawel, heel aangenaam van aspect is de teekening van mejuffrouw Schwartze, vooral als men 't met de kunst niet te nauw neemt. Van modelé, bijvoorbeeld in de halspartij, geen spoor, in de schouders geen zweem van teekening; schijn noch schaduw van *corps* in het geheel. De teekening bekoort de lieden door het lieve gezichtje, door het sujet. Eenig minder oppervlakkig persoonlijk sentiment moet men er niet in zoeken. Wij vinden het jammer dat mej. Schwartze hier werd toegelaten, haar kunst van chic komt aan het ensemble der Hollandsche teekeningen schaden.

* * *

Zooeven spraken we van leden der Teekenmaatschappij, die op haar tentoonstellingen niet meer exposeeren, — tot hen behoort Alma Tadema. De bewonderaars van dezen kunstenaar konden zich echter ditmaal voor zijn afwezigheid gemakkelijk schadeloosstellen; een omvangrijk schilderij uit zijn laatsten tijd, was tegelijkertijd met de Haagsche tentoonstelling in Rotterdam te zien. De titel luidt: *Een bezoek van Hadrianus aan een Romeinsch-Britsche Pottenbakkerij.* Onze beroemde landgenoot vond in dit onderwerp juist een kolfje naar zijn hand. Kwansuis speelt de voorstelling in een soort magazijn van een pottenbakkerij; inderdaad is deze gelegenheid niet anders dan een hedendaagsch museum van oud-

heden, waar zeldzame potten op planken tegen de muren geëtaleerd zijn. Om deze potten en andere archeologiesche fraaiigheden is het den schilder te doen, — hij kent de merkwaardigste exemplaren en weet ze te pas te brengen. Het middenstuk van het schilderij wordt geheel ingenomen door een groot vlak mozaïek (een getrouw portret, naar men verzekert), een groote vaas (eveneens portret), nog een vaas met guirlandes en een stuk roode muur. Het is de draai van een trap, — òp den trap aan den kant onderaan en rechts twee slaven, — onder den trap door, geheel in den linkerhoek, de bakkerij, waarin personen aan 't werk, — boven den trap een galerij met de bezoekers, die dicht tegen den rand der lijst aankomen. De schilder is hierin eerlijk: de archaeologie is hem hoofdzaak, hij brengt de figuren dus aan de kanten, — eenige hoofden worden midden in door de lijst afgesneden. In dit alles is zeer veel vinding en zeer veel affectatie. Van een indruk van het geheel is geen sprake. »Het is een *eigenaardig* genot bij Tadema's schilderijen dat wij ze nooit afgezien hebben. *Als een bladzijde moeten wij ze van het begin tot het einde lezen*," — schreef een lofredenaar hier te lande. Ja, wel eigenaardig! Dit werk geeft meer stof tot bewonderen dan tot genieten, tot gevoelen, — juist zooals het publiek het wil, en geen wonder dat abonnés der Pall Mall Gazette onlangs een schilderij van Tadema bij stemming voor het beste stuk eener tentoonstelling uitmaakten. Men kan over zulk een werk lange gesprekken houden, en onophoudelijk elkaar attent maken op dit détail en op gindsche kunstige schikking — men is niet uitgepraat. Ge staat voor dit vermoeiende schilderij met een gevoel van verbazing over uzelf — verbazing dat zóóveel qualiteiten geen vat op u hebben. Want het werk van Tadema is gigantenarbeid — of monnikenwerk, zooals ge wilt. Hij kent al de geheimen en listen van zijn métier, zoowel als van de archaeologie. Zijn teekening is onberispelijk, zijn kleuren zijn gedistingeerd. In één schilderij weet hij al de curieuse exemplaren van een tijdvak, die verschillende musea bezitten, saam te plakken. En dit alles zou zóó logiesch gelijken, zóó natuurlijk, wanneer ge niet

gingt bemerken, dat ook de koppen der figuren alleen opgeschilderde antieke busten zijn, en de gansche voorstelling zóó beredeneerd en bewegingloos, dat ge snakt naar wat leven.

* * *

Bij het beschouwen van dit schilderij dachten we terug aan Israëls' slordige aquarel. We weifelden niet meer. In onze herinnering vonden we haar mooier dan te voren.

Laat iemand u in den meest gekuischten stijl ter wereld, met vernuftige wendingen, met smaak, met een volmaakte kennis van zijn onderwerp, langen tijd onderhouden over belangwekkende gevallen uit het leven der oudheid, tot er een vermoeden bij u binnensluipt, dat het met zijn bedoelingen niet richtig is, en hij eigenlijk met zijn bijster groote kennis, en zijn keurige gelijkmatige voordracht, de armoede van zijn ziel heeft te bedekken, — ge zult u ten slotte van hem afkeeren, en meer genot vinden in dien anderen, die soms in gebrekkige taal, maar met diep gevoel en kinderlijken eerbied, een groote menschelijke gewaarwording stamelt.

Rotterdam, 20 Sept. '86.

WETENSCHAPPELIJKE GROOTHEIDS-WAANZIN.

DOOR

Mr. M. C. L. LOTSIJ.

.... I am sir oracle
And when I ope my lips let no dog bark"
Merchant of Venice I, sc. 1.

De Amsterdamsche hoogleeraar Spruyt heeft goedgevonden in de Gids van Aug. ll. een bizonder minachtend oordeel uit te brengen over het eerste stuk van mijn studie over het vraagstuk van den zedelijken vooruitgang.

Allergelukkigst voor mij, maar alleronhandigst van mijn beoordeelaar wordt die minachting ook terloops bewezen aan genieën als Ed. v. Hartmann en Zola, die beiden toch in ieder geval door hun kolossalen invloed bewezen hebben aan een maatschappelijke behoefte te voldoen — iets wat niemand van Dr. Spruyt beweren zal.

Dat de beide beroemde mannen, hoe zijdelings dan ook, in de veroordeeling van mijn werk betrokken werden, maakt het reeds duidelijk dat het niet noodzakelijk een bekrompen persoonlijk gevoel behoeft te zijn, dat mij tot dit antwoord aanzet.

Inderdaad beoogt het te zijn de aanval eener richting of denkwijze door te pronk stelling van een andere, die zich het monopolie van wetenschappelijkheid aanmatigt, met allerlei sceptische bezwaren aankomt zoolang zij zelve niet

aan het woord is, of haar zin kan krijgen; maar aan stellingen die in haar eigen kraam te pas komen, bijna, ja vaak in het geheel geen bewijs van toelating vraagt.

Die richting steunt op Kant, althans deze doet altijd dienst om aan de tegenpartij gebrek aan echten wetenschappelijken zin te verwijten. Maar overigens is men het onder elkander lang niet eens; wat allernatuurlijkst is, als men bedenkt, dat een sceptische stemming het eenig mogelijke vereenigingspunt van alle Kantianen is, zooals iedereen uit Jacobi afdoende leeren kan. 1)

Met die sceptische stemming, en zoo met den naam van Kant, werkt dan ieder naar eigen goedvinden, pour le besoin de sa cause. Op die wijze kunnen de kinderachtigste vooroordeelen worden in bescherming genomen niet alleen, maar kan hem, die ze durft aanvallen, gebrek aan echt wetenschappelijken geest worden verweten. Zoo worden dan vaak de rollen omgekeerd, wat natuurlijk een streng waarheidlievend mensch niet gering ergeren moet. Men denke slechts hoe het gegaan is en nog gaat met de waarheid van het determinisme; hoe Kant de lui minachtte die het daarin vervatte »vraagstuk" zoo gemakkelijk vonden op te lossen. En toch werd daarbij slechts de noodzakelijke voorwaarde gesteld voor de mogelijkheid van wetenschappelijk onderzoek.

De hier gewraakte onhebbelijke manier van denken en handelen wortelt allerwaarschijnlijkst in Kant's zielkundig dualisme, in zijn twee verschillende kenbronnen die elkander in menschen uit één stuk noodzakelijk opheffen 2), maar een

---

1) Jacobi erkent alleen het sceptische element in Kants leer als van waarde, en meent dat Kant zelf daarin »seine philosophische Ehre, seinen ganzen Ruhm setzt". »Idealismus und Realismus" in »Werke" II bl. 30 noot. Leipzig 1815.

2) »Mich scheidet von der Kantischen Lehre das allein was sie auch von sich selbst scheidet und mit sich uneins macht, nämlich das sie das Dasein Zweier specifisch von einander unterschiedener Erkenntnissquellen im menschlichen Gemüth *zugleich voraussetzt und bestreitet*. (Jacobi Werke II. 29.) Een kleinigheid! En dat Jacobi nog wel andere kleinigheden tegen Kant heeft blijkt uit zijn stelling elders neergeschreven en ontvouwd. (III. 175); »Der ganze Zweck der kritische Philosophie enthält eine Unmöglichkeit."

uitstekende gelegenheid aanbieden om al naar het in onze kraam te pas komt, nu eens van de eene dan weer van de andere gebruik te maken. Voeg daarbij den pedanten naam van kritische wijsbegeerte, dien men aan de kritiek van Kant gegeven heeft 1) en men zal althans een niet geheel onaannemelijke verklaring gegeven hebben van het onverkwikkelijk schouwspel dat, heden ten dage, het zich scharen onder de vanen van Kant als een vrijbrief wordt beschouwd om zelf — ik denk op grond van de tweede kenbron — allerlei gewaagde stellingen aan te nemen, en tegelijk anderen — op grond van de eerste? — tot de orde te roepen, zoo dikwijls verschil van gevoelen dit wenschelijk doet zijn.

Wie na lezing van het volgende in de daarin tentoongestelde onhebbelijkheid het minst of geringste spoor van een beginsel weet te ontdekken zal mij verplichten het mij mee te deelen.

II.

De man in wien al het weerzinwekkende van wat men Kantiaansch phariseïsme, of phariseïsch Kantianisme zou kunnen noemen, het duidelijkst aan den dag komt, is prof. Spruyt.

Gaat bijv. bij Mr. Levy de inkonsekwentie niet verder dan bij Kant zelven en is het ook hem blijkbaar alleen te doen om de oudere ethiek te redden 2), de ook in dit opzicht vrij

---

1) Buiten het scepticisme is er natuurlijk slechts dogmatisme denkbaar. Men twijfelt of men neemt iets aan. Het laatste is per se dogmatisch. Zoowel Fichte als Jacobi hebben de noodzakelijkheid van een dogmatisch uitgangspunt gevoeld. Buiten het scepticisme is alle wijsbegeerte dogmatisch en wel subjectief of objectief dogmatisch. Wie nu daarbij kritischer te werk gaat hangt van het individu af. Maar het is onzin het subjective dogmatisme als zoodanig kritischer te noemen dan het andere. Reeds in mijn Spinozastudie heb ik die opmerking gemaakt.

2) Op bl. 265 van zijn »Eng. kat. soc." wordt — natuurlijk met een beroep op Kant — Mr. v. Houten berispt en gezegd: »Het schijnt wel zeer bovenmatig moeielijk in wetenschappelijken zin de deugd van bescheidenheid te oefenen."

En ééne bladzijde vroeger spreekt de Schr. van »de ethische ideeën aan welke

sceptische Hoogleeraar gebruikt Kant letterlijk als een pop, of een hobbelpaard. Aan zijn eigen philosophie is geen touw vast te maken. Nu eens wordt gij bij een tamelijk eenvoudige kwestie, die zeer goed door de ervaring is uit te maken, naar Kant, of de wetenschappelijke behoedzaamheid verwezen, *enkel en alleen* — ik zal het bewijzen — *omdat hij het niet met u eens is*; dan weer worden meeningen omhelsd die met den allergeringsten graad van wetenschappelijken ernst en behoedzaamheid onmogelijk zijn overeen te brengen.

Van het laatste — om daarmee te beginnen — twee voorbeelden.

Ieder weet, maar niemand heeft het beter gezegd dan prof. Fruin 1) — hoe onzeker alle historische bewijsvoering is, die het aantoonen van oorzakelijk verband beoogt.

En wat durft nu de »echt wetenschappelijke geest" van prof. Spruyt in zijn »Olympische kalmte" vóór »zijn geschiedenis van de leer der aangeboren begrippen" op het papier zetten? Daar zegt hij dat »de lezing van het werk zelf zal »leeren hoe belangrijk het daarin behandeld onderwerp is. »Hier wensch ik alleen op te merken, dat de richting die de »ethiek der toekomst en in haar gevolg de Europeesche »beschaving nemen zal, *zonder twijfel* 2) afhangt van de vraag »of de wetenschappelijke mannen der eerstvolgende geslachten »over dat onderwerp zullen denken in Kantiaanschen dan wel »in empiristischen geest."

---

een vasten grondslag gegeven te hebben de onvergankelijke verdienste is van den Koningsberger wijsgeer."

Die dien vasten grondslag — den bekenden Categorischen imperatief — voor een psychologisch wanbegrip, voor een spook houdt, heet bij Mr. Levy — met een beroep op Kant — een onwetenschappelijk loochenaar. Men ziet het is de verkeerde wereld.

Maar al ware de *loochening* onwetenschappelijk, dan zou de *aanneming* het toch in ieder geval evenzeer zijn. In de miskenning hiervan ligt het phariseïsch karakter van de Kantsche wijsbegeerte. En dit blijft haar aanhangers onbewust door het beurtelings gebruik maken van de twee verschillende kenbronnen.

1) Het Antirev. Staatsr. van Mr. Groen v. Pr. bl. 67.

2) Ik onderschrap.

Dr. Spruyt was toen pas kort professor in de wijsbegeerte. Dat feit maakt hem in mijn oogen ontoerekenbaar voor zoo'n beschavingsphilosophie. Superbia species delirii.

Een tweede voorbeeld is ontleend aan hetzelfde boek; waarin voor een »matig realisme" wordt partij getrokken, voor de leer van de »universalia in re," d. w. z., dat er o.a. behalve alle individueele menschen nog bestaat »de" mensch, de »soort" mensch, »de" menschelijke natuur.

De aard van de gronden waarop hier Dr. Spruyt zich veroorlooft over de ervaring heen te stappen op metaphysisch gebied — dat er namelijk anders geen waarheid zou bestaan »maar slechts meeningen, die met elkander een dergelijken »strijd voor het bestaan voeren als de dierenwereld vertoont"; dat er anders geen recht en zedelijkheid zouden bestaan, en het leven en de menschheid holle klanken moeten worden 1) — bewijst duidelijk dat hier weer de tweede kenbron in het spel is, omdat de schr. ziet dat de eerste hem brengt op een plaats, waar hij niet verkiest te zijn.

De »dogmatische" Spinoza houdt die Universalia voor »entia metaphysica," en meent dat de menschheid bijv. in dezelfde betrekking staat tot den individueelen mensch — Pieter of Paulus — als de steenheid (lapideitas) tot dezen of genen steen. 2)

Nu geloove Dr. Spruyt zoo innig als hij maar wil aan het werkelijk bestaan van »de" garnaal, »de" oester, »de" paddestoel enz., maar iemand die dit doet en een greintje logischen zin in zijn hersens heeft, ontzegt zich daarmee ten eeuwigen dage het recht, om een »gewaagde psychologische

---

1) Bl. 63 en 210.

2) Ethica II. Prop. XLVIII sch. De Maistre meende zelfs dat er geen *menschen* op de wereld zijn. Buitengewoon geestig komt mij zijn toelichting voor: »Il n'y a point d'hommes dans le monde. J'ai vu dans ma vie des Français, »des Italiens, des Russes etc; je sais même, grâce à Montesquieu, qu'on peut »être Persan: mais quant à l'homme je déclare ne l'avoir rencontré de ma »vie; s'il existe c'est bien à mon insu". Aangehaald bij Levy: Eng. Kat. Soc. bl. 154.

stelling" van een ander met een beroep op Kant te niet te willen doen.

En nu ga ik over tot het beloofde bewijs dat prof. Spruyt uit de hoogte van den Olympus zijn wetenschappelijken banbliksem slingert, *enkel en alleen omdat hij het niet met u eens is.*

Met de diepste minachting verwijt de hooggeleerde mij te wanen in het bezit te zijn van allerlei psychologische »waarheden," terwijl sommige van deze toch niet »tegen het geringste onderzoek bestand zijn." Tegenover den »echt wetenschappelijken geest" wordt hier de domme dogmaticus gesteld, »de metaphysicus in den ongunstigen zin dien Mr. L. »en zijn geestverwanten aan het woord hechten" en die »zoo »ingenomen is met de gewrochten zijner verbeelding, dat hij »ze zonder nader onderzoek voor waarheden houdt en op »grond daarvan stoutweg beweert dat de dingen zoo en zoo »moeten zijn, al mocht »de waarneming ook voor het tegen»deel instaan." 1)

Met al dat liefs word ik zelf bedoeld, en ten bewijze hoe dom onwetenschappelijk ik te werk ga, hoe zeer zelfs het karakter van de wetenschap mij vreemd is, wordt gewezen op mijn ontkenning van het bestaan van medevreugd *tegenover ons volstrekt onverschillige personen.* Zonder naderen band van echtgenoot, vriend enz., hield en houd ik er voor, dat Rousseau waarheid spreekt als hij zegt: »il n'est pas dans le coeur humain de se mettre à la place des gens, qui sont plus heureux que nous, mais seulement de ceux qui sont plus à plaindre." 2).

Nu maakt de gewaande Olympusbewoner hiertegen een opmerking, die precies even goed uit de pen van een keukenmeid kon gevloeid zijn — waarover dadelijk — en eindigt dan met het volgende orakel: »De waarneming of zelfs de »voorstelling van anderer vreugde stemt evenzeer tot sym»pathetische vreugde als het waargenomene of voorgestelde

1) Bl. 302. 2) Emile. Paris 1866 p. 242.

»leed medelijden wekt." 1) Dit orakel wordt uitgebracht met een hulde aan Spinoza, die hier »deze dingen" zooveel beter heet te begrijpen dan ik.

Straks zal ik kort, *juist naar aanleiding van dit ongelukkige beroep*, bewijzen, dat het met Dr. Spruyt's Spinozakennis nog even beroerd gesteld is als voor acht jaren.

Ik vraag op dit oogenblik alleen, met welk ander recht, als dat van delirium, Dr. Spruyt zijn eigen zielkundige stelling voor »echt wetenschappelijk" aanziet, en de mijne met de grootste minachting bejegent?

Waarom is de »blinde ingenomenheid" (sic) die ik voor mijn stelling aan den dag leg, dogmatisch, metaphysisch, beneden kritiek enz., en is de uwe, een loutere ontkenning van de mijne, de hoogste wijsheid?

En waarmee wordt de orakeltaal gemotiveerd? Aldus: »de »opgeruimde, de wakkere, de levendige mensch kan niet »langs de straten wandelen, zonder zich sympathetisch te »verheugen met de vroolijke schooljeugd, de gelukkige moeder »die haar zuigeling met liefde en trots gadeslaat; ja zelfs »met de jonge dieren die in de weide dartelen."

Nog precies als voor acht jaren tegenover Spinoza flapt de Hoogleeraar de eerste de beste tegenwerping op het papier, die hem bij de lezing van een stelling in het hoofd komt. (Die mijn Spinoza-studie daarop wil naslaan kan genieten.) Op zichzelf is dat nu nog zoo vreemd niet; maar wanneer men dan den belachelijk hoogen toon waarneemt, waarop de allerbanaalste tegenwerpingen worden gemaakt, dan wordt het niets minder dan komisch en fluistert men: Ontoerekenbaar!

Wie is niet door een vroolijk gezelschap in een vroolijker stemming gebracht, en heeft niet de *aanstekelijkheid* van de vreugd ondervonden?

Maar wie die doordenkt en zich niet tot »het geringste onderzoek" bepaalt, zooals de Hoogleeraar even naief als

---

1) Bl. 303.

juist zijn opmerking gelieft te qualificeeren, ziet niet in dat dat heel iets anders is als de tegenhanger van medelijden? Dat die tegenhanger niet bestaat is misschien reeds afdoende bewijsbaar uit het vrij algemeene verschijnsel van den nijd. Is iemand uit onze omgeving mismaakt, dan stellen wij ons in zijn of hare plaats, en lijden meê; is hij of zij daarentegen lichamelijk bijzonder begunstigd door schoonheid en kracht, dan zullen wij zeker aangenaam door de aanschouwing worden aangedaan, maar helaas! meestal, zoo al niet met afgunst vermengd, dan toch zeker met den *wensch* dat ook *wij* zoo waren. En de weinigen die ook hiervan vrij zijn, worden dan aangenaam aangedaan door het aesthetische karakter van de verschijning. Zoo kan ons een zogende moeder aangenaam aandoen *als een lief tafereel.*

Als prof. Spruyt, zooals hij zegt, soms door het dartelen van het vee uit zijn Olympische kalmte wordt gebracht en misschien wel op den openbaren weg een pirouette maakt, dan moge dit iets meer dan een reflexbeweging zijn, hij zal toch nooit zeggen of gevoelen: wat doet me dat plezier voor die kalfjes!

Bij wellustige tooneel- of andere voorstellingen geniet men niet *mede* maar *tegelijk.* Taalkundig is die distinctie misschien onzin, zielkundig niet.

Maar genoeg; het is mij hier niet om de kwestie zelve te doen, maar slechts om zoo klaar als de dag te doen uitkomen dat de vraag of het medelijden een tegenhanger heeft in de medevreugd, die »evenzeer" nog wel gevoeld zou worden, niet op de wijze als door Dr. Spruyt behandeld mag worden. Had hij van mijn vrij uitvoerige beschouwingen over het medelijden beter kennis genomen — vooral het feit overdacht dat men zelfs geen medelijden kan hebben met iemand die het niet slechter heeft dan wij (in ons gevoel natuurlijk) — dan zou hij zijn hoogleeraarschap nog in iets anders getoond hebben als in een hoogen toon.

III.

En nu Spinoza.

Is het te veel gevergd, dat een eerlijk beroep op Spinoza in deze kwestie, aanvangende nog wel met de geestdriftvolle woorden »*hoeveel juister worden deze dingen* begrepen door Spinoza ?" in staat zij de woorden aan te wijzen, waaruit zoo duidelijk, ondubbelzinnig mogelijk blijke dat Spinoza geloofde aan het bestaan vau medevreugd — altijd tegenover volstrekt onverschillige personen — ? Ik geloof het niet. Welnu ik tart prof. Spruyt mij een dergelijke aanwijzing te doen.

De door hem opgegeven stelling van Spinoza, volgens welke een zaak die ons gelijk, maar overigens volstrekt onverschillig is, niet door ons als aangedaan kan worden voorgesteld, of wij ondervinden dezelfde aandoening 1) staat inderdaad in de Ethica : maar zooals met honderd stellingen van Spinoza het geval is, levert zij buiten verband met de toelichting en met andere stellingen niet de minste of geringste wetenschap van Spinoza's meening.

Dit is in dit geval zóó waar, dat wij anders hier Spinoza voor stapel gek zouden moeten houden, daar uit de stelling vierkant volgt dat als wij ons voorstellen dat iemand buikpijn heeft, wij het ook moeten voelen. Het verwondert mij dan ook kolossaal, dat Dr. Spruyt voor acht jaren — toen het hem in zijn kraam tepas kwam Spinoza te verguizen — die stelling met rust gelaten heeft. Ik zou geen drie zulke slechte in de Ethica kunnen aanwijzen.

En wat blijkt nu uit het verband waarin de stelling voorkomt ? Zeer duidelijk dat zij slechts een aanloop is om aan het medelijden te kunnen komen en den wedijver of de mededinging.

In het scholion op prop. XXII p. III waar hij over het

1) Eth. III Prop. XXVII. »Ex eo, quod rem nobis similem et quam »nullo affectu prosecuti sumus aliquo affectu affici imaginamur eo ipso simili »affectu afficimur."

medelijden met geliefden spreekt, daar zegt hij reeds niet te weten hoe men de mede*vreugd* met zulke menschen noemt. 1)

In het eerste scholion van de 27ste stelling, waar de zoogenaamde medevreugd *met vreemden* tepas moest komen, is niet alleen de naam maar de heele zaak verdwenen. De tekst luidt:

»Deze gereflecteerde aandoening heet medelijden wanneer zij een droevig karakter heeft, en wedijver wanneer zij onze begeerte prikkelt." 2)

Niet alleen dat hier geen sprake meer is van medevreugd; maar ook de wijze waarop hier de wedijver verklaard wordt maakt het duidelijk dat de stelling veel te algemeen spreekt. Immers Spinoza kan toch onmogelijk bedoeld hebben dat als wij ons een eerzuchtige voorstellen, iemand die b. v. dingt naar een ministerzetel, wij het ook zouden moeten gaan doen. Toch verklaart hij den wedijver als »de begeerte naar iets die in ons vaart doordat wij ons voorstellen dat onze gelijken het ook begeeren." 3) De oplossing ligt hierin dat de stelling veel algemeener spreekt dan het scholion. Volgens de stelling *moet* ieder streven of haken naar datgene hetwelk hij zich voorstelt dat door zijn gelijke wordt begeerd. Volgens het scholion wordt *voor het geval dat het feit zich voordoet,* dat feit verklaard. Dat is lang niet hetzelfde.

Wat volgt daaruit? Dat de stelling zelve tenzij men Spinoza en die haar in bescherming neemt voor stapel gek wil verklaren cum grano salis moet worden opgevat, en wel zóo

---

1) Quo autem nomine appellanda sit laetitia, quae ex alterius bono oritur, nescio. Dat »alterius" veronderstelt »quem amamus" zooals uit de stelling waarheen verwezen wordt blijkt.

2) »Haec affectuum imitatio, quando ad tristitiam refertur, vocatur commiseratio, sed ad cupiditatem relata aemulatio". Men moet weten dat hier het stilzwijgen over de medevreugd beteekenis heeft, aangezien Spinoza maar drie grondaandoeningen kent, nml. vreugde, droefheid en begeerte.

Toevallig is het stilzwijgen dus zeker niet. En tegen een herhaling ziet Spinoza waarlijk niet op.

3) »Alicujus rei cupiditas, quae in nobis ingeneratur ex eo, quod alios nobis similes eandem cupiditatem habere imaginamur."

dat er het onomstootelijke feit in wordt uitgedrukt dat een wild-vreemde, ons allerlei aandoeningen bezorgt.

Zoo blijft de stelling slordig gesteld, maar men redt ze; ik zie althans geen anderen uitweg. Letterlijk opgevat, zooals prof. Spruyt gelieft te doen, is zij de stelling van een krankzinnige. 1)

Dat Spinoza volstrekt niet geloofde aan het bestaan van medevreugd in den zin van prof. Spruyt, dat de bedoelde stelling dus op de door mij aangegeven wijze *werkelijk in den geest van Spinoza zelven* wordt verbeterd, daarvoor heb ik nog twee zeer goede redenen.

1°. Dat in de lange lijst definities van aandoeningen, die het 3e dl. der Ethica besluit, de medevreugd niet voorkomt.

2°. Dat tegenover het medelijden telkens geplaatst wordt *de nijd.* In het scholion van Prop. XXXII van het 3e dl. zegt Spinoza zoo duidelijk mogelijk dat »*uit dezelfde eigenschap der menschelijke natuur waaruit het medelijden voortspruit ook de nijd en de eerzucht volgt.*" 2)

IV.

Zooals men ziet is prof. Spruyt nog altijd ongelukkig in het begrijpen van Spinoza. En daarvoor is een goede reden. Spinoza was door en door psycholoog en het Kantianisme meent zich van wetenschappelijke zielkunde te kunnen spenen. Spencer is nog zoo beleefd de psychologie van Kant verouderd te noemen 3) Maar reeds Herbart, wien prof. Spruyt zoo'n scherpe blik in de beoordeeling van het werk van anderen toeschrijft, hield de psychologie van Kant voor niets

1) Men leze dus bijv. in de boven reeds medegedeelde stelling voor het laatste woord niet »afficimur" maar »affici possumus"

2) »Videmus deinde ex eadem naturae humanae proprietate ex qua sequitur homines esse misericordes, sequi etiam eosdem esse invidos et ambitiosos."

3) Princ. of psych. II. 181. (Ed. v. 1878.)

meer dan een mythologie 1). Ik heb dan ook nog nooit door iemand Kant op dit terrein tot voorbeeld of vuurbaak hooren stellen, dan eerst nu door prof. Spruyt.

Die heldendaad kan hem natuurlijk niet anders dan slecht bekomen. De lezer oordeele. Voor iemand die de wereld voor een groot gekkenhuis houdt, is het volgende staaltje een wapen, zooals hij er stellig weinige bezit.

Ik had op bl. 25 van mijn boek de klacht geuit, dat de wijsbegeerte zich helaas zoo weinig met de zielkunde had afgegeven en bijna altijd met subjectieve droomerijen aankomt. Ik had om tal van redenen Kant in de eerste plaats daaraan schuldig genoemd, zooals reeds op verschillende plaatsen van het boek gebleken was. Daar ter plaatse nu zou ik dit alweer laten blijken uit Kant's opvatting van den menschelijken wil. Ik haalde dan ook een definitie aan uit Kant's werken, waaruit duidelijk bleek, dat hij alleen dacht aan een *goeden wil* 2).

Prof. Spruyt is nu wel zoo goed te erkennen, dat het een ongerijmdheid zou zijn van een wil te spreken, die alleen het goede kan doen. Maar nu komt hij verzekeren dat ik slecht citeer, door weg te laten wat voorafgaat. Ik kan dit niet inzien. Als men na een omslachtige beschouwing van het een of ander eindelijk tot een bepaling overgaat zooals hier, dan zou ik niet weten waarom men niet die slotdefinitie op zichzelve zou mogen gebruiken. Zij staat er in ieder geval op zichzelve. Maar het mooiste van alles is dat hetgeen ik volgens prof. Spruyt heb weggelaten *precies hetzelfde zegt met andere woorden.* Kant begint de periode aldus:

---

1) Lehrbuch zur Psych. Hart. V. 8. Verg. Psych. als Wissenschaft § 10 waar o. a. in een meesterlijke analyse van het geheugen de theorie van de vermogens, door niemand inniger dan door Kant omhelsd, voor goed begraven mag worden geacht. Zie over Kant, Hart V 248 en 249 in verband met V 8.

2) ...... d. i. Der Wille ist ein Vermögen nur dasjenige zu wählen was die Vernunft, unabhängig von der Neigung als praktisch nothwendig d. i. als gut erkennt. (Gründ. zur Metaph. der S. Hart. IV. 260.)

»Nur ein vernünftiges Wesen hat das Vermögen nach der Vorstellung der Gesetze, d. i. nach Principien zu handeln, oder einen Willen." 1)

Dus wat *ik* aanhaalde luidt: een wil kan alleen *goed* handelen.

Wat prof. Spruyt aanhaalt luidt: alleen een goed (of redelijk) wezen heeft een wil.

»Dat is de bepaling," zegt prof. Spruyt, »die Kant hier van den wil geeft, maar die Mr. Lotsy niet geciteerd heeft."

Ik vraag met eenig vertrouwen of Kant hier al of niet uitsluitend van een *goeden* wil spreekt?

En het vermakelijkst is dat mijn hooge beoordeelaar *dit ten volle erkent*, als hij het zoo voorstelt alsof Kant zich de zaak *voorwaardelijk* had gedacht bijv. zoo als men zonder gevaar zeggen kan dat alleen een gevleugeld mensch vliegen kan.

Maar, mijn goede Salomon, daarin ligt juist het verwijt! Als Kant denkt aan een wil, dan denkt hij alleen aan een goeden wil. Dat mag hij natuurlijk doen — dat is de vraag niet — maar het is »een tastbare empirische ongerijmdheid." Ik zeg niet dat er niets moois bij Kant te vinden is, maar ik beweer alleen, dat iemand die zich zooveel als met gevleugelde menschen bezig houdt, geen psychologie leveren kan, slechts mythologie. En that is the question.

Dat die kwestie niet eens door rec. begrepen is, blijkt uit de erbarmelijke wijze waarop hij haar behandelt. Het is duidelijk dat hem zelven het onderscheid tusschen psychologie en mythologie ontgaat.

V.

Wat nu het door mij behandelde vraagstuk betreft, heeft prof. Spruyt twee bezwaren:

1°. Dat ieder stelsel dat altruisme met zedelijkheid vereen-

1) Prof. Spruyt haalt zelf deze woorden die Kant moeten schoonwasschen aan. (bl. 304.)

zelvigt, het nadeel heeft, dat het aan den anderen kant menschen onderstelt, die voor zich *willen laten zorgen*, dus zedelijk lage karakters.

De strekking dezer opmerking is mij duister. Immers:
a. kan de zedelijke laagheid van den een, de zedelijke grootheid van den ander niet uitwisschen. De tegenstelling maakt zelfs beiden vaak te treffender.

b. Zijn er tallooze menschen die zorg *noodig* hebben en uit zichzelven machteloos zijn. Ook zijn er tallooze toestanden, waarbij geen bepaalde personen in het spel zijn. Dit is zelfs regel.

c. Is nergens gezegd tot hoever, ja zelfs óf de zedelijkheid nuttig en wenschelijk is.

Dit is een paedagogische questie. Ik heb alleen beweerd — niets meer, maar ook niets minder — dat de ervaring die opvatting van het karakter der zedelijkheid aan de hand doet.

2°. Maar dat doet zij niet, zegt prof. Spruyt. *Ik* ben het niet met u eens; de oudheid was het niet met u eens, en al ware iedereen het met u eens, dan nog kon er morgen iemand opstaan die een beter idee van de zedelijkheid aan de hand gaf. Men had in het laatste geval dus nog niet zeker »gelijk."

Maar, om met het laatste te beginnen, van »gelijk hebben" zou in dat geval geen sprake meer kunnen zijn. Prof. Spruyt schijnt te meenen dat hij een hoogst gewichtige en diepzinnige opmerking maakt, die ik en anderen niet kunnen bereiken. Maar ziet hij dan niet in dat voor den Darwinist-empirist onzer dagen zijn opmerking een kolossale banaliteit is? Wie begrijpt niet dat er in het Darwinisme evenveel scepticisme schuilt als poëzie? Wanneer het waar is dat wij uit een vischsoort, om nu niet verder terug te gaan — ons hebben ontwikkeld, wie zal dan tegenspreken dat onze ideeën — onverschillig welke — zich aanzienlijk *kunnen* niet alleen maar stellig *zullen* wijzigen? Al dacht dus de heele wereld eenstemmig over zedelijkheid, dan zou voor mij en mijn geestverwanten niets zekerder zijn dan dat die eenstemmigheid vroeg of laat zou moeten verdwijnen.

Maar dit neemt niet weg dat er dan toch van geen *ongelijk* hebben zou kunnen sprake zijn. Prof. Spruyt voelt niet dat als alle menschen eenstemmig over zedelijkheid dachten, het nonsens zou zijn nog te vragen of zij daarin »gelijk" hadden.

Wel ben ik niet met prof. Opzoomer eens, dat »de vorm der waarheid de noodzakelijkheid van het denken is" 1) maar wanneer het geen *feiten* betreft, dan zijn de menschen als die »wezenlijke goedheid", die het »goed maakt" met »dat zij 't wil".

Ik ben niet eens met prof. Opzoomer, dat »wanneer men »u heeft aangetoond, dat gij de zon noodzakelijk buiten u »moet denken en gij dan nog vraagt: Maar bestaat ze nu »wel buiten mij? dan hebt gij zelf opgehouden te *denken* en »handelt willekeurig". Ik vindt de vraag eenvoudig dwaas omdat zij a priori onoplosbaar is. 2)

Maar wanneer het niet denkbeelden over *feiten* of *feitelijke toestanden* betreft, maar opvattingen over *gewenschte verhoudingen*, dan is het bespottelijk te vragen naar de juistheid er van. Daarom is de vraag of ik het zedelijkheidsbegrip goed heb voorgesteld een hoogst gepaste vraag, nu er hieromtrent verschil van gevoelen bestaat. Maar wanneer dit niet het geval ware en hier eenstemmigheid bestond, dan ware het even krankzinnig, twijfelend te vragen: heeft de menschheid wel gelijk? als bijv. wanneer alle menschen gezond waren te vragen: loopt het bloed wel goed? Het spreekt toch van zelf dat, als alle menschen eenstemmig dachten over zedelijkheid, de menschheid in dit opzicht volmaakt gezond zou zijn.

Intusschen is dit niet het geval. Het is bekend dat, om van

---

1) De leer van God bij Schelling, Hegel en Krause. bl. 37. Het boek is juist veertig jaren oud.

2) Is het niet vermakelijk, dat die wijsbegeerte die heet een eind gemaakt te hebben aan het goed recht der metaphysica, — zoo zij niet als scepticisme wordt opgevat — zich juist bij een kwestie bepaalt die Spinoza blijkbaar te metaphysisch vond om zich mee in te laten, die Lewis gelijk stelde met het onderzoek naar den oorsprong van den chaos, en ook door den konsekwenten Jacobi voor een onmogelijk oplosbare werd gehouden?

andere meer of min zonderlinge afwijkingen te zwijgen, de oudheid vooral een eenigszins andere opvatting van zedelijkheid had dan wij. Zoowel bij de Grieken als bij de Romeinen speelde in dat begrip de menschelijke *geest*kracht en zelfs de *domme* kracht een groote rol. 1)

In de midden-eeuwen schijnt dit niet veel anders geworden te zijn. De christelijke godsdienst werd te egoistisch opgevat; op de moraal heeft hij weinig of niet gewerkt.

Nog bij Boccaccio staat slecht voor laf. 2)

En al bepaalden wij ons tot de hedendaagsche samenleving, wie weet het niet »non minora sunt cerebrorum quam palatiorum discrimina"?

Prof. Spruyt bijv. al dadelijk is het hier niet met mij eens. En *dat enkele feit reeds* — die het niet gelooft kan er de Gids op naslaan — maakt het in de oogen van prof. Spruyt ten eeuwigen dage onmogelijk iets te schrijven — iets goeds te schrijven — over den zedelijken vooruitgang. Hij zegt dit wel niet letterlijk, maar dat behoeft ook niet; misverstand is hier onmogelijk. Over den zedelijken vooruitgang te schrijven zonder eerst te zeggen wat gij onder zedelijkheid verstaat, daarvan is, ook zonder een cursus in logica te hebben meegemaakt, de onmogelijkheid in te zien. Nu wordt tegen mijn begrip van zedelijkheid ingebracht, dat iemand het niet met mij eens is; en aangezien men het er veilig voor mag houden, dat dit wel altijd met iedereen het geval zal zijn, die

---

1) Dat het Romeinsche Virtus, deugd, met vir (man) en vis (geweld) samenhangt, erkent, geloof ik, ieder.

Ook in het Romeinsche recht is dit duidelijk. De actie uit de lex Aquilea verviel wanneer de eene bokser onder de oefening den anderen had gedood, omdat dan het nadeel niét uit gezochte beleediging maar roem- en deugdshalve was toegebracht. (»quia gloriae et virtutis non injuriae gratia, videtur damnum datum" (L 7 § 4 Dig. ad leg. Aquil. verg. L 2 § 1 de aleat.)

2) Lex Sal 15, 2. »Siqui per virtutem moechatus est" (!)

Giorn. I. nov. 8 en in het opschrift van de volgende novelle »di cattivo valoroso diviene".

dezelfde taak als ik zou willen aanvaarden, zoo mag uit het feit dat prof. Spruyt het niet met mij eens is en dit oneenszijn *op zich zelf reeds* als argument tégen mijn beschouwing aanvoert, vierkant worden opgemaakt, dat hij dergelijke beschouwingen voortaan a priori verbiedt.

Ik vermoed dat dit een handige streek van hem is om des te minder te worden lastig gevallen bij de leiding van de menschelijke beschaving.

Het is met het begrip zedelijk gegaan, als met de heele taal, die in hare ontwikkeling hoe langer hoe meer streeft naar scherpte van uitdrukking. De mannelijke hoedanigheden, die de oudheid daaronder rekende niet alleen, maar die zij zoo goed als uitsluitend voor zedelijk hield, worden door ons nog altijd zeer gewaardeerd; misschien zelfs door zeer velen nog *even hoog* gewaardeerd als in de oudheid; maar men houdt ze over het algemeen niet meer voor zedelijk. Koelbloedig een gevaar te trotseeren maakt nog altijd een hoogst aesthetischen indruk, maar *op zichzelven* geen zedelijken. Ik heb nog nooit gehoord dat iemand een leeuwentemmer of jager als een *zedelijke figuur* bewonderde. Ik geloof dat ik niet anders als uitspreek wat in de ziel van bijna alle menschen van den tegenwoordigen tijd omgaat, wanneer ik beweer dat de koelbloedigheid eerst dan een *zedelijken* indruk maakt, wanneer men overtuigd is, dat daarbij niet aan zichzelven wordt gedacht, maar uitsluitend een altruistisch of humanitair doel in het bewustzijn treedt. Zoo is de moedigste man in het gevecht geen zedelijke figuur wanneer hij het is met het oog op een ridderorde; maar wel degelijk als hem alleen vaderlandsliefde leidt. Maar voor die fijne (?) onderscheiding was de oudheid blind, het *woord* zedelijkheid moest nog geboren worden.

Men zal nu wel inzien hoe het met de zaak geschapen staat: Hoe iemand subjectief over goed en kwaad denkt, doet bij het vraagstuk van den zedelijken vooruitgang niets ter zake 1) en mij, die over dat vraagstuk natuurlijk zeer

1) Als zedelijk atavisme kan men het ethische credo beschouwen van hen

ernstig heb nagedacht, en dus ook althans met de hoofdbezwaren wèl bekend zal zijn, toe te voegen, dat niet alle menschen over zedelijkheid eenstemmig denken, is zóó plat, dat het alleen door meergenoemden grootheidswaanzin verklaarbaar is.

---

die het eens zijn met den »prince de Camors" in den bekenden roman, van dien naam door Feuillet. Op bl. 70 van de 22e ed. leest men daar:

»Comment! pour vous le bien et le mal sont indifférents?

»Non, mademoiselle, mais pour moi le mal c'est de craindre l'opinion des »gens qu'on méprise, c'est de pratiquer ce qu'on ne croit pas c'est se courber »sous des préjugés et sous des fantômes, dont on connait le néant; le mal »c'est d'etre esclave ou hypocrite comme les trois quarts et demi du monde; »le mal c'est la laideur l'ignorance, la sottise et la lâcheté. Le bien c'est la »beauté le talent, la science et le courage." »Voilà tout." Hoeveel schoons en waars het bevatten moge, ieder ziet dadelijk in dat het als *zedelijk* credo meer in de oudheid tehuis behoort.

POLITIEK EN GRAMMATICA

DOOR

Ph. HACK VAN OUTHEUSDEN.

On a voulu rejetter sur les écrivains tous les désastres qu'ils avaient, pour ainsi dire, prévus et annoncés, et auquels ils s'étaient opposés.

Mercier, *Tableau de Paris*, 1784.

I.

Een van onze noodigste hervormingen is een omwenteling in de politieke terminologie. Van een groote menigte woorden zal men tot hunne oorspronkelijke beteekenis moeten terugkeeren. Van vele andere zal men een betere verdeeling dienen te maken onder de partijen, die aan het staatkundig debat deelnemen. Want er zijn uitdrukkingen die allengs een geheel anderen zin hebben gekregen dan zij hadden in 't begin, en ettelijke, die geheel in beslag genomen zijn door een der bestaande fractiën, ofschoon zij voor alle waren bestemd. Een revolutie zou alleen in staat zijn om in de behoefte tot beter verstand en rechtmatiger classificatie van onze staatkundige termen te voorzien; en de poging om in deze richting eenige schreden te doen, wil geenszins worden beschouwd als vooruit te loopen op een nieuwe *Encyclopédie*, een negentiende-eeuwschen *Esprit*

des Lois of op een *Dictionnaire philosophique* van onzen tijd. Het zijn vooral de dagbladen, die zich aan de verspreiding van onjuiste termen en wederrechtelijke vergissing schuldig maken; want bij de samenstelling van de couranten heeft men in den regel slechts op een bepaalde klasse van lezers te letten, ten wier behoeve en met wier goedvinden het woorden-kapen plaats vindt, en die aan het gebruik der verkeerde uitdrukkingen gewend zijn. Evenwel is dit dubbele wanbedrijf verre van onschnldig, want zoodra wordt de strijd der partijen niet eenigszins heftiger dan gewoonlijk, of uit de complicatie van misverstand, dat nu in de terminologie der twistenden is gekweekt, spruit voort een noodelooze mate van bitterheid, die alle toenadering onmogelijk maakt en uit het geschil juist het eenige bestanddeel verbant, dat tot verzoening zou kunnen leiden; het streven naar wederzijdsche waardeering. Immers er is niets dat de betrokken personen zóo indisponeert als een woordestrijd, want het brengt de zwakheden van elkaars argumenten aan het licht, en die te zien blootgelegd, is wat bijna niemand verdragen kan zonder boos te worden. Dit verschijnsel is zoo eenvoudig, dat het misschien door een voorbeeld opgehelderd moet worden. Wanneer de Heer Damas zegt te verlangen een verlicht despotisme, met een erfelijk hoofd, dan zou het enkel de lust tot tegenspraak verraden en een gebrek aan degelijke gronden, wanneer ik hierop aanmerkte, dat hij juist aan dat hoofd den eenigen eisch stelt waaraan het onmogelijk zal kunnen voldoen, n.l. de verlichtheid. Hoe zal men het overgaan van die kwaliteit van vader op zoon kunnen waarborgen? Zijn er geen wijsgeeren met idiote zonen en sterft niet wel eens, zelfs een koninklijk geslacht uit, juist door gebrek aan verlichtheid?

De auteur der Haagsche Omtrekken weet dit natuurlijk zeer goed, en het zou van ons beiden onwil zijn, wanneer wij over deze grove waarheden den strijd voorzetten. Onwil om tot het eigenlijk geschilpunt te komen: wat wij onder verlichtheid verstaan, en hoeveel wij van die deugd in een hoofd van den staat noodig oordeelen. Indien wij nu vooruit de

beteekenis van dat woord nauwkeurig hadden bepaald, dan zou Damas hebben moeten bedenken, dat hij het hier niet had mogen gebruïken, omdat de algemeene strekking van dezen term ook mijn opvatting zou moeten behelzen. Hij zou dan verplicht geweest zijn, een ander adjectief bij zijn despotisme te kiezen, een duidelijker bepaling of een uitvoeriger omschrijving, zoodat wij dadelijk tot de hoofdzaak hadden kunnen komen en niet eerst elkaar moeten verstaan over het dubbelzinnige bijvoeglijk naamwoord.

Ik zal nog een voorbeeld noemen tot overmaat van duidelijkheid.

Het *Handelsblad* heeft voor eenigen tijd, onder de vele voortreffelijke adviezen, die de redactie aan buitenlandsche mogendheden ten beste geeft, de Fransche regeering er op attent gemaakt, dat zij te veel haar aandacht door minder beduidende zaken liet afleiden van een harer hoofdplichten; n.l. van het bestrijden van het socialisme.

Deze opmerking zou wederom tot een onaangenamen woordestrijd aanleiding kunnen geven. Immers, wanneer ik de meening ware toegedaan en daarvoor mijn stem verhief, dat eene regeering geen staatspartij te bestrijden heeft, dat zij vertegenwoordigt de gezamentlijke burgers en voor aller belangen en rechten tegelijkertijd moet waken, en niet de eene fractie boven de andere voortrekken, dan zou dit van mijne zijde de zwakheid verraden om een open deur te willen inloopen. Immers, dát zal het *Handelsblad* wel met mij eens zijn, alleen zal zij zeggen, dat het socialisme, ook in Frankrijk, geen politieke groep is, slechts een collectie landverraders en boeven, wier geschriften de maires van de straat moeten weren, zooals men een kar met rotte pruimen in beslag neemt. Nu kunnen wij dit punt, de kern van de quaestie antameeren, die dadelijk rijp voor bespreking zou geweest zijn, als het *Handelsblad* scherper had doen uitkomen wat zij onder socialisme verstond, en niet een algemeenen term had gebezigd in den bijzonderen zin, dien zij er aan toekent.

Iemand die veel vrijen tijd heeft en lust met Damas over erfelijke, verlichte despoten, en met het *Handelsblad* over het

socialisme te redetwisten, kan deze voorbeelden nog verder ontwikkelen.

* * *

De lezer die wellicht niet gewend is de literatuur die ik citeerde, geheel au sérieux te nemen, acht misschien de bezorgdheid over het juiste begrip harer uitdrukkingen overdreven. Toch kan ook een anders heuchelijke onverschilligheid in sommige gevallen berispelijk zijn. Wij moeten onzen afkeer van het onreine en onzen tegezin in het onbeduidende overwinnen, wanneer wij te doen hebben met teekenen die het gevolg zijn van gewichtige en verderfelijke verschijnselen. Een lichte uitslag aan den mond, die van geen belang zou zijn, verraadt somtijds de aanwezigheid van koortsen waardoor het lichaam wordt verzwakt. En zoo zijn ook de kwade gewoonten die wij in de pers aanstippen, niet wat zij zouden schijnen te wezen. Niet alleen het natuurlijk gevolg van een minder gelukkigen aanleg tot het vak dat men beoefent, of enkel een begrijpelijk resultaat van een geringere mate van karakter en talent dan in sommige andere landen voor het beroep van journalist wordt noodig geacht, maar voornamelijk de teekenen van burgerlijke oneenigheid en strijd tusschen leden van één staat zoo heftig en kwaadaardig, als misschien nooit deze gewesten hebben ontroerd.

Eenige gebeurtenissen en een paar geschriften van den laatsten tijd zullen kunnen strekken tot bewijs en illustratie van deze meening; alleen zullen wij ons onthouden van verdere citaten uit het *Handelsblad.* Het *Handelsblad* wordt eerst rijp tegen den tijd van de verkiezingen. Wij behouden ons het genoegen vóor dit psychologisch proces in een stembusperiode met onze lezers te behandelen. Elk organisme moet in de hoogste ontwikkeling zijner eigenaardige functiën worden bestudeerd. Men zou, vergelijkenderwijs, zeggen, dat het *Handelsblad* ruit, of van den bronstijd van het *Handelsblad* kunnen spreken als van phasen waarin hare redactie

verkeert, wanneer dit tijdperk der hysterische polemiek bij haar is aangebroken.

II.

Er is een partij, die het bestuur in handen heeft, en eene, die daarvan haar deel begeert. De eerste is tevens de klasse der bezitters, de tweede die der behoeftigen. Uit de verhouding tusschen deze partijen komen voort alle onderdeelen van het sociale vraagstuk. Mij schijnt het toe, dat al die quaesten minder moeilijk zouden zijn, indien men kon besluiten grootere eenvoudigheid te betrachten in hunne formuleering. Wanneer men zich meer onafgebroken den duidelijken oorsprong van de verdeeldheid in staat en maatschappij bleef herinneren, dan zouden de bewoordingen waarin men over haar van gedachten wisselde, allengs minder samengesteld worden. Wanneer de twee strijdende partijen toonden beter bekend te zijn met de stelling, die zij tegenover elkaar innemen, zou het niet noodig zijn hun telkens aan den primitieven vorm van het vraagstuk te herinneren. De eerstgenoemde groep is stellig aan deze vergeetachtigheid het meest schuldig. Dit blijkt uit een heerschende onjuistheid in hare woordekeus bij het politieke debat, een epidemische slordigheid, die tot tal van verkeerde à propos aanleiding geeft. Wij willen er eenige van noemen, om een beschuldiging te staven, die ernstiger is dan men misschien zou meenen.

∴

Zoo is de beschouwing, die de regeerende klasse van het algemeen stemrecht is toegedaan, een zonderling en betreurenswaardig abuis. Betreurenswaardig en zonderling, te meenen dat hervormingen als deze afhangen van de uitkomsten van eenig debat. De partij, die tot dusver door de andere overheerscht wordt, weigert thans langer ondergeschikt te zijn. Het ware te wenschen, dat de tegenstanders van het

algemeen stemrecht dezen eenvoudigen vorm van een eenvoudige zaak wilden overwegen. Louter spraakverwarring is de reden, dat onze staatslieden deze weinig samengestelde dingen zoo onpraktisch behandelen. Zij beschouwen het verleenen van algemeen stemrecht als een onderwerp van politieke discussie, als een zet dien men doet of nalaat, naarmate zijne fractie er meê gediend wordt, of als een maatregel, al dan niet genomen, naar gelang van ieders bizondere opvatting van het algemeen voordeel. Evenwel zijn al deze tijdpasseeringen slechts zoo lang aanbevelenswaardig, als de onmondige klasse zwijgt. Zoodra zij geëmancipeerd ís, moet het praten ophouden over de vraag of men haar emancipeeren zal. De ontwikkeling van het menschdom is het kort begrip van hare historie, en geen welsprekendheid van de uitgezochtste individuen zal den normalen gang kunnen verstoren. Niemand heeft zich dan ook ernstig bezorgd gemaakt, toen voor eenige weken de Tweede Kamer zich bijna eenstemmig verklaarde tegen de invoering van het algemeen stemrecht. De natie is steeds de vertegenwoordiging een eind vooruit, zooals een blok aan het been altijd achteraan komt. Zij is gedwongen geweest van den eisch des volks nota te nemen, en zij zal gedwongen worden den eisch des volks in te willigen. Zal men geweld moeten gebruiken om haar aan het verstand te brengen, dat de grootste helft der Nederlanders niet langer verkiezen door de kleinste helft te worden geregeerd? Wij gelooven het niet. Zij heeft niet de veerkracht van het verzet, evenmin als zij de onbaatzuchtigheid van het toegeven bezit. Men is te zeer gewoon om de verrichtingen der vertegendiging in dedaigneuze termen te bespreken, dan dat men in de manier waarop ten slotte het algemeen stemrecht ons zal bereiken, iets loffelijks voor haar kan onderstellen. Het algemeen stemrecht zal tot stand komen ondanks Kamers, Kabinetten en Huizen. Het is in de vergaderzalen des volks dat zaken van gewicht hun beslag krijgen; en op een goeden dag zullen ministers en kamerleden ontwaken en vernemen dat bij hen, zonder hen en over hen is beslist door een macht, dien zij te gering hadden geschat in de min juiste zienswijze

van hunne positie. Indien althans de Nederlanders hunne hartstochten in bedwang weten te houden om rampen te voorkomen, die afgewend kunnen worden door een grootere mate van nadenken over de beteekenis van de woorden die men gebruikt.

* * *

Want het schijnt onweêrlegbaar, dat de regeering en de wetgevende lichamen tot heden weigeren te beseffen, dat zij niets meer zijn dan de zaakgelastigden van slechts éene enkele klasse in den lande. De bepaling van de grondwet, dat de Kamers het geheele Nederlandsche volk vertegenwoordigen, is een wassen neus op het bête gelaat van ons politiek lichaam, die reeds lang geleden gesmolten is. Zij toonde nog iets, toen men alleen het bezittende gedeelte der natie als Nederlandsch volk beschouwde en het andere over het hoofd zag, dat zij in die gelukkige dagen nog in den schoot gebogen hield. Maar nu deze partij zich begint te verheffen, nu moet men willens en wetens blind zijn om niet te zien, dat onze Eerste en Tweede Kamer slechts voor een gering aantal menschen recht van spreken hebben. Dat dit cijfer nog klein is kan men betreuren, maar het behoort te duidelijk tot de onvermijdelijkheden der geschiedenis, dan dat men er eenig persoon of eenige partij voor aansprakelijk zou willen stellen. Maar wat men zeer zeker recht heeft om kwalijk te nemen, is het loochenen van die waarheid, is de aanmatiging, te willen doorgaan voor dén bestuurder of dé vertegenwoordiging van het aanéengesloten volk. Men kan de eenvoudige waarheid niet simpel genoeg zeggen: de wetgevende macht van het oogenblik is de gecommitteerde van éen bepaalde klasse. Derhalve zijn de instellingen en voorschriften die van haar afkomstig zijn, niets dan de uitdrukking van de wenschen en inzichten van die klasse. Wanneer nu de andere klasse, het stuk der natie, dat in deze dingen part noch deel heeft, den mond opent en zegt: wij weigeren voortaan gehoorzaamheid aan wetten, die gij zonder onze

medewerking maakt en ons wilt opdringen; — wie, die dan de verantwoordelijkheid durft aanvaarden van het antwoord: wij zullen u dwingen gehoorzaam te zijn —?

III.

De zegeningen zouden niet uitblijven, wanneer men de eenvoudige waarheid, welke wij in herinnering brachten, stelde in de plaats van de vele onjuistheden, die over de verhouding tusschen regeering en volk in omloop zijn. Tal van andere vergissingen zouden van zelf terecht komen. Uitdrukkingen als *wettelijke middelen*, *oproer*, *gezag*, *orde*, zouden tot hunne preciese beteekenis worden terug gebracht en het debat over tal van onderwerpen ontdaan worden van de onnoodige bitterheid, die het nu veelal aankleeft. Terwille van dit goede doel, zal ik den lezer verzoeken de volgende grammatische bespiegelingen met zijn aandacht te vereeren.

Onze eenvoudige voorstelling van de politieke bewegingen die wij beleven, zal wel door niemand, die Hollandsch verstaat, worden betwist. Alles wat wij waarnemen, zijn de pogingen van de machtige klasse om te behouden wat zij heeft en het streven van de andere partij om te krijgen wat zij begeert. Nu is het duidelijk dat deze laatste categorie op drie manieren, tezamen of afzonderlijk, haar doel kan bereiken. Zij kan de bevoorrechte partij overreden door kalm betoog, haar bewegen door deemoedige bede en zij kan haar dwingen door geweld of door bedreiging met geweld. In de praktijk zal het wel gebeuren dat verschillende leden van de misdeelde klasse deze verschillende middelen toepassen, naar gelang van hun bijzonder temperament en naar den drang der omstandigheden. Heden is een verzoek voldoende; morgen vertoon van kracht noodig, en somtijds is het onmisbaar tot daden over te gaan. De een kan alleen zijn eigen hartstocht gebruiken om de hartstochten der menigte op te wekken, en de ander keert zijn kouden spot of zijn scherpe ironie tegen de vijanden die verslagen moeten worden.

De partij van het behoud, die men in beter Nederlandsch, de partij van het zélfbehoud behoort te noemen, kan evenzeer meer dan één middel aanwenden om zich te verdedigen. Ook aan haar is de steun van het geweld niet ontzegd; ook zij kan beproeven door bezadigde redeneering en door een beroep op de zachtere aandoeningen harer tegenstanders, hen van hunne aanspraken te doen afzien.

Nu kan het geen moeite kosten, in de samengestelde verhoudingen van de politieke partijen en in de ingewikkelde sociale vraagstukken, de toepassing van een of meer deelen dezer taktiek terug te vinden. Aan dit zuiveringsproces behoorde men steeds zijne waarnemingen te onderwerpen, vóor men hen in het openbaar debat bracht. Zoo is het niets dan een grammatische onjuistheid, wanneer men spreekt van oproer, door het volk gemaakt en door de regeering gedempt. Want deze woorden bevatten tevens een apreciatie van de dingen die zij aanduiden, en zoover mag een definitie niet gaan. De klasse die zich een gedeelte van de voorrechten der andere wil toeëigenen, hetzij macht, genot of bezit, meent somtijds dat het oogenblik van handelen is aangebroken. De groep die men wenscht te treffen, belet het slagen van dit voornemen, door tégenhandelingen. Men kan over de geschiktheid van het tijdstip, en over het aanbevelenswaardige van de keuze der middelen, van gedachte verschillen. Mij is het hier slechts om een bepaling te doen. Elke andere omschrijving wijkt van de onpartijdige voorstelling dezer dingen af. Men zal de taalkundig-juiste definitie verlaten en een andere zoeken, die afhangt van de partij die men gekozen heeft of van de wijze, waarop men zijne sympathieën over de groepen heeft verdeeld. Een lid van de bedreigde klasse zal het geweld der ontevredenen, verzet tegen het wettig gezag heeten, hij zal het toeschrijven aan de woorden en geschriften van hen, die uit naam en in het belang van de tegenstanders optreden, deze voorgangers zal hij opruiers noemen en hij zal de stappen, die de lieden van zijn partij gedaan hebben om den sterken arm hunner vijanden, door een nog sterkeren arm te keeren, misschien betreurens-

waardige maar niettemin onvermijdelijke en billijke maatregelen vinden. Wij achten het een vergeefsche moeite en een gevaarlijk streven, om den waren naam der dingen door qualificatien te vervangen, die uitsluitend afkomstig zijn van de fractie waartoe men behoort. Vergeefsche moeite, want weinig menschen laten zich door den klank van partijwoorden van hun stuk brengen, en gevaarlijk, omdat dit streven niet eerlijk is, en dus den strijd onnoodig verbittert. Geen redelijk mensch zal weigeren of onmachtig zijn in te zien, dat al de termen die ik zooeven opsomde, een zuiver betrekkelijke beteekenis hebben, en het is niets dan de vijanden nog erger ontstemmen, ze in een absoluten zin te willen gebruiken. Wettig gezag, is, grammatisch gesproken, niets anders dan een der voorrechten van de heerschende klasse, want zij is de eenige die gezag uitoefent. Wettig gezag is dus een oneerlijke benaming voor het gezag der bedreigde partij. Zij moest zeggen: m ij n gezag, en dan zou niemand zich verwonderen dat zij het onaangenaam vond, wanneer men daartegen protesteerde, en dat zij met geweld beantwoordde elke poging om zich aan háar gezag met geweld te onttrekken. Méer evenwel dan iemand met gevoel voor de beteekenis van de Hollandsche taal kan verdragen, is de poging om deze zeer beperkte strekking van een paar woorden in de plaats te stellen van de algemeene. Duldeloos bovendien voor een onbevangen toeschouwer, dat de lieden die hún gezag aangerand zien, de openbare verontwaardiging tegen de aanranders beproeven te ontsteken, en een beroep doen op de publieke opinie ten behoeve van hunne bizondere belangen. Gij zijt afkeerig van mijn gezag, dus zijt gij een vijand van alle gezag. Gij wilt niet langer mijn macht eerbiedigen, derhalve wilt gij de geheele maatschappij verstoren. Zoo spreken de woordvoerders der heerschende partij, zich schuldig makend aan verkrachting van de regelen der grammatica en van die der goede trouw gelijkertijd. Want geweld blijft geweld, welke groep in den staat het gebruike. De eene klasse om in het bezit te blijven van hare voorrechten, de andere om zich daarvan een

gedeelte toe te eigenen. Aan overwegingen van philantropischen aard wensch ik hier geen plaats in te ruimen, en aan ieders oordeel kan de keuze van dit middel worden toevertrouwd. Maar wanneer beide partijen niet aarzelen, zoo zij de kans schoon zien, er naar te grijpen, en het, volgens mijn bijzondere meening, inderdaad niet mogelijk is den strijd van hartstocht en belang ánders uit te vechten, is het dringend noodig, de ware gedaante dezer dingen niet langer voor het oog der menschen te bedekken met de lompen van een oneerlijke politieke beeldspraak.

* * *

Ik wil geenszins den schijn aanvaarden van enkel de bezittende groepen in de maatschappij te beschuldigen van valschelijk uitgelegde woorden. In de terminologie der andere partij is ook verwarring en een somtijds opzettelijke afwijking van de bekende beteekenis der taal.

Zij die hunkeren naar het gezag en het genot dat zij niet bezitten, worden met een voelbare overdrijving helden genoemd, en als de begrijpelijke wraakoefening van de bedreigde klasse niet uitblijft, stijgen zij tot een ongrammatisch martelaarsschap. Evenwel is de kans dat men onder deze lieden werkelijke martelaren en helden zal aantreffen, grooter dan het vooruitzicht, eerlijke menschen bij hunne tegenstanders te vinden, want de leiders van een partij, die het genot in zijn eenvoudigste vormen en de eerste beginselen van de vrijheid nog moeten veroveren op een klasse, die door het overvloedig bezit van beide de rechte waarde er van heeft leeren beseffen, zij worden in den regel door gevoelens geinspireerd, die de vertegenwoordigers der laatste niet kunnen inroepen. Te strijden voor het geluk van anderen, is gewoonlijk verheffender dan het verdedigen van eigen bezit. Heerschzucht, belang, nijd en opgeblazenheid kunnen niet gezegd worden de uitsluitende kenmerken van één der partijen te zijn; maar aan welke zijde de zelfzucht het zwartst, de haat het onverzettelijkst, de onreinste verdachtmaking en

de krenkendste laatdunkendheid zullen gevonden worden, is geen vraag, die ons lang behoeft bezig te houden.

* * *

Dat deze beschouwingen omtrent de juistheid der woorden oproer en gezag niet uit de lucht zijn gegrepen, maar inderdaad berusten op hunne etymologische beteekenis, wordt door de ervaring bevestigd zooveel malen als men gelieft haar te raadplegen.

De tegenwoordige Fransche republiek is uit verzet tegen het wettig gezag voortgekomen.

De minderheid is door de gebeurtenissen in den zomer van 1870 plotseling meerderheid geworden en heeft de bovengenoemde woorden van plaats doen veranderen. Achttien jaren lang had Keizer Napoleon met zijn Parlement de wettige regeering uitgemaakt; de partij die vóor den Duitschen oorlog zijn aandeel in het bestuur trachtte te verminderen, was de partij van het verzet. De gevangenissen stonden open over de overtreders van de wetten die het keizerlijk gezag beschermden; doch, indien iemand ná den Septemberdag een poging had gedaan om den verjaagden vorst wederom te herstellen op den troon, zou hij de cel hebben kunnen betrekken, die de republikeinen eenige weken te voren hadden verlaten.

Noch aan de groote Revolutie, noch in het bizonder aan de Hollandsche opstanden en omwentelingen behoef ik te herinneren. Men moet zich inspannen om al deze feiten te vergeten of hunne beteekenis geweld aan te doen, indien men niettemin zou willen volhouden dat oproer en wettig gezag een absolute strekking bezaten, absoluut genoeg om zonder aarzelen gebezigd te mogen worden in een woordewisseling, die vóor alles gematigdheid en goede trouw verlangt.

IV.

Gelijk het meerdere altijd het mindere in zich sluit, is de verwarring in het debat over de verhouding der partijen

wanneer zij tot daden overgaan, grooter en feller dan bij het bespreken van minder krasse maatregelen. Die geringere mate van misverstand zou men misschien niet opzettelijk behoeven te bestrijden, wanneer ook zij niet een illustratie bevatte van den waren aard der zaken, zooals wij hem in een eenvoudige definitie hebben doen kennen.

De heerschende klasse is natuurlijk voor niets zoo bevreesd als voor geweld. Om de lieden daarvan terug te houden, laat zij geen middelen onbeproefd. Haar gebrek aan eerbied voor de wetten der taalwetenschap bereikt de grenzen van den waanzin, en zij spant de woorden op het rad om hun bekentenissen af te persen van bedoelingen, die de ongelukkigen nooit hebben bezeten. Zoo iemand ten deze illusien had overgehouden, dan is de spraak van sommige dagbladen tijdens het Juli-oproer te Amsterdam voor hem meêdogenloos geweest. De taal en hare schoonheidsleer zijn nimmer in deze handen volkomen veilig, maar thans scheen het alsof men de arme woorden aan het papier had genageld, met geweld stroomen van zwarten inkt in hunne onschuldige keelen had gegoten, onder krakende persen hunne ledematen gekneld, en zóo, uit hun verband gerukt, gemarteld en vervuild, ze met woedende gebaren gejaagd had over het gladde papier, totdat ze eindelijk gebroken en walgelijk bij elkaar neêrlagen, als een hoop dood ongedierte.

Om dit ergste te voorkomen, tracht de bezittende partij te werken op het gevoel of op het verstand van de andere.

Men beproeft de zachtere aandoeningen te streelen van een partij, die hoofdzakelijk uit de lagere standen van de maatschappij bestaat, door te spreken van banden van dankbaarheid, die het aan een vorstenhuis zouden verbinden. Nu maakt de Koning met de Staten-Generaal de wetgevende macht uit, hij werkt dus mede aan het tot stand komen van bepalingen en van instellingen, die somtijds de belangen der onvertegenwoordigde groepen benadeelen, dikwijls hun bestaan volkomen ignoreeren en altijd zonder hunne toestemming worden voorgedragen en ten uitvoer gelegd. Er is in dit

alles niets, dat het volk kan bewegen den vorst te beminnen. De wettige taak van den koning wordt geheel bepaald door de makers van de wetten, en het is dus een eisch die zich zelf tegenspreekt, dat men ingenomen zou wezen met het ontwerpen en het toepassen van voorschriften, zonder eenigen invloed van uwe zijde tot stand gekomen. Wanneer de klasse die ik op het oog heb, zelf de statuten des rijks, waaraan het Hoofd van den Staat zich moet onderwerpen, had helpen uitvaardigen, dan zoude zij, gezamenlijk met de heerschende partij, het juk moeten dragen, dat zij uit eigen beweging zich op de schouders had gelegd. Gelijk het aandeel der lagere standen in het bestuur thans is, blijft hun de troost niet over van Georges Dandin, die het gewild had.

Nu is het waarschijnlijk dat deze beschouwingen, die door niets dan door hunne eenvoudigheid uitmunten, aan de lieden die gaarne houden wat zij hebben, niet verborgen zijn gebleven, dat zij van hunne onweêrlegbaarheid althans een onaangename notie bezitten, en dat zij dus, buiten den band, die in hunne onjuiste woordekeus tusschen koning en volk als bestuurder en onderdanen, zou bestaan, nog een andere fiktie aankweeken, die eveneens met de deugd der erkentelijkheid onverbreekbaar gepaard zou gaan. Ik beklaag de woorden die men de hals heeft moeten breken, om een behoorlijke verklaring te geven van de verplichting, die wegens deze fiktie andermaal op het volk zou drukken. Daar het gebrek aan zin, om voor de personen eerbied en liefde te eischen, te duidelijk wordt, zoodra men de terminologie der heerschende klasse van hare valschheid heeft ontdaan, heeft men dien eisch herhaald voor het huis, waaruit zij zijn voortgekomen. Maar ook dit verlangen is niet bestand tegen een taalkundige ontleding. Geen schepsel zal het iets anders dan een verstandelooze gehechtheid aan het oude noemen, wanneer men de diensten van een persoon, van een firma of van een instelling, louter op de reputatie van grootouders of voorgangers blijft aanvaarden. Wanneer er geen gewichtige belangen bij betrokken zijn, dan zeker is het zwak voor een huis of een familie een respectabele inschikkelijkheid. Maar

niemand zal overigens afstand doen van het recht, de vertrouwbaarheid van het individu te stellen boven den klank van den naam. Hoe onbetwistbaar zal dan het recht van het volk niet zijn, te blijven beschikken over zijne sympathieën, en welk een zonderlinge bemanteling van de ware beteekenis der woorden, is het beroep op de liefde der menigte voor een vorst, wien het evenmin zelf gekozen heeft als het de geldigheid zijner aanspraken op zijn gewichtigen post kan controleeren.

Er is nog een ander middel om de misdeelde klasse goedschiks te bewegen, van hare vorderingen afstand te doen. Men neemt somtijds den godsdienst in den arm en, erkennende dat aan het aardsche geluk der partij veel ontbreekt, poogt men dit gemis te doen dragen door het openen van vooruitzichten op schadeloosstelling in den Hemel. Een contrast, dat bij meenigeen, die de woorden nauwkeuriger bekijkt dan men gewoon is, wantrouwen zou opwekken in de bedoeling waarmede ze worden uitgesproken. Hij zou kunnen doen opmerken, dat, indien de veel gebruikte parabel van Lazarus en den Rijken Man te goeder trouw werd gepredikt, rijke lieden minder afkeurig aan de Lazarus-rol zouden schijnen dan in de werkelijkheid wordt waargenomen; een schaarsheid van neiging, welke sterker treft, naarmate men het getal grooter acht van de Lazarussen, die bereid zouden wezen op hunne beurt nog hier beneden te vervullen het karakter van Rijken Man.

* * *

Wij komen tot de proeven, die van wege de bezittende klasse genomen worden op het verstand van de misdeelde.

Ten eerste tracht men haar te beduiden dat de vervulling harer wenschen onmogelijk is. Wij kunnen, zoo redeneert de partij van het behouden, wij kunnen niet allen gelijk zijn. Voor de verschillende functiën in de samenleving moeten verschillen blijven bestaan in intellectueele en stoffelijke welvaart. Ook indien voor een oogenblik aan uw verlangen werd voldaan, en een algemeene gelijkheid van bezittingen werd

verkregen, dan zou toch het volgende oogenblik veranderingen brengen in de verdeeling, die spoedig weder tot armoede en rijkdom zouden leiden. — Het is niet moeilijk een aantal taalfouten in dit betoog te ontdekken. Reeds dadelijk kan men opmerken, dat de uitdrukking »allen gelijk" minstens voorbarig is. De overheerschte klasse zou zich reeds grootendeels bevredigd achten, wanneer zij thans in de plaats van de andere kwam, en deze, teneinde de noodig geoordeelde standen en afstanden in de maatschappij te bewaren, hare bezittingen en hare macht aan de vroegere armen en dienaren overdroeg. Indien het onmisbaar wordt geacht, dat de een heer en de ander knecht zij, welnu, dat dan knecht en heer van rol verwisselen. Tegen een voorstel van dezen aard, zal de woordekeus van de noodzakelijkheid wel niet bestand zijn. Juister ware het dan ook, indien men gezegd had: ik, heer, wil geen knecht worden, en daarom acht ik het noodig, dat gij knecht zult blijven. — Ook is het niet waarschijnlijk dat de termen, waarin men de onduurzaamheid der algemeene gelijkheid betoogt, letterlijk opgevat moeten worden, want niets zou in dat geval eenvoudiger zijn dan de tegenwerping: laat ons dan beginnen met het bizonder eigendom in te krimpen en een grondslag ontwerpen waarbij de gelijkheid binnen de grenzen der mogelijkheid wordt beperkt. Een gevolgtrekking die men vermoedelijk van de hand zou wijzen.

De idealen en hunne bereikbaarheid daargelaten, blijft men aandringen op het uitsluitend gebruik van wettelijke middelen om hen te verwezenlijken. Als men op de beteekenis van deze woorden let, bemerkt men dat de tegenpartij met die middelen al zeer weinig zal kunnen uitrichten. Want wettelijke middelen zijn middelen die niet strijden met de wetten, en wetten zijn voorschriften van beheer door de bezittende klasse vervaardigd. Dus luidt in goed Hollandsch het verlof der heerschende partij: gij moogt u tegen mijne instellingen verzetten op geen andere manier dan die zelfde instellingen u permitteeren. Dat die permissie niet ver zal gaan, behoeft geen nader bewijs. De bepalingen welke een zekere groep gemaakt heeft, zullen niet veel vrijheid overlaten voor hen,

die zich aan deze bepalingen wenschen te onttrekken. Het is de misdeelde en overheerschte klasse juist te doen om andere wetten te stellen in de plaats van de tegenwoordige; en het is weinig beter dan onzin tot hen te zeggen: goed, broeders, dat is uw recht; als burgers moogt gij van uwe ontevredenheid met ons beheer en met onze voorrechten doen blijken, maar gij moogt niet beproeven daaraan een einde te maken, dan op een wijze, die onze voorrechten en ons beheer met vrede laat. — Indien de lieden die zoo spreken, zelf de tegenspraak in hunne woorden niet bemerken, hunne tegenstanders gevoelen het des te dieper, en het is geen wonder dat zij driftig worden, wanneer zij keer op keer een bescheid krijgen, dat, onnadenkend gegeven, wartaal is, en, met voorbedachte rade geäntwoord, een perfiditeit.

* * *

De groote meerderheid van de bezittende klasse bestaat uit zulke onnadenkenden; uit lieden die rustig voortleven in het bezit van wat zij als hunne rechten beschouwen, en die daarover spreken met woorden, waarvan de beteekenis hun niet volkomen duidelijk is. De nooit rustende weetgierigheid evenwel, heeft met deze traagheid geen vrede, en de juiste strekking van de woorden wordt elken dag van grootere bekendheid, grooter ook onder een partij, die zich tot dusver met een onderzoek naar deze dingen niet had bezig gehouden. Het wordt tijd dat men de waarheid, zooals zij zich aan ieder ontwikkeld staatsburger begint voor te doen, dat men haar in het aangezicht durve zien. Dan verklare men den strijd op dood en leven die de maatschappij verdeelt, te aanvaarden; dan voege men het woord bij de daad. Het is een duldelooze aanmatiging, dat éen der partijen zich het gebruik toeëigent van uitdrukkingen, die er op berekend zijn tegen de andere de verontwaardiging van een onnadenkende menigte in te roepen. Die deze hulp noodig heeft, vermeerdert niet het geloof aan inwendige kracht of het vertrouwen

op de rechtvaardigheid zijner zaak. Deze kwade trouw is een schandvlek op het liberalisme.

Begeert men den strijd niet, dan is het niet minder noodig, dat men afstand doe van een terminologie, die door hare openbare vervalsching van de waarheid, zelfs de gedachte verbant aan de edelmoedigheid, die vrede wil onder de menschen.

Sep. 1886.

NEDERLANDSCHE POLITIEK.

INDRUKKEN VAN DEN DAG.

»Godsdienstzin, reine levenswandel, eenvoud van zeden, huwelijkstrouw": ziedaar, volgens een feestredenaar van deze dagen, »alle eigenschappen die den Nederlandschen volksaard tot eer strekken". De heer De Beaufort, die deze stelling aan den voet van De Groot's nieuwe standbeeld in Delft den feestgenooten ter overweging gaf, moge zelf beslissen of de ruimte zijner opvatting van den Nederlandschen volksaard in evenredigheid is met de afmetingen van Hugo de Groot's figuur, ja zelfs of zij door kleinheid en soortelijke lichtheid niet in tegenspraak komt met het standbeeld, dat zich na zijn tooverwoord den volke vertoonde. De kilogrammen van het beeld zijn in de kranten nauwkeurig geteld, en toch waren eerzame Delftenaars bevreesd dat het zou omwaaien. Want het staat los op zijn voetstuk. Niet eens op losse schroeven, heelemaal los. Hieruit valt te leeren, dat men zwaar kan wegen, kunstvol gevormd zijn uit duurzaam metaal, en toch geen vertrouwen inboezemen op stabiliteit.

Het volk wil schroeven, wil verbinding tusschen hoog en laag. Gelijk De Groot op zijn voetstuk, staat onze vertegen. woordiging, onze regeering, ons geheel regeerend en admi-

nistreerend personeel los op het Nederlandsche volk, met dit éénc verschil, dat de last dien het voetstuk te dragen heeft, lichter is. De Groot staat vast door eigen zwaarte.

* * *

Het Nederlandsche volk is — behalve met het standbeeld van De Groot — in deze dagen begiftigd met eene voor den troon, op den vlakken grond gelezen troonrede. Z. M. de Koning geniet de stille genoegens van het buitenleven.

En luttele dagen nadat de vaardige Bamberg op het koninklijk lustslot met zijne toeren het vorstelijk kind heeft doen schateren van pret, hervatten niet minder handige goochelaars in Den Haag den arbeid waarmede zij het kinderlijk Nederland zoo bezig houden, dat het zijn lessen en zijn thema's vergeet en in stomme verbazing blijft soezen over zooveel onbegrijpelijks.

* * *

Indië geeft reden tot ongerustheid. In Atjeh is met weinig succes gestreden. De specialiteiten, die er eene rol hebben gespeeld, gooien in Nederland elkaar met rotte appelen naar het hoofd. In het gelukkig bezit van iets dat naar een systeem gelijkt, zeggen de verstandigsten en kalmsten: Torn er nu maar in 's hemelsnaam niet aan; houdt wat ge hebt; mocht ook al de aangenomen gedragslijn niet in elk opzicht verdedigbaar zijn, bestendigheid is op zich zelve een voordeel. En de natie mist de kracht om te oordeelen, omdat de deskundige voorlichters bijna allen daar eene rol hebben gespeeld en een stuk reputatie hebben te verdedigen. Hiermede zij niets gezegd ten voor- of ten nadeele van eenig Atjeh-stelsel of van eenig Atjeh-bestuurder. Ik ben tot oordeelen onbevoegd. Ik sta niet op de hoogte van het Amsterdamsche *Burgerpligt* of van Nijmeegsche kiezers. Eene Atjeh-motie wil in mijne arme hersenen niet rijpen.

Op Java dreigen ernstige gevaren. Het is van hier moeilijk

te beoordeelen of de beschuldigingen in de Tjiomas-zaak tegen den Gouverneur-Generaal Van Rees ingebracht, juist zijn. Maar zeker is het, dat de Javaan kan kennis nemen van geschriften, waarin den toewan besaar oneerlijkheid en ergerlijke willekeur worden te laste gelegd. Aan weinig twijfel is het onderhevig dat inlandsche woelwaters van deze beschuldigingen gebruik maken om het volk voor te bereiden tot verzet. De Indische journalisten, die onder al de ongerechtigheid die zij zagen, werden geprikkeld tot overmaat van heftigheid, zijn tot zwijgen te brengen door straf en ballingschap; maar het eens bij de bevolking ontwaakt besef dat gebrek aan regeerkracht in moeielijke tijden bedekt wordt door willekeur en misbruik van macht, is niet meer in slaap te sussen.

Noch ons stelsel in Indië, noch de personen die het in werking brengen, bleken tegen de proef van tegenspoedige dagen bestand. Alles is verzuimd wat tusschen de Europeesche bevolking van Indië en het moederland een vasten band kon knoopen. Het groote industrieëele en handelsbelang dier streken was in de regeering van Nederland nooit rechtstreeks vertegenwoordigd, en evenmin werd iets gedaan om Indië geleidelijk los te maken van Nederlandsch bestuur en Haagsche wetgeving. Erger nog: de ernstigste vertoogen bleven zelfs onbeantwoord. Zoo zijn de Indo-Europeanen los geworden van den band met Nederland en hoort men openlijk in Indië door ernstige mannen beweren, dat elke regeering, zij het dan ook eene niet-Nederlandsche, beter is dan deze.

Door den Atjeh-oorlog is het bewijs geleverd, dat wij niet in elk geval tegen de bevolking der tropische gewesten zijn opgewassen. Voor geen enkel ontwikkeld Javaan is dit een geheim. Reeds ontstonden woelingen in de Preanger en werd geschoten op Tjiomas. De suikerdistricten van Midden-Java loopen gevaar eerlang den honger eener arbeidslooze bevolking te moeten stillen. Komen er kwade tijden, paart zich aan dit alles een schrale rijst-oogst, dan hebben de bruine broeders zich daarenboven nog menige oude grief te herinneren.

De blanke bevolking schroomt niet hardop te zeggen, dat onder Engelsch of Amerikaansch bestuur de kolonie zou kunnen herstellen van het kwaad, haar door Nederlandsche bureaucratie en fiscaliteit aangedaan. Drie der meest geachte mannen in Indië wendden zich rechtstreeks tot den Koning, om dezen te zeggen, hoe Indië door ministers en gouverneurs-generaal wordt geregeerd. Het is — voor zoover mij bekend is — niet gebleken dat zij antwoord hebben ontvangen.

Welke is aldus de band tusschen Indië en Nederland? En welke is de waarborg, dat binnen een tiental jaren de »gordel van smaragd" nog Nederlands kostbaar kleinood zal zijn?

* * *

De volksvertegenwoordiging in Nederland zou onder den invloed van zulke toestanden droevig en ernstig worden gestemd, indien haar niet een verzetje werd gegeven. Zij wordt zoet gehouden als een kind in een sterfhuis, en laat het zich, als een kind, welgevallen.

Daar nadert de behandeling der begrooting. Er komt gelegenheid voor het uiten van politieke en economische wijsheid in de algemeene beschouwingen; de behandeling der artikelen geeft de macht om hier een paar ton, ginds *f* 100 te bezuinigen, en alzoo het bewijs te leveren, dat het tekort bereikt is door gepaste spaarzaamheid. Dit tekort zou er trouwens heelemaal niet zijn, als er niet zekere uitgaven waren, gedurende tal van jaren regelmatig gedaan, voor productieve en improductieve werken van algemeen nut, die echter volgens het administratief beheer onzer nauwgezette natie, zeer »buitengewoon" zijn. Waren spoorweg-aanleg, vestingbouw, verbetering van waterwegen en afwateringen, gewone uitgaven, dan zou er reden zijn aan het scheppen van nieuwe middelen en aan het ernstig bezuinigen op een weelderigen staatsdienst te denken. Dan zou men de tering naar de nering moeten zetten en pogen de nering te verbeteren. Doch de staatsboekhouder boekt deze sommen

op het hoofd »buitengewone uitgaven," en daarmede vervalt de verplichting om ze als goed huisvader ieder jaar uit de inkomsten te betalen. *Après nous le déluge!* zegt de eene minister van financien voor, de andere na; ik leen, en de latere geslachten zullen betalen. De administratieve onmacht verschuilt zich achter een woord. *Denn eben wo Begriffe fehlen* ....

Aan herziening van het belastingstelsel bestaat immers weinig behoefte, zoolang de »gewone" inkomsten tot bestrijding der »gewone" uitgaven voldoende zijn. »Vermeerdering van middelen door hoogere belasting behoeft u niet te worden gevraagd," zegt Heemskerk in zijne troonrede.

* * *

Nog in andere fraaie vertooningen zal de vertegenwoordiging der Nederlandsche kiezers afleiding en verpoozing vinden.

In een paar kranten heb ik gelezen, dat de openingsrede nu zoo veel mooier gesteld was dan de korte zinnetjes, welke 's Konings eigen mond placht uit te spreken. Dit is eene quaestie van smaak. Altijd zullen er zijn, die de zinsnede betreffende de grondwetsherziening mooi vinden, zij het ook maar om hare bedachtzaamheid.

»Wij hopen, zoo spoedig als de aard van de zaak toelaat, voor zoover dit van de regeering afhangt, de herziening der grondwet in staat van openbare behandeling te brengen en vleien ons, dat de beslissing der wetgevende macht over dat gewichtige onderwerp niet laat in deze zitting moge plaats hebben."

Met deze zinsnede vol voorbehoud en vol beloften van latere uitvluchten, heeft de schalksche heer Heemskerk een nieuw spelletje beloofd aan de levenslustige Kamer, als deze begrooting weder zonder verbetering der staatsfinanciën zal zijn vastgesteld.

En als de knikkertijd voorbij is, zullen de jongens gretig

grijpen naar hoepel en stok, en als ze naar hartelust hebben gehoepeld, zullen zij vliegers oplaten boven huizen en torens uit, totdat ....

Het is moeilijk aan dezen zin een slot te maken.

* * *

Nederland gaat een blik in eigen boezem slaan. De landbouw-commissie is reeds benoemd, en het enquête-voorstel van den heer Borgesius zal zonder twijfel worden aangenomen.

Niets bewijst zoozeer de volslagen onmacht onzer administratie en onzer wetgeving in practisch-maatschappelijke onderwerpen, als deze thans eensklaps noodig geachte onderzoekingen. Daarmeê is niet gezegd dat het onderzoek zelf te veroordeelen is, hoe weinig men zich van de uitkomsten moge voorstellen.

In elk land van de beschaafde wereld is het samenstel van voorwaarden waaronder de landbouw tegen de Amerikaansche mededinging kan strijden, sedert jaren een voorwerp van ernstig onderzoek. Eveneens hoe wegneming der ernstigste grieven van den vierden stand kan geschieden zonder de nijverheid te knakken. Terwijl de beide onderwerpen in hooge mate de aandacht trokken, en door adressen en vertoogen, zoo al niet altijd op goede gronden, dan toch met veel kracht van zeggen werden aangedrongen, bezit de regeering omtrent die onderwerpen geene gegevens. Wat is er in 's hemelsnaam gedaan in die groote ambtenaars-kazernes in Den Haag? Is er dan voor geen enkel wetje bouwstof verzameld? Zijn allen verblind door het uit het strijdperk der school opwarrelende zand?

De ministers en hunne bureelen leven onder den invloed van eene fatale praedispositie tot onbruikbaarheid voor wetgevenden arbeid. Twee parlementaire onderzoeken zijn ingesteld, een nopens de werking van ons spoorwegstelsel en een nopens den toestand der koopvaardijvloot. Beide verschaften,

voor zoover de enquête-wet niet belemmerend werkte, kostbare stof voor de wetgeving, groote beloften voor den handel. Geen van beide leidde tot eenig resultaat voor de algemeene welvaart, dat der vermelding waard is.

Hoe zal het gaan met de landbouw-commissie, hoe met de enquête die arbeidswetten moet voorbereiden? Ook thans zullen in dikke boeken resultaten van waarde worden verzameld, althans betreffende den landbouw. Ten opzichte der arbeids-enquête zijn mijne verwachtingen minder hoog gespannen. De commissie zal door de enquête-wet aan een der kamers in het Binnenhof zijn gebonden; zij zal daar waarschijnlijk van de zijde der fabriekanten beter dan van die der arbeiders worden ingelicht, vooral wanneer ook bij haar de meening heerscht, dat een socialist zoo door zijne theorieën is verblind, dat hij in geen enkel opzicht meer geloof verdient. Een arbeider die verlof moet vragen om naar Den Haag te reizen, en daar in een openbaar te maken onderzoek getuigt, dat zijn leven, op de geregelde voeding na, niet veel verschilt van dat van een lastdier, verwerft zich geene bijzondere kansen op de welwillendheid van zijn patroon. Ook is het niet te loochenen, dat de Kamer niet veel wenschelijke candidaten voor de commissie uit haar midden heeft aan te wijzen. De meesten dezer heeren hebben het met andere zaken te druk gehad om te denken aan het bestaan eener sociale quaestie.

Toch zal ook deze commissie wel eenig licht verspreiden. Zal het een vruchtbaarmakend zonlicht zijn, of het schijnsel, dat alras zorgvuldig wordt bedekt met de korenmaat?

Het verleden laat hieromtrent weinig hoop over, zeker althans wat de arbeidswetgeving aangaat.

De landbouw zal onze regeerende klasse meer belangstelling inboezemen. De pachten verminderen duchtig, en er is geen onderwerp, dat de kamerleden en velen hunner kiezers met meer aandacht in hunne kasboeken bestudeeren. Velen fronsen reeds de wenkbrauwen, als zij nog eens herlezen, dat »de leer van de vrije voortbrenging en van den vrijen handel een beginsel is, dat de eer en de kracht der libe-

rale partij is." 1) Het gerechtvaardigd onderzoek of deze leer wel iets met liberale beginselen heeft te maken, zal niet uitblijven, evenmin als de twijfel of vrije handel en bescherming wel zoo tegen elkander gekante begrippen zijn, dat omtrent elk hunner eene onderscheiden leer mag worden opgebouwd. Ook zal de vraag zich opdringen of niet uitsluitend het belang van den Staat, in verband met den algemeenen economischen toestand hier moet beslissen, en of de liberale partij dit haar plechtanker niet zal moeten kappen, vóór of na hare nederlaag in den schoolstrijd.

* * *

De ruwe uitlatingen der door regeeringsonverstand geprikkelde socialisten worden in de liberale bladen dikwerf gestempeld tot »aanhitsen van de eene klasse tegen de andere." Dit is op zich zelf niet onjuist. Maar wat heeft de regeerende klasse, die der bezittende kiezers, gedaan? Zij heeft bijna doorgaans alleen de belangen van zich zelve gediend. Zij heeft met merkwaardige volharding, om niet meer te noemen, hare eigen theorie omtrent belasting naar draagkracht in het aangezicht geslagen, zoodra het op betalen zou aankomen. Zij heeft, zoodra zij niet meer teren kon op Indisch geld, liever den staat op den weg gebracht, die naar insolventie leidt, dan de hand te steken in den nog altijd goed voorzienen buidel.

Is dit een streven naar vrede tusschen de verschillende klassen van ons volk?

Waaruit putten de socialisten de onloochenbare, onlangs door Quack zoo onomwonden erkende kracht hunner critiek op den hedendaagschen toestand van onze wetgeving en van ons maatschappelijk leven? Wie heeft zoo torenhoog die grieven opeengestapeld?

* * *

---

1) Liberale Unie. Inleiding tot de behandeling van eenige vraagstukken der sociale wetgeving, pag. 6.

Intusschen vermijdt men het op te klimmen tot de oorzaken en wordt de geest der reactie vaardig over Nederland.

Wij hebben van regeeringswege reeds gehad de weigering van rechtspersoonlijkheid aan eene vereeniging van socialisten, het antwoord van den heer Heemskerk aan de deputatie der algemeen-stemrecht-meeting, en eene wijziging van de wet van 1855 is in aantocht.

In Amsterdam werd eene vergadering uiteengesabeld, eene andere, in strijd met de wet, verboden. De bekende eerste verordening op het venten van dagbladen werd door eene commissie van juristen voorgesteld, die zoo verlegen was met haar eigen werk, dat zij den burgemeester, haren voorzitter, weinig gedekt als hij was door toonbare motieven, geenerlei beschutting bood tegen de bestrijders. De oppositie was een oogenblik wakker, en het gezond verstand zegevierde. Slechts een oogenblik. Den volgenden dag nam de gemeenteraad der hoofdstad eene nieuwe verordening aan, volgens welke een onschuldige, door toedoen van anderen, straf kan beloopen, en die implicite de erkenning is, dat de politie niet in staat is een op de straat uitgeoefend en geoorloofd bedrijf tegen kwaadwilligen te beschermen. Overigens is de wettigheid dezer verordening op goede gronden aangevallen.

Het wettelijk voorschrift, dat gebiedt het voorloopige verbod des burgemeesters, door een besluit van den raad al of niet te bekrachtigen, werd ontdoken, en de raad gevoelde, na zooveel inspanning, niet meer de kracht eene openlijke verantwoording te vragen wegens het optreden der openbare macht bij de Juli-standjes.

* * *

Het politieke proces wordt eene nationale instelling.

Vooral het proces tegen Domela Nieuwenhuis is een merkwaardig teeken in dezen tijd. Er bestaat, ook bij velen die Nieuwenhuis haten als den Antichrist, twijfel of het goed gezien was den leider te vervolgen voor dit delict. De gebezigde uitdrukkingen hebben op het volksbewustzijn niet

den indruk van een misdrijf gemaakt, dat door den rechter behoorde gestraft te worden.

Er volgde een veroordeelend vonnis. Het hof bevestigde dit, krachtens eene verkregen overtuiging dat Nieuwenhuis en zijn getuige geen geloof verdienden. Moge al het vonnis der rechtbank, wat zijne juridische motieven aangaat, voor critiek vatbaar zijn — niet alzoo dat van het hof, hoezeer het ook bijna iedereen in Nederland verraste. Het goed recht eener aan de zijne tegenovergestelde overtuiging moet ieder erkennen. De rechter staat hier niet voor de rechterstoel der openbare meening; hij heeft zich met den vollen ernst, hem door zijn taak opgelegd, te plaatsen voor zijn *for intérieur*, voor de uitspraak van zijn geweten.

Vooral in tijden van reactie en opkomend misbruik van gezag is de uitoefening der rechtspraak eene taak van groot gewicht. De rechter sta boven en buiten elke partij op welk gebied ook, van kerk of van staat. Hij zij het, die streng tegen elke wetsovertreding de bedreigde straf uitspreekt; hij zij het, die de overheid terugwijst binnen de perken haar door de wet gesteld. De volkomen eerbiedwaardigheid zijner uitspraken houde het rechtsgevoel wakker, ook daar waar het gezag belangen heeft tegenover die van een goed deel der bevolking, en de machthebbers met tal van couranten geneigd zijn een wiegeliedje te zingen bij het rechtsbewustzijn des volks.

* * *

De verwachting eener geweldige maatschappelijke beroering wordt door menigeen gekoesterd, die ver staat van de overtuiging der socialisten. Zeker is het, dat niet dit land het sein tot die revolutie — zoo zij al komen moet — zal geven. Voor eene ernstige uitbarsting is grooter opeenhooping van brandstof noodig dan onze kleine steden kunnen verschaffen.

Wij zouden dus elders den strijd zien aanvangen.

Zou er nu in Nederland geen toestand zijn in het leven te roepen van zulken aard, dat de buitenlandsche commotie hier zonder gevolg bleef?

Zijn onze heerschende klassen in staat aan hunne eigenzucht perk te stellen?

De Nederlandsche is immers eene natie van »godsdienstzin, reinen levenswandel, eenvoud van zeden, huwelijkstrouw".

Is haar geweten ook in andere opzichten zuiver?

27 September 1886. VAN DE KLEI.

HET KRABBETJE EN DE GERECHTIGHEID.

DOOR

FREDERIK VAN EEDEN.

Een sprookje van Windekind.

Aan het zandige strand steken twee steenen dammen in zee. Het zijn zeehoofden en uit groote, zwarte steenen werden zij gebouwd. Als het vloed is en de zee op haar hoogst is gestegen, dekt het water hen bijna geheel en bij eb liggen zij droog.

Daar zat een mensch op de zwarte steenen zoo ver mogelijk in zee, zoodat het water aan alle zijden om hem heen spoelde. Hij keek over het aanrollend water, het was stil en warm. De golven waren klein en kwamen langzaam aan — ter nauwernood namen zij de moeite even om te krullen — en dan, plof! — sloegen zij afgemat neer op het vlakke strand.

Tusschen de steenen van het zeehoofd wachtten de donkergroene wieren geduldig op het wassende water. Sommige vormden een dik fluweelig kleed, de grootere spreidden hun platte, bruinachtige bladeren uit — wachtend op de zee, die spoedig komen zou.

Langzaam, langzaam steeg het water. Bij iedere golf sloeg het wat verder over de steenen en schoot haastig tusschen de spleten en groeven voort, bij het terugtrekken luchtig wit

schuim nalatend met groote blazen, die, één voor één, stuk spatten in de lucht. En dankbaar hieven de wieren zich op, als het water hen bereikte en de leerachtige bladen weer deed zwellen en glanzen na urenlange droogte.

Tallooze kleine zeediertjes leefden nog tusschen het wier. Mosselen hielden stevig hun schelpen gesloten tot dat de zee zou komen, en in het water, dat van den vorigen vloed in holten tusschen de steenen was achtergebleven, verscholen zich kleine garnaaltjes en krabbetjes, — allen wachtend op den wassenden vloed.

Voor de voeten van den eenzamen mensch lag een klein, dood kwalletje. Het was nog maar half levend door de golven op de steenen geworpen en toen door de zon geheel gedood. Het glibberige, doorschijnende lijf was verschrompeld en dof geworden. De mensch boog zich voorover om het zonderlinge dier te bezien. Het was nog fraai, blauwachtig van kleur, doorschijnend als een edelsteen, en op den halfbollen rug waren in den vorm van een ster regelmatige bruine strepen getrokken. Ja, het was een mooi kwalletje geweest, toen het rondzwom in de groote zee. Doch nu was het dood en niet meer dan een rond plakje blauwachtig slijm, dat de terugkeerende zee niet meer zou doen herleven.

Daar kwam een kleine, grijze krab bedachtzaam uit de donkere spleet tusschen twee steenen kruipen. Hij had daar lange uren geduldig zitten wachten — doch nu moest het water haast komen, dacht hij en hij waagde het langzaam en voorzichtig met kleine pasjes uit zijn schuilhoek te kruipen. Want hij had het doode kwalletje reeds langen tijd voor den ingang van zijn hol zien liggen, en doode kwalletjes is het lekkerste eten, dat een jong krabbetje zich bedenken kan. Langzaam scharrelde hij voort over het dikke kleed van groen wier, donzig als mos in het woud, — één twee, één twee, schuins-links op het kwalletje toe. Na iedere vier pasjes bleef hij even staan om zich eens te bedenken.

De mensch die daar op de steenen zat, keek ver over de aanrollende golven naar de groote zon, die aan de kim onderging. Dat was voor den mensch een prachtig gezicht.

Doch het krabbetje vond het in 't geheel niet mooi, hij had zoover nog nooit gekeken. Hij keek, met bei zijn zwarte oogjes, naar het kwalletje, *dat* was een mooi gezicht! — Ook lette hij niet op den mensch die daar zat, die was te groot voor hem om te bespeuren.

— »Zou het water haast komen," vroeg het wier, »wij worden droog: — wij zullen sterven." —

— »Het water komt altijd," zei het krabbetje in 't voorbijgaan — en het platte lijf hoog op zijn zes pootjes heffend, volgde hij deftig zijn weg, — schuins-links naar het kwalletje.

— »Maar het water komt niet," zuchtte het wier; »het duurt zoo lang, — het heeft nog nooit zoo lang geduurd." —

— »Domme twijfelaars," zeide het krabbetje. »Ik erger me aan u. Zoudt ge nog leven als het water ééns was weggebleven? Wie heeft voor u gezorgd, voor u en uw geslacht, voor al het wier dat op de steenen groeit? Zoudt ge ondankbaar zijn aan het water, dat altijd juist terugkomt als ge bijna sterft? Zou het groote water, dat ons doet leven, dat ons gevoed en bevochtigd heeft, nu zijn kinderen laten omkomen in droogte en ellende? Domme wieren! gij zijt te klein om de groote gerechtigheid van het water te begrijpen. Het weet onze behoeften en kent onzen nood, het geeft ons vocht als wij versmachten en voert ons voedsel in den mond. Vraagt de mosselen, stil zitten zij aan de steenen en zij bewegen niet. Doch als de schalen openen stroomt het voedsel er in, dat het water voor hen heeft uitgezocht. Want het water is goed en wijkt niet af van zijn weg, — het water is gerechtig en geeft een ieder wat het zijne is. Schande over de ondankbaren die niet vertrouwen!"

Het krabbetje had bij zijn lange rede vlak voor het kwalletje stilgestaan. En nadat hij had uitgepraat, ging hij op het smakelijkste plekje af, dat hij onder 't spreken reeds uitgezocht had.

Toen pakte hij met de stevige knijpers een stukje vast, trok het naar zich toe en begon er met de kleine, bewegelijke kaken aan te eten. Rustig en welbehagelijk, — want hij was de eenige krab in de buurt en den mensch zag hij niet.

De wieren zwegen beschaamd — en het krabbetje smulde gretig voort, dankbaar aan het groote water, dat zijn voedsel voor hem had neergelegd.

Toen zag de mensch op uit zijn mijmering, want de zon aan de kim was achter de wolken verdwenen, langzaam neergezonken als een groote droppel vloeiend vuur. En de mensch keek voor zich tusschen de steenen en zag het krabbetje aan zijn lekker maal. Een tijdlang keek hij aandachtig toe, dichter en dichter bij. Doch het krabbetje zag hem niet. Toen maakte de mensch een wonderlijk geluid.

»Brrr!" zeide hij, »hoe vies!"

En voordat het krabbetje begreep wat er gebeurde, vloog zijn middagmaal plotseling uit zijn knijpertjes weg en plofte een eind verder in zee. Had hij niet bij tijds losgelaten, dan zou hij medegeslingerd zijn. Nu sperde hij in woedende verbazing en ergernis de nijdige schaartjes open en keek wie hem dien trek gespeeld had.

»Wie doet dat," zei het krabbetje, »dat is onrecht. Het was mijn eten."

Een lang vleeschkleurig voorwerp kwam dicht bij zijn scharen. Het was een menschenhand, doch dat wist het krabbetje ongelukkig niet.

»Deed gij dat? Wacht jou!" zei hij, »ik zal je leeren," en fel sloeg hij de scherpe knijpers dicht.

Dat bekwam hem slecht, hij vloog nog verder dan zijn dood kwalletje — maar niet naar zee, maar in het mulle, droge zand, ver van de golven.

Hij kwam plat op den rug neer en lag een poosje versuft. Toen gelukte het hem met veel moeite zich om te draaien en weer op zijn pooten te staan. Hij zag er treurig uit, want het vochtige lijfje en de lange pooten waren met duizende, droge zandkorrels bedekt. Wat moest hij beginnen.

»Is dat recht!" vroeg het krabbetje. »Is dat recht? Waar is de zee? — Ik wil weten of dat recht is. Het was mijn eten. De zee zal mij recht geven. — Waar is de zee?

Wist ik maar waar de zee was! — Ik wil mijn recht," zeide het krabbetje.

Haastig begon hij te loopen. Een twee, één twee — schuins-links, met hooge zwevende pasjes. »Waar is de zee! vroeg hij, waar is de zee." Doch de schelpen om hem heen waren dood en droog, wit gebleekt door de zon en antwoordden niet.

Gelukkig, het zand werd vochtiger. De zee was dichterbij. Een stervend vischje lag aan 't strand. Breng mij naar de zee" zeide het, »ik ben een jonge haring — en op 't punt van te sterven."

»Kan ik het helpen" zei het krabbetje nijdig »ik heb zelf genoeg te doen. Ik zoek gerechtigheid."

Een eind verder stond een meeuw dicht bij de golven.

Aandachtig stond hij te kijken of de zee iets lekkers aan 't strand zou spoelen, — geen vischje of wormpje ontging zijn scherpe oogen,

»Die zal mij helpen" dacht de krab, en van verre riep hij: Recht, recht! — ik zoek de zee en de gerechtigheid. Men heeft mij mijn eten geroofd en mij op 't strand gegooid. De zee zal mij recht geven."

De meeuw draaide den vluggen hals om — en keek met één oog naar het krabbetje, dat naderbij scharrelde.

Stil wachtte hij tot het dicht bij was, scherp zijn beweging volgend.

»Recht!" riep het krabbetje »mijn eten."

Schuins-links liep zij juist op de meeuw toe. De meeuw zeide niets en liet hem vlak bij komen. En toen hap! — boorde de scherpe snavel door den rug van het krabbetje heen.

»Gerechtigheid!" riep het nog — en het volgende oogenblik lag hij plat op den grond — en haalde de meeuw de ingewanden uit het opengehakte lijfje.

De zee was gestegen en dekte de zwarte steenen geheel met krullende, sehuimende, golven.

De geduldige mosselen openden hunne schalen, en lieten

het lavende vocht instroomen — de slanke wieren verhieven zich in den vloed en wiegelend golfde het lenige loof in het frissche woelende water.

»Ziet! ziet!" — zeiden zij zacht, »wij zijn slecht geweest. Is het goede water niet gekomen om ons te laven? Ja, het krabbetje had gelijk, het water is gerechtig en gedenkt zijn kinderen."

Doch op het droge strand lag de leeggepikte schaal van het krabbetje, tusschen de uitgespreide pooten. En de wind heeft haar gedroogd de volgende dagen en de zon heeft haar wit gebleekt, witter dan het schuim der aanrollende golven.

ZELFGEVOEL.

DOOR

HENRIC VAN GOOYEN.

Ik vier alleen mijn ziele-sabbathsrust,
  Kalm in mijn kamer binnen blinde muren,
  In 't gemelijk genot van ledige uren,
Waarin mijn wrevel langzaam wordt gesust.

Zoo zit 'k eerst lijdzaam en maar vaag bewust
  Een ganschen middag voor mij uit te turen,
  En proef mijn luiheid, 'dat zij lang moog duren,
Bij korte teugen met verfijnden lust.

Maar als een trotsch man onder dwaze menschen,
  Zoo ben ik dan in 't eind met mijn gedachten,
    Ik zie hen aan met koelen, hoogen blik.

En rondom daag ik mijn verdoolde wenschen
  Voor mijn gezicht, waar zij het vonnis wachten
    Van mijn omhooggestreden, richtend Ik.

FINIS.

DOOR

FREDERIK VAN EEDEN.

Spel mijner wereld! — nu is het genoeg —
Wel zijn zij mooi, — de bonte droomen-reien,
De kleuren en geluiden — en het licht —
Doch laat het stil zijn, — want nu wil ik scheien...
Maar eer het eeuwig zwart fluweel zal vallen
Groet ik de levende gestalten allen,
Die speelden voor mijn aangezicht.

Slepende melodieën — komt tot mij!
Gij waart mij de allertrouwsten van die velen —
Gij moet mij dragen, — dragen met elkaar
In uw zachte armen, — en mijn wangen streelen,
U aan mijn hals als donzen slangen vlijen,
En mij met lichte schreden begeleien
In golving, zacht en wonderbaar.

Nu draag mij door mijn wereld, — lichte stoet!
Als volken, die een goeden koning dragen.
'k Zie dichte groepen, die daar wachtend staan,
Tot ver in 't wond're licht van doode dagen,
En reiken naar mijn komst en samendringen....
»Ik dank u — dank u — lieve 'erinneringen!
'’t Was mooi, — gij hebt uw best gedaan!"

Zijt gij daar, liefde! — met uw bleek gelaat
En weenende oogen, — ween niet bij mijn scheien...
Wij worden oud, — 't is goed nu dat ik ga:
Zóo zoete tranen kunt gij niet meer schreien
Als ééns, — nu zou ik altijd moeten klagen:
Waar is mijn lust van heengegane dagen,
Mijn liefste zonder wederga?

Heel innig heb ik u eens lief gehad,
Uw teeder lichaam en uw gouden haren —
Ja! liever dan alle and'ren had ik u
Die om úw liefde alleen mij dierbaar waren....
Laat het genoeg zijn nu der blijde tijden —
Laat mij het kwijnen van dien blik niet lijden,
Laat mij nu heengaan, — óok om u.

Zie! in den blanken lichtglans om u heen
Komen er velen zachtkens toegetreden,
Zij knikken zoo vertrouw'lijk — en ik weet
Wel wat die lippen fluist'ren, — hoor! hun schreden
Ruischen zooals de zee ruischt op de stranden —
'k Zie windekelken in hun witte handen
En gele rozen op hun kleed.

Komt tot mij, — lieven! — O! ik min u zóo —
Om 't morgenzonlicht in uw minnige oogen,
Dat ik ter uwen wille, níet wil zijn.
O, komt nog éens en wilt nog éens gedoogen,
Dat ik met handen voel uw hoofd, uw wangen,
Tot aan mijn handen zoete geur blijft hangen,
Geur van seringen en jasmijn.

Ay! komt ook tot mij, — die zoo duister zijt! —
Maag're figuren — rillend in het grauwe,
Somb're gewaad van bitterheid en nijd.
Zoudt gij mij mijden, kind'ren mijner rouwe? —
Uw goeden koning, — die nú slechts wil prijzen
Uw kunstig spel en u veel liefs bewijzen,
Glimlachend bij uw grimmigheid?

Want weet! — over u allen komt de nacht!
Zwarter dan schaduw, — stiller dan het zwijgen
Der diepe heem'len. — Want als aanstonds hoog
Om mijn dood lijf vlammen van liefde stijgen,
Zult gij luid klagende aan mijn lijk u klemmen....
Dan komt de nacht, waar 't licht was van uw stemmen,
De stilheid, — waar uw voet bewoog.

Schoone gedachten, die geen dag nog kent,
Gij moogt niet klagen om uw vroeg verscheiden:
Schoonheid en sterkte sterven niet te vroeg,
Die sterven in hun jeugd. — Was niet uw blijde
Morgen zoo klaar van dauw en vogelzangen? —
Gij zult naar 't licht des middags niet verlangen,
Want ík, uw Heer, zeg: »'t Is genoeg!" —

Gaat langzaam nu — in plechtig tragen gang,
En heft mij hoog, — dat ik nog kan omvatten,
Met éénen blik van liefde, mijn heelal,
Mijn zon, mijn licht, mijn bloemen, al mijn schatten,
Die zijn mijzelf, — en met mij zullen zinken. —
Nevelen stijgen.... breede koren klinken,
Golvend in grooten rhythmenval.

Staat allen om mij! — Draagt de toortsen aan!
Wild schittert hunne gloed — en de gezangen
Worden al luider — worden bang en vreemd...
Kom mede — wereld! in één groot verlangen.
Laat hel en hoog de felle vlammen rijzen,
Tot 't laatste lichten van mijn ziel zal deizen
Voor nacht, — die nimmer einde neemt.

LITERAIRE KRONIEK.

Wij stellen ons voor in de volgende bladzijden eenige fraaie verzen bijeen te zetten uit den bundel van een door de kritiek genegeerden poëet. Genegeerd — niet heelemaal: een persoonlijk vriend van den dichter heeft er zich in een kattebelletje van eenige regels over opgewonden en de tweede bladzijde, die lang niet de beste is, als staaltje geciteerd: terwijl »de Gids" zich haastte de grappige vergissing, die zij bij een vroegere gelegenheid beging, op een handige wijze te herstellen.

De heer J. Winkler Prins, dien onze lezers reeds als den schrijver der »Sonnetten" leerden kennen, heeft voor eenige maanden een nieuwen bundel uitgegeven, en met den schalkschen titel van »Zonder Sonnetten" 1) benoemd. Het was, als wilde hij zeggen; Vreest niet, heeren critici! Hier liggen geen veertienregelige voetangels en klemmen en uwe arme hersenen zullen niet heen en weder geslingerd worden op het labyrintische gegolf mijner kunstige rijmschikkingen: komt maar binnen, gerust!

Doch de heeren hebben er voor bedankt: zij vertrouwden de zaak maar half....

En òf ze gelijk hadden!

Want de »Nieuwe Gedichten" van den heer Winkler Prins zijn zóó weinig banaal, zóó, ook in de minder goed geslaagde

1) Zonder Sonnetten. Nieuwe Gedichten door J. Winkler Prins. — Amsterdam, Gebrs. Binger, 1885.

stukken, eigenaardig en origineel, dat mèt of zonder sonnetten, een Hollandsch criticus er het hoofd bij verliest.

Oprecht gezegd, niet alles is fraai onder deze verzen en ik zou menige plaats kunnen aanwijzen, die met het literair programma, dat wij voor eenig waar houden, onmogelijk overeen te brengen is. Laat mij, om er van af te zijn, een voorbeeld geven, Op bladz. 107 wordt van den dichter gevraagd :

(Zou)
Zijn dichtaar voorwaarts willen schieten
    Als niets haar stut,
Gewis van 't zeker dor vervlieten
    Zóó onbeschut?

Hier wordt, konsekwent wel is waar, doorgefantaseerd op een verouderd en onzinnig beeld : een zinledige lettercombinatie wordt gelegd als basis voor het beeldend vermogen des kunstenaars. En dat mag niet. Ik heb toch met verscheidene dichters omgegaan, in mijn leven ; en zij hebben mij allen verzekerd, dat zij nooit een »dichtaar" in hun bezit hadden gehad, of zelfs maar te zien hadden gekregen, waaruit ik afleid, dat er zoo'n ding ook niet bestaat.

Doch dit is niet de hoofdzaak. De groote waarheid is, dat, geheel buiten ons om en gedeeltelijk vóór onzen tijd, zich een dichter in Holland heeft ontwikkeld, die in eenige zijner verzen een groot muzikaal talent, in andere een zeldzaam plastisch vermogen, in weer andere een hèm alleen eigenen blik op de realiteit toont te hebben. Zoo iets gebeurt niet alle dagen in onze rijmende gemeente, en dat de Hollandsche kritiek dit unieke verschijnsel stilzwijgend of met een spotlach is voorbijgegaan, is een der vele ergerlijkheden, waarover zij het zwaar te verantwoorden zal hebben bij het nageslacht. Zij waren waard om later allen met F. Smit Kleine verward te worden.

Ik weet niet, waar de heer Prins zijn muziek vandaan haalt, doch ik moet bekennen, dat ik, na een strofe als de volgende gelezen te hebben, een heelen dag gelukkig ben (uit »Vijver in 't bosch" bladz. 53).

Gelijk een bonte vlindervlucht,
Een stoet van rozige vlokken
Gewiegd op vochtige najaarslucht,
Geschommeld met zachte schokken,
Daalt blad na blad
In 't donker bad
En blijft er zweven een pooze,
Als had het nog in geen sterven zin,
En drijft zoo tusschen twee werelden in:
Het eindige en 't eindelooze.

Dat is zoo teêr, zoo luchtig, dat wordt gedragen zoo vrij op zijn eigen rhythmus, als die »rozige vlokken" op het nauw bespeurbare windje in het woud. Hier is wel de dans dien de woorden van vreugde over hunne eigene schoonheid houden, en de helderzachte klanken blijven hangen in het geheugen, als bloemengeuren in de onbewogen avondlucht.

Zooals men ziet, is het rijm in deze strofe voor een niet gering gedeelte oorzaak van het bereikte effect, en het innig-voelen van het rijm is dan ook een bijzondere genade, aan den heer Winkler Prins verleend, die hem wel te stade komt. Want de heer P. schrijft zeer dikwijls kortregelige verzen, en zijn stemming heeft er soms zelfs plezier in, op anderhalven voet te trippelen, terwijl zij er zooveel kan krijgen, als zij hebben wil. Nu houd ik niet van die korte regels. De vijfvoetige iambe is het eenige vers, dat alle hoogten en diepten der inwendige stemmingsmuziek kan weêrgeven met zijn duizendvoudig te moduleeren rhythmus, die naar willekeur zacht trillen of wild bewegen of statig rollen kan. Bij korte regels wordt telkenmale de groote strooming van het sentiment gebroken en het is ook duidelijk dat men in een combinatie van drie lettergrepen lang zooveel expressie niet

leggen kan, als in eene van tien. De heer Winkler Prins weet echter de aandoening op te vangen op het altijd-zuiver gestemde kristal zijner rijmen, en haar te voeren van vers tot vers in een storm van hooge tonen, waarin de overige klanken als zachte ondertonen mederuischen.

Als voorbeeld haal ik aan: »Werking der Muziek" (bladz. 100). De lezer doet best te lezen, leggende het accent op alle heldere eindklanken; de allerfraaiste strofen zal ik mij veroorloven cursief te drukken:

Wat is mijn hart toch,
Wanneer gij, o klanken,
Mij met 't geluid overspuit
Uwer spranken? —

Is het een gaarde,
Waar bloemen die bloeien,
Door 't felle steken der zon bezweken,
Van dorst verschroeien?

Is het een bloemperk
Waar goudgele bijen
De geuren stelen der paarschfluweelen
Violenrijen?

Is het de boekweit
Waar hommelhorden,
Wit bestoven van 't bloemenrooven
Gonzende snorden? —

't Mugje dat zingend
In de orchis gedoken
Vast er bleef kleven en moet sneven,
De oogen geloken? —

Welligt een beek,
Zoo snel aan 't vlieten,
Dat boschanemonen en duizendschoonen
Weerspiegeld verschieten? —

Is het een meir,
Een kristallijnen,
Waarin de sterren, dichtbij zijnde en verren,
Verdubbeld schijnen? —

Een waterval soms
Tusschen de rotsen
Voort zich wringend en vroolijk zingend
Met spattend klotsen.

Is 't een fontein,
Zilverkolom,
Opwaartsbruischend neerwaarts ruischend,
Vonkelende alom? —

Neen, 't is de zee!
Waarover henen
Stemmen schateren en zuchten klateren
Met lachen en weenen! —

Dit zijn niet langer woorden, met een bepaalde beteekenis, die tezamen een volzin vormen: 't is de gehoor en fantasie doordringende muziek zelve, op wier maat de vluchtige beelden en aandoeningen komen en vlieden, zonder dat men ze vasthouden kan. Even fraai is o.a. »Zang op Zee" (bladz. 84.)

∴

Na het muzikale, zou ik over een andere eigenaardigheid van dezen dichter willen spreken; zijn realistische plastiek namelijk. Slechts een enkele maal gebeurt het den heer Prins, dat hij pure fantasieën schetst, en dan kan ik niet zeggen, dat hij op zijn gelukkigst is, al blijft de regel: (bladz. 75)

In 't witte maangelaat sibyllenoogen

waard van tijd tot tijd herinnerd te worden.

Maar meer houdt 's dichters verbeelding er van — zooals

reeds uit de »Sonnetten" bleek, om de reëele natuur te verzinnelijken, en zoo ontstonden de fraaie gedichten: »Avondwandeling," Avond-watertocht, Luchtbeeld, In de Laan, Maaiers, Meiregen, etc. De stemming is hier meestal de meerdere van de stof, en de dichter komt zelfs van de realiteit tot zeer onreëele, eenigszins mystieke impressies: b.v. in Luchtbeeld.

Het allerbeste is, In de Laan, een brok rustig boschleven, dat ik verlof vraag hier gedeeltelijk over te mogen schrijven: (bladz. 40).

Niets doe ik liever op het wandelpad
Dan langs 't in vloeiend goud gedrenkt geboomt,
Naar 't spel te spiên van 't licht, hoe 't komt en gaat;
Hoe 't takkenschaduw teekent op den grond,
Hoe als het waait die schaduw krimpt en rekt;
Hoe dan der blaad'ren beeltenissen stom
Elkaâr vervolgen zooals molenwieken
Bij luwen wind of als bij maanlichtglans
De schaûw dier wiek komt aangesneden om
Ons slag op slag door 't lijf te gaan: zoo groot,
Zoo reuzig groot, wanneer de molen draait,
En 't helder is.
Maar in de laan is 't stil,
't Geboomte is onbewogen, stil de lucht.
Een geur van blaadren, saamgewaaid, vermolmd,
Bedwelmt een weinig, mengt zich samen met
Den wasem van een lossen vochten grond. —
Het is October.

. . . .

. . . .

Op eens treedt uit die schaûw,
Ik zie niet hoe, een klein figuur in 't licht.
Een jongen, meende ik, in zijn blauwe kiel
Op weg naar school. Maar nu ik scherper tuur
Denk ik, een vrouw voor boodschappen uit huis.
'k Tuur scherper, maar — te laat. Zij treedt opeens

De schaduw in, onkenbaar scheemrend thans.
Nu kan ik weer op nieuw gaan gissen, tot
Ze opeens weer treedt in 't tweede lichtvak, dat
Haar van mij scheidt met nog twee andre ginds,
Nu zie ik beter: — 't is een vrouwlijk wezen, jong
Van lokken blond, rooskleurig van gezicht,
Omlijst door 't haar dat afgolft op de schoudren.
Maar scherper turend houd ik wat er zweeft
Voor banden van een muts — van 't boodschapmeisje?
Geen antwoord; want ze treedt de schaûw weer in.
Ik stap wat aan; want zie, hoe stil de lucht,
Verandert toch het lichtvak naar mij dunkt
En wordt de schaduw langzaam, langzaam dunner.
Thans zie ik beter: — 't is een vrouw op leeftijd
In helder witte morgenkleeding, dragend
Iets in haar armen; maar ik weet niet wat.
Het wappert weêrzijds af als kanten sluier
En ziet er uit als een pistache; een pak
Bruidsuikers in een rozenkleurig hulsel. —
Weer schaduw en weer licht......

Ik zou niet weten, wat er op deze verzen aan te merken valt, dan misschien dat zij nóg intenser konden zijn, en dat »'t in vloeiend goud gedrenkt geboomt" een uitdrukking van ieder ander en niet van den heer Winkler Prins zelven is. Doch — hoe eenvoudig en natuurlijk! eenvoudiger en natuurlijker dan wellicht eenig gedicht, dat men ons van de oudere school als zoodanig zou willen opdringen; want hier is ieder woord gebruikt in zijn eigenlijke, juiste, directe beteekenis, en de dichter heeft slechts éénen stap gedaan om van de werkelijkheid tot het geschrevene woord te komen. Maar dit is ook juist de reden, dat lieden, die gewend zijn aan de dichterlijke taal der rhetorische poëten, waarin ieder woord eene andere beteekenis heeft dan in de gezonde menschentaal, dat die lieden tegen de verzen van den heer Prins zitten aan te kijken, als waren zij in 't Japansch geschreven,

en eindelijk het niet begrijpen moede, om hun oude, lieve, wartaal roepen, als kinderen om hun opgeborgen speelgoed doen.

* * *

Nog iets heeft mij getroffen in »Zonder Sonnetten" en wel de kleine schetsjes van vluchtige indrukken, te vluchtig bijna om te worden vastgehouden, waarin de heer Prins de kleine voorvallen uit zijn daaglijksche leven, de opkomende spelingen van zijn bezigen geest weet te verhelderen voor zich zelven en aan zijn lezers voelbaar te maken. Gij leest er met de eerste maal over heen, maar hoe langer hoe meer gaan zij u bevallen, en op 't laatst hanteeren zij u in herinnering, met hun helder, doordringend en toch zacht accent, als de liedjes van Goethe, zonder dat men, zoo min als bij deze, weet wat het toch eigenlijk is, dat die eenvoudige woorden tot een ongebroken bekoring voor u maakt. Een tint, een toon, een schijnsel, dat is alles! Luister (bladz. 8.)

Mijn liefste draagt in 't groene bosch
Een lichten paarschen morgendosch.
Haar blonde lokken dartlen los
Van 't licht doorvonkeld, goud en ros: —
Zij zingt een lied en kent geen leed
In 't lichte paarsche morgenkleed.....

Jammer, dat het overige van dit zangetje minder is. Zoo: »Rusteloos" (bladz. 12), »Herinnering" (blad. 55): »Lievenheers-beestje" (bladz. 71). Maar vooral »Ignis fatua" (bladz. 68).

Ik doolde en liep
Door 't groene bosch;
En de avond sliep
In 't groene bosch;
Ik klaagde en riep
In 't groene bosch;
Zal ik dan nooit een dwaallicht zien?
En de echo zong: misschien, misschien!

Ginds om den hoek
Een gouden schijn;
Ik nader kloek
Den gouden schijn;
Ik volg en zoek
Den gouden schijn; —
Daar komt mijn meisje me in 't gezicht
Op golvend blond goud avondlicht!

De verzen zijn niet volmaakt, ik weet het wel, maar daar zit een menschenstem in, en van hoeveel Hollandsche verzen kan men dat zeggen, lezer?

Het minst gaarne hoor ik den heer Prins, wanneer hij van het zingen aan het moraliseeren slaat; maar omdat ieder mensch dingen moet hebben, die een ander voor gebreken aanziet, en daar hij toch niet van af te brengen is, zal ik hier maar het zwijgen toe doen.

Het nederig doel dezer aankondiging is: een dichter, waarvan de *Julia-critici* niets weten willen, omdat hij wezenlijk gevoelde en geziene verzen schrijft, eenigszins bekend te maken bij diegenen, wien de tegenwoordige toestand onzer hollandsche letteren niet geheel onverschillig mocht zijn.

En ieder, wien de »Zonder Sonnetten" bij de eerste lezing niet bevallen, zou ik willen verzoeken nogmaals de proef te doen, want: bladz. 118.

'tIs met de verzen van den dichter
Als met zijn huis dat ge in wilt spiên!
Al schijnt de zon, al blinkt het licht er,
Kunt ge *in 't voorbijgaan* weinig zien.

Ge ziet van buiten door 't gordijntje,
Zoo tusschen hor en valgordijn,
Van ieder voorwerp slechts een schijntje,
Een onbepaalden schemerschijn!

Wij ontvingen ter recensie:

B. H. Heldt. Een bij de wet geregelde arbeidsdag. Brinkman en v. d. Meulen. Amsterdam 1886.

J. Stoffel. Vrije handel of Kapitaalbescherming. Deventer. W. Hulscher GJzn. 1886.

Mr. J. H. P. G. Quack. Studiën en Schetsen. Amsterdam. P. N. v. Kampen en Zoon. 1886.

Verslag aan den Koning betrekkelijk den dienst der Rijkspostspaarbank in Nederland 1885. 's Gravenhage. Gebrs. van Cleef. 1886.

Busken Huet. Litterarische Fantasiën. 22e deel. Haarlem. Tjeenk Willink en Co. '86.

Mantegazza. l'Amour dans l'humanité. Fetscherin et Co. Paris 1886.

Mermeix. La France Socialiste. Fetscherin et Co. Paris. 1886.

Ch. Fuster. Essais de Critique. Paris. 1886.

S. F. W. Roorda v. Eysinga. De blijde boodschap. IV 's Gravenhage. H. L. Smits '86.

Prof. Alberd. Thijm. Over nieuwere Beeldhouwkunst.

Natuurkunde van den mensch. Vrij bewerkt naar de laatste verbeterde uitgaaf van Prof. Thomas H. Huxley's »Lessons in elementary Physiology" door Dr. R. Sinia, Directeur der Hoogere Burgerschool te Brielle. Amsterdam, 1886, W. Versluys.

De vrouwelijke handwerken voor school en huis, door A. Teunisse en A. M. van der Velden. Het breien. Amsterdam, 1886, W. Versluys.

De levenlooze natuur, door P. H. van der Ley. Ten dienste van Hooger burger-, kweek- en normaalscholen. Amsterdam, 1886, W. Versluys.

Erratum. Gelieve op blz. 58, regel 6 van onderen, achter »Pilaar" in te voegen: 9).

[redacted]flev. 1 December 1886

DE NIEUWE GIDS.

Redactie: FREDERIK VAN EEDEN, F. VAN DER GOES, WILLEM KLOOS
en ALBERT VERWEY.

INHOUD.

AMSTERDAM,
W. VERSLUYS.
1886.

ONZE OOST.

DE BILLITON-KONGSIE.

DOOR

G. BUITENDIJK.

Was er ooit tin met zoo'n gouden klank als het Billitonsche?

Was er ooit een naamlooze vennootschap met prinsen, baronnen, graven, tot haast uitsluitende aandeelhouders?

Was er ooit eene maatschappij met zulke gouvernements-allures, in staat om een gouverneur-generaal en twee ministers met huid en haar te verslinden?

Bij het volk is door al dat schats- en glans- en machtsvertoon het angstig vermoeden gewekt, dat het met al die voorrechten niet pluis is en dit vermoeden heeft zijne scherpste uitdrukking gevonden in het bekende votum der Tweede Kamer van 6 December 1882 en 15 Februari 1883.

Welhaast zijn vier jaren sints dien datum verstreken en toch is de zaak nog aktueel. Het gevelde vonnis is zoo vernietigend geweest, dat de met den moker getroffen maatschappij nog niet uit hare bezwijming is verrezen en hare gedoode ridders nog niet eens tot politieke verrijzenis zijn gekomen.... wat op zich zelf al heel opmerkelijk is.

Het is geen geringe taak in het Billiton-kabaal tot eenige

juistheid van inzicht te komen. De zaak bestaat al van af 1851/52 en datgene wat nog zoo betrekkelijk kort na 1848 geoorloofd scheen, wordt lichtelijk nu met een ander oog bekeken. Alle onduidelijkheden in bestaande kontrakten, alle oogluikingen van hoog- of laaggeplaatste ambtenaren, alle domheden der eene partij en alle ontduikingen der andere, hoogmoedige pretensiën hier en ambtelijke eischen ginds: dat alles in een groei en worsteling van dertig jaren begrepen, wordt niet in één oogenblik overzien.

De heer P. H. van der Kemp heeft het alleszins loffelijke voornemen opgevat en ook uitgevoerd, om zoo veel mogelijk officieel gewaarmerkt materiaal bijeen te brengen, waaruit belangstellende personen zich een eigen oordeel kunnen vormen.

In eene reeks vervolgstukken »Billiton-opstellen" genaamd en geplaatst in het »Tijdschrift voor Landbouw en Nijverheid van N. I.", ten slotte weer afzonderlijk uitgegeven, onder de nummers I—VI, bij Ogilvie & Co. te Batavia, heeft hij bijeen gebracht alles wat in redelijken zin als ter zake dienende mocht worden beschouwd.

Het is een kolossale arbeid geweest en zoo als het daar ligt is het een der sterkste pleidooien ten behoeve eener vrije drukpers, die men ooit zien kan. Immers wat anders beweegt een ijverig partikulier persoon als de heer v. d. K. is, in geenerlei betrekking tot de Billiton-Maatschappij staande, om zich met de borst op het ontwarren van den knoop toe te leggen: wat anders dan het vertrouwen dat zijn arbeid door anderen zal worden gebruikt ten algemeenen nutte? Misschien, neen, waarschijnlijk heeft niemand der hooge ambtenaren, die zooveel met de Maatschappij te stellen hadden — heeft slechts een zeer enkele der Kamerleden, die zoo kras voor den dag kwamen — en te nauwernood zelfs één bevoorrechte der aandeelhouders zóóveel kennis van en voor de Billiton-zaak bijeengebracht, als thans de heer v. d. Kemp heeft gedaan als eenvoudig publicist. En ook dit zou hij niet gedaan hebben, tenzij bezield door het vertrouwen dat die arbeid vruchtdragend zijn zou en strekkende ten nutte der Algemeene Zaak.

Ik geef hier den verkorten inhoud der 6 stukken.

I. De geschiedenis van de geboorte der Billiton-Concessie.

II. De finantieele uitkomsten der B. C.

III. De verlenging van het Billiton-Contract in Nederland.

IV. De onderscheidene artikelen van het Billiton-Kontrakt betrekkelijk de ontginning.

V. De bestuurs-inrichting en de opbrengsten aan de schatkist, zoowel ter vergoeding van de beheer-onkosten als wegens belasting.

VI. Het Billiton-Kontrakt in de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Men ziet het, zoover als de officieele stukken dragen willen, is de zaak grondig en uitvoerig behandeld. Bedenk dat, behalve eene reeks staten en tabellen, die geheele uiteenzetting 132 plano bladzijden heeft gevorderd — dat daarbij geen der origineele stukken voluit is medegedeeld, zelfs niet, wat ik een groot gemis vind, het oorspronkelijke Billiton-Kontrakt in zijn geheel — dat er van de zeer omvangrijke literatuur betreffende Billiton uit de jaren 1850—60 *niets* ter toelichting is aangehaald of medegedeeld; dat men derhalve, om alles bij elkaâr te hebben, nog wel een tienvoudig grooter materiaal zou behoeven: dan begrijpt men lichtelijk hoe de Billiton-zaak eene moeilijke is.

Doch: het voornaamste is ons in deze stukken aangeboden. De schrijver kreeg eene belangrijke reeks aanteekeningen van den heer de Lange; verkreeg zelfs als Sekretaris van het Bestuur der Maatschappij van L. en N. inzage van het archief der afdeeling »Mijnwezen" voor zooverre het op Billiton betrekking had en er *tegen openbaarmaking geen bezwaar bestond*. Deze vrijgevige beschikking der Regeering heeft het den heer v. d. Kemp mogelijk gemaakt eene zorgvuldigheid en uitvoerigheid te betrachten, als men nauwelijks verwachten kon. — Maar die veelheid van stof heeft ook ongunstig gewerkt: het is niet alles voordeel wat men in hoeveelheid wint.

De Billiton-opstellen dragen de duidelijke bewijzen, dat zij broksgewijze ontstaan zijn en dat de bewerker den overvloed

van stof nog niet geheel heeft kunnen beheerschen. Van daar die ongelijkheid in stijl, die herhalingen, die vermoeiende terugwijzingen. Van daar ten slotte de onbevredigende indruk.

Van daar ook die zonderlinge zwenkingen en onverklaarbare afwijkingen in de moraliteit van het door den heer v. d. Kemp gevormde oordeel?

Van daar dan ook die telkens opkomende vraag of wij met ironie of met ernst van den schrijver te doen hebben? —

Vermoedelijk ja.

Bij tijdschrift-lezers het onderwerp in te leiden, is ten deze even aantrekkelijk als moeilijk. Immers het onderwerp behoort tot geen vak, onderstelt voor 't goed begrijpen geene voorafgegane bijzondere opleiding, stelt geene technische eischen. Maar toch vraagt het weer zóóveel als lezers te nauwernood geven willen: eene hoogst ingespannen aandacht. Welnu, ik durf daarop niet genoegzaam rekenen. Moet ik den heer v. d. K. verwijten, dat hij de stof niet genoeg beheerscht heeft om een goed afgerond geheel te leveren; voor mijzelven, als die slechts over eenige bladzijden beschikken mag, beloof ik nog minder. Met de door den heer v. d. K. verstrekte gegevens hoop ik slechts een korte geschiedenis te geven van den loop der zaak in die dertig jaren.

Er bestond haast geen particuliere nijverheid in Indië omstreeks den jare 1850 — zelfs werd ze met een wantrouwend oog aangezien door de machthebbenden, die de kolonie als uitsluitend ambtelijk domein beheerden. — Banka werd op tin ge-exploiteerd van gouvernements-wege — het gansch gelijksoortige Billiton werd zelfs niet eens onderzocht, ofschoon er sterke vermoedens waren dat het evenzeer tinhoudend blijken zou.

De wensch tot onderzoek kwam eensklaps uit een vreemden hoek. »Op 17 Maart 1849 stierf Koning Willem II. Zijne »nalatenschap werd onder het voorrecht van boedelbeschrij»ving aanvaard, *zoodat men voor zijnen tweeden zoon naar lots»verbetering uitzag.*" — »De minister van kolonien G. L. Baud »vroeg in een semi-officieel schrijven, dd. 21 April 1849, het

»gevoelen van den Gouverneur-Generaal nopens het denk-»beeld om tot het verkoopen aan partikulieren van tinmijnen »op het eiland over te gaan, enz. enz. (Blz. 6, stuk I).

»Niettegenstaande het ongunstig advies van den Gouverneur-»Generaal, dd. 25 Aug. 1849 uitgebracht, kwam er den 12den »Februari 1850 een aan den Koning gericht adres in van »Z. K. H. Prins Hendrik der Nederlanden en Baron Vincent »van Tuijll van Serooskerken, verzoekende om op de in het »request omschreven voorwaarden hun te verleenen het uit-»sluitend recht tot het exploiteeren van Billiton."

Let wel: hier is niet meer sprake van het verkoopen van tinmijnen aan particulieren, maar van het uitsluitend recht tot exploiteeren van een geheel eiland. 1) Ja zelfs, later zal men er gemakshalve »de onderhoorigheden" bijnemen; 't kost maar een zeer gering beetje papier en inkt meer.

Papier en inkt —? Ach ja — er moest eerst nog eene verordening gemaakt worden tot: »Ontginning van delfstoffen, bevattende gronden in Nederlandsch-Indië."

Als men 't dan ook maar voor 't maken heeft!

Toen de »Verordening" er was kwam zes dagen later ook de toezegging, dat de Gouverneur-Generaal gemachtigd zou worden met adressanten eene overeenkomst aan te gaan.

Onderwijl was van regeeringswege in Indië zekere heer J. H. Croockewit Hz., Doctor in de wis- en natuurkunde, belast geworden met een onderzoek naar den ertsrijkdom van Billiton. Deze heer, van September tot April het eiland doorzoekende, diende den 15den April 1851 een uiterst fraai gesteld rapport in, 81 fijn geschreven bladzijden behelzende, met dit liefelijke slot: »de uiting der oprechte en innige overtuiging »van niet te gelooven, dat het eenigszins twijfelachtig kan »wezen, dat het zeker is: *dat het eiland Billiton geen tin-erts »in deszelfs bodem bevat,* namelijk niet op zulke wijze als tot »heden toe de tin-erts op Banka gevonden wordt en bewerkt »kan worden." (Blz. 8. I.)

---

1) Art. 1 van het later gesloten kontract geeft echter het eiland slechts bij gedeelten. In 4 cessiën werd achtereenvolgens het heele Billiton geschonken.

Men heeft dezen, in 't belang der concessionarissen zeer gewenschten, maar voor den lande nadeeligen blunder niet op den rapporteur gewroken. Integendeel, de man, wiens onkunde het Gouvernement zooveel schade berokkende, was eenige jaren later resident op Banka en leefde daar in eene weelde als van geen enkel resident, zelfs op Java, gezien werd.

Met zulk een stuk in de hand werd echter de afstand van Billiton eene licht verdedigbare zaak, en de concessionarissen hadden vermoedelijk alle reden om er niet veel waarde aan te hechten. Immers nog voor het rapport geschreven was — 12 Maart 1851 — kwamen zij te Batavia aan. Vóór het rapport ingediend was — 3 April 1851 — verzochten zij van gouvernements-wege om een ingenieur tot leiding van *hun* tweede onderzoek, en reeds den 5den April 1851 werd de heer C. de Groot opgeroepen, om hen ten dienst te zijn, En nog vóór de inkt van het teleurstellend (?) rapport goed droog was (23 Mei 1851) werd reeds eene nieuwe instruktie voor den heer de Groot ontworpen voor een nader onderzoek. — Fluks werden credieten verleend, personen beschikbaar gesteld, instrumenten, gereedschappen en behoeften verstrekt, oorlogschepen ten dienst gesteld der partikuliere onderzoekers.... en reeds den 12den Juni vertrokken de heeren met »de Etna" (één van de schaarsche oorlog-stoomers toen ter tijd); den 27sten Juni komen de heeren te Billiton, nadat zij op Banka het noodige personeel hadden afgehaald en reeds den 30sten Juni had men zekerheid van het aanwezen van tin in genoegzame hoeveelheid om tot exploitatie te kunnen overgaan.

Arme Croockewit, die in vijf maanden niet zóóveel wist te vinden als deze »baarsche blanda's" in drie dagen!

Ik kan niet van mij verkrijgen, om de verklaring onder mij te houden, dat mij dit alles zeer verdacht voorkomt. En deze onaangename bewustheid was ook die van zeer vele tijdgenooten. De brochures van dat tijdvak zijn lang niet hupsch in 't oordeelen. Maar Prins Bismarck, die getoond heeft te weten wat graven, prinsen, koningen toekomt — die de grootste brandewijn-stoker is van zijn vaderland en dus

ook wel weet hoe een brandewijn-monopolie moet worden ingericht — Prins Bismarck wist wat hij naderhand uitsprak: »Zalig de bezitters!" — En ik meen, dat de Billiton-Maatschappij, als zij nog eens tot een eigen standaard-vlag mocht overgaan, waarin zij een wapen te schilderen had, veilig een verscheurde wetsrol in 't midden kon plaatsen op een grond van keel met het opgenoemde randschrift omgeven, gedekt door een helm waarvan het vizier, dóór de vingers eener uitgespreide hand heen, gelegenheid geeft tot gluren.

Dat zou een sprekend wapen wezen.

Het ging echter met de Billiton-Concessie niet alles van een leien dakje. Zij had, als gebleken is, eene haast serviele bereidvaardigheid bij de hooge autoriteiten, maar bij de lagere niet altijd evenveel medewerking. Zoo had zij het te kwaad met den naburigen resident van Banka. — Men begrijpt allicht welken toon deze Maatschappij aansloeg. Aan hare ambtenaren werd zekere rechtsmacht toegekend in politiezaken. De benoemde Assistent-Resident van Billiton kreeg o.a. tot last »te waken .... voor .... de bevordering van de plaatselijke belangen der onderneming." — Eerlang veroorloofde zich de vertegenwoordiger der Maatschappij de uitoefening van Hoogheidsrechten, liet de zeeschuimerige Sekah-bevolking hare wapens en prauwen inleveren, beloofde op eigen gezag vergiffenis voor hen te verwerven van den Gouverneur-Generaal en verkreeg die niet alleen, maar zelfs eene ridderorde ter belooning, en hield natuurlijk als een heer huis op het afgestane eiland.

Als de Assistent-Resident op de nakoming der voorwaarden van de concessie aandringt — wat zijn naaste plicht was — krijgt hij de haast ongeloofelijke vermaning van de Regeering:

»dat de Regeering niet dan met leedwezen zich bemoeilijkt »ziet door zijne gedurige klachten over de geëmploijeerden »der Billiton-Maatschappij;

»dat zij van de tusschen die geëmploijeerden en hem be»staande geschillen niet anders verlangt kennis te krijgen,

»dan wanneer Hare tusschenkomst onvermijdelijk noodig wordt »geacht:

»dat zij evenwel verwacht dat hij, Assistent-Resident, in »plaats van die geschillen door weinig toegevendheid en over»dreven bemoeizucht aan te wakkeren, zoo in zijn woorden »als daden alles zal vermijden, wat de gevoeligheid van an»deren zoude kunnen kwetsen of voor onwettige inmenging »in de zaken der Billiton-Maatschappij zoude moeten (doen?) »vreezen."

Ohé! — ik heb spijt over die lange aanhaling. Het stuk is van 1862, 17 Dec. no. 8, (blz. 77. V.) — en dus ben ik al verre de geboorte der concessie en der latere Maatschappij zelfs vooruitgesneld. Maar teekent zoo'n aanhaling niet een bizondere verhouding? Nota Bene, in een verschil waarin toch erkend werd, dat de Billiton-maatschappij ongelijk had? Is dat niet een schakel in den keten, die de monstrueuse geboorte van 1852 verbindt aan de veel-armige goudpolyp van 1882?

En toch ging het niet naar den vleesche. —

In 1850 51 was het kapitaal voor de nieuwe onderneming pl. m. 5 ton door de heeren van Hoboken te Rotterdam verschaft, zonder dat evenwel de nog te wordene concessionarissen eenig aandeel in de onderneming aan de geldschieters wenschten af te staan.

Nu blijft van af dat oogenblik de onderneming werken met verlies.... (hm!) ja zelfs schijnt dit chronisch verlies zich voort te zetten tot het jaar 1867 — lang na de stichting der Billiton-Maatschappij. — Maar als de Vertegenwoordiger der Maatschappij met de Regeering onderhandelen moet, laat hij het argument hoog klinken, dat zelfs in de eerste jaren der Concessie (1852—60) reeds »verscheiden millioenen" aan Billiton ter verbetering besteed zijn, waarmede men de Regeering van Nederlandsch-Indië genadiglijk debiteerde, als ten behoeve harer onderdanen verbruikt. En als de zaak tot eene naamlooze vennootschap vervormd wordt, brengt men de Concessie in voor eene waarde van vier millioen gulden. Ra, ra, hoe klopt dat met het minimum kapitaal, dat men na

lang zoeken geleend kreeg? Hoe klopt dat met de geweigerde cijnsbetaling over een tijdvak van haast twintig jaren; eene weigering gegrond op bevreesde afwezigheid van winst?

Ik begrijp dat niet.

Doch, welken schijn of draai of wending men ook aan de zaak gegeven hebbe: er kwam een tijd waarin de winst niet meer te verbergen was. Ik voor mij geloof, dat de zaak geruimen tijd maar slapjes beheerd werd, gelijk zich denken laat van menschen, die vertroeteld waren door gunst, niet in zaken ervaren, aristokratisch van geboorte. Een merkwaardig verwijt voor dat beheer, door den heer v. d. Kemp m. i. ten onrechte over 't hoofd gezien, is de hooge produktie-prijs van het tin vergeleken met dien op Banka. In het jaar 1865 tot 1866 (d. i. tot de komst van een reformator de Groot), kost het pikol aan produktie-prijs *f* 57.27[5]; — ten zelven jare in Banka slechts *f* 25.65. — Over de jaren 1868—1878 is de gemiddelde kostprijs van den pikol Banka-tin *f* 23.87 en van Billiton-tin *f* 31.87. (Zie Bijlage I en III van stuk II). Als nu, gelijk de heer de Groot in de bekende zitting van het Indisch Genootschap van Dec. 1882 beweerde, alles op Banka en Billiton vrij wel eender is, wijst *dit* verschil althans niet op eene zuinige exploitatie. En dat betreft dan de jaren 1868—1876, nadat zich de invloed van den heer de Groot had doen gelden, die in één jaar de produktie-kosten deed dalen van *f* 57 tot *f* 35 per pikol.

Ik zie dus ook hierin geene reden de Billiton-Maatschappij te prijzen om haar beheer, gelijk de heer v. d. Kemp doet, zonder een woord van lof voor de gouvernements-exploitatie, die blijkbaar zoo ongedacht veel zuiniger is.

Maar het besef dat er niettegenstaande dat alles veel te verdienen viel, moet wel zeer levendig geweest zijn, als men bij de vervorming der zaak tot eene Maatschappij voor het gevraagde millioen zóóveel aristokratische inschrijvers vindt. Het lijstje der deelhebbers in de nieuwe Maatschappij, ons op de blz. 22 en 23 (stuk II) gegeven, ziet er eigenlijk uit als »blauw van voornaamheid" — Blijkbaar behoefde men nu

niet buiten den Haag te gaan om kapitaal te vinden. En zoo is de heele Billiton-zaak altijd een aristokratische winkel geweest, waarvan de buitengewone voordeelen in de hoogste kringen zijn gedeeld.

De heer v. d. Kemp geeft verschillende berekeningen van het bedrag der door de Billiton-Maatschappij genoten winsten en komt t./m. 1883/1884 op een bedrag van *f* 30 m.m. Nog al aardig vergeleken met het stamkapitaal! En als hij die berekening voortzet tot het einde der concessie in 1892, dan komt hij tot over de *f* 42 m.m.

Toen het goed ging met de zaak ontstond natuurlijk het verlangen tot bestendiging der voordeelen. Immers de concessie, waarvan ik nog vergeten heb den nauwkeurigen datum aan te geven, nl. 23 Maart 1852, was natuurlijk verleend op den voet der voor haar ontworpen mijnverordening van 1851, en het vijfde artikel daarvan stelde den uitersten termijn eener vergunning op 40 jaren. Alzoo moest de concessie eindigen op 23 Maart 1892.

Reeds in 1860, toen de zaak in eene naamlooze vennootschap zou worden herschapen, beginnen concessionarissen verlenging aan te vragen. En dat liefst voor 99 jaren.

Van hieruit begint het wurmen, knoeien en draaien, dat de heer v. d. Kemp met eene vermoeiende nauwgezetheid in zijn IIIe stuk heeft behandeld.

De Maatschappij had alles tegen zich:

zij had weten te ontkomen aan de betaling van den bij de concessie bedongen cijns ten bedrage van $1/_{10}$ der zui vere winst, onder de bewering, dat er nog geen zuivere winst behaald was;

zij had pertinent nagelaten de haar bevolen indiening van werk- en mijnkaarten over het door haar bewerkte gebied (artikel 15 van 't contract) en gaat met deze verheimelijking *nu* nog ongestraft voort, waardoor de Regeering onbekend blijft met den vermoedelijken ertsrijkdom van het eiland;

zij had kortom, reeds toen en altijd daarna, gekibbeld, gedongen, gedreind.

En met de ondervinding van hetgeen zij vermocht, heeft zij dan ook beproefd het omineuse artikel 5 der Verordening te breken.

Het mag ons niet verbazen als eene dergelijke Maatschappij in den loop dier jarenlange chicane van eenig ambtenaar eindelijk antwoorden weet uit te lokken, die er uitzien als beloften. Wij mogen ons bedroeven als er door 't aanhouden en dreinen zelfs in de Regeerings-bureaux een besef schijnt te ontstaan, alsof de Maatschappij door eenige toezegging recht had verkregen op verlenging; maar 't is toch niet onnatuurlijk. Men zie nu in de stukken van den heer v. d. K., die slechts een resumé geeft der 20-jarige onderhandelingen, de veelheid der strijdvragen, de moeilijkheid der regeling.

Het is haast onmogelijk, dat het steeds wisselend personeel op de gouvernements-bureaux in die twintig jaren altijd even slagvaardig blijve tegen eene Maatschappij, die niets anders te doen heeft dan haar eigen belang te behartigen en die den vijand meer afmat dan verslaat.

Nog bij Besluit van 13 Mei 1864, No. 44 wordt iedere verlenging als onwettig afgewezen, maar de Gouverneur-Generaál slaat den 30sten September 1864, zonder eenige koninklijke machtiging een Besluit, waarbij hij verklaart:

»dat bij de Regeering geene bedenking bestaat tegen het »verlangen, uitgedrukt in den brief van den gemachtigde der »Billiton-Maatschappij."

En dat verlangen was.... »eene eenvoudige aanteekening, »dat bij Acte onder No. 45 op den 19den December 1861 »voor den Notaris Mr. A. M. Mertens te Batavia verleden, »was overeengekomen, dat de duur der concessie wordt ge»steld op 50 jaren;

»dat die overeenkomst niet door koninklijke goedkeuring »is bekrachtigd,' enz. enz.

Dit alles — ach, hoe lief onnoozel! — alleen ten genoegen van den gemachtigde, *omdat er voor aandeelhouders uit blijken zal, dat men op dit punt diligent is geweest!*

»Eerlang", zegt de heer v. d. K. met begrijpelijke verontwaardiging (blz. 34, III), »zal uit die praemisse ontstaan het

»gebazel — een waardiger woord is er niet voor te vinden — »dat de Billiton-Maatschappij *recht* had op die verlenging; »dat die verlenging altijd was *beloofd.*"

Zelfs bij den Raad van Indië gaat men beweren, dat de Regeering niet tot eigen exploitatie van Billiton zou mogen overgaan na afloop der concessie, omdat zij daardoor jegens de Billiton-Maatschappij *de goede trouw schenden zou.* —

Na een tijdvak van tien jaren komt weêr de verlenging opduiken en ontmoeten wij een hoogst onverkwikkelijk wurmen en draaien, afschuiven, jaren en jaren aaneen — 1875 tot 1880. De arme directeuren — de indische »ministers" — adviseerden, vóór, tegen of in 't geheel niet — kregen hunne adviezen terug.... in 't kort, worstelden, sommigen zelfs met wanhopigen moed — maar het baatte niet. De Gouverneur-Generaal 's Jacob, eerst kortelings in Indië aangekomen, neemt den 26sten December een kloek besluit, en op 7 Januari 1882 wordt bij overeenkomst de verlenging beklonken:

»De termijn, bedoeld in art. 1 van het contract genoemd, »wordt van veertig tot vijf-en-zeventig achtereenvolgende jaren »verlengd."

Let wel: de koninklijke goedkeuring wordt op deze bepaling niet gevraagd, omdat het geen nieuwe concessie geldt, doch slechts de verlenging eener bestaande op eenigszins gewijzigde voorwaarden. Het is deze overeenkomst, die door de Tweede Kamer gebrandmerkt is.

Ik beken, lezers, eene zekere moedeloosheid. — Om volledig recht te laten wedervaren aan den arbeid van den heer v. d. K. zou ik thans in de stukken IV en V, betreffende de territoriale uitbreiding der Maatschappij en hare financieele verplichtingen tegenover den lande, benevens de wijze, waarop zij die nakwam, u rond moeten leiden en op het belangrijkste moeten wijzen. Maar interesseert het u nog? Voor mezelven beken ik gaarne te moeten worstelen met zekere partijdige ingenomenheid tegen de Billiton-Maatschappij.

Zij heeft al de gevaarlijke kenmerken, naar mijne meening, van eene *Kongsie*, die in de hoogste regeeringskringen hare vertakkingen heeft. Zonder verbazing, nu wij den weg weten waarop zij hare onwettige verlenging heeft verkregen, zien wij haar loswringen uit alle beperkende bepalingen.

Zij verkrijgt eene wijziging in den cijns — die, oorspronkelijk bepaald zijnde op $^1/_{10}$ der zuivere winst, werd gesteld op 3 pCt. der bruto-winst. De heer v. d. K. geeft op blz. 92 eene berekening, waaruit blijkt dat dit voor haar eene winst heeft opgeleverd van *f* 1.318.805. Als zij niettemin beweert, dat deze wijziging in 't voordeel en op verlangen der Ned. Indische regeering was, heeft zij in zóóverre gelijk, dat het dezer regeering aan kracht of goeden wil haperde, om haar aan 't verstand te brengen wat »zuivere winst" beteekende.

Zij verkrijgt bij opvolgende resolutiën 1851—1867 achtereenvolgens het geheele eiland Billiton, en eindelijk zelfs ten behoeve van haar brandhout een viertal nabijgelegen eilandjes, terwijl ze zoo bij de hand blijft, dat nog kort geleden door haar het aanzoek werd gedaan om nog een paar van die »bonbons", behoorende tot de onderhoorigheden van Billiton. (Zie N: R. C. van 15 Oct. ll.)

Over hetgeen door haar in de bestuurs-onkosten moest worden bijgedragen, was natuurlijk ook eeuwigdurend gekibbel. Zij moest in 1878 tot betaling van *f* 24.736.81 door een rechterlijk vonnis worden gedwongen.

Het bepaalde vaste grondrecht is nooit geheven. In volstrekten strijd met de mijnverordening is aan de concessionarissen, benevens het mijnrecht op den ondergrond, ook het kultuurrecht op den bovengrond verleend. Voor eene schadevergoeding aan de bevolking zoo fabelachtig laag, dat men zijne oogen niet gelooft, (terwijl de Maatschappij hare »buitengewone en onverplichte mildheid in deze" hoog laat klinken,) neemt de Maatschappij alles eenvoudig tot zich wat haar lust.

Enz. enz. enz. —

De geheele bundel doorworstelde stukken heeft den officieelen stempel. Als dan ten slotte de indruk zoo ontmoe-

digend is. Als ik u nergens eens op een verblijdend lichtpunt wijzen kon.... Als er dan aan 't eind van al die kronkelingen, wurmsels en draaisels, dat kolossale feit der onwettige verlenging wordt gevonden.... Is het wonder, als ik dan liever de pen neêrleg, dan u voortdurend te wijzen op de overwinningen der Billiton-Maatschappij, — als zoovele nederlagen van hen aan wien de belangen van het Algemeen zijn toevertrouwd.

Het is hier, dat ik met den heer v. d. Kemp verschil. Herhaaldelijk geeft hij de verzekering, dat zijne sympathie aan de zijde der Billiton-Maatschappij is. Waarom toch? Haar beheer was zoo voorbeeldig niet. Zij voerde niets nieuws of beters in dan op Banka bestond.

Neen, veeleer volgde zij Banka op den voet.

Het is zeer de vraag of haar wetenschappelijk grondonderzoek of de leiding der ontginning zelfs even goed als op Banka geregeld werd.

Ik kan niet zien dat zij ééne van hare verplichtingen loyaal en zonder dwang of tracasseriën heeft vervuld.

Zij is rijk geworden, nu, ja — en machtig is ze altijd geweest. Maar hoe?

Ik begrijp dat de heer v. d. K. haar als de eenige succesvolle mijnbouw-onderneming dankbaar begroet. Zij heeft ook inderdaad vele millioenen uit den schoot der aarde gehaald, die daar vermoedelijk zonder haar nog ongebruikt zouden sluimeren. Zij heeft op het overigens naakte en woeste Billiton eene welvarende bevolking gelokt — ik herinner me nog de kampongs zoo proper en smakelijk netjes als ze misschien in geheel Indië niet voorkomen, met levendig genoegen.

Maar dat alles zijn slechts kenteekenen van »succes" — geene aanspraak gevende op eenig eerbewijs. Wie zóó de beurs in handen krijgt, heeft waarlijk al genoeg. Wij kunnen onze bewondering en sympathie beter elders plaatsen.

Met dit protest leid ik uwe aandacht naar het VIe stuk van den bundel, waarin het Billiton-Kontrakt in de Tweede Kamer behandeld wordt.

Het eenige groote, afdoende feit moet dan toch worden

erkend dat de Tweede Kamer op zóó energieke wijze als niemand van Haar durfde verwachten, het Billiton-monster bij de keel heeft gevat en knapjes heeft geworgd. Ik begrijp dat iemand uit Indië, met woesten haat tegen het systematisch gebazel der Kamer bezield, aan haar en vooral aan hare manier van zaken te behandelen, zekere stellige minachting toedraagt. Maar juist dáár, waar zij is opgetreden als schutsvrouw der meest gewone eerlijkheid, verdiende hare zegenrijke tusschenkomst dankbaar te worden erkend.

Daarentegen is v. d. K.'s toon voortdurend schamper. Herhaaldelijk treft men zijne bitse uitvallen aan. Op blz. 124 neemt hij zelfs nog de gelegenheid waar om te herhalen: »Overigens zijn onze sympathieën over het geheel genomen met de Billiton-concessionarissen."

Waarom toch, mag ik wel vragen, na al het voorafgaande? Om het succes alleen? Gevaarlijke bewondering voorwaar.

Waarom dan toch?... Ziehier »blz. 125... »En als men »treurt over de winsten die de schatkist eigenlijk heeft ge»dorven, bedenke men tevens dat Nederlandsch-Indie er niets »beter aan toe geweest zou zijn, indien de winsten in de »schatkist waren gevloeid."

Dat is het. Den heer v. d. K., op het standpunt van den Indischen publicist, blijft het vrij wel onverschillig wie der roovers met den buit henen gaat. Zoolang de Nederlandsche bloedzuiger de Indische levenssappen opzuigt, is het den Indiër onverschillig waar het geld heen gaat. Voor de kleine eerlijkheid behoeft niemand zich warm te maken, zoolang grooter onrecht ongestraft blijft.

En met deze pessimistische uitspraak, waarvan wij de diepe moedeloosheid niet misbillijken mogen, trekt zich de man terug, die anderhalf jaar lang geene moeite heeft gespaard om de waarheid op ieder puntje der Billiton-Maatschappij-geschiedenis te laten schijnen.

Zoo is de eind-indruk ook een zeer ontmoedigende. Misschien, maar niet waarschijnlijk, kan daarop de openbaarmaking van nieuwe stukken nog een gunstigen invloed uit-

oefenen. Wij weten dat uit het archief van het Mijnwezen aan den heer v. d. Kemp onderscheidene stukken werden toevertrouwd, maar dat andere »nog niet voor openbaarma- »king rijp werden geoordeeld."

Vermoedelijk nimmer zal dit gat worden gestopt.

Er is reeds zooveel aanwijzing van verzuim en verwaarloosd landsbelang, dat men van geen enkelen toekomstigen bestuursman — tenzij dan van een opgeklommen revolutionnair, die partij-oogmerken bedoelt — eene grootere vrijgevigheid met de archiefstukken verwachten mag dan nu reeds is betoond en waarvoor men oprechtelijk dankbaar wezen moet. Het zou in hooge mate onbillijk zijn daaruit tot het vermoeden te komen, dat de hoofdoorzaak voor het ontstaan dezer leemte gelegen was in het feit »qu'il y avait un prince." Het leven zou eene vergeefsche moeite zijn, als het energiek en vlekkeloos en vruchtbaar leven van onzen prins Hendrik hem nog niet waarborgde tegen achterdocht. En toch is het in dien zin wel waar, dat het unheimische vermoeden van ongewettigde invloeden ten nadeele van den lande, als het ten slotte na lezing der verschillende opstellen akelig vaststaat, voornamelijk drukt op de aanwezigheid van zooveel prinselijke voornaamheid in de oorspronkelijke en ook in de latere deelhebbers. Alle andere industrieelen in Indië klagen over moreele mishandelingen; maar deze aristokratische winkel krijgt schildwachten voor de deur.

En wanneer de heer v. d. Kemp als de zeer zachtmoedige voorloopige konklusie zijner beschouwingen in het IIIe stuk neerschrijft: »dat de Billiton-quaestie mede op ons koloniaal »bestaan den stempel heeft gedrukt van gemis aan welge- »plaatste ambtelijke hoogheid,"

Als we dit gekonkel met expresselijk voor die gelegenheid gemaakte wetjes, verordeningen, wijzigingen en besluiten bijwonen met de wetenschap ten behoeve van wie — en wien?

Als we die reeks adviezen zien verdraaien, verwringen, de valsche rapporten op den staart trappen, de ongewenschte waarheden zien dood gezwegen ten behoeve van wie — en wien? — Dan is het geen jammer over de verloren millioe-

nen of over de haast verklaarbare onbeholpenheid van het indisch bestuur, dat ons treurig stemt — maar een vies en onaangenaam bewustzijn, dat de Billiton-Chinees ons met zijn gevaarlijkste ziekte heeft besmet: den Kongsie-geest. De hoofdindruk van deze stukken is *vrees;* niet-ongegronde afschuw, alsof we den adem roken van het Kongsie-spook, waarvoor enkele onzer organen waarschuwen, zonder dat wij het evenwel kunnen aantoonen, grijpen of vatten.

Is die vrees om andere redenen ongegrond? — Immers neen. Het volk schrijft aan Sinjeur den Duivel zekere hebbelijkheid toe om een' bestaanden tumulus gaarne te vergrooten. Welnu — onder de oorspronkelijke en de later aangenomene deelhebbers in de Billiton-Maatschappij is het zéér hooge, zéér aristokratische, tevens zeer rijke element zoodanig opgehoopt, dat de verleiding voor Zijne Helsche Majesteit wel bijzonder sterk moest worden. En het is dan ook, gelijk wij zeiden, geen rouw over de millioenen, die we toch waarschijnlijk niet gehad zouden hebben, maar spijt over het doorloopend bewijs, dat men het Satanae zoo gemakkelijk gemaakt heeft, zijne zonderlinge neiging te volgen.

De Tweede Kamer maakte aan dat privaat-genoegen een einde. Maar misschien zal nog eenmaal de rechterlijke beslissing worden ingeroepen, in hoeverre de notarieele akte van verlenging der concessie, die de handteekening draagt van een' Gouverneur-Generaal, rechtsgeldig is. De Kamer heeft er het hare van gezegd, in termen, zoo kras en duidelijk en brandmerkend, als misschien nooit in een harer vota....
».... *dat de overeenkomst.... is aangegaan met terzijdestel-*
»ling van de wettelijke bepalingen.... en dat bij deze over-
»schrijding van hare bevoegdheid de behartiging van 's lands
»belang niet op den voorgrond is getreden; — dat het Opper-
»bestuur.... zijne volle vrijheid handhave...." enz.

Aêmechtig liggen de strijdende partijen ter neêr, maar toch kon het nog zijn, dat het heele votum geen praktische gevolgen had. Immers, wien zal men aanspreken, wien beletten, wien beteekenen?

Wie de taaie levenskracht der Kongsies kent, zal niet veel hoop koesteren op een moreel bevredigenden afloop.

Onze zeden — niet onze wetten — brengen mede, dat de zoo hooggeroemde verantwoordelijkheid der ministers en hoogste waardigheidsbekleeders een wassen neus is. *Wie* werd er ooit feitelijk wegens wanbeheer voor den rechter gedaagd? Al ware de Billiton-zaak zoo vies als ze ons uit deze stukken toeschijnt, wat wel niet het geval zijn zal, want ze vindt nog verdedigers — dan nóg zou men éclat vermijden. Zelfs in eene vergadering van het Indisch Genootschap op 19 December 1882, speciaal belegd tot grondige bespreking der befaamde verlenging, onthield men zich angstvallig van eenige direkte persoonsaanwijzing en werd voor iederen naam, die in het debat kwam, de volstrekte vlekkeloosheid als dogma geproklameerd. Ik erken gaarne. dat *iets dergelijks meestal* fatsoenlijken mannen betaamt; dat het de vormen ter behandeling van een netelig vraagstuk verzacht, ja zelfs in skabreuse zaken alleen in staat is de openbare behandeling mogelijk te maken; ik erken ook dat men zoo doende buiten duels en vrij van den strafrechter blijft..., Maar waar blijft dan ons rechtsgevoel? In een hoekje weggemoffeld. — Waar die dierbare verantwoordelijkheid? — Verscholen in de plooien van het afgelegde ambtsgewaad. — Waar het vertrouwen op de behartiging van onze, *des volks*, belangen? — Kwijt. —

In Amerika, dat voor de veilheid zijner overheids-personen berucht wordt, vond men toch de kracht om een Tammanyring, eene Kongsie naar Amerikaanschen trant, te breken. Onlangs nog nam men assessoren der stad New-York in hechtenis wegens begunstiging van tramway-maatschappijen.

In China, in Rusland duikelt er nog al eens een machtige in 't niet. Bij ons wordt bovenal het decorum bewaard. Men schuift den delinquent zachtjes achter de schermen, waar hij zijn vollen invloed, helaas, behouden kan.

Ik geloof niet, dat zulks opwekkend werken kan bij de mindere ambtenaren. Laat ons dankbaar en roemend erkennen, dat èn onze ambtenaarswereld èn onze rechterlijke macht doorgaans toonbeelden van plichtsbetrachting zijn. — (Wees

ik u niet in 't voorbijgaan op den lagen kostprijs van 's gouvernements Banka-tin — en op de zeer welsprekende klachten der Billiton-Maatschappij over tegenwerking der ambtenaren?) — Maar ambtelijke zelfverloochening wordt niet gekweekt door wantrouwen in de rechtvaardigheid der Hoogen. Bij menigeen zullen de Billiton-opstellen het noodzakelijk vertrouwen zeer schokken. — Want het doodsche zwijgen, dat er nu al bijna vier jaren lang heerscht, na alles wat geschied is; het uitblijven van eenigen maatregel tot geruststelling van een argwanend publiek — ach, dat alles heeft, gelijk kool-oxyde in bloed, in ons zedelijk leven bloedvergiftigend gewerkt. — Wij wantrouwen nu al die rapporten en besluiten, wetten en verordeningen, nu we *zien* hoe ze gemaakt worden.

Ik zou, met ter-zijde-lating van de zeer groote sociale vraagstukken door dit Billiton-kabaal aangeroerd, den heer v. d. Kemp willen vragen: »Waarde heer! — Gij gaaft ons »in uwe opstellen eene onschatbare waarde aan erts. — Eilieve, »gij, die zóó te delven weet, kunt gij ook niet smelten? Zie, »het rechtsbewustzijn des volks heeft behoefte aan een life-»preserver, vulgo ploertendooder, om met vertrouwen het Kong-»sie-monster af te wachten. — Kunt gij uw erts niet omsmel-»ten in een handelbaren vorm? — Maak van uwe zes opstellen »één stuk — waarlijk, het zal geducht zijn. Voorshands onze »hartelijke dank — maar nu, nù vragen wij bovenal *een wapen*."

NADERE PROEVE VAN LITERATUUR-GESCHIEDENIS;

VOLTAIRE OVER SHAKESPEARE.

DOOR

F. VAN DER GOES.

Il est plus aisé de dire des choses nouvelles
que de concilier celles qui ont été dites.

VAUVENARGUES.

I.

De menschheid — want wij spreken tegenwoordig weêr van »de menschheid", zooals men voor honderd jaar deed — zal binnen korten tijd een eeuwfeest beleven, zooals er nog geen gevierd is.

In het gezegende land van Frankrijk zal men herdenken, met de geestdrift waarover een vrij en edelmoedig volk beschikt, den 14den Juli 1789, toen de avond van een zomerdag werd besloten met een optocht door de straten van Parijs en over de bruggen van haar schoonen rivier, en boven de hoofden van de wandelaars werden uitgedragen, als magere steltloopers voortschrijdende in de menschenhoopen waar zij het dichtst waren, de koppen van een aantal mannen, hoog gestoken op lange pieken. Deze processie met hare wonderlijke banieren, bestond uit lieden die vroolijk waren en verzadigd, want zij hadden gegeten

van de volle schalen en gedronken uit de zoete bekers, aangericht op de tafelen van de wraak. Het lange, lange vasten was eindelijk verkeerd in een overvloedig feest, en zij die nuchter gebleven waren, konden de handen uitstrekken naar spijs en naar drank.

Het zijn hunne uitspattingen aan den maaltijd die men zal herdenken. De dag waarop de Bastille viel, en honderd trouwe mannen door tienduizend havelooze schelmen werden doodgeslagen, is thans voor duizende en duizende der weldenkendste lieden het begin van een nieuw tijdvak in den vooruitgang van onze beschaving. Er is geen beschuldiging, die den bedrijvers van den aanslag behoeft te worden gespaard. De daad was onwettig, onrechtvaardig en onverstandig. Het was diefstal en moord. En thans is van Peking tot San Francisco en van de Kaapstad tot Archangel de uitnoodiging verspreid op deze zelfde plaats samen te komen en elkaar geluk te wenschen met de herdenking van gebeurtenissen, die door de bestorming der Bastille werden voorbereid en ingewijd. Ja, dit feit zelve is de symbolische voorstelling en het kort begrip van wat er sedert geschied is, zoodat het wel een zeer gewichtige reden moet zijn, waarom men thans de vijf werelddeelen bescheidt tot een bedrijf van vreugde op den eeuwdag van dit al te bloedige festijn. Niets geringer ook, dan het inzicht dat niet deze feestgangers de moordenaars en dieven waren, maar zij die een groot volk honderd jaar hadden gekrenkt in zijn recht; en dat hij, die een nachtelijk inbreker maakt tot een dood man op zijn drempel, doet gelijk de menigte, die zich bevrijdt van de vorsten en van de grooten die haar waren als hem de boosdoeners in zijn huis.

Wij, Nederlanders, die het hoogtijd van 1889 zullen gadeslaan, zullen niet nalaten elkaar te doen opmerken, hoe wijs zij-lieden doen, die hun oordeel opschorten over de dingen die zij zien gebeuren.

* * *

Met ónzen tijd heeft het begin der Revolutie deze overeenkomst, dat de behoefte aan ingrijpende hervormingen ook gevoeld wordt door een groot aantal onder hen, die niet in de eerste plaats door die veranderingen gebaat zouden zijn. De intellektueele beweging in Frankrijk was zoo wegslepend, dat zij tot zelfs de hovelingen onrustig maakte, en hun gevoelens opdrong, die vreemd waren aan hunne voorliefde en in strijd met hunne belangen. Nadat de Revolutie op hàre beurt slachtoffers had gemaakt, zijn de volgende regelen geschreven, maar noch het medelijden der vrouw, noch de verontwaardiging der aristocratie, heeft het gevoel van voldoening kunnen verbannen dat de schrijfster overstelpte, toen deze Bastille was gevallen.

»*Il est imposible,*" zegt zij, 1) *de se faire une idée de ce* »*spectacle; il faut l' avoir vu pour se le représenter tel qu'il* »*était. Ce redoutable fort était couvert d' hommes, de femmes* »*et d' enfants travaillants avec une ardeur inouie et jusque* »*sur les parties les plus élèvées du batiment et de ses tours.* »*Ce nombre étonnant d' ouvriers volontaires, leur activité, leur* »*enthousiasme, le plaisir de voir tomber ce monument affieux* »*du despotisme, ces mains vengeresses, qui semblaient être* »*celles de la Providence, et qui anéantissaient avec tant de* »*rapidité l' ouvrage de plusieurs siècles, tout ce spectacle parlait* »*également a l' imagination et au coeur.*

»*Personne n' a été plus épouvanté que moi des excès commis* »*à la prise de la Bastille; mais, comme aussi j' ai été témoin,* »*pendant plus de vingt ans, des emprisonnements arbitraires,* »*comme je n' avais jamais jeté les yeux, sans fremir, sur* »*cette citadelle, j' avoue que sa démolition m' a cause l' émotion* »*et la a joie la plus vive.*"

Die zoo spreekt is Madame de Genlis, de auteur van eene geheele boekerij van didactische en stichtelijke werken, de opvoedster der kinderen van den Hertog van Orleans — die zij meenam naar Parijs om het schouwspel te zien —: een

1) *Mémoires de Madame de Genlis;* Paris, Fermin-Didot & Cie., 1878; blz. 221.

vrouw zoo behoudend van beginselen, zuiver van zeden en hooggeplaatst als geen tweede ons hare mémoires heeft achtergelaten, om het nageslacht te doen zien, hoe in de achtenswaardigste rangen der vijanden van de Democratie, een ondragelijke begeerte naar vergelding kan worden gekweekt, door onrecht te doen gaan voor recht.

De weerklank van hare woorden wordt gehoord in St. Petersburg:

»*A la cour, l' agitation fut vive, et le mécontentement général: dans la ville, l' effet fut tout contraire; et quoique la Bastille ne fût aussurément menaçante pour aucun des habitants de Pétersbourg, je ne saurais exprimer l' enthousiasme qu' excitèrent parmi les négociants, les marchands, les bourgeois, et quelques jeunes gens d' une classe plus élevée, la chute de cette prison d' etat, et ce premier triomphe d' une liberté orageuse.*

»*Francais, Russes, Danois, Allemands, Anglais, Hollandais, tous, dans les rues se félicitaient, s' embrassaient, comme si on les eût dé livrés d' une chaine trop lourde qui pesàt sur eux.*" 1)

De Graaf De Ségur is de steller van deze belangrijke plaats, aan zijne gedenkschriften ontleend.

Zoon van den minister van oorlog, onder Lodewijk XVI, zelf gezant te St. Petersburg en vertrouwde van Keizerin Catharina, geboren edelman en zijn afkomst noch de gevoelens die hij aan haar verschuldigd was, ooit verloochende, zelfs niet toen hij met Lafayette de Amerikanen tegen hunne wettige meesters, de Engelschen, hielp ondersteunen, heeft De Ségur met voldoening het bericht uit Parijs ontvangen en met welgevallen den indruk waargenomen, dien het maakte op de cosmopolitische hoofdstad van het Noorden.

Deze citaten zouden genoeg zijn om te bewijzen, indien men het nog niet wist, dat de groote 18e-eeuwsche beweging,

---

1) *Souvenirs et Anecdotes par le Comte de Ségur*; Paris, Fermin-Didot & Cie., 1879; blz. 170.

althans in hare laatste periode, met de diepste bewustheid van de zijde der tijdgenooten, werd voltrokken. De jaren vóor de Revolutie waren zoo rijk aan idealen, zoowel in de literatuur als in de politiek, dat het menschdom gelukkig zou geweest zijn, als een gering gedeelte er van bereikt was geworden.

In de volgende bladzijden zal een reeks van veranderingen in een klasse van denkbeelden worden beschreven, die ten slotte uitliepen op een vernietiging van het bestaande, waarvan de slechting van de Bastille niet anders was dan eene herhaling in een nauwverwante orde van zaken.

II.

De methode waarvan ik in deze bladzijden een nadere proeve wensch te geven, onderscheidt zich in geen enkel principieel opzicht van de methode, die sedert verscheidene jaren in de literatuurhistorie is gebruikt. Dit juist is hare voornaamste aanbeveling, dat zij niets anders wil zijn dan een consequente toepassing van de denkbeelden, waardoor de vooruitgang der wetenschap ook in deze dingen wordt gekenmerkt. Zoo wij in ons land daar weinig van bespeurd mogen hebben, kan dat ons niet beletten te gelooven, dat tegelijk met de literaire kunst en de literaire kritiek, de literaire geschiedenis wederom de aandacht begint te trekken.

Inderdaad schijnt de methode die ik bedoel, voor de hedendaagsche beschouwing van dit onderwerp het bruikbaarste te zijn. Met de ontwikkeling der natuurkundige wetenschap heeft de geschiedenis der letteren dít gemeen, dat men telkens meer zorg is gaan wijden aan het onderzoek der beginselen. Eerst bij het kennen der redenen begint ons weten. Door de gelijkheid der verschijnselen getroffen, is men tot de ontdekking gekomen van een aanverwante gelijkheid in de oorzaken. Men heeft toen gezien, dat ook in de daden der menschen een groote regelmatigheid is op te merken. Van dit tijdstip af, heeft men er naar gestreefd die regelen op te sporen om te verklaren, wat vroeger, of als onoplosbaar

werd beschouwd of overgelaten was aan de speculatien van schrijvers, wien het groote stelsel van oorzaak en gevolg niet had getroffen. Het is natuurlijk dat men naar een manier heeft gezocht om dit nieuwere onderzoek uit te voeren, en even natuurlijk dat men van de reeds genoemde wetenschap het systeem heeft overgenomen. Men weet, dat dit het laatste was van deze twee methoden om uit een verschijnsel tot de oorzaak op te klimmen, door òf het verschijnsel afzonderlijk te bestudeeren en uit hare eigenschappen volgens eene redeneering de oorzaak af te leiden, òf door eenige gelijksoortige verschijnselen te vergelijken en zoo het toevallige van het onvermijdelijke scheidende, de oorzaak van het blijvende in het verschijnsel te leeren onderkennen van de oorzaak van het bijkomstige.

Het behoeft niet te worden gezegd, dat men dit tweede stelsel eerst dan toepast, wanneer men van de regelmatigheid in de zaken die men wil onderzoeken, overtuigd is, of althans wegens analogie met andere studiën, die regelmatigheid verwacht te zullen vinden. Maar evenmin schijnt het noodig er bij te voegen, dat het alleen deze methode is, waarvan men zich resultaten belooven mag, die het gewilde doel eenigermate nader komen. Het onderscheid tusschen de beide manieren komt in de literatuur-geschiedenis hierop neer, dat men volgens de eerste, uit de gegevens der psychologie zou opmaken, welke de beweegredenen zijn geweest, die een auteur bij zijn arbeid hebben geleid, en volgens de tweede zou besluiten uit de vergelijking van een aantal geschriften van denzelfden tijd, door welke oorzaken deze verschillende auteurs gelijksoortige werken hebben voortgebracht. Reeds uit deze bewoordingen blijkt de grootere voortreffelijkheid van het laatste systeem. Want een gelijksoortige productie onderstelt een gelijksoortige oorzaak, een algemeen motief dat de schrijvers beheerschte en dat sterker was dan hunne persoonlijke neigingen en hunne bijzondere temperamenten; sterker, omdat aan deze groote kracht de overeenkomst moet worden toegeschreven in hunne werken, die anders zou hebben verschild, zooals zij zelven verschilden.

Men gevoelt dat de methode, die zich tevreden stelt met de zielkundige ontleding van een enkel individu, nooit deze oorzaken zou aan het licht brengen. Want, terwijl de andere, door het vergelijken van de geschriften, zoowel de grootere als de kleinere motieven leert kennen, en derhalve ten slotte het gewenschte samenstel der drijfveeren ontvouwt, kunnen de onzekere bevindingen der psychologie niet beslissen, of het behandelde geval een uitzondering of een type is, of hier een complicatie van oorzaken heeft gewerkt, dan wel één overheerschende.

Met het toenemen van de overtuiging, dat de verschijnselen in de letterkundige geschiedenis moeten worden toegeschreven aan de samenwerking van grootere en geringere oorzaken, gaat gepaard de toepassing van dit vergelijkende stelsel van onderzoek. De ontdekkingen der wetenschap, die deze methode aan de hand doen, worden op hunne beurt door het toepassen der methode bevestigd en vermeerderd. Tegen den aandrang van deze wederzijdsche hulp kan men de traagheid van het menschelijk vernuft niet bestand achten.

* * *

De lezer, die zich met het bovenstaande vereenigt, beseft, dat tegenwoordig deze studie van de literatuurgeschiedenis onmisbaar is. Onze beschouwing is dan ook dermate kenmerkend voor onzen tijd, dat zij onbewust gedeeld wordt door zeer velen, die het vraagstuk niet opzettelijk hebben onderzocht. Men vindt bij de meeste schrijvers eene lofwaardige liefde voor generalizeeren. Maar nog op zeer verre na niet algemeen genoeg is het bewuste streven, in plaats van die verspreide, half uitgewerkte en willekeurige formules, te stellen algemeen geldige en nauwkeurig geformuleerde waarheden. Het zal reeds een groote vordering zijn, wanneer men er in slaagt uit den chaos der literarische bewegingen eenige der grootere en kleinere oorzaken te ontwikkelen, die men vroeger voor onoplosbare raadselen hield. Een onwaardig geslacht is het, dat niet eenige ontsluierde geheimen meer in de wereld achterlaat dan zij bij zijn geboorte bezat.

Dit opstel zal niet worden besloten dan nadat ik mij voor

een tweede keer de gelegenheid zal hebben gegeven, deze beginselen te betoogen. Uit een overzicht van de literatuur over het onderwerp van deze bladzijden, zal blijken het steeds duidelijker streven naar eene methode, zoo ik meen, in haren volledigsten vorm thans voor het eerst toegepast op eene stof, die overigens zoo weinig de bekoorlijkheid van het nieuwe bezit, dat reeds vóor mij verscheidene auteurs zich hebben verontschuldigd, wegens het herhalen van bekende zaken.

III.

In de zeventiende eeuw wisten de Europeesche volken weinig af van elkaars letterkunde. Het publiek gevoelde geen behoefte kennis te maken met voortbrengselen van uitheemsch vernuft, en de middelen van vervoer naar vreemde landen waren te weinig geriefelijk en te kostbaar, om door anderen dan door bijzonder rijke of voortvarende reizigers te worden gebruikt. Een groote mate vooringenomenheid tegen buitenlandsche literatuur versterkte bovendien de materieele moeilijkheden der gemeenschap, en eerst in een volgend stadium der beschaving begon dit dubbele beletsel aan kracht te verliezen. Met de algemeene oorzaak van dit verschijnsel is nauw verwant de complicatie van eenige kleinere. In dit tijdperk eener cultuur, die door den aanval op de Katholieke kerk voor het eerst blijken van zelfstandigheid had gegeven, paste nog niet een geheel moderne liefde voor de fraaie letteren. Ik spreek niet van de weinige mannen, die zich onderscheidden van de groote menigte, maar deze was nog geheel in theologische bespiegelingen verzonken en de eenige geschriften waarvan zij kennis nam, anders dan voor tijdverdrijf, waren kerkelijke pamfletten of boeken over godsdienstige leerstellingen. Een weinig philosophie en wat physica begon tegen de laatste jaren vóor 1700 in de onderwerpen der openbare debatten eenige afwisseling te brengen. Hoe meer deze eeuw nadert, hoe moderner de publieke opinie er begint uit te zien. Het best is deze vooruitgang te volgen in de deelen van het Journal des Sçavans, dat van 1665 tot in onze dagen is voort-

gezet. Het aantal bladzijden, waarin niet-gewijde stoffen worden besproken, is in de eerste jaargangen zeer klein 1). Langzamerheid beginnen de genoemde profane studiën een grootere ruimte in te nemen, maar de oude traditie is bij dit zoowel als bij alle andere journalen in de 18de eeuw bewaard gebleven, dat de uittreksels en kritieken van theologische boeken steeds de eerste artikelen vormden. De belletrie evenwel moest nog lange jaren wachten, voor men haar telde bij de onderwerpen, waarover men in ernstige tijdschriften van gedachten kon wisselen, en alvorens dit misverstand was opgeruimd, bleef de letterkundige kritiek een vernuftig spel of een arglistig wapen in handen van lief hebbers en hovelingen, die het gezag van de gewoonlijk laaggeboren poëten als een inbreuk beschouwden op hunne rechten en verdiensten. Aan het Fransche hof leefden in dezen tijd een aantal pedante en onwetende dilettanten, die tegen de groote dichters een onafgebroken oppositie voerden en door hunnen staat en persoonlijken invloed een schijn van beteekenis gaven aan de laffe insolentiën, die zij in pamfletten en hekeldichten onder de kleine kringen van literatuur-beoefenaren deden circuleeren. Zij hebben het leven van Corneille en Racine niet weinig verbitterd, en zelfs de openbare eer, die Lodewijk de Koning aan Molière bewees, kon den komediant-auteur niet voor hunne aanvallen bewaren.

Zoolang de groote stroom van de intellectueele beweging zich in deze dingen niet had doen gevoelen, kon men bij de menschen, die literairen arbeid als een geenszins gedistingeerde bezigheid beschouwen, geen belangstelling verwachten voor wat er buiten hunne grenzen in de letterkunde voorvalt.

Het is evenwel opmerkelijk genoeg, en één dier schijnbaar zonderlinge tegenstrijdigheden in het samenstel van grootere en kleinere oorzaken, die aan een tijdvak zijn karakter geven, dat juist een der vooroordeelen van deze periode op de ont-

1) Ik heb de aanteekening verlegd van een plaats bij een hedendaagsch auteur, die de oudste jaargangen van dit werk een theologisch tijdschrift noemde. Voor iemand die deze deelen opslaat, is de vergissing zeer begrijpelijk.

wikkeling van althans één dichtsoort gunstig heeft gewerkt. Ik bedoel den bijgeloovigen eerbied voor de klassieke dichters en voor hunne kritische leerstellingen. De omstandigheid dat Aristoteles, die tot zeer ver in de 17de eeuw gold voor den vader van alle wetenschap en wijsbegeerte, dat hij zich over de dramatiek en hare regelen had uitgelaten in bewoordingen, die de dogmatische zin der dagen niet naliet tot een uitvoerig systeem aan te vullen, werd niet vergeten. Hem hierin na te volgen, de eischen, die men van hem afkomstig waande, op de levende dichters toe te passen, kon geen nutteloos werk zijn. De overlast, de dramatische literatuur in naam van Aristoteles aangedaan, werd eenigermate opgewogen door het respect, dat men, ook in naam van hem, voor haar beweerde te gevoelen. Bijna de eenige kritische geschriften uit dien tijd, die niet volslagen onzin zijn of louter persoonlijke beleediging, komen voor onder de besprekingen van tooneelstukken.

Het is waar, dat nog veel moest gebeuren eer men er toe kwam, in deze voorliefde ook de uitheemsche, en met name de Engelsche dichters te doen deelen. Zoozeer was men doordrongen van de uitnemendheid der eigen literatuur en van de onaantastbare waarheid der regelen, waarnaar zij was voortgebracht, dat de geleerden, die met het bestaan der dramatiek aan de overzijde van het Kanaal bekend mochten zijn, haar zonder nader onderzoek als barbaarsch verwierpen. De groote menigte deelde het bijgeloof der geletterden of was van deze zaken totaal onkundig. Zoo enkelen hunner al eens een avond in een Londenschen schouwburg hadden doorgebracht, dan hadden zij toch te weinig oordeel des onderscheids, om zich van de eigenaardigheden der vreemde kunst rekenschap te kunnen geven. Die er iets van begreep, begreep vooral dat hij onder heidenen geraakt was, die om Aristoteles zooveel gaven als om hunne koningen, die zij zich niet schaamden het hoofd af te slaan of over de grenzen te jagen.

De achttiende eeuw brak aan, voordat de naam van Shakespeare met opzet in Frankrijk was uitgesproken.

* * *

Men vestigt zich niet in een vreemd land, en onderneemt daarheen geen reizen met het doel zijn bevindingen te laten drukken, vóordat men de gelegenheid heeft gehad iets van dat land te vernemen of zijn nieuwsgierigheid door verhalen van voorgangers opgewekt gevoelt. Er dan eenmaal wonende of van zijn bezoek teruggekeerd, kan de verkregen kennis van uitheemsche toestanden ook nuttig worden gemaakt voor anderen. Het tijdvak in de beschaving van een volk, waarin men zijn buren voor barbaren houdt, moet voorbij zijn, eer men in de literatuur reisbeschrijvingen en brieven van landgenooten uit vreemde plaatsen aantreft. En, is de beschaving eenmaal zoo ver gekomen, dan kunnen geschriften van dezen aard wederom medehelpen haar verder te brengen.

Deze wederzijdsche invloed van de intellectueele ontwikkeling op de letterkunde, en van de letterkunde op het intellect, moet men in het oog houden, om de bekendheid van het Fransche publiek met de Engelsche schrijvers vóor het optreden van Voltaire te kunnen begrijpen.

Het is waar, dat die bekendheid zeer gering was, maar het is onwaar, dat zij in 't geheel niet bestond.

*
* *

Een veel geciteerde reisbeschrijving is die van den Sieur Sorbière, wiens Relation d'un Voyage en Angleterre in 1677 te Keulen gedrukt werd. Een twintig jaar later verscheen er bij A. Schouten te Utrecht de Gedenkwaerdige Aanteekeningen gedaen door een Reisiger in de jaaren 1697 en 1698 van geheel Engeland, Schotland en Ierland. Het derde en uitgebreidste verhaal van deze soort is het relaas der Merkwurdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und Engelland, in 1710, 11 en 12 ondernomen door Herrn Zacharias Conrad von Uffenbach, eerst veertig jaar naderhand met behulp van zijn broeder en reisgenoot uitgegeven.

Uit werken als deze moet men de meening, die op het vasteland over Engelsche literatuur gangbaar was, leeren kennen, zoolang sporen van invloed in de fraaie letteren-zelve

onherkenbaar blijven en de literatuur er van zwijgt. Wat deze reizigers er van meêdeelen is luttel en bovendien zonder opzettelijke studie van het onderwerp te boek gesteld, inderdaad niets meer dan de indruk van een voorbijganger. Waarschijnlijk is dit de reden, dat de bekende auteurs Uffenbach en Sorbière over letterkunde niet zijn geraadpleegd. Evenwel komt het mij vóor, dat juist de onbeduidendheid van hunne opmerkingen, aan hunne getuigenissen een niet gering historisch gewicht schenkt. In deze periode is noch de kunst, noch de politiek een zaak van openbare belangstelling, allerminst de dramatiek van een vreemd land. Het is al wel als men er genoeg naar kijkt, om terloops de opmerking te maken, dat er verschil is tusschen wat men daar in de schouwburgen ziet en thuis.

»Les Comédies, zegt de Franschman, les Comédies n'auraient pas en France toute l'approbation qu'elles ont en Angleterre.

Les Poëtes se moquent de l'uniformeté du lieu et de la règle de 24 heures. Ils font des Comédies de 25 Aout et après avoir représenté an 1re acte le mariage d'un prince, ils représentant tout d'une suite les belles actions de son fils et lui font voir bien du pays."

Behalve door de groote onregelmatigheid van het Engelsche drama wordt de auteur ook door het gemis van rijm getroffen:

»Les Comédies sont en prose mesurée qui a plus de rapport au langage ordinaire que nos vers, et qui rend quelque mélodie.

Ils ne peuvent s' imaginer que ce ne soit une chose importune d' avoir continuellement l' oreille frappée de la même cadence; et ils disent que d' entendre parler deux ou trois heures en vers Alexandrins, en voir sauter de censure en censure, est une manière d' exprimer moins naturelle, moins divertissante. En effet il semble qu' elle s' éloigne autant de ce qui se pratique dans le monde, et par conséquent de ce que l'on veut représenter, que la manière Italienne, de reciter les Comédies en musique, s' égare et extravague au delà de la nôtre."

De lichte kritiek waaraan de schrijver hier de manier zijner

landgenooten onderwerpt, in een tijd toen het gezag van Corneille en Racine de geheele literaire wereld beheerschte, is een teeken van wat de kennismaking met vreemde voorbeelden kan uitrichten. Zij doet ons voorzien wat het worden zal, vijftig jaar later, als de theoriën van de meesters reeds van een anderen kant zullen zijn aangevallen en de algemeene beschaving weer een halve eeuw gevorderd is.

Sorbière erkent nog dat de Engelsche tooneeldichters zeer goed slagen in het voorstellen van hartstochten, van deugden en ondeugden; evenmin een kleine verdienste in de schatting van een Franschman, die aan de conventioneele karakterteekening van het inheemsche drama gewend was. Zijn conclusie is de eerste, en de onmisbare stap om te komen tot waardeering van vreemde toestanden: mais il ne faut pas disputer des gouts, et il faut mieux laisser à chacun abonder en son sens.

Ieder die de autoritaire en eenzijdige kritiek van dezen tijd in Frankrijk kent, zal het liberale van deze bespiegeling waardeeren.

De Hollandsche reiziger heeft geen lust om zich voor iets zoo onbeduidends als een letterkundig geschilpunt warm te maken:

»Een ieder handeld na zijn neigingen en welgevallen en wat mij aangaat, ik bemin bijna zoowel een groene als een geele malligheid, en ik word om zulk slag van geschillen nooit hevig."

Niet, dat hij geen onderscheid heeft gezien. — »Daar is een groot geschil tusschen de Engelschen en de Franschen over de zamenstelling der comédien. Want men spot hier met de vereeniging van den dag, plaats en duur en met al de wetten van 't Theatre van Aristoteles en met die van andere Landen. Ze maaken ook geen meer zwaarigheid om vier of vijf personen in een vertoond stuk in 't gezicht van all' de aanschouwers te doorsteeken."

Toch is er een ding dat hem kwaad maakt; n. l. dat de Engelsche tooneelschrijvers de Franschen navolgen en hen tegelijkertijd, in plaats van hun dankbaar te zijn, bespotten

en beleedigen. Deze laatste opmerking niet uitgezonderd, vindt men in deze Aanteekeningen, in korte woorden de geheele kritiek van de 18e Eeuw op Shakespeare en de latere pöeten terug. Evenwel is, ook in deze citaten, een begin van twijfel aan de uitsluitende voortreffelijkheid der Fransche dramatiek, die ook de Hollandsche was, niet te miskennen.

Zoo ver als het noemen van personen gaan deze beide weetgierige lieden niet. Uffenbach is stellig een der eerste vreemdelingen, die zich in de Londensche schouwburgen naar de namen van de auteurs geïnformeerd heeft. Ook hem raakt de literatuur nauwlijks de koude kleeren; zijn gemoedelijke zin voor het curieuze wordt gestreeld telkens als hij weer een avond in een loge of in den bak doorbrengt, en hij noteert nauwkeurig de stukken en de schrijvers met een enkele spelfout, die zijn geringe kennis van de geschreven taal aan het licht brengt. Hij is iemand die men meer om hetgeen hij verzwijgt citeeren moet, dan om hetgeen hij zegt. In zijn Duitsch zijn niet eens woorden om over literatuur en literaire kritiek te spreken. Comediespelen noemt Uffenbach »agiren"; een stukvertoonen »präsentiren". En blijkbaar voor het eerst lazen Duitsche oogen hem op een Engelsch programma en schreven Duitsche vingeren, hoewel nog zonder eenige ontroering, den naam van Shakespeare: »Abends aber waren wir im the Queens Theatre in the Hay-Market, und sahen: Othello Moor of Venice written by the Immortal Shakespear. Es war ein schönes Stück, auch deszwegen voller Menschen". Othello enz. is zonder twijfel van een affiche overgeschreven. De tooneeldirectïen in Londen begonnen voor Shakespeare weêr reklame te maken. De onbewuste lofspraak van iemand, die niet beter wist te doen, dan precies te noteeren wat hij aan de deur gelezen had, is een karakteristiek trekje in het tafereel van dezen tijd. Tusschen Uffenbach en Lessing moet er veel gebeuren. Ongeveer hetzelfde tijdsverloop scheidt het reisverhaal van Sorbière en de Lettres sur les Anglais van Voltaire.

* * *

Behalve door de verhalen van reizigers, werd de politieke opinie over Engelsche literatuur geleid door berichten van landgenooten, die aan de overzijde van het Kanaal voor korter of langer tijd waren gevestigd. Van dezen noem ik Saint-Evremond en Destouches, den tooneelschrijver. Op hen volgt chronologisch Voltaire.

Saint-Evremond, de bekende viveur, was in 1661 naar Engeland gegaan om te ontkomen aan het gevaar van in de Bastille te worden gezet. Van een vorig verblijf was hem deze plaats bekend; en het is opmerkelijk dat Saint-Evremond en Voltaire wegens hetzelfde vergrijp in de gevangenis hebben gezeten en om gelijke reden naar één land van ballingschap togen. Ook Saint-Evremond werd beschuldigd van aardigheden ten koste van de overheid; hij dîtmaal op den kardinaal-regent Mazarin, die hem drie maanden vast liet houden. Na den dood van Mazarin, wist men den jongen koning tegen Saint-Evremond in te nemen, door hem geschriften voor te leggen, waarin hij het landsbestuur tijdens de minderjarigheid van den vorst doorhaalde. Saint-Evremond moest vluchten als hij niet weer in de Bastille wilde komen. Londen en het hof van Karel had hij leeren kennen, als lid van een gezantschap, dat in 1660 van wege de Fransche kroon het herstel der Stuarts had helpen vieren. De letterlievende losbollen, waaronder de Hertog van Buckingham uitmuntte in dubbelen zin, namen hem spoedig in hun intimiteit, en hij raakte ook met de dichters Waller en Cowley en met den filosoof Hobbes bevriend. Saint-Evremond heeft zijn eigen land nooit terug gezien; ook toen zijne vijanden dood waren en alle gevaar voor hem geweken was, weigerde hij weerom te komen. Zijn liberale begrippen verschilden te veel van de ideën, die het veilig was in Frankrijk toegedaan te zijn. Toen hij als een stokoud man in 1703 stierf, was hij zoo zeer een Engelschman geworden, dat men in de abdij van Westminster bij de andere vernuften een gedenkteeken voor hem oprichtte.

De reis van Voltaire in Engeland is niet anders dan een reproductie van het verblijf van Saint-Evremond. De gewij-

zigde tijdsomstandigheden maakten de gevolgen verschillend van omvang, die anders alle punten van overeenkomst met elkaar hebben. Toen Saint-Evremond leefde, was de beschaving in Frankrijk nog niet genoeg gevorderd om aan de kennismaking met vreemde toestanden iets te hebben; Voltaire vond de publieke opinie juist van pas ontwikkeld, om door één krachtigen stoot een nieuwe periode in te treden. Thuis het despotisme ontvluchtend, kregen beiden in het vreemde land denzelfden indruk: de grootere zelfstandigheid van het individueele denken, de ruimere verspreiding van vrijzinnige begrippen in Engeland dan in Frankrijk, is door beiden sterk gevoeld. Met dit gevoel kon Voltaire iets uitrichten, Saint-Evremond niet. De één is een hervormer geworden, de andere een correspondent over curieuze bijzonderheden uit den vreemde. Voltaire doorzag het verband tusschen oorzaak en gevolg in het contrast van hier en ginds, Saint-Evremond begreep er niet veel meer van dan een tourist begrijpt. Voltaire kwam in drie jaar verder in de geheimen van het Engelsche leven, dan Saint-Evremond in veertig, want Voltaire behoorde tot een geslacht dat naar veranderingen haakte, en Saint-Evremond was blijde dat hij zijn hachje bewaard had en rustig kon leven onder de bescherming van drie opeenvolgende koningen. Op de uiterst merkwaardige gelijkheid van deze beide gevallen zullen wij in een volgend hoofdstukje terug komen. Nog één punt moet hier worden genoemd; beide vreemdelingen namen hunne literaire denkbeelden van hunne gastheeren over, zoodat wij bij Voltaire de meeningen van Pope en Addison vinden, bij Saint-Evremond die van de Restauratie-dichters. Voor zoo ver er in Engeland een kritiek bestond, was zij Fransch, en alleen het groote publiek, dat zich met aesthetische bespiegelingen niet ophield, bleef houden van de oude, onregelmatige dichters, waaronder Shakespeare reeds lang de populairste was. Saint-Evremond had te lang geleefd te midden van de vooroordeelen der Fransche kunstleer, dan dat hij nieuwsgierig zou geweest zijn naar een dichter, die bij zijn eigen landgenooten, althans in de gezelschappen waar *hij* verkeerde, niet geteld werd. Zich patriot-

tischer te toonen dan de Engelschen-zelf, kon van Saint-Evremond niet verlangd worden. Zoo min als een Franschman uit dezen tijd had hij een letterkundige opvoeding genoten, die hem tot zulke excessen in staat stelde, en hij zou een wonder-mensch geweest zijn, wanneer hij de bezwaren was te boven gekomen, die de beperkte gedachtekring in beide landen bevatte. Hij was een auteur zooals men in de hofkringen in deze dagen auteur was. »C'est un Homme du Monde, qui dans une grande oisiveté cherche à passer agréablement le tems et qui écrit tantôt sur un sujet, tantôt sur un autre, uniquement pour s'amuser: c'est un Bel-Esprit qui pense à se divertir, et à divertir un certain nombre d'Honnêtes-gens avec qui il est en commerce." Zoo beschrijft hem zijn biograaf en tijdgenoot, Des Maizeaux, die in deze woorden eenige trekken van het geheele tijdvak samenvat.

Dit zijn de redenen waarom Saint-Evremond in de zeven deelen van zijn werken, in geen van zijn brieven, préfaces, discours, réflexions, dialogues, den naam van Shakespeare noemt. Eéns citeert hij een van zijn historische drama's, Hendrik de Achtste; Madame Mazarin, zijne correspondente en beminde gebiedster, in een reeks van der gezondheid schadelijke zaken opsommende: entendez tous les soirs ou la Comédie de *Henri VIII*, ou celle de la *Reine Elizabeth*. De wélingelichte uitgever van Saint-Evremonds werken teekent hierbij aan: toutes les Pieces du Théatre de ce tems-là sont extrêmement longues et fort ennuyeuses. Niet anders spreekt de brave John Evelyn in zijn dagboek: I saw Hamlet Prince of Denmark played, but now the old plays began to disgust this refined age, since his Majesties being so long abroad. Tusschen de woorden van Evelyn en Saint-Evremond en Des Maizeaux is telkens een tijdsverschil van ongeveer twintig jaar; het laatste moet geschreven zijn in 1704. Uit geen ander stelsel van citaten blijkt zoo duidelijk, dat van de 17de eeuw voor de reputatie van Shakespeare in vreemde landen niets te verwachten was.

Evenwel is Saint-Evremonds verblijf in Engeland nuttig geweest voor de letterkundige ontwikkeling van zijn land-

genooten. Het tooneel was aan het hof van Karel II een zeer geliefde uitspanning. De actrices die toen voor het eerst werden toegelaten, zijn tevens de beroemdste demi-mondaines van den tijd. Niet ten onrechte ging van den komedie een roep uit, waardoor hij in de burgerklasse gelijk werd gesteld met andere publieke plaatsen van het minste gehalte. Dit en de soort van stukken die er gespeeld werden, vervreemdden het groote publiek van de schouwburgen, die door opera's, kluchten en balletten aan den gang werden gehouden. Tot de literatuur kan men alleen rekenen de blijspelen van de auteurs, die te zamen bekend zijn als de Restauratie-dichters. Shadwell, Etheridge, Dryden, Davenant, het would-be buitenbeentje van Shakespeare, onder de oudste; Wycherley,Congreve, Farquhar en Vanbrugh bij de lateren. Saint-Evremond heeft van deze schrijvers zijn ideeën overgenomen. In de stukken van zijn Londensche vrienden prijst hij de groote natuurlijkheid en de zorgvuldigheid van de karakterteekening. Wat hij van hun gebrek aan regelmaat in den zin der Fransche kritiek zegt, is even liberaal als de reizigers die wij hebben aangehaald. »»Il faut avouer que la régularité ne s'y rencontre pas, mais les Anglois sont persuadés que les libertés qu'on se donne pour mieux plaire, doivent être préférées à des Regles exactes, dont un Auteur stérile et languissant se fait un art d'ennuyer."

Daarentegen is geheel in den geest van het verfranschte hofpubliek zijn opinie over de treurspelen »il me suffira de dire qu' aucune Nation ne saurait disputer à la nôtre, l'avantage d'exeller aux tragédies. Pour celles des Italiens elles ne valent pas la peine qu'on en parle ;..... Il y a de vieilles Tragédies Angloises, où il faudroit, à la vérité, retrancher beaucoup de choses; mais avec ce retranchement, on pourroit les rendre tout-à-fait belles. En toutes les autres de ce tems-là vous ne voyez qu'une matière informe et mal digérée, un ammas d'Evénemens confus; sans considération de Lieux, ni des Tems ; sans aucun égard à les Bienséances; les yeux avides des assistans du spectacle y veulent voir des meurtres, et des corps sanglants. En sauver l'horreur par des Recits, comme

on fait en France, c'est oter à la vue du Peuple ce qui le touche de plus."

Om over een oordeel als dit heen te komen, moest voor de Fransche kritiek nog heel wat tijd verloopen. Het moderne bij Saint Evremond steekt hierin, dat hij de oude Engelsche tragedies kende en in zijn meening, dat zij met eenige veranderingen goed te maken zouden zijn. Wat hem betreft, moet men overigens niet vergeten, dat hij kans heeft gezien meer dan veertig jaar in het land te wonen, zonder er de taal van te leeren, tenminste zonder er goed in thuis te raken. Dat hij een Engelschman onder de Engelschen is geworden komt daarvandaan, dat de Engelschen van dezen tijd veel van Franschen hadden.

De Fransche beschaving was in zijn eeuw de eerste van Europa; binnen hare grenzen lag de wijsheid van de wereld, toen Voltaire zijn leven begon, werd haar invloed reeds door de Engelsche opgewogen en met de vorderingen dezer laatste viel weldra samen de vooruitgang van de menschheid.

* *
*

Destouches heeft met Saint-Evremond veel gemeen. Even als hij is Destouches in de gelegenheid geweest, het Londensch tooneel op de plaats zelve te bestudeeren. Van 1717 tot 1723 heeft hij daar gewoond. Dezelfde dingen hebben hem getroffen die door zijne voorgangers waren opgemerkt. Het onderscheid tusschen hen is het verschil in den tijd waarin zij leefden. Saint-Evremond is een echte zeventiende-eeuwer; een grand-seigneur, die om literatuur niet veel meer gaf dan om andere dingen die hem amuseerden. Hij zou het een paradox hebben genoemd, wat men zich in de achttiende eeuw steeds meer bewust werd, dat in het toegedaan zijn van eenig literair beginsel een groote mate van levensernst kon besloten zijn. Van het oude Engelsche theater sprekende zou Saint-Evremond als eene algemeen erkende waarheid hebben aangenomen, dat het niet halen kon bij het Fransche. Zoover was Destouches niet, om dit te betwijfelen, maar wèl is in hem zichtbaar de vooruitgang van de kritiek, die de publieke opinie rekenschap begon te vragen van hare oor-

deelvellingen en zelve redenen aanvoerde om te staven, wat een vroeger geslacht op goed geloof voor axioma's hield.

De onregelmatigheid, de overlading van de intrige zijn de gebreken van de Britsche dichters; de natuurlijke karakters en de voortreffelijke dialoog zijn hunne deugden. Destouches is de eerste die uitdrukkelijk zegt, dat dit inderdaad deugden en gebreken zijn. De ouderwetsche gemoedelijkheid, dat over smaken niet te twisten valt, is verdrongen door een moderne behoefte aan kritiek. Destouches doet meer dan constateeren met de verbazing van een reiziger uit een naieven tijd, ook meer dan ignoreeren wat hem niet bevalt of wat hij niet begrijpt. Toch zou men zeggen dat hij de fouten van de Engelsche stukken zwaarder laat wegen dan b. v. Saint-Evremond doet. Zijn voorrede bij de bewerking van Addisons *Drummer* is vooral niet liberaler dan het verhandelingetje van Saint-Evremond over la Comédie-Angloise. Om den vooruitgang in deze geschriften te begrijpen, moet men letten op den invloed van een machtige oorzaak van de letterkundige bewegingen, op den invloed die de auteurs onder elkaar en op het publiek uitoefenen. In de vorige bladzijden hebben wij gezien dat de motieven die de geheele periode beheerschen, door de bijzondere omstandigheden waarin de Engelsche literatuur verkeerde, werden versterkt. De verachting van Saint-Evremond voor het oude treurspel zou minder groot zijn geweest, als de hofdichters die hij kende, daar minder laag op hadden neergezien. En zoo zou ook Destouches de zonden tegen de regels en de overdreven drukte van de Engelsche dramatiek niet zoo kwalijk genomen hebben, als hij niet van de ideën van Addison over deze zaken had afgeweten. Dat Addison en de anderen zoo dachten, was natuurlijk. Toen zich voor het eerst een systeem van kritiek in Engeland openbaarde, kon het niet anders dan behept zijn met een eerbied voor kunstwetten, voor ingetogenheid in taal en karakterteekening, als in een niet zeer gevorderd tijdvak alleen bestaanbaar is. Reeds Dryden had het ondervonden; iemand die over de theorie van de literatuur ging schrijven, kon enkel schrijven dat Boileau en Horatius uitstekende ver-

breiders waren geweest van de Aristoteliaansche waarheden. De particuliere invloed van Shakespeare, die nooit geheel is opgeheven, vormde met de liberale wetenschap der dagen een zonderlinge vermenging van tegenstrijdigheden, die tot in de geschriften van den beroemden Blair merkbaar zijn. Eerst toen, bij het voorbijgaan van de 18e eeuw, de intellectueele beweging steeds wegslepender werd, kon de tijd aanbreken voor een nieuw stelsel van letterkundige aesthiek, zooals de dichter Wordsworth haar heeft aangeduid.

Op Destouches heeft dus de bekendheid met Addison een reactionnairen invloed gehad, en wel zoo sterk dat het tijdsverschil met Saint-Evremond er door geneutraliseerd werd. Zoo zij beiden tot dezelfde slotsom kwamen, moet de algemeene oorzaak bij Destouches, tegengewerkt zijn door de bijzondere waarvan Saint-Evremond vrij gebleven was. De liberaliteit van den laatste komt voort uit een gelukkige afwezigheid van literaire theoriën; het behoudende bij den ander, uit de kracht van een kritisch stelsel, dat noodzakelijk de bekrompenheid van het tijdvak moest bezitten. Saint-Evremond is toegefelijk in zijn onkunde, Destouches streng door zijn wetenschap. Als wij niettemin Destouches rekenen tot de auteurs, waarin de vorderingen van de letterkundige beschaving duidelijk zichtbaar zijn, doen wij het op grond van zijne moderne gemeenzaamheid met de vreemde kunst en van zijn inzichten in hare voortreffelijkheid, die door zijn geloof in de vooroordeelen van zijn eeuw, niet geheel verduisterd werden.

Na de fouten van zijne Londensche collega's te hebben nangestipt, gaat hij voort: »cependant ou trouve dans ces Comédies des choses excellentes; beaucoup d'esprit, des caracteres plaisans, bien souteuus, bien variés, et d'une vérité qui frape; les moeurs des pays si naturellement dépeintes, qu'il est impossible de les appliquer à d'autres Nations; un dialogue vif, agréable, énergique, élégant, très-comique." Het zijn deze kwaliteiten die men vereenigd vindt in Addison, die daarentegen het minst met de zwakheden van zijn landgenooten is behept: »cependant de toutes les Pieces Anglaises que j'ai lues, ou que j'ai vues représenter sur les Théatres

de Londres, celle-ci, sans contredit aproche le plus de nos Comédies, par la conduite et par les moeurs: elle est de feu M. Addison, l'un des plus beaux génies que l'Angleterre ait produits de nos jours, et l'homme de son pays qui avoit le moins d'aversion pour le Théatre François."

Deze ingenomenheid met Addison, den dichter van het treurspel *Cato*, is de eerste sympathie die de Fransche letterkundigen voor de Engelsche literatuur hebben gehad. Het is een goed teeken dat zij voor dergelijke gevoelens vatbaar begonnen te worden. De conservatieve neigingen van de Augustijnsche poeten hadden een toenadering tot de Franschen ten gevolge. Een reactionnaire Brit en een vooruitstrevende Franschman kwamen elkaar tegemoet. De eene partij vond dat Shakespeare wat ál te bandeloos en onaesthetisch geweest was; de andere hield hem voor niet regelmatig en kunstvol genoeg. Het was een geven en nemen, waardoor een goede verstandhouding mogelijk werd. »Il souhaitait, gaat Destouches over Addison voort, que les Auteurs dramatiques, ses compatriotes, se défissent de leurs excessifs préjugés en leur faveur, contre nous, enfin d'imiter au moins notre exactitude, et les bienséances que nous gardons sur la Scène."

Bij Voltaire zullen wij dezen invloed van de dichters van koningin Anna terugvinden; het is een zeer gewichtige oorzaak die men geen oogenblik moet vergeten. In het stelsel dat wij hier beproeven, past geen lof of blaam; maar bij de verwijten die men Voltaire heeft gedaan, werd steeds een voornaam ding over het hoofd gezien: van wie hij zijne eerste notiën van het Engelsche tooneel had gekregen. Hoewel geen van deze schrijvers bij officieele gelegenheden van hunnen eerbied voor Shakespeare verzuimden gewag te maken, houd ik het er voor, dat in hunne binnenkamers zijn naam weinig genoemd werd. Detouches ging intiem met Addison om, en in geen van zijn préfaces die bijna alle over eenige letterkundige questie handelen, heeft hij ook slechts op Shakespeare gezinspeeld. Voor een dame die hem uit Parijs er om gevraagd had, heeft hij eenige fragmenten vertaald

van een Engelsch stuk, waarom hij den auteur in het midden laat. Hij noemt alleen den titel: »La Tempete, piece toujours très-suivie en Angleterre quoi-qu'il s'en faille infiniment qu'elle soit regulière, mais en ce pays-la, l'irrgularité n'est qu'une perfection". Dit is geen ander dan de *Tempest* van Shakespeare, naar de bewerking van Dryden en Davenant, een wonderlijk ding, waar de naieveteit van Shakespeare's onwetende Miranda hoogst indecente dubbelzinnigheid is geworden en het bovennatuurlijke spel van geesten, monsters en elementen gëexploiteerd wordt door het kunst- en vliegwerk van een opéra-comique. Zoo erg als de *Tempest* heeft men geen ander stuk van Shakespeare verhaspeld, maar toch moet men bedenken, dat wat Destouches van hem in zijn tijd zag spelen, bijna alles min of meer belangrijk veranderd was. En het spreekt van zelf, dat op deze manier de vreemdelingen geen hoogen dunk kregen van een dichter, die door zijn eigen landgenooten met zoo weinig eerbied behandeld werd. Ik spreek van de letterkundigen, want het publiek bleef steeds aan Shakespeare boven de nieuwere schrijvers de voorkeur geven; in deze dagen evenwel telde de bijval van het publiek niet meê. Niettemin is deze Fransche vertaling een bewijs van belangstelling in de tooneelpoezie van de Engelsche naburen, dat men vroeger te vergeefs zou hebben gezocht. Zij is ongetwijfeld door Destouches tijdens zijn verblijf in Engeland gemaakt. Dit tijdstip brengt ons in de onmiddelijke nabijheid van Voltaire, die in 1726 op den vreemden bodem zijn voet zette.

IV.

In de geschriften van eenige auteurs hebben wij nu den vooruitgang van de letterkundige beschaving in Frankrijk gedurende een halve eeuw gevolgd. Dit is de tijdruimte die er ligt tusschen de verhalen van reizigers, die met verbazing opmerkten dat in Londen de komediestukken er anders uitzagen dan te Parijs, en de oordeelvellingen van Destouches, die niet alleen zelf een zeer bepaalde opinie had maar ook

wist te zeggen, wat de tegenwoordige Engelsche schrijvers van hunne voorgangers dachten. Aan de geciteerde auteurs heeft men kunnen zien, dat het algemeene intellect eenigszins ontwikkeld moet zijn, voor dat de touristen en vreemdelingen door de letterkunde van het naburig volk worden getroffen, en dat op hare beurt de bekendheid met een uitheemsche literatuur de beschaving bevordert. Den vooruitgang van het Fransche publiek en den gunstigen invloed van de verspreiding der berichten over de Engelsche letteren, vindt men thans ook terug in eenige geschriften van lieden, die niet het Kanaal behoefden over te steken om van de allengs liberaler wordende begrippen te profiteeren.

Ten eerste bedoel ik de tijdschriften. De vermeerdering van hun aantal, en de grootere ruimte die men daarin over letterkundige onderwerpen begon te vullen, bewijzen dat een betere tijd voor de literatuur is aangebroken. Evenwel niet voor het begin van de 18de Eeuw.

Het *Journal des Sçavans* zegt in zijn eerste veertig jaargangen zeer weinig over deze zaken in het algemeen, en over de Engelsche absoluut niets.

In een ander tijdschrift dat in de laatste jaren van de 17de eeuw veel gezag had, *Les Jugemens des Sçavans sur les Principaux Ouvrages des Auteurs*, heb ik een uittreksel gevonden over een artikel van een Duitsche revue, het bekende *Journal de Leipsich*. Dit uittreksel handelt over buitelandsche kunst en literatuur, op de drooge en sommaire manier waaraan men de 17de-eeuwsche kritiek herkent. Alles wat er van de Engelsche Dichters in staat, is dit zinnetje met namen, en ik geloof wezenlijk dat hier over de eerste keer dien van Shakespeare genoemd wordt: »Les principaux Poëtes des Isles Britaniques en langue Vulgaire, selon les Auteurs qui j'ay déjà cités, (Mrs. de Leipsich), sont Abraham Cowley, John Downe on Jean Donne, Cleveland, Edmond, Waller, Jean Denham, Georg Herbert, le Chancelier Bacon, Shakespeare, Beaumont, Ben Johnson, Sterling, Jean Milton.

Hiermeê konden de lezers van de Jugemens des Sçavans

zich tevreden stellen; hun redacteur nam niet eens de moeite het lijstje van zijn Duitschen collega te ziften; zelfs de beroemde hofpoëet Waller scheen hij niet te kennen, dat hij zijn voornaam hield voor denván van een ander.

Een jaar vroeger, in 1685, had men ook een artikel kunnen lezen over dit onderwerp. Althans aan den titel van het werk waarvan het een aakondiging was — deze artikelen zijn niet anders dan berichten of uittreksels —, zou men verwachten er iets over te zullen vinden: Préjugez des Pays des Auteurs, hoofdstuk: Des Anglois. De poging om iets weg te nemen van het vooroordeel tegen buitenlandsche letteren is zeker liberaal genoeg, maar men was nog te ver van 18e eeuw verwijderd, om de literaire kunst van die vrijzinnigheid meê te laten genieten. »Meme dans la Poésie" zegt de redacteur van Les jugemens des Sçavans, waren de Engelschen zeer knap. Tenminste de eerwaarde Rapin, vervaardiger van een zeer veel gelezen verzameling Réflexions sur la Poésie, zegt het. Bovendien: »Selon cet Auteur, les Anglois ont plus de génie pour la Tragédie que les autres Peuples, tant par l'esprit de leur Nation qui se plait, dit-il, aux choses atroces, que par le caractere de leur Langue qui est propre aux grandes expressions." Génie beteekent hier aanleg, of de Britten door de studie der kunstwetten hunne natuurlijke geschiktheid hebben ontwikkeld en of hunne taal door een onafgebroken toetsing aan de welvoegelijkheid is beschaafd, wordt in het midden gelaten met de voorzichtigheid van iemand, die rapporteert over een onderwerp, dat hem volstrekt vreemd is. Zijn zegsman is bovendien niet van de meest vertrouwbare, wat vader Rapin van deze dingen afwist, zal wel zeer gering zijn geweest.

Even karakteristiek als dit spreken is het zwijgen van twee andere boeken, die beide in hun tijd eeu groote reputatie hadden. Ik meen de dictionnaire van Moréri, die in 1694 de eerste van zijn reeks edities beleefde en een derde tijdschrift, misschien het beste en verlichtste dat in de zeventiende eeuw gedrukt is: *Les Nouvelles de la Republique des Lettres* door Bayle, verschenen in 1684 en 1685. Voor een

wijsgeer en een woordvoerder van de oppositie zooals Bayle, die het in Frankrijk niet kon houden, en van uit Rotterdam zijn orgaan de wereld inzond, waren de fraaie letteren geen ernstige zaak genoeg om over te schrijven anders dan een enkele maal, en dan in verband met dingen van staatkunde en godsdienst. Er is een recensie van Bayle, waarvan de titel in dit opzicht meer belooft dan de text geeft: Il Teatre Britannico .... door Gregorio Leti, een algemeene beschrijving van Engeland, uit het Italiaansch in het Fransch vertaald. Bayle maakt van dit boek een lang uittreksel, hij bespreekt de kerkelijke en politieke toestanden, maar zegt geen woord over literatuur of tooneel. De encyclopedie van Moréri is een van de oudste werken van deze soort en bleef lang een algemeen geraadpleegd boek. Den voortgang van de literaire ontwikkeling kan men in de nitgaven van Moréri zeer goed volgen. Zulke geschriften zijn standaardwerken, in den zin dat zij den stand en de aard der kennis van hun dagen leeren bepalen. De encyclopedist van 1694 zou zijn tijd vooruit zijn geweest, als hij over Engelsche letterkunde iets gezegd had, en pretenties als deze hebben de kundige samenstellers dier algemeene werken gewoonlijk niet.

Dit alles begint in de eerste jaren van de 18e Eeuw met steeds toenemende snelheid te veranderen. De publiëke opinie, ook voor zoover zij in de tijdschriften merkbaar is, neemt een gunstige wending, en toen Voltaire in 1726 naar Engeland vertrok, waren er weinig belangrijke hoofdstukken uit de letterkundige geschiedenis van zijn ballingsoord, waarover hij zich niet reeds door artikelen in de revues had kunnen laten inlichten. Het is vooral de literatuur van Koningin Anna, die de redacteuren met hunne lezers bespreken. Pope, Swift, Steele en Addison waren in Frankrijk beroemdheden geworden, die de reputatie van de eigen schrijvers nabij kwamen.

De bijzonderheden van deze tijdschriftliteratuur zullen in een afzonderlijk hoofdstukje worden beschreven.

V.

In dit overzicht van de verandering in de literaire begrippen is aangetoond, dat, zoodra de groote intellektueele beweging, die voor de Fransche beschaving tegen het einde van de 17de eeuw merkbaar wordt, ook in de literatuur begint, eenige vooroordeelen tegen de Engelsche letterkunde aan kracht verliezen om met steeds grootere snelheid plaats maken voor juistere opvattingen en uitgebreider kennis. Als eenmaal deze eerste stoot gegeven is, begint de verspreiding van ruimere en nauwkeuriger wetenschap der vreemde kunst haren gunstigen invloed te doen gevoelen. Tegen dezen dubbelen aandrang is in het vervolg niets bestand. De groote oorzaak werd ondersteund door de kleinere. Zonder liberalisme geen kennis van Engelsche literatuur, en zonder kennis van de Engelsche literatuur slechts een eenzijdig liberalisme. Dit komt mij voor, de juiste beschouwing van het verband tusschen deze twee motieven te wezen, zooals ik het in de voorgaande bladzijden toegelicht acht. Daarom verschil ik van eenige schrijvers, die aan den invloed van de Engelsche cultuur op de Fransche in deze eeuw een al te grooten invloed toekennen. Zonder twijfel gaan alle sporen van een steeds machtiger liberalisme gepaard met de teekenen van een grootere belangstelling in de letterkunde van het naburige land, maar men geeft te weinig acht op de beweegredenen die niet zoo gemakkelijk zijn waar te nemen, wanneer men tusschen deze twee groepen van verschijnselen een causaal verhand onderstelt, dat een volledige verklaring zou moeten zijn. Het is inderdaad weinig beter dan kortzichtigheid, te meenen dat kennis van Engelsche kunst en politiek door eenige begaafde Franschen verkregen, en verkregen op een manier die men aan geen nauwkeuriger te bepalen oorzaak dan aan het toeval zou moeten toeschrijven, het motief zou geweest zijn van alle veranderingen in de Fransche denkwijze, en van een reeks van gebeurtenissen, die ten slotte door de Revolutie werd bekroond. De literatuur en de politiek waren er ook honderd jaar vroeger; maar Shakespeare leefde en

stierf zonder dat men het in Frankrijk had gemerkt, en toen Karel I werd onthoofd, betreurde men zijn ondergang en verafschuwde zijne rechters als rebellen, ketters en koningsmoordenaren. De publieke opinie moest sterk veranderd zijn om eerst de belangstelling in het vreemde land te kunnen bevatten en daarna een sympathie, die den bijnaam van Anglomanie heeft gekregen. De reden van deze verandering moet men opsporen als men de grootst merkbare oorzaak begeert te weten. Die oorzaak kan niets anders zijn dan het grooter wordende vermogen der menschen om dingen te begrijpen en te waardeeren, die afwijken van hunne gewone voorstellingen, en zich met denkbeelden te verzoenen die tegen de gangbare strijden. De vorderingen der positieve kennis, waardoor oude ideeën plaats maken voor nieuwe, twijfel wordt gewekt aan de waarheid van populaire inzichten; een neiging ontstaat om elk begonnen onderzoek te vervolgen en telkens grooter stukken aan den chaos van het onbekende te ontrukken; de algemeene beweging der menschheid, die van hare geschiedenis het kenmerk, de grondslag en de verklaring is, zij alleen kan de oorzaak zijn van de groote verandering in de literatuur, die ons thans bezighouden.

Er is een reden waarom men er licht toe komt, de verschijnselen in Frankrijk uitsluitend toe te schrijven aan Engelschen invloed.

In dit land was de intellectueele vooruitgang niet minder sterk dan in Frankrijk, alleen werd de beweging der geesten er minder in het oog vallend gedwarsboomd dan daar, en zijn dus in Engeland de incidenten niet zoo talrijk en niet zoo duidelijk. Overigens heeft de geschiedenis der beschaving in beide landen natuurlijk veel overeenkomstigs, en het is niet vreemd, dat men die gelijkheid van vele verschijnselen heeft willen verklaren, door te zeggen, dat Engelsche gebruiken en denkbeelden in Frankrijk werden nagevolgd dan een mode. De keus van dit woord zal niemand hinderen, indien maar niet als oorzaak wordt beschouwd, wat zelf zoo duidelijk door een andere oorzaak wordt overtroffen.

* * *

Naast de veranderingen die wij hebben geschetst in de ideeën, kan men een wijziging in de productie constateeren, die eveneens niets anders is dan een onderdeel van den 18de eeuwschen intellectueelen vooruitgang. Het zal een belangrijke ontdekking zijn wanneer men de regelen vindt, waardoor het verband tusschen de productieve kracht van een volk en de mate van zijne intellectueele ontwikkeling, wordt beheerscht. Wanneer is de beschaving genoeg gevorderd om een literatuur te kunnen voortbrengen? Hoe komt het, dat het eene tijdvak een betere kunst heeft gehad dan het andere, het eene volk dan het andere? Dit zijn vragen die beantwoord moeten worden. Zeker is het dat de stand van het intellect met deze dingen veel te maken heeft. De voorgaande bladzijden, en mijne eerste proeve over de Hollandsche literatuur-geschiedenis, meen ik als bewijzen hiervoor te mogen aanhalen. Veel, maar niet alles; want in de periode waar wij thans over spreken, in de 18e Eeuw, neemt de letterkunde niet toe in voortreffelijkheid naarmate de jaren klimmen. Wel worden de literaire ideën in deze verhouding zuiverder en juister, en in zoo verre als de betere kritiek een betere kunst helpt voortbrengen, kan men de laatste dezer beide vragen voor opgelost houden. Dit is evenwel voor een gering deel; want als er een tijdvak geweest is, waarin zoowel de kunsttheoriën als de overige opinies van de menschen, hebben samengewerkt om de literatuur dood te maken, is het geweest de eeuw van Lodewijk XIV, een eeuw die tot op onze dagen de bijnaam van den gouden eeuw gedragen heeft. Deze beschouwingen bedoelen dan ook niet anders, dan die klasse van verschijnselen te onderzoeken, die met de groote bewegingen van de beschaving in een duidelijk verband staan, en de slotsom die ik er van verwacht is geen verrassender ontdekking dan déze stelling, dat, voor zoo ver de veranderingen in de literaire denkbeelden samengaan met de veranderingen in het vermogen om literatuur te produceeren, de intellectueele ontwikkeling van ons geslacht de groote oorzaak is van de verschijnselen in de letterkunde.

Men gevoelt, dat binnen de grenzen van dit onderwerp,

deze stelling aanmerkelijk in waarschijnlijkheid zou toenemen, wanneer het bewijs kon worden geleverd, dat de verandering in de productie die ik bedoel, inderdaad met de verandering iu de denkbeelden onverbreekbaar verbonden is, verbonden zoo onafscheidelijk, dat tot toelichting van het éene verschijnsel niets zoo bruikbaar is als het andere. Tevens zou bevestigd worden het betoog, dat de algemeene beweegreden, en niet de bijzondere oorzaak van den invloed der Engelsche letteren, het groote motief is van de dingen die wij zien gebeuren.

Om dit doel te bereiken, zal ik dit overzicht in het tweede gedeelte van deze proeve aanvullen met de historie van de Fransche dramatiek in deze jaren, een geheel oorspronkelijke herleving, die alleen uit de veranderingen in het nationale gedachteleven voortvloeide, zonder steun van buiten of voorgang van vreemden. Dit hoofdstuk zal eindigen waar het andere gestaakt werd, bij het optreden van Voltaire.

AMSTERDAM, Nov. 1886.

EEN DAG MET ZON.

EEN STUDIE

DOOR

JAC. VAN LOOIJ.

— »Un perrito, cinco centimos, Senorito. Un perro chico senorito." 1)

Dit werd gezegd tot een jongen man, die met schildergereedschap aan de hand, langzaam de steenige hoogte naar Sacromonte 2) opklom.

— Cinco centimos, Dios se lo pague à Usted, Senorito 3)," herhaalde ietwat klagend de stem, met een snellen slag in de uitspraak der woorden.

De schilder zag om, naast hem sukkelde op een drafje een lange, slanke meid met donker uitzicht, om den bronzigen kop zwierden de zwarte haren, vallend op het voorhoofd en

---

1) *Perrito* en *perro chico* is hetzelfde: een brons geldstukje van vijf centimen.

2) *Sacromonte* is een der heuvels die het voorgebergte uitmaken der Sierra Nevada, boven op den top staat een Semenarie tot opleiding van geestelijken en tegen de hellingen ligt het Albuycin, de wijk der Gitanos.

3) God zal het u vergelden.

over de oogen met vlossige slierten, naar beneden op de schouders, als de rafelige uiteinden van een dikke vacht.

— »Hoe oud zijt ge?" vroeg de schilder, terwijl hij een koperstukje uit den zak haalde.

— Twaalf jaar, heertje! antwoordde de deerne.

Ze nam het geldstukje aan, en bleef toen naast den schilder voortstappen met luchtigen pas en een wiegende beweging in de heupen.

— »Gaat u naar boven, vroeg ze verder, en wilt u mijn huisje schilderen?"

— »Misschien wel, was het antwoord.

Ze gingen zwijgend voort. Van tijd tot tijd keek de jonge man zijwaarts en begluurde het naast hem voortstappende meisje. Ze hield den kop recht op. Van onder den haarbos kwam het donkere, sterk door de pokken geschonden gelaat, stevig in het gebeente, met breed uitgegroeide kaken en flink vooruitspringenden kin, die met een bijna horizontale lijn eindigde aan de dunne, nog kinderlijke hals. Tusschen de spleet der wimpers staarden de oogen sluw uit het gelaat, dat met de breed gevleugelde neus en vast gevormde lippen in zijn geheel het lichaam ver in leeftijd vooruit scheen. De afzakkende schouders waren bedekt door een onder de oksels omgeslagen doek van verschoten groen, waaruit de spichtige armen en handen heen en weêr bengelden; om de heupen en beenen droeg ze een oude damesrok, verlept en flodderig, met strooken belegd, die haar achter op het pad nasleepte, en bij iederen pas het hoekige en nog onvolwassen naakt door de sluike plooien heenraden liet.

De weg was sinds eenige oogenblikken vlak geworden. Links van hen rees de helling van Sacromonte, van plaats tot plaats aangestreken met witte kalk, om de ingangen der in de berg uitgegraven woningen. Rechts aan de andere zijde van het lage muurtje, dat den weg begrensde, daalde het dal van de Darro, gevuld met fijn, welig groen, met stompe, knoestige cactussen, om de op de helling onregelmatig staande witte huisjes; aan de tegenovergestelde zijde rees de oever dan weêr tot een rij van hooge heuvels, begroeid met slanke

magere popels, en voor hen uit lag de Sierra Nevada in het heldere morgenlicht, zich uitknippend als een tooneeldecoratie tegen het blauw van den hemel.

— »Hier heen," zei het meisje, »hier heen, heertje!" een zijpad inslaande, dat snel opliep.

Zij ging vooruit, de bloote voeten bij iederen stap aan den grond geklemd.

Het in zigzaglijn stijgende wegje, als bezaaid met kleine steentjes, werd aan weerszijden ingesloten door een dikke haag van cactusplanten, ineengeward tot een onnaspeurlijk aantal. Soms maakte zich uit den hoop een enkele tak los, die zijn ellipsvormige bladen opstak in de lucht, aan en uit elkander gegroeid tot wonderlijke gedaanten, grillige overblijfsels gelijkend, uit een vergane tijdorde. En om den stompen bovenrand van menig blad zaten de bleekroode vruchten naast elkaâr, als roode aan een snoer geregen kralen.

— »Hier heen, heertje!" klapte uit de hoogte de stem der deerne. Ze wipte vlug voort, telkens de voeten plantend op de minst steenige plaatsen.

In het rijzende zonlicht verloren de opslingerende cactusrijen iedere wijking, en scheen het als waren zij hoog, de een op de ander gestapeld. Uit de eentonige, in de zon groengele massa kwam nu en dan het bleekblauwe groen van een aloë, die zijn architectonische bladeren, uitwaayerend over het wegwalletje heen, naar den grond gekromd hield. En boven dat tinkelend spel van groengeel licht met de roode tikjes der vruchten, verbrokkeld en rommelig gehouden door de kantige schaduwtjes van blad op blad, en op den grond, waar elk steentje lag met zijn eigen schaduw, van achter den rug van den heuvel uit, kwam het krachtig blauwe hemelveld aanwelven, met de glanzende strakheid van geslagen metaal.

— »Gaan we nog hooger, nina? 1)" vroeg de jonge man.

— »Neen heertje, hier heen!" herhaalde zij, opnieuw een

1) Meisje.

zijpad nemend, dat nu een weinig daalde. Vervolgens bleef het langs de helling loopen, evenwijdig in de hoogte aan den weg beneden.

— »Hier!" zei ze eensklaps, met de hand naar eenige donkere vlekken op den zonnigen bergwand wijzend.

Uit het laatste der aangeduide vierkante gaten kwam een kleine oude vrouw naar buiten; tusschen een arm en de borst hield zij een bosje biezen geklemd, terwijl de handen snel bezig waren, andere tot een strookachtig matwerk saam te vlechten. Ze droeg lichte, helder gewasschen, maar oude en versleten kleeren.

— »Moeder Innocenta!" zei het meisje, »hier is een schilder die ons huisje schilderen wil."

— »Kom binnen, heertje," zei de oude, voortvlechtend.

Maar de schilder was al reeds door den ingang verdwenen en stond rond te zien in het laaggezolderde vertrek. Het was een langwerpig vierkante ruimte met afgestompte hoeken. Door den ingang heenvallend over den drempel, schoot de zon naar binnen, als een afgesneden stuk licht, en vulde de geheeleruimte met levende weêrschijnen. Overigens was de uitholling bijna geheel ledig. Tegen den achterwand lag een oude saamgevouwen matras, ineengerold als een slapend beest, en daarboven brandde een klein oliepitje, rossig en onzeker, onder de geelgeworden afbeelding eener Madonna, die vlak van voren voorgesteld, rechtop troonde in haar gothiek gewaad, met stijve gekrookte plooien. Door den wand heen drong het gesmoorde geschrei van een kind, en voor den ingang gonsde in de zon een heir van door elkander warrelende vliegen.

't Werd donker in de ruimte; de vrouw was in den ingang gaan staan, en teekende zich met scherpe omtrekken af in het vierkante lichtraam.

— »Beneden zijn de huisjes ruimer," zei de schilder, naar buiten tredend, »'t is erg warm."

— »Mujer!" 1) schreeuwde de oude, de laatste lettergreep

1) Vrouw.

met een scherp keelgeluid lang in den mond naslepend. »Mujer, geef het heertje een stoel."

Uit het aangrenzende huisje kwam een jonge, krachtige vrouw snel aanloopen, toen een slungelige meid, toen een kind en toen nog een.

— »Wat is er?" vroeg ze, ineens stilstaand en den vreemdeling met groote oogen aankijkend. »Wat is er?"

Ze moest nog zeer jong zijn en had regelmatige gelaatstrekken. Om het zuiver ovaal van den kop waren de haren, zwart als ravenwieken, zorgvuldig gekapt, en met platte vlechten vastgeplekt op het voorhoofd. Om de hals droeg ze een hagelwitten gehaakten doek, met ijdelen opschik over de borsten geplooid, terwijl door het dunne katoen van keurs en rok zich de volle vormen van het gezonde, krachtige lichaam doorteekenden.

Op de plaats waar zij stonden had zich de weg uitgelegd tot een plat en de rij cactussen was daar vervangen door een laag, van steenen ópgetrokken muurtje. Daar was de oude gaan zitten op een laag stoeltje in bedrijvigen arbeid; iets verder verliep het plat weêr in twee wegjes, op nieuw gescheiden door een cactushaag.

— »Hier is het goed. Kom hier zitten, heertje!" zei de oude. Deze vouwde zijn stoeltje open, en zette zich naast haar. Om hem hadden de kinderen zich neergelegd, onbeschroomd in hun naaktheid en voor hem stond de jonge vrouw, de handen slap ineengevouwen, het bovenlijf in de zon.

— »Usted Castiliano?" 1) begon ze.

— »Neen," zei de schilder, »ik kom uit ......

— »Frances, Frances," klonk het zacht uit den mond der achter haar staande meisjes.

— »Usted pintore?" 2) vroeg ze verder, en liet er op volgen: »ik ben heel dikwijls geschilderd met de machine en met kleuren. Mire Usted así. 3)

— Ze had, sterk overdrijvend, de houding aangenomen

1) U zijt Spanjaard. 2) U zijt schilder. 3) Kijk u zoo.

vàn een klassiek beeld; de rechtervoet vooruit geplant, het bovenlijf snel teruggetrokken, rustend op de linker doorgezakte heup. De eene hand hield ze daar met de pols in de zijde en de andere was met de buitenvlakte tegen het voorhoofd gelegd, boven de oogen, in een hooge opheffing der elleboog, en het hoofd helde behagelijk op zijde. Zoo bleef ze een oogenblik den schilder aanzien, met half dichtgeknepen oogen. Eén breede schaduw daalde van onder de hand over de oogen op den neus; en de mond, geopend tot een kleinen, scherpe lach, vertoonde een rij van ivoorwitte, als beiteltjes gevormde tanden.

— »Brava, Brava," zei de schilder.

— »Ook ben ik dansende geschilderd," snapte ze voort, »in costuum. Kijk zóó."

Maar het kindergeschrei begon weder.

— »Vrouw, je kind schreeuwt," riep de pokdalige meid. Ze keerde zich loom om en ging naar de schaduw der cactushaag.

De jonge vrouw was weggeloopen met een klein vloekje, gevolgd door de slungelige meid.

De zon was al hooger en hooger gestegen, en de geheele dampkring geworden tot een geweldige zee van licht. In klaterende stroomen kwam het neêrvallen uit den hemel op steengrond en bergwand, de kleine hoekige vormen langzaam wegvretend in de overstelping van zijn golven, in schitterende tintelende kleurloosheid. En naar boven schoot het schuimend heen, over planten die blaakten van groen licht, neêrstortend over den rug des heuvels, om uit te spatten in de lucht met fosforische lichtstofjes. De geheele lucht was er vol van. Ze hingen zwevend in de schaduw van het muurtje, de vormen der daar soesende vrouw en kinderen overspuitend met hun ijl getuimel, de degelijkheid van lichamen en rondingen meêvoerend in de trilling hunner atomen. Alleen in de diepste diepte der openstaande woning en onder de krachtige beschutting der dikke leerachtige cactusbladen scheen het licht niet te kunnen dringen; als dofzwarte floersen hingen de ingangen in den hellen bergwand; en op den grond, aan den voet

der cactus, die de rij begon, lagen vlekken schaduw met de krachtige kleuren van donker glanzend fluweel.

In de koelte dier plant was de deerne gaan zitten met het geschonden gelaat; de breede schaduw die uitging van de dicht ineengewarde bladen viel haar over hoofd en romp tot op de knieën, waar zij uiteenbrokkelde op den grond tot een grillig gewemel van ronde schaduwschijven. Zóó zat ze met de voeten in het licht. In het zwarte haar weêrlichtte het blauw van den hemel, de bruine kop, van onderen beschenen door de zon op den grond, glom als rood brons, de verslonsde halsdoek herleefde in een gamma van geelachtig groen met doffe kracht in de plooien, en over de knieën lag de oude verfrommelde damesrok in een rust van bleekblauwe schaduwkleuren.

— »Blijf zoo zitten, nina" riep de schilder, die de koelte verliet en haastig zijn verfdoos opende.

Van uit de bergholte kwam een zacht, schril gekreun, toen zweeg het, bijna onmiddellijk, gevolgd door het zeurige gezang der jonge moeder, die haar kind in slaap zong.

De schilder was al reeds verdiept in zijn arbeid. Voor hem stond de opengeslagen verfdoos, tegelijk dienend voor schilderezel; telkenmale boog hij zich naar den grond om dan op te zien naar het in de schaduw zittend meisje.

Zoo verliep een tijd in groote stilte. De oude vrouw vlocht half soezend voort, en de twee kinderen lagen lang uit op den grond te dommelen. Toen begon het klagend geluid weder.

— »Ga uit den weg," klonk het uit de holte; de jonge vrouw kwam naar buiten, op den arm een klein ingebakerd kind dragend, en aan de vrije hand een gescheurd waterkruikje. Ze bleef een oogenblik achter den werker staan, ging toen naast de oude zitten, en begon zacht neuriënd haar kleine los te pakken.

En de zon klom al hooger en al korter werden de schaduwen. De lichtstralen op den grond waren langzamerhand tegen de beenen van het stokstijf zittende meisje opgekropen, lagen op de knieën en onder de borst.

— »Zit stil, nina," zei de schilder, zenuwachtig, haastig arbeidend.

— »Mujer, zit stil!" schreeuwde de oude, die opschrok.

De jonge moeder was bezig haar kind te wasschen. Van tijd tot tijd nam zij een teug water en spoot dat uit den mond over het mollige, vleezige lijfje, dat druk met de kleine beentjes rond woelde.

— »Wilt u mijn kleine schilderen", vroeg ze, »zijn huid is rood als goud!"

— »Later, later," was het antwoord.

Op den bruinen kop van zijn voorbeeld begon de eerste lichtvlek te vallen. Langzaam kroop zij over het gelaat als een bleeke vlam, die brandende lichtpitjes in de diepe oogen tintelen deed; vervolgens verdween zij even langzaam aan de andere zijde. Op het voorhoofd der deerne begonnen kleine zweetdroppels te parelen.

— »Wat is dat?" riep de schilder plotseling met een instinktmatig gebaar van afkeer. Hij had opgehouden te werken.

Voor zijn voeten in de zon schoof een gedrochtelijk, wanstaltig schepsel. Op het onmenschelijk groote hoofd warden een bos vuile, grauwe haren, van een onbestemde kleur, met piekachtige stekels. Een vuil hempje dekte halverwege de romp, die mager als een geraamte door de scheuren kwam, de stokachtige beenen, verlamd en kruiselings over elkander gegroeid, waren door het schuiven bedekt met een laag wit stof.

— »Es tonto," 1) zei de jonge vrouw met een lage stem, »es tonto!"

De schilder bleef het wezen nazien, dat slingerend voortschoof onder het uitstooten van een kort, schril gekreun. Toen draaide het rond om zich zelve, en begon al kreunend met hoofd en bovenlijf heen en weer te wippen.

Om het skelet vad den kop was de huid heengespannen, met de kleuren en rimpels van oud geworden schrompelig leder. Van onder het hooge uitpuilende voorhoofd staarden de iets

1) Tonto = gek, idioot, ook gebruikt in den zin van domkop.

of wat aan den buitenhoek opgetrokken oogen dwalend en verstandloos tusschen-uit de onreine oogleden, en onder den in het gelaat gedrukten neus was de scheve mond met smalle, ingezogen lippen, openstaande als een donker gat, leeg en tandeloos.

De jonge man was opgestaan van zijn stoeltje en liep met korte passen het plat op en neder. De mattenvlechtster soesde nog altijd voort, terwijl de jonge moeder zich bezig hield met de beschouwing van haar kind, dat gretig zoog aan haar borst. Ze hield het hoofd een weinig op zijde met een uitdrukking van stil tevreden genot. De schaduw van het muurtje was ingekrompen tot een smalle strook, en over haar hoofd begon het eerste zonlicht te glimmeren.

— »Is 't afgeloopen, heertje?" vroeg de meid, die van haar plaats was opgestaan en zich uitrekte.

— »O neen," zei deze, een oogenblik zijn wandeling stakend, »'t is erg warm."

De oude had uit haar zak een stuk brood gehaald en dit aan het gekke kind toegeworpen. Toen waren de drie vrouwen, bij elkaâr geschoven, een luid ratelend gesprek begonnen, dat van tijd tot tijd uitschoot in uitbarstingen van stuipachtig lachen.

Zonder een oogenblik het wippen van zijn lichaam te staken, had het schepsel het stuk brood voor zich opgenomen en was begonnen daaraan te knauwen. Onder zijn onhandige bewegingen brokkelde het drooge, oude baksel uiteen en viel naast en voor hem neder, tot stukken en kruimels, en van uit den vollen mond kwam nu het altijd doorgezette gekreun als een leegluidig gemurmel.

De schilder was op nieuw op zijn stoeltje gaan zitten en riep: »Ga weêr zitten, meisje, en schuif wat dichter in de schaduw."

Het werken begon nogmaals en daarmede de stilte. Achter den rug des jongen mans kwam nog een poosje het fluisteren der beide vrouwen, toen verstierf het. Het bijna onhoorbaar geworden geklaag van het gekke kind verloor zich in de ruimte als meêgonzend met het groote gegons der overal

onzichtbaar rond dwarrelende vliegen, wier geluid de lucht vulde, als waarde er een dwalende echo rond van veel vèr sprekende stemmen.

— »Schuif, als het kan, nog een weinig in de schaduw, nina," zei de schilder, »'t gaat niet."

Maar het gekreun van het mismaaksel begon weder. Om zijn hoofd zwermde nu een heir van vliegen in bedrijvig gewarrel, schutterig opvliegend, zich verplaatsend om zich vervolgens op nieuw vast te hechten aan mond en ooghoeken, op elkander gekropen tot zwarte vlekken. En in de zon was dan het kwijlende gat van den openstaanden mond grooter en afzichtelijker en de lijnen der oogen rekten zich, wrongen zich in een afschuwelijk spel.

Het meisje zat nu bijna geheel in het licht, over haar schouder begon de slagschaduw van den kop een scherpe lijn te trekken.

Immer bleef het wezen zitten wiegelen in de zon. Het groote hoofd lichtte en vlamde, nu deinzend, dan weêr wederkeerend, als een helsch visioen, dat elk spoor van orde en regelmaat scheen verloren te hebben. Vreesaanjagend met de beklemming van een nachtmerrie, zat het daar, schommelend op de gekruiste beenen, zijn arme geslachtlooze naaktheid uitplooiend in het rauwe tergende licht.

En telkenmale gleden de blikken des jongen schilders over dat stralende gedrocht of bleven daar wijlen als vastgekluisterd aan zooveel glanzende ellende. Dan met eene groote poging hervatte hij zijn arbeid.

— »'t Gaat niet, 't gaat niet," zei hij na eenigen tijd, op nieuw opstaande.

De deerne had haar plaats verlaten, hinkte achter de schilderdoos neder, en wierp toen met een beweging, snel als een ingeving, haar halsdoek over het steeds luider en luíder jammerende kind.

— »Bij de vrouwelijkheid van mijn moeder, wees stil," schreeuwde de oude. »Ga, ga naar binnen, tonto, ga."

Gehoorzaam aan het harde geluid der stem had het kind zijn wippen gestaakt en zich slingerend in beweging gezet

naar den ingang der bergwoning, onder een hoorbaar gegons der opgejaagde vliegen. De groene halsdoek sleepte hem na, over den grond, de beweging volgend van het rechts en links wendende lichaam, heen en weêr wuivend, als de sleep van een dansende dame, in armzalige potsierlijkheid.

— »Holé!" 1) lachte de mottige meid, die met de handen plat tusschen de knieën gedrukt, voorovergebogen als een kat die springen gaat, het waggelende schepsel naoogde. »Nadre," schreeuwde ze, »nire nadre!" 2)

Maar het kind was reeds verdwenen door het donkere gat, zijn geluid met zich meênemend, dat uit de verte begon te gelijken op het huilen van een zieken aap.

— »Wilt ge den doek halen en zitten gaan, meisje," vroeg de jonge man.

Hij boog zich naar zijn palet en kwasten en vervolgde, zich tot de oude wendend: »Was dat een kind van u?"

— »Bij mijn ziel, ja heertje," antwoordde ze huilerig; »'t is mijn derde en Maria is de oudste."

Ze wees op de jonge moeder die met het hoofd tegen den muur in slaap was gevallen. Op haar knieën rustend in de open hand, sliep haar zuigeling.

— »En waar is de vader?" vroeg de eerste verder.

— «Dood, heertje," zei ze, »verleden jaar gestorven aan de cholera."

De deerne was een ander maal gaan zitten, nu bijna geheel weggekropen onder de breede bladeren van den cactus.

Altijd steeg de zon naar het Zenith. De warmte werd van oogenblik tot oogenblik sterker, hangend in de onbeschutte ruimte met zwaar en drukkend gewicht. Dampige, doordringende geuren stegen overal op, zonder dat men wist waar zij vandaan kwamen. De kinderen sliepen reeds lang een gerusten slaap en de oude begon boven haar werk te knikkebollen. Ook de deerne, die als voorbeeld diende, sloot nu en

---

1) »Holé" is een schreeuw van goedkeuring bij de Spaansche dansen en zangen in gebruik.

2) Kijk, moeder, kijk.

dan de oogen, als meêgesleurd door de warme, slaperige stilte. Loodzwaar knikte haar hoofd op de borst, rolde op zijde, en dan ontwaakte ze haastig en zat opnieuw stokstijf met bovenmatig wijd geopende oogen, om ze eindelijk voor goed te sluiten tot slapen, met een plotselinge ontspanning der spieren.

— »Niet slapen, Nina", zei de schilder korzelig.

Zij zat weêr recht op, doch om haar mond bleef ontevredenheid, en nu en dan gleden haar oogen naar het slapend gezelschap.

— »Maria," riep ze opeens, »je kind valt."

— »Hè !" schrok deze op, met een onwillekeurige beweging de handen om den kleinen slaper slaande.

— »Je kind ging vallen, Mujer !" herhaalde de meid loos lachend.

— »Animala," schoot de jonge vrouw uit, »wat een leelijke meid is dat." Ze susde de kleine, die zacht schreiende ontwaakt was.

— »'t Is waar, 't ging vallen, volhardde de deerne, »vraag het maar aan het heertje !"

Een ratelende woordenwisseling volgde.

Met gebogen rug bleef de schilder zitten, als vastgeplakt aan zijn plaats, badend in den grooten klaterenden gloed. Hij arbeidde ingespannen met zijn gansche lichaam, in de onafgebroken wijzigingen zijn bedoeling uit het oog verliezend, opgegaan en verloren in het levende zonlicht overal om hem.

— »Nog een oogenblikje, Nina," zei hij.

De jonge moeder zong opnieuw haar kind in slaap. Ze hield de eene hand onder de borst gedrukt en met de andere steunde zij haar zuigeling. Het hoofd voorover, een weinig terzijde gebogen, geleek zij aan een der Madonna's op de schilderijen van oude meesters, in de eeuwige beschouwing verzonken van het Christuskind. De oude vrouw snurkte hoorbaar, en van uit de woning kwam met tusschenvallen het kreunen van het gekke schepsel, vergezeld van een dof bonzend geluid.

En de schilder arbeidde voort.

— »Je moeder is een kip, je vader is een haan!" zong de stem achter hem op een zeurige melodie.

— »Holi!" kwam het van onder den cactus.

Het bonzen uit de holte kwam al luider en luider, en het was alsof iemand met een houten hamer steenen klopte.

— »'t Is het niet, 't is het niet," mokte de jonge man.

— »O, Josefa, hij lacht!" riep de jonge vrouw; »kijk, heertje, hij lacht!"

Deze zag om. Het moedertje had het kind naast zich op den grond gelegd, en hield de uitgespreide vingers der hand boven het kopje der kleine. Dan streek zij hem ruw liefkoozend over het gelaat, de oogleden sluitend, herhaaldelijk en herhaaldelijk, in snelle opvolging. En in de kitteling van het spel gleed er een vleugje van lachen over het bolle, uitdrukkinglooze kindergezichtje.

— »O! 'k Heb hem liever dan mijn oogen," riep ze uit, het kind wild aanvattend met een zenuwachtigen greep der handen, »liever dan zijn vader, liever dan al het goud van Castilië!"

Ze had de kleine op haar schoot genomen.

— »Zit toch nog een oogenblikje stil, meisje." klonk het eentonige waarschuwen des schilders weder.

— »O, wat leelijk ben ik," zèi de meid, zich met de vlakke hand een klap op de wang gevend. Toen zat ze als vroeger stijf neergehurkt onder den cactus, en van uit de holte kwam regelmatig als een klokketik het bonzen, saamklinkend met de stooten van het gekreun.

Het moest nu bijna middag zijn. De plantenzoom om het wegje, dat hoog boven de ingangen kronkelde, begon lange donkere schaduwen omlaag te zenden. Men zou gezegd hebben, donkere zaksels vloeistof op blinkend papier.

Van oogenblik tot oogenblik werd de werker onrustiger. Hij scheen zijn voorbeeld vergeten te hebben, arbeidend naar iets, dat niet meer bestond. Telkens rees hij op, zijn werk op een afstand beziende, om dan weêr half op zijn stoeltje neder te vallen, hier iets veranderend, daar wat wijzigend, om vervolgens opnieuw op te rijzen.

— »Dwaasheid!" mompelde hij tusschen de tanden.

— »Is 't afgeloopen, heertje?" vroeg de deerne, zich het warme haar uit de oogen strijkend.

— »Ga," zei de schilder knorrig.

Toen met een krachtigen stoot van zijn voet schoof hij de doos achteruit, zocht in den zak van zijn jasje een sigaar en begon snel te rooken: achter hem waren de vrouwen gaan staan; ook de slungelige meid was geeuwend uit het huisje gekomen.

— »Barbiaan," 1) zei de jonge moeder.

— »Se parece. Que féa." 2) zei de slungel,

— »Bueno, féa, féa," 3) zei de deerne, die voorbeeld geweest was; ze bleef met de lippen klappen.

De schilder had het drietal even aangezien, nam toen uit het duimgat van zijn palet een dikke kwast en veegde met haastige hand de studie door elkander.

— »Och, heertje," riep de mottige meid.

Maar deze had zijn gereedschap reeds bij elkander gezocht, ging toen op den grond zitten, het hoofd in de schaduw van den muur, en zei: »'t Is warm."

De oude mattenmaakster was wakker geworden en begon instinktmatig haar vlechtwerk voort te zetten. Onder haar handen daalde de gele strook neder met de lange kronkels van een slang.

En om hem was het als een zondvloed van licht. De steengrond blonk en klaterde, gezuiverd en vlekkeloos, de bijna rechtzakkende stralen terugzendend, als een klare spiegel, met blind makende helderheid; de planten, cactussen en aloë's zwijmden in den trillenden ether, elkaar omarmend in het licht, saamgeloopen met de blonde aarde van den heuvel, die haar geledingen uitschoof naar boven, en eenige dwergachtige olijfboomen stonden daar rechtop, met weifelende rondingen, als klompjes smeltende suiker in de zon.

De jonge man was opgestaan, zocht in zijn zak naar een geldstuk en gaf het de deerne.

---

1) Mooi. 2) Het lijkt, wat een leelijkert. 3) Goed, *leelijkert*, leelijkert,

— »Es poco,' '1) zei ze.

— »Morgen kom ik weerom," was het antwoord.

— »Morgen zal het regenen, heertje," sprak ze terug. »Maria heeft sinds gisteren hoofdpijn, en de vliegen steken van morgen. 't Heeft hier in geen zes maanden geregend, weet u. Mire Usted," vervolgde ze, met de hand over het muurtje heen naar de lucht wijzend. »Mire Usted."

Boven de koppen der sierra zweefde een klein wit wolkje met de schijnbare grootte van een mans vuist.

— »We zullen zien," zei de schilder. Hij boog zich naar zijn verfdoos, maar zette die eensklaps weer op den grond.

Boven den drempel der woning, als een groot stuk licht voorspringend tegen het duister der holte, kwam het wanstaltige hoofd van het gekke kind. Het had den eenen arm heen gevouwen om een steen, terwijl de andere languit naar voren lag over den drempel, die het ondergedeelte van het lichaam bijna geheel weghield, en telkens kwam het hoofd op en daalde dan weêr neer, met een doffen smak vallend op de harde rots. Soms bleef het daar een wijle omlaag en schuurde zich het voorhoofd langs den steen, en dan werd het steunen heftiger en ging over in een wild janken, evenals of het kind toornig was geworden om de hardheid der stof, die hem belette zich daarin te begraven. Maar dan kwam het weer naar boven, het gelaat vertrokken tot een carnavalsmaske, vreemd en huiverig van verschijning, als de ziekelijke uiting van een overspannen brein, en dan zonk het hoofd opnieuw omlaag, om neer te vallen op den harden drempel.

— »Och," had de schilder gezegd.

— »Es tonto," zei de deerne, »het doet hem geen pijn, heertje," »es tonto."

Maar haastig had de jonge man zijn boeltje opgenomen en weggaande riep hij: »Tot morgen.".

— »Als het morgen regent kom ik op de Porte Real," riep de jonge vrouw.

---

1) Is weinig.

— »Goed. Adios."

— »Vaya Usted con Dios," 1) groette ze terug.

— »Zal ik u den weg wijzen?" vroeg de mottige.

— »Gracias," was het antwoord.

Snel daalde het pad omlaag, al sneller en sneller dwong hem de helling tot gaan; de cactussen vuurden en vlamden in de zon en hielden hun stekelige armen naar voren; de grond wierp klare stroomen licht terug en omhoog, den hemel in 't gezicht, die hel glansde, strak en onbewegelijk achter haar koperen huid; overal zon, overal licht, overal om den jongen schilder, die voortholde met zijn verfdoosje in de hand, armzalig als vluchtend voor het licht.

Maar op den grooten weg gekomen, ging het langzamer. Aan zijn linkerhand lag nu het dal van de Darra als volgeloopen en bevolkt met zonneschijn; aan den overkant schaarden de heuvels zich naast elkaâr, hun lange boomen als pluimen dragend in de zon, en op den top van den laatsten der rij stond het oude Alhambra met zijn roode overblijfsels, nog neêrziend op de nieuwe stad aan zijn voet, die zich uitplooide als een granaat, opengespleten in de hitte; en de rijen van huisjes waren regelmatig als rijen pitten, van uit de hoogte gelijkend aan opgezet kinderspeelgoed uit een Neurenberger doos, en daar weêr achter rekte zich de vlakte der Vela in een damp van licht, eindeloos ver, vaag.

En van onder uit de stád kwamen donkere mannen opzetten, komend van hun werk, vrouwen met roode lappen om het hoofd, zuigelingen dragend, donker als zij zelve; vuile kinderen holden uit de woningen, bedelend met uitgestrekte hand; ezels gingen voorbij onder het aanroepen der drijvers. Overal geschreeuw, gejuich, geschater, stijgend in het hooge jubelen van het zonnestof, zooals het gure lachen van den waanzin zich wringt tusschen de gloeiende stroomingen van een menschenziel, in het gouden gemurmel van droomen en en begeerten.

Granada.

1) De gebruikelijke Spaansche groet: »Ga met God."

EEN DAG VAN REGEN.

DOOR

A. ALETRINO.

Aan Mejuffr. Kitty van Vloten.

Alles is koud, grijs en nat.

De regen waait in spritsige druppels tegen de ruiten en door de reten der schuddende vensters fluit de klagende wind een weemoedigen klank.

Het blauwe dak aan de overzij glimt van het nat en spiegelt glanzende plekken van de zeilende wolken af, en laat lange, zwarte strepen treurig en stil langs den roodbruinen muur druipen.

Geelbruin blinkt de straat van groenachtige klinkers, waartusschen de rimpelende plassen glimmen. Een kastanjeboom, kleverig nat en druipend, wiegt zijn kale, knoppige takken op en neêr en schudt kletterende druppels af, die putjes in den zwarten grond boren.

't Druipt langs het grijze hek, waarover natte doeken zwaar heen en weêr flappen door den wind, 't druipt langs de muren, langs de blauwe dakpannen, 't druipt in dikke tranen langs de van regen gespikkelde ruiten.

De binnenplaats is stil en verlaten! Een groote, zwarte kat, ongelijk glimmend en geplekt in het nat, sluipt langs

den eentonigen muur en kruipt, haar buik over den grond slepend, onder het hek door en schudt de druppels af, die op haar neêr druipen. Dan blijft zij staan, schudt in trillende trekking haar pootjes, rekt de lange achterpooten en sluipt zachtjes en glijdend de deur in van het gebouw aan de overzij.

Dan blijft alles rustig. Alleen de regen tikt met zijn vette druppels zachtjes voort.

En boven alles hangen als zware grepen vuile, dikke watten, de wolken aan den hemel, snel en stil voortglijdend.

Klankloos en zonder kleur zakt een zwaar licht over de huizen en den natten grond, rolt log over de steenen van de binnenplaats en blijft wezenloos hangen tegen den muur en in de schemerige hoeken.

Langen tijd blijven de wolken grijs en de stilte wordt eentonig door de rollende druppels, die dof klinken op de natte omgeving.

't Houdt op te regenen. Alleen de wind valt met korte stooten op de plaats. Tusschen elken ruk mompelt het week geluid van een druipende vergaârbuis, weemoedig, zangerig een onduidelijke muziek, gestadig druppelend en tikkend, glijdend en klinkend.

En plotseling valt een licht van den zwarten hemel en krast over de glimmende dakpannen tegen de geel-witte vensterkozijnen en slaat blinkende plekken in de plassen. Blauwgrijs worden de wolken door de gele zonnestralen, die schuins neêrlijnen uit een breed afgebrokkelde scheur in het westen.

De regen valt in dunne, aaneengesloten stralen neêr, loodrecht, als glanzende glasdraden, getrokken van de wolken naar den grond.

Maar met een scherpen ruk schiet de wind uit en boldert over de daken naar beneden, een witten, spattenden waterstraal uit een dakgoot kletterend naar onder plensend en rukt aan de kale takken van den kastanjeboom, die tegen elkaâr tikken met 't klankloos geluid van oude doodsbotten.

En de groene lichtglans klimt op van den grond langs den muur naar boven. De plassen worden weêr donker, zwartglanzend; alleen de vensterkozijnen zijn nog geel en de natte

dakpannen glimmen in het valsche licht. Langzaam sluit de scheur in de wolken aaneen, de zonnestralen worden dwars en verdwijnen. De wolken zijn weêr eentonig, dik grijs en de regen valt weêr in dikke, vette, ronde droppels op den grond en druipt in breede stralen langs de vensterruiten onder het vale licht, dat zwaar neêrhangt van den smoezeligen hemel.

Doffer en dompiger begint het licht te zakken; het stapelt als een dikke, grijze walm langs de muren, in de hoeken en spreidt zich uit over de natte straat. Dichter en hooger wordt de laag; zij stijgt langzaam op, zich hechtend aan de vensterkozijnen, klevend aan de naakte boomtakken, in dikke vlokken over 't hek hangend, en de regenstralen glijden zachter in de donkere massa's naar beneden en verdwijnen spoorloos in de donkere laag waarin nog diepe, helderder plekken overblijven.

De massa's verdwijnen in elkaâr, vloeien ineen tot een onduidelijke, vage mist en stijgen altijd door tot dat zij over de daken hangen, mollig, in dikke dotten, vormloos en uitvloeiend. En dan hoogen zij op tot dat er één groote, breede mist tusschen den hemel en de aarde hangt.

De wind waait met lange zuchten over de huizen, de regen valt in onzichtbare, kletterende stralen naar onder.

Alles is koud, zwart en nat.

Nov. '86.

ONZE OOST.

KOSTELOOZE ADVIEZEN.

DOOR

G. BUITENDIJK.

Een voor de bewoners van Nederlandsch-Indië gewichtige aangelegenheid heeft in de laatste dagen de aandacht getrokken van het nederlandsch publiek.

In vergaderingen der Kamers van Koophandel te Amsterdam en Rotterdam, van de Departementen der nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid in den Haag, Haarlem, Amsterdam, Rotterdam en Delft, eindelijk in de Haagsche Vereeniging van en voor Nederlandsche industrieëelen, is de stoompakketvaart in onzen Indischen Archipel ter sprake gebracht en wat men noemde het monopolie der Nederlandsch-Indische Stoomvaart-Maatschappij veroordeeld. De een vroeg minder dan de ander onstuimig eischte, maar haast elk der sprekers wilde de pakketvaart voor den vervolge uitsluitend in handen van Nederlanders zien. Slechts een enkele kwam er voor uit dat men zóó eigenlijk om bedeeling bedelde voor de fiere nederlandsche »Nijverheid."

Moet dat nog langer voortduren, — zoo ongeveer was de redeneering, — die exploitatie van onze Oost door den vreem-

deling? De Stoomvaart-maatschappij in kwestie deelt fabelachtig hooge dividenden uit, men spreekt van 30 percent, en hare gezagvoerders en beambten worden in korten tijd onbehoorlijk rijk. Het is eene in naam Nederlandsche, doch metterdaad Engelsche maatschappij. Hàre schuld is het dat zoo vele produkten van den Archipel naar Singapoera gaan, terwijl men ons Batavia links laat liggen. Zal men op de diensten eener engelsche maatschappij kunnen rekenen, wanneer er oorlog uitbreekt? — Of krasser nog: »Moeten de nederlandsche en indische belangen op nieuw, als men het zoo noemen mag, onder den hamer worden gebracht en aan den meestbiedende worden geveild?" — Niet alleen de belangen van handel en industrie staan op 't spel; onze nationaliteit is in de aangelegenheid gemoeid, loopt, als het zóó moet voortgaan, gevaar.

Men zou de waarde dezer kostelooze adviezen te hoog aanslaan, wanneer men niet wist — wat trouwens hier maar in herinnering wordt gebracht — hoe ze gewoonlijk ontstaan en ook nu zijn uitgebracht. Een aantal geïnteresseerden wordt te samen geroepen en voor een konklusie gesteld die met hun voordeel schijnt te strooken. Over de bedenkingen wordt heen gepraat en het is eene uitzondering wanneer niet onder voetengetrappel het »voorstel van het bestuur" wordt aangenomen.

Eigenlijk is de geheele beweging dan ook alleen als merkwaardig te registreeren, wanneer men het als een verblijdend verschijnsel wil beschouwen dat enkele Nederlanders zich met de Oost hebben bezig gehouden. Verlangt ge van die beschouwing een ongemengde vreugd te genieten, wees dan zoo goed niet te gelijker tijd op te merken dat vermeend eigenbelang de nijveren dreef.

Vermeend eigenbelang?

Mijns inziens, ja. — Er zijn bij de pakketvaart in onzen Indischen Archipel werkelijk nederlandsche belangen betrokken, maar niet op die wijs als haast zonder uitzondering is voorgesteld geworden. Er heerschen op dit stuk verkeerde mee-

ningen, welke dienen te worden besproken en, zoo mogelijk, weêrlegd. Ze zijn ontstaan, — nu ja, op de gewone wijs. Voor een groot gedeelte hebben ze hare geboorte te wijten aan de behandeling van dit onderwerp door een tweetal schrijvers, de heeren H. M. la Chapelle en I. J. Gijsberti Hodenpijl. 1)

Het gouvernement van Nederlandsch-Indië heeft aan een groote naamlooze vennootschap, de Nederlandsch-Indische Stoomvaart-maatschappij, bij kontrakt het onderhouden van een geregelden stoompakketvaartdienst in den Indischen Archipel aanbesteed gedurende de jaren 1876 tot en met 1890. Dat die dienst nog al omvangrijk is kan blijken uit de mededeeling dat ze op 't oogenblik wordt onderhouden met 28 stoomschepen, gemiddeld groot 730 registr. ton en beschikkende over 170 paardenkracht nominaal. De maatschappij vervoert kosteloos alle postbrieven en gouvernements-pakketten ; hare schepen moeten eene bepaalde laadruimte houden, beneden welke geen dezer mag varen ; de vertrekdagen worden in overeenstemming met een ned.-ind. ambtenaar vastgesteld ; voor elk trajekt is een termijn bepaald, binnen welke de reis moet zijn volbracht ; een gedeelte der laadruimte is steeds ter beschikking der regeering. Diezelfde regeering heeft het recht om tegen schadeloosstelling de schepen der vennootschap, of wel enkele daarvan, in gebruik of in eigendom over te nemen. En zoo voorts.

Daarentegen verbindt zich het gouvernement, urgente gevallen en zoo ook het transport van troepen uitgezonderd, om *uitsluitend* van de stoomers der Maatschappij voor het vervoer van passagiers en goederen gebruik te maken en om voor elke volgens het kontrakt door hare schepen afgelegde zee-mijl aan de kontraktante ter andere zijde uit te keeren een bedrag van *f* 3.90.

---

1) Bijdrage tot de kennis van het stoomvaart-verkeer in den Indischen Archipel. Economist 1885, blz. 675 en 684. — De werkkring der Nederlandsche Marine. Haarlem, Erven F. Bohn, 1886.

Terwijl nu klachten van beteekenis niet worden vernomen omtrent de wijs waarop de Maatschappij aan hare verplichtingen tegenover het gouvernement in gewone omstandigheden voldeed, is men het, omgekeerd, er vrijwel over eens,

dat zij, goederen hebbende te vervoeren die niet onder de bepalingen van het kontrakt vielen, wel eens veel, zeer veel heeft gerekend;

dat zij, troepen transporteerende, van den nood waarin het gouvernement verkeerde heeft gebruik gemaakt om veel, zeer veel, ontzettend veel te vorderen. De werkelijk zeer hooge betalingen echter waren het gevolg van het gedeelte van het kontrakt dat de regeering verplichtte voor troepen-transport gebruik te maken *hetzij* van hare eigene schepen, *hetzij* van die der Nederlandsch-Indische Stoomvaart Maatschappij.

Ernstiger zijn gansch andere grieven: die welke de indische handel had en nog heeft. De Vennootschap toch, met uitstekend materiaal hare lijnen bedienende, is er in geslaagd zwakkere konkurrentie uit de vaart te dringen. Ze heeft thans ongestoord monopolie en »begunstigd door wettelijke bepalingen" weet ze zich daarin te handhaven.

Het is hier dat we de redeneering getrokken uit de studie van den heer la Chapelle ontmoeten.

Vooraf ga de mededeeling dat er in ons indisch gebied zijn *a.* een beperkt getal vrijhavens en voor den algemeenen handel opengestelde havens en *b.* gewone havens, verreweg de meerderheid. Ten gevolge van de bepalingen op de kustvaart mogen vreemde schepen niet de vaart *van haven op haven* drijven tusschen die welke onder *b.* zijn genoemd. Vreemde vaartuigen komen thans, zonder van haven tot haven te varen, een groot gedeelte der koopwaren uit onzen archipel halen om ze naar Singapoera, een engelsche vrijhaven te slepen; uit de vrijhavens, meestal in het oosten van de bezittingen gelegen, geschiedt zulks uiteraard in nog grooter mate.

Werkte nu, zoo is ongeveer de voorstelling, de Nederlandsch-Indische Stoomvaart Maatschappij niet geheel alleen en had

zij eens andere reederijen naast zich, dan zou de n. i. handelaar er gereeder toe overgaan zijne goederen, bij voorbeeld, naar Batavia te zenden. Thans echter, afgeschrikt door de hooge en soms willekeurige vrachten der Nederlandsch-Indische Stoomvaart-Maatschappij verzendt hij met de schepen van engelsche reederijen, die allen Singapoera tot punt van uitgang en terugkeer hebben. Eens in vreemde handen, blijven die handelswaren daarin en de engelsche koopman en industrieel genieten voordeelen, die de Nederlander, als 't goed was, zou moeten »gauderen".

Het feit dat vele indische produkten door tusschenkomst van den te Singapoera gevestigden handelaar daar worden te samen gebracht en verder over den aardbol verspreid is onbetwistbaar waar: het is sedert de stichting dezer vrijhaven zoo geweest en het zal nog lang zoo blijven. Dat onze bepalingen omtrent de kustvaart, samenkomende met de politiek van monopolie der Nederlandsch-Indische Stoomvaart-Maatschappij, daaraan schuld zouden hebben is echter onjuist. Want voor de kustvaart der *Ned. en Ned. Indische schepen* bestaan geen belemmerende bepalingen.

Die bepalingen hebben dan ook hoogstens ten gevolge dat op eenige plaatsen in onzen archipel de handelaar buiten de gelegenheid wordt gehouden zijne waren aan den engelschen koopman te slijten: meer niet. Daar is men aan de volle werking van het monopolie der Nederlandsch-Indische Stoomvaart Maatschappij overgegeven, maar als deze omstandigheid eenig belangrijk resultaat levert, dan zou zulks alleen dìt zijn dat als gevolg van dien de handelswaren meer naar Batavia worden geleid.

Neen: de indische waren gaan bij voorkeur naar Singapoera, omdat deze plaats een vrijhaven is. Tijd en geld wordt er bespaard wanneer men daar ten anker komt en de handelaar daar gevestigd verkeert in veel gunstiger konditie dan zijne kollega's op Java. Behalve dat er geen rechten worden betaald, loopt men op in- en uitklaren, laden, lossen, overschepen en proviandeeren tallooze kosten vrij, waarvan het bedrag, indien men tijd als geld wil achten, haast niet te bepalen is.

Per 10 kojang waren de kosten aan het lossen van goederen verbonden nog kort geleden te Batavia f 17 of wanneer men moest overleggen f 25½: ze zijn te Singapoera een kleinigheid. Dáár wordt de prijs gemaakt; dáár is het groote handelscentrum voor haast een half werelddeel; dáár kan nog op het laatste oogenblik de koopman, profiteerend van de laatste berichten, beslissen of hij zijne goederen zendt naar China en Japan, naar een andere haven van Zuid-Azië, dan wel naar Europa. Aan de omstandigheid dat Singapoera vrijhaven in engelsche handen is en aan zijne ligging op den bekenden driesprong dankt het zijne aantrekkingskracht. Te Singapoera is »het europeesch intellekt" in werking ten voordeele van den handel, te Batavia ter wille van wetten, reglementen en bepalingen.

En sedert het kanaal van Suez is gegraven en de stoomvaart de zeilvaart haast volledig heeft vervangen is meer nog dan vroeger de straat van Malaka de groote handelsweg en niet straat Soenda. Meer nog dan sedert Raffles' dagen is Singapoera handelsplaats en Batavia ambtenaarsstad.

Toeh is het juist dit ondergeschikt gedeelte van den overigens zoo verdienstelijken arbeid des heeren la Chapelle dat aan tal van sprekers in al die vergaderingen de bewering heeft in den mond gelegd alsof het zoogenaamd monopolie der Nederlandsch-Indische Stoomvaart-Maatschappij de oorzaak zou zijn van het verloop van den Nederlandsch-Indischen handel, terwijl toch de bloei van Singapoera geheel andere oorzaken heeft en met het monopolie der bewuste maatschappij in geenerlei verband staat.

De studie van den heer Hodenpijl is geheel anders opgezet dan die van den heer la Chapelle; ze bespreekt in hoofdzaak geheel andere onderwerpen en de indische pakketvaart wordt er slechts ter loops in behandeld. Toch komt, merkwaardig genoeg, de schrijver tot dezelfde slotsom als de nijveren die een zoo dankbaar gebruik maakten van Chapelle's werk: de stoompakketvaart in de nederlandsche bezittingen moet uitsluitend in nederlandsche handen komen.

Het zou een onbillijkheid kunnen worden genoemd, wanneer den heer Hodenpijl een theoretisch plannenmaken werd verweten en zijne blijkbare verachting voor den feitelijken toestand mag hem slechts tot zekere hoogte als grief worden aangerekend. Sleur in krijgszaken toch sticht inderdaad veel kwaad en bij geen diensttak is het zoo dringend noodig dat van tijd tot tijd tegenover elkaâr worden gesteld datgene wat te doen is en dat wat verricht wordt.

Maar 's schrijvers eigenaardigheid heeft ten gevolge, dat de indische pakketvaart zij het met voorliefde dan toch als onderdeel van het oorlogsmateriaal wordt behandeld. Zijne gevolgtrekkingen hebben, daardoor alleen reeds, voor het onderwerp dat ons bezig houdt weinig waarde.

Men oordeele.

De verdediging van Nederland is — en terecht — bij den schrijver hoofdzaak. Indië vordert, zoo luidt ongeveer zijn betoog, van onze marine te groote inspanning; het aantal vrijwilligers voor de tallooze diensten dáár van onze zeemacht geëischt is moeielijk bij elkaar te brengen, zonder dat Nederlands belangen worden geschaad. — Aan het leger in Indië worde daarom overgelaten het oorlogvoeren tegen den inlandschen vijand; onze marine hebbe tot taak het bevechten en terugdringen van den vreemdeling. Maar zal onze zeemacht daartoe in staat zijn, dan dienen er in den archipel aanwezig te zijn een viertal snelvarende stoomschepen, groot charter, — strijders worden ze karakteristiek genoemd. Diezelfde strijders onderhouden bovendien, in eskader vereenigd, door tochten ons ontzag bij den inlander. De gouvernementsmarine moet teruggedrongen worden tot den werkkring, die haar in beginsel steeds is toegedacht: het vervullen van diensten ten behoeve van het burger-element, het binnenlandsch bestuur. Verlangt men echter de getalsterkte der zeemacht in Indië afdoende te verminderen, dan dient de indische militaire marine, die toch bij expeditiën tegen een inlandschen vijand weinig uitricht, aanmerkelijk te worden ingekrompen; het aantal harer schepen kan van ongeveer 24 tot pl. m. 7 worden teruggebracht.

Doch, houdt daarmede de eigenlijke stationsdienst op, zoodanig dat onze hoofdmacht op Java, bepaaldelijk te Soerabaja, steeds gereed ligt, dan behooren er snelvarende stoomschepen ter beschikking der regeering te zijn voor het geval er troepen zijn te vervoeren naar eenig punt onzer bezittingen.

Toegegeven. Dat gemakkelijk en snel en in verhouding niet kostbaar vervoer is in den laatsten tijd bij voortduring ter beschikking der indische regeering geweest en daarin komt geen verandering, zoo lang de handel de stoomschepen naar den archipel lokt. Zijn er vaartuigen voor een te ondernemen expeditie noodig of wordt door den handel maar vermoed, dat ze binnen kort zullen worden gevraagd: aanbod van partikuliere stoomschepen zal niet achterwege blijven. De aanwezigheid der schepen van een geregelden pakketdienst is niet noodig om de indische regeering daarvan de zekerheid te geven. Alleen wordt dat troepentransport wat duurder wanneer de indische regeering zich onnoodig de handen bindt, gelijk bij artikel 15 van het met de Nederl.-Indische Stoomvaart-máatschappij gesloten kontrakt is geschied.

Maar, — gaat de schrijver voort, — de Nederl.-Indische Stoomvaart-Maatschappij is eene in naam nederlandsche, maar in werkelijkheid engelsche vennootschap.

»Heeft het ons tot dusverre al geen nadeel toegebracht dat, als gevolg van de bij inschrijving gehouden aanbesteding, de pakketdienst, ter wille der besparing van één cent per zeemijl, van nederlandsche in engelsche handen is overgegaan, de mogelijkheid dat bij eene bestendiging van dien toestand dit nadeel zich vroeg of laat zal openbaren, blijft niet buitengesloten.... Wij bezitten geen enkelen waarborg dat bij het ontstaan van verwikkelingen een vreemde regeering op dien dienst geen invloed zou pogen uit te oefenen. Laat ons vooral ook niet voorbijzien dat wij voor de gebeurlijkheid kunnen komen te staan dat op een oogenblik, waarop aan een geregelden transportdienst en een geregeld brievenvervoer het meest behoefte bestaat, de stoomschepen welke dien dienst moeten verrichten, één voor één ongemerkt den archipel verlaten."

De lezer vergeve mij die lange aanhaling. Ze ontleent hare waarde aan het feit, dat ze op het reeds vroeger geschetst vergaderingspubliek het meest indruk heeft gemaakt. Dat in oorlogstijd beslag wordt gelegd op vreemde schepen en dat de indische regeering *te allen tijde* de booten der Nederl.-Indische Stoomvaart-Maatschappij ingevolge kontrakt kan naasten: daaraan schijnt niet te zijn gedacht.

Nadat de schrijver vervolgens het terrein heeft voorbereid met de verklaringen, dat de pakketvaart eigenlijk behoorde te zijn een onderdeel van den gouvernemensdienst en dat haar dan bijna onvermijdelijk monopolie zou moeten worden verleend, opdat alles in één hand zou wezen, is de konklusie niet ver welke op bladz. 45 getrokken wordt, dat de Maatschappij, waarmede voor het vervolg gekontrakteerd wordt, moet zijn *eene zuiver nederlandsche maatschappij.*

Het is, als gezegd werd, deze gevolgtrekking welke de nederlandsche industrieëlen hebben naar voren geschoven en die, met een vaderlandslievende saus overgoten, haast op ieder der vergaderingen is opgedischt. Naar mij voorkomt, ten nadeele van het belang der natie.

Wanneer er troepen zijn te zenden tegen een inlandschen vijand, is het onverschillig of er al dan niet een pakketvaart bestaat. Nog minder doet het af of die in één hand is dan niet. Het huren van transportmiddelen voor eene expeditie van eenige beteekenis blijft altijd een dure aardigheid, maar stoomschepen zijn steeds binnen korten tijd beschikbaar voor elke regeering die de gewoonte heeft trouw te betalen.

Breekt er oorlog uit met een westersche mogendheid, stel Engeland, dan verandert de toestand geheel. Alsdan kan geen enkel *handelsvaartuig* dienst doen. Ook niet al worden een paar stukjes geschut aan boord geplaatst (blz. 39) en het kommando aan een zee-officier toevertrouwd (bl. 40). Dat die schepen wellicht iets sneller kunnen varen dan een uitgevaren nederlandsch oorlogschip zal hen voor vernieling niet behoeden. Een voor oorlogstijd »hoogst wenschelijke aanvulling" zullen de pakketbooten niet wezen. Ze zijn niets.

Wie zich daarvan nog wil overtuigen leze de bladzijden

49 vv. der brochure, waar de schrijver aan die vervormde pakketbooten een rol toebedeelt in den mogelijken strijd tegen den vreemdeling. Zijne fantaisie den vrijen teugel vierende, laat de auteur die ongelukkige booten beurtelings fungeeren voor »belagers, waarnemers, éclaireurs, een soort van kavallerie, de voelhorens, de vooruitgeschoven voorposten" der vloot.

»Wèl zal ook snelheid alleen niet kunnen beletten dat af en toe een boot verloren gaat, maar (bladz. 50)..... dat zijn de gevolgen van den oorlog." — Een magere troost, — bovendien, als zoovele troostgronden, in den nood van het oogenblik te pas gebracht. Neen, die schepen, snel als hazen, wellicht, maar ook zwak als vlinders, gaan allen verloren, tenzij ze binnengaats blijven. Een enkel schot maakt zulk een schip reddeloos, als niet reeds te voren de geheel inlandsche bemanning zijn kommandant in de steek heeft gelaten of vermoord. 1)

Of dan de huidige toestand zoo begeerlijk is, zoodanig dat deze tot in lengte van dagen dient bestendigd te worden? — Neen, waarlijk niet. Maar de fouten der tegenwoordige regelingen schuilen daar waar men ze niet zoekt.

Heel veel kan het niet verschillen of met engelsch dan wel met nederlandsch geld de pakketvaart in den archipel wordt onderhouden. Het engelsch kapitaal is tot nog toe voor zijne diensten betaald geworden: misschien wat ruim, maar toch niet om er zooveel gerucht van te maken. De dividenden waren volgens den regeerings-almanak over 1881/84: 15, 12, 10 en 8 percent; wat den toestand van het oogenblik betreft: de laatste balansen van de Maatschappij bewijzen dat het onderhouden der pakketvaart voor veel minder dan thans niet te doen is. 2) Atjeh-expeditiën, die

1) De heer Arriens, kapitein-luitenant ter zee, bestrijdt de zienswijze dat de pakketbooten casu quo te bezigen zullen zijn als artillerie-oorlogschepen. Spreker noemt dat een fiktie. Voor de defensie verwacht hij van die booten niet veel. N. R. C. 28 Okt. 3e blad.

2) De heer Lucardie in de rotterdamsche vergadering van 27 Oktober. N. R. C. 28 Okt., 3e blad.

de grootste winsten hebben bezorgd, zullen wel niet zoo spoedig weer worden ondernomen. Neemt nederlandsch kapitaal de plaats in van het engelsche, dan wordt dat aan andere nederlandsche zaken onttrokken, en men denke bij die andere nederlandsche zaken niet uitsluitend aan spekulatiën in Amerikaansche Spoorweg-onwaarden. Het is de vraag of nederlandsche werklieden op groote schaal zullen worden gebruikt bij een eventuëelen aanbouw in Nederland der bedoelde stoomschepen en dan nog geeft dat maar een tijdelijk emplooi en ook die werklieden geven voor het loon dat zij ontvangen hun arbeid à pari. De zaak is werkelijk niet van zulk gewicht dat de Staat zich opofferingen zou moeten getroosten om de nederlandsche nijverheid werk te bezorgen.

Ook is de bestaande Maatschappij niet zoo overwegend engelsch als men haar wel wil doen voorkomen. Een enkel Engelsch machinist, die een stoomschip heeft »uitgebracht", mag in dienst zijn gebleven; de vertegenwoordigers, de heeren Schröder en De Jong, zijn Nederlanders, evenzoo de gezagvoerders en stuurlieden. De bemanning bestaat uit inlanders, voornamelijk Javanen.

Wil men de zaak in uitsluitend nederlandsche handen brengen, door aan een bestaande of op te richten Maatschappij den pakketdienst »op te dragen," dan beperkt men moedwillig de gelegenheid voor den Staat om op de goedkoopste wijs ter markt te gaan. De handen en voeten gebonden geeft men zich over aan eenige weinige Nederlanders en de gelegenheid om na te gaan hoeveel engelsch geld deze weer in hunne zaken gebruiken ontbreekt.

Wordt een aanbesteding gehouden met het uitdrukkelijk beding dat de vreemdeling is uitgesloten, dan verhindert niets de vertegenwoordigers der bestaande Vennootschap, die Nederlanders zijn, te verklaren dat alle booten der Maatschappij, in onzen archipel varende of op de reê liggend, hun in vollen eigendom toebehooren. Ze toonen »a mock-contract" om zulks te bewijzen en een tegenovergesteld kontrakt, waarbij zij verklaren een zeker bedrag (de waarde van het materiaal met eenige percenten verhoogd) aan de Nederlandsch-Indische

Stoomvaart-Maatschappij schuldig te zijn, wordt achterwege gehouden.

Er is niet aan te doen. Het geld is nu eenmaal internationaal en het zoekt zijn eigen kanalen.

Wat echter wèl te doen staat is het volgende. Ter wille van den indischen handel, thans nog plaatselijk gebonden door het monopolie der Nederlandsch-Indische Stoomvaart-Maatschappij, geve de regeering een waarschijnlijk gering voordeel prijs.

Men verwezenlijke het denkbeeld o. a. voorgestaan door den heer Stortenbeker in de haagsche vergadering van 20 Oktober en ook door den heer la Chapelle, zij het ter loops, aanbevolen.

Er moet m. i. uitbesteding worden gehouden zonder uitsluiting van wien ook, maar *voor elk perceel afzonderlijk* en de regeering neme zich voor die perceelen *niet* nog eens *en bloc* aan te besteden. Op elk dier lijnen die tot nog toe worden geëxploiteerd — er zijn er niet minder dan 16 — werden dezelfde eischen gesteld als tot nog toe het geval was. Geen van de voorrechten, die het Indisch gouvernement zich tot nog toe bedong en waarvan hiervoren een korte opsomming is gegeven, behoeft bij die gelegenheid te worden prijs gegeven.

De Staat in Indië berooft zich daarmede van een waarschijnlijk gering voordeel in geld. Het monopolie is wat waard, zooals vroeger gebleken is. 1) De zekerheid van »goede bediening" blijft dezelfde of met één groote maatschappij wordt overeen gekomen dan wel met, bij voorbeeld, een viertal kleinere. Die zekerheid hangt af van de solidi-

1) De ervaring geeft aan dat dit voordeel werkelijk niet gering was. »Bij de voor de jaren 1866/75 gehouden uitbesteding was de laagste inschrijvingssom voor de afzonderlijke perceelen plm. 30 percent hooger dan die voor het geheel." (Economist, 1885 blz. 687). Maar er liggen 20 jaar tusschen 1866 en 1886 en in dien tusschentijd is er veel veranderd.

teit der vennootschap en van de verhouding tusschen haar kapitaal en haar werkkring.

Wordt de aanbesteding tijdig gehouden, en daarop is uitzicht, dan kunnen handelshuizen in Indië en Nederland mededingen en daar de mededinging voor ieder der lijnen afzonderlijk geschiedt, kan ze volledig zijn. Men behoeft dan niet te vreezen dat de Nederlandsch-Indische Stoomvaart-maatschappij, toch reeds in zulk een gunstigen toestand, doordien zij *bestaat*, ook nog met haar groot kapitaal alle anderen zal verdringen.

Men komt daarmede dichter bij den normalen toestand.

Zóó is het nog denkbaar dat de massa kostelooze adviezen, zoo vaderlandslievend klinkend en zoo belangeloos en gul verstrekt, den Staat in Indië — dat is het algemeen belang — ten goede komen.

Ze zouden anders wel eens kunnen blijken hoogst kostbare adviezen te zijn geweest.

8 November 1886.

HET HYPNOTISME EN DE WONDEREN,

DOOR

Dr. FREDERIK VAN EEDEN.

Ons menschengeslacht is op zijn ontwikkelingsweg al even lastig als het volk der Hebreëen onder Mozes. Aan kibbelen en murmureeren geen einde. En ieder oogenblik zit een troepje bij de pakken neer en zegt: »Zie zoo, wij zijn er! Dit is het beloofde land en een held die ons verder krijgt!"

Dat beloofde land, met de melk en honig van volkomen wijsheid en geluk, weet wat. Het is een eeuwige strijd: Zijn wij er? — Zijn wij er niet? — en een eeuwig geklaag: Komen wij er ooit? — en wanneer? Hoe jammer dat het menschenvolk niet reisvaardig kan blijven zonder dat verschiet. Dan zouden de achterblijvers niet razen tegen hen die verder willen en de voortrekkers zouden de ouden van dagen, die het reizen moede zijn, vreedzaam achterlaten in de opgeslagen tenten.

Telkens als ik hoor van een secte, van een stelsel, van een »isme", dan moet ik denken: daar zitten er weer eenigen en bouwen hunne huizen voor goed, wanend in het beloofde land te zijn.

Steenen huizen deugen niet voor een trekkend volk, — steenen stelsels niet voor een ontwikkelend menschdom, —

evenmin als onveranderlijke wetten voor een groeienden staat of een levende taal.

Ieder individu heeft een eigen voorstelling van hetgeen is. Die voorstelling is goed als het individu er vrede mee heeft. De minst ontwikkelde patient wil van zijn dokter weten welke ziekte hij heeft. Het geeft niet of de medieus al zegt dat hij dat niet uit kan leggen. De lijder wil iets hooren van »kou" of »zinkings", iets dat in zijn voorstelling der pathologie past. Dan is hij tevreden, dan *weet* hij het.

Voor den dokter beteekenen die woorden niets, omdat hij een heel andere voorstelling van de zaak heeft. Hij denkt aan catarrh, aan infectie, aan inflammatie. Dan weet *hij* het. Zijn voorstelling berust op meer waarnemingen; is heel wat uitgebreider en zamengestelder. Doch hij heeft geen reden het onmogelijk te noemen, dat zijn begrippen voor een andere voorstelling eenmaal even onvoldoende zullen zijn, als de leekenbegrippen thans voor de zijne 1).

Zoo de individuen, zoo de volken. De waarnemingen werden gegroepeerd tot een algemeene voorstelling van het bestaande. Hoe minder waarnemingen, des te moeielijker een samenhangend geheel. Voor de oudste volken schenen veel gebeurtenissen volkomen buiten het verband der gewone dagelijksche dingen te staan. Men wist er wat op en noemde het wonderen. Dat gaf óók bevrediging, — paste er iets niet in den gewonen samenhang van het zijnde, dan ging het bij de wonderen.

Daar de mensch echter altijd verklaren, — dat is: ordenen — wil, kwam er ook orde in de wonderen: men schreef ze toe aan Goden en onbekende wezens.

Zoo zijn er in de opvolgende tijden bij de verschillende volken verschillende stelsels van wonderen ontstaan. Niet omdat de waarnemingen zich op die wijze, in groepen, voordeden, maar omdat elk volk de waarneming pasklaar maakte voor een bepaald stelsel.

1) Zie hierover: Een nieuwe oplossing van een oud vraagstuk, door J. C. l'Ange Huët. blz. 121 en volgenden.

In den voorkristelijken tijd heetten de toovenaars, sterrewichelaars, zieners, profeten, sibyllen, geinspireerd door demonen of goden — al naar de heerschende mythologie en de plaatselijke godheid.

In den kristelijken tijd krijgen alle wonderen op eens een ander karakter, men hoort slechts van mirakelen van heiligen en martelaars, in plaats van sibyllen en magiërs heeft men ecstatische nonnen, heksen en duivelskunstenaars. De duivel heeft overal de hand in. Alles wordt in verband gebracht met de kristelijke mythologie of met de half heidensche, half kristelijke wezens der volkssagen: elven, kabouters, nixen, feëen, witte vrouwen, schimmen en spoken.

Met het groeien der positieve wetenschap, met het verslappen der kristelijke devotie, verliezen de wonderen hun religieus karakter. De duivel raakt op den achtergrond, de heksen verdwijnen en er komen somnambulen voor in de plaats. Na de ontdekking van het aard-magnetisme, wordt alles aan magnetisme toegeschreven — en er vormen zich vrij neutrale stelsels, mesmerisme, somnambulisme, spiritisme.

Hoe kunstmatig, hoe tegenstrijdig deze systemen mogen zijn, het is duidelijk, dat zij allen op gelijksoortige waarnemingen berusten. Men mag ze allen verwerpen, men zou aan deze dwalingen nog de grootste toevoegen, door te zeggen dat er niet onder allen een realiteit school.

In onzen tijd heeft een deel van het menschenvolk zich in een zeer onherbergzaam oord neergezet, luide roepende: Wij zijn er! het beloofde land!

Dit beloofde land is zeer stoffig. Die er neerzitten beweren het heelal in een weegschaal en alle menschelijke wijsheid op de punt eens passers te hebben. Zeer verontwaardigd stuiven zij op als men aan de mogelijkheid twijfelt, met behulp van stof, kracht, mathesis en het Darwinisme al het bestaande voor eeuwig te doorgronden 1).

Deze menschen hebben groote dingen verricht — maar er

1) Haeckel contra Dubois-Reymond.

is iets zeer onaangenaams in den trots waarmee zij spotten met ieder, die meent in een andere richting nog verder te kunnen komen, — en in de hoofdigheid waarmee zij ons willen dwingen hun stof te slikken. Hun leer — men zou het een hoogere-burgerschool-evangelie kunnen noemen — wil van spoken, godsdienst noch metafysica weten. Gij hebt 2 × 2 = 4, ziedaar de sleutel der wereld! Integralen en differentialen, fysica en psychologie, alles is variatie op dit thema. Gelooven is niet noodig, — behalve maar heel eventjes bij 't begin, aan 't begrip materie, maar daar zijt ge gauw doorheen, en het heelal is uw!

Dit geloof heeft ook een duivel, evenals het kristelijke. Dat is het bovennatuurlijke. Hoe zij er aan komen, is moeielijk na te gaan. Maar zij zijn er zeer bang voor. Hun leer is echter, dat hij niet bestaan kan. Wie zooiets zegt, verkeert noodzakelijk in groot gevaar zich te vergissen, — want hij acht zich in staat, steunende op zijn eigen voorstelling, het bestaan van iets a priori te ontkennen. Hij is als een kind dat van den meester een leerboekje gekregen heeft, en als deze dan wat nieuws vertelt, tegen hem zegt: meester! wat u daar zegt is niet waar, want het staat niet in mijn boekje.

Laat toch niemand denken dat hij in de hoogste klasse zit en dat er nog niet grooter jongens kunnen zijn, met heele andere boeken.

Met alle wonderverhalen van vroeger of later tijd wordt nu op twee manieren door deze geloovigen gehandeld.

Of zij beschouwen dezen als louter verzinsels, moedwillige leugens, opzettelijk bedrog of hoogstens zelfbedrog.

Of zij trachten hen, naar het lievelings-denkbeeld der moderne Protestanten: »langs natuurlijken weg te verklaren."

De eerste opvatting eischt zooveel wantrouwen, zooveel onwil en vooroordeel, dat een wederlegging nutteloos zou zijn.

De tweede is zeer aannemelijk, behalve die »natuurlijke weg."

Verklaren is het terugbrengen tot de eenvoudigste bekende voorstellingen. De natuurlijke weg beteekent hier: de voorstelling die op 't oogenblik bij de uitleggers bestaat.

Wie van de feiten *eischt* dat ze daarin gewrongen worden, loopt gevaar ze te misvormen of te verwerpen.

Nu is het zeer begrijpelijk, dat deze menschen een zekeren afkeer hebben van hetgeen geheel onverklaarbaar is of schijnt. Dat riekt naar den booze, naar het bovennatuurlijke. Degenen die daaraan niet twijfelen of ook maar dat geloof toelaten zijn hun vijanden, heeten bijgeloovig en belachelijk.

Doch dezen tegenzin is, zooals te verwachten was, even als alle dogmatiek, een belemmering geweest van den voortgang der wetenschap, van de vermeerdering der positieve kennis.

Het is de schuld van hen, die zich rationalisten noemen, dat er eerst zoo laat een licht is opgegaan over een menigte geheimzinnige feiten, over mirakelen, wonderdadige genezingen, magnetische en spirititische wonderen. Nog zijn er velen, die de laatste onderzoekingen omtrent het hypnotisme en de suggestie voor kinderachtig gebeuzel houden, beneden de waardigheid van een wetenschappelijk man.

Ik kan hier geen beschouwing geven van alle resultaten dier onderzoekingen. Wie ingelicht wil zijn, verwijs ik naar het werkje van Dr. Culerre, een helder en volledig overzicht, in hoofdzaak voor elken beschaafden lezer begrijpelijk 1).

Er is onweerlegbaar geconstateerd : het bestaan van een eigenaardigen geestestoestand, die kunstmatig kan worden veroorzaakt doch ook spontaan optreedt, waarin een persoon, het willoos werktuig van een ander, toegeeft aan elke impuls van buiten af, visioenen ziet en zelfs het geheele begrip van zijn persoonlijkheid verliest.

Doch verder is de mogelijkheid bewezen, dat een persoon ook in gewonen wakenden toestand geheel en al beheerscht en bestuurd kan worden door suggestie, door het eenvoudig aan hem opdringen van het besef der meest buitengewone toestanden. Zoodat men hem met één woord of gebaar kan ver-

---

1) *Dr. A. Culerre*, Magnetisme et Hypnotisme. Paris 1886. Wie het wat gemakkelijker op wil nemen, leze in elk geval Dr. Nolen's onlangs verschenen brochure.

lammen, verblinden, visioenen doen zien en zoo absoluut betooveren, als dit ooit van iemand verhaald of verzonnen is. Door suggestie verandert men een perzoon geheel, zijn wil, zijn persoonlijkheid, zijn herinnering, zijn zintuigen — en men doet hem in een wonderwereld leven, die zich uitstrekt zoover als de fantasie van den suggereerenden persoon maar kan reiken.

Ik heb gezien hoe Dr. Debove, in het hospitaal St. Andral te Parijs, een volwassen man in gezonden wakenden toestand een glas water gaf met de bewering, dat het goede wijn was — en hoe die persoon het met smaak daarvoor opdronk. Hoe hij dien man zich liet branden aan een kouden, zilveren lepel. Hoe hij hem een boek gaf en zeide: »Het is vol wit papier, — blaas er eens op — nu is het vol plaatjes — nog eens: — nu is het vol portretten"; — en hoe de persoon in verbazing alles toestemde en zelfs de landschappen en portretten beschreef die niemand zag, behalve hij. Hoe Debove hem een geldstuk in de hand gaf en zeide: »als gij de hand opendoet, is het geldstuk weg", — en hoe de man toen naar het geldstuk zocht en het niet voelde of zag, hoewel wij het allen op zijn hand zaggen liggen. »Zoo heb ik nog nooit zien goochelen", zei de patient. — »Ik zal het nog mooier doen," antwoordde Debove, »sluit de oogen, — als gij ze open doet, heb ik geen hoofd meer." — De man opende de oogen en keek half angstig, half lachend naar den dokter. »Eh bien! — est-ce que je suis bien sans tête?" vroeg deze. De man sloeg zich voor 't hoofd en kneep de oogen toe. »Décidément, je suis fou!" — was al wat hij in zijn verbazing uitbracht.

Wij moesten hem gelijk geven, dat Debove hier geen »escamoteur", maar »un vrai magicien" was.

Toen het psychopathisch begrip »hallucinatie" gevormd was, zeide Fischer: Mit dem Begriffe Hallucination gewaffnet, vermag uns keine übernatürliche Erscheinung meer in Erstaunen, kein Gespenst mehr in Schrecken setzen."

Zou men niet meenen, thans — met de begrippen hallucinatie, hypnotisme, suggestie en hysterie gewapend, alle wonderen van hemel en aarde te kunnen staan?

Vooreerst verbleeken de wonderdadige genezingen.

Hysterie is een ziekte, die bijna alle andere ziekten kan nabootsen en wier verschijnselen op eenmaal spoorloos kunnen verdwijnen. Hysterische personen zijn het meest vatbaar voor suggestie en hypnotisme.

Dus alle genezingen der magiërs, ziektebezweerders, exorcisten en duivelbanners, de heelende wonderen van Jezus en de apostelen, van de heiligen, van reliquiën, heilige plaatsen, gewijde wateren, — ook van de handopleggers, de strijkdokters, de magnetiseurs, zelfs van de homoeopathen kunnen tot hysterie en suggestie worden terug gebracht.

Maar nog meer. De wonderhand in Belsatzar's paleis behoeft geen sprookje te zijn: — Belsatzar had een hallucinatie, en hij suggereerde bij een aantal van zijn hovelingen hetzelfde. Zoo het kruis van Constantijn. Op de mis te Bolsena zeide de Paus tot den jongen priester: »Zie! de hostie bloedt," — en de ongeloovige zag haar bloeden. De mededeeling, dat dezelfde verschijning van heiligen, geesten, duivels of spoken door veel personen tegelijk gezien is, behoeft ons niet meer te onthutsen — want de een suggereerde het visioen aan den ander.

Doch dit alles is voorbarig en onwijsgeerig werk. Tot voor eenigen tijd was het de »natuurlijke weg," tot verklaring van Jezus' genezingen, hem als een vlug en handig operateur te beschouwen. In een Italiaansch drama wordt hij voorgesteld, met naalden gewapend, den blinden mensch behendiglijk van den staar opereerend. Wel spreekt Johannes niet van naalden, maar van speeksel en aarde, — doch Johannes heeft de zaak opgesierd.

En toch, op dit oogenblik kan elk wetenschappelijk man gelooven, dat de evangelist in deze zaak waarheid sprak. Ik heb gezien, hoe men hysterische personen met een enkele vingerstreek het gezicht geheel ontnam en geheel teruggaf.

Men ziet dus, dat men voorzichtig moet zijn met het plooien van feiten in een pas gemaakt stelsel.

En dan, — het zou klinken, alsof men met onze nieuwste begrippen ook het laatste woord gezegd heeft. Alsof tegen-

woordig elke candidaat in de medicijnen de Delfische Pythia van haar mystieke waardigheid kan berooven door te zeggen, dat zij eenvoudig een gehypnotiseerde hysterica was.

Als er iets mystiek genoemd mag worden, is het het wezen van hysterie, hallucinatie en hypnotisme. De verklaringen van Brown-Sequard, Preijer, Rumpf, Heidenhain, Kaan en anderen zijn scherpzinnig, maar geheel onbevredigend. Aan het terugbrengen van alle feiten tot de eenvoudigstse physiologische voorstellingen kan zeker nog in lang niet gedacht worden.

Nu weten wij het, zeide men voor honderd jaren, het is alles magnetisme. Neen! nu weten wij het heusch, zegt men thans, het is het hypnotisme en de suggestie.

Zeker, wij weten het nu — maar wie vóór ons kwamen, wisten het ook. De profeet wist dat het Jahweh was, de Kerk wist dat het door den duivel kwam, de spiritisten weten dat het de afgestorvenen doen. Zij hebben het allen geweten, — en wie na ons komt zal het ook weten.

Naar mijne meening moet de ontdekking van hypnotisme en suggestie aldus worden beschouwd. Als de groote en belangrijke vondst van een schat, die gevaar liep onder de negatien der rationalisten begraven te blijven. Zonder eenigen twijfel is de toestand teruggevonden en aan 't volle licht gebracht, die de oorsprong was van bijna alle wonderverhalen in de geschiedenis der menschen.

In elke beschouwing van het hypnotisme vindt men vermeld, dat deze kunst zeer oud is en reeds bij de oude Indiërs en Egyptenaren werd toegepast. Ik zal nog in 't kort de overeenkomst aanduiden, die te vinden is tusschen het hypnotisme en de magische toestanden.

Niet ieder is tot hypnotisme gedisponeerd, doch deze dispositie kan door oefening verkregen worden. En geen psychiater zou een beter middel kunnen noemen om den geest tot een dergelijken toestand voor te bereiden, dan de *askese*. De askese, de afzondering in boetedoening, zelfkwelling en overpeinzing was in bijna alle godsdiensten het middel om nader tot de godheid te komen en wonderen te verrichten. De askese vindt men bij Bramanen en Boeddhisten, bij de Egyp-

tische priesters, de joodsche profeten, de kristelijke Anachoreten en monniken. Van de stichters der groote godsdiensten, van Zoroaster, Mohamed, Jezus verhaalt men, dat zij zich in eenzaamheid en overpeinzing voorbereiden tot hun taak.

Het gewenschte gevolg der askese was de ecstase. Dan was de mensch in onmiddellijke gemeenschap met God, zag de heerlijkheden van een hooger leven en de verborgenheden der toekomst.

Dat de ecstase tot de hypnotische verschijnselen behoort, is onmiskenbaar. Vooral duidelijk is dit bij het hypnotische meisje van Rieger. 1)

De middelen om de ecstase kunstmatig te weeg te brengen, komen volkomen overeen met die waarmede men den hypnotischen toestand verwekt. Dit laatste geschiedt door de werking van zwakke, aanhoudende zintuigelijke prikkels zooals het strijken met de handen. (Passes magnetiques.) Door het tikken van een horloge in stilte of duisternis (Heidenhain). Door het laten fixeeren van een schitterend voorwerp (Braid.) Door het aanstaren (Brémaud), het slaan op een trommel of gong (Bernheim, e. a.)

Zoo maakte de Egyptische priester zich helderziend door het staren op een droppel inkt of een spiegel. Zoo zette de Braman zich op de hielen, hield oogen en ooren dicht, tot het licht in hem werd en hij één werd met Brama. De Fakirs staarden op den punt van hun neus. De Derwischen herhalen duizendmalen achtereen het »Allah akbar", — de kristelijke kloosterling telt uren lang zijn rozenkrans, tot de ecstase komt en hij visioenen ziet. De Laplanders verwekken profetische ecstasen door het slaan op een trom. De tooverspiegels, de bekers waaruit men kon waarzeggen, de stilte en de duisternis, die voorwaarden zijn van alle magie en van de spiritistische verschijningen, — al dit wijst op hetzelfde.

De kwaker Tom Case bracht zijn discipelen in ecstase door

---

1) Dr. C. Rieger. Der Hypnotismus. 1 Jena 1884.

hen strak aan te zien 1). Zij begonnen te sidderen, vielen op den grond en kregen krampen.

Deze krampen komen bij de meeste ecstasen voor — en zijn tevens echt hysterische verschijnselen. Ditzelfde geldt van de lichamelijke ongevoeligheid. Het was de ecstase, die de kristelijke martelaars ongevoelig maakte voor hun pijnen en Huss en Hieronymus liederen deed zingen op den brandstapel. De ecstatische Derwischen folteren zich op ongeloofelijke wijze, bij de religieuse secte der convulsionairs van St. Médard, lieten vrouwen zich door hun geestverwanten geesselen, kruisigen, de tong doorsteken onder teekenen van louter welbehagen.

Deze zelfde ongevoeligheid kan de hypnotiseur bij zijn patient verwekken, — zij is zelfs een constant kenteeken van den lethargisch-hypnotischen toestand.

De aanstekelijkheid van hysterische toestanden is ieder medicus bekend. Waar in een huisgezin eenige hysterische vrouwen bijeen wonen, ziet men dezelfde ziekteverschijnselen meestal bij allen de rondte doen. Op groote schaal komt dit bij de ecstasen voor, en er zijn vele epidemiën van dien aard bekend.

Het verschrikkelijkste voorbeeld hiervan is wel de kinderkruistocht in 1212, toen 30,000 kinderen in profetische ecstase kwamen, visioenen zagen en uittogen om het heilige land te veroveren. Geen van hen is teruggekomen. Bij de Trembleurs, de Shakers, de Camisards in de Cevennen, de lijders aan springkoorts in Schotland, de Johannesdansers in de 14e eeuw bij het Tarantisme in Italie waren zoowel ecstase als convulsiën epidemisch.

De bijbel zegt reeds dat zieners nieuwe zieners maken, en toen Saul de profeten ontmoette, profeteerde hij zelve.

Er is geen verschijnsel te noemen, dat de magische ziels-

1) Ziehier een voorganger van Donato. Hem komt dus noch de eer toe het eerst gefascineerd te hebben, noch die dezen toestand het eerst beschreven en toegelicht te hebben. Brémaud ontdekte de fascinatie, zooals Braid het hypnotisme.

toestand en de religieuse ecstase wezenlijk van de hypnotische toestanden onderscheidt. Zoomin de visioenen als het profeteeren. Want onze hedendaagsche somnambulen profeteeren ook, zien in de verte, hebben het tweede gezicht en duiden kwalen en geneesmiddelen aan. Zij handelen zonder het te weten als alle magiers gedaan hebben. En ieder kan zich overtuigen dat het meestal volkomen eerlijke personen zijn, die in vast geloof aan hun wondermacht, door een handlanger gehypnotiseerd worden, en in dien hypnotischen toestand hun openbaringen doen.

Nog een merkwaardige bizonderheid. Eén plekje van 't lichaam had bij alle magische toestanden een groote beteekenis — de streek onder het borstbeen en tusschen het kraakbeen der onderste ribben. Die plek was het, waarop de Bramanen hun aandacht moesten richten. In de hartkuil was het inwendige licht, daar was Brama's woning. Sommige Grieksche namen voor waarzeggers en bezetenen, bevatten het woord »maag" in samenstelling 1). De ecstatische monniken heetten »umbilicamini", en bekend is het, dat de somnambulen het vermogen beweren te hebben, met de maagkuil te lezen.

Nu heeft Heidenhain onlangs ontdekt, dat bij een gehypnotiseerde vrouw de woorden, die tegen datzelfde plekje van het lichaam gesproken of zelfs zeer zacht gefluisterd werden terstond werden nagezegd, terwijl luid roepen in de ooren zonder gevolg bleef. Met een trillende stemvork kon de plaats nauwkeurig worden bepaald, — zoodra deze voor het gedeelte van den buikwand kwam, waar de maag onmiddellijk onder ligt, bootste de vrouw het geluid van de stemvork terstond na.

Deze en nog vele andere kenmerken bewijzen de echtheid van de gevonden schat. Wat is hare waarde?

Dit vooreerst schijnt mij van groot belang. De schrikwek-

---

1) ἐγγαστριμαθοι, ἐγγαστριμανθεις. z. Dr. *H. B. Schindler*, das Magische Geistesleben. Breslau 1857, blz. 126. In de Grieksche bijbelvertaling der zeventig worden dergelijke namen gebruikt.

kende hoeveelheid kwade trouw, die men in de menschen zou moeten veronderstellen, om het ontstaan hunner wonderverhalen te begrijpen, vermindert aanmerkelijk. Men kan nu gelooven aan de oprechtheid van magiers, van evangelisten, van geestenzieners, visionnairen, spiritisten en somnambulen. Het ontdekken van denzelfden toestand waarin deze verkeerden, is een beschamende les — eene waarschuwing voor allen die loochenen en ontkennen, wat bij hun weten onverklaarbaar is.

Maar het geloof aan iemands goede trouw sluit niet het geloof aan zijn beweren in. Wat hebben wij te denken van hetgeen ons door de zieners is geopenbaard? Want bijna allen zeggen in betrekking te zijn geweest met de godheid, met het onzienlijke en het hiernamaals. Kan de hypnotische toestand licht geven in een reëele wereld, die buiten en boven ons bestaat?

Nu zien wij, dat al deze openbaringen wisselen met het volk waarin de ziener leeft en de mythologie die bij dat volk heerscht. De ziener ziet wat hij verwacht te zien. De Egyptische priester zag het doodenrijk Amenthes met Osiris, de Bramaan zag Brama, de Boeddist Boeddah, Mozes Jaweh, de tempelslapers zagen Asklepias, en de katholieke visionnairs zien Jezus aan 't kruis, de H. Maagd, engelen en duivelen. De godheid vertoont zich niet aan wie haar niet kent. Mohamed zag evenmin de H. Maagd als de spiritisten Asklepias zien. De kerk erkende de heiligheid der ecstatici, die uitspraken deden overeenkomstig hun dogmatiek. Het overige was hekserij en werd aan den duivel toegeschreven. Hoe minder religieus de tijden worden des te minder religieus ook de visioenen.

Swedenborg zag geesten, die niets met het kristendom uitstaande hadden, de jonge Richard Görwitz krijgt zijn mededeelingen van zwarte en witte mannetjes, die zich zijn goede geesten noemen, de heerlijkheden door de somnambulen gezien doen denken aan 2e rangs theater-decoratief: mooie tuinen, vol blinkende geesten met vleugels aan en kroonen op. Volgens onze hedendaagsche spiritisten zou het hiernamaals

met al zijn spotgeesten meer op een dolhuis dan op een begeerlijk land der gelukzaligen gelijken.

En wat zien de hypnotici eindelijk? — Alles — wat hun opgegeven wordt!

Dit schijnt wel een bewijs, dat het alles inbeelding geweest is.

Inbeelding is een gevaarlijk woord, met een geringschattenden klank en een ontzachelijke beteekenis.

Hysterie is ook een ingebeelde ziekte en toch zal geen medicus die deze kent in alle verschrikkingen haar gering kunnen schatten.

Komt het met uw begrip van inbeelding overeen, dat men zich iets kan inbeelden wat men zich niet denken of voorstellen kan?

Dat gebeurt toch bij suggestie. Het is onmogelijk, wanneer men met beide oogen ziet, zich het gezichtsbeeld van één oog weg te denken. Ik heb nu Dr. Debove de volgende proef zien nemen.

Hij streek een persoon over het linker oog en zeide: gij ziet niet meer met dat oog. Doch de patient, een vrij onontwikkelde vrouw, keek met open oogen rond en zeide: »Non! non! je vois parfaitement bien."

Doch met behulp van een eenvoudige inrichting, in de oogheelkunde in gebruik om voorgewende blindheid aan één oog te beproeven, bleek het uit hare opgaven dat zij aan één oog volkomen blind was geworden, *zonder het zich bewust te zijn.* 1)

Een ander persoon (op de kliniek van prof. Charcot) werd een stuk wit papier voorgehouden en gezegd, dat het een portret was van een goede bekende. De suggestie gelukte, zooals reeds meer was geschiedt, en de patient vertelde zelfs bijzonderheden van het denkbeeldige portret. Het wit papier werd op eenige meters afstand van de persoon neergezet en

1) Dit was tevens een afdoend bewijs voor mogelijke twijfelaars dat er geen opzettelijk bedrog in 't spel was. Het instrumentje is er op gemaakt, simulanten te ontmaskeren.

terwijl men dezen met iets anders bezighield, ongemerkt omgekeerd. Niemand zou zelfs van dichtbij aan het witte regelmatig vierkante papier de omkeering opgemerkt kunnen hebben, — men had daarom vooraf aan den achterkant een klein teeken tot herkenning gemaakt. Nauwelijks werd de aandacht der vrouw weder op het papier gevestigd, of zij zeide: »Het portret staat onderste boven." Hoe men de proef ook herhaalde, hoe men het papier ook keerde en wendde, steeds gaf de vrouw terstond den juisten stand van haar portret aan. Ik geef dit zonder commentaar, zooals het mij werd medegedeeld. Maar wat dunkt u van een inbeelding, die vastzit aan een stuk papier?

En strookt het volgende met de gewone opvatting van inbeelding? Bij een vrouw in de kliniek van Charcot werd een stuk gewoon gegomd papier in den vorm van een pleister op het been gelegd en er bijgevoegd, dat het een sterke trekpleister was en zij dus des avonds wel een blaar zou hebben. Na 12 uren was inderdaad onder het gegomde papier een groote blaar ontstaan, volkomen overeenkomende met die door een spaansche vlieg veroorzaakt.

En kan men tevreden zijn met te zeggen, dat de kruiswonden van de gestigmatiseerde Louise Lateau inbeelding waren? Het wantrouwen van de gestigmatiseerden is een van de treffendste voorbeelden van voorbarig ongeloof. Ik herinner mij spotprentjes in onze kranten op de »fameuse stigmatique", die door »l'art chimique" met behulp van rhodan-kalium en ijzerchlorid het bloeden zou hebben nagebootst. Thans is het bloeden uit handen en voeten, als een gevolg van de langdurige overpeinzing van Jezus' lijden een wetenschappelijk erkend feit — en zelfs onder den naam »ecstase met kruiswonden" als nieuwe ziekte geboekt. 1)

Is er na het medegedeelde nog reden te twijfelen aan het geen Justinus Kerner van een vrouw verhaalt, die de blauwe plekken op den arm vertoonde, waar de hand van een geest

1) Zie over Louise Lateau: Dr. *J. Theyssen.* Over het misbruiken van het bovennatuurlijke. Gent 1881.

haar had geknepen en roode vlekken op 't gelaat van de tranen, die de geest over haar had geschreid. 1)

Het gaat niet aan zich van het onverklaarbare af te maken met de uitspraak: »illusion ou feinte!"

Realiteit en illusie zijn niet zulke eenvoudige, scherp gescheiden begrippen, en er is maar eenige gevatheid noodig om vol te houden dat alle werkelijkheid inbeelding of alle inbeelding werkelijkheid is.

Doch door de geheele menigte wonderverhalen worden wij nog niet gedwongen, één buiten de menschheid staande oorzaak aan te nemen, zooals de verhalers het willen. Wij zijn in staat alles als subjectieve verschijnselen op te vatten, afhankelijk van het individu. Zoo hoort men herhaaldelijk bij spookhistories en visoenen vermeld, dat de geesten ook zichtbaar waren *als men de oogen sloot* 2) en de geluiden vernomen werden door stokdoove lieden.

Doch al verwerpen wij de conclusies der verhalen, omdat het ons onmogelijk is te gelooven dat één zelfde macht de heidensche, kristelijke en mohamedaansche mythologie zou openbaren, om eindelijk, als ware zij kindsch geworden zich met kloppen en tafeldansen en de lafheden der spotgeesten te vermaken — toch is het ons even onmogelijk in de merkwaardige overeenstemming van de medegedeelde feiten niet een teeken van waarheid te zien.

Onder deze feiten zijn er, die algemeen door de wetenschap geloochend worden, als strijdig met de bekende natuurwetten, — en die geheel buiten het begrip der inbeelding liggen.

Hiertoe reken ik: *de profetiën, het tweede gezicht, het zonder merkbare oorzaak bewegen van voorwerpen* 3) *en de geestesgemeenschap op een afstand.*

---

1) *J. Kerner.* Eine Erscheinung aus dem Nachtgebiete der Natur 1836.

2) J. Kerner. *Op. cit.*

3) Het hooren van geluiden, kloppen enz., zonder merkbare oorzaak, is niet minder algemeen, doch kan, evenals de visioenen, onder de hallucinatien begrepen worden.

Er hoort eenige moed toe openlijk te verklaren dat men deze dingen niet van te voren ontkend, maar ernstig overwogen en onderzocht wil zien.

Maar men moet niet te gauw schrikken bij het woord bovennatuurlijk. Dat woord is ontstaan tegelijk met de positief wetenschappelijke methode, die natuurwetten zocht en wat daarin niet paste bovennatuurlijk noemde. Dat is gekheid. Past er iets niet in de wetten, dan ligt dat aan de wetten, niet aan de natuur. En zijn onze natuurwetten zoo volledig en onomstootelijk? Rust de theorie van het licht op iets meer dan een hypothese? En die van de electriciteit niet op nog iets minder? En hangt het alles niet aan de mystiek-filosofische hypothesen stof en kracht? En aan de nog mystieker begrippen tijd en ruimte? Mathesis is het eenige onveranderlijke in het gansche gebouw, maar van die abstractie alleen kan men ongelukkig geen systemen maken.

Renan zegt het mirakel uit de historie te bannen, — niet uit naam eener filosofie, maar uit naam eener constante ervaring. »Nous ne disons pas »le miracle est impossible," nous disons: »Il n'y a pas eu jusqu'ici de miracle constaté."

Nu komt het mij voor, dat het woord mirakel reeds een voorafgaande filosofische meening doet onderstellen. Een filosofie, die onze ervaringswetten als volledig en onveranderlijk aanneemt en tevens de mogelijkheid toelaat, die echter nog nooit geconstateerd kon worden, dat iets niet met die wetten strookt.

Renan zou aan een wonder gelooven, zegt hij, wanneer herhaaldelijk voor de oogen van een aantal geleerden een cadaver tot het leven was teruggeroepen.

Mij dunkt echter, dat in zoo'n geval de physiologen in plaats van hun ervaringswetten onveranderd te laten en er een mirakel naast te plaatsen, eerder hun wetten zouden wijzigen en er het gebeurde in opnemen.

Voltaire kon niet gelooven dat men door aanraking van een grafsteen krampen en toevallen zou krijgen. Zoo iets achtte hij bovennatuurlijk, dus onmogelijk. Hij bespotte de arme Jansenisten die convulsies kregen bij het graf van den

diaken Pâris, en insinueert dat zij het maar voorwendden. [1]) Thans zou hem die spot wellicht berouwen. Feiten, die Renan voor twintig jaren »surnaturels" genoemd zou hebben, *zijn* thans werkelijk geconstateerd. [2]) Nu heetten zij waarschijnlijk niet meer bovennatuurlijk, — maar ik vraag, wanneer en waartoe dan die kwalificatie, die tevens een banvonnis uit de historie is?

Ik heb vier hoofdzaken opgenoemd die in de wonderverhalen telkens terug keeren, doch geloochend worden omdat zij strijden tegen onze physische wetten en onze voorstelling van tijd en ruimte.

Om mijn goedgeloovigheid te verdedigen, roep ik weder het hypnotisme te hulp. En ik kies uit de proefnemingen eene, waarin elk physicus en physioloog mij zal toegeven dat zijn wetten en voorstellingen met voeten worden getreden.

In de Annales Medico-psychologiques van 1884 Tme Ier vinden wij door Dr. Taquet vermeld, hoe een gehypnotiseerde vrouw een stuk wit carton, dat voor haar oogen werd vastgehouden als spiegel gebruikte. Niet alleen zag zij daarin haar eigen gelaat en de vlekken die daarop waren aangebracht, maar zij zag alles wat achter haar gebeurde, zij herkende personen, die zich achter haar vertoonden en beschreef de haar onbekenden tot in alle bizonderheden, ook las zij in den gewaanden spiegel letters, die boven haar hoofd werden gehouden en woorden, mits zij in spiegelschrift waren geschreven. Van al wat naast den spiegel gebeurde, al was het vlak voor haar oogen, zag zij niets.

De mededeeler Dr. Taquet beschouwt dit feit als een buitengewone verscherping van het gezichtsvermogen. Doch mij schijnt het volstrekt onvereenigbaar met onze tegenwoordige physiologische voorstelling, dat de diffuus terug gekaatste

---

[1]) »Ceux qui montaient sur la tombe donnaient à leurs corps des secousses qu'ils prenaient eux mêmes pour des prodiges." Hist. de Louis XIV.

[2]) O. a. het bloeden der gestigmatiseerden. Renan zegt duidelijk dat Frans van Assisi zijn toevlucht nam tot »des actes feints." Vie de Jésus. blz. 362.

lichtstralen van een wit blad karton ooit op het meest gevoelige netvlies een scherp beeld zouden vormen.

Er zijn Thomassen die niets gelooven voor zij het zelve gezien hebben. Maar ik eisch van degenen die dit gelooven, dat zij niet alleen op grond der physische wetten, Schindler niet heeten liegen, als hij zegt geheel alleen door aanraking met een pen of boek, een tafel te hebben opgetild en bewogen. [1]) Schindler is een ernstig onderzoeker en een zeer geleerd man, die noch aan spiritisme noch aan eenig dogma hecht. Zijn theorie over de »Seelenpolarität" mag zoo hol diepzinnig zijn als men van een Duitscher verwachten kan, — ik voor mij zie geen reden hem bij de mededeeling van de menigte dergelijke feiten voor bedrieger of bedrogene te houden.

In de zonderlinge spookhistories van Kerner's Magicon komen de kinderachtigste geesten-theorieën voor, doch de mededeelingen van de feiten zelve, b. v. van het steenenwerpen [2]) in gesloten kamers, zijn zoo nauwgezet en treffend waarschijnlijk, dat het niet mogelijk is aan bedrog te denken. Ik erken dat tal van kwakzalvers en bedriegers het onderzoek bemoeilijkt hebben, maar niet dat herhaalde teleurstellingen den onderzoeker mogen afschrikken zoolang nog de geringste kans overblijft de scherpzinnigheid en goede trouw van zooveel waarnemers in eer te herstellen.

Heeft niet voor weinig jaren de heer Dubois van Amiëns in een rapport aan de Parijsche academie verklaard dat: »les partisans du somnabulisme provoqué sont dupes ou complices."? En zou het thans niet even onvoorzichtig zijn iets dergelijks van de spiritistische feiten te zeggen die door honderdduizenden worden erkend, alleen omdat hun theorie belachlijk en hun zaak door bedriegers bedorven is?

Zoo is het met de profetieën, het tweede gezicht, de geestesgemeenschap op een afstand.

---

[1]) *Schindler.* Das magische Geistesleben, blz. 323.

[2]) *Magicon* Bd. I, blz. 295 en vgg. Geheel overeenkomstige verhalen zijn ons uit Java gedaan. Er bestaan hiervan even als van den tafeldans mechanische verklaringen, die slechts in enkele gevallen opgaan.

Ook hier is de tastbare onwaarheid van vele profeten oorzaak geweest dat men de geheele zaak verwierp en bespotte. Doch is het niet zeer onpsychologisch, de herhaalde vermelding van deze dingen door alle eeuwen heen, ook van beschaafde en scherpzinnige volken, g e h e e l aan toeval en bedrog toe te schrijven?

Wat het tweede gezicht betreft, de verhalen daaromtrent zijn zoo algemeen, zoo gelijkluidend, zoo karakteristiek in hun optreden bij bepaalde volken, zooals b. v. de bewoners der Hebriden en Noorwegen — dat er geen reden is het vertrouwen er in te laten varen, vóór men ons heeft overtuigd dat het wezen van ruimte en tijd zulke dingen niet toelaat. Doch het dunkt mij veiliger eerst deze dingen te onderzoeken en daarna over het wezen van ruimte en tijd na te denken.

Laat niemand zeggen dat dit niet tot de wetenschap behoort. Al wat gebeurt behoort tot de wetenschap. »Wo die Wissenschaft die Thatsachen leugnet, verleugnet sie ihren Beruf, das Wissen zu schaffen," zegt Schindler. »Jede Thatsache hat für den Naturforscher gleiche Geltung, und das unsichtbare Pochen muss fur ihn eben zo wichtig sein als der Stoffwechsel in der Pflanze."

Het zijn wederom gehypnotiseerden, met name onze somnambulen, bij wie deze dingen voornamelijk heetten te gebeuren. Het liefst noemen zij zich ook Clairvoyanten. Ieder heeft wel in zijn omgeving hooren spreken van vooruit bepaalde sterfuren, verschijningen van verre verwanten, die later bleken op hetzelfde uur gestorven te zijn, treffende voorgevoelens en dergelijke. De personen bij wie dit heet voor te komen hebben meestal een duidelijk hysterische of hypnotische dispositie.

De twijfel hieraan is zeer begrijpelijk. De medische kunst, waarop de clairvoyanten zich laten voorstaan, is meestal erbarmelijk. In den tijd van Dr. Kerner was het nog te vergeven dat hij de door somnambulen aangeduide middelen getrouw naschreef, een medicus van onze dagen maakt zich ernstig boos als hij van hun kwakzalverspoespas hoort. Dit bewijst

echter volstrekt niet dat zij moedwillige bedriegers zijn — zooals men vroeger dacht. Alleen dat onkundigen zonder tusschenkomst geen positieve kennis van geneesmiddelen ontvangen. Na de ontdekking van het hypnotisme beschouwt men hen als volkomen eerlijke personen, die onder den suggereerenden invloed van het vaste geloof aan hun wonderkracht in hypnotischen toestand recepten samenstellen naar hun eigen geringe wetenschap. Wat hun profetieën betreft, ook dit is suggestie, zegt men. De somnambule voorspelt dat zij op een bepaald uur van een bepaalden dag krampen zal krijgen. Dit gebeurt, ook al is zij haar voorspelling in wakenden toestand geheel vergeten. Doch wanneer men de somnambule suggereert, dat beteekent: haar nadrukkelijk zegt, dat zij dan en dan krampen zal krijgen, dan gebeurt het óók. Hoe onverklaarbaar dit zij, het profetische is er af, de toekomst is niet gezien, maar gemaakt. Zoo verhaalt Culerre van een persoon, die voorspelde dat hij op een bepaalden dag krankzinnig zou worden, maar één ding vergat, dat namelijk den volgenden dag een spoortrein zijn hoofd zou verbrijzelen. De krankzinnigheid zou ongetwijfeld op den bepaalden dag gekomen zijn, had hij zijn hoofd maar behouden.

Deze uitlegging is zeer aannemelijk, doch niet voldoende. Aangenomen dat men zelfs iemand kan doen sterven, door hem met stelligheid een bepaald doodsuur te voorspellen, dan blijft er nog veel over dat in deze voorstelling niet past.

Zoo vertelde Richard Görwitz, de jonge hypnoticus, wiens geschiedenis zeer nauwkeurig zonder uitlegging of kommentaar door zijn broeder is medegedeeld [1]), aan personen uit zijn omgeving, dat hen dien dag een of andere verrassing wachtte, dat zij een brief zouden vinden en dergelijke bizonderheden, die steeds bevestigd werden gevonden.

Zoo vertelde hij wat er in alle vertrekken van het huis gebeurde en wat goede bekenden van hem in de stad op 't oogenblik deden; ook dit kwam altijd uit.

---

[1]) Richard's natürlich magnetischer Schlaf. In protocoll-gemässer Darstellung herausgegeben von seinem Bruder B. Görwitz. Leipzig 1837.

Al hoorde men deze dingen niet van alle somnambulen telkens weer, dan zou ik toch reeds door de tint van waarschijnlijkheid van dit geheele verhaal overtuigd zijn. Het is alles uiterst eenvoudig, de mededeelingen van den jongen betroffen zeer alledaagsche dingen, volstrekt niet zooals iemand met een sterke zucht naar het miraculeuse ze zou verzinnen. En alle vermelde bizonderheden van den toestand komen treffend nauwkeurig met de later ontdekte hypnotische verschijnselen overeen.

Richard vertelt dat hij zijne mededeelingen van een zwart en een wit mannetje kreeg, die naast zijn bed stonden. In de psychiatrie is zulk een toestand zeer goed bekend, en wordt als een splitsing van de persoonlijkheid beschouwd, — analoog aan hetgeen wij allen in onze droomen ondervinden, als wij gedachten van anderen meenen te hooren die toch in eigen hoofd zijn ontstaan. De meeste somnambulen hebben zulk een geest, die hun openbaringen doet. Wij kunnen dit grif aannemen, zonder daarom te gelooven dat die geesten voor *ons* bestaan. Des te meer betwijfel ik het, dat tusschen al die geloofwaardige dingen alleen dat zien van verleden, toekomstige en verwijderde gebeurtenissen gelogen is. Want men moet bedenken dat voor den mededeeler die in 1837 schreef, het een even wonderbaarlijk moet schijnen als het ander.

Een hoofdstuk van de geschiedenis van hypnotisme en suggestie, dat velen, o. a. ook Dr. Culerre, er gaarne uit wilden lichten, is de »suggestion mentale". Hiermeê wordt de geestesgemeenschap tusschen verschillende personen bedoeld, zonder eenige zintuigelijke mededeeling. Het sterkste voorbeeld hiervan verhaalt men van de Indische Yogui's, die op vele mijlen afstands, met elkaâr in voortdurende gemeenschap van gedachten leefden. [1]) Thans hoort men er in het gewone

---

[1]) Apollonius van Tyane, die de Indische Bramanen bezocht zegt te hebben, beschrijft ook deze kunst. Zijn eigen wonderdaden bestaan hoofdzakelijk uit profetie en gedachtenlezen. Ook Jezus deed hetzelfde, o. a. bij de Samaritaansche vrouw.

leven nu en dan berichten van; in Engeland bestaan gezelschapsspelen die op niets anders berusten. Er is reeds veel over geschreven — doch even als bij het spiritisme hebben goochelaars, als Cumberland b. v. de aandacht van deze zaak afgeleid.

Een ernstig en gemoedelijk Duitscher, de bekende Zschokke, heeft ons [1]) nauwkeurig zijn vermogen beschreven om den levensloop van personen die hij voor 't eerst ontmoette op eens, als in een visioen, voor zich te zien. Dit gezicht trok hem voorbij en hij verdiepte er zich in totdat hij de tegenover hem zittende persoon niet meer zag. Lang had hij dit voor fantasiën gehouden, zegt hij, totdat hij zich eens bizonderheden liet ontvallen omtrent het leven van iemand dien hij nooit te voren gekend had. Het bleek tot zijn eigen groote verbazing, dat dit overeenkwam met de werkelijkheid. Hij was zooals dit meestal bij dergelijke personen voorkomt schuw met zijn gave, en sprak er niet gaarne over. »Kein Wort mehr" eindigt hij, »über die sonderbare Sehergabe, welche mir wie ich fest versichern kann, in keinem Falle von Nutzen war."

Wie met eenige karakterkennis en zonder vooroordeelen deze beschrijving leest, zal mij toegeven dat het ontmaskeren van honderd bedriegers niet genoeg is om dezen enkelen verhaler tot leugenaar te verklaren.

Met Dr. Culerre acht ik het onraadzaam terstond als Claude Perronet, theorieën te gaan maken voor deze nog nauwelijks geconstateerde feiten. Maar ik moet opkomen tegen de aanmatiging waarmee hij dit alles a priori »erreur" en »illusions mystiques" noemt. Het hypnotisme waar Culerre bij zweert is ook zoo genoemd. Tallooze voorbeelden van hypnose en suggestie die hij mededeelt, en zelfs zeer bekende physiologische ervaringen, de heriditeit en het atavisme bijvoorbeeld, zijn niet minder onverklaarbaar en stellig even natuurlijk of bovennatuurlijk als de clairvoyance of het gedachtenlezen.

---

[1]) In zijn: »Selbstschau."

Toen de electriciteitsleer in haar kindsheid was, lachte men om het knoeien met vossestaarten, glasplaten en zwavelbollen, en dacht niet dat uit die onsamenhangende wonderen, uit die onbeduidende vonkjes en dat mystieke springen van papiersnippers, eens een groot en prachtig gebouw zou verrijzen, dat al rust het op nevelen, toch reeds onze voorstelling der geheele georganiseerde en doode wereld heeft veranderd.

Zoo hebben de onderzoekingen omtrent hypnotisme het eerste begin van samenhang gebracht in een heirleger van verwarde, raadselachtige, overdreven of geloochende waarnemingen. Doch dichter nog zijn hier de nevelen en het is niet geraden nu reeds aan te geven, wat daar al of niet uit zal opdagen.

Het is vooral om hen die roepen: wij zijn er! — dat ik wijs op het meest onverklaarbare. Zooals men zal wijzen op de ergste onrechtvaardigheden van een wet, die sommigen voor volmaakt houden.

Want wee den staat die zijn wetten laat gaan vóór het volk, en wee de wetenschap die zijn leer wil stellen boven de natuur.

Het is niet uit een neiging tot het mystieke, tot het griezelige, dat ik deze dingen gezegd heb, noch uit verlangen naar een beter leven hiernamaals.

Er zijn er die lachen als men wijsheid wil zoeken bij de inbeeldingen van hysterische vrouwen, — die de begrippen hysterie en ziekelijkheid als dooddoeners gebruiken. Onze eeuw is zeer bang voor ziekelijkheid. Het is niet waar, dat zenuwlijden een kenmerk is onzer dagen, en onze nevrose lijkt kinderwerk bij de geweldige exaltatiën van oudheid en middeneeuwen. Er zijn er, die de kristelijke kerk verachten omdat zij door zenuwlijders is gesticht en gesteund. Die het jammer vinden, dat men Mozes, Zoroaster, Mohamed, Paulus, Frans van Assisi en de Maagd van Orleans geen broomkali gegeven heeft. De heiligheid der profeten is verdwenen, en onze sibyllen leven op bovenkamertjes in achterbuurten en ontvangen steelsche bezoeken van burgerlui die beweren er

eigenlijk niet aan te gelooven. Onze eeuw is zeer nuchter en welbezonnen. Doch uit louter minachting voor hysterie en mysticisme, kon de bezonnenheid wel eens bekrompenheid worden.

En ik heb dit ook gezegd omdat het niet goed zou zijn, voor de waardigheid onzer wetenschap, als men haar kon verwijten, liever niet over sommige zaken te spreken, omdat zij er eigenlijk meê verlegen is.

Bussum, November 1886.

Literatuur over het Arbeidersvraagstuk.

Mermeix. *La France socialiste, notes d'histoire contemporaine.* Paris, I. Fetscherin et Chuit, 1886. 5e édition.

A. Langlois. *L'association, la vie domestique et l'école dans leurs rapports avec la question sociale.* Paris, Félix Alcan, 1886. 3e édition.

Dr. W. Schaefer. *Die National-ökonomie und die neuere Deutsche Gesetzgebung.* Hannover, Schmorl & von Seefeld, 1886.

Het aantal boeken over de arbeidersvraag wordt legio. In alle landen waar de wetenschap van het maatschappelijk leven eene eigen ontwikkeling heeft verkregen, verkeeren de economen onder den indruk der groote vraag, die allengs meer het leven der menschen in gemeenschap gaat beheerschen, totdat zij, tot het oogenblik der oplossing genaderd, aan eene nieuwe maatschappelijke, en tengevolge daarvan ook aan eene nieuwe politieke wetenschap het leven zal hebben geschonken. De weg die naar het keerpunt leidt, schijnt nog lang, maar de snelheid van beweging neemt met den dag toe.

Ons vaderland staat in die beweging achteraan, de uitingen der arbeidersbeweging zijn gebrekkig, en onze geleerden hebben zich niet verlokt gevoeld tot een ernstig wetenschappelijk onderzoek van het vraagstuk. De verdienstelijke publicisten van de *Vragen des Tijds* hebben nu en dan de uitkomsten van buitenlandsche studie onder het Hollandsche

lampje gezet en schoorvoetend conclusiën gewaagd voor Nederlandsche toestanden. De invloed van hun optreden op ons staatsleven was nog weinig merkbaar.

Een Utrechtsch hoogleeraar waagde zich aan eene behandeling van het socialisme, welker waarde, na mr. Lotsy's artikel in dit tijdschrift, niet meer behoeft te worden besproken. Het volgende deel van mr. Pierson's arbeid zal wellicht spijze brengen in dezen hongersnood.

Toch is het vraagstuk reeds in dat tijdperk van ontwikkeling getreden, dat een Oostenrijksch hoogleeraar bezig is een dik boek te schrijven over het socialisme als rechtssysteem. Het socialisme een rechtssysteem — hoever staan wij hier te lande af van zulke beschouwing! Wie zoo iets in onze salons zou durven zeggen, zou gevaar loopen de deur te worden uitgeworpen. De Nederlandsche socialisten hebben aan het onbekookte oordeel der menigte wel eenige schuld. Zij zijn bijna uitsluitend agitatoren en wenden zich alleen tot het volk. De voor dit doel geëigende oppervlakkigheid en de ruwe benamingen, aan de tegenstanders gegeven, zijn niet *salonfähig*, en het scheelt niet veel, of men houdt in de kringen der gezeten lieden elken socialist voor een boosdoener of voor een gek. Men tracht niet door de ruwe huid tot de kern door te dringen.

Deze kern echter bestaat. Ook zonder dat men zich met prof. Quack waagt op den onvasten bodem van het communisme, mag men wijzen op enkele teekenen des tijds. De leer dat de arbeider recht heeft op het volle bedrag der opbrengst van zijn arbeid, en de daarmede onafscheidelijk verbonden wijzigingen in het eigendomsrecht zijn wetenschappelijk voorbereid, en zoodra de omstandigheden een begin van verwezenlijking zullen toelaten, zal het den regeerders van den tijd niet aan bronnen ontbreken, waarin de materie ernstig is behandeld.

Dezelfde Weener professor, die bezig is het socialisme als rechtssysteem te behandelen, dr Anton Menger, gaf dezer dagen een boekje uit, getiteld *Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung*, waarin hij o. m.

betoogt, dat het »recht op arbeid" zich aansluit aan onze tegenwoordige instellingen van privaat recht, en dat, indien al het recht op de volle opbrengst van den arbeid en het recht op noodzakelijk levensonderhoud [1]) eerst in eene verwijderde toekomst in de wetgeving zullen worden opgenomen, het toch noodzakelijk is ten aanzien dezer beide begrippen de gebreken onzer maatschappelijke inrichting niet te vergrooten en te voorkomen dat door eene geweldige uitbarsting de geleidelijke hervorming der maatschappij onmogelijk wordt gemaakt.

Ik wensch het boekje van Menger thans niet te bespreken, doch alleen uit de voorrede aan te halen wat hij zegt omtrent den grooteren arbeid, die hem thans bezig houdt.

»Eerst wanneer de socialistische denkbeelden zijn ontdaan van den bolster der eindelooze economische en philanthropische uitweidingen, welke den hoofdzakelijken inhoud der socialistische literatuur vormen, en wanneer zij zijn omgezet in nuchtere rechtsbegrippen, zullen de practische staatslieden kunnen onderscheiden tot hoever de geldende rechtsorde moet worden gewijzigd in het belang der lijdende volksklassen. In deze rechtskundige bewerking van het socialisme, zie ik de gewichtigste taak van de wijsbegeerte des rechts van onzen tijd. De oplossing van dit groote vraagstuk zal er wezenlijk toe bijdragen dat de niet te vermijden verandering onzer rechtsorde tot stand kome langs den weg van vreedzame hervorming.

De overtuiging van den ernst van het sociale vraagstuk en de behoefte aan eene oplossing, welke uit deze woorden spreekt, behoort ook ten onzent ingang te vinden. Het moet niet weer kunnen voorkomen, dat ernstige, ontwikkelde lieden de vraag stellen: »Bestaat er wel zoo iets als eene sociale quaestie?" Het is droevig om aan te zien hoe ongewapend

---

[1]) *Recht auf Existenz.* Het begrip is aldus te omschrijven: Het recht van ieder lid der samenleving, dat hem de tot onderhoud van zijn leven noodzakelijke voorwerpen en verrichtingen worden ten dienste gesteld, alvorens minder dringende behoeften van anderen worden bevredigd (Dr. A. Menger).

de Nederlandsche maatschappij is tegenover de groote vraag van ons tijdperk. De academische voorgangers houden zich buiten den strijd, of treden er in, als prof. d'Aulnis, met een blikken sabel in de hand en een blinddoek voor de oogen. Prof. Quack geeft misschien later iets ernstigs.

Het behoeft na het gezegde geen opzettelijke verklaring, dat hier nu en dan de aandacht zal worden gevestigd op enkele buitenlandsche uitgaven, het arbeidersvraagstuk betreffende.

* * *

De drie boeken, welker titels ik hierboven afschreef, zijn zeer verschillend; zij hebben slechts dit gemeen, dat zij niet door socialisten zijn geschreven, en dat zij in de erkenning van het bestaan eener sociale quaestie hun oorsprong vinden.

De schrijver van *La France socialiste* zegt tot rechtvaardiging van zijn arbeid, dat in Frankrijk omtrent het socialisme groote onkunde heerscht. Hij schildert de Fransche socialisten als onverzoenlijke revolutionnairen, met welke geen vergelijk mogelijk is, en die wel te onderscheiden zijn van de belijders van het »socialisme d'affiches des bourgeois radicaux," die werkmanspensioenen, coöperatie, ja des noods een beperkten arbeidsdag in hun programma schrijven. Dit verkiezings-socialisme blijft buiten behandeling.

Het is noodig het Fransche publiek in te lichten. Men beoordeelt daar het socialisme naar de verslagen der openbare vergaderingen, welke in de couranten worden opgenomen. De verslaggevers zijn — behoudens enkele uitzonderingen — nieuwelingen, die door onbekendheid met het onderwerp, of om een wit voetje bij hunne lezers te behalen, of met de bedoeling om den socialisten afbreuk te doen, slechts de buitensporigheden der redenaars, de gebreken in hunne wijze van uitdrukking, en de soms weinig practische manifestaties der vergaderingen den lezer mededeelen. Aldus Mermeix. Tout comme chez nous.

Tegenover deze oneerlijke voorstellingen de waarheid te geven, is het loffelijk doel van den schrijver.

Het zou te veel gezegd zijn, wanneer ik beweerde dat hij zijn doel ten volle heeft bereikt. Ook na de lectuur van dit boekje zal men geen duidelijk beeld van het Fransche socialisme voor oogen hebben, omdat de schrijver meer vertelt dan analyseert, zoodat het grootste deel van zijn arbeid geen hoogere aanspraken maakt dan die van eene histoire-bataille van het Fransche socialisme in de laatste jaren.

Doch, indien deze schrijver al niet met Duitsche grondigheid de theorieën der Fransche socialisten behandelt, hij geeft ons veel wetenswaardigs in de plaats. De personen der socialisten, hunne twisten, de afwisselende programma's waarmede zij op het volk werkten, dat alles beeldt hij getrouw af met sprekende kleuren.

Hoor hem over de belangrijkste figuur, die van Jules Guesde.

»Hij is een man die indruk maakt. Zijn uiterlijk is niet banaal. Hij boezemt geene sympathie in. Men ziet hem aan met nieuwsgierigheid, bijna met verbazing. Hij is lang, wonderbaarlijk mager. De huid van het gelaat doet door haar ziekelijk wit duidelijker de pikzwarte lijst van haar en baard uitkomen. M. Jules Guesde draagt lange haren. Het oog schittert met levendigen glans achter een lorgnet, onder een diep uitgeholden wenkbrauwboog. Als hij spreekt, maken zijne lippen bewegingen van razernij. Hij heeft een verwoeden mond. Hij loopt stokstijf, met hortende bewegingen van armen en beenen ...... De zeer heldere, ver reikende stem knarst ijselijk ..... Hij spreekt nooit tot het hart eener vergadering. Hij ontroert niet. Hij is straf in gevolgtrekking, beleedigt heftig, zijne altijd bittere ironie doet zeer. Hij heeft aangrijpende beelden, kreten van buiten zich zelven geraakten hartstocht ..... Hij is een man van haat en staat daar als de verpersoonlijking van al den wrok en al den nijd der maatschappij .... Hij haat oprecht. Zijne natuur is die van een apostel. Hij predikt te goeder trouw. Hij gelooft. Zijn trots verbiedt hem aan zich zelven te twijfelen."

Men zal erkennen, dat Mermeix zijnen lezers de kennis van den persoon niet onthoudt. Hij kent al de acteurs

van het tooneel der socialisten persoonlijk en laat niet na den verkregen indruk krachtig weer te geven.

Mermeix brengt ons in gezelschap van de possibilisten, de blanquisten, de anarchisten, de vrouwen van het socialisme, en indien het onderscheid tusschen aller streven niet scherp voor den dag treedt, is dit wellicht minder aan den schrijver dan aan de theorieën zelven te wijten.

Vele wetenswaardigheden kruiden het werk. Wie weet b.v. hoe het woord »opportunisten" ontstaan is, dat ook buiten Frankrijk burgerrecht heeft verkregen? In 1876 had De Pressensé in de Kamer gezegd, dat de amnestie zou worden aangenomen »en temps opportun". Eenige dagen daarna verscheen het eerste nommer van *Les droits de l'Homme*. Rochefort schreef het hoofdartikel en zette tot titel »Opportunistes". »En temps opportun" — zoo schreef hij aan het slot — »is een parlementaire dieventerm, die beteekent: nooit". Het woord was gemaakt en bleef.

Zoo ook »possibiliste". De *Prolétaire* schreef eens: »Nous voulons fractionner notre but jusqu à le rendre possible". Possibilist te zijn — een op zichzelf niet onredelijk bedrijf — was in de oogen der communisten van Jules Guesde's gevolg het verachtelijkste. Zij maakten het woord, en het bleef een scheldwoord.

Een ander belangrijk element in het besproken werkje zijn de verschillende programma's der Fransche socialisten, die de schrijver ten volle afdrukt. In een aanhangsel geeft hij ook het elders moeielijk te vinden manifest en verslag van het Congrès Syndical, in 1876 te Londen gehouden, en het bekende uitvoerige program der Communisten, in 1847 door Marx en Engels opgesteld en op een congres te Londen aangenomen.

Vooral — dit zij ten slotte opgemerkt — de onpartijdigheid des schrijvers maakt het boekje aantrekkelijk en boezemt den lezer vertrouwen in, Een voorbeeld wijze zijn standpunt aan. Sprekende van het manifest van 14 October 1876, waarin der bourgeoisie de strijd op leven en dood werd aangekondigd, zegt hij: »De lezer zal zien met welk eene drift en

welk eene verachting de revolutionnair spreekt van het volk, als hij het niet beheerscht. Het moet gezegd worden dat de conservatieven, op hun beurt, den werkman slechts eeren, als zij hem bij den neus leiden!"

* * *

Van het rijk der utopieën, het gebied der niet verwerkte theorieën, waarin Mermeix ons rondleidde, treden wij met het boek van A. Langlois op het gebied van het nuchtere gezond verstand.

Dat is een possibilist! Het onbereikbare si hem een gruwel.

Langlois schreef onder den verschen indruk van de werkstaking te Charleroi, en stelde zich de vraag: Vanwaar die woede, die vijandschap, zich overal, onder elken vorm van staatsbestuur, vertoonende?

Hij vindt naast de oorzaken, die uit den aard der dingen of uit toevallige omstandigheden voortvloeien, altijd de ontzettende onwetendheid, de ongegronde argwaan, de vooroordeelen, het gebrek aan maatschappelijke en huiselijke deugden en vooral de volkomen afwezigheid van dat uitnemende tegengift van het pauperisme: de voorzorg.

Van deze gedachte uitgaande, zoekt hij met Lavollée het werkelijk geluk van den arbeider minder in loonsverhooging, dan in een samenstel van zeden en wettelijke instellingen, die veroorloven dat van het loon het meest zedelijk en meest vruchtbaar gebruik worde gemaakt. Het pauperisme is vooral eene moreele ellende, te bestrijden met middelen van denzelfden aard. Verhef het zedelijk peil van den werkman, leer hem matigheid, voorzorg, initiatief; prent hem ordelijkheid in en lust tot den arbeid; verschaf hem een huiselijken haard door hem vrouw en kinderen terug te geven, die thans hem door mijn of fabriek zijn ontnomen. Leg aan dat alles ten grondslag onderwijs, practisch, rationeel onderwijs, ook in zijn vak. Ontwikkel daarbij de wettelijke instellingen betrekkelijk coöperatie, crediet en de organisatie van den arbeid. Vooral de coöperatie, die den arbeider

leert vooruitzien en leert willen, die hem inwijdt in de geheimen van het kapitaal en in de behoeften der nijverheid, moet eene groote plaats innemen in den strijd tegen het pauperisme.

Voor Langlois bestaat niet *de* sociale quaestie waarvan *de* oplossing is te zoeken; hij neemt tal van sociale vraagstukken waar, op te lossen door tal van middelen.

In dezen geest behandelt hij zeer populair en zakelijk: de spaarbank, het onderling crediet, de coöperatieve verbruiksvereeniging, de bereiding van spijs voor gezamenlijke rekening, de bouwvereeniging, het participatie-stelsel, de coöperatieve voortbrengings-vereeniging, het stukwerk, de scheidsrechterlijke uitspraak, de werkliedenvereeniging en arbeidsbeurs, het onderling hulpbetoon, de vrouwen- en kinderarbeid, de zorg van den patroon voor den arbeider, en ten slotte de school.

De schrijver wandelt over begane wegen, Op den goeden wil, zoowel van den arbeider, als van de bevoorrechten, doet hij een beroep. Zijne voorstelling is helder en begrijpelijk; misschien kon zij hier en daar vollediger zijn, maar dit schaadt niet. Eene opwekking aan beide partijen om tot elkander te naderen behoeft geen leerboek over den arbeid te zijn. Van elk der behandelde middelen worden zoowel de heilzame gevolgen als de bezwaren der toepassing aangestipt. Des schrijvers optimisme maakt hem nu en dan welsprekend.

Een onmisbaar element in het stelsel der remediën van Langlois is de goede wil der bezittende en heerschende klassen om door de wetgeving betere levensvoorwaarden voor den arbeider in het leven te roepen *There is the rub.* Zal deze medewerking in parlementair, door de belanghebbende bourgeoisie geregeerde rijken, ooit vrijwillig worden verkregen? De socialisten gelooven het niet; zij verwerpen de middelen van Langlois en zijne geestverwanten als doekjes voor het bloeden, die de radicale genezing der maatschappij belemmeren. Doch ook velen die de socialistische leer niet belijden, moeten erkennen, dat meer het eigenbelang dan de rechtvaardigheid de verhoudingen der menschen beheerscht,

en dat de arbeider ten slotte zijn rechtmatig deel zal moeten verkrijgen door eigen kracht.

Toch blijft het boekje van Langlois zeer lezenswaardig. Er is in afwachting eener verrekening op groote schaal menig klein postje te verevenen, en daartoe wijst hij de doeltreffende middelen aan, die hier en daar zijn toegepast.

* * *

Ten slotte het boekje van Dr. Schaefer, een bekroond antwoord op deze prijsvraag, door de philosophische faculteit te Breslau uitgeschreven: »Welken invloed heeft de jongste ontwikkeling der wetenschappelijke volkshuishoudkunde *(National-Oekonomie)* op de staatswetgeving in Duitschland in de laatste tientallen jaren uitgeoefend?"

De schrijver heeft zijne stof in drie deelen gesplitst. In het eerste hoofdstuk omschrijft hij de grenzen van het gebied waarop hij zich bewegen wil. De taak van de wetenschap der volkshuishoudkunde is, te onderzoeken »wat is," zonder verwaarloozing van de beantwoording der vraag: »wat moet zijn?" doch met uitsluiting van de behandeling van economische idealen.

De volkshuishoudkunde is de wetenschap van hetgeen *is;* doch deze is onafscheidelijk van de vraag: wat *moet zijn*, vooral omdat het bij de ingewikkelde verhoudingen der maatschappij onmogelijk is overal de grens te trekken tusschen het bestaande en de gewenschte verandering. Iedere zich haar doel bewuste handeling, hetzij men haar beschouwe uit het oogpunt van zedelijkheid of van zuivere doelmatigheid, is te gelijk onder het bestaande en onder het gewenschte te rangschikken. Lassalle zeide dat in tijden waarin de pers hare vrijheid van uiting derft, het onvermoeid nadruk leggen op wat *is*, soms het krachtigste middel kan zijn tot het verwezenlijken van hervormingen.

Onderzoekt dus de wetenschap der volkshuishoudkunde ook wat *moet zijn*, het mag haar streven niet zijn invloed op de wetgeving van het oogenblik uit te oefenen. Hare

stellingen kunnen niet voor alle gevallen de beslissing aangeven, en de vraagstukken der wetgeving worden opgelost door de bevrediging der strijdende theorie en practijk, door een vergelijk tusschen persoonlijke vooroordeelen en belangen binnen den kring der wetgevende macht zelve, tusschen politieke en economische overwegingen, tusschen het goede der bereikbaarheid voor het oogenblik en zijn vijand: het betere der ideale beginselen.

Echter mogen de mannen der wetenschap zich niet onthouden van advies te geven. De uitspraak van Ch. Dunoyer: »Je n'impose rien, je ne propose même rien: j'expose", is te absoluut. Het is heel wel mogelijk, dat iemand een wetenschappelijk resultaat openbaar maakt, zonder op de verwezenlijking in het leven aan te dringen. Eene scherpe onderscheiding tusschen de uitspraak der wenschelijkheid eener hervorming en het bevorderen dier hervorming is echter niet te maken. Goede wetten moeten als rijpe vruchten van den boom des levens worden geplukt, en wie nu de overtuiging dat zij rijp zijn heeft in het leven geroepen of versterkt, mag zich een deel in het vaderschap toeëigenen. Meer mag van de economische wetenschap voor de wetgeving niet worden verwacht.

Zij kon het richtsnoer der wetgeving zijn, wanneer het haar gelukte eene eerste wet, eene onomstootelijke natuurwet, te vinden voor alle uit den aard der dingen voorkomende verhoudingen. Of indien zij door stellig onderzoek en beschouwing zich kon verheffen tot eene hoogte vanwaar men den aard van alle verhoudingen gelijktijdig in haar doel en oorzakelijk verband kon beschouwen. Ook wanneer zij aan deze innerlijke voorwaarden kon voldoen, zou zij nog moeten vermogen aan de openbare meening de overtuiging in te prenten, dat zij eene zoodanige kennis bezit van de verhoudingen, dat de wetgever in ieder bijzonder geval haren raad had in te winnen. In dit opzicht staat zij echter ongeveer op het standpunt der meteorologie, die men als theorie gaarne laat gelden; treedt zij echter voorspellend op, dan lacht het publiek om hare misgrepen, zonder zich door de

keeren dat zij juist voorspelde, van hare voortreffelijkheid als practische wetenschap te laten overtuigen.

Zoolang dus de Messias der volkshuishoudkunde nog uitblijft, kan zij op deze wijze geen invloed op de wetgeving uitoefenen.

Zij kan dit echter wel door zich van de in den tijd liggende economische denkbeelden zoodanig meester maken, dat zij deze aan eene helderder formule helpt, en ze door hunnen samenhang met het verleden en de toekomst in het licht te stellen, benevens door verzameling van bewezen feiten aangaande den tegenwoordigen toestand, in zekere mate voorbereidt tot materiaal voor de wetgeving.

Vermits echter de wetgevers op hun eigen manier hun doel zoeken te bereiken, geeft de wetenschap hun veelal niet meer dan eene vrijwillige hulp.

In dezen zin bleef geen gewichtige wet van den laatsten tijd in Duitschland buiten den invloed van de wetenschap der volkshuishoudkunde. In het toelichten dezer stelling bepaalt de schrijver zich tot de beschrijving van het vooroordeel dat de economische wetenschap in de arbeiders-quaestie en de daaruit voortspruitende sociaal-politieke hervormingen niet een wekker tot handelen, zelfs niet een wegwijzer is geweest, maar eenvoudig hinkende achteraan is gekomen.

Eene schets van de jongste ontwikkeling der wetenschappelijke volkshuishoudkunde (in Duitschland) acht de schrijver noodig voor dit betoog en geeft hij in het tweede hoofdstuk.

Schaefer maakt duidelijk hoe de oude economie door de nieuwere is verdrongen. De oudere ging uit van den individu om uit het huishouden van dezen conclusies te trekken nopens dat van de maatschappij. Adam Smith zeide: »Wat in het huishouden eener familie verstandig is, kan in het beheer van een grooten staat wel geene dwaasheid zijn." De tastbaar eenzijdige opvatting dat eigenbelang de drijfveer van alle maatschappelijke handelingen is, maakte de beoefenaars der wetenschap doof voor de waarschuwingen der werkelijkheid en bracht hen tot volkshuishoudkundige wetten, die den staat onttroonden en de wetenschap als voorbereidster en bewaak-

ster dezer wetten in zijne plaats stelde. De naleving dier wetten zou alle belangen harmonisch vereenigen. De theorie was zoo »schitterend door eenvoud," en hare uitkomst zoo verbijsterend, dat men zich niet behoeft te verwonderen dat hoog ontwikkelde geesten in den aanvang blinde aanbidders werden van de vrije concurrentie, als van een door hooger bestier der natuur geschapen regelaar van alle economische verrichtingen.

De laatste tientallen van jaren stelden de gebreken van het oude stelsel in het licht. Zij brachten de overtuiging dat de geheele deductieve volkshuishoudkunde slechts kan dienen als voorbereiding om zich in de vraagstukken te oriënteeren, en dat de eigenlijke wetenschap, steunende op ervaring, d. i. op geschiedenis en statistiek, eerst na die voorbereiding aanvangt.

Deze ontwikkeling der economische wetenschap volgt de schrijver in dit hoofdstuk. Op zijn weg ontmoet hij ook het socialisme. Hij acht het buiten kijf, dat de critiek der socialisten de wetenschap heeft vooruit gebracht, en dat de invloed van vakgeleerden op de sociaal-politieke hervormingen in Duitschland niet van socialistische invloeden is te scheiden. Toch kent Schaefer aan het socialisme geene wetenschappelijke waarde toe; hij houdt het als eene utopie schadelijk voor het streven naar het bereikbare. Zijne definitie van het socialisme luidt: »Een politiek program, dat, uitgaande van de beschouwing der menschen als atomen zonder onderling verschil, een staatsorganisme wil in het leven roepen, welks taak is te zorgen dat al de leden van den staat een gelijkmatig aandeel hebben aan de aardsche goederen." Een politiek program dus, geen wetenschappelijk systeem.

Toch miskent Schaefer de groote beteekenis van het socialisme niet. Lassalle heeft het woord van Duitschland ingevoerd. In eene redevoering, den 19en Mei 1863 te Frankfort gehouden, sprak hij: »Nu, mijne heeren, wanneer men dat onder socialisme verstaat, dat wij streven naar verbetering van den toestand der arbeidende klassen — nu, dan, in 33000 duivels' naam, dan zijn wij socialisten! Gelooft men,

dat ik voor een woord zou terugdeinzen?" Deze met een vloek ingevoerde naam werd reeds vóor tien jaren als aanduiding van ernstige geleerden gebruikt, en zoowel katholieke als protestantsche geestelijkheid spraken er den zegen over uit; terwijl hij, als men er het woord »staat" voor zet, reeds geldt als een teeken van echt conservatieven zin!

Ten slotte bespreekt Schaefer den invloed der nieuwere wetenschap op de sociaal-politieke wetten die in Duitschland zijn tot stand gekomen.

Het boekje van Schaefer is voor Nederlanders leerzaam, omdat zoowel door het uitschrijven der prijsvraag, als door de behandeling, met verwijzing naar een grooten rijkdom van economische literatuur, duidelijk blijkt, dat men in Duitschland aan de wetenschap der volkshuishoudkunde eischen stelt voor het leven des volks. Ten onzent is het wetenschappelijk onderzoek schaarsch, en de toepassing op het leven der maatschappij blijft, ten opzichte der arbeidersquaestie, nagenoeg geheel achterwege.

Leerzaam is Schaefer's boekje niet minder wegens het derde hoofdstuk, waarin de gang der sociaal-politieke wetgeving in Duitschland wordt nagegaan. Men is hier in de Tweede Kamer op aandringen van elf leden tot de erkenning gekomen, dat een onderzoek naar den toestand der arbeiders en naar de mogelijkheid eener zeer beperkte arbeiderswetgeving niet overbodig is. De lange kleeren zijn dus uitgetrokken en men zal het Nederlandsche kind leeren loopen. Deze aandrang tot de traagste wijze van beweging, die men vinden kon, wijst op de mogelijkheid, dat eens, mettertijd, eenigerlei wet of wetje zal tot stand komen ter bescherming van den arbeider. Met het oog op deze mogelijkheid kan het zijn nut hebben nu reeds school te gaan bij onze meerderen. Met dit doel is de lectuur van Schaefer's derde hoofdstuk aan te bevelen, omdat het een kort en zakelijk overzicht geeft van de sociaal-politieke wetgeving van Duitschland, en opwekt om nader kennis te maken met deze poging om den strijd der maatschappelijke belangen te temperen.

P. L. T.

Nederlandsche Spaarbankcijfers.

DOOR

LENTULUS.

Verslagen aan den Koning betrekkelijk den dienst der Posterijen, der Postspaarbank en der Telegrafen in Nederland 1885. **II. Rijks-Postspaarbank.** Te 's-Gravenhage bij Gebroeders van Cleef, 1886.

Het geschrift, welks titel ik hierboven vermeldde, verdient beter, dan dat het voorbij ga, even weinig opgemerkt als die vele andere Verslagen aan den Koning, die op min of meer geregelde tijden door de hoofden der verschillende Departementen van Algemeen Bestuur in het licht worden gegeven. De zeer nuttige instelling, die van dit Verslag het onderwerp is, vierde op 1⁰. April l.l. haar eerste *lustrum*. Met belangstelling behoort men kennis te nemen van hetgeen hier officieel omtrent hare ontwikkeling en lotgevallen gedurende de eerste vijf levensjaren bekend wordt gemaakt.

Wie daarvan alles wil weten, zal door de raadpleging van dit Verslag niet teleurgesteld worden. Nadat de Minister, zooals gewoonlijk, de uitkomsten van den dienst der Rijkspostspaarbank over het laatst verloopen jaar zeer uitvoerig en in bijzonderheden heeft medegedeeld, wijdt hij een vijftal bladzijden aan retrospectieve beschouwingen. Daarin wordt van jaar tot jaar nagegaan, hoe het ingelegd bedrag, hoe het saldo te goed, hoe het aantal inleggers, hoe het gemid-

deld saldo te goed, zoowel absoluut als relatief, in de verschillende provinciën en in 't bijzonder in de drie grootste gemeenten van ons land, zijn toegenomen, en worden gewichtige aanwijzingen gedaan omtrent enkele voorname oorzaken, die mede den loop der zaken kunnen bepaald hebben. Die beschouwingen en de talrijke als bijlagen daaraan toegevoegde overzichten, staten en tabellen, — al die cijfers en nog ereis cijfers, — worden ten slotte als 't ware belichaamd in elf onberispelijk bewerkte grafische voorstellingen, die een zeer duidelijk en aanschouwelijk beeld geven van de ontwikkeling en den bloei, waarin zich de Rijkspostspaarbank gedurende hare eerste vijf levensjaren mocht verheugen.

Met die ontwikkeling en dien bloei mag men in de eerste plaats den ijverigen Directeur, den heer Armand Sassen, gelukwenschen. Zijn voorganger, de heer Mr. A. Kerdijk, heeft slechts zoo korten tijd aan het hoofd der Spaarbank gestaan, dat men deze gerust het werk vooral van den heer Sassen kan noemen. Bij hare, wat de hoofdlijnen betreft, zeer eenvoudige organisatie [1]), is de heer Sassen er steeds op bedacht geweest, alles toe te passen, wat in binnen- en buitenland bij andere groote instellingen van denzelfden aard proefhoudend is gebleken. Bij het nemen der talrijke maatregelen tot bevordering van den bloei der Rijkspostspaarbank, waarvan het Verslag zoo terloops zonder bijzonderen ophef gewag maakt, is hij van den aanvang af steeds dezelfde activiteit naar alle zijden blijven betoonen. Dat bij dit alles in meer dan in een levendig plichtsgevoel, dat daarbij in warme liefde voor de zaak, aan wier hoofd hij staat, de bezielende kracht is te zoeken, — dat blijkt het best, als de Spaarbank ergens wordt aangevallen. Laat bijv. de Rotterdamsche *Maasbode* in een viertal hoofdartikelen de meening uitspreken, »dat het geld der burgers niet veilig is in de

---

[1]) Een helder inzicht verkrijgt men door lezing van het voornamelijk voor buitenlandsche belangstellenden bestemde geschriftje: *Mémoire sur la Caisse d'Épargne Postale des Pays-Bas, (Nederlandsche Rijkspostspaarbank), par Armand Sassen, Directeur de la Caisse. Amsterdam, S. C. J. Faddegon & C°., 1883.*

handen van den modernen Staat," — laat haar eene verwrongen en schreeuwend-hard gekleurde beeltenis geven van het spaarbankwezen in Frankrijk [1]), waar »nu reeds de spaarbankpenningen, die aan de regeering zijn toevertrouwd, niet meer veilig zijn," en waar men, »even als bij ons het er op heeft toegelegd, het geld der burgers zooveel mogelijk in handen te krijgen," — laat haar dat alles aan ons vaderland ten afschrikwekkend voorbeeld stellen, om ten slotte de leus aan te heffen: »Roomsch, ook in de keuze eener spaar. bank!" — allemaal ten bate van de kerkelijke school, natuurlijk! Dan zwijgt de heer Sassen niet. Wetende, hoe grooten indruk de lasterlijke insinuaties van Don Basile, dank zij het gewaad dat deze pleegt te dragen, op, en ten nadeele van, tal van onnoozelen kunnen maken, aarzelt hij geen oogenblik, om in des belagers eigen kolommen de eer der aan zijne hoede toevertrouwde instelling te verdedigen.

Wie nadenkt, en vrij is zoowel van vooroordeelen als van bijoogmerken, zal het niet noodig achten, dat de Rijkspostspaarbank haar bestaan rechtvaardige. *Si les louis se défendent bien eux-mêmes, l'Etat a mission pour protéger les gros sous.* Dat de Staatszorg, die krachtens deze overweging de alomtegenwoordige, de op elk uur van elken dag beschikbare Postspaarbank in het leven riep, daarbij in eene werkelijke behoefte voorzag, — dit wordt ten overvloede door de uitkomsten van den dienst der eerste vijf jaren bewezen.

Van statistieke opgaven moet met de noodige voorzichtigheid gebruik worden gemaakt. Als wij door toepassing op de menschenmaatschappij van die methode van onderzoek, die de Duitschers *Massenbeobachtung* noemen, er toe zijn

---

[1]) Van de Fransche wetgeving op het stuk der bijzondere spaarbanken, van de organisatie en werking dezer instellingen, de belegging harer fondsen, enz. hebben velen ten onzent zich een vreemd denkbeeld gevormd. Lezenswaardig is een *Traité de l'Administration des Caisses d'Épargne, par Paul Wallet, ancien Chef du cabinet du Ministre du Commerce, ancien Directeur de la Sureté Générale. Paris, Dupont, 1886.*

gekomen, bepaalde klassen van feiten te groepeeren, in de rijke verscheidenheid hunner individualiteiten eene groote regelmaat van ontwikkeling en beweging aan te wijzen, van tal van verschijnselen het gemiddelde type te berekenen, — dan mogen wij op de zekerheid van het bestaan dezer resultaten vast en stellig vertrouwen. Wij mogen zelfs verder gaan, en *a priori* beweren, dat die resultaten, die wij verzamelden, eenig klein of groot belang zullen hebben voor eene of andere van die ervaringswetenschappen van den mensch, die men met den ruimen naam van *sociologie* samenvattend zou kunnen aanduiden. Maar hier begint de moeielijkheid. Zullen wij ons niet vergissen zoodra wij eene poging doen, om dat belang met juistheid te bepalen, m. a. w. zoodra wij de oorzaken en motieven gaan opsporen, aan welke de ons bekend geworden regelmaat der verschijnselen en de daarin voorkomende afwijkingen te danken zijn? Wat *bewijzen* onze cijfers? De proef op de som, de causaalinductie, waarvan de beoefenaar der natuurwetenschappen telkens en telkens met onbedriegelijke zekerheid zich mag bedienen, ontbreekt den socioloog, die haar door niets kan vervangen. Met bijzondere voorzichtigheid, met eerbiedigen schroom, moet *hij* van de verzamelde feitenkennis gebruik maken, in voortdurende vrees, dat hij, van de gevolgen tot de oorzaken willende opklimmen, zich aan schromelijke misgrepen zal schuldig maken.

Voor wie zich met het bestudeeren van de methodologische hulpwetenschap, die nu eenmaal ten onrechte »statistiek" heet, bijzonder heeft bezig gehouden, voor wie bijv. den inhoud van Rümelin's klassieke geschriften *Zur Theorie der Statistik* [1]) in zich heeft opgenomen, zullen bovenstaande beschouwingen, de waarschuwingen in de eerste plaats, klinken als even zoovele banaliteiten. Toch moge hij er iets meer in zien. Met opzet herinnerde ik aan deze zoo menig-

---

[1]) *Reden und Aufsätze von Gustav Rümelin, Kanzler der Universität Tübingen. Tübingen, Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung, 1875*, pag. 208 vv.

maal herhaalde elementaire waarheden, — juist naar aanleiding van spaarbankcijfers. Die cijfers verdienen zonder twijfel, niets minder dan vele andere gegevens, de aandacht van een ieder, die onze maatschappelijke toestanden, de wijze waarop zij zich ontwikkeld hebben en blijven ontwikkelen, wil leeren kennen. Even goed echter als van andere gegevens, behoort van deze cijfers met voorzichtigheid en schroom gebruik te worden gemaakt. Het kan zijn nut hebben, deze eenvoudige waarheid in het geheugen te roepen. In de toepassing hebben wij ze meer dan ééns zien miskend, of althans uit het oog verloren worden.

Ik denk hier in de eerste plaats aan de doctrinaire staathuishoudkunde der oude, orthodoxe Manchesterschool. Door de moderne, streng-positivistische sociaal-economie uit hare zoete rust opgeschrikt, — op niet altijd even aangenamen toon uit den droom der *harmonies économiques* wakker geroepen, — zij het dan ook met volle erkenning harer groote historische verdiensten, de absolute waarde harer leer voor alle tijden en plaatsen vlakweg ontkend ziende, — klampt zij, op zelfbehoud bedacht, zich vast aan alles, wat onder haar bereik valt. Geen statistiek komt haar onder de oogen, zonder dat zij zich afvraagt, of die niet mede geutiliseerd kan worden bij de rechtvaardiging van haar economisch optimisme en quietisme.

Als bijv. de Utrechtsche Hoogleeraar d'Aulnis een statistisch onderzoek gaat instellen nopens de welvaart der lagere klassen in vroeger tijd en thans, — welk gebruik maakt hij dan van spaarbankcijfers? Hij doet de eenvoudigste, de gemakkelijkste zaak ter wereld. »Vergelijken wij", zegt hij [1]), »de opgaven, welke verstrekt zijn over het jaar 1864, met die over de laatste jaren, waaromtrent gegevens te vinden zijn". Dat brengt hij in toepassing op tal van Europeesche staten. Wat Nederland betreft, vergelijkt hij alleen het saldo

---

[1]) *Het hedendaagsche Socialisme toegelicht en beoordeeld door Mr. J. Baron d'Aulnis de Bourouill, Hoogleeraar te Utrecht. Amsterdam, P. N. van Kampen & Zoon, 1886*, pag. 232 vv.

der inlagen, en de saldo's van inlage per hoofd der bevolking en per inlegger, op het einde van 1864, met dezelfde drie saldo's op het einde van 1882. Natuurlijk is de uitkomst verrassend mooi. En als hij bij twaalf Staten hetzelfde ontdekt, dan volgt als van zelf de zegevierende conclusie: »Hoe stellig weerspreken al deze cijfers de bewering van Henry George, dat de loonen bestendig tot een minimum trachten te dalen, hetwelk slechts even tot het in het leven blijven voldoende is! Hoe stellig doen zij hetzelfde tegen de *ijzeren loonwet*, waarmede Lassalle zijne hoorders poogde te vangen!" enz. Deze periode is zeker niet zonder oratorische verdienste. Mocht de lezer hier in naïve bewondering willen uitroepen: *Il a tant d'assurance qu'il finit par m'en inspirer!* — waarschijnlijk zou de heer d'Aulnis in allen eenvoud met Figaro antwoorden: *C'est mon dessein*. Zal echter niet den een of ander, even als eener derde persoon uit Beaumarchais' meesterstuk, de zucht ontsnappen: *Voilà comme on fait des jugements..... ténébreux!?*

In zijne aankondiging en aanbeveling van het boek des heeren d'Aulnis, schrijft de Amsterdamsche Hoogleeraar Mr. A. Beaujon [1]): »De zaken, waarop het bij eene wetenschappelijke bestrijding der socialistenleer vooral aankomt, zijn vier in getal. Men moet vooreerst onderzoeken, of de stand der onvermogende arbeiders werkelijk een kleiner deel dan vroeger, van het maatschappelijk inkomen geniet. Ten tweede, den zoogenaamden wijsgeerigen grondslag van het socialisme — de waardeleer, zooals *Marx* haar ten slotte heeft neêrgelegd, — eerlijk in hoofdtrekken uiteenzetten en onbevangen toetsen. Ten derde, een volledig overzicht geven van het socialistisch program, zooals het in verschillende vormen voorkomt bij diverse schrijvers, wier gezag door de partij erkend wordt, of wel uit hunne geschriften noodwendig moet afgeleid worden. Ten vierde nagaan, of dit program, door zijne verwezenlijking, de productie bevorderen

---

[1]) *Bijdragen tot de kennis van het Staats-, Provinciaal en Gemeente-Bestuur in Nederland*, XXVIII, pag. 333 vv.

zou, dan wel haar benadeelen; en of de wijze van verdeeling der producten, die door het program wordt aan de hand gedaan, uitvoerbaar is en, eventuëel uitgevoerd, werkelijk tot eene billijke distributie zou leiden"..... »En omtrent deze kardinale punten is het werk van Mr. d'Aulnis zoo volledig en zoo overtuigend mogelijk."

Het zou hier misplaatst wezen, — al zou het overigens de moeite zeker loonen, — te onderzoeken, of de taak van hem, die het socialisme wil bestudeeren en beoordeelen, door den heer Beaujon volkomen juist is omschreven. Zou de Hoogleeraar Quack die [1]), bij het vergelijken der armoede van heden met die van vroeger, de zoo juiste opmerking maakte: »*Naast* de ellende is gekomen het gevoel van verongelijking, het gevoel van onrecht," — zou *hij* bijv. het eerste deel van die taak niet ruimer willen stellen, dan de heer Beaujon heeft gedaan? Ik mag mij daar thans niet mede bezig houden. Maar *dit* mag en moet ik hier stellen: dat de heer d'Aulnis, die van dat eerste deel zijner taak dezelfde opvatting koestert als zijn beoordeelaar, zich van de vervulling van dat deel al zeer gemakkelijk heeft afgemaakt. Ik heb er niets tegen, dat de heer Beaujon, na van »phrasenhelden als Lassalle en George" en van »een vorst der duisternis als Marx" gesproken te hebben, (zoo'n met smaak aangebrachte *repoussoir* kan nooit missen, den indruk der bewering te versterken!), »helderheid" aan het boek van den heer d'Aulnis als een der »grootste verdiensten" roemt. Het zij zoo! Maar ik betwist ten stelligste zijne bewering, dat dit boek »zoo volledig en zoo overtuigend mogelijk" zou wezen, waar het naar de welvaart der lagere klassen een onderzoek beproeft.

Een man uit het praktische leven, de heer Stoffel [2]), heeft dit ongunstig oordeel door tal van bewijzen aangedrongen. Ik kon niet nalaten, hier nog bijzonder de aandacht te vestigen op het schermen van den heer d'Aulnis met spaarbankcijfers.

---

[1]) *Sociale Rechtvaardigheid* in de jongste Juli-aflevering van *De Gids.*

[2]) *Een kijkje op »Het hedendaagsche Socialisme toegelicht en beoordeeld door Mr. J. d'Aulnis de Bourouill, Hoogleeraar te Utrecht," door J. Stoffel Deventer. W. Hulscher G.J.zn, 1886.*

Die cijfers zegt de Utrechtsche Hoogleeraar ontleend te hebben aan een »met groote zorg bewerkt" overzicht van zijnen tegenwoordigen ambgenoot, den heer Mr. J. C. Naber. [1]) Het is jammer, dat de heer d'Aulnis zoo weinig zijn voordeel heeft gedaan met de zaakkundige opmerkingen van dezen schrijver. Als deze den inhoud en de inrichting zijner tabellen heeft aangekondigd, schrijft hij woordelijk: »Al deze cijfers schenen ons noodig, om een juist oordeel over den voorspoed of tegenspoed der tijden (voor zooverre deze uit de spaarbank-statistiek kan worden opgemaakt) uit te spreken. Men vergist zich, wanneer men meent, dat de kennis van het totaalcijfer der inlagen voor zulk een oordeel reeds voldoende is. Dit zou waar zijn, wanneer de spaarbanken enkel tot besparing dienden; dan zeker zou iedere toename van het saldo met vreugde te begroeten zijn. Maar dit is niet de feitelijke toestand. Bijna overal wordt van de spaarbanken een dubbel gebruik gemaakt: door hen, die nog geen kapitalist zijn, maar het willen worden, ter *besparing*, — door kleine kapitalisten, ter *belegging*. Het is alleen de toename van het eerste element, die wij met gejuich begroeten mogen. Die van het tweede daarentegen is zonder voorbehoud te betreuren. Want zij bewijst, dat er een aanzienlijk bedrag van kapitaal is, dat, afgesneden van voordeeliger gebruik, zijn toevlucht heeft gezocht, waar het niet het gewone voordeel op kan leveren; zij wekt dus het vermoeden op van eene heerschende stagnatie in handel en nijverheid. Omgekeerd zal ook de afname van het saldo niet altijd als een ongunstig teeken te beschouwen zijn; in tegendeel zij is verblijdend, wanneer het slechts de belegde, niet de bespaarde gelden zijn, die zich uit de banken hebben teruggetrokken. Beter maatstaf dan het saldo biedt het aantal der inleggers aan. Een aanzienlijke toename van deze zal natuurlijk eer aan een vermeerdering van het element der spaarders dan aan dat der beleggers toe te schrijven

---

[1]) *Mengelwerk* van het *Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje voor 1884*, pag. 63 vv.

zijn. Maar toch is tot een volledig oordeel ook de kennis van het saldo niet overbodig." Zou de heer d'Aulnis zijnen jongen ambtgenoot niet meer eer hebben bewezen, indien hij zich van de juistheid dezer stellingen doordrongen had getoond, dan door den lof, zeer terecht toegezwaaid aan een »met groote zorg bewerkt" overzicht?

Ook eene aanzienlijke toeneming van het aantal inleggers, d. i. vooral van het zoo gewenschte element der spaarders, behoeft nog niet altijd tot eene verbetering in den maatschappelijken toestand der lagere klassen te doen besluiten. Vermeerdering van de *gelegenheid* tot sparen kan een zeer grooten invloed uitoefenen. Dat toont ook de heer Naber te begrijpen. Als hij over de jaren 1881 en 1882 heeft gesproken, — »boven alle bedenking gunstige jaren," uit wier eindcijfers duidelijk wordt, »dat de beleggingen in de beide laatste jaren zijn toegenomen, de besparingen intusschen nog krachtiger zijn gegroeid," — dan zegt hij ten slotte: »Het zal wel niet gewaagd zijn te veronderstellen, dat tot dit resultaat *meer door de werkzaamheid der Rijkspostspaarbank dan door den algemeenen oeconomischen toestand* is bijgedragen." Zal iemand, die gewoon is zijne oogen te openen en om zich heen te zien, de juistheid dezer veronderstelling in twijfel trekken?

In het Verslag over den dienst der Rijks-Postspaarbank, dat ik in den aanvang heb besproken, vond ik een paar mededeelingen, die in dit verband eene bijzondere beteekenis verkrijgen. Men leest daar: »Bij het ontbreken eener beroepsstatistiek, die tot nog toe niet gehouden werd, mag echter uit eene geregelde kennisneming der opgaven, die door de inleggers bij hunne eerste inlage worden verstrekt, alsmede uit andere gegevens, met vrij groote zekerheid worden afgeleid, dat de vertegenwoordigers van den *zoogenaamden* vierden stand tot dusver nog slechts eene kleine minderheid vormen der gezamenlijke inleggers, terwijl de laagste lagen van den *zoogenaamden* derden stand daarvan de meerderheid uitmaken." En iets verder: »Intusschen mag hier niet onvermeld blijven, dat, wanneer men de uitdrukking »sparen"

als synoniem beschouwt van de uitdrukking »kapitaalvorming" door middel van het voortdurend inbrengen van kleine, ter zijde gelegde gelsbedragen, niet *alle* inleggers als »spaarders" te beschouwen zijn. Velen van hen toch (en daaronder tal van ambtenaren, officieren, handelsbedienden, enz.) maken van de instelling gebruik, als van een soort deposito-kas, waarin zij (geheel of gedeeltelijk) de hun uitbetaalde traktementen, soldijen of loonen deponeeren, om ze — naar gelang hunner behoeften — wederom geheel of gedeeltelijk (veelal het laatste) terug te vorderen. Iets dergelijks heeft ook bij onderscheidene bijzondere Spaarbanken plaats, hoewel naar 't schijnt niet in dezelfde mate."

Een oordeel over de werking der Nederlandsche spaarbanken gedurende de jaren nà 1882 kan men zich heden nog niet vormen. Met de cijfers, enkel van de Postspaarbank afkomstig, voor oogen, kan men zoo goed als niets uitrichten. Naast de Postspaarbank bestaan tal van bijzondere spaarbanken, waaronder er zelfs tot voor korter tijd nog enkele voorkwamen, bij wie het ingelegd bedrag en het saldo te goed grooter waren dan bij de jongere zuster. Aan het einde van 1882 was het tegoed der inleggers bij alle particuliere spaarbanken in ons land tot 41,7 millioen gulden gestegen, en bedroeg het bij de Rijkspostspaarbank nog slechts even 2 millioen. Dit laatste bedrag was op 31 December l. l. tot 6,3 millioen geklommen, en zal thans zeker alweder een paar millioen hooger wezen. Maar ook de particuliere instellingen, waarvan de meesten een welverdiend vertrouwen genieten, blijven haren zegenrijken invloed verder doen gelden. Slechts eene zeer summiere opgaaf van de uitkomsten der particuliere spaarbanken over 1883 vindt men op pag. 61 der *Jaarcijfers over 1885 en vorige jaren. N°. 5. Jaarboekje, uitgegeven door het Statistisch Instituut der Vereeniging voor Statistiek in Nederland. Acht en dertigste Jaargang. 1e Aflevering. Binnenlandsch Overzicht. Amsterdam, 1886.* Met belangstelling zou

men een vervolg ter hand nemen op de *Statistiek der philanthropische Spaar- en Leenbanken in Nederland over 1880—1882.* [1]) Moge dat niet te lang op zich laten wachten! De verdere resultaten dier statistiek, gevoegd bij de uitkomsten van den dienst der Rijkspostspaarbank, zullen het verlangen naar volledige feitenkennis bevredigen.

Intusschen zij der Postspaarbank alle heil en voorspoed toegewenscht. Het is in het minst niet gewaagd, met het Verslag van haar te beweren, »dat zij, al moge het dan ook niet altijd door middel van *kapitaalvorming* in den *engen* zin des woords wezen, toch op verschillende wijzen en langs verschillende wegen — veel en veelzijdig nut oplevert."

---

[1]) *Uitgegeven door het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid. 's-Gravenhage, De Gebroeders van Cleef, 1884.*

NABETRACHTINGEN OVER DE DRIEJAARLIJKSCHE TENTOONSTELLING.

DOOR

J. STAPHORST.

De indruk dien de pas gesloten tentoonstelling der stad Amsterdam maakte, heeft weer aanleiding gegeven tot het gewone dwaalbegrip, als zou men door een groote expositie een getrouw beeld van den toestand der kunst in een land kunnen krijgen. Er zijn verschillende invloeden die maken dat naar een tentoonstelling niet het peil der kunst mag genomen worden. »Deze tentoonstelling is niet bizonder, het gaat dus niet best met de kunst," zoo redeneert men. Die redeneering is oppervlakkig. Er bestaat geen reden om aan te nemen dat onze eerste kunstenaars voor het tentoonstelling bezoekend publiek geregeld voor den dag zouden komen, en hun beste beentje voorzetten. Veeleer zou er grond zijn het tegendeel aan te nemen. Een tentoonstelling is nu eenmaal ook een soort van markt, waar juist niet het beste altijd aan den man gebracht kan worden, en wat hebben de geposeerde artiesten er eigenlijk voor belang bij, de schoonste kinderen hunner rijke ziel bloot te stellen aan de burgerlijke beschouwingen van het groote publiek, aan de burgerlijke besprekingen der groote pers.

Zóó denkt men wel eens als men ziet hoe weinig hier het goede gewaardeerd wordt, en men is niet verwonderd als de schoonste schilderijen ongemerkt naar het buitenland gaan

als de artiesten er niet op gesteld zijn het Hollandsche publiek kunst te laten zien, die toch door nagenoeg niemand wordt besproken.

* * *

Ik weet wel, dat het een artiest tamelijk onverschillig zal zijn wat zijn buren, getrouwe bezoekers der exposities, daarvan voor indrukken meebrengen of niet meebrengen, — wat zijn hospita, zijn keukenmeid of zijn schoonmoeder, getrouwe lezeressen van de krant, daaruit napraten; maar men kan toch niet zeggen, dat een land aanspraak mag maken op den titel van beschaafd, als de eerbied voor zijn groote artisten aan het volk ten eenenmale vreemd is gebleven. Toen er voor kort te Edinburg een expositie van het werk der Marissen was gehouden en sommige Hollandsche couranten de loftuitingen der Engelsche pers overnamen, waren de meeste Hollanders verbaasd zooveel gewag te hooren maken van artisten, die ze te voren nooit, of ten minste niet met eere hadden hooren noemen. Het is weer de ouwe historie: Van den vreemdeling moet ons volk leeren dat het groote kunstenaars heeft.

* * *

Van onze oudere schilders hadden Israëls en Bosboom op deze driejaarlijksche niet ingezonden, — Mauve, Neuhuijs, Gabriël, Blommers waren bij lange na niet in hun kracht. Van de jongelui waren veel van de besten, waren Isaäc Israëls, Voerman, Witsen, de Zwart noch Toorop vertegenwoordigd.

Maar al gaf ze geen volledig begrip van al wat er bij ons gemaakt wordt, deze tentoonstelling was toch weer zeer leerrijk.

Van eenige der beschouwingen over schilderkunst, in dit tijdschrift ten beste gegeven, kwamen verschillende inzendingen de juistheid bevestigen. Tadema b. v. gaf koren op onzen molen. Wijzelf konden zijn reputatie niet doeltreffender te

lijf gaan, dan hij het door de inzending doet van dat droge portret.

Een vergelijking indertijd bij gelegenheid van den laatsten wedstrijd Willink van Collen tusschen Hoynck van Papendrecht en Breitner, in den Nieuwen Gids getrokken, schijnt door de commissie dezer tentoonstelling met behagen te worden doorgevoerd. Althans ze zijn bij elkaar in de buurt, ze zijn rug aan rug gehangen. Het zou onnoodig zijn op de victorie van den tweeden boven den eersten ditmaal aan te dringen — ik roer dit punt alleen aan, omdat het op de ongezochtste manier zonneklaar bewijst, dat een wedstrijd, zooals die van het fonds W. v. C. is ingericht, van glad verkeerde beginselen uitgaat. »Naar den eisch van den wedstrijd, zoo pleitte men indertijd, kan toch inderdaad aan het »impressionistische" doek onder het motto »Cominus et Eminus" de palm niet worden toegekend". Nu goed, maar wat bewijst dit anders dan dat de in het programma van dien wedstrijd omschreven eischen even zooveel dwaasheden zijn. De conclusie ligt toch voor de hand dat wanneer het gebruiken van een bepaalden maatstaf leidt tot het verkiezen van een praatjesmaker boven een waren artiest, die maatstaf bewezen is absurd te zijn.

Doch halen we verder geen ouwe koeien uit de sloot. Er is meer op te merken.

Lezer, hebt ge in Zola's »l'Oeuvre" die bladzijden gelezen, waar de jury op zoo potsierlijke wijze aan 't werk is, en hebt ge bij het aanschouwen der orde naar welke de schilderijen in de »eerezaal" waren gehangen, niet daaraan moeten terugdenken? Kunt ge het anders dan uit dolle camaraderie verklaren dat een schilderij van Springer op de eereplaats komt te hangen?

Een vreemdeling bekend met den roem onzer levende schilders, zou, in deze zaal komende, zijn oogen niet gelooven. Maar hem die geen vreemdeling is in ons Jeruzalem der kunst, is zoo'n geschiedenis heel duidelijk. We hebben ook onze toegefelijke Mazels en consorten! De goedgezinden in de toelatingscommissie konden tegen hun macht niet op.

In de zonderlinge wijze waarop alle schilderijen in verband tot elkaar gehangen werden, blijft de strijd van hen met de oudjes overal merkbaar.

Nóg eens moesten we door deze tentoonstelling aan Zola denken. Het was na kennisneming van het lijstje der bekroonden met de gouden medaille.

»C'est toujours une misérable histoire, je vous assure, que l'histoire d'un vote. L'art n'a rien à faire ici; nous sommes en pleine misère et en pleine sottise humaine" schreef hij voor twintig jaar in een gedenkwaardig artikel. Ik zal dan ook niet zoo kinderlijk zijn deze bekroningen au sérieux te nemen. Op zichzelf reeds kan men aan de beslissing van een zoo hybridiesch saamgestelde jury geen waarde hechten. Haar beslissing is de beslissing van het lot. De helft der juryleden waren feitelijk onbevoegd, en hoe het met de verkiezing dier jury is toegegaan is niet recht duidelijk. Welke zijn bij stemming door de artiesten, welke door de stad gekozen? Het werd niet bekend gemaakt. Kleingeestig schijnt, en vervelend is het op zulke dingen te moeten wijzen, maar waarom geeft men er altijd aanleiding toe?

Alles in aanmerking genomen is het heusch met die bekroningen nog al redelijk goed uitgevallen. Het had nog gekker gekund. Men is zoowat consequent geweest. Melchers, Segantini, Willem Maris en Hubert Vos, dat klinkt nog zoo kwaad niet. Maar daartusschen staan nog Josselin de Jong en Henri Luyten. Dat is nu wel wat bar. Men kan niet volhouden dat de Jong meer talent heeft dan Breitner, Henri Luyten meer artiest zou zijn dan van der Maarel. Maar de bekroonden zonden »kapitale" stukken. Niet naar de qualiteit maar naar de quantiteit van het werk werd gekeken. Niet de artiest werd gekroond maar de mate van arbeid. Wonder daarom dat Willem Maris nog in aanmerking kwam. Maar hij komt ook bijna achteraan op het lijstje. Hij had dus zeker ook niet veel stemmen gehaald.

* * *

Verleden jaar werden nà de Arti-tentoonstelling in dit tijdschrift de namen van Breitner en Hubert Vos genoemd. *Ongemeen* werd van Hubert Vos gezegd. Nu, dat is hij wel weer. En Breitner heeft, naar de wereld gesproken, een heelen stap gedaan. Zijn schilderij aangekocht voor het Rijksmuseum! wel! wel! Als het waar is wat men zegt dat de minister geheel op eigen initiatief zijn aankoopen heeft gedaan, dan krijgen diegenen weer gelijk die beweren dat men bij dezen staatsman altijd op verrassingen moet voorbereid zijn. Het stuk van Hilverdink uitgezonderd (dat als plaatselijke afbeelding, als 't dan toch gekocht moest worden beter door de stad Amsterdam gekocht zou zijn, en nog beter door een fotografie ware vervangen geworden), zijn de gekochte schilderijen ten minste niet van die ongenietbare producten, waarmee hoofdzakelijk de ruime zalen der moderne kunst in 't Rijksmuseum gestoffeerd zijn. In één opzicht maar is de aankoop onbillijk.

De minister had kennelijk niet veel geld te besteden, en dat alleen in aanmerking genomen heeft hij een voortreffelijke keuze gedaan. Maar de gekochte schilderijen zullen een al te vreemde figuur maken in de nationale collectie. Met een enkel schilderij van anderen aard zou de verzameling beter gebaat zijn dan met deze drie. Er blijft nu een schakel ontbreken. Anderen zijn het die zaaiden, anderen die maaien. Men heeft zich tegen de Marissen en Mauve altijd blijven kanten en nu 't niet langer kan, koopt men.... van Ter Meulen en Breitner. Dit is schreeuwend onbillijk. Van Blommers had men liever een paar jaar geleden iets veel beters moeten koopen. Maar vooral dat de Marissen en Mauve in ons museum nog niet vertegenwoordigd zijn, blijft een *nationale schande*.

* * *

Op het karakter der vaderlandsche dagbladkritiek werd reeds een vorig jaar in dit tijdschrift gewezen.

Het is er nog niet veel mee veranderd, al verzet men de

bakens wat naar 't verloopen van 't tij. De goede opmerkingen die gemaakt mogen worden komen onbehouwen naast dwaasheên terecht. — Men verwerpt hun wijze van beoordeelen niet slechts om hun conclusies, maar verwerpt zeker hun conclussies om hun wijze van beoordeelen.

Hoewel ik om de keur van den balk niet vallen wil, komt het mij nochtans voor dat men den Heeren van den Nieuwen Rotterdammer en het Vaderland onrecht zou aandoen door hen met de recensenten van het Handelsblad en van het Nieuws geheel over één kam te scheren. — De goede opmerkingen op welke ik doelde komen uitsluitend van de zijde der beide eersten. Ze zijn althans minder onnoozel, en al weten ze evenmin precies den klepel te hangen, ze hebben vast een enkele maal van verre de klok hooren luiden. 1)

De zich noemende Ego (die voor 't Vaderland schrijft) heeft niet altijd dezelfde klok gehoord. Ja er zijn zelfs den Haagschen kriticus onvriendelijk gezinde menschen, die volhouden dat deze Ego niets anders is dan een Echo, nu van deze dan van gene stem. Hoe het zij, in den laatsten tijd weerklinkt in zijn geschrijf dan wel eens de meening van iemand die ten minste op de hoogte is. — Maar werkelijke kritiek, een waarachtig begrip van kunst moet men toch bij hem ook niet zoeken. Als kritikus zal hij het nooit verder brengen dan een verdienstelijk dilettant.

Den kritikus van den Nieuwen Rotterdammer kan men een oogwenk voor een schrijver van beter allooi houden. Toch niet langer! Hij is eveneens kennelijk iemand van

---

1) Ook het Rotterdamsch Nieuwsblad en naar ik meen de Avondpost en de weekbladen: de Spectator, de Amsterdammer, de Opmerker, en weet ik welke nog meer leverden kritiek over deze tentoonstelling.

Ik zal hen niet bespreken. Niet alleen hen allen te analyseeren, hen allen nauwkeurig te lezen reeds, ware tijd verknoeien.

Ik kies uit den grooten hoop de meest gelezen bladen, omdat hun invloed het grootst is. De meest kurieuse kritiek anders die bij ons geschreven wordt is die van den Heer Thijm in 't Weekblad.

Ik heb nog nooit zoo'n opeenstapeling van aanmatigende professorale onkunde gelezen. Wellicht een andermaal hierover nader.

nuttige relaties, van niet onvoldoende inlichtingen. Bovendien behoudt hij (doordien hij als we ons niet bedriegen een nieuweling in het gilde is), een zekere frischheid die aanvankelijk voor hem inneemt. Maar als hij, om iets te noemen, deze zinsneden durft neerschrijven: »Apol kent den smaak van het groote publiek, en zeker zal ik hem niet misduiden, dat hij er toe gekomen is, in dezen wat te geven en te nemen" — als hij, na zelf Apols kunst minder goed beoordeeld te hebben, dit durft zeggen, speelt hij kiekeboe met den eersten eisch dien men elk kunstenaar moet stellen, dien van alleen uit innerlijke behoefte en om niets anders te produceeren. — Zoodra men zooiets gelezen heeft weet men met een modderaar, met een praatjesmaker te doen te hebben, wiens gebrek aan karakter men te meer mag betreuren, omdat hij een enkele maal als schrijver, in vergelijking met zijn broederen, inderdaad qualiteiten aan den dag legt.

Lust het ons nog verder te onderscheiden, zoo bevinden we dat de kritikus van het Nieuws, op zijn manier weer veel meer karakter toont dan zijn slappe collega van het Handelsblad, die dat stereotiepe kritiek-*slang* schrijft, waarvan hij de zonderlingste termen bij porties over de hoofden zijner slachtoffers uitstort. De Heer van der Kellen van het Nieuws is een man uit één stuk, een type van een zoetsappigen reactionnair. Van de kunst der besten zijner tijdgenooten begrijpt hij geen sikkepitje. Zelfs de kritiek van het Vaderland die anderen toch nog al groen voorkomt, is hem zoo rood als de vlag des oproers, en hij voelt zich boven Ego zóó ver verheven dat hij hem niet anders wil weerspreken dan door hem goedsmoeds in het ootje te nemen. Waarop de Heer Ego weer in ernst antwoordt.

Inderdaad kan men toch voor het oordeel van den Heer v. d. K. in zekeren zin meer respect hebben dan voor dat van den inconsequenten Heer G. (dien van 't Handelsbl.) De meest kenmerkende negatieve eigenschap van dezen Heer is die totale afwezigheid van eenige zienersgave, dat gemis van zeker initiatief in zijn oordeel, zonder hetwelk te bezitten het zoo onverklaarbaar is dat men zich als voorlichter van het

publiek opwerpt. Hij en de meesten zijner kornuiten moeten als ze van hun gekrabbel van een paar jaar her nog eens kennis durven nemen, toch voortdurend een gek figuur voor zichzelf slaan. Want ze hebben nooit geanticipeerd op deugdelijke reputatiën van den dag van morgen. Bij elke schrede die de jonge school voorwaarts zet, krijgt de Heer G. de kous op den kop, en in den blinde tastend moet hij weer volgen. Zóó heeft hij al een heele loopbaan achter zich, hij heeft vrij wat op zijn geweten. Israëls en de Marissen heeft hij jarenlang geringeloord, en eerst onlangs heeft hij het opgegeven Mauve de les te lezen, bonne mine à mauvais jeu makende. Verleden jaar was Breitner nog zijn bête noire, en nu draait hij alweer leukweg bij. Zoo heeft hij nooit een talent ontdekt, een toekomst geraden, een jongmensch van eenige beteekenis aangemoedigd. Hij negeert ze of maakt het hen lastig zoolang hij kan, tot dat hij ter elfder ure inziet dat het te mal wordt, en hij als het hinkende paard achteraan komt, met een fierheid of hij altijd voorgedraafd had.

De Heer van der Kellen daarentegen weet van geen toegeven. Deze gemoedelijke kwant, die »de schetsen der impressionisten niet uitstaan kan," had eerst vergeten de Marissen te bespreken, doch rappeleert zich dit gelukkig nog bijtijds, want hij had de belangrijke mededeeling te doen, dat die kunstenaars eigenlijk geen schilderij kunnen maken, evenmin als Gabriël bloemen kan schilderen. Het beste stuk daarentegen van de heele tentoonstelling dunkt hem een Van de Sande Bakhuyzen en hij verzekert tevens, dat hij dit schilderij boven al de in 't voorjaar in »Arti" geëxposeerde werken van Corot, Dupré, Daubigny etc, stelt. Nu met zoo'n pluimpje kan men 't stellen! Maar de Heer Van de Sande Bakhuyzen mag wel bidden, dat hij voor zulke vrienden bewaard worde. Van stonde af aan dat deze menschen zich zóó botweg tegen een richting verklaren, komen hun redeneeringen ten eenemale faliekant uit De kwalijk ingelichte doch nadenkende lezer, voelt niet anders opkomen dan sympathie voor opvattingen, tègen welke met zulke burgerlijke driestheid wordt tekeer gegaan.

Après tout verdient de Heer v. d. K. de eer dat hij als compleet exemplaar van een soort, dat hij als type van den Hollandschen kritikus-journalist beschouwd worde. Men proeft in hem het neusje van den zalm. Hij bezit evenals de schilders die hij vereert, de gave om tegelijkertijd uitvoerig en oppervlakkig te kunnen zijn. In stede van het publiek in te lichten, is hij inderdaad niet anders dan de stem van dat publiek zelf, en van het minst-ontwikkelde. Hij is een zeer onbeduidend man, die de besten zijner landgenooten nawijst als melaatschen. Als men zoo ver is niet meer tureluursch te worden van zijn plompe épiciers-uitvallen, kan men zich waarlijk met zijn beweringen vermaken. Want in gemoede, het heeft zijn grappige zijde een wijsneuzig mensch in vertoogen van zeer langen adem onophoudelijk en op de naïfste wijze de plank mis te zien slaan.

Maar dit alles zou te veel van een chronique scandaleuse blijven hebben (de schuld is niet aan ons) wanneer we niet met wat beters te eindigen hadden.

In het Dagblad de Amsterdammer namelijk heeft de heer J. Stemming naar aanleiding der stedelijke tentoonstelling, artikelen geschreven, die een ernstige beschouwing waard zijn.

We kunnen dus thans de poppetjespraat van daar straks veilig ter zijde leggen, de wiegeleer der sleur laten voortdeunen, en aan een verstandig man het oor leenen. Met dezen tenminste kan men spreken, zonder lastig te worden gevallen door dat verdrietige gevoel, zich in kwesties te mengen, waarvan eigenlijk het sop de kool niet waard is.

Toen ik in Augustus jl. kennis nam van de beschouwingen die de heer W. J. v. W. in dit tijdschrift naar aanleiding van Wolffs boek ten beste gaf, meende ik te doen te hebben met een idealist, met iemand die aan de Hollandsche kritiek een taak stelde, wier vervulling niemand hier te lande op zich zou kunnen nemen. Niet alzoo dacht de heer J. Stemming. »Denn wisse", zoo schijnt hij den hooghartigen schrijver van welken we zooeven gewaagden, toe te roepen:

»Denn wisse, was du ersonnen im Geist,
Das führ' ich aus, das thu' ich.

De heer Stemming toont zich geheel een aanhanger van de leer door den heer W. J. v. W. verkondigd: De kritikus behoort te zijn de middelaar tusschen den artist en de menschen. — »De kriticus zij voor Publiek de tolk en wegwijzer, die niet de pretensie hebbe lesjes uit te deelen aan de artisten, maar die het kunstwerk moet ontleden en er de grootere en mindere qualiteiten van aanwijst, om publiek te doen zien, wat het uit zichzelf niet zien kan." Ik houd het er voor, dat dit tolk zijn een voorname taak, niet de eenige taak der kritiek is.

Op het argument: »Maar ik weet niet of mijn lezers..... kan men evenals de kabouterkoning Adolf van Multatuli antwoorden: »Dat gaat mij niet aan, en ik geef ook u den raad daarnaar nooit te vragen. Zeg en schrijf wat je voorkomt waar te zijn, tracht zoo duidelijk mogelijk over te brengen wat Fancy je in de gelegenheid stelde te hooren, en laat de rest over aan de toekomst."

Hij, die kritiek schrijft omdat analyseeren hem een hartstocht is geworden, die beurtelings personen en groepen bestudeert, wie weer de verschillende stroomingen in zulk een groep, de verschillende invloeden op een persoon wil nagaan, wie hoog genoeg staat dit alles in zich op te nemen en er zich weer buiten te stellen, wie heel dat groote raderwerk van een periode, van een geslacht, van een stuk ziel des heelals uit elkaar kan nemen, en het dan weer in elkaar weet te voegen, tot hij eindelijk alles weer voor uw oogen laat wentelen, woelen en leven; een visionair die alle menschelijke sensaties voor zijn blik laat voorbijgaan, wien dat spel om zichzelfs wil een lust is, niet afdalend tot eenig publiek, maar zich uitdrukkend op de meer verfijnde wijze die zijn aspiratie hem ingeeft, — wie in een woord kritiek schrijven opvat als zelf een kunst, kunst die men alleen produceert als men 't niet laten kan, zooals men ook nirt schildert voordat men wat te zeggen heeft, zoo iemand is ook een kriticus en niet van de minste soort.

Maar dusdoende is het of ik het Christendom aan bekeerden wil preeken. De heeren W. J. v. W. en Stemming weten

dit alles zoo goed als ik, beter dan ik het uitdrukken kan. De vraag is maar wat men hoofdzaak vindt. En als die schrijvers mij vroegen waarmee de beschaving onzer landgenooten op het oogenblik het meest gediend is, dan antwoord ik volmondig: met een campagne als de heer Stemming gemaakt heeft. Deze is een boetprediker die blinden licht te geven tracht. De gebreken van zijn werk zijn de consequenties van zijn stelsel, maar zijn stelsel is opportunistisch.

Als hij over sommige schilders veel te veel uitweidt, is dat alleen om algemeen bestaande misvattingen met kracht te bestrijden. Als hij hier en daar dingen zegt die vanzelf spreken, als hij zich herhaalt, het is om geen andere reden dan omdat hij tot een hardhoorig publiek spreekt. Hetzelfde wat aan zijn artikelen als kunst schaadt, komt den kring zijner lezers ten goede. Dat hij in dit kader gelegenheid heeft kunnen vinden nog zooveel absoluut waars en schoons te zeggen is niet de geringste verdienste van zijn werk.

Wij voor ons, we vinden dat de artikelen van den heer Stemming door hem nagezien en afzonderlijk uitgegeven moesten worden, opdat het goede niet verstuive met den wind, die alle courantengeschrijf ter vergetelheid voert. Niet om de opinies zelf die er in staan, maar om de wijze van beoordeelen, maar als voorloopige modelkritiek kunnen de artikelen van den Amsterdammer onzen landgenooten van veel nut zijn. Ten gerieve onzer lezers en opdat zij zelf mogen oordeelen, willen we hier althans een stuk uit den aanhef afschrijven.

Sprekende van de kunstkritici en aesthetici die den smaak van het publiek bederven, zegt hij hoe deze menschen er steeds behagen in schijnen te scheppen op donkere plekjes in vieze kuiltjes te grabbelen naar onbeduidende feitjes en onhebbelijke systeempjes, terwijl ze vergeten dat er daarbuiten in het schoone leven zooveel heerlijk licht gloeit en schijnt, waarin groote waarheden en frissche meeningen kunnen staan als krachtige planten in een schitterenden zonneschijn.

»Eigenlijk is elk kunstenaar een impressionnist. Want wat is het maken van een kunstwerk anders als het weêrgeven van

een indruk of de stemming door een indruk veroorzaakt, hetzij die ontstaat door lijnen of kleuren, direct uit de natuur, of uit de fantasie van den artist.

›Die weêrgegeven indruk of dat levend geworden visioen kan echter alleen dan een kunstwerk genoemd worden, als het diep is gevoeld, en uit dit diepe gevoelen, dit innige begrijpen volgt van zelf een zeer persoonlijk weêrgeven, omdat de manier waarop een kunstenaar voelt en werkt, een gevolg is van zijn temperament.

›Zoo kunnen we dus zeggen, dat het beste kunstwerk wel dat zal zijn, wat het diepst en schoonst gevoeld, het persoonlijkst is weêrgegeven, en hebben we een juisten grond, waarnaar we kunst kunnen beoordeelen.

›Maar niet alleen dit volgt er uit. Van deze waarheid uitgaande, komen we van zelf tot de overtuiging, dat een werk, waarin de technische vaardigheid hoofdzaak is, noodzakelijk op een lagen trap als kunstwerk moet staan. Ik bedoel dit zoo: Wanneer ik een schoon gesneden en ingelegde kast zie, dan krijg ik allereerst een indruk van mooie lijnen en vormen, van fijne proporties en smaakvol gekozen combinatiën van houtsoorten; maar de knecht van mijn kastenmaker zal een indruk krijgen van net en solied werk, van zuiver afgewerkte hoeken, glad gepolitoerde onderdeelen. Die man bewondert in dat werk al wat betrekking heeft op de ›technische vaardigheid", waarmee de kast is gemaakt. Mijn indruk staat nu veel hooger dan die van mijn schrijnwerker, vooral omdat zijn indruk een onderdeel uitmaakt van den mijnen.

›Hij voelt niet wat al schoons mij trof, en ziet slechts dat, wat in direct verband staat tot hout en lijm, tot beitel en schaaf; alleen het technische gedeelte treft hem.

›Zoo ziet een kunstenaar, als hij wordt aangegrepen door iets schoons, wel dadelijk de manier waarop hij er uitdrukking aan wil geven, en zelfs bij elk deel zóó en niet anders, afhangend van wat hij voor wil stellen, maar enkel als middel om duidelijk te zeggen wat hij voelt.

›Maar de mannen van de techniek hebben ze nooit gehad, die overweldigende visioenen, die den artist geen rust laten,

dag noch nacht, die hem vervolgen waar hij gaat of nederligt, tot hij er eene uitdrukking aan gegeven heeft, en ze voor hem staan als schoone kinderen, die vleesch zijn van zijn vleesch en leven van zijn leven. Ze kennen niet den rijkdom van passie, de matelooze vreugde, de groote smart, die elkaar opvolgen bij het ontvangen en geboren worden van dat wat een kunstenaar liever heeft dan eene moeder hare kinderen.

»Wie dit begrijpt, weet nu dat werken, waarin technische vaardigheid hoofdzaak is, bewijzen dat hun maker werkman was, geen artist.

»Op een ander gevolg, een voor leeken zeer belangrijk gevolg, moet ik nog wijzen. Het is dit: het sujet beteekent zeer weinig, is in allen gevalle nooit hoofdzaak.

»Want een groot kunstenaar is niet een gezellig heer, die geschiedenisjes vertelt, raadseltjes opgeeft, aardigheden zegt. Hij heeft in zich zelven een grooten schat van heerlijke beelden en gedachten, hoopen schoone zaken, waarvan hij neemt en geeft. Daarvoor gebruikt hij zichtbare dingen, omdat we door het gezicht eene schilderij of een beeld moeten begrijpen en genieten."

Na zulke taal heb ik niets meer te zeggen.

Onzerzijds, we hebben ons opzettelijk van een oordeel onthouden. Het kan niet de taak zijn eener tweemaandelijksche revue, hoofdzakelijk aan andere belangen gewijd, een voortdurende détail-kritiek over onze schilderkunst te leveren. Elk zijn besogne; tot de onze rekenen we op verschijnselen in het groot de aandacht te vestigen, onzen grooten artisten recht te doen wedervaren, voor de rechten der jongeren op te komen en tegen de bêtise der officieele kritiek te waarschuwen.

Of we juist Jantje boven Pietje verkiezen, of omgekeerd, is de zaak niet.

Zoo wie het met den heer Stemming in onderdeelen niet eens mogen zijn, moeten toch erkennen dat hij onder de Nederlandsche dagbladschrijvers een witte raaf is, dat hij voelt en diep voelt wat kunst is.

Van harte wensch ik hem een tot weerziens.

Rotterdam, 18 Nov. '86.

NEDERLANDSCHE POLITIEK.

INDRUKKEN VAN DEN DAG.

De parlementaire machine laat haar eentonig gedreun weder hooren door Nederland. Aan de Staatsbegrooting moet nog worden begonnen, en reeds is de stapel der »Handelingen" van de Tweede Kamer aangegroeid tot 290 folio bladzijden. Behalve de Indische begrooting vinden wij er de enquête-wet en de bestendiging der verhooging van den accijns op het gedistilleerd. Eene combinatie van beteekenis. De Kamer die een onderzoek gelast, dat alleen redelijken grond heeft, als de vaste wil bestaat om in den toestand der Nederlandsche arbeiders verbetering te brengen, bestendigt in dezelfde dagen eene tot stijving der kas vroeger tijdelijk toegestane extra-heffing, die hoofdzakelijk uit de zakken der arbeiders wordt betaald. Dat besluit omtrent het gedistilleerd is weder een van die kleine trekjes, die het systeem kenmerken.

Zal de arbeidersquaestie aan het systeem ontkomen?

Van de eigenlijk gezegde arbeidersquaestie is bij deze enquête geen sprake. Men onderzoekt de werking der wet op den kinderarbeid en den toestand van fabrieken enz., met het oog op de veiligheid, gezondheid en het welzijn van den werkman. Nieuwe wetten, uit dit onderzoek wellicht te wachten, behooren zoo weinig specifiek tot de arbeidersquaestie, dat zij zeer goed zouden te verdedigen zijn door een minister voor hygiaene, gesteld dat wij zulk een minister

rijk waren. Voorzichtiglijk vat men de quaestie aan bij de onderste tippen van haren mantel. Ook al fatsoeneert men deze en voorziet ze met een splinternieuwen zoom, dan zal de wetgevende macht nog geen enkele poging hebben gedaan om het lichaam der vraag te onderzoeken.

Den 1en Juni van het volgend jaar moet deze arbeid voltooid zijn. In de zitting van 13 October werd het ontwerp aangenomen, zoodat der commissie zeven en een halve maand tijd is gelaten. Zij heeft dus eene ruime pooze om deze onderdeelen van ons niet zeer uitgebreid fabriekswezen te onderzoeken.

De Engelsche *Factory and Workshops Acts Commission* werd ingesteld bij koninklijk besluit van 25 Maart 1876. Haar rapport is gedagteekend 10 Februari 1876. Haar veld van arbeid was zeer uitgestrekt; want Engeland is groot en de Koningin had haar in zeer algemeene termen gevraagd, of zij uitbreiding dezer wetgeving wenschelijk achtte. Zij onderzocht ook de moeielijke quaestie van den arbeidstijd, wettelijk al of niet te beperken. De hoeveelheid werk, die zij in dat jaar verrichtte is merkwaardig. In 58 zittingen hoorde zij 700 getuigen. Haar rapport beslaat 129 pagina's folio, gevolgd door 340 pagina's bijlagen en register, en een stenographisch verslag van de zittingen, waar in 1002 pagina's de 20.892 vragen en antwoorden zijn opgenomen. De commissie, niet zooals de Nederlandsche door de wet aan eene vergaderplaats gebonden, hoorde getuigen in Engeland, Schotland en Ierland, in vele fabrieksplaatsen. Deze cijfers geven geen maatstaf voor het nut van de enquête; zij bewijzen alleen, dat in een aan fabrieken zoo rijk land als Engeland binnen één jaar een uitgewerkt beeld van den toestand werd gegeven met een advies, samengevat in 113 korte clausules, die slechts in wetsstijl zijn over te brengen om een volledige wet op de behandelde materie te zijn.

* * *

Ik sprak, naar aanleiding der handhaving van de drie gulden op het gedistilleerd, van een systeem, zonder het te omschrijven. Men kan het in korte woorden aldus aangeven: »Wij, monopolisten van den maatschappelijken welstand en de geschiktheid, zijn met uitsluiting van alle anderen bevoegd om Nederland te regeeren." Vermits nu ook de voortreffelijke bezitters van maatschappelijken welstand en geschiktheid niet kunnen ontkomen aan menschelijke zwakheid en hun eigen belang hooger stellen dan dat van anderen, houden zij den accijns op *f* 60.

Achttien liberale leden werkten eraan mede. Het zij hier in het voorbijgaan aangeteekend, dat 31 leden der Kamer zich veroorloofd hebben bij de stemming afwezig te blijven.

Dit lapwerk, waardoor men als tijdelijk binnengesmokkelde heffingen tot duurzame bestendigt, past volkomen in de lange reeks van verschijnselen op het gebied der belastingen, alle voortspruitende uit den gebleken onwil van een goed deel der liberale partij om door invoering eener inkomstenbelasting, schadelijke belastingen af te schaffen, de financiën te regelen en den druk der bijdragen voor de kosten van het landsbestuur te verdeelen naar de draagkracht der schouders die hem torsen moeten.

Noch de geschiktheid, noch de maatschappelijke welstand van hen die op het wetten maken invloed uitoefenen, stoort de reeks dezer verschijnselen.

∴

Er is in het bovenstaande eene vergissing. Ik droomde, dat wij reeds leefden onder Heemskerk's nieuwe art. 76. Voorloopig echter is alleen de census onze gebieder. Misschien brengt de geschiktheid verandering.

Het is verschenen, mr. Heemskerk's nieuwe kiezersartikel. De lezer kent het uit de couranten. De kieswet moet het voortaan zeggen wie kiezers zullen zijn. Maar onder zekere beperkingen. De mannelijke ingezetene, tevens Nederlander, van minstens 23 jaren, mag alleen dan tot kiezer worden

bevorderd, wanneer hij kenteekenen bezit van geschiktheid en maatschappelijken welstand. Beide kenteekenen moeten te zamen aanwezig zijn.

Terwijl dus thans de census voldoende is, zal, volgens Mr. Heemskerk's voorstel, de census met capaciteit moeten gepaard gaan. Zijne bedoeling omtrent den census is niet twijfelachtig; want hij sluit in de tweede alinea de wanbetalers uit, »voor zoover de kieswet, hetzij zeker bedrag van den aanslag in eene of meer rijks directe belastingen, hetzij het bezit van een of meer grondslagen van zoodanigen aanslag als vereischte van kiesbevoegdheid stelt," enz. Welk ander kenmerk voor maatschappelijken welstand zou men ook kunnen vinden? Het dragen van een hoogen hoed des Zondags zou passen in het systeem, maar het zou tot misbruik aanleiding kunnen geven. In Engeland lieten rijke grondbezitters zelfs tal van huizen bouwen om kiezers te maken; zou men hier geen hooge hoeden uitdeelen?

De census dus, gepaard met capaciteit.

De Kamer heeft echter den wensch te kennen gegeven dat een voorloopig kiesrecht zou worden voorgesteld, omdat zij aan hare tegenwoordige samenstelling het maken eener kieswet niet wilde opdragen. Een blijk van zelfkennis, niet genoeg te waardeeren.

De nieuwe Kamer zal, volgens het voorstel, moeten gekozen worden door hen die *ten volle* in de personeele belasting zijn aangeslagen, aangevuld met hen die *f* 12 in de grondbelasting betalen. De werkman blijft buiten de lijn.

* * *

Wat men ook den heer Heemskerk moge ten laste leggen, het ontbreekt hem niet aan eene hooghartige minachting voor de kudde, die onder zijne hoede staat. Aan geblaat stoort hij zich niet.

In het voorloopig verslag over hoofdstuk I staat geschreven: »Van de Regeering mag worden verlangd, dat zij zelfs den schijn vermijde van de behandeling harer (grondwets)

voorstellen te willen uitstellen en vertragen, en dat zij, zonder verder verwijl de schriftelijke gedachtenwisseling daarover tot een einde helpe brengen."

Op deze mannentaal antwoordt Heemskerk met den census.

Niet langer dan eene week geleden stoven twee dagbladen met groot misbaar los op den herder. Een artikel 76 of uw leven! luidde de fiere kreet. Een dezer bladen verklaarde dat »het land verlangt naar daden!" Diepzinnig woord. Niet het land was hier bedoeld, want dit heeft over Heemskerk's blijven of gaan niet de beschikking. Het land is hier overdrachtelijk gebezigd voor de liberale kamermeerderheid. Deze verlangt naar daden,

En Heemskerk antwoordt met den census.

Deze census heet in de kringen onzer liberalen sedert eenige jaren veroordeeld. Verlaging van den census, zoover de grondwet thans gedoogt, werd steeds afgewezen, omdat men een in beginsel afgekeurd stelsel niet moet oplappen. Radicaal hervormen wilden de helden onzer politiek. Hoe dichter men echter bij de oplossing kwam te staan, des te meer begonnen de bezwaren te gelden. De eenige rationeele oplossing: het kiesrecht vrij te maken van elke grondwettelijke beperking, stuitte af op de koppigheid, of liever op de baatzucht onzer plutocraten. Algemeen stemrecht moet worden uitgesloten. Dus moet er eene grens worden getrokken. En welke andere grens is mogelijk dan die door een census wordt bepaald? Een stelsel van enkel capaciteiten durft, met het oog op de toepassing, niemand verdedigen.

De liberalen zijn in een slop doodgeloopen. Zeggen zij thans: »Mijnheer Heemskerk, wij willen geen census; wij hebben jaren lang van de daken geschreeuwd, dat hij tegen onze beginselen strijdt, en deze beginselen zijn ons heilig"; dan antwoordt de Minister: »Beste Heeren, hoe heb ik het nu met u? Wij hebben den 23en Juli het plechtig verbond gesloten tegen algemeen stemrecht, ook in de toekomst. Nu denk ik vier maanden over de zaak na, en ik vind waarachtig geen anderen sluitboom dan den geldelijken. Wilt gij dien niet, verzint er dan zelf een."

Daar staan onze liberalen, met den neus tegen den muur Wat moet er in 's hemels naam van hen worden, als de leidsman hen in den steek laat.

Zij gevoelen ten volle hunne hulpeloosheid. Er is in het voorloopig verslag over Hoofdstuk I eene veelbeteekenende zinsnede. Zeer vele leden klagen over den stilstand op wetgevend gebied; zij meenen dat aan de onzekerheid omtrent troonopvolging en kiesrecht een einde moet komen. Men kan hun dit toegeven. Maar wat laten zij er op volgen? »Over de herziening der Grondwet moet eene beslissing vallen, in welken zin dan ook."

In welken zin dan ook. Ziedaar het toppunt der verlegenheid. Ziedaar het vaststellen der Grondwet, de hoogste taak die aan een parlement kan worden opgedragen, beschouwd als een lastpost, waarvan men zich, hoe dan ook, moet afmaken om tot nuttigen arbeid te komen.

Dat is het noodlot eener partij die hare beginselen in een hoek werpt, als die ballast haar belemmert in het vasthouden der macht.

. . .

De liberale partij is democratisch of zij is niet.

De toepassing van het democratisch beginsel laat thans geene grondwettelijke beperking van het stemrecht meer toe. Elk belang wil medewerken aan het bestier van den staat, en het is eene ondragelijke aanmatiging te beweren dat alleen zij belang hebben, wier inkomen zekere hoogte bereikt. Zij die dat beweren, scheiden het volk in twee helften en wekken op tot verbittering en kamp. Dit is voorwaar »zijdelingsche opruiing."

Kon de liberale partij bewijzen, dat zij de behoeften des volks kent en getoond heeft daaraan te willen voldoen, men zou kunnen zeggen: à la bonne heure, de beste regeering is zij, die de beste wetten maakt! Zij mist echter, bij haar gebleken onwil en onmacht, ook dezen strohalm en drijft op Heemskerk alleen.

En wie was het, die den 23en Juli dat onzalige compromis met den heer Heemskerk sloot?

Het was de heer H. Goeman Borgesius. Ik heb in de Augustus-aflevering beider woorden aangehaald.

Het was de heer H. Goeman Borgesius. Geen beter bewijs van den bedervenden invloed van ons parlement dan de omkeering van dezen ci-devant democraat. De heer Heldt moge het zich voor gezegd houden. Als hij zich niet streng isoleert van de rest, is ook hij verloren.

Waar is de heer Goeman Borgesius, die in 1878, in de April-aflevering van de *Vragen des Tijds*, den Nederlandschen werklieden zijn *Ongevraagd Praeadvies* bood? Was dit toen veel gelezen stuk niet meer dan een April-grap?

Ik zal mij veroorloven een en ander uit dat artikel over te schrijven.

».... het algemeen stemrecht (moet) de hoeksteen zijn van een Nederlandsch werklieden-program.

»Algemeen stemrecht! Men behoeft het woord slechts te noemen om een storm van verontwaardiging te doen opgaan. En inderdaad, ik zal de laatste zijn om te ontkennen, dat er *van het standpunt der thans regeerende klasse* 1), gewichtige bedenkingen tegen aan te voeren zijn. Maar men bedenke het wel: Onze census-politiek spoedt ten einde. Er moeten nieuwe grondslagen gelegd worden, anders stort het parlementaire huis ineen.

»Trouwens men maakt zich van het algemeen stemrecht.... schrikbeelden die in geen land, waar men tot deze ingrijpende hervorming is overgegaan, zijn verwezenlijkt". (pag. 79, 80)

»Ik voor mij ducht het clericale spook niet..." (pag. 81)

»Het algemeen stemrecht was het uitgangspunt van (Lassalle's) agitatie.... als middel om de billijke eischen der werkende klassen bevredigd te kunnen krijgen en ook in Duitschland het beginsel van gelijk recht voor allen tot een waarheid te maken.

---

1) Ik cursiveer.

»Die weg zal ook in Nederland moeten worden ingeslagen". (pag. 83)

».... de tijd dien wij beleven (is) voor eene beweging ten gunste van het algemeen stemrecht uiterst geschikt. Een grondwetsherziening staat voor de deur. Indien de werklieden tegen dezen tijd niets van zich laten hooren, hebben zij ook geene reden tot klagen, indien hun wenschen niet vervuld worden". (pag. 84)

»Kortelijk kan men (de directe) voordeelen (welke voor de werklieden uit de stembevoegdheid zullen voortvloeien) samenvatten in dit ééne woord: een rechtvaardiger wetgeving". (pag. 85)

Die wetgeving wordt (pag. 86, 87) aldus omschreven: »a. de maatregelen welke ten doel hebben de vrije ontwikkeling van alle burgers, door het in het leven roepen van betere voorwaarden, mogelijk te maken en te vergemakkelijken; b. de wetten die ten behoeve der zwakken, de rechten van den bijzonderen eigendom en van de contractsvrijheid beperken; c. de maatregelen die ten behoeve der gemeenschap het gebied van den bijzonderen eigendom inkorten door van staatswege te voorzien in gemeenschappelijke behoeften, welke door particuliere krachten niet voldoende bevredigd worden."

Luister goed: er werd socialisme gepredikt van dezen katheder.

Nog ééne aanhaling.

»Moest ik ten slotte mijn advies kortelijk resumeeren, ik zou het doen in deze woorden: »*Werklieden! Vereenigt u!* 1) Vereenigt u op eene wijze, die in andere landen proefhoudend is bevonden, zoowel tot het veroveren van het stemrecht als tot het verkrijgen van al die voordeelen, die de arbeid meer en meer tegenover het kapitaal tot zijn recht zullen doen komen". (pag. 102)

* * *

1) Hier cursiveert Mr. Borgesius.

Waar is die ridder gebleven, die zoo dapper in het strijdperk trad? Waar zijn die nobele gedachten? Waar is de hervormer?

Hij is getemd en ligt, gemuilkorfd, aan de voeten der liberale partij in de Kamer, die — wat zij thans ook met de sociale quaestie moge coquetteeren — nog toonen moet dat het haar ernst is, en die intusschen voortreffelijk al te grooten ijver weet te bekoelen.

Het is niet de heer Borgesius alleen — al is hij het meest sprekende voorbeeld — die met de idealen van jonger dagen heeft gebroken. Waar zijn de andere heeren van het Comité tot bespreking der sociale quaestie gebleven? Staan zij op de bres, met het krachtig wapen van hunnen sedert die dagen vermeerderden maatschappelijken invloed?

»Werklieden! Vereenigt u!" sprak Borgesius in 1878 de Duitsche socialisten na. Thans geldt die kreet voor strafbare opruïing.

Wij zijn een heel eind achteruit gegaan in de laatste jaren en zullen nog wel verder komen in die richting. Teekenen van beterschap zijn er niet. En ondertusschen werkt de economische crisis mede aan de bevordering der ontevredenheid.

Het eind moet den last dragen. Er is geen tijdperk in deze eeuw geweest, waarin de verantwoordelijkheid van den volksvertegenwoordiger zoo groot was als thans.

* * *

Ik wilde nog wat zeggen over Indië, over de socialistenwet, de Zondagswet en eenige andere vragen van den dag. Maar dat alles hangt zoo innig samen met den aard onzer volksvertegenwoordiging, dat ik in herhalingen zou vallen.

Ik zal het dus hierbij maar laten.

28 November 1886. VAN DE KLEI.

LITERAIRE KRONIEK.

I.

Er zijn dichters en dichters, de eenen die voor de eeuwen werken, anderen die komen en verdwijnen met een bepaald geslacht. Gene hebben de passie en de groote muziek en het zinnelijke woord, en zij treffen door de onmiddellijke waarheid hunner kunst, deze kunnen lief zijn, en geestig, en krachtig en diepzinnig zelfs, maar zij hebben die geestigheid en liefheid en diepzinnigheid en kracht slechts voor een poos gehád, en wie ze in later tijd ter hand neemt, moet eerst een heeleboel vooropzettingen aannemen, en zich in allerlei conventies werken, en een uitgebreid poëtisch lexicon uit het hoofd leeren, voordat hij iets kan voelen voor den lof, dien de schrijver bij zijne tijdgenooten had verworven. Als Sophokles' Antigone heengaande klaagt, dat de roem haar beloofd, haar als hoon in de ooren klinkt, dan rilt nog de negentiende-eeuwer op zijn stoel, zoo intens als de stemming is; en als Milton begint, gaan wij mede op de rijzing en daling zijner rhythmen, al is ook zijn onderwerp vreemd aan dezen tijd: want achter beider zingenden klank ligt onmiddellijk de werkelijkheid van 's dichters verbeelding of van het leven om hem heen. Zulke zijn de reëele, zinnelijke, de natuurlijke dichters, omdat de melodie zóó uit hunne ziel komt en het beeldende woord zoo uit hunne fantasie. Maar de anderen, die, onmachtig om ieder woord te proeven met al de frischheid van zijn jeugd, de taal accepteeren, gelijk zij door de

zinnelijkheid van vroegere geslachten gemaakt, en door het gebruik is misvormd, die daardoor meer dan ééne schrede afstands leggen tusschen wat *is* en wat staat op het papier — men doet het eenvoudigst en het best, zoo men hun den naam van *rhetorische* poëten geeft. Immers de rhetorica is geen spontane opwelling van den natuurlijken mensch: geene alleen door 't gevoel voor waarheid en schoonheid geregelde uiting eener passievolle ziel: zij veronderstelt eene voorafgaande oefening in een kunstmatig stelsel van algemeen geldende regels en voorschriften: zij houdt angstvallig samen datgene, wat ieder waarachtig kunstenaar neêrhaalt en voor zichzelven vernieuwt: zij werkt met woorden, niet met zaken.

* * *

Geen dichter natuurlijk ontkomt *geheel en al* aan den invloed van het bestaande: daartoe zit het bederf te diep in de taal, die zoo oud is: en wie in alles, tot in de onderdeelen der woorden, direct en eigenlijk en juist wilde zijn, hij zou geen mond meer mogen open doen, of een taal op zijn eigen houtje moeten maken, die dan alleen door eenige gelijk-georganiseerden werd verstaan. Maar — er zijn grenzen.... en onze vaderlandsche dichters zijn meestal aan de verkeerde zijde van die grens gevallen.

En onder die allen hebben de reactionnaire poëten Bilderdijk en Da Costa wel het dolste huisgehouden met den dichterlijken inboedel van het verzenschrijvend voorgeslacht. Hun werk gelijkt op een reusachtig gevaarte, met zware omtrekken, schuilgaande onder kostbaarheden, als het verblijf van een Indischen god: maar wie dichtbij staat, merkt, dat alles is opgebouwd uit de ordelooze puinhoopen van andere tempelen, zonder dat de bouwmeester heeft geweten, dat ieder stuk tot zijn kleinste bestanddeelen moest worden teruggebracht, of bestemd voor de plaats waar het behoort, voordat hij er aan denken mocht de overblijfselen der oude paleizen tot een nieuw tezamen te voegen. Maar nú staan de brokken muur dwars door de overige heen, en

pilaren dienen voor vensterramen en fundamenten voor het dak. En zoo is het een chaos geworden van slechten smaak en ridicule onbeholpenheid, bijeengefantaseerd en opgetrokken door een krachtigen, maar in het wilde dolenden aandrang om iets groots te doen.

Toch hebben beide dichters den grooten rhythmengang, de volle gedragenheid, den breeden armzwaai van het genie. Maar bij Bilderdijk is het steeds, of hij ieder woord een duwtje geeft, totdat alle tezamen te luide brommen of te hoog gieren als de harmonische dissonanten van een dansend satersbacchanaal: terwijl da Costa soms tot een inderdaad wonderbare rhythmische verrukking komt om dan straks weer in het vlakste proza te verloopen. Zij zijn typen van de rhetorische poëten, die werkend met de dichterlijke taal van hun tijd, en in het bezit van ééne groote eigenschap van klank, waardoor de lezer gepakt wordt, een of twee geslachten bewonderd zijn en thans tot de niet meer gelezenen behooren.

II.

Achter deze meesters aan is nu reeds sinds twintig jaren de heer *H. J. A. M. Schaepman* aan het loopen. Aan het sukkelen wil ik niet zeggen, want de heer Schaepman is géén belachelijke figuur. Hij is in zijn soort vrij knap, en volstrekt geen brekebeen, eenmaal aangenomen, dat men schrijven mag zooals hij dat goedvindt te doen. Heel anders b. v. dan zijn vriend, de heer Mr. Joan Bohl — droeviger nagedachtenis! — die het ten slotte — dank zij onzer waarschuwing — toch nog zoo leelijk afgelegd heeft bij de kritiek. Neen, men mag zeggen wat men wil: men mag vinden, dat de heer Schaepman vervelend is en ouderwetsch en onmogelijk, maar hij blijft toch altijd een verdienstelijk epigoon van de oudere school, en dat hij zichzelf nog volstrekt niet voor uit den tijd houdt, maar jong en krachtig genoeg om tegenover een jonger geslacht te staan, heeft hij bewezen door de zeer recente uitgave van een nieuw gedicht, getiteld: *Aya Sofia* 1). De heer S. had dan ook niet zoo bang behoeven te zijn, dat men zijn werk voor een tweede *Julia* zou aanzien (vanwege

de Katholieke poëzie o. a.?) »Dit gedicht is een gedicht ter goeder trouw' zegt hij in zijn »woord ter inleiding." Och kom, eerwaarde heer! maak je niet ongerust: dat zal wel losloopen. Iedereen weet dat als de heer Schaepman een Roomsche kerk gaat bezingen, het heusch meenens bij hem is. Zeg ons liever, wat is de »hoofdgedachte van uw werk.

»*De hoofdgedachte is zeer eenvoudig.*

»*De poëzie der puinen bestaat niet alleen hierin, dat zij getuigenis afleggen van de scheppingskracht der menschen en van de overmacht der vergankelijkheid.*"

Kijk, dat's prettig: de heer S. weet precies te zeggen, waarin »de poezie" van alles »bestaat." Als ik hèm was, zou ik een handleiding laten drukken, waarin nauwkeurig stond opgegeven voor ieder ding, wat »de poëzie" er van is. Dan waren onze vaderlandsche poëten nooit verlegen om »stof", want het ergste wat een verzenmaker kan overkomen, is toch wel, dat hij »een onderwerp" heeft, maar niet weet, wat hij er van zeggen zal... Doch, gaat u door, eerwaarde! we verlangen allemaal te hooren, wat u nog meer uit die »puinen" haalt.

»*Als gedenkteekenen van het verleden prediken zij tevens de lessen der historie. Zij verhalen van al de zonden, al de afdwalingen, al de misdaden, al de deugden, al de grootheid des menschen, zij verhalen tevens van de Almacht, die alles beheerscht; de Voorzienigheid die alles geleidt; de Wijsheid, die alles verlicht; de Gerechtigheid, die altijd waakt: zij verhalen van den eeuwigen God, die altijd leeft. Prediking en verhaal smelten te samen tot het hooge loflied der historie het »Te Deum laudamus" van alle eeuwen, dat in de eeuwigheden voortklinken zal.*

Ajai...! De heer S. schijnt een vroolijken blik op de geschiedenis te hebben, dien menig historicus van beroep hem

benijden zal. Alles gaat hier van een leien dakje; alle eeuwen zingen het »Te Deum", en al spatte de aarde in gruizelementen uiteen, de heer S. zou met het pacifiekste gezicht ter wereld zeggen, dat het juist nu pas goed werd. Ja, ja: deze auteur is zeer optimistisch, zóó zelfs, dat als de Sofiakerk eindelijk door de Turken is ingenomen en »de Sultan:" »Victorie" roept — men zou denken, dat de heer S. dáár toch wel een beetje van ontdaan moest zijn... maar, neen: dat schijnt hem juist de hoogste wijsheid te wezen, en »de puinen" roepen samen met »de sterren" in »jubelen en beven:"

»O God van Recht, o God van liefde en leven!"

Als ik God was, dan zou ik zúlke schepselen willen hebben.

* * *

De heer Schaepman is altijd plechtig en altijd vroom, en hij galmt die plechtige vroomheid uit in verzen, die altijd rollend en altijd luid zijn: 't is een leven als een oordeel in de »Aya": alles maakt kabaal, tot zelfs de »stervenszucht(en) »*galm*(*en*)" hier »langs de wanden" (bladz. 121) heel anders dan een stervenszucht gewoonlijk doet, en telkens komt men in de verzoeking om te zeggen: Een weinig zachter, lieve vriend! wij zijn niet doof....

Het echte rhythmische gevoel mist hij dan ook geheel en wie hem naast da Costa stelt, weet niet wat hij zegt. Bij dezen golven de iamben met langen en langzamen slag, lang door de eniambementen, langzaam door de veellettergrepige woorden: men voelt dat die man oorspronkelijke muziek in zijn ziel had, al kon hij ze niet altijd uiten: maar Schaepman's verzen hollen op een makkelijken dreun, afgehoord van Bilderdijk, heen door de Fransche odenstrofen naar het sloteffect, terwijl zijn Alexandrijnen, met eentonige caesuur, één voor één aanloopen, als ganzen in elkander's spoor tredend, en de eene tracht niet, als bij da Costa, te komen, eer dat de andere is voorbijge-

gaan. Aan den anderen kant moet men erkennen, dat hij nooit, zooals zijn meester, tot berijmde journalistiek vervalt, noch den lezer met maatschappelijke en staatkundige abstracties vermoeit, maar altijd op een zekere rhetorische hoogte weet te blijven, van waar hij den traditioneelen beeldenschat der Hollandsche literatuur zoo keurig en glímmend mogelijk uitstalt. Met al het pompeuse van zijn stijl, weet hij toch maat te houden en wordt zelden, volgens de kunstbegrippen zijner eigene school, bombastisch of ridicuul.

Laat ons een paar voorbeelden geven van Schaepman's werk op zijn best en op zijn slechtst, voordat wij de eigenlijke kunstwaarde ervan gaan beoordeelen:

I. bladz. 26. Justinianus heeft de kerk, waar Schaepman het over heeft, herbouwd en is nu bezig haar in te wijden. Daar vraagt de auteur aan den lezer:

»Is 't wonder, dat een Justiniaan
Het harte hooger voelde slaan,
Dat uit het diepst der ziel de stoutste droom zich repte,
Met onbedwingbaar trotschen zwier,
En ruischend door de lucht met breede vleuglen klepte:
Ik zegevier, ik zegevier! —"

Het beeld van dien droom is, ook volgens dr. S., niet te verdedigen. Waarom vliegt hij Justinianus' ziel uit? Omdat hij er niets meer te maken had? En is die droom zelf zoo trotsch dat hij verwezenlijkt werd?

II. bladz. 47. Schaepman laat de zuilen der kerk eenige liederen zingen, en wil den lezer terloops aan het verstand brengen, dat het geen menschenstemmen zijn. Dit doet hij eenigszins omslachtig, zoo:

»'t Is geen muziek door orgelende kelen
Der menschen borst ontstegen in haar vlucht,
Waar al de tonen onzer ziel in spelen,
Als witte duiven langs de blauwe lucht."

't Zou heel mooi zijn.... als er maar eenig punt van vergelijking bestond tusschen duiven langs de lucht en »zielstonen" in een zang.

III. Wat ik ook niet begrijp, is dit (bladz. 63.)

Zoo komt langs 't breede veld van levenlooze steen,
Van brandend, stuivend zand de gouden zonneschijn,
Zij steeds des levens bron, *zij altijd de woestijnen!*

IV. Zeer verdienstelijk echter (altijd aangenomen dit en dat) zijn o. a. de regels (bladz. 49,)

Van Memnons beeld ging eens de aloude sage,
Dat bij den kus van 't jonge morgenrood
Den marmren mond een trillend weeke klage,
Als 't breken van een gouden snaar ontvlood;

en V.

En heerscht de dood almachtig
Langs heel het wereldrijk,
De schoonheid leeft volkrachtig
En lacht onsterfelijk,

't Is curieus om te zien dat »de Gids" juist deze verzen heeft afgekeurd... O, als die meneer van Hall aan het kritiseeren gaat!...

III.

En nu: in ons vorig hoofdstukje trachtten wij weêr te geven, wat voor indruk Schaepman's jongste werk moet maken op een ontwikkeld man van de oudere school, die in de rhetorische tradities onzer letterkunde opgevoed, onderscheid kan hooren in de toonnuances onzer verzenschrijvende landgenooten.

Maar er is ook eene andere, absolutere wijze van beschouwen mogelijk: men kan ook vragen: *wat is de »Aya Sofia" waard als kunst?*

En dan komt het mij toe te zeggen, dat dit gedicht drie

op elkander volgende stemmingen opwekt. Eerst denkt men: *Dat heb ik nog al eens ergens gehoord; waar kan dat toch zijn?* Vervolgens: *ik begrijp niet goed waar hij 't over heeft: laat ik dat nog eens overlezen.* Eindelijk: *Wat spreekt die man een rare taal; wat drukt hij zich wonderlijk uit!*

I. Alle beelden zijn inderdaad *oud* in dit werk, en voor de zooveelste maal weder opgepoetst: geen eigen hofvruchten zijn het onder de opene lucht geplukt, maar de aloude verduurzaamde levensmiddelen uit den provisiewinkel onzer hollandsche poëtenbent, telkens op een andere wijze toebereid. — Oorspronkelijke innerlijke of uiterlijke aanschouwing, uit welke een waarachtig dichter alleen zijne beelden neemt, zijn den heer Schaepman onbekende dingen. Hij toont zich hierin als de echte rhetor, die zich óók bepaalt tot het rangschikken en kunstig gebruiken van het bestaande materiaal, zonder iets van zijn eigene ziel er bij te doen.

II en III. Een tafel is een tafel en een stoel is een stoel, en als ik die woorden uitspreek, word ik begrepen door iedereen: doch zoo ik nu tafel voor stoel ga zeggen en omgekeerd, omdat zij beiden op vier pooten staan, dan raakt mijn hoorder in de war en weet niet langer wat ik zeggen wil. Nu, en iets dergelijks hebben onze hollandsche dichters altijd gedaan, bij stilzwijgende afspraak. Ook lieten zij alle dingen andere handelingen verrichten, dan waartoe zij bij mogelijkheid in staat waren, en dit niet, omdat zij het op het oogenblik met hun verbeelding zoo voelden, maar omdat zij in verzen schreven. Als b.v. de heer S. van een vrouw wil zeggen: dat zij hard is tegen haar medemenschen, dat zij weent noch bidt, maar zeer veel lijdt en haar geheele leven lijden zal, dan komt er *dit* bij hem uit (bladz. 77.)

»In hare borst draagt zij een steenen harte,
Daar welt geen traan, daar borrelt (!) geen gebed,
Daar groeft de stift der folterende smarte
Steeds dieper nog haar harde levenswet."

Voel ik nu sterker en duidelijker, dat die vrouw verdriet heeft? Neen, maar indien ik me hier goed alles voorstel, —

en dat mag men toch wel, als men leest? — dan zie ik alleen een vrouw voor mij, die een ontzettende hartkwaal heeft, en op het oogenblik een chirurgische operatie ondergaat, zonder dat zij daarbij in 't minst hare tegenwoordigheid van geest verliest.

In dit hieroglyphentaaltje is nagenoeg het geheele boek van den heer Schaepman geschreven.

Wilt gij nog een voorbeeld. Schaepman zal zijn lezers te kennen geven: dat er zonlicht is, overal waar men heen ziet. (bladz. 19.)

Een breede gouden sluier
Golft van de azuren boog
En hult in lichte plooien
't Van zonlicht dronken oog.

Dien sluier, ofschoon ook niet eigenhandig geweven, laat ik nog gelden, maar hoe, in godsnaam! kan iemand, als hij zonlicht ziet, aan een »in plooien gehuld en dronken oog" denken? Dat is rhetorica, waarde docter! voortbrodeeren op een gegeven patroon, zonder verder naar het eenige en onmisbare model, de natuur, te zien.

Wanneer zullen onze dichters er toch eens toe komen, om eenvoudig en waar te zeggen, wat zij gevoelen, om tot de werkelijkheid, in hen en om hen, zelve door te dringen en zich niet langer te vergenoegen met eenige stereotiepe vormen door elkander te haspelen, meenend dat zij dan hunne eigene ziel hebben uitgedrukt?

* * *

De heer Schaepman is altijd volslagen ernstig en geen glimlach speelt er om de wijdopen lippen, waaruit de dreuning zijner verzen op ons neêr schijnt te slaan. En ook de lezer wordt niet vroolijk, want de auteur heeft, op zijne wijze, genoeg smaak en gezond verstand, om eer middelmatig dan

leesbaar, en eer vervelend dan belachelijk te zijn. Een exorbitant boek, als de »Canzonen" b.v., dat door sommige lieden als een tegengif bij lusteloosheid en slecht humeur wordt gebruikt, zie dat is de »Aya Sofia" niet. Het staat integendeel veel dichter bij *Julia*, met welks timbre dat van den heer Schaepman ook groote gelijkenis heeft. Doch er is ééne afdeeling in zijn boek — den »Zang der Zuilen" bedoel ik — die in hare goedgemeendheid zóó grappig is, dat zij gerust meê kan geteld worden, als men de literaire dwaasheden van de laatste jaren opnoemt.

Verbeeld u, lezer, in de St. Sofiakerk, thans moskee der Muselmannen, staan zuilen, en onder die zuilen zijn er eenige, die men uit oude Heidensche tempels afkomstig gelooft. Nu laat de schrijver die zuilen eenige liederen zingen, waarin zij de Wijsheid Gods verheerlijken, en met nadruk hunne blijdschap te kennen geven, dat zij niet langer in dienst van de heidensche goden, maar in dien van den »koning van 't heelal," zich bevinden.

Wat nu, vraagt de nadenkende lezer, hoe heb ik het nu met Zijn Eerwaarde? Staan die zuilen dan niet in een tempel der Mohammedanen en dienen zij dus niet een geloof dat door den schrijver zelf (bladz. 63) op beminnelijke wijze als »bedrog" wordt gequalificeerd? 't Is zoo, de Islam verkondigt dat er slechts één God is, maar voegt de heer S. daar op bladz. 162 niet onmiddellijk aan toe, dat »*(die) ééne waarheid door de loochening der Drieëenheid en der menschwording tot een werktuig der logen wordt?*" Hebben die zuilen dus wel zoo'n reden om zich te verheugen, daar zij, een ketterschen tempel steunende, strekken tot bevordering van een leugenachtig en bedriegelijk geloof?

Wat kan een dichter er toch leelijk inloopen,... als hij géén dichter is!

Maar — laten wij den goeden man niet verder wakker schudden uit zijn rhetorische lethargie: als hij zelf altijd zulke redeneeringen had gemaakt, wat zou er dan van zijn boek

terecht gekomen zijn? .... En van zijn ordelintje? .... En van de Nederlandsche literatuur ....?

Buitendien, er bestaan nog ernstiger bezwaren tegen deze zingende steenen, bezwaren welker geldigheid de heer Schaepman waarschijnlijk nog minder in zal zien. En wat ik nu ga zeggen is geen op zichzelf staande opmerking over een onderdeel van het hier behandelde gedicht, maar het kan toegepast worden op nagenoeg alles wat deze schrijver tot dusverre in strofen en alexandrijnen heeft voortgebracht.

De kern van alle moderne kunst en van alle literaire kritiek zal hier worden aangeroerd en ik verzoek vriendelijk allen, die het niet dadelijk met ons eens mochten wezen, deze woorden te overwegen, of soms het ongelijk ook aan hunne zijde zou kunnen zijn.

Kunst is: de belichaming van ons gevoelsleven. Dat gevoel *kan* o.a. opgewekt worden onmiddellijk door de werkelijkheid buiten ons, en dan kunnen stoffelijke voorwerpen zóo machtig op ons werken, dat wij ze bezield gelooven en een leven in hen leggen, dat niet het hunne is. En wij kunnen ons in die stemming zóó invoelen, dat b. v. een stad ons gelijk wordt aan een organisch wezen, bezig met al de functiën, die een organisme, krachtens zijne wijze van zijn, te verrichten heeft. *Maar dan moet ieder dier gedachte functiën correspondeeren met een inderdaad in de werkelijkheid zich voordoende beweging of toestand.* Ik mag b. v. wel zeggen dat een net van kanalen als de bloedsomloop eener groote stad schijnt te zijn, maar niet dat Londen een voortdurend gebed tot den Allerhoogste opzendt, omdat zij de grootste stad der wereld is; wel mag ik Venetië's vervallenheid als een symbool opvatten, dat zij om hare vroegere grootheid treurt, maar niet mag ik zeggen, dat Rome een zaligen glimlach op de lippen heeft, wijl zij sinds eeuwen de residentie der Pausen is geweest. Waarom niet? Omdat er in het werkelijke Londen en het werkelijke Rome niets is wat de oorzaak van dien gezegden indruk zou kunnen zijn. Die indruk kan niet geprovoceerd worden, is dus onbestaanbaar,

en een katholiek dichter b. v. die van *Rome in het algemeen* sprekende, zou zeggen:

En de eeuwge veste ligt, een glimlach om den mond
Van vreugd, dat steeds in haar der Pausen zetel stond.

die man zou .... liegen.

Dit van steden, doch neem nu een enkele zuil. Dan kan men zich voorstellen, dat die zuil trotsch rijst, gewillig zijn last draagt, trouw op wacht staat, doch dat een zuil .... zingt? Och, kom! Wát is er in een zuil, dat bij mij die impressie te voorschijn zou kunnen roepen? Ik zou even goed kunnen beweren, dat een zuil zit te bitteren of in een koets met twee paarden naar den schouwburg rijdt.

Doch — men kan van niets zeker zijn — neem voor een oogenblik aan, dat iemand inderdaad van eenige zuilen den indruk krijgt, dat zij zingen, dan blijft het toch godsonmogelijk, dien indruk zoo te verlengen en zóó sterk te maken, dat wij eerst een lied van twintig, dan een van dertig, vervolgens een van veertig regels hooren, en nog twee kleinere resp. van twaalf en negen regels op den koop toe. En al die liederen vol met dogmatisch katholicisme en zalvende rechtzinnigheid, als waren die zuilen allemaal steenen Schaepmannetjes zonder priesterkleed. O toppunt van absurditeit!

Maar hoe is het nu, menheer Schaepman, gij, hebt gij werkelijk, een oogenblik ook maar, gemeend, innig gemeend dat die zuilen, levenlooze stukken marmer, al die katholieke preken uitsloegen, metterdaad uitsloegen, woord voor woord?

Niet?

Welnu, vlieg dan op met uwe oratorische ficties en wil niet langer uzelf en anderen wijsmaken, dat dit gedicht »een gedicht te goeder trouw" is. Achter dat heele hoofdstuk zit noch werkelijkheid, noch fantasie, maar een overeengekomen figuurlijke wending uit het magazijn der declamatie-poëten.

Ouwe rhetor! Fi donc....!

Wat valt er nog verder te zeggen? De lezer weet nu wat hem te wachten staat.

O ja, nog even:

Wij raden de lezing van dit boek ten sterkste af aan ieder die het betere wil, maar nog niet zeker genoeg van zich zelven is, om uit eigene oogen te kunnen zien;
daar 't het gehoor vergroft;
de verbeelding vervaagt;
en het gezonde menschenverstand benevelt.
Dit is niet het werk van een artiest, maar van een Julia-poëet; van een, die zich aan woorden te buiten gaat, van wege zijn opgewondenheid, inplaats van de indrukken en stemmingen te verzinnelijken, die de stof van zijn artistiek vermogen zijn. En wij smeeken, terwille der Nederlandsche kunst, alle critici die dit werk geprezen hebben of zullen prijzen, ootmoediglijk aan, dat zij eindelijk aflaten te spreken van dingen, waar zij geen verstand van hebben, en niet langer trachten den smaak der natie te bederven met de laffe volzinnetjes hunner duldelooze onwetendheid.

---

1) Aya Sofia, door H. J. A. M. Schaepman. Utrecht. Wed. J. R. van Rossum. 1886.

VARIA.

Een Gids-Artikel. Het schijnt dat de Gids zich rehabiliteeren wil. Onder ons gezegd, had het opstel van den Heer Quack menigen lezer in den waan gebracht, dat in de weldoorvoede en rustige gezelschappen waaruit de redactie van dit tijdschrift zich recruteert, sporen zich begonnen te vertoonen van meewarigheid met het leed van anderen, en eene neiging om te herstellen wat misschien nu nog te herstellen is. Jawel. Dit is een vermoeden, dat als een blaam kleeft op de reputatie van een eerwaardig orgaan. Men heeft thans den Heer M. van Oudenaerde verzocht de dingen weer in orde te brengen; zoo goed als zijn naam, heeft hij wezenlijk den nieuwen, den gevreesden aard van de redactie gedesavouëerd.

* * *

Er is één ding door hem vergeten; nl. dat voor den dialoogvorm in zijn artikel, meer noodig is dan een onbestemd verlangen om eenige niet minder onbestemde ideeën en beschouwingen door het publiek te doen gouteeren. Het blijkt niet dat de Heer M. van Oudenaerde meer in zijn mars voert dan een kleinen chaos van vulgaire gevoelens en gedachten, en zijn stijl is niet voller dan zijn brein. Inderdaad is het reeds de inval van een dwaas, te meenen dat

de dialoogvorm waarin dit Gids-artikel is opgesteld, zich zoo maar laat gebruiken als voorwendsel om eenige gemeenplaatsen aan den man te brengen. Men moet wel zeer oorspronkelijk denken en diep voelen om voor alles wat men zeggen wil, dien epigrammatischen snit te vinden, om wat men meent en ondervindt te zien in dat stuk gestold leven, dat een gesprek tusschen levende menschen is. Zoodra de dídaktiek zichtbaar wordt, de laffe ernst van eene banale overtuiging, de glorie van een man die zegevierend uit een zelfgeïmproviseerd debat wil te voorschijn treden — en het blijkt dat de menschen die hij laat spreken, niets zijn dan de avortons eener onvoldragen kennis, de wanschepsels van een door een impotente fantazie bevlekte ontvangenis, de poppen die hij zijn eigen onzin doet klappen, als spraken zij de taal zijner tegenstanders, en die hij verslaat zooals een kind de soldaatjes omgooit die het in rijen zette, dan is deze dialoogvorm een zelf gedolven kuil, en den lezer geen ander vermaak bereid, dan het gebrek aan literarisch talent en de stompzinnigheid waar te nemen van iemand, die met één pen een kunstwerk en een verhandeling meende te zullen schrijven. Het artikel dat ik bedoel, zal niemand meer vreugde hebben verschaft dan in deze ontdekking mag gelegen zijn. Het gros van de Gidslezers kan men verheven achten boven een bestrijding van het socialisme in dezen trant:

— »Heb je onder je werklieden een enkelen socialist, Eduard?

— »Geen een, en ik geloof dat er al heel weinig zijn, hier in de stad. [N. B. in Amsterdam.] Ik vraag het zoo wel eens aan mijn kennissen; maar zij hebben geen van allen, zoover zij weten, onder hun knappe menschen, die vast werk hebben, een enkele van die snuiters."

— »'t Is opmerkelijk dat het eene vak er meer heeft dan het andere. Onder smeden, timmerlieden, schrijnwerkers vindt je er bijna geen een, hoor ik, merkte tante op. »Maar men vindt ze onder de sigarenmakers, kleermakers, schoenmakers en verwers.

— »Dat vind ik niet opmerkelijk, tante," zeide ik. »Weet

u wel wat een vervelend werk dat sigarendraaien is? De eentonige vakken, waarbij niet veel te denken valt, waarbij niet veel kunst noodig is, leveren de ontevredenen op," enz.

* * *

De stijve klazen die elkaar deze zoete praatjes wijs maken, moeten verbeelden een wel onderwezen en beschaafde familiekring, die aan tafel zich op deze manier met ernstig-humoristische gesprekken bezig houdt.

Iemand die de Sociale Rechtvaardigheid van den Heer Quack vergeten was, zou kunnen meenen dat de Gids-redacteuren wezenlijker niet wijzer waren. Behalve door onnoozelheden als de bovenstaande, worden deze bladzijden nog ontsierd door de ordinaire beschuldigingen van een koffiehuis-tafel. Dit Gids-artikel kon een kolom van het *Handelsblad* zijn, zonder dat er een woord in veranderd zou behoeven te worden. De bekende combinatie van onfrissche extase voor lieve, nobele vrouwen, voor liefde, zelfverloochening en geestdrift, met de arglistigste verdachtmaking van andersdenkenden, is hier in volle kracht. Dr. Kuyper, *De Heraut*, en zelfs de poezie van den Nieuwen Gids komen er aan te pas, alles gezien in dit zelfde, valsche licht van een onmannelijke, kwaaddenkende bekrompenheid des geestes. Men zou zeggen een blikken dominee in den Gids. Het is te hopen dat de beurt spoedig weer aan Professor Quack komt.

* * *

De tegenstander van de vulgaire babbelaars, die onder hun glaasje chartreuze, een in zwak proza vervatte preek houden tegen de menschen die »rijkere, hoogere en geëerde voorgangers" haten, hopende dat het goede instinkt van het volk hun wel zal blijven veroorloven hun likeurtje te drinken, de tegenspreker is een jong mensch, die veroordeeld is al de banaliteiten te weêrleggen die een slechtopgevoed huishouden bij elkaar kan beuzelen. Hij is een

zoet individu, niet gevatter dan de rest, een opgeblazen ploertje, die alleen één gelukkig oogenblik heeft als hij spreekt van de ellende die er wordt geleden, waarbij hij waarschijnlijk zijn oog laat gaan over den welvoorzienen disch, die deze edelmoedige dineurs vereenigt. Een storm van gemeenplaatsen over het onbereikbare van een ideale rechtvaardigheid, over de deugd der tevredenheid, is het eenige antwoord dat deze familiedag van kwaadsprekende egoisten weet te geven.

* * *

Hoe dit afgestane proza, deze gesprekken uit een slechte novelle, dit betoog van een reiziger in socialistenpoeder, deze advertentie van een politieke firma Gebroeders Goedhart, deze naargeestige opgeruimdheid, deze fatsoenlijke straattaal, deze Hollandsche humbug in den Gids een plaats heeft kunnen krijgen .....

Of heeft een geestig redacteur zich het vernuft van het Humoristisch Album en den redeneertrant van Jan Klaaszen eigengemaakt, en zoo een satire geschreven op de domheid, de zouteloosheid en de zelfzucht van sommige deftige kringen in de hoofdstad? Dan hebben wij het talent en de zelfverloochening te huldigen, waarmede hij tijdelijk zijn smaak en zijn gevoel in toom heeft gehouden.

Amsterdam, Nov. PH. HACK VAN OUTHEUSDEN.

»*De vrije wil*", door Dr. J. Pijnappel. Amsterdam. Johannes Müller. 1886.

In het determinisme schijnt voor zeer vele menschen nog altijd iets verschrikkelijks te liggen. Dat het een volstrekte voorwaarde is van wetenschappelijk onderzoek wordt natuurlijk gemakkelijk genoeg ingezien en erkend. Maar zoodra 's menschen persoon ter sprake komt en zijn zedelijke verantwoordelijkheid, dan wordt die allereenvoudigste waarheid, waarvan het tegendeel zelfs niet te denken is — al verbeeldt

men zich van wèl — vierkant ontkend, hetzij om zijn wanbegrippen omtrent de menschelijke persoonlijkheid en verantwoordelijkheid te kunnen behouden, hetzij door een hersenschimmige en onlogische vrees voor het verlies van de menschelijke energie.

Daartegen nog langer te praten zoü dwaasheid zijn.

Het spreekt van zelf dat al ware het determinisme nog zoo schadelijk, al moest het besef van de waarheid er van den ondergang der menschheid ten gevolge hebben, daaruit eenvoudig volgen zou dat de ontwikkeling der menschheid binnen die grens besloten ligt. Ik voor mij houd het er ten minste voor dat op den duur *alle* vooroordeelen moeten verdwijnen. Al leert de geschiedenis ons ook vaak groote, ja komische koppigheid van verzet, op den duur helpt er geen moedertjelief aan. Maar de geschiedenis en de ervaring leeren ook beiden, dat de mensch zich ten slotte bij alles weet neer te leggen. Daarom heeft Ed. v. Hartman ook alle recht om te beweren, dat de menschheid, wanneer zij algemeen van de waarheid zijner pessimistische wijsbegeerte overtuigd ware, daaraan precies even goed zou wennen als zij nu vertrouwd is met het besef van de noodzakelijkheid, of de zekerheid van ieders individueel uiteinde.

Gelukkig evenwel ligt er in het determinisme niet alleen niets hoegenaamd dat den mensch vernedert of bederft, maar is het zelfs de eenige bron van ware zedelijkheid. Met mond of pen zedelijk te zijn kost natuurlijk geen moeite. Maar in de praktijk moet de zedelijkheid een gelukkig toeval, althans de ware zedelijke stemming onmogelijk blijven, zoolang de ouderwetsche opvatting van 's menschen persoonlijkheid niet voor het besef van humanitaire gelijkheid heeft plaats gemaakt. Ieder voorstander van het determinisme is innig overtuigd en ziet helder in, dat aanneming van die leer *geen enkel* voordeel van de tegenovergestelde leer uitsluit; maar daarentegen absoluut vereischt wordt in vele gevallen waarin het indeterminisme konsekwent leiden zou tot barbaarsche handelingen.

En als dit zoo is, volgt dan niet reeds daaruit alleen, dat

de bezwaren die er tegen ingebracht worden, zuiver denkbeeldig zijn?

Maar bovendien bestaat er in ons land een betoog voor de juistheid en de zedelijkheid van het determinisme, dat geen vooroordeelsvrij mensch kan lezen zonder den indruk te krijgen van dat zoowel heldere als afdoende waaraan ieder wetenschappelijk meesterwerk te herkennen is. Het wijsgeerig standpunt van wijlen den hoogleeraar Scholten zal waarschijnlijk over duizend jaren zijn verlaten, maar overigens kon zijn boek over den »vrijen wil" en zijn betoog dat de menschelijke vrijheid geen liberum arbitrium, maar een zedelijke *toestand* is, van de onsterfelijkheid zeker zijn — bij manier van spreken natuurlijk.

Nu spreekt het van zelf dat men te bekrompen kan zijn, om zoo'n boek te begrijpen. In dat geval zal men »in weer»wil van wijsgeerige betoogen, waartegen men niets kan in»brengen, zich toch tegen een tegenovergesteld gevoelen »blijven verzetten." Men zal niet *willen* opgeven wat men voor zijn levensrust noodig heeft. — En daar heeft men gelijk aan. Men is dan een waardig geestverwant van de Genestet, die zoo indiskreet was liever *geen* kinderen te hebben, als hij ze niet voor eeuwig had 1) en na lezing van Scholten's boek zich akelig beklemd gevoelde, als in het net »van een ijslijk groote spin." Waarachtig geen wonder. Wat doen ook zulke menschen met een boek als dat van Scholten? Die in het leven niet tegen akeligheden kan, ontloopt ze; die op een toren duizelig wordt, blijft beneden.

Dr. Pijnappel, die de Génestet zijn »goede vriend" noemt, en den indruk van Scholten's boek op diens geest vermeldt,

---

1) Gij kinderen zijt mijn grootste schat,
De reinste vreugd, die de aard mij biedt;
Maar zoo 'k u niet voor eeuwig had,
Ik had u liever niet.

Pleizierig voor de kinderen als de vader dat geloof eens verloren had! Of is de vrije wil soms een waarborg voor het behoud er van? Maar waar blijft dan de »gave Gods"?

met 's dichters eigen woorden, is blijkbaar van hetzelfde gestel.

Dat is een afdoende reden om evenmin als de Genestet met het boek ingenomen te zijn. Het kan een reden worden om tegen dat boek te *waarschuwen.*

Het kan ook prikkelen om een boek te schrijven over het nut van den onzin of den zegen van het vooroordeel.

Het kan eindelijk opwekken tot een poging om Scholten's boek te weerleggen.

Maar ik vraag aan ieder ernstig mensch of het te pas komt eerst in de voorrede van een boekje uitdrukkelijk te verklaren geïnspireerd te zijn door Scholten's verdediging van het determinisme om dit »onkruid" tegen te gaan en dan, na een dertig bladzijden wijsgeerig gekeuvel, *dat met geen woord over zedelijke verantwoordelijkheid handelt,* deze woorden te schrijven :

»De deterministische beschouwing van den wil kan niet nalaten van grooten invloed te zijn op de wijs waarop men de verantwoordelijkheid opvat, want als de wil niet vrij is, kan het dan nog mijn schuld zijn, zoo schijnt men met alle recht te zeggen, dat ik verkeerd handel ?

»Die invloed is haar brandmerk. Ik geloof dat wanneer men ons schuldgevoel wil wegredeneeren, men dan betere gronden moet aanbrengen, dan een zoogenaamd determinisme."

Dit is het *eenige* antwoord, dat Scholten krijgt op zijn helder, uitvoerig en krachtig betoog van het bij uitstek zedelijk karakter van het determinisme !

Wel verre van de minste neiging te gevoelen van iemands »schuldgevoel weg te redeneeren", heb ik hierboven al mijn best gedaan om dat van Dr. Pijnappel op te wekken.

Mr. M. C. L. Lotsij.

11 Nov. '86.

Wij ontvingen ter recensie:

F. Nagtglas. Voor honderd jaar. Utrecht. Gebr. v. d. Post. 1886.

Mario. Levensstrijd. Utrecht. J. L. Beijers. 1886.

Wazenaer. Over het verslag der Jury voor den vijfjaarl. prijskamp voor Nederl. letterkunde. Brussel. 1886.

Max Rooses tegen Wazenaer, over etc.

Prof. Dr. A. G. v. Hamel. Cd. Busken Huet. Haarlem. H. D. Tjeenk Willink, 1886.

B. G. de Vries van Heijst. Sjoelammit. 2e druk. Haarlem. C. G. Vonk.

Mr. H. Cosman. Nosca. Amsterdam. A. Rössing.

A. J. Riko. Humbug en Ernst. Enschedé. M. J. v. d. Loeff. 1886.

Waldemar. Open Brief aan de Staten-Generaal. Leiden. L. v. Nifterik Hzn.

Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. Rapport. Amsterdam. Erven H. v. Munster & Zoon.

J. B. Kam. De versiering van onze woning. Haarlem. Erven F. Bohn.

Frederik van Eeden. De student thuis. Amsterdam. W. Versluys.

E. P. Orzesko. Meier Ezofowicz, een verhaal uit het leven der Poolsche Joden. Met 26 platen. Den Haag. Johs. IJkema. 1886.

De particuliere Secretaris. Roman. Uit het Engelsch door A. E. Nijmegen. H. C. A. Thieme, 2 dln.

P. C. v. d. Hoogh. Wonosari. Nijmegen. H. C. A. Thieme, 2 dln.

2e Jaarg. 3e Aflev. 1 Februari 1887.

DE NIEUWE GIDS.

Redactie: FREDERIK VAN EEDEN, F. VAN DER GOES, WILLEM KLOOS en ALBERT VERWEY.

INHOUD.

AMSTERDAM,
W. VERSLUYS.
1887.

DON TORRIBIO.

EEN COMEDIE

DOOR

FREDERIK VAN EEDEN.*)

PERSONEN.

BILBONZO DE GROOTE, Koning van Cadmenië.
PALAEMON, 1e minister-grootkanselier.
LEPIDUS, 2e minister.
HOMARIS, 3e minister.
AMENIAS, 4e minister.
KOMAROP, Generaal.
HYACINTHE, Hof-poëet, part. secretaris des Konings.
LIKTEM-PACHA, gezant van Bagdad.
MILVUS, chef der politie.
JAN LOER, stille verklikker.
JANOS, volksleider.
MISPEL, winkelbediende.
DOOVE GERRIT.
WITTE KEESJE.
BRAMMETJE DANS-ALLEEN.
KLAAS MOSTERT.
DON TORRIBIO VAN TOLEDO, een toovenaar.
PRINSES JULIA, dochter van Bilbonzo.
LUCILIA, vrouw van Palaemon, 1e hofdame.
ROSALBA, vrouw van Amenias, 2e hofdame.
ZWARTE GRIET, } vrouwen uit het volk.
BLONDE ELS, }
Gerechtsdienaars, hovelingen, lakeien, soldaten, volk, enz.

Plaats der handeling: Hoofdstad van Cadmenië
en een naburig woud.

---

*) Het stuk is geschreven om vertoond te worden. Het recht tot opvoering wordt door den auteur voorbehouden, volgens de wet van 28 Juli 1881, Staatsblad N°. 124.

TAFEREEL I.

1e tafereel. *Een plein in de hoofdstad van Cadmenië. Op den achtergrond Bilbonzo's paleis. Veel verkeer van volk. Op den voorgrond twee armoedig gekleede vrouwen, elk met een kind op den arm.*

1e Vrouw. Heere! Heere! wat een drukte. — Wat zou er te doen zijn, weet jij er ies van, buurvrouw?

2e Vrouw. Gut mensch, ben jij der ook. De koning komt er langs, zegge ze. — En leeft dat schaap van je nog altijd?

1e Vrouw. Nou, dat is er na, hoor! — Ik merk niet dat ik wat op m'n arm heb. En 't ziet zoo verschrompeld as 'n ouwe aardappel. Maar 't mot wel, 'n mens het zelf niet te eten.

2e Vrouw. Jonge, jonge — zegt uwe dat wel. — Sst! m'n wurmpie, suja, suja — 't Benne booze tijjen, buurvrouw.

1e Vrouw. Dà bennen et. En *ik* zeg maar, zoolang as er nog snoeshanen in zukke groote huizen wonen as daarover, en van gouwen borden eten en zijen kleeren dragen, terwijl eerlijke menschen hongerlijen, zoolang wordt het niet beter. Dat zeg ik.

2e Vrouw. Net zoo! net zoo! — Wat mot zoo'n koning een bom geld hebben, — al die soldaten eten er toch maar van.

1e Vrouw. Schandelijk, mensch! — en zoo het ie er wel duizend. En ze krijgen royaal vleesch ook.

2e Vrouw. Duizend? — honderdduizend! — en uwe en ik hebben geen eens aardappelen voor onze tien kinderen.

1e Vrouw. Ik heb er precies twaalf, — maar dit is nog niet gespeend. — Daar heb je Janos ook al, met z'n troepie.

2e Vrouw. Janos! — da's een kerel, hoor! — die mot ik hooren — die weet wat een mensch toekomt.

1e Vrouw. Gauw, juffrouw — daar motte we bijzijn.

Janos, Mispel, Gerrit, Witte Keesje, Brammetje Dans-alleen, Griet, Els, omringd door volk.

Janos. Burgers van Cadmeniël! — De ure is daar! — Waakt op uit uw slaap! — Waakt op! waakt op! — Het uur der wraak! het uur der vergelding! het uur der gerechtigheid!

Mispel. Luistert! menschen — luistert!

Janos. Burgers! — brave mannen en vrouwen! — in jelui Bijbel kun je lezen dat als oudtijds het volk van Israël in gevaar was — als het zuchtte in slavernij — als het omkwam van gebrek — als het door tirannen werd verdrukt — dan stond er een profeet op — om het volk te redden.

Mispel. Luister! luister! naar den profeet!

Brammetje Dans-alleen. Zeker een die brood eet!

Janos. Neen! — burger! — een profeet die honger-lijdt. Honger lijd ik! — En ik ben er trotsch op — want ik lijd honger, omdat gij allen honger lijdt....

Stemmen uit het volk. Ja! Ja! Hij heeft gelijk.

Janos. Wie is er, onder u allen, — mannen, vrouwen, kinderen — wie is er onder u, vraag ik, die zich zat heeft gegeten — wie heeft er vleesch, wie heeft er zelfs brood genoeg gehad van daag, of gisteren, of de gansche maand? Laat mij dien mensch zien!

Stemmen. Ik niet. — Ik ook niet.

Brammetje D.-a. Mijn maag staat al een maand in de lommerd.

Witte Keesje. Ik heb 'm aan die dikkert daar (*op het paleis wijzend*) verhuurd, omdat de zijne bedorven was.

Janos. En ik zeg jelui! — Wie genoeg heeft, terwijl zijn evenmensch honger lijdt, is een misdadiger — en wie zich te bersten eet, waar anderen uitteren van gebrek en krimpen van ellende, verdient de galg!

Doove Gerrit. Mooi gezeid!

Stemmen. Ja! — de galg! aan de galg!

Don Torribio komt op, bezijden het volk, hij tikt Klaas Mostert op den arm.

Don Torribio. Goede vriend!

Mostert. Blieft u, heerschap?

D. Torr. Wie is die man?

Mostert. Dat is Janos, de volksvriend.

D. Torr. Is het volk zijn vriend, of hij de vriend van 't volk?

Mostert. Da's weerkeerig, kamaraad! — hij meent het goed met ons.

D. Torr. Dat geloof ik wel.

Janos. Wat heb jelui gedaan, burgers van Cadmenië, — dat die daar de eieren zouden eten en jelui de schalen, dat die op kussens zouden liggen en jelui op steenen, dat die zich zouden warmen bij het vuur dat ze stoken met het hout van uw huizen en de kleeren van uw lijf.

D. Torr, (*tot Mostert*). Uw vriend spreekt goed, — vertel mij, lijdt het volk zooveel?

Mostert. Dat is niet in één dag, en niet met droge oogen te vertellen, heerschap. (*D. Torr en Mostert af*).

Janos. Hebt gij dan gemoord of gebrand, eerlijke burgers? — zijt gij dieven of valsche munters? Het zou geen wonder zijn als gij het werdt, maar uw ellende begon er toch niet mede. Schijnt soms de zon niet voor ons allemaal, — zijn wij anders geschapen en zullen wij anders sterven dan *die*, — komt een koningskind met een kroon op den kop in de wereld — en hebben de wormen respect voor een koningslijk?

Brammetje. Nou! *mijn* lijk zal ze niet erg meevallen, daar zullen ze wel respect voor hebben.

Witte Keesje. Jij bent ook met een helm geboren, Brammetje.

Mispel. Luistert, menschen.

Janos. Groeien de kersen met een opschrift aan de boomen: — het vleesch voor de grooten en de pitten voor het volk? — Ja, burgers! ze hebben het vleesch gegeten en

ons met de pitten gegooid. — Maar ik zal die pitten planten. — En hangen zullen zij, zeg ik — hangen aan den boom die er van groeit.

Het Volk. Janos! — Janos! — Leve Janos de profeet!

Janos. Ja! schreeuwt maar en noemt mij profeet. De koolstronken schijnen je te smaken, volk van Cadmenië! — en je houdt er wel van in lompen te loopen met een leege maag. Je bent wel goed — machtig volk! — wel edelmoedig — wel kristelijk! — Zou je anders met je honderdduizenden zwoegen en zweeten om er honderd te laten eten en luieren? — Kijk! het is alsof een groote sterke leeuw het eten dat hij met moeite gewonnen heeft, door schoothondjes laat weghalen en zelf verhongert. — Maar je bent zoo goedhartig — niet waar? — je vindt het wel braaf om honger te lijden voor anderen, en je slaapt wel graag op de naakte planken, — is het niet, goede burgers van Cadmenië?

Het volk. Neen! neen! — aan de galg! — leve Janos!

Janos. Richt u dan op, sterk volk! geweldige leeuw! — slaat de scherpe klauwen uit en toont de verschrikkelijke tanden! — Jankend zullen ze wegloopen, de laffe honden, want ze zijn even bang als gulzig en honderd kan je er vermorselen met één slag!

Doove Gerrit. Mooi gezeid!

Het volk. Ja! — sla ze dood! — Janos! Janos!

Mispel, (*liedjes uitdeelend*). Op! dappere burgers! — het uur der wrake! Leest! leest! — het lied van den profeet!

Brammetje D.-a. Nou — Keessie? hoeveel neem jij er voor je rekening?

Witte Keesje. Éen voor ieder bot, dat ik aan jou tellen kan.

Brammetje. Ik net zooveel als jij borrels opkan in één zomersche namiddag.

Witte Keesje. Nou, — voor ieder die jij den hals omdraait geef ik je een gebrade kippetje met vette saus — he? wat zeg ie, man?

Brammetje. Top! — Witte-Keessie, — *ik* zal voor de jenever zorgen. (*Milvus en gerechtsdienaars op*).

Milvus. Uit den weg! — Plaats, hier! Plaats voor Zijne Majesteit!

Gerechtsdienaars. Plaats! — Plaats!

(*Zij dringen het volk op.*)

Brammetje. Nou! Nou! — heb maar zoo'n drukkie niet!

W. Keesje. De weg is vrij hoor! — of mot er 'n troep olifanten door?

Mispel. Wacht maar! — Wacht maar! tot *wij* eens gaan dringen.

(*Het volk wijkt morrend en jouwend achteruit.*)

Janos. Goed zoo! — burgers! — goed zoo! laat je maar weg dringen in je eigen stad, als makke lammeren! — goed zoo!

Milvus. Wat is dat? — Wie durft er daar zijn brutale mond opendoen! — Achteruit, zeg ik! — Ruimte! voor den dit en dat! — Slaat er op, mannen! — als ze niet goedschiks gaan! — ruimte!

Gerechtsdienaars. Achteruit! — plaats voor den Koning!

Milvus. Wie zich verzet, gaat de doos in. — En luister nu goed — als aanstonds onze geëerbiedigde Majesteit voorbij komt — dan roep je allemaal »leve de Koning! Leve Bilbonzo de Groote!" — Zoo hard je kan, versta je, — en dan gooi jelui je petten in de hoogte! — mannen, let er op dat ze allen meedoen!

(*Het volk staat op den achtergrond, teruggehouden door de gerechtsdienaars. Muziek. Opkomen van den Koninklijken stoet, bestaande uit een corps muziekanten, twee stadsmagistraten, — de grootkanselier Palaemon, dragende staf en beurs, — generaal Komarop met den gouden scepter, — een troonhemel waaronder Bilbonzo met de kroon op 't hoofd, — aan zijn zijde Hyacinthe — daarna de overige ministers in ambtskostuum, Liktem-Pacha, gezanten, hovelingen en soldaten. Aan weerszijden van den stoet loopen weeskinderen met palmtakken in de hand. Bij 't opkomen zwijgt de muziek.*)

Hyacinthe, *(improviseerend tot den koning)*,

Aanschouw uw volk, grootmoedig vorst!
Van liefde en eerbied opgetogen.
De dankbaarheid straalt uit hun oogen,
De juichkreet klinkt uit volle borst.

Bilbonzo. Ik hoor de goede menschen niet.

Hyacinthe. Slechts eerbied houdt hun tong geboeid.

Milvus, *(tot het volk)*. Schreeuw dan! — schreeuwen!

Hyacinthe.

Uw grootheid kwam hun oog verblinden,
De vreugd waar 't hart van overvloeit,
Kan nauwlijks nog een uitweg vinden.

Stemmen uit het volk. Leve de koning!

Milvus. Harder! harder!

Het volk. Leve de koning! — Leve Bilbonzo!

Bilbonzo, *(vriendelijk wuivende)*. Dank u! dank u! brave lieden.

Hyacinthe.

O ja! 't is schoon een vorst te wezen,
Als vader door zijn volk bemind,
Een traan staat in het oog te lezen
Van oud en jong, van grijs en kind!

Janos, *(uit het volk)*. Wij hebben honger!

Een vrouw, *(haar kind opheffend)*. Wij hebben honger! honger!

Hyacinthe.

Zie, hoe zij groeten, — mannen, vrouwen,
De moeder heft haar zuigeling,
Dat het uw grootheid zal aanschouwen,
Een blik van u tot zegening.

Verschillende stemmen. Geef ons te eten!

Bilbonzo. Wat roept mijn volk?

Hyacinthe. Lang zal ie leven, sire!

Bilbonzo, *(wuivend)*. Dank u! dank u!

Het volk. Brood! — brood!

Hyacinthe.

Ja groot! o groot zijt gij, mijn koning,
Driewerf gezegend in uw staat,
Lalá! lalá la in uw woning,
Lalá! lalá! . . . . . .

(Hyacinthe blijft door improviseeren. Milvus en de geheele stoet verdwijnt in het paleis. Het volk komt weer op den voorgrond).

Janos. Ha! heb jelui nu genoeg gezien, burgers? — Verwacht je nu nog iets van klachten en smeekingen? — Steek uw magere armen maar op! — Laat uw holle kaken zien en uw stervende kinderen! — Zoenhandjes kun je krijgen — eet er maar van! — Vul uw buik aan buigingen en grijnslachjes — en houdt u warm met muziek en met het aankijken van mooie kleeren — heb je nu genoeg geleerd, burgers?

Mispel. Wij willen brood — of wij zullen het nemen!

Stemmen uit het volk. Brood — of wij nemen het!

Janos. Zij willen ons geen brood geven — geef hun steenen!

Het volk. Steenen! steenen!

Brammetje D.-a. (*met een groote kei*). Hier! Zoo ééntje op z'n maag, da's goed voor de spijsvertering.

Witte Keesje. Toe maar! — jongens — da's gezonde kost voor de heeren.

Mispel. In de ruiten! in de ruiten!

(*Mostert en Torribio op.*)

Mostert (*tot het volk*). Hela! — hela! — wat mot dat nou! Is het jelui in den kop geslagen? — Wat ga je met die steenen doen?

Mispel. De ruiten in!

Zwarte Griet. Gooit ze dood! — as ze niet hooren willen.

Mostert. Jelui stommelingen! — zouën ze soms beter hooren als ze dood zijn? Wat voor plezier denk je van die steenen te hebben? Dacht je bijgeval dat die heeren kadetjes en karbonaden terug zullen gooien?

Janos. Luistert niet naar hem! — het is een verrader! — hij is omgekocht!

Mostert. Neen, waarachtig — dat ken je me niet aanzien. Dan zou ik dikker in m'n baatje en in m'n vet zitten. Maar menschen! menschen! weet wat je doet! Dat is gekkenwerk! Iedere steen die je gooit, maakt twintig dooie kamaraads.

Keesje (*gooit zijn steen weg*). Hij hêt verdraaid gelijk ook!

(*Milvus komt uit het paleis*).

Stemmen uit het volk. Stil! Stil — daar komt er een.

Milvus (*op de trappen van 't paleis*). Burgers!

Brammetje. Stil nou Kees! — daar komen de gebraaie kippetjes.

Milvus. Burgers! — het heeft Zijner Majesteit onzen geëerbiedigden Koning Bilbonzo den Negentienden behaagd, mij op te dragen u zijn hooge ingenomenheid te kennen te geven met de zooeven ontvangen blijken van trouw en verknochtheid aan zijn huis. Zijne Majesteit wenscht zijne erkentelijkheid te staven door een vorstelijk gunstbewijs.

Het volk. Hoera! — hoera!

Mostert. Zie je nu wel. — De Koning is een goed man.

Milvus. Heden middag van 2 tot 4 ure zullen aan de Oostpoort van het paleis aan elk die zich aanmeldt kaarten worden uitgereikt, tot zoover de voorraad strekt — op vertoon waarvan de houder toegang zal gegeven worden tot de groote galerij in de eerezaal van het paleis — van waar men zijne Majesteit heden ten vijf ure het middagmaal kan zien gebruiken.

Brammmetje D.-a. Wat nou?

Doove Gerrit. Wat zeit ie?

Mispel. We mogen hem zien eten!

(*Gesis, gefluit en gejouw onder 't volk.*)

Janos (*vooruittredend tot Milvus.*) Loonslaaf, — huurling! zeg aan den man die zich uw koning noemt — dat het volk van Cadmenië een volk is van vleesch en bloed — dat niet leven kan van de glans van zijn weelde en van den reuk zijner spijzen. — Zeg hem, dat het een volk is van menschen, menschen zoo goed en beter dan hij — en niet

van honden, die hij de afgekloven beenen van zijn tafel kan toewerpen. . . .

Milvus. Arresteert dien man!

(Vier gerechtsdienaars vatten Janos aan.)

Janos. Juist zoo! — geweldenaars! — arresteert mij. — Gij kunt niet beter doen voor de goede zaak!

Mispel. Moeten wij dat aanzien, burgers! — Moeten wij onzen besten vriend in den steek laten. — Hulp, kamaraads, — los dien man!

Het volk. Los! Los!

Janos. Neen! Neen! — laat ze begaan, goeie vrienden! Zonder verdrukking groeit de vrijheid niet. — Mijn koorden zullen stroppen worden voor de verdrukkers. — Vaarwel, burgers — ziet hoe het met recht en vrijheid staat, in 't goede land van Cadmenië. *(Met gerechtsdienaars af.)*

Milvus. En nou waarschuw ik ieder van jelui, canaille! want wij maken korte wetten. — Ik kenjelui! — en het eerste oproerige woord zal je ellendig opbreken.

Witte Keesje. Kom es hier! — praatjesmaker — dan zal ik je een pikdraad door je neus halen en je rondleiën as 'n paaschos.

Brammetje D.-a. Spring maar waar je leggen wil! —

Milvus. Wie heeft daar iets te zeggen?

Brammetje D.-a. Ik! — Brammetje Dans-alleen — kom maar es hier as je durft — dan zullen we samen dansen.

Milvus, (*onder het volk gaande*). Nu! hier ben ik — wat had je nu, hè?

Griet. Geeft hem een doodgooi!

Witte Keesje. Daar! — dat heb ik voor je! *(Gooit hem van achteren een steen in den rug. Milvus valt voorover.)*

Milvus. Vervloekte lafkoppen! — help! mannen.

Het volk. Hoera! — trapt em dood!

Brammetje. (*gaat op M's rug zitten*). Hè! — nou zit ik voor 't eerst van m'n leven es zacht.

Don Torribio. Wat nu? — Wat nu? — Goede men-

schen — met je honderden tegen één man — dat is geen portuur, dunkt me.

Griet. Zeg es — waar bemoei je je mee?

Witte Keesje. Hou je der buiten, wijsneus!

Brammetje, *(op Milvus' rug)*. Wie is UwEdele? — Wil UwEdele niet gaan zitten? — er is nog één heel goed plaatsje naast me!

Don Torribio. Laat dien man vrij! — en gauw!

Brammetje. *(op M's rug)*. Ja! morgen brengen!

Don Torribio. *(haalt een kleine dwarsfluit voor den dag)*.

Dan zul je dansen, vriend, naar hartelust,
En dansen tot je neervalt — en elk ander
Die met een vingertop dien man daar raakt
Zal dansen, dansen zooals jij.

(Hij speelt op de dwarsfluit, Brammetje springt op en begint te dansen).

(Milvus staat op).

Brammetje. *(dansende)*. Hei! — wel verpikt! — wat nou? *(Luid gelach onder het volk)*.

Witte Keesje. Ha! ha! ha! — mooi, Brammetje! — mooi zoo! — 't Eten zal je niet bezwaren.

Griet. Jemené! — hoort 'm rammelen!

Doove Gerrit. Hindert je buik je niet, Bram?

Brammetje *(dansende)*. Schei uit! — schei uit!

Mispel. Hij doet het er om!

Brammetje. Schei uit! 'k wou dat jij 't was — hou op!

Griet. Ik geloof er niks van.

(Ze pakt Milvus bij het kleed en begint terstond te dansen).

Krissepitje! help me! *(Het volk lacht nog luider)*.

(Gerechtsdienaars dringen door het volk).

Gerechtsdienaar. Uit den weg! — waar is de chef? — Wat is dit voor 'n vertooning?

Milvus. Hou je bedaard — mannen — ik ben veilig!

Griet *(dansende)*. Ach! God! — ach moeder! — ophouën! ophouën! *(Het volk lacht)*.

Brammetje *(dansende)*. Ophouën! — O m'n kuiten — ophouën! *(Het volk lacht)*.

Milvus (*tot Torribio*). Ik dank je — vreemdeling — nu is het wel genoeg — laat hen ophouden.

(*Torribio houdt op met spelen. Griet en Brammetje staan stil.*)

Torribio. Nu vriend — hoe is mijn dansles u bevallen?

Brammetje. He! — stikken kun je! -- van duivelskunstenaars ben ik niet gediend — ik poets 'em.

Griet. Ik ook — gauw hoor — 'k mot er niks van hebben.

(*Griet en Brammetje af, gevolgd en nagejouwd door het volk.*)

Milvus (*tot agenten.*) Pak dien kerel... voor hij ontsnapt.

Don Torribio. Neen — laat hem gaan. — En laat het volk zijn rust. Stook nu het vuur dat ik zoo juist gedoofd heb niet weer op nieuw.

Milvus. Mag ik ook weten met wien ik spreek — en wie mijn bevelen durft tegenspreken?

Don Torribio. Vergeef mij — dat ik zooeven ook uw bevel niet afgewacht heb, u te redden.

Milvus. Ik heb u veel te danken. Zeg me uw naam, ik zal u voordragen bij den minister, voor de orde van verdiensten.

Don Torribio. Mijn naam is don Torribio, — en ik raad u, liever zelf de orde te bewaren, dat is ook een verdienste. *Mijn* eenige verdienste in deze zaak is dat ik beter met kinderen kan omgaan dan gij. Vaarwel!

TAFEREEL II.

Een zaal van het koninklijk paleis. — De ministers Lepidus en Homaris komen op. (In ambtsgewaad).

Homaris. Goeden morgen — Excellentie! hoe vaar je? — wel gerust?

Lepidus, Uitstekend — dank je? — Sire nog niet bij de hand?

Homaris. Ik denk het niet — of Palaemon moest al bij hem zijn.

Lepidus. Ja! — die houdt er van, hem eerst zoo wat te bewerken.

Homaris. Ongelukkig genoeg.

Lepidus. Och! Palaemon is in den grond wel een goede man.

Homaris. Je wil zeggen: boven den grond deugt hij niet veel.

Lepidus. Neen werkelijk, ik houd hem voor goed, doodgoed.

Homaris. Je wou hem misschien liever voor goed dood houden — wat?

Lepidus. Sst! - kom! kom! excellentie, je gaat wat ver. Maar je bent het toch met mij eens, niet waar — wat regeeren betreft — dáárvoor is hij niet in de wieg gelegd.

Homaris. Je hebt gelijk, amice! — daarentegen is hij dikwijls genoeg in de luren gelegd.

Lepidus. U bedoelt — hm! — mevrouw Palaemon — niet waar?

Homaris. Drommel — weet jij daar ook al van? Hij is toch wel ziende blind. En dat door zoo'n onhandig individu als Amenias. Geen wonder dat de zaken in de war loopen.

Lepidus. Apropos! — hoe staat het met die affaire van Bagdad?

Homaris. Ongelukkig, waarde vriend! Palaemon wil wel alles geven, maar toch niets loslaten. Hij draait en knoeit als een vlieg in een spinneweb.

Lepidus. Dus staan misschien in 14 dagen de troepen op de grenzen?

Homaris. Nu! nu! excellentie — word er niet bleek van, Palaemon heeft er wat op bedacht.

Lepidus. Wat dan?

Homaris. Hij zit met Liktem-Pacha te konkelen om Prinses Julia aan den Kalif uit te huwelijken.

Lepidus. Och kom? — U meent het niet! — In den harem?

Homaris. Wel zeker! — waarom niet?

Lepidus. Och! och! — wat een zonde van de knappe meid.

Homaris. Wel — ze hebben het er best. Kussens, — sigaretten, — nargileh, — mokka, — rozenolie — wat verlangt ze meer?

Lepidus. Maar het is te gek..... Het arme kind wil natuurlijk niet.

Homaris. Mijn waarde! — je bent te sentimenteel. — Het is immers staatsbelang. Je moet er geen romance van maken. 't Is een dood gewone zaak, een kwestie van oorlog of vrede.

Lepidus. Maar de publieke opinie? — De stem van het volk?

Homaris. Hoor eens Excellentie! — ik hield je voor verstandiger. Wat bedoel je daar mee? Een beetje geschreeuw van een paar kranten? Of dacht je dat het volk, het vulgus, er zich mee zou bemoeien?

Lepidus. Enfin! — Ik zal mij er buiten houden. Heb je van die standjes gehoord, gisteren?

Homaris. Jawel.

Lepidus. Dat zou wel eens erger kunnen worden.

Homaris. Poeh! — een dronkemansrelletje! Uw Excellentie is bizonder schrikachtig van morgen. Je moet je zenuwen wat versterken. Karnemelk drinken en zoo.

Lepidus. Ik gebruik tegenwoordig Engelsche gort des morgens.

.Homaris. Da's ook goed. He! zeg eens — heb je wel eens Jan in-den-zak gegeten? Dat moet je eens eten. Kostelijk! — kan ik je zeggen. Met boter en stroop. In mijn jeugd aten we het elken Zaterdag.....

(*Milvus en Palaemon op. Milvus met den arm in een doek.*)

Palaemon *(tot Milvus.)* Ik ben zeer tevreden over de houding van u en uw manschappen. — Ik hoor dat de hoofdaanlegger van het tumult is gearresteerd.

Milvus. 'Hij zit achter slot en grendel, Excellentie!

Palaemon. Uitnemend. Laat hem goed bewaken. Zoo iets moet men bij den kop vatten om het meester te worden. Zoek de hoofden, mijnheer Milvus! Ik zal zorgen dat uw ijver beloond wordt. Gij zijt gekwetst?

Milvus. Licht gekneusd. Het volk heeft mij door een stoot in den rug op den grond gegooid.

Palaemon. Wat een laagheid! — Wonder dat men u niet erger heeft mishandeld.

Milvus. Door een vreemdeling ben ik op merkwaardige manier gered. Een beroemd toovenaar, zegt men.

Palaemon. Een toovenaar? — kom! kom!

Milvus. Zonder gekheid, excellentie. Een Spaansch toovenaar, — don Torribio. Hij had een feitelijk wonderbaarlijke macht over het volk.

Palaemon. Wel! Wel! — kunt ge dien man niet uitvinden — en hier brengen?

Milvus. Zeker, Excellentie, — ik vlieg op uw orders.

Palaemon. Graag, mijn goede heer Milvus — (*Milvus af*). Een toovenaar! — Jongen, dat zou iets voor mij zijn. Precies wat ik noodig heb. Een toovenaar!! (*tot Homaris en Lepidus*). Goeden morgen, mijne heeren! — Al zoo druk in gesprek?

Homaris. Staatszaken, — Excellentie — staatszaken!

Palaemon. Is minister Amenias nog niet hier? Zijne Majesteit verwacht ons ten negen ure.

Lepidus. Het zal hem moeilijk zijn van zijn lieve vrouw weg te komen.

Palaemon. Mijnheer! — te laat komen is voor elk ander verkeerd, — voor een staatsman noodlottig.

Homaris. *Was* Amenias maar een staatsman!

Palaemon. Helaas! — Aha! eindelijk! *(Amenias op).*

Amenias. Morgen! — Excellenties! — lekker geslapen? — De Majesteit nog te bed?

Een lakei (*opent de deur rechts.*) Zijne Majesteit!!

De ministers (*scharen zich op een rij*).

Sst! — Sst!

(*Koning Bilbonzo, Hyacinthe, Komarop en gevolg. De Koning draagt kroon en mantel.*)

K. Bilbonzo. Welkom! mijn getrouwe staatslieden!

De ministers *(buigen diep).* Goeden morgen, Majesteit!

K. Bilbonzo. Nadat wij ons heden morgen van onze legerstede hadden verheven, en door onzen vromen prediker een dankgebed laten uitspreken voor de ondervonden zegeningen, behaagt het ons het eerste uur dezes daags te wijden aan de belangen onzes dierbaren lands. — Zetten wij ons!

(*Allen gaan zitten*).

Wakkere geheimschrijver Hyacinthe! het lust ons kennis te nemen van den inhoud der voornaamste dagbladen. Intusschen zal Zijn Excellentie Palaemon ons de staatsstukken ter teekening voorleggen.

(*Terwijl Hyacinthe leest, teekent de Koning voortdurend stukken*).

Hyacinthe (*leest*). Het Dagblad: *de Zon van Cadmenië*: »Gisteren is Z. M., onze geëerbiedigde Koning, in de hoofdstad aangekomen, begeleid door een schitterend gevolg. Z. M. zag er uitmuntend uit. De saamgestroomde menigte gaf uitbundige blijken van geestdrift en gehechtheid, die minzaam door Z. M. werden beantwoord. Voor 't overige.... hm! (*legt de courant neer*).

»*De Wereldbol*" volksblad voor Cadmenië.

»De intocht van Z. M. den Koning is gisteren in uitstekende orde afgeloopen. Een ontzachlijke menigte was op de been en begroette den geliefden vorst met de teekenen van kinderlijke gehechtheid.... hm! (*legt de courant neer.*)

De Waarheid. »Met zekerheid kunnen wij mededeelen dat Z. M. heden een uitstekende nachtrust genoten heeft. Als naar gewoonte gebruikte Z. M. hedenmorgen met smaak een kop chocolade...."

K. Bilbonzo. Waarde secretaris — wees zoo goed de redactie van dit blad te kennen te geven dat zij voortaan moet trachten juistere inlichtingen te verkrijgen. Het behaagde ons hedenmorgen *twee* koppen chocolade te gebruiken.

Hyacinthe. Het zal geschieden, sire! (*leest*) *De Mid-*

dagpost. Dagblad voor Cadmenië. »Een aandoenlijk en treffend tooneel greep gisteren bij den intocht des konings plaats. Een blind, oud vrouwtje trachtte zich met moeite een weg door de saamgepakte menigte te banen. Ach! riep zij, ik ben tachtig jaren en zal wel spoedig sterven, maar laat mij voor mijn dood nog eens de handen kussen van mijnen dierbaren koning, dien mijne blinde oogen nimmer meer zullen zien. De wensch van het arme moedertje werd helaas niet vervuld."

K. Bilbonzo. Dit grieft ons. — Het is onze uitdrukkelijke wil de volksliefde met minzaamheid te beantwoorden. Mijnheer Palaemon, gij zult zorg dragen dit vrouwtje voor onzen troon te doen voeren.

Palaemon. Zonder verwijl, Sire!

(Een lakei treedt toe en fluistert met Palaemon.)

Hyacinthe.

Groot zijt ge, o vorst! doch nooit zoo weinig klein,
Dan wen ge vader van uw volk wilt zijn!

Dit is alles, sire!

K. Bilbonzo. 't Is wel. — (*tot Palaemon*) Wat is er gaande?

Palaemon. Vergeef mij, sire! — Men meldt mij dat er eene deputatie toegang verlangt, — uit het volk. Twee mannen en een vrouw, — uit den laagsten stand.

K. Bilbonzo. Welnu! men doe hen binnentreden.

Palaemon. Maar, Sire!

Amenias. Sire! Uwe majesteit vergeet, dat zulk volk wellicht slechte bedoelingen kan hebben...

K. Bilbonzo (*gestreng*). Mijnheer Amenias, — wij herinneren ons niet u toegesproken te hebben! (*Amenias buigt*). Wij zijn overtuigd slechts liefde te zullen oogsten, waar wij minzaamheid gezaaid hebben.

Lepidus. Evenwel, sire! — de voorzichtigheid gebiedt...

K. Bilbonzo. En zijt *gij* er dan niet, mijn getrouwe Komarop?...

Gen. Komarop. Zoolang dit zwaard aan mijne zijde en deze hand niet verlamd is, Sire, zijt gij veilig!

Hyacinthe.

Doch zelfs waar helden vlieden
En zwaarden gaan kapot,
Zal u geen leed geschieden:
U hoedt Cadmeenje's God!

K. Bilbonzo. Zoo is het! — Laat hen intreden.

(*Klaas Mostert, Griet en Witte Keesje op*).

Klaas M. Morgen heeren! — morgen Uw Majesteit! — We komme hier, ziet u...

Palaemon. St! — wacht tot je wordt aangesproken...

K. Bilbonzo. Geliefde onderdanen! — wat is ulieder bedoeling?

Klaas M. Uwe Majesteit moet weten — we kommen hier uit naam van het volk — en we wouën u nu er eens eigenhandig kommen vertellen wat er aan scheelt — we wouen — we wouen —

Palaemon. Gauw wat! — zijner Majesteits uren zijn kostbaar.

K. Bilbonzo. Ik begrijp uw beschroomdheid, goede lieden, en zal u ter hulpe komen. Gij wilt mij waarschijnlijk als blijk uwer gehechtheid de hand kussen, — zie hier! het is u toegestaan!

Klaas M. Ja! maar... ja maar!...

K. Bilbonzo. Onbeschroomd! goede lieden — ik acht mijne onderdanen allen als mijne kinderen.

Witte Keesje. Ja maar Majesteit — uwe onderdanen zijn mager, weet u, net zoo mager als de mijne.

Griet. We lijen armoed, koning!

Amenias. Zij worden onbeschaamd, sire! ik dacht het wel.

Klaas Mostert. Ja sire! wij lijen honger en gebrek — en —

K. Bilbonzo. Foei! schaam u te bedelen. Gij zijt gezond en sterk en kunt werken.

Klaas Mostert. Werken! werken! — ik doe wat ik kan. — Maar ziet u — met slechte tijen en twaalf kinderen —

Homaris, *(tot Lepidus)*. Jongen! dat vindt je toch altijd bij die menschen.

K. Bilbonzo. Wees trotsch op die gave, man! kinderen zijn een erfdeel des hemels.

Witte Keesje. Goeie morgen! koning! ik gun je zoo'n erfenisje. Zet mijn dan maar in *jou* testament.

Palaemon. Sire! — ik raad u dit volk te verwijderen.

Amenias. Voorzichtig, sire! — men kan nooit weten.

Lepidus. Het wordt gevaarlijk.

Komarop (*trekt zijn zwaard*). Vrees niet, o vorst!

K. Bilbonzo. Bedaard, mijne heeren — ik ben onbevreesd (*tot de drie*). Goede lieden! gij vergeet dat gij voor uwen Koning staat. Na de bewijzen mijner welwillendheid is het onbescheiden nog meer te vragen. Hulpbehoevende armen onder u kunnen zich tot de bevoegde autoriteiten wenden. Ontvang echter, als blijk mijner edelmoedigheid, deze gouden snuifdoos, versierd met mijn portret — en een gouden Bilbonzo voor elk uwer, uit mijn eigen handen. Dit zij u een aandenken aan dit gewichtig uur. Gij kunt gaan!

Witte Keesje (*het goudstuk bekijkend*). Motten we dat nog bewaren ook?

Griet. Een mooie boel!

Palaemon. Hebt gij Zijne Majesteit niet verstaan? (*tot den lakei*). Breng deze lieden weg.

(Klaas Mostert, Witte Keesje en Griet af).

Hyacinthe.

O wel hem, die als machtig vorst
Grootmoedigheid betracht!
Hij sticht een eerzuil in de borst
Van 't verste nageslacht!

Bilbonzo. Ik erken, mijne heeren! — dat het moeielijk is met deze ruwe, eenvoudige natuurkinderen om te gaan. — Thans bespreken wij ernstige staatszaken. Minister Homaris, hoe is de toestand van handel en nijverheid?

Homaris. Handel en nijverheid, sire! verkeeren in een bloeienden toestand.

K. Bilbonzo. Minister Lepidus, hoe is de staat onzer vloot?

Lepidus. Uwer Majesteits vloot, sire! is in bevredigenden staat.

K. Bilbonzo. Generaal Komarop, hoe is de geest onzer troepen?

Komarop. De geest van Uwer Majesteits troepen, sire! is uitmuntend.

K. Bilbonzo. Minister Palaemon! hoe zijn onze betrekkingen met buitenlandsche mogendheden?

Palaemon. Uwer Majesteits betrekkingen met bevriende mogendheden, sire! zijn van den meest vriendschappelijken aard.

K. Bilbonzo. 't Is wel! — wij zelven wenschen u thans een gewichtige mededeeling te doen.

Palaemon. Wij zijn geheel oor!

K. Bilbonzo. Het heeft ons behaagd hedennacht zeer zonderling te droomen.

Allen. Aha!

K. Bilbonzo. Ik droomde, mijne heeren, dat ik mij op een eiland bevond in den grooten Oceaan. Mijn koninklijk slot stond in het midden, omringd door weelderige bloemtuinen. Mijn gansche hofstoet was er verzameld, men schertste, danste en banketteerde. Aan alle zijden lachende gezichten, ritselende kleederen en zoete, golvende dansmuziek. Onderwijl ging ik peinzend langs het strand, loofde de goedheid mijns scheppers en verzamelde schelpjes.

Allen. Ach!

K. Bilbonzo. Doch zie! — plotseling beefde de grond onder mijn voeten. Ik zag op en bespeurde dat het gansche eiland zich bewoog. Het schudde, helde heen en weer, rees en daalde op den vloed, en schoot eindelijk met snelle vaart over de schuimende zee. Het schoone eiland, mijne heeren, was een levend, ontzachlijk zeemonster!

Allen, (*met ontzetting*). Ah!

K. Bilbonzo. Mijn hofstoet klemde zich angstig aan mij vast. Mij duizelde. Op eens dook het ondier omlaag en de zee verdelgde paleis en tuinen. Ik zelf met eenige getrouwen, waaronder ook gij, mijne heeren, bleef dobberen

op een ledig vat. Doch het monster verrees weder, hief een grooten, druipenden muil uit het water en zwolg ons allen in.

Allen. Brrr! ontzettend!

K. Bilbonzo. Maar na een korte pooze van drukkende duisternis, braakte het ons ongedeerd weder uit — en ik bevond mij op mijn legerstede.

Allen. (*verademend*) Hê!

K. Bilbonzo. Wat dunkt u, mijne heeren? — Is dit een profetisch gezicht?

Palaemon. Inderdaad heeft de profeet Jonah voor eenigen tijd de eer gehad, iets dergelijks te ondervinden als door Uwe Majesteit gedroomd is.

K. Bilbonzo. Acht iemand uwer zich in staat mij dit gezicht te verklaren? (*Allen schudden het hoofd).*

Palaemon. Sire, men heeft mij verteld, dat er zich op 't oogenblik in onze hoofdstad een Spaansch toovenaar bevindt, misschien zou die wel in staat zijn aan uw verlangen te voldoen. Ik heb reeds last gegeven dien persoon op te sporen, — waarschijnlijk is hij al ten paleize....

Homaris, (*tot Lepidus*). Nu gaat het er goed uitzien! — Nu gaat hij de boel met goochelaars en kwakzalvers oplappen. Ik dacht niet dat hij zóó'n kind was.

K. Bilbonzo, (*tot Palaemon*). Ei! — dit wekt zeer Onze Hooge belangstelling. Wees zoo goed, dien man terstond hier te brengen. (*Palaemon af).*

Homaris. Sire! — vergunt Uwe Majesteit mij eene bescheiden opmerking.

K. Bilbonzo. Spreek! — mijnheer.

Homaris. Minister Palaemon is een uitstekend mensch, maar hij heeft een kinderlijke neiging om aan spoken en wonderen te gelooven. Dit is een gevaarlijke eigenschap.

K. Bilbonzo. Gelooft de minister Homaris, dat wij ons door onzen grootkanselier tot staatsgevaarlijke handelingen zullen laten verleiden?

Homaris. Integendeel, sire! maar het komt mij voor, dat een conferentie met spiritisten of somnambules beneden de waardigheid van Uwer Majesteits troon is.

K. Bilbonzo. Wie meent de minister Homaris, dat het best de grenzen onzer koninklijke waardigheid kan bepalen?

Hyacinthe.

Niets is den grooten vorst te klein!
Geen hoogmoed kan zijn oog verblinden!
Zelfs in het slijk, zoo vuil in schijn,
Zal hij der wijsheid parel vinden!

K. Bilbonzo. Zeer schoon gezegd, mijn dichter!

(Palaemon en Torribio op.)

Palaemon. Ziehier den man!

K. Bilbonzo. Kom nader, mijn vriend.

Don Torribio. Wie zegt u dat ik uw vriend ben? — Doet gij ook aan gedachtenlezen?

Homaris. Dat is een onbeleefde klant!

Palaemon. Gij spreekt tegen den koning!

Don Torribio. Ja! — dat meende ik aan het hoofddeksel reeds te mogen vermoeden.

K. Bilbonzo. Stil, mijne heeren! dit is een zonderling. Laat hem begaan! Toovenaars, narren en dichters is een zekere gemeenzaamheid met vorsten gegund.

Don Torribio. Gij vergeet de vlooien, mijn vorst!

De ministers. Sst! foei! foei!

K. Bilbonzo. Voegzaamheid! voegzaamheid!

Don Torribio. O, het zijn zeer voegzame diertjes, koning! Zij hebben u nooit gebeten, als gij er niet bij waart. Het zijn de eerlijkste van uw onderdanen. Zij hebben u nooit iets afgenomen, zonder er u kennis van te geven. Zoo zijn er niet veel. En zij lijden stellig geen honger. Zoo zijn er óók niet veel.

K. Bilbonzo. Stil nu! — Weet gij waarvoor gij hier geroepen zijt?

Don Torribio. Jawel! — wij zullen samen een komedietje spelen. Gij speelt Nebukadnezar, ik Daniel.

K. Bilbonzo *(tot Palaemon)*. Gij hebt hem dus ingelicht, Excellentie?

Palaemon. Volstrekt niet, sire!

K. Bilbonzo. Ah! dit is verrassend. — Luister dan! ik zal u mijn droom vertellen.

Don Torribio. Neen! Neen! gij behoeft mij niets te schenken van mijn rol. Ik speel den Daniël geheel — maar ik zal u ook het gras-eten niet schenken. Luister gij! — ik zal u den droom verklaren.

K. Bilbonzo. Wel! dit is verbazend!

De minister. Jongen! jongen!

Homaris. Afgesproken werk!

Don Torribio. Schelpjens zoeken is een goede bezigheid, doch aan den vasten wal en buiten het bereik van hongerige zeemonsters.

Iedereen en vooral een Koning moet weten waarop zijn huis gebouwd is.

Als uw huis niet op een rotsgrond maar op een slapenden walvisch staat, moet gij niet te hard dansen, opdat het groote dier niet wakker worde.

Het is veiliger op den rug van een haai in den oceaan rond te zwemmen, dan Koning te zijn van een hongerig volk.

Het slot van uw droom zal ik u uitleggen na het gras-eten. Nu is het uw beurt.

K. Bilbonzo. Dit gaat nu toch waarlijk te ver! — Onze lankmoedigheid heeft hare grenzen bereikt! — Zoudt gij verdeeldheid willen zaaien tusschen Ons en ons geliefd volk! — Uit onze oogen, verwaten leugenaar! terstond!

Hyacinthe *(naast den Koning zittend)*. Majesteit! — pas op uw kroon!

K. Bilbonzo. O — dank u! *(zet zijn kroon recht)*.

Don Torribio. Omen accipio. Hoe wilt gij dat ik verdwijnen zal, o Koning?

Palaemon *(tot een lakei)*. Haal gerechtsdienaars om dezen persoon weg te voeren!

K. Bilbonzo. Gij zult mij toestemmen, mijne heeren! — dat zoo iemand gevaarlijk is in onzen staat.

Homaris. Ik had het wel gevreesd, sire! — Het is een behendig kwakzalver — en wat hij verkoopt is vergif voor het volk.

Lepidus. Zijn kennis was toch merkwaardig.

Homaris. Kunstjes! — slimme omkooperij misschien.

Hyacinthe. Of wel goddelooze, zwarte kunst.

K. Bilbonzo. In elk geval, mijnheer Palaemon! hadt gij dien persoon reeds eerder onschadelijk moeten maken.

Palaemon. Ik zal hem terstond in boeien laten slaan.

Amenias. Hierop staat de doodstraf.

K. Bilbonzo. Neen! — wij zijn genadig. — Wanneer de rechters hem ter dood veroordeelen, zullen wij dat vonnis in levenslange tuchthuisstraf veranderen.

Een lakei. Excellentie! — de gerechtsdienaars!

(*Torribio is onder het spreken der aanwezigen plotseling verdwenen*).

Palaemon. Breng dezen man in verzekerde bewaring!

Lakei. Welken man, Excellentie?

Palaemon. Hier! — Wat? Waar is hij?

De Minister. Wat? Waar is hij? — Weg?

K. Bilbonzo. Dit is ontzachlijk onbeschaamd!

Amenias. Hier stond hij het laatst!

Palaemon. Hier stond hij! (*allen zoeken*).

K. Bilbonzo, (*tot Amenias*). Wat ligt daar op den grond?

Amenias, (*raapt het op*). Een bosje gras, sire!

K. Bilbonzo. Dat is een schandelijke spotternij!

Lepidus. Het is zeer geheimzinnig!

Homaris. Goochelkunstjes! — Wij zijn beetgenomen.

Een lakei, (*een deur openend*). Het dejeuner is gereed, sire!

K. Bilbonzo. Komt mijne heeren! — zoek niet langer. Het is de moeite niet waard. Volgt mij!

(*Verwijdert zich statig*).

Hyacinthe, (*volgt hem improviseerend*).

Wat afgunst zal den luister dooven
Der kroon op eedle vorstenkruin?
Wie zal het volk zijn vader rooven
En beiden leiden om den tuin?
La lá la lá neen nooit! neen nimmer!
La lá la lá... (*allen af, achter elkaar in één deftige rij*).

TAFEREEL III.

Een groote grot. Twee zichtbare en één geheime uitgang. De laatste hoog in den rotswand, langs een verhevenheid te bereiken.

Don Torribio *(alleen)*. Vreemd! — vreemd! — waarom bemoei ik mij met deze menschen? — Honger en dwaasheid zijn ernstige dingen, ik geloof niet dat een mensch ooit zoo wijs kan worden, dat hij ze voelt en er niet om schreit. Maar het zou mij beter staan er over na te denken, dan er mijn ouden neus tusschen te steken.

En wat beteekent eigenlijk mijn kunst? — De tijd is toch machtiger dan ik en zal het even goed doen. Al broed ik de eieren wat vlugger uit, er komen toch dezelfde kippen van.

En wat is mijn wijsheid voor deze armen? De hoogste wijsheid voor een hongerig mensch is: »eten!" Wee hem die brood belooft, en wijsheid geeft, zeggende dat de tijd er wel brood van maken zal.

Al kon ik eeuwige wijsheid gieten in deze kinderen, zij kwam als zotternij weer te voorschijn. Geef een varken het kostelijkst voedsel, het wordt altijd spek.

Maar kom! — ik ben als schoolmeester opgetreden en moet mijn les uitlezen. Dezen droom heb ik gemaakt om dien halfbakken profeet uit den droom te helpen. Wij zijn beiden onwetend. Mijn onwetendheid is alleen kleiner, omdat ik de zijne ken. (*Janos op.*)

Janos. Ha! mijn redder! — dat zal u de roem der eeuwen vergelden! — Ik dank u! Ik dank u!

Don Torribio. Goeden morgen!

Janos. Laat mij u danken — wie zijt ge toch, wonderman? — Wie heeft u macht gegeven over menschen, — hoe springen gesloten en gegrendelde deuren voor u open? Wat zijt ge voor een wezen, hoe heet ge en van waar komt ge?

Don Torribio. Weet je dat niet, profeet?

Janos. Moet een profeet dan alwetend zijn?

Don Torribio. Ik ben Don Torribio, — ook niet alwetend. Maar ik ken uw naam en uw hart.

Janos. Als dat waar is, dan kent ge mijn liefde, mijn groote begeerte, mijn groote plannen. Dan hebt ge mij niet zonder reden bevrijd — dan zult ge ons ook verder helpen... onze heilige zaak steunen!

Don Torribio. Ik? — Een arm, vergeten filosoof? — waarmeê?

Janos. Met uw wonderen! — gij hebt magische krachten!

Don Torribio. Heeft dan een profeet wonderen noodig om het volk te bekeeren? En het geheim om duizenden met zeven brooden te voeden is helaas! door den uitvinder mee in 't graf genomen — en nog niet verrezen!

Janos. Don Torribio! Het volk is verstompt, versuft door jarenlange mishandeling en ellende. Zij wantrouwen ieder als een hond, die veel geslagen is. Er is iets bizonders noodig om hen tot verzet te brengen. Zij begrijpen hun eigen best niet.

Don Torribio. En wat dan? — Moet ik tooverkunsten vertoonen, om hen te bewijzen dat gij wel hun best begrijpt?

Janos. Luister! Het volk is de sterkste. In de menigte zijn meer krachten dan in honderd regeeringen. De wil der menigte zou wet, hare begeerte recht zijn, als zij maar denken kon. Ik heb hun begeerten, hun wil is de mijne en ik kán denken. Maar zij hooren mij niet, — zij volgen mij niet. Zij woelen dooreen en verdeelen hun kracht.

Leer mij nu — om des volks wille — die beken samen te brengen tot één geweldigen stroom. Leer mij teekenen doen, dat zij mij vertrouwen en met mij durven gaan op den weg tot hun heil.

Don Torribio. Goede vriend — leer *mij* eerst u vertrouwen!

Janos. Wat! kent ge mijn hart? — en meent ge dat daarin één begeerte is, die niet is de begeerte van het gansche volk?

Don Torribio. Hm! — neen — dat beweer ik niet.

Maar ik neem geen liefhebbers in de leer. Ik ken dat. Ik heb er maar ondank van ondervonden.

Janos. Ik ben niet als de rest. Zouden mijn groote neigingen in een kleine ziel kunnen wonen? Ik draag den wil van een geheel volk — en met mijn mond zullen honderdduizenden u danken!

Don Torribio. Heel mooi! Heel mooi!

Janos. Als gij een menschelijk gemoed hebt, moogt ge niet weigeren — kunt ge niet weigeren. Ik wil het brood zijn voor de hongerigen, de staf voor de zwakken, de troost voor weduwen en weezen. Het is niet mijn heil dat ik vraag, maar het heil van verdrukten en ellendigen. Wie mij helpt, helpt de menschheid, wie mij verlaat, verlaat liefde en recht.

Don Torribio. Ja! ja! — dat heb ik zoo niet bedacht. Hoe kon ik u deze kleinigheid weigeren! Nu dan, — gij zult mijn leerling zijn. Zie dezen ring — hij heeft wonderbare eigenschappen, — wie hem draagt, vindt bij allen onbeperkte, blinde gehoorzaamheid. Wanneer gij de hand opheft met dezen ring — kan niemand uw bevel weerstaan — elk gemoed buigt zich naar het uwe, elke wil voegt zich naar uw wil. Strek de hand uit! (*Don Torribio steekt hem met de rechterhand den ring aan den vinger en legt de linkerhand tegen Janos' voorhoofd, daarna zegt hij binnensmonds en plechtig).* — Ortobolan! — Pistafrieh! — Onagrioef! —

Janos. Waarlijk — het wordt licht in mij. — Ik voel mij grooter, gelukkiger, duizend maal krachtiger. Nu ben ik eerst klaar voor mijn reuzentaak. Nu voel ik mij waard gevolgd te worden, het volk te dienen door het te beheerschen.

Don Torribio. Wel bekome het u! — Stil! — daar komt iemand. Kom hier in dit verborgen gedeelte der grot. Dan kun je hun gesprekken afluisteren.

(*beiden af door den geheimen uitgang*).

(*Jan Loer en Milvus op.*)

Jan Loer. 't Is vier uur in den morgen, chef, ze zullen wel dadelijk hier zijn.

Milvus. Zijn er twee uitgangen?

Jan Loer. Twee, chef!

Milvus. Goed! — ik zal ze allebei laten bezetten. Kan ik mij zelf binnen verschuilen?

Jan Loer. Dat zal niet gaan, chef!

Milvus. Waarschuw mij dan als ze binnen zijn — en als zij duidelijk oproerige woorden gezegd hebben. Maar wacht vooral tot Janos er is. Dien moet ik stellig hebben.

Jan Loer. Janos? — Ik dacht dat die gevangen zat.

Milvus. De schavuit is ontsnapt. Niemand begrijpt hoe. De gevangenisdeuren stonden wijd open, zijn cel was leeg, er was nergens een spoor van geweld of braak — en de schildwachten zeiden, niets gezien te hebben. De kerel had er handlangers bij — dat is zeker.

De schildwachten zitten natuurlijk in de doos.

Jan Loer. Dat waren dan toch stomme handlangers. Wie zal nou zoo'n praatje gelooven? As ze er kennis van hadden, zouen ze wel wat anders verzinnen.

Milvus. Het kon niet anders. De schildwachten moeten hem gezien hebben. Zwijg jij nu maar en doe je plicht.

Jan Loer. Jawel chef! — As ik fluit is het tijd. Pas op, ik hoor al voetstappen. Hierheen! deze uitgang!

(Milvus af. Mostert op door den anderen uitgang).

Klaas Mostert. Is Janos ontsnapt?

Jan Loer. Ja! — gelukkig hè?

Klaas Mostert. Nou! dat weet ik niet, — ik heb ze liever niet zoo heet gebakerd.

Jan Loer. Kom, flauwe vent, ben jij er dan met je mooie praatjes gekomme?

Klaas Mostert. Dat nou net niet. Maar die Janos komt er ook niet met z'n steenengooierij, — of het most op het schavot zijn. *(Blonde Els en zwarte Griet op).*

Griet. Nou maar — ik weet er dan alles van — op die manier komme we niet verder — dood motten ze maar!

Jan Loer. Net zoo, Griet! — Dat zeg ik ook.

Els. Weet je dat Janos los is?

Jan Loer. Nou zal 't er op los gaan, hè?

Griet. Te weerga, ja!

(Mispel, Brammetje Dans-alleen, Doove Gerrit en Witte Keesje op).

Mispel. Weet jelui het al? — hij is vrij! hij is vrij!

Brammetje. Sakkerdoosje! — morgen leggen we allemaal op luie stoelen.

Klaas Mostert. Of in de kist! — As je ten minste Janos zijn zin geeft.

(Er komen meer en meer samenzweerders op, met lichten in de hand).

Mispel. Wat had je tegen Janos?

Witte Keesje. Nou — meer geschreeuw dan wol bij dat heer!

Els. Laat ie nou es wat doen — as ie kan!

Griet. Nou hij kan meer dan jelui allemaal samen.

Els. Zeg es — hou je het soms met 'm?

Mispel. Heb toch geduld menschen — as de tijd daar is, kent de profeet Janos zijn plicht.

Brammetje. Nou laat ie dan opkomme....

Stemmen. Janos! — Janos! — waar is nou de profeet?

Witte Keesje. 't Is nou waarachtig tijd.. As hij los is most hij al hier zijn.

Klaas Mostert Verlang er maar niet naar — die vent is je verderf.

Mispel. Wat zeg je, schoelje? — dat is gemeene jaloesie.

(geroep van verschillende stemmen dooreen).

Klaas Mostert, *(klimt op een verhevenheid).* Stil nou! — burgers! — stil nou — ik ben bij den koning geweest, — burgers! — Ik weet er nou van mee te praten en burgeres Griet en burger Witte Keesje ook. — We benne afgescheept met een gouden snuifdoos en mooie praatjes — en ik kan je zeggen dat praten ons niet meer helpen zal — is 't waar of niet, Griet? Er moet gehandeld worden, — burgers! — maar laat je niet bepraten door dien Janos, — dat is een schreeuwer — een lawaai-maker. — *Ik* ben bij den koning geweest.

Mispel. Hou je mond — ezel! — je hebt den prins gesproken.

Stemmen. Laat hem praten — Leve Klaas! — Weg met Janos!

Brammetje. Nou, Klaas! — zeg dan watte me doen motte!

Witte Keesje. Jij mot maar vast voordansen, Bram!

(Gelach onder 't volk).

Klaas. Stil, burgers! — er mot gehandeld worden. — Janos was een bedrieger — mij mot je maar volgen, *ik* ben bij den koning geweest. —

Stemmen. Nou wat dan?

Els. Maar *wat* motte we nou doen?

Jan Loer. De boel in brand steken — overal!

Stemmen. Ja! — Ja! — In den brand er mee!

(Janos verschijnt plotseling achter Klaas Mostert uit den zijgang. Zijn gestalte is hel verlicht, zijn hand opgeheven).

Mostert *(omziende).* Wat is dat achter me? — 'n spook?

Allen. Sst! — 't is Janos! — Kijk 'm! — hij geeft licht!

Mispel. *(luid).* Burgers! Burgers! zie den profeet! — twijfel je nu nog?

Janos. Cadmeniërs! — Thans kom ik om u uit ellende en verdrukking te verlossen. Ik zal uw aanvoerder, uw leider zijn. Wie mij niet gelooft, wie mij niet volgen wil, hij ga van hier — hij ga terug naar zijn armelijk krot, naar zijn leege kasten, naar zijn hongerige kinderen.

(Stilte onder het volk).

Niemand beweegt zich? — Allen verkiezen vrijheid en overvloed met mij boven tirannie en armoede?

Stemmen. Ja! Ja!

Janos. Luister dan! — ik zal u zeggen wat er te doen staat. Burger Mispel — mijn rechterhand — zoek u tweehonderd van de dapperste burgers bijeen, en breng die heden avond, zoodra het duister is, hier. Ik zal hen wapenen en wij zullen het paleis des konings overrompelen, — begrepen?

Mispel. Ja, burger Janos!

Janos. Klaas Mostert! — op denzelfden tijd zul je zooveel mannen bijeenbrengen als je kunt, ze wapenen met al wat er te vinden is, — en de prefectuur en het stadhuis bezetten.

Klaas Mostert. Ja — burger!

Janos. Als dat gebeurd is, wacht je mijn bevelen.

Mostert. Ja, burger — maar de soldaten?

Janos. Lafaard! — ben je bang voor je eigen landgenooten? — ik lach met de soldaten! Ik geef je mijn woord dat ze zich niet zullen verzetten.

Mostert. Goed, burger!

Janos. Burgeres Zwarte Griet! jij zult met alle vrouwen en kinderen die je bijeen kunt krijgen, de stad doortrekken, het gebouw van den koninklijken schat openbreken, het geheel leegplunderen — en daarna in brand steken.

Zwarte Griet. Ja, burger! — asjeblieft.

Brammetje. Dat lijkt je, Griet? — hè?

Els. Nou, dan zullen we ons es warmen!

Janos. Het geroofde wordt alles bij mij gebracht op het paleis en daarna door mij onder 't volk verdeeld.

Allen. Bravo! — hoera!

Een man. Mijnheer de profeet, — een woordje!

Janos. Ik ben burger — evenals jij. Maar spreek!

De man. Burger dan! — Ik kom uit de stad Mileka. Daar zijn tweeduizend mannen bij elkaar gekomen — die trekken hierheen naar de hoofdstad, om den koning brood te vragen.

Janos. Goed! goed! — burger Mostert! — neem die mannen onder je bevel en zeg wat hen te doen staat.

Een ander man. Burger Janos! — ik kom van 't platteland. De boeren zijn in opstand gekomen — wel tienduizend, zij komen naar de hoofdstad.

Janos. Goed zoo! — het gaat goed, burgers! — het land is ons! — Nu wordt het eindelijk uw beurt. — Wee de onderdrukkers!

Jan Loer. Groote profeet! — Wat zullen we met den koning doen?

Janos. Wat men met volksverraders doet! en wat we met jou zullen doen.

Jan Loer. Met mij?

Janos. Ja, vriend! — ik ken je!

Jan Loer. Zoo! — toch nog niet heelemaal! (*Hij fluit. Milvus verschijnt, gevolgd door gerechtsdienaars. Ook aan den anderen uitgang verschijnen gerechtsdienaars.*)

Milvus. Halt! — samenzweerders! — Jelui zijn in de knip. — Geen weerstand! of je gaat over de kling. Sabels uit, mannen — bindt ze twee aan twee — en sla dood wie zich weert!

Janos. Ha! ha! — je vergist je, tirannenslaaf! Burgers, — weest niet bang! — Volgt mij! — dooft het licht uit! — Zij kunnen mij niet zien. — Hierheen! Hierheen!— (*tot Milvus en zijn dienaars*). Verblinding en verbijstering over u! (*Het wordt opeens duister. Janos verdwijnt van waar hij gekomen is, de burgers volgen hem allen door den geheimen uitgang, behalve Jan Loer.*)

Milvus. Laat ze niet ontsnappen! — sla dood, mannen!

(*De dienaars stormen door de twee ingangen binnen en vallen op elkander aan, onder geschreeuw en geroep. Langdurig gevecht. Velen worden gekwetst.*

Janos. (*verschijnt weder in het licht, het gevecht houdt op*). Ha! ha! ha! — toe maar! — toe maar!

Milvus. Hou op! — hou op! — mannen! — mijn God! wat doen we? — we vermoorden elkaar!

Jan Loer. Help! help — ik ben gewond! — ik sterf!

Verschillende stemmen. Help! — ik sterf!

Milvus. Wel vervloekt! — zijn we behekst?

Een dienaar. Dat 's een mooie grap — je kameraads doodslaan! Au! au! mijn been, mijn been!

Janos. Nu ken jelui mij! — Waag het eens weer, handen aan mij te slaan! Ik ben onschendbaar, want ik ben het volk!

Aanvoerder! — ga heen met uw bende, maar zweer mij, van nu af aan u niet meer te verzetten tegen het volk — gij! noch uw mannen. (*De hand opheffend*) Zweer! Ik wil het!

Milvus (*met inspanning*). Wel verdoemd! — Wat is dat? — Ik zweer het!

Janos. Ga heen — laat uw wapens hier!

(*De gerechtsdienaars vertrekken, hun sabels achterlatend — de gekwetsten meevoerend*).

Janos. Mijn groot werk is begonnen! — Met triomf en zegepraal begonnen! — Rampzalig volk! — de ure uwer bevrijding is daar! Mijn hand zal uwe wonden heelen.

Don Torribio (*op*) Machtige volksleider! — ik wensch u geluk. — Als gij hedenavond of morgen de gewichtige staatsbetrekkingen verdeelt, zult ge dan mij niet vergeten?

Janos. U, — mijn waarde leermeester?

Don Torribio. Dat is te zeggen, — groote volksverlosser! ik heb een zoon, don Benjamin, een bekwame jongen.

Janos. Goed, — mijn brave leermeester! — ik zal hem stellig niet vergeten.

Don Torribio. Ik dank u! — dank u! — edele menschenvriend! — Ik houd mij aanbevolen.

TAFEREEL IV.

Een zaal aan 't hof. Achter een verhevenheid met des Konings troon, Palaemon, Komarop, Liktem-Pacha, de ministers, vele heeren en dames, allen in groot gala.

Palaemon en Liktem-Pacha.

Palaemon. Dus het is uw meening dat de Kalif met deze schikking wel genoegen zal nemen?

Liktem-Pacha. Allah is groot! — De Kalif is goedertieren. — De prinses is zeer bevallig.

Palaemon. Ja, — bovendien zou een goede verstandhouding met ons den Kalif niet schaden, met het oog op een oorlog in de aangrenzende provinciën.

Liktem-Pacha. De beheerscher der geloovigen is ook alleen zeer machtig.

Palaemon. Nu ja — kom! kom! — een oorlog kost toch geld.

Liktem-Pacha. Allah is groot! — Alles zal wel terechtkomen.

(*Prinses Julia op, gaat groetend langs de gasten, gevolgd door de hofdames Rosalba en Lucilia.*)

Palaemon. Daar is de prinses — ik zal u voorstellen.

Rosalba (*tot Julia*). Koninklijke Hoogheid — dit is de gezant.

P. Julia. Wat gezant?

Rosalba. Van Bagdad, die u naar den Kalif zal geleiden.

Palaemon (*tot de prinses*). Uw Koninklijke Hoogheid sta mij toe, Liktem-Pacha aan haar voor te stellen, den gezant van den machtigen Kalif van Bagdad.

(*P. Julia wendt zich af.*)

Lucilia. Maar prinses, prinses! — uwe Hoogheid vergeet het decorum.

P. Julia. Ik moet wel meer vergeten. Wie weet welk ander decorum ik weer moet aanleeren. Een harem-decorum! — Ach! mevrouw,is het ook uit decorum dat ik naar die barbaren word gestuurd? — Ach, ik ongelukkig schepsel!

Rosalba. Maar het zijn geen barbaren, prinses! zie eens welk een knap, beschaafd man deze gezant is. (*voor zich*) Een prachtige man!

Lucilia. Houd uw tenu, Hoogheid — men kijkt naar u.

Julia. Kon men in mijn ziel kijken — er zouden er zijn die meehuilden. (*P. Julia en Luc., naar den achtergrond*).

Rosalba (*tot Liktem-Pacha*). Hare Koninklijke Hoogheid laat zich verontschuldigen — zij was wat vermoeid.

Liktem P. (*diep buigend*). Schoone dame! — geheel onnoodig! — Ik begrijp alles. — Ik heb verstand van vrouwen,

Rosalba. (*Voor zich*). Wat een aardige man, voor een oosterling! (*luid*). Zoo! zoo! — mijnheer de Gezant, — vertel eens — in vertrouwen — hoeveel heeft uw Kalif er wel?

Liktem-P. Velen — schoone dame! — Maar geen een als u!

Rosalba. Ach! — en zoo'n harem — hoe ziet die er wel uit?

Liktem-P. De beheerscher der geloovigen is een machtig vorst. — Een hemel vol geuren is zijn harem, — een bloeiend rozenveld. — Duizend slavinnen krioelen er.

Rosalba. (*Voor zich*). Hoe kan het kind zoo dom zijn (*luid*). En — zeg mij eens — hoeveel vrouwen heeft U wel?

Liktem P. Ik ben een bescheiden man. — Maar al had ik er duizend — u doet mij allen vergeten. — Wat zijn duizend juweelen bij de zon?

Rosalba (*voor zich*). Ach! ik wou heusch dat ik er bij was. Wat een man — en dat nog wel een Muselman!

Liktem-P. Mag ik u een arm bieden.

Ros. O, graag!

(*Ros. en L. P. naaar den achtergrond.*)

(*Lucilia en Amenias geärmd.*)

Lucilia. Wat heb ik je in lang niet gezien, Amenias!

Amenias. Het lag niet aan mij. — Die vervelende staatszaken! — En dan, mijn vrouw is niet half zoo blind als jou man.

Lucilia. Zie — daar gaat ze — aan den arm van dien dikken gezant. — Ze zou ook wel mee willen met Julia, — dunkt me.

Amenias. Ik zou haar niet terughouden, en jij!

Lucilia. Ach! — En Palaemon meesturen, niet?

(*L. en A. naar den achtergrond.*)

(*Lepidus en Homaris.*)

Homaris. Nu! heb je ze gezien?

Lepidus. Het gaat in 't oog loopen, hoor! — Je moet een mol zijn – als Palaemon — om het niet te merken.

(*Fanfare.*)

Homaris. Daar is de koning.

(Bilbonzo, Hyacinthe, Komarop en gevolg op, zij gaan door de in 2 rijen geschaarde gasten.).

Bilbonzo, (*links en rechts groetend.*) Goeden avond — waarde gasten! — welkom!

Hyacinthe.

Is 's vorsten zware taak verricht,
Gezorgd voor volk en staat,
Dan past de feestzaal, blij verlicht,
En 't vroolijk pronkgewaad.

Bilbonzo, (*tot Palaemon*). Gij ook hier! dit verheugt ons!

Palaemon. Uwe Majesteit is te goed!

Homaris (*tot Lepidus*). Kijk nu! wat is het mooi weer van avond, — wat een lief lachje.

Lepidus. Als je maar weet te konkelen!

Homaris. 't Is mal, dat iemand nooit ridderorden genoeg heeft naar zijn zin.

(*Bilbonzo plaatst zich op den troon.*)

Komarop (*staande naast den troon*). Uit naam Zijner Majesteit Bilbonzo den Grooten roep ik Zijne Excellentie Liktem-Pacha, gezant van het rijk van Bagdad op, tot Hoogstdeszelfs plechtige begroeting.

(*Liktem-Pacha nadert, gevolgd door twee negerslaven, die gouden kistjes dragen*).

Bilbonzo. Edele gezant, — het zij u vergund ons mededeeling te doen van de zending onzes machtigen Broeders, van den Kalif van Bagdad.

Liktem-Pacha (*diep buigend*). Groote vorst — mijn oppermachtig gebieder laat u de verzekering geven van zijn broederlijke liefde.

Homaris (*tot Lepidus*). Zeg, — lag jij in je jeugd ook altijd met je broers overhoop? — Ik wel, toen ik een jongen was.

Lepidus. Tout comme chez nous. — Apenliefde, zei onze kindermeid altijd.

Liktem-Pacha. Bovendien is mij opgedragen Uwe Majesteit als een blijk van hulde en waardeering, voor Hoogstdeszelfs groote verdiensten de versierselen te overhandigen der orde van den Baard van den Profeet.

(*Hij zet een kistje voor den troon neer*).

Bilbonzo. Gij zult, edele Pacha, mijnen dank aan uwen gebieder overbrengen. (*Fanfare*).

Liktem-Paacha. Daarna is mij opgedragen met de teekenen der waardigheid van Groot-Officier der Lahat-Loekoem-orde te omhangen uwen vorstelijken zoon, Z. K. H. den Kroonprins van Cadmenië.

Generaal Komarop. Men doe Zijne Koninklijke Hoogheid, den Kroonprins, binnenkomen.

(*Fanfare, de deuren gaan wijd open, de Kroonprins,* 14 *maanden oud, komt binnen, gedragen op den arm eener voedster, gevolgd door lakeien. Het kind huilt hevig, wordt door de voedster gesust.*)

Liktem-Pacha. (*Hangt om het kind een groote roode sjerp.*) Hierbij benoem ik Uwe Koninklijke Hoogheid uit naam van den Groot-Mufti tot Groot-Officier der Lahat-Loekoem-orde. (*Fanfare*).

Hyacinthe.

Heil! driewerf heil! — doorluchte zuigeling!
Aanvall'ge spruit van koninklijk geslacht!
Aanvaard, o jonge vorst! der volken huldiging,
Als voorspel van uw majesteit en macht.
Zie, teeder spruitje in 's onschulds lange kleeren,
De fiere deugden van uw vorstenbloed vereeren!
Juicht dan, Cadmenië's volk, met onbezorgde keel
Bij 't godgevallig schouwtafreel!

Lepidus (*tot Homaris*). Knap, he? — dat improviseeren.

Homaris. Vind je? — Met al die spruitjes? — 't lijkt wel een groenboer.

Lepidus. Nu ja — maar zoo voor de vuist.

Homaris. Dat's waar — jij en ik kunnen het zoo niet.

Generaal Komarop. Men voere Zijne Koninklijke Hoogheid weg.

(*De voedster met den Kroonprins en gevolg af*).

Liktem-Pacha. Ten slotte, groote Koning! — mijn laatste en gewichtigste zending. — Mijn gebieder is rijk en machtig. — Zijn hof vol welriekende, bloeiende bloemen. — Doch nu is zijn hart ziek en zijn ziel begeerig de schoonste roos der wereld over te planten in zijn heerlijk rijk. — Uit naam van den machtigen Beheerscher der Geloovigen, Mak-

moed-Baba den Groote, vraag ik Uwe Majesteit de hand van H. K. H. prinses Julia.

K. Bilbonzo. Treed nader, prinses. Na rijpelijke overweging van onzes broeders verzoek, is het onze Koninklijke en vaderlijke wensch hetzelve in te willigen.

Homaris (*tot Lepidus*) Daar gaat ze! — morgen de beurs in de hoogte!

Lepidus. 't Zal de bankiers spijten.

Homaris. En sommige leveranciers. 't Kind houdt zich kranig.

Liktem-Pacha. Als onderpand zijner trouw zendt de Kalif Uwe koninklijke Hoogheid dezen zakdoek.

Homaris (*tot Lepidus*). Die heeft meer dienst gedaan!

Liktem-Pacha. Een aantal geschenken voor U. K. H. bestemd, zijn onderweg. Evenzoo twee Derwischen, om U. K. H. tot het ware geloof te bekeeren.

K. Bilbonzo. De Prinses aanvaardt Uwe geschenken en verzoekt u dezen ring als teeken harer liefde aan den Sultan te overhandigen. Met de bekeering zal spoedig een aanvang worden gemaakt. Moge deze heugelijke gebeurtenis strekken tot vernauwing onzer vriendschapsbanden, tot verzekering der vrede en tot eer des Allerhoogsten.

Homaris, (*tot Lepidus*), En tot stijging in de papieren.

Lepidus, (*tot Homaris*). Kijk Palaemon eens glunder lachen!

Komarop. U zelven, edele gezant, wenscht zijne Majesteit voor uwe buitengewone verdiensten naar waarde te beloonen. En wel door u op te nemen in de aloude en heilige orde, waarvan slechts 12 leden, bijna bij uitsluiting gekroonde hoofden, deel uitmaken, namelijk de orde van den Gouden Broekgesp.

Hoogst eigenhandig zal Zijne Majesteit Bilbonzo de Groote u met het ordeteeken versieren. (*Hij geeft den koning een degen en een gouden gesp*).

Bilbonzo. Liktem-Pacha, kniel neder. (*Liktem-P. knielt, de koning slaat hem op den schouder met den degen.*) — Sta op, — ridder van den Gouden Broekgesp! (*L.-P. staat op.*)

Thans Liktem-Pacha! wend u om en buig! (*L.-P. buigt met den rug naar den koning — deze bevestigt de gesp achter aan den pantalon.*) Zweer! dat gij dit heilig teeken door misdaad noch oneer zult ontwijden.

Liktem Pacha, (*in dezelfde houding*). Ik zweer het bij Allah en den profeet!

(*Fanfare, handgeklap onder de hovelingen.*)

Komarop. Deze plechtigheid afgeloopen zijnde, noodig ik de gasten uit tot den dans. (*Dansmuziek*). Mevrouw Palaemon! Zijne Majesteit wenscht met u den dans te openen.

(*De Heeren en dames vormen paren en wandelen uit en in de zaal. De koning met Lucilia, Liktem Pacha met Rosalba enz.*)

(*Komarop en prinses Julia.*)

Komarop. Danst uwe Hoogheid niet? De etiquette eischt...

P. Julia. Ach, mijn goede generaal, eischt de etiquette nu nog al meer? — mij dunkt, ik heb genoeg gegeven. Moet ik er nu nog bij dansen?

Komarop. Ja — het is zeker een vreeselijke verandering voor uwe Hoogheid. Maar bedenk, het welzijn, de vrede van een heel volk is door u verzekerd, — stroomen bloeds gespaard.

P. Julia. Maar kon ik dan niet op andere wijze geofferd worden? — Verbrand, of geslacht of in zee gegooid? Als ik zeker wist dat die Minotaurus mij dadelijk opat, was het mij goed. — Maar nu! — maar nu! (*zij weent.*)

Komarop. Neen Prinses — u moet niet schreien — neen! lieve prinses! — ziet! ik ben een gehard krijgsman, maar... maar... daar kan ik niet tegen. Niet schreien — niet schreien... (*hij weent.*)

P. Julia. Maar kunt ú mij dan niet helpen? — toe! mijn goede generaal! help mij!

Komarop. O kon ik! — (*knielend.*) Ziedaar! mijn zwaard, mijn bloed, mijn leven heb ik voor u veil.

P. Julia. Voorzichtig — men ziet ons. — Breng mij dan weg — op het land — bij een boer. — Ik wil graag

werken voor mijn brood en vergeten leven. Doe dat, generaal, o doe dat!

Generaal Komarop. Mijn hoofd staat op het spel, maar ik beloof het u. Wanneer?

P. Julia. Van nacht nog — anders is het te laat.

Generaal Komarop. Het zal gebeuren. Z. M. heeft heden avond officieel coucher, ik moet bij zijn ter ruste gaan tegenwoordig zijn. Doch ik zal mijn beste paarden laten zadelen en om elf uur wacht ik u aan de Oostpoort.

P. Julia. Mijn ridder! — ik dank u!

G. Komarop. Ha! — uw ridder! — ik ben trotsch op dien naam! — Stil! daar komt de koning. Houd u goed en dans met mij.

(*Dansmuziek. De koning en Lucilia, Palaemon en Rosalba, Komarop en prinses Julia, Hyacinthe met een hofdame dansen een menuet in optima forma.*)

TAFEREEL V.

Slaapvertrek des konings. Links het ledekant. Dan de hovelingen op een rij, rechts een koor van twintig zangers met 2 solisten en een kapelmeester.

Hyacinthe, Komarop, Palaemon, de Ministers, Liktem-Pacha, Lakeien.

Hyacinthe, (*tot de zangers*). Nu! — dames en heeren, — houdt u nu goed, wat ik bidden mag. Het geldt mijn naam als schepper, den uwen als vertolker. De eer van mijn kunstwerk is in uwe hand. Denk vooral om de uitspraak, er mag geen woord verloren gaan. Mijnheer de kapelmeester, bedenk dat het ingehouden moet gezongen worden. Ingehouden! — Het is een *sluimer*-cantate — geen jubellied. — Een sluimer-cantate. Alleen mejuffrouw de sopraan moet het »Heil, Heil zij u!" met geestdrift zingen. — Maar het laatste koor moet zacht en liefelijk aanruischen: »Zacht zinkt de vrede enz." dat moet smeltend,

suaviter, zoetvloeiend wegmurmelen. — Vooral suaviter, suaviter!

Komarop, (*tot de hovelingen*). De heeren kennen allen hun voorgeschreven taak, niet waar? Excellentie Palaemon neemt de muts, excellentie Homaris den slaaprok, Excellentie Lepidus en Amenias elk een pantoffel — zoo! — Liktem-Pacha ontdoet Z. M. van den mantel, de heer Hyacinthe van schoenen en kousen, u van vest en rok, u van den pantalon — ik zelve neem kroon en scepter. — Zóó, — nu heeren. —

Hyacinthe, (*tot de zangers*). Denk er vooral om — dames en heeren — dat gij den eersten regel niet zingt: »Hoe heerlijk *rijst* — De bleeke *maan*, enz." maar vloeiend en melodieus: »Hoe heerlijk rijst de bleeke maan enz."

(*Fanfare*). Opgepast nu! alstublieft, daar komt Z. M.

Komarop. Stil — Heeren! — Zijne Majesteit!

(*De kapelmeester tikt. Muziek speelt het Cadmenische volkslied. De koning op, gevolgd door twee kamerdienaars. De koning wordt plechtig en statig op de beschreven wijze ontkleed, met veel kniebuigingen der hovelingen. Onderwijl zingt het koor de volgende*

SLUIMER-CANTATE.

Allegro Moderato. KOOR.

Hoe heerlijk rijst de bleeke maan,
Aan de effen hemelboog,
Thans zal de vorst naar bed toe gaan, naar bed toe gaan,
Naar bed, naar bed, naar bed toe gaan,
En luiken 't zorgvol oog, en luiken,
En luiken, luiken 't zorgvol oog.

Dolce.

Der nachtegalen smeltend koor,
Trilt door den stillen hein —
Leg u, o vorst! thans op één oor, thans op één oor,
Thans op, thans op, thans op één oor,
Want uw gemoed is rein, is rein,
Want uw, want uw gemoed is rein.

Con Brio. SOLO *(Sopraan)*.

Heil! Heil zij u! — O, Majesteit!
Gij kunt u zonder vrees ter rust begeven,
Zacht heeft de trouw, uw legerstee gespreid,
En schoone droomen zullen u omzweven.
In den stillen nacht
Houdt de liefde wacht
En al uw onderdanen bidden zacht:
Goeden nacht! goeden nacht!
Goe — oe — oe — den nacht!

pp. SOPRAAN EN KOOR.

Goe — oe — oe — den nacht — nacht — nacht
Goe — oe — oe — den nacht!

Maestoso. SOLO (*bas*).

Wanneer de gouden zonnetoorts
Haar dagtaak heeft volbracht,
Dan daalt zij naar de Westerkim,
En sluimert overnacht.
Slaap dan Bilbonzo! — sluimer vrij,
Uw kracht ook heeft zijn grens,
Want zelfs de grootste wereldvorst
Is voor zijn schepper mensch!

CHORAAL.

De zon zelfs moet gaan slapen,
Slaap koning dan ook gij —
God heeft de rust geschapen,
Voor vorst en burgerij!

RECITATIEF (*bas*).

Maar zie! — uwe goede daden des daags verricht, zij komen tot u met zachten vleugelslag en zingen:

Allegro Grazioso. KOOR VAN GOEDE DADEN. (vierstemmig).

Goede daden, hand in hand,
Eng'len van den hoogen,
Om 't doorluchtig ledekant
Komen wij gevlogen.
Vrede wuiven wij u toe,

Onspoed kan niet naken.
Sluit, o koning! de oogen toe,
Want uw daden waken.

Andante espressivo. SOLO. (*sopraan.*)

Thans ligt de vorst te bed! — O heil'ge stonde!
De last der kroon drukt 't edel hoofd niet meer,
Wijk, zorgen! thans der vorstelijke sponde!
Zacht zink de vrede op 't moede lichaam neer.
Straks doe u 't uchtenrood verfrischt ontwaken,
Dan voert ge 't roer der staat met nieuwe kracht
En heel natuur schijnt maar één beê te slaken!
Goênacht, Bilbonzo — sluimer zacht!
Goênacht! slaap zacht! de liefde wacht!

Smorzando. SLOTKOOR.

Sluimer, sluimer, sluimer zacht!
Volkrenvader! altegader
Wenschen wij u goeden nacht!
Zacht zink de vrede —
Zacht zink de vrede —
Zacht zink, zacht zink — zink — zink
De vrede — zacht zink de vrede!
Sluimer — sluimer — sluimer zacht!
Goeden nacht!
ppp Goe — oe — oe — oe — den nacht!

(*De koning snurkt. Onder het naspel der cantate verdwijnen de zangers en hovelingen, doodstil en op hun teenen loopend. Bilbonzo blijft eenigen tijd alleen rustig doorsnurken, kroon en scepter liggen op het nachttafeltje.*)

Don Torribio (*plotseling verschijnend.*) Het spel is in gang. Nu is het rijk van den slaap mijn rijk, — en ik schuil op den bodem van dat duistere meer, als een groote poliep tot mij trekkend wat nederzinkt. Wee hem die zich gaan laat in het geheimzinnig water, — ik zal hem dingen laten zien waarbij het licht der vrije zon verflauwt, (*naar het bed gaande.*) Hé daar — koning! — opgestaan! het bed uit! — 't Is tijd om gras te eten! — gauw!

Bilbonzo (*zich omdraaiend.*) Grrr! ga heen! Jacob! — 't is te vroeg!

Don Torribio. Neen! neen! — geen gegrom! 't is hoog tijd! — 't Is uit met gekamerdienaar en gemajesteit! — Gauw er uit! — koning zonder land!

Bilbonzo (*zich de oogen wrijvend.*) Hei! — wat is dat? — wie vermeet zich! — Wat doe je hier schelm? — Help! moord!

Don Torribio. Houd u bedaard, beste maat. Ik zal u geen kwaad doen. — Ik kom u maar waarschuwen voor de booze plannen van anderen.

Bilbonzo. Wat zegt ge toch, mensch? Booze plannen? Waar is mijn kamerdienaar? Jacob! Jacob!

Don Torribio. U roept in de woestijn, vriend Bilbonzo!

Bilbonzo. Onverlaat! — tegen wien spreekt ge?

Don Torribio. Ik dacht dat u zoo heette.

Bilbonzo. Ik herken u, duivels-kunstenaar. Is dit weer een van uw kunsten? — Is dit een betoovering? Droom ik? Dat zal u rouwen.

Don Torribio. Stil! — luister eens goed! — en zeg of ge ooit zoo natuurlijk gedroomd hebt.

(*Men hoort buiten een luid en verward rumoer, geschreeuw, angstkreten, bijlslagen en geroep*: »*Waar is de tiran? Sla dood! — Waar is Bilbonzo?*"

Bilbonzo. Mijn God! — wat is dat?

Don Torribio. Oproer, goede man, — niets minder.

Bilbonzo. Oproer! Oproer! — in ons land! — Onder *ons* volk! — Mijn God, mijn God, het kan niet!

(*Geroep buiten*: »*Waar is hij? — Sla hem dood! — sla dood.*"

Don Torribio. Waarom niet? — Hoor wat zij roepen. — Als ge u niet rept, zullen ze het doen ook. Gij zoudt noch de eerste, noch de beste zijn.

Bilbonzo (*uit bed springend*). Maar waar zijn onze soldaten, — onze officieren, onze dienaren.

Don Torribio. Die maken gemeene zaak met het volk — of zijn gevangen genomen.

Bilbonzo. Neen! Neen! — het kan niet zijn! — het is een ongelukkig misverstand. — Oproer! tegen ons! Hun vader! hun weldoener! — Ik ga hen toespreken. — Wij gaan het ophelderen — als zij Ons zien zullen ze bedaren!

Don Torribio. Luister eens!

(Het rumoer klinkt sterker en naderbij. Sla dood! Sla dood!") Ik zou liever mijn lijf bergen als ik u was.

Bilbonzo *(de handen opheffend)* O vreeselijk ontwaken! — O jammervolle nacht! -- Hoe kan het?! Hoe kan het zijn!

Don Torribio. Gauw nu maar! — Niet teuten!

Bilbonzo. Waartoe ben ik gekomen? — Help ons dan bij 't aankleeden.

Don Torribio. Gekheid! — vlucht zooals ge zijt — 't geldt uw leven!

Bilbonzo *(zijn kroon opheffend)*. O, — kroon! palladium des volks!

Don Torribio. Mijn hemel! — is dat getreuzel nu uit? *(Hij slaat hem een wollen deken om)*. Gauw! Gauw nu wat!

(Er wordt op de deur gebonsd, geroep: »Hierheen! Hier!")

't Is te laat! dat komt er van. — Dan déze deur!

(Op de andere deur wordt ook gebonsd.)

Verloren! verloren! — onder 't bed, gauw!

(Bilbonzo kruipt, met de kroon op, onder 't bed).

Bilbonzo *(onder 't bed)*, Rampzalig volk! — Waartoe brengt gij den gezalfden des Heeren!

(De beide deuren worden opengestooten. Aan de eene zijde komt Janos, aan de andere Mispel, verder Witte Keesje, Brammetje Dans-alleen, Doove Gerrit, en veel gewapend volk.)

Janos. Is hij er nog? — let op de uitgangen, dat hij niet ontsnapt!

Mispel. Hij moet er nog zijn.

Janos. Wie is dit? — Don Torribio? — Is Bilbonzo hier?

Don Torribio. Zijn bed is leeg.

Brammetje Dans-alleen. Verdomme! — dat's nog es een lekker bedje. *(Hij rolt er zich in.)* Hoera! — Jon-

gens! hoera! — dat's me nog nooit gebeurd! — In 'n koning z'n vlooienmand.

Witte Keesje. Hoera! — ik er bij! — plaats genoeg! — (*hij rolt er zich in*).

Brammetje. Hoera! — oude kwiebes! — dat's andere thee! — nu is het onze beurt!

Het volk. Hoera! — onze beurt.

Doove Gerrit. Laat me der ook in, Bram!

Stemmen. Ik ook! — ik ook!

Witte Keesje. 't Nest is nog warm ook, kerels! — De vogel is er pas af.

Brammetje. Kees! — geef me *nou* 'n borrel. Dát zal smaken op zoo'n warm bultzakkie.

Janos, Burgers — als het nest nog warm is dan is de vogel niet ver. Eerst werken, dan uitrusten. Zoek den tiran!

(*Twee mannen op met Hyacinthe in hun midden.*)

1e man. Hier, kapitein Janos! hier hebben we er een!

Janos. Kapitein? — wat kapitein? — weg met titels of rangen, zeg ik! — Ben je mijn lessen vergeten? — Wie heb jelui daar?

2e man. Die hebben we achter een gordijn in de danskamer gesnapt, burger! — hij stond te beven met een open bek, net as een jong vogeltje!

Janos (*zet zich op het bed.*) Burger Mispel! — kom naast me. Maak ruimte daar! Wé zullen maar dadelijk de vierschaar spannen. — Kom hier, laffe verrader, wie ben je?

Hyacinthe. Wat wilt u van me, goede menschen? Wat heb ik kwaad gedaan? Ik heb niemand beleedigd.

Janos. Laat je handen zien!

Hyacinthe. Mijn handen? — Hier! — rein zijn ze! — rein van bloed of misdaad.

Janos. Rein? — Ik wil ze vuil zien, — vuil van arbeid. — Hard en zwart van 't werk. Wat zijn dat voor handen, burgers?

Mispel. Van een nietsdoener.

Janos. Dus van een dief. Wat heb je gedaan, schelm! je leven lang?

Hyacinthe. Ik ben dichter. — Ik heb de kunst beoefend. De goddelijke poëzie!

Janos. En de menschelijke ellende, wat heb je daarmee gedaan?

Hyacinthe. Die heb ik ook vaak bezongen.

Janos. Bezongen? — bezongen! — Hoor je 't, burgers, hij heeft jelui ellende bezongen! Ben jelui daar niet dankbaar voor?

Witte Keesje. Hangt hem op en laat zien of ie zich ook van de galg kan zingen.

Hyacinthe. Ik heb ook troost gegeven — beter dan brood.

Janos. Laat hooren!

Hyacinthe. Nu? — hier?

Janos. Voor den dag, zeg ik — met je troost!

Brammetje. Je zult 'em zelf noodig hebben, knaap!

Hyacinthe. O heilige muze — verlaat me niet in dit hachelijk oogenblik!

Waar stormend om mij bruischt der volkren woedé,
Wild als de zee en loeiend als de orkaan,
Daar blijf ik kalm en zonder vreeze staan,
Vast bouwend op mijn recht en Hooger hoede.
Geen woest getier zal mij verschrikt doen wijken,
Geen... la la la — zal mij... la la — bezwijken
Ik zal niet... neen... ik... ik...

(*Snikkend*) Ach God! ach God! ik kan niet meer. Doodt mij maar! (*Woest gelach en getier onder 't volk*).

Witte Keesje. Ha! ha! — hoor je 't, — hij bouwt op hooge hoeden.

Janos. Vindt jelui 't mooi, burgers? Dat noemt hij beter dan brood!

Stemmen. Gooit hem het raam uit! — het raam uit!

Janos. Gij hebt het gezegd, burgers! — Is het hoog genoeg?

Een man. (*uit het raam ziende*). Hoog zat, hoor! En hij komt op de straatsteenen!

H y a c i n t h e. Genade! genade!

B i l b o n z o. (*Van onder 't bed*). Halt, wreedaards, hou op! (*Stilte.*)

J a n o s. (*onder 't bed ziende*). Wie is dát daar? — De tiran! de tiran! mannen, haalt hem voor den dag!

(*Mispel en eenige anderen halen den koning van onder 't bed uit.*)

H e t v o l k. Hoera! hoera!

B r a m m e t j e. Wel verdomme! — leg je bij preferentie ónder je bed, papa! — in plaats van er in.

W i t t e K e e s j e. Waar heb je die mooie japon laten maken, ouwe Heer?

J a n o s. Stilte! — Spreek! — Ben jij Bilbonzo, de geweldenaar?

B i l b o n z o. Ik ben uw Koning, — uw rechtmatig vorst! — Wee dengenen uwer, die zich aan mij vergrijpt! (*Stilte.*) Mijn volk! mijn volk! wat beteekent dit? — Wie heeft u zoo misleid? Wat heb ik voor willekeur, wat voor geweldenarij bedreven? — Ik weet, dat ik een zacht en minzaam vorst voor u geweest ben, en ik had u lief, ondankbaren, als een vader zijn kinderen. — Schaam u voor uw woestheid; — laat dien onschuldigen man los! Komt tot kalmte, valt mij te voet en ik zal u vergeven.

(*Hyacinthe wordt losgelaten.*)

J a n o s. Wat — wat! — botterikken! — ezels! Laat je je door dien kwezel bepraten! — Je bent je vrijheid niet waard, lammelingen! — Smijt dien schelm het raam uit!

B i l b o n z o. Laat af — moordenaars! (*weifeling.*)

J a n o s (*de hand opheffend.*) Ik beveel het!

M i s p e l. Vooruit! mannen! — daar gaat hij!

D o o v e G e r r i t (*uit het raam roepend.*) Van onderen!

(*Zij werpen den bezwijmden Hyacinthe het venster uit. Bilbonzo verbergt het gezicht in de handen.*)

J a n o s. Goed zoo! — Nu jou beurt, bloedzuiger! — zet hem op een tafel — zóó! — Laat dat gevloekte gouden ding op zijn hoofd, — tot hij gevonnist is. Hou hem vast met je beiden! (*Twee mannen met Palaemon op.*)

S t e m m e n. Weer een! — weer een!

J a n o s. Hier met hem! — wie is dat?

W i t t e K e e s j e. Dat's óók 'n hooge!

M i s p e l. 't Is Palaemon — de eerste minister!

J a n o s. Ha! — de eerste officieele volksuitzuiger! Je naam, vriend! — en je beroep! — je staat hier voor de rechtbank des volks. (*Palaemon zwijgt*). Kun je niet spreken? — verdedig je wandaden als je kunt.

P a l a e m o n, (*Bilbonzo ziende.*) O, Majesteit! O mijn vorst!

J a n o s. Zeg die Majesteit maar goeden nacht! — Spreek of je gaat het venster uit! (*Palaemon haalt de schouders op.*)

(*Twee mannen met Liktem-Pacha.*)

S t e m m e n. Nog een! — Een Turk! — Een vreemde!

B r a m m e t j e. Wat doet die Chinees hier?

J a n o s, (*tot Liktem-Pacha*). Wie ben je?

L i k t e m - P a c h a. Ik ben Liktem-Pacha, onschendbaar gevolmachtigde van den Beheerscher der Geloovigen.

J a n o s. Onschendbaar? — Het volk alleen is onschendbaar. — Wat is je bedrijf?

L i k t e m - P a c h a. Ik ben gezant — staatsman — diplomaat. — in dienst van den machtigen Kalif van Bagdad.

J a n o s. Diplomaat — dat is dus leugenaar. En nog wel bezoldigd leugenaar. — Van Kalifen of geloovigen weten wij hier niets. Burgers! — dit is de betaalde leugenaar van een tiran. Wat moet er met hem gedaan worden?

H e t v o l k. Het raam uit! — het raam uit!

P a l a e m o n. Cadmeniërs! — in naam van God en je eigen welzijn — wat ga je beginnen! De verschrikkelijkste oorlog staat te wachten als je dezen gezant eenig leed doet!

J a n o s. Zwijg, laffe hoveling! — Een vrij volk vreest tirannen noch legers. Bovendien zul je er zelf geen last van hebben. — Mannen, volvoer den volkswil!

L i k t e m - P a c h a. Het zal u berouwen, heeren! — Allah is groot!

D o o v e G e r r i t. Van onderen! (*Liktem-Pacha wordt uit het venster geworpen*).

J a n o s. Nu jij, Palaemon! heb je nog iets in te brengen?

Palaemon. Voor mij niets. — Maar laat uwen goeden, zachtmoedigen koning leven!

Bilbonzo. Ach! Palaemon, Palaemon! waartoe?

Janos. Gekheid! — den een na den ander! — Eerst dezen, op straat met hem!

Witte Keesje. Burger Janos! — geef mijn dat mooie buisje van hem! 't Is zonde anders.

Janos. Goed!

Brammetje. Dan neem ik z'n steek voor de staatsie!

(*Zij ontdoen Palaemon van steek en rok, waar zij zich zelve mee optooien.*)

Palaemon. Vaarwel, goede vorst!

Doove Gerrit. Allo! vriend — met een vaartje! — Van onderen! (*Palaemon uit het venster geworpen.*)

Bilbonzo (*weenend.*) O mijn God! mijn God!

Brammetje. Hij krijgt het te kwaad, jongens! (*Hij neemt de waterpot.*) Hier! voor de benauwdheid!

Witte Keesje. Zet 'm er op! zet 'm er op!

Het volk. Bravo! bravo! (*Zij zetten Bilbonzo op de waterpot.*)

Brammetje. Ga nu je gang maar!

(*Klaas Mostert komt met gewapend volk op, zij voeren Homaris en Amenias mee.*)

Klaas Mostert. Hier, burger ik heb men plicht gedaan. De gebouwen zijn genomen en branden al. Hier heb ik twee gevangenen. 'k Geloof generaals.

Witte Keesje. Nee hoor! — 't benne ministers — net as ik, kijk maar! (*Hij vergelijkt zijn rok met die van Homaris, — Homaris geeft hem een slag dat hij op zij valt.*) Wel, verdikke! — Jou leelijke beroerling! — dat zal ik je inpeperen!

Janos. Houdt dien schurk vast, mannen! — Bindt hem!

Amenias. O arme, arme koning!

Homaris. 't Is met ons gedaan, Sire! — dat zijn de gevolgen van zachtmoedigheid Had liever kanonnen gebruikt in plaats van goede woorden! Dit vee heeft nooit beter verdiend.

Janos. Zacht wat, vriendje! — dat vee is op 't oogenblik de sterkste — en zal recht over je spreken, bloedhond! — je uur is geslagen.

Homaris. Zou me dat letten je bij je naam te noemen? vuil canaille! — schaamteloos uitvaagsel! — niet beter dan 't ongedierte waar je van krielt!

Witte Keesje. Het raam uit!

Stemmen. Het raam uit! — op straat den hond!

Homaris. Nu! dood mij dan! — vermoord ook dien goeden, onschuldigen man met u allen — stompzinnige beesten! — Ik zal wel gewroken worden — je zult vergaan door je eigen dierlijke domheid, zooals een dolle os tegen een muur loopt. — Neen, raak mij niet aan met je vuile handen. Ik zal zelf wel gaan. Vaarwel, koning!

(Hij springt het raam uit.)

(Twee mannen met Lepidus.)

Het volk. Nog een minister!

Lepidus. *(Zichtbaar angstig.)* Neen! neen! — geen minister — een echte volksvriend! — het volk heeft gezegepraald, leve het volk!

Brammetje Dansalleen. Zoo, maatje! — ben je zoo'n volksvriend? Waarom hebben we daar nooit iets van gemerkt?

Witte Keesje. 't Zijn maar praatjes van 'em. Hij is net zoo erg as de rest.

Lepidus. Neen! — ik ben een echte volksman. Leve de vrijheid, dood den tirannen!

Janos. Zoo, — wil je dien koning afzweren?

Lepidus. Waarachtig! zie maar! *(hij slaat Bilbonzo in 't gezicht.)* Daar oude rekel, je hebt je verdiende loon!

Amenias. Infame lafaard!

Lepidus. *(Voor Janos de knie buigend.)* Hulde aan den profeet Janos — den volksbevrijder!

Janos. Zie je zijn aard, burgers? — Hij kan niet zonder knielen. De slavenmanier zit hem in 't bloed. Er uit met hem!

Lepidus. Genade! — O God! genade!

H e t v o l k. Er uit den slaaf! — Allebei er uit!

D o o v e G e r r i t. Van onderen! — Daar komen er twee!

(Amenias en Lepidus het raam uitgeworpen.)

J a n o s. Burger Mostert! — doorzoek het paleis of je nog meer van dat adderenbroed vindt! *(Mostert af.)*

(Zwarte Griet, blonde Els en veel vrouwen op. Zij dragen zakken met geld, en fakkels.)

Z w a r t e G r i e t. Hoezee! leve Janos! — De boel brandt! en we hebben goud! goud bij hoopen!

(Een roode gloed door 't venster.)

H e t v o l k. Hoera! — hier! hier er mee!

(Zij vallen op het geld aan.)

J a n o s *(luide.)* Afgebleven! — Handen weg van dat goud! *(de hand opheffend.)* Gehoorzaam, zeg ik. Burgeres, leg die zakken hier! — Schaam jelui, hebzuchtigen!

B r a m m e t j e. Zeg nou es! — burger! — heb je het ons beloofd of niet?

J a n o s. Zwijg! — Of ik laat je die anderen achternagooien! Met een zak goud om den hals! Eerst de zaken afgedaan! *(Klaas Mostert met de min en den kroonprins.)*

M o s t e r t. Hier is een jonkie, — burger! Wat moeten we daarmee doen?

B i l b o n z o. O! mijn zoon! mijn zoon! Mijn oogenlicht! — De hoop des vaderlands!

S t e m m e n. Het venster uit — het hondekind!

J a n o s. Waartoe? — Dat kind is onschuldig. — Er kan nog een goed werkman van groeien. Burgeres blonde Els! — neem dat kind mee en voed het op! Laat het nooit te weten komen van wie het afstamt — en maak er een bekwaam schoenmaker van. Dan zal het zijn vaders luiheid goedmaken. Ga, breng het in veiligheid! *(Blonde Els en Mostert af.)* En nu eindelijk jou beurt, tiran! Kan je eenige reden opgeven, waarom we je onbeduidend leven zouden verlengen?

M i s p e l. Misschien kan hij kannetjes bakken — zooals Jacoba van Beieren, — of klokken maken, zooals Karel de Vijfde, — of smeden, zooals Lodewijk de Zestiende of timmeren of fluitspelen of knutselen.

J a n o s. Zeg, tiran! kan je bij toeval een van die dingen? — Niet? — Ben je dus niets als een hulpeloos en nutteloos eet- en slaapdier. Een parasiet in de maatschappij, vetgemest door ons bloed? — Wat zal zijn lot zijn, burgers?

H e t v o l k. Op straat! Er uit!

(*Mostert op met Rosalba en Lucilia.*)

M o s t e r t. Twee vrouwen, — burgers! — wat moet daarmee gedaan? — Die kan ik toch niet.....

D e v r o u w e n u i t h e t v o l k. Er uit! — ook er uit! — de doodeetsters!

W i t t e K e e s j e. Kom binnen — dames! — pas op uw sleep — zal u ook iets gebruiken — hier! beste ouwe klare!

J a n o s. Kom hier, vrouwen! — wat heb jelui voor nuttigs uitgevoerd in je leven? — Heb je kinderen grootgebracht? — Gewerkt? — Kun je den kost verdienen?

M i s p e l. Dansen kunnen ze, anders niet!

B r a m m e t j e. Dat kan ik ook.

W i t t e K e e s j e. Komaan, Bram, — een dansje! — Ieder één. *(Zij dwingen beide Ros. en Luc. te dansen).*

H e t v o l k. Mooi! — Brammetje! — bravo!

J a n o s. Halt, burgers! — hooren zulke danspoppen in onze nieuwe maatschappij? Me dunkt, er zijn muggen genoeg, die niet anders doen als dansen en bloedzuigen. Weg met hen, — laat ze den tiran vergezellen!

M i s p e l. Alle drie er uit — dat is nog gezellig!

H e t v o l k. Er uit! — alle drie!

D o o v e G e r r i t. Zeg eres, — het leit daar zeker al stikvol beneden. — Ze zouen te zacht vallen! — Ze motten uit een ander raam.

J a n o s. Hij heeft gelijk. — Burgeressen! — brengt hen alle drie in de zaal hiernaast en voltrekt daar het vonnis.

E l s. Vooruit dan! — Deftig opgemarcheerd. — Hier, dames! — neem fatsoenlijk de sleep op van den ouden heer. Zóó — kom kameraads!

J a n o s. Geef zijn kroon hier! — Die blijft bewaard als gedenkstuk van onzen triomf. Mispel, Brammetje en Witte Keesje zullen hier blijven — om te beraadslagen. Ook bur-

geres Zwarte Griet! Burger Mostert! — ga op straat zien of er nog een in leven is — en maak hem af. Dan wacht ik je hier. (*Het volk jouwend en schreeuwend af met Bilbonzo en de hofdames. Witte Keesje, Brammetje, Janos, Zwarte Griet en don Torribio blijven achter. De kroon wordt midden op 't tooneel geworpen.*)

Janos. Ziezoo! — brave makkers! — de slag is geslagen! — het land, de vrijheid, het genot des levens is ons! De dag is voor ons aangebroken! — nu brood voor de hongerigen, genot voor de vreugdeloozen, blijdschap voor de treurenden!

Brammetje. Nou — kameraad! — je hebt het knappies klaar gespeeld. — Laten we het er nou er reissies van nemen. — Dat mag wel.

Witte Keesje. Zeg, wij hebben nou zoo gewerkt — nou krijgen we toch wel zoo'n zakkie mee, hè? Stoot nog es an de wieg, Brammetje!

Mispel. Neen — mannen! — maakt geen misbruik — Wacht het bevel van onzen bevrijder.

Witte Keesje. Bevel? — bevel? — ik dacht dat het nou uit was met bevelen?

Janos. Stil, vrienden — geen tirannie — maar ook geen wanorde. Ik heb u zoover gebracht, ik zal u ook verder leiden.

Witte Keesje. Leiden! — nou da's goed, lei maar raak. Maar ik doe nou eindelijk ook eens m'n zin en neem zoo'n zakkie mee. Voor 't huishouden.

Janos. *(de hand opheffend).* Blijf er af, zeg ik!

Brammetje. Kijk nou! — da's een mooie vrijheid.

Zw. Griet. Hoor es! — zonder Janos waren we nooit zoover gekomen. Hij mot nou ook wat te zeggen hebben.

Witte Keesje. Dus weer 'n tiran?

Janos. Neen, burger! géén tiran. Ik neem geen andere titel als eerste burger. Ik zal jelui allen je taak aanwijzen. Naast mij zal staan als hoofd van de vrouwelijke helft van den staat, evengerechtigd aan de mannelijke: Zwarte Griet als eerste burgeres.

B r a m m e t j e. Jawel! — toen ik in 't weeshuis was, hadden we ook 'n vader en 'n moeder, net zoo.

J a n o s. Zwijg! — Gij, Mispel! zorgt voor de uitvoering der nieuwe wetten die zullen ingevoerd worden, met den naam van tweeden burger.

W i t t e K e e s j e. Krijg ik ook een nommertje?

J a n o s. Burger Witte Keesje, Brammetje, en Mostert heetten derde, vierde en vijfde burger — zij staan onder mijn bevelen en zorgen voor de belangen van handel en industrie, landbouw en rechtspraak.

W i t t e K e e s j e. Dan blijf ik toch menister. — Ik wou graag dat mooïe buissie anhouwen, weet je!

D o n T o r r i b i o. Moedige volksbevrijder! — had u mij niet een bescheiden plaatsje voor mijn zoon toegezegd, den bekwamen don Benjamin?

J a n o s. Waarde don Torribio! — het spijt me dat ge zoo eerzuchtig zijt. Ge moet u niet mengen in de regeling van den staat. Op 't oogenblik komt het niet met mijn plannen overeen. Ik hoop dat gij wat geduld zult hebben!

D o n T o r r i b i o. O stellig! — neem het mij niet kwalijk!

M o s t e r t, *(op)*. Burger! — burger Janos!

Z w a r t e G r i e t. Hij is eerste burger, — en ik ben eerste burgeres.

M o s t e r t. O zoo! — nou, eerste burger dan — er is geen enkele dooie te vinden onder het raam!

J a n o s. Je hebt verkeerd gezien, vriend!

M o s t e r t. Sikuur niet! — Ze hebben beneden staan wachten — en ze hoorden telkens roepen: »Van onderen" — maar er viel niks.

J a n o s. Daar is bedrog bij! — Ga mede, mijn trawanten! — wij zullen zelf zien. Maar wacht! — tweede burger! — breng dezen schat in veiligheid — in den kelder van dit paleis, en bewaar den sleutel. — Ik zelf zal dit heerlijk teeken van onzen triomf meenemen, de kroon, het gehate symbool der tirannie.

D o n T o r r i b i o. Pas op — brand je niet!

J a n o s. *(grijpt naar de kroon, doch trekt de hand plotseling terug).* Au! au! — dat ding is gloeiend!

W i t t e K e e s j e. Wat zeg je? — die is komiek! — *(Vat de kroon aan).* Au! au! au! — wel verdomme!

M i s p e l. Laat 'ns voelen. — Ai! ai! — hij gloeit!

J a n o s. Laat maar! — geen wonder! — het ding is een duivelsmaaksel! Ga mede, burgers!

(*Alles af, behalve Torribio.*)

D o n T o r r i b i o. O! o! als dit geen droom was! Zouden de sterren niet van den hemel zijn neergekomen om die ongelukkigen voor te lichten in hun nevelen. Doch in de daagsche wereld is alles stil en geen geluid als het onrustig kreunen der droomers. — *(Hij breidt den mantel als vleugelen uit en gaat aan 't venster)* Nu naar mijn arme verworpenen, — hun val was zacht, maar de les heel hard — zouden ze lachen of schreien? (*Hij vliegt het venster uit.*)

TAFEREEL VI.

(*Een bosch bij maanlicht.*)

D o n T o r r i b i o. Zie! nu heb ik eens een recht mooien droom gemaakt. — Is dit niet heerlijk? — De maan zoo helder blank als opgepoetst, met nieuwe glanzige stralen, — groote, volle boomen met duizenden blaadjes, die als vingertjes stil uitstaan in het licht — grashalmen en bloemen die wiegelen en fluisteren — lichtplekken en schaduwen, overal schuivende schaduwen vol geheimzinnigheden — een fluweelen nachtwind, — zoo is het goed! — zoo is het goed — ik ben blij met mijn werk.

Zoo droomt wie jong is en vol jonge neigingen. — Nog langen tijd na zulk een droom spreekt en lacht men niet graag luid. En allen die mijnen droom hier zien, zullen ook zoo week gestemd worden en zachte begeerten voelen en goed willen zijn. Zij zullen ook goed van elkander denken en elkaars lach willen hooren. En ieder zal zich met ieder voelen als met een goeden vriend, nadat een twist is bijgelegd. — Maar nu moet ik nog muziek hebben. (*Een zachte*

verwijderde muziek). Kijk! kijk! ik word getroffen door mijn eigen vertooningen; — Het is mooi! het is mooi! — Wel! — een oude liereman, die om zijn eigen deuntjes huilt!

Nu is alles gereed — goede geesten, brengt de ontstelde zielen der droomers hier! (*af.*)

(*Twee geesten op, koning Bilbonzo in wollen deken en slaapmuts, dragende. Zij zetten hem op een mosbank en verdwijnen.*)

Bilbonzo, (*ontwakend*). Hé! — wat is dit nu? waar ben ik! Leef ik nog, na zulk een verschrikkelijken val? — En ik voel nergens pijn — ik voel mij wel, heel wel! — In een bosch? — Hoe kom ik in dit bosch? — Alles stil! — Hoe kom ik hier? — Wat een prachtige maneschijn! — Ik ben het toch wel — en ik droom niet. — Kijk! ik heb dien deken nog om, en mijn nachtmuts op — dezelfde — toen ik... brr! wat was dat vreeselijk. Maar ik begrijp dit niet — gras en bloemen, en mooie boomen — en het riekt hier zoo heerlijk. Hoe kom ik hier? — Hoe kom ik hier?

(*Zachte muziek*). O, — muziek! — Wonderbare muziek! — uit den hemel! — van alle zijden. O — zou ik — o mijn God! — zou ik dood zijn?.... (*hij snikt in zijn handen*).

(*Twee geesten dragen Hyacinthe op 't tooneel en zetten hem neer.*)

Hyacinthe, (*ontwakend*). O, genade! genade! — dood mij niet! — Wat! is er niemand — en niet op straat? — Ben ik in den tuin gevallen? Neen! dit is de tuin niet — en het is dood stil. — Waar ben ik dan? — En niet bezeerd? Het is onbegrijpelijk. (*opstaande en zich rekkend*). Mijn ooren suizen nog van woest rumoer en oproerkreten, — en ik zie nog wreede aangezichten en den schijn van toortsen. Wat is er met me gebeurd? — Wat is er toch gebeurd? Stil! daar ligt iets. — Wie is daar? — een mensch!

Bilbonzo, (*het gelaat bedekt houdend*). Zoo gij een engel zijt, — ontferm u mijner! Ik ben een arme menschenziel.

Hyacinthe. Ik ben óók een mensch! — Ik geloof het ten minste, — ik weet het niet juist meer. — Waar ben ik hier!

Bilbonzo. Hyacinthe! — Mijn goede dichter!

Hyacinthe. Mijn koning! — gij leeft! — (*kij knielt.*)

B i l b o n z o *(hem omarmend.)* Leef ik? — Hyacinthe! — Leef ik? — Waar zijn wij dan?

H y a c i n t h e. Dat weet ik in 't geheel niet. Ik ben uit een venster geworpen, — bewusteloos geworden — en hier ontwaakt.

B i l b o n z o. Ik ook — lieve Hyacinthe! — precies zoo. Dit kan geen leven zijn — geen aardsch leven.

H y a c i n t h e. Maar koning! — Wat dan? — Zou dit schoone stille bosch...

B i l b o n z o. Ziet ge dat tooverachtige licht — voelt ge die warme zachte lucht? — Hebt ge die muziek gehoord?

H y a c i n t h e. Muziek? *(Zachte muziek.)*

B i l b o n z o. Luister! — O Hyacinthe! Hyacinthe — dit is geen verblijf voor stervelingen!

H y a c i n t h e. Sire! — Sire! — zouden wij..... in den hemel zijn.....

B i l b o n z o. Stil! — voelt ge u niet wonderlijk zalig gestemd? Laat ons een weinig verder gaan. De grond is zoo zacht. Laat mijn arm op uw schouder rusten, zóó.

H y a c i n t h e. Ja, mijn goede koning, laat ons zóó wat verder gaan. *(beiden af.)*

(*Komarop en Julia op.*)

K o m a r o p. Wij zijn verdwaald, — waarachtig, prinses, ik weet geen weg meer. — Dit bosch herinner ik mij in 't geheel niet! — op mijn beste kaarten staat geen bosch aangegeven in deze streek — en ik dacht hier overal goed thuis te zijn. — 't Is vreemd — 't is onrustbarend!

J u l i a. Maar mijn vriend! — ik vind het niet onrustbarend! Het schijnt hier eenzaam en veilig. Hoe minder bekend hoe beter. Ik voel mij hier heel gerust. Laten wij wat uitrusten. Het is zulk een mooie, zoele nacht.

K o m a r o p. Maar, prinses! — Uwe Hoogheid kan toch niet.....

J u l i a. Waarom Hoogheid? — U moet mij geen onaardige dingen zeggen. Ik wil immers juist geen Hoogheid meer zijn? Lijkt het niet of wij elkaar voor den gek houden met die namen, — in dit bosch? — Wij zijn goddank niet in

een balzaal. — Hoor! de boomen lachen u stilletjes uit, — hoor ze fluisteren en giegelen!

Komarop. Ik weet niet recht — u maakt me verlegen! Moet ik dan Julia zeggen?

Julia. Welzeker, — beste vriend! — ik ben u heel dankbaar voor uw hulp, — ik ben geheel tevreden als ik nimmer meer prinses mag zijn.

Komarop. Maar wij kunnen hier toch niet blijven!

Julia. Kunnen wij niet? — Dat is jammer! — Ik voel mij hier juist zoo gelukkig. Waarom kunnen wij niet?

Komarop. Maar, lieve.... Julia! — de convenance.....

Julia. Wat zegt u? — Mij dunkt, ik hoor de boomen weer lachen, en het gras lacht, en de maan — o neen maar! kijk de máan eens lachen!

Komarop. En morgen dan en overmorgen.....

Julia. Dat weet ik niet — daar denk ik niet aan. Ik geloof niet dat er nog een morgen kan volgen op zulk een nacht. Ik wil er niet van weten. Ik wil hier blijven, want het is hier goed.

Komarop. Ik ook, ik wil alles wat gij wilt. Ik hield mijzelve voor een flinken man, maar ik ben vreeselijk sentimenteel van-avond. Mag ik — Julia! — mag ik — zoo mijn arm om u heen slaan?

Julia. Waarom niet? — als u dat graag doet! — Zoo wandelt het prettig, niet waar?

Komarop. Ja! — laten wij nog wat doorwandelen!

(beiden af.)

(*Liktem-Pacha wordt door twee geesten op 't tooneel gebracht.*)

Liktem-Pacha (*ontwakend.*) Allah il Allah! — Bij het graf mijns vaders! — waar hebben de honden mij neergesmeten? — Heb ik mijn armen en beenen nog? — God is groot! — ik ben zacht neergekomen — alles is heel! — En geen pijn! — Maar dit is een wonder! — Maar dit is de gewone wereld niet! — Bij de maan en haar hoornen! — ik ben door de poorten des doods gegaan! — (*opstaande*). Ja! ja! — dit zijn de tuinen van het Paradijs — de velden der gelukzaligen. — O, Liktem! Liktem! — Allah heeft de trouw

van uw geloof beloond. Ik dacht het altijd wel, dat ik zalig zou worden. En komen nu de zielen der geloovigen tot mij? Zal ik nu den profeet zien in alle heerlijkheid en de aartsvaders en Allah op zijn troon van licht? Maar ik zie niemand, het is hier verschrikkelijk eenzaam. Ik had het mij anders voorgesteld!

Rosalba en Lucilia op. Stil! — daar komen twee gedaanten. — Het zijn vrouwen. — Het zijn Hourie's — die mij naar Allah's rechterstoel zullen voeren!

(*Hij knielt met het aangezicht ter aarde.*)

Rosalba. O Lucilia — beste vriendin, wat is het hier geheimzinnig!

Lucilia. Ja — maar weet je wat het wonderlijkst is? — dat ik in 't geheel niet bang ben. Ik voel mij zoo gerust en gelukkig. Als ik nu maar wist.....

Rosalba. Wat dan?

Lucilia. Niets.....

Rosalba. Zeg het maar — ik zal niet boos zijn.

Lucilia. Maar wat denk je dan? — Wat weet je dan?

Rosalba. Kom! — ik heb genoeg gezien. Maar wat beteekent dat alles nu nog? Wij zijn hier in een beter leven. Het lijkt mij nu heel gek, dat ik jaloersch was op mijn man en boos op jou. Je hadt immers beiden gelijk? Ik had het ook gedaan.

Lucilia. O, lieve vriendin, — werkelijk? — O ja — ik herinner mij — die mooie Muzelman, niet waar?

Rosalba. Ja — ach ik ben wel bang — als dit het beter leven is — dat ik hem niet weerzie! — Hij was van een ander geloof — een heel ander geloof.

Lucilia. Is het ook niet vreemd, Rosalba! — dat wij hier nog liefde voelen?

Rosalba. Ja maar, het is geen aardsche liefde meer, vind je wel?

Lucilia. O — dat is het bij mij eigenlijk nooit geweest. Zie, daar ligt iets op den grond — wat is dat?

Rosalba. Wie is daar? — Een mensch? — Een geest? — O Rosalba! — Hij is het! Hij, mijn Turk! Mijn lieve Liktem!

L i k t e m - P. (*opziende.*) Wat nu, — wat nu! — O Mohammed! — Christenvrouwen in uw Paradijs!

R o s a l b a. Neen! mijn goede Liktem! — verschrik zoo niet. Loop niet weg! — Ik ben het, Rosalba — uw trouwe Rosalba. Zou je mij de zaligheid misgunnen?

L i k t e m - P. Wel neen! — Maar ik dacht in mijn Paradijs te zijn — bij mijn vaderen. — Wat een teleurstelling! — Is dit de kristenhemel?

L u c í l i a. Wie kan het zeggen?

R o s a l b a. En als de Heer ons nu nog hier te zamen wil brengen, zouden wij dan niet tevreden zijn?

L i k t e m. Ja! Ja! wie weet waar wij nog komen! — Allah is genadig! — Geef mij een arm, lieve dame! — vertel mij wat u gebeurd is. (*Alle drie gearmd af.*)

(*Homaris en Lepidus op.*)

H o m a r i s. Ik verzeker je, beste kerel! — de zaak is doodeenvoudig. We hebben een paar dagen buiten kennis gelegen, — zijn van onze wonden hersteld. En toen de schavuiten merkten dat wij bijna genezen waren, hebben ze ons in dit bosch gebracht. Daar is niets wonderbaarlijks aan.

L e p i d u s. Maar, mijn waarde — onze wonden? — merk je dan iets van stijfheid of litteekens? — Ik heb mij nooit zoo pleizierig en gezond gevoeld. En dan die stille zachte lucht, — die goddelijke maneschijn!

H o m a r i s. Zeg nu eens — omdat het toevallig een zoele zomernacht is en de maan helder schijnt, zijn we daarom betooverd? Dan ben ik dikwijls betooverd geweest!

L e p i d u s. Maar het schijnt mij alles pas gebeurd te zijn!

H o m a r i s. Dat is altijd zoo — na bewusteloosheid — al hadden wij maanden buiten kennis gelegen.

L e p i d u s. Maar dat allebei zoo gelijktijdig wakker worden — en...

H o m a r i s. Toeval! — Toeval! — dat is meer voorgekomen — laten we doorloopen en den weg zoeken. Dat opstootje zal wel weer gedempt zijn.

(*Palaemon en Amenias op.*) Ha! — daar komen men-

schen aan. He! vrienden! — wie ben jelui? — waar zijn we hier?

Palaemon. Stil, mijne heeren! — niet zoo luid! — A! — Homaris en Lepidus, zooals ik zie!

Homaris. Verduiveld, Excellentie! — u ook al hier? — en Amenias...

Lepidus. Dat wordt toch al heel toevallig!

Palaemon. Stil! stil! — dit is meer dan toevallig.

Amenias. Palaemon! — als dit een beter leven was, zou die schurk er niet zijn!

Lepidus. Kom, beste vriend! — begin daar nu niet over! — Dat was een kwestie van lijfsbehoud. — Men moet huilen met de wolven. — Ik dacht niet dat je zoo kleingeestig was!

Homaris. Heeft iemand ook iets te eten of te drinken? — 't Mag dan hier de hemel zijn of niet — ik verga van honger en dorst.

De anderen. Ik ook! — Ik versmacht!

Palaemon. Mijne heeren, laat ons raadplegen.

Amenias. Daar komt iemand aan!

(*Bilbonzo en Hyacinthe op.*)

De ministers. De koning! — de koning!

Palaemon (*buigend.*) Hoe gaat het Uwe Majesteit?

Bilbonzo. Ach! — Palaemon — ben jij het? (*omarmt hem*). En al de heeren hier — allemaal — in goeden welstand! — ach! ach! — Hyacinthe, heb ik het niet gezegd?

Lepidus. Kunt uwe Majesteit mij vergeven — ik was gejaagd — zenuwachtig .... toen ik..

Bilbonzo. Stil! stil, — wie denkt daar nog aan. Ik ben verheugd u terug te zien. — Zoo is er dan toch een wederzien, mijne heeren!

Homaris. Maar een wederzien met honger en dorst, sire!

Bilbonzo. Werkelijk, heeren! ik voel grooten honger.

Amenias. (*haalt eenige pistaches, amandelen en rozijnen uit den rokzak.*) Ah! — kijk! daar vind ik nog iets — dat had ik voor mijn kinderen meegenomen.

Allen. Geef mij iets! — mij! — mij!

Bilbonzo. Bedaard nu! — laten wij er om loten... Ga eerst zitten, heeren! (*Zij zetten zich op het gras.*)

Homaris. Ik zal zes grasjes in de hand nemen, wie het langste trekt mag het eerst kiezen!

Palaemon. Laat eerst den koning kiezen.

Bilbonzo. Goede Palaemon! — ik geloof dat in deze wereld mijn rijk uit heeft. Ik ben gelijk met u allen, hier. Ik zal mede loten. (*Zij verloten de eetwaren.*)

Homaris. (*etend.*) Het is bitter weinig. Ik krijg nog erger dorst.

Lepidus. Je moet wat gras kauwen — dat helpt tegen den dorst.

Bilbonzo. Zie! is dit niet de voorstelling van den toovenaar. Die man is toch geen bedrieger geweest.

Palaemon. Wij hadden naar hem moeten luisteren.

Homaris. Wij hadden moeten schieten.

Lepidus. Wij hadden de voornaamsten dadelijk hooge postjes moeten geven. Dan was het terstond uit geweest.

Amenias. Wij hadden geld en brood moeten uitdeelen op groote schaal.

Bilbonzo. Mijn goede vrienden — wij hadden zeker anders moeten doen dan wij gedaan hebben, — wanneer we ten minste ons leven en onze waardigheid wilden behouden. Gij hadt mij beter moeten inlichten — ik had ook zelf beter moeten kijken. Maar het is nu alles te laat — laten wij elkander vergeven en het beste hopen voor ons ongelukkig volk. Reikt mij de hand, lieve vrienden! (*Zij drukken allen Bilbonzo de hand.*) Mijn brave dichter, waarom zoo stil? — mij dunkt elk mensch moest dichter worden, hier in dit plechtig oogenblik.

Hyachinte. Ach, sire! sire! — dit is een wonderlijk land! Ik kan geen rijmen meer vinden en geen maten tellen — nu is het gedaan met mijn poezie, — het is uit, — ik ben niets meer waard!

Bilbonzo. Zonderling! — zonderling! — Wie komen daar?

(*Liktem-Pacha met Rosalba en Lucilia.*)

Liktem-Pacha. Nog meer ongeloovigen!

Lucilia. O Amenias!

Amenias. Mijn Lucilia! (*omarmt haar.*)

Palaemon. Wat is dat nu! — mijn vrouw?

Rosalba. Kom, Palaemon! — let daar niet op! Wat beteekenen hier aardsche banden? Beter voor uw oogen dan achter uw rug. — Doe als ik — en laat hen gelukkig zijn!

Palaemon. Ja! Ja! — het is ook gekheid daarom boos te worden. Hebt je dien man liever dan mij, — Lucilia? — Welnu, — als je daardoor gelukkiger bent, mijn zegen!

Bilbonzo. Zoo is het goed — dit zij het land des vredes!

Liktem-Pacha. Heb je er iets tegen, Amenias, — dat mevrouw Rosalba naast mij komt zittten?

Amenias. Niet het minste!

Homaris. Het gaat hier toch vrij wereldsch toe!

Lepidus. Maar andere-wereldsch.

(*Komarop en Julia op.*)

Komarop. Menschen! — daar zijn menschen!

Julia. Mijn vader!

Bilbonzo. O, Julia, mijn kind! — hebben zij u ook gedood?

Julia. Neen! Papa — gedood? Wie is gedood?

Bilbonzo. Wij zijn gedood! — wij allen door het oproerig volk!

Julia. Gedood? — Wat bedoelt u?

Bilbonzo. Gij zijt hier in het rijk des doods, mijn kind!

Julia. Hemel! — papa is niet wel bij 't hoofd! — Mijnheer Palaemon, wat beteekent dit, hoe komt u allen hier?

Palaemon. Uw vader heeft gelijk. — Dit is waarschijnlijk een Limbo, een voorland des hemels.

Komarop. Dat moet het zijn! — ik dacht het wel, Julia! — mijn kaarten zijn nauwkeurig.

Bilbonzo. Maar hoe kom jij hier, mijn arm kind?

Komarop. Vergeef ons, sire! wij zijn ontvlucht. Uw dochter koos de vlucht boven de gehoorzaamheid aan uw

wil. Wij zijn in dit bosch verdwaald, — hoe, weet ik nauwelijks zelve.

J u l i a. Ach, vader! Deze brave man heeft mij zoo veel goeds gedaan. Laat mij bij hem blijven. Schenk ons uw vaderlijken en koninklijken zegen, en laat mij niet naar Bagdad gaan.

P a l a e m o n. Sire! — denk om den vrede des lands.

B i l b o n z o. In 's hemelsnaam, Palaemon, denk waar je bent, niemand onzer keert ooit weer tot het leven terug. En zou ik mijn kind haar geluk misgunnen?

L i k t e m - P a c h a. Beste Bilbonzo.....

P a l a e m o n. Hei! — hei! — u vergeet.....

B i l b o n z o. Hij heeft gelijk — hier gelden geen titels meer. — Gij kunt mij bij mijn naam noemen.

A l l e n. Goed zoo, Bilbonzo! — bravo, Bilbonzo!

L i k t e m - P a c h a *klopt hem op den schouder.* Goede oude vriend! — eerlijk gezegd hebben wij je een beetje voor den gek gehouden. Wij dachten niet aan den oorlog....

P a l a e m o n. Wat zeg je?

L i k t e m - P a c h a. Het is zoo! — De Kalif had geld noch troepen. Ook zonder prinses Julia was de vrede wel bewaard gebleven.

B i l b o n z o. Ach! wat zegt ge! — Hoe gelukkig voor mijn arm volk. Nu dan, als dit een hemel is waarin huwelijken gesloten worden — dan zegen ik mijn dochter en mijn edelen Komarop!

H o m a r i s. Het zal een schrale bruiloft zijn, Bilbonzo.

(*Een menigte appelen vallen in het gezelschap.*)

A l l e n (*zoekend en grabbelend.*) Appelen! — Hoera! Appelen!

B i l b o n z o (*etend.*) O — mijn vrienden — gij ziet — er wordt voor ons gezorgd. Dit is beter dan gras.

H o m a r i s. Hè! dat smaakt!

B i l b o n z o. Laten wij ons verheugen, mijn lieven, — in hetgeen ons gegeven is. In de vrede en schoonheid om ons heen en in het geluk in ons zelven. Weet niemand iets te zingen? ik heb behoefte aan muziek.

Hyacinthe. Kon ik maar! kon ik maar!

Amenias. Een liedje uit mijn jeugd! Allen het refrein! (*zingt*) Waarom toch blijf je in de wereld staan?
wereld staan?
Leven geeft altijd verdriet?
Zou je maar niet naar den hemel gaan?
hemel gaan?
Daar is 't zoo akelig niet.

Allen (*zingen*) Zou je maar niet enz.

Amenias (*zingt*).

Levend zijn maakt dat ik wijzer word, wijzer word —
Wijs te zijn wensch ik zoozeer,
Vriendenlief, was ik maar wijs genoeg, wijs genoeg —
'k Bleef op de wereld niet meer.

Allen (*zingen*)

Vriendenlief was ik maar wijs genoeg, wijs genoeg enz.

(*Er volgt een zachte muziek, — de aanwezigen beginnen te gapen, de oogen te wrijven en vallen op hun plaats in slaap. De muziek blijft doorspelen tot het scherm gevallen is.*)

TAFEREEL VII.

Een zaal in het Koninklijk paleis.

Janos en Mispel.

Janos (*schrijvende voor een tafel*). Ben je in de stad geweest, Mispel? — Hoe is de toestand?

Mispel. Nu! — er wordt veel gezongen en gedronken. Er loopen veel burgers en soldaten door de straat, gearmd en zingend. De huizen der rijken blijven gesloten. Er zijn een paar winkels geplunderd.

Janos. Goed. Maar dat mag niet meer gebeuren. De manschappen die jijzelf gewapend hebt gisteren, moeten de orde bewaren. Er mag niet geplunderd worden zonder mijn verlof.

Mispel. Burger Janos! — Ik ben bang dat er dan ontevredenen komen. Het volk mort en klaagt nu al.

Janos. Waarover?

M i s p e l. Zij willen het geld verdeelen en dit paleis plunderen en verbranden.

J a n o s. Niets daarvan! — Het geld blijft voorloopig achter slot en ik zal met de vijf eerste burgers dit paleis bewonen, zoolang de staat nog niet geregeld is.

M i s p e l. Maar, burger Janos, het volk wil uitdrukkelijk....

J a n o s. Wat? — Wat? Zijn verderf wil het! — Gelukkig dat ik beter wil. Ik zal willen voor het volk, zoolang het niet verstandiger wil.

M i s p e l. Maar burger!...

J a n o s. Maar burger! — Maar burger! — Ben jij niet wijzer dan de anderen? Laat ik geen berouw hebben, dat ik je tot tweeden naast mij in den staat heb gemaakt. Ga heen, en doe wat ik gezegd heb.

M i s p e l. 't Is goed, burger!

J a n o s. O ja! zoek vijftig van de sterkste en beste gewapenden uit van je bende, — tot bewaking van het paleis. Die zullen mijn bizondere lijfwacht heeten.

M i s p e l. 't Is goed, burger. (*af*)

J a n o s. Zij zijn toch onnoozel! — Voor dat ik hen den weg wees, kwamen ze geen stap verder. En nu ik hen zoover gebracht heb, willen ze alles beter weten dan ik. — Gelukkig dat ik sterk genoeg ben, hen te dwingen tot hun best. — Wie is daar nu weer?

Blonde Els op.

J a n o s. Wat kom je doen, burgeres? — Wie geeft je verlof mij te storen?

B l o n d e E l s. Wat zegt u burger? — mot ik daar verlof voor hebben?

J a n o s. Zie je dan niet, dat ik aan gewichtige bezigheden ben?

B l o n d e E l s. Nou! — ik kom ook voor gewichtige bezigheden. De vrouwen die gisteren meegeholpen hebben, wouen wel graag een belooninkie hebben, weet u. — De meesten hebben nog niks gehad, — eten noch drinken — en geen geld ook.

J a n o s. Burgeres! — die vrouwen moeten geduld hebben.

B l. E l s. Ja maar! — dat hebben we al zoo lang gehad — als u nu eens de pakhuizen liet openzetten en verlof gaf die rijken te plunderen.

J a n o s. Neen! zeg ik. — Ik heb nu geen tijd naar al die klachten te luisteren. — Ik kan niet ieders zin doen. Ga heen!

B l. E l s. Pas nou op! burger — maak ons nou niet kwaad! Je weet dat we niet mak zijn als we beginne....

J a n o s. Och kom! — wou je mij bang maken? Al waren jelui leeuwen en tijgers. Ik heb je losgelaten en ik weet je ook wel weer te temmen. (*de hand opheffend*) Vraag mij vergeving en ga heen!

B l. E l s. Vergeving, burger! — ik ga al.

M o s t e r t, Z w a r t e G r i e t, K e e s j e en B r a m m e t j e *op*

J a n o s. Nu, — vrienden? — wat is er?

M o s t e r t. Wel — verdomd! — wat er is, Janos, dat kan je ook wel denken. *Ik* mag wel vragen wat er is! Er is niks. — Is dat nou die mooie tijd van vrijheid en rijkdom en lekker leven? — Het volk loopt de boel onderste boven, werkt zich dood — en nou magge ze niet eens plezier van der werk hebben. Nou zouen ze niet eens de boel magge plunderen.

K e e s j e. Neen! Janos, da's nou te mal — dat dient nergens toe.

B r a m m e t j e. Wel duivels, Janos! — dat gaat zoo maar niet — we bennen geen kinderen, om ons door jou te laten gezeggen — ik ben ook volksman — ik heb ook meegedaan, — ik heb ook wat te zeggen.

M o s t e r t. Nou hoor! — as je 't maar weet. Ik ga zeggen, dat ze der gang kunnen gaan.

J a n o s. Blijf hier! — Je bent dom en ondankbaar volk met je allen.. — Wat had je gedaan zonder mij? — Wie had kunnen doen wat ik gedaan heb? — Dacht jij, burger Mostert! dat den eersten dag van dit nieuwe leven alles op eens in orde kon zijn? Onnoozele bloed! — je denkt als een kind. — En als onmondige kinderen zal je op mijn doorzicht

vertrouwen en mijn wil doen, — totdat ik je wijs genoeg acht.

Brammetje. Hoor dat es an! — Noem je dat vrijheid? — Wat beteekende dan dat geschetter met volkswil en volksrecht. — Je bent precies zoo erg as die anderen.

Witte Keesje. Heb je zelf niet gezeid — dat de volkswil onschendbaar is? — Ik zou je raden het volk zijn zin te geven, — of....

Janos. Of?

Witte Keesje. Of het gaat jou ook as die anderen.

Griet. Janos! — wees wijs. — Jij hebt ons wel geholpen. Maar wij jou ook. — Zonder ons was je er ook niet gekomen.

Janss. Dat weet ik. Ik reken ook op die hulp. Maar wees jelui vieren nu wijzer dan de rest. Ik zal zorgen dat het je niet aan belooning ontbreekt. In dit paleis zal je wonen en naar onzen raad zullen de schatten onder 't volk verdeeld worden.... Ja! de volkswil is onschendbaar, — maar de wil der opgewonden menigte die daar buiten tiert en zijn eigen ongeluk begeert, dat is de volkswil niet. *Ik*, de kalme, wijze leider dier menigte, hun hoofd, — hun denkvermogen, — *ik* ben de volkswil.

Mostert. Mooie praatjes, sinjeur! — je liegt als een boef. Nou merk ik waar het je om te doen is geweest, — jij wou liever zelf hier zitten in dit mooie huis dan er een ander in zien. Die volksvrijheid was maar een smoesje. En als je kon, zou je ons omkoopen — om je dat plezier niet te bederven. Maar dat zal je opbreken. Daar zal ik voor oppassen. (*Mispel op*).

Janos. Zwijg! — het is genoeg! — Valsche, ondankbare dwaas, — het is een zegen voor de goede zaak, dat je even zwak als dom bent. — Dacht je iets tegen mij te kunnen uitrichten? — Burger Mispel, — zijn de gewapenden hier?

Mispel. Ja! — eerste burger.

Janos. Dezen man verklaar ik vervallen van zijn post — en gevaarlijk voor den staat. Laat hem door twee man boeien, en in de kelder van het paleis opsluiten.

Witte Keesje, Brammetje, Griet. Maar Janos! — Dat gaat niet! — Janos!

J a n o s, (*de hand opheffend*). Stil! — Burger! — doe wat ik zeg! (*twee gewapenden voeren Mostert weg.*) En gij anderen, ik raad u, gedraagt u naar mijn wil. Ik zweer u dat ik het begonnen werk zal voltooien — maar zonder genade zal ik vermorzelen wie zich tegen mij en mijn heilige zaak verzet. — Gaat! en laat mij alleen. (*Allen af, Janos loopt eenige malen heen en weer*).

De arme menschen! — Zij zijn te lang gewend blindelings te gehoorzamen. Zij kunnen het licht der vrijheid niet op eens verdragen zonder in 't eerst verblind te worden. Is het niet beter hen langzaam daaraan te gewennen? Langzaam, langzaam, — als een lichtschuwe, — eerst in het halfdonker. Als een kind, dat leert loopen – eerst aan een sterke hand. Goddank! mijn hand *is* sterk! (*Hij neemt de kroon, die op een console ligt*). Hoe lang hebben zij niet gebogen voor dit symbool. Nu het weg is genomen voor hun oogen, wankelen zij en tasten als in 't duister. Het is te veel op eens. (*Hij zet zich de kroon op 't hoofd voor een spiegel. Don Torribio op.*) Het is te snel! te snel! — Ha! wie is daar?

D o n T o r r i b i o. Uw onderdanige dienaar, — koning Janos!

J a n o s. Wat beteekent dat? — Ik ben niet gestemd tot grappen. — Wat verlangt gij?

D o n T o r r i b i o. Maar dit schijnt mij juist een zeer aardige grap. — Ik kwam nog eens in alle nederigheid mijn bescheiden verzoek herhalen. Gij zijt nu oppermachtig gebieder in den staat, — kunt gij nu niet in dank voor mijn diensten een betrekking bezorgen aan mijn bekwamen zoon, don Benjamin?

J a n o s. Don Torribio! — Reeds meermalen heb ik u gewaarschuwd voor uw grenzelooze eerzucht. In dit herboren rijk is geen plaats voor hovelingen, die om postjes bedelen. Wat uwe diensten betreft, — ik ben tot de overtuiging gekomen dat uw macht berust op zwarte kunst, en uit den booze is. — Alleen uit erkentenis voor hetgeen gij aan mijn persoon hebt gedaan, wil ik u niet laten straffen zooals gij verdient. Doch ik gebied u, voor het welzijn van den staat,

terstond mijn rijk te verlaten en er nimmer in weder te keeren.

Torribio. Hm! hm!

Janos (*de hand opheffend.*) Ga! — ik gebied het u!... Wat? Mijn ring! — Waar is mijn ring?

Don Torribio (*de hand opheffend*). Hier is uw ring, — mijn koning! — het is nu wel!

(*Hij gaat op hem toe, legt de hand op zijn voorhoofd en zegt:*)

Ortobolan! — Pistafrieh! — Onagrioef!

(*Een donderslag. Het wordt geheel duister. Janos valt voorover op den grond. Het tooneel verandert in een gevangenis.*)

Janos. (*langzaam opziende.*) Waar ben ik? — mijn gevangenis? — Heb ik gedroomd? — Waar is mijn kroon? — Was alles dan een droom?

Don Torribio. Maar goede Janos, — wat dacht ge anders? Meen je heusch, dat zulke dingen werkelijk gebeuren? Zoo iets droomt men wel, maar doet men niet. — Je zou het er niet best afgebracht hebben.

Janos. Ben ik nooit vrij geweest?

Don Torribio. Je zult wel gauw vrij komen, — zonder tooveren.

Janos. Maar dezen nacht.....

Don Torribio. Je hebt dezen nacht flink geslapen. Een beetje onrustig — maar gezond.

Janos. En die anderen? — En de koning.....

Don Torribio. Sla uw oogen op, — mijn goede droomer en zie! — Dit zal mijn laatste vertooning zijn.

(*Het achterdoek gaat op. Dezelfde zaal van het paleis wordt zichtbaar. Koning Bilbonzo komt in volle staatsie binnen, omringd door al zijn hovelingen. Hij zet zich op den troon.*)

Bilbonzo. Mijne heeren! — De wegen der Voorzienigheid zijn ondoorgrondelijk. Door de macht des Onzienlijken is een wonderbaar licht gevallen in de ziel van velen onzer. Het is ons gebleken, dat in dezen merkwaardigen nacht één zelfde droomgezicht den slaap onzer hovelingen heeft verontrust. Ook wij zelven waren verbaasd ons weder bij het

rijzen des daags op onze koninklijke legerstede te bevinden. Een diepen indruk heeft deze bange droom op Onzen geest gemaakt. En het is Onze vaste overtuiging, dat Hooger wil zich hierdoor aan ons heeft kenbaar gemaakt. Dientengevolge hebben Wij goedgevonden vele onzer reeds genomen raadsbesluiten aanmerkelijk te wijzigen, — en zoover het in Onze macht ligt, met meer nauwgezetheid en vrijer blik te waken voor het geluk van ons zwaar beproefd en dierbaar volk. Hierbij hopen wij op uw aller steun en hulp te kunnen rekenen. Dit zij zoo!

(*Gejuich der aanwezigen. Het Cadmenische volkslied.*)

EINDE.

DE GIDS NU HIJ VIJFTIG JAAR IS.

DOOR

ALBERT VERWEY.

Och, arme, stram van leden,
  Och, arme, graauw van haar,
Het jagertje van heden,
  En vàn voor vijftig jaar,
Wie wenschte u niet geborgen
Op 't hofje zonder zorgen,
  In 't hoekje van den haard?

E. J. Potgieter.

Bij het nieuwe geslacht voegt een nieuw orgaan.
Cd. Busken Huët.

INLEIDING.

Ik zal in dit opstel zoo eerlijk mogelijk zijn. Ik zal er in schrijven àl wat ik meen van *de Gids* en niet anders dan ik het meen. Ik zal dat doen met geen àndere bedoeling dan om dingen die ik houd voor waar en redelijk zóó mede te deelen aan anderen, dat hun reedlijkheid en waarheid door die anderen wordt erkend.

Als iemand, die zonder hartstochtelijke gebaren, maar bedaard, maar precies, maar overredend, vertelt wat hij te zeggen heeft, zoo zal ik schrijven wat ik meen dat ik schrijven moet.

HUËT OVER DE GIDS.

Als ik in dit opstel beweer dat *de Gids* aan het doodgaan is, dan moet ieder die het leest bedenken, dat Huët het óók heeft gezegd.

Al in 1878 schreef Huët:

»Het is geen geheim dat *de Gids* op jaren komt en dit maandschrift de lijdensperiode is ingetreden, waaruit de Letteroefeningen, na een langdurigen doodstrijd, eindelijk verlost zijn."

Voor wie dit leest wordt de waarde van mijn bewering belangrijk grooter. Ik heb haar niet uit de lucht gegrepen: wánt Huët heeft haar vóor mij gezegd. En Huët — dit weet ieder, — was, behalve een verstandig Hollandsch burgerman, met een nuchter oordeel en een stijl met nette manieren, een vriend van Potgieter en zelf oud-Gids-redacteur.

Door het aanhalen van die regels hierboven stel ik mijn lezers voor het feit, dat niet ik, maar Huët beweerd heeft dat *de Gids* aan het doodgaan is.

OF DE GIDS KÓN VOORUITGAAN NA 1878.

Wat een oud-Gids-redacteur beweerde in 1878, dát beweer ik alleen óver in 1887. Als *de Gids* van 1887 gelijk is aan *de Gids* van 1878, dan heb ik het recht dat te doen. Maar als *de Gids* is vooruitgegaan.... Maar kom, meent ge wezenlijk dat *de Gids* na 1878 kón vooruitgaan? Luister dan naar de geschiedenis van *de Gids* sints zijn oprichting. Ze is de geschiedenis van ieder Tijdschrift, dat eerst jong is, dan oud wordt, om eindelijk dood te gaan.

De Gids werd opgericht in 1837 door Potgieter en Bakhuizen. Waarom? Omdat zij idees hadden die zij zeggen wilden, omdat zij meeningen hadden die zij meenden dat de menschen m o e s t e n lezen, omdat zij kunst maakten, die zij wilden doen zien. Zij hadden een tijdschrift noodig, zooals een boer een spade noodig heeft: dáárom richtten zij het op.

Hun tijdschrift zou zooveel grooter en belangrijker zijn dan elk ander, omdat de ideeën van de menschen, die het oprichtten, de groote denkbeelden waren van een krachtig artistiek mouvement.

Zoolang Potgieter redacteur bleef was het natuurlijk, dat hij zijn best deed voor het Maandschrift. Hij schreef ervoor: hij koos andere redacteuren.

Toen hij aftrad verloor *de Gids* z ij n werk en z ij n overtuiging; maar toch waren er nog redacteuren, die h ij had gekozen, degelijke, ernstige mannen, die, elk in zijn vak of bediening, soortgelijk dachten met hem.

Maar dán ging er een dood en dán trad een af, zoodat er jongeren bijkwamen, die niet behoord hadden tot de garde van Potgieter.

Wat was daarvan het gevolg? Dit, natuurlijk, dat er al meer bestuurders kwamen van het geslacht dat zijn laatste nieuwe ideeën in 1840 had gehad. Menschen zonder overtuiging, menschen, die, bij stukjes en beetjes, de gedachten bepraatten en beschreven die hun vaders hadden gevoeld. Daar kwam nog bij, dat de eerste redacteuren hadden moeten werken en ijveren voor hun jong, hard aangevallen Tijdschrift: zij kregen het lief: zij hadden er wat voor over. Maar de jongeren niet. Voor die was het tijdschrift een erfenis, een eervol, gemakkelijk zaakje: hun redacteurschap een zorg voor de plaatsing van geregeld komende kopy.

Als een tijdschrift eenmaal zóóver is, met zúlke redacteuren, dan gaat het niet vooruit, al komen er nieuwe idees in de kunst. Waarom zullen die heeren, gewend aan hun rustigheid, vergroeid met hun redacteurs-fauteuil van '37, opstaan en zich warm maken voor de denkbeelden van 1880?

Toen die kwamen, de nieuwe overtuigingen, toen was het natuurlijk dat ze het eerst gevoeld werden door jeugdige kunstenaars, die niet werden gehinderd door voor-redacteurlijke beroemdheid. Maar even natuurlijk tevens, dat het kontrast tusschen het oude dat dood ging en het nieuwe dat begon te leven, al heel gauw door dat jongere geslacht zou worden bespeurd.

DE GIDSREDACTIE.

Nu kan men zeggen: naar allen schijn kòn *de Gids* zich niet verbeteren. Maar is het des ondanks niet mogelijk dat hij zich, door een gelukkig toeval, verbeterd heeft?

Let op de Redactie.

Al van 1865 tot 1876 was het geweest om beroerd van te worden, als het langzaam uit elkaar gaan van een groote familie. 1865. Potgieter en Huet, de twee grootsten; 1867. Schimmel; 1875. Fruin; 1876. Schneevoogt, Veth, Vissering, Zimmerman. Allemaal weg uit de Redactie.

Toen in 1881 ook P. N. Muller was weggegaan, werd een flauwe herinnering aan den goeden Gidstijd alleen nog bewaard door Buys, Quack en Sillem. Maar sinds 1872 was de redactie aangevuld met een huisvol middelmatigheden: Boissevain, de Beaufort, van Hall, Honigh, Hooyer.

Het is, als men daaraan denkt, of men in een groot gezelschap is van menschen, die wat beteekenen; en of midden in groote luidruchtige gesprekken een paar handdrukken gewisseld worden, een groet hier, een glimlach daar, en éen gast ziet men stilletjes verdwijnen, de deur door. Dan nog een. Dan nog een. Zoodat het hoe langer hoe stiller wordt. Maar af en toe, terwijl de eersten verdwijnen, komen er anderen binnen, flauwe gezichten, met monden, die laffe verhalen doen en kinderachtig lachen om suffe geestigheden. Eindelijk zit men met een stomme verbazing te kijken in de bleeke oogen van een banaal gezelschap.

Is het zoo niet?

Want wie Potgieter is, dat weet ge, niet waar? En wie Busken Huët is. En Schimmel, die Lady Carlyle geschreven heeft. Dàt waren de literatoren, die *de Gids* redigeerden indertijd.

Maar is er iemand, die dweept met een roman van de Beaufort? Iemand, die Boissevain meer lof zou willen geven dan Huët gedaan heeft, toen hij schreef, dat hij van nette familie was? Worden er literaire debatten gehouden over van Hall's voortreffelijkheid als dichter? Als ge spreekt over hui-

selijke verzen, citeert ge dan niet veel liever Beets of de Genestet dan Honigh? Geeft iemand er zijn hoofd voor dat Hooyer iets meer is dan een aardig, lief novellist?

O, literair of niet-literair, geen schepsel in Nederland zou graag willen verklaren dat één van die heeren de kunst zou geschaad hebben, als hij *niets* had geproduceerd.

Nu dan, als ge weet dat in 1881 en later *de Gids* niet langer een goed tijdschrift zijn kón; — als ge weet dat de Gidsredactie na 1881 en later een redactie van middelmatigheden *is;* — hoeft ge dan nog er aan te twijfelen dat *de Gids* zich na 1878 *niet* verbeterd heeft? —

DE LETTERKUNDE VAN DE GIDS.

Maar ik wil uit *de Gids* zelf bewijzen dat *de Gids* aan het doodgaan is.

De tijdsomstandigheden waren zóo dat *de Gids* niet kòn vooruitgaan, de Redactie werd zóo dat ze *de Gids* niet kòn verbeteren, — en één groote indruk is voldoende om te doen begrijpen dat *de Gids* in zijn letterkundigen inhoud niet verbeterd *is.*

Wie het letterkundige gedeelte van de jaargangen 1879—1886 tracht te lezen, krijgt dézen grooten indruk: dat in Nederland, behalve de literaire redacteuren, voor het schrijven van de opstellen, verhalen en verzen, waar een deel van *de Gids* mee gevuld wordt, in de weer is een bent, een côterie, een heele officieele societeit van schrijvers, novellisten en poëten, die allemaal even middelmatig zijn. Novellisten als Terburch, Piet Vluchtig, Wéruméus Buning, W. P. Wolters, Gerard Keller, van Nievelt, Virginie Loveling; dichters als de Rop, Soera Rana, Jan van Beers, Pol de Mont.

Al die lui, voor één deel decadenten van Potgieter, Beets en Bosboom, voor een ander nadoeners van Engelsche novellisten en Duitsche poëten, hebben ieder hun hoekje in *de Gids.* Zij hebben van *de Gids*, met al hun lievigheid, hun zoetvloeiendheid, hun onschaadlijk-zijn, niets anders dan een uitdragerij gemaakt, waar nooit iets nieuws geëtaleerd wordt;

maar allemaal knoeiwerk, geknutseld en saamgelijmd uit de brokken van wie weet welken deftigen inboedel.

Lees hun namen maar na: daar is er niet één bij, die toen hij jong was een geslacht gerevolteerd heeft met een beetje zeldzaam groot-zijn, met een beetje uitsteken, al was het dan niet van de schouders en opwaarts. Zij zijn allemaal menschen, die »van zich hebben doen spreken," zooals dat in *de Gids* heet, allemaal sujetten van conversatie.

Als men zoo iets schrijven mag van de medewerkers van het eerste tijdschrift van een volk, dat een literatuur heeft, dan ziet het er beroerd uit met dat volk en die literatuur. En dat doet het ook.

DE LETTERKUNDIGE KRITIEK VAN DE GIDS.

Maar een tweede gedeelte van het letterkundig werk in *de Gids* is de literaire kritiek. Ik scheid die in tweeën: 1°. een paar opstellen van den redacteur Boissevain; 2°. de Boekbeoordeelingen, die in 1883 vervangen zijn door de Letterkundige Kroniek.

Deze twee categorieën zijn, met hun beiden, een belangrijk verschijnsel. Hun waarde is de waarde van *de Gids* als beoordeelend Tijdschrift.

Als men bedenkt dat, indertijd, Potgieter en Bakhuizen de Boekbeoordeelingen de gewichtigste afdeeling van het Tijdschrift vonden; — dat Potgieter altijd bij die meening gebleven is; — en dat Potgieter, Bakhuizen en Huët de groote kritici van *de Gids* in zijn goeden tijd geweest zijn; — dan vindt men het belangrijk te zien hoe die afdeeling geworden is onder de handen van den heer Boissevain en den kroniekschrijver.

Ik zeg: van den heer Boissevain en den kroniekschrijver. Maar omdat de stijl en de meeningen van den kroniekschrijver — die misschien heel iemand anders is — niet te onderkennen zijn van den stijl en de meeningen van den heer van

Hall, zal ik voor de verstaanbaarheid de namen Boissevain en van Hall in de plaats zetten van Boissevain en den kroniekschrijver.

Nu ik dat gedaan heb — les comparaisons sont odieuses — maar men zal mij toegeven, dat, als men »Potgieter, Bakhuizen en Huët" gezegd heeft, men een heelen tijd wachten moet eer men »Boissevain en van Hall" zeggen kan.

»Onder de kastanjeboomen" van Boissevain zou stellig niet tot de lievelings-lectuur van Potgieter behoord hebben, zoo min als Huët vermaak vond in de kritieken van zijn collega van Hall.

DE REDACTEUR BOISSEVAIN.

Dit zijn waarheden, die ieder bekend zijn, maar die men niet gewoon is te lezen in een Hollandsch Tijdschrift. Hier moest ik er even aan herinneren om te doen begrijpen, dat ik niet iets bizonders aantoon, als ik uit de stukken bewijs dat ook de kritiek van *de Gids* in de lijdensperiode is.

Van den redacteur Boissevain dan staan in de jaargangen na '78 twee literaire opstellen. Een over de Lilith van Emants in '79, een ander, over Sully Prudhomme en Edmund Gosse, in 1882.

De verschijning van Emants' Lilith was in '79 een evenement. Daar was toentertijd niemand in Nederland, die een gedicht kon schrijven, waarin zooveel artistieke geluiden en beeldende woorden stonden, dan Emants. Jonge menschen met niets dan hun aspiraties om wat moois te doen, werden blij toen ze het lazen en voelden en vertelden er elkaar van, dat daar het begin was van een beteren tijd voor de kunst.

Hoeveel te meer had dat moeten worden begrepen door de kritiseerende redacteuren van het eerste letterkundig tijdschrift. Die hadden tot roeping het verklaren van de verschijnselen, die het publiek nog niet begrijpen kón.

Nu, de redacteur Boissevain schreef over Lilith. Maar hoe?

De redeneering, die hij hield, was ongeveer deze:

Zola profaneert de wereld, zooals ik mij die voorstel; — Emants profaneert den godsdienst zooals ik mij die voorstel; — Zola is vies; — Emants is slecht: — die twee schrijvers vind ik dus even onaangenaam. Omdat ik nu boos ben kan ik over Lilith niet onpartijdig oordeelen. Maar weet je wat ik nu doen zal? Nu zal ik over Lilith onpartijdig gaan oordeelen."

Ra, ra, wat is dat? Ik kan niet onpartijdig oordeelen, — dus zal ik onpartijdig oordeelen; — volgt, natuurlijk, een aantal zeer partijdige hatelijkheden voor den dichter van Lilith en den schrijver van L'Assommoir.

Ik noemde dit opstel het eerst, niet alleen omdat het het eerste is in tijdsorde, maar vooral omdat het karakteristiek is voor de wijze, waarop *de Gids* sints 1880 of daaromtrent tégen de moderne literatuur gestaan heeft.

Dr. van Hamel schreef later wel, in *de Gids* zelf, »dat onpartijdige en kalme kritiek zelden aan het woord komt, waar het de letterkundige produkten van Emile Zola geldt"; en Emants' Godenschemering, die minder dan Lilith aanstoot gaf aan geloovige Hollanders, werd later, ook in *de Gids*, wel een meesterstuk genoemd; — maar de kritiek van *de Gids* èn tegen de nationale dichtkunst, die na Emants beginnen ging, èn tegen het naturalisme, dat hier door Zola ontstaan zou, bleef gekarakteriseerd zijn door dat stuk van Charles Boissevain.

Noch de moderne poëzie, noch de moderne romankunst zouden door de kritici van het grootste Hollandsche tijdschrift worden verstaan.

DE HEER BOISSEVAIN EN DE TOEKOMST-KUNST.

Een volgend bewijs daarvoor was al dadelijk het tweede stuk van Boissevain: Toekomst-Muziek. Toekomst-Muziek beteekende Toekomst-Poëzie. En wat was die?

Men moet, als men dat opstel leest, er aan denken, dat de eerste verschijnselen van een nieuwe poëzie er waren geweest. Het verscheen in het tweede kwartaal van *de Gids* in 1882, toen al een heelen tijd lang, in menig literair gezelschap, geruchten verteld werden van jeugdige schrijvers met vreemde bedoelingen. Jacques Perk was dood en Kloos' In Memoriam in den *Spectator* had als een roffel in een stal de herkauwende Hollanders raar van benauwdheid gemaakt. Dat stuk was zeer inlichtend geweest. En wat er in gezegd werd van wat de jongeren bedoelden was in hoofdzaak: dat zij zich niet bij Beets en Ten Kate, maar bij Potgieter, bij Potgieter's Florence, wilden aansluiten.

Wèl voor het publiek, dat het fijne verband niet ziet in de literaire verschijnselen; — maar niet voor de redacteuren van een eerste letterkundig tijdschrift, moest het twijfelachtig wezen, wat de kenmerken zouden worden van de nieuwe poëzie.

Potgieter was de man geweest van de artistieke aspiraties van zijn tijdvak. Groot van artistieke aspiratie zou ook de nieuwe kunst zijn.

Potgieter had in Florence brokken geschreven, hartstochtelijk als groote kunst zijn moet, maar oók nauwkeurig, verstandig, anti-rethorisch. Hartstochtelijk, maar anti-rhetorisch, dat wilden ook de jongeren.

Ik zeg nóg eens: het publiek kon de toekomst-kunst niet waarzeggen; dat was onmogelijk. Maar een letterkundige, die een beetje bevoegd wou zijn, kon dat wèl.

En nu, wat schreef Boissevain? Dat een nieuwe tijd begon, dat wist hij. Hij schreef het, in een regel van da Costa, boven zijn opstel. Hoe die nieuwe tijd zou zijn, dat kón hij weten, als hij maar even, naar hij verplicht was, gelet had op de verschijnselen in de literatuur. Wat schreef hij nu?

»De nieuwe wereld van gedachten en gevoel steekt de handen uit naar tolken van het geloof, de hoop en de liefde, welke de harten vervullen van de kinderen der eeuw. Ze

vraagt den jongen dichters haar het hart te veroveren »op zich huwende westersche en oostersche wijs", ze hoopt op kunstenaars, die Hebreeuwsche bezieling onder Griekschen invloed weten te uiten, opdat ze het machtige beeld, door de wetenschap uit de rotsen gehouwen, bezielen mogen met het leven, dat alleen de kunstenaar geven kan."

Wij zijn er. Ik wou voor geen geld dat die zin op mijn naam ging. De wetenschap! — De artistieke aspiraties van een nieuw geslacht liggen voor het grijpen. Er zijn concrete woorden, als bordjes aan de huizen, voor wat men wil, — concrete voorbeelden als stalen uit een fabriek, voor wat men doet. De wetenschap! Over een heele realiteit van dingen heen berijdt de man, die er den weg in zal wijzen, abstracte stokpaardjes. Twee dichters, knap, maar lang niet supérieur, Sully Prudhomme in Frankrijk, Edmund Gosse in Engeland, hebben kunst gemaakt van wat nieuwe wetenschap. Geen van die twee heeft een schijn van invloed op één Hollandsch dichter van maar een beetje beteekenis. Maar die twee hebben de Hollandsche Toekomst-kunst. Dus de realiteit liegt.

Nog iets. De kunst van de nieuwe periode zou anti-rhetorisch zijn, verstandig als het beste deel van Potgieter. De jongeren bedoelden het. Jacques Perk was al minder rhetorisch dan één Hollandsch dichter.

Maar de stijl van den man, die het weten zal, krioelt van rhetorica. »Een wereld van gedachten en gevoel steekt haar handen uit." »Ze vraagt den jongen dichters haar het hart te veroveren." »Het machtige beeld" — wélk beeld? — door de wetenschap uit de rotsen gehouwen." Uit wélke rotsen?

Kán het wel erger? Door zijn leer toont de Gidsredacteur van 1882, dat hij niets begrijpt van de artistieke beweging, die, eigenlijk de heele eeuw door, aan het gaan is in Nederland. Door zijn voorbeeld bewijst hij, niet alleen het nieuwere niet te begrijpen, maar van de slechtsten onder de ouderen te zijn.

DE KRONIEKSCHRIJVER.

Is dit alles niet heel duidelijk, wat ik schrijf? Hoef ik wel meer te doen, om te hebben bewezen dat *de Gids* niets is al is hij deftig?

Want toch zijn die stukken van Boissevain nog maar de kleinste helft van de Gids-kritiek. De grootere helft is, sints 1883, de letterkundige kroniek.

Het eenvoudigste wat ik te zeggen weet van den kroniekschrijver is dit: dat in deze drie dingen: het niet-begrijpen van de moderne Hollandsche dichtkunst; het niet begrijpen van den modernen, naturalistischen roman en het schrijven van een slecht, onoorspronkelijk proza, van Hall gelijk is aan Boissevain.

Een bewijs voor het eerste gaf de heer van Hall al gauw nadat hij redacteur was. Perk zond hem namelijk zijn *Iris*, in 1881. Niemand zou nú graag beweren dat Iris niet supérieur was. Niemand gelooft nú, dat éen Hollander, buiten Perk, in staat was een vers te maken dat zóo nieuw en zóo gevoeld was. Geen Gidsredacteur zou, daartegenover, zijn pink willen verwedden voor de onvergankelijkheid van maar éen gedicht, dat dát jaar in *de Gids* stond.

Desniettegenstaande zond de heer van Hall *Iris* weerom, omdat het niet goed genoeg was.

Verbeeld u! Niet alleen dat de Secretaris van het gidsende tijdschrift niet begrijpt welken weg de kunst opgaat in Nederland. Niet enkel, dat hij geen moeite doet om die nieuwe kunst te leeren kennen, om dán zijn publiek te onderrichten. Maar zelfs, als een dichter-zelf zoo'n nieuw soort gedicht naar hem toestuurt, beleefd, in een brief, zoodat hij niets heeft te doen dan het te plaatsen om de gids te schijnen, die hij niet is, maar ten slotte toch zijn wil; — dan stuurt hij zoo'n gedicht naar dien dichter terug.

Nu, dit gebeurde in 1881. Dat ook de heer van Hall de nieuwe kunst niet begrijpen zou werd er ons duidelijk door.

Wat hij voor nieuwe kunst hield bleek dan ook al heel gauw 1°. uit zijn kronieken, 2°. uit de gedichten, die hij wèl plaatste in *de Gids*.

Wie die twee rubrieken doorleest besluit tot iets héél zonderlings. Hiertoe namelijk, dat de heer van Hall, te goeder trouw, voor de meest belovende, oorspronkelijkste dichters van Nederland, achtereenvolgens gehouden heeft: Pol de Mont, Louis Couperus en Marie Boddaert.

Dit is belachelijk, maar het is zoo.

Eerst Pol de Mont, in 1883. In de Februari-kroniek van dat jaar werd Pol de Mont, een dichter van eenig talent, maar zonder eenige zelf-kritiek, geprezen als beter dan Jacques Perk. Nú is het hier in Noord-Nederland een vrij algemeen gevoelen dat Pol de Mont tot de middelmatigen behoort. Dat was één vergissing van den heer van Hall.

Toen Louis Couperus, óok nog in 1883. Santa Chiara, zijn eerste, verscheen in *de Gids*. En menigeen dacht, toen hij het las: Wie weet: als hij héel erg zijn best doet: hij is nog jong. Maar toen zijn eerste bundel uitkwam, verwachtten wij niet meer veel van hem.

De Gids profeteerde ondertusschen dat hij een groot dichter worden zou. Nú, nadat zijn tweede bundel verschenen is, is Couperus als dichter dood. Dat was de tweede vergissing van den heer van Hall.

Eindelijk Marie Boddaert, in 1885. Na Pol de Mont en Couperus scheen *de Gids* behoefte te hebben aan een nieuwe poëtische verschijning. Na dien tijd staan er, om de andere aflevering, bladzijden vol verzen in van een dame, die stellig een heel lief vers maakt, maar beter verdiende dan door den heer van Hall te worden gedupeerd. Verzen, waarvan de schrijfster, op een gelukkigen zomerdag, met een sympathieke vriendin, kon hebben genoten naar hartelust, worden hier, door den heer van Hall als de nieuwste kunst van *de Gids* geëtaleerd, gewoon belachelijk.

Als de heer van Hall het er om gedaan had, zou ik het heel leelijk van hem vinden. Maar dat denk ik niet. Hij is in ernst geweest. Hij heeft gemeend dat hij een ontdekking gedaan had. Ik zie hem al zitten aan zijn schrijftafel: Nu zullen wij toch eens laten zien dat *de Gids* ook nog wel jonge talenten ontdekken kan. — Dit is de derde vergissing van dien goeden meneer van Hall geweest.

DE KRONIEKSCHRIJVER OVER ZOLA.

Over Zola heeft de heer van Hall niet veel anders geschreven, dan ieder burgerman, die Nana gelezen heeft, zegt tegen zich zelf. Zola is vies. Zola heeft geen idealen. Van een poging om het Naturalisme te begrijpen, zooals *wij* een paar maal beproefd hebben, vindt men in de kronieken geen spoor. Alleen onderging de kroniekschrijver zooveel van de moderne ideeën, dat hij de russische romans mooi vond en Daudet en Verga niet leelijk, precies als het publiek. Terwijl Huet, op het laatst van zijn leven, over l'Oeuvre verstandige dingen geschreven heeft, is de heer van Hall tot een soortgelijke verrichting, tot op heden toe, niet in staat geweest.

DE KRONIEKSCHRIJVER EN YNTEMA.

Let ik op den totaal-indruk, dien ik krijg van de Gids-kronieken, van hun toon, hun stijl, hun spel van bedoelingen er achter, dan merk ik een groote gelijkheid met de recensies van niemand anders dan Yntema, den ouden Redacteur van de Letteroefeningen.

De stijl van de kronieken lijkt op dien van de recensies in de Letteroefeningen voornamelijk daarin, dat ze geen van beide een stijl zijn. Hoogstens, kan men zeggen, een wawawawstijl; een stijl in een wollen deken. De kronieken van *de Gids* konden geschreven zijn door een theeketel zonder minder nadrukkelijk te zijn.

Net als achter de recensies van Yntema, voelt men er achter, niet een groote overtuiging, als een mensch, die in-eens-

uit, zegt wat hij meent dat waar is; — maar een massa kleine bedoelinkjes: boosheid, goedigheid, geraaktheid, belangzucht, lust om komplimenteus te zijn, jalousie en de hemel weet wat geknoei en gekonkel van kleine, benauwde plannetjes, die niets van doen hebben met de kunst.

Het gevolg daarvan was natuurlijk dat, net als die recensies van Yntema eerst wat luidruchtiger en pleizieriger werden door het foeteren tegen de Gidspartij, de Gidskronieken nooit zóo grappig-rumoerig en vermakelijk-gezellig geweest zijn als toen de kroniekschrijver gekweld ging worden door ons.

Een ander middel om de kronieken leesbaar te maken is van den kroniekschrijver zelf en erg Yntemaasch. Het was dit, dat hij van de romans van Zola en anderen, die hij met de deugdzaamste voornemens afkeurde, een nauwkeurig uittreksel maakte van den inhoud, heel aantrekkelijk voor de Gidslezers. Die uittreksels zijn soms het leesbaarste van een heele kroniek geweest.

DE GIDS EN DE SCHILDERKUNST.

Nog méér bewijzen dat *de Gids* aan het doodgaan is? Goed, nóg meer bewijzen. Nog twee.

In *de Gids* werd geschreven over Kunst. Letterkundige; maar ook over Schilderkunst. Nu moet men weten, dat er al verscheidene jaren geleden, een mooi artistiek leven was onder enkele schilders. De groote artisten, die eerst in de laatste jaren goed gaan geapprecieerd worden: Israëls, de Marissen, Mauve, hadden wonderlijk mooie dingen gemaakt, maar waar het publiek langs voorbijliep op de exposities. Israëls was beroemd geworden, omdat hij sujetten schilderde, maar niet om het gevoelde van zijn werk. Wezenlijk beroemd waren de celebriteiten, die voor het publiek schilderden. Als altijd bestonden die in twee soorten. De eenen, die niets te zeggen hadden, maar vormpjes teekenden en kleurtjes naast elkaar zetten, netjes en wetenschappelijk, zooals zij geleerd hadden uit boekjes of wijze monden, dat de meesters hadden gedaan. De anderen, die wèl wat te zeggen hadden, maar niets dan banaliteiten, spraakzaam met verf, zooals koffiehuis-

loopende burgers of kringetjes-spuwende baliekluivers het met woorden zijn; nooit verlegen om de kleur en het lijntje voor wat zij zeggen wilden, omdat wat zij zeiden nooit iets nieuws was.

Maar stil als in een hoekje en naamloos, werkten menschen, die veel wilden zeggen. Veel, d. w. z. iets belangrijks. Iets, dat ze zelf héél lief hadden. Iets, om wat precies te zeggen, ze desnoods àl de theorietjes van wijze mannen kop-neer ondersteboven zouden zetten in hun waschhok. Iets, zoo weinig banaal, dat ze 't niet zeggen kónden of ze moesten een heelen tijd lang erg verlegen zoeken naar *de* kleur en *den* toon, die voor hun gevoel goed was.

Hun spreken over kunst was natuurlijk heelemaal anders dan dat van de niets-zeggers en gemeen-plaatsers. Zij hadden geen respect voor de wijsheid van den man met theoretische kleurtjes. Ze vonden niets aardigs in de vaardigheid van zijn buurman, die zoo banaal was. Zij konden zich alleen begrijpen dat iemand iets heel belangrijks, heelemaal in zichzelf, buiten alle schilders-vaardigheid om, heel erg voelde en het schilderde zoo precies als hij kon.

Men schildert — dachten zij — om geen ándere reden, dan omdat men, òf in de natuur, òf in zijn verbeelding, iets ziet zóo mooi, zóo belangrijk, zóo bizonder, dat men lust krijgt om het te schilderen.

Nu, terwijl dat: Men schildert, etc. nog alleen onder schilders, maar niet voor het publiek of in tijdschriften besproken werd, heeft de Gids-redactie het geluk gehad een opstel te kunnen plaatsen, waarin een schilder zelf, de heer F. P. ter Meulen, wèl verward en met oude termen, maar toch duidelijk verstaanbaar, die nieuwe idees had verklaard. Dat opstel verscheen in *de Gids* in 1874.

En, toen al, was *de Gids* zóo oud, zóo weinig ernstig, zóo absoluut niet in staat tot gidsen, dat hij niet eens schijnt te hebben begrepen dat er iets nieuws en zeldzaams op zijn bladzijden gebeurde, en hij zich daarna gehouden heeft alsof er geen kunst in Holland bestond.

Ja, nog erger. Vijf jaar daarna, in 1879, schreef de heer ter Meulen een tweede stuk voor *de Gids*. Weer besprak hij dezelfde meeningen. Weer, en nu tot dit oogenblik, nu, terwijl de oudere kunstenaars door jongere gewaardeerd worden, en gezonde idees over kunst tot in de dagbladen besproken zijn, heeft de oude Gids zich gehouden alsof er kunst noch nieuwere kunstkritiek in Nederland bestaat.

HET FEESTNUMMER.

Dat was mijn eerste slotbewijs. Nu het tweede.

Het is bekend dat *de Gids*, op het eind van '86, vijftig jaar oud geweest is. De Redactie besloot dat feest te vieren en deed het in het nummer van December.

Als men nu een vreemdeling gezegd had: het oudste en eerste tijdschrift van dit land zal feestvieren, omdat het vijftig jaar is, — wat zou hij dan verwacht hebben? Hij zou verwacht hebben te zien een boekdeel, waarin de beste mannen van het land van Vondel al den geest, de wetenschap, den hartstocht van een heele periode hadden bij elkaar geboekt. Als men hem gezegd had dat er geen groote mannen zijn in dit land, dan zou hij hebben geantwoord: Nu ja, maar dat boek zal toch een daad zijn: als een mooie toast aan een vervelende tafel.

En hij zou niet te veel hebben gevraagd, die vreemdeling. Want al was *de Gids* als een kaars die uitging, dan moest hij toen toch opflikkeren tot vlam.

Dit nu is niet gebeurd. Integendeel. Het samenstellen van dit feestnummer was een daad van machteloosheid en van berusten in machteloosheid. De redactie, die zelf niets doen kon, heeft haar ouden vrienden om wat oude herinneringen verzocht.

Een paar van de oudste redacteuren, een paar van de vroegere redacteuren, een oud vriend: Professor Donders, een oude vriendin: Mevrouw Bosboom, hebben opgeschreven voor den jubilaris, ieder wat hij wist van den ouden tijd. Het is of de veteranen, voor dat zij doodgingen, nog even bij mekaar

wilden komen, om met zachte stem en stille gebaren, glimlachend elkaar te herinneren aan de mooie dagen van voorheen. De namen van Potgieter, Bakhuizen, Beets, Voorhelm Schneevoogt, Gerrit de Clercq hoort men fluisteren. Het is of er een geloop van doffe stappen en glijdende bewegingen heen en weer gaat door de bladzijden.

Voor die ouderen, die schreven over hun vrienden, moet men sympathie voelen. Zij hebben eerlijk en met liefde geschreven van menschen, die veel gewild hebben. Zoo bij elkaar zijn ze een deftig, venerabel gezelschap. Zij zijn de verstandige vaders van de bekrompen kinderen, uit het themaboekje. Ook is er iets vreeselijk weemoedigs in, dat Mevrouw Bosboom, nog voor zij haar aandeel afhad, is doodgegaan. Men voelt zich geneigd een goed afscheid te nemen van de stervende grijsaards.

Och, als die ouderen nóg de redactie waren, dan zou het vergeeflijk zijn dat zij niets gaven dan herinnering. Maar zij zijn niet meer zelf de redactie: de redactie heeft hun om hun herinnering verzócht.

Voor wie dit bedenkt wordt het feestnummer zoo treurig en belachelijk mogelijk. Een redactie, die het feest wil vieren van haar vijftigjarig tijdschrift, en op dat feest de gelegenheid heeft te toonen, dat zij niet, zooals beweerd wordt, volslagen machteloos is, — die redactie bluft met wat beteren dan zij weten te vertellen van nóg beteren, zij bluft met de doode voorgangers, van voorgangers, die ook bijna doodgaan. O, wat kinderachtig belachelijk! O, wat een impotentie!

Maar hebben zij dan zelf n i e t s gedaan, die jongere redacteuren? Welzeker hebben ze. Ze hebben met hun allen twee stukken geschreven, maar willen niet weten dat ze 't gedaan hebben.

Op den Familiedag, door Van Oudenaerde. De stijl van de Toekomst-Muziek valt van de bladzijden. Uit de Geschiedenis van de Gids, door .... Nu ja, door den kroniekschrijver.

Een karakteristiek daarvan?

Op den Familiedag: De groote namen van Potgieter, Huët, Donders, gaan over de tongen van een troepje ijdele, pieterige, kwaadsprekende, praatjesmakende, quasi-edelaardige familieleden op een verjaarpartij. Hoe groote vaderlanders bebabbeld worden in de huishouding. Napoleon op een centskleurendruk.

Uit de Geschiedenis van *de Gids:* Dit is of de dienstboden in de keuken van *de Gids* elkaar óók eens vertellen van den tijd toen *de Gids* werd opgericht. Bovendien is het onleesbaar.

DIVERSE OORDEELEN OVER DE GIDS.

Door dat feestnummer heeft de Gidsredactie zelf eindelijk haar machteloosheid voor ieder openbaar gemaakt. Niet, als in 1878, schrijft Huët er een artikel over voor enkelen, maar in dag- en weekblad, door leek en letterkundige, is die machteloosheid geconstateerd voor 't publiek.

In *De Amsterdammer*, weekblad van 5 December 1886, schrijft Prof. Alberdingk Thijm: »Men zal nu bij den vijftigsten verjaardag eens gaan nadenken, wat er misschien nog te doen is, om het organisme van het tijdschrift te verheffen."

Dat organisme heeft dus »verheffing" noodig. Dat »misschien" beduidt dat de kans op verheffing twijfelachtig is. Uitstekend.

In het weekblad *De Amsterdammer* van 12 December 1886 wordt *de Gids*, in een hoofdartikel, gewaarschuwd tegen »onbevoegden" onder »medewerkers of redacteuren," »*de Gids* heeft ook een reputatie te verliezen."

Er schijnt dus vrees te zijn voor het verliezen van die reputatie.

En *Het Nieuws van den Dag*, het meest gelezen dagblad van Nederland, dat anders niet héel radikaal is, heeft het volgende: »is 't niet de roeping van een tijdschrift, dat een Gids op de baan van letterkunde en goeden smaak wil blijven, zijn horizont uit te breiden?"

Het Nieuws, dat *de Gids* inviteert zijn horizont uit te breiden. Hoort ge 't wel?

En verder: »De jongere leden, of liever de geheele jonge redactie liet de ouderen aan het woord. Zij legde harerzijds slechts de belofte af de voetstappen der vaderen te zullen drukken en »zelf de hand aan het werk te slaan." Zij zeggen: »Wij gevoelen ons niet onmisbaar, maar wij hebben nog levenslust genoeg, wij stellen nog genoeg belang in de grootere en kleinere vragen, welke zich telkens weer voordoen op het veld van letteren, van kunst en van wetenschap, om met opgewektheid voort te werken aan de taak, welke het prospectus van 1836 omschreef, en die wij nog altijd als de taak van *de Gids* beschouwen: het schoone huldigend waar hij het vindt, onafgebroken te waken voor de eer onzer letterkunde."

»Dat »genoeg" tot tweemaal herhaald, klinkt zeker nog al ouderwetsch, en dat vasthouden aan een programma van 1836 zou aanleiding kunnen geven tot onvriendelijke vragen en bedenkingen."

Als ge 't maar inziet, *Nieuws!* Ik heb niet onvriendelijk willen wezen; maar vragen en bedenkingen had ik in overvloed.

Het heele land weet nu dat *de Gids* aan het doodgaan is. Huët heeft het gezegd. Thijm heeft het gezegd. Het weekblad heeft het gezegd. *Het Nieuws* heeft het gezegd. En ik zeg het, voor ieder wie het hooren wil: *De Gids gaat dood.*

DE HEER THIJM EN DE GIDS.

Dat doodgaan kan kort of lang duren. Maar iedereen weet nu, dat zoolang *de Gids* bestaan blijft, hij bestaat om geen ándere redenen, dan 1°. het eigenbelang van de uitgevers; 2°. de eigenliefde van de redacteuren; 3°. de goedgeloovigheid van de abonnés.

Als het lichaam van een oud man, die leeft uit gewoonte, uit natuurlijke traagheid, uit instinctmatigen afkeer van de verandering van het dood gaan, — zoo zal *de Gids* zich een tijd

lang voortslepen, zonder het spreken van een geestig woord of het schrijven van iets hartstochtelijks. Zoo zeggen de fata.

Als men dat weet is het grappig te lezen hoe de heer Thijm *de Gids* aanzet tot »kruising van zwaarden" met óns. Dit is een vergeefsche bede: *de Gids* hoort ze nauwelijks: de ouderdom maakt hem hardhoorend. Als hij spreekt van »de hand aan 't werk slaan" vérspreekt hij zich: zijn actiefste bezigheid is »waken." Hij klaagt steen en been over de literatuur, alsof hij zich doodzwoegt. Maar als wij komen en zeggen: »Oudje, we zullen je een handje helpen," dan zegt hij: »wat kom júllie hier doen, wijsneuzen? Denk je dat ik het alleen niet af kan?" Kruising van zwaarden! Van intellektueele zwaarden? kom, kom, de heer Thijm meent het niet. Hij denkt dat *de Gids* zoo goed als hij zelf is, maar dat is niet zoo. Zal de heer van Hall vernuftig zijn? Zal de heer Boissevain den geest krijgen? De toernooipaarden van *de Gids* staan op stal en hebben stijve beenen. Wie zal ze rijden? Het moet een plagerij zijn geweest van den heer Thijm. Een wreede plagerij. Hu peerd, je bént nog zoo oud niet. Ach God, het beest kan niet meer staan, zoo stram is het.

In ernst. Weet de heer Thijm wel wat tot nu toe de zwaardslagen van *de Gids* geweest zijn? Twee sonnetten met heel dikwijls het woord droom er in; nog al flauw zoo. Een vergelijking tusschen ons en de décadents in Frankrijk. Nog al onjuist ja. En een wensch dat men ons gauw zou doodlachen. Le ridicule tue. Bar hè?

Le ridicule tue, ha ha! *De Gids* zegt: le ridicule tue. De Belachelijke roept Het Belachelijke. Als *de Gids* zegt: le ridicule tue, dan moet ik denken aan het jongetje, dat dreigt zijn broertje te roepen, dat net zoo groot als hij zelf is. Allons donc.

ONZE ONBESCHAAMDHEID.

Wij houden niet van »le ridicule." Wij willen *de Gids* niet doodmaken. Wij wenschen den heeren van *de Gids* de beste burgerlijke betrekkingen toe en een rustigen ouderdom.

Maar ze moeten ons met rust laten. Geen kruising van zwaarden. Wij heuben daar geen tijd voor. Wij hebben nu eenmaal de onbeschaamdheid gehad de Nieuwe Gids te gaan oprichten. En nu zijn wij niet voor niets net zoo onbeschaamd geweest als de jeugdige koopman Potgieter en de jonge student Bakhuizen. De Gidsheeren zullen die voorgangers opvolgen, zeggen ze. Afblijven, heeren. Dát zullen wij doen. Waarachtig zullen we.

WAT WIJ DOEN ZULLEN.

Wát zullen wij doen?

Wat wij den meesten Hollandschen schrijvers verwijten niet gedaan te hebben. Gij hebt, zeggen we, twee verkeerde dingen gedaan. Ten eerste zijt ge altijd weer gaan schrijven zonder dat ge veel voelde voor wat ge schrijven gingt. Ten tweede is, wat ge geschreven hebt, voor het grootste gedeelte rhetorisch, d. w. z. dom.

Dat sints de 17e eeuw bijna geen poëet geheel ontsnapt is aan de rhetorica, dat is geen verontschuldiging. Milton, die in een heel beroerden rhetorischen tijd leefde, heeft een heele boel niet-rhetorica geschreven, alleen omdat hij met zijn groote, verstandige gevoel het gewoon vervloekte dom te doen. Het schrijven van rhetorica blijkt daarenboven ook hierdoor een leelijke gewoonte, een ingeroeste inertie geweest te zijn, verkankerd met het begrip »verzenschrijven", — dat midden in de 18de eeuw, hier in Nederland, het p r o z a van Wolff en Deken er op en top vrij van is geweest.

Bovendien heeft, in déze eeuw, Wordsworth, alleen omdat hij dingen voelde die hij graag precies zeggen wou, niet alleen on-rhetorische verzen geschreven, maar hij heeft ook in heel nuchter, verstaanbaar proza, de menschen geraden niet langer zoo dom te zijn. Sints dien tijd is er geen excuus voor een rhetoricus.

Wij nu zijn heel stellig van plan niets te schrijven, dan wát we heel erg voelen, en dat precies, d. w. z. verstandig. Ons gevoel kunnen we toonen, noch betheoretiseeren. Maar

als men een formule wil, onze formule, die wij geldig houden voor iedere gevoels u i t i n g, neem dan déze: w ij w i l l e n h e t g e z o n d v e r s t a n d i n d e k u n s t.

ONZE KRITIEK.

Wij, die dit tijdschrift hebben opgericht, zijn menschen, die verzen schrijven, en proza-opstellen, en kritieken over literatuur. De verzen en proza-opstellen zijn de dingen, die wij te zeggen hebben; de kritieken zijn de dingen, die wij te zeggen hebben op het werk van anderen.

Als wij het gezond verstand in de kunst als eisch stellen voor onszelven, dan eischen wij natuurlijk hetzelfde van anderen. Voor wie onverstandig schrijft is ons oordeel: ga, en leer schrijven! Tenzij wij ons het genoegen veroorloven den draak te steken met zijn geschrijf. Alleen voor wie verstandig schrijft maken wij duidelijk wat wij voelen voor en denken óver zijn werk.

Methode van kritiek hebben we niet. Soms zullen we enkel den indruk weergeven, dien een werk op ons maakte. Dán vergelijken wij het ééne werk met het andere. Dán weer zoeken wij den schrijver te kennen uit het geschrevene, òf ook de groote bewegingen van een tijdvak te volgen in een boek.

Alléen zullen wij dat doen, hoe en over wien wij ook schrijven, zonder bijbedoelingen en achterafjes, die niets van doen hebben met de kunst.

WIJ EN HET NATURALISME.

Wij schrijven de literatuur van ons tijdschrift niet alleen. In de afleveringen, die tot nu toe verschenen zijn, staan een aantal schetsjes, van de soort, die men is overeen gekomen de naturalistische te noemen. Wij z ij n geen naturalisten. Maar wij plaatsen het werk van schrijvers, die naturalisten worden genoemd.

Waaróm?

Eenvoudig omdat het ons niet schelen kan of iemand zich naturalist noemt of wat anders; mits het blijkt *dat hij wat*

te zeggen heeft en het verstandig zegt. Als er morgen iemand komt met een hyper-symbolisme, en hij voelt wat hij schrijft en schrijft verstandig, dan is hij onze man.

WIJ EN DE SCHILDERKUNST.

Wij, die geen schilders zijn, plaatsen ook in ons Tijdschrift kritieken over schilderkunst. Ook daarover is ons oordeel eenvoudig.

Wat wij beweren, dat de dichter doen moet met woorden: zuiver voelen en nauwkeurig uitdrukken; dat, zeggen we, moet de schilder doen met verf.

En nu is het een merkwaardige gelijkheid van twee artistieke bewegingen, dat vóor en gelijk met de letterkundige hervorming, een soortgelijke hervorming in de schilderkunst gebeurd is en gebeurt. Er zijn schilders-zelf — ik noemde er vroeger al — die voor hun kunst hetzelfde bedoelen wat wij willen voor de onze. Juist, als wij onder de rhetorische dichters, hebben zij hun vijanden onder de oude academische schilders; juist als wij in de kritici van de kranten.

Wij voeren in hetzelfde tijdschrift een soortgelijken strijd voor onze kunst.

SLOTWOORD.

Ik heb alles gezegd wat ik te zeggen had. Niet omdat ik het pleizierig vond. Maar omdat ik dacht dat het moest. Of wij al verzen schrijven en opstellen maken, dat geeft niets, zoolang er voor de hersens van de menschen staketsels staan van verkeerde meeningen over den ouden Gids en over ons. Die staketsels moesten weg. De menschen moesten zien.

Maar nu ik dit geschreven heb schreef ik zoo'n opstel liever niet meer. De Gids van tegenwoordig is mij niet zoo aangenaam als de tijd toen de Gids opgericht werd. Ook zou ik de pen, die ik gebruikt heb om dit te schrijven, liever gebruiken om dingen te maken, mooi en genotrijk, voor de menschen, die ik weet dat het beste wenschen voor mijn vrienden en mij.

EEN REISINDRUK.

DOOR

JAC. VAN LOOIJ.

Op de Plaza Santa Maria, over den besneeuwden grond kwam langzaam een donkere stoet opzetten, van beneden uit een lager gedeelte der stad. Voorop liepen zes jongens, gestoken in kerkgewaad; een rood kleed van een goor rood, bezaaid met kaarsvet-vlekken, meêgebracht uit vroegere processies, viel hen tot op de knieëen en liet de oude broek met afgetrapte randen slordig fladderen boven grove, stevig gevormde rijgschoenen of laag schoeisel met blauw omboordsel der afgezakte kousen. Over het roode pak droegen ze een wit, met veel blauwsel gewasschen koorhemd, dat bijna zonder mouwen met kneukelige plooien nêerhing. Dan volgden vier andere kleine jongens, in hun gewone kleeding, die een lijk-kistje droegen, klein als een poppendoos, wit geverfd, met roode en groene bloempjes geschilderd op het deksel; aan wederzijden der dragers liepen andere jongens, eveneens in hun dagelijksch gewaad, die een waskaars in de verkleumde hand hielden, dikke, gele stukken waskaars, met zwarte, uitgebluschte pitten. En enkele kaarsen waren in het midden gebroken. Allen waren bloothoofds, hadden koude, paarsche gezichten, met natte, druipende neuzen en roode vlekken op

de dikke wangbeenderen. De voorste der zes kerkknapen hield met de beide handen den stok van een kruis tegen de buik geklemd, waaraan van boven een kleine zwarte banier bengelde aan een dwarsstok. En van tijd tot tijd schreeuwden ze allen zes een paar woorden latijn, met groote wijdopgesperde monden, waaruit hun adem opsteeg als een kringelend wit wolkje van rook; achter hen volgde een groep mannen, twee aan twee voortgaand achter het lijkje, gebogen met de petten in de oogen gedrukt; kin en mond waren weggestopt in donkere mantels, die met een diepe donkere plooi onder het ovaal van den kop over de schouder was omgeslagen, hen vervolgens laag langs de beenen neêrhing met overdwarsche plooien, hun het voorkomen gevend van roovers uit een operette.

Tegenover de kathedraal schoof de stoet tusschen twee donkere huizen een weg in, die met een breede trap op ging verder naar boven. Van beneden de plaats kon men den stoet zien klimmen, zich donker als een massa afteekenend tegen de sneeuw, met de roode jongens voorop en de zwarte banier schommelend boven de hoofden der mannen, die bedaard opklommen, telkens een trede der trap meer achter zich latend, als een donkere lijn, getrokken in de sneeuw. Om hen zag men brokken der stad, zware donkere huizen met breede witte vlakken beplekt of gesneden door schuine lijnen sneeuw op de voorelkaàr schuivende daken.

Boven gekomen, sloeg de stoet een hoek om, gaande naar het einde der stad; ze schoof verder langs een eenzame huizenrij, grauwe, donkere huizen, dicht aaneengesloten, met verweerde, groene of rood gekleurde deuren. Op het midden der rij, aan een der ingangen zag men twee doodkistjes, die overelkander tegen de deurposten waren gespijkerd, kistjes voor kinderen, geverfd met een grof blauw; en dwars boven de deur liep een lang bord, waarop eveneens een lijkkist was afgebeeld, daarop geschilderd door een benauwde hand, als een vlek dood zwart, gedrongen in éen onbeholpen kinderlijken omtrek; en de met geel aangeduide schroeven en handvatsels verrieden de inspanning des zorgvuldigen werkmans, terwijl

aan de vier punten van het bord overhoeksch zwarte woorden geschreven waren, die het bedrijf en den naam des bewoners lezen lieten. Met een lichte kromming liep de weg vervolgens langs de huizen over in een laan, die aan weerszijden beplant was met jonge boomen.

Toen was de begrafenis buiten, geheel in de sneeuw.

De lucht was fijn en grijs. Door den witten weg, langs een zwaar wagenspoor, met harde bevroren kanten, ging de trein voort, aaneengesloten, stil en eenvoudig; van tijd tot tijd kwam het schreeuwen der roode jongens, dan was alles weêr stil, en hoorde men alleen het geluid der stappen, zacht kloppend op de sneeuw.

Om hen lag de ruimte in een blanke rust. De boomen langs hen kwamen spichtig uit den witten grond; hun dunne stammen waren in de lengte bestreept met een laag sneeuw, die zich met dikke ringen heenboog om de ronding der schors, daartegen aangezweept door den wind, aanwijzend de richting der sneeuwvlaag. En de sneeuw had elk takje gemerkt met een laagje witte vlokken, en de vorst had die daar vastgehouden, aan de boomen het aanzien gevend van fijne witte fossielen, die in de koude versteening hun spartelende vormen hadden bewaard. Aan de eene zijde verlengde zich de weg onder de sneeuwdekken welvend naar omhoog, in breede, blonde golvingen, waardoor hier en daar in de hoogte rosachtige muurtjes donkere zigzaglijnen trokken, die de richting aanwezen van wegjes, verloren geraakt onder de sneeuw. En in dat groote bleeke veld dwaalden hèr en dèr voetstappen van menschen, die omhoog waren gegaan, dwars door het veld, de witheid borend en storend met een vlek donker, of er kwamen soms doode, dorre grasprieten naar boven als borstels, als dikke haren rijzend uit de donzige, blanke vlakte.

Aan de andere zijde daalde het veld omlaag, langzaam in breede statige helling, om uitzicht te geven in een witte oneindigheid. Boven den zoom der glooiing kwamen de toppen van fijne boompjes, staande langs een laan, welke men nauw zag, die met het ijle gewriemel van hun geraamten het kleur-

looze veld omboorden als met een rag, zooals een fijne witte kant dat doet aan het witte doodskleed van een rijk overledene. In een bleek lila maakten zij zich los uit de sneeuw, blank en blond en teêr, rustig en zacht, als kalme, pijnloos gestorvene kinderen. Terwijl daarachter in de wijde ruimte verstrooid hier en daar, dicht bij of vèr, een enkele zomerwoning omhoog rees met besneeuwde daken, die haar harde, kleurige, stijve murenmassa's schril en rauw werpen kwam tusschen de smettelooze tonen van den winter.

Naar voren, in de richting van den steeds voottrekkenden stoet, boven de grens der wijdweg blauwende vlakte, glimmerde van onder de effen grijze lucht een dofgele waterige streep licht, die tusschen de boomen doorspartelen kwam, de takken naar het einde saam en ineenloopen deed in een krachtig gamma van grijs en blauw tot purper.

Maar toen de begrafenis gekomen was aan een groote, met muren omheinde ruimte, even bezijden den weg, verbrokkelde de orde. Een trap kwam, in het midden der geel gepleisterde muur, leidend naar een kolonnade. En de stoet klom op als een bende die haast heeft. Boven de hoofden der dooreendringende mannen en jongens zag men door de zuilen heen een andere trap, hooger dan de eerste, die op haar beurt leidde naar een plat waar een kapel rees, een hard geel gebouw met namaak van romaansche bogen onder een groot rond stralenraam en versierselen van dezelfde soort. Onder de bogen wandelde een in 't zwart gekleede priester die zonder opzien las in een gebedenboek, het boek voor zich uit, de armen scherp in 't gewricht gebogen tegen het lichaam aangedrukt. Hij kwam en ging, herhaaldelijk en herhaaldelijk.

Het zwarte vaandel was tegen den wand gezet. Vier der roode jongens hadden het kistje tusschen zich genomen en een der mannen een krans van gemaakte bloemen van een tafeltje bij den ingang, en die betaald, het geld uit zijn vestjeszak nemend. Toen waren allen een hoek omgedraaid, langs een muur geschoven, gaande langs ondergesneeuwde perken, die in hun midden kruizen geprikt hielden, zwarte, van ijzer

geslagen kruizen, met vergulde punten en stralen.

En eer men recht zag hoe, lag het kleine witte kistje in een even kleine, donkere groeve en een man, met een houweel in de hand, was heengestapt over de holte, het overspannend met de beide beenen. Hij gaf een hak in den grond, vervolgens de steel van het werktuig aan den man die de krans betaald had. Het stuk aarde viel op het kistje met een zacht, week geluid onder het geruisch dat de in hun mantels gehulde mannen maakten, die al op en neer drentelend op den grond stampten met hun schoenen. Toen zeiden velen van hen tegelijk: »Vaya, vaya!" (Ga meê, ga meê!) De koorzangers waren al weggegaan, de krans medenemend; en in een oogwenk was het kerkhof ledig, eenzaam in den pronk van zijn vele sierlijke monumentjes met latijnsche opschriften, prijkend tusschen denneboompjes, belast en bevlekt met dikke brokken sneeuw. De graver hakte voort, stukken molmige aarde, sneeuw en wortels werpend in het kuiltje. En onder zijn hakken werd de grond zwart rondom hem, zwart als het kleed van den in de hoogte prevelenden priester, en het grafje vol, donker gemerkt in de sneeuw, die overal lag, bleek hard, koud ,en dood.

BURGOS, 10 Jan.

ONZE OOST.

DE NIEUWE VOORWAARDEN VOOR DE INDISCHE PAKKETVAART.

DOOR

G. BUITENDIJK.

De indische regeering heeft meer en beter gedaan dan men in billijkheid van haar kon verlangen. Terwijl hier in Nederland de beweging tegen de Nederlandsch-indische stoomvaart-maatschappij in vollen gang was, had zij hare meening omtrent alle kwestiën die ons bezig hielden reeds geuit. In den loop der maand December bereikten ons de »Voorwaarden van aanbesteding voor het onderhouden van geregelde stoomvaartdiensten in den indischen archipel gedurende de jaren 1891 t/m 1905" 1).

De zoo teedere gevoelens der vaderlanders heeft zij ontzien door een bepaling welke, ten minste voor den vorm, het nationaal karakter der pakketvaart verzekert.

Men zal het van de aanbiedingen zelve doen afhangen wat er van de indische pakketvaart wordt. De aanbesteding toch zal zijn *vierderlei*, en wel:

1°. *perceelsgewijs*, *zonder toekenning* van eenig recht op het vervoeren van gouvernements-passagiers, goederen en gelden;

---

1) Ze vormen een vrij lijvig boekdeel dat tegen den prijs van één gulden verkrijgbaar is gesteld bij Mart. Nyhoff, den Haag.

2°. *en bloc, zonder toekenning* van eenig recht op het vervoeren van gouvernements-passagiers, enz.;
3°. *perceelsgewijs, met toekenning* van een uitsluitend recht op het overvoeren van gouvernements-passagiers, enz. op de kontraktuëele lijnen; en
4°. *en bloc, met toekenning* van een uitsluitend recht op het overvoeren van gouvernements-passagiers, enz. op de kontraktueele lijnen.

Een enkel woord vooraf over de voor- en nadeelen van ieder dezer methoden.

Bij die onder de nummers 1 en 2 genoemd wordt het geval ondersteld dat geenerlei recht op het vervoeren van gouvernements-passagiers, enz. wordt verleend. De regeering zal dan kontrakteeren voor het vervoer van brieven en postpakketten — meer niet. De schepen kunnen dan kleiner zijn; ze behoeven alleen ingericht te wezen om behoorlijk te kunnen vervoeren minstens 48 passagiers en een hoeveelheid goederen van 15 last of 30 ton. Worden op deze bootjes gouvernements-passagiers enz. vervoerd, dan geschiedt zulks op door den aannemer voor het partikulier vervoer vast te stellen tarieven.

Zeer zeker is dergelijke regeling het meest in het algemeen belang en we behoeven ons niet warm te maken of, als deze tot stand komt, het brieven-vervoer in handen zal zijn van één maatschappij of van verschillende kleinere. Het grootste gedeelte van het vervoer in den indischen archipel, misschien wel 95 percent van het geheel, wordt op die wijs overgelaten aan de vrije konkurrentie en men komt zóó *geheel in den normalen toestand.* — Het brieven-vervoer, alsdan niet vermengd met het monopolie van dat der gouvernements-passagiers enz. zal echter den lande geen kleinigheid kosten De vraag is of men daarvoor niet zal terugdeinzen: of de indische regeering die opoffering zal overhebben voor den indischen handel. — Overigens is het duidelijk dat slechts in schijn die opoffering van haar zou worden gevraagd. Wat toch de regeering aan den eenen kant zou verliezen

wint zij ongetwijfeld dubbel terug, doordien zij voor alles wat zij te vervoeren heeft, — als de konkurrentie geheel vrij kan werken, — voor het vervolg veel minder te betalen zou hebben.

Wordt de onder No. 3 genoemde methode gevolgd, dan komt men in den toestand als door mij in de vorige aflevering van dit tijdschrift werd geschetst. Het monopolie der bestaande maatschappij loopt dan gevaar te worden verbroken en het zal van de energie der nederlandsche kooplieden afhangen of zij een gedeelte of het geheel van het vervoer in den indischen archipel in handen krijgen.

Besluit de regeering het onderhouden van geregelde stoomvaart-diensten en bloc te gunnen aan één aannemer of één maatschappij, aan welke dan tegelijk het monopolie wordt verleend van het vervoer van al wat het gouvernement te verzenden heeft, dan blijft men, in groote trekken, in den toestand van vroeger.

Echter niet geheel. De nieuwe regeling biedt belangrijke verschillen met de vroegere van 6 Januari 1874 aan en het komt niet overbodig voor deze hier nog in het licht te stellen.

Het aantal der stoomvaartlijnen is vermeerderd; sommige dezer zijn langer geworden en het aantal verplichte aanlegplaatsen is bij alle zonder uitzondering toegenomen. In welke mate zulks het geval is, kan blijken uit het hieronder volgend overzicht, waarin de lijnen volgens het kontrakt voor 1875 t. e. m. 90 en die volgens de voorwaarden van 1891 t. e. m. 1905 naast elkaar zijn geplaatst 1).

---

1) Een détail-vergelijking tusschen den toestand van het oogenblik en die volgens »de voorwaarden" wordt overbodig geacht. De regeerings-almanak voor 1886 vermeldt een tweetal lijnen welke na 1890 zullen vervallen; die van Batavia naar Atjeh en Poelau Bras langs de Oostkust van Sumatra en die van Palembang naar Djambi, welke echter zijn opgenomen in de nieuwe lijnen Nos. 4 en 5. Geheel nieuw is de route welke onder No. 15 is vermeld, die van Ternate naar de Humboldts-baai.

OUD KONTRAKT; artikel 2.				NIEUWE VOORWAARDEN; artikel 1.			
Nummer.	STOOMVAART-LIJNEN.	Totaal aantal malen per jaar dat er gelegenheid is tot laden en lossen.	Totaal aantal zeemijlen per jaar afgelegd.	Nummer.	STOOMVAART-LIJNEN.	Totaal aantal malen per jaar dat er gelegenheid is tot laden en lossen.	Totaal aantal zeemijlen per jaar af te leggen.
2	*Viermaal 's maands.* Van Batavia naar Soerabaja en terug en tusschenliggende plaatsen	192	10.080	8	*Eenmaal 's weeks.* Van Tandjoeng Priok naar Soerabaja en terug en tusschenliggende plaatsen	364	11.570
5	*Tweemaal 's maands.* V. Batavia n. Padang en t. en t. p.	132	7.193	1	*Eenmaal in de 14 dagen.* V. T. Priok n. Edi langs Sumatra's Westkust en t. en t. p. . .	364	18.356
1	V. Batavia n. Singapoera en t. en t. p. . .	144	6.600	3	V. T. Priok n. Singapoera en t. en t. p.	156	7.072
11	*Eenmaal 's maands.* V. Riouw n. Langkat langs Sumatra's Oostkust en t. en t. p. . .	144	3.582	4	*Eenmaal in de 14 dagen.* V. Riouw n. Edi langs Sumatra's Oostkust en t. en t. p. . .	364	9.412
10	*Eenmaal 's maands.* V. Padang n. Goenoeng Sitoli of Siboga en t. en t. p.	144	2.088	2	*Eenmaal 's maands.* V. Padang n. Olehleh en t. en t. p. . . .	336	4.560
7	V. Batavia n. Palembang en t. en t. p. . .	48	2.172	5	V. T. Priok n. Djambi en t. en t. p.	120	3.816
4	V. Batavia n. Singkawang en t. en t. p.	60	2.940	6	V. T. Priok n. Singkawang en t. en t. p.	72	4.464
8	V. Batavia n. Tjilatjap en ééns in de 2 md. naar Patjitan en t. en t. p.	60	3.024	7	V T. Priok n. Patjitan en t. en t. p. . . .	72	3.120
6	V. Soerabaja n. Bandjermasin en t. en t. p.	48	1.752	9	V. Soerabaja n. Samarinda en t. en t. p.	96	4.632
9	V. Soerabaja n. Boeleleng en t. en t. p.	120	1.284	10	V. Soerabaja n. Boeleleng en Banjoewangi en t. en t. p.	144	1.944
3	V. Soerabaja over Makasar n. Banda en t. en t. p. (langs de kleine Soenda-eiln., Molukken en de Westkust van Celebes).	132	10.068	11	V. Soerabaja over Makasar n. Banda en t. en t. p. (door de Molukken en langs de Westkust van Celebes).	180	10.704
				12	V. Makasar n. Kendari en t. en t. p. (langs de Zuidoost-kust van Celebes)	192	5.592
				13	V. Makasar n. Alor en Atapoepoe en t. en t. p.	156	4.980

OUD KONTRAKT; artikel 2.				NIEUWE VOORWAARDEN; artikel 1.			
Nummer.	STOOMVAART-LIJNEN.	Totaal aantal malen per jaar dat er gelegenheid is tot laden en lossen.	Totaal aantal zeemijlen per jaar af te leggen.	Nummer.	STOOMVAART-LIJNEN.	Totaal aantal malen per jaar dat er gelegenheid is tot laden en lossen.	Totaal aantal zeemijlen per jaar afgelegd.
					Eenmaal in de 3 maanden.		
				14	Amboina, Banda, Gisser, Doellah, Dobo, Larat, Sjerra, Tepa, Batoe-merah, Letti, Kisser, Ilwaki, Banda, Amboina	52	1.624
				15	V. Ternate n. de Humboldtsbaai en t. en t. p.	72	2.884
11		1.224	50.783	15		2.740	94.730

Er is overigens, voor zooveel zulks mogelijk was, gezorgd dat de zaak in nederlandsche handen zal komen (art. 20). De vaartuigen moeten de nederlandsche vlag voeren; eene bepaling die ook in het oude kontrakt is opgenomen. Geheel nieuw zijn de volgende eischen. De aannemer en zijne borgen moeten zijn Nederlanders of nederlandsche dan wel nederlandsch-indische maatschappijen. Eene maatschappij moet, om als aannemer te kunnen worden toegelaten of gehandhaafd, haar hoofdbestuur in Nederland of Nederlandsch-indië gevestigd hebben, terwijl de direktie voor minstens twee derde gedeelte uit Nederlanders moet bestaan. Behalve in buitengewone gevallen, ter beoordeeling van den gouverneur-generaal, moeten de gezagvoerders, stuurlieden en machinisten Nederlanders zijn 1).

1) Artikel 37 eischt van deze allen bij de wet vastgestelde of nader vast te stellen diploma's. Vraag: welke diploma's zal men van de nederlandsche machinisten vorderen? De machinisten-school te Amsterdam levert alleen leerlingen af. Er bestaat, voor zoo ver ik weet, geen enkel lichaam in Nederland dat de bevoegdheid heeft aan machinisten bewijzen van bekwaamheid uit te reiken.

Dat de voorzorgen om het nationaal karakter der pakketvaart te verzekeren geen doel kunnen treffen is reeds vroeger aangegeven. Dat zij de toetreding van buitenlandsch geld onnoodig bemoeielijken en dientengevolge hoog te waardeeren hulp duurder maken is overigens duidelijk. Van meer doorzicht zou het getuigen, wanneer het kapitaal werd gelokt naar streken, die, pas in ontwikkeling gekomen, daaraan zoo deerlijk gebrek hebben.

Een ondergeschikte zaak is verder de kwestie der boeten. In het oude kontrakt waren er in zeer onbestemde bewoordingen zeer zware bedreigd in enkele gevallen en het is niet gewaagd te onderstellen dat zij slechts bij hooge uitzondering zijn toegepast. De nieuwe voorwaarden daarentegen stellen in een onnoemelijk aantal gevallen *kleinere* boeten in het vooruitzicht. De aannemer is zoo gebonden dat hij, geheel te goeder trouw handelende, ze moeielijk zal kunnen ontgaan. Het is mogelijk dat men hierin overdrijft, maar het systeem heeft zijn voordeelen. Men zal er veel lichter toe overgaan de kleinere boeten op te leggen en ze zullen gereeder worden voldaan.

De stoomschepen kunnen eindelijk aanmerkelijk kleiner zijn.

Het oude kontrakt onderscheidde namelijk drie klassen van stoomschepen (art. 5). Die van de eerste klasse moesten ingericht zijn om behoorlijk te kunnen overvoeren 20 passagiers der 1e klasse, 10 der 2e klasse, 100 der 3e klasse benevens eene hoeveelheid goederen van 120 last. Van passagiers der 4e klasse, »Zijner Majesteits bannelingen enz.", werd niet gerept: de staatszorg strekte zich toenmaals zóó ver nog niet uit. De schepen der 2e klasse moesten kunnen overvoeren de helft en die der 3e klasse het één vierde van het aantal passagiers en van de hoeveelheid goederen hierboven genoemd.

De nieuwe voorwaarden nu onderscheiden ook in drie klassen, die tot elkaar in dezelfde verhouding staan; zoodanig dat schepen der 2e klasse slechts de helft en die der 3e klasse niet meer dan het één vierde der kapaciteit behoeven te bezitten van die der 1e klasse. Maar een stooomschip valt

na 1890 reeds in de eerste klasse, wanneer het ingericht is om te vervoeren 12 passagiers der 1e klasse, 12 der 2e, 40 der 3e en 120 der 4e klasse.

Doch hierbij blijft het niet. Het oud kontrakt vorderde de bediening met stoomschepen der 1e klasse voor niet minder dan 7 lijnen; de nieuwe voorwaarden eischen zulks slechts voor 3 lijnen. Na 1890 zullen met schepen der 2e klasse bediend worden 7 lijnen en met die der 3e klasse 5 lijnen; de cijfers waren volgens het kontrakt van 1874: 3 en 1.

Het verschil komt hiermede haast in het kwadraat en is van groote beteekenis Ook in het geval met één aannemer de overeenkomst wordt gesloten, zal het nederlandsch kapitaal, wanneer het niet al te schuchter is, lichter kunnen mededingen, omdat de schepen, die de pakketvaart hebben te onderhouden, zooveel kleiner kunnen zijn. 1)

Er is nog een omstandigheid welke nieuwe konkurrenten ten goede komt, in zooverre deze de gunstige positie waarin de Nederlandsch-indische stoomvaart-maatschappij verkeert belangrijk verzwakt. Slechts een gering gedeelte van het materiaal dat deze op het oogenblik bezit zal zij na 1890, mocht zij het kontrakt andermaal machtig worden, kunnen gebruiken. De artikelen 21 tot 26 van het kontrakt van 1874 zijn bij de nieuwe voorwaarden vervangen door een enkel artikel (21):

»De aannemer verbindt zich stoomschepen te bezigen vallende onder een van de volgende klassifikatiën:

Veritas L. $^3/_3$. 1. 1,

Lloyds 100 A,

Nederlandsche Vereeniging A_1, A_1 $^1/_2$, A_2, C".

De beoordeeling der zeewaardigheid komt daarmede uit handen van verschillende autoriteiten in Nederlandsch-indië in die van bekende groote vereenigingen en het is de vraag

1). Nog gunstiger is die kans wanneer geenerlei recht op het vervoeren van gouvernements-passagiers, goederen en gelden worden verleend. Alsdan kan, zooals reeds vroeger werd aangeteekend, de aannemer op alle lijnen volstaan met stoomschepen der kleinste klasse.

welk gering gedeelte van »de vloot der maatschappij" aan de strenge keuring, die dan volgen moet, zal kunnen voldoen. Om enkele schepen te noemen: een paar gouverneurs-generaal (vergis ik mij niet, Myer en Van Lansberge) zijn oud gekocht, second-hand, de Koning Willem III, de Koningin Sophia, de Minister Fransen van de Putte zijn minstens 15 jaar oud. Ik huiver eene gissing te maken naar den leeftijd van den vice-president Prins.

Overigens belooft de exploitatie belangrijk minder voordeelen: de tarieven zijn over 't geheel aanmerkelijk verlaagd; een renteloos voorschot wordt niet meer gegeven; de regeering is voor den vervolge niet door het kontrakt gebonden, om bij expeditiën haast uitsluitend van de schepen van den nieuwen aannemer gebruik te maken.

Over elk dezer onderwerpen nog een enkel woord.

De tarieven zijn over 't geheel verlaagd, werd gezegd. Er zijn enkele trajekten, op welke meer aan passage-kosten door de regeering zal moeten worden betaald, doch slechts bij uitzondering. Groot is daarentegen het aantal dezer waarop belangrijk minder zal zijn te voldoen. Het gaat niet aan deze allen te noemen. Bepalen wij ons tot het gedeelte van een enkele lijn, die van Padang op Olehleh.

Voor het vervoer van een passagier der eerste klasse werd en wordt op die lijn betaald:

	1876/80	1881/90	1891/1905
Op het trajekt Padang-Priaman	*f* 24½	*f* 23	*f* 6
» » » » Ajarbangis	» 48½	» 46	» 22
» » » » Natal	» 73	» 68¾	» 33
» » » » Siboga	» 97¼	» 91¾	» 49
» » » » Baros	» 121½	» 114¾	» 55
» » » » Singkel	» 162	» 153	» 66
» » » » Goenoengs.	» 181¾	» 171¾	» 78

De vervoerkosten voor de passagiers der overige klassen houden hiermee verband: evenzoo de vrachtprijzen voor den overvoer van gouvernementsgoederen en gelden.

Het kontrakt van 1874 verzekerde bovendien aan den aannemer een renteloos voorschot van *f* 1.200,000, waarvan de aanzuivering in termijnen van *f* 100,000 eerst begon met het vierde jaar na het in werking treden der overeenkomst. Een waarlijk vorstelijk geschenk van minstens 7 maal honderd duizend gulden. De nieuwe voorwaarden zwijgen van een voorschot 1).

Ten slotte zal de indische regeering, wanneer zij, als bij expeditiën het geval is, in het groot troepen heeft te zenden naar eenig gedeelte van den indischen archipel, zich vrijer kunnen bewegen tegenover den nieuwen aannemer. Daar de bewoordingen der overeenkomsten hier alles afdoen, veroorloof ik mij de gedeelten welke op dit onderwerp betrekking hebben eenvoudig af te schrijven.

Artikel 15, alinea 2 van het kontrakt van 1874.

»Het gouvernement behoudt zich het regt voor om op de lijnen, in art. 2 genoemd, (2) gebruik te maken van Zr. Ms. oorlogs- en transportschepen, dan wel van zijne eigen vaartuigen:

a. voor het transport van troepen, troepenpaarden, wapenen en munitie, voor zooverre dit niet strekt tot gewone aanvulling der garnizoenen en magazijnen;

b. voor het transport van personen en goederen *in hoogst bijzondere en zeer urgente gevallen.*"

Artikel 15, alinea 2 en 3 van de nieuwe voorwaarden.

»De regeering behoudt zich het recht voor om voor het vervoer van gouvernements-passagiers, goederen en gelden op de kontraktuëele lijnen gebruik te maken:

a. *bij alle voorkomende gelegenheden* van Zr. Ms. oorlogs- en transportschepen, dan wel van hare eigen of bij den aannemer ingehuurde vaartuigen;

b. in bijzondere gevallen, ter beoordeeling van de eerste civiele of met het civiel gezag belaste of eerste militaire of maritieme autoriteit, van stoom- of zeilschepen niet aan den aannemer toebehoorende.

In het laatste geval zal den aannemer ter zake van winstderving, des verlangd worden uitgekeerd een vijfde gedeelte van hetgeen hij in rekening had mogen brengen, indien van zijne vaartuigen was gebruik gemaakt."

---

1). Dezelfde geest spreekt uit een andere bepaling. Het oud artikel 38 eischte van den aannemer de storting van een kapitaal groot *f* 50.000 tot waarborg van een tijdige exploitatie, waarover de regeering een interest betaalde van 6 percent. De nieuwe voorwaarden vorderen een dergelijke waarborgsom, groot in 't geheel *f* 107.500, maar hierover wordt geen rente berekend

2). De kontraktuëele lijnen.

Gelijk men ontwaart, een stap in voorwaartsche richting: echter nog maar een bescheiden en afgemeten pasje, als van iemand die lang is ziek geweest. Daar toch nooit aanbod van partikuliere stoomschepen zal ontbreken, zou meer verkieslijk zijn een bepaling ongeveer van den volgenden inhoud:

»De regeering behoudt zich het recht voor om bij expeditiën gebruik te maken ook van andere schepen dan die van den aannemer."

Een schijnbaar voordeel voor den nieuwen kontraktant eindelijk is er nog gelegen in de weglating van het oud artikel 37 dat hem, zijn gezagvoerders en de bemanning der voor de pakketvaart te bezigen schepen het drijven van handel verbood. De aannemer komt slechts in schijn daarmede in betere stelling, omdat het bewuste verbod toch niet is nageleefd.

Door dat alles is het kontrakt minder waard, iets wat de indische regeering onvermijdelijk in een hoogere subsidie, per zeemijl te verleenen, zal terugvinden. Men schijnt zich die opoffering te willen getroosten en dat is op zich zelf reeds loffelijk.

Afgescheiden hiervan blijft het onderhouden van geregelde stoomvaartdiensten in onze eilandenzee eene loonende onderneming. In 1874 werden door de Nederlandsch-indische stoomvaart-maatschappij onder kontrakt afgelegd 50.783 zeemijlen; in 1884: 90.663. Een stijging in 10 jaar tijds met 79 percent, welke van groote ontwikkeling op dit gebied getuigt. Daarnaast wordt, gelijk bekend is, onze Oost van uit Singapoera geexploiteerd door partikuliere reederijen, die op Indragiri, Djambi, Palembang, Pontianak, Boeleleng en de Molukken varen.

In herinnering wordt hier nog gebracht de bekende daadzaak dat, de Westkust van Sumatra en de Zuidkust van Java misschien uitgezonderd, de archipel door een kleiner soort van stoomschepen kan worden bevaren dan men in verband tot de groote afstanden op de kaart zou vermoeden. Ze

kunnen langs veiliger weg dan voorheen den archipel bereiken sedert het Suez-Kanaal bestaat.

En ook steenkolen zijn de helft goedkooper sedert het Ombili-kolenveld zoo flink wordt weggegraven. Wat een bedrijvigheid wordt daar ontwikkeld! Dat doet je oud-hollandsch hart nog eens goed.

Maar ter zake.

Sedert de laatste onhandigheden van den minister van Koloniën, — de waardige bekroning van jarenlang talmen, — is daarop voor geruimen tijd alle uitzicht verloren. Wèl jammer: men had anders de belooning zijner voortvarendheid teruggevonden in een geringer subsidie door de regeering na 1890 te verleenen.

Doch dat zijn hollandsche fouten, die aan de waarde van indisch werk geen afbreuk doen.

Het resultaat van ons vluchtig onderzoek is dat »de nieuwe voorwaarden" aan alle billijke eischen voldoen. De belangen der regeering, van het publiek en van den indischen handel zijn met groote nauwgezetheid in acht genomen en men mag der indische regeering dank zeggen dat zij zoo spoedig een goed stuk werk heeft afgeleverd.

Alleen nog een tweetal vragen tot besluit.

De plaats waar de aanbesteding zal worden gehouden is niet genoemd. Tot nog toe geschiedde zij te Batavia. Is er iets tegen, haar nu aan het Departement in den Haag te houden? De aangelegenheid komt daarmede dichter bij de kapitaalsmarkt, hetzij de nederlandsche dan wel de engelsche.

Een postpakkettendienst bestaat tot nog toe niet in Indië. Dat zij van groote beteekenis zou worden en het publiek een haast onberekenbaar groot gemak zou geven is vrij zeker. Wordt dergelijke dienst met de nederlandsche verbonden — ik onderstel toch niet te groote bereidwilligheid? — dan is het voordeel en het gemak voor het europeesche publiek in Indië werkelijk niet te schatten. Men denke zich een zoöloog, die paradijsvogels en papegaaien schiet op Nieuw-Guinea en die zijne »huiden" direkt kan zenden naar

Nederland en zijne kinine kan betrekken van Amsterdam. Een ambtenaar op Atapoepoe of Natal, die zijn pak kleeren dadelijk kan krijgen van Peek en Cloppenburg of welken anderen verdienstelijken confectionnist. Mevrouw de dominee, die zulke mooie bloemen maakt van veeren, zendt ze haast zonder moeite naar een plaatsje in den achterhoek van Gelderland. Sigarenkokers van Timor, Toeban en Menado, kleedjes van Solo, Savoe en Lasem, fijne hoeden van Bantam, lakwerk van Palembang — bestaat zoo iets nog sedert de nederlandsche beschaving? — zouden langs dien meer en meer gebruikelijken weg kunnen worden gestuurd naar andere plaatsen in Indië en Holland. Het is om van te watertanden.

Nu bepaalt evenwel artikel 11, alinea 5:

»Indien tot de invoering van een postpakkettendienst wordt overgegaan, heeft de regeering de bevoegdheid de in deze voorwaarden voorkomende bepalingen, betreffende den gewonen postdienst, geheel of gedeeltelijk daarop van toepassing te verklaren en zal de aannemer verplicht zijn de door den postpakkettendienst te verzenden pakketten over te voeren tegen een nader door den gouverneur-generaal, na met hem gehouden overleg, vast te stellen vergoeding."

Hoe zal het gaan, indien de kontraktant, die zelf handel mag drijven en in wiens belang het is dat de postpakkettendienst niet tot stand komt, elk overleg weigert?

December 1886.

NEDERLANDSCHE POLITIEK.

INDRUKKEN VAN DEN DAG.

Ontegenzeggelijk zijn wij een stap nader gebracht tot de Grondwetsherziening.

Hoe men daarin het kiesrecht zal regelen, hangt volkomen in de lucht. Heemskerk stelt zoowel in de grondwet als in het voorloopig kiesreglement een gewijzigden census voor.

De voorloopige kiezers zullen zijn alle meerderjarige Nederlanders, behalve de heeren die op kamers wonen en den werkman. De kleine burger en de kleine boer worden met het nu veroordeelde kiezerskorps ten strijde opgeroepen, in districten even willekeurig verdeeld als tot heden. Van eene poging tot proportioneele vertegenwoordiging nog geen sprake; zelfs niet door verdeeling der groote steden in districten. Evenmin eenig blijk van den wil om den werkman ter stembus te roepen.

Wij haasten ons langzaam in Nederland.

Heemskerk's definitief-kiesrecht-artikel heeft een »Verslag der gevoerde nieuwe overweging in de afdeelingen" uitgelokt. Wie daaruit de meening der Kamer kan opmaken, is een man van niet gering doorzicht.

Het schoone doel der regeering is, volgens dat staatsstuk: 1°. bij het nieuwe artikel den wetgever in de gelegenheid te stellen om de kiesbevoegdheid gelijken tred te doen houden

met de ontwikkeling der natie; 2°. niet den weg te banen tot het zoogenaamd algemeen stemrecht. De vereeniging dier beide eischen berust op de stelling, dat de natie, zoolang de nieuwe grondwet gelden moet, niet den graad van ontwikkeling zal bereiken, die haar het algemeen stemrecht waardig maken zal. Hierover meent men te kunnen oordeelen.

Maar — riep men onder het »voeren" van »nieuwe" overwegingen den heer Heemskerk toe — gij die vier maanden lang hebt gepeinsd over de uitvoering van ons compromis van 23 Juli, tot zelfs liberale kranten u met ongenade bedreigden — gij knap onder velen in het uitvoeren van liberale afspraakjes — gij maakt ons daar nu een artikel, onder welks werking zoowel een hooge census kan worden gesteld, als een zóo lage, dat het algemeen stemrecht feitelijk is bereikt. Slechts *allemans*stemrecht sluit gij uit. Wij die zoo aandrongen op vrijheid voor den wetgever, schrikken terug voor uwe gewaagde uitlegging onzer woorden. Geschiktheid eischt gij, verbonden met maatschappelijken welstand. Geschiktheid, een voor elke subjectieve opvatting vatbaar begrip; maatschappelijke welstand niet minder vaag, want daardoor sluit gij alleen hen uit, die van giften leven.

Het waren schrandere »verscheidene leden", die den toeleg van Heemskerk doorzagen; niet schrander genoeg echter, tenzij zij voor korten tijd hun licht onder de korenmaat zette'n, om eene betere oplossing aan de hand te doen. Niet onaardig merkten dan ook »andere leden" op, dat de vraag zooals zij was gesteld, niet gemakkelijk was op te lossen. Dezen waren echter niet bevreesd. Ongerustheid zou dit artikel alleen dan mogen baren, als men den wetgever niet vertrouwde. En het compromis van 23 Juli gaat immers uit van de onderstelling, dat de wetgever de noodige wijsheid zal bezitten om zich van de beide aangeduide uitersten te onthouden.

Wat verhindert nu deze wijze »andere leden" zich aan te sluiten bij de »sommigen" die tot kiezer willen maken »allen die de vereischten bezitten bij de kieswet te stellen", of bij de »enkelen" die kiesrecht willen toekennen aan hen, die

niet door de wet er van zijn uitgesloten? Met dezen vereenigt hen het vertrouwen op den wetgever.

De nieuwe grap van den heer Heemskerk heeft blijkbaar de heeren onthutst. Zij hadden in hem zoo groot vertrouwen. Als we het nu maar goed met hem afspreken, heette het dezen zomer, dan zal hij de formule wel vinden. Toen vond hij den gewenschten vorm niet, en hij zal dien niet vinden. Evenmin zullen zijne liberale vrienden er in slagen. Openlijk tot den census wederkeeren kunnen zij niet, zonder de hoogdravende verzekeringen van zoovele jaren aan het volk voor te stellen als ijdel gezwets. Misschien betreurt nu menigeen die openlijke veroordeeling van den census. Want men wil scheiding maken in het volk, en elke poging om een ander criterium te vinden loopt uit op een jammerlijk fiasco.

Zoo ik mij omtrent den afloop dezer zaak aan eene voorspelling waagde, zou het deze zijn, dat men uit verlegenheid ten slotte den gewonen wetgever de vrije hand zal laten, onder stilzwijgende overeenkomst, dat bij het voorloopig kiesreglement het boezeroen en de pilo broek van den werkman uit de kiezersbent worden geweerd. Heemskerk helpt ze dien weg al op met zijn voor geen enkele groep aannemelijk artikel en zijn op den census berustend voorloopig kiesreglement. Hier wat geven, daar wat nemen: de werkman zal er ten slotte het loodje bij leggen, zelfs de gezetene van het soort.

Voor langen tijd kan echter zoodanige regeling niet worden geduld. Is sterker aandrang noodig om de erkenning te bevorderen dat ook de arbeider belang heeft bij het maken van wetten, en dat dit belang hem recht geeft op het kiezen zijner vertegenwoordigers, dan zal ook die sterkere aandrang zich doen gevoelen. Mr. Kerdijk is tot het algemeen stemrecht bekeerd, omdat de heerschende klassen zijn tekortgeschoten in plichtsbetrachting. Zijne overtuiging is die van de groote meerderheid des volks. En het logisch gevolg van het bestaan dezer overtuiging is dat het volk deze heerschende klassen zal nopen tot abdicatie. Hoe eerder zij uit eigen beweging erkennen dat haar met uitsluiting van alle

anderen gevoerde heerschappij behoort te eindigen, des te beter voor den vrede des lands.

* * *

Wij zijn een stap nader gebracht tot de grondwetsherziening. Vooral door de vorderingen die de strijd over het onderwijs-artikel heeft gemaakt.

De heer Schaepman is voor den dag gekomen met een, van het standpunt zijner partij, zeer bescheiden eisch. Hij vraagt alleen, dat voor onvermogende kinderen aan iedere school de kosten zullen worden vergoed. De formule, gelegen tusschen het amendement van den heer De Beaufort en het laatste ultimatum der rechterzijde, ontleent reeds aan deze plaats hare bijzondere verdienste. Lezenswaardig is het, hoe blijkens het afdeelingsverslag den fetichisten der openbare school de schrik om het hart slaat.

»In de practijk zal die vergoeding aan de bijzondere scholen een door niets gewettigd privilege verleenen. Op de ouders zal toch een zoodanige aandrang worden uitgeoefend om hunne kinderen naar deze scholen te zenden, dat het openbaar onderwijs, waarvoor de overheid geene propaganda kan maken, op vele plaatsen zal worden overvleugeld. Wil men aan bedeelden en onvermogenden het recht op kosteloos onderwijs waarborgen, zoo worde dit verstrekt in openbare scholen, zoo ingericht dat het onderwijs voor een ieder bruikbaar zij."

Welk een volslagen gemis aan vertrouwen op de aantrekkelijkheid van het openbaar onderwijs spreekt uit dit woord. »De overheid kan geene propaganda maken." Volkomen juist; maar gij zelf, mijne heeren, kunt gij niet vrijelijk de openbare school verdedigen, zoowel als de pastoors en orthodoxe dominé's de hunne? Wij, die in zooveel van u verschillen, zullen met u zijn en, naar ik hoop, vooraan in den strijd. Want het ontbreekt ons niet aan liefde voor de openbare, godsdienstlooze school, al kunnen wij met hare kunstmatige bevoorrechting niet instemmen.

»Ook bedeelde en onvermogende ouders hebben recht op eerbiediging hunner overtuiging", zegt de rechterzijde in het verslag. Het is de verdienste van den heer Schaepman, dat hij de eerbiediging in zoo geringe mate vordert, dat nimmer zoo goed als thans de weg tot een vergelijk was geopend.

Deze indruk was ook in de Kamer merkbaar. Een liberaal lid gaf in de afdeelingen de billijkheid der voorgestelde regeling volmondig toe; een ander verklaarde dat hij zich er bij zou kunnen neerleggen als daardoor aan den strijd een einde werd gemaakt.

Schaepman's voorstel heeft boven dat van De Beaufort en boven den wensch van hen die de gansche regeling aan den gewonen wetgever willen overlaten, het groote voordeel, dat het den schoolstrijd, die wel niet spoedig geheel zal uitgevochten zijn, zeer beperkt in zijn omvang.

De heer Fransen van de Putte sprak enkele dagen geleden in de Eerste Kamer de overtuiging uit »dat duizenden en duizenden landgenooten om andere dan politieke redenen niet tevreden zijn met de openbare school". Eene openlijke erkenning van de zoolang met smaad overladen »gemoedsbezwaren" moet, nu zij van deze zijde komt, indruk maken. Niet minder Mr. Pijnappel's in dezelfde zitting uitgesproken critiek op het openbaar onderwijs, welke hem bracht tot de slotsom: »dat de staat in minder ruimen omvang dan tot dusver aan het onderwijs deelneme, en dat uit dien hoofde het voorschrift uit de grondwet kan verdwijnen dat de Staat verplicht is om overal voor onderwijs van overheidswege te zorgen".

∴

Er komt dus in het schijnbaar doode lichaam der grondwetsherziening eenige beweging. Het is te wenschen dat zij blijvend zij. Heemskerk zal wel voor alles te vinden zijn. Hij heeft geene vooroordeelen, zeide de heer van de Putte.

De stilstand der wetgeving wordt gevaarlijk. Hoe men ook de socialisten uitmake voor opruiers, oproerkraaiers en wat men nog voor scheldwoorden uitvindt om zijne onbeholpenheid tegenover hen te verbergen, nog niemand heeft Quack's resumtie hunner grieven weerlegd. De arme slokkers van het Volkspark hebben in den Amsterdamschen professor een getuige gevonden, die niet te wraken is. Tusschen het klaaglied door hem aangeheven en de verwijtingen in het Volkspark tegen de bestaande maatschappelijke orde gericht, is een onderscheid van vorm, niet van wezen. De heer Kerdijk, of hij ook moge trachten in zijn eerste artikel in het *Sociaal Weekblad* de pil te vergulden, is feitelijk *der Dritte im Bunde*. Het onderscheid in toon is te verklaren door het verschil, dat het menu der middagmalen van deze heeren biedt met dat der Volksparkers. Het streven naar sociale hervorming is onwederstaanbaar aanstekelijk voor ieder die den eigenbaat zijner klasse of van zijn persoon heeft kunnen overwinnen.

En hoe wordt dit streven begroet?

Erkenning der grieven, tegemoetkoming vindt men in geschriften; autoritaire onderdrukking der klachten in daden.

Men zet de leiders achter slot na vervolgingen die het rechtsgevoel kwetsen, hoezeer ook de vonnissen juridisch mogen te motiveeren zijn.

De burgemeester van Amsterdam, wien de taak beschoren is, in zeer ernstige gevallen de uitdrukking te zijn van het gezag in den Staat, weigert eene deputatie van werkeloozen te ontvangen, die hem over hunne belangen wenscht te spreken.

Hij noemt de socialisten de oorzaak van het Paling-oproer, in een rapport, dat voor die beschuldiging geen bewijs bevat, en dat in de verdediging van het beleid der politie bij den aanvang van die treurige gebeurtenissen menige belangrijke leemte ongevuld laat.

Zou het niet juister zijn te zeggen, dat zoowel de revolutionnaire uitingen der socialisten als de prikkelbaarheid van het volk op dien Zondag, beide voorspruiten uit de groote

oorzaak: de verwaarloozing van het volk door den wetgever.

Gestrenge handhaving der wet zou door niemand worden gelaakt, als tegelijkertijd een streven zich openbaarde naar opheffing der scherpe tegenstellingen tusschen armoede en rijkdom, tusschen burgers met en burgers zonder stem in den Staat.

* * *

Deze tegenstellingen worden thans onder de oogen van het gansche volk gebracht door de openbaarmaking der verslagen van de Enquête-commissie.

De meisjes op de waskaarsenfabriek, de kinderen op de drukkerijen, de na jaren van hard werk onverzorgde ouden en gebrekkigen, maken indruk. Men had het zich niet zoo voorgesteld.

Ook de commissie niet. Men leest hier en daar uit de gesprekken met de getuigen de naïeve verwondering van deze heeren, die sedert langer of korter tijd worden geacht de Nederlandsche natie te vertegenwoordigen.

De omstandigheden waaronder die natie leeft te leeren kennen, lag tot dusver niet op hunnen weg. Nu zij echter begonnen zijn gaat het met lust. Met al de kracht van zijn scherpzinnigen kop zoekt de president naar de waarheid. Er zit een rechter van instructie van niet geringe beteekenis in Mr. Verniers van der Loeff. Het mooist zijn de verhooren van hen die zelf aan het bevorderen van afkeurenswaardige toestanden zich schuldig maken. De rechter dringt door tot het diepst van hun weten. Daarentegen openbaren de verhooren der voor braaf gehoudenen menigwerf de behoefte aan een contradictoir debat der partijen.

Den eersten dag was men wat onbillijk. Daar zat een ambtenaar op het arme-zondaars-bankje, die zeker geen hooge opvatting van zijn taak had getoond te bezitten. Hij kreeg standje op standje, omdat hij nooit naar den toestand in de fabrieken had omgekeken. Volkomen verdiend. Maar waren het deze heeren wel, die hem zoo hardhandig de ooren moch-

ten wasschen? Niet alleen ambtenaren, ook kamerleden hebben plichten te vervullen jegens het volk. Men heeft verzuimd dezen inspecteur te vragen of door de Ministers van Binnenlandsche zaken ooit ernstig was aangedrongen op een nauwlettend toezicht. Oprechter dan die scherpe verwijten ware het geweest te zeggen: Zie, wij hebben beiden gezondigd, gij en wij; laten wij erkennen dat zoowel de Tweede Kamer als het geneeskundig staatstoezicht om alles gedacht hebben behalve om den fabrieksarbeider, en elkaar, over en weer, beterschap beloven.

Of deze enquête eenige vrucht zal dragen, in den vorm van wettelijke bepalingen, valt nu, evenmin als vóor het bekend worden der verhooren, te zeggen. Er zijn zoovele dingen die de wetgevende macht sedert jaren heeft geweten, maar nooit verbeterd, dat enkele wetenschap niet de voorbode van daden kan geacht worden. Het is dan ook slechts van betrekkelijk belang, dat de Kamer dit alles weet; maar dat het volk de verhooren kan lezen, is een onwaardeerbaar voordeel. Het heeft nu voor zijne eischen eenige redenen aan te geven, waarvan men zich niet kan afmaken met een praatje.

Daarom ben ik, meer dan vroeger, ingenomen met deze enquête, en als ik aan de Tweede Kamer eerbiediglijk een denkbeeld mag in overweging geven, stel ik haar voor, eene tweede commissie te benoemen, die even ijverig als deze zal onderzoeken wat en hoeveel de arbeider eet.

26 Januari 1887. VAN DE KLEI.

SCHILDERKUNST.

I. ETSTENTOONSTELLING.

Een feit van beteekenis in de geschiedenis onzer hedendaagsche kunst zal zijn het krachtig en individueel optreden der Nederlandsche Etsclub, welke sedert eenige weken een tentoonstelling van etsen en teekeningen geopend heeft, hierdoor van te meer belang, dat zij het publiek in de gelegenheid brengt zeer schoone zaken te zien, en het tevens in staat stelt iets te leeren verstaan van 'n kunst, zóozeer in onmiddellijke betrekking tot onze grootste meesters der 17e eeuw. De verklaring ligt voor de hand dat, gedurende de anderhalve eeuw, — de tijdruimte welke ons van hen scheidt, zóo arm aan echte schilders, — ook de kunst verloren ging die de meest intieme uitdrukking is van 'n machtig zieleleven, — en de bewering zou niet ongegrond zijn dat het weder ontstaan der etskunst 'n noodzakelijk gevolg is van het herleven van onze individueele schilderkunst.

In een tijd als de onze dat het samenwerken der jongeren zóo gewenscht en zóo zeldzaam is, is het van niet geringe beteekenis dat deze jonge club, uit slechts enkele, meest weinig bekende krachten samengesteld, in 't publiek optreedt met werk dat getuigt van wil, kracht en leven. En dat ze

belangstelling gevonden heeft bij de oudere en jongere kunstenaars, die, op uitnoodiging van het bestuur der club, hun sympathie betoonden met 'n merkwaardige inzending hunnerzijds, is niets dan 'n billijke voldoening,

Maar 'n voldoening van anderen aard, ongewenscht, maar niet onverwacht, was 't leelijke gezicht dat bij deze gelegenheid de dagbladcritiek trok.

Etsen zien en etsen begrijpen is nu eenmaal geen alledaagsch werk, zoodat het eenigen tijd duurde, eer de heeren critici meenden met de hun betamende waardigheid deze tentoonstelling en detail te kunnen bespreken. Maar de een deed 't al gekker dan de ander. Bijna allen wisten met veel handigheid in veel kolommen hoegenaamd niets te zeggen en gaven den vermakelijksten onzin ten beste, — 't is dan ook wel jammer. In dit geval hadden ze niets aan de klinkende bombast, waar ze bij een bespreking eener schilderijententoonstelling zoo kwistig mee zijn 1). 't Ware beter geweest eenvoudig te zwijgen en zich niet in te laten met dingen waarvan men niet het minste begrip heeft, dan zichzelven zoo dom aan de kaak te stellen. 2)

De twee critici die in *de Amsterdammer*, dagblad voor Nederland, op zoo'n ongewone wijze de stedelijke tentoonstelling van schilderijen en de tentoonstelling van teekeningen enz. in Arti, besproken hebben, schijnen er tegen op te zien het publiek te onderhouden over 'n kunst, die feitelijk te algemeen onbegrepen is. Het is ook werkelijk te veel

---

(1) De allerminst bevoegde heer A. Th. schreef b.v. in het Weekblad van 16 Jan. dat.... «de aanmerkingen die somtijds op moderne schilderijen gemaakt worden, maar voor een gering deel bij dit heerlijk en vervoerend etswerk te pas komen." Met nog eenige soortgelijke frases geeft hij 'n lijstje van de leden en der genoodigden en onthoudt zich verder wijselijk van eenig oordeel. Des Heeren Thijms onwetendheid in zake kunst en speciaal in dit geval, ware dan te helder aan den dag gekomen — dat heeft hij zelf begrepen.

2) Wie zich overtuigen wil hoe belachelijk onze critici zich in deze zaak gehouden hebben, leze de artikelen o. a. in de *Spectator*, het *Vaderland*, het *Haagsche Dagblad*, het *Handelsblad* (de ergste van allen) en het Weekblad *de Amsterdammer* — dat het hem wel bekome.

gevergd van 'n fijner georganiseerd mensch dat hij niet éens, maar tien, twintig maal herhale, wat voor hem waarheden zijn: 't aantal is te gering der menschen die het op prijs zouden weten te stellen.

Er is altijd iets onaangenaams in tegen doove menschen te spreken — maar daar vooral is de teleurstelling pijnlijk, wanneer men bemerkt, dat wat men aanvankelijk voor 'n organiesch gebrek hield, ten slotte stompzinnigheid blijkt te zijn. Ik voor mij beschreeuw liever 'n doove, dan dat ik te laat bemerk met 'n idioot te doen te hebben, zóo verspillende overtuigende woorden, paarlen werpende voor de zwijnen.

Een conclusie trekke men zelf.

DEN HAAG, Jan. 1887. W. J. v. W.

II. WEDSTRIJD WILLINK VAN COLLEN.

't Is dit jaar met de uitspraak der jury, die beslist heeft in den zevenden wedstrijd van het fonds W. v. C., heusch niet even ongelukkig gesteld geweest als vorige jaren.

Ingezonden waren elf schilderijen, waarvan drie, welke iets te beteekenen hebben, nl. de twee bekroonden en 'n schilderij dat tot titel heeft: »Droomers, paarden op stal", ingezonden onder het motto: »Le mieux est l'ennemi du bien.

't Verwondert mij niet dat dit schilderij voor den prijs niet in aanmerking gekomen is. Er spreekt zoo'n krachtige persoonlijkheid uit — zoo veel gezond en diep gevoel voor toon en sonore kleuren — is zoo ongemeen, dat het werkelijk te veel van een zoo weinig bevoegde jury gevergd zou zijn, hier talent in te zien.

»Vee in de weide" is 'n goed schilderij, maar daar is alles mee gezegd, want men kan vermoeden dat Voerman het zeer mooi gezien heeft, doch z'n geheugen schijnt hem parten te hebben gespeeld, z'n gevoel te veel door iets anders in beslag te zijn genomen, waardoor hij z'n indruk niet volledig heeft

kunnen weergeven. 't Is alsof hij gevoeld heeft dat hij iets te zeggen had, maar toen het er op aankwam z'n sensatie onder woorden te brengen is hij gaan hakkelen en stamelen, heeft zich verward in allerlei onderstellingen, is er naar gaan raden en heeft ten slotte heel iets anders gezegd dan hij aanvankelijk gevoeld had. Vandaar die verfachtige lucht, vandaar die zwarte schaduwen, die zware toon die zoo treurig vertelt van de machtige rijke zonnigheid daarbuiten in de volle natuur.

Het derde stuk, dat de premie heeft gekregen, komt mij voor zeer zwak te zijn, hoewel 't wel wat lijkt. Dit komt hierdoor dat de goede kwaliteiten van kleur en toon afgekeken, na gedaan, maar niet gevoeld zijn. Men behoeft slechts even naar de »Droomers" te kijken om te weten hoe de heer Bauer kleur en toon gewenscht zou hebben, hadde hem 't echte, persoonlijke gevoel niet ontbroken. En juist dat onechte, ongezonde gevoel, het allerongelukkigst streven naar 'n voorstelling maakt, dat dit schilderij in geen geval op het lijstje der bekroonden had moeten staan, nu het zich te houden had naast 'n mooi gevoeld, meesterlijk geschilderd kunstwerk, waarin de eenige zwakheid is dat de teekening slordig genoemd kan worden — maar hoeveel staat hier niet tegenover, waarvan in de anderen niets te bespeuren is!

Maar uit het feit dat aan 'n sympathiek schilderij als »Vee in de weide" de prijs werd toegekend terwijl er toch nog genoeg koekeoakkers zullen zijn, wie 't niet duidelijk is dat de overige schilderijen heelemaal niet in aanmerking komen konden — uit dit feit zou men kunnen besluiten dat de jury dezen keer zichzelve overtroffen heeft.

Het is te betreuren dat de bedoeling van 'n kunstminnend mensch als de heer W. v. C. blijkt geweest te zijn, zoo verkracht wordt door eenige oude heeren — met uitzondering van een flink artist die onverdiend de schuld zijner collega's moet deelen — die beter zouden doen in hun societeit met hun consorten te gaan zitten leuteren, dan 'n kunst te beoordeelen die verre boven alledaagsch begrip gaat. We zullen nog een beetje geduld moeten hebben. W. J. v. W.

WERKEN VAN MATTHIJS MARIS, OP DE TENTOONSTELLING DER NEDERLANDSCHE ETSCLUB.

DOOR

J. STAPHORST.

Matthijs Maris is onder de Nederlandsche kunstenaars een eenige figuur. Hij staat geheel op zichzelf,

Minder *peintre de race* dan zijn broeders Jacob en Willem, is hij daarom niet enkel een dichter in de schilderkunst; hij heeft de meest positieve moderne *schilder*qualiteiten tot zijn beschikking; — minder realist dan dezen is hij toch niet louter fantast. Moest ik met een enkel woord den aard van Matthijs Maris aangeven, ik zou hem een droomer noemen.

Maar voor een volledig beeld van deze ingewikkelde persoonlijkheid, — ik zou het ontwerpen daarvan bovendien verre boven mijn krachten rekenen, — tot het verkrijgen van een completen indruk van dezen artiest, geven de enkele werken die we te bespreken hebben geen gelegenheid. Doch dit is geen reden ze *niet* te bespreken.

* * *

Hoezeer reeds vroeg zijn onafhankelijkheid gevormd was, bewijst zijn groote houtskool-teekening op de tentoonstelling der Nederlandsche Etsclub. Zij draagt het jaartal 1862. Thijs Maris was toen driëentwintig jaar. Zonder invloed van andere dichter-schilders (als ik ze zoo noemen mag), in Frankrijk en Engeland, buiten zijn tijdgenooten Gustave Moreau en Dante Gabriël Rossetti om, deed deze geniale Nederlander toen reeds aan een eigen genre van kunst, dat bestemd was door slechts zeer weinigen begrepen te worden. Iemand met zulke liefhebberijen moest een zonderling gelijken.

Deze teekening, »Lausanne" betiteld, is het werk van een nog jongen man, die reeds als knaap meesterstukken had gemaakt. Er is geen aarzeling, geen dubbelhartigheid in te bespeuren. Zij gelijkt een daad van vaste convictie. Toch heeft zij nog niet den grooten adem van het beste onder zijn later werk. Het is een landschap zooals een Duitsche houtsnijder uit Holbeins tijd het in een achtergrond zou hebben willen maken, maar fijner. Een burchtslot, een groep kasteelen op bergtoppen aan een meer, een betooverd paleis uit de Duizend-en-één-nacht, in doffe grijze lijnen met groote soberheid geteekend. Een teekening om welke alleen reeds men den maker een groot kunstenaar zou vinden, doch als men, zooals op de tentoonstelling der Etsclub, in de gelegenheid is ook latere werken van Maris te zien, wordt zijn »Lausanne" bijna mager.

De lijst met zes etsen op deze tentoonstelling vind ik belangrijker. Het is alles nog dieper, voller gevoeld. De twee boschgezichten hiervan, zoo zwijmelzoet mysterieus in de diepe schaduwtonen, zijn in het takgewemel geteekend als luchtige, ragfijne ijsbloemen op dun bevrozen ruiten. Toch is hier niets aan het grillige toeval overgelaten. Het is alles verbazend doorzocht, doorwerkt, gewild. Van een ets van M. Maris zal men gewoonlijk geen twee afdrukken vinden die elkaar gelijk zijn. Na iedere proef heeft de onbevredigde artiest de plaat weer opgenomen, en somtijds het effect geheel gewijzigd. Van het enkele vrouwenkopje dat hier onderaan links in de lijst voorkomt, en dat als een heerlijke grijze camee is, zal men exemplaren vinden, geheel anders van licht en donker. Zoo ook van de groote vrouw daarboven. Deze is voor mij de schoonste, de meest complete van het zestal.

Het gelaat heeft dezelfde type als dat der vrouwen op de twee etsen die aan de rechterhand van den toeschouwer in de lijst geplaatst zijn.

Het is een vliedend visioen, in groote lijnen gevormd met de vastheid van een ciseleur, — de koninklijke droom van een Merovingervorst, geteekend door een ouden Florentijn, —

de vrouw geworden extase van een uiterst fijn bewerktuigde, volrijpe kunstenaarsnatuur.

Deze wondere gestalte, zoo majestueus in de werking dier oorspronkelijke lijn, waarmeê silhouet van schouders en hoofd zich teekent, gelijkt een priesteres in een heilig woud, een wachtende reuzenbruid, een stroomnimf, een schoone slaapster die ontwaakt, een betooverde princes gewekt door geheimzinnige muziek, met vreemd gebaar de handen heffend van onder het rijke, wijde kleed dat valt in groote, breede plooien; gedrochtelijk schoon in haar huiveringwekkenden weemoed; — een godin van Keats, een Thea, bemind met Rossetti's zoet-mystieke teederheid. Het is een adem, een siddering, een vrouwenzucht; een klagende ziel, in een vrouwenbeeld uitgedrukt door den gevoeligsten tonalist dien deze tijd van fijnere sensaties heeft voortgebracht, uitgedrukt met een hoogheid en een adel, die door alle eeuwen heen slechts der allergrootsten deel werd.

* * *

En deze heerlijke ets is voor Matthijs Maris slechts een kleinigheid. Hem is zij een gril, een studie, een voorbereiding voor ernstiger taak. Den Zaaier van Millet wilde hij maken, wilde hij weergeven met geheele zekerheid van zijn middelen, en waar hij zijner eigenen fantasiën de vrije uiting gaf, daar was voor hem het voorportaal van den tempel, waar hij in volledige overgave zou neerknielen voor den Meester.

De »Zaaier" is de schoonste ets geworden die ooit naar een schilderij werd gemaakt. Maris zelf liet zij onbevredigd. Toen zij voltooid was, wilde hij van voren afaan beginnen. En aan elken afdruk, zegt men, wijdde hij nog weer een ganschen dag arbeids ter retouche.

Er zijn lieden die beweren dat een ets die niet zichtbaar vlot gedaan is, geen ets mag heeten. Dit komt mij voor dogma te zijn. In ets kan men alles maken. En dat een modern kunstenaar aan zijn plaat weer wat anders heeft

toe te vertrouwen dan de oude meesters deden, is het juist niet dàt, waaraan de kunst van onzen tijd naast die van vroeger haar goed recht ontleent?

Het is waar, blijft het tinten maken in een ets anders niet dan invullen, zwartmaken, volkrassen, zoo zal het resultaat wel pover zijn. Dan mag men vinden dat het beöogde eigenaardiger met andere middelen, b. v. in een O. I. teekening werd uitgedrukt. Maar als in die tinten, saamgesteld uit ontelbare lijntjes, elk dier lijnen gevoeld is, iets uitdrukt, als elk hunner niet alleen de *valeur* van den toon, maar ook zijn gehalte, zijn kleur, zijn wijking, het meer of min vaporeuze, de tinteling, wemeling, zijn muziek helpt uitdrukken, dan blijft de ets niet meer de spontane uitdrukking eener vluchtige improvisatie, dan wordt etsen een kunst die in de volheid harer werking het meest doorwrochte schilderij niets heeft toe te geven.

Zoo zag Matthijs Maris de etskunst en zoo heeft hij na lange voorstudiën den »Zaaier" gemaakt. Men doet verkeerd deze ets als de volmaakte reproductie van het schilderij te beschouwen. Zij is meer dan dat, zij geeft Millet, zooals Maris Millets werk voelt. Het is Millet *plus* Maris. Het is niet meer alleen de »Zaaier" van Millet. Men behoort te spreken van den *»Zaaier" van Thijs Maris.*

* * *

Dit zijn slechts losse aanteekeningen. Ik wilde iets zeggen over deze werken van Thijs Maris, omdat men in Nederland zoo zelden werk van hem ziet. Behalve op de tentoonstelling van Franschen en Hollanders in Mei jl. in »Arti" gehouden, en op de tentoonstelling ten bate van het Onderwijzersfonds kort daarvoor, zag ik hier op een openbare tentoonstelling nooit iets van hem. De Heer van Wisselingh deed wèl door voor deze expositie, die van zelf een eenigszins intiem karakter behoudt, een paar werken van Thijs Maris af te staan. Populair zooals die andere te Londen woonachtige Hollandsche schilder zal Matthijs Maris wel nooit worden, en de Hemel beware er mij voor verdacht te worden, propaganda

te willen maken voor een kunst die de intimiteit zelve is, en wier onbegrepen zijn niet het minst van hare hoogheid getuigt. Doch er zijn landgenooten genoeg die van de kunst van Thijs Maris genieten, en dezen zullen ditmaal dankbaar zijn, — dankbaar maar niet voldaan. Doch eenmaal zal, vroeger of later, in Nederland een afzonderlijke expositie van het werk van dezen grooten uitgewekene door en voor zijn bewonderaars georganiseerd worden.

Zal men hiermee wachten tot de Dood hem voor goed van ons hebbe weggenomen?

Rotterdam, 20 Jan. '87.

IV. WALTNERS ETS NAAR »DE NACHTWACHT."

Reeds langen tijd was het den kunstminnaars bekend, dat de Parijsche graveur Waltner zich bezig hield met het maken van een groote ets naar »de Nachtwacht." Een ets van denzelfden naar een mansportret van Rembrandt, deed niet ongunstige verwachtingen koesteren. Personen die in Waltner's atelier de vroegere proeven van de ets naar »de Nachtwacht" hadden mogen zien, gaven hoog op van hun vertrouwen in den goeden uitslag. Na verscheidene jaren arbeids is thans de plaat gereed gekomen, en zijn de afdrukken in den handel verkrijgbaar gesteld.

De indruk dien deze ets maakt is flauw. Er zit niets in wat pakt. Zij gelijkt een doodmoê gewerkte krijtteekening. In de behandeling is iets kleins. Noch de totaalindruk van »de Nachtwacht," noch de gelijkenis der koppen, elk op zichzelf, is eenigszins bereikt. Waltner's talent leent zich veel beter tot het weergeven der ietwat goedkoope effectkoppen van Munkaczy. De intimiteit van Rembrandt's werk is voor hem te hoog. De fijne toon-tegenstellingen en de ziel in de expressies voelt hij niet sterk genoeg. Hij heeft begrepen dat hij zich van dit werk niet met een Jantje van Leiden,

met den chic van een sterk geretrousseerden druk mocht afmaken, en heeft er genoeg op gewerkt. Doch waar niet is verliest de keizer zijn recht. Al had Waltner nog tien jaar langer gewerkt, hij kon niet geven wat hij niet had, niet uitdrukken wat hij niet voelde. Hij heeft geploeterd en getobd, maar alle grootheid is er vreemd aan gebleven, het is grof werk geworden. Een impressietje van een groot schilder zou er meer van hebben.

In onzen tijd, waarin men zulke volmaakte reproducties van schilderijen kan bekomen, als de Braunfotografiën zijn, heeft een vlijtige, maar zoodanig geestelooze, zoozeer koude, qua kleur dùs gemankeerde ets, ò. i. geen reden van bestaan. Wanneer dàt, wat in eens meesters werk zit, niet is weergegeven door iemand, die getuigenis kan afleggen, dat schoone dieper gevoeld te hebben dan wijzelf, dan doet de etser beter thuis te blijven.

Mijn geel geworden exemplaar van Mouillerons lithografie naar »de Nachtwacht" was van den muur achter een meubel gegleden. In afwachting van Waltner's ets liet ik mijn ouderwetsche reproductie maar liggen. Doch ik heb haar weer te voorschijn gehaald, eens netjes geëncadreerd, en in eere hersteld. Daar zit toch zooveel meer begrip in!

Zelfs Kaisers koude gravure, zoo nuchter en hard, wint het in veel opzichten van Waltner's ets. En denkt men aan de schitterende, smakelijke oppervlakkigheden van Unger's werk, dan mist Waltner bij vergelijking allen geest, alle *verve*.

Streelend voor ons gevoel van nationaliteit in de kunst blijft het, dat beroemde buitenlanders, waar het geldt ònze kunst te vertolken, schipbreuk lijden. — Zal een Hollander hun dit verbeteren? Zal een onzer jongere etsers zich eenmaal durven wagen aan een taak, waarvoor Waltner niet berekend bleek te zijn? De »Nachtwacht" heeft nog geen alleszins waardigen vertolker gevonden!

»*Die Stelle bleibt vacant.*" S.

SONNET.

DOOR

RUTGER DINGER.

Weemoedig zie ik uwe beeltnis aan!
  Wat was het wreed van u, onhartlijk wreed,
  Mij te verlaten; wist ge, wat gij deedt,
Toen gij zoo ver van mij zijt weggegaan?

Gij liet me uw beeltenis — maar onvoldaan
  Laat zij mijn hart; gij lippen, die niet weet
  Te troosten, ach! gij ooren, die mijn leed
Niet hooren kunt — gij, oogen zonder traan,

Koude gelijknis van een warm gelaat,
  Waarop ik stare heel den droeven dag,
    Hoe zoudt gij kúnnen troosten! hoe aan mij

Vergoeding geven? Koel en kil gelaat
  Met dien onwrikbaar stillen, strakken lach,
    Ai mij! gij kunt niet schreien, nu ik schrei!

TWEE SONNETTEN.

DOOR

ALBERT VERWEY.

I.

Als een klein meisje, dat haar plicht zóo voelt,
  Dat ze uren, in een hoekjen, ijv'rig breit,
  Snel, aan een lange, witte kous, en zeit
Niets dan, soms: omslaan, mindren; — zij bedoelt

Aldóor die kous: — schoon buiten 't raam krioelt
  Een troep kornuitjes, die zich soms verspreidt
  Op 't plein, in 't zonlicht, dravend; straks, van wijd
En zijd, holt op een hoopje, en stoeit en joelt.

Na d' eten staat het kind aan deur en tuurt
  Het plein op, en al kijkend voelt ze een vaag
    Droef-wezen; — dan, als 't schemert, gaat ze in huis: —

Zóo heb 'k — maar dát heeft weken láng geduurd —
  Gewerkt in mijn stil hoekje, en nu vandaag
    Voel ik een scheemring binne' en buitenshuis.

II.

Maar als dat kind, als ze in haar bedje ligt,
'S Avonds, zich oprolt van pleizier en zeit:
Hè, 'k heb van daag tien naadjes bijgebreid,
Nu mórgen spelen: — en haar klein gezicht

Lacht naar 't behang toe, en, met de oogjes dicht,
Droomt zij het plein, dat voor hun huisje leit,
En 't stoepsteen voor de dorpspomp, waar altijd
De kindren bikklen, warm, in 't middaglicht: —

D' andre' ochtend schrikt zij 't bedje uit: want zij waant
Dat de pret uit is: maar dan ziet ze 't plein,
En danst met bloote voetjes door 't vertrek: —

Zóo ben ik vroolijk, dat 'k na ruim een maand
Ergerlijk werk, een tijdje vrij zal zijn,
En maten droom en mij met rijmen wek.

LITERAIRE KRONIEK.

I.

Mijn ziel is als een wijd gewelf.
De galm herhaalt wat heeft geklonken.
Mr. H. Cosman.

O, laat u door mijn verzen niet bekoren!
Dezelfde.

Cosman's »Nosca" (1) is een prettig boek: het heeft mij, voor een oogenblik, wel tien jaren jonger gemaakt. Wat een vraaglust en wat een strijd, wat een overgave en wat een harteklop, wat een overhoop liggen met zichzelven, wat een aanbiddenswaardige groenheid, kortom, weent en roept en mijmert in deze bladzijden....! En wat 'n slechte verzen bovendien! O, mijn lieve, verwarde, onletterkundig achtiende levensjaar, dat gij zóó in levenden lijve weder tot mij komen moest!... Ik ben, al lezend, héél gelukkig geweest....

Och God! het leven maakt zoo oud, en men gaat zich zoo spoedig tevreden stellen met zijn zelfbewustheid en met zijn kunst, met het weinigje vriendschap en het beetje liefde dat de wereld voor ons heeft, en dan doet het uw hart zoo goed een jongeling te ontmoeten, die u staande houdt en u toevoegt: »Neen! *Ik* ben *niet* tevreden!... Ik wil *geen* man zijn, ik wil altijd achtien jaren blijven en lachen en schreien om niets...."

O, hoe frisch!.... Och, en wat komen dan die slechte verzen er op aan?... Als het produceeren van goede verzen niet zoo moeielijk was, dan zou de heer Cosman immers een zeer verdienstelijk dichter wezen?

Ja, want ik ken den heer C. persoonlijk en ik heb hem ook zijn verzen hooren voorlezen. — Hij las... niet goed, maar toch hoorde ik door die onvolkomen weêrgave het waarachtige accent, den ondertoon, breken, die ook uit de gebrekkigste voordracht van het minst gelukte werk ons kan tegentrillen, als het naruischen van die groote zee van teederheden, het menschelijke hart.

Jammer, jammer, dat de verzen met dat al even affreus blijven, — maar dáár kan zelfs de.... »Heerscheresse over Verbeelding bei en Weten" niets aan doen!... Ach, hoe jammer!

Ja, waarlijk jammer!... Want ik houd van den heer Cosman. Vroeger hield ik niets van hem, omdat ik zijn »Wilde Halmen" gelezen had. De heer Cosman was toen een aardig en solied student, zooals er zoovelen zijn, die iedere drie maanden een andere straat langs loopt, om naar het venster eener andere, eens ontmoete balverliefdheid op te zien; een nobel en verlicht student, die hoog-ernstige almanakverzen schreef, waarin hij Multatuliaansche ideeën in De Génestetsche braafheid kleedt, — groote wildemannen met een valhoed op, verscheurende diersoorten met jurkjes en rijglaarzen aan... Ziet, zoo was de heer Cosman in die dagen, en ik die een hekel heb aan onbesproken jongelingen, ik zei tot mij zelf: »Die meneer Cosman is de ware niet!"... En toen kwam de Julia-onthulling en toen kon de heer Cosman maar niet begrijpen, waar hij ingeloopen was en dát hij er in geloopen was, en toen begon ik hem een beetje grappig te vinden en hem te houden voor een der literaire dwazen, waar ons vaderland zoo vol van is... Ach, die tijd!... Maar, nu!...

Nú ben ik zoo vrij geweest zijn jongste boekgeschenk te excerpeeren — men kan dat met de verzen van den heer Cosman doen — en o, wat was ik blij, toen ik vond, dat hij zoo'n erge goeje jongen was! Onder »goed" versta

ik hier: gevoelig, weetgierig, levenslustig, geneigd tot peinzen en vertwijfelen, en diep doordrongen van 't besef, dat er in 't algemeen veel meer moet geklaagd worden over het lot van jonge doctoren, die hun eenig kindje 1) en van violoncellisten die hun Italiaansche vrouwen, 2) door toevallige omstandigheden, verliezen moesten... Ik herhaal het, de verzen doen, alsof de poes ze gemaakt had, maar daarom kan men toch wel een bovenste-beste, brave jongen wezen?....

O, al gij arme ouderloozen en misdeelden in deze wereld van Gods maaksel, hoe jammert ons uw lot!

Cosman ontfermt zich over behoeftige jonge beeldhouwers, die ruzie met hun moeder hebben, 3) en over gefortuneerde jonge schilders, die, ondanks zich zelve, vuile leelijke meisjes... niet schoffeeren, maar er hun toch het geld voor geven, alsof zij zich inderdaad dat zeldzame genoegen hadden gegund: 4) hij treurt mede met verlaten kantoorklerken, die geen verzen kunnen maken, 5) en geeft sympathie aan jonge rechtsgeleerden, die niet klaar kunnen komen met hunne eigene gedachten: 6) hij klaagt steen en been, dat de vrouwen worden mishandeld 7) en de kinderen te veel geproduceerd, 8) en is op en top verontwaardiging tegen de priesters, die altijd maar willen heerschen en familiebanden breken 9) (men weet, dat priesters erg tuk zijn op heerschen en het breken van familiebanden): kortom de heer C. is een philanthroop in de poëzie, een soepuitdeeler in rijm en maat, een Maatschappij tot Nut van 't Algemeen verpersoonlijkt in een artiest.

Kunst?... Wat wilt gij met Kunst?... Schoonheid?... Weg met Schoonheid!... Daar ginder staat een vrouw met kinderen naar het vonnis van den man en vader te kijken — de kinderen zijn hongerig en eten hun knuistjes op — wat zou er van hen worden? — ja, wat? — 10) Kom, gauw

1) 4e Zang. 2) 3e Zang. 3) 6e Zang. 4) 1e Zang.
5) 3e Zang. 6) 2e Zang. 7) Pag. 41. 8) Pag. 46.
9) Pag. 138. 10) Pag. 37.

de pen gegrepen en een vers op hen gemaakt, want de wereld moet weten..... dat de heer Cosman zoo'n licht aandoenlijk gemoed bezit ... O, wat is 't een goeje jongen!... O, o, wat is hij ridicuul!

Ja, ridicuul! Want — en nu in ernst — philanthropie is goed, maar aan de philanthropie de kunst op te offeren — dát is toch wat al te bar! — Houd uitdeelingen van brooden aan werkeloozen, schrijf traktaatjes tot verbetering van den arbeidersstand, ijver, kortom, uit alle macht, voor wat gij als het goede beschouwt, — wij zullen u toejuichen als uit éénen mond, want wij hebben niets liever, dan dat alle menschen volop te eten hebben en gelukkig zijn. Maar laat de Kunst, alsjeblieft, daarbuiten, Mijnheer! Gij, die, 't kan zijn, eenigen aanleg hebt voor 't métier, waaraan gij u waagt, maar die stellig nog, in dat métier, ook zelfs niet een relatieven trap van voortreffelijkheid hebt bereikt, gij, die geen enkel vers hebt gemaakt, waarvoor het jonge literaire en artistieke Nederland — ik weet wat ik zeg — een oortje zou willen nederleggen; die in uw eenige leesbare gedicht: de »Ar" in den toon van Verwey, in uw beste sonnet: »Lust en Liefde" in dien van Jacques Perk vervalt, houd gij u voorloopig bezig met werken en u te oefenen, en verwar niet de Literaire Kunst met uw, zeker zeer oprechte, meêwarigheid voor anderer menschen leed. Er zijn te veel prulpoëten in Nederland, dan dat gij er u bij zoudt behoeven te voegen, en gij zijt een veel te best mensch, om zelve aanleiding te mogen geven tot een spotlach op de lippen van ook slechts éénen, die u leest. Vaarwel!

II.

Wat een andere man als die Cosman is de heer M. Coens! (2) Cosman, de geborene omstreeks '60, voor de eene helft decadent van de Génestet, maar verruigd, maar verzwakt, hoewel als kind van zijn tijd met een verder stadium van gedachten dan gene: ter andere zijde aangepakt door de

nieuwe artistieke idee, maar die hem in plaats van een kus, een tik op het voorhoofd gaf; Coens, daarentegen, de geborene omstreeks '40, de volbloed epigoon van Staring en Beets, met minder langen ademtocht dan zijne meesters, maar verfijnd, maar verdiept, — beiden staan tot elkander als de bij toeval gewordene halfling, die, wanklend tusschen twee richtingen en te zwak voor elke, tot niets kan komen en zich in het vage verliest — tot den normalen en noodzakelijken voleindiger van een groeiingsproces, die weet wat hij wil en het doet naar hij 't kan. Cosman is een uitwas, Coens is een nabloeisel.

Zelf noemt hij zich een discipel van de beide genoemde oudere dichters en zijn werk weerspreekt hem niet. Zoover zijne krachten reikten, had Beets het eenvoudige, het natuurlijke, het frissche in onze literatuur gebracht, Staring deed hetzelfde met het concise, het middelpuntzoekende, dat met woorden spaarzaam is. Coens nu — eerst nog een volgeling der Hollandsch-Latijnsche rhetoriek, 1) die haar nakomers reeds in M. C. van Hall en Wiselius had gehad om vervolgens dood te loopen in de rederijkers, 2) Coens werd al spoedig door Beets ingepalmd, die hem Staring leerde waardeeren. 3) Het klassicisme bleef hem gedeeltelijk bij, zooals het zijnen voorbeelden was bijgebleven, maar hij keek ook de goede kwaliteiten van deze af, en bracht ze in praktijk met een grootere intensiteit en een grootere verfijning. Waar hij 't zijn wil, is Coens gevoelder en naiever dan Beets, puntiger en gedrongener dan Staring en hij heeft verzen geschreven, waarbij die zijner modellen verbleeken, als kaarslicht in de zon. Maar, zooals ik zeide, hij is korter van adem, sterker in de details, doch zwakker in het geheel, en dát zal hem wel altijd impopulair laten blijven, schoon zijn genre eigenlijk juist het populaire genre *is*. Voeg

1) De dichter zegt het zelf op bladz. 105, strofe 3.

2) Ik doel hier op Gerard J. Spoor, Joh. Hilman, Dercksen en dergelijke auteurs.

3) bladz. 109.

hier nu nog bij eene sporadische neiging naar het dithyrambische, 1) die dat gansche geslacht van 1840 eenigszins eigen schijnt te zijn, 2) dan hebben wij zoo wat alles geabstraheerd, wat er van den man te abstraheeren valt.

* * *

Indien deze karakteristiek van 's heeren Coens' talent de ware is, dan moeten wij de concrete voorbeelden er toe in zijn werken voor het grijpen hebben. En dat is ook inderdaad het geval. Naast de diepstgevoelde, zuiverst gezegde plaatsen, waar de realiteit onmiddellijk onder ligt, staan vreedzaam de rhetorische figuren en de klassicistische beeldspraak uit de Bilderdijksche school. Het treffendste voorbeeld van dien aard zijn de regels (op bladz. 28).

»Pijnstillend neemt herdenking's bonte rij
't Verloren schaap weêr vriend'lijk in haar midden."

waar de voor Coens typische, familiare uitdrukking »'t verloren schaap" luid aanvloekt tegen die deftige rij der »herdenking," die pijnstillend en vriendelijk zich bereidt om iets »in haar midden te nemen," als ik het zoo eens »dichterlijk" uitdrukken mag. En in »Reisontmoeting" laat een »onvermoeid stemmenpaar," dat beurtlings leest, den dichter »drinken uit schoonheidsbron en kennisaêr." Wèl moge hem die dubbele lafenis bekomen zijn!

Het is niet ons doel, den heer Coens onaangenaamheden te zeggen: hij is een ernstig en sympathiek werker, en een ieder kan nu de verdere bewijzen voor deze tweeslachtigheid in den bundel zelven bestudeeren. Wij willen daarom liever den heer Coens op zijn mooist laten zien, en wel uit »Benjamin's Kindsheid," met »Mooi-Antjes-Sinterklaas-avond" het beste van den bundel.

---

1) Minder in »Schakeering" dan in »Tienden van den Oogst" op te merken.
2) Het sterkste vertoont zich dit element bij den heer van Nievelt.

Grootmoeder is dood en de kleine Benjamin is bij toeval in het kamertje geslopen, waar het lijk te wachten lag op de begrafenis (bladz. 17):

Al is ook hier het venster zwaar geloken,
Door 't bovenluiksche klaverblad gebroken
Baant zich één zonnestraal, één bundel licht,
Den weg naar een zóó lief, zóó kalm gezicht,
Dat ik de slaapster — is het mijn verloren
Klein Grootje, en toch een ánder? — niet durf storen,
Maar op mijn toonen staande 't vreemde bed,
In de ongebruikte ruimte neêrgezet,
Den lichtbalk, waarin zilv'ren stofjes zweven,
De stille vrouw — van duisternis omgeven,
Maar zelf hel zichtbaar — diep verbaasd bekijk,
Onwillekeurig toch haar wangen strijk — —
Wat zijn ze kil en vreemd om aan te raken!
Hoe vreemd om hoofd en leden plooit zich 't laken,
Het glanzig witte! als van een nonnekap;
»Grootmoeder!" vlei ik, deinzend: stem en stap
Ze klinken even hol en onheilspellend:
»Grootmoeder!" smeek ik, nu eerst recht ontstellend,
Van 't strak gelaat, het steeds gesloten oog...

Vergeet dien eeuwigen zonnestraal, die zich altijd »een weg" moeten »banen", en zeg dan: Dit is niet sterk, niet groot, maar 't is zuiver gezien, 't is lief en vooral: 't is origineel. Een oogenblik later:

»Nu wist ik, dat dit bed de kist moest zijn,
Die weggehaald ging worden, weggereden
Naar Broêrtjen in den Hemel!...
En 'k had vrede,
Zóó zelfs dat, aan het voeteneind der kist,
Op 't deksel, mijne hand met lang gemist,

Hier in de kast hervonden speelgoed solde,
Ja! boven Grootjes lijk den spoortrein rolde,
Dien zij mij schonk, den allereersten dag,
Dat onze stad den héuschen spoortrein zag."

Later gaat Benjamin op 't kerkhof kijken (bladz. 22):

»Om 't hoekje gluurde — gluurt er moog'lijk nog —
Een klein wit Kupidootje?... een Amor?... och,
Wat doet er dat ook toe! Mij leek 't een engel;
»Kijk" knorde onze oude meid, »ontaarde bengel!
Daar staat je broêrtje; en zóó, in nacht en koû,
Moest je óók staan! maar geen Benjamin moordt jou;
Toe! schrei maar uit! hij heeft je al lang vergeven."
Intusschen voelde ik mij niet waard te leven,
Keek door mijn tranen 't witte Broêrtjen aan,
En wou een mooien dag wel bij hem staan:
Daar was een appelboom, daar geurden bloemen,
Daar zongen vogels:
Dat ze u zalig noemen,
De luî naar 't spoor of 't kerkhof druk op 't pad —
Allicht uw zusjen ook! — is altijd wát...."

Ik geloof dat de moderne kunst in Nederland iets anders verlangt, dan verzen als deze: maar toch, 't is eerlijk werk, 't is nauwgezet werk, 't is werk van iemand, die zich achten doet.

* * *

Wij schreven deze recensie, omdat de heer Coens ons voorkomt een merkwaardige illustratie van den gang der literaire bewegingen in het Nederland dezer eeuw te zijn. Want de meest verschillende stroomingen onzer nationale kunst, het realisme, het klassicisme, het sentimentalisme komen bij hem tezamen, en vormen vereenigd het eenigszins barokke, en zichzelf ongelijke, maar ernstige talent, dat ons

eerst de »Tienden van den Oogst" en nu onlangs deze »Schakeering schonk. Hij is een epigoon; ja, maar zooals Poot een epigoon was, en Coens staat tot zijne onmiddellijke voorgangers in dezelfde betrekking, als Poot het deed tot de klassieken onzer zeventiende eeuw. Zoo men maar bedenkt, dat, in ons geval, de afmetingen kleiner zijn, en dat Coens niet, evenals Poot, op zijne beurt een rij van decadenten zal voortbrengen, die, als van echo tot echo, elkander nazingend, een eeuw zullen genieten doen door herinneringen aan zijn geluid. De tijd eischt andere dingen dan de genre-kunst, die wij thans achter ons hebben, maar toch zullen eenige verzen van dezen dichter bewaard blijven als zuiver gestileerde brokken uit de school van den ouden Gids.

---

1) Nosca, een gedicht door Mr. H. Cosman. Amsterdam. A. Rössing. 1886.
2) M. Coens. (W. L. Penning.) Schakeering. Haarlem. W. Gosler. 1886.

VARIA.

Antirevolutionnair Staatsrecht. Een critische bijdrage door Mr. J. A. Levy. Tweede stuk. Administrat. rechtspraak. 's Gravenhage, Belinfante 1886.

Wat dit boek met antirevolutionnair Staatsrecht te maken heeft, mag Joost weten.

Mr. Levy's tegenstander in het eerste stuk wordt in dit tweede met geen woord herdacht en in »Ons Program" zal men niets vinden dat tegen de administratieve rechtspraak strijdt. Veeleer vind ik op bl. 244 van den tweeden druk een aanrakingspunt met de eerste instantie van die rechtspraak, zooals zij, naar Mr. Levy mededeelt, in Pruisen geregeld is. 1) Als critische bijdrage op genoemd Staatsrecht — en daarvoor geeft Mr. Levy's geschrift zich toch uit; dat staat op den titel — kan men dus evengoed lezen de geschiedenis van Jan de wasscher. Maar dit curiosum in den vorm doet niets ter zake. What's in a name? Als kritiek op Dr. Kuyper's Staatsrecht heeft men bovendien aan schr's eerste stuk meer dan genoeg. Iedereen mag dus blij zijn dat hij hier in plaats van een voortzetting van die kritiek een meer tegen die liberalen gerichte, met vuur geschrevenen aandrang krijgt tot invoering van een *ruime* administratieve rechtspraak, een van

---

1) Adm. R. blz. 38.

de belangrijkste hervormingen, die de nieuwe Grondwet behelzen zal.

* *
*

In de Memorie van toelichting op de regeeringsvoorstellen tot grondwetsherziening durft Mr. Heemskerk met een leukheid, die voor 1789 niet ongepast ware geweest, te erkennen, »dat iederen dag partikulieren zich beklagen over rechtskrenking."

Maar »dan zal men moeten toegeven," roept hierop uit prof. Buys, »dat het op het einde van de 19e eeuw in het vrijheidlievende Nederland met de deugdelijke waarborging van het individueele recht nog treurig gesteld is." 1) En daarbij geeft dan de schr. een flinke verdediging van een zelfstandige administratieve rechtspraak, nagenoeg overeenkomstig de voorstellen der Staatscommissie.

Toch wil prof. Buys die rechtspraak beperkt zien tot gevallen van *rechts*krenking; wanneer nl. iemands rechten, hetzij in een wet, hetzij in een verordening wortelende, door de administratie worden verkort. 2)

Hiertegen vooral komt Mr. Levy op; dit noemde hij, in navolking van Gneist, »een onvolkomen hervorming." De »volledige" die hij aanprijst, maakt geen onderscheid tusschen *recht* en *belang*. »Op den eigen oogenblik dat een belang »beweerd wordt ontstaat een rechtsvraag" 3). En »indien de

---

1) De Grondwet II. blz. 357.

2) De beperking door de Staatscommissie voorgesteld tot handelingen en beslissingen ter uitvoering van wetten en koninklijke besluiten, dus met het doel de handelingen en beslissingen gegrond op provinciale en plaatselijke verordeningen of waterschapsbesturen uit te sluiten — keurt Prof. Buys zeer al. Wil men beperking zegt hij, dan zoeke men die liever in den aard van het beschermde recht, dan in de handelingen door welke het kan worden geschondeu. Men zou dan bijv. zich kunnen bepalen met alleen *wettelijke* rechten te handhaven (Grondwet II, blz. 350). Hopen wij dat althans van *deze* beperkingen in geen geval zal sprake zijn. Prof. Buys' stelsel blijve minimumeisch.

3) Blz. 73.

»bewering van een belang een rechtsvraag doet ontstaan dan »kan die bewering door ieder en over alles worden gevoerd." 1)

* *
*

Een fransch schrijver heeft eens Spinoza genoemd »dronken van God." Men zou Mr. Levy kunnen noemen dronken van Recht. De familiare voet waarop hij blijkbaar met die hemelsche majesteit verkeert doet hem in zijn eigen geest een tegenstrijdigheid ontgaan, die anders een kind moet opvallen. Bij alle mogelijke gelegenheden tikt Mr, Levy, met het gelaat naar het Oosten gekeerd, de menschen op de vingers om hen indachtig te doen zijn aan de beperktheid van ons kenvermogen. Wat daarentegen de »rechtsweg" of de »rechtseisch" is, wat »het" recht in zijn »volheid" nog wel beteekent, wat »de" rede als souverein voorschrijft enz. enz. dat zijn voor Mr, Levy peulschilletjes. Het is mogelijk dat de *voorbereiding* een, langdurige gemeenschap met den Rechtsgeest heeft vereischt, maar het is zeker dat als en waar de heer Levy de resultaten meedeelt, dit met een beslistheid van toon geschiedt alsof hij zoo'n Rechtsgeest slechts na te praten had.

Over 's heeren Levy's eigenaardige rechtsphilosophie kan ik hier verder vooral daarom zoo goed zwijgen, omdat de hier behandelde kwestie een zuiver practische is — wel te verstaan *politisch* praktische. De hoogleeraar Buys noemt dit onderwerp er een, »waarin de politiek in geen enkel opzicht gemengd kan worden." 2) Dit is natuurlijk alleen dan waar wanneer men eerst in zoover op gelijk politiek standpunt staat dat men gelijkelijk den wil heeft om zooveel mogelijk de burgers te beschermen tegen administratieve willekeur.

Boven is meegedeeld dat Mr. Heemskerk nog zóó bezorgd is voor de administratie, die »op losse schroeven zou komen te staan" (!) Dat dagelijksche klachten over rechtskrenking hem koud laten. Dit nu geen versteend poli-

---

1) Blz. 74.
2) Blz. 345.

tiek standpunt te noemen, zijn weigering van de administratieve rechtspraak niet met die politiek van het jaar nul in verband te mogen brengen, is stellig onjuist.

Maar waar is het dat de questie *tusschen mannen als Buys en Levy bijv.*, een zuiver practische is en wel deze: *hoever is administratieve willekeur justitieel te breidelen, zonder dat de administratie er onder lijdt?* Voor die de vraag zóó stellen is het geen *beginsel*-kwestie, maar dan moet ook de in het eerste gedeelte vervatte *drang* gemeenschappelijk uitgangspunt zijn.

* * *

En dit is, houd ik er voor, in deze kwestie met bedoelde tegenstanders het geval.

Ik geloof dat hier Mr. Levy prof. Buys miskent, en bovendien zijn eigen standpunt niet zoo helder uiteenzet als hij wel meent.

1°. Als prof. Buys »mokt" tegen de jurisprudentie van den Hoogen Raad, inplaats van blij te zijn over de »gelukkige dubbelzinnigheid" van art. 148 Grdw., dan vergeet Mr. Levy dat de schr. van »De Grondwet" zoo duidelijk mogelijk heeft verklaard liever een gebrekkige justitie te hebben dan geen justitie 1). Maar mocht dit hem beletten die jurisprudentie in strijd te achten met de grondwet?

2°. Wil Mr. Levy, als in eenige gemeente ingezetenen een tweede school wenschen en de raad niet, den ingezetenen alleen dan hun wensch toewijzen, indien de wet hun grond daartoe gaf, bijv. luidde, dat er voor honderd candidaten een nieuwe school moest zijn?

Sprak de wet in algemeene bewoordingen dan geeft deze hun slechts een *vooruitzicht* op een nieuwe school en dus zou *ook* naar Mr. Levy afwijzing hier moeten volgen. Maar dat is *letterlijk* het stelsel Buys! Dat is *ontrouw* aan het uwe. De termen van de wet behooren u vol-

1) Blz. 335.

maakt onverschillig te zijn. Maar dan zou de rechtspraak uitvoerende macht worden!

3°. Niemand heeft recht op concessie had Buys gezegd 1). Dus niemand kan bij weigering klagen over geschonden recht, dus niet ontvankelijk! Wat zegt nu Mr. Levy? »Ieder heeft recht de aangevraagde concessie slechts »geweigerd te zien op wettelijk imperatief voorge»schreven grond" 2). Maar datzelfde staat woordelijk bijna te lezen bij Buys! 3). Deze spreekt over concessie in het algemeen, als zij *niet* bizonder wettelijk geregeld is.

Het beginsel van den hoogleeraar is niet zooals Mr. Levy schijnt te vermoeden, om niet te willen medewerken tot heden onbeschermde belangen voortaan beter tegen willekeur te beschermen; maar om steeds en overal waar voortaan die belangen geen positieven steun in de wet(verordening) mochten vinden, hun aanspraken af te wijzen en daardoor de *zelfstandigheid* van de uitvoerende macht te handhaven. Deze is geen dogma zooals Mr. Levy liefelijk toedicht, maar een evidente noodzakelijkheid. Laat men de *belangen* van sommigen op een tweede school *zonder wettelijken* steun toe tot de administratieve rechtspraak, dan wordt deze administratie. Dat is klaar en tevens onmogelijk.

* * *

Mr. Levy heeft prof. Buys niet begrepen. Ik word hierin nog versterkt door het feit dat de Leidsche hoogleeraar verklaart zijn beginsel goed uitgedrukt te vinden in art. 13 der Wurtembergsche wet, dat ook duidelijk van *rechts-*

---

1) De Grondwet II, blz. 358.

2) Blz. 239.

3) Blz. 356. «Mocht uit de motieven blijken dat de regeering weigerde «om redenen welke de wet niet noemt, bijv. om mededinging af te snijden «dan zou het recht geschonden, en dus beroep op den rechter geoorloofd zijn."

krenking spreekt, en dat Mr. Levy verklaart van die sympathie niets te begrijpen! 1)

En zooals de lezer van »De Administratieve Rechtspraak" ondervinden zal, is Mr. Levy zelf ook niet heel goed te begrijpen. Dat ik het ondervond blijkt reeds voldoende uit het vorige.

Maar weldadig in ieder geval is zijn geestdrift voor de nieuwe hervorming, te midden van een maatschappij vol Slijmeringen en de slijmerige politiek van de liberale partij. Dat deze grondwet *op dit oogenblik* uit *hare* en *Heemskerk's* handen voortgekomen — zooal mogelijk — ook op het door Levy behandelde punt een ellendig vod zou zijn, waarmee de Tijdgeest binnen zeer enkele jaren zou handelen als kinderen met sigarenzakjes, lijdt geen twijfel. Maar daarom juist behoeft de hervormingsgezinde zich niet te verontrusten over hetgeen er in het politieke blinden-instituut in den Haag voorvalt. De organische ontwikkeling der maatschappij waarborgt ons dat het zóó niet blijven zal. De vraag is, maar *van welken aard* de crisis zal zijn die ons in een nieuwe politieke levensperiode zal voeren, niet meer of die crisis spoedig komen zal.

Mr. M. C. L. Lotsij.

---

1) Het art. luidt: «Ausserdem entscheidet der Verwaltungsgerichtshof, vorbehältlich der hiernach bezeichneten Ausnahmen, über Beschwerden gegen Entscheidungen oder Verfügungen der Verwaltungsbehörden, wenn Jemand sei es einzelne Person, ein Verein oder eine Korporation behauptet, dass die ergangene auf Gründe des offentlichen Rechts gestützte Entscheidung oder Verfügung rechtlich nicht begründet, und dass er hierdurch in einem ihm zustehenden Rechte verletzt oder mit einer ihm nicht obliegenden Verbindlichkeit belastet sei" (bij Buys blz. 351 noot).

Dat is inderdaad alles wat de leidsche hoogleeraar verlangt; dat men zich steune op de wet (rechtskrenking). Mr. Levy ziet in de meening van Prof. Buys en in genoemd wetsartikel »antipoden"! (blz. 189).

Prosateurs Français du Dix-neuvième Siècle par Madm. Penning-Nieuwland.

Het verschijnen van bovengenoemd boek is, al ware het slechts om de voorrede door Cd. Busken Huet geschreven, merkwaardig genoeg om vermeld te worden.

En moge de inhoud dezer nieuwe bloemlezing, kort na het verschijnen der »Pierres précieuses," ons weinig nieuws leeren, de korte en zaakrijke voorrede van Huet vergoedt veel, want een onuitgegeven geschrift van hem is een te zeldzame verschijning dan dat zij den lezer niet tot dankbaarheid zou stemmen.

En waar hij zijn bewondering uitdrukt voor: »le courage d'une mère de famille qui a entrepris un travail où son amour-propre n'avait rien à gagner", kunnen wij niet achter blijven.

Daarbij bewonderen wij den moed der schrijfster om haar tijd te besteden met het lezen van minder beroemde en minder bekende prozaïsten.

La nouvelle école litteraire de 1830 à compté dans ses rangs des romanciers qui ont été de médiocres écrivains, zegt Huet en vergroot daardoor de verdiensten van de schrijfster, die niet geschroomd heeft haar vrije uren door te brengen met het lezen dier médiocres.

Haar belezenheid moet groot zijn dat zij deze keuze wist te doen uit het overgroot aantal Fransche schrijvers der 19e eeuw.

Die belezenheid doet ons ook met verlangen uitzien naar een tweede deel »Prosateurs," en wel een deel waarin de jongere prozaïsten uitgebreider en vollediger behandeld worden dan hierin. Waar het moeielijk is in één boekdeel een volledig overzicht te geven van de oudere alleen, is 't onmogelijk daarbij een eenigszins goed uittreksel te voegen uit de werken van hen, die gebroken hebben met de traditie der romantiek van 1830.

En waar wij Balzac in dit deel geheel missen, Zola, Daudet, Flaubert en de beide Goncourts slechts om zoo te zeggen vermeld vinden, hopen wij die in een volgend werk een

eereplaats te zien innemen tusschen Céard, Paul Alexis, Léon Hennique, Huysmans, Octave Mirbeau, Paul Arènes, Armand Sylvestre, Catulle Mendès, Anatole France, Charles Baudelaire, Louis Veuillot, Jules Vallès en anderen.

Door een tweede deel zal de schrijfster, meer nog dan door dit boek waarvan de meeste schrijvers reeds lang bekend zijn door vroegere bloemlezingen, het Hollandsche publiek aan zich verplichten. Immer zij zal de jongere richting inleiden bij hen die door conventie fatsoenlijkheid en ouderwetsche opvatting belet worden kennis er meê te maken. Haar naam zal de deugdelijkheid van het werk verzekeren.

En wij zullen, meer nog dan nu, instemmen met Huet als hij zegt: il n'y a vraiment que les femmes pour les besognes de dévouement.

Januari 1887. A. A.

* * *

Iets over de verhouding tusschen Fransche en Duitsche Scheikunde. 1)

»Voor ernstige chemische studiën zullen onze jonge lieden den weg weder naar Parijs moeten nemen, zooals eertijds Rose, Mitscherlich, Liebig en anderen gedaan hebben, omdat men in de toekomst in Duitschland geen scheikunde meer zal onderwijzen, doch de filosofie van de natuur." 2)

Dit zijn woorden van Kolbe, den Duitschen scheikundige, zoowel bekend om zijn wetenschappelijke verdiensten, als om de vaak woeste aanvallen op de theorieën zijner Duitsche vakgenooten, en op de vakgenooten zelven. Geen wonder, dat een Franschman deze woorden, die weinig Duitschers onderschrijven zullen, met welgevallen aanhaalt. Toch kan men in de houding van Berthelot meer kalmte opmerken, dan in

---

1) Naar aanleiding van *Science et Philosophie* door M. Berthelot. Paris Levy. 1886.

2) Ald. blz. 366.

dit geval te verlangen was. Vanwaar die kalmte? Voor een groot deel zeker daarvan, dat Berthelot lang geen banaal mensch is. Doch er is nog een reden. Berthelot is minder overtuigd van de juistheid van Kolbe's kritiek, dan Kolbe zelf.

Een bewijs voor deze bewering vindt men in het aanzien, dat Wurtz, de apostel der Duitschen theorieën te Parijs genoot. Wurtz was zeker een groot scheikundige, doch er zijn er velen geweest in deze eeuw, en ik weet niet, waarom Wurtz meer zou zijn dan vijftig anderen. Om evenwel te behooren tot het kleine kringetje, het drietal, dat om het koningschap der eeuw mag strijden, moet men nòg grooter zijn, en ongetwijfeld behoort Berthelot wel, en Wurtz niet in dat kringetje. Toch werd Wurtz in Frankrijk, zoowel door anderen als door Berthelot zelven, als een evenknie van den laatste beschouwd 1). Nu is dit eensdeels op zichzelf begrijpelijk. Wanneer Goethe en Schiller in één kring leven, steken beiden genoeg boven hun omgeving uit, om beiden den toon aan te geven, al komt Goethe na zijn dood op den Olympus en Schiller in Elysium. Maar daarenboven vertelde Wurtz aan de Franschen dingen, waarvan zij niet veel wisten; hij vertelde hun de Duitsche theorieën.

Men kan begrijpen, dat de Fransche scheikundigen verbaasd werden door een theorie, die zoo weinig met hun positieve natuur harmonieerde, en van welke zij toch zulke schitterende resultaten zagen; men kan begrijpen, dat zij niet goed wisten, hoe zij het hadden; dat het onaangenaam voor hen was een werktuig te moeten erkennen, hetwelk zij niet konden hanteeren; dat zij bovendien beseften hun tijd beter te kunnen gebruiken, dan om zich in eens anders voorstellingen in te werken, — en om al die redenen werd de Duitsche scheikunde en tevens haar apostel Wurtz het voorwerp van een half ongeloovigen eerbied, die ook in de werken van Berthelot vaak duidelijk doorstraalt.

Toch geloof ik, dat er geen tweede chemicus te noemen

---

1) Verg. ald. blz. 247.

is na Berthelot, van wien men, behalve zooveel scheikunde ook zóóveel wijsheid kan leeren. Wijsheid noem ik het juiste besef van de waarde der kennis; wijsheid het inzicht in de scheiding van waarneming en voorstelling — en wijsheid van die soort kan men vinden in den brief van Berthelot aan Renan 1). Doch liever dan dezen brief aan te halen, vertaal ik eenige andere wijze bladzijden uit een ander werk, bladzijden die in onzen tijd voor vele srheikundigen kunnen dienen als een *tractatus de intellectus emendatione* 2).

»In de natuurstudie komt alles aan op de algemeene feiten en op de wetten, die ze aan elkander verbinden. Van weinig belang is de taal, waarin men ze vertolkt, en die zoo vaak bedriegt, zelfs hen die ontdekkingen doen. De taal is een zaak van uitdrukken, veel meer dan van vinding: de teekens hebben enkel waarde door de feiten, die ze voorstellen. De logische gevolgen van een gedachte nu veranderen niet, in welke taal men haar ook vertolkt. Daarom is het gemakkelijker dan men gewoonlijk denkt om achteraf een voor rationeel uitgegeven theorie op te stellen, die in nieuwe teekens een geheele menigte feiten te samen brengt, wier algemeen verband reeds bekend was en vastgesteld door voorafgegane ervaringen. Doch zulk een theoriebouw maakt op zichzelf geen ontdekking uit, evenmin als het vertalen van een letterkundig meesterstuk gelijk staat met het scheppen Wat men er ook van moge gezegd hebben, discussies over deze zaken raken de werkelijke grondslagen der wetenschap niet. Te dikwijls reeds heeft men in ons vak met den naam van nieuwe systemen en nieuwe theorieën, persoonlijke wijzigingen aangeduid, wijzigingen van weinig belang in de atomistische of equivalentiesymbolen, die men gebruikt om dezelfde feiten dezelfde analogieën, dezelfde generalisaties uit te drukken, welke tot dien tijd in eenigszins andere taalvormen door iedereen erkend waren. En, men mag het niet verzwijgen,

1) Ald. blz. 1. volgg.
2) La synthèse chimique. 3e Ed. blz. 167. vlgg.

die aanhoudende veranderingen in de teekens zijn eer schadelijk dan nuttig voor de organische scheikunde. Zij doen de banden ontaarden, welke haar voorstellingen vereenigen met de meer algemeene wetten der minerale scheikunde; zij maken voortdurend den geregelden samenhang der denkbeelden onduidelijk, zoowel als de voortgaande aaneenschakeling der ontdekkingen; eindelijk, zij dreigen de scheikunde haar waren aard te ontrooven.

»Inderdaad, bijna alle systemen, die in de laatste veertig jaren in de organische scheikunde zijn opgericht, zijn haast uitsluitend gegrond op de combinatie van teekens en formulen. Het zijn theorieën van taal en geen theorieën van feiten, en deze alleen maken de ware leer. Het is dan ook meermalen aan scheikundigen overkomen, dat zij de eigenschappen der getallen, die in hun formulen verborgen waren, voor geheimzinnige eigenschappen der werkelijke zaken hielden; een zelfbedrog gelijkende op de illusie der Pythagoreërs, doch wellicht niet gerechtvaardigd door den aard der natuurwetenschappen. Men zou de historische oorzaken van die scholastiek kunnen vinden, hetzij in de afgetrokken wijze waarop de dingen en hun elementen van chemisch standpunt beschouwd worden, hetzij in den oorsprong der hedendaagsche scheikunde. De groote omwenteling op het laatst der vorige eeuw in de scheikunde volbracht, heeft er toe geleid om door nieuwe benamingen en nieuwe teekens de algemeene ideeën van een hervormde wetenschap uit te drukken, en de goede uitslag van die poging heeft sinds dien tijd vele geesten opgewekt haar te herhalen. Doch geen dier innovaties zou dezelfde beteekenis en denzelfden aard kunnen hebben als de eerste. Wat ook de toekomst der scheikunde zij, de algemeene betrekkingen thans opgesteld tusschen de verschijnselen, die wij kennen, staan vast. Die betrekkingen kunnen onvolledig zijn; misschien zullen zij eens niet meer wezen dan brokken van een meer omvattende en diepere leer. Doch men kan met zekerheid beweren, dat zij zullen blijven in wat zij voor wezenlijks inhouden, want zóó is de aard der wetenschappen, die op waarneming en ervaring gegrond zijn."

Dat zijn woorden, die menige Duitscher in zijn pijp mag steken. Het zijn woorden, ik wil er nadruk op leggen, niet gezegd door den eerste den beste, doch door iemand, wien men het vergeven moet, zoo hij laat merken dat hij zijns inziens als de Lavoisier der negentiende eeuw behoort beschouwd te worden.

En hoe oordeelt het jonge Frankrijk in den chemischen Fransch-Duitschen oorlog?

Een jong Fransch scheikundige, dien ik voor eenigen tijd ontmoette, verteld mij met ingenomenheid, dat men tegenwoordig in Frankrijk ook de atomistische formulen gebruikt. »De aequivalentennotatie," zeide hij, »c'est bon pour quelques vieux."

Zulke pruiken zijn b.v.: Berthelot, Dumas, Pasteur; Deville is slechts weinige jaren dood.

May God save France!

CH. M. v. D.

Prijs per Jaargang van 6 nummers *f* 7.50.
Afzonderlijke Nummers à *f* 1.50.

Bijdragen en brieven aan den Redacteur-Secretaris
WILLEM KLOOS, Hemonystraat 13.

DE NIEUWE GIDS.

Tweemaandelijksch Tijdschrift.

VOOR

LETTEREN, KUNST en WETENSCHAP,

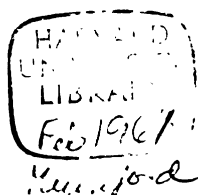
ONDER REDACTIE VAN:

FREDERIK VAN EEDEN, F. VAN DER GOES, WILLEM KLOOS
EN ALBERT VERWEY.

TWEEDE JAARGANG.

TWEEDE DEEL.

AMSTERDAM,
W. VERSLUYS.
1887.

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
Feb 1967

INHOUD.

LETTERKUNDIGE STUDIËN EN KRITIEK.

2e Jaarg. 4e Aflev. 2 1 April 1887.

DE NIEUWE GIDS.

Redactie: FREDERIK VAN EEDEN, F. VAN DER GOES, WILLEM KLOOS en ALBERT VERWEY.

INHOUD.

AMSTERDAM,
W. VERSLUYS.
1887.

MULTATULI.

Het is niet goed, nu Hij dood is, de hoofden bij elkander te steken en te praten over dien Doode. Dat is doen alsof doodgaan het belangrijkste is dat Hij deed.

Wij willen het weenen niet storen van wie treuren over Zijn dood.

Als er niet meer om het dood-zijn geweend wordt, dan zal het de tijd zijn van den grooten man te spreken, die g e l e e f d heeft met ons.

FANTASIE.

DOOR

ARIJ PRINS.

Uren achtereen reisde ik op een open wagen door een kale, onvruchtbare streek.

Zoover het oog over het heuvelachtige, dun besneeuwde veld reikte zag men niets dan enkele verschrompelde struiken.

Een zwarte vogel, die traag onder den zwaren somberen hemel voortvloog; een schaapherder, die onbewegelijk leunend op zijn staf, te midden van zijn kudde den wagen met een dom gelaat nakeek, waren de eenige teekenen van leven, die ik bespeurde. Verder niets, niets dan verlatenheid, dorre eentonige verlatenheid.

Mijn koetsier, een boerenjongen met plat hoofd, kort wit haar en witte wenkbrauwen, een homme primitif, sprak een taal die ik niet verstond, zoodat wij geen woord wisselden en tot aan de ooren in mijn mantel gewikkeld, staarde ik onafgebroken voor mij uit.

De doodsche omgeving en het gedwongen zwijgen hadden een slechten invloed op mijn geest.

Ik voelde mij somber, terneer geslagen alsof mij een ongeluk wachtte, en tegelijk waren mijne zenuwen geprikkeld. Ik leed aan de onrustige gevoeligheid, die ik van slapelooze

nachten kende, als de hersenen door de liggende houding en de groote stilte ongestoord en ongemeen levendig werken.

Evenals in zulke nachten was ik bezeten door den geest van het kwade. De verongelijkingen en beleedigingen, die ik had ondervonden gingen als oude wonden open, en mijn gemoed was vol haat.

. . . .

De avond viel en het witte land kreeg in de schemering een ijzig, spookachtig voorkomen.

De sneeuw werd nog bleeker en de lucht ondoordringbaar donker. Ik huiverde, en sloeg de slip van mijn mantel voor het gelaat om niets te zien, maar op eens greep de jongen mij bij den arm, waardoor ik opschrikte.

Hij wees voor ons uit, en ik zag in de verte tusschen een groepje boomen een rood huis, en achter het huis hing een zware nevelwolk, die op ons aanrolde en alles voor het oog verborg.

Weldra waren wij als omringd van duizenden gordijnen.

Wij zagen niets, wij hoorden niets, en om niet van den weg te geraken, waren wij genoodzaakt stapvoets te rijden.

Daarbij begon het dik te sneeuwen en de vlokken die in de oogen dwarrelden, belemmerden het voortgaan nog meer.

Wij doolden als in een ruim wit graf rond, en reeds wanhoopte ik er uit te komen, toen in de nevelen iets donkers opdoemde. Het waren boomen en dichter bij gekomen, bemerkte ik dat wij voor het roode huis stonden.

Vreemd, doch het mistte en sneeuwde daar minder dan op de vlakte, waardoor ik alles duidelijk kon zien.

Het huis was vierkant en week in den bouwtrant niet van het gewone af, maar wat mij onaangenaam trof was de kleur.

Opgetrokken van rooie steen, die door den tijd en het weêr verbleekt was, had het in de schemering tegen het zwevende wit van den mist een geheimzinnige tint, die op vaal dood bloed geleek.

Deze indruk was zoo sterk, dat ik weerzin had daar een onderkomen te zoeken, en mijzelf afvroeg of het niet beter

ware om te keeren. De jongen had echter reeds op de deur geklopt, en deze werd geopend.

Een man stond op den drempel en liet het schijnsel van een lantaarn op ons vallen.

Op mijn vraag of wij bij hem konden overnachten tegen betaling gaf hij een toestemmend antwoord zonder over de som te spreken, en hij wees den koetsier een schuur naast het huis, waarin paard en wagen konden worden gestald.

Ik volgde hem naar binnen, zeer tevreden, dat wij een schuilplaats hadden gevonden. want het weder verergerde, en de wind, die hevig opstak, deed de boomen kraken en joeg de sneeuw in huis.

Nauwelijks had mijn gastheer echter de deur gesloten, of hij draaide de lantaarn, hetzij met opzet of door toeval zoo, dat het licht hem vlak op het gezicht viel, en een onuitsprekelijk diep gevoel van afkeer welde in mij op.

Er zijn menschen die ons reeds bij den eersten aanblik door hun uiterlijk zoo tegenstaan, dat zij niets anders dan onze vijanden kunnen zijn, menschen die alleen door hun gezicht onze tyrannen worden. En zoo iemand was deze man voor mij.

Waaruit deze tegenzin ontsproot, en op eens zoo hevig, zoo intens werd, dat ik hem diep haatte, kwam reeds vaag in mij op.

Zijn lichaam, zijn stem, zijne gelaatstrekken waren gewoon, maar hij droeg een baard, een langen baard, volgens middeleeuwsche zeden in tweeën gesplitst, *die precies de kleur van het huis had.*

Zijn oogen waren zoo kleurloos, zoo koud spottend, dat mij een vreemd nog nooit gekend gevoel van angst beving.

Dit verlamde mij zoo, dat ik bleef roerloos staan, en had als in een ziekelijken droom geen macht over mijn lichaam.

Hij scheen daarover niet verwonderd te wezen — alleen hoorde ik, doch bijna onmerkbaar, een zacht hatelijk gegrijns in den baard.

Dit geluid klonk mij zoo onaangenaam, zoo tergend in de ooren, dat ik door eene plotselinge opwelling van haat tot

mijzelf kwam en doorliep. Ik was echter dusdanig van streek, dat ik niet oplette waarheen wij gingen, en tot mijne verbazing opeens in een helder licht stond, hetwelk mij als uit een droom deed ontwaken en tot bezinning bracht. Wij waren in eene groote kamer, waarin sombere, stijve meubels uit den tijd van het keizerrijk stonden. Het was er echter zoo koud, zoo ledig, zoo onbewoond, dat ik begreep, dat dit vertrek slechts zelden ontsloten werd.

Hoewel de kamer geen aangenamen indruk op mij maakte kwam ik toch meer op mijn gemak.

Het licht was daarvan misschien de oorzaak, en ofschoon de afkeer voor mijn gastheer, die de kamer op en neer liep, niet was verdwenen, verwonderde ik mij bijna over mijne houding en gewaarwordingen in den gang.

Ik zocht naar eene verklaring.

Was het overprikkeling der zenuwen door de vermoeienissen der laatste dagen, of was het de invloed van het sombere landschap, dat ik dingen had gezien die niet bestonden en het zonderlinge in 's mans gelaat voor iets duivelachtigs had gehouden?

Ik peinsde nog over dit alles na, toen de deur werd geopend en een meisje binnen kwam, dat op eens al mijn aandacht in beslag nam. Waardoor? Zij was noch mooi noch belangwekkend. Een heel gewoon slank figuur en een mager gezicht, doch hare groote grijze oogen zagen mij zoo vreemd, zoo doordringend aan, dat het bijna onkuisch was. Het duurde slechts even, doch het had zulk eene inwerking op mij, dat ik er door verward werd.

Zij zeide zachtjes iets tot den man, die mij daarop vroeg of ik wat wilde gebruiken.

Eerst wilde ik bedanken, opeens aangegrepen door een gevoel van wantrouwen; maar om te toonen dat ik op mijn gemak was en niets vreesde, antwoordde ik toestemmend.

Het meisje bracht koud vleesch, brood en wijn en ging daarop weg.

Daar ik dorstig was, ledigde ik een paar glazen en omdat de wijn uitstekend was, schonk ik nog eens in.

Meer dronk ik niet, want ik wenschte helder te blijven.

Het kwam mij echter toch voor, alsof de wijn invloed op mij had, doch vreemd genoeg, het was het tegendeel van beneveling. Mijn lichaam werd lichter, scheen te zweven, en ofschoon de reis mij vermoeid had, voelde ik niets zwaars, niets looms meer in de ledematen. Daarbij kwam, dat mijne zintuigen ongemeen gescherpt werden, en dat het mij was alsof de nevel die mijn geest omhulde, werd opgeheven.

Ik nam mijn gastheer op, en ik zag wat mij tot nu toe was ontgaan.

Hij was wonderlijk en geheel in het zwart gekleed, en tegen deze kleur stak het gelaat doodschbleek af. Het vleesch was zoo geheel van leven ontdaan, dat ik twijfelde of ik wel een mensch zag. Hij liep als een automaat steeds op en neer zonder een woord te spreken, schijnbaar in diepe overpeinzingen verzonken, en de eenige beweging die hij maakte, was, dat hij met een lange ivoorachtige hand langs zijn baard streek.

Zijne vreemde oogen waren naar den grond geslagen.

Deze helderheid, waardoor ik alles opmerkte, verbaasde mij volstrekt niet.

Ik was in een toestand van gerustheid geraakt, die alle gevoel van wantrouwen en verwondering van mij verwijderd hield, en ik vroeg zeer bedaard aan mijn gastheer waar de koetsier des nachts zou blijven. Hij antwoordde, dat de jongen in de stal moest slapen, wijl er geen geschikte kamer voor hem in huis was.

Dit bevreemde mij niet. Alles kwam mij nu heel gewoon, heel natuurlijk voor, ook het gezicht en de baard van mijn gastheer, die mij, op mijn verzoek, naar de kamer bracht, waar ik den nacht zou door brengen.

Wij gingen een trap op en liepen een gang door, waarop eenige deuren uitkwamen. De laatste stond half open en toen wij er dichtbij waren, zag ik even door de opening het meisje. Zij was half ontkleed en hare oogen waren weder zoo vreemd op mij gericht.

Mijn geleider scheen niets te hebben bemerkt; de verschijning had ook slechts één oogenblik geduurd.

Hij ontsloot het vertrek naast het hare en verdween. Toen hij de deur achter zich dichttrok, meende ik weder hetzelfde gelach te hooren, maar het was zoo flauw, zoo onzeker, dat ik in twijfel was, of ik mij niet had bedrogen.

Mijn slaapkamer, die met donkerbruin hout was afgezet, was zeer koud; ik haaste mij dan ook met het uitkleeden, en weldra was ik in bed.

Ik blies de kaars uit, draaide mij om en sloot de oogen, maar de slaap wilde niet komen. Ik bleef wakker en hoorde alles, het trillen van de ruiten door de windvlagen, het kraken van het hout, het bewegen van ieder stofdeeltje, met ongewone scherpheid. Langzamerhand werd mijn gehoor echter getroffen door zekere geluiden, die uit de kamer kwamen waar het meisje sliep. Ze geleken op het schuiven van een hand langs den muur, het tikken met een hard voorwerp tegen hout, of het zachte onderdrukte roepen uit een publiek huis, en al deze geluiden herhaalden zich met berekende tusschenpoozen, als om mijn aandacht te trekken.

Dit geschiedde ook, ik lette op niets anders, en uit zucht tot het kwade bootste ik deze geluiden na, die dadelijk daarop werden herhaald, sterker herhaald, alsof zij mij riep.

Ik dacht nu niet meer aan slapen, en met onweerstaanbaren aandrang kwamen booze begeerten in mij op. Ik woelde onrustig in mijn warm bed rond, steeds het meisje met de geheimzinnige oogen half ontkleed voor mij ziende, en het machtige gevoel van wellust, die bevredigd moet worden, greep mij aan.

In bed kon ik het niet langer uithouden, maar alvorens te zwichten, kuchte ik om zekerheid te hebben, tweemaal.

Onderwijl ik op antwoord wachtte, klopte mijn hart heftig, en verloor ik van aandoening bijna alle bezinning. De seconden schenen mij minuten, en eindelijk hoorde ik twee kuchjes. Er was niet aan te twijfelen — ik werd gewacht.

Ik overlegde niet meer, dacht aan geen gevaar, trok haastig mijne bovenkleeren aan en sloop op mijn teenen in de gang.

In haar kamer brandde licht, want op den dorpel was een

heldere streep, en zonder aarzelen deed ik de deur open. Maar een vreemd, onverwacht schouwspel vertoonde zich aan mijne oogen — het bed was ledig.

Ik bleef een wijl als versteend staan, doch toen ik tot bezinning kwam, wilde ik het onwaarschijnlijke niet gelooven, en belichtte met de kaars, die op de nachttafel brandde, alle duistere hoeken. Nergens was het meisje te zien.

Er was ook geen andere uitgang, en toen ik bij het bed kwam en met mijn hand over de lakens streek, bemerkte ik, dat ze koud en onaangeroerd waren.

Mijn zinnelijke opwellingen waren door het ongeloofelijke verdreven, en droomend bleef ik bij het bed staan. Hoe lang ik daar vertoefde weet ik niet, wellicht een uur, wellicht een minuut, want door mijn geest woelde zooveel, dat ik het begrip van tijd verloor. Eensklaps kreeg ik echter de gewaarwording — hoewel ik niets had gehoord — dat iemand achter mij stond. Ik keerde mij om, en zag den man, geheel gekleed met den lantaarn in zijn hand.

Niets verried in zijn uiterlijk dat hij verwonderd was. Hij zeide ook geen woord, doch verzocht mij alleen met een handbeweging de kamer te verlaten.

Ik gehoorzaamde en volgde hem, handelende als in een droom.

Wij gingen mijn kamer voorbij, de gang door en de trap af, doch nauwelijks waren wij eenige treden afgedaald of ik hoorde voor de derde maal den zachten spottenden lach. Dit deed mij als uit een verdooving ontwaken, en mijn haat welde op eens met onstuimige kracht op, niet allen omdat ik een afkeer van hem had, en hij mij bespotte, maar ook wijl hij mij noodzaakte, hem als een slaaf te volgen.

Nog nimmer was ik zoo weinig meester over mijzelf geweest, en toen hij zich langzaam omkeerde, en ik het terugstootende gezicht voor mij had, en in de vreemde, duivelachtige oogen keek, stak ik mijne handen met kracht uit om hem weg te hebben. Hij verloor het evenwicht, gleed uit en viel alle trappen af, gevolgd door de lantaarn, die niet uitdoofde, zoodat ik alles duidelijk kon zien.

Het was een vreemd afschuwelijk tooneel in het duistere huis, en onder andere omstandigheden zou de schrik mij zeker hebben verlamd; ik zag echter met eene eigenaardige voldoening en verlichting naar de vreemde buitelingen, die hij maakte, want ik begreep, dat ik het lachen nooit meer zou hooren.

Nu vraag ik mijzelf dikwijls af: »heb ik niet in een plotselingen aanval van krankzinnigheid gehandeld?" maar hoe is het dan mogelijk, dat ik alles tot in de kleinste bijzonderheden heb onthouden!

Toen hij beneden kwam en zijn hoofd dof op de steenen sloeg, bleef het lichaam roerloos liggen.

Vol wreede nieuwsgierigheid ging ik de trap af en bekeek hem bij het licht der lantaarn. Uit een diepe, afzichtelijke hoofdwond vloeide het bloed over zijn gezicht in den baard, waarop het geen kleur achterliet.

Hij was dood, daaraan viel niet te twijfelen, en zoo natuurlijk kwam mij dit voor, dat ik naar mijn slaapkamer wilde terugkeeren, maar plotseling werd ik door zulk een zware vermoeidheid aangegrepen, dat het mij niet mogelijk was de trap op te gaan. Ternauwernood had ik kracht genoeg de eerste deur die ik zag, te openen. Ik had een flauw bewustzijn, dat het de kamer was, waar ik des avonds had gegeten, doch nauwelijks had ik mij op den grond uitgestrekt of ik vergat alles om mij heen.

. . . .

Toen ik de oogen opende, was de dag reeds aangebroken: de kaars was geheel opgebrand, en een mat, grijs licht viel door de beslagen ruiten, die op het veld uitzagen.

Rillende van de koude en gekweld door een brandenden dorst zag ik om mij heen. Ik herinnerde mij alles, en een onweerstaanbare aandrang om uit het huis te komen en ver weg te vluchten, overmeesterde mij. Mijn angst om hem te zien, was echter zoo groot, dat ik er niet over dacht door de gang te gaan, en mij zelfs zoo ver mogelijk van de deur afhield.

Maar hoe dan weg te komen? Ik was zoo verward, dat ik

eerst na ongemeen nadenken op de gedachte kwam door het raam te vluchten.

Ik kon het echter niettegenstaande alle krachtsinspanning niet opschuiven — het hout was nat en gezwollen — en als een nachtmerrie ondervond ik de vreeselijke gewaarwordingen van machteloosheid. Mijn lichaam werd vochtig van angstzweet, en ik beefde zoo sterk, dat ik moeite had staande te blijven.

Eindelijk ging het raam op eens als door een wonder naar de hoogte. Ik haalde ruimer adem, maar mijn zenuwachtige haast om weg te komen was zoo groot, dat ik, ofschoon het venster laag bij den grond was, naar buiten viel.

De schok op den harden, kouden grond deed mij goed, en bracht mij tot bezinning.

Ik raapte een handvol sneeuw op, en drukte het tegen mijne gloeiende slapen. De koude verfrischte me en maakte mij kalm.

Het viel me nu eerst in, dat mijn kleeding zeer onvoldoende was: ik had slechts mijn bovengoed aan, en was blootshoofds.

Gelukkig zat mijne portefeuille met geld in de jas en stond een kist met kleeren in den wagen.

Ik was nu betrekkelijk bedaard en spoedde mij naar den wagen om den jongen te zeggen dadelijk in te spannen, maar terwijl ik haastig voortliep, overdacht ik op eens, wat ik zou zeggen, als hij mij zoo gekleed zag. Misschien zou hij alles vermoeden. Dit bracht mij zoo in verwarring, dat het denkbeeld in mij opkwam, zooals ik was, over het land te vluchten, en den wagen in den steek te laten.

Ik wist, dat het eene dwaasheid zou zijn, maar ik was zoo van streek, dat ik het zou hebben gedaan, indien mijn verstand niet door eene geweldige inspanning de overhand op mijn angst had behaald.

Ik werd kalmer en bedacht dat de jongen zou slapen, want het schemerde nog, zoodat ik mijn goed uit de kist zou kunnen halen, en mij behoorlijk kleeden, zonder gezien te worden.

Zooals ik overdacht had gebeurde het, en toen ik klaar was wekte ik den jongen, en verzocht hem in te spannen.

Met welk een angstig ongeduld zag ik hem opstaan, zich aankleeden en het paard voor den wagen brengen! Tijd is betrekkelijk en het duurde eene eeuwigheid.

Hoewel mijn leven er aanhing of ik ongemerkt weg kwam, durfde ik echter niet naar het huis te zien of zich iemand vertoonde.

Eindelijk reden wij weg, maar nog haalde ik niet vrij adem, want het huis was nog in zicht. En het wilde maar niet kleiner worden en aan den horizont verdwijnen. Wij vorderden langzaam, heel langzaam, evenals in een nachtmerrie, wanneer men alle krachten inspant om te vlieden, en aan den grond gekleefd is.

Ik dacht aan niets anders dan om zoo snel mogelijk te vluchten, en mij ver, heel ver van het vervloekte huis schuil te houden. Wroeging of berouw gevoelde ik niet — de angst gevat te worden had mij geheel overweldigd.

. . . .

Zoodra was ik niet in de stad gekomen, of ik reisde verder, het land uit, naar het Zuiden van Europa.

Op de lange reis sprak ik met niemand, las ik geen couranten, om aan niets herinnerd te worden. Ik hoopte daardoor mettertijd alles te vergeten, en ofschoon de gebeurtenissen in dien nacht het eenige onderwerp van mijn gedachten waren, werd alles toch bleeker, vager, zoodat ik mijzelf dikwijls afvroeg: Is het wel zoo gebeurd; ben ik niet de speelbal van een afschuwelijken droom?

In de eerste weken leefde ik vrij gerust, onverschillig voort, mijn tijd opzettelijk doodend met het naoogen van de vermaken, die mijn goedgevulde beurs konden betalen, maar daaraan kwam een einde.

Alles wat ik deed om geene wroeging te krijgen, was er de oorzaak van, dat ik bevreesd werd er door gekweld te worden.

Zoolang het dag was, bleef ik vrij gerust, maar nauwelijks was ik te bed of de marteling begon. Aan slapen was geen

denken, onrustig wentelde ik mij onder de warme dekens om en om, steeds de vrees voor oogen hebbende, dat ik niet aan de fataliteit zou kunnen ontsnappen. En eerst tegen den morgen, als het licht werd, sliep ik in, om met een zwaar hoofd en vermoeid lichaam op te staan.

Evenals bij een epidemie iemand uit vrees ziek wordt, kreeg ik wroeging.

Het was 's nachts. Ik reisde per sneltrein, en om mijn koortsig heet voorhoofd af te koelen, drukte ik het tegen de ruit. Buiten was niets te zien. Het donkere landschap en de inktzwarte lucht smolten ineen, maar op eens zag ik, als een schemering in den nacht, een gezicht, *zijn* gezicht, doch veranderd — de oogen staarden mij vaag en bleek aan, en de gesloten mond was droevig, lijdend tesaamgetrokken.

Vol schrik wierp ik mij achterover in de kussens, en sloot de oogen om niets te zien; maar het gelaat had zich in mijn geest gegrift.

Ik deed alles om het te verdrijven, al was het ook voor één minuut, voor één seconde, want juist de voortdurende kwelling was ondragelijk.

Ik wierp mij in de dolzinnigste vermaken, verkwistte mijn halve vermogen, maar overal: in kamers vol twijfelachtige brutale weelde, aan de speelbank, als mijne brandende oogen de kaarten volgden, bij drinkgelagen, als mijn hoofd op de tafel bonsde, en ik niets meer om mij herkende, overal zag ik het gelaat.

. . . .

Ik ben thans de worsteling moede, en de verleidelijke, duivelachtige aandrang alles te bekennen, eerst onbestemd, daarop steeds krachtiger in mij opgekomen, sleurt mij met zekerheid naar het schavot.

December '86.

EEN INCIDENT.

DOOR

FRANS NETSCHER.

I.

Het laatste bedrijf van de »Faust" was geëindigd. De deurtjes der loges op den eersten rang werden naar buiten geopend, en de korridor liep vol menschen. De dames en heeren drongen in eene opeengepakte massa naar de kapstokken, en de roze linten van de mutsen der ouvreuses doken telkens weg achter de groote mantels, die zij met opgestrekte armen de dames om de schouders hielpen leggen.

»Blijf hier maar even wachten!" zei Jules tegen zijn vrouw, die met hem door de menschen wilde heên dringen.

Marie bleef bij den wit-porseleinen kachel staan, waarop zij een oogenblik haar binocle neêrlegde om de handen vrij te hebben; daarna zocht zij in de plooyen van haar japon naar de zakopening om er haar zakdoekje en programma in weg te stoppen; zij had de gewoonte de avisjes van de opera's, die zij bijgewoond had, te verzamelen. En ondertusschen was Jules alleen, schuivend en duwend, tot den kapstok doorgedrongen. Toen Marie het hoofd, dat zij naar den zak gebogen had, weder oprichtte, stond Mevrouw Penning van der Hoorn voor haar, terwijl haar man, met

een rood, opgezet gezicht en een lange, blonde snor, die door eenige menschen van haar gescheiden werd, tot haar trachtte te komen.

»Hoe von-jij den ténor, Marie?"

»Zoo, 't gaat nog al! Hij vibreerde erg in 't begin. Zeker zenuwachtig door z'n debuut!"

»Pardon!" zei Meneer Penning v. d. Hoorn, dicht bij haar, terwijl hij zijn hand op den schouder eener dame legde, om gemakkelijk Marie te kunnen naderen. Hij maakte een lichte buiging, voor zoover het gedrang 't hem toeliet, en Marie zag toen, dat de knoopjes op zijn overhemd een schitter gaven.

»Etouffant hier, Mevrouw! Pèh!" en hij blies een zucht door zijn lippen.

»Ja, 't is benauwd!" antwoordde Marie op een bleeken toon, en zij reikte achter den rug van een onbekenden heer naar het marmeren blad der kachel om haar binocle weêr te grijpen.

»Ah, bonsoir!" riep Jules, die op dat oogenblik naderde met een grooten mantel, een overjas en een sorti op den arm. Hij kon zijn handen niet uitsteken om den hoed af te nemen, en boog daarom met zijn hoofd over het pak kleêren heên, in de richting van Mevrouw Penning.

»Wacht, laat ik je's helpen!" zei Meneer Penning. en nam hem een jas van den arm.

Overal in de rondte werden voorzichtig armen in de hoogte gestoken, om in mouwen van overjassen te glijden; heeren zetten hun kragen op, en dames doken tot den neus in sjaals, die zij rond den hals en over het hoofd sloegen. De dikke, zwarte massa menschen gleed met horten en duwen naar den trap. Sommigen riepen elkaêr: »Hier, Betsy, hier, kom maar hier! Geef me een hand! Zoo! Nu langs den muur!" Hier en daar bleven groepjes tegen de deurtjes der loges staan, om op hun rijtuigen te wachten. De ouvreuses gaven nog steeds jassen en mantels van de kapstokken aan, waarvoor het gedrang een weinig verminderd was. En door de openstaande deurtjes kon men uit de hoogte in de Opera-

zaal neêrzien. Ze was verlaten, en stond recht en stil in de zinkende duisternis; het scherm was gezakt, en de groote lustres waren met een flap neêrgedraaid. Overal hadden zich breede stukken zwarte schaduw gelegd: beneden liepen de stoelen met hunne donkere leuningen in licht doorgebogen rijen, als opeenvolgende graten van een geraamte. Van de zoldering zonk eene zwarte, ongezellige stilte, en het inwendige der zaal geleek een uitgebrand huis, dat open was gesneden, somber, in een verkoold duister. De nacht viel in dit zwart bewalmde en bruin geschroeide geraamte met langzame toondempingen neêr, en een koper instrument, dat op een stoel in het orchest vergeten was, en nog eenig licht pakte, scheen een groote vonk, die stil lag te gloeyen.

Jules had zijn pak kleêren op den wit-porseleinen kachel neêrgelegd, en er de bonte rotonde zijner vrouw afgenomen. Hij strekte zijne armen in eene wijde uitspalking open, en hield Marie de bonte binnenzijde voor. Er was daar straks iets in den blik zijner vrouw geweest, dat hem een vage onrust gegeven had. Onmiddellijk voelde hij door eene instinkmatige opwelling, dat zij iets tegen hem had, en dadelijk had hij zich afgevraagd wàt dat kon wezen. Maar hij had tevergeefs in zijn geheugen gezocht. En toen Marie langzaam haar rug in de binnenzijde draaide, en hare handen boven de schouders stak om van hem de punten der rotonde aan te nemen, hielp hij zorgzaam den mantel dichtslaan, en vroeg dicht aan haar oor:

»Is 't zoo goed, Marie?"

Maar zij gaf geen antwoord. Zij keerde zich om met ongeduldig saamgeknepen lippen, als hadden zijne woorden haar kregelig gemaakt, en hij zag dat zij hem met een toornige verachting vlak in de oogen keek, en toen het hoofd naar Mevrouw Penning wendde.

»Het volgende Casino-bal is immers den 24sten van de volgende maand?" vroeg zij met koude hoffelijkheid.

»Ja, ik geloof 't wel! Je komt toch?... O ja, waarom ben je toch den vorigen keer niet geweest?"

Maar zij had geen gelegenheid op deze vraag te antwoor-

den. Meneer Penning had met zijn rood, opgezet gezicht, en verdronken, heesche grogstem het woord tot haar gericht:

»Ja, Mevrouw, we hebben u gemist. Hoe kwam 't, dat we u niet gezien hebben? Ik had stellig op u gerekend voor de eerste valse!" En hij vertrok met eene grijnzende beleefdheid zijn gezicht tot een glimlach, zoodat zijn blonde snor zich met den bovenlip bewoog.

»Wat een akelige man!" dacht Marie op nieuw, ofschoon zij hem sinds lang kende. »Hè, wat een naar gezicht!" merkte zij bij zichzelve op. En door den wrevel, dien haar eigen man bij haar opgewekt had, maakte zich over deze akelige, afstootende verschijning een walging van haar meester.

»Ik geloof, dat we dien avond op een soirée bij den Secretaris-Generaal waren.... Ik weet 't ook niet meer," antwoordde zij met een nauw onderdrukten toorn, en om zich van hem af te maken. Want oogenblikkelijk keerde zij zich weêr naar Mevrouw Penning, en zei, om het hem onmogelijk te maken haar verder aan te spreken:

»Zeg, Milie, 't was toch immers goed, dat ik je laatst allebei de boeken heb thuis gestuurd? Ik wist niet of je 't zoo bedoeld hadt....

»Nee, nee, uitstekend! Ik had ze nog wel niet noodig, want ik ben nog aan »Les Mounach" bezig.... maar een paar dagen vroeger of later komt er niet op aan."

De trap, die van den eersten rang naar beneden leidde, voerde onafgebroken zware dotten menschen naar de laagte. Een knecht riep voortdurend de rijtuigen af, en dan zag men eenige figuren zich uit de groepen, die tegen de deurtjes der loges hadden postgevat, loswikkelen, en, diep in doeken en sjaals gedoken, zich de trap af haasten. Een oogenblik later hoorde men een portier dichtslaan, gevolgd door het getrappel van paarden, die op de hard bevroren straatsteenen begonnen aan te zetten. En onmiddellijk galmde de knecht een anderen naam door de gang. Er was langzamerhand meer ruimte op den korridor gekomen, en Jules had plaats gehad om gemakkelijk zijn armen uit te steken, en zijn pels met bonte omslagen op den kraag en de

mouwen, aan te trekken. Meneer en Mevrouw Penning waren ook klaar, en namen afscheid: zij lieten hun rijtuig nooit afroepen, maar deden het bij de »paaltjes" wachten. En ge armd, met opgetrokken schouders en ingedoken hoofden, tegen de kou, die hen tegemoet sloeg, daalden zij de trap af. De echtgenooten bleven nu alleen achter, en Jules keek hunne ruggen na, om zich eene bezigheid te geven, en het oogenblik, dat hij weêr het woord tot zijn vrouw zou moeten richten, nog een weinig te verschuiven. Eene onhandige verlegenheid had zich van hem meester gemaakt. Onder de vele zaken, die hij zich tegenover zijn vrouw te verwijten had, kon hij zich niet ineens herinneren, waarover Marie op het oogenblik ontstemd zou kunnen zijn. Maar hij gevoelde wel, dat zij thans niet ten prooi aan de een of andere booze bui was; er sprak zoo'n ernstige ontstemming, zoo'n aaneengesloten opgekroptheid uit haar houding, dat door de onzekerheid van zijn schuldbewustzijn een vage vrees over hem kwam. Peuterend treuzelde hij aan de sluitingen zijner handschoenen; hij keek zijn vrouw niet aan, maar hare stilzwijgendheid naast hem hinderde zijn zenuwachtig ongeduld. Hij dacht zich nu verplicht eindelijk iets tot haar te zeggen; hij rilde even met de lippen, maakte eenige kleine stampjes met de voeten, trok het hoofd in de schouders, en zei:

»Brrr! 't begint hier toch koud te worden!"

Maar Marie bleef zwijgen, met de oogen door een der geopende loges in de zwarte spelonk der zaal starend.

»Wat staat Willem weêr achter in de file!" ging hij voort als tot zich zelven sprekend. »'t Tocht hier zoo! Hè! Voel jij 't niet, Marie?"

»Neen!" kwam het kort en bijtend over Marie's lippen.

En bevreesd voor deze korte woordjes, en snauwende, verontzamende antwoorden, zweeg Jules nu ook. Toen riep de knecht het rijtuig van »Meneer Swets" af. Beiden haastten zich onmiddellijk naar de trap, en bovenaan gekomen, rondde hij zijn arm en hield dien dicht bij zijn vrouw. Marie deed echter alsof zij het niet bemerkte, en trippelde met vlugge wippingen de treden af, terwijl achter haar de rand der

rotonde van trap tot trap sleepte. Hun rijtuig stond vlak voor de deur; de paarden knabbelden op de gebitten, schrapten de steenen met den voorpoot, en lieten de tuigen op hunne ruggen kraken. De lantaarns met hunne lensvormige vergrootglazen wierpen een hel, kristallig licht van zich af, en de stijve figuur van den koetsier, recht op zijn bok, teekende zich als een uitgeknipt silhoët tegen de heldere, dunne lucht vol kleine sterretjes.

Marie snelde door de deur het portier van het rijtuig in, dat door den palfrenier werd open gehouden. Meneer haastte zich achter haar aan, en zei in het voorbijgaan tegen den knecht:

»Wat heb je weêr achteraan gestaan, Frits!"

Onmiddellijk gaven de ongeduldige paarden, geprikkeld door de fijne kou, een zet aan het rijtuig, zoodat beiden als met een duw tegen den rug terugzonken. Daar bleven zij rusten, ieder in een hoek gekropen, zonder een woord te spreken. Jules haalde zijne gedachten bij elkaêr, en peilde naar de kern zijner vrees. En in de duisternis van het rijtuig, met die nijdige gestalte naast hem, sloeg hem de angst naar de keel, waar hij begon te kloppen, en een gevoel van dikte veroorzaakte, alsof de mangels waren opgezet. Al zijne fouten, waarvan hij zich bewust was en die hij zich verwijten kon, maar uit wier mengeling hij niet in staat was de rede van Marie's boosheid voor den dag te halen, omwikkelden hem met één grooten angst, waar hij geen uitweg in zag, met het vooruitzicht om straks uit de duisternis in het licht van de kamers te komen, en haar in de oogen te moeten zien. En in de nevelvrees zijner schemerende overpeinzingen verzonken, deed hij zijn hand met een kwastje spelen, dat aan de binnenzijde van het portier hing.

Het rijtuig wipte ondertusschen met de zachte wiegingen der veeren over de hard bevroren straatsteenen voort. Het snelde in den vluggen draf der paarden door de winterstad. De straten waren droog en wittig van het vriezen. De lucht was dun en fijn, en plantte, zooals bij winterkou, de geluiden ver en hard voort, een kou, die de huid prikkelde en de

oogen tranen deed, en somtijds onder een betrokken grijze lucht een korrelige, poeyerachtige sneeuw op een knijpenden Oostenwind liet voortvliegen. Aan den voet der boomen, in de kozijnen der vensters, en op de ornamenten der lantaarnpalen waren vliezige, witte streepjes blijven liggen, die af en toe op een windzwenk verstoven. Het Voorhout krioelde van de geele, strakke starrekens der lantaarnpitjes, die heel in de verte, tot in de wegijlende diepte der straten, blikkerden en twinkelden. De huizen stonden stil, stijf en duister in de rondte, met een verlicht raampje boven de voordeur, als sloten zij smeulende branden in. De weinige voorbijgangers liepen rillig in hunne overjassen gedoken, met opgetrokken schouders, en de handen in de zakken; in de fijne, doorschijnende atmosfeer teekenden zij zich scherp tegen hun achtergrond af, en verwijderden zich met eene voortdurende verkleining hunner omtrekken, zoodat eindelijk tegen een lichter horizont gekomen hunne kantlijnen in de omgeving schenen uitgekrast. Het rijtuig snelde door het Lange Voorhout, en maakte bij de Parkstraat een zwaai rechtsaf. Toen wipwipte het over de keyen de helling dezer straat af, zonder dat de paarden behoefden te trekken, langs de Jacobskerk, die achter op haar pleintje met steile lijnen hoog naar boven klom, in een spitspuntigen toren toeloopend, welke met zijne twee wigvormige kanten scherp en hard tegen de dunblauwe lucht uitkwam, en met haar kruis tusschen de mengeling der sterren stond. Een schildwacht, die voor een militaire autoriteit op post stond, liep stampvoetend op en neêr, het geweer op den schouder. Jules, die uit zijn leunende houding was opgerezen, en met den vinger een plekje op het aangeslagen raampje had schoongeveegd, bekeek dezen soldaat, totdat het rijtuig ineens de Mauritskade opzwenkte. Toen zag hij, terwijl hij inwendig angstig bleef, naar de bevroren gracht, waar een baan op gemaakt was, nu verlaten en glimmend onder het schijnsel der sterren en lantaarns. — »Het vriest hard!" merkte hij bij zich zelven op, een bijt ziende, waarvan het water reeds wêer was dichtgevroren. Maar hij stak na een oogenblik het Scheveningsche Veer

dwars over, en ijlde met een krachtigen draf der paarden de Zeestraat in. Hij was bijna thuis, en zocht op de voorbank naar de binocle. En halverwege de straat hield het rijtuig stil voor een groot, dubbel huis, een dier stijllooze gevaarten met breede gevels van donkerbruine steenen, een vijftig jaar geleden door een rijken koffieplanter uit de West gebouwd.

Jules hielp zijn vrouw uit het rijtuig, en wierp een onderzoekenden blik op haar gelaat, om uit te vorschen of er eene zachtere uitdrukking over hare trekken lag. En terwijl hij tot haar opkeek, en de kleine fronsing tusschen de wenkbrauwen en de harde dichtknijping der lippen zag, kwam er een gevoel van ongemak en zelfontevredenheid over hem. Hij volgde zijn vrouw haastig de gang in, zonder iets te zeggen, en toen hij onder het loopen den blik op haar rug liet rusten, die vormloos was onder de wijde rotonde, verrees er een kregelijkheid in zijn binnenste, zooals men krijgen kan wanneer men op een voorwerp om een verklaring tuurt, en afstuit op een vormlooze onbewogenheid. Zijn geduld, dat op een zachte toenadering van hare zijde gehoopt had, was eindelijk in den hoek gedreven; en toen hij op de breede trap achter haar aankwam, en genoodzaakt werd het langzaam gemak harer stappen bij te houden, ontwaakte zijn mannelijkheid in eene fiere brutaliteit. De stemming van weeke mêegaandheid en de verwachting op stilzwijgende vergiffenis, stonden hem nu tegen. En hij nam bij zich zelven het besluit niets meer van haar te zullen dulden; hij wilde zich man toonen, en een steigerende fierheid bereidde hem op een afbijtende verdediging voor. Hij zette zich onmiddellijk in zijne gedachten schrap, nu ongeduldig naar het oogenblik der verklaring verlangende, als iemand, die den strijd inroept, in het eigenaardig gevoel zijner krachten.

II.

Jules' studeerkamer was een ruim en hoog bezolderd vertrek Met drie openslaande ramen had het uitzicht op een

ouderwets grooten tuin, waarvan het einde zich onder een gewarrel van oude boomen verloor. Het was in een donkerrooden toon gemeubeld, met zwaar geplooide portières en overgordijnen; een dik deventersch tapijt doofde het geluid der voetstappen, en twee rood fluweele easy-chairs, ter wêerszijden van het glomvuur der open haard, spalkten hunne wijde armen vaneen, vóór een achteroverhellenden rug. Het vertrek was vol van eene deftige, mollige gezelligheid, beschenen door het roze schijnsel der roode lampekappen, die als bloedige, zieke manen aan de gaskronen hingen. Een zacht gebrom van het trekken der haard in den schoorsteen, met, af en toe, een laag gegons der gasvlammen, maakten de voorname, ruime stilte hoorbaar, een stilte zooals in de antichambre van een minister, of in een aristokratischen salon hangt, wanneer men een visite komt maken en de gastvrouw zit te wachten. Onder de lustre stond een groot, open schrijfbureau, een magistraal meubel, met gebeeldhouwde kolommen en verborgen laden in de zijvakken, overdekt met papieren en dichtgebonden portefeuilles, terwijl middenop een reusachtige, cuivre-poli inktkoker blonk in het nêervallende licht.

Een deur, in den wand tegenover de ramen, voerde naar het slaapvertrek, dat wederom toegang had tot Jules' kleedkamer.

Jules was de eenige zoon van Jhr. Adriaan Swets du Four, een der oudste leden van den Raad van State, en ex-Minister van Justizie. Hij behoorde tot een der zeventiende-eeuwsche, aristokratische familiës, uit Amsterdam afkomstig, die zich tijdens de Napoleontische overheersching met fransche geslachten geparenteerd hadden, er gewoonlijk de sporen van in hun namen behouden hebben, en door Willem I in den adelstand zijn verheven als belooning voor de diensten bij zijne terugroeping bewezen. De oude Swets, Jules' grootvader, had echter nooit een openbaar ambt bekleed, maar zich na den terugkeer van den oranjevorst op zijn kasteel in Overijssel gevestigd, waar hij zijn leven met jagen, paardrijden en nietsdoen had doorgebracht. Zijn zoon, een handige intrigant, met een strak, deftig, officieel voorkomen, was zijn carrière

als rechterlijk ambtenaar begonnen, had het door handige kuiperijen, den klank van zijn naam en den lokalen invloed zijns vaders, voor een klein overijsselsch distrikt, tot lid der Tweede Kamer gebracht, waar hij natuurlijk tot de toenmaals nog bestaande konservatieve partij behoord had. Na eene ministerieele krisis, toen de hoofden voor de verschillende departementen, behalve voor het Ministerie van Justizie, gevonden waren, viel de keus op den heer Swets du Four, die zich deze onderscheiding met eene officieele, gehuichelde deftigheid liet welgevallen, en zitting nam in een Cabinet d'Affaires. Het ministerie wist zich vijf jaar te handhaven, moest toen voor een Kamervotum wijken, en de heer Swets bleef tijdelijk buiten eene openbare bediening. Eenige jaren later kwam door sterfgeval een plaats in den Raad van Staate open, en de ex-minister, die de vriedschapsbetrekkingen met verschillende hooggeplaatste personen had aangehouden, slaagde er in deze betrekking te bemeesteren.

Ondertusschen studeerde zijn eenige zoon, Jules, te Leiden. Hij behoorde tot die normale verstanden, die door studie en geheugenwerk, niet beter of slechter dan anderen, hunne examens afleggen. Hij ging aan de Akademie met jongenlui der eerste familiës om, en verteerde veel geld; maar zijn vader, die gefortuneerd was, en zijn zoon vooruit wilde helpen, maakte hierop geen aanmerkingen. Na zes jaar te Leiden doorgebracht te hebben, promoveerde hij op zes-en-twintig jarigen leeftijd, maar liet zich niet bij den Hoogen Raad inschrijven. Hij koos zich den ambtelijken loopbaan, en werd door een bekrompen eerzucht gedreven, om, gesteund door zijnen familië-invloed en zijn intrigeerende natuur, te trachten zich eene posizie in de hooge landsadministrazie te verwerven. Hij vestigde zijn geheele ambizie op het lidmaatschap der Tweede Kamer. En zijn vader, die veel vrienden onder de voorname, haagsche ambtenaren telde, slaagde er in, voor Jules het postje van adjunkt-kommies bij Buitenlandsche Zaken te verkrijgen. Hij beschouwde dit als het begin zijner carrière, en achtte zich zeer gewichtig en zelftevreden met zijne aanstelling in een loopbaan, waarin tegenwoordig onze

oud-adellijke geslachten achter muffe lessenaars, in ondergeschikte postjes, vergeten worden en uitsterven.

Jules was een blond, klein mannetje, altijd netjes in de klêeren, met roze, puntig geknipte nagels, en keurig gekamde haren. In een onbeduidend, smal gezicht droeg hij een dun, weggestreken snorretje. En hij trachtte voortdurend aan zijn jeugdige, eenigszins domme trekken, in den ernst van een gesprek, eene oplettende uitdrukking te geven, een dier officieele, aandachtig-drukke expressies van een ambizieus jongmensch, die met oude heeren politiek bespreekt, de recepzies van hooggeplaatste ambtenaren bezoekt, zich zelf genegenheden verzekert, en bezig is in de staatkundige carrière vooruit te dringen. Kort na zijn benoeming had hij het voor zijne posizie noodzakelijk geacht te gaan trouwen; hij wilde iets gezetens en bedaards aan zijne levenswijze geven. En een jaar na zijne aanstelling was hij met Marie van Gelpen geëngageerd, een schatrijk meisje, rijk door een indisch fortuin, en wier vader grooten invloed in de Besogne-Kamer en de indische kringen bezat. De oude Swets had hem dit huwelijk sterk aangeraden, ofschoon hij zelf er in den beginne niet erg voor geweest was, daar hij de familië Van Gelpen beneden zijn stand beschouwde. Maar door het groote fortuin van het meisje en de invloedrijke posizie van den vader verbeterden zijne kansen op eene spoedige opklimming in de door hem beoogde carrière.

Marie was een rijzige, zwaar gebouwde vrouw, met groote, bruine oogen, een langzamen, wiegenden gang, en een goedig, mêegaand karakter. Hare ijdelheid was door dit huwelijk gestreeld geworden, en zij had haar man lief gekregen met eene eenigszins afgunstige liefde. Zij had in haar huwelijk den intiemen, huishoudelijken omgang der burgerlijke innigheid willen brengen, haar man midden op den dag eens aanhalen en liefkozen, en hem omringen met de zorgzame voorkomendheid eener volkomen overgave, zooals zij de uitingen der liefde in haar kringen had waargenomen. Maar Jules imponeerde haar steeds door zijne officieele vormlijkheid, die haar innige opwellingen op een armslengte afstand hield, met

een flauwen lach in de oogen hare kussen gelaten opving, en zonder een woord te spreken hare lieftalligheid op haar stoel terugdrong. Zoodoende had zelfs in hun huiselijk verkeer eene voorname afgemetenheid tusschen hen post gevat, waarachter hare liefde, met meer burgerlijke aandriften, onafgebroken op den loer lag, om haar man om den hals te springen. En zij zag een weinig tot hem op, in eene stille bewondering, die zij zich zelve niet bekende, voor den historischen luister van zijn geslacht, de voorname deftigheid van zijn jeugdig fatsoen, en de verwachtingen voor zijn staatkundige loopbaan, die men rond hem fluisterde.

Jules wilde echter in de houding zijner vrouw een zweem van onderwerping zien. Door een sluimerend, onbewust herediteitsgevoel van de aristokratische opvattingen uit zijn geslacht stelde hij zijne vrouw een weinig lager in de officieele verhoudingen der receptiezaal, met een lichte berusting in zijn toonaangevende beslissingen, een opzien naar iets waar de flauwe schemering van een aureooltje om zweeft. Marie was in zijn oog van mindere afkomst dan hij, en in dit standsverschil lag voor hem eene zachte vingerwijzing voor hare stilzwijgende gehoorzaamheid.

Een der geheime redenen van den wrevel, die hem tegen zijn vrouw bevangen had, was voor een deel in dit standsverschil gelegen. Hij had zich zelven in de opera en het rijtuig zoo jongensachtig tegenover Marie gevoeld, zoo zonder verdediging tegen een verbolgenheid, waarvan de onbekende oorzaken hem met een onbestemden angst bevangen hadden! En zijn aristokratiesch zelfbewustzijn was in opstand gekomen; eene soort van schaamte was over hem gevaren, dat die vrouw, welke in zijn gevoel de mindere was, hem in een kinderachtige verlegenheid kon brengen, dat zijn hooghartige trots in nijd ontstak, en zich een kregelig ongeduld van hem meester maakte.

Met eene grootere gerustheid, weêr eenigermate zeker van zich zelf, door den toorn, waarvan hij de kracht tegenover haar gevoelde, volgde hij haar de trap op. Beiden zwegen, in eene koppige opeenklemming der lippen, met een strijd-

behoefte, die van binnen opborrelde, en op het punt stond de woorden van de lippen te dringen. Marie opende op het portaal de deur van Jules' studeerkamer; ze liep door, en verdween in hun slaapvertrek, de tusschendeur achter zich open latende.

Jules keek haar even na. Het verwonderde hem eenigszins, dat zij zich in de kamer niet onmiddellijk had omgekeerd, om hem hare verwijten toe te bijten. Maar hij voelde zich bedaard in zijn hoofd, met rustige gedachten aan een hooghartige afgemetenheid, waarmeê hij Marie zou weten terug te dringen, en een koud zelfvertrouwen in zich zelven. Langzaam ontdeed hij zich van zijn hoed en pels, wreef zijne koude vingers kwaad ineen, en bekeek toen even zijne nagels, zooals hij altijd gewoon was wanneer hij zijne handschoenen had uitgetrokken. Hij vond het een weinig te donker in de kamer, keek onderzoekend naar de gaskroon, en draaide één voor één de kraantjes een weinig wijder open, zoodat de drie lampekappen dieper gloeiden, als vreemde, visioenachtige vruchten, die aan het plafond hingen. Toen nam hij de »Figaro" van de tafel, die de avondpost had aangebracht, en schoof er den adresband af. Hij was op dit blad geabonneerd, en nooit ging hij 's avonds naar bed, alvorens deze koerant eens te hebben ingekeken. En na een blik op zijn eigen beeld in den spiegel geworpen te hebben, plaatste hij zich wijdbeens voor het glomvuur der open haard, met den rug naar den schoorsteen gekeerd, en vouwde het blad voor zich open. Maar hij las eenige regels zonder te begrijpen; hij herinnerde zich de beteekenis niet, want zijn aandacht werd bezig gehouden met zijn vrouw, die hij in de slaapkamer hoorde rondloopen.

Eindelijk kwam zij de kamer binnen. Hij hief de koerant nog meer voor zijn gezicht, en frommelde het papier, om eenig leven te maken. Zij ging recht op een der easy-chairs af, zette zich bij de haard neêr, en zei, toen zij nauwelijks zat, met een overkropte stem:

»'t Is wat moois van je, hoor!"

Hij liet zijn koerant van het gezicht zakken, en keek haar aan. Zijn hart bonsde in de keel.

»Wat moois?.... Wat bedoel je dan?"

»Kom, dat zal je niet weten!"

»Nee!"

»Denk je dan, dat ik je niet gezien heb?"

»Me gezien hebt?.... Maar wat bedoel je dan?"

»Je hoeft me aldoor zoo niet na te spreken. Je weet heel goed wat ik bedoel. Denk je dan soms, dat ik je op den tweeden rang niet met zoo'n meid heb zien praten!"

Jules kreeg een beklemden drang in de borst; zijne slapen klopten met onregelmatige slagen, die kleine bonsjes gaven onder zijn schedel; een gevoel van inwendige akeligheid rees in hem op, met eene verflauwing van zijn zelfvertrouwen. En bij gebrek aan een woord van geschikte verdediging, zei hij op een schijnbaar gerusten toon:

»O, anders niet!"

Bij deze woorden keek Marie als met een schok naar hem op; hare groote, bruine oogen, die gewoonlijk zoo goedig in haar hoofd stonden, waren nu vol fonkelingen; hare vingers, die met een kwast van den stoel speelden, hielden eensklaps stil, en met de ingehouden stem eener opkomende woede, zei ze:

»Wat zeg je? Anders niet! Is 't soms nog niet genoeg? 't Staat je mooi, als je met je vrouw in de komedie zit naar boven te loopen en met zulk gemeen volk te gaan praten! Maar je dacht zeker,dat ik blind was, hè?"

Jules had ineens opheldering van den toestand gekregen. In een der pauzen was hij met een paar kennissen naar den tweeden rang gegaan, en had daar een vrouw aangesproken, die hij nog uit zijn studententijd kende; maar het was niet in hem opgekomen, dat zijn vrouw hem gezien kon hebben en daarover zoo boos zou zijn. Er maakte zich nu eene groote ontevredenheid van hem meester; hij, die altijd voor een handig diplomaat wilde doorgaan, had een verschrikkelijk dommen streek gedaan! Daardoor had hij zijn eigen ijdelheid gekwetst, en inwendig vloekte hij op zich zelven. En

in een oogwenk door dit bewustzijn prikkelbaar geworden, werd hij bovendien nog onaangenaam getroffen door de verwijten, waarvan hij de juistheid gevoelde, maar die hem mishaagden door den toon, waarop zij uitgesproken werden. Wanneer zijn vrouw aan hare hartstochten den teugel op den hals wierp, haar gemoed luidop uitsprak, en de woorden van hare lippen liet vallen, werd hare meer burgerlijke afkomst duidelijker merkbaar. In Jules' gevoelen klonk dan door hare verwijten een flauwe echo van de kijfpartijen op straat, als men tegen het vallen van den avond een hofje voorbijgaat. Een walgende tegenzin kwam dan over hem in zijn aristokratiesch zelfbewustzijn. En daardoor weder zijn vertrouwen in zich zelven gevoelend, in het machtsbezit zijner hooghartige ideeën, wist hij gewoonlijk Marie door zijne houding te imponeeren.

Ondertusschen sprak zijn vrouw voort, een weinig voorovergebogen op haar stoel, terwijl de woorden met eene losse gemakkelijkheid over de lippen vloeiden, de afkeuringen en verwijten opeenstapelend. Neen, zij begreep zich niet hoe hij zoo iets had kunnen doen! Als 't nu nog een half dronken student in een opgewonden bui gedaan had.... Maar hij, die altijd voor het gezonde verstand en de beschaafde opvoeding zelve wilde doorgaan! En terwijl zij zelf in de komedie was! Dacht hij er dan niet om, wat de menschen er van zeggen zouden? Hij had toch een posizie op te houden. Als hij dat dan voor zichzelven niet gelaten had, dan had hij ten minste om zijn vrouw en zijn kind moeten denken....

Jules had de »Figaro" bedaard op de tafel gelegd; het adresbandje hield hij echter in de hand, en om zich een bezigheid te geven, had hij er zijne beide wijsvingers ingestoken, die hij als een molentje om en om deed draayen. Maar bij de laatste woorden van Marie staakte hij zijn spelletje, haalde even met eene achtelooze minachting de schouders op, en viel haar met eene koude kalmte in de reden, bijna woord voor woord uitsprekend:

»Als je nu wist wat de heele zaak was, dan hadt je

je de moeite kunnen besparen om je zoo op te winden!"

»Nu, ik geloof, dat de zaak nog al duidelijk genoeg is. Of heb je mogelijk weêr een of ander' uitvlucht?...."

»Ik weet niet wat je onder een uitvlucht verstaat..., Maar ik geloof, dat ik op 't oogenblik alleen in staat ben...."

»O, ja zeker, Meneer weet 't alleen! Zeker, zeker, en ik heb 't natuurlijk weêr mis! Ja, dat kennen we!"

Jules zuchtte even met eene ironische berusting. En toen Marie, na haar laatste woorden, tegen den rug van haar stoel was teruggezonken, met oogen, die van opgewondenheid glommen, en hem eenigszins uittartend aankeken, ging hij met bijtenden spot voort:

»Als je nu klaar bent, dan zou ik wel even een woordje in 't midden willen brengen. Je bent een beetje opgewonden op 't oogenblik...."

»Opgewonden!" stoof Marie weêr overeind. »Is er dan soms geen reden voor?"

Maar Jules had even zijn hand opgeheven, en eene bedarende beweging gemaakt, als om haar woordenvloed te stoppen.

»Wanneer je niet in staat bent om even bedaard naar me te luisteren, dan zal ik liever tot een volgenden keer wachten. Wat wil je nu?"

»Nu, spreek maar!" antwoordde Marie op een toon van wachtend ongeduld.

»Goed dan! De zaak is zoo klaar als een klontje. Ik was met Jacques en Van den Wendel in de pauze even boven gaan kijken."

»Maar je had boven niets te kijken!" viel zij hem tegemoet, met eene nijdige verontwaardiging, die zij niet meer bedwingen kon. Je hoorde daar niet, je had er niets, niets te maken."

Jules' trotsche ijdelheid werd hoe langer hoe meer gekwetst; hij wilde eene stille aandacht van zijne vrouw, en hare herhaalde, heftige uitvallen, die hem vulgair begonnen toe te schijnen, prikkelden zijne heerschzucht. En eene kleine minachting voor zijne vrouw kwam langzaam, terwijl hij sprak, in hem op. Eén oogenblik vloog het voornemen door zijn hoofd haar niets meer te zeggen, en zich in een koppig

stilzwijgen op te sluiten; maar met strakke pupillen, ijskoud, keek hij haar in de oogen, zooals men een beest doet, dat ligt te brommen. En toen sprak hij, sarkastiesch, als beet hij ieder woord af:

»Hoe is 't nu? Uit of niet? 't Is de laatste keer, dat ik je waarschuw!"

Beiden zwegen. Zij hoorden de gasvlammetjes brommen. En Jules, die op nieuw naar een behoorlijk begin zocht, beschouwde, volgens zijn gewoonte, de puntig geknipte nagels, terwijl hij de vingers recht vooruitstak. Daarna sprak hij, de nagels van de andere hand bekijkend, op een toon, die het zelfvertrouwen zijner voorgaande gezegden miste, en waarachter Marie onmiddellijk de leugen gevoelde:

»Nu, ik was met Jacques en Van den Wendel boven eens gaan kijken, en we liepen daar rond, toen dat mensch op me afkwam.... Dat kan ik toch niet helpen...."

»Ja maar, dat mensch zal jou niet aanspreken, als je 'r niet kent. Dat maak je mij niet wijs!"

»Nu ja, kennen en kennen is twee. Een jaar of vijf geleden, toen ik te Leiden was, had ik er wel eens gesproken.... En kan ik 't helpen als ze nu naar me toekomt!"

Marie hief haar hoofd op, en keek haar man diep in de oogen. Onder het verhaal, zonder dat ze wist hoe en waardoor, had ze een wantrouwen in de waarheid zijner woorden gekregen. En in die weinige oogenblikken vermoedde zij onmiddellijk, als met één oogopslag, gelijk een landschap, dat men uit een venster eensklaps voor zich ziet liggen, een reeks van leugens, die haar nu nog onbekend waren, maar die zich aan deze gebeurtenis vastkoppelden. Ze kreeg een gevoel van zwarte ellende, van een akelig ongeluk in eene nog vage toekomst, die haar een angst in de borst joeg, en haar als in een opstijgenden damp sterk kleuren deed. Maar door deze schemerende vreezen heên kwam een jaloersche afgunst op haar man naar boven. In een flauw bewustzijn, dat hij haar door andere vrouwen zou afgenomen worden, vloog hare jaloezie, waarin hare oostersche afkomst duidelijk sprak, met een schok overeind. En zij richtte twee bran-

dende oogen op hem, die vol waren van een opgekropten toorn.

»Jules!" zei ze, en hare stem was moeielijk hoorbaar, als werd ze door een brok in de keel belemmerd, »waarom lieg je zoo?.... Nu, spreek maar niet tegen, ik zie 't wel, ik zie 't heel goed. Zeg nu maar de waarheid!.... Jules! Jules! Zeg nou, toe!"

Maar hij zweeg. Hij hield de handen nu op den rug, ze warmend aan het glomvuur; en met het hoofd naar beneden gebogen zag hij naar de punten zijner schoenen, waar hij zachtjes meê op en neêr wipte, in de houding van iemand, die zich een bezigheid geeft in afwachting, dat hij het woord kan krijgen. Hij was hoe langer hoe ontevredener op zichzelven geworden, in het bewustzijn, dat hij een hoogst onhandigen streek gedaan had. Hij, die zich altijd beroemde op zijn slim overleg, voelde, dat zijne krachten hem in deze gelegenheid te kort schoten. En inwendig vloekend, was hij getroffen in de ijdelheid zijner jeugdige eerzucht. Hij stond voor den nederlaag zijner onderstelde talenten, en door de woorden zijner vrouw, die in zijne onoplettende boosheid zijn oor bereikten, steeg langzaam het bewustzijn in hem op, dat zijne handelingen haar bekend waren, en dat zij op het oogenblik, onder het officieele masker van zijn voornaam uiterlijk, den zwakken mensch met zijne hartstochten ontdekt had. En juist doordat hij zich voor haar verraden en vernederd zag, werd hij kregelig gestemd, met een ongeduldig verlangen om van zich af te bijten. Meer en meer begon hij in te zien, dat deze gebeurtenis door zijn vrouw niet vergeten zou worden, en naderhand, misschien wel jaren lang, hem in allerlei verwijten zou voorgeworpen worden. Hij werd zich bewust, dat dit de eerste stap tot eene huiselijke verwijdering worden zou, een perspektief met scherpe woordenwisselingen, door de heftigheid van Marie's oostersch bloed, hatelijke verwijten en huiselijke tooneelen van burgerlijke oneenigheid meêbrengend, waarvoor zijn aristokratiesch instinkt bij voorbaat den neus reeds ophaalde. Vervuld van zijn zelfontevreden wrevel, met een inwendigen drang om Marie in deze zaak uit de hoogte

te behandelen, verkeerde hij met zich zelven nog in eene onzekerheid omtrent de houding, die hij meende te moeten aannemen, en zocht hij tevergeefs naar een antwoord, dat haren luiden woorden het stilzwijgen zou opleggen. Maar toen de teedere inroeping van zijn naam, in haar laatsten uitval, nadat zij zweeg, langzaam in hem naklonk, voelde hij eensklaps, dat hij nu zijn slag slaan kon. Na hare vertoornde verwijten en driftige uitroepen, wist hij bij ondervinding, dat zij thans in een tijdelijke, moreele zwakheid verkeerde, en nu het best kwetsbaar was.

Met eene ijskoele bedaardheid hief hij het hoofd op, wreef met eene rustige zekerheid de handen in elkaêr, en zette toen zijn blik, met kleine, starre pupillen, recht op haar smeekende, zachte oogen.

»Hoor eens, Marie, ik weet niet wie jou het recht geeft op die wijze tegen mij te spreken. 't Lijkt wel of je denkt den kleinen Wimp voor je te hebben.... Als je den toon nog niet kent, waarop je tegen je man behoort te spreken, dan wordt het hoog tijd dat eens te leeren.... Ik ben niet gewend op die manier een gesprek te voeren, en als je mij wat te vragen of te zeggen hebt, dan kan je dat op een bedaarder en fatsoenlijker toon doen."

Marie, die, in de roes harer eigen woorden, zich zelve over haar man verteederd had, en haar jaloersche boosheid voor een half smeekende teederheid had doen wijken, had daardoor de kracht harer eerste, hartstochtelijke opwelling verloren. Toen in deze momenteele gevoelszwakheid de koude, hooghartige woorden van Jules stijf op haar aandrongen, bezweek haar aanvankelijk behaald voordeel bij de herinnering aan zijn aristokratischen trots, die haar reeds zoo menigmaal verslagen had, en waar tegenover zij zich nu ook weêr kinderachtig zwak begon te gevoelen. En om zich nog een weinig staande te houden, en niet onmiddellijk terug te deinzen, zei ze op een zachteren toon, waaraan zij eene ferme energie beproefde te geven:

»Maar wat heb ik dan gezegd? Kan ik 't helpen; dat als ik zoo iets zie, dat ik dan boos word! Jij zou toch 't zelfde doen."

»Ja maar, dat is de kwestie op 't oogenblik niet. Ik heb 't alleen over de manier, waarop je meent mij iets te moeten verwijten... En die vind ik zoo.. ja, hoe zal ik dat zeggen?... zoo vulgair. Dat moet je probeeren je af te wennen."

Zijn zelfvertrouwen keerde onder het spreken terug; hij wist zijn woorden goed gekozen; hij zag, dat ze doel troffen, en gevoelde zich langzamerhand in het gesprek de overhand weêr krijgen. En met eene opkomende ingenomenheid bekeek hij op nieuw, volgens zijne gewoonte, de toppen zijner vingers, terwijl de woorden geregeld en gemakkelijk aan zijn mond ontvielen. Luider en beslister drong hij hare verwijten in den hoek, ze verkruimelend met zijne minachting, ze stukwrijvend tusschen de argumenten, die zijne aristokratische hooghartigheid hem aan de hand deed. Hij verzocht haar vriendelijk een volgenden keer niet zoo snel aan de opwellingen eener ongemotiveerde hartstocht gehoor te geven; ze moest zich weten te matigen en in te houden! Bovendien bestond er voor haar geen enkele reden om de geloofwaardigheid zijner woorden in twijfel te trekken; half bekend met hetgeen er gebeurd was, had zij onmiddellijk gemeend een formeele beschuldiging tegen hem te mogen uitspreken. Dat was immers al te dwaas! Maar hij werd stouter in zijne uitingen. Nu en dan keek hij haar van ter zijde aan, en hij zag, dat ze met den elleboog op de knie en de kin in den palm der hand, staroogend naar een punt der kamer zat te peinzen, terwijl zijne woorden op haar neêrkwamen. Hij kende van vroeger deze houdingen eener opkomende onderwerping, die met zich zelve nog overlegt, en hij wist, dat een brutaal doortasten haar laatste weifelingen op den grond zou stooten. Toen kon hij niet nalaten van dit gunstige oogenblik gebruik te maken, om haar de onafhankelijkheid van hare jaloersche spioneering eens voor goed duidelijk te maken.

En stoutweg ging hij voort, nu zeker van zich zelven:

»'t Is waar, die vrouw heeft me aangesproken, en ik heb een oogenblik met haar staan praten. Maar wat zou dat nu nog? Steekt daar iets in?"

Hij bekende gulweg haar vroeger, in zijn studentetijd, goed gekend te hebben; maar na dien tijd was alles immers uit geweest, en hij kon dat mensch toch niet verbieden hem aan te spreken! Dat was alles! Ze scheen een raar idee van de mannen te hebben; ze wist toch wel, dat een jongmensch geen heilige kan blijven, en in zijne jonge jaren wel eens uitgaat. Wat was natuurlijker, dan dat hij er naderhand in zijn leven nog wel eens de kleine gevolgen van ondervond! Welnu, hier had zich hetzelfde geval voorgedaan? Maar was dat nu een reden, om zoo uit te varen? Deden alle vrouwen dat, dan was het huwelijk onhoudbaar. Hij gaf toe, dat als er werkelijk iets gebeurd was, waarin zij aanstoot had kunnen vinden.... Maar dít was te gek om van te spreken!

En in zijn verontwaardiging, die hij zich zelven opdrong, gaf hij zoo'n natuurlijke uitlegging aan zijne handelwijze, dat hij langzamerhand, door de onwillekeurige kracht zijner woorden, meêgevoerd van zin tot zin, bevangen door den klank van zijn eigen stem, die gemakkelijk vloeide, halve beschuldigingen tegen zijn vrouw begon uit te spreken. Hij begreep zich niet hoe ze zoo onverstandig wezen kon, om niet eens na te denken, alvorens blindweg met grove verwijten voor den dag te komen. Men moest in het huwelijk iets weten te geven en te nemen. Verbeeld je eens, dat hij op dezelfde wijze ging huishouden! 't Zou wat moois worden! Hij had toch ook wel eens iets door de vingers gezien, niet waar? Ze wist toch nog wel van laatst met de kindermeid!

»O ja," zei Marie op doffen toon, half afgetrokken, nog altijd met de kin in de hand, »maar dat was ook heel iets anders...."

»Iets anders! Natuurlijk! Daar heb ik 't niet over, maar ik wilde alleen maar zeggen, dat als ik ook niet eens 't een en ander toegaf er geen dag vrede zou zijn in huis.... Waarom leggen de Van der Booms altijd overhoop? Alleen omdat zijn vrouw tusschenbeide niet wat toegeeft, want au fond is hij een doodgoede kaerel, maar je moet met hem weten om te gaan.

Marie luisterde niet meer. Af en toe drong een halve zin tot haar begrip door, even eene kleine gedachte oproepend, die onmiddellijk weêr in eene doffe mijmering verkwijnde. Het soezelde in haar hoofd, met nu en dan eene flauwe poging om hare gedachten bijeen te zamelen, en ze op één enkel idee te koncentreeren. Zij beproefde zich even rekenschap van zich zelve te geven, en uit de woorden van Jules na te gaan of hij werkelijk schuld had. Maar het gelukte haar niet, en eigenlijk dacht zij in het geheel niet meer na. Zij verkeerde in een dommeligen roes, waarin zij herhaalde malen het gebeurde uit de Opera herzag: een zaal, die zij vol licht wist, en zij, haar binocle naar den tweeden rang richtend, eensklaps Jules ziende, geleund tegen den deurpost der loge, terwijl hij in gesprek was met een vrouw, die zij op den rug keek; zij had onafgebroken de binocle op deze groep gericht gehouden, en had toen Jules even flauwtjes zien lachen, met zijn bekenden lach, zacht, als binnen in het gezicht; waarna hij, zooals altijd, de punt van zijn snor naar de hoogte draaide. Het hoofd van zijn vriend Jacques was toen ook in het deurtje verschenen, en daarna was het klubje uiteengegaan. Dit tooneeltje, boven in de komedie, als een gezichts-echo, bleef in haar oog voortleven. En telkens kwam het voor haar blikken, met duidelijke trekken, tot in de kleinste bizonderheden; zoo zag zij ook de glimmende streep op Jules cylinderhoed, een speldje, dat op den hoed der vrouw schitteringen gaf, en het donkere cadre van de logedeur.

Zoo, in zich zelve levend, met stille aandoeningen, die zich voortdurend herhaalden, in eene uitdooving harer strijdlustige verontwaardiging, bleef zij onbeweeglijk zitten, terwijl zij in haar eene oog het roode bolletje eener lampekap voelde, die schuin boven haar hoofd stond. En toen Jules, na uitgesproken te hebben, weêr op haar neêrkeek, en haar zoo op het lage stoeltje ineengebogen vond, tam, zonder tegenstand meer, zooals hij haar bij vroegere gelegenheden verscheiden malen gezien had, wist hij haar weêr onderworpen, en zei om te besluiten:

»Je ziet dus, niet waar, dat je dwaas hebt gedaan met je zoo op te winden.... Een volgenden keer zou ik me liever eerst eens bedenken!

Daarna nam hij van de tafel zijn »Figaro" wêer op, frommelde het blad in een gemakkelijke plooi, en las met eene rustige kalmte voort, als had hij zijn vrouw een berichtje verteld.

III.

Marie lag op haar rug in bed; de ontblootte linkerarm was op het kussen, onder haar hoofd, gevouwen, terwijl zij met de andere hand, die over het dek was gestrekt, in gedachten aan de franje der sprei plukte. Het witte tweeslaapsledikant was blank in de reinheid der heldere lakens en zwaar geplooide gordijnen, met witte guipure randen afgezet; de hemel was hoog en straalvormig naar het midden gerimpeld, waar een groote, gouden knop een ster nabootste.

Met de oogen wijd open en starende pupillen, lag zij in de plooyen van het gordijn te kijken, die met schaduw opgevuld hingen. Er was eene rustige, luwe ontspanning in haar gekomen, eene wijde kalmte, een leêge rust in haar hoofd, dat nergens meer om dacht en volliep met allerlei zachte aandoeningen; haar lichaam lag heerlijk in de lakens gezonken, en werd gekoesterd door een frissche warmte; nu en dan rekte zij de beenen even uit, kruiste ze over elkander, en wrong met een langzaam, heerlijk genot hare zachte spieren.

Een der gasvlammetjes van de kroon brandde nog in de hoogte, schuin boven haar hoofd, en de twee kaarsen, die zij vergeten had uit te blazen, stonden strak en puntig overeind, aan wêerszijden van de toilettafel, die opgesierd was door wit tarletan, dun en schemerig, in het halfduister der kamer, als een dampige mist in eene diepe verwijdering. De kamer was vol van eene suizende slaapstilte, waar de geluiden van buiten dof en gedempt in doordrongen, als gedoofde stappen

in een mollig, deventersch tapijt. Eene groote verweeking en verflauwing van vormen en omtrekken kwijnde, te midden der soezelende nachtrust, in de hoeken en verschieten der kamer.

Een zacht gemorrel in bed, als Marie zich even bewoog, een zuchtend kuchje, of de stuipige, elkander najagende tikjes der marmeren pendule op den schoorsteen, maakte deze stilte nog hoorbaarder. Dan zweeg het huis in lange, gerekte poozen, deed onverwacht een deur kraken, liet het behangsel door een tocht langs den muur opbollen, zoodat een spijker schurend piepte, en stond dan wêer onbeweeglijk overeind met zijne duistere gangen.

De tusschendeur was open blijven staan, en toen Marie bij toeval haar hoofd in die richting wendde, zag zij opeens, door het verlichte cadre, een brok van Jules' studeerkamer: een hooge boekenkast, waarvan het gordijn half was weggeschoven en planken vol ingebonden ruggen vertoonde; een paletot, die op een stoel was nêergeworpen en een leêge, lamme mouw tot den grond liet afhangen; een rooktafeltje met een stuk cigaar, dat op den rand gelegd was; en nog dieper in, het laatste wat zij zien kon, de helft van een lagen, roodfluweelen armstoel, die omgezet was. Maar in haar hoofd, door een onwillekeurige repitizie van hetgeen haar oog honderde malen aanschouwd had, maakte zij er dadelijk het andere gedeelte der kamer bij; en zij zette in haar verbeelding de tafel op zijn plaats, hing de donkerroode gordijnen, met hunne gezellige deftigheid, voor de twee vensters, en zag onmiddellijk de twee easy-chairs aan wêerszijden der open haard met gemakkelijke, terugwijkende leuningen. Toen had zij, voor de rossig gloeyende stip van het glomvuur, de levende gestalte van Jules gemaakt, zooals zij hem daar straks verlaten had, wijdbeensstaande met gebogen hoofd. Dit stuk kamer zag zij twee, drie maal, snel achtereen, in hare fantaizie komen en plotseling drong daarna het geluid van de tikjes der pendule in haar oor. En uit verveling, zonder bezigheid voor haar gedachten, en geen den minsten slaap voelend, begon zij de slingeringen te tellen. De logge, monumentale pendule deed uit

haar steenen buik doffe, driftige tikjes hooren, als van een opgeblazen, zenuwachtig mannetje, kortbeenig, haastig, druk. Zij telde iederen keer tot twintig, wilde dan wêer bij één beginnen, verloor dan eenige tikjes, waarna zij verscheiden cijfers oversloeg, om het getal weêr in te halen, verwarde zich en meende voortdurend, door de kadens der cijfers in haar hoofd, dat de slinger zich niet gelijkmatig bewoog.

Zoo zocht zij een bezigheid voor haar geleegde hersenen, als bij menschen, die korte oogenblikken tevoren al hun intellektueele krachten op één zaak gekoncentreerd hebben, en na voleindiging der werkzaamheid, van zelf, zonder bestuur over hunne gedachten, van het eene onderwerp op het andere dwalen. En eensklaps, buiten haar wil om, door een gril van haar geheugen, onder het tellen, kreeg zij het gezicht van Penning, Jules' vriend, voor oogen. Het tellen ontslipte aan haar oplettendheid, zij bleef weêr stil leggen, en keek op het hoofd, dat zij dien avond op den korridor der opera gezien had, en nu ergens in de ruimte zich vormde. Duidelijk, zooals zij het eenige uren geleden waargenomen had, toen hij met eene grijnzende hoffelijkheid voor haar boog, vond zij het roode, opgeblazen gezicht terug, met de blauwe, waterige oogen, en verdronken, heesche grogstem. Dezelfde walging, die toen bij haar opgekomen was, keerde thans terug. Zij wist zelf niet waarom, maar als zij dezen man voor zich zag, kwam er een gevoel van akeligheid over haar, en bleef een stemming bij haar hangen, die haar aan de materieele afstootelijkheid van het huwelijk deed denken. Somtijds zelfs overblikte zij ineens een geheel menschenleven; een peinzende ernst, die haar gedachten tot het einde van ons bestaan voerde, en haar tot het onverwachte bewustzijn van de zonden rond haar bracht, wekte meestal een kregelige ontevredenheid over iets, dat zij zelf niet kende, in haar op.

Onwillekeurig had zij een drang om ongeduldige woorden te spreken, vele vragen ontkennend te beantwoorden, andere menschen ook driftig te maken, haar man of een vriendin door eene achtelooze baldadigheid vreemd te doen opzien. Zij verkeerde dan in een der revoluzies van de ziel, waarin alles

wat oproerig in ons is brutaal wil worden, uittartend tegenover meeningen van anderen, die in gewone omstandigheden ons onverschillig laten, met een behoefte om opgewonden te spreken, stoutweg wat in den mond komt, van den hak op de tak, inwendig vreemd opgewonden. In zulke oogenblikken, wanneer haar driftig bloed de oproeren harer hersens verscherpte, zeide ze dikwijls: »Och, wat kan me alles ook eigenlijk schelen!" en dan, met een minachting voor hetgeen verder in haar leven gebeuren mocht, gaf zij een onverschillig, afbijtend antwoord aan haar man, zich eensklaps vrij denkend, aan de impulsie eener brutale gril gehoor gevend. En ook nu, bij het herzien van dat nare gelaat, maakte die soort van revolutionaire walging zich van haar meester. Zij verzonk in weinige oogenblikken in eene vermoeide onverschilligheid voor al hetgeen zij deed, en zij besloot ineens eenige plannen, die zij kort geleden gevormd had, op te geven; zij verloor de energie der belangstelling, en werd ontevreden op zich zelve. Hare vingers plukten heftiger aan de franje der sprei, met stuipige rukjes, in de drift harer oproerigheid.

De nijd over het gebeurde in de komedie ontwaakte weêr, en, terwijl zij in stilte haar man reeds vergeven had, werd zij op nieuw boos tegen hem. Het was haar nu, alsof hij wèl schuld had, dat hij wèl iets slechts gedaan had, en hetgeen hij hàar gezegd had, maakte zij in zich zelve voor leugens uit. Zij ontdekte nu, dat zij zijne beweringen niet geloofde, met een zekerheid, die ineens over haar was gekomen. De langzame, logische redeneering van iemand, die zich verdedigt, nog eens na te gaan en te overdenken, wilde zij in haar wrevelig ongeduld niet doen, minachtend neêrziende op een kunstig gedraaid betoog, dat zij op het oogenblik niet uit elkaêr kon pluizen. Met eene ruwe beslistheid zei ze ineens: »Och, die praatjes! 't Is wèl waar! Hij heeft wèl met die meid staan praten! Misschien kent hij haar al lang." En het bewustzijn van toch niet tegen hem op te kunnen, van storm te zullen loopen tegen zijn aristokratische hooghartigheid als tegen een onbeklimbaren muur, en teruggedreven te zullen worden als een brutale bedelaar,

bracht een toornige starhoofdigheid over haar. Nu eerst voelde zij, dat zij eenige oogenblikken geleden ook weêr op dezelfde wijze was afgeslagen, en haar onmacht om iets aan hunne wederzijdsche verhouding te veranderen, maakte haar inwendig nog woedender. Zij kreeg behoefte haar persoonlijkheid ook eens te doen gelden, luide haar stem te verheffen, en zich lucht te geven in drukke, verontwaardigde woorden. Want hij had schuld, hij had iets gedaan, ja, daar was zij thans zeker van! Zij had het toch met haar eigen oogen gezien, en dat kon men haar niet uit het hoofd praten. En het begon te woelen en te bruisen in haar borst, terwijl het bloed naar haar hoofd stroomde en met sterke polsslagen in de slapen klopte.

Maar eensklaps werd deze opgewonden oproerigheid met verlamming geslagen. In haar geestelijke overprikkeling had zij, met een helderziend voorgevoel van dierlijken angst, plotseling het denkbeeld gekregen, dat zij door haar man bedrogen werd. En een nameloos, akelig wee, een moeheid van het leven, had hare revolutionaire brutaalheid te pletter geslagen. Zij vergat in weinige oogenblikken hare plannen van fikschen opstand, verwijtende luidruchtigheid, en verontwaardigde beschuldiging. Een neêrdrukkende lusteloosheid ontnam haar de energie om iets te doen. Zij bleef plat in bed liggen; hare armen rustten onbeweeglijk op het dek en staakten hun spel; en in eene starende verwijding hield zij de oogen stijf op den gouden knop in den hemel van het ledikant gevestigd, terwijl het gevoel van een groot, zwart, kruipend ongeluk in haar opwelde. Hare oogen liepen vol groote, heldere tranen; haar keel werd beklemd, en zij had willen kuchen, maar dorst niet, uit vrees van in haar stem de aandoening te verraden. Toen begon zij langzaam aan het leven, dat komen moest, als een eindeloos, verschrikkelijk ongeluk te beschouwen; zij had een idee, alsof de liefde uit de toekomst verdwenen was, en zij alleen zou dwalen, zoekend naar een teederheid, die zij verloren had en nooit meer vinden zou. Een walging, die den lust tot alles ontneemt, spreidde zich dikker en dikker over haar gedachten uit. Het

was haar als stond de geschiedenis van haar leven nu voor eenigen tijd stil; zij wilde er verder in dringen, maar een dofheid der fantaizie, een plotselinge stompheid van haar devinazievermogen, hadden als 't ware een schot voor deze gebeurtenis laten zakken, waartegen zij zich moe staarde. Niets wist zij meer; geen enkele voorstelling van hetgeen nu nog gebeuren kon, werd in haar wakker. En de onbeschrijflijke akeligheid, het walgende wee over het onbestemde gevoel van een duister ongeluk, veroorzaakten een levensmoeheid, die haar met één groot, verdrietig sentiment vervulde.

Het was doodstil geworden in huis. In de dunne, fijne winterlucht buiten hadden nu en dan de stappen van een paar voorbijslenterende nachtwachts geklonken, die verderop uit het gehoor verdwenen waren. Er hing in de slaapkamer een warme, intieme rust; de mollige, dikke stilte van zachte tapijten, zware gordijnen en hooge zolderingen. Maar Marie had voor eenigen tijd de waarneming harer omgeving vergeten; zij had in zich zelve geleefd, en toen zij haar hoofd ter zijde wendde, vond zij alles onveranderd terug. Juist kwam op dat oogenblik van den Scheveningschen kant een vischkar aangereden. Marie luisterde naar het naderend geluid; op de hard bevroren straat rommelde zij lang in de verte, kwam holderend en botsend naderbij, en voor het huis hoorde zij den voerman met een rauwe stem gillen: »Hu, bonk! Hei, bonk!" en daarna een klets van de zweep. Toen lette zij verder op het rammelend geraas, maar ze zag in haar verbeelding op de kar het bruine gezicht van den visscher, met zijn pet in den nek, en een dikken wang van het pruimen, zooals zij meêhotsen op de hooge, houten karren zonder veeren. Daarna vond zij in haar fantaizie een stuk van het dorp Scheveningen, gezien zooals men het met de tram nadert, met zijn vierkante, spitse torentje boven de huizen uit; en vervolgens een voorbijvluchtend kijkje op het strand, vol menschen, bezaaid met de geele bulten der badstoelen en een met zon doortrokken atmosfeer. Maar dit alles verdween onmiddellijk uit haar geest. Haar blik was op het open, verlichte vak der deur van Jules' studeerkamer

blijven staan. Zij luisterde, maar hoorde niets. »Zou hij misschien in slaap zijn gevallen?" vroeg zij zich af. Zij werd nieuwsgierig om te weten wat er in het vertrek naast haar gebeurd was, en zij gevoelde lust om het hoofd zoover uit het bed te steken, dat zij het nu nog gemaskeerde gedeelte zien kon. Onbeweeglijk bleef zij echter liggen, terwijl zij bedaard áan weêr aan hem begon te denken. Op nieuw stelde zij hem nog altijd bij de open haard staande voor en in de vernedering van de gevoelens over haar zelve, door het wanhopige ongeluk, dat hare wilskracht en oproerige brutaliteit gedood had, kwam er een zacht, week verdriet in haar op. Met een soort van berouw, een spijt van hem verloren te hebben, voelde zij weêr een teederheid voor hem, en kreeg zij een verlangen naar die vormen, welke zij van buiten kende en die zij duidelijk voor zich zag. Zij zuchtte diep. En in vage, half afgewerkte denkbeelden, in schemervormen, terwijl haar geest in een heerlijke loomheid ging verzinken, sponnen hare gedachten zich om hem heên.

Jules was ondertusschen in zijn kamer blijven talmen. Er was een schroom in hem blijven hangen; en zonder er de reden van te begrijpen, voelde hij thans een soort van verlegenheid, om, zooals gewoonlijk, zich in de kamer bij zijn vrouw te gaan uitkleeden. Hij wist, dat hare blikken hem thans zouden bespieden, en hij gevoelde er zich door gehinderd. Wel zeide hij tot zich zelven, dat dit een kinderachtigheid was, en hij beproefde er zich met zijn gewone beslistheid tegen in te zetten, maar toch kon hij er niet toe komen zijn kamer te verlaten. Hij was zich bewust, dat Marie in stille onderwerping was weggegaan; hij kende haar echter, en had de zekerheid, dat zij in de eenzaamheid de zaak nog eens zou overdenken, en nu vreesde hij, na een tijdelijke alwezigheid, haar onder de oogen te komen. Hij had daarom besloten te wachten, tot zij in slaap zou zijn gevallen, en ofschoon hij geen geluiden meer in de slaapkamer hoorde, geloofde hij toch nog, dat ze wakker was.

Marie lag neêr in de slappe luiheid harer ledematen. Zij dacht na, en hoe meer hare denkbeelden zich koncentreer-

den des te rustiger werd het in haar binnenste. En zooals bij menschen, die diep met hunne gedachten in iets trachten door te dringen, vergat zij haar lichaam, en bleef staroogend naar den kant der toillettafel turen. Aan weêrszijden, onder de tule wolk, die er over gedrapeerd was, stonden de beide kaarsen nog te branden. Zonder bedoeling, door een onwillekeurige aantrekkingskracht van deze twee lichtpunten, hield zij de oogen op een der kaarsen gevestigd. Nu en dan, door eene kleine trekking in de lucht, bewoog het vlammetje even, rilde met een kleine slingering van het lichtje omhoog, beefde aan het puntje, en brandde dan weêr rechtop, met een spits eindje, dat af en toe oprekte. Zij knipte met de oogleden wanneer de lichttrillingen haar te erg hinderden; maar als het vlammetje tot rust gekomen was, staarde zij op nieuw naar het gele puntje, dat diep in haar oogen doordrong, en in de verwijding der pupillen, haar hard en scherp toescheen, en pijn begon te doen.

Zij gevoelde langzamerhand de booze, oproerige opwelling weêr wegzinken. Een lieftalliger, zachter, toegevender stemming begon de overhand te krijgen, en de meêgaande zachtheid van haar vrouwelijk karakter, die op den bodem harer sentimenten sluimerde, begon hare gedachten en overwegingen nu te tinten. Och, waarom maak ik me toch zoo boos! 't Geeft toch niets! zei ze bij zich zelve. Misschien heeft hij het wel gedaan; ik weet het niet, maar 't kan. En daar zij bij ondervinding wist, dat zij door imperieuse hardheid niets van hem gedaan kreeg, keurde zij hare heftige uitvallen van dien avond af. Had ik het maar zachter aangelegd; dan had hij mij misschien alles wel verteld. Maar waarom heeft hij 't toch gedaan? Waarom? Och God, waarom? Tranen welden op nieuw in haar oogen op. Een week medelijden over hare eigen posizie, een sentimentaliteit over haar vermeend ongeluk, wekten eene treurige stemming bij haar op. Het oproerige tegenspartelen harer gevoelens had nu plaats gemaakt voor een onderworpen berusting, waarin zij zich zelve over haar lot ging beklagen. Maar in de overdrijving van dit eenvoudige sentiment, door de zenuwachtige

prikkelbaarheid harer gemoedsstemming, deed zij haar ongeluk buitengewoon groote afmetingen aannemen, tevreden de treurigheid, die in haar was, te kunnen luchten. De tránen biggelden als groote, dikke druppels langs hare wangen en vielen neer op het hoofdkussen. Och, waarom heeft hij het toch gedaan! Waarom maakt hij me zoo ongelukkig! herhaalde zij. Want ik houd zoo veel van hem! O, zoo veel, zoo veel! En wat heb ik dan gedaan, dat ik zoo iets aan hem verdiend heb? Toen ging zij zich zelve onderzoeken; zij kon zich niet begrijpen, dat een hernieuwd toeval Jules en die vrouw te samen gebracht had, en zij meende, dat een verminderde liefheid van hare zijde er haar man toe gebracht zou hebben andere vrouwen te gaan opzoeken. Maar zij plukte en pluisde tevergeefs aan haar vroeger leven: het was haar onmogelijk zich zelve een bepaald verwijt te doen: slechts eenige flauwe, nevelachtige redenen, die uit een onbestemd schuldbewustzijn voortkwamen, braken door den schemer van haar begrip heen.

Hare opwellende gevoelens werden hoe langer hoe teederder; hare vrouwelijke zwakheid bemerkte meer en meer niet tegen Jules' ijzeren wil te zijn opgewassen. Een eerbiedig ontzag voor zijn karakter, waarvan zij nu de overmacht nog sterker bemerkte, stelde zich in de plaats van hare vroegere plannen, om hem brutaalweg eens de waarheid te zeggen. En een verlangen naar zijn persoon, naar zijn gezicht, met die bekende trekken, die zij zich zoo goed kon voorstellen, en die zij zoo innig liefhad, maakte zich van haar meester. Zij wilde hem zien, met een drang om hem te omhelzen, te kussen, en met haar hoofd tegen zijne borst rustig uit te weenen.

Op dat oogenblik hoorde zij in de andere kamer het gekraak der koerant, die door Jules werd omgevouwen. Plotseling dacht ze om den tijd, en door de woelingen van haar gemoed, die haar met zich zelve hadden doen bezighouden, scheen het haar, dat er reeds een paar uren voorbij waren gegaan. »Staat hij nu nog altijd voor de haard?" dacht ze met een soort van schrik. »Zoolang! En waarom komt hij niet?"

Hare oogen vielen toen op het behangsel van den overliggenden muur. Het was een donker grijs fonds, waarop vertikale, gouden strepen getrokken waren, die van het plafond tot den vloer liepen; tusschen deze strepen was een trosje vruchten nagebootst, geheel van goud, en door eenige gouden blaadjes omgeven. En dit trosje herhaalde zich in het oneindige, in lange rijen van onderen naar boven, en van links naar rechts; en al deze gouden vruchten en b laadjes vingen een weinig licht van de lamp en de kaarsen op, blonken met een doffen glans, en vormden tot in de verte glimmerende dotjes. Uit verveling, als van zelf, begon zij het aantal trosjes te tellen, eerst degenen, die in de vertikale lijn stonden, en ze noemde op: één, twee, drie, vier, vijf! Dan op nieuw van één tot vijf, en zoo eenige malen; maar dan was zij de som der vijftallen vergeten, verwarde zich, en telde weer over. Dan somde zij het aantal rijen op. »En daar nog één, en nog één, en nog één!" zei ze, terwijl, reeds verveeld door deze eentonige bezigheid, hare gedachten begonnen af te dwalen.

Eene zachte, koesterende warmte beving haar lichaam onder de dekens; zij draaide zich eenige malen gezellig heên en weêr, en zij gevoelde, dat er langzamerhand eene rustiger stemming en een kalmer begrip in hare gedachten kwam. Door de weeke, half melancholieke teederheid, die haar begon te bevangen, viel als van zelf de herinnering aan haar dochtertje haar in het geheugen. Het was hun eenigste kind, en ze had het lief met de onregelmatige, hartstochtelijke buyigheid van een indiesch temperament. Ook nu kreeg zij een drang om op te staan, zacht naar het bedje te sluipen en het meisje in stilte lang en innig aan te staren. Hare gekwetste sentimenten voor haar man vonden eene reine herstelling in deze liefde voor het kind, die haar opeens door haar schuldeloosheid aantrok. Maar het meisje geleek sprekend op den vader, en bij deze invallende gedachte, vermeerderde de vergevende teederheid voor haar man. Na het aftrekken der gepassionneerde opwellingen, en de grieving harer vrouwelijke eigenwaarde, kwam uit deze geestesstribbelingen

eene hernieuwde, verlangende liefde voor haar man te voorschijn. »Hoe zou ze er uit zien?" vroeg ze zich af, plotseling aan de vrouw van den tweeden rang terugdenkend. En zonder bestuur over hare gedachten, overviel haar nu ineens een dolle vrees: de angst, dat Jules naar die vrouw terug zou keeren. Vele donkere voorstellingen buitelden in haar hoofd dooreen. Zij dacht zich verlaten door haar man, treurig en alleen met de liefde van haar kind, dagen van verdriet en tranen, iets duisters en zwarts in de toekomst: brokken van verhalen en vroeger opgewekte sensazies, den droesem, dien zij op den bodem der fransche romannetjes gevonden had, flauwe, vage herinneringen, die langen tijd in een hoek harer hersenen vergeten waren geweest, en nu plotseling naar voren traden. En toen bleef zij hare gevoelens niet langer meester. Een angst, die door haar liefde vooruit werd gejaagd, deed haar thans onstuimig naar Jules verlangen; zij wilde hem bij zich hebben, hem omhelzen, kussen, drukken, in de wilde, woeste opbruising van een diep berouw, met een soort van dierlijke afgunst op den man, dien zij vast wilde houden en niet zou afstaan. Zij wendde haar hoofd op nieuw naar de tusschendeur, waarvan het cadre nog steeds door de lampen der studeerkamer verlicht was; zij hoorde geen enkel geluid, als ware iedereen ingeslapen; en met bevende vrees riep zij:

»Jules!"

Er volgde geen antwoord. Maar zij kuchte even om haar stem te verhelderen, en riep toen luide:

»Jules!"

»Ja, wat is er?" vroeg hij uit de stilte der kamer.

»Ga je nog niet naar bed? 't Is al zoo laat!

»Zeker, straks! 'k Heb den tijd!"

»Nu, kom dan! .... Ik kan niet slapen.... Toe, kom nu!"

»Goed! Ik kom!"

Daarna hoorde zij een ge-stommel, als van iemand die een stoel verzet. En terwijl zij lag te wachten, en door het achtereenvolgens uitdraayen der gasvlammen het verlichte cadre der deur telkens een toon donkerder zag worden, bonsde haar

hart met groote, zware slagen in haar borst. Eindelijk kwam Jules de slaapkamer binnen; en toen strekte zij haar beide armen buiten het bed naar hem uit, en riep:

»Jules!"

Hij kwam naar haar toe. En zij pakte hem met een wilde onrust rond het midden, klom met de handen tegen hem op, trok zijn hoofd naar beneden, en kuste hem toen met woeste, korte, harde zoenen op de lippen, terwijl haar oogen vol tranen schoten.

»Och, Jules, zal je 't nu niet meer doen?" vroeg ze smeekend, op haar knieën in bed liggend en met het hoofd tegen zijn borst gevleid.... »Heusch niet! Beloof je 't me? Och, je zou me zoo ongelukkig maken!"

Jules streek liefkoozend met zijn hand over haar haren en zei:

»Maar er is immers niets gebeurd. Je moet je zoo gauw niet boos maken.... Je windt je dadelijk zoo op. Denk voortaan liever eerst eens na."

»Ja, Jules, ja, ik zal 't doen. Heusch, ik beloof 't je!" snikte zij. De tranen vloeiden haar nu langs de wangen, en zij drukte haar lippen onstuimiger op de zijnen..... »Maar zal je me dan ook liefhebben, altijd liefhebben? O, ik houd zoo veel van je. Jules! Jules!"

En zij barstte uit in een stuipachtig, wild snikken.

Leiden, 1887.

KUNST.

I.

EEN KUNSTCRITICUS.

DOOR

W. J. v. W.

Wanneer ik 'n kunstwerk analyseer om het werk zelf te leeren kennen in z'n kleinste onderdeelen — òf in verband met andere werken 'n heele periode wil begrijpen — òf in het werk de ziel van den kunstenaar tracht te vinden — dan mag deze dit, gene dat verkieselijk vinden, 't grondbeginsel van alle critiek is analyse. Door het ontleden komen we tot het begrip dat 'n werk mooi of leelijk is, naarmate de kwaliteiten, die wij er in vinden, geheel of gedeeltelijk of in 't geheel niet beantwoorden aan de eischen die wij stellen; zoodat, om tot 'n duidelijke conclusie te komen, we noodig hebben die eischen in 'n korte theorie bondig te formuleeren. Doen we dat *niet*, dan loopen we gevaar niet begrepen te worden, omdat 't niet 'n ieder duidelijk is dat het mooi vinden van het eene werk, 'n konsekwentie is van het mooi vinden van 'n ander werk en omgekeerd.

Zonder analyse is geen critiek mogelijk — vandaar dat 'n artikel als dat van den heer Gram in het weekblad de Amsterdammer van 13 Maart, waarin hij spreekt over de werken

van den russischen schilder Wereschagin, met den besten wil van de wereld, niet kan beschouwd worden als 'n critiek.

Wat nu de persoonlijke opinie is van den heer Gram, over welke schilderijen ook, dat moge belangrijk te weten zijn voor iemand die lust zou hebben 'n psychologische studie van dien heer te maken, mij raakt het in 't minst niet, evenmin als 't mij schelen kan hoe m'n neef of m'n buurman er over denkt. Maar zoodra hij die opinie wil doen doorgaan voor critiek, zich opwerpt als tolk voor het Publiek, om het te leeren zien wat het uit zichzelf niet zien kàn, omdat nu eenmaal 'n kunstenaar niet is als iedereen, maar altijd 'n uitzondering zijn zal — dan heb ik, en met mij ieder die 't wel meent met de kunst, recht z'n theorie te kennen. — En dan zou ik willen vragen: hoe luidt de theorie, welker toepassing de heer Gram zoekt in de werken der kunstenaars? Waar gaat hij van uit? Waar wil hij heen? *Waaròm* vindt hij Wereschagin 'n kunstenaar vol gloed en hartstocht en oorspronkelijkheid? 't Komt mij voor dat de heer Gram zich geen rekenschap gegeven heeft van de beteekenis dier woorden, — anders had hij moeten zien, dat hij oorspronkelijkheid noemt waar alleen sprake kan zijn van het meest banale, ordinaire begrip; dat hij in het alledaagsche wezen van Wereschagin gloed en hartstocht zoekt, terwijl in den heelen man geen ziertje temperament te vinden is. — 't Is waar: z'n artikeltjes zijn even onbeduidend als onschadelijk en 't verstandigste en zeker 't meest gemakkelijke zou zijn, hem maar te laten voortsukkelen tot dat hij zelf mocht inzien, dat hij zich inlaat met dingen, waarvan hij niet de minste notie heeft. Maar op dit punt ben 'k nog al ongeloovig en buitendien — ik moet 't bekennen — is m'n ongeduld zoo groot, dat 'k trachten wil hem 'n handje te helpen; — niet in 't naïve geloof dat hijzelf in 't vervolg critiek aan meer bevoegden zal overlaten — maar in de overtuiging dat het Publiek, — niet dat aardige, geestige, gevoelige Publiek, dat hèm leest, maar 't meer eigenzinnige, excentrieke Publiek, dat dit tijdschrift wel eens in handen neemt, — niet hèm, maar mij gelooven zal.

Er zijn twee plaatsen in het artikel van den heer Gram, welke 'k wensch te bespreken — de rest is ook zoo.

»Is het, — zoo vraagt hij met 'n diepzinnig gezicht — is het de verrassing van het nieuwe, het vreemde en buitengewone, die jong en oud naar die schilderijen lokt, of staat deze kunst zóo ver boven die onzer vaderlandsche schilders, dat hierin de ongewone geestdrift reeds dadelijk hare verklaring vindt? Vooral — luidt z'n voorzichtig antwoord — *vooral* in het eerste, het bekoorlijke van het nieuwe en vreemde, ligt, dunkt mij, de oorzaak van dat ongekend enthousiasme. Sedert jaar en dag hebben wij alle eer bewezen aan hetgeen onze schilders in hun beperkten kring waarnemen." — Dus, er wordt niet gevraagd hoe, maar alleen wàt die schilders waarnemen. Alleen gevraagd naar voorstelling. Nu, sujetten kan men hier vinden en dan nog wel gezien — gezien en beredeneerd — zonder 'n zweempje gevoel — zooals Jan en Alleman ze zien zou — zonder eenige persoonlijkheid, zoodat het Publiek ze zonder de minste inspanning kan begrijpen, en natuurlijk verrukt is over zoo'n begrijpelijke kunst, zóo gemakkelijk, zóo klaar! Ik citeer verder: »Hun horizon is echter niet ruimer dan de omvang van een hofje; hunne tafereelen, voor het meerendeel althans, (weer voorzichtig) meestal niet aangrijpender dan hetgeen er in die alledaagsche hofjes-wereld voorvalt. Er kan weinig geestdrift ontstaan bij het zien eten van den honderdsten schotel aardappelen of het zien breien van de duizendste kous." — 'n Dergelijke karakteristiek van onze tegenwoordige kunst kan op z'n zachtst genomen onvolledig genoemd worden. Stel dat 't verwijt billijk was en het pastte in den mond van 'n .... Johan Gram, dan kan het, dunkt mij, alleen treffen de decadenten van Jos. Israëls en Alb. Neuhuijs, die in den nasleep van hun meesters zeer weinig hebben uit te staan met het eigenlijk karakter onzer tegenwoordige kunst. Waar blijven Jaap Maris en Thijs Maris en Willem Maris en Mauve, Bosboom en de reeks jongeren in hun verschillende uitingen? — Nu, Johan Gram geeft ze allemaal voor dien »Rena met het penseel en Tolstoï met palet en kleuren." —

De tweede plaats, welke ik wilde aantoonen, is deze:

»Voor alles, zelfs nu en dan voor zijn kunstenaarschap, schijnt mij Wereschagin een wijsgeer en denker toe, die iets bewijzen wil met hetgeen hij te aanschouwen geeft. In plaats van gelijk Tolstoï u de verschrikkelijkheden en ellende, het onzedelijke en schandelijke van den oorlog in meesterlijke trekken te *beschrijven*, toont hij u in eene schilderij de wreedheden van den krijg." In deze hoedanigheid zit de groote aantrekking voor Gram en consorten. De voorstelling alleen is niet genoeg: er moet nog 'n strekking in zijn, 'n idée. Als of dit iets te maken had met de eigenlijke waarde van 'n kunstwerk. Moraliseer en filosofeer zooveel ge wilt, schrijf boeken vol over sociale kwesties, — houd redevoeringen over alle mogelijke maatschappelijke kwalen, — maar misbruik de kunst niet om daar propaganda voor te maken. Kunst moet zijn: 't weergeven van 'n stuk leven, reëel maar rijker en intenser door het gevoel van den kunstenaar. Zonder de intensiteit van dat gevoel blijft er van kunst niets over dan schijn, uiterlijkheid — die niet te redden is door schitterende habiliteit, noch door toevoeging van wijsgeerige ideeën. Maar Gram denkt er anders over en wil toonen, dat hij ook wel eens de klok heeft hooren luiden: »Men ziet het, bij Wereschagin is het onderwerp alles; het zijn tendenz-stukken, niet l'art pour l'art, maar de kunst aangewend om bij den beschouwer gevoelens wakker te schudden of te versterken, waarvan de kunstenaar zelf zoo diep doordrongen is. Wij staan bij deze kunst ver van de impressionistische opvatting der tegenwoordige richting, die het »onderwerp" versmaadt en haar geluk vindt in het weergeven van een zonnestraal, in de harmonie van een of ander vergeten plekje, welks stemming zij weet uit te drukken." — Ik kan niet zeggen dat 'k dien zin geestig vind of juist — er spreekt alleen de erbarmlijkste onkunde uit, met 'n eenigszins belachelijke pretentie om op grappige wijze onze kunstenaars aan den kaak te stellen. Die zin alleen, al staat ze te waggelen op haar zwakke spillebeenen, *bewijst* dat Gram goed zou doen als hij nooit meer dacht aan artikeltjes schrijven over kunst. Hij

die geintimideerd door ongewone voorstellingen, 'n schilder oorspronkelijk noemt, omdat hij die voorstellingen uit verre, ons vreemde, landen mêebrengt; die blijk geeft niet te kennen de eischen, welke kunst stelt; wien kermiskunst meer aangrijpt, dan de intense kunst van 'n Maris; die z'n burgermansbegrippen wil doen slijten voor kunstcritiek; zoo 'n man is óf 'n prul, óf 'n charlatan, óf allebei.

's Hage, Maart 87.

II.

WERESCHAGIN EN DE KUNST.

DOOR

J. STEMMING.

Zestienhonderd menschen op één dag, dat 's nog eens de moeite waard!

Maar zoo iets zie je ook niet alle dagen, waar is die man al niet geweest!

Ja dat 's wat anders dan aardappelen schillen en breien, zoo'n slagveld met lijken!

En die kamer met die dooien en die ingesneeuwde soldaat, wat een gruwel is toch een oorlog!

En die prins van Wales, op zijn olifant, en al die Oostersche tafereelen, wat een kleuren, wat een zon, denk daar nou onze Hollandsche schilders bij, met die grijze landschappen en die bedekte luchten. Zoo iets maken ze toch niet.

Nee, en wat een lijsten, wat een groote doeken.

De man is meer als een schilder, hij is een wijsgeer, een denker, om je zoo het akelige van een oorlog te laten zien. Dat 's nou er 's kunst, daar je wat aan hebt!

Zoo het publiek. En de critici, op een enkelen na, met een beetje andere woorden, hebben precies hetzelfde gezegd.

Dat was ook eens een kolfje naar hun hand. Nu konden ze praten over voorstellingen, zich extasieeren over Indische

tempels en Oostersche zonnen, kletsen over diepaangrijpende tooneelen, lijdensgeschiedenis van den oorlog, oorspronkelijk artist, Tolstoï met het palet, geograaf met kleur en lijnen, schilder, denker, enz. enz.; nu konden ze het hebben over alles, behalve over de dingen die iets te maken hebben met kunst, waarvan ze niets hoegenaamd begrijpen; — hoe zouden ze ook, de stakkers, want ze hebben er nooit over nagedacht, en het is, bij ons ten minste, tot nog toe zoo zelden beproefd, over schilderkunst iets anders te schrijven dan bêtise.

Daarom zouden Wereschagin en zijne schilderijen, de kunstcritici en de heele rommel niet de moeite waard zijn om over te spreken, als niet juist dit geval zoo duidelijk aan 't licht bracht hoe het publiek in 't algemeen en de critici in 't bijzonder niet de minste notie hebben van wat eigenlijk kunst is, erger nog, allerlei dingen voor kunst houden die in geen, of een ver verwijderd verband er meê staan.

Als ik vandaag langs een van onze mooie grachten loop en de machine van Sinck wordt gebruikt om een paard uit het water te halen, dan staan er honderden (misschien wel zestienhonderd) menschen te kijken tot het arme dier er uit gehaald is, dan vertellen die honderden menschen, thuis komend, als eene groote merkwaardigheid, het ongeluk waar ze zelf bij zijn geweest. Maar als ik, een uurtje daarna, op diezelfde gracht, word getroffen door een of ander mooi effekt, die huizen tegen die lucht met die straat en dat water, dan is er niemand die daarnaar kijkt, en als ik wat lang blijf staan, vinden ze het gek. Dat is heel natuurlijk. Want als ik jaren lang heb moeten leeren zien, als ik me door bergen conventie en wanbegrip heên heb moeten werken, om eindelijk te kunnen zien waarom iets mooi is, of het nu al een Amsterdamsche gracht, of een Oostersch paleis, een intocht van den prins van Wales, of een slootje met eenden is, dan zou het wel wonder zijn dat iemand, die al die jaren brood had gebakken, in effecten had gedaan of slechte kunstkritiek geschreven, daar dezelfde sensaties zou ondervinden als ik. Dat is dan ook niemand kwalijk te nemen, als hij dan maar in godsnaam niet gaat beweren, dat wat hij interes-

sant vond in dat verdronken paard, iets te maken heeft met mijn gevoel voor wat ik daarna zag. Want dat er een lange weg ligt tusschen zoo 'n alledaagsche standjesnieuwsgierigheid en een kunstenaarsgevoel voor een mooi stuk natuur, wat het ook zij, is iets wat ieder (behalve alweêr de gewone kunstcritici) me toch wel zal toegeven.

Daar wordt veel gepraat over het sujet in eene schilderij, daar zijn er die beweren: het sujet is niets, anderen: het sujet is alles. Nu is het alleramusantst om te zien, hoe men veelal dien strijd voert, zonder ooit op de gedachte te zijn gekomen, eenvoudig uit te maken, eerst: wat het belangrijkste in eene schilderij is, en dan: of het sujet daar nu zoo heel veel meê te maken heeft, en of het in allen gevalle geen onderdeel is.

Met sujet bedoelt men gewoonlijk de voorstelling, dat wat er op de schilderij gebeurt.

Maar als dat nu alles of het voornaamste is, waarom is dan de optocht met den prins van Wales van Wereschagin zoo'n walgelijk kermiszeil en de Nachtwacht van Rembrandt een van de heerlijkste kunstwerken die er bestaan? Terwijl toch, voor zoover de gegevens zelve betreft, het voordeel aan den kant van den Rus was, want hij had olifanten en paarden, Oostersche paleizen en gloeiende zonnen. Dat komt omdat de een is een burgermannetje, dat hè roept tegen een olifant en een rijkgetuigd paard, tegen een neger en een radja of zoo iets, en nu die dingen wil gaan vertellen op een doek, dat veel te groot is voor zijn kleine sensatietjes, dat kleurtjes ziet, roodjes en groentjes en geeltjes, en denkt: wit is de lichtste kleur van alle, en nu meent dat zooveel tubes wit zooveel licht vertegenwoordigen; terwijl de ander is een mensch, grooter dan anderen, voor wien alles hetzelfde is, het schijnbaar nietige zoowel als het meest belangrijke, om zijn eigen machtig gevoel, zijn hoogen geest, zijn *self* te geven op een doek van zooveel meter of een etsje van zooveel duim.

Dat wat eene schilderij maakt tot een kunstwerk, het voornaamste, is dus niet de voorstelling die van buiten af

komt, maar dat wat de schilder er in gezien heeft, en de waarde van eene schilderij hangt niet af van de belangrijkheid van het sujet maar van de grootheid, het werkelijk artist zijn, van den schilder.

Dat deze allereenvoudigste waarheid door leeken niet begrepen wordt is heel natuurlijk, omdat de meesten kunst eenvoudig beschouwen als eene aardigheid en een kunstenaar als iemand die aangewezen is hen te vermaken, aangenaam bezig te houden; terwijl de enkelen, die iets verder denken en een vaag vermoeden hebben dat een kunstwerk, als ze het goed begrepen, wel eens eene andere beteekenis in hun leven kon hebben dan een bittertje vóór of een likeurtje ná den eten voor hen heeft, en zich daarom willen inspannen, en iets lezen over kunst, maar geen tijd hebben de enkele goede boeken die over zulke dingen geschreven zijn, te bestudeeren, door domme critici in dagbladen en tijdschriften op zulken onzin worden onthaald, dat ze hoe langer hoe meer de kluts kwijt raken.

Want beter is het niet te weten dan slecht te weten, geen oordeel te hebben dan een verkeerd oordeel.

Daarom ligt in deze zaak de schuld minder bij het publiek dan wel bij onze gewone critici en bij schilders van de Wereschagin-soort.

Zoo zal ik het mijne keukenmeid nooit kwalijk nemen dat zij liever een feuilleton van het *Handelsblad* dan een drama van Shakespere leest, of dat ze eene oleografie van de koninklijke familie liever in haar kamertje hangt dan een etsje van Millet, van iemand echter, die zich kunstcriticus noemt, kan men toch zeker wel eischen, dat zijne kennis in zake kunst iets boven het keukenmeidenpeil staat.

Dat nu is in ons land maar zelden het geval.

Jammer is het, niet voor de artisten, want een waar kunstenaar is meestal zijn beste criticus zelf; maar wel voor het publiek dat zoo allerlei onzin voor waar gaat houden, door gebrek aan gezonde begrippen ingepakt wordt door kwakzalvers en reclamemakers, wat het ergste is, het hooge veredelende genot van waarachtige kunst mist,

bedorven en vergroofd door zooveel slechts en onwaars.

Dat ik dit nu maar niet zoo zonder grond zeg, bewijzen de laatste kritieken over deze tentoonstelling, in verschillende dag- en weekbladen, als bijv. *Handelsblad*, *Weekblad de Amsterdammer*, *Kunstkroniek* en anderen, terwijl die van het *Dagblad de Amsterdammer* daar alleen tegenover staat. 1)

Het lust mij niet de dwaasheden van die heeren stuk voor stuk te gaan behandelen, die allen het geëxposeerde, sommigen zelfs hemelhoog, hebben geprezen. Wanneer we echter door een boekje van Wereschagin zelven overtuigd worden, hoe laag zijne kunst staat als het al kunst is, dan is hunne onbekwaamheid, dunkt me, genoegzaam bewezen.

Dat onze Rus een burgerman is, bij toeval aan 't schilderijen maken geraakt, waar hij nu ook wel wat meê verdienen wil, dat deze alle kwaliteiten missen die eene schilderij tot een schilderij maken, ach, hij zelf is de eerste u dat makkelijk te doen begrijpen, want bij den catalogus (een heel grappig ding) verkoopt hij u een allerzotst boekje, dat zoowat zijne confessions artistiques bevat, zoo naïef, zoo groen, dat een ieder die het met oordeel leest, direkt begrijpt dat de man nooit voor schilder in de wieg was gelegd; een boekje waarmee hij u in elf bladzijden zonneklaar bewijst dat hij hoegenaamd niets van kunst begrijpt.

Hij begint daarin met te herinneren dat wij kunstenaars eene grondige opvoeding tot ontwikkeling van onze talenten niet voor noodig houden, daarom, zegt hij, wordt de kunst in hare ontwikkeling tegengehouden en is wel heel aangenaam en lief, maar staat nog niet aan het hoofd van de esthetische en psychologische ontwikkeling der menschheid. Op elk ander gebied van het geestelijk leven ontstaan nieuwe gedachten en met deze de middelen ze uit te drukken, maar wij kunstenaars, wij armen, zeggen: zoo hebben de groote meeters het áltijd gedaan, zoo moeten wij het ook doen. Onze wereldbeschouwing is niet meer als voor eenige eeuwen

1) Ook de kriticus van *het Vaderland* heeft deze keer in sommige opzichten juist geoordeeld.

(gewichtige ontdekking) zelfs ons handwerk is veranderd en verbeterd. Nu zou men toch meenen, zegt Mr. Wereschagin, dat ook op het gebied van de kunst nieuwe gedachten of nieuwe middelen mogelijk waren, maar neen! we zweren bij de oude meesters. Wetenschap en literatuur, ja de locomotief, hebben der kunst nieuwe wegen geopend maar wij, we blijven bij de oude meesters.

En die oude meesters, zijn volgens Wereschagin zulke slechte voorbeelden. Als ze naakt schilderen of portret, maken ze altijd een zeer lichte plek tegen een pikzwarten achtergrond, een effekt onnatuurlijk en onwaar. Dat kwam omdat hunne ateliers zoo klein en het glas zoo duur waren. Toch bestonden er in dien tijd reeds tuinen en velden met schoone achtergronden en veelsoortige verlichting. Maar dat hebben de oude meesters nooit geweten.

Daarom is de donkerheid van hunne achtergronden niet toe te schrijven aan de jaren, maar aan hun domheid om in kelders en kleine ateliers te gaan zitten, in plaats van 's zomers buiten in de zon te schilderen.

Hoe gelukkig dat nu Wereschagin rondreist met zijne galerij tot verbetering van hedendaagsche schilderkunst en boekjes schrijft ter explicatie van zijn onbekende toekomstkunst, die we anders niet naar waarde zouden schatten.

Zoo beweert hij, over historieschilderijen sprekend, (een vak waarin hij zelf bijzonder sterk is) dat de kunstenaars zich nog tevreden stellen met illustraties te geven van wat door de wetenschap is vastgesteld, anecdotetjes gevend in plaats van zelven een steentje bij te dragen tot het groote gebouw van de geschiedenis. Dat komt volgens hem, omdat ze geschiedenis niet genoeg bestudeeren, omdat ze nog niet inzien dat de operavoorstellingen op het doek verouderd zijn, anders zouden ze de belangstelling van het publiek wel anders opwekken, terwijl oordeelkundige lieden (leeraars in geschied- en aardrijkskunde?) er nu eenvoudig om lachen.

Maar de feestelijke zondag van hedendaagsche historiestukken zal in een werkdag veranderd worden, en eenvoud en waarheid zullen er wel bij varen.

Dankbaar en gesterkt door deze profetie vernemen we verder dat door de ontwikkeling der natuurwetenschappen het landschap in onze dagen een grooten stap vooruit gedaan heeft, dat de landschappen der oude meesters (die arme oude meesters) over het algemeen als jongenswerk staan tot de werken van onze eerste kunstenaars op dat gebied, terwijl er geen peil op is te trekken hoever de vooruitgang in dat vak nog wel zal gaan.

We behoeven maar even naar Arti te gaan denkend aan Cuyp of Hobbema, aan Corot of Maris, om overtuigd te worden dat deze nog maar kwajongens zijn bij onzen meester.

Toch komen we nu eerst aan het merkwaardigste deel van het boekje.

In de zoogenaamde religieuse kunst, zegt onze Rus, is de navolging van de oude meesters even sterk, als in het portretvak!!! Dit laat zich verklaren door het afnemen van het godsdienstig gevoel, waardoor het gemakkelijker wordt zich bij het oude te houden, maar toch zou dat oude wel wat modern-wetenschappelijker ingericht kunnen worden, bijv.

De manier God en de heiligen op wolken te zetten, alsof het stoelen en banken waren en geen dingen welker physische aard ons wel bekend zijn.

De gewoonte Christus en de heiligen als romeinsche patriciërs met hunne knechten af te beelden.

Het voorstellen van God alsof hij een koning ware, in nachtgewaad op een met goud, zilver en edele steenen versierden troon met een kroon op het hoofd, den scepter in de hand, zwevend op wolken.

Het schilderen van de jonkvrouw Maria als eene voorname edelvrouw met kostbaren tooi.

De religieuse kunst zal wel tot geen grooten bloei meer komen, maar de vooruitgang in het technische zou ook der kerkelijke kunst te stade kunnen komen, als de schilder, waar hij God en de heiligen bij hunne verschijning in den hemel of op aarde schildert, in plaats van met een donker nevelachtig atelierlicht maar wilde schilderen met eene glanzende zonnige stralende belichting.

En nu gaat hij, om dit te verklaren, eenige voorbeelden aanhalen van oude meesters, bijv. de hemelvaart van Maria, van Titiaan te Venetië en van Rubbens te Antwerpen. Hij erkent wel dat er veel goeds in deze schilderijen zit, maar wil toch weten waar die zwarte schaduwen van daan komen. Die verschillende hemelvaarten gebeurden toch niet in eene grot of op een donkere plaats, maar (ik vertaal letterlijk) God, de Heer, zal wel een schoonen zonnigen dag voor zulk een verheven en feestelijk schouwspel hebben uitgekozen. Van waar nu, vraagt men zich af, deze zwarte schaduwen?

Zij ontstonden omdat zoowel licht als schaduw uit het hoofd geschilderd werden, daarom moeten ze van boven tot onder, van het begin tot het einde valsch en onwaar zijn uitgevallen.

Maar kan men begrijpen dat groote kunstenaars als Titiaan en Rubbens zulke fouten niet zelf gezien hebben? Men kan het niet begrijpen, evenmin als men er achter komt waarom de groote Leonardo da Vinci het valsche in de belichting van zijn beroemde schoonheidsbeeld »La Joconde" niet zou bemerkt hebben, als hij het in de open lucht met zware ijzerachtige halve tonen in het gelaat en een onmogelijk landschap in den achtergrond schilderde. Had hij dan geen de minste voorstelling welke wonderbare teêre lichten, schaduwen en reflecties de lucht op een schoon vrouwengelaat doet ontstaan, hoe geheel anders dat wordt dan in eene kamer. Maar nu verlangt men zulke dingen en daarin zit 'm de vooruitgang.

Die wonderbare teêrheid moeten we waarschijnlijk vinden in de kopjes die Wereschagin tentoongesteld heeft. Dat ze weinig lijken op een kop van Rembrandt of een portret van Titiaan is in 't oogvallend duidelijk. Dat ze in kunstwaarde even hoog staan als een of ander kopje op een sigarettenpakje stelt de oneindige vooruitgang van onze hedendaagsche kunst overtuigend in het licht.

Zoo kan men niet gelooven, gaat onze schrijver voort, dat den scherpen blik van deze meesters een ander gebrek in hun werk zou zijn ontgaan.

Als zij namelijk de Apostelen voorstellen, wier aard ons in het Evangelie zoo helder en overtuigend verklaard wordt, ziet men in de gestalten, gezichten en houdingen, bijzonder bij Titiaan, niet bescheiden, eerlijke visschers, maar Italiaansche modellen, athletische verschijningen. Met hun grooten takt erkenden de kunstenaars dat reeds en Rembrandt bracht in zijne religieuse sujetten Hollandsche straatfiguren, maar van daar is nog een groote stap tot de tegenwoordig als onmisbaar erkende strengheid in figuren en kostumen. Nu volgen nog enkele minder interessante aanmerkingen met de bewering dat van beeldhouwkunst en muziek dergelijke dingen zouden te zeggen zijn, want alle kunsten zijn, nu meer als vroeger, broeders en zusters, en reeds lang behoorden ze in een grooten tempel van den smaak, den geest en het talent vereenigd te zijn.

Als Wereschagin daar dan opperpriester en onze kunstkritici zijn dienaren waren, zou de gouden eeuw voor de kunst zijn aangebroken, en konden we die leelijke zwarte dingen van de oude meesters met hem offeren op het altaar van den vooruitgang!

Nu meen ik toch daar straks niet te veel beweerd te hebben toen ik zeide dat onze held geen artist was. Iemand die zulk een boekje schrijft en boven de zestien jaar is, geeft zulke kennelijke blijken van geestelijk onvermogen, van zoo uiterst weinig begrip der eenvoudigste zaken dat het bijna tijdverspillen is, zulk gewawel nog te lezen, als er niet alweêr duidelijk uit bleek dat een artist, voor wien sujet alles is, onmogelijk hoog kan staan. Lees maar goed, ge zult bemerken hoe hij het altijd alleen over sujet heeft. Daarom is Wereschagin zoo'n goed voorbeeld, omdat hij geen enkele kwaliteit heeft als kunstenaar, maar het publiek inpakt door zijn sujetten, door akelighedens en curiositeiten.

Nu weet ik wel dat velen mij eenzijdig noemen, maar als ik zeg dat voor mij de grootste kunstenaar hij is, die het grootste aantal stemmingen het best begrijpt, het sterkst gevoelt, het persoonlijkst weergeeft, dan is dit voor ieder die er over na wil denken, de formule, als men dat zoo noemen

wil, die het minst exclusief is. Te zeggen dat sujet niets is, is dwaasheid, gelijkstaande met de bewering dat een leeuwenkrabbeltje van Rembrandt even belangrijk zou zijn als zijn staalmeesters.

Maar dat hij een leeuw heeft begrepen en een landschap, een boompje en een menschelijk gelaat, dat hij groot is en machtig en onuitputtelijk rijk, of hij een etsje maakt van een schelp of een doek als de Nachtwacht, dat hij schilderijen vindt in Bijbel en mythologie en jodenbuurt, dat hij iets heerlijk moois maakt van een geslachte koe, dat komt doordat hij altijd zichzelf geeft en hij zoo hoog staat als kunstenaar en als mensch, maar het komt niet door het belangrijke van de onderwerpen of voorstellingen zelven.

Vandaar de stupiditeit van eene kritiek die zegt dat de horizon van onze kunstenaars niet ruimer is als die van een hofje, dat hunne fantasie niet verder reikt dan aardappelschillen en breien, omdat ze niet begrijpt, hoe hoog eene artistieke ontwikkeling moet staan om in die eenvoudige zaken zooveel te kunnen zien.

En al was er nu een mensch die niets anders schilderde dan aardappelen en kousen en hij was een kunstenaar, dan zoù hij meer waard zijn dan tien Wereschagin's en een werk van hem meer waard dan honderd collecties als nu in Arti zijn tentoongesteld.

Iemand die drie dingen schildert, als de Ingesneeuwde soldaat in de Stepna-pas, zoo'n trilogie van dwaasheden, die voor sneeuw geeft witte verf, die geen begrip heeft van kleur, van toon, van vorm, daar die dingen schildert en exposeert, die alleen thuis hooren in een humoristisch blaadje, waar ze alleen recht van bestaan hebben als ze geestig zijn of gevoelvol geteekend, zoo iemand is geen kunstenaar.

Iemand, die zoo'n groote, valsch gekleurde prent maakt als de intocht van den prins van Wales, die van zoo'n schitterend stuk natuur, zoo'n orgie van kleur en licht, een ding maakt zoo vuil, zoo bot, zoo zonder eenige kwaliteit van schildering of teekening, die zulke houten paarden, zulke onmogelijke olifanten, zulke misteekende figuren maakt, zoo'n

in alle opzichten gemankeerd stuk nog exposeert, zoo iemand is geen kunstenaar.

Iemand, die als hij eenmaal gezien heeft iets zoo ontzettends als een veld vol lijken, die gezegend worden door een priester, dan niets gevoeld heeft voor het geweldig schoone dat er zat in dat naakt onder zoo'n hemel, in het zwarte kleed van den priester, dat zoo'n heerlijke kracht zal geweest zijn daar buiten onder dat licht; — die heengaat en daarvan maakt een doek met eene lucht als ijzer, dat veld met dat naakt zoo kinderachtig schildert, geen enkele ware toon in de figuren, geen énkele toon goed observeert in zijn waarde, zoo weinig van de expressie in de deelen of het geheel weet te grijpen, u het geheele geval vertelt zoo koud, zoo onverschillig, als een tweeregelig krantenberichtje dat zou doen, zoo iemand is geen artist.

Iemand die kopjes schildert zoo leelijk, met zulke ouderwetsch slechte maniertjes, die een paarsch en rood vuiligheidje van eenige duimen in omvang in een groote gouden lijst zet en denkt dat ge het interessant zult vinden, omdat hij het den berg Thabor noemt, die een geel monstertje uit een zwart gat laat kruipen met een slecht geteekend romeinsch soldaat, die rechts en een dito die links vlucht, en dat de opstanding noemt, wiens Joden bij den muur van Salomo misschien het minst slechte is wat er bij is, maar dat door zijn leermeester Gerôme al lang veel beter is geschilderd, wiens katalogus uitwijst van nummer een tot honderd, dat hij overal slechts gezocht heeft naar merkwaardigheden of gruwelijkheid, zooals onbeschaafde naturen dat altijd doen, zoo iemand is geen kunstenaar.

En praat nu niet van protesten aanteekenen tegen den gruwel van den oorlog, alsof eene schilderij een traktaatje was, alsof niet één waarachtig kunstwerk meer veredelenden en beschavenden indruk kon hebben, dus op zichzelf een beter protest aanteekende tegen onrecht en ruwheid, dan twintig onbeduidende schilderijen, als Wereschagins oorlogstafreelen, waar niet een stukje zoo groot als mijn blad papier

bewijst dat de maker iets anders gevoeld heeft dan een Amsterdammer voelt bij het zien van een standje.

Zeg ook niet dat Wereschagin een goed illustrator zou zijn, want niemand die een weinig op de hoogte is en weet, wat Carlton, Woodville en Overend in Graphic, London News en Harpers Weekly, Furniss en anderen in Punch, Renouard in de Illustration, Schlittgen in de Fliegende Blätter gedaan hebben, zal volhouden, dat de russische schilder ooit in staat zou zijn zulk artistiek werk te leveren. Als nog iemand wil zeggen, dat hij meer wijsgeer en denker dan schilder is, dan staat zijn boekje over den vooruitgang in de schilderkunst daar als een document van menschelijke dwaasheid, om dat beweren te logenstraffen. Dat Wereschagin een aangenaam, goed man is, die wel eens aardig kan vertellen van wat hij gezien heeft, is heel mogelijk, maar waarom schildert hij. Een groot man is hij zeker niet, en een groot kunstenaar nog minder.

N'en déplaise de kunstcritici.

Nu zullen er nog enkelen zijn die vinden, dat ik harde woorden heb gebruikt, maar ieder die met mij de kunst lief heeft, zal vinden, dat ik zacht ben geweest tegenover het feit, dat werk als dit wordt tentoongesteld in de zalen van een kunstkring, die de eerste behoorde te wezen in ons land; tegenover het feit, dat de kritiek de loftrompet gaat steken over een man, die niet waard is het palet af te vegen van vele onzer kunstenaars, die zoo weinig erkend worden; — neen erger, dat die critici hen gister griefden door ze te prijzen over dingen, die ze haten en die in hun werk niet te vinden zijn, terwijl ze van daag zoo'n kermis-kunst boven de hunne stellen, en even erg het publiek misleiden en bederven, dat gezonde begrippen over en eenig hart voor kunst zoo erg noodig heeft, om niet onder te gaan in alledaagschheid.

Dit moest eindelijk eens uit zijn.

III.

ODILON REDON

DOOR

J. STAPHORST.

A EDGAR POE. 6 LITHOGRAPHIES. PARIS. G. FISCHBACHER. — HOMMAGE à GOYA. 6 LITHOGRAPHIES. 1885. — DANS LE REVE. 10 LITHOGRAPHIES.

I.

> ... Wat is het maken van een kunstwerk anders als het weergeven van een indruk of de stemming door een indruk veroorzaakt, hetzij die ontstaat door lijnen of kleuren, *direct uit de natuur, of uit de fantasie van den artist.*
>
> J. STEMMING.

Groot zijn noem ik het, buiten invloed der menigte in eigen wereld van gedachten, droomen en beelden te leven.

Groot kunstenaar is men meer of min naar de mate der kracht waarmeê men die beelden of gedachten vermag uit te drukken, naar de mate der macht waarmeê men eigen wereld aan anderen te openbaren weet.

Of die beelden, die plastiek willen worden, aanleiding vonden in direkte aanschouwing of in fantasie, is een onderscheiding die alleen voor een rangschikking naar de geäardheden der verschillende kunstenaars dienst kan doen. Voor het bepalen hunner grootheid doet deze splitsing alleen in

zóóverre ter zake als die geaardheid zelve, door meer of minder oorspronkelijk of exceptioneel te zijn, den kunstenaar meer of min afzonderlijk een plaats zal doen innemen; en dat innemen van een zeer eigen plaats, dat leven in een eigen wereld, noemden we op zichzelf groot. Maar als iemand ons eenvoudig kwam verzekeren een eigen kring van gedachten te hebben, zouden we hem daarom nog geen kunstenaar vinden. Zijn kring van sensaties is alleen voor de kunst van belang, wanneer hij haar door klank, vorm, lijn of kleur voelbaar zal weten te maken. En hij zal die sensaties alleen dan sterk weten te uiten, wanneer zij zelven intens zullen zijn. Lettende dus op het innig verband dat er tusschen de kracht hunner geaardheid als kunstenaar, en de kracht hunner uitingen bestaat, doet men veilig te zeggen dat de grootheid der kunstenaars zich voor ons slechts openbaart in de wijze waarop zij hun sensaties zullen weten uit te drukken. Wel kan iemand machtige gevoelens hebben en nochthans niet vermogen ze te uiten. Doch hij mist dan het eigenlijke van een kunstenaarsnatuur. Voor de kunst zijn zijn gevoelens dan van geen belang. Het artiest zijn ligt niet alleen in het sterk voelen, maar vooral in het vermogen om die gevoelens te belichamen.

Een scherpe afscheiding tusschen direkte aanschouwing en fantasie, zooals we daareven voor een oogenblik stelden, valt eigenlijk niet te maken. Sommigen ontvangen uit de hun omgevende werkelijkheid indrukken, die zoozeer van anderer indrukken dierzelfde objecten verschillen, dat de eersten aan visioenen schijnen nabij te komen. En de zoogenaamde werkelijkheid zelve toch, kennen wij alleen door ons waarnemen, d. w. z. door hetzelfde vermogen, waardoor we ons van visioenen of hallucinaties bewust worden. Wie zegt u waar de zinsbegoocheling begint?

Doch een intensief onderscheid *in de waarde* van verschillende kunstwerken te maken, naardien zij werkelijkheid of fantasie weergeven, te zeggen dat b.v. alleen dusgenaamde realistiesche kunst recht van bestaan zou hebben, en het weêrgeven van goed geziene, sterk gevoelde visioenen niet, of

omgekeerd, is, zelfs al ware die grens met juistheid te trekken, vooral daarom af te keuren, omdat het feitelijk de hand reiken is aan die orthodoxe aesthetici, die altijd en altijd maar weer terugkomen op het onderwerp als op zichzelf staande en dan nog wel als hoofd-factor in het kunstwerk; die blijven redekavelen over het *wat* zonder te bevroeden dat dit alleen door het *hoe* bepaald wordt, en die zoodoende slechts hun blindheid verraden voor het essentieele in het kunstwerk.

Iets anders is dat men, om over een bepaalde soort van werk te oordeelen, zelf verwandte indrukken moet hebben ontvangen als die de kunstenar uitdrukt. En zoo kan men niet meespreken over de droomgezichten van Odilon Redon, als men inderdaad zóó georganiseerd is, dat men nog nimmer iets anders dan het voor elk tastbare heeft waargenomen, of alle verbeeldingskracht mist.

Dit mondjevol wijsgeerigheid heb ik te berde gebracht omdat ik, alvorens verder te gaan, het hier noodig acht mij met mijn lezers omtrent deze hoofdpunten te verstaan. Het is niet mijn schuld als veler begrippen in de war gebracht zijn door kunstcritici en professoren in de aesthetiek 1).

Ik bedoel dit: Op zichzelf zou ik in het afwijkende der »onderwerpen" van een artiest als Redon niets bizonders zien.

Ook een dwaas kan in zijn hoofd krijgen bizarre dingen te maken, meenende dusdoende oorspronkelijk te zijn. Maar het werk van Redon zelf bewijst dat die wereld van visioenen *zijn wereld is*. En omdat hij de schimmen uit zijn rijk vorm heeft weten te geven, is hij kunstenaar.

---

1) Tracht een onzer confrères dezen heeren hun dwaling aan te toonen, zoo wordt hem voor de voeten geworpen dat hij een aanhanger is dier Hollandsche school die haar grootst genoegen vindt in aardappeletende *brutes*. Behalve dat ze hiermede wederom de zaak op het onderwerp gooien, begaan ze in deze bewering een grove dwaling. Want juist onze stelling om slechts op de kunst zelve en niet op het «onderwerp" te letten, bewijst dat we geenerlei grenzen trekken voor de keuze der sensaties die de artiest wil uitdrukken. Als men in een aardappeletend gezin, zooveel intimiteit van expressie en vooral zulk een aangrijpende muziek van toon kan geven als Israëls dat soms doet, is men een groot artiest, wat de filisters daaraan ook zouden willen beknibbelen.

Als ik thans over Redon ga spreken heb ik mij dus te houden aan den artiest Redon zooals hij zich in zijn werk heeft weten te geven. Het beste werk zal hij geleverd hebben niet als hij het »mooiste onderwerp" zal behandelen, maar als, door welke oorzaken in of buiten hem dan ook, zijn sensatie het sterkst zal geweest zijn.

Nog even over die kwestie van het »onderwerp".

Als de schilder A. een portret zal maken van den kunstcriticus B., dan is, als ik het wel heb, B., A's »onderwerp." Nu is B. in de uitdrukking van zijn gansche persoon verre van mooi. Hij heeft iets kinderachtigs, zelfgenoegzaams, burgerlijks, bekrompens en wat ge nog meer wilt. A's onderwerp is dus leelijk! Maar A. heeft, als ge wilt door antipathie voor B's eigenschappen een scherpen blik op de heele persoonlijkheid van B. Hij heeft een totaalindruk die hem niet ontsnapt. Hij drukt al het karakteristieke, voor hem hatelijke van B., met wreede observatie uit in zijn portret. Doet hij dat goed, dan kan dat schilderij een meesterstuk zijn, omdat hij met kracht zijn blik op B. heeft uitgedrukt. En het onderwerp was toch leelijk! B. werd alleen belangrijk door A.

Verder heb ik boven even willen aanstippen dat men kunst niet veroordeelen moet, omdat de geschiedenis van de gewaarwordingen van den artiest, het vóor-historische van zijn kunstwerk, anders is dan bij de meeste andere artiesten. Mits hij die gewaarwordingen inderdaad gehad hebbe, en dat staat alleen uit zijn werk te beoordeelen, dienen we met het overige vrede te nemen.

II.

Hors le monde visible aux hommes j'ai cherché à moi du monde. J'ai trouvé un.

EDOUARD DUJARDIN.

Vieille terre, je ne bâtirai pas le palais de mes rêves sur ton sol ingrat.

V. DE L'ISLE ADAM.

In een vorig opstel heb ik den kunstenaar Matthys Maris een droomer genoemd. Een droomer is ook Odilon Redon. Maar welk een hemelsbreed verschil! Gene geeft de heerlijke mystiek zijner gouden schoonheidsvisioenen. Bij dezen vinden we de nachtmerries van een afgemat kind van het Frankrijk dezer eeuw. Op zijn voorhoofd draagt hij het fatale merk der névrose. De droomen die hem in zijn slaap bezoeken zijn afstammelingen van die van Poe of Baudelaire. Redon is een melancholicus van de familie van dien waanzinnigen zijner eigen schepping dien hij in de ruimte op één punt doet staren, en wijl hij staart, trekken ze voor zijn oog voorbij, die hallucinaties die hij moeizaam belichaamt.

Ook Goya was in zijn kunst en vóor hem een visionair, maar een visionair van plastiek, een koning van grootsche en grillige vormen, met een waardigheid, een gelijkmatigheid, een wijsheid, bij welke vergeleken Redon een kind gelijkt. In de verste verte heeft hij niet diens virtuositeit. Goya is gezonder, is rijker, is intenser, maar hij is niet dieper. Redon wint het in de fijnheid van zijn sentiment, in de onvatbare nuanceering zijn gewaarwordingen. Goya heeft bijna de eenvoudige vastheid die den Japanners eigen is. Redon heeft de vaagheid, het ingewikkelde van de aangezichten uwer droomen. Toch geeft hij dat ontastbare een aanschijn. Al wat hem aandoet drukt hij als zichtbaar uit. Wanneer hij in de aan Edgar Poe gewijde lithographiën dat koudwitte masker met scharminkelshand de doodsklok laat luiden, weet hij de trillingen van het geluid dat van de groote klok klinkt, als ijle, draaiende wolken van een bizonder karakter voor te stellen.

Zijn vrouwentypen zijn niet de hedendaagsche Parijsche

vrouwen zooals Félicien Rops ze in haar naaktheid op zijn koperen plaat prent, het zijn de nobele schimmen, misvormd zonder karikatuur te worden, die een door sombere herinneringen gekwelden peinzer verschijnen.

Zijn typen zijn nieuw. Slechts in de wijze waarop hij een enkele maal zijn schimmen aan kraag of in haardos tooit, herkent men den tijdgenoot van Gustave Moreau.

Maar ten eenenmale oorspronkelijk is hij in die voorstellingen, als waarvan ik *pl. 4* van *Dans le rêve* het beste voorbeeld vind.

Een leep, leuk, rond maanhoofd met het weeke, vormlooze van een foetus, en als van de constitutie van hersenen, schuift van ter zijde gezien, op nachtuilsvlerken, die langs de halfcirkelvormige lijnen der zijwanden van den schedel zijn ingeplant, door de donkere ruimte van een grot. Buitengewoon groot is de afstand tusschen ooghoek en neusvleugel; een rond opengesperd, donker, glazig oog staart meer naar binnen dan voor zich uit. De kop fosforiseert in de duistere omgeving, waarin door een lichtspleet een gevleugelde, vreemd uitgedoschte vrouwengestalte verschijnt. De werking dezer plaat is niet schrikwekkend; zij is wonderlijk geheimzinnig. De foetus-kop houdt den mond dichtgeknepen, zooals de meeste van Redon's schepselen de lippen aaneengesloten houden. — Zijn fantasiën zijn geluideloos.

Nog meer komt dit uit in de eerste plaat van de »Hommage à Goya." Over een zwarte stofmassa heen komt een groote, gerekte mannekop steken. Een zware houten neus staat in een smal, donker behaard gelaat. De oogen zijn van een vragende, nadenkende uitdrukking. Onder de iris ziet men nog een breede strook van het bolle wit van het oog. De wenkbrauwen zijn hoog opgetrokken en breede rimpels staan in het vooruitstekende voorhoofd. De mond is onzichtbaar door een kinderhandje, dat aan den knevel raakt. Het sprakelooze van een raadselachtig gelaat kan niet treffender worden uitgedrukt. Dit schijnt een man, gekweld door een idée fixe, een zieke nar, een behekste magiër, een toovenaar die goochelt met zijn eigen aangezicht.

Klagelijker nog is »*La fleur du marécage.*"

Uit een uitgestrekten donkeren poel rijst een eenzame plant, met dikken gebogen stengel. Er groeien drie stijve, zwarte bladeren aan, drie knoppen en één bloem. De bloem is een bleek, afgemat, vooroverhangend menschenhoofd met verwrongen trekken. Uit den kaak schijnt een baard van lichtstralen. Het is een voorstelling van een snijdende, maar niet woeste, bijna kalme melancholie.

Deze scheppingen, waarvan het zoo moeielijk is in woorden den indruk weer te geven, zijn geen *monsters*, zooals de Japanners maken. Het zijn abstracties van weemoed, smart en deernis. Het werk van Redon is zóó, dat hebt ge het vandaag voor 't eerst gezien, ge morgen en overmorgen, en ook daarna altijd dièn kop of dàt gezicht voor oogen zult hebben. Het is als een fata morgana van aardsche kommer en angst, van koorts, zelfverwijt, vertwijfeling en mysterie.

Somtijds is het paleis zijner droomen een renaissance-gebouw met dikke zuilschachten en traptreden, als in die voorstelling waar hij het glasachtig lichaam van het oog, een groote bol van licht omstraald, in een donkere ruimte tusschen twee kolommen laat staan.

Een andermaal laat hij dat groote oog, maar expressiever, als een wonderlijken luchtballon opwaarts zweven in de lichte wijde oneindigheid. In deze plaat heeft hij weder het onzichtbare uitgedrukt door de blikken van het oog als stralen de iris te doen omgeven.

* * *

Voor de uitvoering van zijn achtergronden, zijn entourages en zijn verschieten, maakt Redon gebruik van de teekening en groepeering van cellen en stofdeeltjes zooals men die in een microscoop ziet, van de glanzingen en krinkelingen van vetstoffen op water, van kristalvormingen en het karakter van fossiliën. Hij kent het effect van verschillende lichtbeelden die saamvallen, kent de wijze waarop de vormen en licht-

plekken in stervormige figuren verspringen bij het bewegen van den kaleidoskoop, kent de fotografische afbeeldingen van den sterrenhemel. Hij heeft studie gemaakt van de misvorming van aangezichten zooals men die in gebogen spiegels waarneemt, studie van de samenstelling van het oog en van de embryologie.

En dit alles formeert hij tot beelden uit een woelenden chaos, wezens tijdens de stadiën van hun wordingsproces, onzekere herinneringen van een verre kindsheid of van een vaag opdoemend voortbestaan, — grimmige voortbrengselen van een verward en rusteloos brein.

Bij Redon wordt niets voorgesteld in rust. Alles is in een staat van wording en groei of ondergang — een wondere macht beweegt menschen en voorwerpen, gestalten verdringen zich, lossen zich op, en anderen komen uit het niet te voorschijn. Het is een wisseling van licht en duister, een fusie van strijdende elementen, de Walpurgisnacht van een menschenziel.

En zou men het geheel van zijn werk ook niet als een beeld kunnen zien van de kunst van zijn tijd en land, die in een tijdperk van ongekende woeling, de Goden van gisteren van den troon dringt, en in een onzekere schemering, waardoor, te midden van een somberen doodendans, ongerepte beelden heenwaren, de ochtend van een nieuwen dag schijnt voor te bereiden?

* * *

Odilon Redon heeft meer gemaakt dan de drie bundels lithografiën, waarvan ik de titels boven dit artikel plaatste, en waarin ik mijn punt van uitgang nam. Ook ligt zijn arbeid geenszins daar als een afgerond geheel. Hij is een zoeker, een novateur, een baanbreker, de eerste op een ladder, waarop ook hijzelf nog hooger klimmen zal. In zijn kunst is hij de eerste die van een orde van sensaties gewaagt, waarover in geenen deele het laatste woord gesproken is.

Het laatste woord — over Redon zelf wil ik het hiermede

niet gezegd hebben. Mijn indrukken die wellicht later zullen worden aangevuld, heb ik nu reeds neergeschreven, omdat ik geloot dat het goed is wanneer we, al ware 't maar ter afwisseling, een enkele maal in onze beschouwingen wat verder zien dan de polderdijken van ons schilderachtig vaderland.

Rotterd., Maart '87.

SOCIALE ONRECHTVAARDIGHEID.

DOOR

PH. HACK VAN OUTHEUSDEN.

I.

In de laatste nummers van het *Sociaal Weekblad* wordt een quaestie besproken, die reeds nu van groot practisch belang is en waarvan men voorspellen kan, dat zij in steeds grootere mate de aandacht zal trekken. De Heeren Gebroeders Palthe en de Heer W. D. Stork, fabrikanten in Twenthe, beweren dat een patroon goed doet, wanneer hij sociaal-democratische werklieden uit zijn dienst ontslaat. Er is, inderdaad, geen volkomen overeenstemming tusschen de zienswijze der correspondenten, schoon zij beide schreven om hetzelfde gevoelen te verdedigen. De redacteur van het weekblad heeft het reeds doen opmerken. De Heer Stork spreekt alleen van arbeiders, die deelnemen aan socialistische demonstraties, in hun tegenwoordigen vorm. De Heeren Palthe bedoelen alle ondergeschikten die dezen denkbeelden zijn toegedaan, of zij al of niet meêdoen aan demonstraties. Voor een liberaal gezind man, die bovendien niet áfkeerig is van theoretische bespiegelingen, is het verschil niet gering. *Ik* veroorloof mij te meenen, dat in de werkelijkheid dit onderscheid geen onderscheid is. In kringen waar de waarde van het woord juist wordt geschat, moet men zeker niet verwarren

de lieden die een opinie hebben en er voor uit komen, met hen die hun opinie vóor zich houden. Maar bij de onbeschaafde menigte, waaruit de sociaal-democratische arbeiderspartij bestaat, telt niemand meê, die niet zegt wat hij meent. Vrees en zorg kunnen langen tijd een werkman beletten zich openlijk aan te sluiten, maar de strenge zelfbeperking, de effen onverschilligheid, de onderwerping aan de omstandigheden, die de leden van andere standen jaren lang kunnen verdragen, worden bij de massa van zijne kameraden niet aangetroffen. Wat in de spreektaal van een hoogere klasse onbewaakte oogenblikken genoemd wordt, is bij hen de doorgaande stemming des gemoeds. Het zal niet gemakkelijk vallen in de praktijk onderscheid te maken tusschen stille en openbare socialisten in het personeel van één zelfde fabriek. Het criterium van demonstraties is niet duidelijk. Als men den Heer Stork, die, naar ik meen, ook *in beginsel* een tegenstander dier leer is, ging vragen: verstaat gij onder demonstratie niet elke publieke handeling in woord of daad, waaruit blijkt dat men sociaal-democraat is — dan zou hij, geloof ik, geen ontkennend antwoord kunnen geven. En wanneer men verder vroeg: gelooft gij niet, dat àlle socialistische arbeiders, van daag de één en morgen de ander, op een dergelijke handeling kunnen betrapt worden — ook dan zou de Heer Stork niet zeggen: neen. Het schijnt dan ook, dat het verschil door den Heer Stork gemaakt tusschen aanhangers van het sociaal-democratisch stelsel, en deelnemers aan openbare propaganda, alleen berust op overleggingen, die bij hem oprezen, toen hij uit de werkzalen zich terugtrok in het stille kantoor, om te schrijven voor het *Sociaal Weekblad*. Het liberale oog wil ook wat hebben, en men voert de pen niet in het jaar 1887, zonder te bedenken of althans te gevoelen, dat het slechts gedeeltelijk past in een vrijzinnig systeem, iemand onaangenaamheden aan te doen, enkel en alleen wegens zijn *gevoelens*. Het vorderde slechts een gering offer van den practischen industreel aan den redelijken mensch, om in den brief den eerbied voor beginselen ongeschonden te laten.

Er is nog een reden om aan te nemen, dat het voorbehoud door den Heer Stork gemaakt, een fictie is. Namelijk deze. Wij hebben reeds gezegd dat de firma Palthe het verschil tusschen stille en openbare socialisten ignoreert. Een goede grond om te gelooven, dat het in de werkelijkheid niet bestaat. Of zouden deze heeren anders de aangename subtiliteit van den Heer Stork hebben versmaad, en de gelegenheid verzuimd om op hunne beurt zich te toonen, wat men hen kan vermoeden te zijn: vrijzinnige Nederlanders? Waarschijnlijk niet. Want al laten ook zij de »theorie" gelden. dat men de vrijheid buiten de fabriek niet mag beperken, zij spreken alleen van dezen »regel", om te zeggen dat men er in de praktijk van moet afwijken. Het is misschien de eerste keer dat de Gebroeders Palthe hunnen gevoelens over deze zaken den vasten vorm van zwart op wit trachten te geven. Maar toch is het te gezocht om voor een stijlfout aan te zien, wat de wellicht eenigszins naieve uitdrukking hunner overtuiging is. Zij kennen slechts het »socialisme". Een herhaalde en vruchteloos gebleven waarschuwing tegen deze leer, moet »leiden tot ontslag". Dit is duidelijk. De Heer Stork blijft alleen staan met zijn liberaal respect voor beginselen. Er is in het figuur der Heeren Palthe iets van een enfant terrible.

Na de voorloopige uitkomsten der Enquête, gaat deze firma misschien wel wat verder dan vele collega's wenschelijk achten. Voor een beminnaar van scherts is hier bovendien onschuldig genot te smaken. Er valt iets te savoureeren in het schouwspel van twee verdedigers eener zelfde zaak, waarvan de laatste aan den eerste het eenige argument ontneemt, dat in de oogen van zeer velen kracht had gehad. Zoolang men mocht gelooven, dat de Heer Stork, ofschoon met een diep ontzag voor de gevoelens van andersdenkenden vervuld, alleen direct oproerige daden of openbaren laster bedoelde tegen te gaan, kon men hem gelijk geven. »Het zou niet alleen onverstandig, maar ook onvrijzinnig en onrechtvaardig zijn, dwang te stellen tegenover overtuiging." Dat is een wél-geganteerd, liberaal Heer, die spreekt, wars van

ouderwetsche vooroordeelen. Maar daar komen de gebroeders Palthe aan, die van al dat fraais niets willen weten, en in verstaanbaar Hollandsch ons beduiden, dat zij het verdijen om met menschen te werken, »die hun hoofd vol hebben van groote hervormingsplannen, en die dus met de hersens niet bij het werk zijn." Het gezicht van den Heer Stork, toen hij dit las, moet curieus geweest zijn.

II.

Het komt ons voor, dat de quaestie waarover hier gedebatteerd wordt, voor het belangstellend publiek nog maar een begin van oplossing heeft gekregen. Slechts omtrent een paar van de onderdeelen is door deze gedachtewisseling een zekerheid verschaft, die nauwelijks meer noodig was te geven. Het blijkt namelijk dat representatieve fabrikanten als de genoemde Heeren, afkeerig zijn van de sociaal-democratische leer, en bovendien dat zij hunne tegenstanders, voor zoover die onder hunne werklieden gevonden worden, uit hunnen dienst ontslaan. Ook zonder dat zij het opzettelijk, in een respectabel orgaan als het *Sociaal Weekblad*, mededeelden, kon men deze gezindheid bij hen verwachten. De Heeren hebben dat eenigszins gevoeld en dan ook niet de moeite genomen, om deze opinie met iets wat op argumenten gelijkt, te staven. Minder algemeen bekend mag men hunne conclusie onderstellen; den krachtigen maatregel van hunne tegenstanders aan de deur te zetten. Althans de Heer Kerdijk vond die manier van doen verkeerd, en om hun gedragslijn in deze te verdedigen, schreven zij hunne brieven.

Wij, die geen ander doel hebben, dan in deze bladzijden dit gedeelte der sociale quaestie te bespreken, de verhouding der patroons tegenover hunne socialistisch gezinde arbeiders toe te lichten met de gegevens, die wij in de stukken in het weekblad aantreffen, wij wenschen allereerst de aandacht te vestigen op het negatieve resultaat, dat een onderzoek naar redenen van de epistels uit Twenthe oplevert. Een povere uitkomst, die men naar onze meening betreuren

moet. Het is toch, dunkt ons, de zaken wat al te gemakkelijk opvatten, als bewezen aan te nemen, iets dat, behoorlijk betoogd, het vraagstuk niet weinig duidelijker had gemaakt. Want iedereen die gaarne den vasten bodem van welberedeneerde motieven onder zijne voeten voelt, moet het onaangenaam vinden, bij deze ter goeder faam staande industrieelen geen andere argumenten te ontdekken, dan een stilzwijgend beroep op een vaag en nogal vulgair vooroordeel eener slecht ingelichte menigte. Het spreekt in de taal des dagelijkschen levens van zelf, dat de fabrikanten het land hebben aan de sociaal-demokraten. De propaganda van deze felle tegenstanders is te direct tegen hunne belangen gericht, dan dat de meeste menschen zich de verhouding tusschen beide partijen anders kunnen denken, dan als die van vuur en water, of, indien men het nog familiaarder begeert, als die van hond en kat. Nog éens, de Heer Stork en de Heeren Palthe hadden hun stem niet behoeven te verheffen, om dàt te zeggen. Maar hebben wij ongelijk, als wij vorderen in naam der logica en die van den goeden smaak, krachtens eischen, waarvan men gaarne onderstelt, dat elk beschaafd man ze in zijn binnenste verneemt, als wij verlangen dat de correspondenten van den Heer Kerdijk blijk hadden gegeven van iets minder naief en met een weinig méer overleg te werk te gaan, dan het minst onderwezen gedeelte van het publiek pleegt te doen? De allergeringste geneigdheid de zaken dezer wereld, ook die waarbij gewichtige aangelegenheden betrokken zijn, wat onpartijdiger te beschouwen en wat bezadigder te bespreken, laat in deze brieven te vergeefs naar zich zoeken. Alsof zij heelshuids de opinies van het grauwste grauw tot de hunne maakten, stellen de schrijvers hun haat aan de socialisten voorop met een zekerheid, die men met een zacht woord kinderlijk kan noemen. Er is in deze stukken niets, dat het toch zoo streelende vermoeden vermag te wekken, dat althans van húnne zijde in deze dagen een verdraagzamer toon het debat zal komen verzachten. Niets, dat de volksbeweging in hen andere stemmingen oproept, dan nijd en wrok. Niets,

dat zij dieper doordringen in het wezen dezer dingen, dan de onkundigste berichtgever van het kwalijkst geredigeerde dagblad. Niets, in één woord, dat de verwachting mogelijk maakt, dat in het belangrijkste nijverheids-district van ons land, een waarlijk vrijzinnig en verlicht gilde van fabrikanten bereid zal worden bevonden, het zijne bij te brengen, om uitersten te voorkomen, die over de geheele wereld steeds menigvuldiger en altijd teugelloozer losbarsten.

Dit is om wanhopig te worden. De eerste bladzijde van de ontzaggelijke literatuur over het socialisme moet, naar het schijnt, nog in Twenthe gelezen worden. Men is daar niet verder gekomen dan tot een opvatting, die zelfs in ons land, in andere streken, reeds verouderd mag heeten. Men gelooft daar nog aan het wonder, dat plotseling in het rustige Nederland een half dozijn gekken en een half dozijn schurken, van hun guitenstukken en schelmerijen botje bij botje hebben gedaan, om het goedgezinde volk van fabrieken en werkplaatsen tegen hunne wettige meesters in verzet te brengen, de domme menigte lokkend met de dolzinnigste toezeggingen van welvaart en genot. Wie meenen mocht dat hier overdreven wordt, schorte zijn oordeel op, totdat hij eenige bladzijden verder zal hebben gelezen. Alleen de generalisatie is misschien niet rechtvaardig. Wij houden haar evenwel vol, omdat de toon door de schrijvers aangeslagen, het bewijs levert, tenminste een sterk vermoeden wettigt, dat zij zeker van hun zaak zijn, evenals lieden, die weten dat zij spreken uit naam van een groote schaar gelijkgezinden. Tot dat anderen de apodictische brieven desavoueeren, als niet de uitdrukking van de openbare meening in Twenthe te zijn, mag men beweren dat een der belangrijkste bewegingen in de historie der beschaving, aldaar geheel onbegrepen zich onder de oogen van de intiemst betrokken personen vertoont. Dat deze laatsten, wel verre van zich te beijveren haar te leeren verstaan, en nog minder, haar te leiden en te sturen, zich tevreden stellen met de aller-triviaalste aandoeningen van nijdigheid en de aller-primitiefste maatregelen van geweld.

Dit is de eerste bijdrage tot de kennis van de quaestie

waarover hier gesproken wordt, die wij onzen lezers ter overweging aanbieden.

III.

Zeggen wij te veel, als wij beweren dat dit anders kón, dat dit beter móest zijn? Is het inderdaad zoo moeilijk een oogenblik buiten de praktijk te gaan, en zich rekenschap te vragen, niet alleen van wat men elken dag direct onder de oogen krijgt, maar ook van sommige zaken die wat verder liggen? Dat de Heeren dit getracht hadden, is het eenige wat wij verlangen. Geen onpartijdig lezer die er anders over zal oordeelen. Want voor het oogenblik mengen wij ons niet in het debat, dat de Heer Kerdijk met zijne correspondenten heeft gevoerd. Dat is de zuiver practische vraag, hoe de tegenstanders van de sociaal-democraten hunne vijanden meenen te moeten bestrijden. Tot dusver hebben wij niets anders gezegd, dan dat de wijze waarop deze vraag gesteld werd, ons voorkwam onjuist te zijn, en welke conclusie de houding der fabrikanten veroorloofde. Het antwoord dat deze Heeren gegeven hebben, kan afzonderlijk worden besproken. Indien dat antwoord kort en goed geluid had als volgt: de socialisten zijn vijanden van ons, fabrikanten en kapitalisten, zij willen onzen ondergang, zij prediken ons verderf; — welnu, wij nemen den strijd aan, wij zullen ons tegen hen verzetten met de wapenen die wij hebben, en met al de kracht van het bedreigde zelfbehoud. Indien het antwoord in dezer voege was gegeven — en de billijkheid gebiedt te erkennen, dat de brief van Gebroeders Palthe aan dit concept het meest nabij komt — dan zou men reden tot tevredenheid hebben gehad. Men had dan het genoegen gesmaakt twee partijen in een zuiver omschreven positie tegenover elkaar te zien staan. Wij laten thans in het midden, of alleen van het geweld een terugkeer tot den vrede kan worden verwacht. In elk geval is een eerlijke strijd, met gelijke wapens gevoerd te verkiezen, wanneer het blijkt dat strijd onvermijdelijk is. En het schijnt zeer mogelijk, dat men in het kapitaal en het

socialisme twee vijanden ziet, wier levensvoorwaarde is, elkander te bevechten op leven en dood. Indien de opstellen van de Twentsche Heeren deze harde, maar niet onlogische voorstelling hadden bevat, kort en bondig uitgedrukt, dan zouden wij misschien in een theoretisch dispuut met hen hebben kunnen treden, maar zij hadden geenszins, zooals nu, het verwijt hebben verdiend, hunne tegenstanders niet openlijk tegemoet te gaan. Zij zoeken zich, integendeel, het air te geven van meesters die kastijden moeten, en zij zijn inderdaad vijanden die wonden toebrengen. Zij willen ons diets maken dat zij zich te weer stellen in het belang van orde en zedelijkheid, terwijl men weet dat zij een orde verdedigen die hun voorrang, en een zedelijkheid, die hun gezag bevestigt. Zij tooien zich met al de deugden die de menigte vereert, en pogen hunne tegenstanders reeds te voren machteloos te slaan door verdachtmaking. Kortom, in stede van er voor uit te komen dat de sociaal-democraten en zij, twee partijen in de moderne samenleving vertegenwoordigen, wier geweldige worsteling het belangrijkste verschijnsel van onzen tijd is, blijven zij vasthouden aan de onwaardige en onware opvatting, die enkel wettige meesters, rechtmatige heerschers en uitverkoren standen kent, tegenover oproerlingen, onruststokers en kwaadwilligen,

Het is de Heer Stork, wiens brief deze niet volmaakt nobele taktiek voortreffelijk illustreert. Over de betrokken partijen verdeelt hij lof en blaam met kalme hand en onverstoorbaar gezicht, alsof hem het onderwerp van het geschil volmaakt vreemd was. De argelooste lezer moet de vergissing bemerken. Voor het rechtvaardigheids-gevoel is de redeneering eenvoudig duldeloos. Meent de Heer Stork dan inderdaad een zoo competent rechter te zijn over leerstellingen en belangen, die regelrecht aan zijne beginselen en aan zijn voordeel tegenovergesteld zijn? Dit is een verbazend onwijsgeerige vastheid van overtuiging. Geen enkel woord in het geheele stuk dat op eenigen twijfel aan eigen volmaaktheid zinspeelt, dat ook maar een seconde plaats gelaten heeft voor de vraag: ik, fabrikant en kapitalist, kan ik met onbevangenheid

spreken over de manier van doen en denken dier mij en de mijnen vijandig gezinde partij? Nog eens, wij begeeren die onbevangenheid niet. Wij vinden het goed dat men terugslaat als men geslagen wordt. Maar kom er dan voor uit. Zeg waar het op staat, en noem noodzakelijke tegenweer geen vaderlijke vermaning. Niet de wonden van uw vijand zullen u onteeren, maar wel het schijnheilige gezicht, waarmêe gij ze toebrengt.

Het is niet waarschijnlijk, dat de Heer Stork deze buitensporigheid pleegt met zijn volle bewustzijn. In een practisch man als dezen industrieel behoeft men de laagheden eener kwaadaardige casuistiek niet te onderstellen, Wat hem deert is een algemeene fout van menschen van de daad. Zij toonen dikwijls een zekerheid van oordeel te bezitten, die — met verlof — de grenzen van het onnoozele friseert, en een kleine philosophische onnauwkeurigheid verraadt. Zij beschouwen gaarne de feiten zooals alledaagsche lieden gewoon zijn de uiterlijke zaken dezer wereld gade te slaan. Zij bedenken te zelden, dat het begrip dat wij er ons van vormen, en dat verandert met de aangeboren of later verkregen eigenaardigheden van onzen geest, niet méer is dan een ongeveer juiste, maar nimmer een volledige voorstelling, Zij herinneren zich te weinig, dat wij de werkelijkheid-zelve niet zien, en dat wij ten slotte niet verwachten kunnen de indrukken van anderen geheel te kunnen controleeren. Als zij dat beter onthielden, zouden zij tevens beseffen, dat de manier waarop wij de dingen zien, afhangt van de plaats van de waarneming en dat anderen, die hen van een anderen kant beschouwen, ook eenig recht hebben op hún impressie.

De Heer Stork, die dit niet te diepzinnig zal vinden, zou, als hij dit a. b. c, der rechtvaardigheid nog even had gerepeteerd, niet het literarisch boegsprietloopen hebben georganiseerd, dat hij thans ten beste geeft. Nu valt er een, rechts, in het meel: dat is een fabrikant. Dan een links, in het roet: dat is een sociaal-democraat. En dan zegt hij: kijk die mooie witte mannetjes eens, hoe fraai, en van de anderen: o, wat een leelijke zwarte kerels zijn dat. Maar hij vergeet, dat

het geen kunst is om wit te wezen, als men in meel heeft gelegen, en dat niemand het helpen kan als hij zwart wordt door een roet-bad. Aanschouwt de schoorsteenvegers en de molenaars. Het is nauwelijks een onderwerp om mêe te schertsen, maar ik moet den Heer Stork even resumeeren. Hier komen de blanke fabrikanten; hij spreekt van hen, die *hart* hebben voor hun werklieden; die weten wat hunne *zedelijke verplichtingen* zijn; van hun taak als handhavers der *maatschappelijke orde;* van hun *goed werk* en *verstandig handelen* als bestrijders der socialistische demonstraties; van fabrikanten, nog eens, die hun werklieden een *warm hart* toedragen, hen *goed behandelen,* hen *in geval van ziekte ondersteunen, voor hun ouden dag zorgen.* Monsieur Stork, vous êtes industriel. En daar gaan de zwarte sociaal-democraten. Ik moet eerlijk zeggen, een raar zoodje. Hunne *woelingen* stichten *onberekenbaar kwaad;* hun *verderfelijke invloed* is niet licht te tellen; hun wijze van optreden *ondermijnt de maatschappelijke orde;* gedreven door *verblindheid, baatzucht* en *ijdelheid, belasteren zij de goedgezinde patroons het meest, hitsen op, speculeeren op de slechtste hartstochten, ondermijnen de zedelijkheid;* hunne leiders doen *snel werkend vergift* vloeien; onder hunne geschriften bevindt zich *wat de een of andere dweeper of schurk goedvindt te laten drukken en verspreiden;* die aan hunne demonstraties deelneemt, moet verwijderd worden uit de fabriek evenals een *dronkaard,* omdat hij een *slecht voorbeeld* geeft.

Men moet het eenige malen bij zich zelf herhalen, dat de Heer Stork geen valschheid in geschrifte bedoelt, om zooveel stoutmoedigheid niet te verdenken.

Weet gij dan niet, zoo moet men ten slotte vragen, weet gij dan niet, dat wat gij *maatschappelijke orde* noemt, in de schatting van uw tegenpartij een *duldelooze wanorde* is?

Weet gij niet, dat wat gij voor *snel werkend vergift* houdt, bij hen het evangelie is van toekomstig geluk?

Weet gij niet, dat gij *demoraliseerenden invloed* zegt van iets, wat zij met godsdienstigen eerbied gadeslaan als de macht van een onwederstaanbare prediking?

Beseft gij niet, dat hún *uitzuiger* minstens gelijk staat met úw *dweeper of schurk?*

Niet, dat zij gerechtigd zijn, u dit belasteren, ophitsen, speculeeren en ondermijnen terug te geven, aan u, die hen van ijdelheid, baatzucht en verblindheid beschuldigt?

Voelt gij niet, dat uw kwistig gebruik van termen als: goed en slecht, welgezinden en kwaadwilligen, zedelijk en onzedelijk, verderfelijk en heilzaam, eigenlijk een onmannelijke veelheid van woorden is, die elk toepast en uitlegt naar de willekeur van zijn opvatting of indruk?...

Hoe dicht men het vroom bedrog nadert, als men zich zoo stuurloos laat voortsleepen door hartstocht en gebrek aan zelf-kritiek, bewijst het volgende en het laatste voorbeeld.

»Bleven de leiders der sociaal-democraten hier te lande dan ook uitsluitend op het veld der bespiegeling, en trachtten zij alleen door zedelijke middelen volgelingen voor hun leer te winnen, het zou niet alleen onverstandig, maar ook onvrijzinnig en onrechtvaardig zijn, dwang te stellen tegenover overtuiging."

Hier heeft men de geheele woordenlijst bij elkaar. Een wonderlijk jargon van begin tot eind. Of bedoelt de Heer Stork in goed Hollandsch niet dít: zoolang mijn vijanden zich alleen bezighouden met praten, en mij enkel met hunne theorieën vervolgen, zoolang kan het mij niet schelen, en zal ik hen met rust laten. — Een edelmoedigheid zooals men meer vindt. Of zijn iemands daden misschien niet het resultaat van zijn overtuiging? En is het wél *liberaal* die daden met geweld te beantwoorden? Practisch ja, maar liberaal niet. — Wij zouden willen antwoorden: dat behoeft ook niet, maar haal dan ook niet een nuttelooze verzameling fraaie woorden naar u toe, die voor een verstandig man niets bewijzen, en slechts het vermoeden wekken, dat gij hem opzettelijk wilt misleiden.

Dit is de tweede overweging, die het debat in het *Sociaal Weekblad* ons aan de hand doet.

IV.

Wij zeiden reeds dat de brief van de Heeren Palthe aan ons concept het meest nabijkomt. Wij bedoelen dit als lof. Zij geven zich minder moeite dan de Heer Stork, om aan hun houding als een der strijdende groepen, den schoonen schijn van vlekkelooze onpartijdigheid bij te zetten. Voor hunne oprechtheid, voor de aanwezigheid van een instinktmatig besef dat zij niets anders, maar ook niets méer zijn dan vijanden van de sociaal-democraten, pleit reeds het verwaarloozen van de aardige taktiek des Heeren Stork. Bovendien, zoo zij in grofheid van qualificatie voor dezen laatste niet onder doen, zijn hun aanvallen toch directer. Dit maakt hun epistel veel leesbaarder. Evenwel hebben ook deze Heeren uitdrukkingen te over, waarbij men boos wordt of lacht naarmate men gestemd is, maar die niemand, die van zuiver redeneeren houdt, voor ernstige argumenten kan laten gelden. Zij vragen b.v. met een humoristische zekerheid, die het niet menschkundig is voor iets anders dan voor onnadenkendheid aan te zien, of men een werkman wél vermanen mag »geen kroeglooper te zijn," en niet hem »waarschuwen tegen het socialisme, in den geest zooáls daarvoor door den sociaal-democratischen bond in ons land propaganda wordt gemaakt." De nadere omschrijving, in den geest etc., verraadt dat ook deze Heeren met al hun bruuksheid, waarschuwen tegen het socialisme, zonder meer, wel wat ál te bar zouden vinden, en de combinatie tusschen deze leer en misbruik van alcohol, niet zeer aannemelijk. In welken vorm of geest ook voorgestaan, is het socialisme toch nog iets anders dan dronkenschap. Fabrikanten vooral moesten dit begrijpen, en zichzelf genoeg kennen om te weten, dat zij althans te zeer geinteresseerd zijn, om over geest of vorm een onpartijdig oordeel te kunnen vellen. Aangenomen, dat inderdaad de Hollandsche sociaal-democraten een bij uitstek weerzin-wekkende manier van doen hebben, dan zal men toch wel in de laatste plaats bij hunne ergste vijanden aankloppen, om over hen ingelicht te worden. Zouden de

Heeren Palthe meenen, dat er één vorm van socialistische propaganda te bedenken was, die zij aangenaam zouden vinden? Meenen zij werkelijk van hunne tegenstanders te mogen verlangen, dat men hen eerst zal komen vragen of de manier van strijden hun bevalt?

Voorbeelden van deze weinig steekhoudende redeneeringen zouden er nog in geen gering aantal uit dezen brief zijn te citeeren. Met weinig minder vaardigheid dan de Heer Stork, zwaaien ook de Heeren Palthe met woorden als *verkeerde elementen*, *besmetting*, *slecht- en goedgezinde werklieden*, *drogredenen*, alsof zij de voortreffelijkste wapenen hanteerden. De groote vergissing die alles bederft, is hier weer terug te vinden: zij spreken niet over de sociaal-democraten als tegenstanders, die zij willen bestrijden, maar als verdoolde kinderen, die men terecht brengen, berispen en bestraffen moet. En hoe schoon deze taak ook schijne, in deze booze wereld moeten fabrikanten anders doen en anders praten, voor men met een gerust hart hén daarmeê belast.

Het gunstige onderscheid tusschen de beide brieven uit Twenthe, komt nog uit in éen zinsnede van de Heeren Palthe, waardoor zij veel goed maken. Na gezegd te hebben, dat het aanhouden van sociaal-democratische werklieden een onderneming spoedig te niet zou doen gaan, laten zij er met gezegende oprechtheid op volgen: zulk een toekomst lacht ons niet toe. A la bonne heure, hier zijn wij waar wij wezen moeten. Dat is mannetaal. Neen, werkelijk, zulk een toekomst lacht u niet toe. Daar zijn wij allemaal van overtuigd. En wegens dit gemis aan riante vooruitzichten, houdt gij de wacht aan de deur en kijkt naar de verdachte elementen. Wie u daarin ongelijk geeft — wij niet. Wij zijn u daarentegen dankbaar voor uw openhartigheid. Iets veel fraaiers dan een aap is u hier uit de mouw gekomen. »Vandaar, gaat gij voort, dat wij die elementen verwijderen, die een wederkeerig goede gezindheid tusschen patroons en arbeiders in den weg staan.” Nu, wat gij weer van goede gezindheid zegt, is bij manier van spreken. Wij weten wat wij daarvan denken moeten. Goed, voor *u*. Een gezindheid,

die met »groote hervormingsplannen" onvereenigbaar is. Ja juist, met een weinig grammatica zullen wij er wel komen. Als men alle woorden maar een beetje precieser gebruikte, zou men elkaar altijd dadelijk verstaan. Maar, om des lieven vrede wil, waarom maakt gij het dikwijls zoo moeilijk u goed te begrijpen?

V.

Ja, ter wille van den vrede achten wij het noodig, dat men de overwegingen die wij uit dit debat hebben afgeleid, eenigszins aandachtig beschouwe. Bij de fabrikanten moet de sociaal-democratische beveging een grootere mate van oplettendheid gaan beslaan. Het is wenschelijk dat zij een ernstige organisatie van den arbeidersstand, die, naar zij wel vernomen zullen hebben, in de geheele beschaafde wereld bezig is zich te vormen met zooveel succes, dat reeds in Duitschland van elk tien-tal kiezers er één is die tot deze partij behoort, dat zij de verschijnselen daarvan ten onzent met de attentie zullen gadeslaan, die de zaak verdient. Het is bovendien begeerlijk, ook voor hunne reputatie als ernstige mannen, dat zij zich niet, door de weinig poliete manieren der woordvoerders, van dit zoo dringend noodzakelijk onderzoek laten afschrikken. Zij dienen te bedenken, dat de fijne onderscheiding tusschen theoretische socialisten en demonstreerende, eigenlijk een niet zeer waardig sophisme is, dat een oogenblik in een debat figureeren kan, maar dat in de practijk alleen zou kunnen strekken om de waarneming te bemoeilijken. Het kan onmogelijk groote moeite kosten deze woordezifterij aan sommige publicisten over te laten; de industrieelen moeten er naar streven al deze zelf-gewilde hinder palen uit den weg te ruimen. Dan zal het niet anders kunnen of ook zij zullen de socialistische propaganda met wat wijsgeeriger kalmte gaan opnemen. En men moest zich al zeer sterk vergissen, wanneer zij niet tot het besluit kwamen, dat deze propaganda in geen wezenlijke opzichten van alle andere partijvorming afwijkt. Wat b.v. de ruwheid van het

sociaal-democratisch optreden aangaat, overtreft die waarlijk de manieren van hunne tegenstanders? Wij zouden afdwalen van ons chapiter, en willen ons bepalen tot de voorbeelden die in de brieven van de Twentsche schrijvers worden aangetroffen. Inderdaad, wij wenschen niemand onaangenaamheden te zeggen, maar zijn de expressies van den Heer Stork b.v. zooveel liefelijker dan die van de sprekers in het Amsterdamsche Volkspark? De Heer Stork kijke zijn epistel nog maar eens na. En van hun verlangen om hunne woorden door daden te bevestigen gesproken, is dat werkelijk een uitsluitende wensch van de sociaal-democraten? Het is waar, wij liberalen koesteren niet zulke stoute begeerten. Maar mogen wij het daarom anderen euvel duiden, als zij toonen die wél te bezitten? Dat is niet vrijzinnig. En in sommige zaken is zelfs de liberale sufheid overwonnen geworden. Als tegenstanders der socialisten b.v. beperken wij ons niet langer tot bespiegelingen dan wij lust hebben. Gevangenisstraf, uitstooting uit ambten en betrekkingen, stokslagen en bajonnetsteken zijn toch waarlijk niet geheel en al »zedelijke middelen", er is zelfs een fraaie kans voor een scherpzinnig debator, enkele van deze als onzedelijk voor te stellen.

Wij meenen niet te veel te zeggen, als wij de verwachting uitspreken, dat een grootere aandacht, die de eerste vooroordeelen overwint, bij de fabrikanten overleggingen als deze en nog vele andere onvermijdelijk zal doen oprijzen.

Overleggingen, waarvan de hoofdzaak deze is: de sociaaldemocraten zijn onze politieke en economische tegenstanders. Zij hebben groot gelijk als zij hunne denkbeelden in de praktijk willen doordrijven. Dat doen wij ook. Wij verkiezen den tegenwoordigen staat van zaken boven een anderen, wij verdedigen de heerschende orde desnoods met geweld. Zij daarentegen, zij willen een andere inrichting van de maatschappij, zij zullen niet terugdeinzen voor de noodzakelijkheid die veranderingen met geweld in te voeren.

Nog eens, ter wille van een vredelievende beslechting is het dringend noodig, dat de erkenning van deze eenvoudige waarheden, die alleen voor haatdragende naturen onaange-

naam kunnen zijn, algemeen worde. Want dan eerst kan men met vrucht debatteeren over de vraag, *hoe* men de sociaal-democraten bestrijden zal. Immers, men kan niet verwachten de juiste middelen te zullen vinden, als men nog niet eens goed weet met wie men te doen heeft. Het is toch heel iets anders, kwaadwillige ondergeschikten vóor zich te hebben, of politieke tegenstanders, die door hun maatschappelijke positie van u afhankelijk zijn. Onmogelijk kan het goed gaan, als men dit verschil niet begrijpen wil. De eersten zijn met een streng woord, een ernstige vermaning, door boete of ontslag tot hun plicht te brengen. Maar bij de laatsten helpen al deze maatregelen geen zier. Ten minste niet op den duur. Dat bewijst de ondervinding, niet van een Hengelooschen fabrikant, maar van het menschelijk geslacht. Niets zal integendeel zoo de hartstochten opwekken, als disciplinair geweld tegenover vrijheid van denken. Daar komt het beleedigd rechtsgevoel tegen op met een ontzaggelijke veerkracht, die sterker wordt naarmate men haar onderdrukt. Dit zijn oude axioma's en men moet de blindheid van hartstocht en belang hebben om niet te merken, wat ieder onpartijdige toeschouwer dagelijks om zich heen ziet.

Zoo spoedig deze vergissing de wereld uit is, zal de eerste stap tot den vrede gedaan kunnen worden. Van weêrskanten is het waarschijnlijk, dat een grootere hoffelijkheid het gevolg zal zijn van de erkenning der sociaal-democraten als strijdende partij. Deze waarheid zal aan het licht komen, maar eerst als zij algemeen wordt opgemerkt, is een eerlijke worsteling mogelijk. Bovendien bestaat er kans, dat men zich van beide zijden zal afvragen: doen wij wel verstandig met elkaar te bevechten? Zou het niet beter zijn, als wij een verdrag probeerden te sluiten? Men kan verschillen over de mogelijkheid van een compromis, maar niet over de wenschelijkheid er van. En is zij niet geheel onbereikbaar, zoo zeker als twee maal twee, indien de juiste omschrijving van de onderlinge verhouding der groepen niet vooraf wordt opgemaakt? Men parlementeert niet met stoute kinderen of lastige dienst-

boden, en zoolang de industrieelen volhouden de sociaal-democraten daarvoor aan te zien, zoolang is geen overeenkomst te treffen. Kortom, hoe spoediger men zijn eigenliefde het zwijgen oplegt en zijn verstand vergiffenis vraagt, hoe beter het wezen zal. Dan zal een debat als nu gevoerd is in het *Sociaal Weekblad* er heel anders gaan uitzien; mogelijk wel geheel overbodig blijken te zijn.

VI.

Dit debat was aangekomen door een van die korte, puntig gestyleerde, men zou zeggen op dames-manier geschreven artikeltjes, die de Heer Kerdijk onder den titel van *Verscheidenheden* aan zijne lezers voorzet. Een deel van het succes van het *Sociaal Weekblad* is zeker aan deze rubriek te danken. In de titeltjes van deze entre-filets speurt men dikwijls een esvence van hartsterkend vernuft, alsof men van een fleschje Hofman even de kurk afnam. Daarin krijgen personen, bladen, autoriteiten, corporatiën, pilletjes van kleine standjes te slikken, die de redacteur de welwillendheid heeft van fraaitjes te vergulden met een zoet stijltje. De lezer neme deze apothekers-beeldspraak voor lief, familiaar-weg gezegd, kan men zich den Heer Kerdijk als auteur van de Verscheidenheden inderdaad het best voorstellen, als een handig pilledraaier, die voor zijne patienten de recepten staat klaar te maken, en elk doosje, potje en fleschje accuraatjes van een strookje of etiketje voorziet, met opschriftjes voor gebruik en adres. Hij heeft er deftige: Een gewichtig vraagstuk; Een prijzenswaardig initiatief; vragende, vol beteekenis: Plotseling?, Christelijk?, Gerechtvaardigd?; gemeenzame: Op visite, Gaarne geplunderd, Voor ieder verkrijgbaar, Oud lood om oud ijzer; optimistische: Zoo hoort het, In de goede richting, Verblijdende Teekenen, Een stap vooruit, Vernieuwd Leven; naive; Zijn het werkelijk feiten?, Zijn er méer zoo?; verstoorde: Ergerlijk, Verachtelijk; luimige: Nog al grappig, Nog zoo gek niet; klagende: Treurig, Diepbetroevend; ook sarkastische, ironische en lakonieke, maar deze niet zoo veel. De stijl

van deze stukjes blijft die deftig-familiare schrijfwijze, om over onderwerpen die men in 't algemeen droog noemt, eenigszins smakelijk te zijn, zonder de voornaamheid te laten varen, waarbuiten geen gedachtewisseling over ernstige zaken mogelijk is. Het Zondagsblad van het Nieuws van den Dag en het Humoristisch Album zijn ook zoo gelukkig geslaagd in het treffen van den juisten toon in de opschriften hunner artikeltjes en kwinkslagen. Daar hangt veel van af. Naar gelang van den aanhef leest men verder of niet. Reeds in het tweede nummer van zijn weekblad heeft de Heer Kerdijk getoond dat hij een plezierigen omgang met zijn lezers op prijs stelt. Men leest daar op bl. 14:

»Het eerste nommer van dit blad heeft reeds duidelijk bewezen, dat wij als corrector de noodige oplettendheid nog te leeren hebben. In het artikel over de zaandamsche winkelvereeniging lieten wij haar stichter tien jaren te laat, in 1875 in plaats van 1865, nadenken over het nut der coöperatie, en de vereeniging in 1876/77 een winst betalen van *f* 61.119.53, terwijl deze feitelijk *f* 6119.53 bedroeg.

»*Als het ons maar niet gaat als menigeen, die grif genoeg beterschap belooft, maar o zoo licht, weer vervalt in dezelfde fout.*" (Wij cursiveeren.)

Die zóo met zijn lezers weet te keuvelen, is het omgekeerde van grootsig. Het moet, integendeel, iemand als den Heer Kerdijk, heel wat gekost hebben om zich zoo klein te maken; en ter wille van het publiek, waarvoor hij zijn tijdschrift bestemd heeft, in letterkundigen zin den naam van een verschrikkelijke zeurkous te krijgen. Zoo het een bedenkelijke sympathie voor het nietige verraadt, zijn lezers met confidentiën van dezen aard lastig te vallen en een zonderlinge smaak, een administratief verzuim te willen herstellen met een literarische fout van vrij wat ernstiger aard, blijkt tóch uit dit entrefilet tegelijkertijd een zelfverloochening en een optimisme, waar men niet lichtvaardig over mag spreken.

Welnu, het was onder deze rubriek dat de redacteur van *Sociaal Wekblad*, op zijn eigenaardige droog-komieke manier, de vraag: Verstandig? had gericht tot zijn lezers, toen hij

hun mededeelde dat de Heeren Gebroeders Palthe een hunner werklieden hadden ontslagen met het volgende getuigschrift:

»De ondergeteekenden verklaren hiermede, dat Albertus Exos Wzn. van 21 Sept. 1881 tot heden, tot tevredenheid aan hun fabriek is werkzaam geweest. De oorzaak van zijn ontslag is dat hij, niettegenstaande hij beloofd heeft niet meer aan socialistische demonstraties deel te nemen, zulks toch heeft gedaan."

»Tot tevredenheid" heeft dus de man gewerkt; tot óntevredenheid met zijn politiek gedrag maakte dat hij op straat kwam. Als hij zich niet meer aan »zulks" had schuldig gemaakt, zou hij waarschijnlijk nóg bij zijn patroons zijn.

De Heer Kerdijk beschouwt de zaak van de practische zijde; zijn onbetaalbaar: Verstandig? beteekent dat hij in maatregelen als deze »veeleer gevaar dan waarborg voor de toekomst" ziet. De redacteur is het dus met onze conclusie eens. Deze meening heeft hij nog nader betoogd, toen de Twentsche Heeren hem geschreven hadden. Wij zouden ons geheel met zijn antwoord hebben vereenigd, als wij niet gevonden hadden, dat de heer Kerdijk wel wat al te opportunistisch had geredeneerd. Een publicist als hij, meenen wij, kan zich de weelde van eenige onpartijdigheid veroorloven. Hem te hooren praten van »slechtgezinde" arbeiders, als hij de sociaal-democraten onder hen bedoelt, is niet aangenaam. Hoe kan men vertrouwen verwachten, als men zijn tegenstanders zulke namen geeft? Dat is een klakkeloos overnemen van de kwade gewoonten eener geïnteresseerde partij, die hem als redacteur niet fraai staan. Dat past ook maar half in de verzoenings-politiek die hij nastreeft. Het gevaar voor de toekomst begeeren wij niet minder vurig te bezweren, dan hij, maar wij meenen hem te mogen vragen: als *gij* u niet toelegt op eenige objectiviteit, en u niet weet los te maken van vooroordeelen die wij thans niet nader behoeven te omschrijven, wie moet het dán doen?

Dit is, naar aanleiding van deze discussie, de laatste overweging die wij onze lezers verzoeken te bedenken.

Maart '87.

———

UIT DEN DOOD.

DOOR

A. ALETRINO.

Aan Mej. R. MENDES DA COSTA. —

De lamp die aan den zolder hing, brandde met een rechte, onbewegelijke vlam en verlichtte met helderen glans een breeden kring van de vloer en de fleschjes en glazen op tafel. Een groot, blauw papieren scherm over den matglazen kap, liet het plafond en het bovengedeelte van de kamer in het donker. Slechts een ros kringetje licht, dat zich geleidelijk oploste in de donkere wolk duisternis er om heen, trilde in het midden.

De meubels tegen den wand en in de hoeken verdwenen in de stille schemering waarin kleine glimlichtjes op eene uitstekende ronding van een kast- of stoelpoot rustig glansden. In het ledekant tegenover het venster, maakten de lakens en kussens grijze onregelmatige plekken, die onmerkbaar wegvloeiden in het omringende donker.

Voor het openstaande venster woei het gordijn telkens breedgolvend op door den nachtwind, viel met zacht geritsel neer en hing dan een tijdlang onbewegelijk. Op den schoorsteen tikte een klokje met schel geluid rustig voort.

In den helderen kring van de lamp zat Joan aan de tafel te lezen. Telkens sloeg hij een blad om dat even ritselde.

Nu en dan richtte hij zich op, leunde achterover in zijn stoel en keek gedachteloos naar de meubelen, die wegdommelden in het duister en naar het bed waarin zijn moeder lag in een onrustigen slaap. Dan boog hij weêr voorover boven zijn boek en las door terwijl het suisend geblaas van de vlam en het helder tikken van de klok de stilte grooter maakten.

Soms keerde de zieke zich kreunend om, onder een moeilijk gesteun van het bed. Voor een oogenblik bewogen zich de grijze vlekken van de lakens in eene onduidelijke golving, en dan lagen ze weer zwaar en onbewegelijk in de schaduw. Een langen tijd bleef het stil, een grijze looden stilte, waarin het ritselen van het boek een wit, zilver geluid maakte.

Plotseling schrok de zieke overeind, nog kreunend en met de handen tegen het hoofd gedrukt. Zij had de dekens van zich afgegooid en zat met wezenloozen blik te kijken.

Joan stond op en ging naar het bed. Hij vroeg haar of ze wilde drinken. Maar de zieke antwoordde niet, zij kreunde zachtjes door en mompelde onverstaanbare woorden.

Hij schikte de dekens recht en liet haar voorzichtig terugglijden in de kussens die hij met korte tikjes opschudde. De zieke steunde zachter en zachter en sliep langzaam in.

Met voorzichtige stappen liep hij naar het venster, lichtte even het gordijn op, keek een oogenblik naar buiten in den nacht en ging weer langzaam zitten aan de tafel, waar zijn boek open lag onder het licht. Hij schoof 't een eindje vooruit, leunde voorover op zijn ellebogen en staarde in het onbewegelijk doorbrandende licht, waarin telkens oranjevonkjes opschoten en verdwenen met zacht geknetter.

Het ledekant stond rustig met zijn grijze plekken in de schemerachtige wolk die in de kamer hing.

Nachten achtereen reeds waakte hij, zonder hoop op herstel van den zieke. Hij wist dat na korter of langer tijd de dood moest komen. Daarvoor had hij al jaren gevreesd.

Duidelijk herinnerde hij zich den dag toen hij, zelf pas beginnend in de medicijnen te studeeren, de diagnose van de ziekte van zijn moeder had gesteld. Jaren achtereen had hij

haar sukkelend gezien, afwisselend erger en minder, tot hij op een dag een plotseling vermoeden kreeg. Toen had hij onderzocht met zenuwachtige kalmte, bang voor de waarheid van zijn onderzoek. Het was uitgekomen zooals hij dacht. Hij was met zijn moeder naar een professor gegaan, in de hoop dat hij zich zou vergist hebben: de professor had de diagnose goedgekeurd. En hij had bitterheid gevoeld tegen zijn vak, afschuw en walging van zijn studie, die hem meer verdriet lieten voelen dan ooit iets anders zou doen.

Van dien dag af had hij geleefd in een bange spanning, schrikkend voor ieder oogenblik dat zijn moeder zich minder wel voelde, en voortdurend met den akeligen dood voor oogen, dien hij er zoovelen zag sterven aan dezelfde kwaal. Toen werd hij als vervolgd door een manie voor alle klinieken waarop patienten werden voorgesteld met die ziekte; hij volgde ze met inspanning, maakte vergelijkingen tusschen den voorgestelden patient en zijn moeder. Hij vreesde voor de einduitspraak die hij reeds lang wist, maar waarnaar hij gedwongen werd te luisteren als door een onweerstaanbare macht, altijd hetzelfde: prognose infaust.

Langen tijd had de ziekte hem beziggehouden in maniakale opwinding; 's avonds werkte hij er in: hij las monographieën, sloeg handboeken na en altijd stuitte hij op diezelfde uitspraak: prognose infaust.

Daarna was er een reactie gekomen en een soort rust. Zijn moeder was langen tijd wel gebleven en de opeenvolgende gevallen van andere ziekten hadden zijne gedachten van het onderwerp afgeleid.

Misschien was ook wel het geval van zijn moeder eene uitzondering en zou het niet zoo ver loopen als gewoonlijk. Eens op een dag was hij in het gasthuis op een zaal gekomen waar kliniek werd gegeven. Terwijl hij in verveling doelloos rondkeek, zag hij in een hoek een lijder in zijn bed zitten, kortademig en met de eigenaardige gezwollen kleur, die hem bekend was. Hij was op zijn teenen naar dien patient geloopen en had, om zich te overtuigen, het briefje gelezen dat boven zijn bed hing. Op eens kwam weer alles

in hem op, wat hij had gevoeld, toen hij de ziekte van zijn moeder bestudeerde.

Hij had het geheele uur verder zitten kijken naar den zieke, hij had iedere ademhaling gevolgd met een gedrukt gevoel alsof hij zelf benauwd was. De patient zat te hijgen beklemd happend naar lucht, zijn borst was bloot en zijn neusvleugels bewogen snel. Hij greep om zich heen, angstig pakkend met zijn dikke, opgezwollen handen. Telkens richtte hij zich op in een benauwde ademhaling en wierp de dekens van zich, waardoor zijn gezwollen, misvormde, bleekglanzende beenen te voorschijn kwamen.

Na dien tijd was hem dat beeld voor zijn geest gekomen als hij zijne moeder aankeek en aan de toekomst dacht. En waar hem het schoone van zijn vak werd geprezen, zag hij zijn moeder rechtop zitten, gezwollen en hijgend naar lucht, zooals die patient in het gasthuis.

Hij had de ziekte zien toenemen. De aanvallen kwamen telkens heftiger terug en volgden met korte tusschenpoozen. Eindelijk was 't zoo erg geworden dat hij den dood van zijn moeder wenschte. Hij wachtte er op met angstige spanning en met vrees voor de vervulling van zijn wensch.

Uit het bed steeg weêr een zacht gekreun, dat hem deed opzien uit de vlam naar de omringende schemering. De zieke keerde zich om en sliep door.

Hij dacht voort aan den dood dien hij wachtte. Nu voelde hij niet meer dat angstige dat hij gevoeld had in het begin, toen hij pas kennis maakte met dien bleeken, rustigen toestand. 't Was niet op de snijkamer geweest waar hij bewustzijn van den dood had gekregen. Daar was geen dood. Het waren daar voorwerpen die den vorm van menschen hadden, geen doode menschen, die dingen die zwaar en log op de tafels lagen in de houding waarin ze werden neergesmakt, zonder haar of baard, met afgesneden vinger- en teentoppen.

De eerste dagen had hij gewalgd van de vuile, roodbruine massa's waarin hij moest wroeten met zijn vingers en van de zoete, blauwgrijze lucht die in de zaal hing, een lucht die in zijn kleêren drong, dien hij overal meêdroeg, op straat,

in zijn bed, dien hij rook aan zijn handen wanneer hij at, die hem in zijn kamer voortdurend vervolgde en die hem telkens een ongeordend beeld voor zijn geest riep van een groote zaal met bleek, schel licht, dat loom hing over vormlooze hoopen bruin en wit. Dikwijls was hij na college nog een tijd alleen in de snijkamer gebleven.

De stilte hing van de grijze zoldering af, zwaar als lood, en drukte op de onbewegelijke lichamen die bleven liggen zooals ze waren gelaten. In het schemerachtig winterlicht van den tijd na vier uur lagen de cadavers met onduidelijke omtrekken, terwijl natte lappen die om de ledematen waren gewikkeld, vormlooze stompen maakten die over den rand van de tafel hingen. Een been, waarvan het vel was afgevild stak in obscoene houding, hoekig boven de lichamen uit. Achter in de zaal begon het te schemeren en er viel als een grijs stof over de geelhouten kasten waarvan de koperen sloten nog even glansden; alleen de vuurschijn van de kachel bleef lichten en staarde als een groot, rond oog van een zwart monster over de dommelige lijken.

Langzaam begon een bruin doorstreepte, dikker grauwe walm op te stijgen van vunze rotting, van gesneden en verwroet dood vleesch en vet dat glibberig werd door een benauwende lauwheid. Dan had hij lijk voor lijk bekeken om er iets meer in te zien dan een vorm, maar overal was die alleen gebleven. Het waren voorwerpen die gemaakt schenen als menschen door een handig kunstenaar, die alles tot in het kleinste had nagebootst en niets had vergeten, zelfs niet de oude nagels en tanden die in groezelige matheid tusschen de drooge lippen door kleefden. Noch de arm dien hij optilde en die met een matten plomp neêrviel, noch het kale hoofd dat hij bonzend liet neêrdreunen op de tafel kon hem doen denken dat 't een mensch geweest was.

De gewoonte had meêgeholpen om de walging te overwinnen en hij was door de snijkamer gegaan als door een vuil, smerig, stinkend steegje.

Later in het gasthuis had hij doode menschen gezien!

Hij herinnerde zich den eerste. Het was een man, dien hij als patient op de zaal had gekend met phthisis.

In het midden van de stille, leêge zaal op de bekende tafel lag het lijk onder een groezelig, wit laken. Alleen de voeten staken er uit, met droog geplooid vel en lange, vuile misvormde nagels. Het gezicht was bloot. Verward en vuil door het speeksel dat in de laatste oogenblikken uit den mond was geloopen en dat tot een korst was opgedroogd, kroesde een rosse, grijs gevlekte baard om de ingevallen wangen en smoezelig blauwe lippen. Het grijze haar wirwarde over den opstaanden rand van de tafel. De knecht was binnen gekomen om alles voor college klaar te maken en had het laken weggetrokken. Mager, rose bleek van kleur met een ingetrokken buik die groen begon te worden, lag 't cadaver op den rug. De heupbeenderen teekenden zich onder het gladgespannen vel en de ribben geleken een dun latwerk, waarover de huid was getrokken. De armen die naast 't lijf lagen, leken veel te lang en de kleine witte, zachte handen die flauw waren gebogen in de vingergeledingen schenen nog te leven in haar onbewegelijkheid. De omringende stilte maakte ze nog onbewegelijker. Het was een matbleeke rust waarin 't cadaver lag; de scherpgeteekende levenskleuren waren uitgevloeid tot onbestemde, vage, rusttinten. Hij had het lichaam weêr voor zich gezien zooals op de zaal, en had 't weêr hooren spreken en 't was hem geweest als zag hij de borst intrekken en uitzetten in den pijnlijken hoest dien hij zoo dikwijls had gehoord.

Nu na langen tijd, terwijl hij in de vlam zat te staren, kwam hem het beeld weêr voor den geest. Hij zag weêr den knecht die met een ruwen zwaai terpentijn op de haren goot en kreeg in zijn oogen weêr de brandende pijn, dien hij voelde, toen hij een druppel terpentijn langs 't voorhoofd naar een der ooghoeken zag rollen. Onwillekeurig had hij toen zijn oogen dicht geknepen en de tanden op elkaâr gedrukt van de pijn die hem 't cadaver scheen te hebben. Maar de druppel was stil verder gerold langs de neus, naar onder als een groote, eenzame traan. Het had hem pijn

gedaan toen hij het mes op de koude huid zag zetten en het was hem geweest alsof zijn eigen lichaam werd geopend en of er met ruwe hand gewoeld werd in zijn ingewanden.

Toen had hij plotseling een benauwend gevoel gekregen en de gedachte was door hem heengegaan als de snijdende kramp van een geneesmiddel: er zal een dag komen dat ik en allen om mij heen zullen zijn als dit cadaver. En hij had den professor aangekeken die stond te praten alsof hij zelf onsterfelijk was en had één voor één de studenten aangestaard die voort schenen te leven in de gedachte van altijd te zullen zijn, alsof ook zij niet eens zouden liggen, onbewegelijk en bleek.

Die gedachte was hem bijgebleven. En hij had na dien tijd het doodsgevoel niet van zich af kunnen zetten. Soms zag hij in gezelschap plotseling alles om hem heen, bleek, met verward haar, stil en onbewegelijk achterover liggen, als het lijk dat hij het eerst had gezien.

Toen had hij vrees voor den dood gekregen en dikwijls werd hij 's nachts wakker met een schrik en bleef onbewegelijk liggen op zijn rug, luisterend naar zijn hartslag dien hij meende te hooren ophouden, met de armen langs het lijf als al die lijken die hij had gezien.

Zoo had hij een tijdlang voortgeleefd, als met een pijnlijke kwaal, waaraan hij ieder oogenblik herinnerd werd. De begrafenis van zijn vader had dat veranderd.

Een gedempte drukte, een stommelend geloop en luid gefluister, een groot brommend gezoem, waarin telkens een kort gestampel brokkelde, overgaande in een gedempt rumoer, dof door het half duister en het onderschepte licht. Geratel van rijtuigen en geschreeuw van mannen met koeien; 't rammelen van wagens en karren langs hem heen; een hortend en stootend gedrang in den langen stoet met verwarrend stilstaan op de modderige steenen. Voor hem het groen zwarte vlak van den lijkwagen, die met stuipige trekken voorthosde en hem het uitzicht benam. Telkens als hij opkeek stuitte hij tegen den zwarten muur, hij had neiging er tegen te trommelen met zijn vuisten. Hij werd bang dat hij 't zou

doen en keek naar de wielen, die hij zoekend volgde, hoe ze doken in de kuilen tusschen de straatsteenen en over hoogten wipten; hij trachtte de modderspatten te tellen, die tegen den zwarten muur sprongen en bleven hangen als groote, grijze insecten. Eindelijk een lange, eentonige, grijze weg met magere boomen, langs een breed, golvend water, waarboven de regen in schuine strepen van de grijze lucht viel.

Vóór hem zag hij weêr dezelfde zwarte vlakte van den lijkwagen, die nu breeder en ongelijker wiegelde door het sukkeldrafje, waarin de stoet voortging. 't Vermoeide hem en hij kreeg geleidelijk het gevoel alsof hij zelf 't lijk was, dat voorthosde achter dien muur; elke schok en zwaai deed hem pijn en 't was hem of hij het lijk telkens zag opspringen en vallen en of hij het hoofd, zwaar en meêgaand wippend zag schokken tusschen den deksel en de grond, waartusschen 't lag uitgestrekt. Op het kerkhof had dat gevoel hem verlaten, het gegons en gerommel was uit zijn ooren verdwenen en, in de stilte alleen gebleven, had hij al het gerumoer en gestommel van dien geheelen morgen, al het gehos en gewoel zich voelen oplossen in een vage neiging naar een onmetelijk groote, afgematte rust, een behoefte om zelf onder den grond te liggen, onbewegelijk en stil. Dat gevoel had hij gehouden, en het was in de plaats getreden voor zijn vroegere angst en onrust.

Kermend werd de zieke wakker en riep om drinken. Hij stond op en ging naar het bed. De zieke lag met korte bewegingen van haar borst te hijgen naar lucht. Toen zij had gedronken bleef zij achterover liggen, starend naar den zolder. Een oogenblik werd zij benauwd, zij rukte het hemd op haar borst open en wilde het dek van zich afgooien.

Met zachte bewegingen hield hij haar tegen en richtte haar op. Zij bleef tegen hem aangeleund tot de aanval voorbij was. Toen zakte ze weêr achterover. Langzamerhand werd haar ademhaling regelmatiger en na eenigen tijd sliep zij rustig.

Hij ging naar het venster en trok zacht 't gordijn op. De dag kwam. De lantaarns in de straat en aan de overzij van

het water waren reeds uitgedraaid. Op straat was alles nog donker, de daken van de huizen werden schemerachtig verlicht en staken grijs af tegen de bewolkte lucht waarin lange onregelmatige scheuren groote stukken afsneden die langzaam begonnen voort te bewegen en waartusschen een heldere achtergrond zichtbaar werd. Hij leunde tegen het venster en keek naar de huizen aan de overzij die rustig tegen elkaâr stonden geleund, dommelend met een onnoozele uitdrukking in hun gevels en met lodderige vensters. De boomen wiegden telkens heen en weêr als groote, zwarte pluimen en suisden door den morgenwind.

Het verlangen naar rust was door den tijd bij hem gesleten, het kwam wel eens bij hem op, maar verdween weêr zonder dat hij er aan dacht. Hij was onverschillig geworden voor eigen verveling en eigen verdrietelijkheid, door de onbewuste overtuiging dat eenmaal die groote rust zou komen. Hij had werktuigelijk voortgeleefd en gewerkt. De begrafenis van zijn vader werd onduidelijker voor zijn geest en de angst voor den dood had een anderen vorm aangenomen. Zij openbaarde zich in pijn die zijn vak hem deed door de voortdurende herinnering aan de ellende om hem heen.

Dikwijls als hij 's morgens naar het gasthuis ging, werd hij verdrietig bij de gedachte dat al die ellende nooit kon ophouden en het was hem of hij veroordeeld was om altijd denzelfden klagenden levensstrijd bij te wonen. De waereld werd in zijn gedachte niets anders dan een groote wedloop die eindigde bij den dood. 't Was hem of de poort van het gasthuis het gewone leven afbakende en hij in een andere waereld kwam. Het gasthuis maakte hem den indruk van een groote beerput waarin het riool van het leven uitloosde, en waaruit de dood telkens groote massa's weghaalde en die toch altijd gevuld bleef. 't Werd hem of hij op den rand van het riool stond en de lichamen zag meêslepen in den stroom, of hij ze volgde en ze eindelijk een tijd lang zag rondworstelen in de groote put waaruit ze bijna nooit kwamen of als ze er uitkwamen weêr een eind werden teruggegooid in den drabbigen stroom. Maar aan 't eind haakte de dood

ze toch vast tegen alle worstelen en hulp in. Ongemerkt was dat gevoel als in hem gekomen, ook buiten het gasthuis, en als hij liep of met menschen sprak kon hij zich niet weêrhouden te denken aan dat vuile, modderige riool waarin hun lichamen onweêrstaanbaar werden meêgesleurd. Maar ook dat verdween uit zijn geest en hij zag alleen de groote put op 't einde, reusachtig en diep, waarin alles verzonk met dwarrelend gewoel en worstelend geplomp, een groot diep ravijn waar de dood omheen huppelde en met een ploertigen grijnslach telkens een lichaam ophaakte.

Toen begon hij het onvolledige van zijn vak te voelen en minachting voor zijn ambt door machtelooze woede, machteloos tegenover den grooten paljas die aan 't eind stond en maar altijd doorschepte uit den altijd vollen kuil. En eindelijk verstompte dat ook voor een groot deel. Soms echter voelde hij de woede weer opkomen als hij voor het bed stond van een patient die ongeneeselijk was en langzaam moest sterven.

De wind werd sterker en koeler. De hemel zag er met zijn afgebrokkelde, losse wolken uit als een groote waterplas waarin grijze schotsen ijs drijven die aan elkaâr raken, voortdrijven en eindelijk in kleine stukjes gebroken, wegzwemmen op een onhoorbare trekking. Sneller dreven de wolken voort, telkens grooter plekken hemel openlatend. Het licht daálde over de daken naar onder, lager langs de gevels, verhelderde de wuivende boomtakken en bleef als een grijze tint over de straat hangen. Soesend volgde hij de wolken die langs de lucht zwommen als in een heller en heller wordenden stroom.

Hij herinnerde zich hoe zijn gevoel door den tijd niet meer tot zijn bewustzijn kwam, hoe hij werktuigelijk naar het gasthuis ging, zijn werk deed en iederen patient besohouwde als een geval. Lang had dat niet geduurd. Op een dag had had hij zijn moeder in een apoplectischen aanval gevonden en al zijn vroegere ellende was weêr opgekomen. Zijn moeder was verbeterd, doch waar de omgeving weêr hoop had op geheele beterschap, wist hij dat dit het begin van het

eind was. Toen zag hij ook weêr duidelijker het beeld van den dood voor zich.

Wanneer hij zijn moeder aankeek, zag hij tegelijk de zwarte diepte met den dood die stond te wachten tot zij dicht genoeg bij was om haar te grijpen. Hij begon zich te voelen als in een benauwde nachtmerrie. Overal zag hij den dood staan. Het werd een waanzin om diagnoses te maken, van dien, van dien, van iedereen. Het deed hem goed zich zelf pijn te doen in zijn gevoel, hij lachte inwendig als hij weêr een diagnose had gemaakt of vermoeden kon bij iemand die nog niets wist van zijn eigen kwaal. Dan dacht hij: ook die gaat er aan, en onweêrstaanbaar bijna werd soms de neiging om het uit te schreeuwen waaraan de persoon kon sterven. En hij vreesde in huilen uit te barsten over de ellende om hem heen, waartegen hij niets kon doen; hij moest en moest zich nog meer pijnigen, als iemand die in smart zonder reden een hond waarvan hij veel houdt tot bloeden ranselt, om dan te snikken van verdriet over zijn eigen wreedheid. Tegelijk voelde hij weêr zijn machteloosheid en nu sterker door zijn eigenbelang dat sprak. Hij trachtte 't van zich af te zetten, denkend aan zoovele die meer waren dan hij in wetenschap en die ook machteloos waren, maar telkens werd zijn bitterheid opgewekt door het gezicht van zijn moeder die half verlamd op haar stoel zat.

De zon stond zeer zuiver en wit aan den strakken hemel. Een paar kleine wolkjes dreven onmerkbaar voort in rustige vaart, rose verlicht aan hun gepluisde randen. De groote breedgepluimde boomen aan de overzij wiegden zacht heen en wêer met hun hangende takken, waarin een roodgouden glans hing. Scherp en kort tjilpten de vogels. De straat ontwaakte met haar eentonige blauwe en roode steenen onder een gouden rust die warm van den hemel viel. Hier en daar schitterde een venster met een groot, stralig licht, onbewegelijk en scherp.

Sterker dan ooit voelde hij nu die behoefte naar rust, die hij gekregen had bij de begrafenis van zijn vader. Na de afmattende, ongeregelde opwinding van zijn leven in de

laatste weken, was zij gestadig toegenomen; nu voelde bij haar in zich opkomen, dringend, groot, allesbedekkend in een lange, kleurlooze onverschilligheid. 't Was hem of hij altijd zou moeten blijven met dat gevoel of die groote rust nooit zou komen. Hij voelde hoe zijn geheel verder leven zou zijn, altijd het doodsgevoel dat weêr in hem was ontwaakt en dat hij in zijn geest voelde doorvreten, langzaam en pijnlijk als een kwaad gevoel. Hij voelde het doodsgevoel zitten, vastgeboord als een groot ondier met gehaakte pooten, dat hij niet kon losscheuren, maar dat met hem zou blijven zoo lang hij leefde. 't Was hem of zijn binnenste was bekleed met een gelijke doodstint, die al het licht van buiten opving en teruggaf in een matte glanzelooze kleur.

Nooit zou die tint helder worden, dat wist hij. Alles wat hij dacht eindigde met den dood, alles wat hij voelde, wat hij zag, wat hij hoorde, alles loste zich op in één groot, vaag begrip: dood. Hij voelde dat 't nooit meer anders kon zijn.

Achter hem in de kamer brandde de lamp met een gele vlam tegen het daglicht, dat dieper en dieper in de kamer drong met blauwachtige kleur. Hij keerde zich om, ging van het raam en draaide de lamp uit. Grijswit scheen het licht van buiten over de meubels, die duidelijker tegen de schaduw in de hoeken uitkwamen. Toen hij het bed naderde, lag de zieke rustig ademend op haar rug, met haar mond open. Onhoorbaar gleed het geluid van haar ademhaling in de stilte. Een tijdlang bleef hij luisterend kijken.

Toen ging hij naar de tafel, mompelde iets als: vervloekt vak, en ging voort met lezen.

KORRESPONDENTIE. — DE INDISCHE PAKKETVAART.

---

28 Maart, 1887.

Aan
het Bestuur der Soekaboemische
Landbouw-Vereeniging.

Hooggeachte Heeren!

Beste lui! had ik haast aan het hoofd van mijn brief geplaatst, maar sympathie geeft nog geen recht op gemeenzaamheid en de vormen brengen mee dat wij, die elkaâr niet persoonlijk kennen, deftig blijven.

Eenige weinige woorden slechts in antwoord op uw schrijven van 24 Januari. De Nieuwe Gids, overtuigd dat indische belangen, ook in de nederlandsche pers, verwaarloosd worden, heeft hare kolommen open voor de bespreking van alles, wat Indië regardeert, maar détail-zaken mag zij niet dan bij hooge uitzondering onder de aandacht van den lezer brengen.

En ons meenings-verschil loopt over kleinigheden.

Gij verlangt vóór alles opruiming van een oud Staatsblad dat, verkeerd uitgelegd, den vreemdeling belet aan de kustvaart in onze Oost deel te nemen. Als dàt is geschied, zal, meent ge, alles goed gaan en zal het monopolie der Nederlandsch-Indische stoomvaart-maatschappij zijn verbroken. Ook de maatschappij die haar wellicht vervangt, of het individu, dat in hare plaats treedt, zal niet meer het vervoer in den

indischen archipel met uitsluiting van anderen in handen kunnen houden.

Ik daarentegen wilde vóór alles een regeling der pakketvaart, ten gevolge waarvan niet alle lijnen in één hand zouden wezen, — ten gevolge waarvan niet één maatschappij zou dáár zijn, die de kleinere stelselmatig vermoordt. Nog liever zag ik, maar ik liet dat in November jl. nog onaangeroerd, de indische regeering alleen gebonden voor het strikt noodige, het brievenvervoer.

Het vrijlaten van de kustvaart achtte ik niet zoo dringend noodig. Dat is na lezing van de Bataviasche memorie van November '86 en van uwen brief ook thans nog mijne meening. Niet dat ik van staatsbladen in 't algemeen en van dat van 1825 in het bijzonder zoo veel houd. Maar ik schrijf aan de bepaling in kwestie een onbeduidenden invloed toe op de zaak die ons beiden interesseert. Ik ontken dat de verouderde explikatie van Staatsblad 1825, no. 48, het monopolie der zoo dikwerf geroemde maatschappij heeft mogelijk gemaakt. In mijn oog is de verordening als de doode tak van een zieken boom, — een boom, die vol zit met dor hout. Een enkele bries uit het noord-westen en hij breekt af en valt zonder dat men er veel notitie van neemt.

Maar wat me voor eene zuivere diskussie — ook omdat men in Oktober jl. van Chapelle's werk, naar 't scheen, misbruik wilde maken — ongewenscht voorkwam, was dat het opruimen van de bepalingen omtrent de kustvaart op den voorgrond zou komen.

Ziet om u heen. In de groote Oost, op Makasar, op Riow, waar vrijhavens zijn, is het vervoer grootendeels in handen van Engelschen. Zelfs in gedeelten van den archipel, waar de vreemdeling niet van haven tot haven mag varen, komt hij nog de indische producten weghalen. Steeds belanden deze te Singapoera en niet te Batavia. Wat mag daarvan de oorzaak zijn? Eerstens de aantrekkingskracht, die iedere groote markt uitoefent. Verder de algeheele afwezigheid dáár van alle de scheepvaart belemmerende bepalingen. Andere oorzaken zijn mij niet bekend, maar ze zijn in haren eenvoud

belangrijk genoeg. Bedenk toch dat de nederlandsche vlag nooit in deze eeuw tegen de engelsche heeft kunnen konkurreeren, daar waar algeheele vrijheid bestond.

Geef het westelijk deel van onzen archipel eveneens prijs en ook in het belangrijkst gedeelte van onze Oost geschiedt voortaan het vervoer onder vreemde vlag. Zelfs dàt is mij tot zekere hoogte onverschillig, als Indië daarbij maar wèlvaart, maar gij zult mij toegeven dat het geen maatregel is waarmede men heeft te beginnen.

Breek daarentegen het monopolie in stukken. De maatschappij in kwestie is altijd begunstigd geworden. Kontraktueel, ja, maar dat doet aan het feit niet af. De regeering heeft verklaard: aan uwe booten alleen vertrouw ik het vervoer toe, gedurende een reeks van jaren, van alles wat ik te verzenden heb. Zooals gij weet, in het geval van ons indisch gouvernement geen kleinigheid. Dàt monopolie — en niets anders — heeft de maatschappij groot en sterk en machtig en welig gemaakt. In het privilegie alleen zit de fout. Dàt heeft het opkomen van konkurrenten, welke die voorrechten misten, zoo sporadisch doen zijn. Dàt is de oorzaak dat zij, die den strijd toch durfden aanbinden, binnen korten tijd zijn bezweken. Met geld, dat bij stukjes en beetjes door een arm publiek is bij elkaar gebracht, is de maatschappij in staat gesteld haar onnoodig duur vervoer aan datzelfde publiek op te dringen.

Breng de voordeelen, die tot nog toe door één genoten werden, op de publieke markt en zorg dat één haai niet alles opslokt, en beide, regeering en publiek, zullen er ontzachlijk veel bij winnen.

In den hierboven geschetsten gedachtengang is het mij in November jl. noodig voorgekomen de meerdere waarde als havenplaats van Singapoera boven Batavia te schetsen. Op gevaar af dat wij beiden, afdwalende, de zaak op verkeerd terrein brengen, merk ik u op dat die kwestie niet wordt uitgemaakt met het opgeven van enkele werf-tarieven en dergelijken. Los- en laadloonen mogen in doorslag op beide plaatsen vrijwel gelijk zijn — ik sprak trouwens niet van

deze in engen zin — maar te Singapoera zijn dan toch geen inkomende rechten te betalen. De rechten op uitgaande goederen zullen we voor 't oogenblik terzijde laten. Dat geeft gemak en besparing van tijd en geld die bepaaldelijk door den inlandschen handelaar op hooge waarde worden geschat 1).

Dat overigens Batavia nog wel aan een en ander gebrek heeft, blijkt uit het feit dat Tondjoeng Prioek zoo niet gemeden dan toch zeer weinig bezocht wordt. Wat nut heeft uw betoog op blz. 10 tot 13 dat Tondjoeng Prioek zoovele voordeelen den handelaar aanbiedt, als hij toch daarvan geen gebruik maakt? Zou hij zijn belang niet onderkennen?

Het is hier de plaats eene onjuiste voorstelling te releveeren die in uw betoog op bladzijde 14 voorkomt. Veroorloof mij die er uit te lichten voor wij afscheid nemen.

«Wij gelooven dan ook, dat de ware reden, waarom te Singapore geene rechten worden geheven, eigenlijk gezocht moet worden in de omstandigheid, dat het smokkelen aldaar, als zijnde een van alle zijden genaakbaar eiland, zóó gemakkelijk zou zijn, dat de geheele opbrengst der rechten wellicht niet voldoende ware, om de kosten der bewaking te bestrijden."

Sta mij toe u op te merken dat hier gelooven minder gepast is. Singapoera is *gesticht* met de vooruit kenbaar gemaakte bedoeling een vrije haven aan den engelschen handel te verzekeren, *waar geen rechten zouden worden geheven.*

1) Men bedenke dat belastingen, die den handel van een Europeesche haven niet zouden benadeelen, een hoogst fatalen invloed op dien van Singapoera zouden hebben. Havenrechten, tonnengelden, werftarieven en ankerage-gelden zijn uitstekende zaken om eenige regeering schadeloos te stellen voor hare uitgaven tot verbetering van haven-inrichtingen. Zij worden gewoonlijk begrepen en willig betaald. Maar in Singapoera is het een ander geval. De inlandsche handelaars zijn lieden, weinig geschikt om de motieven voor het opleggen van een bijzondere belasting te begrijpen en achter haar als onderdrukking, welke zij schuwen. Bovendien, zij weten niets van onze taal of van onze wetten en bepalingen en zouden wellicht verplicht worden de regeling hunner belangen op te dragen aan een gewikst agent van hunne nationaliteit, die hen allicht bedriegt en knevelt zooveel hem lust. Cameron, Malayan India, Londen, Smith, Elder and Co., 1865, blz. 194.

Men heeft naar zulk een plaats van omstreeks 1817 tot 1819 *gezocht*. Op 't programma van Raffles hebben gestaan Tampot-toean, Semangka, Siak, Sambas en een plaats in de buurt van Bentang, waaruit later Singapoera is geworden. Er is gedacht over Padang, Palembang, een plaats ergens op Billiton, een haven van Bali. De loop der gebeurtenissen aan de eene zijde, maar niet minder het doorzicht en de energie van Raffles hebben doen beslissen ten voordeele van Singapoera. Toen het de Semangka-baai zou zijn, schreef Raffles, 7 April 1818. »Als we die haven krijgen zullen we een geschikte plaats hebben voor onze China-vaarders om te ververschen en al dringen we niet verder door in den Archipel, dan hebben we ons winkeltje al vast geopend vlak naast de deur der Hollanders. Het zal, denk ik, niet vele jaren duren of mijn station in straat Soenda zal met Batavia als handels-entrepôt wedijveren." Eenige weinige dagen later, 14 April, luidde het: »Slagen we niet in straat Soenda,.... dan hebben we ons te vestigen ergens in de buurt van Bentang. Een etablissement van deze soort zou spoedig genoeg den strijd met de Nederlanders met goed gevolg weten te voeren. Zij zouden genoodzaakt zijn òf een vrijgevig stelsel van vrijen handel aan te nemen of er in moeten berusten dat de handel zich onder de Engelsche vlag verzamelt. In beide gevallen is ons doel bereikt." Nadat de plaats in korten tijd tot bloei was gekomen, 17 Juli 1820; was het »Singapoera, vrijhaven zijnde, kan den schakel vormen in den handel tusschen Europa, Azië en China, en wordt he feitelijk reeds." Twee jaar later (30 November 1822) klonk de jubelkreet: »Hier zijn geen klachten over gebrek aan werk, hier draagt geld rente, hier is men niet ontstemd door belastingen... Dat mag beschouwd worden als het eenvoudig maar bijna magisch gevolg van die volmaakte vrijheid voor den handel, welke ik het geluk heb gehad te mogen doen ontstaan 1)."

---

1) Memoir of Rafiles by his widow. London. John Murray, 1830, blzn. 293, 307, 460, 525.

Zoo zijn te Singapoera nooit belastingen van eenige beteekenis geheven, welke den handel onmiddellijk drukken. De Engelsche O. I. Cie., die zeker niet vrijgeviger was dan hare Hollandsche zuster, heeft zich geruimen tijd lang een verlies getroost op de nieuwe vestiging van omstreeks één millioen gulden per jaar. Het gold de »vital interests" der natie en de openbare meening dreef haar. In 1863 werd de handel zijdelings getroffen door een zegelrecht, maar tegelijk werd een plan om tonnengeld te heffen met succes van de baan geschoven. Uit uwen brief lees ik dat sedert 2 Februari 1883 »Straits light dues" worden geheven van 2½ tot 5 cents per ton, elke maal dat het vaartuig binnenvalt.

Vraag het iederen zeeman in onze stikdonkere Oost, gij hooggeachte heeren, die ik landrotten zou noemen als we niet deftig waren, of deze belasting niet gaarne wordt betaald, als er werkelijk vuurtorens zijn.

Zoo zie ik, om te eindigen, ook nooit Batavia »een emporium" worden, als waarvan gij op bladzijde 8 spreekt. Toen, juist twee eeuwen vóor de stichting van Singapoera 1), Coen — die eeuwige Coen — het zwaard in de schaal wierp en Batavia grondvestte in modder en gebakken steen, deed hij een keus, nadat Djahor, Malaka, Bangka, een plaats in straat Soenda, Ontong-Djawa en Djakatra waren genoemd. Hij had, trouw dienaar van eenige rijke Amsterdammers, niet anders op 't oog dan een station als rustpunt en »vrij rendez-vous" op den langen weg van Nederland naar Banda, Ambon en Ternate. Dát heeft toen beslist, maar van de gunstige ligging van Batavia mag thans, nu de oude handelswegen verlegd zijn, niet meer gesproken worden. Integendeel nu meer en meer langs de kusten wordt gevaren, ligt de hoofdplaats van ons Indië in een uithoek en bovendien in een gedeelte van den Indischen Archipel, dat in ekonomischen zin straat-arm is. — Gij zelf weet waarom.

---

1) Ik bied u mijne verontschuldiging aan dat ik in den toon van Keuchenius verval.

Maar ook al produceert West-Java meer dan thans, wat ik van harte hoop, en wordt Australië door westerlingen meer bevolkt, waar meer kans op is, dan kan een plaats als Makassar of Menado, van goede haven-inrichtingen voorzien, belangrijk worden. Maar Batavia zonder achterland, »naar den mensch gesproken", nooit. Het spijt mij tot dergelijke konklusie te moeten komen. Ook voor die hoopvolle melk-negotie.

Met de betuiging, enz.

Uw dienstwillige dienaar,
G. BUITENDIJK.

EEN BOEK OVER SPIRITISME EN MAGNETISME.

DOOR

Dr. FREDERIK VAN EEDEN.

A. J. Riko, Humbug en Ernst.
»Men houde zich aan den filosofischen »kant en zij in deze dingen niet gauw »tevreden." (*blz.* 174).

Dat de heer Riko niet best schrijven kan, wil ik hem toegeven. Maar hij moet niet zeggen dat hij geen »aanspraak" maakt op letterkundige verdiensten. Het zou dwaasheid zijn een dik boek te schrijven, dat moet overtuigen en aan de kaak stellen, als men meende zijn woord niet behoorlijk te kunnen doen. Men ziet dan ook dadelijk, dat de schrijver het zoo niet bedoeld heeft. Hij wil heel graag goed schrijven, hij wil zelfs heel graag aardig zijn. In plaats van een nuchtere, kalme opsomming van feiten, hoort men door het geheele boek het luidruchtig gepraat van den schrijver, op een jovialen, famieljaren toon, lang van stof en vol uiën. De heer Riko is zóó grappig, dat hij een dominé meestal een »steek" noemt. Als hij een vers gemaakt heeft, heet dat alleraardigst: »een rijtoer op den Pegasus."

In dit genre is de schrijver een baas. De verkorte inhoudsopgave is precies een programma van Basch. Voor hij ter zake komt, vertelt de heer Riko bovendien zóó lang en zóó

vaak wat hij zal gaan doen, welk een ongure corvée het is en welk een Augiasstal hij moet reinigen, dat men aan een kermis-Hercules denkt.

Ik vind dit alles jammer, want ik wou graag dat het boek ons publiek kon overtuigen van den ernst van sommige onderzoekers en de deugdelijkheid van sommige waarnemingen.

Behoefde de heer Riko wel zooveel grappen ten beste te geven om de menigte aan 't verstand te brengen, dat er veel bedriegerij en Humbug onder 't spiritisme doorloopt? — Och! dit weet men waarlijk wel. De jolige toon waarop de schrijver dit tooneel van menschelijke dwaasheden uitlegt als een kijkspelletje, heeft iets zeer hinderlijks, iets zeer onwetenschappelijks. Het meeste hoort in de psychiatrie thuis. Als een somnambule in haar slaap beweert een rond gat te zien, »iets als een groot oog," noemt de heer Riko dat geestiglijk een »alziend koeien-oog," en zegt dat het gezelschap aan dat gat »geen touw kon vastmaken." Uit een krankzinnigen gesticht zou de heer Riko nog veel kostelijker grappen kunnen halen.

Het ergste is echter dit. Na over den Humbug braaf gelachen te hebben, trekt de schrijver bij den ernst een zeer effen gezicht. De onpartijdige lezer ziet volstrekt niet in, dat dit van zelf spreekt. Wat ons de auteur met hoogen ernst omtrent de »astrale lichamen" en den »aardsche bril" van Dr. du Prel vertelt, lijkt zooals het wordt medegedeeld, volstrekt niet minder hersenschimmig en komiek dan de theoriën van mevr. Blavatsky en haar »Theosofische santenkraam." (blz. 61).

Het schijnt volstrekt niet dwazer met deze laatste te verkondigen, dat »de wil bovenzinnelijke stof in beweging" is, dan met Dr. du Prel te beweren dat »transcendentale psychologie als een exacte wetenschap kan worden gegrondvest," of dat »van het astrale lichaam de plastische vormingskracht uitgaat." De heer Riko is zeer gedecideerd in zijn opinie. Wie du Prel's conclusiën ongerijmd durft vinden, noemt hij zoo goed als idioot. (bl. 216).

Het is twijfelachtig of onze auteur wel de rechte man is,

zoo stellig gerijmd van ongerijmd te schiften. Ik heb een boekje van hem, in 1874 uitgekomen, 1) waarin enormiteiten staan van die kracht, dat één enkele voldoende zou zijn om een auteur voor goed onmogelijk te maken. Daarin wordt b.v. verteld dat: »de geesten, door *hun meerdere kennis der natuurwetten*, in staat zijn de atomen van een vast lichaam *zoo snel* van elkander te scheiden, *dat deze hun kracht van attractie niet verliezen* en terstond weer aaneen komen, alsof er niets gebeurd ware, (blz. 107) — dat het materialiseeren der geesten niets is als het condenseeren van vloeistoffen, precies zooals de *physica lucht kan ontbinden en weer materialiseeren*. (blz. 101). Dat immers wel niemand zal bestrijden, dat vleesch en hout zich uit *onweegbare* stoffen vormen tot tast- en zichtbare dingen, dat *de atomen door het levensbeginsel worden aangetrokken en gecondenseerd* en meer zulke ijselijkheden.

Het kan zijn, dat de geesten in de laatste dertien jaar den heer Riko iets van hun meerdere kennis der natuurwetenschappen hebben medegedeeld. Hij noemt het zooeven aangehaalde boekje niet bij zijn werken, — ik hoop dat hij er thans wel graag een streep door zou halen. Maar iemand, die zich eens aldus is te buiten gegaan, moet wel heel, heel voorzichtig wezen met het razen op geleerde heeren, op de domheden der officieele wetenschap en professorale blunders.

De heer Riko toont heel goed te weten hoe het hoort. Zijn boek vloeit over van wijze lessen, zooals ik er eene boven dit stukje plaatste. Men moet voorzichtig zijn, sceptisch, niets verwerpen, maar ook niets aannemen, zonder degelijk onderzoek, nooit te gauw theorietjes maken, er niet dadelijk geesten bij halen, liever berusten in het onverklaarbare der feiten, dan zich overhaasten met den bouw van ingewikkelde systemen.

Wie mijn vorig opstel in dit tijdschrift gelezen heeft, zal begrijpen hoe graag ik in *dat* schuitje met den schrijver wil

---

1) Het medium Mr. Ch. E. Williams in Nederland door A. J. Riko.

meevaren. Maar hij valt er ieder oogenblik uit, en daarmee zijn geheele betoog in 't water.

Het komt niet in mij op, de door den schrijver en door bekende geleerden waargenomen feiten te loochenen. Ik heb reeds vroeger gezegd hoe weinig neiging ik voel, aan zulk een ontzachlijke hoeveelheid kwade trouw te gelooven Ik heb de feiten zelf nimmer waargenomen, ik neem ze aan op psychologische waarschijnlijkheids-gronden.

Maar moet ik nu daarom met die verschillende heeren meegaan in »bovenzinlijke werelden", bevolkt met »astrale lichamen", waarvan de werkelijkheid door Dr. du Prel volgens den heer Riko »*als het ware duidelijk*" 1) bewezen is? Dit schijnt mij als het ware onvoorzichtig. Derhalve zal ik door den heer Riko een »schreeuwer" en »een halve idioot" genoemd worden.

Aan geesten moeten wij gelooven, als geen andere weg ter verklaring overblijft, zegt de schrijver. Ik heb daar niets tegen, maar waar haalt iemand den moed vandaan nu reeds te beweren, dat *alle* andere wegen door hem zijn beproefd en ontoegankelijk gebleken?

In het zooeven aangehaalde enormiteitenboekje beschrijft de heer Riko de vertooningen van het medium Williams. Zijn bewondering, zijn enthousiasme, zijn stelligheid zijn daarbij onbegrensd. Hij beschrijft uitvoerig de geesten John en Katie, die zich herhaaldelijk zicht- en tastbaar manifesteerden.

Het indrukwekkende portret van den geest John King versiert de uitgave. De verschijning van dezen verheven geest met zijn lichtende geestenlamp maakte, volgens den schrijver, zulk een onvergetelijken, bovenaardschen indruk, dat wie hem eenmaal gezien had, niet meer aan bedrog dacht. Bovendien waren alle denkbare maatregelen genomen, de meeste onderzoekers vertrouwde, schrandere lieden, de verklaringen steeds eenstemmig. De heer Riko noemt dit: »*onweersprekelijke daadzaken*" en bouwt er de zooeven besproken duizelingwekkende theorieën op.

---

1) Blz. 215.

Nu! ieder kan thans weten, dat al het getoover met den geest John King één groote knoeiboel was, waarmêe honderden beetgenomen zijn. Het medium Williams is eenigen tijd later ontmaskerd en de heele geschiedenis hoort bij den Humbug van des heeren Riko's boek. Men kan haar daarin ook vinden, maar zonder vermelding van namen. Vreemd! dat in het hoofdstuk over »dolle enthousiasten", waarmee de schrijver zoo danig den gek steekt, de naam Riko niet voorkomt.

Mag men er dan de *officieele* geleerden wel zoo hard over vallen, dat zij vooreerst liever stil in het voorzichtige schuitje blijven zitten, omdat zij geen zin hebben in zoo 'n koud bad?

Bij de bestrijding van het materialisme wordt het heelemaal gekheid. De lezers van dit tijdschrift kunnen weten dat ik geen kracht-en-stof-man ben. Maar was ik er een, ik zou bij het bezoek van *zulk* een tegenstander de vlag uitsteken. De heeren Buchner c. s. zouden er in groeien. Wie zoo rilt en siddert voor het negeeren van God en eeuwig leven, maakt al zijn beweringen verdacht. Alles bangigheid, zullen ze zeggen. Zola, de zondenbok van het literaire plebs, wordt er natuurlijk aan de haren bijgesleept. En eindelijk Voltaire, Renan, Comte en Heine als »eenige materialisten" voor te stellen, dat doet de deur toe!

Het spijt mij, maar ik acht de werkjes van den heer Riko al zeer ongeschikt om de vooroordeelen der officieele wetenschap weg te nemen, en de Hollandsche geleerden tot het onderzoek der feiten te bewegen.

Doch, voor den onbevooroordeelden lezer, nog een paar opmerkingen.

Het boek Humbug en Ernst bevat veel wetenswaardigs, — en sommige werken, die er in worden aanbevolen, zooals die van du Prel en Hellenbach, en de tijdschriften Sphinx en Light, staan veel hooger dan men uit den lof van den heer Riko zou opmaken. Ik ben het zeer stellig met den schrijver eens dat het werk van deze wijsgeeren in hooge mate onze waardeering en onze aandacht verdient. Men mag ze zoo sceptisch beoordeelen als men wil, hen uit onwil ongelezen

te laten acht ik voor een wetenschappelijk filosoof een ernstig vergrijp.

Zeker, de feiten waarop het spiritisme is gebouwd, komen de officieele wetenschap binnen. En wel door de deur der moderne psychologie, door het hypnotisme en de suggestie.

Met veel nadruk zegt de heer Riko, dat de physiologen, die het hypnotisme met het magnetisme verwarren, jammerlijk dwalen.

Welk een heerlijke gelegenheid voor hem, die dwaling duidelijk aan 't licht te brengen en een strenge scheiding tusschen het wetenschappelijk bestudeerde hypnotisme en het nog niet algemeen erkende magnetisme te maken. Daar gebeurt echter niets van. Integendeel, ik kan aantoonen dat de heer Riko, toen hij zijn boek schreef, niet wist wat onder hypnotisme verstaan wordt.

Hij noemt de proeven van Hansen: magnetisch. Hij noemt Donato een magnetiseur, hij noemt den hypnotischen toestand van een somnambule »magnetische slaap".

Nu zijn juist de proeven van Hansen en Donato typische voorbeelden van hypnotisme en is de slaap der somnambulen het meest bekende beeld van echte hypnose.

Op blz. 239 verhaalt de schrijver een geval, waarin hij een medium een geschrift met zijn eigen naamteekening liet eindigen, door op stelligen toon te zeggen: »ik wil, dat die mededeeling met mijn naam geteekend worde". Doch de heer Riko schijnt niet te bemerken, dat hij hier een voorbeeld van zuivere suggestie mededeelt.

Juiste benaming is hier alles. Als al deze dingen tot een wetenschap zullen worden, dan moet er allereerst methode in gebracht worden. Er moet orde komen in de verwarde menigte feiten.

Nu is »dierlijk magnetisme" een door de wetenschap voorshands onbruikbaar verklaarde naam voor de gewoonlijk daarmee bedoelde feiten. Omdat zij te vaag is en te veel onderstelt, n.l. samenhang met electrisch magnetisme, fluida en krachten, waaromtrent men niets stelligs weet, of van wier noodzakelijk bestaan men niet overtuigd is.

De naam hypnotisme neemt niets aan als één feit, het goed geconstateerde feit van den hypnotischen slaap, waartoe zoowel de toestand der somnambule als de trance van het medium behoort. Daaraan sluit zich het begrip suggestie: het suggereeren, het door woorden of aanwijzingen verwekken van ziels- en lichaamstoestanden. 1)

Onder deze rubrieken is reeds een groote menigte der »magnetisch" genaamde feiten teruggebracht. Of er iets overschiet, dat alleen »magnetisch" genoemd kan worden, is nog te bewijzen.

Bijna alle genezingen aan het magnetisme toegeschreven, passen in het begrip: suggestie. Ik twijfel geen oogenblik aan de merkwaardige genezingen van den Haagschen magnetiseur Ragazzi, noch aan zijn goede trouw. Maar ik vermoed dat hij suggereert, niet magnetiseert, — dat wil zeggen, dat hij alleen op den wil zijner patiënten invloed uitoefent, en dat zijzelven door het geloof behouden worden. Dat een sterke inbeelding een vast geloof, meer is dan illusie, en zeer stellig ook *lichamelijke* kwalen kan verwekken en genezen, heb ik in mijn vorig opstel reeds aangetoond. Het is echter waarschijnlijk, dat als de heer Ragazzi en zijn patiënten beter wisten, hoe de genezingen tot stand komen, de kracht van den genezer verdwijnen zou.

Tegen alle boekjes over »magnetische geneeswijzen" moet ik dus nadrukkelijk waarschuwen, — omdat reeds uit hun titel blijkt dat de schrijvers niet op de hoogte zijn van den nieuwsten stand van zaken.

Het *meest bedenkelijke* in het besproken werkje Humbug en Ernst vind ik *den raad aan elken lezer gegeven, om magnetiseur te worden.* Zulk een aansporing zou ik zelfs strafbaar gesteld willen zien. Is het niet minstens genomen onverant-

---

1) Eén schrede verder brengt tot de »suggestion mentale" de overbrenging van voorstellingen en grdachten, zonder tusschpnkomst van bekende physieke middelen. Dit is een zeer gewichtige overgang. De Rubicon der wetenschap, reeds door velen overgetrokken. Later hoop ik hierop terug te komen.

woordelijk, een geheimzinnig, dikwijls gevaarlijk wapen onder een verkeerden naam in handen der menigte te geven?

Zou men na de stuitende, maar indrukwekkende vertooningen van Donato c. s. nog niet begrijpen, dat deze dingen geen onschadelijke aardigheden zijn en niet deugen tot nut en genoegen van Jan en Alleman?

Maar als het geloof ons nu toch genezen *kan*, waarom zouden wij ons niet door het geloof laten genezen? — Doe het, gij die gelooven kunt. Ga naar het wrijf-boertje, naar den heer Ragazzi, naar de volgers van Hahneman, die met millioen maal verdunde geneesmiddelen werken. Het *zal* u helpen, als gij het gelooft. Stoor u niet aan den naam kwakzalverij. Homoëopathen zijn geen kwakzalvers, zeide, als ik wel heb, de heer Schimmelpenninck. Die is lid van de Tweede Kamer, dus die weet het. Bekommer u niet om de strafbaarheid. Als het om leven en gezondheid gaat, denkt men niet aan zulke dingen. Doodsnood breekt wetten op de geneeskunde. Bovendien zijn patiënten niet medeplichtig. Die komen slechts op de getuigenbank en dáár kan men naast Zijne Excellentie den Minister van Justitie zitten. Men kan op die plaats moeielijk beter gezelschap verlangen. Als *die* niet weet, wat een goed staatsburger doen en laten mag, — wie weet het dan?

BUSSUM, 22 Maart 87.

NEDERLANDSCHE POLITIEK.

INDRUKKEN VAN DEN DAG.

»Vermits de Regeering, vóor de stemming, onbewimpeld verklaard heeft, het artikel, gelijk het thans ligt, niet (voor de Eerste Kamer) te kunnen verdedigen, verzoekt de Minister van Binnenlandsche Zaken de verdere behandeling van het wetsontwerp te schorsen."

Dit schokkend bericht brengt mij de courant op het oogenblik zelf, dat ik mijne indrukken van de politiek der laatste weken ga neerschrijven. Op voorstel van den heer De Beaufort nam de Tweede Kamer aan, dat de eigenschap van »hoogst-aangeslagen" niet meer zal vereischt worden om tot lid der Eerste Kamer verkiesbaar te zijn. De heer Heemskerk wil met deze boodschap niet bij de Eerste Kamer komen. De Tweede heeft het moeten verduren, dat men haar zeide: de grondslagen van uw bestaan behoeven herziening. Der Eerste zulk eene oneerbiedigheid toe te voegen — daaraan maakt Heemskerk zich niet schuldig.

De openbare meening is vrij onverschillig omtrent het bestaan der Eerste Kamer. Zij heeft tegen haar geene practische bezwaren. Dit zonderlinge lichaam, gedoemd om, jaar in jaar uit, enkele weken te redekavelen over wetsontwerpen, die het niet mag verwerpen, wil het zijn eigen vonnis niet vellen; deze parlementaire vergadering, zonder bruikbaar wapentuig dan dien éénen veto-knots, waarmede zij slechts de dwergen onder de wetsontwerpen vermag te treffen, —

zij heeft, evenmin als eenige andere debating-club, des volks toorn gewekt. Integendeel, hare debatten waren dikwerf lezenswaardig, stonden in den regel, vrij als ze waren van amendementen-geknutsel en portefeuille-jacht, ver boven die der Tweede Kamer. 't Was zoo'n rustig hoekje om wat te praten. Men maakte het daar elkander aangenaam door leerzamen kout en hield zich op de hoogte van hetgeen in de wetgeving omging, om gereed te zijn voor dat ééne groote oogenblik, waarop de rechten der kroon door de Tweede Kamer zouden worden bedreigd. Dan moest voor die kroon de Eerste Kamer het bolwerk zijn. Men bedacht niet, hoe, indien eens de tijd ware gekomen dat eene volksvertegenwoordiging in het leven van den staat zoodanige wijziging besloot te maken, dat de kroon hare positie zag veranderen of deze geheel verloor, de tegenstand van dit bolwerk wel niet tegen den drang der belegeraars zou bestand zijn.

Daar zet De Beaufort de radicale spade in dezen staatswal, en Heemskerk heft dreigend de hand op tegen de uit den band gesprongen Kamer. Et tu Brute, zegt zijn verwijtende blik.

Wat zal het gevolg zijn? Weder eene schijncrisis? Eene breuk tusschen Heemskerk en de liberalen is wel het meest onwaarschijnlijke. Het kan geen nut hebben zich aan gissingen te wagen. Eer dit geschrevene den lezer onder de oogen komt, zal omtrent dit nieuwe tusschenspel wel iets naders zijn bekend geworden.

Intusschen mag de schrik ons oog niet benevelen, en kunnen wij ons rekenschap geven hoe het nu eigenlijk met de grondwetsherziening staat.

* * *

Hoofdstuk I en II zijn aangenomen en reeds aan de Eerste Kamer verzonden. De bepalingen dezer hoofdstukken staan buiten de groote momenten van den politieken strijd, hoe belangrijk zij overigens mogen zijn. Ik geloof gaarne dat de troonsopvolging thans zeer vernuftig is geregeld. Maar de kans is groot, dat, indien ook de vrouwelijke lijn der Oranjes eens

mocht uitsterven, veeleer de toestand van buitenlandsche en binnenlandsche politiek, dan het woord der grondwet, ten opzichte der erfopvolging zou beslissen. De eenvoudigste en beste regeling ware geweest den troon thans toe te zeggen aan prinses Wilhelmina en hare nakomelingen, en de andere afstammelingen van Willem I uit te sluiten. Wil het volk, wanneer de rechte lijn uit Willem III mocht uitsterven, het koningschap handhaven, dan kan het zelf eene keuze doen uit de nabestaanden. Het dient echter vrij te blijven in de keus tusschen een buitenlandschen prins en de republiek. Volgens de nu aangenomen regeling zijn bij de Nederlandsche grondwet aan vreemdelingen rechten toegekend, die den Staat in gevaar kunnen brengen. Ernstige beroeringen kunnen worden veroorzaakt in Nederland, als ooit een Duitsch hofje met zijn aanhang daar zijn intocht houdt. Onder geene omstandigheden beter dan onder deze, zou het beetje politiek weerstandsvermogen dat nog in de Nederlandsche natie zit, zich ontwikkelen.

Misschien zie ik het te zwaar in. 't Genoemde vermogen kan dan wel heelemaal op zijn.

* * *

Er is ontzettend gepraat over het kiesrecht. Voor twee verschijnselen in dat grootendeels onbelangrijke debat vraag ik de aandacht. In de eerste plaats de poging om de gansche regeling van het kiesrecht, voor zoover zij in de grondwet zal komen, gelijktijdig te behandelen, d. i. om Hoofdstuk III te verbinden met het voorloopig kiesreglement.

Deze kaart, opgespeeld eerst door den heer Schaepman, later door den heer Godin de Beaufort, werd door de liberale meerderheid onbarmhartig afgetroefd. De beide groote partijen, die door samenwerking — let wel, door samenwerking — een nieuwe grondwet moeten tot stand brengen, hebben het nimmer zoo duidelijk gezegd, dat zij elkaar geen zier vertrouwen.

Wij willen al de grondwettige bepalingen nopens het kies-

recht in ééne eindstemming beoordeelen, zeide de rechterzijde. Gij vat wel, o broeder ter linker, waarom. Gij kunt, met uwe meerderheid, bij Hoofdstuk III eene bepaling aannemen, die nagenoeg alles aan den gewonen wetgever overlaat. En wanneer gij dan, altoos met uwe meerderheid, later het voorloopig kiesreglement verwerpt, dan kiest het volkje dat u afvaardigde, de nieuwe Kamer, welker eerste zorg het zal zijn eene kieswet te maken. Eene kieswet met eene kiestabel, die wel zoodanig kon uitvallen, dat gij u voor lange jaren eene meerderheid zoudt verzekeren. Geef ons daarom den waarborg dat wij thans, en dus ook in tweede lezing, waar een amendement als dit niet meer kan voorgesteld worden, over de kiesrechtregeling en bloc kunnen stemmen.

O neen, gij slimme rechterzijde, luidde het antwoord; — wij vertrouwen u niet. Gaven wij toe, en vereenigden wij Heemskerk's art. 80 met zijn voorloopig kiesrecht, dan zoudt gij met leuke gezichten al de hoofdstukken met ons behandelen en in tweede lezing gaan. Daar zoudt gij het onschuldige eerste hoofdstuk en het tweede en het derde aannemen, met het voorloopig kiesrecht incluis. Maar dan zoudt gij halt! roepen; gij hadt dan uw reformbill, en geen der overige hoofdstukken zou twee derden der stemmen erlangen. Dan zoudt gij zeggen, in overeenstemming met de motie de Geer: nu eens het kiesrecht is uitgebreid, zijn wij — Kamer uit beperkter kiesrecht gesproten — niet meer gerechtigd met de grondwetsherziening voort te gaan. En deze herziening, waaraan wij nu vier jaren geploeterd hebben, in handen geven aan eene Kamer, die veel meer recht zal hebben op den naam van volksvertegenwoordiging, maar waarin *wij* misschien niet meer zullen zitten — neen, mijneheeren, vergt dit niet van ons. Het zou strijdig zijn met.... nu ja, met het landsbelang. Wij met onzen Heemskerk zijn de grondwetsherzieners, en wij blijven het. Wij houden het voorloopig kiesreglement het laatste nommer van de lijst, om u te nopen ook in tweede lezing aan de hoofdstukken IV enz. mede te werken.

Zoo werd deze partij gespeeld. Ik moet den liberalen

toegeven, dat ik hen niet in staat acht een in eerste lezing door hen als meerderheid vastgesteld kiesreglement in tweede lezing af te stemmen. Tot zoo grove verdenking bestaat nog geen grond. Daarentegen is door velen aan de rechterzijde betoogd, dat eene reformbill vóór alles noodzakelijk is, en door anderen, dat herziening der *gansche* grondwet door hen niet dringend wordt geacht, zoodat zeker een derde deel + één, zonder inconsequentie, na vaststelling van het kiesrecht, de volgende hoofdstukken zou kunnen afwijzen.

Bestaat alzoo voor der liberalen vreeze meer grond dan voor die der clericalen, daarmede is de stelling niet bewezen, dat juist deze Kamer en geene andere de geheele grondwet behoort te herzien. Integendeel; had deze Kamer, met de inspanning harer laatste krachten, een redelijk voorloopig kiesrecht tot stand gebracht, dan zou men haar gaarne, en voor goed, het moede hoofd zien ter ruste leggen. Zij maakt zich, van hetgeen Nederland van haar verwacht, overdreven voorstellingen.

* * *

Eene tweede merkwaardigheid van dit debat is dat, terwijl slechts één lid het algemeen stemrecht verdedigde, en dus voor invoering geen gevaar bestond, nagenoeg elk der sprekers zich genoopt heeft gezien te zeggen, waarom hij voor dien draak terugdeinst.

Enkele der gebezigde argumenten uit het Bijblad samen te garen, kan nuttig zijn, om een oordeel te vormen over den ernst, waarmede deze Kamer naar een beter kiesrecht heeft gezocht.

Dr. Schaepman's groote reden, waarom hij zich tegen de invoering van algemeen stemrecht verzet, is, dat door de socialistische beweging, de invoering van dat stemrecht wordt voorgesteld als een middel tot herstel van alle maatschappelijke nooden en behoeften; terwijl hij dat herstel van andere middelen wacht (zitting van 17 Februari). De logica begeeft den goeden doctor hier. Men is voor of tegen een maatregel,

om redenen, geput uit zijne innerlijke verdiensten, uit zijne zekere of waarschijnlijke gevolgen; maar zeker komt het in gezonde hersenen niet op er tegen te zijn, omdat eene categorie van menschen van zijne werking al te groote verwachtingen koestert. De heer Schaepman zou zich deze afwijking van de rechte lijn der gedachte misschien niet veroorloofd hebben, als hij zich niet wat voor zijne katholieken had moeten in acht nemen. Het algemeen stemrecht, zoodra het ernstig aan de orde komt, zal in hem den meest verbitterden vijand niet ontmoeten. Hij maakte zich er nu af met een Jantje van Leiden.

Oogenschijnlijk ernstiger toestel van gemengd theoretische en practische redeneeringen gaf de heer De Beaufort (16 Maart). Verlangt men een orgaan, dat uitsluitend bestemd is om de belangen en denkbeelden terug te geven, die onder het volk leven, of zoekt men naar een geschikt college om de wetgevende macht met den Monarch te deelen? Waarom is het te doen, om de kiezers of om de keuze? Hij wil aan beide theorieën recht laten wedervaren, maar vooral aan de laatste. Het is van het grootste belang, dat de vertegenwoordigers kennis en ontwikkeling bezitten. Wat de vertegenwoordiging der verschillende belangen betreft, maakt hij de opmerking, dat zij die van het algemeen stemrecht gebruik maken, hunne belangen niet genoegzaam kennen; want twee zaken die het meest drukken op de lagere standen, het militarisme en het protectionisme, worden het sterkst gedreven in de landen met algemeen stemrecht. Daarenboven haalt De Beaufort het woord van Buys aan, dat het vertegenwoordigen van alle bijzondere belangen steunt op eene opvatting van het privaatrecht, niet van het staatsrecht.

Wat heeft men toch, bij de oplossing van een zoo bij uitstek practisch vraagstuk, als hoe een land moet geregeerd worden, aan dergelijke zinledige woorden. Wat raakt het mij of de vertegenwoordiging der belangen geschreven is in het staàtsrecht, zooals dat in den loop der eeuwen theoretisch op studeerkamers is samengeflanst. De vraag is: wat is noodig, wat is waar, wat is goed? En als uw staatsrecht

daarop antwoordt, dat het noodig, waar en goed is, dat een deel van het volk buiten elken invloed wordt gesteld op de regeering, dan deugt uw staatsrecht niet. Herzie het en zwijg er van tot het beter is; want het volk is die argumenten moede. Gij hebt het vooral van u vervreemd, omdat gij de dorheid onzer universiteiten hebt verbreid in de kringen der regeering over Nederland. Met al uwe staatsrechtelijke theorieën, met al uwe economische doctrines, hebt ge als wetgevers het niet veel verder gebracht dan tot een vervelend redekavelen. Het volk leeft niet van theorieën; het wil zien handelen, zelf handelen.

Gij beroept u er op, dat gij free-trader zijt, dat gij den algemeenen dienstplicht niet hebt helpen invoeren. Gij kiest uwe voorbeelden niet gelukkig. Het zal niet het geringste voordeel wezen van den aanstaanden ondergang der liberale partij van deze dagen, indien de blinde eeredienst van den vrijhandel wordt verlaten voor een verstandig opportunisme. Elke doctrinair voor alle tijden gestelde theorie moet hier falen, omdat de wetgeving voortdurend moet rekening houden met omstandigheden buiten onze grenzen in het leven geroepen. Deze Prinzipiënreiterei is geene der geringste kwalen die, door het optreden van andere belangen in 's lands regeering, zijn te bestrijden.

Zij zijn militaristisch, de landen van algemeen stemrecht! Zeer zeker, maar alleen waar de historische oorzaken hen tot militarisme dwingen. Nederland zal een verstandig ingericht militarisme, b.v. naar Zwitserschen trant, moeten ondergaan, indien het op zijn voortbestaan prijsstelt. Is Engeland, waar het stemrecht nagenoeg algemeen is, militaristisch? Slechts zoover als de noodzakelijkheid het gebiedt. Daar ligt de grens, die het gezond verstand aanwijst.

Ja, ze zijn meerendeels militaristisch, de landen van algemeen stemrecht. Maar zijn zij het alleen? Is Rusland, is Turkije niet militaristisch?

Het algemeen stemrecht heeft zoowel in Duitschland als in Frankrijk medegewerkt om den treurigen, doch noodzakelijken last van den militairen dienst op elk burger gelijke-

lijk te doen drukken, en zoolang het Nederlandsche leger nog één soldaat telt, die door een zielverkooper, als levende koopwaar tegen contant geld, is geleverd, past het geen lid der sinds jaren bovendrijvende partij met minachting van dat militarisme te spreken.

Ook hier dus geen kracht van argumenten, allerminst eenige frischheid van gedachte.

Merkwaardig is ook eene uitlating van den heer Mees (17 Maart). Na het algemeen stemrecht te hebben afgewezen, hoofdzakelijk op den grond dat het de daarvan gekoesterde illusiën niet verwezenlijkt, dat het »weinig tegen de werkelijkheid bestand is", ontwikkelt hij zijn eigen theorie. De stelling luidt: »Behalve aan bekwaamheid moet ook aan de verschillende belangen eene plaats gegeven worden bij de vorming van het kiezerscorps." Waar is de grens? »Ik meen" — zegt de heer Mees — »dat die grens daar mag gesteld worden, waar zoo weinig maatschappelijke welstand wordt gevonden, dat er niet anders dan eenzijdigheid *kan* zijn." Op dit standpunt staande, vereenigt de heer Mees zich met de regeeringsformule.

De eenzijdigheid, den proletariër noodzakelijk eigen, moet hem van het kiesrecht uitsluiten. Aldus de heer Mees. Hij ontkent niet het bestaan van eenzijdigheid bij anderen, maar meent dat zij bij de aangeduide klasse van proletariërs noodzakelijk moet worden gevonden. Waarin zou nu bij den man die niet zoodanigen arbeid kan verkrijgen, dat hij uit de opbrengst daarvan zich en zijn gezin naar behooren kan onderhouden, de noodwendige eenzijdigheid bestaan? Mij dunkt, dat hij zijne stem zou kunnen geven aan den candidaat die hem in duidelijke woorden de theorie van Henry George aanbeval. Of aan den verdediger eener communistische theorie. Is zijne eenzijdigheid meer treffend dan die van den grondeigenaar, die van zijn candidaat vordert, dat deze den grondeigendom en het erfrecht als heilige, onvervreemdbare rechten zal verdedigen?

De Groninger landbouwers vragen om graanrechten. Eenzijdigheid, zal de heer Mees zeggen. Maar zullen de Gronin-

gers hem niet antwoorden: Bij u, vertegenwoordiger der handelsstad, is de verdediging van den vrijhandel het uitvloeisel eener noodwendige, dat is eener u door de omstandigheden waaronder gij u gevormd hebt, opgelegde eenzijdigheid.

Is niet menige eerlijke overtuiging zoo vereenzelvigd met het belang eener groep van burgers, dat zij niet meer te scheiden zijn? En is de eisch dien gij in de volksvergaderingen hoort verkondigen, dat voor ieder beschikbaar zij een zoodanig minimum van levensbehoefte, dat het leven werkelijk leven mag genoemd worden, — is dat niet de uiting eener minstens even achtenswaardige overtuiging als die van de onschendbaarheid des eigendoms van een niet arbeïdenden millionair?

Waar toch denkt gij de kiezers te vinden, die aan de noodwendigheid der eenzijdigheid ontkomen?

Niet in de eenzijdigheid der verschillende categorieën ligt het kwaad, maar in de eenzijdigheid die blijkt uit de samenstelling der vertegenwoordiging, in den uitgedrukten wil om eene talrijke klasse van burgers buiten machte te houden om hun belang in den staat te doen gelden.

Het algemeen stemrecht, zeide de heer Rutgers, voert hetzij tot tyrannie, hetzij tot plebicratie en door deze tot oligarchie. Hij bleef het bewijs schuldig; doch al mocht hij gelijk hebben, wat voor roemenswaardigs heeft hij dan uit de ondervinding der laatste twintig jaren tegenover die gelaakte stelsels te zetten? De voorstanders van algemeen stemrecht hebben betere verwachtingen; doch gesteld dit ware anders, heeft ons censusparlement zelfs den noodkreet: advienne que pourra! niet gerechtvaardigd?

De geringheid der kracht welke in al die argumenten ligt verscholen, openbaart zich duidelijk in het resultaat, Heemskerk's artikel. Komt deze grondwetsherziening ooit tot stand, dan zal art. 80 voor een democratischen wetgever geene verhindering zijn om hetgeen de voorstanders van algemeen stemrecht willen, ten naastebij te verwezenlijken. Tusschen dat resultaat en eene oprechte, ruiterlijke regeling van het

kiesrecht als een burgerrecht, slechts door de meest noodzakelijke uitsluitingen beperkt, ligt slechts een geringe afstand. De door deze, krachtens een veroordeeld kiesrecht geboren Kamer gevoerde discussiën kunnen voor eene volgende Kamer niet zoo bindend zijn, dat zij haar zullen beletten haren plicht te doen met de middelen die haar ten dienste staan.

* * *

Intusschen staat de wetgeving stil, en wie weet hoe lang dat nog duren zal, Zorgen dagen op van alle kanten, niet het minst uit Indië. Het welbekende adres omtrent de krijgsmacht in Ned. Indië heeft het besef daarvan verlevendigd. Met enkele civielen hebben tal van gepensioneerde militairen in krasse termen aan den koning gezegd, dat het zóó niet langer kan. Zij zeggen dat het leger is ontmoedigd en gedemoraliseerd, dat Nederlands prestige steeds vermindert, dat er toenemend gevaar bestaat voor vreemde inmenging in onze zaken. Het kletteren dezer reeds opgeborgen sabels heeft eenigen indruk gemaakt. Doch de Kamer zal voor een ernstig onderzoek den tijd niet vinden; zij herziet de grondwet. Zij bevestigde bij de begrooting Sprenger van Eyk en Van Rees in hunne macht. Van eene vertegenwoordiging van Indië in het parlement ook bij deze grondwetsherziening geen sprake. Van den waarborg voor eene vertegenwoordiging in Indië, die voor de belangen der kolonie zou kunnen opkomen, evenmin. De Indo-Europeanen zeggen openlijk, dat elke heerschappij hun verkieselijk voorkomt boven de Nederlandsche. Het ontbreekt der Kamer aan de moreele kracht, noodig voor het nemen van een besluit in zoo hachelijke zaak. Meer dan uit eenig ander verzuim blijkt uit de onverschilligheid omtrent Indië, dat onze wetgevers moede zijn, doodmoede. Zij hebben te lang op wacht gestaan, de oogen zijn hun dichtgevallen, de ooren verstaan het alarmgeschreeuw niet meer, dat buiten de wanden der zaal zich verheft. De grondwets-monomanie bevordert deze verslapping der zintuigen.

De schildwacht moet afgelost worden.

* * *

De zenuwverslapping van onzen thans regeerenden burgerstand openbaart zich in geen enkel opzicht zoo duidelijk als in de vrees voor de Nederlandsche socialisten. Zonder zich de moeite te geven van het streven dezer partij nauwkeurig kennis te nemen, klampt men zich vaak aan enkele, dikwerf uit hun verband gerukte, buitensporige gezegden, en leidt men daaruit af, dat de anarchie voor de deur staat. Wie van de beweging nauwkeurig kennis neemt, komt tot een andere slotsom.

De hartstochtelijke taal die gevoerd wordt, is het gevolg der verwaarloozing van de volksbelangen. Het was in 1880, dat Domela Nieuwenhuis met Veegens, Heineken, Heldt, Bruinsma, Van Gilse, Van Haersolte, Pekelharing, Nanninga Uiterdijk en anderen het adres van het Comité voor Algemeen Stemrecht onderteekende. Het Comité drong aan op invoering kortweg, dus op dadelijke invoering. Het was eveneens in 1880, dat Domela Nieuwenhuis zijne brochure schreef: *Algemeen Stemrecht in beginsel en toepassing.* Wat vroeg hij? Ik schrijf zijne conclusie af:

»En om bewijs te geven hoe wij niet op slag de vervulling onzer wenschen willen, maar bereid zijn den geleidelijken weg der hervorming te verkiezen boven dien des gewelds, die niet anders bewandeld wordt, dan als de noodzakelijkheid wordt opgelegd, herhaal ik mijn voorstel, waarmede (als ik mij niet bedrieg) zelfs de hartstochtelijkste voorstanders van algemeen stemrecht zich vereenigen, en waardoor de tegenpartij blijk kan geven, hoe het haar ernst is met 's volks ontwikkeling, namelijk: *er zal van overheidswege overal verplicht en kosteloos onderwijs worden gegeven en over tien of twintig jaren zal het Algemeen Stemrecht ingevoerd worden.*"

Was die man van aanleg een revolutionnair?

Intusschen gebeurde er niets. Zelfs de leerplicht bleef uit.

Hoe men zich onder dergelijke verwaarloozing der billijkste eischen houdt, is eene quaestie van temperament. Voor de ontwikkeling der denkbeelden van Nieuwenhuis hebben wij een getuigenis in het Naschrift dat hij in 1885 bij de tweede

uitgave der brochure voegde. Ook daarvan schrijf ik de conclusie af:

»Wij leven snel.....

»Juist door dat snelle leven is de tijd voorbijgegaan voor het voorstel aan het eind dezer brochure. Waar elk bewijs van goeden wil anderzijds is uitgebleven, daar kunnen wij onzerzijds ook niet langer wachten, al wilde men nu het voorstel ook aannemen. De tijd van concessies is voorbij, en wij verlangen nu invoering van algemeen stemrecht *zoo spoedig mogelijk.*

»Wij hebben HET RECHT aan onze zijde, wij hebben DE MEERDERHEID aan onze zijde, deze moet zich meer en meer bewust worden van haar MACHT en zal zich ook steeds veel sterker gaan gevoelen. Daarom behoort de toekomst ons. Desespereeren wij niet."

Hier is reeds de hartstocht aan het woord; maar is de ontwikkeling van dit proces niet verklaarbaar? Niet elk gestel kan zich met wachten en vruchteloos uitkijken voeden.

Zoo is de hartstocht gewassen, en de uitingen zijn niet achterwege gebleven. Men heeft ze gestraft, deze socialisten; ook getemd?

Geloove het wie kan; de geschiedenis wijst geene enkele volksbeweging aan, die uit eene kern van gegronde grieven haren oorsprong nam en door geweld werd ten onder gebracht.

Het is noodig tot eene juiste waardeering dezer beweging de kern te onderscheiden van de ruwe schaal. In deze dagen, terwijl er zeker geene oorzaken zijn aan te wijzen die de socialisten tot buitengewone gematigdheid kunnen stemmen, werd door hen een manifest aan het Nederlandsche volk verspreid, dat door alle kranten, met eene enkele uitzondering, is doodgezwegen.

Na eene schildering van den idealen toestand, waarin de arbeidsmiddelen in het bezit der arbeiders zullen zijn en dezen de volle opbrengst van hun arbeid zullen genieten, zeggen zij, dat dit einddoel van broederlijke werkzaamheid en broederlijk genot niet met een tooverslag kan worden

bereikt. Doch zij eischen dat een begin worde gemaakt met deze maatregelen:

1. afschaffing van alle belastingen op voorwerpen van verbruik en invoering van ééne enkele belasting op het inkomen, waardoor de groote vermogens worden getroffen in evenredigheid van hunne grootte en draagkracht;

2. vaststelling van den normalen arbeidsdag op 8, hoogstens 10 uur, met verbod van kinderarbeid beneden zekeren leeftijd en van vrouwenarbeid, die schadelijk is voor de gezondheid;

3. afschaffing van de nationale militie;

4. kosteloos onderwijs aan alle inrichtingen; kostelooze rechtspraak door rechters welke het volk zichzelve kiest;

5. verplichting van de werkgevers om hunne werkplaatsen zoo in te richten dat de gezondheid der arbeiders er gespaard blijve;

6. arbeiderswoningen zoo spoedig mogelijk gebouwd van staats- of gemeentewege, en toezicht uit het oogpunt der gezondheid op de bestaande; maatregelen tegen de vervalsching der levensmiddelen;

7. vorming door den staat van help- en ondersteuningskassen voor arbeiders voor gevallen van ziekte of ongeluk, de kassen door de arbeiders zelven te beheeren.

Ik bespreek thans deze eischen niet, maar wil alleen vragen: zijn zij revolutionnair; zijn zij niet in elken geordenden staat volkomen discutabel?

Hier ligt de kern van het Nederlandsche socialisme. Men zorge dat zij niet geheel verdwijne onder de steeds wassende hartstochtelijkheid.

Geef aan die meeningen den gezonden uitweg der parlementaire vertegenwoordiging; er is veel in, dat elk parlement zal opfrisschen en aan het denken zetten. Breng de Kamer rechtstreeks in aanraking met het volk. Deze Kamer kent het volk niet. De naieve vragen in de Enquête bewijzen het — zoo noodig. Bedenk welk deel der verantwoordelijkheid voor den hartstocht, die spreekt uit *Recht voor Allen* en de redevoeringen in het Volkspark, ten laste der wetgevende macht komt, die onder alle waarschuwingen bleef stilzitten. Tracht uit de opzettelijk leugenachtige voorstellingen van het grootste deel der dagbladpers tot de waarheid door te dringen. En dan zal dat volk, ook de socialist, u niet zoo weerzinwekkend voorkomen. Geef het dan een stembiljet en hoor het

aan in de Kamer, gij bevoorrechte minderheid, die daar toch de meerderheid zult blijven uitmaken.

De proef zal u meêvallen, als gij ontwaakt zijt uit uwe dommeling en tot het besef zult zijn gekomen dat er een eisch is die voor den wetgever boven alle andere gaat: de eisch der toepassing van strikte eerlijkheid.

29 Maart 1887. VAN DE KLEI.

Naschrift. Het onweer is bezworen. De Beaufort is tot inkeer gekomen en heeft aan Heemskerk de gelegenheid geopend bij een volgend artikel de hoogst aangeslagenen weder in eere te herstellen. Heemskerk liet de liberalen duchtig de roede gevoelen. Zij kromden gedwee den rug, onder het verdiende hoongelach der overzijde. Fuit Ilium.

30/3. V. D. K.

H E R F S T.

En in de lucht des vochten uchtends hangen
  De laatste dunne blaad'ren van het jaar,
Als in het zwarte takkennet gevangen,
  Met fijnen glans van kleuren naast elkaar.

Zoo louterde de pracht zich van den langen
  En luiden lichttijd en de breede schaar
Van groengedoschte boomen, tot die bange
  En teere lichtkleur van het late jaar.

Die blaadren schenen mij een vreemd gezicht
Van schoone zielen uit veel enge pijn
En godgelijk genot alhaast gevlucht.

Hun laatste middag komt met zomerschijn
Van gouden stralen uit de hooge lucht
En drupplen tintlend in het laatste licht.

LITERAIRE KRONIEK.

I.

Ik wilde wel iets van Louis Couperus (1) zeggen, nu de menschen beweren dat hij zoo artistiek is.

Wel God-beware-me! — Artist te zijn! — te maken één mooi, groot, gedragen geluid, dat men in de kleinste bijzonderheden heeft gevoeld *de* ziel te zijn, zijn eigen levende ziel, verzinnelijkt tot klank, en dan die opperste uiting van zijn zelf neêr te smijten op de wereld, met heelemaal niets anders dan de eenvoudige bedoeling: Zie je, dat ben *ik*. nu! — en *zóó* zouden de Orchideeën zijn geworden? Ik geloof er niets van.

Eigenlijk komt het er niet op aan wat die menschen vinden: zij zijn als de gauwtevreden toehoorders op een minderen-rangs-concert — kwaad doen zij niet en de kenner laat ieder z'n genoegen en zoekt elders wat hij verlangt. Maar.... de heer Couperus is jong, de heer Couperus kan woorden naast elkander zetten, dat het op een vers begint te lijken — wie weet wat hij op een mooien dag in zijn hoofd krijgt om te doen.

En dan is het goed, dat de heer C. verschillende opinies over zijn arbeid verneme, en niet later in zijn binnenkamer zuchten moet: Heer-in-den-hemel, dat men mij nooit geprezen hadde!

* * *

Ik wensch den heer C. gaarne het beste toe, maar ik vind zijne poëzie om helsch te worden. Voor wie gewoon is de emotioneele waarde der klanken te onderscheiden, en het eerst van alles bij een dichtstuk naar de groote muziek, de heerschende stemming van 's dichters geluid, het lyrische accent te luisteren, voor dien zijn deze verzen eene kwelling van lichaam en ziel. 't Is of men een zangeres hoort, die telkens van de wijs raakt, zichzelve verliest, weer opvat, weer verliest, en zoo voort, den heelen eindeloozen avond door en iedereen denkt, dat het zoo tepas komt in haar rol. Want Couperus zingt niet voluit, zóó uit zijne stemming, hij tracht niet weêr te geven, nauwkeurig, datgene wat hij in zichzelven verneemt, — hij zet klanken naast elkander als aardigheidjes tot een streeling des gehoors, hij speelt bouwdoosje met de taal, hij coquetteert met ons mooi open, Hollandsch geluid. Dat noem ik ónartistiek zijn.

Maar hoe weet gij dit nu allemaal? zal men mij vragen. Omdat ik het *hoor*, waarde vriend, en als gij 't niet hoort, dan moet gij het trachten te leeren. Dat heb ik ook moeten doen.

Of wilt gij liever een bewijs uit het ongerijmde? Deze klinkende verzen met hun gepretendeerde Oostersche pracht en Zuidelijke passie, doen zij u sidderen van genot en huiveren van bewondering door de intensiteit der visioenen, die zij voor u oproepen als een andere werkelijkheid, dringt hun klank in u door tot uw diepste wezen, zooals het klagen eener groote menschenziel of het huilen van den storm bij nacht? Niet liegen... Niet? Welnu dan kan dit aan u liggen of aan die verzen. In het eerste geval prijst gij als goed, wat niet den indruk op u maakt, dien goede verzen maken *moeten*: dus zijt gij incompetent; in het laatste... quod demonstrandum.

De bonte schittering van Couperus' verzen is niets dan een beteekenislooze weelderigheid in de afwisselingen van zijn klank en heel wat anders als de waarachtige muziek,

de lyrische golfslag, die de dichterlijke stemming voor het gehoor teruggeeft, zooals de plastiek dat voor het gezicht doet.

Ja, de plastiek die de keerzijde is van de klankexpressie, als deze de belichaming van 's dichters sentiment, maar voor een ander onzer zintuigen, plastiek is er in Couperus' werk weinig te vinden. Gij meent van wel, Mijnheer of Mevrouw? Maar dat komt omdat wij beiden iets anders bedoelen.

Gij zijt tevreden, als er *over* een fantasie *gesproken wordt*, met woorden die er bij te pas kunnen komen en die aangenaam luiden voor uw gehoor, maar ik verlang dat de fantasie zelve in naaktheid voor mij geboetseerd staat, zonder overtolligheid en ieder woord door klank en beteekenis onverbiddelijk op zijn plaats. En dat is niet te verwachten van iemand, die telkens verleid door een tergend rijm of een vleiende alliteratie of een glinsterend geluid slechts een opeenhooping van kleurige adjectiva en schilderende trekjes geeft, zonder ooit tot een klare, breede schilderij uit één stuk te kunnen komen.

* * *

Wij hebben tot dusverre alleen over den zuiveren artist Couperus gesproken, den werkman die uitvoert, wat zijn fantasie en zijn gevoel hem aanzetten om te doen. Als zoodanig is hij ons gebleken niet veel zaaks te zijn, maar daarachter zit nog de mensch, de gevoelende en fantaseerende mensch. En nu is het merkwaardig om te zien, in wat een noodlottige wisselwerking beide kanten van 's heeren Couperus' wezen met elkander staan.

Als artist: handig balanceerder op het slappe koord eener ongevoelde zoetvloeiendheid, jongleur met klankenreeksen van een weeke onbeduidendheid, spreker en zinger met een krachtelooze radheid van tong — als mensch, zich bewegend in een fantasiewereld van affectatie en onwaarheid en flauwigheid, zich suikeren tempeltjes bouwend met goud papier beplakt, rococo-sentimentjes uitkirrend met een stemmetje van

was, zich verkneuterend kortom in de bonte en zoetige banaliteit van een modisten-ideaal. Van stemming voor de natuur, van artistiek zien van het menschelijk doen en laten, van werkelijkheidszucht, van hartstocht, kortom van alles wat *waar* is, in den kunstenaar noch in den aesthetischen mensch, een spoor.

En die samenhang is zoo natuurlijk. Want wat niet juist gedacht en groot gevoeld is, kan ook niet juist en groot worden gezegd.

* * *

Wij schreven de voorgaande karakteristiek van 's heeren Couperus' literaire figuur niet omdat wij dien heer, als zoovelen zijner lotgenooten, voor belachelijk of oneerlijk houden. Wij vinden alles wat hij na Santa Chiara heeft uitgegeven, de geheele »Lent van Vaerzen", zoowel als al de »Orchideeën" op die ééne na, absoluut literaire »trash", goed alleen om door heeren kritiseerende dilettanten te worden aangestaard als iets buitengewoons. Maar wij waren zelf de eersten, die er onmiddellijk na het eerste verschijnen van Santa Chiara in 1883, opmerkzaam op maakten in het Weekblad de Amsterdammer, dat de Gids nu eindelijk eens een gedicht van eenige waarde had gepubliceerd. Er zijn na dat jaar in allerlei genre's betere dingen gedaan, doch wij komen niet op onze meening terug, dat dit gedicht een belofte inhield, een belofte die nog niet door den schrijver is vervuld.

Helaas, het heeft niet zoo mogen zijn! Laten wij hopen op de toekomst.

---

(1) Orchideeën door Louis Couperus. Amsterdam. A. Rössing, 1887.

V A R I A.

Losse bladen door Mr. C. W. OPZOOMER. *Tweede deel. Godsdienst. Wijsbegeerte. Onderwijs. 's Gravenhage.* Gebrs. BELINFANTE 1887.

Prof. Opzoomer behoort tot die zeldzame exemplaren van het menschelijk geslacht, die zonder vrees voor gegronde tegenspraak verzekeren mogen een grooten invloed op een groot aantal tijdgenooten te hebben uitgeoefend.

Scholten en Opzoomer! — wie heeft er iets op aan te merken als men de godsdienstig wijsgeerige ontwikkeling in Nederland van de laatste dertig jaren in hen verpersoonlijkt ziet?

Maar juist die groote invloed sluit vanzelf zijn voorbijgaand karakter in.

»Elke tijd heeft zijn klimaat van meening" 1); en hoe juister dus iemand den tijdgeest uitdrukt of leidt, des te grooter, maar ook des te korter zal zijn invloed zijn.

In de politiek bijv. heeft de geniale Thorbecke finaal uitgediend. Zat hij op dit oogenblik aan de groene tafel, dan zou hij zeker een grondwetsherziening, als er nu eene aan

---

1) Losse bladen II blz. 231.

de orde is, nog wel evengoed kunnen leiden als de tegenwoordige premier, maar hij zou zeker aan zoo'n politiek zonder »kracht, macht of heerlijkheid" noch naam, noch invloed — laat staan een standbeeld te danken hebben.

Welnu, een dergelijke gedachte bezielt mij bij het lezen van vele dezer »losse bladen."

Die de door Scholten en Opzoomer geleide beweging niet heeft meegemaakt of bijgewoond, moet bij Opzoomer's godsdienstig wijsgeerige beschouwingen iets voelen van de gewaarwording van hem, die op dit oogenblik zou staan te luisteren naar een redevoering van Thorbecke zonder iets af te weten van de politieke beweging van vóór 1848. Mijn God, zou hij zeggen, is dat nu de groote man?

En precies zoo zal een ontwikkeld jong mensch, dat zijn eerste kennismaking met Opzoomer aan deze losse bladen dankt, stellig uitroepen: Is dat nu Opzoomer?!

Zoowel voor de appreciatie van den een als van den ander is kennis van den tijd waarin zij *optraden* volstrekt vereischte; uitsluitende kennis van den tijd van hun vertrek moet leiden tot de schromelijkste, tot de domste miskenning.

En zoo weet ik dan nu ook eindelijk in welk licht de »losse bladen" moeten worden beoordeeld. Zij willen niet meer werken op een volgend geslacht, maar eenvoudig zorgen dat de invloed van schr. op het tegenwoordige zoo volledig mogelijk begrepen worde. In karakter komen zij eenigszins overeen met de parlementaire redevoeringen van Thorbecke. Zoomin als hierin naar een politiek program voor de toekomst moet worden gezocht, zoomin bevatten de losse bladen een godsdienstig-wijsgeerige levensbeschouwing voor het volgende geslacht.

De groote rol van Opzoomer is afgespeeld. Hij heeft veel meer dan »seine Schuldigkeit gethan" — als hij het burgerlijk wetboek nu nog maar afmaakt — en voordat hij »gaat" moet een terugblik op zijn welbesteed leven en de overdenking van zijn invloedrijk bestaan hem noodzakelijk stemmen — storende invloeden, mopperzucht, vrees voor eigen schaduw er buitengesloten — tot een zoo gelukkig mogelijk sterveling.

Maar daarmee zij hij dan ook tevreden en beseffe goed dat »elke tijd zijn klimaat van meening heeft." Had. prof. Opzoomer dit besef meer dan als phrase bezeten, had hij het ook *gevoeld*, dan ware de herdruk van zijn artikel tegen den heer v. Houten achterwege gebleven.

Het is waar, het politieke Den Haag heeft tegenwoordig in het liberale kwartier veel van een tob met paling, waarin de sterkst gewaande karakters langzamerhand onkenbaar worden door een laag slijm. Hoe ver Mr. v. Houten's opportunisme tengevolge van die slijmerige omgeving nu reeds gaat, is niet te zeggen. Maar prof. Opz. behandelt niet Mr. v. Houten, maar de »Bijdragen tot den strijd over God, eigendom en familie"; en dat hij *daarin* geen verschil wil zien met zijn eigen levensbeschouwing is kinderachtig.

Vier bladzijden zijn er echter in de »losse bladen" waarvan de geest nog altijd zeer vooruitstrevend is. In negentien stellingen wordt de zoo belangrijke kwestie van den leerplicht uitgeput en naar ik meen uitstekend opgelost. Dat de Utrechtsche hoogleeraar reeds in 1869 den leerplicht verdedigde, en de quaestie niet eenzijdig maàr van alle kanten bekeek, dat zal hem zeker op dit oogenblik een van zijn aangenaamste herinneringen zijn.

En dat hij zijn artikel over den heiligen Dominicus, zijne uitstekende kritiek op de voorrede van Renan's »dialogues et fragments philosophiques", en de belangrijke mededeelingen over de bekende dierenprocessen heeft herdrukt, daarvoor zal ieder beschaafd lezer den schrijver innig dankbaar zijn.

LOTSIJ.

De Sociale quaestie. Nutslezing van Mr. N. G. PIERSON. *Amsterdam.* P. N. VAN KAMPEN 1887.

»Er is zooveel lichtzinnigheid en zooveel conservatisme in deze wereld," klaagt Mr. Pierson op het eind van zijn nutslezing. En hij voegt er bij: »Wie gewoon is zelfstandig te »denken, weet in onzen tijd niet recht waar zijn plaats

»is .... Beurtelings handhaver van het bestaande en zeer »geavanceerd, verdediger nu, straks aanvaller, weet hij in »deze zonderlinge wereld niet recht onder welk vaandel hij »thuis behoort."

Misschien dat het volgende Mr. Pierson de oogen opent voor het feit dat één enkele lichtzinnigheid hem nog geen »Consilium abeundi" zal bezorgen uit het conservatieve kamp. Vooral niet als die lichtzinnigheid zoo uiterst nuttig is voor de conservatieve zaak.

Mocht ik mij vergissen, mocht de lezing voor ieder die lezen kan *niet* een door en door conservatief karakter ademen, dan mist zij *alle* karakter.

Van den eenen kant het diepste gevoel voor *die* sociale kwestie", welke betrekking heeft »op het welzijn der arbei-»dersklasse en *de* sociale kwestie heet." »Moge zij het meer »en meer worden! Het zou bewijzen dat bekrompenheid en »zelfzucht in afnemende mate den schepter voeren."

Zóó rijdt Mr. P. van stal (bl. 1) met echte voermansglorie.

En op bl. 23 wil hij de maatschappelijke orde *in het algemeen* desgevorderd op de bres staande verdedigen; maar toch »hare gebreken volmondig erkennen, ze niet verbloemen, »doen wat in ons vermogen ligt om ze weg te nemen of te »temperen." »In het veroordeelen van maatschappelijke zonden »mogen wij hen (de socialisten) niet alleen laten staan; »zij moeten gevoelen en ondervinden dat alle welgezinden hierin hunne bondgenooten zijn."

Dit neemt niet weg dat eenige bladzijden verder de arbeiders zelven als de hoofdschuldigen aan den bestaanden toestand worden verklaard (29), dan de ondernemers (31) en eerst dan zij in aanmerking komen die niet genoeg aandrongen op »wettelijke maatregelen in het belang van het opkomend geslacht" (36).

Die volgorde reeds »speaks volumes."

En wat zijn nu die maatregelen?

1°. Eene wet tegen overmatigen arbeid van vrouwen en jeugdige personen.

2°. Leerplicht.

Dat is alles!

Bij Mr. P. trouwens zeer natuurlijk. Volgens hem is het onmenschwaardig bestaan van zoo velen tengevolge van de lage loonen slechts te »genezen doordien de aanwas van bevolking wordt beteugeld en de kapitaalsvorming aangemoedigd" (bl. 11.)

En dat geschiedt door twee middelen die hij niet rechtstreeks of liever niet *letterlijk* zóó uitspreekt; maar toch zóó duidelijk aanbeveelt, dat men een ezel moet zijn om het niet te begrijpen.

1°. Beperking van het getal kinderen. »Misschien zijn hier »nog vooroordeelen te bestrijden" (bl. 28.)

2°. Geen verdere beperking van eigendomsrecht. »Gij kunt »het zelfs niet veel meer beperken dan nu reeds ge»schiedt, of de lust tot arbeid zal in hooge mate worden »verzwakt" (bl. 16.)

Mr. Pierson ziet alleen verbetering »in verhooging van het zedelijk en verstandelijk peil der individu's" (24.)

Dit is een waarheid als een koe. Maar terwijl vele anderen van oordeel zijn dat dit door allerlei maatregelen van staatswege *zeer* kan worden bevorderd; dat er *rechtstreeks zeer veel* intellectueel en stoffelijk voor den minderen man kan worden gedaan, zegt Mr. Pierson:

1°. Schrik de Kapitalisten niet af van Kapitaalvorming.

2°. Laten de arbeiders minder »jongen."

Ik wil verder nog wel iets voorstellen voor vrouwen en kinderen; en plechtig verzekeren dat ik zielsmedelijden met de menschen heb — voor mijn part konden zij allen aandeelhouders van de Ned. Bank worden; — maar de hoofdquaestie ligt *dáár*; meer kapitaal en minder jongen. De sociale kwestie is — men mag zeggen wat men wil — alleen op te lossen door het nieuw-Malthusianisme.

Men begrijpt nu waarom de heer P. zich op het eind zijner lezing zoowel »handhaver van het bestaande" als »zeer geavanceerd" kon noemen.

Nu acht ik met den heer P. de theorie van Malthus voor niets minder dan een evidente waarheid. Maar ik wensch te

behooren tot hen, die naast de aanprijzing van een niet bloot »moral restraint" *zeer sterk aandringen op al die rechtstreeksche intellectueele en finantieele maatregelen van staatswege die*, met behoud van de »maatschappelijke orde in het algemeen" in staat zijn tot de verheffing van den zoogenaamden minderen man *zeer belangrijk* mede te werken.

Ten opzichte van al die laatstbedoelde maatregelen nu is Mr. P. zoo stom als een visch; het is alsof hij er nooit iets van gehoord heeft.

Het geheim ligt waarschijnlijk hierin, dat bedoelde maatregelen geld zullen kosten, misschien veel geld; en dan wordt Mr. P. bang voor mindere kapitaalvorming. De lust tot arbeid laat z. i. *nu reeds* niet veel meer beperking van eigendom, of vermogensrecht toe!

Voor zulke absolute nonsens maakt conservatieve voldaanheid een kop als Mr. P. blind. Alsof de lust tot arbeid een greintje verminderen zou zoolang er nog aangename maatschappelijke posities in de wereld te bereiken zijn! Het is zelfs zeer de vraag of de dosis te verkrijgen arbeid niet juist in evenredigheid stijgen zou naarmate die posities *moeielijker* te verkrijgen zouden zijn. Maar hierover misschien later.

De, voor zoover ik weet, welvarende President van de Ned. Bank eindigt zijn lezing met de sombere vraag van Mallock, of het wel de moeite waard is om te leven. Een meesterlijke zet. En toch stellig volmaakt eerlijk bedoeld.

Het antwoord luidt: »Ja zeker, zoolang er te denken en »te strijden valt, zoolang er idealen zijn na te streven en »nooden te lenigen."

Wèl zei Montaigne terecht van den mensch: »il est malaisé d'y sonder."

LOTSIJ.

NEDERLANDSCHE SCHEIKUNDE.

Nederland is in den laatsten tijd flink voor de belangen der scheikunde opgetreden. De nieuwste afdeeling dier wetenschap, de fysico-chemie, physikalische chemie, chimie générale, hoe men haar noemen wil, heeft haar eigen tijdschrift verkregen 1), en in de eerste aflevering waait de driekleur op meer dan één plaats. Terwijl prof. van 't Hoff met den heer Ostwald uit Riga als redakteur optreedt, wordt het tijdschrift geopend door een artikel van Dr. Frowein, en verderop wijdt een Russisch chemicus zijn aandacht aan de theorie van prof. van der Waals.

Als dat zoo doorgaat, — en prof. van 't Hoff is er de man niet naar toe te zien, waar hij zelf werken kan — zal Holland een der belangrijkste centra der nieuwere chemie worden.

Voor ons aandeel in het nieuwe tijdschrift was het zeker gewenscht, dat de voorbeeldig ijverige en nauwkeurige experimentator, Dr. Bakhuis Roozeboom, ook medewerkte, doch vermoedelijk zal deze wel blijven publiceeren in den Recueil des Travaux Chimiques des Pays-Bas, waarin hij reeds zooveel heeft geschreven.

Wat alleen niet goed stond bij de eerste aflevering was het ontbreken van een flinken Franschen naam op de lijst der medewerkers.

Het behoort, dat kinderen van een grooten vader hun vader in 't openbaar eeren, wanneer zij zijn arbeid voortzetten, en wat zou de *chimie générale* wezen zonder Déville en Berthelot? Gelukkig vinden wij op de tweede aflevering de namen van Le Chatelier uit Parijs en Raoult uit Grenoble die den eersten indruk verzachten.

Wanneer men verder de lijst nagaat, J. Thomsen, Mende.

---

1) Zeitschrift für Physikalische Chemie etc. Herausgegeben von Wilh. Ostwald und J. H. van 't Hoff. Leipzig. W. Engelmann. 1887.

lejen, Landolt, Lothar Meyer en zooveel anderen, dan behoeft men aan het sucees van het tijdschrift niet te twijfelen; men zal zich alleen verbazen dat het niet vroeger ontstond, en Nederlanders zullen zich verheugen, dat Amsterdam op den omslag staat geschreven.

Oók scheikunde, doch scheikunde van zeer bijzonderen aard, wordt behandeld in het artikel van de heeren Dr. Pleyte en Dr. Schoor over het Asémos 1).

Het Egyptische museum, te Leiden, bewaarde vele jaren lang een handschrift van scheikundigen inhoud. Het was een papyrusrol uit de 3e of 4e eeuw, bevattende voorschriften over de vervaardiging van metaalmengsels, in 't algemeen over de behandeling van metalen. Zooveel weet men er van uit de beschrijving van Dr. Reuvens (uit het jaar '32, als ik het wel heb) en men kon vermoeden, dat er nog veel meer belangrijks in zou te vinden zijn, voorschriften om goud te maken, die ons of nieuwe wijsheid zouden leeren, of ons aanwijzen, hoe het geloof in de goudmakerij ontstaan was. Deze vermoedens hielden geruimen tijd de enkele scheikundigen, die belang in de zaak stelden, in spanning, wijl Dr. Leemans, de beroemde direkteur van het museum, met groote angstvalligheid zijn kostbaren papyrus tegen vreemde handen en vreemde oogen verdedigde. Doch nu is eindelijk het geheimzinnige oudste scheikundige boek ontzegeld en — een zekere teleurstelling heeft de spanning gevolgd. Want wel is het handschrift merkwaardig en belangrijk, doch die wijsheid, en die aanwijzing waarop men zich gespitst had, zijn er niet in te vinden. En, wat erger is, dit oudste scheikundige werk is weinig vleiend voor de vaklieden. Want de steller van het geschrift streeft er voornamelijk naar tin en koper met zoo weinig mogelijk kwikzilver zóó netjes samen te smelten, dat ook deskundigen het voor het kostbare mengsel van goud en zilver, het echte *Asémos* houden.

Dr. Pleyte en Dr. Schoor hebben de recepten bestudeerd

---

1) Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akad. 7 Juni 1886.

welke de bereiding van Asémos (het valsche) behandelden, zij hebben getracht de voor ons vaak moeilijk verstaanbare stofnamen vast te stellen, en eindelijk om zich te overtuigen van de juistheid der opvatting, heeft Dr. Schoor de belangrijke moeite genomen de recepten *experimenteel na te werken.* Die studie heeft de opvatting gerechtvaardigd. Dr. Schoor kreeg inderdaad alliages die op zilver geleken. Ten overvloede heeft Dr. Schoor eenige op zilver gelijkende voorwerpen van antieke afkomst onderzocht, en bevonden dat hun samenstelling beantwoordde aan eenige voorschriften van het handschrift.

Ik betwijfel of ooit meer op zulk een wijze archaeologische kritiek is uitgeoefend.

Dr. Pleyte geeft in den aanvang van zijn stuk aan, dat men het woord *chemie* afleiden moet van den ouden naam van Egypte. Ik wensch hierover met een egyptoloog niet in discussie te treden; ik wensch alleen op te merken, dat voor eenige jaren door Hoffmann 1) beweerd werd, dat het woord *chemie* niet afkwam van den ouden naam van Egypte, doch van een gelijkluidend woord, waarmede de Egyptenaren de hypothetische gemeenschappelijke grondstof der metalen aanduidden. Dr. Pleyte zal ongetwijfeld zijn redenen hebben, om de meening van Hoffmann af te keuren.

Nog eene opmerking over het kwikzilver.

Het is niet bewezen, dat de Egyptenaren het kwikzilver kenden, zegt Dr. Pleyte.

Berthelot heeft deze zaak nagegaan, en inderdaad schijnt het kwikzilver aan de Egyptenaren niet bekend geweest te zijn. Hoe weinig ook zelfs de Grieken er van afwisten, blijkt uit het mengsel van juiste en naïef-foutieve mededeelingen, dat Dioscorides ons levert 2). Wij schijnen te moeten ge-

---

1) Oorsprong van het woord *Chemse*, in de nieuwe uitgave van het *Handwörterbuch der Chemse* van Heumann. 1884.

2) Diosc. V. CX. Het kwikzilver wordt bewaard in glazen, looden, tinnen of zilveren vaten; want alle andere stoffen worden er door verteerd en vloeibaar gemaakt (vernietigd?)

looven, dat de Grieken aan de Egyptenaren geleerd hebben met kwik te werken, en het voor vervalschingen te gebruiken, doch het is nog niet uitgemaakt of de Grieken of de Egyptenaren de wetenschap der metalen met knoeierij hebben ingewijd.

Dr. CH. M. VAN DEVENTER.

In de buurt van deze opmerking bevindt zich de mededeeling, die Berthelot in de war heeft gebracht. Volgens sommigen, zegt Dioscorides, wordt kwikzilver ook op zichzelve (d. i. zuiver, onvermengd) aangetroffen *en tois metallois*. Berthelot maakt hiervoor *in de metalen* en oppert het vermoeden dat reeds bij de Grieken uit den tijd van Dioscorides de meening zou bestaan hebben, zoo algemeen bij de alchemisten, dat kwikzilver een bestanddeel der metalen was. Doch klaarblijkelijk, te meer in verband met voorafgaande opmerkingen, beteekent *en tois metallois* hier niet *in de metalen*, doch *in de mijnen*. Tegenwoordig worden nog geringe hoeveelheden gedegen kwikzilver gevonden.

PROFESSOR STANG EN DE ETSKUNST.

»De schilderkunst in onze dagen en vooral in ons land gaat een slechten tijd te gemoet. Onze schilders zien niets dan vlakken licht en donker, alleen groote massa's, velen »geven alleen ten naastebij den indruk weêr van eene schilderij" (ik zou niet durven volhouden dat deze zin anders als onzin is, tenzij er sprake was van eene kopie, wat hier niet het geval is).

Bij dat alles komt nog, dat de graveerkunst verdwijnt, de graveerkunst die de degelijke techniek bewaart, welke daarin bestaat, de vormen door de meest gepaste middelen uit te drukken en te doen gelden, voornamelijk door lijnen welke de vormen nauwkeurig weêrgeven en tevens schoonheidsgevoel uitdrukken."

Men ziet het: 't is uit met de kunst; want Prof. Rud. Stang heeft dat alles gezegd in »de Spectator."

Wij hadden gedacht dat het nu een mooie tijd was ook wat etsen betreft.

Wij dachten dat de expositie van de Ned. Etsclub in den Haag bewijzen had geleverd, dat er ook door de jongeren etsen werden gemaakt, zoo kern-gezond, zoo artistiek, dat ze een schoone toekomst beloofden.

Wij meenden dat wie *dáár* etsen had gezien van Thijs Maris en op enkele kunstbeschouwingen etsen van Seymour Haydon, getroffen zou geweest zijn door het karakter, de expressie die deze hadden te weten leggen in elke lijn, iets waarin ze zooveel overeenkomst hadden met Rembrandt, omdat ze geen lijntje gezet hadden zonder er iets voor te voelen, geen streepje of ze hadden er iets meê bedoeld.

We meenden zoo dat het gelukkig was dat de koude ziellooze graveerkunst eindelijk haar reden van bestaan verloren had door de opkomst van allerlei uitstekende middelen van reproductie.

We waren niet zoo heel zeker of iemand die op staal graveert wel een kunstenaar was, we gingen zelfs zoo ver dat we veel liever eene fotografie van Braun of een goede fotogravure hadden dan bijv. eene gravure van Rud. Stang.

We begroetten het als een goed teeken dat Arti, in plaats van elk jaar een stroom onhebbelijke staalgravures de wereld in te sturen, nu een prijsvraag uitschreef voor eene ets.

We waren stellig overtuigd dat een krabbel op koper van Rembrandt of Millet, een paar lijnen met zeer veel karakter, omdat ze gevoeld en begrepen waren, meer uitdrukten, dan honderd andere dingen, zooals bijv. Prof. Stang exposeerde in het Rijks-museum, waarvan ik vroeger reeds opmerkte dat ze minder waren dan een teekenvoorbeeld van Jullien.

Voor alles waren we zoo zeker overtuigd dat de waarde van een ets of welk kunstwerk ook volstrekt niet alleen zat in de techniek (altijd volgens professor's opvatting) maar alleen in de oorspronkelijke uitdrukking van wat de kunstenaar gevoeld had.

Dit komt misschien, omdat we niet meer op den leeftijd zijn dat we alles voor absoluut waar aannemen, omdat professor het gezegd heeft. Omdat we overtuigd zijn dat professor het heeft over dingen, die hij niet kent, dat hij

evenals onze gewone critici, geen besef heeft dat eene ets of eene schilderij nog iets meer is dan louter techniek, iets anders eischt dan de gewone handigheid van een werkman, die met zijn gereedschap vertrouwd is geworden door dagelijksch gebruik. Maar een graveur is een werkman. En professor is graveur.

Nu kan een werkman heel verdienstelijk zijn in zijn eigen vak, maar als hij briefjes schrijft over dingen, die daar buiten liggen, kan dat zeer belachelijk worden.

Alles wat ik zeggen wilde, is dat zoo iets meer gebeurd is.

J. STEMMING.

In den *Spectator* van 14 Juni 1884 staat te lezen:

»*Ik bid dat de invloed van het Amsterdamsche prentenkabinet behoede tegen het veldwinnen van des Heeren Stangs methode,*" en een paar nummers later beriep de Redactie zich ter verdediging van die regels: »*met alle gerustheid* op het *oordeel van deskundigen, die niet met groote woorden schermen.*"

En nu?

De Heer Stang, de Duitsche graveur uit de Dusseldorfer school, haalt Rembrandt aan, om de jongere etsers de les te lezen, in hetzelfde weekblad, waarin vroeger Rembrandt en de oude Hollanders werden aangeroepen tegen de *methode* des Heeren Stang.

Maar de Duitsche graveur en de *Nederlandsche Spectator* hebben nu elkander noodig om broederlijk één lijntje te trekken tegen Jong-Nederland's kunst.

Is 't niet stichtelijk?

G. H. C. STEMMING.

Tooneel. men heeft in den Stads-Schouwburg kort na elkaar in de maand Maart twee Hollandsche, of gelijk men het noemt, twee oorspronkelijke stukken vertoond: *Klatergoud* van D. M. Joosten en *Jan Masseur* van Maaldrink. Dit is de tooneelwereld een evenement, waar men kan zeg-

gen dat de kunst er voordeel bij heeft gehad. *Klatergoud* is drie keer in Amsterdam, en een paar maal daarbuiten gespeeld, zonder succes. *Jan Masseur* schijnt opgang te maken. Ik geloof dat als iemand later de beide teksten in handen mocht krijgen, hij de sympathie van het publiek verdeeld zal vinden. Want het komt mij voor, dat het stuk van den Heer Joosten qualiteiten heeft, die het andere mist. Ronduit gezegd, is *Jan Masseur* een verschrikkelijk prul. Daar komt niet één zin in voor, dien men zou wenschen geschreven te hebben. De aaneenschakeling van de tooneelen is ook zeer slap, er loopt niets anders dan een laf liefdesintrigetje door heen dat volstrekt niet noodig was. Eenigermate correct is het oude recept voor tooneelstukken uitgevoerd, eenige »karakters", een »fabel", een »historische achtergrond", etc. Geen persoonlijk accent, geen enkele klank in de woordenstroom van vijf bedrijven, die de flauwste artistieke gewaarwording opwekt. Dit kan men van het stuk van den Heer Joosten niet zeggen. Daar leeft iets in zijn werk. Dat is gemaakt door iemand, althans. De auteur heeft zich niet los gemaakt van de conventioneele spraak van een kunsteloos geslacht. Hij gebruikt dikwijls de akeligste woorden, die hem overal van daan zijn aangewaaid. De ondervinding van de wereld heeft stemmingen bij hem gewekt, die niet zoo sterk zijn geworden, dat hij er een eigen expressie voor heeft gevonden. Daarom is zijn comedie volstrekt geen goed geslaagd stuk. Maar toch voelt men, dat de schrijver naar het weêrgeven van zijn eigen stemmingen heeft getracht. Hij heeft de lofwaardige eigenschap van niet te voldoen aan de eischen, die men gewoon is te stellen. Liefhebbers van een logische intrige, van een goede charpente, van een uitgewerkt onderwerp, worden door hem teleurgesteld met een stoutmoedigheid, waarvoor men iets voelen moet. En deze onsamenhangende fragmenten hebben de bekoorlijke deugd van tot u te zeggen: bij wat onafhankelijke wàarneming, met wat strengere artisticiteit van onzen meester zouden wij volkomener hebben uitgedrukt dan nu, wat hij ziet en voelt van de dingen om hem heen. — Want inderdaad, *la note personnelle*

breekt hier somtijds met helder geluid door het jargon, zooals de slag van een merel door het eentonige geraas van een achterbuurt.

De Heer Maaldrink heeft te veel gedaan voor zijn reputatie, de Heer Joosten niet genoeg.

G.

ERRATUM.

Bladz. 69, regel 13 van boven staat: *nachtuilsvlerken.*
lees: *vleêrmuisvlerken.*

Prijs per Jaargang van 6 nummers *f* 7.50.
Afzonderlijke Nummers à *f* 1,50.

Bijdragen en brieven aan den Redacteur-Secretaris
WILLEM KLOOS, Hemonystraat 13.

2e Jaarg. 5e Aflev. 1 Juni 1887.

DE NIEUWE GIDS.

Redactie: FREDERIK VAN EEDEN, F. VAN DER GOES, WILLEM KLOOS en ALBERT VERWEY.

INHOUD.

AMSTERDAM,
W. VERSLUYS.
1887.

EEN STIERENGEVECHT.

DOOR

JAC. VAN LOOY.

't Was op een Zondag in Juni. De Plaza de Toros 1) had de geheele week staan blakeren in de zon, ledig, met gesloten poorten, op een afstand de begoocheling gevend van een reusachtigen oven, met het onheilspellende voorkomen van een gerechtsplaats. En dichterbij, met haar recht rijzenden ringmuur van rooden steen, met haar nagemaakte moorsche raam- en poortomlijstingen, deed zij denken aan een dakloos bouwwerk, dat onvoltooid was gelaten, te midden van een braakliggend veld. Nieuwe aanplakbiljetten blonken boven het uitgebleekte overschot van vroegere, en om de terreinen heerschte de drukte van een beginnend feest.

Langs den weg, die met een half uur gaans terug voert naar Madrid, was alles in feesttooi. Voor de withouten, hier en daar met sparregroen versierde barakken van water- en brandewijn-verkoopers, boven de deuren van voorstadachtige kroegjes, hingen kleurige vlaggen en wimpels, loom en onbewogen in de heete lucht. Tegenover de ingangen der Plaza, aan weerszijden van den straatweg, in het midden doorploegd met een ijzeren spoor, hadden wijven en kerels zich klaar gezet bij manden en handkarren, belast met stapels oranjeappelen;

---

1) Plaats voor de Stierengevechten.

en jongens drentelden rond met bundels programma's over den arm, dwars over den weg, dwalend door het zand, wachtend, in de nabijheid blijvend der Plaza, met opkoopers van plaatskaartjes, en leêgloopers uit de buurt. Aan de tafeltjes voor de kroegjes, onder de schaduw van dunne boompjes, die stonden te sterven in het mulle zand, zat soms een enkele boer, in zijn deftig zwart zondagspak, die zijn gesuikerd agua con aguardiente 1) bedaard slurpte met spaarzame teugjes, of zich het gezicht afwischte en bewaaide met een grooten zakdoek.

Tot ongeveer drie uur bleef de vlakte zoo alleen, blank in het heete licht, beheerscht door het bleekroode zonnige siloët der nieuwgebouwde Plaza de Toros. Tot dien tijd was er het rauwe van een stuk grond dat ontgonnen wordt, het onhuiselijke van een wijk in aanbouw, het afmattende van een heete zandvlakte zonder water; terwijl daarentegen de schelle kleurstippen, het klinkende oranje der vruchten in de laagte, het vroolijke vlaggenrood in de hoogte, de popeling voortduren deed, het verlangen naar een ophanden zijnd feest.

Maar daarna, als op een gegeven sein, zag men groepen van volk aankomen; mannen en vrouwen en kinderen, allen in Zondagsdos, met warme en glimmende gezichten. Vele der mannen droegen breede hoeden en hadden kleine lederen dikbuikige wijnzakken medegebracht, en onder de vrouwen, die zich onafgebroken bewuifden met hun rooden waaier, waren er vele met mandjes, of dichtgeknoopte zakdoeken, vol uitpuilenden mondkost; en immer kwamen er meer mannen en meer vrouwen, wier bont opgepronkte kinderen huilden van hitte en vermoeidheid; maar ook ruiters kwamen, soldaten der burgerwacht, met deftige zwarte steken, en hoogroode borsten aan hun uniformen, en rijtuigen zag men aanrollen, voertuigen van allerlei soort, groote, lomphotsende tentwagens, versierd met vlaggetjes, bespannen met zes muildieren, in een druk-bont tuig, tusschen karren en gele omnibussen, ingericht voor de gelegenheid, opgepropt met pleziermakend

1) Water met brandewijn.

volk; en het was een jagen en rossen om het hardst, een kleurig gewriemel boven, bonte, vluchtige doorkijkjes tusschen wolken van blinkend stof, een voorelkaâr schuiven met grillig geharrewar van kleuren in de zon. En uit den stofdamp, dien men proefde op de tong, kwam een heir van rauwe geluiden aanjagen, korte plotselinge zweepslagen van links naar rechts, schorre heete schreeuwen van voerlieden, die met voorovergebogen lichaam hun beesten voortranselden, onder vlagen van gejuich en gejool uit de overvolle wagens, en boven alles uit kwam dan het oorverdoovende fluiten der nieuwe drommen aanbrengende tram, met een snel naderend en aanzwellend geluid, dat de van warmte blazende voetgangers joeg op de voetpaden, achter de bestoven boompjes.

En wat later weêr kwamen de nuffige fijne uitrustingen der edelen en rijke burgers, met kroontjes en wapens op de portieren, met den pronkerigen koetsier op den bok van zijn glimmend voertuig, de kop rechtop in zijn stijven halsboord, de voeten geklemd tegen de voorplank. Maar toen reeds waren de deuren der Plaza opengezet en duwde de massa zich zelve naar binnen, om uit elkander te gaan in de koelte der gangen, met het losgelaten »*oef*" van een verhitten en bezweeten hoop menschen, die elkaâr verdrongen hebben om wat frischheid.

Maar buiten dreunde nog lang het machinegeruisch der aanrollende rijtuigen, en in de hooge gangen der Plaza klonk het en kwam het indringen met een dreigend ondergrondsch gerommel, als het geluid van een verren donder, dat sidderingen en echo's opriep langs bogen en gewelven.

— »Sombra Tendido 1) 20 N°...." riep een stevige boer tot een der knechten, die, binnen, de ingangen tot het binnenste der Plaza bewaakten. — »Tendido 20 N°...." klonk het onmiddellijk achter hem. De boer keek even om, zag een zwierig

---

1) Schaduwzijde, besproken plaats.

gekleed jongmensch achter zich aankomen en zei toen onder het opklimmen: — »Dan zijn we buren, Caballero."

Boven gekomen, uit het helle halfdonker der trap, die als een groot keldergat achter hen terugdaalde naar den gang, bleven beiden een oogenblik staan, versuft, met een onwillekeurig dichtknijpen der oogen, verblind, overrompeld weêr door het licht, dat met de gloeiing van een heet vuur hing boven de Plaza.

Voor hen uit kromde zich om de schijf van het bleekgele zandperk de zonzijde der arena. En het was of zij op hen aandringen kwam in de schaduw, met de opeenstapeling van haar naar achteren uitwijkende rijen van zitbanken. Als ringen getrokken op het ronde vlak van een omgekeerden afgeknotten kegel, ontwikkelde zij zich naar boven, met lange steeds wijder wordende ringen. Boven den uitersten ring, het gezicht beperkend, zagen zij den buitenmuur opschieten, overhuifd met een door zuiltjes gedragen dak, die een galerij vormde, met nieuwe rijen van zitplaatsen; en de onderste rij, binnengehouden door gespannen touwen, kwam meer dan een manshoogte te voorschijn, van achter een opstaand uit den grond rijzend cilindervlak, een met rauwe kleuren geverfde omheining, die als een stevige dijk het strijdperk afsloot, een helgele schutting, bestreept met breede roode lijnen, lintvormige vierkanten van gemeen rood, die in hun midden nummers hadden en het strijdperk verdeelden in een gelijk aantal vakken; terwijl iets meer naar binnen een andere schutting was, met kleineren cirkel getrokken, een smalle gang achter zich latend, een met schooren en drempels voorziene planken heining, die alleen in het zand stond met een kleur van vale bloedvlekken.

Zóó lag als het bekken van een grooten krater, met het vlak van den verren blauwen hemel boven zich, de bijna nog ledige Plaza te schroeien in de zon en een groote schaduw vulde voor een vierde de ruimte, een zware architectonische schaduw, diep blauw, die neêrdalen kwam over de steenen ringen van zitplaatsen, een halve maan trok over het lichte zand, en weêr naar boven sprong over banken en galerijen.

— „Dat is de Toril 1), Caballero," zei de jonge man, en hij wees op een groote, gesloten poort, die diep tegenover hen kwam uit de achterste rijen in de zonzijde, »en uit die komt de cuadrilla," vertelde hij verder, op een andere wijzend, die links stond.

De boer bleef voor zich uitkijken, breed op zijn plaats gezeten, met ontbloot hoofd, de handen op de knieën met buitenwaarts gekeerde ellebogen. Hij haalde bedaard rookwolken uit zijn sigaret, en keek naar beneden, naar eenige mannen, die bezig waren het zandperk nat te spuiten.

In de schaduw waar zij zaten, begon het circus zich te bevolken. Uit de keldergaten kwamen zij op, de vroolijke, luidruchtige menschen, die hersteld en opgefrischt in de gang, hun feestvierende gezichten hadden terug gekregen. Bij tweeën en drieën kwamen zij, klauterend over de banken, druk zoekend naar de hun aangewezen plaats, en langzaam verdwenen de steenen ringen onder de drommen van menschen, immer kwamen er meer, en dikker stapelden zij zich op tot rijen van hoofden en bovenlijven, op elkâar gepakt tot één groote rumoerige massa die met het heerschende zwart der kleeren blauw werd in de schaduw en als bezaaid lag met de gedempte kleuren van waaiers, doeken en buikbanden. En in de overdekte balkons met de gesloten koningsloge in het midden, begon het te wemelen van een deftig publiek, onberispelijk gehandschoende heeren en dames prijkend in de nieuwste mode.

Alleen de zonzijde bleef nog altijd leêg liggen, blank gestoofd in de zon, hier en daar gevlekt door een alleenzittende vrouw die zich het gelaat beschutte met haar zacht wiegenden waaier, of een klein groepje van mannen en vrouwen die bevreesd voor het verliezen van een goede plaats, de hitte trotseerden. Pittig kwamen zij voor den hellen achtergrond en daar klom er een figuurtje naar boven, de banken ombeenend en ginder ging er een lui zitten, en wat verder weêr een, wiens roode gordel een vurige klak kleur werpen kwam van

1) Toril, poort waar de stier uitkomt.

uit de verte. En van onder de overdekte balkons begonnen zonneschermen te glanzen en te schitteren en weer hooger uit de schaduw der galerijen staken de roode beenen van soldaten, donker in de zon.

Maar in de halvemaanvormige schaduw in het natgespoten strijdperk, krielde het van mannenvolk, een groote bewogen menigte met blondblauwe plekken weêrschijn op bollen van hoeden, op bovenvlakken van schouders; en golvingen van gedempt licht en bleeke glimglansen gleden er heen en weêr, om saam te loopen met de vleeschtonen der koppen; en dan trad er een van uit het donker in het licht, met een plotseling opvlammen van zijn kleuren en een ander volgde of deinsde weêr weg in de schaduw, tien, twintig te gelijk, zich ontwarrend en weêr terugwarrend in de massa, gaande en komend van dezelfde richting, van de poort die links stond.

— „Wat gaan er deze maal veel menschen de stieren kijken, caballero!" zei de jonge man tot zijn onbewegelijk rookenden buurman.

Deze knikte leuk met het hoofd. Hij begon het warm te krijgen in de oppakking van menschen, in de benauwde hitte die opsteeg uit de van zon volgezogen banken. Zijn dik bloedrijk hoofd glom met witte waterige lichten, en van tijd tot tijd bewoog hij het forsche lijf, als wilde hij zich vrij maken van den druk der knieën in zijn rug, of keek even op zijn horloge,

— „Me dunkt, caballero, zei hij in eens, het zal wel gauw beginnen."

— „Si Sennòr, mi parece tambien (dat dunkt mij ook) zei de andere, maar de president is er nog niet."

De boer zonk weêr in zijn gesoes, ging op nieuw zitten staren naar het gewoel beneden. In het perk zag hij nu de speellui komen tusschen de menschen, infanteriemuzikanten met roode broeken aan, de koperen instrumenten onder den arm. In de gang tusschen de schuttingen, lette hij op de mannen, die rondliepen met manden vol gele vruchten, luidkeels schreeuwend „orangas, orangas," met naar boven gekeerde

gezichten en rondloerende oogen; en dan zag hij er een de bestelling naar boven smijten, behendig mikkend, en hij volgde instinktmatig den roodgelen bal die heenzeilde over de hoofden door de lucht, keek dan weêr naar beneden naar den man, die stond te schacheren met zijn luidschreeuwenden besteller, en zag hem vervolgens het geld in een papiertje gewikkeld opvangen; en achter en voor hem klonk het eentonig roepen der waterverkoopers: »agua fresco què quiere agua para bere" 1); hij zag ze naar zich toekomen, heenschuivend tusschen het gedrang, met hun glimmend watertoestel aan den arm, en hij dronk een glas water, keek nog weêr even op zijn horloge, schuivend op zijn zitplaats. En overal om hem begonnen ongeduldige geluiden op te stijgen uit de lange rijen van menschen, met duizend monden riep men, schreeuwde men. Enkelen hadden hondenfluitjes medegebracht en bliezen daarop met bolle wangen, terwijl anderen ratelden met houten ratels, of den grond sloegen met hun stokken; en vlak voor den boer zat een groote, lange man met een kleinen jongen naast zich, die uit een trompetje twee tonen joeg, een lange en een korte, en dan juichten de lieden als dollen, en de man deed het opnieuw om de menschen te bevallen, zoodat men opnieuw begon te schreeuwen, opstaande van de zitplaatsen, onder herhaald opzien naar de loge, waar de president komen moest.

Dan, eensklaps klonk van uit de arena een opwekkende marschmelodie, en toen steeg er een ontzettend leven op dat de muziek overstemde en in zich opnam; men was opgestaan en wuifde met doeken naar de presidentsloge, waar eeu gladgeschoren gezicht telkens overheen kwam, een bleek gelaat met een gelegenheidslachje om de lippen, buigend en lachend met een schitterend vertoon der witte tanden.

— »Daar is de President. God zal hem zegenen," riep de boer.

— »'t Is vier uur precies", antwoordde zijn buurman.

Hij had nog niet uitgezegd, of van den overkant uit de

1) Frisch water, wie wil water om te drinken.

zonzijde kwam een signaal schetteren, een korte en een lange toon, zooals de lange man ze uit zijn trompetje gehaald had. En als met één ruggestoot had de menschenhoop in de schaduw zich toen in beweging gezet, zich uitwaaierend, snipperig geworden in de zon, dravend door het perk met uitschoppende beenen. Door de openingen in de heining, of daarover wippend, begonnen zij de banken te bestormen met wilde haast en in een ommezien gingen de strakke lijnen weg, werden vernietigd onder het gewoel van hun lichaam, en toen ze eindelijk gezeten waren geleek de zonzijde met de hoofdenreeksen boven elkaâr, met de bonte wisseling en warreling in het licht, op een woest weefsel van kleuren, vaag, door den afstand als versleten in het licht. Doch van het plat boven de Toril kwam nu en dan een vonk bliksemend schieten van uit de verte, wanneer een koper blaasinstrument zich spiegelend bewoog in de zon.

— »Daar komen de alguacils", zei de jonge man.

Uit de Toril kwamen twee ruiters, in een rechte lijn gaande naar de loge van den president. Ze droegen een kort schoudermanteltje over een middeleeuwsche dracht van donker fluweel en een hoed met veêren op het hoofd. Ernstig, gewichtig, reden ze voort, als belast met een hooge zending, hun vurige glanzende paardjes dwingend in den stap, andalusische raspaarden, die de pooten krachtig knikkend voor zich uitwierpen. Onder de loge ontblootten ze het hoofd, bleven een oogenblik als smeekelingen stilstaan en toen zag men den president even komen over zijn loge, een der twee de hand uitsteken met den hoed naar voren, en weg draafden zij onder een galm van goedkeuringen.

— »Ze hebben den sleutel, ze hebben den sleutel van de hokken" zei de boer.

— »En knap gevangen ook", zeide zijn buurman.

Een stilte was plotseling komen heerschen in alle rangen, een angstige spanning van menschen, die wachten op opwinding en beroering. Het groote strijdperk lag nu glazig en leêg onder de oogen der duizenden, die allen tuurden naar dezelfde richting. Soms stond er een op van zijn plaats

en dan klonken er onmiddellijk achter hem eenige schreeuwen: »Asientarsi, asientarsi" 1) en weêr een oogenblik zag men een man dwars oversteken door het perk in een klein drafje; en toen begonnen eenige jongelieden »bravo" te roepen en de man keek in den loop lachend naar boven, wenkte spotziek dankend met de hand om vervolgens te verdwijnen achter de schutting met een vluggen sprong. Maar even daarna schetterde opnieuw de muziek, de deuren in de schutting links werden wijd geopend en een glinsterende stoet mooi aangekleede mannen kwam binnen met gelijkmatigen militairen pas, als automaten schommelend op de maat der marsch-melodie.

— »Olé Mazzantini! olé Frascuelo! Cara Ancha!" 2) jubelde de jonge man met zijn zakdoek wuivend. »Bravo", daverde het overal om hem, uit een woest koor van kelen, onder het stampend geluid van stokken en klappen in de handen. Met de golvingen van een echo steeg het en liep het van hen weg naar de zonzijde, waar het druischend overging in een gewriemel van schermende armen en wuivende doeken.

— »Asientarsi, asientarsi", galmde men overal.

Beneden stapten de torero's rechtdoor naar de presidentsloge, wiegelend met theaterachtigen pas, glimmend van gouden borduursels, klein geworden als mooi opgepronkte poppen tusschen de muren en ringen der Plaza. En in een oogenblik had de jonge man de falanks met kennersoogen geschat, de kostumen ontleed en hij deed uitroepen van herkenning en bewondering.

— »Es bonita, muy bonita" 3) herhaalde hij telkens.

Aan het hoofd van den troep, wijd uit elkaâr, stapten de drie espada's. Zij waren in groene, blauwe en paarsche zijden mantels gewikkeld, die om de lenden heêngeslagen, in de linkerzijde werden vastgehouden door de daar rustende hand. Een laag uitgesneden vest kwam van onder het van glinsterende tressen en schouderbedekkingen rinkelend wambuisje, wijnrood bij Frascuelo, groen bij Mazzantini, lila bij Cara Ancha. En de

1) Zitten gaan, zitten gaan. 2) Breedgezicht. 3) 't Is goed, 't is zeer goed.

korte, strak gespannen broek van dezelfde kleur, als buis en vest, verdween bijna geheel onder het breede galon, was vastgemaakt beneden de knie en liet de kuiten vrij puilen uit fijne witte kousen, met lage als voor dansen gevormde schoentjes aan de voeten. In het midden der uitsnede van het vest, over het heldere witte hemd daalde uit den boord een lang rood dasje, smal als een veterband en op het hoofd droegen ze een afgeplatten hoed van zwart fluweel, met dotvormige ballen belegd op de zijstukken, terwijl eindelijk achter uit de kruin van het hoofd het torerostaartje hun hing te bungelen in den nek, met een dikke, zwarte knoedel boven aan de inplanting.

Achter de *espadas* volgde meer aaneengesloten de bij elk hunner behoorende cuadrilla van vier *banderilleros* wier uitmonstering geleek aan die der eersten met een herhaalde wisseling van kleuren. Bij een enkele waren de metaalachtige oplegsels vervangen door borduursels van dof zwart, die zich verdrongen op een roodbruinen ondergrond der kleêren, terwijl bij een ander weêr de kleur der zijde was als blank parelmoer of van een bleek rose, waarop de zilverdraden der belegsels zich verloren in de verte, of licht pakten met de ijlheid van trillend spinrag. Dan volgden de *picadores* op witte paarden, straf in den hoogleunigen zadel gezeten, mannen met ruwe, hooground gezichten, een breede vilten hoed met pluimen op het gestaarte hoofd, de stormband tegen de kin, de voet vast geplaatst in den houten bakvormigen stijgbeugel. En hun stevige romp scheen het eng te hebben in het nauwe torerobuis, terwijl de beenen van onder in ijzeren scheenbekleedingen gestoken, er vormeloos uitzagen in de gele rijbroek als opgestopte pijpen. Daarachter kwamen de *chulos*, helpers der picadores in een vuurrood baaitje met blauwe broek, dan de knechten der Plaza, harkers en spuiters in hard blauw met geel gestreept, eindelijk twee driespannen van muilezels, kwistig met roodbepluimd tuig overladen, met wapperende vlaggetjes, half geel half rood, die uitwaaiden boven hun ruggen. En aan de zijden reden de twee *alguacils*.

— »Magnifico, divinamente bonito" 1), zei nu ook de boer, wien het genot in de oogen lag.

De cuadrilla was nu in het midden van het perk genaderd, zijn kleuren en volheid van goud uitstallend voor het staroogend publiek. Scherp en kantig in de zon schreden ze voort, ordelijk, met deftigen ernst, met pralende gezochtheid, met een rammelend vertoon van flonkernieuwe theatercostumen. De links wandelende der drie *matadors* 2) was Frascuelo, een stevige gestalte, waar men de krachtige spiervorming van zag in de kuiten, met een norschen, als in hout gehakten kop, wreed van trekken, met iets lomps in zijne bewegingen. Nijdig plantte hij de hielen telkens in het zand, onverschillig als een boer, die het niet prettig vindt te worden aangegaapt in een mooi pak, en verlangt naar zijn werk.

De middelste was Mazzantini, een slanke jonge man met een glad, rond gezicht; zwierig droeg hij zijn mantel als iemand die zich graag goed voordoet en er op rekent door vrouwen te worden bewonderd, om zijn mooi lichaam. Luchtig hield hij den pas, den lossen arm schommelend langs het lijf en met een behaagziek, ijdel lachje om de lippen. De derde, Cara Ancha, was een pafferige man met bol, breed gelaat, bleek, iemand, die aanleg heeft dik te worden van ledig zijn, een zinnelijke verschijning, slim, onbeduidend en brutaal.

Toen de stoet gekomen was onder de presidentsloge in de langzaam opkruipende schaduw, ontblootten allen het hoofd en verspreidden zich haastig. De muildieren en alguacils holden weg, picadores zag men draven langs de schutting, de lans in de lucht, hun oude, voor den vilder bestemde paarden voortporrend met de groote sporen, gelijkend op groteske soldaatjes; en achter hen aan draafde de roode chulo die zijn loop vergezeld deed gaan van stokslagen op het achterdeel van het oude ros. De espada's wierpen hun mantels voor zich uit tusschen het volk, wapenden zich met oude capas, paarsche en gele lappen, eenige banderilleros eveneens,

1) Prachtig, goddelijk mooi. 2) Matador = dooder.

terwijl anderen over de schutting wipten in de gang, met de knechten der Plaza, bij agenten van politie en oude torero's, die met de armen stonden te hangen over de schutting.

En opnieuw was er een stilte komen vallen boven de Plaza, een warme stilte vol klemming en benauwdheid. Men zag de waaiers, bloedrood, angstig wiegelen in de zon, en programma's beven en blinken in ongeduldige, zenuwachtige handen. De venters van oranjes en water hadden het roepen gestaakt, alles wachtte en staarde naar de deuren der Toril.

Plots, de lucht scheurend, schetterde het sein, de lange en de korte toon, die uitgalmde als een moordkreet. De deur der Toril sloeg open, men zag een man zich verschansen achter de deur, hem die snel weêr sluiten en een roodbruin beest, een harig gehoornd monster kwam binnendonderen door de schutting, een machtige, hooggeschofte stier, die al aanstormend den kop woest heen en weêr sloeg, met een links en rechts bliksemen van het wit der oogen.

Onder de wilde vlagen van bravokreten, als versuft door het gloeiende licht der Plaza, was het beest in het midden blijven staan, rillend in al zijn spieren, met toornig stampen en schoppen der achterpooten, stukken nat zand smijtend langs zijn flanken. Toen rekte hij den rimpeligen nek en zijn neusgaten zwollen onder den uitstroomenden adem, en men zag den bek opengaan met een krachtig vooruitstooten, van den platten, vierkanten snoet.

— »Hoor, hij loeit! Wat een beestje, wat een mooi beestje!" riep de boer, verrukt luisterend naar het gesmoorde bulken, dat, als van heel ver, zwak werd in de ruimte en verloren ging tusschen het uitstervend geloei der bravo's.

De nek gekromd, met de voorpooten koppig woelend in de vochtige zandlaag, stond de stier nog altijd stil in de zon, in het brandige goud van zijn roode harige huid. Tusschen het span uitvleugelende hoornen, spitsen, krommen dolken gelijk, kroesde wild een ruig haar, tot over het als een moker vaste voorhoofd. Boven het linker schouderblad waren twee kleurige linten in de huid geprikt, die bij elke beweging even opwuifden boven den langen zwaai van den rug uit, één

lange getrokken ruglijn, zwellend over de schoft, dan weêr dalend, om te verloopen over het bijna tengere achterlijf in den rondgeeselenden staart.

Maar het publiek begon ongeduldig te worden en te schreeuwen.

— »Al caballo! toro, al caballo!" 1).

Een parelgrijze banderillero holde, met de saamgenomen capa in de hand, voorbij den stier, uit wiens mondhoeken een vlok wit schuim dringen kwam. De doek sloeg het beest in de oogen, de man holde voort met de wapperende capa achter zich aan, langs het witte paard van een met gevelde lans wachtenden picador. Het paard, aan het linkeroog geblinddoekt met een rooden doek, wierp den kop angstig om en trappelde onrustig onder de dwingende hand van zijn berijder, onder de stokslagen der knechten. Maar de stier schoof voorbij, achter de bonte lap aan, en plofte toen in een loggen sprong met den kop tegen de schutting, waar het blinkende mannetje snel was overgewipt. Toen viel hij terug, zwaar door zijn gewicht, en bleef bot staan kijken naar de slip der capa, die over de schutting hing, met de lachende tronie van den banderillero er boven.

— »Naar het paard toe, stier, naar het paard toe!" brulde het opnieuw uit de menschenringen.

Met een gewapper van voorzichtig op een afstand toegeworpen capas, met angstige bewegingen hun vrees verradend voor het nog frissche dier, begonnen de torero's nu den stier te kwellen aan alle zijden; en het beest smeet naar het geflipflap der kleuren in het wilde zijn machtige hoornstooten links en rechts, schutterig aangetrokken van den een naar den ander, met de hoornen hakend in de waaiende doeken. En in eens stormde hij dan los op een van zijn plagers, en deze, daar niet op bedacht, liep zoo hard hij loopen kon weg met achterlating van zijn capa, en buitelde over de schutting met het hoofd omlaag en de beenen in de lucht, onder

1) Naar het paard toe, stier.

neervallende buien van boven, van jouwend fluiten en spottend gelach.

— »Ezel, wat heb je een goede beenen", had de jonge man geschreeuwd.

De stier rende dwars door het perk. Men zag de picadores draven langs de schutting, hen telkens post vatten, den stier achteraan en weêr voorbij om opnieuw hun paarden met toegekeerde borst bloot te stellen aan de hoornen.

En het volk huilde en gilde als bezetenen, met opgewonden gebaren.

— »Es un toro malo, 1) Caballero" zei de jonge man, maar nauw had hij dit gezegd, of hij stond op en begon te schreeuwen met volle longen: »Bravo, toro, bravo!"

Het roode beest stond, in de zon, met den kop te beuken naar de witte borst van een mager picadorenpaard onder den forschen weêrstand van den picador, die hem de lans in den nek had geplant; met al de kracht van zijn stevig gebogen arm, met het volle gewicht van zijn lichaam duwde hij den stier af, uit de zijde van zijn angstig bewegende merrie, maar trappelend wendde het paard zich om, onder den dwang van zijn ruiter, en de eene hoorn gleed als een naald in zijn witte borst, en men zag het den kop, met den rooden blinddoek, erbarmelijk opsteken in de lucht.

— »Bravo, Bravo, toro!" galmde het rondom, waar men den stier prees en zijn bevechter, hem noemend bij zijn naam.

De stier had zijn hoorn teruggetrokken met een woesten ruk, weêr naar een zwaaiende capa gestooten, en voort stormde hij door het perk met de kleurige mannetjes achter zich aan, met een glanzende, donkerroode bloedvlek op de schoft. En in de schaduw langs de schutting joeg hij de toreros achter de verschansing, al door rennend met wilde wendingen van den kop van links naar rechts, onder de opruiende kreten der toeschouwers, die waren opgestaan van hun zitplaatsen.

— »Al caballo! toro, al otro caballo!" 2) schreeuwde men

---

1) Is een slechte stier. 2) Naar het andere paard toe.

als hij voorbij ging, »asientarsi, zitten gaan," als hij voorbij was.

Schuins beneden, bijna onder de oogen van den boer, dwong een andere picador zijn paard naar den aanstormenden stier. Met een plof kwamen zij tegen elkaâr aan, en uit de hoogte klonk onwillekeurig en wreed, het »hè" uit de borst der ademlooze menschen. Maar de stier was opgesprongen naar den ruiter, schampend waren de hoornen gegaan langs het ijzeren beenstuk, en de lans, afgegleden, vloog dwarrelend uit zijn handen in het zand. Het paard steigerde, draaide onwillig zich af, en, met een dwarsche beweging van den kop, sneed de stier het toen de buik open, snel, als met de snede van een operatie. Een kronkelende stroom van bleekroode ingewanden viel in eens onder uit het dier; een levende vochtig lauwe zak, vol teêre, geheimzinnige, voor het donker bestemde kleuren, schommelde rond tusschen zijn pooten; de stier stampte door, priemstootend in het achterdeel van het witte ros, het schokkend op zijn hoornen, dat de picador, met afgekeerd gelaat, zat op te springen in den zadel. Maar het paard begon te wankelen onder de opheffingen van achteren, zocht den grond met zijn pooten, trapte, warde in zijn eigen ingewanden, en smakte eindelijk tegen het zand, in den zwaren val zijn ruiter medesleurend.

Al de toreros waren toegesneld met hun zwaaiende lappen, vermetel zwenkte Frascuelo voorbij de hoornen, en de dolgeworden stier gleed onder de wuivende lap langs den torero heen, hem bijna rakend aan de ingetrokken lende.

— »Dat was mooi", bravo Frascuelo," zei de jonge man, die een aanteekening maakte op een stuk papier.

— »Es un maestro, es un gran maestro 1)" antwoordde de boer, opgetogen.

Het paard lag te trappen in het zand, men zag den picador ophelpen door zijn knecht, onder den arm genomen, hem met gestrekte beenen overeind zetten als een ledepop. Stijf, zonder gewrichtsbuigingen in de knieën, scharrelde hij naar zijn paard, dat overeind was geranseld door een anderen rooden

1) Is een meester, is een groot meester.

helper; en even daarna kwam het weêr draven langs de schutting, beschimmeld door bloedvlekken, de darmenzak klotsend tusschen zijn pooten, met een jammerlijk vertoon van afgeleefdheid en stomheid; en zijn ruiter zag op naar boven, met een dommen, brutalen lach, onder een vurigen storm van uitjouwingen en oorverdoovend fluiten, dat hem in de ooren dringen kwam, uit de rijen waar hij langs reed.

— »Moordenaar, dronkaard van brandewijn, slachter!" schreeuwde de jonge man.

— »Weg met dat paard, 't beest is op, er meê naar buiten, 't is schande!" riep de boer, die vlammen kreeg in 't gezicht en vuur in de oogen, toen het paard onder voorbij ging, voortgeslagen door de chulos.

Vèr buiten de schaduw speelden nu de toreros met den stier, en de zonzijde der arena bewoog en woelde als een kleurenzee, vol onnaspeurlijke bewegingen. Rechts op de eigen plaats, lag het eerste paard te zieltogen, met stuiptrekkende en rillende pooten, terwijl uit de wonde in de magere borst een straal donkerrood bloed gulpte en spoot, dat snel wegzoog in het opdrogende zand. Eenige knechten morrelden om hem heen, ontdeden het van den zadel, maar de stier stormde aan, de mannen wipten over de schutting of bleven staan, gereed tot springen, kijkend naar het woedende beest, dat het paard stompte en verminkte, het omkantelde als een stuk speelgoed, en toen weêr voortrende, naar een anderen versch aangekomen ruiter. Toen kwam een der mannen terug, hij boog zich over het stervend ros, drukte het een priem in de hersens en met een paar hikjes en schokjes strekte de blanke merrie zich dood, dadelijk geworden tot een blinkend, vormloos hoopje vuil in de groote zonnige arena.

En eer men het zag, lag links weêr een andere ruiter neêrgeslagen in het zand, achter zijn vermoord en opengereten ros, en, onder den drang der opwinding, hakend naar lof, kwam dan uit de poort weêr een andere aanzetten, en nog weêr een, die zich waagde met gevelde lans tot in het midden van het strijdperk. En de stier kwam en hakte de zijde open bij het eene paard, en boorde in de borst van

het andere, maar week voor den druk der lans in zijn nek, onder een stijgenden vloed van bravo's.

Voort holde het weêr, met het schuim langs den bek, en waar hij weggegaan was, zag men de roode knechten het lillende ingewand terugduwen in den buik van het paard, en bij het andere een kurk in de gapende borstwonde steken, herhaalde malen, omdat de stop met een flap telkens terug sprong, onder den krachtigen drang van den bloedstraal.

En toen de gele ruiters weêr stegen op hun bemorste paarden, was het als rilde er een huivering rond voor bloed en zonnekleuren door de dammen van menschen, waar de kreten saamgepakt uit opstegen, als één groote schreeuw uit eene groote borst. En verpletterend als de zware stem van een reuzenbazuin, heerschte het rondom boven het kleurige en geluidlooze gewriemel beneden in het perk; maar de stier waarde rond als een brandende vlam die wordt uitgebluscht, tredend van het licht in de schaduw met de glanzende, klaterende mannetjes en lappen om zich heen, beukend naar alles, en hier een jagend over de schutting waar hij nauw zich redden kon; met gillen van angst en drommen van geluiden in de lucht overal boven en rond hem.

— »Wat een beestje, wat een heerlijk beestje," herhaalde de boer, als in delirium.

— »Vooruit, roodneus, wees maar niet bang!" jouwde de jonge man naar een lansdragenden ruiter die onder voorbij reed.

Deze lachte met een groven lach, smeet zijn hoed in het zand, wees met een theatraal gebaar naar den stier, en weg draafde hij, met het bungelende staartje in den hals.

En de stier viel op nieuw aan met gekromden nek, met roodsmerige hoornen, met zwellende flanken die glommen van een nat zweet. Diep donker glansde het boven op de schoft, waar het bloed vloeide en kleefde uit de wonden der lansprikken. En de ruiter leunde met alle kracht op zijn speer, perste het beest af met geklemde tanden, en men zag zijn muskels zwellen, dik worden onder zijn gebogen arm. Maar het beest woedde en bonkte met den harigen kop, en de weêrstand van den arm viel voor den moker van zijn voorhoofd.

Toen sprong het paard op, sloeg met de achterpooten in de lucht, rekte met den langen, schraal gespierden hals, geschud door het monster, dat rondwoelde en werkte in zijn weeken buik. In een oogenblik tilde het ros en ruiter van den grond, op de draagkracht van zijn hoornen, en met een voorwaartschen zwaai van den kop, met een dronken blikkeren van zijn oogen, bliksemde hij ze neêr, vóór zich, in het zand.

Bewegingloos, met de armen voor zich uit, bleef de man liggen achter zijn paard, dat scharrelend zich overeind trachtte te zetten op de voorpooten, doch weêr omkeilde door een fellen stoot in de borst; maar op nieuw beproefde het ros zich te heffen, bekneld door den zadel, schermend met den hals en de pooten in de lucht, gelijk een paard dat ligt te rollen in de weide; doch in eens was het dan op en rende blindweg, met één natten rooden voorpoot, in de radelooze kracht van zijn stomme doodsangst wild galoppeerend, om weêr te rijzen en weêr te warren, telkens en telkens gestruikeld in de sleep van zijn eigen darmen, totdat het eindelijk bleef liggen in het zand, met lange streken der pooten klappend in de lucht. Stil werden toen zijn bewegingen, al langzamer en langzamer, overgegaan in een reeks kleine sidderende schokjes; al zachter en zachter, trokken zijn pooten als de slinger van een klok die gaat stil staan.

— »Sta muerte 1) dat is de vijfde!" zei de boer, »wat een beestje, wat een wonder beestje!" herhaalde hij voor zich.

— »'t Zijn er zes, Caballero!" riep zijn buurman, die weder een aanteekening maakte.

Te.... tè schetterde het signaal, men zag twee paarden bebloed en ontredderd voortslaan door de schutting en den bezwijmden picador wegdragen, hangend tusschen de armen van twee mannen.

»Die gaat naar de infirmerie, non es verdad, padre?" 2) vroeg de kleine jongen naast den langen man met het trompetje.

Met zwoegende flanken stond de stier nu stil in het midden van het perk, zwaar en naar adem hijgend tusschen de lijken

---

1) Is dood. 2) Is 't niet waar, vader.

der doode witte paarden. Vormloos lagen zij gestrooid over den grond, klein en nietig in den dood, met ingevallen buikwanden en slappe lamme spieren. En waar zij lagen in de zon, gaf de roode blinddoek een vurigen tik tegen den blanken vloer en tusschen hun pooten grommelde de vage massa der ingewanden, vochtig in het zand, dat er droog begon uit te zien onder de heete stralen der zon. Toreros stonden achteloos te praten met anderen in de gang, den voet op den springdrempel, schuins blikkend naar het stilstaande beest en harkers liepen langs den kant, de bloedplassen en losgescheurde darmen dekkend met een laagje zand. Terwijl naar boven en rondom, een gegons gromde, een opgewonden zwerm van geluidjes, zacht komend in de ooren na wilde stormen van klanken, een dof herkauwend gemompel van een uitblazende massa, en de venters schreeuwden op nieuw, watergietend voor de dorstigen, en oranjeappelen klommen in de lucht, met parabolen rijzend en dalend.

— »Twaalf minuten over vieren", zei de boer, die op zijn horloge gekeken had.

Beneden was het spelen weêr hervat met al het kleine vertoon van theaterspel. De stier rende op nieuw rond met het wuivende lint op zijn van bloed druipende bast. In het midden van het perk stond een zilver mannetje te springen; in elke hand had hij een met weêrhaken gepunten stok, die versierd was met gekleurde knipsels van papier, en de man hief de armen omhoog, met strakke aaneengesloten beenen opspringend van den grond, in de verte gelijkend aan een marionet, die met een touwtje aan den kop naar boven wordt getrokken. Eindelijk sloeg de stier het glanzen in de oogen, hij liep aan, de banderillero tripte achteruit, bevallig wijkend, beschreef toen, luchtig en snel, een halven cirkel voor den kop van het beest, dat log wendde in den omdraai; op de teenen hief de banderillero zich toen op, tikte even met de stokjes op elkaâr en met gestrekte armen reikende over de hoornen, drukte hij het de stokken gekruist in den nek, één aan elke kant van de streng der rug, en sprong terzijde met een vlugge, gracelijke beweging.

Ten andermaal kwamen de bravo's stormend loeien uit de trechters van menschen, boven den stier en de spelers. Doldriftig sprong het beest rond, in de buitensporige sprongen zijn jeugd verradende, die denken deden aan de koddige, onnoozele buitelingen van een kalf. Telkens stootte hij met de hoornen naar de bonte stokken in zijn nek, en weêr hoorde men het gesmoorde loeien. Eindelijk rende hij voort als dol van pijn, met de zeilende stokken potsierlijk bengelend langs zijn schoft, en in een dood paard begroef hij den rooden kop, geweldig stootend in den ontzielden hoop en in het zand, dat als een lichte nevel steeg om zijn hoornen en om het doode ros.

— »Muy bien, muy bien, Guerrita," 1) schreeuwde de jonge man.

— »Bravo, mijn jongen," jubelde de boer, »over twee jaren zult ge staan tegenover een anderen stier, en gij zult hem dooden."

Beneden zijn oogen ging de banderillero voorbij op een sukkeldrafje, met wuivend handgebaar dankend voor de toejuichingen. Nu en dan bukte hij naar den grond, wanneer een sigaar van boven gesmeten voor zijn voeten viel in den loop.

En als hij dan opzag, zag hij weêr een anderen banderillero staan springen in het perk, vervolgens snel wegloopen onder het neêrhagelende jouwen en fluiten. Maar de stier had de vervolging in het midden gestaakt, aangetrokken door de capa van Frascuelo.

Stevig op de voeten, met de oogen in de oogen van het beest, stond de torero achter de lap, die hij met gestrekte armen hield voor de hoornen. En de stier bukte, viel aan, de torero zwenkte half om op de hiel, klapte met den mantel en het monster vloog voorbij langs hem henen, voortgestuwd door zijn eigen vaart; toen zwaaide het vervolgens weêr om, met een snelle, dribbelende verplaatsing van het lenige achterlijf, en stond een andermaal gebukt voor de hem voorgehouden capa.

In een bloeddorstige stilte, met ingehouden adem, volgde men, boven, het vermetele spel van den torerö, die zeker en snel

1) Zeer goed, zeer goed.

werkte, met iets of wat van de plompe driestheid van een boer in al zijn bewegingen, maar weêr schoot de stier onder het klappende doek door, het rakend met de hoornen, en woest gloeide zijn geelroode huid, als hij gleed langs de sombere bloedkleur van zijn terger.

Uit de zonzijde kwam een handgeklap, toen nog een, toen meer, een hakkelende galop van slaande geluiden kwam aandringen naar de schaduw; en als bezield, speelde de kleurige man met den stier op den rand van de groote, donkere halvemaan in het perk, vuurvlammende als ze traden in het licht. Met de hand in de zijde zagen de andere toreros toe naar hun makker, die zijn laatste kunststukken vertoonde, wendde en sprong voorbij de hoornen, terwijl de stier rakelings stormde langs zijn ingetrokken lichaam, stooten gaf in het in de lucht waaiende doek. Eindelijk stapte de torero bedaard weg van den stier, hem over den schouder aanziend met een breeden hoogmoedigen lach, met kleine pasjes, de punt van den mantel over den schouder getrokken, die lang achter hem aansleepte in het zand. En als gebiologeerd bleef het beest staan kijken naar zijn roodglinsterenden plager, die met de hand wuivend aftrok langs de schutting.

De tweede banderillero was teruggekomen, nogmaals gevlucht, was den stier nageloopen, om opnieuw te vlieden over de heining, met den hoed in den nek. Maar teruggesprongen in het perk, een eindje verder, had hij zijn stokken eindelijk geprikt in de schouders van het beest, die er dadelijk weêr uitvlogen onder zijn plompe, schuddende bewegingen. En rood in 't gezicht, maar lachend, was de nog zeer jonge banderillero nogmaals gekomen met een paar nieuwe banderillas, zenuwachtig geworden onder het brutale jouwen, fluiten en schelden der menigte. Toen was hij vervolgens aangeloopen op het beest, en had hem de stokken in den nek gestoken, allebei aan ééne zijde, onachtzaam de klassieke regels verwaarloozend of vergetend in de opwinding der vrees; toen oogenblikkelijk zijn onverschilligheid hernemend, had hij zich aangesloten bij een troepje, onder het verontwaardigd gebrul der toeschouwers.

En weér een andere banderillero draafde aan en na hem nog een andere; tien minuten nog ging het spel zoo zijn gang in de zon, of in de schaduw, die langzaam voortkroop over de rijen van hoofden en over het gele zand.

Toen schetterde ten derde malen het sein. Men zag Frascuelo staan onder de presidentsloge, den hoed in de hand, met naar boven gekeerd gelaat, woorden werpend naar de hoogte, die hij vergezeld deed gaan door kleine duwtjes met den hoed.

En rondom de loge, waar men hooren kon wat hij zeide, klonk het handengeklap, terwijl de torero zich omdraaide op de hakken, met een van buiten geleerde beweging den hoed achter zijn rug om tuimelen deed tusschen de menschen, en met een vuurrooden lap en degen met gevest van dezelfde kleur stapte hij naar het midden, waar de stier loom stond te kijken.

— »Heeft uwe edelheid gehoord, wat hij zeide?" vroeg de jonge man aan zijn buurman.

— »Neen, Caballero."

— »'t Zal er wel naar geweest zijn," hernam de andere, »Frascuelo es un torero muy bruto 1), hij maakt niet veel werk van zijn frases. Daarvoor is Mazzantini beter, dat is een zeer fijn man."

— »Zoo," zei de boer, die naar beneden keek, hoe de mannen met de capas den stier uit de zon trachtten te lokken.

— »Dat was mooi, goed gedaan, Cara-Ancha !" en waarom laat jij toch altijd je capa liggen, lompert?" schreeuwde hij vervolgens tot een ander, die zijn lijf gebergd had voor den aanstormenden stier.

— »Si, Caballero, Mazzantini es un torero muy decento, muy decento," herhaalae hij, zich opwindend tegen zichzelve, »es un hombre muy fino. Civilisado, es revolutionario in el arte de Toros, es poeta y sabe toccare la guitarra. Waarom lacht u?" vervolgde hij. »Yo digo ustèd, es un gran artisto." 2)

1) Is een zeer onbeschaafde of ruwe stierenvechter.

2) Ja, mijnheer, Mazzantini is een zeer net torero, een zeer net stierenvech-

— »Maar, Frascuelo is dapper," viel de andere in, »hij heeft het meeste hart van allen, meer dan alle stierenvechters van Spanje," draafde hij op zijn beurt door.

— »No, Sennor," riep de man weêr, »niet meer dan Lagartijo, en die kent zijn stieren beter, ziet ze beter aan, is veel intelligenter."

— »Meer dan Frascuelo?" riep de boer kwaad, en rood wordend.

— »Si Sennor."

— »No Sennor, non es verdad." 1)

— »Si Sennor," herhaalde de andere nijdig.

De omstanders begonnen zich in de twist te mengen, maar plotseling riep men: »Mira, mira!" 2) — En het kibbelend paar zat weêr te kijken met lange halzen naar wat onder hen gebeurde.

Links stond de stier met het blanke cadaver der merrie op zijn hoog geheven kop. Dik zwol zijn hals onder de inspanning, onder den last, die doorgebogen neêrhing over zijn bezweete, hijgende schoft; en daar waar rug op rug lag, zijpelden en glansden de bloedvlekken en hingen de kleurige banderillas neer, popperig en klein als de stelen van versierde bruigomspijpen; achter den kop van het paard staken zij uit, meêbungelende bij elke beweging, gelijk met de slingeringen van den kop, waarin groote opgesperde oogen dof blonken boven den open bek, waar de rijen der lange maaltanden grijnsden en de tong krullend uit neêrhing. Toen stapte de stier vooruit en plofte neêr als een leege zak de blanke merrie; plat viel zij neêr en langzaam zag men de pooten zich weer voegen naar den zandigen grond.

— »Mio Dios! Wat een beestje!" mompelde de boer, teruggevallen in zijn bewondering.

— »Kom, Frascuelo, anda a El," 3) riep de jonge man.

---

ter.... hij is een zeer fijn en beschaafd mensch, is tegenstander der oude school in de stierenvechtkunst, is dichter en kan de guitare bespelen.... Ik zeg het uwe Edelheid, 't is een zeer groot kunstenaar.

1) Neen mijnheer, 't is niet waar.

2) Kijk, kijk. 3) Ga naar hem toe.

Maar alsof de stier zijn kracht verspild had, zoo werden zijn hoornstooten, zwaar en loom naar de capas. Onwillig draafde hij van hen weg, nu en dan even stootend naar de stokken in zijn nek en uit de gerekte snoet klonk het doffe bulken.

Bedaard zag men Frascuelo hem tegemoet stappen met de roode muleta en degen in de hand en dadelijk woedend stormde het beest weer op de vurige lap af, die heenscheerde over zijn hoornen; en hetzelfde spel begon opnieuw als toen hij werkte met de capa; als vastgehouden, volgde en stootte het beest naar de roode vaan, glijdend langs den man die met koele bedaardheid staan bleef op zijn plaats, de lende inkromp als de stier aandonderde, of even omsprong, wanneer het beest keerde in zijn woedende vaart. Soms bleef de bul staan, loerend naar de vooruitgestoken lap, die de torero hem voorhield op het plat van zijn degen, en als hij weer aanviel, klapte de torero de lap om, met den degen over zijn kop, zooals men het blad van een boek omslaat.

Gierende vlagen van bewondering hadden toen gejoeld door de lucht, gevolgd door een lange bange stilte. In de schaduw was ieder opgestaan van zijn plaats, vastgeklonken met zenuwen en blikken aan het gevaarlijke, huiveringgevende spel van den torero; op de eerste rij bogen de touwen door onder het gewicht der voorovergeleunde toeschouwers en de zonzijde lag stil en stralend onder de onbewegelijk turende menschenringen.

Met de oogen op de oogen van zijn offer, stond de espada stil voor den stilstaanden stier. Langzaam liet hij de muleta zakken, langs zijn aaneengesloten beenen en daarmede daalde de kop van het beest langzaam met de zakkende lap. En de espada hief den degen omhoog, zijlings, kaarsrecht staande voor de gebukte hoornen, die zacht rezen en even daalden met de roode vaan, zich richtend naar den wil van den torero.

»Ora, ora," 1) klonk het boven om den boer heen.

---

1) Nu, nu.

Maar toen de espada den degen ophief langs zijn oogen, horizontaal vooruit naar de schoft, schoot de stier toe op de lap, stormde langs den terzijde gesprongen torero en voort holde hij weer naar den kant der zon.

Een teleurgesteld gemompel trok rond en een wrevelige trek kwam even op het ruwe gezicht van den matador; toen streek hij met de hand langs zijn haar tot aan het staartje, schudde lachend met het hoofd naar de menschen in de schaduw en met wijde stappen ging hij achter den stier aán naar de zon, waar de banderilleros weer speelden met de capas of wipten over de schutting. En in de verte begon het spel opnieuw met de muleta die als een bloedroode lap telkens heensloeg, boven den roodgelen stier, en zag men den espada weer een stelling aannemen, het eene been nu licht doorgebogen, geplaatst voor het andere, de degen met bijna gestrekten arm voor zich uit gericht op den nek.

— »Va matar El in su suerte favorite" 1), jubelde de boer.

Maar het beest stormde door onder de lap, gevolgd door den wijdstappenden espada en de bende glinsterende toreros naar den kant der schaduw.

Weêr draaide en wendde de stier om en langs den torero onder de oogen van den boer. Onstuimig drongen de kreten naar de speler beneden, die kwaad werd, blikken wierp naar boven.

— »Anda a El", riep de jonge man, »hij zal je niet opeten, Frascuelo.

De torero schreeuwde iets terug, terwijl hij voortging den stier met zijn muleta te vermoeien, telkens zich plaatsend in de stelling, telkens gedwongen uit te wijken voor het aanvallende beest.

Maar op één oogenblik stond het stil met snuivende neusgaten, de oogen starend naar de roode vaan, die langzaam daalde en rees.

— »Ora, ora," gilde het nogmaals.

— »Zit stil, muchacho!" 2), zei de lange man tot den kleinen jongen.

---

1) Hij gaat hem dooden op zijn geliefde wijze. 2) Jongen.

— »Zou het nu gaan, vader?"

— »Kijk, kijk, jongen."

De degen rees, de stier stormde aan, men zag den torero vooroovervallen naar de hoornen, toen plotseling ter zijde springen met ledige hand, en het beest stokstijf staan met het roode gevest tusschen de schouders.

De kleine jongen had, toegevend aan een onwillekeurigen drang, even de oogen gesloten, en toen was het alsof er boven en rondom hem muren oprezen van geluid, die ineen kwamen storten boven zijn hoofd. Naast hem gilde zijn vader als een dronken man, terwijl achter hem de boer stond te schreeuwen met de uitingen van een krankzinnige, ijlende woorden loslatend als een zieke in koortshitte; hij had zijn hoed neergekeild voor de voeten van den espada en noemde hem bij zijn naam met een liefkoozende stem. En rondom en boven de arena renden de drommen van bezeten geluiden, aaneengesloten in dichte gelederen. Ze kwamen aanstormen uit de zijde der zon, die woelde als beroerd en geschud door een windvlaag en botste te zamen met de aanrukkende scharen uit de ringen der schaduw waar de menschen opgerezen waren in eenzelfden drang met een zelfde beweging de ruimte streepend met hun armen die als in extase grepen en sloegen in de lucht. Hier en daar alleen trilde met een hooge noot een snerpende fluittoon als een rauwe gil, die doodgesmoord werd in den woedenden chaos.

Beneden liep de stier, met kleine pasjes, waggelend achteruit, met den degen in den nek, en den matador voor zich. Soms rekte hij den kop naar voren, men zag de strot heên en weêr gaan in een opslikkende beweging, als verzwolg hij iets, dat hem van binnen kwam dringen in de keel. Benauwd rekte hij nog een paar malen met den nek en viel toen plotseling om, dood in het zand.

En een andermaal begon de krijg der verrukte geluiden. Hoeden en sigaren vielen van boven, voor de voeten van den espada, die op een sukkeldrafje, met den afgewischten degen weêr in de hand, wuivend met dankend handgebaar ging langs de schutting. De glimmende toreros liepen allen mede,

met hem de sigaren saam'lend in hun hoed, de neêrgevallen hoofddeksels weêr opsmijtend naar boven.

Toen schalmeide de muziek boven de Toril, zijn marschtonen als een overwinningslied mengend en nazendend achter de aftrekkende en zwakker wordende geluiden. De bontgesmukte muildieren draafden binnen, den stier werd een strik om den hals geslagen, zoo aan de spoorstok gebonden en toen werden de muildieren rondgejaagd door het perk, eenmaal, tweemaal, driemaal, het doode beest in klaterend triomfvertoon rondsleurend door het zand, van de schaduw in de zon, onder de oogen en het schreeuwen der alles toejuichende massa.

En voor de laatste maal vlamden de kleuren van den stier op, telkens als hij in de rondsleuring zwierde van de schaduw in de zon. Met een breede, platte gleuf achter zich aan, een platgeschuurd spoor en smalle streepen der wippende pooten, slingerde het doode lichaam rond achter de voortgeslagen en gezweepte muilezels; en bij de laatste maal, in wilden rit, binnengesleept door de poort der Toril, bonkte zijn lichaam, in den dwarrelenden omzwaai, tegen de stijlen der schutting, onder een warrel van stof; en de menschen, die hem daar nakeken, trokken instinktmatig zich terug bij den dreun.

Strak lag nu weêr de groote arena in het namiddaglicht, dat zich begon te kleuren als met een tintje van bloed. In de schaduw hing een zwoele warmte, de benauwde stinkende lucht van een opgepakte menigte, die in de opwinding hunne verhitte lichamen hebben bewogen. En daartusschen door kwam soms eensklaps de prikkelende lucht van een oranjeappel, die geschild werd, scherp en verfrisschend trillen in de neusgaten, fijn als de geuren van een geparfumeerde vrouw, gedachtebeelden oproepend van blauw water en suizelende stille warmte; maar rondom heerschte alom een genotrijk gegons, het tevreden gemompel van een voldane verzameling, en men begon elkaâr na te vertellen en men trad in bijzonderheden; wijnzakken gingen van hand tot hand en zakdoeken en mandjes werden geopend.

— »Dat was een stier waard door zoo'n man gedood te

worden, Caballero!" zei de boer, terwijl hij zich den mond afwischte met den rug der hand.

— »Ja, ja, als alle zes zoo zijn, zal het een prachtige corrida worden," antwoordde deze.

Beneden werden de witte paarden voortgesleurd, met den langen hals armzalig vastgestrikt aan den spoorstok; één voor één verdwenen zij door het duistere gat der Toril, waar boven van uit de muziek voortging, de harde tonen van zijn immer herhaald marschmotief rond te strooien in de lucht; in het perk gingen de knechten bloedplassen en afgescheurde darmen wegmoffelen met zand, terwijl anderen haastig de sporen wegharkten en het gele strijdperk effenden.

Toen kwamen de picadores weêr postvatten langs de schutting, een van hen zat op een paard met een roodgeteekenden voorpoot, dat trilde onder de slagen der chulos. Het sein schetterde, de deur der Toril sloeg open en een vaalgrijze stier kwam op een drafje binnen, draaide zich om naar de deur die achter hem dichtsloeg, en bleef vervolgens stil staan als een rund, dat staat te wachten voor zijn stal.

— »Mio Dios, mio Dios," 1) riep de boer klagend, »es un toro cobardo." 2)

't Was tien minuten over half vijf en de groote schaduw lag tot bijna in het midden van het perk.

Amsterdam, 10 Mei.

---

1) Mijn God, mijn God. 2) Is een laffe stier.

KUNST.

I. EEN HOLLANDSCH SCHILDER IN SPANJE

DOOR

W. J. VAN WESTERVOORDE.

Uit 't bezoek aan het in de rijksacademie van beeldende kunsten tentoongestelde werk van de heeren van Looy en Dunselman is gebleken, dat 'n gedeelte van 't publiek belang stelde in deze serie studiën, welke beide heeren hebben meê-gebracht van hun reizen in Spanje — en voor zoover 't van Looy betreft — ook in Marocco 1).

De verklaring van dit feit ligt, geloof ik, hoofdzakelijk in den klank der woorden: »Spanje en Marocco."

Want 't Publiek kijkt met belangstelling en graagte zoodra 't hoort van vreemde, ongewone dingen, uit pure curiositeit, met dezelfde welwillende, en — vergun me — kinderachtige nieuwsgierigheid, waarmede het kijkt naar de staart van 'n Chinees op straat; en 'k geloof niet dat ik iets ongegronds beweer als ik zeg dat de publieke opinie, vooral hierom, die teekeningen merkwaardig noemde (zie dag- en week-bladen) dat er op sommige »Madrid" of »Granada", op andere »Cadix" of »Tanger" etc. staat. En zou hiervoor 'n andere reden te vinden zijn dan deze: dat de voorstelling van in hun land zelf waargenomen Arabieren, Spanjaarden, van kameelen en Gitanes, van molens en landschappen uit 't land van Don Quichote, vreemd is en ongewoon en daar-

door belangstelling inboezemt 2). Maar 'n impressie van de artisticiteit van 't werk van v. Looy heeft Publiek niet gekregen 3). En geen wonder! De manier waarop v. L. zegt wat hij zeggen wilde is *te* persoonlijk, te krachtig, te.... cru, zou 'k bijna durven zeggen, om indruk te maken op 'n Publiek dat, uit gebrek aan sentiment voor werkelijke kunst, zich heeft tevreden gesteld met 't werk van kunstenmakers die wonderlijke toeren verrichten of die dat werk weten op te sieren, geparfumeerd en gefardeerd als 'n elegante cocotte.

Ik wil trachten te zeggen waaròm 't werk van van Looy goed werk is, voor 'n ieder die er sympathie voor heeft als ik, maar wiens omstandigheden hem niet in staat gesteld hebben, zich 'n eigen oordeel te vormen.

Het essentiëele in — de eigenlijke waarde van 'n kunstwerk, dat is: de wijze waarop de artist aan de voorstelling van z'n waarneming uitdrukking geeft, kan gecompleteerd worden door de meerdere belangrijkheid van 't sujet, want een kunstwerk wordt vollediger naarmate die voorstelling representeert 'n leven rijker en intenser.

Hieruit make men niet de gevolgtrekking dat de eigenlijke waarde van de schilderij mag beoordeeld worden naar het onderwerp; 't tegenovergestelde is reeds herhaalde malen in dit Tijdschrift aangetoond en — naar 't mij voorkomt — voldoende bewezen. De indruk, welken 'n schilderij maakt zal vollediger zijn wanneer er niet uitsluitend kwaliteiten van gevoel, maar ook intellectueele eigenschappen uit spreken. En vooral in 't laatste geval zal daarvoor de aanleiding moeten gezocht worden in 't sujet. Maar dit neemt niet weg, dat 'n werk waarin onderwerp hoofdzaak is, dat dus uitsluitend spreekt tot den geest — eerder thuis behoort bij de illustratie — de illustratie die zich onmiddellijk aansluit aan de uitdrukking van 'n groep elkander opvolgende gewaarwordingen — dan in de schilderkunst, welker eerste eisch is 't weergeven van één oogenblikkelijke sensatie.

Stel: voor ons staan twee schilderijen, even krachtig en

even persoonlijk gevoeld en weêrgegeven; waarvan dus de essentiëele waarde gelijk staat. Maar 't eene stelt voor bijv. 'n stilleven, en 't andere... 'n gedeelte van 'n ijzergieterij: nu zal 't eerste door 'n combinatie van mooie kleuren en diepe tonen, door de volmaakte uitdrukking der verschillende stoffen, uitsluitend werken op ons gevoel; terwijl 't tweede, waarin de intense kleuren en diepe tonen even sterk aandoen, ons 'n rijkere, meer volledige impressie geven zal door 't in beeld brengen van 't zwoegen en zweeten van menschen, waaruit spreekt 'n leven vol ontbering en zorg, rijk aan verschillende kleine en lage hartstochten, aan verschillende kleinere en grootere sentimenten.

En nu 'k hierdoor m'n bewering van zooeven voldoende geargumenteerd acht, ga 'k gauw zeggen dat 't onderwerp niet *is* af te scheiden van de wijze waarop 't behandeld wordt. »Vorm en inhoud zijn één" geldt ook hier.

Ieder kunstenaar neemt z'n sujetten naar het hèm treffende eigenaardige (toon, karakter etc.) dat hij vindt in de waarneming van 't geen *in* of òm hem is, en dat correspondeert op *z'n* temperament: hij zal alleen dàt maken waarbij hij 'n sterke aandoening heeft. En wat kunstenaars onder realiteit verstaan: de natuur, 't leven, 'n reeks gedachten en sensaties, onophoudelijke werking van den geest, bestaat alleen voor hen zelven.

Want alles wat we waarnemen in de ons omringende werkelijkheid is voor ons zonder belang of beteekenis zoolang we er geen min of meer sterke sensaties aan kunnen ontleenen; en daar 'n ieder, krachtens z'n organisme, andere gewaarwordingen hebben zal, komt alles neer op de persoonlijke, individueele uitdrukking, waarmede we leven geven aan 't geen we om ons zien. Alles is subjectief en in die subjectiviteit ligt de kracht van den kunstenaar: 't kan hem niet schelen hoe gij of uw buurman de werkelijkheid ziet; hij wil zeggen wat hij er in ziet, omdat hij 'n aandoening gehad heeft, waaraan hij uitdrukking geven moet, maar ook dàn alleen — als 'n ernstig man die alleen dan spreekt, wanneer hij iets te zeggen heeft.

* * *

En zoo ben 'k gekomen tot 't bepalen van de meest kenmerkende kwaliteiten in 't werk van van Looij: 't zal niemand moeielijk vallen, die z'n studiën eenigszins nauwlettend bekeken heeft om bovenstaande beschouwingen er op toe te passen; de reeks serieuse krijtteekeningen — onder 't meest persoonlijke en meest artistieke wat in dit genre ooit gemaakt is — zijn niet belangrijk alleen — hoewel wel *voornamelijk* — omdat ze 'n stuk individueel leven van dien artiest in meerdere of mindere mate volledig weergeven, maar ze zijn ook daaròm van veel beteekenis dat ze vertegenwoordigen 'n leven van menschen die door allerlei omstandigheden op zich zelf reeds belangwekkend zijn, al was 't alleen hierom — om niet te spreken van iets anders — dat ze ons in aanraking brengen met de uiting van een der grootste geesten der XVIe eeuw, met de indrukwekkende geschiedenis van den Don Quichote.

De meeste teekeningen uit Spanje zijn voor ons van te meer belang omdat ze zich onmiddelijk aansluiten aan 't groote werk van Cervantes, 'n werk zoo reëel en machtig en intellectueel, hier begrepen zooals weinigen 't zouden begrijpen.

Men denke slechts aan de meesterlijke croquis van 'n zittende vrouw, welke blijkens 't geestige citaat uit den Don Q. dat v. L. er bij schreef, voorstelt Theresa, de moeder van Sancho Pansa; aan de beroemde molens van la Mancha; aan het karakteristiek geteekende landschap uit die streek. En mag dit werk hierdoor aanvankelijk doen denken aan illustratie, er zijn zulke enorme kwaliteiten in van teekening, er spreekt zoo'n krachtige en kerngezonde persoonlijkheid, zooveel spontane, zich onmiddellijk aan de voor 'n ieder waarneembare realititeit aansluitende fantasie uit, dat ieder van deze teekeningen op zich zelf 'n geheel vormt, 'n geheel dat geen citaat noodig heeft om 't te doen begrijpen, 'n kunstwerk is, 'n individueele uitdrukking van 'n nu eens meer, dan weder minder sterk gevoel.

De overstelpende rijkdom van telkens nieuwe — elkander verdringende — indrukken, 'n gevolg van het afleggen van groote afstanden in betrekkelijk korten tijd, die niet heeft

kunnen beletten dat iedere croquis z'n eigenaardig karakter bewaart en de laatste frisch is als de eerste, bewijst dat v. L. te beschikken heeft over 'n onvermoeibaren werkzamen geest, 'n zeldzame energie; terwijl de wijze waarop hij die indrukken omzet in kunst hem doet kennen als 'n krachtig breed gebouwd artist, vol leven en hartstocht, die met scherpen blik doordringt in de intimiteit van 'n bepaald karakter en met 'n hand, vast en buigzaam, dat karakter weet weer te geven. Ik denk aan 't dansen van de Tango, waarin het gepassionneerde mouvement zoo snel waargenomen, zoo knap weergegeven is; 5) — aan 't café Arabe in Tanger — éen der allerbeste croquis der verzameling — waarin de levendige, woelige drukte scherp gekarakteriseerd is tot tusschen de plooien der mantels van die schilderachtige, schacherende Arabieren; aan den expressieven kop van de watermeloenen-verkoopende vrouw uit Alcazar; aan de kranige croquis van 'n staanden leeuw, waarin de stof van de losse huid, 't karakter van dien woesten kop zoo goed zijn uitgedrukt; aan al de kleinere en grootere schetsen, éen geïllustreerd reisverhaal van 'n begaafd man, van 'n degelijk artist.

En laat nu niemand willen volhouden dat *hier* 'n kleur hard, daàr 'n toon modderig, nog ergens anders 'n vorm grof is: want het is dwaas en verkeerd te beweren dat 'n kunstwerk goed is of slecht naarmate het voldoet aan de eischen welke òns begrip van toon en vorm, òns gevoel voor kleur zou willen stellen; 't gaat niet aan om 'n werk te veroordeelen alleen omdat of 'n kleur hard, of 'n toon zwart is, er of stemming of expressie ontbreekt. Emotioneele naturen zullen sympathie voor rijke kleuren, voor 'n tooncombinatie hebben, terwijl andere zich zullen laten influenceeren zoodra er stemming of expressie in is, naar gelang hun temperament verwant is aan dat van den kunstenaar; en zoo'n bewering mag gepast, zelfs noodzakelijk zijn in den mond van dien kunstenaar zelven, wij die buiten het kunstwerk staan, die onze hartstochten moeten beredeneeren, die minder exclusief liefhebben en minder persoonlijk haten, wij dienen, ons rekenschap gevende van de verschillende kwaliteiten, ònze

opvatting op zij te zetten om te zien of 't werk gevoeld, persoonlijk gevoeld, persoonlijk weergegeven is. 6)

Ieder artistiek ontwikkeld mensch die de moeite wil nemen om te *zien*, dient toe te geven dat 't werk van v. Looy behoort onder 't beste wat de jongeren voortbrengen. Hij is eén van de weinigen die aan 't hoofd zullen staan van de kunstperiode welke langzaam aan begint te worden; en of die nieuwe periode heel veel te beteekenen zal hebben, niet minder dan de voorgaande zijn zal, is 'n vraag waarmeê we ons op 't oogenblik niet hebben bezig te houden. Maar zeker is dat wie vertrouwen heeft in de toekomst zich zal moeten richten naar die weinigen welke door hun krachtige persoonlijkheid, met hun zeer verschillende kwaliteiten — konsekwenties van die individualiteit — zullen zijn: de voormannen van 'n sterk gevoelde, individueele kunst.

AMSTERDAM, Mei '87.

AANTEEKENINGEN.

1) Ik zal 't werk van den heer Dunselman alleen bespreken in zooverre 'k 't noodig acht voor 't juister en gemakkelijker begrip van m'n beweringen.

2) Men behoeft mij niet te doen opmerken, dat dit publiek meer belangstelling toonde voor 't werk van Van Looy, dan voor dat van den heer Dunselman, om daar de valsche conclusie uit te trekken, dat het eenig bewust begrip zou hebben van de werkelijke waarde der tentoongestelde werken. Dit verschijnsel is even duidelijk als 't verklaarbaar is dat 'n hongerig mensch grijpen zal naar 'n gezonde en krachtige spijs, om het daar naast staande slappe karnemelkpapje onaangeroerd te laten. En toch zijn er nog menschen, die van dien poespas met kinderachtigen nasmaak, zonder 'n gezicht te vertrekken, geproefd hebben en kennelijk genoten: alweer door die verleidelijke onderschriften.

3) In verschillende bladen werd v. L. op één lijn gesteld met D. en is er o. a. beweerd, dat *beiden* 'n schoone toekomst te gemoet gaan!

4) Vooral ook hierom, dat de belangrijkheid van 't sujet nooit 'n waarborg kan zijn voor de artisticiteit, — de konsekwentie van 'n organisme — waarmêe 't behandeld is. De Heer D. had dezelfde gegevens, dezelfde sujetten als v. L. Maar hij had geen of zeer zwakke sensaties, z'n geest was te klein, z'n ziel te alledaagsch om iets te begrijpen van den rijkdom zijner omgeving. Voegt men hierbij dat hij over hoegenaamd geen middelen van uitdrukking — techniek, enfin, — te beschikken heeft, dan heeft men ongeveer alles gezegd wat van dit conventioneele, karakterlooze werk te zeggen valt.

5) Dit doet mij denken aan de volgende bewering van Eug. Delacroix: »Si vous n'êtes pas assez habile pour faire le croquis d'un homme qui se jette par la fenêtre pendant le temps qu'il met à tomber du quatrième étage sur le sol, vous ne pourrez jamais produire de grandes machines."

6) En zelfs wanneer de uitdrukking gebrekkig en onbeholpen is: 'n schilderij waarin persoonlijk gevoel is, is nooit onbeduidend.

II. DE HAAGSCHE DRIE-JAARLIJKSCHE TENTOONSTELLING.

DOOR

W. J. v. W.

'n Kleine vijfhonderd schilderijen zijn in den Haag tentoongesteld. De Commissie van Bestuur — samengesteld uit één groot kunstenaar, twee pseudo-artisten en zes leeken die met de kunst niets hebben uit te staan — heeft dus wel succes van haar oproeping. Jammer dat er zoo weinig — misschien niets? — geweigerd is. Vierhonderd schilderijen hadden we kunnen missen en dan was er nog genoeg slecht werk over gebleven om door de H.H. kunstcritici te worden bewierookt.

Ik heb me dikwijls verbeeld dat wanneer 'n schilder niets maakt dan grog van 'n ander, hij overbodig is en beter deed *niet* te schilderen. Ik weet 't — we kunnen dit moeielijk vergen, want er is niemand die blik genoeg op zich zelven heeft, om in te zien dat juist hij overbodig is en niet z'n buurman van de tentoonstelling, waarvan hij 't veel eerder zal toegeven. Vervolgens zijn er velen die van kunst metier gemaakt, die hun brood in die knutselarij gevonden hebben, gebruik makend van de onwetendheid van 't Publiek, die door allerlei middelen naam gemaakt en daardoor te meer pretentie gekregen hebben, en voor wie de weinigen die wezenlijk belang stellen in de kunst, gewaarschuwd dienen te worden, omdat ze onecht en oneerlijk zijn, alles ontleenen

aan anderen. Velen ook die het niet laten kunnen uit gewoonte, meêgaand in den sleur en dan ook volkomen onbeduidend zijn; terwijl 't aantal kleiner is van diegenen die werkelijk houden van hun kunst, er hun leven in vinden, schilderen uit innerlijke behoefte — maar geen persoonlijkheid genoeg hebben om eigen kunst te geven. Deze zijn de meer of minder artistieke menschen, die sympathieke schilderijen maken, en zich onmiddellijk om de enkele groote mannen scharen, welke 'n tijdperk belangrijk maken.

Ik ga nu even spreken over ongeveer twintig schilderijen, die beantwoorden aan de eischen die we stellen mogen, die alle, de een meer dan de ander, getuigen van een echt artistiek gevoel, hoewel ook hun kwaliteiten onderling verschillen: sommige de zwakke uiting van groote artiesten, andere de frissche uiting van jonge, slechts ten deele ontwikkelde kunstenaars.

Van de ouderen zonden Mauve, Israëls, Neuhuys zeker belangrijke, goede schilderijen, die evenwel die kunstenaars niet nieuw doen kennen, en zonder te kort te doen aan den verschuldigden eerbied, dien men hebben moet voor hun groote talenten, zou men niet zonder grond kunnen beweren, dat zij tevreden schijnen te zijn met 'tgeen ze vóór lange jaren al konden. — 't Zelfde geldt van Gabriel en Weissenbruch en Ter Meulen, die sympathieke schilderijen exposeerden van den tweeden rang.

De jongeren — voor zoover ze niet achterwege bleven — zonden goed werk, dat op zichzelf de tentoonstelling betrekkelijk belangrijk maakt, door de hier en daar reeds sterk ontwikkelde kiem van veel schoons; zij zijn:

Breitner met z'n reeds bekende »charge"; v. d. Maarel met 'n »jongens-portret", ook bekend; Tholen met z'n »landschap"; Jan Veth met 't kleine portret; verder Mej. Robertson, Floris Verster, de Bock met twee niet gelukkige schilderijen; Toorop met twee, waarvan één zoo slecht gehangen is dat men 't niet dan met groote moeite zien kan;

Kamerlingh Onnes, en Bauer met twee tamelijk zwakke, maar goed gevoelde schilderijen. Maar buitendien zijn er 'n vijftal schilderijen, die meer zijn dan 'n belofte voor de toekomst, of de nagalm van 'n groot talent.

Van Jacob Maris, den meest gezonden, den krachtigsten kunstenaar van onzen tijd — 'k zeg niet dat hij *grooter* is dan z'n broer Thijs — twee sublieme schilderijen: 't stadsgezicht nieuwer, machtig, door en door gezond, de twee kinderen intiemer, heerlijk in z'n diepe tonen en rijkdom van kleur. Van Willem Maris 'n »hollandsche weide" schitterend van licht, tintelend van leven. Van v. d. Maarel 'n dames-portret, waarin het diepe sentiment, de volhardende ernst waarmeê hij die stille tóch sterke, die rijke tóch gedistingeerde kleuren heeft weergegeven in 'n deftigen diepen toon, hem doet kennen als 'n zeldzaam serieus artist; van Tholen 'n zielvol, degelijk, uiterst fijn gevoeld schilderij (»Boschrand") — 't beste wat deze kunstenaar ooit te zien gaf — dat hem 'n plaats aanwijst in de eerste rijen der jongeren.

Met uitzondering van 't werk der Heeren Josselin de Jong met 'n schilderij, ziek en akelig van kleur, onecht en v. d. Maarel nagedaan — Oldewelt, minder knap maar even onpersoonlijk, Jan van Essen en Mej. Br. Hubrecht die beiden zeer veel pretentie en zeer weinig artistiek gevoel hebben — zijn de overige vierhonderd vijftig schilderijen òf middelmatig òf volkomen onbeduidend: dus overbodig.

III. PROF. THIJM EN ZIJN »EXKLUZIVISME". 1)

De familie Stemming tornt aan de veelzijdigheid der kunst, ze prijst groote koloristen maar begrijpt niets van compositeurs noch kunstenaars, ze is exclusief en lichtzinnig. Ze merkt niet op dat alle voorname schoonheidsopenbaringen, in de kunst, aan het openen van breede horizonten zijn te danken, dat men van het veld der kunst alleen het leelijke, onjuiste en onware behoort uit te sluiten.

Dat alles was niet erg zoolang het maar voorkwam in enkele van onze beste maand- of weekbladen, maar nu het in een tamelijk onbekend blad: Het Maandblad voor Teekenonderwijzers, staat, wordt het al te gevaarlijk.

Daarom loopt de heer A. Th. naar de brandschel en maakt groot alarm alsof de kunst in grooten nood verkeerde.

Gelukkig is het maar een loos alarm en wat de heer A. Th. voor eene onheilspellende vlam aanziet, kon wel eens blijken de zon te zijn die over een van die »breede horizonten" opgaat.

Heel erg is het dan ook niet, maar toch de moeite wel waard om even na te gaan hoe iemand zich zoo vergissen kan. Vooral omdat, in enkele opzichten, de heer Thijm eene persoonlijkheid is, waar meê te rekenen valt, iemand die, door zijn stijl, de onbeduidende dingen die hij dikwijls schrijft, er nog uit laat zien alsof ze werkelijk iets om 't lijf hadden.

Hoe dan ook, in zake schilderkunst is hij *zeer* incompetent.

---

1) Weekblad de Amsterdammer, 22 Mei.

Zoo lang hij nu enkel onschuldige kritiekjes schrijft, galante zinnetjes toewuivend aan elke dame die »het penceel voert", aardigheidjes zegt over schilderijen die hij niet begrijpt, een salut toeroept aan N°. zoo veel of een Bravo aan Mr. Die en die, is dat minder van belang, maar nu hij waarschuwende stemmen wil laten hooren tegen exklusivistische plompheden, en de redactie van het M. v. T. een schrik op het lijf wil jagen, alsof er barre wolven in die vredige schaapskooi waren geslopen, wordt dat bedenkelijker.

Niet dat het moeielijk te begrijpen is, want de heer Th. is Professor — dus zelf onderwijzer. Wanneer er nu in een blad voor teekenonderwijs, (volgens den heer A. Th. een serieus blad, waaraan indirekt zelfs enkele, voor den heer Thijm zeer belangrijke namen verbonden zijn,) meeningen opgenomen worden die niet de meeningen van Professor zijn, ja er regelrecht tegen indruischen, dan moet hij dat zeer gevaarlijk vinden, want die meeningen zouden verbreid kunnen worden, ook aan onderwijzersinstellingen, en dan zouden enkele collegebanken wel eens leêg kunnen blijven. Zoo was dus het ideetje van brand nog zoo onjuist niet, alleen zou het maar Professor's eigen huisje zijn dat brandde.

Nu is het toch wel wat exclusief om dát voor *de kunst* aan te zien.

Zóó exclusief zijn wij werkelijk niet, als Professor maar eens *aandachtig* nalas wat we alzoo geschreven hebben.

Bijv. heb ik ergens gezegd dat voor mij de grootste kunstenaar hij is, die het grootste aantal stemmingen het best begrijpt, het sterkst gevoelt, het persoonlijkst weêrgeeft. Wie hier nu eens ernstig over nadenkt, met de eerlijke bedoeling om te begrijpen, zal vinden dat dit op elk groot kunstenaar van toepassing is; dat het uitsluit alles wat leelijk, onjuist en onwaar is, omdat het uitsluit alles wat dom en klein is, alles wat niet of valsch gevoeld is, alles wat niet echt, niet persoonlijk is.

Dat het waanzin is, te denken dat hiermeê Rafaël, M. Angelo, Correggio, Titiaan, Paulo Veronese, da Vinci, Velasquez, Holbein, Memling, van Eyck, Matsys enz. enz. veroordeeld

zouden worden is klaar, omdat het juist op die allen van toepassing is.

Of hebben ze niet allen de stemmingen gekregen, dat is, de meest intense sensaties gehad van al wat eene schilderij maakt tot een kunstwerk, van lijn, van vorm, van kleur. Zijn het niet allen mannen geweest als reuzen, die, elk voor zich, schilderden wat ze voelden, wat ze zagen, zoo en niet anders.

Dat Professor er even waanzinnig (dit woord neem ik van den heer A. Th. over) toe komt om te denken dat wij dingen als sprookjes, sagen of epopeeën, heerlijke dingen als de Karolingische verhalen, met minachting zouden bejegenen of des aankijkens niet waard achten, is weêr gemakkelijk te verklaren, omdat hij niets begrijpt van wat we bedoelen als we schilderijen veroordeelen, waarin geschiedenisjes hoofdzaak zijn. Dan begrijpt hij niet dat we het niet hebben over de geschiedenisjes als zoodanig, maar over het slechte werk dat zich tracht te verbergen, of aangenaam te maken door iets wat er geheel buiten ligt.

Of wordt een allerellendigst geschilderde kop er iets beter om, als hij het portret is van eene interessante of beroemde persoonlijkheid?

Steekt er eenige verdienste in, eene belangrijke episode uit bijbel, mythologie of geschiedenis heel onverdienstelijk te schilderen?

Maar, Professor, als Rafaël eene Madonna schildert en de eerste de beste kladschilder doet dat ook, en Rafaël maakt er een machtig kunstwerk en de laatste een croûte van, ligt dat dan aan de voorstelling, het sujet, of aan den man? Maar iemand die Bastien Lepage en Millet in éénen adem noemt zal hier misschien geen antwoord op kunnen geven. Ik heb dit trouwens ook minder voor den heer A. Th. geschreven, dan wel om het publiek en de redactie van het Maandblad gerust te stellen na het looze alarm.

Toch zou ik Professor gaarne nog beleefd maar dringend aanraden onze kritieken wat beter na te lezen. Dan zal hij zulke enormiteiten niet meer beweren als dat wij exclusief

zijn; en als hij dan zijn eigen stukje over exklusivisme niet vergeet, zal hij zeker minder leelijks en onwaars en onjuists prijzen en loven in zijne kritieken over schilderkunst en dus minder gevaar loopen te stranden op de klip van het belachelijke.

J. STEMMING.

Zoo is de bom dan geborsten, de buil van 's Heeren Thijm's lang opgekropte verontwaardiging. De slag om den arm is losgemaakt, de aap komt uit de mouw, en professor geeft zich heelemaal bloot nu hij werkelijk boos wordt. Hij vergeet nu dat grofheid geen prezumptie is voor diepte, zooals hij voor kort zelf zoo beteekenisvol heeft opgemerkt. Och, heere, waar blijft nu de aloude hoffelijkheid en de keurigheid van stijl? De geestigheid die hij te zijner dispositie heeft, als hij mag badineeren, schiet er gansch en al bij in.

En toch, in zijn blinde boosheid is hij nog diplomaat. Hij doet een schijnstoot. Hij valt »de familie Stemming" niet regelrecht aan, al zijn *zij* 't die al zoo lang hem een doorn in het oog waren, zij en al de nieuw-lichters. Hij beschouwt die heeren als »partikuliere penvoerders", als maar »individuus" (professor gaat waarlijk insinueeren), zij zijn slechts »pseudo-aesthetici", en een heuschelijke *rijks-aestheticus* zal zich niet verwaardigen tot zulke lieden te spreken. Neen, maar in het orgaan van een »serieuse vereeniging" zijn nu dingen gezegd, zóó verschrikkelijk of een Stemming ze geschreven had, en dàt schreit ten hemel.

Ik wil er nu slechts even op wijzen, dat de heer Thijm in zijn driftigheid gruwelijk inconsequent is. Zijn groote grief schijnt te zijn, dat men tegenwoordig alleen waarde hecht aan de kleur. En de voorbeelden, die hij aanhaalt van die waanzinnige kleurvergoding, zijn:

J. Maris, Bastien Lepage en Millet.

Wat MARIS aangaat, ikzelf heb de teekening, die de onschuldige aanleiding tot 's heeren Thijms boosheid mocht

zijn, in het Dagblad van Nederland juist zoo geprezen om de *eenvoudige, grootsche teekening.*

BASTIEN LEPAGE, ... *Colorist* is die stellig heelemaal niet. Hij zou zich omdraaien in zijn graf als hij dit verwijt kon hooren. En door *ons* wordt deze schilder waarlijk niet met zoo groote »opgewondenheid vereerd". Ik geloof dat de heer Thijm van hem alleen den naam en den reuk van een zeker modernisme kent, anders zou hij hem hier niet bijhalen, en hem stellig nooit in één adem noemen met Millet; — deux noms fort étonnés de se trouver ensemble, zooals de heer Thijm zelf altijd zegt. Wil de heer Thijm werkelijk iets van B. Lepage te weten komen, dan moet hij »l'Art moderne" van Huysmans eens lezen.

Dat heele boek zal hem goed doen.

En MILLET! Maar die is juist qua *teekening* het mooiste wat we ons maar kunnen denken, terwijl zijn kleur aanvankelijk voor onze Hollandsche oogen wel eens wat vreemd schijnt. En al doet die kleur ten slotte nòg zoo mooi in het geheel, — Millet bij uitnemendheid een colorist te noemen, dat is gewoon: onkunde. En Millet »impressionist". — De heer Thijm weet niet wat dat woord beduidt.

Ik heb wel eens gedacht of er in een brochure-tje van Felix Fénéon over de impressionisten niet meer wijsheid zou schuilen dan in den ganschen leercursus van een Hollandschen professor in de aesthetiek.

De eenige voorbeelden van wat wij ten koste van anderen zouden vergoden zijn dus alle drie even onhandig gekozen. En dat is niet zoo vreemd, want, me dunkt, de heer Thijm moet zich in de kunst van onzen tijd ook al heel slecht op zijn plaats voelen. Want *kunst* is te na verwant aan het leven van een tijd zelf, dan dat iemand die heelemaal van een andere wereld schijnt te zijn, het wezen van de moderne kunst zou kunnen begrijpen.

Maar zelfs buiten alle tijdsvragen om; de heer Thijm mist het *ééne noodige* om over schilderkunst, oude zoowel als nieuwe, te kunnen oordeelen. Moet men niet om muziek te kunnen verstaan in de eerste plaats *muzikaal* zijn? Welnu

ook voor het begrijpen van schilderkunst behoort een eigenaardige factor. En hij mist dat *gevoel*.

En dit zeg ik nu niet in boosheid of uit pleizier om iets onaangenaams te zeggen, want ik acht Professor Thijm in vele opzichten, maar ik heb nog nooit een artiest gesproken, zelfs niet van hen, die door hem geprezen werden, die vond dat de heer Thijm 't rechte van schilderkunst begreep.

En wat nu dat exklusivisme aangaat. De bal, ons toegekaatst, komt tot hemzelf terug.

Hij sluit Maris, Bastien Lepage, Millet etc. uit, omdat ze »colorist", »impressionist", of wat hij er al van maken wil, zijn.

Wij sluiten *niemand* uit om de richting waartoe hij behoort.

Het is ons onverschillig of een artiest zijn gevoel uitdrukt in kleur of lijn of iets anders.

Maar wij sluiten kunst van *alle* richtingen uit, wanneer uit die kunst geen *gevoel* spreekt.

En wij, voor ons, sluiten in de kunstkritiek den heer Thijm uit, omdat die in al zijn geschrijf over schilderkunst, jarenlang, bewezen heeft, geen aasje *gevoel* voor die kunst te bezitten, omdat hij de taal, die gesproken werd door de schilders, zijn bewogen tijdgenooten, niet vermocht te verstaan.

Zou dát niet een gepermitteerd »exkluzivisme" zijn?

G. H. C. Stemming.

IV. MAUVE IN HET RIJKSMUSEUM.

».... Dat de Marissen en Mauve in ons museum nog niet »vertegenwoordigd zijn, blijft een *nationale schande.*"

Zóó schreven we vóór een half jaar. Welnu, gedeeltelijk is die schande thans uitgewischt. Op de onlangs geopende stedelijke tentoonstelling in Den Haag, werd een der eerste dagen voor het rijk een schilderij van JACOB MARIS aangekocht, en een uitstekend ook!

Wat vroeger, was, ik meen van een Hollandsch kunstkooper, voor het rijk een schilderij van MAUVE aangekocht. En ofschoon wij zelf zeer aandrongen op den aankoop van een Mauve, ja, juist òmdat we het talent van Mauve hoog schatten, vinden we dezen koop zeer af te keuren. Het is namelijk een zeer zwakke Mauve. Wanneer men aan de reputatie van den schilder een knauw had willen geven, had men niet doeltreffender te werk kunnen gaan, dan door dit schilderij van hem in 't Rijksmuseum te plaatsen. Dit feit is zeer te betreuren. Aangenomen dat de koop gedaan werd, omdat men inzag dat Mauve in het museum niet mocht ontbreken, dan moest men met meer overleg te werk gaan, en niet het eerste beste schilderij wat te krijgen was, aan den haak geslagen hebben.

En zoo'n stuk blijft misschien ten eeuwigen dage in de nationale collectie het eenige stuk van den meester!

Mauve ware beter *niet* vertegenwoordigd dan zóó.

Willem en Thijs Maris zijn thans aan de beurt. Maar waarlijk, liever *niet,* dan zooals Mauve.

J. STAPHORST.

ROTTERDAM, 24 Mei 1887.

V. DE HEER VAN OUDENAERDE OVER SCHILDERKUNST.

Dankbaar erkennende dat reeds de heer ter Meulen, die zoolang gezwegen had, in 's heeren van Oudenaerde's Gidsgeschrijf aanleiding mocht vinden tot het maken van goede opmerkingen van algemeene strekking, 1) moet ik, mijn lezers omtrent de bedoeling van het hier bovenstaande dadelijk geruststellende, verzekeren, dat ik geen neiging gevoel met dienzelfden heer in een duscussie over schilderkunst te treden.

De moeite die men zou kunnen nemen een eventueel verschil van meening met hem uit den weg te helpen, zou mij voorkomen min of meer boter aan de galg gesmeerd te zijn. Want deze heer staat al zeer vast in zijn schoenen. De heer van Oudenaerde die nu eenmaal het voorrecht heeft van alles te weten, heeft ook eenige geniale ideeën over schilderkunst voor zich heen gestrooid. Niet tevreden met zijn schitterend resultaat in de Februari-aflevering 2) van zijn tijdschrift verkregen, heeft hij in het April-nommer wederom met wat nieuws willen verschijnen, en het inderdaad in het genre nog verder gebracht. Ditmaal laat de vaderlandslievende man het niet de oud-Hollandsche schilders, maar zijn tijdgenooten ontgelden. Ziende hoe in onze salons en huiskamers met volkomen kennis van zaken wordt gesproken over onze Hollandsche kunst, heeft hij behoefte gevoeld deze wijsheden in zijn keurigen stijl voor het nageslacht te verduurzamen.

---

1) *Spectator* van 9 April.

2) Waarover de heer ter Meulen in den *Spectator* sprak.

Ik veroorloof mij eenige der beste passages af te schrijven, het allermooiste kursiveerende.

»Impressionisme *in 't kleurenland te brengen*, is of men »boter invoert naar een land dat overvloeit van melk. Geen »*plassen verf*, geen zwarte en witte vlekken, maken zelfs in »nevelland een koe. Een koe heeft ribben, schonken, ferme »lijnen. Een koe heeft pooten en kan loopen, en heeft groote »kracht. In 't land der teekenaars trekt zij de zware ploeg »door roode klei van glooiende akkers, en onze Roelofs laat »het Hollandsche vee ook loopen, grazen, leven. *Zijn koeien »zijn geen plassen zwart en wit in 't groen.*

Hoort ge de vermaning wel, Willem Maris, kladschilder!

»Wie nu niet zoo nauwkeurig teekenen kan, dat hij een »geoloog voldoen zou, houde zich rustig in de nevels van »het dal, *de eenvoud der lijnen is hem boven het hoofd ge»wassen.* Doezelachtige onbestemde omtrekken, die bergen, »hoe verwijderd ook, ooit op wolken doen gelijken, zijn »*slappe penseelen uit het laagland ontvloeid*... de lijn, de »scherpe, *fijn begrensde omtrek*, het geribde, gebeeldhouwde »der breede steenmassa's der rotstoppen vormt de schoonheid »van de bergen."

De goêliên die dezen en dergelijken fijneren kost voor zoete koek weten te verorberen, verdienen dunkt me niet, dat zij in hun digestie gestoord worden.

Wat den heer van Oudenaerde zelf betreft, moet me hierbij één wensch van 't hart. Dat wanneer men eerlang aan een onzer universiteiten, voor de aesthetiek een nieuwen leerstoel inruimt (er moeten in het algemeen veel meer professoren in de aesthetiek benoemd worden), de heer van Oudenaerde allereerst in aanmerking moge komen. De titel van hooggeleerde zou waardiglijk aan zijne belangrijke der kunst en schoonheid bewezen diensten de kroon opzetten.

J. STAPHORST.

ROTTERDAM, April '87.

THOMAS HOBBES.

DOOR

Dr. D. G. JELGERSMA.

I.

De ervaringswijsbegeerte wordt vertegenwoordigd door een rij denkers, allen in Engeland geboren, die op het vasteland van Europa wel aanhangers en bewonderaars, maar geen mededingers hebben gehad. Daarom zijn de termen wijsbegeerte der ervaring en Engelsche wijsbegeerte, woorden van nagenoeg dezelfde beteekenis.

De eerste in die rij wijsgeeren was Francis Bacon. Zoo ten minste is de algemeene opvatting. In een vorige aflevering van dit tijdschrift 1) heb ik trachten aan te toonen, dat de verdiensten van Bacon veel meer van oratorischen dan van wijsgeerigen aard zijn en dat hij noch een nieuwe methode voor de beoefening der natuurwetenschappen geleerd heeft, noch een verklaring en wijsgeerige opvatting heeft gegeven van de methode, welke de beoefenaren dier wetenschappen in zijnen en in onzen tijd hebben toegepast. Zijn hooge positie en de welsprekende wijze, waarop hij, bij zijn verdediging der inductieve methode en zijn aanval op de deductieve, in woorden bracht, wat velen zijner tijdgenooten onbepaald gevoelden, zijn de waarschijnlijke oorzaken van zijn plaatsing

---

1) Zie afl. 4 van den eersten jaargang.

vooraan in de rij van een aantal denkers, waarmede hij behalve zijn vereering van ervaring en proefneming zoo weinig gemeen heeft.

Dat dit door de scherpzinnigste geesten reeds spoedig werd ingezien, daarvoor pleit de omstandigheid, dat ik in de werken van Hobbes, over wien ik in dit artikel wensch te spreken, zijn naam slechts ter loops en zijne methode in het geheel niet genoemd wordt. Toch had deze Bacon persoonlijk gekend en hem zelfs geholpen bij de vertaling zijner geschriften in het Latijn, zoodat niets natuurlijker zou geweest zijn dan een vermelding van diens denkbeelden. Het zwijgen van Hobbes is een onweêrlegbaar bewijs van de geringe waarde, die zij volgens zijne meening hadden.

Het verschil tusschen beide mannen en beider leer is dan ook niet gering. Bacon was in eerste plaats staatsman, redenaar in het parlement, attorney-general en lord-kanselier van Engeland. De wijsbegeerte was voor hem bijzaak en zijn levensgeschiedenis, belangrijk voor de staatkundige geschiedenis van zijn vaderland, is voor de historie der wijsgeerige ontwikkeling van niet het minste gewicht. Hobbes daarentegen was vóór alles wijsgeer en zijne meeningen als zoodanig hadden den grootsten invloed op zijne levensomstandigheden. De houding zijner tijdgenooten tegenover zijne leer en hunne beoordeeling van zijn persoon zijn voor ons een maatstaf van de wijsgeerige ontwikkeling van zijn tijd. De heftigheid hunner aanvallen en de bitterheid van hun haat legt getuigenis af van de belangrijkheid der behandelde onderwerpen en van de kracht der argumenten, waarmede hunne geliefkoosde meeningen werden aangevallen.

Terwijl daarenboven Bacon in enkele opzichten vergeleken bij de eersten zijner tijdgenooten tot de achterblijvers behoorde, ja zelfs op natuurkundig en sterrekundig gebied niet overtuigd was van de waarheid der belangrijkste in zijn tijd gedane ontdekkingen, leefde Hobbes met die tijdgenooten en hunne denkbeelden mede. Te Parijs was hij bevriend met Gassendi en met Mersenne, den vriend van Descartes. Een briefwisseling met Descartes en het onderwerpen van

werk had toegevoegd om als belooning daarvoor weder verlof te krijgen, zich in Engeland te vestigen. Het bewijs evenwel voor deze beschuldiging bleef achterwege. Men nam zelfs niet de moeite aan de eerste voorwaarden daarvoor te voldoen, door te doen zien in de eerste plaats: dat de stelling niet paste in zijn systeem en ten tweede: dat hij door deze feitelijke erkenning van de heerschappij van het Parlement eenig voordeel heeft genoten.

Het vervolg zal ons leeren, dat aan de eerste dezer voorwaarden moeilijk voldaan *kon* worden, omdat de gewraakte stelling eene noodzakelijke consequentie van zijn stelsel is en bovendien zoo volkomen overeenstemt met zijne nominalistische denkwijze en zijne opvatting van de plichten en rechten van burgers en souverein, dat men zich ten hoogste zou moeten verwonderen, indien hij in deze zaak een andere meening had voorgestaan.

Ten opzichte van het tweede punt bepaal ik mij tot de opmerking, dat zelfs zijne vijanden nooit beweerd hebben, dat hij direct voordeel van deze verzoening met Cromwell heeft gehad. Bovendien komen de redenen, die Hobbes zelf voor zijn vertrek uit Frankrijk opgeeft, mij zóó voldoende voor, dat het onnoodig is naar andere te zoeken.

Hij had in den Leviathan geleerd, dat de geestelijke macht ondergeschikt was aan de wereldlijke en zich daardoor niet alleen de Anglicaansche, maar ook de Roomsche geestelijkheid tot vijand gemaakt. De laatste zelfs in veel hoogeren graad, omdat zijne aanvallen op haar en op de Katholieke kerk, die hij beschouwde als de verpersoonlijking van het streven der geestelijke macht naar de heerschappij over de wereldlijke, veel heftiger waren geweest. Toen hij dus door toedoen der geestelijken van zijn eigen kerk in ongenade was gevallen bij den prins van Wales (later Karel II) en zich daardoor van alle kanten bedreigd zag, lag het voor de hand, dat hij zich terugtrok uit de vijandige omgeving, waarin hij zich te Parijs bevond, en op terugkeer naar Engeland bedacht was. Hij deed daarmede hetzelfde, wat vele edelen van de partij des konings en vele Anglicaansche geestelijken vóór

hem gedaan hadden. Hem dit op hoogen toon te verwijten, doet denken aan de geschiedenis van de stok en den hond, vooral als men daarbij in aanmerking neemt door wie het werd gedaan.

Een van hen was Wallis, Anglicaansch geestelijke en professor in de mathesis te Oxford, een van Hobbes' meest verbitterde vijanden. De laatste was op veertigjarigen leeftijd met de studie van Euclides begonnen en had te kwader ure eenige geschriften over mathesis uitgegeven. De weerlegging hiervan was voor een man van het vak een gemakkelijke taak. Hiertoe echter bepaalde Wallis zich niet. Hij deed ook een aanval op den persoon van Hobbes en beschuldigde hem behalve van de gewone misdaden, waarvan geestelijken hun tegenstanders beschuldigen, zooals onzedelijkheid en atheïsme, ook van verraad jegens den koning, gepleegd door de uitgave van den Leviathan en door zijn terugkeer naar Engeland.

Het antwoord op dergelijke beschuldigingen was Hobbes beter toevertrouwd dan het bewijzen van mathematische stellingen.

Wallis had indertijd een boek over rekenkunde geschreven en zich daarin beroemd op zijne vaardigheid in het ontraadselen van cijferschrift. Hij had nl. vroeger, behoorende tot de partij van het Parlement en in dienst daarvan, eenige brieven in cijferschrift van den koning en diens partijgenooten ontcijferd. De geheimen van den koning waren daardoor, zooals Hobbes zegt, aan den vijand verraden en eenige van diens vrienden op het schavot gebracht. Misschien zult gij, aldus gaat hij voort, of zal iemand in uwe plaats zeggen, dat gij die brieven ontcijferdet in het belang van den koning Dan echter waart gij ontrouw aan uwe meesters van het Parlement en verontschuldigt verraad door verraad. En daarop durft gij u beroemen!

Niet lang na zijn terugkomst in Engeland keerde Hobbes naar de familie van den graaf van Devonshire terug en bleef bij deze het overige deel van zijn leven, zijn tijd verdeelende tusschen wetenschappelijken arbeid en het schrijven van antwoorden op de talrijke en heftige aanvallen zijner vijanden.

Wij hebben daaraan een aantal helder geschrevene en dikwijls geestige strijdschriften te danken, waarvan sommigen, zooals dat over Vrijheid en Noodzakelijkheid en het antwoord aan bisschop Bramhall, dat over hetzelfde vraagstuk handelt, nog tegenwoordig de moeite van het lezen loonen. Andere daarentegen, zooals die, waarin hij zijne mathematische denkbeelden tegen de aanvallen van Wallis verdedigt, hebben nagenoeg alle belang voor ons verloren. Zij hebben ten hoogste psychologische waarde als voorbeeld van de afdwalingen van een scherpzinnigen en bij uitstek logischen geest, toen deze zich ging bezig houden met vraagstukken, van wier bestaan hij eerst op lateren leeftijd kennis had genomen en met een wetenschap, wier methode hij zich niet van jongs af had eigen gemaakt.

Al dit geschrijf deed hem tevens de uitgave zijner hoofdwerken van jaar tot jaar uitstellen, zoodat zijn boek »de Corpore" eerst in 1655 en »de Homine" in 1658 verscheen. Toch waren deze geschriften volgens de meening van Gassendi en Mersenne, zooals blijkt uit hunne brieven aan Sorbière, den vertaler in het Fransch van het boek »de Cive", reeds in 1646 nagenoeg voltooid. Daarmede stemt overeen wat hij zelf zegt in de Latijnsche verzen zijner levensbeschrijving.

Door de uitgave van het laatst verschenen werk was zijn wijsgeerig stelsel voltooid. Het bestond uit drie deelen, waarvan het eerste behandeld was in »de Corpore", het tweede in »de Homine" en het derde in »de Cive" of, meer uitvoerig en verbonden met een kortere bespreking der overige deelen, in den »Leviathan."

Hobbes zelf vond het noodig zich in de opdracht aan den graaf van Devonshire, die aan »de Homine" voorafgaat, over de late verschijning van dit werk te verontschuldigen. Ik laat deze verontschuldiging hier volgen als een voorbeeld van de geestige wijze, waarop hij zijnen vijanden dikwijls onaangenaamheid met onaangenaamheid vergold.

»Homo non modo *corpus naturale* est, sed etiam civitatis, »id est (ut ita loquar) *corporis politici* pars. Quam ob rem

»considerandus erat tum ut homo tum ut civis; id est ultima »physicae cum principiis politicae conjungenda erant, diffi»cillima cum facillimis. Diu est quod pars prior typis parata »erat. Cur ergo, inquies, cum reliqua facillima erat, tam »diu editionem expectavimus? Quid interea fecisti? Dicam: »ἰϑηριομάχησα. Dum ergo clamoribus et conviciis illorum neces»sario responderem, fecit concertatio longa, ut nimis sit dilata »editio. Statueram, elementis his ad finem perductis, stylum »abjicere sed ut hominum profitentium scientias mores esse »nunc video, spem illam abjicio, stylum retineo; nam et haec »fortasse defendenda erunt. Sacrificiis importune semper fue»runt muscae. Faciam ergo, ut Domitianus Imperator: con»figam stylo muscas" 1).

Het is geschied, zooals Hobbes voorzien had. Hij heeft ook van zijn latere offeranden aan zijn godin der waarheid de vliegen moeten afweren. Tot aan zijn dood toe, in 1679, stond hij bloot aan de hatelijke en onbillijke aanvallen zijner tegenstanders, de geestelijken. Behalve Spinoza is er in den nieuweren tijd geen wijsgeer, wiens goeden naam door hen zóó beklad is, wiens karakter zóó gesmaad is als dat van Hobbes. Ik wil mijne mededeelingen uit zijn levensgeschiebesluiten met de vermelding van een enkel voorbeeld daarvan.

---

1) Ik laat hier de vertaling van dit geestig, hoewel niet geheel correct Latijn volgen: »De mensch is niet alleen een *natuurlijk lichaam*, maar ook een deel »van den staat, d. i. (als het geoorloofd is zoo te spreken) een deel van een »*staatkundig lichaam*. Daarom moest hij èn als mensch èn als burger beschouwd »worden, d. i. de laatste stellingen der natuurkunde moesten met de eerste »der staatkunde, iets zeer moeielijks moest met iets zeer gemakkelijks ver»bonden worden. Reeds lang was het eerste deel voor de pers gereed. Waarom »zult gij zeggen, hebben wij dan, daar het overige deel toch zeer gemakkelijk »was, zoo lang op de uitgave moeten wachten? Wat hebt gij ondertusschen »gedaan? Ik zal het u zeggen: ik heb monsters bevochten. Terwijl ik dus ge»dwongen was op hun geschreeuw en hunne scheldwoorden te antwoorden, »heeft de langdurige strijd gemaakt, dat de uitgave te lang is uitgesteld. Ik »had besloten na het voltooien dezer beginselen de pen neêr te leggen. Maar »zooals ik nu zie, dat de gewoonten zijn der menschen, die de wetenschappen »beoefenen, houd ik haar in de hand; want ik zal misschien ook dit moeten »verdedigen. Vliegen zijn altijd lastig geweest bij offers. Ik zal dus doen als »keizer Domitianus; ik zal de vliegen met mijn pen doodprikken."

In het jaar 1670 had Antony of Wood zijne geschiedenis der Oxfordsche academie voltooid. Dit werk was in het Engelsch geschreven en bestond uit twee deelen, waarvan het eerste de eigenlijke geschiedenis der academie bevatte, het tweede de levensbeschrijvingen van de stichters der verschillende colleges, van de beschermers der academie en van de beroemde mannen, die er gestudeerd hadden. Dit werk werd in het Latijn vertaald en in 1674 uitgegeven op kosten van John Fell, toen ter tijd deken der Christuskerk, later bisschop van Oxford. Deze nam daarbij tot groote ergernis van den schrijver de vrijheid allerlei in te voegen en alles, wat hem niet aangenaam was, uit te laten.

Tot de mannen, wier leven in dit werk beschreven werd en in wier levensbeschrijving de latere bisschop vele wijzigingen bracht, behoorde ook Hobbes. Het is onnoodig te zeggen dat deze veranderingen niet gemaakt werden met het doel den roem van Hobbes te vermeerderen. Wat er aan de levensbeschrijving van Antony of Wood werd toegevoegd, moest dienen om hem of zijne werken te smaden. Zoo werd er van »De Cive" gezegd, dat het uitstekend geschikt was alles in de war te brengen en heette de Leviathan *een monsterachtig boek, dat tegenwoordig tot verderf van het algemeen niet alleen in Engeland, maar ook in de naburige landen zeer bekend is.* Hobbes zelf was een fabrikant van valsche redeneeringen, die eenige zeer ongelukkig geslaagde pogingen gedaan had over mathesis te schrijven.

Uitgelaten werd alles, wat strekte tot lof van Hobbes, van zijne werken en van zijne vrienden.

Anthony of Wood was over deze handelwijze zeer ontevreden. Hij kon echter niet meer gedaan krijgen dan dat hem verlof gegeven werd het gebeurde aan Hobbes mee te deelen. Deze antwoordde hem in een open brief, dien hij voorstelde in de geschiedenis der Oxfordsche academie op te nemen en waarin hij de feiten publiek vermeldde en op waardigen toon naar verdienste brandmerkte. John Fell bleef het antwoord niet schuldig, maar voegde nog op het laatste oogenblik voor de uitgave van het bovengenoemde

werk een korte verdediging van zijn gedrag daaraan toe. Ik kan niet nalaten enkele zinsneden van deze door toon en inhoud merkwaardige bladzijden te vertalen. »Opdat echter »de argelooze lezer daardoor (d. i. door den brief van Hobbes) »niet misleid worde, hebben wij gemeend er hem met een »enkel woord aan te moeten herinneren, dat deze hoop scheld- »woorden volstrekt niet van toepassing is op bovengenoemd »boek (d. i. op de gesch. der Oxfordsche akademie); dat er »verder geen voldoende reden is, waarom *dat prikkelbare en* »*ijdele beest uit Malmesbury* tegen mij den uitgever van »bovengenoemde geschiedenis uitvaart. De geheele zaak »heeft zich zoo toegedragen. Een zekere mijnheer J. A. heeft »een prachtige lofrede op Hobbes gemaakt of, wat waar- »schijnlijker is, door Hobbes laten maken en hierheen gezon- »den om haar in dit werk te doen opnemen. Omdat daarin »echter vele dingen voorkwamen vreemd aan het plan van het »werk en volstrekt niet overeenkomstig de waarheid, heeft de »uitgever die volgens zijn recht veranderd. Toch heeft hij »een plaats onder de letterkundigen gelaten aan een man, die »zich jegens God, de menschen en de wetenschappen aan »het grootste onrecht heeft schuldig gemaakt."

Hobbes heeft op dezen aanval niet meer geantwoord, vermoedelijk om twee redenen. In de eerste plaats omdat hij in zijn open brief verklaard had niet meer te zullen antwoorden en ten tweede, omdat hij niet kon ontkennen, dat de levensbeschrijving, waarover de strijd liep, door hem zelf vervaardigd was. Dit was voor John Fell niet meer dan een vermoeden, dat hem geen recht gaf tegen den verklaarden wil van den schrijver veranderingen te maken in een werk, welks uitgave hij financieel steunde; voor ons echter is het zoo goed als zekerheid geworden, omdat wij een autobiographie van Hobbes bezitten, die voor een groot gedeelte woordelijk overeenstemt met zijn levensbeschrijving in de geschiedenis der Oxfordsche akademie. Het feit op zich zelf is een merkwaardig bewijs van de verbittering, die er onder de Anglicaansche geestelijken tegen Hobbes bestond.

»Het komt mij voor, dat de wijsbegeerte tegenwoordig »onder de menschen is, zooals men zegt, dat oudtijds koorn »en wijn in de natuur geweest zijn. Want er waren van den »beginne wijnstokken en korenaren verspreid over het veld; »ze werden echter niet aangeplant. Men leefde dus van eikels; »of als iemand onbekende vruchten durfde beproeven, deed »hij dit tot schade voor zijn gezondheid. Evenzoo is de wijs»begeerte d. i. de natuurlijke rede iederen mensch aangebo»ren; iedereen immers redeneert tot zekere hoogte en in »sommige zaken; wanneer er echter een lange rij redenen »noodig is, dwalen de meesten van den rechten weg af door »het missen der juiste methode als door gebrek aan aanplant. »Hiervan is het gevolg, dat zij, die tevreden met de dage»lijksche ervaring als met eikels de wijsbegeerte òf verwerpen »òf ten minste niet najagen, gewoonlijk voor verstandiger »gehouden worden en verstandiger zijn dan zij, die als aan»hangers van ongewone maar onzekere en lichtzinnig aange»nomen meeningen voortdurend disputeeren en twisten alsof »zij niet goed bij hun verstand zijn. Ik wil echter wel be»kennen, dat het gedeelte der wijsbegeerte, waarin gehandeld »wordt over grootheden en figuren uitstekend beoefend is. »Omdat ik evenwel verder gezien heb, dat aan de overige »deelen nog niet zooveel zorg besteed is, heb ik het plan »opgevat, zoo goed als ik kan, de weinige grondbeginselen »der geheele wijsbegeerte vast te stellen, om als het ware »enkele zaadkorrels uit te strooien, waaruit langzamerhand »een zuivere en ware wijsbegeerte kan opgroeien."

Met deze woorden begint Hobbes zijn werk »De Corpore". Hij voelt zich dus even als Bacon en Descartes een hervormer der wijsbegeerte en is van oordeel, dat vóór hem daarin nog weinig is tot stand gebracht. Men kan hieruit opmaken, dat hij zelf vreemd zou hebben opgezien, als men hem een leerling van Bacon en zijne wijsbegeerte een voortzetting en verdere ontwikkeling van de Baconische genoemd had. Zij is dit ook inderdaad niet, al heeft ze er enkele kenmerken mede gemeen.

De wijsbegeerte is volgens Hobbes de door juiste redenee-

ring verkregen kennis van de gevolgen of verschijnselen door het kennen hunner oorzaken of wijzen van ontstaan, en aan den anderen kant de kennis der wijzen van ontstaan, die er kunnen zijn, door het kennen der gevolgen.

Het doel der wijsbegeerte is in ons belang gebruik te maken van voorziene gevolgen of om na verkregen kennis der gevolgen door aanwending van het eene lichaam op het andere tot nut der menschheid gelijke gevolgen voort te brengen, voor zoo ver de menschelijke macht en de dingen zelf dit toelaten. Het doel van *kennis* is *macht*.

Ten bewijze, dat dit doel bereikt wordt, wijst hij op het verschil in toestand tusschen beschaafde en onbeschaafde volken. De eersten hebben door de beoefening van natuurkunde en wiskunde allerlei kunsten geleerd, waardoor zij de natuur in vele opzichten kunnen beheerschen en in staat zijn veel beter in hunne behoeften te voorzien dan de laatsten. Het nut der zedekundige en staatkundige wijsbegeerte moet men minder afmeten naar de voordeelen, die de kennis daarvan voor ons heeft, dan naar de nadeelen, die uit onbekendheid met haar voortvloeien. Alle ongelukken toch, die door menschelijke werkzaamheid vermeden kunnen worden, zijn een gevolg van den oorlog, voornamelijk van den burgeroorlog. Want daaruit ontstaat moord en verwoesting en gebrek aan alles. De oorzaak hiervan is echter niet, dat de menschen die dingen willen, want zij willen niets dan goed, schijnbaar goed ten minste; ook niet, dat zij niet weten, dat dit rampen zijn; want wie houdt moord en armoede niet voor ongelukkig en lastig? De oorzaak dus van den burgeroorlog is, dat men de oorzaken van vrede en oorlog niet kent en dat zeer weinigen weten welke de plichten zijn, door wier vervulling de vrede ontstaat en bewaard wordt d. i. dat weinigen het beste richtsnoer voor het leven kennen. De kennis nu van dit richtsnoer is de zedekundige wijsbegeerte.

Vergelijkt men deze grondbeginselen van Hobbes' wijsbegeerte met de denkbeelden van Bacon, dan vindt men in enkele opzichten groote overeenkomst, in andere even groot verschil. Overeenkomst in de utilistische opvatting van het

doel der wetenschap; in de meening dat kennis macht is en alleen hieraan hare waarde ontleent. Dit is ongetwijfeld een zaak van zeer groot gewicht, maar tevens een zaak van zoo algemeenen aard, dat wij uit de gelijkheid in denkwijze tusschen twee wijsgeeren over deze zaak niet mogen besluiten, dat zij in de verhouding van leermeester en leerling tot elkander staan. In dit opzicht overigens stemmen niet slechts Bacon en Hobbes met elkander overeen; alle groote Engelsche wijsgeeren denken even zoo. Deze denkwijze is minder het kenmerk eener wijsgeerige school dan van een volk. Zij heeft verhoed, dat de Engelsche wijsbegeerte, zooals dit met de Duitsche gebeurd is, ontaardde in een nieuwe scholastiek en bewerkt, dat ze altijd in betrekking bleef met het werkelijke leven en met de vraagstukken, die daarvoor van belang waren. In zooverre is zij de draad, die loopt door alle systemen der groote Engelsche denkers en deze met elkaar verbindt.

In andere opzichten, zeide ik, vinden wij tusschen Bacon en Hobbes even groot verschil. Wij zien dit in de eerste plaats in den vorm, waarin zij hunne denkbeelden uitspreken. Bacon had zich nog niet losgemaakt van de terminologie der scholastieken, zooals die zich onder den invloed der wijsbegeerte van Aristoteles had ontwikkeld. Hij bepaalde er zich toe aan hunne termen een andere beteekenis te geven en sprak zoo, om enkele voorbeelden te noemen, van den vorm, de werkende en de materieele oorzaak, de vorm-oorzaak en de doel-oorzaak. Hobbes daarentegen maakt gebruik van de taal van het dagelijksch leven en spreekt eenvoudig van oorzaak en gevolg. Hij vermeld bovengenoemde termen alleen om haar gebruik af te keuren. Op zijn hoogst wil hij onderscheid maken tusschen werkende en materieele oorzaak, als deelen, van wat hij de volkomen oorzaak noemt. Vorm- en doeloorzaak vallen volgens hem met de werkende oorzaak samen en van doeloorzaak kan daarenboven slechts sprake zijn bij wezens, die gewaarwording en wil bezitten.

Dit alles zou men echter desnoods kunnen beschouwen als een verder voortgaan op den weg, waarop Bacon de eerste

schrede gezet had. Van veel grooter belang is het fundamenteele verschil in methode, dat er tusschen beide wijsgeeren bestaat.

Bacon was een hartstochtelijk aanhanger der inductieve methode. Hij beweerde dat redeneering, d. i. deductie, slechts tot onzekere resultaten leidde en dat hij zelf een methode van inductie gevonden had, waardoor men tot ontwijfelbaar juiste gevolgtrekkingen kon komen. Met deze methode staat of valt de geheele wijsbegeerte van Bacon.

Hobbes daarentegen noemt de wijsbegeerte een door juiste redeneering verkregen kennis en stelt daarmede *deductie*, niet *inductie*, op den voorgrond. Hij verwerpt de inductie van Bacon door te verklaren, dat men in de wijsbegeerte nog zoo weinig vorderingen gemaakt heeft, door onbekendheid met de juiste methode, en staat daardoor niet alleen tegenover Bacon, maar ook tegenover empiristen van den tegenwoordigen tijd, als Stuart Mill en Henri Taine, die de methode van Bacon in gewijzigden vorm overnemen, zonder te bedenken, dat zij slechts kan dienen ter controleering van hypothesen, niet tot het vinden van waarheden.

Het zou onnoodig zijn uitdrukkelijk op dit principieele verschil te wijzen, wanneer de tegenwoordige geschiedschrijvers der wijsbegeerte het niet telkens uit het oog verloren. Ik heb hierbij o. a. het oog op een zeer bekend en veel aangehaald werk van den Duitschen hoogleeraar Kuno Fischer, getiteld: »Francis Bacon und seine Nachfolger." Volgens Kuno Fischer zijn de stelsels der achtereenvolgende Engelsche wijsgeeren niet anders dan de telkens verder gaande logische ontwikkeling van één zelfde gedachte. Het eene systeem kan met logische noodzakelijkheid uit het andere worden afgeleid. Dit tracht hij in zijn boek te bewijzen. Het ligt voor de hand, dat er dikwijls zonderlinge kunstgrepen noodig zijn om de feiten aan dit betoog dienstbaar te maken. Laat ik daarvan een enkel voorbeeld noemen.

De geheele staatsleer van Hobbes is deductief afgeleid uit de stelling, dat de oorspronkelijke toestand der menschen een oorlog van allen tegen allen is geweest en dat zij tot

verzekering van den vrede en van hun eigen veiligheid, hunne rechten bij contract aan den souverein hebben afgestaan, onder voorwaarde, dat hij voor dien vrede en die veiligheid zou zorgen. Zelfs een oppervlakkige lezing van den »*Leviathan*" en van »*De Cive*" is voldoende, om iedereen daarvan te overtuigen. Toch is díe staatsleer volgens Kuno Fischer een verdere ontwikkeling der Baconische wijsbegeerte en het schrijven daarvan het volbrengen eener taak opgegeven door Bacon, die een afkeer had van alle deductie en meende, dat men alleen door inductie nieuwe waarheden kon ontdekken en dat zijne methode van inductie een onfeilbaar middel daartoe was.

Hoe onverdedigbaar eene meening is, die een zoo belangrijk verschil geheel over het hoofd ziet, behoeft geen verder betoog. Ik heb er slechts op willen wijzen, om de onafhankelijkheid van Hobbes als denker tegenover Bacon deste duidelijker te doen uitkomen. Ik ga nu over tot de bespreking zijner leer, in de eerste plaats tot die zijner methode, omdat hij beweert de methode te hebben gevonden, waardoor voortuitgang in de wijsbegeerte mogelijk wordt.

Zooals wij boven zagen is wijsbegeerte volgens Hobbes de kennis der verschijnselen door het kennen der oorzaken of omgekeerd de kennis der oorzaken door het kennen der verschijnselen of gevolgen. Men zegt, dat wij een gevolg kennen 1), als wij weten, dat zijn oorzaken bestaan en in welk voorwerp zij bestaan en op welk voorwerp zij werken en hoe zij dit doen. Alle wijsbegeerte of wetenschap handelt dus over het »waarom;" alle andere kennis betreft het »wat" en wordt ons verschaft door de zintuigen. Om echter de oorzaken der dingen te leeren kennen, is redeneering noodig en deze bestaat in samenstelling en verdeeling of oplossing. Iedere methode dus, waardoor wij de oorzaken der dingen nasporen is òf samenstellend òf oplossend, òf deels samenstellend, deels oplossend. De oplossende nu pleegt men de analytische, de samenstellende de synthetische te noemen.

1) De Corpore Pars I Cap. 6 § 1 vlg.

Omdat echter de oorzaken van alle afzonderlijke dingen (singularia) samengesteld zijn uit de oorzaken der algemeene (universalia) of enkelvoudige, moeten wij de oorzaken van het algemeene of van die eigenschappen, die alle lichamen met elkander gemeen hebben, eerder kennen dan die der afzonderlijke voorwerpen. Maar voor wij hun oorzaken kunnen kennen, moeten wij weten, welke die universalia zijn en daar zij in den aard der afzonderlijke voorwerpen begrepen zijn, moeten zij door de rede door oplossing van het gegeven begrip gevonden worden. In de voorstelling van een kwadraat hebben wij b.v. de volgende universalia: lijn, vlakte, grens, hoek, rechtheid en gelijkheid. Heeft iemand nu de oorzaken hiervan gevonden, dan zal hij ze tot de oorzaak van het kwadraat kunnen samenstellen,

Tot zoover bestaat er in zijn voorstelling van het wezen der kennis volkomen overeenstemming met Bacon.

Hieruit kan men opmaken, aldus gaat Hobbes 1) voort, dat de methode om de universalia te vinden zuiver analytisch is, d. w. z. bestaat in de ontleding der begrippen, die wij van de afzonderlijke voorwerpen hebben. De oorzaken verder dezer universalia zijn, voor zoover zij oorzaken hebben, uit zichzelf bekend, zoodat voor het vinden daarvan geen methode noodig is. Allen toch hebben één algemeene oorzaak, nl. *beweging*. Want alle verscheidenheid van vorm ontstaat door de verscheidenheid der beweging, waardoor zij gemaakt wordt en beweging kan geen andere oorzaak hebben dan beweging. Ook de verschillende zintuigelijke gewaarwordingen, zooals die van kleuren, klanken, smaken enz., hebben geen andere oorzaak dan beweging, deels in de voorwerpen, die de gewaarwording veroorzaken, deels in het waarnemend subject zelf. Dit is duidelijk, hoewel men zonder redeneering niet kan uitmaken, van welken aard die beweging is.

Nadat men zoo de universalia en hunne oorzaken heeft leeren kennen, kan men hunne definities vaststellen, die niets

1) t. a. p. § 5.

anders zijn dan de omschrijving van onze eenvoudigste voorstellingen. Daarna gaat men over tot de afzonderlijke wetenschappen. De methode, die men daarbij moet toepassen, is zuiver synthetisch.

Het beschouwen der beweging op zichzelf en van de dingen, die door beweging ontstaan, zooals lijnen, vlakken en lichamen, van de soorten en van de eigenschappen daarvan, is de taak der meetkunde. Gaat men over tot den invloed, dien de beweging van het eene lichaam op die van het andere uitoefent, dan behandelt men dat gedeelte der wijsbegeerte, dat zich bezig houdt met beweging, d. i. zooals *wij* zouden zeggen, de theoretische mechanica. Gaat men na wat er gebeurt door de beweging van de deelen der lichamen, dan onderzoekt men de hoedanigheden, die door de zintuigen worden waargenomen, zooals licht, kleur, doorschijnendheid, geluid enz. Daar deze echter zonder kennis van de oorzaken der gewaarwordingen niet begrepen kunnen worden, moet het onderzoek naar de oorzaak van gezicht, gehoor, reuk, smaak en gevoel daaraan voorafgaan. Met deze beide onderwerpen houdt zich de natuurkunde 1) bezig.

Hierna komt de wetenschap der zeden, die handelt over de bewegingen van den geest, zooals begeerte, afkeer, liefde, welwillendheid, hoop, vrees, enz. De oorzaken hiervan vindt men in de gewaarwordingen en de verbeelding; zij moeten daarom na de natuurkunde behandeld worden.

Hierop eindelijk volgt de wijsbegeerte van den staat, die uit de oorzaken der bewegingen van den geest afleidt, welke oorzaken voeren tot de instelling van den staat, het ontstaan van het natuurlijk recht en van de plichten der burgers, van de macht van den staat en van de overige zaken, die in dit gedeelte der wijsbegeerte besproken worden.

Men ziet hieruit, aldus besluit Hobbes deze uiteenzetting, dat de methode der wijsbegeerte deels analytisch, deels synthetisch is; analytisch om te komen van de gegevens der

1) Hobbes spreekt van physika. Hij bedoelt alle wetenschappen, die wij natuurkundige wetenschappen zouden noemen.

zintuigen tot het vinden der beginselen, voor het overige synthetisch.

Er kunnen tegen deze methode allerlei bezwaren gemaakt worden, die deels van praktischen, deels van theoretischen aard zijn. Hare hoofdgedachte is, dat alle algemeene eigenschappen der lichamen en ten gevolge daarvan ook alle bizondere eigenschappen bewegingsverschijnselen zijn. Het komt er op aan den aard dier bewegingen te leeren kennen. Dit heeft Hobbes zich te gemakkelijk voorgesteld. Hij meende, dat het voor het vinden van de oorzaken der universalia voldoende was onze begrippen nauwkeurig te ontleden. Dit is alleen waar voor de meetkunde en de theoretische mechanica, omdat daar de voorwerpen onzer beschouwing door ons zelf geconstrueerd worden. In de natuurkundige wetenschappen daarentegen hebben wij te doen met voorwerpen en verschijnselen, die wij waarnemen en waarvan wij ons door waarneming begrippen hebben gevormd. Omdat nu deze voorwerpen en verschijnselen zeer samengesteld zijn en de waarneming er van zeer gebrekkig en onvolledig, komt het er in deze wetenschappen in de eerste plaats op aan, onze waarneming nauwkeurig en volledig te maken. Plaatsen wij ons op het standpunt van Hobbes, dan kunnen wij zeggen, dat wij daarin moeten beginnen met het vormen van juiste begrippen.

Dit heeft de natuurkunde na Hobbes gedaan en eerst daarna heeft zij het gewaagd te gissen naar de oorzaak en den aard van universalia, als geluid, warmte, licht, enz. Wij zijn gewoon deze gissingen hypothesen te noemen. Uit deze hypothesen eindelijk heeft zij volgens het voorschrift van Hobbes getracht af te leiden, welke verschijnselen op andere gegevene zullen volgen, of welke aan andere gegevene zijn voorafgegaan. Zij heeft evenwel nog meer gedaan. Zij heeft de juistheid dezer afleiding door de ervaring gecontroleerd en beschouwde iedere afleiding, die met de werkelijkheid bleek overeen te komen, als een bewijs voor, ieder andere afleiding als een bewijs tegen de waarheid harer hypothesen. Zoo kwam zij er toe òf om hare hypothesen te verwerpen en te

trachten andere, juistere daarvoor in de plaats te stellen òf om ze te gaan beschouwen als vaststaande waarheden, waaruit men zonder gevaar voor onjuistheid deductief andere waarheden kon afleiden. Op die wijze is zij de gedeeltelijk deductieve wetenschap geworden, die wij kennen.

Hobbes schijnt er geen begrip van te hebben gehad, dat zelfs de natuurkunde nog een zoo langen en zoo moeielijken weg moest afleggen, voor zij in staat zou zijn te voldoen aan de eischen, die hij aan iedere wetenschap stelde. Het verdient echter opmerking, dat zij op dezen weg nooit ontrouw geworden is aan het meest algemeene beginsel, dat Hobbes geleerd heeft. Zij heeft in hare hypothesen de universalia, die zij trachtte te verklaren, altijd beschouwd als bewegingsverschijnselen.

De overige natuurkundige wetenschappen zijn op dezen weg nog niet zoo ver gevorderd; zij hebben er nauwelijks de eerste stappen op gedaan en voldoen daardoor nog minder dan de natuurkunde aan de eischen van Hobbes. Algemeene waarheden, waaruit men door redeneering andere kan vinden, behooren tot de zeldzaamheden en van het afleiden van de eene wetenschap uit de andere is geen sprake.

Dit geldt nog meer van de geestelijke wetenschappen, van de philosophia moralis, zooals Hobbes zegt en het meest van de philosophia civilis of de wijsbegeerte van den staat. Het is nog altijd even onmogelijk als in zijn tijd, om door kennis der natuurkunde de bewegingen des geestes te leeren kennen of om uit *deze* soort van kennis een staatsleer op te bouwen. Hobbes zelf schijnt dit laatste te hebben ingezien. Hij vond het ten minste noodig te verzekeren, dat ook zij, die geen meetkunde en natuurkunde geleerd hadden, toch op analytische wijze de beginselen der wijsbegeerte van den Staat konden vinden 1). Zoekt men b.v. een antwoord op de vraag of een daad *rechtvaardig* of *onrechtvaardig* is, dan kan men dat *onrechtvaardig* ontleden in *gedaan* tegen de *wetten* en dat begrip *wet* in *bevel* van hem, die *kan* dwingen en die *macht*

1) De Corpore Pars I. 6. 7.

om te dwingen in den *wil* der menschen, die tot behoud van den vrede zulk een macht instellen.

Zoo zal men er eindelijk toe komen, dat de begeerten en de bewegingen van den geest der menschen zoodanig zijn, dat deze elkander wederkeerig zullen beoorlogen, als er geen macht is in staat dit te beletten, hetgeen door de ondervinding van een ieder bevestigd wordt, als hij slechts de moeite neemt zijn eigen geest te onderzoeken. Wij mogen hieruit, naar ik meen, besluiten, dat hij de toepassing zijner methode op de wijsbegeerte van den Staat voor onmogelijk hield. Zelf gaan wij echter, na het boven gezegde, nog een stap verder door te verklaren, dat het volgens onze meening even onmogelijk is haar op de geestelijke wetenschappen toe te passen en dat er van haar toepassing op een groot deel der natuurkundige wetenschappen, zoo niet voor altijd, dan toch voorloopig geen sprake kan zijn. Ook in de laatstgenoemde wetenschappen moeten wij haar beschouwen als een ideaal, waartoe wij slechts zeer langzaam kunnen naderen en dat eerst bereikbaar wordt, wanneer onze ervaringskennis volkomen nauwkeurig en volledig is geworden.

Het zal echter altijd een groote verdienste van Hobbes blijven, dat hij tegen de eenzijdige inductie van Bacon het goed recht der deductieve methode heeft gehandhaafd en dat hij tegenover Descartes, die ook voor de eerste beginselen onzer kennis het kenmerk van waarheid zocht in het heldere en duidelijke denken, met nadruk de stelling heeft verdedigd, dat die eerste beginselen door ons uit de gegevens onzer zintuigen moeten worden afgeleid. In zoo verre behoort Hobbes tot de empirische, niet tot de rationalistische school van wijsgeeren.

Wijsbegeerte of wetenschap is volgens Hobbes een door juiste redeneering verkregen kennis. Daarom is het voor de waardeering zijner leer van groot belang te weten, wat hij

onder redeneering verstond en wat volgens hem het kenmerk eener juiste redeneering was.

Redeneeren is volgens Hobbes rekenen. Vandaar dat de Grieken een redeneering syllogisme genoemd hebben. Een syllogisme bestaat uit drie oordeelen; de waarheid van het derde hiervan volgt uit die der beide anderen 1). Een oordeel bestaat uit twee woorden, van welke het tweede de naam is der zelfde zaak of liever van dezelfde voorstelling als het eerste 2). Deze beide woorden noemt men de termen van het oordeel. De drie oordeelen nu, waaruit het syllogisme bestaat, hebben ieder één term met elkander gemeen, zoodat er in het syllogisme drie woorden of namen voorkomen, waarvan de tweede de naam is der zelfde voorstelling als de eerste en de derde de naam der zelfde voorstelling als de tweede. Hieruit concludeert men, dat het derde woord de naam is der zelfde voorstelling als het eerste.

Men kan dus door redeneering niet anders doen dan besluiten, dat twee woorden namen zijn der zelfde voorstelling. Dit geldt natuurlijk alleen voor redeneeren met woorden. Men kan ook zonder woorden alleen in zijn gedachten redeneeren. Dan heeft men echter geen middel om de eens verkregen resultaten vast te houden en ze later weer te gebruiken. Daarom is in de wijsbegeerte alleen het redeneeren met woorden van belang. Dit nu is volgens Hobbes een besluiten tot den naam van het geheel uit de namen van al de deelen of een besluiten tot den naam van één deel uit den naam van het geheel en den naam van het andere deel 3).

Woorden, zegt hij verder, zijn teekens, die een tweeledig doel hebben 4). Zij dienen ten eerste om de voorstellingen, die wij hebben, voor ons zelven te noteeren en heeten als zoodanig *notae* en ten tweede om onze voorstellingen ook aan anderen mee te deelen. Dienen zij hiervoor, dan noemt hij ze *signa*. Hij wijst er met nadruk op, dat het geen namen van voorwerpen, maar namen van voorstellingen of

1) De Corpore I 3. 1.
2) t. a. p. I 2. 2.
3) Leviathan I 5.
4) De Corpore I. 2.

gedachten zijn, ofschoon hij ze gewoonlijk voor het gemak namen van voorwerpen noemt. Gebruikt men b.v. het woord *steen*, dan wil men dat hij, die het hoort, daaruit opmaakt, dat de spreker aan een steen gedacht heeft. Tusschen de voorwerpen en woorden bestaat volstrekt geen gelijkheid; men kan ze niet eens met elkander vergelijken, zoodat het ondenkbaar is, dat de aard der dingen zelf de oorzaak is hunner namen. Zij zijn dus door de menschen uitgevonden om hunne voorstellingen aan te wijzen. Dit blijkt reeds voldoende daaruit, dat er dagelijks woorden in onbruik raken en dagelijks nieuwe ontstaan en daaruit, dat de verschillende volken verschillende woorden gebruiken.

Onder deze woorden zijn er verscheidene, die universalia genoemd worden. Dit zijn de gemeenschappelijke namen van vele voorwerpen of voorstellingen ieder op zich zelf genomen. Zoo wijst de naam *mensch* ieder wien ook van alle menschen aan en zij kan dat doen, omdat alle menschen op elkander gelijken. 1) Het woord *universale* is dus niet de naam eener ergens in werkelijkheid bestaande zaak, maar de naam van een woord.

Dit is het *nominalisme* van Hobbes. Daaronder versta ik de meening, dat er in werkelijkheid slechts individuën bestaan en dat al onze geslachts- en soortnamen, in één woord al onze namen van algemeene begrippen niet anders zijn dan de namen van een zeker aantal voorwerpen of begrippen, die wegens hunne gelijkenis door ons met denzelfden naam genoemd worden. Het is noodig hierop te wijzen omdat er in ons land van zeer bevoegde zijde ook een andere voorstelling van Nominalisme gegeven is.

Prof. Spruyt 2) nl. spreekt van de overeenstemming van Stuart Mill met »Hobbes, Berkeley en de andere echte »nominalisten, die aannemen, dat de eenige overeenstemming »tusschen de exemplaren van eene klasse bestaat in den

---

1) De Corpore. I. 2. 7.

2) Proeve eener geschiedenis van de leer der aangeboren begrippen. pag. 279.

»gemeenschappelijken naam, dien de menschen aan die klasse »gegeven hebben. Dat sommige viervoetige dieren paarden »genoemd worden en andere niet, berust geenszins op eenige »werkelijk bestaande overeenkomst tusschen die dieren — »zooals de realisten beweren; zelfs niet op het feit, dat er »bij het zien van eenige paarden eene gewaarwording in ons »ontstaat, op grond waarvan wij zeggen, dat zij op elkander »gelijken — zooals de conceptualisten meenen. Neen, het was »bij onze voorvaderen, die de taal gevormd hebben, zuivere »willekeur, en zij hadden even goed sommige boomen en »rotsen onder de klassen der paarden kunnen opnemen."

Was dit inderdaad de leer der nominalisten, dan zou het onbegrijpelijk zijn, dat deze door zoo vele verstandige en scherpzinnige mannen aangenomen en verdedigd is. Dat het niet de meening van Hobbes was, blijkt uit het bovenstaande voldoende; want ofschoon hij nergens van paarden spreekt, zegt hij uitdrukkelijk, »dat wegens de gelijkenis van alle menschen het woord *mensch* iederen mensch kan aanwijzen" 1) en dat het dus onmogelijk is sommige boomen en rotsen onder de klasse der menschen op te nemen. Evenmin is dit de meening van Berkeley of van de andere echte nominalisten, voor zoo ver hunne werken mij bekend zijn.

Na deze kleine uitweiding keer ik tot de werken van Hobbes terug.

Woorden dus zijn de namen van onze begrippen en voorstellingen of zooals hij in den Leviathan 2) zegt de namen onzer gedachten. Seriën van gedachten worden door seriën van woorden voorgesteld. Er blijft ons dus nog over te onderzoeken, wat hij onder gedachten en seriën van gedachten verstaat.

Voor ik dat doe, wil ik echter kortelijk de resultaten van het voorgaande resumeeren. Wijsbegeerte is door juiste redeneering verkregen kennis. Redeneeren is rekenen en in de wijsbegeerte rekenen met woorden. De conclusie eener rede-

1) De Corpore I, 3. 7. 2) Leviathan I. 4.

neering is de verklaring, dat twee woorden namen zijn voor dezelfde gedachte. Hieruit volgt onmiddelijk, dat redeneering ons nooit iets nieuws kan leeren en dat hare geheele taak bestaat in het ordenen en rangschikken van de stof, die ons door gedachten geleverd wordt. De waarde van de kennis, die de wijsbegeerte ons geeft, hangt dus behalve van de juistheid der redeneering af van twee zaken nl. van het juiste geven van namen en van de juistheid en volledigheid onzer gedachten.

Daarom hecht Hobbes zoo groote waarde aan het geven van definities. Dit zijn volgens hem niets anders dan omschrijvingen van onze eenvoudigste gedachten. Een juiste definitie is dus de juiste omschrijving der beteekenis van een woord. 1) Verzuimt men die te geven, dan raakt men verward in zijn woorden als een vogel in een net en als diezelfde vogel, raakt men des te meer verward, naarmate men meer tracht zich los te maken. Omdat nu daarenboven alle verdere conclusies uit de definitie worden afgeleid en, daar zij ons niets nieuws kunnen leeren wat de stof onzer kennis betreft, reeds in de definitie opgesloten moeten zijn, zal de omvang en juistheid onzer kennis afhangen van het in de definitie gegevene d. w. z. van den inhoud der gedachten, die daarin worden omschreven.

De vraag is dus, waarvan de inhoud onzer gedachten afhangt. Het antwoord, dat Hobbes op deze vraag geeft, is niet dubbelzinnig. De oorsprong van al onze gedachten zijn de zintuigelijke gewaarwordingen (sense), want er is niets in den geest, wat in den beginne niet òf in zijn geheel òf bij gedeelten door de zintuigen is waargenomen. 2)

Dat is het *empirisme* van Hobbes. Omdat hij derhalve den diepsten grond van onze kennis zoekt in de ervaring, wordt hij terecht tot de aanhangers der ervarings-wijsbegeerte gerekend, al neemt hij onder deze een zeer eigenaardige plaats in door het verdedigen der deductieve methode ook in weten-

---

1) Leviathan I. 4. 2) Leviathan I. 1.

schappen, die wij bij voorkeur onder de ervaringswetenschappen rekenen. Zijn grootste gebrek was de overdreven voorstelling die hij van de menschelijke kennis in het algemeen en van de kennis zijner tijdgenooten in het bizonder had. Had hij daarvan een minder overdreven denkbeeld gehad; had hij, met andere woorden, beter ingezien, dat de inhoud onzer gedachten aan juistheid en volledigheid nog zeer veel te wenschen overlaat en dat er nog zeer veel ervaring noodig is om dien juist en volledig te maken, dan zou hij minder op deductie hebben aangedrongen en zich minder scherp hebben uitgelaten tegen de beoefenaars der natuurwetenschap die reeds in zijn tijd lange reeksen van proefnemingen noodig oordeelden. Laat ik dit korte overzicht van de methode en de grondgedachten van zijn wijsgeerig stelsel besluiten met de mededeeling van een voorbeeld daarvan.

Karel II richtte kort nadat hij de regeering aanvaard had te Londen een koninklijke maatschappij tot bevordering der natuurwetenschappen op. Ofschoon aan Hobbes niet de eer te beurt viel tot lid dezer maatschappij benoemd te worden, liet hij zich over hare oprichting zeer waardeerend uit en verklaarde naar aanleiding daarvan, dat de wijsbegeerte de academiën verlaten had en naar Londen verhuisd was. Hij betreurde het evenwel zeer, dat deze maatschappij zich niet bekommerde om de beoefening van de algemeene leer der beweging en zich te veel bezighield met tot in onbeduidende kleinigheden afdalende proefnemingen. Hij placht dikwijls te zeggen, dat indien men door zulke proefnemingen den naam van wijsgeer kreeg, niets belette, dat ook vrouwen, tuiniers en apothekers onder de wijsgeeren werden opgenomen 1).

Na kennis gemaakt te hebben met de grondgedachten van Hobbes' wijsbegeerte, komen wij tot de toepassing daarvan op bizondere gevallen, in de eerste plaats tot de definities onzer eenvoudigste en meest algemeene begrippen. Deze

1) Vite Hobbianae Auctuarium v. R. Blackbourne.

zijn vooral daarom van belang, omdat wij de beschouwing daarvan ook tegenwoordig nog tot de taak der wijsbegeerte rekenen en bovendien om deze reden, dat er kans bestaat, dat wij daarin denkbeelden vinden, die ook in onzen tijd hunne waarde nog niet verloren hebben. Dalen wij meer in bizonderheden af, dan bestaat er groot gevaar dat wij telkens op denkbeelden stuiten, wier onhoudbaarheid ons onmiddellijk blijkt en die alleen verontschuldigd kunnen worden, als men in aanmerking neemt, hoe gebrekkig de door ervaring verkregen kennis was in de dagen van den wijsgeer, die ze uitsprak.

Ik zal er mij daarom toe bepalen enkele opmerkingen te maken over sommige algemeene begrippen, zooals Hobbes ze had en zooals ze door hem gedefinieerd zijn. Ik heb daarbij vooral het oog op de begrippen van ruimte en tijd, en van beweging. Bovendien op zijne denkbeelden over den aard der zintuigelijke waarneming en over de verhouding van de gegevens der zintuigen tot de voorwerpen buiten ons.

Laten wij ons een oogenblik voorstellen 1) dat de geheele wereld vernietigd werd met uitzondering van één enkel mensch. Ik beweer, dat die mensch dan de denkbeelden zou behouden van de wereld en van alle lichamen. die hij vóór hunne vernietiging met zijne oogen gezien of met zijne andere zintuigen waargenomen had. En hoewel al deze dingen slechts denkbeelden en beelden zouden zijn, die zich in het voorstellend subject zelf bevinden, zou het hem toch toeschijnen, dat het voorwerpen buiten hem waren, geheel onafhankelijk van de eigenschappen van zijn geest. Hij zou ze dus namen geven; hij zou ze ontleden en samenstellen. Hij zou echter niets hebben om over te denken, dan zaken, die verleden zijn. Wanneer wij echter nauwkeurig letten op datgene, wat wij bij een redeneering doen, moeten wij tot de conclusie komen, dat wij, ook als de werkelijke wereld niet vernietigd is, over niets anders redeneeren dan over onze

1) De Corpore II. 7, 1.

voorstellingen (phantasmata). Deze kunnen echter in dubbele hoedanigheid beschouwd, d. w. z. in onze redeneering of rekening opgenomen worden, nl. als inwendige eigenschappen van den geest of als beelden (species) der buiten ons bestaande voorwerpen, d. i. als niet bestaand, maar als schijnende te bestaan, d. i. buiten ons te zijn.

Deze plaats, die ik eenigszins verkort, maar overigens letterlijk heb weergegeven, bevat in kiem het geheele idealisme van Berkeley.

Hobbes onderscheidt daarin duidelijk tusschen de wereld onzer voorstellingen, zooals die in ons zijn, en de wereld, die wij veronderstellen, dat buiten ons bestaat. Van een derde wereld echter, zooals die door Kant geconstrueerd is, en waarvan men zou kunnen zeggen, dat zij de oorzaak is onzer gewaarwordingen en dus van onze voorstellingen en aan den anderen kant, dat zij door die voorstellingen veroorzaakt wordt, schijnt hij geen begrip te hebben gehad.

Hij vond het verder niet noodig over de vraag, of er werkelijk een wereld buiten ons was, beantwoordende aan de wereld der voorstellingen in ons, lang te redeneeren. Nergens spreekt hij dit duidelijker uit dan in het eerste zijner bezwaren tegen de eerste Meditatie van Descartes.

»Het blijkt, uit hetgeen in deze meditatio gezegd is, vol»doende, dat er geen zeker en duidelijk kenmerk is, waar»door wij onze droomen kunnen herkennen en ze onderscheiden »van den wakenden toestand en van de werkelijke waarne»mingen onzer zintuigen. Daarom zijn die beelden of schijn»beelden, welke wij in wakenden toestand waarnemen, noch »meer noch minder eigenschappen van voorwerpen buiten »ons dan die, welke wij in den slaap gewaar worden. Het »zijn geen voldoende bewijzen om aan te toonen, dat die »voorwerpen buiten ons werkelijk bestaan. Daarom hebben »wij gegronde reden om te twijfelen of er werkelijk iets be»staat of niet, wanneer wij alleen afgaan op de getuigenis »onzer zintuigen zonder ons te bedienen (sans nous aider) »van eenige andere redeneering. Wij erkennen dus de waar»heid dezer Meditatio. Omdat echter Plato en verscheidene

»andere oude wijsgeeren vóór en na hem reeds gesproken »hebben van deze onzekerheid der zintuigelijk waargenomen »voorwerpen en omdat het gemakkelijk is de moeielijkheid »om den wakenden toestand van den slaap te onderscheiden »op te merken, had ik gewild, dat deze uitstekende schrijver »van nieuwe bespiegelingen zich er van onthouden had zoo »oude zaken te publiceeren."

Welke volgens Hobbes de andere redeneering is, die ons kan helpen om het bestaan van voorwerpen buiten ons te bewijzen, heb ik in zijne werken nergens gevonden. Ik vermoed, dat hij de onderstelling, dat er voorwerpen buiten ons bestaan, voor zóó waarschijnlijk heeft gehouden en gemeend heeft, dat zij zóó voortdurend van alle kanten bevestigd wordt, dat hij verdere redeneeringen om haar waarschijnlijk te maken overbodig heeft geacht. Zijne denkwijze zou dan overeenkomen met de meening van die wijsgeeren van den tegenwoordigen tijd, die ik realisten zou willen noemen (wel te onderscheiden van de scholastieke realisten) en die van oordeel zijn, dat de methode der natuurwetenschappen om door hypothesen nieuwe waarheden te vinden door den menschelijken geest reeds lang onbewust is toegepast, voor zij in de natuurwetenschappen met bewustzijn in toepassing werd gebracht. Het bestaan van voorwerpen buiten ons is dan een der onbewuste hypothesen aan wier waarheid wij niet meer kunnen twijfelen.

Uit de bovengenoemde veronderstelde vernietiging van de wereld buiten ons leidt Hobbes zijne definitie van ruimte af. »Wanneer wij een herinnering hebben", aldus spreekt hij, »of »een voorstelling van eenige zaak, die bestond vóór de ver»onderstelde vernietiging der voorwerpen buiten ons en niet »willen overwegen, hoedanig die zaak was, maar alleen dat »zij buiten den geest was, dan hebben wij datgene, wat wij »ruimte noemen. Deze is wel denkbeeldig, omdat zij een »blootе voorstelling (phantasma) is, maar toch hetzelfde, dat »door allen zoo genoemd wordt. Ruimte is dus de voorstel»ling (phantasna) eener zaak voor zooverre zij bestaat d. i. »voor zooverre men geen andere eigenschap van die zaak

»beschouwt dan deze, dat zij buiten het voorstellend subject »verschijnt". 1)

Even als ruimte is ook tijd een voorstelling en wel een voorstelling van beweging voor zoover wij ons daarin een vroeger en later of een opeenvolging voorstellen. Het begrip tijd onderstelt dus dat van beweging, die volgens Hobbes 2) bestaat in het verlaten van de eene plaats en het bereiken van de andere. Wanneer nu ruimte en tijd voorstellingen zijn en geen bestaan hebben onafhankelijk van onzen geest, is ook beweging niets anders dan een voorstelling. Als Hobbes derhalve alle algemeene eigenschappen der lichamen wil verklaren als bewegingsverschijnselen, kan hij daarmede niet bedoelen, dat er in rerum natura bewegingen aan die eigenschappen beantwoorden. Verstaat men verder onder materialisme de metaphysische overtuiging, dat men het wezen der dingen moet zoeken in beweging der stof, dan is de leer van Hobbes geen materialisme.

Ik eindig mijne bespreking van dit gedeelte zijner wijsbegeerte met een paar woorden over zijne voorstelling van den aard der zintuigelijke gewaarwordingen. Alle hoedanigheden, die wij met de zintuigen waarnemen, zijn volgens hem 3) in het voorwerp, dat ze veroorzaakt, niets anders dan even zoo vele verschillende bewegingen van de stof, waardoor deze onze zintuigen verschillend aandoet. Ook in ons, die aangedaan worden, zijn zij niet anders dan bewegingen, want beweging brengt niets dan beweging voort. Hier op den drempel van het bewustzijn gekomen houdt zijne poging tot verklaring op. Hij tracht alleen nog het feit, dat wij de door ons geconstrueerde voorwerpen onzer gewaarwordingen buiten ons plaatsen, te verklaren als een streven naar buiten (an endeavour outward) als reactie op den inwendig ondervonden prikkel. Ik laat deze verklaring voor wat zij is en wijs er alleen op, dat hij zich in zijne opvatting van den aard onzer zintuigelijke gewaarwordingen geheel heeft losgemaakt van

1) De Corpore II 7. 2.
2) De Corpore II 8. 10.
3) Leviathan I 1.

den invloed der scholastieke onder den invloed van Aristoteles ontstane denkwijze, volgens welke deze gewaarwordingen een gevolg waren van door de voorwerpen uitgezondene species visibiles, audibiles enz.

In een volgend artikel ben ik voornemens het tweede deel der wijsbegeerte van Hobbes, zijne philosophia moralis en civilis, te bespreken.

LAISSEZ-ALLER.

DOOR

Mr. M. C. L. LOTSIJ.

I.

Aan de vordering der natuurwetenschappen heeft men den grooten zegen te danken dat ook de zoogenaamde geestelijke wetenschappen — liever wijsbegeerte — wetenschappelijker beoefend worden.

Hoe is dat in zijn werk gegaan? *Wat* hebben wij eigenlijk op geestelijk gebied aan die natuurwetenschappen te danken?

Sommigen schijnen te meenen »de natuurwetenschappelijke methode van denken en redeneeren.'' Maar dit is onmogelijk, want die methode is hier volmaakt onbruikbaar.

Reeds bij verschillende geestelijke onderwerpen moet zeer verschillend worden geredeneerd en gedacht. *Logisch* ja natuurlijk moet men overal en altijd zijn; maar dit ziet op de *algemeene gezondheid van geest* en staat met een bepaald onderwerp van overweging niet noodzakelijk in intiemer verband. Er is geen enkele reden om aan te nemen dat men in de natuurwetenschap noodzakelijk *logischer* zal redeneeren dan in een andere. De grootste metaphysische droomer behoeft geen enkele fout tegen de logica te maken. Logisch redeneeren, d. i. juist redeneëren, staat dan ook bij ieder bekend niet als natuurwetenschappelijk redeneeren maar als *gezond* redeneeren.

Maar overigens heeft reeds op geestelijk gebied bijna ieder

vak zijn eigen denk- en redeneertrant, zijn eigen licht, waarin men de zaak overweegt, een eigen *stemming* zou men het kunnen noemen; niet te verwarren met *vooroordeel*.

Een boer *spreekt* niet alleen liever over andere zaken als een matroos, maar hij *denkt* inderdaad anders als een matroos. De omgang met koeien *moet* op den duur op de heele denk- en redeneerwijze een anderen invloed hebben als de omgang met winden. Dat zijn als verschillende *gezichtspunten* waaruit men eenzelfde zaak, even logisch overigens, beschouwen kan. Een wetgever denkt heel anders als een rechter 1), en dus een staatsman ook anders als een sterrekundige of een doctor. Die vaksubjectiviteit is geen ramp maar een waarborg van bruikbaarheid. Het is het eigenaardig *genie*, naar de volksspraak, of de roeping die men verraadt voor dezen of genen gedachtenkring. Het typisch denken en redeneeren van den natuurkundige dus, hoe bewonderenswaardig ook op eigen terrein, kan onmogelijk bruikbaar, laat staan nuttig zijn op eenig geestelijk gebied.

En toch hebben wij op dit gebied veel — neen alles — aan de natuurkunde te danken. Maar hoe zoo dan? Wat er gebeurd is, is m. i. dit. De voortgang der natuurwetenschappen bracht in de scherpste tegenstelling de kolossale resultaten die men hierbij verkreeg en het kolossale geharrewar op ander gebied. En toen gingen langzamerhand de oogen open dat de zoogenaamde geestelijke vakken geen wetenschappelijke vakken verdienden te heeten, *omdat* en *zoolang zij niet wetenschappelijk werden behandeld.*

En waarin bestaat dit? In een bepaalde methode van denken of doen? Volstrekt niet; want dan zou de natuurwetenschap de eenige wetenschap moeten zijn, daar alle proefneming bijv. elders is uitgesloten. Om dezelfde reden zou zij dan geen dienst hebben kunnen bewijzen aan de overige

1) Dit is zeer juist aangewezen in een artikel van den heer Heymans in de »Bijdragen van het Statistisch Instituut 1887, n°. 1"; dat vooral om zijn »volkomen *exacte*" navorsching van *onbewuste* geestelijke invloeden zeker zeer de aandacht zal trekken.

studievakken. Neen, die methode van denken en redeneeren was het niet, die de oogen deed opengaan; die was en bleef eigen aan de *natuur*wetenschap. Maar deze heeft ons geleerd wat een *wetenschap* is. Dat is de natuurwetenschap, omdat zij de natuur als een groep verschijnselen beschouwt, die in oorzakelijk verband met elkander staan — voor zoover dat verband of dat oorzakelijke kan worden nagegaan. Waar dit laatste ophoudt, houdt de wetenschap op. Het hoofdkarakter, het wezen zelf van alle wetenschap is dus niet een bepaalde methode van denken of redeneeren; dit laatste is òf logica, òf de *beoefeningswijze* eener wetenschap, die dus, reeds logisch, met het wezen daarvan niet eenzelvig kan zijn.

Dat hoofdkarakter of wezen is niets anders als het determinisme 1).

Zoolang de geestelijke vakken meenden dat hier geen determinisme bestaat moest alles blijven het tegendeel van wetenschap, d. i. subjectieve phantasie of willekeur.

Wij danken dus aan de natuurwetenschap geen methode van denken, maar een nieuw *uitgangspunt* of *grondwaarheid*.

Er zijn geestelijke verschijnselen zoowel als stoffelijke. Idealisme en materialisme mogen die, de eene ter wille der andere, op zij trachten te schuiven, hij, die door geen wijsgeerig jargon te vangen, noch tevreden is met het hooren klapperen van den molen, zal moeten erkennen, dat wij het in deze metaphysische kwestie nog geen streep verder hebben gebracht dan Spinoza's hypothese van de éénheid van beiden. Maar wel zijn wij sedert hem gevorderd in het beschouwen van die geestelijke verschijnselen in hetzelfde oorzakelijk, onwillekeurig, onverbrekelijk verband, waarin de natuurkundige de stoffelijke verschijnselen waarneemt. Wel had Spinoza zelf de noodzakelijkheid ook daarvan in een beroemd geworden stelling reeds uitgesproken 2); maar zonder de vorderingen

---

1) »Le déterminisme est donc la seule philosophie scientifique possible", zegt ook Claude Bernard in zijn »Leçons sur les phénomènes de la vie" p. 55. Paris, 1878.

2) Eth. II. Prop. VII. »Ordo et connexio idearum idem est ac ordo et connexio rerum".

in de natuurwetenschappen en het in het oog vallend goede figuur dat zij maakten tegenover het gehaspel elders, zou men zeker nooit de geestelijke verschijnselen deterministisch, d. i. wetenschappelijk, zijn gaan behandelen.

En, aangezien nu op geestelijk gebied dat deterministisch of echt wetenschappelijk karakter onze beschouwingen juist in die mate teekenen zal als de subjectieve vooroordeelen of sympathieën zwijgen, zoo meen ik op dit gebied de woorden objectief en wetenschappelijk te mogen houden van gelijke beteekenis 1).

Het blijkt nu hoe oppervlakkig de meening van den hoogleeraar Spruyt is, dat de juristen of politici een poos vertrouwd behooren te zijn gemaakt met »de natuurwetenschappelijke methode van denken en redeneeren," en hoe dom vooral daar naast zijn spotten is met »objectieve politiek" 2) — een evidente contradictie!

Zeker, natuurkennis — het wordt gelukkig meer en meer ingezien — is onmisbaar voor den beschaafden mensch, en zal een echte, waardige, d. i. wetenschappelijk-godsdienstige stemming even krachtig te voorschijn roepen, als het vroeger de onwaardige *geloovige* heeft helpen uitroeijen. Maar dat is hier de kwestie niet.

Hier wordt beweerd dat een jurist of politicus *als zoodanig* gezonder en juister redeneeren zal, indien hij natuurkundig onderwijs genoten heeft, — en dat is nonsens:

1°. Omdat de natuurkunde aan den jurist niets geven kan dan een grondwaarheid, waarmeê hij al lang vertrouwd is.

2°. Omdat de natuurwetenschap ALS ZOODANIG, door het uitsluitend onderzoek naar hetgeen *is*, de gedachte aan hetgeen *komen moet*, het wetenschappelijk ideaal, noodzakelijk

---

1) Ook Mr. v. Houten — een man naar wien men vooral buiten het parlement luisteren mag — heeft het subjectivisme de groote klip genoemd bij de beoefening der geestelijke wetenschappen. »Bijdragen tot den strijd" enz 2e dr. p. 22.

2) Zie het eerste in de Gids van April l.l. het laatste in de Nieuwe Rott. van het laatst van Febr. of begin Maart l.l.

verstompt, en dus door hare manier van denken en geheele intellectueele stemming, den beoefenaar niet alleen niet helpen zal bij politieke beschouwingen, maar hem zelfs daarvoor bizonder ongeschikt maakt 1).

Maar staken wij dezen kinderachtigen strijd, die alleen uit verkropten spijt over de een of andere nederlaag te verklaren is. Niets toch is evidenter dan dat een gezonde logische geest en een vooroordeelvrij gemoed de eenige factoren zijn van een, menschelijker wijze gesproken, volmaakte redeneering en gedachte omtrent geestelijke zaken.

Herhalen wij liever de grondwaarheid, dat men ook de geestelijke verschijnselen moet beschouwen in hun streng oorzakelijk verband. Wij moeten ons tegenover hen plaatsen precies als de natuurkundige tegenover de natuur, *die hij niet beheerschen, maar van wie hij leeren wil.*

Toegepast op de politiek, beschouwe men Staat en maatschappij niet als een door ons gemaakte en willekeurig te *ver*maken machine, maar als een groeiend organisme, dat zich precies evenmin als de groei van eenig ander organisme, om onze sym- en antipathieën bekommert, en waarvan de groei dus zoo objectief mogelijk moet worden nagegaan.

Zóó past men de natuurwetenschappelijke grondwaarheid

---

1) Hoe weinig overigens prof. Spruyt begrip heeft van juridisch of politisch denken, bewijst zijn voorstelling van zaken alsof hij die zich op Mill of de Tocqueville beroept, noodzakelijk onnadenkend bij die mannen zweren wil, en die *namen* als dooddoeners wil doen gelden!

Het ligt in den aard der zaak dat men op het reusachtig gebied der stoffelijke natuur, waar eigen onderzoek noodzakelijk zeer beperkt is, veel *meer* autoriteitsgeloof en sleur moet vinden dan op een gebied waar òf de ideeën spoediger veranderen, òf gemakkelijk zelfstandig te beoordeelen zijn.

En de ervaring bevestigt dit. Harvey bijv. werd voor gek verklaard en verloor zijn praktijk »opposed by all the physicians". (Zie de bronnen bij Buckle, Hist. of civ. II. 80.)

En hoe lang heeft men het Blumenbach, of een ander, nagepraat dat de twee- en de vierhandige dieren twee verschillende orden zijn in de zoölogische systematiek!

Een kloof van een *orde* — dus als van aap: mol: kat: walvisch — *hier* aangenomen omdat de groote toon van den aap een beetje beweeglijker is! Of men ooit op een juridisch college iets overeenkomstigs zou hebben geslikt?

zoo goed mogelijk toe, en wordt objectieve politiek dus de eenig wetenschappelijke of rationeele.

II.

»Society not a machinery but a growth." Deze stelling van Herbert Spencer is dus het uitgangspunt van alle objectieve, d. i. wetenschappelijke politiek. Zij zou zegenrijk genoeg kunnen zijn — als zoovele andere eenvoudige waarheden — indien zij slechts goed en vooroordeelvrij werd doordacht.

Immers wat volgt er duidelijker uit, dan dat *alle* beginselen van staatsbeleid, zonder eenige uitzondering hoegenaamd, die men voor blijvende politieke waarheden zou willen uitgeven, niets anders zijn, in het licht der Evolutie, dan doctrinaire domheden; en dat een Staat, evenals ieder ander organisme, moet worden bestuurd naar zijn *eigen* behoeften en eischen, die — men denke slechts aan ons eigen organisme — in den loop der jaren hemelsbreed verschillen.

Wanneer ik hier *alle* blijvende beginselen van staatsbeleid veroordeel, dan bedoel ik daarmeê natuurlijk alleen de zoodanige, die dien naam verdienen, d. w. z., die een ook maar eenigszins bepaalden *inhoud* hebben, een ook maar eenigszins bepaalde *richting* zouden willen geven aan het Staatsbestuur; niet de negatieve lessen, die het onmiddellijk uitvloeisel zijn van het vooropgestelde staatsbegrip. Zóó zijn er twee.

Het eerste is: zooal niet sympathieke, dan toch geresigneerde overgave aan het bestuur of den groei, die uit het organisme spreekt, *overgave* dus. Zien en willen leeren moet het eenig verlangen zijn van den aanstaanden staatsman. Hoe meer hij eigen sympathieën daarbij wegdenkt des te beter. Die sympathie, dat heilig vuur zij voorbehouden aan het *resultaat* van het onderzoek, hoe dit ook uitvalle.

Hoe groeit het organisme? Dat is de eenige vraag voor den natuurkundige-politicus.

Dit is het ware laissez-aller in hoogeren zin, waarvan ieder

staatsman diep behoorde doordrongen te zijn; maar, helaas, zoo uiterst zelden is.

Het tweede beginsel is: onmogelijkheid van grensbepaling van staatsbemoeiing.

Alweer precies als met ons individueel organisme, dat ook op verschillende tijden de meest verschillende zorgen eischt.

Die eischen, volkomen objectief bestudeerd, — naar het eerstgenoemde beginsel — bepalen de al of niet noodzakelijkheid van staatsbemoeiing. A priori die bemoeiing naar het een of ander principe te veroordeelen is vierkant in strijd met het organische staatsbegrip, en, met welke woorden het ook geformuleerd worde, een doctrinair wanbegrip. Men kan zich hiervan — als men wil — doodgemakkelijk overtuigen, door zich de vraag voor te leggen of een socialistische maatschappij, of staatsinrichting, a priori, per se onmogelijk is; of het begrip een logische tegenstrijdigheid, een »Widerspruch" is? Men moet uit vrees voor het spook zijn verstand verloren hebben om hierop ja te zeggen. En als dit zoo is en de staat is een organisme, dan kan er dus uit onze maatschappij een socialistische groeien. Men kan dit niet ontkennen. Maar dan kunnen ook wel tijdelijk beginselen van staatsbeleid en staatsbemoeiing dienst doen — zonder beginselen is goede praktijk onmogelijk — maar dan behooren die beginselen aan de objectieve studie van de eischen en behoeften te zijn ontleend; niet omgekeerd — zooals ongelukkig gewoonlijk geschiedt — die eischen en behoeften te worden erkend en ingewilligd naarmate en voor zoover *het beginsel* dit gedoogt. Dit is averechtsche politiek 1).

De volkseischen en de volksbehoeften blijven n°. 1; de beginselen daaraan ondergeschikt. Die het ernstig meent met het organische staatsbegrip kan daarvan niet diep genoeg doordrongen zijn.

---

1) Iets op het idiote af wordt ons hieromtrent medegedeeld door Ihering, volgens wien sommige Duitsche professoren betoogen dat men geen straf mag zetten op warenvervalsching, *omdat de straf sich niet wagen mag op civiel-rechterlijk gebied!* Zweck im Recht". I. 478.

Daaruit volgt dat geen staatkundige bespiegelingen waarde hebben, die van beginselen, onverschillig welke, als eeuwige waarheden uitgaan, maar dat daarentegen omgekeerd de deugdelijkheid van een beginsel het slot moet zijn van een bespiegeling over volkstoestanden en volksbehoeften, d. w. z. organische eischen. Wat met die behoeften en eischen overeenkomt, dat en dat alleen is Recht 1).

Het is nu duidelijk, dat en welke grenzen het hoogere begrip van laissez-aller heeft. Met een »staatsdoel" of »staatsroeping" en dergelijke pedante begrippen laat het zich niet in. Men behoeft waarlijk niet aan een toekomstige transformatie van de soort te denken, om hier nederig gestemd te worden.

Geen sterveling is het gegeven een eenigszins belangrijken tijd, zeg een eeuw, te voorzien wat er uit een staatsinrichting groeien zal. De fransche revolutie schijnt zelfs niemand te hebben voelen aankomen, en zij schijnt zelfs na haar uitbreken door vorsten en ministers volkomen te zijn miskend 2).

---

1) Prof. Opzoomer drukt dezelfde meening uit, en even onbewimpeld, in zijn herdrukt artikel over de sociale kwakzalvers. Losse bladen I. p. 16. Maar hij en Wagner, dien hij hier volgt, begaan weer de fout van veel te stellig over den privaten eigendom te oordeelen in de toekomst. »De richting der toekomst »zal op den duur dezelfde blijven als die van het verleden, dus niet van den »privaten eigendom af; manr omgekeerd er heen." (bl. 17.) Wie zegt u dat? Omdat er eenmaal overal communaal bezit was en de private grondeigendom zich daaruit ontwikkeld heeft? Is het daarom alleen reeds zeker dat Wagners vergelijking opgaat, en dat terugkeer tot communaal bezit gelijk zou staan met het weer aantrekken der kinderschoenen? (bl. 11.) Dit acht ik doctrinair.

Maar bovendien is tegenwoordig minder communaal bezit dan landnationalisatie aan de orde, en daarop slaat natuurlijk geen enkele overweging die het eerste betreft.

Zoo bijv. is intensieve landbouw wel minder goed mogelijk met communaal bezit maar daarom is privaat grondeigendom nog geen vereischte!

En wat de Hoogleeraar aan het slot zegt: »Eerst een goed stelsel van pro»ductie op het private grondbezit rustend; dan eerst zooveel het kan voor de »goede verdeeling gezorgd" gaat uit van de veronderstelling dat het den Hoogleeraar en den zijnen steeds zal gegeven zijn de regeling van de maatschappelijke orde van den dag te bepalen. Dit acht ik *zeer* onwaarschijnlijk.

2) De Tocqueville: l'ancien régime et la revol. p. 1.

Het is niet anders; wij weten zoo goed als volstrekt niet waarheen wij gaan; maar wij weten iets vanwaar wij komen en vrij wel wat wij nu zijn. Wij weten ook dat wij »groeien." Welnu, daar onze politiek dus onmogelijk op het eerste gericht kan zijn, en het hechten aan rein subjectieve idealen door het organische staatsbegrip verboden wordt, zoo blijft er niets anders over dan, met een laissez-aller in het hart, mede te werken tot al datgene, wat door den groei van het politieke lichaam blijkbaar wordt geëischt. Dat zij ons politiek program; dat altijd genoeg zal bevatten. Wil iemand *daarop* idealen bouwen, het staat hem volkomen vrij niet alleen, maar hij kan dan zeker zijn dat zijn ideaal althans een vasten wetenschappelijken grondslag heeft. Intusschen verwarre hij niet politiek *program* met politiek *ideaal*. Het eerste trachte hij naar vermogen zoo spoedig mogelijk te helpen verwezenlijken; het laatste kan uit den aard der zaak eerst door den tijd een program worden, wanneer die tijd de proef op de som zal hebben geleverd dat hij goed heeft »gezien." Tien tegen een natuurlijk, dat dit niet het geval zal zijn; maar wordt er op de hier aangegevene wijze gepolitiseerd en de Staat bestuurd, dan kan geen fout in het ideaal den allergeringsten schadelijken of belemmerenden invloed hebben op het volksleven.

Vrijheid van groei; laissez-aller; maar dus *niet* laten gaan al wat die vrijheid blijkbaar belemmert of in den weg staat. En dat zijn niet alleen de stellig anti-sociale elementen in de maatschappij, maar wel degelijk ook die elementen of instellingen, die vroeger aan dien groei zeer bevorderlijk waren. Zoo is de kerk opzij gezet, toen zij hinderlijk werd aan dien groei. En had Luther, dat is de geest van de 16de eeuw, gezegd: laissez-aller, dan waren wij nog in de middel-eeuwen; want den tijd van »gaan" acht men voor zich zelven nooit gekomen, en zeker de roomsche kerk niet. En die indiscretie vergoelijkt veel van de ruwe en ondankbare wijze waarop zoovele nuttige personen en instellingen door de evolutie werden behandeld.

Het is dus niet alleen niet zonderling, dat een evolutionaire

politiek wil vernietigen wat zij misschien zelve heeft opgericht of met gejuich heeft ingehaald, die oogenschijnlijke verandering van politiek is dan een allernatuurlijkst uitvloeisel van de veranderde werking. Gisteren onthouding, heden bemoeiing; gisteren vrijheid, heden dwang, dit kan geen inkonsekwentie zijn, waar men alles in dienst acht van die hoogere organische vrijheid, waaraan blijkens de historische evidentie alle andere vrijheden ondergeschikt zijn.

III.

»Society not a machinery but a growth."

Welnu wat leert ons een onbevangen blik op dien groei? In welke richting ontwikkelen zich sedert anderhalve eeuw de politieke en sociale verhoudingen in het beschaafde gedeelte van de wereld?

Het is algemeen bekend, in een richting van *gelijkheid* in *demokratische* richting. Het feit zal wel niet betwist worden; maar de beteekenis wordt onderschat met die domme indiscretie die alle heerschende klassen ook tegen het allerbillijkste streven van anderen steeds heeft bezield.

De eerste groote schok dien het streven naar gelijkheid veroorzaakte, de fransche revolutie, schafte de politieke en andere voorrechten van adel en geestelijkheid af, en sedert is in de toongevende staten der beschaafde wereld die politieke gelijkheid ook uitgestrekt tot den in onze eeuw meer en meer afgescheiden vierden stand, d. i. tot het geheele volk. Het algemeen stemrecht is daar langer of korter in werking en zal daar wel in werking blijven. Ik geloof niet dat de meest recalcitrante bourgeois op een ommekeer van zaken in dit opzicht de flaauwste hoop heeft.

In ons gezegend vaderland is dit echter anders. Ook hier eischt de vierde stand wel eindelijk en ten langen leste politieke gelijkheid; maar prof. Buys — en velen met hem — hebben allen moed dat die eisch zal afstuiten op een deugd van het nederlandsche volk — dit moet dus zijn, volgens

Bartjes, het ned. volk minus dien vierden stand — die de heele wereld ons benijden mag, die van *nuchterheid*.

Nu zal ik over de logische ongerijmdheid heenstappen van een volksdeugd te verheerlijken, waarop — althans zeker voor het speciale geval *waarom* zij hier verheerlijkt wordt — door 5/6 van dat volk gespogen wordt. Er blijkt voor de zooveelste maal uit — maar nooit zoo naief onbeschaamd als hier — dat men, over het ned. volk sprekende, daaronder zijn eigen kliekje verstaat — »l'état c'est moi." Evenmin zal ik over die zoogenaamde deugd bespiegelingen houden en nagaan of zij misschien ook onze dood kan worden — ik meen dat wat prof. Buys hier nuchterheid noemt door anderen wel eens met lamlendigheid betiteld is.

Ik wil alleen een misverstand trachten uit den weg te ruimen, dat de Leidsche hoogleeraar in zijn Gidsartikel van deze maand tegenover de voorstanders of eischers van algemeen stemrecht openbaart.

Maar kort; want het is een afgezaagde, en, voor een socialen blik die verder gaat dan onze grenzen, reeds besliste kwestie.

Het algemeen stemrecht is *voor een natie die daarom vraagt*, een direkt, logisch uitvloeisel van het organische staatsbegrip. In dat begrip is de regeering — wetgevende macht — zeer zeker aangewezen om rechten, bevoegdheden enz. en dus ook kies- of stemrecht, te *verleenen*; en heeft het dus allen schijn, of hij, die *eenige* uitsluitingen gedecreteerd wil zien, op volkomen hetzelfde standpunt staat als hij die de eischen van een heelen stand in het zoogenaamde staatsbelang — risum teneas — zelfstandig, leuk, nuchteren, wil bediscussiëeren en — afwijzen.

Maar dit is louter schijn, die dadelijk verdwijnt als men maar een oogenblik zijn nuchterheid aflegt en een klein beetje warmer *zich organisch met het heele volk vereenigd gevoelt*. Immers dan gevoelt men dat het nuchterste hoofd zich tegen abdominale eischen niet verzetten kan; dan weet men dat *al* onze organen behooren vertegenwoordigd te zijn in de hersenen; dat die hersens geen zelfstandige rechtsmacht

hebben over het bloed, maar integendeel *alleen* hieraan — zeer zeker *voornamelijk* — hun aard, kracht en beteekenis ontleenen.

De hersens regeeren tot zekere hoogte het organisme, maar dit geschiedt *in den geest van het bloed!* Nu beken ik dat sommige stoornissen in dat bloed door rust (aanmaning tot nuchterheid) of met chinine (een charge) te genezen zijn; maar ik zal geen syllabe verspillen aan het bewijs dat de beweging voor algemeen stemrecht niet tot die stoornissen behoort.

Vraagt men mij af, hoe het Gods mogelijk is, dat een man als prof. Buys — een van de minst professorachtige en meest eerlijke en overigens meest heldere hoofden — wetende dat het algemeen stemrecht overal rondom ons verleend werd, toch *diezelfde* eischen van den vierden stand bij *ons* voor abnormaal houdt — ongeveer gelijk aan willen paling trekken — zich daartegenover als *verleener van rechten* meent te kunnen handhaven, en in 1887 een *beroep durft doen op het ned. volk*, waar het betreft, de eischen van 5/6 van dat volk te onderdrukken — dan verklaar ik gul nergens het minste licht te ontdekken om dat raadsel op te lossen.

Dat prof. Buys geen verschil ziet tusschen zijn eigen standpunt en het hier verdedigde is een bewijs dat de stelling: »de staat is een organisme" voor hem is een ongevoelde college-phrase.

Anders zou hij zien en gevoelen dat het een hemelsbreed verschil is, of men *zelfstandig* oordeelt over de minder of meerdere geschiktheid van het bloed, dan wel of men, geheel objectief, over de al of niet normale werking er van in het organisme zich een oordeel *laat opdringen*.

* * *

De *politieke* gelijkheid zal dus ook in Nederland wel spoedig komen. Hoe staat het nu met de *sociale* aspiratiën van den vierden stand? Deze vraag brengt mij meer op het niveau van de overige beschaafde wereld.

»Il est contradictoire que le peuple soit à la fois misérable et souverain" zegt een zeer objectief en dus zeer wetenschappelijk schrijver onzer dagen 1).

Hij had er nog bij kunnen voegen dat het humoristisch is.

Het is een feit dan ook, dat de vierde stand in de heele beschaafde wereld sterken drang en den vasten wil toont om zijn maatschappelijke positie te verbeteren.

En wat ziet men nu daartegenover door de heerschende klasse doen? Alweer precies hetzelfde als bij de politieke kwestien gebeurd is. Men overweegt zelfstandig, d. i. aartsvaderlijk, of die neiging wel *goed* is, of de werkman niet in zijn stand tevreden behoorde te zijn, of hij niet zelfs een ons spek per jaar meer krijgt dan vroeger, en of hij niet liever eens dankbaar moest gedenken aan de vele soep- en andere weldadigheidscommissien waarvan zoovele christelijke heeren, — wel veertig jaren soms! — lid zijn.

De billijkheid eischt trouwens te zeggen dat ook in dit opzicht het buitenland ons vooruit is. Daar is ten minste het een en ander gedaan om aan bedoelden drang te gemoet te komen, en al ben ik de eerste om dit nog zeer luttel te noemen, er blijkt toch dit uit, dat er in die landen tegenover dien drang een heel andere *houding* wordt aangenomen en heel andere praatjes gehouden als de zoo even vermelde. En dat is reeds ontzaggelijk veel gewonnen.

Het mag de vraag zijn of en in hoever het streven naar verbetering bevredigd kan worden; het is mogelijk dat de industrie een groot aantal menschen noodzakelijk doemt tot een beestachtig bestaan en dat Malthus en Ricardo u recht geven schouderophalend te wanhopen aan de mogelijkheid van verbetering, — maar begin ten minste in Gods naam met te erkennen dat de toestand niet liefelijk is en dat dus het verlangen en de drang naar iets beters van de zijde der minder bevoorrechten (?), absoluut *gezond* en *natuurlijk* niet alleen, maar zelfs bij uitnemendheid *menschelijk* is. Dit alles

1) Emile de Laveleye »Le socialisme contemporain" introd.

is dunkt mij de banaliteit zelve. En toch zou er geen sociale kwestie zijn indien iedereen maar wilde goedvinden zich op dat banale standpunt te plaatsen.

Heb een open oog voor het absoluut gezonde en normale van de beweging op zich zelve, in hare hoofdgedachte. Ontken desnoods dat de toestand zoo erg is; houd hem zelfs voor zeer dragelijk; maar erken ten minste als liberaal hoogleeraar in de rechten, honderd jaren na de fransche revolutie, dat een mensch zich niet behoeft te storen aan wat een ander een voldoend bestaan gelieft te noemen, dat hij daarover geheel zelfstandig oordeelen mag, en dat allerminst iemand, wie ook, een oordeel daarover aan een ander mag *opdringen*. Het streven naar verbetering blijft dus een absoluut gezond en normaal streven, al vinden wij het persoonlijk ook nog zoo indiskreet.

En hiermede is met de grootst mogelijke evidentie aangewezen wat de houding is die een goede politiek tegenover dat gezonde streven moet aannemen.

Een evolutionnaire politiek constateert objectief dat de vierde stand, sedert tal van jaren en over de heele beschaafde wereld, met toenemenden drang, naar meerdere sociale gelijkheid en verbetering van toestand streeft, en ziet in den *ernst* en den *duur* en den *loop* en de *kracht* en den *omvang* en het op zich zelf absoluut *natuurlijke* der beweging een afdoend bewijs dat er een nieuwe periode aanbreekt in ons organisch staatsleven; dat het idioot is dat feit te *veroordeelen*, en het daarentegen een organische eisch is een gezonde ontwikkeling zooveel mogelijk te bevorderen.

Nog eens, de modus quo blijve hier onbesproken, ja de mogelijkheid opengelaten dat er gestreefd wordt naar iets onbereikbaars; ook behoeft niemand het pleizierig te vinden; maar erkend moet worden:

dat het streven naar verheffing van den vierden stand allernatuurlijkst is.

dat de overal waargenomen beweging dus blijkbaar een gezonde organische is in de menschelijke samenleving.

dat men dus geen natuurlijken groei van de laatste, m. a.

w. geen organisch staatsbegrip kan aannemen, of men moet tevens het laissez-aller op bedoelde beweging toepassen.

dat dit laatste echter logisch insluit die bemoeiing van staatswege die de wegruiming van belemmeringen beoogt.

IV.

Is ooit de natuur humoristischer geweest dan toen zij Herbert Spencer, den grooten wijsgeerigen verdediger van de evolutieleer in een zelfde artikel met veel nadruk liet wijzen op het organische karakter van de maatschappij en tegelijk scherpe aanvallen richten tegen een staatsbemoeiing die toch zoo duidelijk door de organische ontwikkeling der maatschappij wordt geeischt?

Het is waar, Spencer is een echte Engelschman en laat bovendien duidelijk doorschemeren dat de duitenkwestie lang niet zonder invloed op zijn stemming en beoordeeling van den bestaanden toestand is geweest 1), maar toch sta ik over zoo'n déraillement verbaasd. 2)

Men zou haast gaan twijfelen of geslachtsdrift nog wel terecht de sterkste neiging heet, en of niet in de beschaafde wereld langzamerhand dorst naar geld of vrees om het te verliezen, minstens even blind maakt voor de komiekste onachtzaamheden.

---

1) Reeds in de voorrede van zijn onder den titel »The man versus the State" herdrukte artikelen uit de Contemporary Review klaagt hij, dat »heavier public burdens, chiefly local, have further restricted his, (the citizens) freedom", en zeker omdat iedereen dit maar niet zoo dadelijk begrijpen zou, is hij zoo welwillend geweest er bij te voegen: »by lessening that portion of his earnings »which he can spend as he pleases and augmenting the portion taken from him to be spent as public agents please."

In bijna dezelfde woorden wordt dit bl. 13 herhaald.

2) In de »Social Statics" verdedigde Spencer in hoofdzaak reeds dezelfde beginselen; maar dat is twintig jaren geleden. Inplaats dat deze hem hebben overtuigd van het doctrinair-politieke en juridieke van het standpunt in dat boek ingenomen, plaatst hij zich in zijn jongste geschrift vierkant en zoo scherp mogelijk tegen de nieuwe beweging over.

Herbert Spencer schijnt in den socialen strijd niet veel meer te zien dan de aanval van luie armen op de beurs van werkzame rijken!

Ware dit zoo, waren zelfs de belangen van den vierden stand hier lijnrecht tegenovergesteld aan die van den derden, dan zou zeker op een andere als gewelddadige oplossing van den strijd onmogelijk kunnen worden gehoopt of gerekend.

Maar Henri George en reeds Marx en ook Schaeffle hebben de niet-schatrijke bezitters er op gewezen, dat deze bij een meer sociale inrichting der maatschappij evenveel belang hebben als de proletariërs. Dit is zeer juist. Negentig percent van de burgerij kan niet gerust zijn, dat hare kleinkinderen niet allen of gedeeltelijk zullen afdalen tot den vierden stand. En wie zou voor dat geval niet een groote troost vinden in de gedachte, dat als men zijn plicht wil doen in dien stand, men toch in ieder geval van een menschwaardig bestaan kan zeker zijn? Al wat men dus steunt of voorstelt ter wille van de levensverhoudingen van dien stand, doet men misschien voor eigen nakroost.

Maar bovendien hoe zou men den vierden stand kunnen verheffen, zonder dat de derde daar voordeel bij had? Verheffing van den vierden stand staat noodzakelijk gelijk met verhooging van algemeene volkskracht en volkswelvaart. Voor de kleine burgerij, die dikke maatschappelijke laag, die onmiddellijk aan den arbeidersstand grenst en daarin met den dag meer onmerkbaar overgaat, is dit al heel duidelijk. En meer dan een inzicht van dezen in hun eigen belangen is niet noodig om een geleidelijke maatschappelijke ontwikkeling mogelijk te maken.

Laat ons hopen dat het zoo gaan zal; want geweren kunnen wel stellig langer dienst doen dan liberale theorieën van onthouding, maar op den duur zijn zij even onmachtig als papier. De Cavaignacs zullen de sociale quaestie niet oplossen.

* * *

Spencer begint met zich af te vragen hoe het toch komt dat de tegenwoordige liberalen — in Engeland — zoo op staatsbemoeiing aandringen, lijnrecht in strijd met het oude beginsel der Whigs »individual freedom versus State-coercion."

En daarop antwoordt hij, brutaal en wel, dat zij in de war zijn. De »relaxations of restraints," door der liberalen streven verkregen, hadden heilzame gevolgen, die natuurlijk sterker troffen dan de vrijmaking als zoodanig. En zoo is men er toe gekomen om te gelooven, dat het volkswelzijn ook wel *rechtstreeks* kon behartigd worden; men heeft vergeten dat die behartiging en die heilzame gevolgen in de *vrijmaking* gelegen waren — een kolossale verwarring, die aan oppervlakkigheid te wijten is. Spencer vergelijkt ze met die van een haai met een bruinvisch 1). Dat is niet malsch; want in het dagelijksch leven is het zeker geen doodzonde een bruinvisch voor een visch te houden; maar als men iemand *op diens eigen terrein* van dergelijke vergissingen beschuldigt, — en dat doet Spencer hier — dan kan men al niet duidelijker te kennen geven dat men hem voor een ezel in zijn vak houdt; of, zooals Spencer elders letterlijk doet, voor dronken.

Zijn echter de hierboven uiteengezette denkbeelden juist, dan is Spencer zelf buiten het spoor geraakt. Hij doet mij in dezen denken aan Rousseau, die, zooals ieder weet, een boek schreef over de opvoeding, maar zijn eigen kinderen te vondeling legde.

Spencer schijnt er geen flauw begrip van te hebben dat het hier juist »die Emancipation des vierten Standes" geldt, en dat het in den grond den nieuw-Liberalen slechts te doen is om de vrijheid, die, door wat dan ook, langzamerhand voor een zeer groot gedeelte der menschen een valsche, ja hoonende klank geworden is, tot een waarheid te maken; ten minste haar daartoe te doen naderen.

Al wat Spencer schrijft over ziekelijke liefdadigheid en de noodlottige neiging om te doen wat men kan tot »further survival of the unfittest" 2) is volkomen juist en misschien

---

1) Zie p. 6. 2) Zie p. 69.

zelfs voor *enkele* nieuw-Liberalen zeer behartigenswaardig 1); maar het raakt van wat Spencer »the new Toryism" noemt de koude kleeren niet. Het is Don Quichotterie. Ja zelfs is een socialisme zeer goed vereenigbaar met niet de minste of geringste inbreuk op dien prikkel tot arbeid waarin ieder mensch met gezonde hersenen de noodzakelijke voorwaarde ziet van het voortbestaan der maatschappij.

Reeds in 1841 schreef L. Blanc tegen Thiers:

»Vous invoquez les lois de la nature humaine au nom et au profit de quelques uns, nous les invoquons au nom et au profit de tous: entre vous et nous voilà la différence". 2)

Men zal toegeven dat *als* dit juist ware, de maatschappij geen gevaar zou loopen van de ongeschiktsten op kosten van de geschikten te laten leven. En die niet inziet *dat* het zoo zijn kan, kent het socialisme niet.

---

1) Zoo meen ik dat het verstrekken van voedsel *onder welken anderen vorm ook* als dien van *bedeeling*, bepaald afkeuring verdient. St. Nikolaaspretjes, desnoods *gratis*-vacantie-tochten, speeltuinen enz. zijn uitmuntend, omdat het *buitenkansjes* zijn, die niet vernederen als men ze aanneemt, zoo min als eenig ander *cadeau*. Wordt het daarentegen *onderstand*, feitelijk *bedeeling*, dan moet dit van de besten het eergevoel kwetsen, wrevel wekken en zal òf niet worden aangenomen, òf den aannemer stellig demoraliseeren. Dit is zoo bij de hoogere maatschappelijke lagen; en die met mij gelooft dat het verschil in de verschillende lagen — een laag vernis daargelaten — louter is een kwestie van geld; dat de menschen, als zoodanig, er niet anders *zijn* en zeer zeker niet anders behooren *gemaakt* te worden, zal het hier bedoelde schaamtegevoel, als van hooge sociale waarde, meer in eere wenschen te houden. Het is bovendien onlogisch en valsch het verstrekken van gewoon voedsel niet te noemen met den waren naam.

Te Sappemeer — zie ik in het Sociaal Weekblad bl. 31 — geschiedt het van gemeentewege en wordt aan den redacteur met voldoening geschreven dat het schoolbezoek er zoo door bevorderd wordt. Ik wil het waarachtig wel gelooven; op die manier zou men ook altijd stampvolle kerken kunnen hebben! Maar is het karakter niets?

Ik meen ergens gelezen te hebben dat elders (te Amsterdam?) juist niet altijd door de *armsten* van de gelegenheid gebruik wordt gemaakt. Heb ik dit niet gedroomd, dan moet dit zeer voorzichtig stemmen. Het kon dan wel eens zijn dat de maatregel dit uitwerkte, dat men den minst scrupuleusen een *dubbel* maal bezorgt en een cursus had geopend om het schaamtegevoel te verstompen.

2) Réponse à Mr. Thiers p. 38.

Een socialisme is in theorie alles behalve ongerijmd en onmogelijk. Integendeel juist om zijn logische en zedelijke gedachte is het, meen ik, op den duur, van de overwinning zeker. Maar op dit oogenblik kan een stelsel dat alleen in enkele hoofdgedachten kan worden begrepen; een stelsel, waarin het verder ook den meest welwillenden de uiterste moeite kost om zich maar half in te denken, onmogelijk door ernstige mannen aan de orde worden gesteld. Het blijve voor wie wil een politiek *ideaal;* als politiek *program* is het volstrekt waardeloos. Een of meer overgangsperiodes liggen in ieder geval op den weg der Evolutie, die later zal openbaren in hoever de socialisten met hun ideaal goed hebben gezien. En de eerste daarvan is de nieuwe liberale richting bezig voor te bereiden, d. i. de meerdere gelijkmaking van de voorwaarden van den levensstrijd; vrijer werking van de natuurlijke teeltkeus; juist dus wat Spencer zelf zoo wenscht en verdedigt. Dat is, socialisme of niet in het verschiet, de *eisch* van ons politiek organisme *voor het oogenblik*; een eisch, die in programstijl overgebracht, het best is weer te geven en te begrijpen als verheffing, vrijmaking, althans *vrijer* making van den arbeidenden stand.

Maar al hadden de nieuw-Liberalen in de politiek een haai voor een dolfijn gehouden en niet, ter wille van een verhevener, socialer vrijheidsbegrip, op maatregelen aangedrongen die voor hen, die niet verder zien dan hun beurs, het karakter van »State-Coercion" hebben; al hadden zij het vrijheidsbeginsel prijs gegeven ter wille van algemeene volkswelvaart, dan nog ware Spencer's betoog van evolutionnair standpunt onbegrijpelijk.

Immers, dan is het liberale beginsel zelf aan evolutie onderworpen! Dan had de geleerde Engelschman ernstig de vraag behooren te overwegen, of de voortgang der beschaving niet noodzakelijk samengaat met vermindering van individueele vrijheid — zonder dat dit daarom nog altijd als zoodanig in het bewustzijn behoeft te komen.

En gelijk hij reeds in 1841 van Louis Blanc een verheve-

ner vrijheidsbegrip had kunnen leeren zoo stonden hem ook hier gidsen van den eersten rang ter zijde, om hem op de tegenwoordige evolutiephase een helderder blik te doen slaan.

Het wezen der maatschappelijke beschaving bestaat, volgens Ed. v. Hartmann, in »Vervielfältigung und Verinnerlichung der Beziehungen des Menschen zu seiner Umgebung d. h. in extensiver und intensiver Steigerung seiner Unfreiheit". 1)

En wie leeren wil, hoe het met onze vrijheid staat, wat een sociale slaaf de mensch is, zonder het te weten, leze het geniale werk van Ihering »der Zweck im Recht", het tweede deel. Men zal er stellig een dosis gemeenschapsgevoel door opdoen en verzoend worden met veel, wat ons maatschappelijk vooroordeel toescheen. 2)

Het holle van Spencer's vrijheidsbegrip, het schoolsche van zijn »Principienreiterei" wordt hem niet ééns duidelijk, als hij leuk vertelt dat de oude Tories tegenwoordig »defenders of Liberties" worden (p. 17). Dit doet hem niet de oogen open gaan voor het feit, dat die vrijheidsvaan maar een vaan is, *een middel*, en het doel van den strijd voor Tories en Whigs beiden steeds oneindig dieper lag.

Het doel moge niet de middelen *heiligen*, het *bepaalt* toch de middelen; een middel, als zoodanig, is niets; als het *als zoodanig* verheerlijkt wordt, dan is men, niet in de war of dronken, maar krankzinnig.

---

1) Phenomenologie des sittlichen Bewusztseins, Berlin 1879, p. 390.

2) Ook de andere werken van Ihering zijn zeer leerzaam, en — wat bij hem geen vooruitgesteld doel maar natuurlijk resultaat is — zeer opwekkend. Lees zijn juweeltje »der Kampf um's Recht". Wien 1872.

Als natuur-humoristische tegenstelling voeg ik hier echter de volgende ontboezeming bij: »wenn mich irgend etwas in meinem Glauben an den Zweck»gedanken in der Natur bestärkt so ist es der Gebrauch den Sie von Schmerz »und Lust macht. Beide hinweg gedacht oder mit einander vertauscht, *den Schmerz auf die Ernährung und die Lust auf das Sterben gesetzt und das Menschengeschlecht wäre mit der ersten Generation untergegangen*. (Z. i. R. I. 40).

Voor zoo'n opmerking hoeft men geen Ihering te zijn!

V.

Spencer verdedigt de ouderwetsche vrijheid met een staats-philosophische theorie en met een beredeneerd beroep op de natuurlijke teeltkeus.

Op het laatste is al geantwoord. De liberalen beweren dat men, als Spencer, juist die teeltkeus verkracht door allerlei belemmeringen in stand te houden en moeielijkheden te handhaven, die beletten dat iedereen juist op die plaats in de maatschappij komt, waarop hij *van nature* aanspraak heeft. Die dat ideaal wil naderkomen kan voor een roover, dief, opruier, socialist, godloochenaar enz. worden uitgescholden, maar niet voor een natuurverkrachter.

En wat Spencer's rechts-philosophie betreft, die kan a priori reeds daarom geen waarde hebben, omdat het recht afhankelijk is van den groei der maatschappij, niet omgekeerd. Juist daarom stellen wij een andere *regeling*, d. i. een ander recht voor. Deze te willen tegenhouden met een beroep op »het" Recht of »een" Recht welk ook, is spiritisme.

En wat wil Spencer ons nu weer wijsmaken? Hij begint met een inkonsekwentie. Hij verwerpt terecht de doctrinaire hersenschim, die men leer van het maatschappelijk verdrag noemt, en gaat dan wijsgeerige (?) bespiegelingen houden *alsof* er zoo'n kontrakt bestaan had. Hij gaat na, wat dit wel redelijkerwijze had kunnen inhouden, en houdt dit laatste dan voor Recht. Het is ongeloofelijk, maar het is zoo. Hij verwerpt de verdragstheorie en stelt in denzelfden adem dat de individuën in den staat alleen onderworpen zijn, »in all matters concerning the fulfilment of the Objects *for which they are incorporated*" 1).

En wat zijn nu die »objects"? Hoor den evolutieman bij uitnemendheid, den opvoedkundige à la Rousseau!

Om op die vraag, zegt Spencer, te krijgen »a sufficiently clear answer" ga men na, op welke voorwaarden de burgers

---

1) P. 83.

op dit oogenblik (now) zouden willen overeenkomen »with practical unanimity."

En dat zal nu niet worden uitgelegd door Bebel of Liebknecht, dat mag ook geen van de nieuwe Tories zeggen, noch de Russische Czar of Leo XIII; dat zal u verteld worden door Herbert Spencer namens de oude Tories! Voor een rechtsphilosophie uit te geven wat slechts met de regelingswenschen overeenkomt van de conservatieve elementen in de Engelsche samenleving. Het is om te lachen! 1)

Daarbij houdt Spencer bespiegelingen over natuurrecht, waar hond noch kat uit wijs kan worden.

Het woord natuurrecht heeft eigenlijk maar één gezonden zin, en dat is die van onveranderlijk, onaantastbaar recht; zoodat hij, die het aanrandt of ontneemt, in strijd komt met de natuur, de natuur verkracht.

Heeft Spencer het in dezen zin bedoeld, dan is het begrip evolutie een wanbegrip; want sedert de mensch, ook volgens Spencer, een lager organisme is geweest, moeten *alle* rechten ontstaan zijn. Ik houd dit voor nog al duidelijk.

Het is dan ook historisch en ethnologisch bewezen, dat geen enkele rechtsverhouding tusschen staat en individu overal of steeds dezelfde was. Als er één natuurrecht bestond, dan zou het natuurlijk dat op het leven moeten zijn. Welnu, zelfs dit wordt nergens erkend, overal sterven menschen van ellende en gebrek; of worden om de een of andere misdaad gedood. Bij ons is dit laatste afgeschaft; maar het recht om het weer *aan* te schaffen zou niemand kunnen betwisten.

---

1) Een even zonderling begrip van recht toont Spencer te hebben, als hij meent dat de Staat, die eigendomsrecht bijv. op één hectare toestaat, konsekwent het op den heelen Staat moet toekennen! (Soc. St. 132). Ja! als de maatschappij er was om den een of anderen Rechtsgod te dienen; niet, nu dat recht niets anders is als de *regeling*, waarin de maatschappij zich beweegt, als haar *levensvorm*. Het recht is vóór alles *dienstbaar*. Was dat steeds begrepen, dan waren er vele lamme, dikke boeken weggebleven. Het is om dat *dienstbaar karakter*, dat de Staat mag bepalen, dat een burger ten hoogste één, twee, tien of meer bunders bezitten mag, en dit ook, casu quo, stellig zonder blikken of blozen doen zou, al zeiden alle professoren van de wereld dat dit »inkonsekwent" is!

In geen geval kan een natuurrecht daardoor bewezen worden, dat het slechts op een uiterst klein gedeelte van de aarde wordt erkend. Dit enkele feit reeds, dat de heele wereld iemand om misdaad doodt, is een afdoend bewijs van het *niet*-bestaan van natuurrechten; en dit zal nog duidelijker worden als men bedenkt, dat de wisselende strafrechten zoo ten naastenbij *alle* daden voor misdaden hebben gehouden. Wat is in den loop der tijden al niet met den dood gestraft!

En blijft men antwoorden: toch altijd slechts *misdaden*, hoe bekrompen dan ook dit somtijds werd opgevat, dan wijs ik op de vaderlijke macht bij de oude Romeinen, die tegenover vrouw, kinderen en slaven het onbeperkte recht van leven en dood gaf.

En als tegenwoordig nog in Nieuw Caledonie het hoofd van den stam iemand van zijn onderhoorigen om een feestmaal slacht, dan vindt niemand daar iets in, dan wordt zelfs de grootheid van den souverein bewonderd! 1)

Natuurrecht in den hier besproken zin is dus een wanbegrip; de natuur kent geen rechten, slechts krachten.

Geeft men een anderen wijderen zin aan het woord; neemt men het voor *natuurlijke* rechten, dan vraag ik: wat is natuurlijk? in de Christelijke middel-eeuwen was het, volgens de stadsrechten van Hamburg, de natuurlijkste zaak ter wereld dat een man zijn vrouw sloeg, als hij reden tot klagen over haar had 2).

Die de zaak één oogenblik overweegt, zal inzien dat natuurlijke rechten slechts verwaterd natuurrecht is, alleen een heel klein beetje minder dwaas. In geen geval hebben wij er praktisch iets hoegenaamd meer aan. In het politiek debat mist een beroep daarop allen gezonden zin.

De Mormonen vinden polygamie natuurlijker dan ons

---

1) Friedrich v. Hellwald: Naturgeschichte des Menschen. I. 124.

2) »Tüchtiget ein man syn wiff ofte Sleit hy se unde se vorschuldet hievet »*dat mot he wol doen*. Mer sleit he se dot, dat shal he beteren mit synem lyve"; Trümmer »Vorträge über merkwürdige Erscheinungen in der Hamburgischen Rechtsgeschichte" B III, p. 219.

huwelijks-instituut. En ook Fourrier vindt ons huwelijk alleronnatuurlijkst 1). Zijne beschouwingen kan men afkeuren; maar dan moet men ze weerleggen. Tegenover iemand die de in eigen oogen *on*natuur van den tegenwoordigen toestand *natuurlijker* wil maken, een beroep te doen op die natuur, zonder aan weerlegging van het bijgebrachte te denken, kan het debat niet verder brengen.

Nu kan men echter nog het »natuurrecht" plaatsen tegenover »Vernunftrecht", om goed te doen uitkomen dat recht niet willekeurig *gemaakt* kan worden, maar natuurlijk, d. i. dan hier *geleidelijk*, ontstaat. Deze onderscheiding zou dan dienst kunnen doen tegen hen die iets voorstellen waarvoor de tijd nog niet gekomen is, al ware het ook de allernatuurlijkste zaak ter wereld.

Met bespiegelingen over die onderscheiding zijn heel wat college-uren en zelfs dikke boeken te vullen, maar wat heeft de wereld er aan? De sociaal-democraten en niemand die iets voorstaat zal men er mee overtuigen, en dat het bovendien een tegen de nieuw-liberalen totaal misplaatst argument is, is te duidelijk om er verder een woord over te zeggen.

Wat Spencer nu onder natuurrecht verstaat is onmogelijk te zeggen, omdat hij het woord in verschillende beteekenissen opvat.

Hij valt Bentham aan waar deze zegt, dat de regeering »is creating rights which it confers on individuals" 2) en plaatst daar tegenover het feit, dat de overeenkomst, die de verschillende wetboeken van verschillende volken »in their fundamentals" vertoonen, niet toevallig zijn kan.

Maar wie beweert dan dat dit *toevallig* is? En beweert Spencer omgekeerd, dat men van rechten kan spreken die *niet* door den staat erkend zijn? Ik weet het, de wetenschap is er niet voor terug geschrikt, maar uit niets blijkt dat

---

1) Hij zegt er van — en dat het in de hoogere standen in sommige groote steden van Europa zoo beschouwd wordt is een feit — »De même qu'en grammaire deux négations valent une affirmation, l'on peut dire qu'en négoce conjugal »*deux prostitutions valent une vertu*". Oeuvres, Editie van 1841, IV. 120.

2) P. 92.

Spencer hier zoover zou willen gaan. Hij bedoelde alleen, dat de Staat niet *willekeurig* rechten kan scheppen; als het ware *uit niets*. Maar wie dat betwisten moge, de nieuw-liberalen zeker niet.

Niet toevallig; maar is dan de over de heele beschaafde wereld in gang zijnde arbeidersbeweging toevallig? Zou daar dan ook niet iets *natuurrechtelijks* in kunnen schuilen?

En welken zin heeft het »the doctrine of natural rights" te verdedigen met te wijzen op de kracht van de Customs bij een dozijn wilde of half wilde stammen, en de »Common law?" Wat heeft dat hiermee te maken? En heeft bovendien niet de fransche revolutie, zoo gevoelig dat men denken zou voor goed, afgeleerd zich aan die »Customs" bovenmate te hechten en daardoor blind te blijven voor nieuwe stroomingen in het geestelijk organisme?

Wie betwist het dat de wetten een natuurlijken, geen kunstmatigen oorsprong hebben? 1) Men kan er innig van overtuigd zijn en toch den Staat houden voor de eenige bron van het Recht 2). De eenige vraag waarop het aankomt, maar waarom Spencer heendraait — is: *bestaat er iets onveranderlijks in het recht?* Zoo ja, noem het dan; wij zullen dan eens zien of het steeds en overal gegolden heeft; zoo neen, wat blijft er dan van die »doctrine of natural rights" anders over als woorden? Geeft gij *mij* toe dat er *niets, absoluut niets*, in het recht onveranderlijk is — en dat zal wel dienen — dan geef *ik* u de rest toe.

Tot overmaat van verwarring, neemt Spencer het begrip natuurrecht nog in de zuiver *logisch-speculatieve* beteekenis van *billijkheid*. Men zou het niet willen gelooven, maar het is zoo. Spencer heeft zoolang met het begrip gespeeld, dat hij de kluts kwijt raakt en als in de kaars valt. Hij wijst

---

1) P. 102.

2) Zooals Ihering, Z. i. R. I p. 317 sqq; en ook reeds Spinoza. Deze hield »natuurrecht" voor een contradictie; maar erkent toch natuurlijk, dat het staatsrecht, of de staatsmacht, aan de natuurlijke gesteldheid van de bewoners die er aan gehoorzamen gebonden is.

er op dat het natuurlijk gevoel van verband tusschen twee zaken in opstand kan komen tegen de wet, en geeft als voorbeeld dat dientengevolge onlangs in Engeland de gehuwde vrouw eigendomsrecht gekregen heeft op de vruchten van haar arbeid. De nieuwe wet wortelt in het bewustzijn van het natuurlijke verband (the natural connexion) tusschen besteedde moeite en genoten voordeel 1).

Kommentaar is overbodig. Het is duidelijk dat Spencer hier juist op het standpunt gekomen is dat »de nieuwe Tories" hem zoo gaarne zagen innemen. Het is hun heusch om niets anders te doen dan om erkenning van »natural connexions." Maar waarom dan onzen kostelijken tijd verknoeid met die »doctrine of natural rights?"

En nu vraag ik aan de heele wereld — aan Spencer in de eerste plaats — of hij kan ontkennen, dat er geen »natural connexion" in rang verheven is boven die welke de leus insluit:

Loon naar verdiensten?

VI.

Society not a machinery but a growth.

Ja, laten wij ons aan dat dogma houden; het is een dogma dat niet doctrinair stemt en nooit verslijt.

Wij zullen dan leeren berusten in al het onvolkomene dat onzer maatschappij nog eigen is, in dien zin, dat men er niet op schelden of schimpen zal dan met het oog op de toekomst, *niet met het oog op het verleden*, zooals gewoonlijk geschiedt.

Immers wij zien dan duidelijk in, dat de tegenwoordige toestand noodzakelijk een hoogere moet zijn dan een vorige — of men zou moeten meenen dat het menschdom reeds op zijn teruggang is; — quod absurdum.

Het is voorloopig ondenkbaar, dat een parlement van dergelijke eenvoudige waarheden zou kunnen uitgaan. Daarom

1) P. 95.

is een geregelde evolutionnaire politiek een illusie, die alleen in een platonischen staat te verwezenlijken is. Een regeering van enkelen, die voortdurend objectief zoeken naar de resultante van de krachten in de samenleving en in de richting daarvan den Staat leiden; zoo'n politieke aristocratie, die eigen meening en eigen idealen uitsluitend ontleent aan de uitspraken van het onbewuste, zooals die zich in de millioenen geesten van het politieke plebs openbaart, zal althans nog wel een paar duizend jaar een illusie blijven.

Intusschen wordt het geloof aan die openbaring bij de ontwikkelde menschheid telkens algemeener.

Het is bekend, dat ook Herbert Spencer tot die geloovigen behoort; ook hij beschouwt zich als »one of the myriad agencies through whom works the unknown Cause" 1). En daarop grondt hij de meening dat hij zijn geestelijke kinderen niet zorgeloos mag laten sterven; en de daad van de publicatie van de in »Man versus the state" herdrukte artikelen" 2).

Maar hier is een misverstand, dat Spencer naief genoeg openbaart. Hij beschouwt zich nml. in die verhouding tot de »unknown Cause", als ieder gewoon sterveling (like every other man). Maar dan had hij juist, dunkt mij, geen bizondere aanleiding tot publicatie. Hij had zich *niet* als ieder ander moeten voelen, maar moeten beseffen dat zijn oordeel berustte op een objectieve studie van de »myriad agencies", om daaruit te durven besluiten dat hij voor dit geval was een »agency" van een hoogeren rang. Zeker, dwalen is ook dan nog menschelijk; maar vóór men hiervan overtuigd wordt, is men dan toch niet »like every other man." Maar dit politieke werk van Spencer levert van a tot z het bewijs dat

---

1) P. 114.

2) Ook Schopenhauer en Ed. von Hartmann hebben deze Spinozistische wereldbeschouwing, die echter bij Spinoza kritischer, zuiverder, gevonden wordt. v. Hartmann ziet zelfs in den beschavingsgang der menschheid niets meer of minder dan Gods lijdensweg, het meer en meer zich bewust worden van het onbewuste, of God (!), — en verbeeldt zich dan nog aan Kant aan te sluiten! (Phenomenologie in fine.)

zijn gevoel hem niet bedrogen heeft. De groote Engelsche wijsgeer heeft zich ditmaal inderdaad niet van jan en alleman; van het politieke plebs onderscheiden. Het is een banale oratio pro domo.

* * *

Hoe plebejisch vele in andere opzichten voorname personen nog oordeelen kunnen in de politiek, kan men dezer dagen zien uit de moeielijkheden die het fransche goevernement bij sommige andere ondervindt om deze tot deelname te bewegen aan de aanstaande tentoonstelling. Maar Spencer had de fransche revolutie anders moeten begrijpen. Hij, de evolutieman, had daarin den aanvang, of de voorbereiding, moeten zien van een nieuwe periode van de menschelijke beschaving, die zich door een drang naar politieke en sociale gelijkheid kenmerken zou. Op twee achterlijke landjes na — het »nuchtere" Nederland en het bigotte Belgie — is de politieke gelijkheid reeds tot stand gekomen; een bewijs dat deze geheel lag in den geest des tijds.

En ten einde aan andere onnatuurlijke toestanden en voorrechten aen eind te maken is er in deze eeuw een sociale beweging ontstaan die nog met den dag in kracht toeneemt. Wat die beweging nog baren zal, wie zal het precies zeggen? Het socialisme is voorloopig onmogelijk; dat is zoo zeker als tweemaal twee vier. Maar daarmee zijn wij nog niet gewaarborgd tegen eene dolle *poging* om het te vestigen, tegen het nemen van een proef.

Land-nationalisatie? Met de meeste sympatbie heb ik veel van het treffende werk van Henri George gelezen maar zijn critiek op de theorie van Malthus komt mij »ganschelijk" onvoldoende voor en hij heeft mij de groote voordeelen van zijn plan niet helder gemaakt.

Misschien ligt dit hieraan dat ik steeds aan de toepassing dacht op ons land.

Daarom begrijp ik nog minder van den heer Stoffel, die het stelsel voor ons land aanbeveelt en in een brochure de Veluwe met een laag klei bedekt alsof het zoo niets ware.

Ik begrijp wel wat eenige duizende menschen, maar ik begrijp niet wat de sociale kwestie zou hebben aan een bebouwing van de Veluwe. Al regende het daar op de gewenschte plaatsen een laag slik en al zorgde de Staat voor woningen en werktuigen, dan waren wij toch immers binnen zeer korten tijd — enkele jaren — weer precies even ver.

Ook begrijp ik niet wat het voor verschil zal maken of een boer betaalt aan een particulier of aan den Staat 1).

Maar wat zeer zeker het gevolg van de beweging zal zijn is een *juister volksbegrip*. Men zal zich gaan schamen van volkswelvaart te spreken zoolang er zoovelen een beestachtig bestaan leiden (of lijden?). Er zal niet gerust worden vóór de vrijheid van den vierden stand, die bij ons reeds in 1846 door de Clercq erkend werd »slechts aan ééne zijde te bestaan, als kapitaal en arbeid tegen elkander over staan," beter gewaarborgd is.

In hoever dit bereikbaar is zal de tijd leeren. Maar dat er veel te doen is op dien weg is zeker, en dat dit zonder staatsbemoeiing onmogelijk is, zoo klaar als de dag.

Wat niet kan, dat kan niet, en de »l'impossible nul n'est tenu." Weigering *op dien grond* zal ons nooit over de gevolgen behoeven te verontrusten. De vierde stand is zoomin

---

1) Dit zeer weinige zeg ik enkel en alleen om te doen uitkomen dat ik voor mij op dit oogenblik nog geen oplossing van de sociale quaestie ken, die ook maar iets zou hebben van wat naar radicaal zweemt. Ik geloof zelfs op dit oogenblik dat zoo'n oplossing niet zal gevonden worden, en dat de bezwaren eerst *zeer geleidelijk* zullen worden uit den weg geruimd.

Fourrier — of liever zijn volgelingen — werden boos als men, verdoofd door het ingewikkelde van zijn systeem, zich bepaalde tot dezen aanval op de resultaten: »zij zijn te mooi". En toch — mist die uitroep inderdaad wel alle waarde, op zich zelf reeds? En pleit bovendien het gebrek aan inzicht in het systeem waarvan die onberedeneerde uitroep blijk geeft, niet sterk voor het al te ingewikkelde karakter zoowel van de te bestrijden kwaal als van het voorgestelde middel? Krijgt het daardoor niet het karakter van een proefneming? En past men die wel toe op staten?

De overigens belangrijke brochure van den heer Stoffel »Vrije handel of Kapitaalbescherming" (Deventer W. Hulscher 1886) hoop ik later minder terloops te bespreken.

krankzinnig als de derde, tenzij men het hem *make*. Maar het mogelijke, het doenbare te weigeren op grond van een liberaal beginsel (!) of wat dan ook, voert ons met een sneltrein naar de sociale revolutie. En daar beware God de wereld voor.

Mag socialisme worden opgevat niet als een *stelsel* maar als een *stemming*, als verhoogd gemeenschapsgevoel, tegenover het egoïsme van de oude economie, dan zal het, tot onsterfelijken roem van de 19e eeuw, eenmaal blijken dat Louis Blanc terecht aan Thiers schreef: »Quoi qu'on fasse, le dix-neuvième siècle sera baptisé SOCIALISME."

25 Mei 1887.

NEDERLANDSCHE POLITIEK.

INDRUKKEN VAN DEN DAG.

Het groote werk der eerste lezing loopt ten einde. Nog twee vraagstukken: Art. 194 volgens Schaepman's voorstel, en het kiesrecht in de additionneele bepalingen. De Kamer zal ze met de haar eigen waardigheid behandelen, tot voortdurende verbazing van een volk, dat met open mond deze poppenkast aanstaart.

Toen ik hier de laatste maal schreef, was De Beaufort door den grooten Meester der hedendaagsche liberalen duchtig terechtgezet. Deze geachte afgevaardigde deed nog eenige moeite zijn houding te rechtvaardigen, en er was geen liberaal te vinden in de Kamer, die rondweg dorst zeggen:

»Mijneheeren, wij moeten het hierbij laten. Wij hebben een mandaat om de Grondwet te herzien, niet om stillekens aan te zien dat Heemskerk ze octroyeert. Wij hebben achter ons een volk van kiezers en niet-kiezers, dat ons, als politieke lieden, begint te minachten. Met den dag wint deze meening veld, en terecht. Tooneelen als het thans met den heer De Beaufort voorgevallene, zullen onvermijdelijk worden herhaald, en onze reputatie kan niets meer lijden. Hebben wij dus medelijden met ons zelven; steken wij een speldje op deze plek der herziening, om later te kunnen zien waar wij gebleven zijn. Wij nemen dan ten spoedigste met dezen of een anderen minister een voorloopig kiesreglement aan en gaan elk onzen weg."

Men ging voort met den arbeid, en reeds spoedig na de historie De Beaufort, kwam het standje Van Houten. Deze heer had met de heeren Van Kerkwijk en Schaepman voorgesteld, dat een tot Minister benoemd Kamerlid zich niet aan eene nieuwe verkiezing zou behoeven te onderwerpen. Men hoopte op deze wijze ruimer keuze van Ministers te zullen hebben. Het amendement was vrij onschuldig, nu de vereenigbaarheid van beide functiën stilzwijgend door de Regeering uit de Grondwet van 1848 was overgenomen. Toch duldde Heemskerk deze afwijking van zijne voorstellen niet. Guitig zeide hij: *Ik* geloof het wel niet, maar de menschen zouden denken, dat de heeren zich den toegang tot den ministerieelen zetel gemakkelijk willen maken; doch hoe het ook zij, ik verdedig dit voorstel niet in de Eerste kamer.

Merkwaardig en kenschetsend voor dit gansche werk der Grondwetsherziening is het antwoord, toen door den heer Van Houten gegeven.

Hij verklaarde, op gevaar af dat Heemskerk den arbeid zou staken, zijn amendement te handhaven. En waarom? »Het spreekt van zelf", — zei de heer Van Houten, — »dat, waar het gewichtige essentialia van ons staatsrecht geldt, met de wenschen van de Regeering moet worden te rade gegaan, indien men een werk van dezen omvang wil tot stand brengen.... Op dit oogenblik is slechts een klein onderdeel van het in de Grondwet gehuldigd stelsel in debat.... Dat is toch geen vraag waaromtrent werkstaking in het vooruitzicht mag gesteld worden."

Met andere woorden: Ik laat mij de vrijheid niet rooven om dezen herzieningsarbeid te verstoren wegens hetgeen mij niet meer geldt dan als een klein onderdeel; maar betreft het een levensbeginsel van ons staatsrecht, dan ben ik bereid toe te geven, opdat wij dezen Minister niet verliezen. Dit is eene leer die nog wel in geen parlement ter wereld is verkondigd. Zeker is eene grondwetsherziening eene zaak van gemeenschappelijk overleg; maar dan van een overleg tusschen de partijen in de vertegenwoordiging. Wil de heer Van Houten in de essentialia van het Nederlandsch staats-

recht iets toegeven aan den heer Lohman, dan zal hij zeker door overleg het totstandkomen der herziening bevorderen. Wat hem echter bezielt, of liever ontzielt, zoodanig, dat hij aan Heemskerk de vuist toont bij min gewichtige beslissingen, doch het hoofd voor hem buigt als het groote beginselen geldt, dat blijft mij een raadsel. Wie heeft toch dezen eerlijken man gebiologeerd? Welke Donato doet zijn wil hier gelden? Van Houten heeft op dien 21 April duidelijker dan een zijner medeleden deed, deze aanstaande Grondwet tot de constitutie van Heemskerk gestempeld. Thorbecke heeft een opvolger gevonden. De bruisende stroom van 1848 verloopt in een modderpoel.

Een ander kenmerkend teeken van de onmacht dezer Kamer is de weigering om art. 168 te behandelen. Het is zeker thans moeilijk aan de financieele betrekking tusschen den Staat en de Kerk een einde te maken, nu een nieuw Kerkgenootschap bezig is zich te vestigen. Er was echter geene reden om die verhouding met hare principieele fout en al hare onbillijkheid opnieuw vast te leggen in de Grondwet. Den gewonen wetgever ware het best toevertrouwd dit kluwen te ontwarren. Men ontweek de moeilijkheid, en het door publicisten van bijna alle partijen scherp veroordeelde artikel blijft de Grondwet sieren.

Nu is Schaepman's art. 194 aan de beurt, en dan het voorloopig kiesrecht. Dit laatste zal, naar het schijnt, als de rest, door Heemskerk worden geoctroyeerd. Onze premier heeft een kiesrecht gevonden, waar de werkman, en deze bijna alleen, wordt buitengesloten. Of de schrik van de met socialisten gevulde Kamertribune, of wel die van de demonstratie van September '85 hem nog in de beenen zit, weet ik niet, maar zeker is het, dat hij op het stuk van kiesrecht niet voorwaarts wil. De werkman zij en blijve uitgesloten.

De liberalen moeten daarmeê wel verlegen zitten. Zij hebben verleden jaar de species van den »gezeten werkman" ontdekt. »In zijn stand gezeten," — zoo gaf de heer Gleichman het raadseltje op, dat waarschijnlijk verzonnen werd op het dessert van een goed diner. Ze hebben de onvoorzich-

tigheid gehad hem in 't *Handelsblad* te doen zetten, dat met hem gesold heeft, als vroeger de Amsterdamsche autoriteiten met de jongens van de Wassenaer. Die gezeten werkman werd uit zijn stoel getild om bij alle gelegenheden te paradeeren waar het noodig was, helderder dan het licht zelf, aan te toonen, dat de liberalen gezind waren elken billijken eisch in te willigen. Hij werd als laatste troef uitgespeeld tegen het Algemeen Stemrecht. En nu de liberalen dezen gezetene een stembiljet hebben beloofd, — op hun eerewoord beloofd; — zegt Heemskerk, de Meester, dat hij in zijne stemkamer slechts jassen wil zien, geen boezeroen. Dit is een goede les voor onze liberale heeren; want men moet geene verbintenissen sluiten, als men minderjarig is, zonder de medewerking van den voogd. Komt de werkman nu vervulling der belofte eischen, dan moet men zich beroepen op de exceptie van onmondigheid, en dat staat eene politieke partij niet fraai.

Het amendementje der geavanceerde heeren Van der Feltz, Gleichman, Borgesius, Van Houten en De Vos van Steenwijk is door Heemskerk's antwoord ten doode gedoemd. Niemand zal er om huilen. Ook zij bereikten den gezetene niet. Het is wonderlijk en getuigt — zoo noodig — van den depraveerenden invloed van het Binnenhof, dat menschen met een verleden als Van Houten en eenigszins ook Borgesius, zoo'n ding onderteekenen. Rondweg loven zij een kiesrecht, waarvan belasting betalen de maatstaf is. Zij verloochenen het gansche verleden der partij, waarvan zij eens heetten de voorhoede te zijn. Er is aan den liberalen kant geen man van karakter in de Kamer, die hun de waarheid zegt.

Kerdijk en Heineken hebben het hun Donderdagavond in Burgerpligt ter dege laten hooren. En dat goede oude Burgerpligt nam werkelijk een paar besluiten, lijnrecht gericht tegen het liberale-partij-potje. Ontwaakt daar eenig nieuw leven? Frank en vrij sprak Mr. Calisch er over het modderen en schipperen der liberale partij, en op dat woord volgde een votum in den geest des sprekers. Wie had dit durven denken, nu Levy had gepleit voor het amendement. Dat was een

koddig schouwspel. Levy, de dappere strijder, die in denzelfden kring grootsche leuzen, krasse moties, plechtig omschreven beginselen heeft geslingerd, Levy nam de rol op zich tegen Heineken's flink gestelden eisch dat elk kiezen zou, die zijn stembiljet kan invullen, een verwrongen wetsinterpretatie te pleiten. Quantum mutatus.... Dat was de oude Hector niet meer. De groote strijder voor de Majesteit van het Recht ziftte de parlementaire muggen, die, zonder bijten, nu en dan op Heemskerk's neus gaan zitten, en hij vond ze, met hun amendement, wichtig als olifanten. 't Was den man aan te zien, dat hij een verloren zaak bepleitte; nooit sprak hij zoo slecht als in zijn repliek. Hij viel in herhalingen, verwarde zich in zijne argumentjes en las zelfs een lange tirade van Heemskerk voor, waarin het tegenovergestelde stond van hetgeen hij meende er uit te kunnen putten. De onversaagde held spelende met een knippelspel — een Simson bedwongen!

De liberale partij lijdt aan bloed-armoede. Zij is erg ziek. 't Zijn, in en buiten de Kamer, wassenbeelden met wat redevoeringsmekaniek. Hart en ziel zijn zoek.

* * *

Ik noemde daar Kerdijk, en dat brengt mij op zijn *Sociaal Weekblad*. Hij heeft dat willen overdoen aan het Nut. Hier zag men een der meest beminnelijke naieveteiten, die ooit in dit land van brave menschen zijn vertoond Dubbel naief was Mr. Kerdijk. Hij onderstelde dat men zijn voorstel in de departementen zou aannemen. Hij meende dat onze bourgeoisie zou deelnemen aan zijn streven om het lot van den arbeider te verbeteren, — deelnemen met *f* 4500. Deze illusie is hem ontnomen. Vooral de Rotterdammers hebben duidelijk gesproken: Kerdijk is een opruier. Hij heeft onze politiek een faillieten boedel genoemd, en zulk een man zou men het verkondigen zijner denkbeelden gemakkelijk maken! Hij heeft, wanhopende aan elk ander middel om leven te wekken in Nederland, algemeen stemrecht aanbevolen. Hij wil zelfs antirevolutionnaire plattelanders doen stemmen, kerels die

van toeten noch blazen weten en — zooals Levy in Burgerpligt zei — onder geestelijken invloed staan. Die menschen zouden immers lijnrecht tegen de liberalen stemmen, en dat komt niet te pas. De in departementen vergaderde Nederlandsche spiesburgers hebben er geen doekjes om gewonden en ronduit gezegd; dat zij voor zulke denkbeelden niet ontvankelijk zijn.

Nog grooter naieveteit was het van den heer Kerdijk, dat hij meende een arbeid als hij zich met zijn weekblad voorstelt, te kunnen verrichten onder toezicht van het Nut. De bijzondere eigenschappen dezer bejaarde dame maken haar niet zeer geschikt voor zulk een bakerschap. Zij houdt van sociale rustigheid en zou het wicht slaapbollen geven. Een blad, wil het iets beteekenen in den strijd, eischt eene krachtige persoonlijkheid, die er zich zelf geheel in geeft, en die aan geen enkelen band is gebonden dan aan die welke hij zich zelven aanlegt. Wie in deze dagen sociale rechtvaardigheid prediken wil, moet het zich willen getroosten, dat men hem een opruier noemt. En zou het Nut dien blaam kunnen dragen?

De heer Kerdijk verkeert met velen in de dwaling, dat men de bourgeoisie met de werklieden onder denzelfden hoed kan vangen en samen laten werken tot verbetering der Maatschappij. Hij denkt dat hetgeen voor hem en zijne vrienden waar is, ook geldt voor een groot aantal zijner standgenooten. De ontnuchtering zal niet lang uitblijven. Kerdijk is een ethisch-irenisch socialist, en reeds noemt men hem een opruier. 't Moet hem leed gedaan hebben. 't Is alsof men aan Simon Buytendijk zegt, dat hij aan 't doleeren is.

De redacteur van het *Sociaal Weekblad* heeft vertrouwen in de mogelijkheid eener irenische oplossing, door de gegoede standen ondernomen. De wijze waarop zijn arbeid in de laatste weken is besproken, zal hem tot betere waardeering der feiten brengen. Men lost geene sociale quaestiën op met salon-propaganda. Wat de arbeider zal nuttigen van den maatschappelijken disch, zal hij door eigen kracht verkrijgen, en wie hem een handje helpen wil, moet naast hem in

't gelid gaan staan. De meer bevoorrechten lezen de leekepreekjes gaarne, maar zij zullen de lessen niet vrijwillig in praktijk brengen. Wie met allerlei excepties den werkman stem in 't capittel weigert, dien is 't ook geen ernst met de verbetering van zijn economischen en maatschappelijken toestand. Wij hebben nu genoeg gezien van die voogden. Zij gaven in twintig jaren sedert dit onderwerp aan de orde is, nog geen leerplicht.

* * *

Lijders aan bloedarmoede maken zich niet warm voor een denkbeeld, zelfs niet voor een belang, als dit niet rechtstreeks in geld te taxeeren is.

Wat denkt ons volk over Atjeh, waar nu het vroeger ontzag voor Europeesche krijgsmacht geheel is geweken en eene overrompeling onzer krijgsmacht door de inboorlingen geene dwaze onderstelling meer mag heeten? Wat over de zaak van Tjiomas, waar de ergerlijkste willekeur van de hoogstgeplaatsten is aan den dag gekomen, en ons gezag blootstaat aan de bespotting en verwachting van Europeaan en Inlander? Wat over de houding der Indo-Europeanen, die openlijk elk gezag verkiezen boven het Nederlandsche? Er is misschien geene zaak die zoo dringend voorziening vereischt als de staatsregeling van Nederlandsch-Indië, evenmin als er eene is, waaraan in Nederland zoo weinig wordt gedacht.

Wij maken ons niet warm voor een denkbeeld, wij hebben weinig bloed, en dat nog koud.

Ziet bijvoorbeeld de gevangenschap van Domela Nieuwenhuis. Voor de meesten in ons land heeft het feit, waarvoor hij gestraft is, slechts luttele beteekenis, zeker niet evenredig aan het jaar celstraf. Anderen keuren het vonnis af op juridische gronden. Er is een respectabel aantal Nederlanders van oordeel, dat Nieuwenhuis op vrije voeten moest zijn. En waar hoort men hardop deze meening verkondigen? Velen denken en enkele oprechten zeggen: schuldig of onschuldig,

wij hebben een jaar rust, waarin althans deze ons niet stoort. Zoo staat het met het rechtsgevoel in Nederland.

Dan de palingtrekkers. Twee der vervolgden kwamen in cassatie en werden vrijgesproken. De Hooge Raad verklaart dat zij niet strafbaar zijn. Nu zitten eenige anderen, door een lager rechtscollege wegens volkomen gelijke feiten veroordeeld, in de gevangenis. Ook hunne handelingen zijn volgens den Hoogen Raad niet strafbaar. Men laat ze vrij, niet waar.... verzoekt hun met eene beleefde verontschuldiging zoo spoedig mogelijk de gevangenis te verlaten? En zoo men het niet vrijwillig doet, geeft hun de wet eene actie tot herstelling van hun geschonden recht? Eene vordering die ten snelste en om niet wordt berecht? Neen, zoo iets kent de wet niet. Die menschen hebben zich niet in cassatie begeven, waarschijnlijk omdat zij de kosten niet konden betalen. En nu de Hooge Raad hen onschuldig heeft verklaard, is er slechts één middel om vrij te komen: de gratie, die volkomen willekeurig kan geweigerd worden. Er verscheen dan ook reeds een nootje in de dagbladen, blijkbaar officieus er in gebracht, en vertellende dat er volstrekt geen plan bestaat deze menschen te gratieeren, te begenadigen. Wat hun toekomt als een recht, zullen ze zelfs niet erlangen als genade.

En nu zullen — denkt gij — de priesters des Rechts aan onze hoogescholen en de balie, als één man opstaan en zich onbewimpeld uitspreken tegen zooveel onrecht. Och neen, ze doen er het zwijgen toe; uit de gansche rechtsgeleerde wereld vernam men alleen het protest van het eerlijke *Paleis van Justitie*. De rest berust er in. Inmiddels blijven die menschen hun tijd uitzitten.

Nog een merkwaardig voorbeeld van dit gebrek aan rechtsgevoel bij onze natie is de behandeling van het standje op het Waterlooplein in den Amsterdamschen Gemeenteraad. Daar was het allen duidelijk, dat de politie haren plicht had verzuimd; niemand sprak dit tegen. En toch waren er maar drie heeren die hunne meening dorsten te bezegelen met een votum. Allerlei overwegingen golden; alleen de recht-

vaardigheid zweeg. Van dien gemeenteraad zou nog menig bewijs zijn aan te voeren, dat het hem aan bloed ontbreekt; hij is een kort begrip van hedendaagsche lamlendigheid.

* * *

Er is voor dat alles slechts ééne remedie. Het is niet te denken dat in deze natie geen kracht meer zou te vinden zijn. De verschijnselen van slapheid tot den oorsprong nasporende, komen wij steeds tot de regeerende klasse, tot het geringe aantal Nederlanders dat zijn eigen belangen kan laten gelden en de macht heeft de belangen van anderen te verwaarloozen. Deze prinsjes moeten onttroond worden. Wat dan zal komen, zal zijne gebreken hebben, voortspruitende uit den aard van den mensch, die zich afspiegelt in elken menschelijken arbeid. Doch in één opzicht zal eene volksregeering in Nederland onder gunstige voorteekenen den arbeid aanvaarden; haar oorsprong zal zuiver zijn: de strijd waarmeê thans een nieuwe toestand wordt voorbereid, is de strijd tegen onrecht.

30 Mei 1887. VAN DE KLEI.

EDUARD DOUWES DEKKER.

DOOR

FREDERIK VAN EEDEN.

»Wij kenden elkander allen ouden en jongeren; we wisten wat ieder op 't oogenblik kon geven. Geen groote verschijnselen deden ons opschrikken en we verwachten er geene.... Toen viel in Mei 1860, als een bliksemstraal dat boek uit Insulinde, en sloeg in en zette in vlam."

Aldus beschrijft Mr. Vosmaer in zijn »Zaaier" de verschijning van den Havelaar.

Het was een stil en deftig gezin, de Hollandsche letterkundige kring voor dertig jaren. Zoo zegt een der huisgenooten.

Men zat rustig om de theetafel. Er was gedankt na 't eten. De Genestet neuriede leekedichtjes, Alberdingk claegde en vraegde zachtkens weg op voorvaderlijken trant, da Costa kleurde een mooie prent van den slag bij Nieuwpoort, Potgieter rijmde in stilte, nu en dan zei Bakhuizen een ondeugendheidje.

Alleen Huet begon te vitten, en kibbelde met de Genestet. Maar heel zachtzinnig. Ook waren er die gelachen en elkaar aangestooten hadden bij 't bidden. Doch het ging toch zeer bedaard en zelfs fluisterend toe.

Daar op eens:... een licht, een donderslag — een *stem*, een luide, sterke, klinkende stem en de Havelaar lag op tafel.

Wat een opschudding! Dat was nog nooit gehoord! — Een stem! Iemand die hardop durfde spreken, ronduit en hardop. En dat in Holland!

Het heele gezelschap was verbaasd, verbouwereerd, overdonderd.

De bliksem sloeg het eerst in het hoofd van den goedhartigen, gevoeligen heer Vosmaer zelf. Luid juichte hij zijn opgewondenheid uit. Maar niemand bleef vrij. Zelfs de bedachtzame Huet knikte goedkeurend en klapte zachtjes in de handen.

Ik kan wel zeggen dat, na dien dag, in de Hollandsche letterkundige wereld het onweer niet van de lucht geweest is. En er is veel zoetemelk verzuurd en er zijn veel gemoederen verbitterd. Maar het is er frisscher op geworden.

Het fluisteren ging niet meer en men moest wel luid spreken om verstaan te worden. De vrede was verbroken en er is dapper geplukhaard.

Zou het mij niet passen de kleine scènes tusschen mijn literaire voogden en vaders te bespreken?

Wij zijn toch het jonge geslacht, datzelfde waarop de vechtenden zich herhaaldelijk beriepen. Dat zij allen wilden vormen naar hun eigen geest en bewaren voor elkanders misvattingen. Dat recht zou doen, dat begrijpen zou, dat zou oogsten waar zij zaaiden.

Ben ik niet opgegroeid, toen Dekker zijn Ideeën schreef en Huet zijn fantasieën.

Of is er nog een ander jong Holland, een echt, eigenlijk, rechtmatig jong Holland, veel knapper, braver en bescheidener dan wij?

Het kan wel, maar daar die jongelui, waarschijnlijk uit bescheidenheid, niets van zich laten merken, kan ik met hen geen rekening houden.

Bij gebrek aan beter dus zal ik trachten te zeggen wat ik begrepen heb in mijn school en onthouden van de lessen der meesters.

Ziehier de vier besten die ik gekend en gezien heb: Douwes Dekker, Busken Huet, Vosmaer, van Vloten.

Ik meen hen in goede rangorde gezet te hebben, doch in den bovenmeester kan ik mij vergissen.

O! mijn beste, welmeenende heer van Laar, maak u toch niet zoo ontzettend boos op dien grijzen Kennemer meistreel. Wat hoeft ge dien stakker van een bard zoo af te snauwen in den Dageraad, of hij een kajuitsjongen was? Omdat hij in zijn Nederlandsche Letterkunde Douwes Dekker bijna en Huet heelemaal niet noemt? Bedenk toch, dat ieder een letterkunde op eigen hand heeft. Ook die kajuitsjongen zou een geschiedenis der Ned. Letterkunde kunnen maken, van *zijn* letterkunde altijd, en daarin zou misschien zelfs Hofdijk niet genoemd worden. Daarom moet ge iemand niet afsnauwen. Heeft Hofdijk *u* in zijn letterkunde genoemd? Niet? Nu mij ook niet. Dàn alleen zou ik boos worden.

In *mijn* Nederlandsche letterkunde komen juist Huet en Dekker vooraan — daarna volgt een zeer langen tijd niets — dan komen Geel, Potgieter, Vosmaer, Van Vloten — weder een tijd niets — daarna Hildebrand, Kneppelhout — dan weder een ontzettend langen tijd niets — dan een hoek om en eindelijk een menigte volk in 't verschiet, waaronder ook Hofdijk, de proza-schrijver. De dichter Hofdijk komt morgen.

Van allen scheen mij Huet de verstandigste, Douwes Dekker de artistiekste.

Was Huët niet artistiek?

Zie, er zijn dingen die ik mooi en dingen die ik goed vind. Beide sensaties zijn genot, — maar ik vind iets liever mooi dan goed. En wie iets moois maakt lijkt mij meer artist dan wie iets goeds maakt.

Nu is Douwes Dekker bijna de eenige geweest die iets moois kon maken in Holland.

En omdat hij het zelf was, en dat voelde en begreep, — heeft hij ook het eerst kunnen zeggen hoe men artist is. Ziehier:

»*Er zijn geen kunstregels. De ware artist teekent de*

natuur na, zooals die zich aan hem vertoont. Wie hierin oprecht naar juistheid streeft is kunstenaar." (idee 1175)

»*Het eenvoudig volgen van den natuurlijken indruk zou ieder in staat stellen iets goeds te leveren.*" (idee 547)

»*De theorie van onderwijs in letterkunde zou moeten zijn: bestudeer den aard der dingen en tracht oprecht mee te deelen wat ge vondt.*" (ibidem)

»*Hoe gebrekkig de wijze van uitdrukking zij, een auteur die blijk geeft van oprechtheid van streven naar waarheid is altijd beminnelijk en wint het immer van den geoefendsten schrijver die »school" aanhangt of voorbeelden volgt.*" (ibid)

Om deze stellingen, letterlijk zoo, met goed gevolg in een debat te verdedigen zou men Douwes Dekker zelf moeten zijn. Maar ten naaste bij staat er hetzelfde wat wij nog altijd met veel moeite het publiek aan 't verstand trachten te brengen.

Dit waren wel donderslagen in het rustige, schoolsche Hollandje. Een zevenklapper in de vaderlandsche bewaarschool.

Toen de eerste schrik voorbij was, kwam de reactie.

Van de drie mannen — die ik als de grootste figuren noemde in de Multatuli-beweging Huet, Vosmaer, van Vloten, — was van Vloten de sterkste in overtuiging en de minst artistieke, — Vosmaer het tegendeel.

Wat wonder dat de eerste zich even spoedig schrap zette als de ander zich liet medeslepen.

Douwes Dekker's kunst had weinig vat op van Vloten. Hij erkende dat het mooi was, maar begreep den dichter niet. Hervorming vond hij goed, als men juist zoo ver ging als hij. Nauwelijks zag hij dat Dekker ook *zijn* goden omver wou loopen of hij verweerde zich met alle kracht. Zijn »Onkruid onder de tarwe" is een van zijn welsprekendste werken. Het is droog, hard, sterk als een vijl.

Dat dit geen laaghartige, maar een zeer eerlijke daad was — behoef ik niet te zeggen. Van Vloten's ontzetting was als die van een ervaren tuinman, bekwaam in snoeien,

scheren en alle eischen van het vak, — wanneer plotseling een vreemde hem snoeimes en heggeschaar uit de hand rukt, en zegt: Laat groeien die boel! vrij uit zooals het wil!

Want ik verzeker u, dat gij geen tuinman ter wereld zult beduiden, dat een wildernis mooier is dan een net onderhouden tuin. En ook vele anderen niet, al zijn ze geen tuinlui.

Beginselvastheid! riep van Vloten, in 's hemelsnaam, beginselvastheid! Hij hield zijn hart vast, toen Dekker het ontluikende geslacht wilde leeren dat beginselen nuttelooze ballast waren.

Ten spijt van deze waarschuwing moet ik toch Dekker's beginselloosheid voor een zijner mooiste eigenschappen houden. Ik wou dat hij nog minder beginselen had gehad.

Er is geen scherpe grens te trekken tusschen beginsel, vooroordeel en conventie.

De twee laatste dingen zijn plagen en rampen der maatschappij, vooral in ónzen tijd, vooral in óns land. Wat wonder dat wij verademen als er één komt en zegt: Weg met al die dingen!

En als die eens in zijn onbesnoeidheid wild en mooi uitgroeit — dan nemen wij hem niet kwalijk dat hij ook geen steunsels heeft, die sommigen zwakken plantjes van dienst kunnen zijn. Dat hij wat woest is en wat ongelijk.

Wij willen individualiteit. Beginselen die men overneemt, of zelf vaststelt voor een geheel leven, belemmeren altijd den vrijen wasdom van een persoonlijkheid. Een artist kan en mag geen regelen stellen voor zijn doen en leven, want wat in hem is gaat wet en regel te boven.

Gewone menschen zijn maar toeristen, die langs bekende paadjes treden, die hebben een kaart en een Baedeker noodig. Maar een ontdekkingsreiziger kan die dingen niet gebruiken, hij maakt de kaarten, voor wie hem volgen wil. Hij zoekt, maar volgt niet.

Wij hadden in Holland zoo 'n man wel noodig.

Wie, die tusschen zijn 15e en 20ste jaar Multatuli las, heeft geen vreugde gevoeld bij die plotselinge vrijheid — bij die

verrassende ontdekking, dat men dingen zeggen en denken mocht die men nimmer van anderen gehoord had, die men zelf, zelf alleen gevoeld had, maar nimmer zeggen durfde, omdat niemand het deed?

Er is een groote stroom frissche, vrije gedachte over ons land gekomen, na Dekker's eerste woorden. Duizenden, die volstrekt geen volgers van hem zijn, denken nu anders door zijn toedoen.

Hij is niet de bron van dien nieuwen stroom. Hij is de moedige beginner — die 't eerst een gat boorde in den dijk.

Wij zijn geen volgers van Douwes Dekker. Een Multatuliaan is een onmogelijkheid, een onbestaanbare grootheid. Hoe kan men iemand volgen, wiens leer was dat men niemand volgen moet?

Wie zich Dekker's discipel noemt, handelt tegen de wetten van zijn meester. Wie Dekker napraat, beleedigt zijn nagedachtenis.

Maar wij zullen allen graag erkennen, dat wij weinig dingen zeggen of denken, waarop *zijn* zeggen en denken geen invloed heeft gehad.

Ik ben gestoord in mijn werk door een courantenstukje over Multatuli en de Nieuwe Gids, met een vermelding van mijn bezoek aan D. Dekker.

Er was is gniepigs en kwaadwilligs in, dat mij verdrietig maakte.

Als twee menschen zien, dat zij het beiden eerlijk en ernstig meenen, dan zal er zachtheid en vertrouwen tusschen hen zijn, al verschillen zij hemelsbreed.

Ik wist zeer goed hoe Douwes Dekker over ons dacht, — maar ook wist ik, dat hij mij hartelijk in zijn huis ontvangen zou.

En hijzelve wist ook dat ik veel dingen niet met hem eens was, maar dat ik toch grooten eerbied en liefde voor hem had. Ik had hem dat herhaalde malen geschreven.

En zeker zou hij verontwaardigd zijn opgestoven, als hij

gehoord had dat iemand ons beschuldigde van laffe, leugenachtige knoeierij met zijn naam om in de gunst te komen bij het Publiek. En dat doet een *vriend* van Douwes Dekker. En op zulk een boosaardige, kleinzielige wijze wil men de eer van dien man ophouden! Foei!

O, mijnheer de Vries, wat is dat braaf van u, zijn naam te zuiveren van de ontzettende schande dat *wij* dien met eerbied noemen. Wij, die thans nog het volle wicht voelen van het kruis, dat hij twintig jaar gedragen heeft. Bekrompen haat en domme kwaadaardigheid, omdat wij eerlijk onze meening durven zeggen.

O, die vrienden! Dekker hield er van, zich bij Jezus te vergelijken. Doch waarlijk, als hij na zijnen dood vrienden krijgt, zooals Jezus ze gekregen heeft, hoed u dan, zeg ik, hoed u voor wie beweert te komen uit zijnen naam.

Multatuli was grooter vriend van Jezus, dan zij die hem haatten om Jezus wil.

En zoo zeg ik, — ik die het waag veel aanmerkingen te maken op zijn werken en denken, — dat ik Douwes Dekker nader ben dan de blinde volgelingen, die bekrompenheid prediken tot zijn eer.

Het stond u mooier, vriend van Multatuli, toen gij het opnaamt voor dien gevangene in den Haag, voor dien socialist, die beter kristen is, dan de brave lieden die hem zoo kristelijk beschimpen. 't Was jammer, dat gij niet de eerste waart. Dan had men gezegd: zie, dat is een vriend van hem, die veel geleden heeft, die smaad droeg om zijn overtuiging en den haat van hoog en laag gemeen. Want het is meer in Dekker's geest, dien man te helpen, die worstelt en onderligt, dan het uwe te voegen bij al het vuil, dat wij naar 't hoofd krijgen.

En als ik Douwes Dekker was geweest, zou ik zulke bewijzen van vriendschap het liefst verlangd hebben. Liever dan huldeblijken, dan Multatuli-avondjes, liever dan standbeelden.

Het was een griezelig gezicht, toen de kranten hun ouden

vijand Multatuli als wapen gebruikten tot eigen verdediging. 't Was als een kind, dat met een scheermes vocht.

Multatuli is een genie. Op 't oogenblik is dat de gangbare meening. Zelfs Kappelman en Droogstoppel zeggen het en zij staan gereed ieder uit te schelden die het niet vindt. Multatuli's woorden hebben thans al het gewicht der genialiteit. Dankbaar en gretig wordt er dus gebruik gemaakt van Dekker's opinie, dat de Nieuwe Gids op den verkeerden weg is.

Maar o jé! — volgens de meening van diezelfde autoriteit zijn de eerwaarde Beets en Schaepman onnoozele rijmpjesknutselaars, (idee 1199) is Bilderdijk een lor, Goethe niet veel zaaks, von Moltke knap in lafhartigheid, Hooft een misselijke knoeier, Rafaël een prul (id. 700), Rembrand arm aan denkbeelden, Thorbecke minder dan niets.

Hoe moet dat? zouden dit allen geniale vergissingen zijn, behalve, natuurlijk, dat oordeel over de Nieuwe Gids?

Ik zal het de heeren maar laten uitvechten.

Hildebrand merkt op, dat de Hollandsche burgerman zoo graag met een lijk solt. Even graag doet hij 't met een dooden schrijver.

Als de leeuw dood is en hem niet meer bijten kan, zet hij hem op en gebruikt hem als vogelverschrikker in zijn eigen klein knollentuintje.

De zaak is, dat Douwes Dekker, die artist was, zijn leven lang met de kunst heeft gekoketteerd en geëindigd is met haar te beschimpen en te bespotten.

Vaak doet hij mij denken aan Paganini, die geen notitie nam van de opgewonden hulde aan zijn spel, maar zeide: »Nu ja goed, maar mijn buigingen! Wat zegt u van mijn buigingen?"

Heine, die dat vertelt, en dat zwak van groote mannen wel kende, past het spottend op zichzelven toe en zegt: »op mijn versjes moet ge niet letten, aber meine politische, filosofische und theologische Schriften!!

Douwes Dekker zeide iets dergelijks, maar in ernst, en

Fancy, de groote, machtige, die hem zoo bevoorrecht had, heeft veel miskenning en vernedering van hem moeten lijden.

Wel noemde hij zich graag dichter. Wel was hij zeer gevoelig voor elke geringschatting van zijn kunstenaarsgaven. Wel noemde hij Fancy de bron en oorzaak van alles wat hij dacht en deed.

Doch Multatuli's werken hebben dit met den Bijbel gemeen, dat er voor allerlei tegenstrijdige meeningen toepasselijke teksten uit te halen zijn.

Dit is zeker, dat hij, vooral op het laatst van zijn leven, zuiver literaire kunst beuzelarij en vooral verzen een gruwel noemde.

Hij heeft gezegd dat hij »weinig onderscheid maakte tusschen goede en slechte verzen", — en dat hij »de liefhebberij van versknoeien niet hooger schatte dan het wroeten in den rebus van een illustratie en dergelijke kinderachtigheden." (Millioenenstudiën).

Dit was de voornaamste reden, waarom ons tijdschrift zijn sympathie niet had.

In mijn bezoek aan hem lag niets bizonder royaals, zooals het stukje van Dr. de Vries het voorstelde. Douwes Dekker had mij zelve uitgenoodigd, schrijvende »dat het hem wellicht zou gelukken mij van belletristische aanvechtingen te genezen."

Ik had hem namelijk een van mijn eerste tooneelstukjes gestuurd. Het ding beviel hem niet. »Maar al ware dit anders, schreef hij, »ik raad u ernstig af, *degelijke studiën* op te geven om u te wijden — heet het zoo niet? — aan Belletrie. Rijmpjes, versjes, vertellinkjes — al dan niet afgedeeld in bedrijven en tooneelen, — geloof me, beste jongen, dat alles is uit den kinderachtige. Dat ook volwassenen zich daarmee bezighouden is waar. Maar eilieve, ook onder volwassenen zijn velen die om hun mondigheid te staven zich op weinig anders kunnen beroepen dan hun doopceel. De periode van »hart, smart", beloonde deugd, en dat Pietje met Mietje trouwt, moest nu eens eindelijk afgesloten worden.

De maatschappij heeft behoefte aan mannen, menschen!"

Eenigszins verschrikt door dit absolutisme vroeg ik terstond om opheldering. Wat hij over belletristen gezegd had, beantwoordde ik naar zijne wijze met een parabel. Ik heb geen copie van mijn brief, maar er kwam ongeveer het volgende in voor:

»Mag ik u een sprookje vertellen? Het is een geschiedenis van het gezag. Misschien de duizend en eerste.

Koning Nobel hield eens receptie aan zijn hof. Alle dieren kwamen hun opwachting maken en vertellen van hun doen en laten.

Het duurde lang en Nobel, die graag zag dat het goed en vreedzaam toeging in zijn rijk, had veel moeite met ondervragen, berispen en bestraffen.

Want er heerschte veel heimelijk kwaad onder de dieren, veel luiheid, domheid en bedrog.

Hoewel de koning goed en grootmoedig was, begon het hem eindelijk te vervelen, en werd hij wat moe en korzelig.

Toen was juist de beurt aan een deputatie van kikvorschen.

»Kwak, rekkekkek! rekkekkek!" zeiden ze.

»God! wat een leven, – zei Nobel, — wat doen jelui? Wat is je beroep?"

»Kwak! — wij zijn vocalisten, sire. Wij zingen zoo den ganschen zomernacht. Rekkekkek! Rekkekkek!..."

»Houdt je mond! — Dat is verschrikkelijk! — Doe je niets anders —?"

»Neen! sire — kwak! kwak! — wij zijn vocalisten."

»Goed toebereid, sire, smaken hun achterdeelen bizonder lekker", zeide adjudant ooievaar, die naast den troon stond.

»Braad ze dan, voor mijn part — nuttelooze schreeuwleelijken hooren niet in mijn rijk."

Op het menu van dien middag kwamen »grenouilles" voor.

Den volgenden dag kwam een vinkje en vloog voor Nobels voeten.

»Pinkepink! Pinkepink!" zei het.

»Hm!" zei Nobel.

»Pinkepink! Pinkepink!"

»Goed, nu eens wat anders."

»Ik kan niets anders, koning! — Pinkepink!"

»Dat is allemachtig vervelend," bromde Nobel, »waarvoor doe je dat?"

»Voor mijn plezier, Majesteit! en de menschen vinden het heel mooi. Zij steken er mij zelfs de oogen voor uit."

»'t Is ook al een vocalist, sire!" kraste de raaf. Hij kon geen vocalisten lijden, sinds Lafontaine hem voor den gek had gehouden met zijn stem. Ook had niemand hem nog de oogen uitgestoken.

Dien middag sierde een schotel gebraden vinken de koninklijke tafel.

Toen kwam den derden dag nog een klein, bruin vogelijn. Nobel was erg uit zijn humeur geraakt.

»Ben je ook al zoo'n beroerde vocalist?" vroeg hij streng.

»Wat is dat, Uwe Majesteit?" vroeg de nachtegaal bedeesd.

»Dat is een beest dat voor zijn plezier altijd hetzelfde deuntje zingt."

»Ja, Uwe Majesteit, ik zing voor mijn plezier en ik doe wel mijn best om te varieeren, maar dat lukt niet altijd en mijn wijfje zegt...

»Wat kan mij jou wijfje schelen! Kun je niets anders? Niet brullen, of vechten?

»Neen, majesteit. Maar u brult toch ook voor uw ple..."

»Denk je dat ik ooit zonder reden brul?"

»Maar ik zing voor mijn genot, en genot is d..."

»Zwijg! zeg ik; die vocalisten moeten uitgeroeid!"

De koningin kreeg bevel terstond het recept voor nachtegaals-tongen-pastei te leeren.

Ziedaar! — heb ik u boos gemaakt, Nobel? Openhartigheid hebt ge mij zelve geleerd. Zeg ook, aan wien gij het sprookje vertellen mocht, dat de schrijver er zelf niet in voorkomt. Hij neemt het slechts voor anderen op.

Misschien beoordeel ik u verkeerd doordien ik uw korte uitdrukking niet verstaan heb. Zeg mij waar gij de grens tusschen belletrie en echte kunst trekt.

Wanneer gij dit laatste woord niet verstaat of erkent, vrees ik dat gij weinig kans zult hebben mij te genezen.

Het scheppen van Droogstoppel moet u een genot geweest zijn.

Het scheppen van mijn figuurtjes, al zaten ze in bedrijven en tooneelen gepend, was mij dat ook.

Zoolang er menschen zijn, zullen Pietjes en Mietjes elkander noodzakelijk moeten krijgen en zoolang ik leef, zal ik belang stellen in de wijze waarop dat toegaat.

Acht gij dit onderwerp beneden de aandacht van een volwassen man?

Herinnert ge u nog het schoone beeld dat ge zelf eens gebruikt hebt: »de vieze onoogelijke schimmel, in een huishoudelijke provisiekast, op een prozaïsche bessengelei, die blijken kan een heerlijk woud vol wonderen te zijn?

Acht gij het schilderen van groote waarheden, het verklaren van een zieleleven, het kristalliseeren van een gemoedsstemming in reine taal, kinderachtige bezigheden?

Zeg mij, dat *ik* daartoe niet in staat ben, dat *ik* beter deed praktisch wel te doen, dat *ik* misschien beter berekend ben voor de zoogenoemd exacte (?) wetenschappen, maar eisch niet als de naijverige Jahveh dat ik al mijn andere goden laat varen om uwentwil".

Ik heb op dezen brief, in 1884 geschreven, geen antwoord gehad. Ook niet toen ik hem anderhalf jaar later bezocht.

Langzamerhand ben ik tot de overtuiging gekomen dat de schuld ligt aan Douwes Dekker's onnauwkeurige uitdrukking. En het mag vreemd klinken, maar die onnauwkeurigheid is het groote en telkens weer treffende gebrek in al zijn betoogen.

Als hij zegt, »ik *ben* geen kunstenaar" dan moet men zoo goedwillig zijn als de heer Vosmaer om te zeggen »Ja" ik begrijp u wel, ge bedoelt dat gij een groot kunstenaar zijt". 1)

---

1) *Een Zaaier* blz. 71.

Heel lief! maar ik meen, dat het niet aangaat altijd door op zúlke beminnelijke lezers te rekenen.

In idee 527 staat: »Ik ben geen schrijver, want een schrijver spreekt zonder dat hij iets te zeggen heeft." Daar zou in oprechte taal moeten staan: »De meeste schrijvers hebben niets te zeggen en moesten liever zwijgen, maar ik, Multatuli, heb iets te zeggen."

Het krioelt in de ideeën van zulke onjuiste uitdrukkingen. »Niets is ingewikkeld" is b.v. een geweldige onjuistheid. De bedoeling is: »wanneer wij iets begrijpen, schijnt het minder ingewikkeld dan wanneer wij het nog niet begrepen hebben."

Deze onnauwkeurigheden hebben het voordeel dat ze treffen. Men noemt ze paradoxen, charges, boutades, zinspreuken, overdrachtelijke zegswijzen. Ik noem ze jokkens.

De lezer zet eerst een verbaasd gezicht, maar zegt dan na eenigen tijd; voldaan over eigen scherpzinnigheid: »Ah, nu begrijp ik u, gij bedoelt...."

Ik verlang echter geen raadseltjes. Ik verlang dat iemand die in ernst spreekt, precies zegt wat hij bedoelt. En dit wordt ons ook door denzelfden Douwes Dekker geleerd.

Men kan zijn geestestoestand op velerlei wijzen trachten weer te geven. Een woord-artist heeft even als een schilder zijn eigen procedé. Maar ieder woord en iedere penseelstreek moet precies zijn, moet het »doen" zooals de schilders zeggen.

Huet met zijn kunstige, schijnbaar gemaniëreerde zinnen, was veel preciescr dan Multatuli. Hij hield zich, door al de wendingen en slingeringen van zijn stijl, toch altijd zoo dicht mogelijk bij den indruk dien hij voelde en wilde doen voelen. Zijn stukken zijn als etsen, die uit duizende lijntjes bestaan, maar toch een egalen indruk maken, omdat elk lijntje zoo bedoeld is en »het doet".

Douwes Dekker daarentegen, om een heel sterk effekt te bereiken dat hij door eenvoudige middelen niet kreeg, gebruikte tallooze uitdrukkingen die artistiek misplaatst en naar hun letterlijke beteekenis nonsens waren.

Dit is een der redenen, waarom de nauwgezette en her-

haalde lezing van Huet stijgende bewondering en genot, die van Douwes Dekker dikwijls teleurstelling teweeg brengt. Waarom de laatste tegen-, de eerste meevalt.

Een bewijs van Multatuli's slordigheid is een bekentenis als deze: »Ik druk me hier gebrekkig uit doch zal dat later herstellen" (idee 683). Goede hemel! eer Huet zoo iets neerschreef! Het klinkt ook alsof een medicus tot zijn patient zeide: »ik geef je nu het verkeerde geneesmiddel, maar zal dat later wel in orde brengen!"

Misverstand en verwarring zijn noodzakelijke gevolgen van onnauwkeurigheid. Een nuchter en niet zeer toegefelijk beoordeelaar als van Vloten moest wel meenen dat Douwes Dekker op twee gedachten hinkte: mooi schrijven en toch weer niet mooi schrijven. 1)

Had ik, in 1884, durven meenen dat Douwes Dekker, de mathematicus, de man die altijd zwoer bij nauwkeurigheid in leven en schrijven, zelf in hooge mate onnauwkeurig was, ik had mijn vragenden brief niet geschreven.

Ik wist immers dat hij, de goden bestormende Titan, die bijna den ganschen Olympus op stal wilde zetten — toch Shakespeare ongemoeid had gelaten. En was Shakespeare geen zuiver literair artist? Waar zijn Shakespeare's »politische, theologische und filosofische Schriften"? Is Romeo en Julia geen Pietje en Mietje?

Honderd voorbeelden voor één, dat Douwes Dekker literaire kunst erkende en eerde.

Doch dat Douwes Dekker wist wat verzen moeten zijn, daarvan ken ik geen bewijs.

Hij heeft er gemaakt — nu ja! maar hij vergde van niemand ze mooi te vinden. Hij beschouwde ze als afdwalingen uit zijn jeugd. Metrische verzen konden er nog mee door — hij schreef er zijn Vorstenschool in — maar al wat rijmde was des duivels. Hier is geen misverstand mogelijk, vooral op 't laatst van zijn leven was dit zijn innigste overtuiging.

---

1) Onkruid onder de tarwe blz. 61.

Nu is Holland wel het rechte land om rijm en maat te leeren tegen-eten.

Kan men 'tiemand kwalijk nemen, die zelf geen mooie zangstem heeft en zijn levenlang tegenover een bewaarschool of een gereformeerde kerk heeft gewoond, dat hij weigert aan het mooie der zangkunst te gelooven?

En toch is dit de ergste miskenning door Douwes Dekker zijn Fancy aangedaan.

Of was het een onbewuste wrevel, omdat zij hem het hoogste der kunst had onthouden?

Ja, het hoogste. Want ik zeg, dat ik hem, die één mooi vers maakt, gelukkiger reken, dan den schrijver van een boekenplank vol goede prozawerken.

Zie, wat bewoog den man, die proza kon schrijven dat klonk en dreunde, dat gehoorzaamde aan buiging en val van golvenden rhytmus — wat bewoog dien man te denken dat metrum en rijm domme tirannen zijn van een slaafsche ziel?

Meende hij dat zijn proza vrij was, — dat het zich niet voegde en vormde naar rhytmus en klank — omdat hij zich daarvan niet bewust werd terwijl hij schreef?

Hij *maakte* zijn proza niet met overleg en berekening — hij schreef het neer zooals hij het dacht. Zoo *maakt* men ook geen verzen, men *voelt* ze. En als zij er staan en ze zijn mooi — dan verbaast men zich en gaat de wetten van rijm en rhytme na, waardoor ze zoo mooi geworden zijn. Maar dat wist men alles niet, toen men schreef.

Wie gaat zitten en zegt: Ziezoo, nu zal ik een mooi vers schrijven?

Een mooi vers — een klank — een rijm — een metrum — het komt alles onverwacht en onbewust. Wij worden die dingen gewaar — vluchtig dansend voor onzen geest, zooals wij op eens een vlinder gewaar worden, als wij liggend in hooge grashalmen omhoog staren in een blauwe lucht.

Toch is het moeielijk — en een inspanning, verzen te schrijven. Maar niet de inspanning van een die denkt, maar van een die luistert. Wij moeten Fancy's stem onderscheiden

van al de vage, spottende, leelijke geluiden, die altijd suizen en murmelen en prevelen in ons hoofd.

En of zij nu spreekt in den onregelmatigen rhythmus van proza of in gelijken of in wisselenden kadans of met klanken, die elkander nazingen in welluidenden beurtzang, wat maakt dit voor verschil?

Wie dit eens gevoeld heeft, wie eens weet dat hij zijn ziel heeft kunnen zeggen, die bekommert zich weinig of men hem gelooft of niet, of men hem vertelt dat hij zich vergist heeft of dat het niet mooi of gek of onduidelijk is.

Gij hebt Fancy gehoord, Multatuli! en gij hebt haar woorden weergezegd dat zij klonken door uw land. Waarom kleinacht gij haar en gelooft niet dat zij spreken kan in metrischen val met aaneengeschakelde klanken? Zou zij daartoe niet machtig genoeg zijn? Of zou zij dat niet meer willen, omdat zooveel gekken haar nabauwen? Zóó kleingevoelig is zij niet, dichter!

En zeg niet, dat wij niet mogen uitspreken en mededeelen wat er omgaat in het intiemste onzer ziel. Het is ook een kleinheid, te vragen wie ons hooren en wie om ons lachen zal.

Onze verzen en gedachten zijn als onze kinderen, zij zijn niet door ons samengesteld, zij zijn uit ons geworden. En evenmin als wij onze kinderen mogen ombrengen of verwaarloozen, mogen wij onderdrukken wat er opwelt uit de diepte van onze ziel. Het moest er zijn en zal zijn weg vinden. En wie den lach der domheid en den spot der menigte vreest, heeft den moed van een dichter niet.

Shelley heeft zijn fijnste, teederste zielsuiting doen verspreiden onder hetzelfde volk, dat hij verweet, door de ruwe domheid van hun oordeel zijn vriend Keats te hebben vermoord. Dat was een daad van hoogheid.

Ik vind het heel jammer, dat Douwes Dekker deze hoogheid niet begrepen heeft en misbruik maakte van een schijnbare overeenkomst, door het verkoopen van zijn werken te

vergelijken met de daad van een vrouw, die haar lichaam verkoopt.

Wie mij recht verstaan heeft, zal weten dat geen kleine, geniepige boosheidjes of bijgedachtetjes mij bewogen bij het schrijven. Hij zal voelen dat er veel liefde in mij was voor den grooten man die gestorven is, — maar nog meer liefde voor die Eene, die niet sterven zal en die hij Fancy noemde.

LE BOURGEOIS-GENTILHOMME.

DOOR

Ph. HACK VAN OUTHEUSDEN.

I.

Hetzelfde tijdschrift dat den désopillanten Heer Bohl een groot poëet heeft genoemd, en van een verstandiger maar even ondichterlijk mensch als Dr. Schaepman zeide dat hij een fraai kunstwerk had geschreven, wil ons thans een Haagsche reputatie voorstellen als een proza-schrijver van talent en als een artist, dien men met een bloedend hart naar de bureaux van een courant ziet overgaan. Het komt mij voor dat de vergissing van de *Gids* weer compleet is. Niemand zal zeker aan den schrijver der bundels *Haagsche Omtrekken* een zekere mate van talent wenschen te ontzeggen. Als journalist in een provincie-stad, die zijn volkje kende en de denkbeelden en opvattingen op schrift wist te brengen, welke het beperkte milieu waar zij ontstonden geenszins verloochenden, heeft men Damas een paar jaar in het Vaderland zien arbeiden met een begaafdheid, die in zooverre iets verrassends had, dat zij aanleiding gaf om een Hollandsch dagblad op te nemen met een ander doel dan om eenig nieuws te lezen. Voor iemand die niet in den Haag woont, is het moeilijk te zeggen in hoeverre de opstellen van Damas, waaraan hij-zelf gaarne den titel van kronieken gaf, met een

zinspeling op dat onderdeel der Fransche journalistiek succes hadden in de literaire kringen der hofstad. Het is zelfs niet gemakkelijk uit te maken, of er zulke gezelschappen in den Haag bestaan. Hoe dit zij, de burgerij had blijkbaar genoegen in de wekelijksche artikelen, die Damas wederom, als hij ze geen kronieken noemde, met een vergeefelijke ijdelheid »causeriën" heette, en van zijn kant was ook Damas met den bijval der Hagenaars tevreden. De fictie dat deze goede stad een oorspronkelijke beschaving had, zoowel in letteren als in politiek een aantal gearrêteerde meeningen en gevoelens bezat, die op andere deelen van het land invloed zouden uitoefenen, en dat Damas, hoewel niet de uitvinder dier richting en geenszins haar ernstige profeet, toch hare gequalificeerde verbreider was, deze fictie, waarmede men elkaar over en weêr complimenteerde, zoo zij eenigszins komisch was, had niets aanstootelijks.

Wat die richting-zelve betreft, het was niet te gelooven, dat iemand die eenige originaliteit op prijs stelde, met haar ingenomen zou zijn. Een vrij vaag gevoel van koningsgezindheid, een bizondere liefde voor het Huis van Oranje, welke sentimenten de auteur nimmer moeite gaf voor anderen begrijpelijk te maken door eene aanduiding der bron, waaruit zij zouden ontsproten zijn, was de overwegende factor in het politieke stelsel, gelijk een even weinig gedistingeerde afkeer voor wat »naturalisme" heette en een kritisch vermogen, waartegen de voortreffelijkheden van poëten als Fiore della Neve en van prozaisten als Dr. Jan ten Brink bestand bleken, den omvang deden kennen van zijn letterkundigen gezichtskring. Intusschen zou de kritiek dezen zondags-auteur met rust hebben gelaten, wanneer Damas zich er toe bepaald had, deze zwakheden voor te dragen in een grammatisch correcten, maar overigens onbeduidenden stijl. Overwegende, dat in het land der kinderen, half-was koning is, zou men hem den lof niet onthouden hebben, waarop een enkele welgeslaagde bladzijde hem aanspraak gaf. Hij schreef met de duidelijke bedoeling, dat men niet met hem zou polimiseeren. Bovendien verbood hem de onderstelling, dat hij een Haagsch-fransch

causeur was, bij eenig onderwerp lang stil te staan en wipte hij met grooten spoed van het eene op het andere, wat hij vond dat een zeer elegante dartelheid was. Zelfs deze aardige ijdelheid kon men hem niet kwalijk nemen. Evenmin als hij zelf, naar zijn zeggen, boos wordt als hij de Haagsche juffrouwen freule hoort noemen, mag men vergeten dat een populair auteur zich de airs van een edelman dient te geven, om in de residentie eenigermate volledig te zijn. De titel, die bij den civielen naam van Damas gevoerd wordt, zette een grootere mate van waarschijnlijkheid bij aan de comedie, dat hier een echte baron met de dames van Oefening en met de heeren van De Witte kwam babbelen. Het zal aan de beperktheid zijner literarische hulpmiddelen hebben gelegen, dat voor een niet-Haagsch toeschouwer, Damas er zelden in slaagde de illusie overtuigend te doen zijn. De letterkundige kritiek verlangt andere geloofsbrieven dan de Raad van Adel. De »lieve mevrouwen", die Damas gaarne toespreekt, zien er dikwijls uit als keukendames, die in gezelschap van een fideelen huisknecht zich vermaken met de manieren en de taal hunner meesters naar zich toe te halen. Het beeld, dat hij van zich zelf geeft — nog eens, het zal een fout van den teekenaar zijn — schijnt genomen naar een model van welgemanierdheid en galanterie, dat de bekoorlijkheden wil vereenigen van den maître-d'hôtel en van den maître-coiffeur.... Doch alleen uit een literair oogpunt is de schrijver der *Omtrekken* voor deze karikatuur aansprakelijk, en het zou niemand zijn ingevallen hem serieuselijk te woord te staan, indien de misvatting van de *Gids* de geheele kritiek niet eenigermate had gecompromitteerd. Men is nu genoopt, in een algemeen tijdschrift ruimte te vragen voor enkele bladzijden, om bij de zaakkundige lezers *amende honorable* te doen wegens de zonde van zijn onnadenkenden collega. Het is niet mijn schuld, dat de strijd loopt over de provinciale celebriteit, die ik heb genoemd.

II.

Er is een andere kroniekschrijver, die ook een karikatuur van zich zelf gegeven heeft in zijn kronieken, n.l. Aquarius in de *Amsterdammer*. Dit was een Amsterdamsche beroemdheid zooals Damas er een Haagsche is. Maar de karikatuur van Aquarius was opzettelijk, en die van Damas is onwillekeurig. Aquarius trachtte de zijne vol te houden, het moest altijd de malle professor in de aesthetica zijn die sprak, en hoewel het den auteur blijkbaar te veel moeite kostte om zich de impressie van de dingen op zijn ander-ik duidelijk voor te stellen, en dus herhaaldelijk de schrijver-zelf in plaats van het kind zijner fantasie het woord voerde, zette niettemin deze poging aan zijne schetsen een dramatische levendigheid bij, die er sommige van zeer leesbaar maakte.

Een dergelijk verdienstelijk streven is in de Haagsche Omtrekken niet te vinden. Als er in vele van deze stukken een verhalend en handelend individu verschijnt, dat den lachlust opwekt, gebeurt dit zonder dat de schrijver het wil en zonder dat hij het merkt. Aquarius had een type gevonden, dat hij liet wandelen door de serie van zijn artikelen, en het lag aan de onvolledigheid van zijn artistieke middelen, als hij er dikwijls wonderlijk meê scharrelen ging. Damas blijft wie hij is. Hij heeft een ideaal van een chroniqueur ontworpen en meent dat hij zelf zeer goed voor dat ideaal kan fungeeren. Zijn aristocratische airs, zijn conservatieve neigingen, zijn plichtplegingen jegens de dames, zijn gedistingeerde vormen, zijn gemakkelijke omgang, zijn losse manier van schrijven, die evenwel een gepasten ernst niet mocht buiten sluiten, zijn afkeer van alle uitersten, en zelfs zijn liefde voor lichaamsoefeningen, zijn gastronomie en zijn kaal hoofd, zijn eigenschappen die het model moest bezitten, en waarop hij zich telkens beroemt, als op zoovele voortreffelijkheden van zijn eigen persoon. Het zou inderdaad een groot dramatisch talent vereischen, week aan week met zulk een figuur voor den dag te komen en die naar den eisch der omstandigheden te laten praten en handelen. Toch zou zulk een personificatie

van deugden voor vele lezers spoedig zeer hinderlijk worden. Wanneer men er den auteur niet achter kon zien, die met de braafheid van zijn held af en toe den spot dreef, zou ieder die zedelijkheid en welvoegelijkheid onuitstaanbare qualiteiten achtte, weldra door een sterk gevoel van walging worden achterhaald.

Damas evenwel heeft dat talent niet. Hij kan zich zelf niet vertoonen, zooals hij zou willen. Van de lofwaardige qualiteiten, die hij gerekend kan worden te bezitten, geeft hij de gechargeerde trekken aan zijn chroniqueur. En nu wordt het duidelijk waarin het geheim van zijn onpasselijk makend vermogen is gelegen. Ten eerste is het openbare streven naar de lofwaardigheden die ik heb genoemd, verre van verkwikkelijk. Ten tweede geeft Damas ons de impressie van de karikaturen dier deugden. Ten derde merkt hij niet dat hij zich zoo deerlijk vergist, en wil hij ons al dien namaak voor echte waar laten bewonderen. Het spreekt van zelf dat ik mij hier alleen met de beide laatste symptomen kan bemoeien en het eerste buiten een bespreking moet houden, die uitsluitend een literaire bespreking is. Anders gezegd, komt het mij voor, dat de Heer Van Hogendorp iemand is van uiterst beperkte inzichten in de quaestiën die hij aanroert, en dat hij bovendien zich eenigermate opzichtig vermeidt in de étalage van voortreffelijkheden, dic geen man van smaak en verstand jaloersch zullen maken. Evenwel wensch ik hier slechts iets te zeggen van de onvolledige stoffeering, waarmede het huis van zijn verbeelding gemeubeld is. Ik noodig den lezer uit een gevoel van wrevel, dat ik bij hem onderstel, te overwinnen, en te zien hoe slecht zelfs de schikking is van ornamenten, die hij reeds op zich zelf voor prullen houdt. De Heer Van Hogendorp moge zijn wie hij wil, het komt er enkel op aan dat Damas een karikatuur van hem is. En in het ongewilde van die karikatuur ligt de groote litterarische misgreep van den auteur, die voortaan naast anderen, wier namen ik niet behoef te noemen, zal pronken in de verzameling van drukfouten, die de criticus van de *Gids* heeft aangelegd en nog steeds vermeerdert.

III.

De Heer Van Hogendorp is royalist zonder ergens te zeggen waarom. Hij laat zijne argumenten in het duister. Hij kan daarvoor zijn redenen hebben. Van Damas evenwel konden wij een goed geschreven bladzijde eischen op dit gevoel geinspireerd. Die bladzijde is tot heden niet verschenen. Wat misschien de zeer verdedigbare slotsom is van de wetenschappelijke overleggingen van den Heer Van Hogendorp, gebruikt Damas als détails van het toilet, waarin hij zijn Zaterdagsche wandelingen doet, en dat hem zoo fraai staat en gedistingeerd als eenig sabbathganger in onze straten zou kunnen verlangen. Hij zwaait lustig met een rottinkje, hij laat zijn doekspeld en de breede streepen zijner handschoenen goed uitkomen, hij blaast zorgvuldig de stofjes van zijn mouwen en gebruikt dikwijls zijn bont zakdoekje, een enkele maal ook om er een paar krokodilletranen mêe af te wisschen. Damas is uitgedost en gedraagt zich als de pias van het royalisme, een hofnar zonder het te weten, een konings-gek tegen zijn zin. Dit komt er van, als iemand over ernstige dingen schrijven wil, en nu eenmaal een onartistieke natuur bezit, die alleen voor minieme indrukken en banale sensaties vatbaar is.

Zoo ooit, dan had Damas bij het overlijden van den kroonprins, den tweeden, een pagina moeten leveren waarvan men had gezegd: zie, dat is de uitdrukking van een groot gevoel, van een intense smart, waarin menigeen niet zal deelen wellicht, maar die hier, op een aldus gedisponeerd gemoed, een groote impressie heeft gemaakt. Het is niet genoeg, dat de Heer Van Hogendorp een hartstochtelijk, doch welberaden Oranjeklant zij, ook Damas moet over een groote passie beschikken om over deze netelige zaak te kunnen spreken, zoodat ook anders-denkenden zijn geestdrift gevoelen.

En nu doorbladere men de opstellen die hij geschreven heeft gedurende de ziekte van den prins en vervolgens na zijn dood en bij de begrafenis.

De *Omtrek* van 16 Juni 1884 bevat enkel eenige min of

meer geheimzinnige werken, omtrent gevolgen die het gehoopte herstel van den prins mogen vergezellen. Dit is enthousiasme met een voorbehoud, dat men liever tot na de beterschap had moeten bewaren. Een week later bestaat zoo iets als de ziekte van prins Alexander niet voor den kroniekschrijver. Hij praat een beetje over het plezier dat men vroeger in den Haag met de gezellige buurtschappen had. Toch gevoelde hij reeds iets van den »geheimen drang" die hem nog denzelfden Zaterdag naar den Kneuterdijk zou drijven, en waaavan hij in zijn volgend opstel melding maakt. Het is dit geschrift, gedateerd 30 Juni, dat met eenige phrasen van rouw begint. Die zinnen zijn correct; de interpunctie is nauwkeurig; de woordschikking is van iemand, die vertrouwd is met de Nederlandsche taal, zooals zij uit de grammatica kan worden geleerd. Ook zijn zij niet lachwekkend. Zij bevatten geen valschen pathos, geen deftigheid, geen sentimentaliteit. Maar dat is ook alles. Zij missen den rhythmus, den klank, alle eigen accent. De beelden zijn nergens de uitdrukking van een persoonlijk gevoel; het is de gewone praat van necrologie. De engel des doods, het oude vrouwtje dat in tranen wegsmolt, de diep-ontroerde bezoekers, het volk dat te hoop liep, en dan weder voort, voort ging op den stroom van het leven, met zijn arbeid en zijn lusten en zijn verdriet, — het eenige wonder is, niet hoe men díe dingen kan opschrijven, maar hoe men ze kan laten staan. Hoe men kan stellen, in proef corrigeeren en laten afdrukken een periode als deze:

»Zoo was dan de slag gevallen en 's Gravenhage, *het* »*'s Gravenhage van mijn Omtrekken* 1) en van mijn liefde, in »diepen rouw gedompeld. De grauwe hemel sloeg als een »rouwfloers te meer om de halfstok opgeheschen vlaggen. »Geen tromgeroffel of trompetgeschal van de wachtposten. »Alles stil, doodstil in de anders zoo vroolijke straten. Slechts »hier en daar wordt gefluisterd over rouwbezoek en begrafe»nisplechtigheid, over troonopvolging en regentschap", etc.

1) Ik cursiveer.

De eenige stemming die in deze regels spreekt, is die van den poseerenden causeur; hoe diep zou de rouw wel moeten wezen, om Damas er zijn Omtrekken een oogenblik voor te doen vergeten?

Een week later heeft hij al zijn vroolijkheid weer terug gekregen. Hij lacht om een drukfout in een van de kranten, die van Prins Alexander »in een necrologisch opstel" zeide, dat de ontslapene, gelijk allen van zijn Huis, bekend was om zijn »middelmatigheid". En hij laat er op volgen: »Mijn brave confrère had natuurlijk *milddadigheid* geschreven. Maar de traan in het oog des zetters...." Zou de Heer Van Hogendorp waarlijk niet gemerkt hebben hoe deze alledaagsche geestigheid over den traan, *om den dooden prins geweend*, de burgerlijke onaandoenlijkheid van Damas zeer treffend illustreert?

Even duidelijk is de aanstellerij in de volgende regel:

»In 't oog van 't publiek blijkt hij snel op te drogen. Althans de fidel wordt wordt weer lustig bespeeld, enz. *Toch staat nog een dierbaar lijk boven aarde....*" Ja, geachte Heer, die dierbaarheid is bij u bijzonder groot. Uw eentoonige deuntjes zijn geen oogenblik afgewisseld geworden door ook slechts een enkelen klank van echten, zelfgevoelden rouw. Het schijnt dat gij dit even hebt gevat, toen ge na deze bidders-phrase spoedig de bekentenis deedt: »trouwens, zelf word ik gedreven naar de levendigste plekjes mijner goede stad, etc."

Van een uitstapje naar Parijs keert Damas op den dag der begrafenis terug. Hij heeft op de Place de l'Opéra, »in zeer gemengd gezelschap" een lustigen cancan geslagen: »een cavalier seul, die blijkbaar de goedkeuring van het nobele publiek wegdroeg." Het feest van den 14 Juli mocht hij niet missen. Men wordt nu verzocht op hetzelfde gezicht de coquettterie te lezen van den aristocratischen chroniqueur, die zijn Oranje-vorst beweent, en van den vroolijken Frans, die onder de Parijsche modistes een heer is. En wat is zijn hoofdindruk van de plechtigheid? Dat de Hollanders haar beschouwen als een pretje, dat ze in open rijtuigen met dames druk

pratende en lachende den stoet volgen of zien passeeren, en dat ze hun hoeden niet afnemen, als de baar voorbijgaat....

Ik weet een zeer eenvoudige weerlegging van al de aanmerkingen, die ik mij hier op Damas heb veroorloofd. De Heer Van Hogendorp is een man, zooals er in den Haag honderd zijn. Bon enfant, niet gewoon zich met ernstige dingen het hoofd te breken, met eenig flux de bouche begaafd, een aarts-liefhebber van pleziertjes, door gebreken van zijn opvoeding royalistisch geneigd, ietwat geïnfatuiteerd met deze en andere qualiteiten, die een al te inschikkelijke kritiek hem hebben doen beschouwen als een aangename completeering van zijn literaire verdiensten. Als Prins Alexander sterft, praat hij er zoo wat over meê in den geest en op den trant van andere journalisten, maar het is volstrekt niet zijn bedoeling, dat iemand zijn schrijverij zou gaan napluizen.

Ik geloof dat deze voorstelling dicht bij de waarheid is. Maar de Heer van Hogendorp zal daar anders over denken, en wij hebben hier enkel te doen met de karikatuur van het portret, dat hij ons in zijne *Omtrekken* wil opdringen.

IV.

Ik zou gaarne eens in de gelegenheid wezen om den Heer Van Hogendorp te vragen, waarom hij zich toch zoo bijzonder ingenomen toont met het vooruitzicht, dat het kleine prinsesje ons eenmaal zal »regeeren." Want ik geloof dat hij dan iets ernstigs zou moeten antwoorden, en ik ben zeer nieuwsgierig om te weten wát dat zou zijn. Zonder in zijn geheimen te willen dringen, zou ik hem willen vragen: weet gij zoo zeker dat prinses Wilhelmina een goede koningin zal wezen, dat zij de superieure eigenschappen zal bezitten die voor een vrouw noodig zijn, niet om in de comedie van het constitutioneele koningschap mede te spelen, maar om inderdaad nuttig te zijn in dien moeilijken werkkring? En ik zou hem verzoeken mij te zeggen, of hij, bij bedaard nadenken, het ook niet beter zou vinden, dat alleen die menschen openbare betrekkingen kregen, die getoond hadden daarvoor

geschikt te zijn? Is het wel geheel logisch, dat gij, mijnheer, vrij zijt in de keuze van uw oppasser, maar een volk niet vrij is in de benoeming van personen, waaraan het zijn kostbaarste belangen toevertrouwdt? En, om tot de prinses terug te keeren, wie waarborgt u dat dit kind, eenmaal vrouw geworden, niet blijk geve van juist al die eigenschappen te bezitten, die in een vorstin geheel misplaatst zijn? .... De Heer Van Hogendorp zou natuurlijk op deze vragen een afdoend bescheid geven. Hij, die als verstandig man, met bijna kinderlijke blijdschap jubelt in een geluk, dat velen anderen nog hoogst problematisch moet schijnen, weet natuurlijk waaróm. En in een kalm tête-à-tête zou de Heer Van Hogendorp wellicht toelichten, wat in de exclamaties van Damas ons voorkomt een jongensachtige geestdrift te zijn. Damas geeft nergens blijk van te beseffen, dat de vraag, wie het hoogste gezag zal representeeren, een ernstige vraag is, die niet met een beroep op een alledaagsch sentiment, dat bovendien hoe langer hoe zwakker wordt, te beslechten valt. En het is zijn schuld, dat die botheid telkens in het oog springt. Dit slecht gestyleerd enthousiasme wordt ten slotte duldeloos. Een ernstig man, die op den grond van zijn hart een onomstootelijk vertrouwen draagt in de toekomst van zijn land, wanneer maar een jong koningskind zal leven om er den scepter te voeren — al zou men niet gaarne voor de daden van zulk een dweeper de verantwoordelijkheid nemen, in deze hartstocht kan evenwel al het poëtische liggen dat elk groot gevoel bevat. Maar dan moet zij ook als een groot sentiment zijn uitgedrukt, en niet als de opwinding van een kroniekschrijver, die vermeent dat híer eenige luidruchtigheid gepast is, met een sentimenteel woordje tusschenbeide. En op mij althans maakt de drukte van Damas deze impressie. Telkens als het tegen het laatst van de maand Augustus loopt, overvalt hem een oranje-koorts, waarin hij beurtelings lacht en huilt met valsche ontroering en voorgewende vroolijkheid.

In de genoemde maand van het jaar 1884, in zijn *Omtrek* van 11 Augustus, betoont hij zich ingenomen met het plan

om van den verjaardag der Prinses een algemeen kinderfeest te maken. Zie hier een proeve van zijn proza:

»Evenals de Nederlanders in verre gewesten plechtig of »feestelijk samenkomen op den geboortedag des Konings, »omdat ze, elders zooveel missende wat ze hier nauwelijks »opmerkten, met dit uitwendig blijk hunner gehechtheid aan »een ware behoefte van hun hart voldoen, evenzoo moeten »de kleinen, die, om den afstand, niet zien, maar toch bij »uitstek goed kunnen hooren, in een passend, dus vroolijk »samenzijn, gewezen worden op de banden, welke Vorst en »Volk vereenigen, en niet minder op de lieftallige spruit die »tegelijk met hen opgroeit, tegelijk met hen leert en hen »eens zal regeeren, tot die taak geroepen ook door de liefde »des volks."

De Haagsche kinderen zijn gelukkiger, zij komen in het Voorhout en kunnen daar »onze kleine toekomstige Vorstin" zien wandelen. Van hen zegt Damas: »Het zou me niet »verwonderen, indien, bij die toevallige ontmoetingen, reeds »in enkele hartjes de kiemen werden gelegd van gehechtheid »aan de dynastie van Oranje, van een gevoel zoo gewenscht, »ja, zoo noodzakelijk in onze dagen! En ik kan me voor»stellen, dat de kinderen van thans, eenmaal mannen ge»worden van verstand en gewicht, of matronen aan het hoofd »van een talrijk gezin, zich vooral niet minder trouw zullen »betoonen jegens hun Koningin, omdat ze het elkander »herinneren kunnen hoe de kleine vriendelijk teruggroette, »wanneer ze, zelven nog kinderen, haar heur kushandjes »toewierpen. De korte rokjes van heden zullen geen af»breuk doen aan het statig sleepkleed van morgen — »integendeel!"

Waarvoor moet men dit houden? Voor het zoete gebeuzel van een middelmatigen journalist, of voor het gebazel van een politicus, in wiens brein menschen en landen de afmetingen hebben van het speelgoed uit een Neurenberger doos? Van deze twee kwaden kieze de lezer zelf.

De beide volgende, en laatste, citaten zijn niet minder typisch:

—— De jeugdige Kroonprinses keert spoedig weder. (hoe heerlijk!) Zij is onze toekomstige Souvereine, »want:

Is ons Prinsesje ook nog zoo klein,
Alével zal het Koning zijn!

De natie betoone zich hou en trouw tegenover haar. Zij betuige haar eerbied als aan een Koning, liefde als aan een Koningin. En als het moet: *Moriamur pro rege nostro Wilhelmina!*"

Wie dit Latijn niet in geestdrift zet, beproeve het met dit Hollandsch:

»Maar wat hoor ik? schetterende krijgsmuziek! De huzaren hebben voor de Maliebaan; ons Prinsesje is jarig; de nieuwe Oranjeloot viert haar geboortedag? Weg dan met pen en parlementarisme en andere muizenissen, en vroolijk op, met het volk, naar het eendrachtig gevierde prinsessefeest!

Willemijnsdag". (*Omtrek* van 4 September 1886.)

*
* *

De Heer Van Hogendorp heeft eens gereisd met den Hertog de Nemours. De lezers der *Omtrekken* krijgen er het relaas van. De legitimistische neigingen van dezen edelman, »hoewel een Orleans geboren", hadden altijd de bewondering gewekt van zijn toevalligen gezel. Deze vond nu den wagon-lit een zeer geschikte plaats om daarvan te doen blijken, door »*in het nachtelijk uur, zoo dikwijls de Vorst hem in den nauwen gang van den sloopwagen voorbijschreed, het hoofd eerbiedig te ontblooten en zijne vriendelijke plichtplegingen met een onderdanig »Mouseigneur" te beantwoordden.*"

Wat zal de Hertog wel gedacht hebben van dien »drôle de Hollandais", die den heelen nacht in het gangetje stond te buigen? Vooral die onderdanige »Monseigneurs" zullen den braven man, die blijkbaar niet goed slapen kon in den trein, geweldig geembêteerd hebben. Iedereen kent trouwens die

soort van beleefdheid, waarboven manieren van een polderjongen te verkiezen zijn.

Heeft men recht te zeggen dat Damas een karikatuur is? Iedere andere voorstelling zou den Heer Van Hogendorp onaangenaam moeten zijn.

AMSTERDAM, Mei 1887.

F R E S C O 'S.

DOOR

HÉLÈNE SWARTH.

W A A N.

Toen bracht mijn gids mij in een stillen tuin,
Met donkre lanen, kronklend over 't gras,
  En bloemen bloeiden tusschen 't struikgewas,
  En gouden vruchten sierden kruin bij kruin.

Ik plukte een schoone bloem, doch eer zij was
Gebroken van haar stengel, werd zij bruin.
  Ik plukte een vrucht — het zonlicht lonkte schuin —
  En de appel bleek vol bitterheid en asch.

Toen brandde een blos van toorn op mijn gelaat,
En 'k vroeg: — »Hoe brengt mijn goede gids mij hier,
Waar al wat is, geen wezen heeft, maar schijn?"

»Opdat uw lied," sprak hij, »geen logen vier',
Opdat uw hand zich niet verleiden laat
Den Waan te plukken voor het ware Zijn!"

LIEFDE.

I.

En langs een wand van rotsen, rug aan rug,
Volgde ik een pad verlicht door maan noch zon.
  Toen stond ik vóór een afgrond en ik kon
  Geen handbreed verder en geen stap terug.

En de angst des doods kwam over me, ik begon
Te beven en ik riep: — »Wie bouwt me een brug?"
  En 't ver gebergte gaf mij, hoonend-stug,
  Mijn woorden weêr, tot wanhoop mij verwon.

  Toen zag ik naast me een marmerbleek gelaat,
  Met donkere oogen, vonklende in den nacht,
  En 'k hoorde een stem, gebiedend, schoon zeer zacht:

  »Zoo ge om mijn hals vertrouwend de armen slaat,
  Draag ík u over de' afgrond!" — Ik dan, als
  Een kind, sloeg de armen, zwijgend, om zijn hals.

II.

Ik hoorde 't ruischen van zijn vleugelslag
En anders niet. Toen vroeg ik: — »Wie zijt gij?
'k Voel me aan uw borst zóó veilig en zóó blij,
Als hadde ik niet geleefd vóór dezen dag."

Maar zwijgend vloog hij voort naar de andre zij
Van de' afgrond, en ik weende om wat ik zag:
De weemoedswel, die in zijne oogen lag,
Vloeide over. — »Engel, is die traan voor mij?"

En na een wijle sprak hij: — »Ja, ik ween
Om wat ge in *mijn* naam lijden moest weleer,
En wéér moet lijden. Zie, hier blijft ge alleen."

En in een woud liet hij met mij zich nêer,
Sloot met een kus mijne oogen en... vloog heen.
En 'k zeeg ter aarde en hoorde en zag niet meer.

CHRISTOPHOROS.

En in de beek stond reeds mijn voet gebaad,
— Een beek, door dubblen dorst van zon en zand
Half leeggezogen — toen een kinderhand
Mij vasthield bij den zoom van mijn gewaad.

En als een rooswolk in een gouden rand,
Lachte in een lijst van goudhaar zijn gelaat,
Terwijl hij sprak: — »Zoo gij door 't water waadt,
Draag me op uw schoudren naar dat schoone land!"

En alzoo deed ik, doch, toen ik hem droeg,
Werd, wat mij licht leek, middlerwege, als lood,
En 't water zwol zoo dreigend, dat ik vroeg:

— »Moet ik nu sterven en zijt gij de Dood?"
Doch hij: — »De Dood niet, maar uw Meester wel!"
Toen zweeg de storm en 'k zei: »Emmanuel!"

STORM OP ZEE.

Toen sloeg de wilde storm mijn bootje aan stukken,
En 'k lag te worstlen met de booze baren.
Daar greep een sterke hand mij bij de haren
En 'k voelde een arm de golven mij ontrukken.

Toen zag ik Hem, den redder uit gevaren,
Voor wien de wind zwijgt en de zee moet bukken,
De woeste waat'ren met den voetzool drukken,
En, kalm, met oogen die als sterren waren,

Zag hij mij aan en sprak: — »Ontplooi uw vleuglen!
Hoe liet ge u zinken in de zee der Smarten,
Gij, die kunt stijgen, waar de sterren bloeien!"

Toen wies mijn kracht, — wie kon mijn vlucht beteuglen?
En opwaarts steeg ik, in de vreugd mijns harten,
Hem lovend, die mijn vleugelen deed groeien.

BIJ EEN TROUW-MIS.

DOOR

ALBERT VERWEY.

Aan Willem Witsen.

Als gindsch goedleefsch pastoor den geel'gen wijn
Toont boven 't hoofd, dan leêgt en 't weidsch bokaal
Vóorhoudt aan 't vól-doend knaapje, — en zóo, driemaal,
Zwelgt, en maakt, midde' in 't heiligste, een festijn

Van wijn en reukwerk, bloeme' en lichtjes-schijn
Op hooge kaarsen, — 't veel-mannig koraal
Dreunt de ooren dronke', — en loom van zíjns lusts maal
Wijdt hij hún lust: die zal in Gods Naam zijn: —

Zóo viert elk mensch, midde' in elk' heil'gste daad,
Zijn droom van zonde, en draagt zijn dronken ziel
Hoog tusschen nucht're ceremoniën; —

En ik, die in mijzelf dit mensch-volk ken,
Moet lachen dat wie éens in 't kwade viel
Stéeds schijn van goeds knoeit rond zijn ziel-zelfs kwaad.

LITERAIRE KRONIEK.

I.

Het jongere en het oudere geslacht beginnen meer en meer uiteen te loopen, omdat beiden konsekwent doorgaan op hunnen weg. De oude heer *Gids* (het woord is niet van mij) geeft komplimenten voor kritieken, en voor vonnissen hatelijkheden, zonder een logisch geworden, normaal zich ontwikkelend, helder omschreven gedachtenleven te hebben, of zelfs maar de beteekenis te kennen van de woorden, die hij gebruikt. En Flanor in den *Spectator* zegt dwaasheid aan dwaasheid op den bedaard-overtuigden toon van iemand, qui se croit arrivé.

Nu kan ons dat minder schelen, want de tijd van frases en radotage is voor het goede gedeelte van het publiek voorbij. Men luistert langer niet naar die ongevoelde volzinnen, zonder rhythmus of gang, van menschen, die dít hierom zeggen, en dát daarom, terwijl geen hunner ten slotte eigenlijk weet wat hij zegt: men hoort liever naar de woorden van een man, die hartstochtelijk na overdenking, en zooveel mogelijk gewetensvol, spreekt van de dingen, die hem ter harte gaan.

Maar een schijnbaar onbeduidend gezegde moet voor den ontleder van zijn tijd belangrijk worden, als een karaktertrek van dien tijd er in weêrkaatst. En nu is het juist een verkeerde karaktertrek van onze dagen, die Potgieter zou doen verbleeken van schrik en door Huet zou worden opgeteekend

als een zeker bewijs van ons verval, dat de klassieke schrijvers onzer groote periode door literatoren minder worden gelezen, minder besproken, minder gerespecteerd. Zij durven er niet voor uitkomen, want de groote adoratie van Potgieter hangt nog over hen als een commando en een verwijt. Maar men voelt het aan het zwijgen, men proeft het aan den toon, áls er gesproken wordt; en nu heeft Flanor zelfs, zonder het te willen, een slip van het geheimpje weggetrokken, toen hij in een zijner laatste vlugmaren schreef: 1) Hij citeert:

»Fiorenza schóón, wiens schoon landouw en ackers goet
Den schóónen Arno ciert met sijn seer schoone vloet
Doet om haer cierlijckheit van tael mij in haer blijven,
Waer mij gebeurden laest, hetgeen dat ick gae schrijven.
Aurora latend haeren grijsaert in sijn dróóm
Die had haer paerden nau gegeven tróóde tóóm.
Behalven Venus, doock 's Maens gulden sleep int Weste
Die staeck int proncken d' eerst, in 't ruymen is de leste.
En 't was noch nacht noch dach, als ick nae buiten tradt
Walgend het dom geswerm van de verresen stadt
En ginck nae mijne lust (latend' gezelschap varen)
Daer Phebus bleke licht speelde op de soete baren
Van d' Arno die in sijn cristal ontrent de cant
Verdobbelden 't geboomt van sijn begraesde strant." 2).

En zegt dan:

»Laten wij hierin twee schoone regels erkennen en verder »met al de piëteit, welke eens deze regelen Potgieter naar »Florence deed verzellen, deze zwakke dichtpoging ter zijde »laten. Zij leere ons echter hoe, op gelijken leeftijd, twee »onzer jongeren, Jacques Perk en Couperus, de een oneindig »meer poëzie en gedachten had, de andere meer schoonheid »van beelden in zijn Florentijnsch tafereel en meer macht »over de taal: zij leere ons ook hoe onvergelijkbaar met deze

1) Zie *Spectator* van 7 Mei ll. bladz. 160.

2) Gedichten van P. C. Hooft. Leendertz, bladz. 8. Wij cursiveeren.

»jeugdige brabbeling Potgieter's visioen in Florence was. »Piëteit voor een vernuft als Hooft, goed, maar magis amica »sit veritas."

Ik houd er veel van, precies te zeggen wat ik meen, en daarom beweer ik, dat er in deze aangehaalde passage, behalve dat zij zeer slecht geschreven is, drie grove vergissingen staan.

Ten eerste: zijn die verzen van Hooft geen »zwakke dichtpoging," geen »jeugdige brabbeling" maar heel knap werk met aangehouden toon en *vijf* bijzonder schoone regels er in. Perk was niets verder in zijn kunst, toen hij de Mathilde schreef, en zoo hij ons wèl zoo toeschijnt, komt het omdat zijn werk moderner is en dus ons, modernen, sterker treft.

Ten tweede: is het belachelijk de peuterige, onware kriebelkunst van den heer Louis Couperus te zetten naast het innig-gevoelde, in-gezonde werk van den welbeminden sonnettendichter.

Ten derde: overwegende, dat het eenige, wat men van een dichter eischen en in hem prijzen mag, wel zal zijn: dat hij *poëzie* geeft, — is het wartaal, te zeggen: dat Jacques Perk meer »poëzie", Couperus meer »schoonheid van beelden" had. Is die »schoonheid van beelden" en dat »meesterschap over de taal" voor Flanor dan *geen* »poëzie"? Dan is Couperus volgens hem ook *geen* poëet: en dat wou hij juist *niet* beweren.

Maar gij vraagt bewijzen, lezer, dat de aangehaalde verzen van Hooft inderdaad zoo goed zijn? Welnu, wil dan ten eerste opmerken, dat wat wij voor jeugdige onbeholpenheden houden, dikwijls geen andere oorzaak hebben dan de modewisselingen van het oogenblik. Het adjectief achter het substantief te plaatsen b.v. was in die dagen eene geöorloofde constructie, geene zwakheid van techniek, evenals het, omgekeerd, niet in òns zou opkomen, 1) *latend* met een afkappingsteeken te schrijven 2), vanwege de weggevallen *e*.

Zulke dingen wisselen met den tijd en het zou even dwaas

1) Zie regel 5. 2) Zie regel 11.

zijn, om dergelijke redenen, Hooft beneden Couperus te stellen, als de van Eycken beneden den eersten den besten kladschilder van heden, die niet heeft, wat wij zijne naieveteiten plegen te noemen.

Wat een vastheid van klank, wat een strengheid van rhythmen, wat een originaliteit van zien, daartegenover, in die zoo slecht begrepene verzen van voor driehonderd jaar! Vergelijk daarmede eens de omwerking, die Hooft zelf, volgens zijn bekende gewoonte 1), in lateren tijd er van gegeven heeft, toen zijn vroegere sensatie zich verzwakt en zijn dichtmanier zich zoogenaamd beschaafd had. »Florence" rijmde hij toen:

»Florence, 't schoonste dat mijn oog ooit heeft ontmoet,
Wiens vruchtbare landow van d'Arno wordt gevoet
Doet om haer cierlijkheit van tael my in haer blijven;
Daer my gebeurde laest, hetgeen ik nu gae schrijven.
Het was noch nacht, noch dagh als ik nae buiten tradt,
En liet al het gewoel van de verreze stadt,
En gingh nae mijne lust, gezelschap latend vaeren,
Daar Febus bleeke glans speelde op de zoete baeren.
Van d'Arno, die in zijn kristal ontrent de kant
Verdobbelde 't geboomt van zijn begraesde strandt."

Die twee eerste regels plastiek in de oude lezing hebben hier plaats gemaakt voor een rhetorische overdrijving en een geographische bijzonderheid, en de allerschoonste regels zijn weggevallen, geheel en al! Maar »bleke licht" is grammatisch in orde gekomen en »verdobbelden" staat zonder *n*. Jawel!

Neen, Flanor, als Hooft u nú kon hooren, zou hij »de rimpels voor in 't hoofd verbreende soetlijk" lachen, en Jacques Perk, die zooveel van Hooft hield, zou, om u de les te lezen, terugkeeren uit zijn graf.

Ziet gij, dat is nu ónze piëteit!

Wij, die niet álle traditie wegwerpen, maar slechts die, welke ons verderfelijk of alleen van voorbijgaande waarde

1) Zie o. a. Leendertz. Voorrede pag. XLII.

toeschijnt, wij zullen aan onze groote Hollanders vasthouden en hunne voortreffelijkheid betoogen tegen iedereen, al is de aanvaller ook de geestige Flanor van vroeger zelf.

Ja, wèl van vroeger! Want ik zeg maar, dat er in een stuk als »De held Damas" in het weekblad De Amsterdammer van 29 Mei meer geest, meer gezonde ideeën, en meer juistheid van uitdrukking ligt, dan in al de vlugmaren, die Flanor ons in den laatsten tijd voor te zetten blieft.

* * *

Wij weten 't nu:

Zóó spreekt en doet in het jaar achttienhonderd zevenentachtig de letterkundige critiek van het oudere geslacht.

Laten wij nu eens zien wat de jongeren te vertellen hebben.

In het maandelijksche tijdschrift »de Salon" verschijnen sinds eenigen tijd artikelen van een groot theoretisch en aesthetisch belang. Want de heer A. de Mare schrijft het eenvoudigste, zuiverste, lenigste Hollandsch, dat men zich denken kan. Bevallig en krachtig wiegelen de zinnen, abstract betoogend, concreet bewijzend, opvlammend in toorn of glijdend op u toe met vleiend gebaar.

Het is een rhythmische dans van gedachten en die gedachten hebben iets nieuws. 't Zijn nieuwe en bruikbare bijdragen voor het groote theorieënstelsel over literatuur en kritiek, waaraan het jongere geslacht sinds eenige jaren bezig is te arbeiden. En ook zijn het bijdragen van een nieuwe soort.

Tot dusverre hadden zij in hunne theoretische opstellen bijna uitsluitend de kwestie behandeld, hoe de kunstenaar in verband staat tot zijn werk en hoe dit werk moet zijn, om goed werk genoemd te kunnen worden. Dat was de hoofdzakelijk aesthetische zijde der vraag. Slechts even en onvolledig was gezegd, in welke verhouding de dichter en zijn werk tot de werkelijkheid staan. Daarop gaat nu de heer de Mare door en legt het eerste fondament voor het *psychologische* gedeelte van het systeem. Ik zou het zelf zoo goed niet kunnen zeggen en zal daarom liever enkele zijner woorden hier overschrijven:

»Men moet, om de woorden goed te gebruiken, de zaken »kennen, die benoemd worden door die woorden. Want »woorden goed te gebruiken, dat is: ze gebruiken, niet als »figuurlijke teekens, wat officieele schrijvers er van gemaakt »hebben — maar als namen van werkelijke zaken en ver»schijnselen, wat ze zijn van natuur. Als iemand spreekt »van de timmerkunst, en hij gebruikt de woorden schaaf, »zaag, beitel etc., maar zoo dat uit zijn spreken blijkt, dat »hij eigenlijk niet weet wat een schaaf, een zaag en een beitel »zijn, en hoe ze gehanteerd worden door vaklui, — dan »mompelt de eerste de beste timmerman, die er bij staat: »die man kletst. Net zoo nu: als een dichter de heele taal »naar zich toe haalt — b. v. een dichter als Bilderdijk — »en hij gebruikt alle mogelijke woorden, maar gebruikt ze »zóo zoogenaamd-dichterlijk, dat niet enkel zijn timmerman, »maar ieder verstandig mensch, die een beetje uit zijn oogen »kijkt, bij zich zelf zegt: ja, die man gebruikt de woorden »wel, maar hij kent de dingen niet, die hij in die woorden »noemt, — dan heeft die nuchtere verstandige man even »groot gelijk tegen den dichter, als de timmerman het had »tegen den onbevoegden meeprater over het timmervak. »Praten over dingen, die men niet weet, moet dichters even»min als gewonen menschen geoorloofd zijn. En de gewone »man zal wel doen nauwkeurig te letten op wat de dichters »schrijven, om, ieder naar zijn eigen kennis is, te oordeelen »waar de dichter in kennis is te kort geschoten.

»Ik beweer, wie woorden gebruikt om een vers te maken, »moet de werkelijkheid kennen, waar die woorden de benoe»ming van zijn. Ik zeg niet: de kunst moet realistisch wezen; »niet: de dichter moet niet anders vertellen dan hoe de »werklijkheid er uitziet. Ik zeg: de dichter moet, voor hij »zijn — al of niet reëele — kunst maakt, bekend zijn met »de dingen van de werklijkheid. En dit eenvoudig om deze »reden: omdat de woorden, waarmeê hij zijn kunst maakt, »allemaal, van het eerste tot het laatste, namen zijn voor »stukjes werkelijkheid.

»Wat zal — van realisme gesproken — van dat nauw-

»keurige kennen nu wel een gevolg zijn? — Dit: dat ieder »poëet, ook hij, die volstrekt niet van plan is te zeggen, hoe »de werkelijkheid is, maar ook hij, die ideeën demonstreert, »of die fantasieën voorstelt, die uit vage, onreëele stemmingen »opvlotten voor zijn verbeelding — dat die overal in zijn »werk, bij stukjes en trekjes, bij regels en halve regels, blijk »zal geven de werkelijkheid te kennen, en den aard van elk »ding daarin, beter dan de secuurste observator."

Tot zoover de schrijver. Hij zegt vervolgens dat dus de grootste dichters de beste bronnen moeten zijn voor de kennis van het leven hunner dagen en betoogt dat onze oude Hollanders altijd goede kenners zijn geweest van de realiteit. En hij geeft een lang citaat uit Vondel tot staving van zijn betoog. Vondel, de onreëele, visionnaire dichter bestudeerde, volgens Brandt's getuigenis, de werkelijkheid om hem, omdat hij voelde, dat *zij* de bron zijner verbeelding moest zijn. »Dit strekte tot opbouw der taale en om van al wat hem voorquam met woorden die de zaake eigen waaren te spreken", zegt de oude levensbeschrijver, zeer terecht. Maar toch begon ook Vondel reeds het rhetorische woordenspel, dat op geen reëelen grondslag berust, te accepteeren en eerst »in onzen tijd, langzamer»hand" zijn de dichters weêr gaan beseffen, dat zij »ook waar»nemers behoorden te zijn. Het is een van de verdiensten »van Potgieter, dat hij voor het schrijven van stemmingen, »die vroeger de grootste hoeveelheid dichterlijke ongezienheid »noodig hadden om vers te worden, zooveel werkelijk geziens »heeft gebruikt. Hooge, hartstochtelijke stemmingen, die de »dichters van de Bilderdijksche school sints lang niet anders »wisten weêr te geven dan door de hooggolvende opgewon»denheid van rhetorische hyperbolen, heeft hij uitgedrukt »door concrete, zaakrijke, dingen benoemende taal".

Aldus A. De Mare. En nu het contrast?

Aan den eenen kant, de kritiek der ouderen, in lamlendige, langs de bladzijden kruipende, slordig geschrevene volzinnen, met woorden zonder beteekenis schermend, vergissing op ver-

gissing begaande, daar zij in den blinde tast, en smalend op het goede in 't werk onzer zeventiende-eeuwsche literatuur; aan den anderen kant die der jongeren, in frischgevoelde, goed-gebalanceerde taal, heldere theorieën ontwikkelend, gebaseerd op de geschiedenis, maar bovenal zich inwerkend en het prijselijke lovend in Holland's groote mannen, die geleefd hebben voorheen.

Dat zijn, voorwaar, goede teekenen des tijds!

II.

Ik zal nu trachten, volgens de stelling van den heer De Mare: de waarachtige dichter moet ook waarnemer van het leven zijn, het goede te zoeken en aan te wijzen in eenige dichtwerken van den allerlaatsten tijd.

Maar dan moet ik het al dadelijk betreuren, dat de schrijver van »Via Doloris" 1) het mij zoo moeielijk gemaakt heeft, het goede bij hem te vinden, omdat zijn gedicht zoo onbeschrijfelijk onleesbaar is. Onleesbaar — dat wil zeggen: ik mag dit alleen van de eerste helft beweren, want door de laatste heb ik inderdaad niet heen kunnen komen, met den bestmogelijken wil. Ik ben midden blijven steken in dat struikgewas van rhetorica, en kan den lezer dus slechts mededeelen, dat men niets, totaal niets zelfgeziens of zelfgedachts in dat eerste gedeelte kan vinden. 't Is alles banaal, onnatuurlijk en anti-artistiek. De gedachten zijn gemeenplaatsen en de beschrijvingen zijn oleografieën.

Ik sla op (bladz. 201).

> »Weêr droeg de lente rozen in het haar."

Wij hebben hier dus een juffrouw voor ons, en wel een juffrouw, voorstellende de Lente. Volgende regel:

> »Weer speelde 't vonkend zonnevuur in waas
> Van sappig kruid en malsch geblaarde heesters".

1) Zie »De Gids" van Mei 1887.

Daar is me waarachtig die juffrouw op eens in een landschap veranderd!

Hoe komt de schrijver daartoe?

Omdat hij geen intens, individueel visioen voor zich had, dat hij in woorden wilde weêrgeven, — dan zou zulk een metamorphose onmogelijk zijn — maar omdat hij de bedoeling heeft in 't algemeen een lentelandschap te schilderen en nu met de woorden speelt, die, bij de verzenmakers, voor die gelegenheid gebruikelijk zijn. Maar hoe is 't nu verder?

»— Smaragdfestoenen los en zwierig slingrend
Door 't heuvelland — en 't emerauden kleed
Der beemden tintelde in den ethergloed.
Een breede stroom doorkronkelde 't verschiet
Gelijk een reuzenslang, en wiegde een vlucht
Van blonde zeilen op lazuren golven."

Is 't niet precies of gij een dier gekleurde Duitsche landschappen voor u ziet, die het cierlustige burgervrouwtje heeft hangen in haar achtervertrek?

Maar gij hebt genoeg van landschappen — gij »ziet" meer in fictieve personen, zich in evenwicht houdend in levensgevaarlijken stand? Zie-hier: (bladz. 195).

»En de onrust bleef op 't *brandend* vraagpunt wanken
En sloeg van daar den angstig starren blik
Langs alle wegen heen om vasten steun."

Of ge zijt sterk in het analyseeren en verlangt ingewikkelde kwesties op te lossen? Kom dan: (bl. 195).

Vergeefs! de paradijsvrucht heeft gespiegeld,
In 't jonge knopje ontwaakte 't larfjen »erg".
Dra breekt de drang van 't zwellend bloemenhart
Begeerig naar het licht, de zwakke kluister,
En 't fladdrend vlinderke der weetlust zal
Zijn eitjes wikklen in de weeke plooien,
Waaruit de teelt van smartelijk verlangen
En martelenden twijfel worden zal.

Het is onmogelijk, op een eenvoudiger en smaakvoller manier te kennen te geven dat, als iemand eenmaal aan het twijfelen is, hij dit hoe langer hoe meer zal doen en veel verdriet daarvan hebben zal.

Maar wij gevoelen geen lust om tegen enormiteiten van zulk 'n kaliber te blijven staan aanschertsen. Ons komt het voor, dat de onvolprezen Julia van den doode is opgestaan, en nu in De Gids tegen ons zit te lachen en te lonken, dat zij zoo goed onder dak is. Wie had dàt kunnen denken?

III.

Mevrouw Knuttel-Fabius heeft het noodig geoordeeld hare verzamelde gedichten den volke te vertoonen 1). Dat is zeer voorkomend van mevrouw Knuttel, maar ze had er toch nog wat meê moeten wachten. Want Mevr. K. is een heel lieve dame en nu ben ik genoodzaakt haar eene onaangenaamheid te zeggen.

Die onaangenaamheid is deze: het grootste nut dat de criticus uit de »Bonte Schelpen" trekken kan, bestaat hierin, dat hij dit zijn vermoeden bevestigd ziet: de Nederlandsche kunst is sedert het begin dezer eeuw ontzaggelijk vooruitgegaan.

Gij gelooft het niet, lezer?

Leg dan naast elkander de gedichten van Johanna Cleve, van Estella Hymans-Hertzveld en van deze dame. Zij zijn geen van drieën primadonna's en komen allen in den bijsleep van de periode, die hen droeg. Zij hebben de kleuren van hun tijd en zijn er geheel afhankelijk van. Johanna Cleve, de Feithiaansche, uit de dagen, toen men altijd zei, dat de bergen Gods eer verkonden, die is totaal *niets*; en Estella Hertzveld, de decadente van J. J. L. ten Kate, uit den tijd,

1) Bonte Schelpen. Gedichten van Elize Knuttel-Fabius. W. Cremer. 's Gravenhage. 1887.

toen men bijbelsche vrouwen op rijm bracht, is enkel holle declamatie, voor rederijkers geschikt. Maar Elize Fabius? Kijk, die is ook geen reivoerster, maar zij is voor den dag gekomen nadat Jacques Perk gestorven was, en nu ruischt er, heel, heel zachtjes in *acht* van haar bonte schelpen een nagalm van die groote zee van geluiden, die men gewoon is poëzie te noemen.

Ik zal de acht maar dadelijk opgeven; 't zijn: »Lichteffect" (bladz. 13); »In de visschershut (blz. 17); »Schaduwbeelden" (blz. 22); »In het duin" (blz. 23); »Naar huis" (blz. 68); »Avond op zee" (blz. 85); »O zing dat lied" (blz. 126); »Kloostermaagd" (blz, 151).

In deze gedichten en in deze alleen, heeft Mevr. Knuttel iets te zeggen, een stemming, een brokje natuur, dat zij zelf gezien heeft. En als zij zich steeds toelegt op sterker zien en sterker voelen, dan kan er misschien uit haar een knap artistje groeien. Maar daar moet gewerkt worden, Mevrouw!

Nu ik toch zoo onbescheiden ben om u aan te spreken, vraag ik verlof om aan mijn lezers te laten zien dat ik ook gelijk heb in wat ik zeg. U permitteert? Ik zal het beste kiezen en de allerbeste strofe cursiveeren.

NAAR HUIS.

De avond viel na zwoele middaghitte,
  Gloeiend verwt het scheidend licht de kim, *(och, kom!)*
Tegen d'achtergrond van purpervlammen
  Teekent 't beeld der vrouw zich als een schim.

Eenzaam treedt zij door de stille velden,
  Neerwaarts blikkend onder 't langzaam gaan,
In de hand die slap terneêr hangt, bloemen
  Achtloos slepend tegen 't hooge graan.

De avondkoelte fluistert in het ronde *(nu ja!)*
  En de rijpe halmen wuiven zacht,
Enkle sterren pinken reeds van verre,
  't Stralend groeten van den donkren nacht.

Stilte daalt op scheemrings vale wieken, (*dat is niet waar!*)
Schuw ijlt nog een late vogel heen,
En een lichtje, glimmend in de verte,
Wenkt die huiswaarts keert met moede schreên."

Mijn kompliment, Mevrouw! U ziet wel eens iets, net zooals een ander 't vóór u zag, maar U ziet het ten minste, en dat is al heel wat!

En wilt gij nu ook weten, wat ik van uw overige verzen denk, *min* die zeven? Maar niet boos worden, hoor! want daar zeg ik het niet om. Luister dan, ik zal heel gauw achter elkander uitspreken:

't Zijn de een dit, de ander dat: albumversjes in den Génestetschen trant en met even slappe factuur; — sentimentaliteit in antithesen, zooals Beets ze heeft; onverdienstelijke paraphrases van Heine: water- en melkachtige navolgingen van Jacques Perk; solpartijtjes met kinderen, en »jong moedertje" voorop; gevoelige dames-banaliteiten op rijm, enfin — Zangen voor de Vrije Gemeente. Dag, Mevrouw!

O, ja, a propos! u weet in de verste verte niet, wat een hexámeter is; vraagt u dat maar eens aan Mr. Vosmaer. Uw dienaar, Mevrouw!

IV.

De heer J. Winkler Prins is een man waar men niet opaan kan. Zóó zit gij te genieten van de fijntintige stemmingen, die hij in zijn natuurstukken legt, van de wondre melodie zijner lichtende en geurende woordenreeksen, daar plotseling zet de dichter een ernstig gezicht en gij hoort hem zijn lief en leed voor u overklagen in een stille, gedistingeerde rhetoriek. En gij waant u in den tijd van Potgieter verplaatst; maar, op eens, daar holderen en bolderen de woorden door elkander, en gij ziet een hoogwijzen schalk voor u, die wereldwijsheid preekt, maar tevens naar malle fantasietjes jaagt,

terwijl hij hals over kop langs de trappen van zijn rhythmus tuimelt.

Eigenlijk bevalt de heer Prins mij alleen in zijn eerste gedaante, maar de geheele verschijning is toch zeer curieus, en ik zòu wel eens willen zeggen, *hoe* zij zoo komt te zijn.

Voordat groote, eene eeuw beheerschende ideeën wakker worden en opstaan in de hoofden der menschen, liggen zij reeds bij enkele uitverkoorne vroeger geborenen in kiem. Maar zij slapen, en de droomen die zij hebben, zijn de mooie dingen, die een later geslacht bewondert. De oude ideeën slapen echter *niet;* zij staan te spreken, vast en beslist, en zij merken weinig of niets van de droomen hunner broeders, die nog niet zijn ontwaakt.

Zulke figuren noemt men: overgangsfiguren, en tot hen behoort de man, die »Liefde's Erinnering" 1) schreef.

Onbewust: realist; maar, met zijn weten, een man van de oude school, heeft de heer Prins zich hier, meer dan in zijn vroegere bundels, bediend van de dictie die nog geldig was vóór twintig jaar. Ons, die vooruitzien in de toekomst, nemend uit het verleden slechts datgene, wat ook nà twintig jaren nog zal wezen in den tijd, ons doen die uitingen niet aan. Wij zien dat de heer Prins geen grapjes verkoopt, dat hij meent, heel intiem, de dingen die hij zegt en wij wenden ons dan tot zijn schooneren kant, houdend den dichter voor oud en wijs genoeg, om zelf voor zichzelf te weten wat hij doet. Het gevolg laat zich niet naar zijn oorzaak terugdringen, en de wetten der oorzakelijkheid heerschen ook in de historie der literatuur.

Ziedaar, waarom wij den heer Prins niet te woord willen staan over zijn zelfgewild accepteeren der dichterlijke taal.

* * *

---

1) »Liefde's Erinnering." Nieuwe Gedichten en Zangen door J. Winkler Prins. Amsterdam, Gebroeders Binger 1887.

Wel wil het ons voorkomen, alsof deze bundel vaak minder gevoeld is dan de beide anderen die hij gaf. Zou dit komen, omdat hier het onderwerp des dichters hem kwam toeschemeren en toefluisteren uit een verder verleden?

Maar nu moet de lezer daarom niet denken, dat er niets, heelemaal niets moderns in het boekje zou staan, en dat de heer P. standvastig den lust heeft bedwongen, om een rhythmendansje te wagen op muziek van den tijd waarin hij leeft.

Zie — alsof 't een regen waar,
Een bonte voorjaarsbloesemregen,
Afgezegen
Op een water stil en klaar,
Treft mij 't wonderzoete geluid
Van de fluit.

't Is of plots, de gaarde in 't rond,
Nu de wind komt aangevaren,
Dorre blâren
Warlen op den vochten grond;
Zoo zwelt nog ten donker uit
't Zoete gefluit!

Dat's een deuntje voor »Zonder Sonnetten." Nog beter: een landschap: (blz. 75):

Uit mistig grijze morgenstrepen,
Een onbewogen meer gelijk,
Verschijnen vormelooze repen: —
't Zijn boomen op een hoogen dijk.

Nu 't lichter wordt zie ik iets blinken
Als sikkels, opgaande uit den mist;
En klokjes hoor ik droom'rig klinken; —
De herder met zijn koeien is 't.

En meer en meer komt 't groen der weiden
Te voorschijn, uit den morgendamp;
't Zijn bloemen, die mijn oog verblijden,
Geel als een stralendhelle lamp.

Maar, daar mankeert geen haartje aan; dát is zien en weêrgeven.

O, daar is nog zooveel meer! Maar, ik heb iets treurigs te melden.

V.

Den 19den April ll. overleed in Zuid-Afrika, op drie en dertigjarigen leeftijd, F. L. Hemkes, schrijver van »XL Gedichten," een bundel, die vijf jaar geleden verscheen.

Arme jongen! Eerst mocht hij niet meêdoen aan het leven, hier; toen aan het leven heelemaal niet meer; en aan de kunst had hij nog zoo weinig mêegedaan...

Sterven.... sterven.... was de grondtoon zijner verzen geweest, en het is eenigszins tragisch te zien, dat die stemming méér dan een stemming, dat zij het voorgevoel van een werkelijkheid was.

Ik ken zeer fijne naturen, die veel van hem houden, en dat bewijst óók wel een beetje, dat hij *voelde* wat hij schreef.

Maar twee zijner gedichten zijn méér dan gevoeld, zij zijn gevoel, en daarom neem ik er graag een over, hier, om zijner nagedachtenis wil.

Daar rijst me in 't hart een droef gedicht,
Terwijl de hemel straalt en lacht:
»Een bloem ontwaakt bij stervend licht
»En leeft — een enklen lentenacht.

»De wind is stil en alles rust;
»De bloemen knikken, fluistren zacht
»En droomen dat de zon haar kust —
»Nog ééne bloem slechts waakt en wacht.

»Zij waakt en wacht, totdat de trans
»Gekleurd wordt door het morgenrood;
»Dan sterft zij met der sterren glans;
»De dag breekt aan, de bloem is dood".

Waartoe in dezen tijd een klacht,
Terwijl de dagen zonnig zijn? —
Mijn liefste is als een bloem, die wacht
Op levensvreugde en zonneschijn....

Het »Kindeke van den Dood" is nog mooier, dat moet de lezer zelf maar naslaan.

»Goênacht, vaartwel ten allen tijd" zong de dichter, toen hij, zijn vaderland verlatend, uitging in de verre ruimte daaromheen, en uit de rijen van ons, die nog in dit geheimzinnige zonlicht zich bewegen, klinkt het thans weerom, maar met stillere stem: »Goênacht, vaarwel voor allen tijd"...

VARIA.

Nederlandsche Scheikunde. In de vorige aflevering van de Nieuwe Gids werd met blijdschap melding gemaakt van een nieuw scheikundig tijdschrift, waarin Holland een grooten rol speelde en vermoedelijk nog spelen zou. Het laatste nommer komt het uitgesproken vermoeden bevestigen. Het bevat een mededeeling uit het Amsterdamsch Laboratorium, die nergens zoo goed op haar plaats is, als in een der eerste afleveringen van een tijdschrift, gewijd aan algemeene chemie. Wel is waar, werden de voornaamste feiten, in deze mededeeling vermeld, kort te voren gepubliceerd in andere periodieken, doch het nieuwe tijdschrift bevat over deze zaak het eerst een uitgewerkt en gecomponeerd artikel.

De belangrijke zaak is: het constateeren van een zuiver scheikundig overgangspunt. — Overgangspunt heet de temperatuur, waarboven een materieel systeem alleen in den eenen, waarbeneden het alleen in den anderen, waarbij het in beide vormen kan bestaan. Zoo is het vriespunt van water een overgangspunt; want daarboven heeft men vloeibaar water, daarbeneden (in stabielen toestand) enkel ijs, en alleen bij het vriespunt kunnen water en ijs naast elkander zijn. 1)

Het bestaan van overgangspunten was reeds aangetoond in gevallen, welke nader tot het gebied der scheikunde kwamen,

---

1) Bij deze elementaire voorstelling wordt geen rekening met den damp gehouden.

dus het gewone vriespunt. Zoo zijn er temperaturen, die de verschillende kristalvormen scheiden, welke een stof kan aannemen. Op een merkwaardig geval van dien aard heeft Amsterdam aanspraak. Andere, half chemische, half physische overgangspunten, waren reeds lang bekend bij lichamen, die bij hun vastwording water binden. Zulk een overgangspunt is o. a. door Dr. Bakhuis Rooseboom beschreven, en op zoodanige wijze, dat men hem voor een Amsterdammer zou houden, wanneer men hem niet als Leidenaar kende. Doch bij deze gevallen rees vaak van den kant der physici het bezwaar: bij al deze overgangspunten splitst een samengesteld lichaam zich in min of meer samengestelde groepen, doch wisselwerking, uitwisseling tusschen de bestanddeelen dier groepen is er niet, en dus is het verschijnsel van natuurkundigen aard, terwijl een echt scheikundig overgangspunt, waarbij uitwisseling tusschen bestanddeelen van samengestelde groepen, tusschen atomen van moleculen zou geschieden, nog nooit is gevonden. Ergo, het chemische overgangspunt demonstrandum est.

Zoo sprak menige physicus, wien men die terughoudendheid niet kan ten kwade duiden. Want waarom was nog nooit eens een echt scheikundig overgangspunt gevonden, waar niemand iets tegen in kon brengen, terwijl, zoo er sprake van was, er niet één, doch ontelbaar vele monsters bestaan; want wat is een meer algemeen scheikundig verschijnsel, dan juist de omwisseling tusschen de bestanddeelen van twee of meer moleculen?

Edoch, wie bekend is met het Amsterdamsche Laboratoratorium, weet dat het daar niet »mit rechten Dingen" toegaat. Er zweeft daar iets mytisch, iets erotisch, iets daemonisch in de lucht. En dat daemonische is het geloof van prof. Van 't Hoff, — men zou het haast bijgeloof noemen, indien de uitkomst hem niet zoo vaak gelijk gaf — het geloof, dat zijn grondgedachte, de analogie tusschen chemische en physische verschijnselen, juist is. Ja, de experimenteele bezwaren om het verlangde geval te vinden, zijn groot, — dat kan een ieder begrijpen, die het besproken artikel leest; doch

prof. Van 't Hoff was er vast en stellig van overtuigd, dat als hij op zijn onderzoekingstochten maar eens een geschikt hoekje van de natuur aantrof, dan zou hij daar de overgangspunten bij hoopen vinden; daar zouden ze u zoo maar over de laarzen kruipen.

En inderdaad heeft de daemon prof. Van 't Hoff naar een niet onvruchtbaar plekje geleid. Er was daar een overgangspunt, zóó treffend, zóó mooi — men zou het in een doosje zetten, en aan alle physici ter bezichtiging sturen.

Er is reeds een doosje in omloop geweest, doch het mooiste is de laatste aflevering van het nieuwe tijdschrift. Nederland mag het doosje een eereplaats geven in zijn scheikundig cabinet.

Schrijver dezes meende dit feit niet te mogen voorbijgaan; doch hij kan het bovenstaande moeilijk onderteekenen, indien hij niet bekende, op de ontdekking van het overgangspunt niet meer aanspraak te hebben, dan Eckermann heeft op de schepping van Wilhelm Meister.

Mei '87. Dr. CH. M. VAN DEVENTER.

De Revisor van Gogol. 1) — Zet een gevoelig, gemoedelijk man, die schik in de menschen heeft en een goede gewoonte van om zich zien, — een man, met een kalm verstand en genoeg ondervinding van het leven om op 't dágelijksch leven neer te zien, — zet zoo iemand, als hij aanleg heeft voor schrijven, in een Russische provinciestad, op het oogenblik, dat regeeringsbeambten en families in beroering gaan gebracht worden door een stuk of wat grappige toevalligheden, — dan is er kans dat door dien man een blijspel gemaakt zal worden, in den trant van den Revisor van Gogol.

In een stadje, waar een Russisch Gouverneur, met rechter, onderwijzer, directeuren van gasthuis, postkantoor en gevan-

1) Uit het Russisch vertaald door Niko en Tony. Bij W. Versluijs, Amsterdam.

genis en ál hun families en vrienden een vroolijk jongmensch uit Petersburg aanzien voor een incognito gekomen regeeringsbeambte, — bewegen intrigeerende officianten, verliefde moeders en dochters, aanklagende en omloopende kooplui zich bedrijvig als in 't leven, dooreen, met, bij ál hun verschillende bedoelingen, de eene, die hun allen gemeen is: vriendjes te worden met den vroolijken Frans, die, arm als de mieren, uit Petersburg gereisd is, en nu achter elkander de aanklachten, lasteringen en doodsangsten van beambten en kooplui moet bijwonen, met de moeder zoo hard koketteert als met de dochter, zich verlooft met de laatste, en met postpaarden en zakken vol geld haast den tijd heeft om thuis te wezen, eer de postdirecteur ontdekt dat de Revisor incognito, aanstaande Goeverneurs-schoonzoon, een arme bliksem is uit Petersburg.

De vertaling van dit blijspel is zoo goed dat ze niet den indruk maakt een vertaling te wezen. De menschen hebben als ze spreken het voorkomen de menschen te zijn, die ze moeten verbeelden. Beter kan het niet geweest zijn in het oorspronkelijk. Zooals een vertaalde geestigheid veelal geen geestigheid meer is, zoo is een vertaald blijspel dikwijls geen blijspel meer. Als de toestanden van den Revisor niet Russisch waren zou dit vertaalde blijspel voor een oorspronkelijk door kunnen gaan. Deze vertaling door Niko en Tony is niet de eenige, maar wèl de beste vertaling van den Revisor van Gogol.

V.

Prijs per Jaargang van 6 nummers *f* 7.50.
Afzonderlijke Nummers à *f* 1.50.

Bijdragen en brieven aan den Redacteur-Secretaris
WILLEM KLOOS, Hemonystraat 13.

2e Jaarg. 6e Aflev. 1 Aug. 1887.

DE NIEUWE GIDS.

Redactie: FREDERIK VAN EEDEN, F. VAN DER GOES, WILLEM KLOOS
en ALBERT VERWEY.

INHOUD.

AMSTERDAM,
W. VERSLUYS.
1887.

EEN ZANG.

DOOR

A. ALETRINO.

Aan mijne Zuster.

Toen de studenten, die 't college in psychiatrie volgden, binnen kwamen, stond de professor geleund tegen den post van de deur die toegang gaf tot de vrouwen-afdeeling. De deur stond open en 't stille gedruisch van de vrouwenzaal gleed zachtjes de donkere college-kamer binnen, waar 't verdween in de schemering.

Door hooge vensters zonder gordijnen viel een glanzende, gele zon van een Oktober-middag naar binnen, groote plekken licht teekenend op den grond, wit en scherp terugglimmend naar boven.

De patiënten zaten in groepen verspreid om de lange tafels, 't grootste gedeelte rustig voortwerkend; sommige vrouwen zaten alleen, achterovergeleund tegen den witten muur, met een wezenloozen blik naar buiten kijkend, doelloos starend naar de verte, terwijl ze nu en dan met de oogen knipten, wanneer de wind de boomen in den tuin bewoog en een schitterend zonnelicht tusschen de boomtakken doorschoot en ze in 't gezicht scheen.

Een oude idiote, slordig in haar gasthuiskleêren, met haar paarsche jak open en den donkeren rok hoog opgetrokken, liep langzaam de zaal op en neêr, voortdurend mompelend en brommend, met een mummelende beweging van haar mond

en een snelle verandering in de plooien van haar gezicht, dat rimpelig was en een pijnlijke uitdrukking had van treurige vroolijkheid. Telkens wanneer zij een der ramen voorbij kwam, scheen 't licht in een helderen gloed over haar heen, verminderde tewijl zij voortging en viel weêr op haar bij 't volgend venster. En in gestadige afwisseling van helderheid en schemering liep ze voort, van 't eene einde der zaal naar 't andere, in regelmatigen, rechten gang, met de handen voor haar borst en de vingers met zenuwachtige beweging in elkaâr strengelend en weêr los makend.

In 't midden van de zaal zat een meisje rechtop in haar stoel, de beide armen uitgestrekt op de tafel en de handen gevouwen. Haar dikke vlechten met onregelmatige grepen in elkaâr gewrongen, glansden van een rossen gloed en maakten met de losse, uitwaaiende, naar voren uitspringende, weêrbarstige haren een dunne, vage, licht-blonde schemering over haar voorhoofd, langs haar ooren naar achter in den nek, waar zij in dichte, dansende krulletjes telkens door elkaâr trilden. Onrustig keek ze heen en weêr, 't hoofd schuddend in kleine vermoeiende bewegingen, haar oogen onder de blonde wenkbrauwen groot en helder van vloeiende blauwheid, nu eens scherp opschitterend met hun glanzend wit, dan weêr ernstig en diep, geheimzinnig zacht, pijnlijk en klagend van stil verdriet.

Een zacht geroesem van stemmen dreef in de zaal, stil en eentoonig, gedempt opstijgend uit den grond en bleef hangen in de lucht als een zachte, grijze wolk, die voortdurend vervloeide tot een dunnen, ijlen, nauw zichtbaren nevel.

Plotseling stond 't meisje op. En in 't zachte gedruisch dat in de zaal hing, begon ze te neuriën, stil en rustig voor zich heen. De idiote bleef staan, achter haar, verwonderd kijkend en luisterend naar de stem, die zacht en duister klonk als kwam zij van heel ver.

Maar langzamerhand begon in 't kleurlooze van het gezang een tint te komen van helderheid, alsof 't licht dat van buiten kwam, zich mengde in haar stem en zich geleidelijk er in oploste.

Zij kwam zingend naar voren en terwijl de andere patiënten stil werden, bleef zij staan in de heldere lichtplek van een raam, midden in de zaal.

De zonnestralen, die door de gekruiste raamroeden vielen, waren als lange, rechte staven goud, die afstuitten tegen haar lichaam waartegen zij schenen te vervloeien. Zij stegen op langs haar rokken, langs haar heupen, naar boven over haar borst; zij vloeiden op hooger en hooger, in haar geopenden mond, golfden langs haar oor, dat aan den rand verguld werd en stroomden met lange, groote golven in 't blonde haar, dat een gouden wolk scheen, zwevend boven haar hoofd. En de gouden vloed, die haar mond instroomde, golfde terug in heldere, glanzende tonen, hoog van kleur, schitterend, warm opwuivend in de lucht naar boven. Maar langzaam begon 't instroomende goud uit te vloeien in ijle, dunne, zwevende, schitterende lovers, die sneller en sneller begonnen te regenen in de omgeving, tintelend, draaiend door elkaâr, hooger en hooger in de lucht. Ze schenen neêr te dwarrelen over de tafels, over den grond, waarvan de lichte stofjes opwiegden naar de zonnestralen, zij trilden naar de schemerende hoeken, waar zij bleven hangen, een vagen schijn uitstralend.

't Was of de zaal werd gevuld van een groot, goud licht, dat van haar uitging.

Zachtjes vervloeide 't gezang. 't Bleef stil. De patiënten zaten onbewegelijk als volgden zij de dwarreling van klanken die zich opgelost had in de lucht, spoorloos, geheimzinnig als in een droom.

Alleen 't brommend gemompel van de idiote rommelde gedempt door de zaal.

Maar plotseling sloeg de zangster met een breeden zwaai haar armen omhoog, in groote kringen de gouden zee bewegend, waarin zij stond, en 't was of zij met beide handen in de gouden wolk greep die over haar hoofd hing. 't Was of zij de ruime galmen van een woesten lach uit de wolk schudde naar onder, over zich zelf, om zich heen, in schietende, grillige stralen over de patiënten. Een lach die rolde door de lucht, in groote krinkels opschroevend naar boven, buitelend

met korte schokken over de zonnestralen, ze snijdend met weeke rondingen. Hij stuitte tegen de zoldering, waar hij afviel in korte brokkeling, flitste in de hoeken, waaruit hij neêrgleed in een breede laag, viel op den grond, waar hij voortbuitelde, 't stof opjagend in wilde dwarreling en kwam weêr terug tot haar, opklimmend van onder, haar inwikkelend, inrollend, draaiend om haar heen, botsend tegen nieuwe galmen, die zij in wilde schudding om zich heen strooide uit het goud boven zich.

En 't goud van de klanken groezelde, 't werd doffer en geheimzinniger van glans en de lach bromde voort als komend uit een diep gewelf.

Maar op eens schoot hij uit in scherpe, witte, zilveren geluiden, sloeg krijschend op in harde, gele schreeuwen, kraste langs de muren, streepte in rechte, harde lijnen door de lucht. De lijnen schoven ineen, brokkelden af, schoten door elkaâr, en 't was of een verward weefsel in de zaal hing, onduidelijk door zenuwachtige dwarreling.

En midden uit die krieuweling van geluiden begon een wilde toon op te stijgen, langzaam breeder wordend, donker klinkend, dwars door de ruwe strepen, overgaande in scherpe tinten, de zwarte lijnen uiteendrijvend en alles overweldigend in een grooten, rooden galm, zich uitzettend door de lucht, alles bedekkend met een woeste, angstige bloedkleur, somber van helderheid.

Alsof ze schrok door de ruwe kleur, die zij geveegd had over alles om haar, zakte de zangster ineen, met een doffen smak, in onregelmatige, trillende beweging het stof opwerpend van den grond.

En terwijl zij door twee verpleegsters werd weggedragen, regenden de stofjes langzaam neer over de gouden zonnestralen, die rustig hun rechte bundels door de gekruiste raamroeden naar binnen schoven.

Toen sloot de professor de deur en begon zijn voordracht.

HILVERSUM, 10 Juli, '87.

EEN NACHT.

DOOR

ARIJ PRINS.

Hij werd als met een schok wakker.

Gestamp van paardenhoeven, nijdig zweepgeklap, rollen van rijtuigen en een door alles heendringend schel gefluit deden hem dadelijk begrijpen, dat er in het Hôtel, tegenover zijn kamer, weder een partij was.

Ernst verwenschte de rijke lui, die hem door hunne feesten in den slaap stoorden, draaide zich om, sloot de oogen en lag eenigen tijd onbewegelijk.

Een kerkklok sloeg twee uur. — »Het is nog niet zoo laat, en als ik mij rustig houd, zal ik wel gauw inslapen," dacht Ernst.

Maar tegen zijn wil kwamen hem verschillende zaken voor den geest. Hij dacht aan brieven, die hij nog moest beantwoorden, aan een vervelend bezoek, dat hij eerstdaags zou afleggen, rekende uit, dat hij deze maand bepaald niet met zijn geld zou uitkomen, en rakelde nog meer dergelijke onaangename onderwerpen op. Een oogenblik meende hij echter, dat hij op het punt was in te sluimeren, want zijne gedachten verwarden zich, doch het bewustzijn dat dit gebeurde hield den slaap tegen.

Zijn linkerarm, waarop hij lag, begon hem pijn te doen,

en Ernst kreeg het zoo warm, dat hij een der dekens van het bed wierp.

De kerkklok sloeg drie uur, en er kwam nog maar geen einde aan het geraas, waarvan door de nachtelijke stilte niets voor hem verloren ging. Het eene rijtuig was nauwelijks weggereden of een ander kwam voor, en ofschoon Ernst de dekens over zijn hoofd trok, het hielp niets — hij hoorde alles zoo duidelijk, alsof zijn bed op straat stond.

Vooral het ongeduldig trappelen der paarden klonk hem bijzonder onaangenaam in de ooren, en maakte hem zenuwachtig. Het was alsof hij de hoeven op zijn borst voelde nederkomen. Zijn hart begon snel, onrustig te kloppen, en het koude zweet brak hem over het gansche lichaam uit.

Eindelijk kon hij niet langer in bed blijven. Hij stak licht aan en liep blootsvoets de kamer op en neêr. Het vroor sterk en huiverend van de koude ging Ernst voor het raam staan, en gluurde door een plekje, dat hij met zijn hand had ontdooid.

Zoover zijn blik reikte, zag hij als twee rijen glinsterende oogen de lantaarns op het glanzende zwart der rijtuigen uitkomen.

Voor de deur van het hôtel in het schelle blauwgele licht der gasvlammen, die voortdurend schenen uit te waaien, wachtten eenige heeren met vaalbleeke gezichten en van onder hunne donkere jassen sprong het doodsche wit van kraag en overhemd te voorschijn.

Ernst begreep, dat het vooreerst nog niet rustig zou wezen, en vol wanhoop dacht hij aan de ellende van den volgenden dag, als hij dood moede, met een leeg hoofd, en zware ledemàten, lange, lange uren zou moeten doorworstelen, waarin de geringste geestelijke arbeid hem nog te veel zou zijn.

En om ten minste nog wat te slapen, nam hij een doosje broomkali van zijn toilettafel, loste een weinig in een glas water op en dronk dit uit.

Daarop ging hij naar bed en tuurde peinzend in het flauwe vlammetje der kaars, dat zachtjes heen en weder veerde en de schaduwen verplaatste.

Het geheimzinnig nachtelijk suizen, dat gelijkt op hetgeen men in een zeeschelp hoort, vulde zijne ooren, en het vage bewustzijn, dat het buiten stiller werd, was zijn laatste gewaarwording van de werkelijkheid.

. . . .

En hij was bij een groote stad en liep over een veld, schaarsch bedekt met een geel, ziekelijk gras, dat opschoot tusschen lagen sintels en kalk. Een saplooze boom zonder blaâren kromde zich over een afgebrokkelde schutting. Uit een stilstaand water, gedeeltelijk gedempt met vuilnis, steeg een modderlucht op. Een magere, witte geit trok aan een touw en zocht zijn voedsel tusschen scherven, verroest ijzerwerk en puin, en in de verte vóór de stad, die in een warmen, blauwen nevel was gehuld, stonden hooge fabrieksschoorsteenen, waaruit onafgebroken zwarte rookwolken traag omhoog spiraalden.

Ernst wist, dat Elberfeld voor hem lag, en dat hij noodzakelijk een fabriekant, die daar woonde, over een abuis in een order moest spreken. In plaats van witte knoopen met één rooden rand had hij dito met twee randen geleverd, en dat kon duizenden kosten!

Eensklaps verdween de stad, het veld, en hij wandelde met een meisje, dat hem uit een vroegeren droom bekend voorkwam. Door de uitgerekte oogen met groote blauwe pupil, de zuivere boogvormige wenkbrauwen, de vaste roomachtige kleur van het peervormige gelaat, de stijve lange vingers; door het zware hoekig afhangende kleed, goudgeel als oude Marcobrunner, waarop met donker groene zijde takken, klaverbladen, sterren en halve manen waren gestikt geleek zij tegelijk op de koningin uit een Engelsch whistspel en op portretten van de primitieven.

Zij liepen zij aan zij, en een zacht onbeschrijfelijk geluk, zooals men in de werkelijkheid nooit heeft, een geluk dat uit het hart en niet uit de hersens voortkwam, doortrilde hem.

Een bergachtig landschap bedekt met zigzagwegen, getrokken over een bruinzwarten bodem, puntige boomen vol witte

bloesems, en gekartelde torens, die op steile blauwe rotsen waren gebouwd, strekte zich voor hen uit.

Bonte vogels wiegelden boven hunne hoofden, te midden van groote gele vruchten, op de takken, en beroerden met hunne schitterende lange staarten hare schouders; zwanen, zijdeachtig wit dreven in ringgolfjes op het water, dat donkerder dan een zomersche hemel was, en onder hunne voeten kraakten fijngevormde, teergetinte schelpen.

Doch eensklaps verdween zij — alles kwam in beweging, vormen vloeiden in een, kleuren verbleekten, als onder water gezien, draaiende sepiavlekken ontstonden, werden al grooter en donkerder, bedekten alles — en een duisternis zoo ontzettend, dat ze niets nachtelijks had, omgaf hem.

Hij werd bang en koud, want een ijzige wind gaf hem de gewaarwording, dat hij een oneindige, niet te meten, doode ruimte voor zich had.

Maar een koude, blauwbleeke lichtstraal schoot door het ongeziene en hij zag aan zijne voeten twee mummies liggen, van een Inka en zijne vrouw.

De zoon der zon, om wiens schouders nog een bloedroode vedermantel hing, maar half verteerd door den regen, gescheurd door den wind en uitgevreten door insecten, had geen menschelijken vorm meer. Het was een vierkante massa, zonder hoofd, bijeengehouden door een grauwen zak.

De vrouw was veel afzichtelijker en deed hem van afgrijzen achteruittreden.

Zij lag languit op den rug met opgetrokken knieën, en om de beenderen, op enkele pláatsen ontbloot en met een harde zandkorst bedekt, hing de huid gebruind als oud ivoor.

De handen en voeten, krampachtig ineengekrompen, hadden den vorm van klauwen en het hoofdhaar, zwart als ebbenhout, zat nog bij plakken langs de slapen en hing over de leege borsten.

Het hoofd was afgrijselijker dan een doodskop, want de oogkassen waren niet ledig, en onder een vlies schemerde het blauw der appels, waardoor het scheen, alsof zij zag met den benevelden droevig starren blik van een blinde.

Een vreemdgevormde schaduw die over de mummie gleed, deed hem omhoogzien en Ernst bemerkte een roofvogel, grooter dan een condor en afschuwelijker als het monster door Holberg beschreven, die pijlsnel omlaag schoot.

Ernst begreep dadelijk, dat het beest de doode oogen wilde uitpikken en vol woede zocht hij naar een wapen, om het gedrocht te verjagen, maar een doordringende kreet deed hem uit den droom opschrikken.

Hij zag verward in de ochtendschemering rond, en hoorde het klagend gefluit van een stoomboot op de rivier.

HET EINDE VAN EEN STIERENGEVECHT.

DOOR

JAC. VAN LOOIJ.

De *corrida* liep snel naar haar einde. De schaduw had zich bijna geheel meester gemaakt van de arena, en lag nu blank over menschen en muren in het klare half-donker van weggaand licht, van een laat uur; alleen boven aan de galerijen in de zonzijde gloeide het nog tegen den muur, als een halve-maanvormige lap licht, — met ingehouden kracht —, een somber rood licht, dat de menschen overvloeide met vlammen van kleur, en de roode beenen der daar zittende soldaten stil glanzen deed, donker als versch geronnen bloed. En een damp van stof, die men ruiken kon, hing drukkend en droog tusschen de heete rijen, waar een onwillig geruisch uit golfde van kwade geluiden. Want de voorstelling was niet schitterend genoeg geweest. Mazzantini niet meer dan gewoon, had woeste buien van scheldwoorden en vloeken veroordeelend hooren neêrdalen boven zijn elegante misslagen; afval van eetwaar en oranje-schillen waren neêrgesmeten door toornige handen voor de voeten van den fraaien man. Een ander maal waren de stieren verwenscht, de impressario en de onbewegelijk lachende president uitgescholden en gedreigd met vuur en doodslag, terwijl op andere plaatsen menschen luid-

keels riepen om verondersteld bedrog of de toegangsgelden hadden teruggeëischt met verbolgen gebaren. En dan weêr was de stemming der menigte omgeslagen als het humeur van een stout kind, en men had gelachen en gejubeld om een gered of snel vermoord paard, bij een handig opgezette banderilla, bij een sierlijken zwaai met de capa's. Maar vluchtig en weinig waren die vleugjes van opwinding geweest en dan was teleurstelling en moedeloosheid neêr komen vallen in de heete Plaza, zooals een aschregen terugvalt in den smeulenden krater die hem uitwierp; maar toen Cara-Ancha, den vijfden stier tot drie maal toe had gemist, toen hadden massa's, moe gegild en gefloten, onwillig zich afgewend van het schouwspel, om vermaak en twist te zoeken onder elkander. Men zag niet langer naar de pronkerige spelers beneden, men hield als beleedigd den rug gekeerd naar het beest, dat zijn gemarteld en leeggebloed lijf rondsleepte, waggelend langs de roode schutting, en zóó hadden de minuten zich aaneengeregen, en zóó had de laatste stier, een zwart beest, de laatste paarden ontredderd of vermoord.

Weêr wendde en sprong Frascuelo voorbij de hoornen; hij had de taak, het dooden van den zesden stier, moeten overnemen van Cara-Ancha, die, licht gewond aan de rechterhand, gedwongen was geworden zich terug te trekken onder de luide verwijten der menschen, waarvan enkelen schreeuwden dat hij vrees had.

— »Ora! ora!" gilde het opnieuw uit de monden der aficionados 1), maar tot tweemaal toe gleed de degen tusschen de schouders van den stier, tot tweemaal was Frascuelo genoodzaakt zijn wapen terug te halen uit den bloedenden nek.

Toen was de opwinding voor goed geweken, met het licht, met den dag; en terwijl de torero beneden den stier naliep met een norsch, kwaad gezicht, wijdbeens stappend als een boer die gewend is te trappen tusschen voren en omgewoelde aarde, woelde het in de arena onder de ringen van

1) Liefhebbers.

menschen, die zich klaar begonnen te maken tot vertrekken; — een geritsel van rokken, die glad gestreken worden, een geschuifel van menschen, die frutselen aan hunne kleeding, dassen, linten verstrikken, of handschoenen aandoen, suisde rondom, terwijl hier en daar nog een scheldwoord jouwend in de hoogte ging, of een oranjeschil smadelijk geworpen, viel voor de voeten van den espada.

— »Yo digo Usted! Sta muerte" 1) schreeuwde de boer, die tot het laatste toe hoopte zijn geliefde espada te zien winnen, »Sta muerte!" riep hij bij den derden stoot tot zijn buurman, die, verdiept in het vastmaken zijner handschoenen, peuterde aan de knoopjes.

— »Ho, ho!" lachte deze, even opziende.

— »Sta muerte, sta muerte!" klonk heesch en gedempt nu ook de stem van Frascuelo, uit de laagte opkomend, zijn gelaat, een aangezicht vol toorn, gekeerd naar de menschenringen.

Voor hem uit langs de schutting ging de stier, zijn weg merkend met de gulpen van bloed, die hij, al slokkend, braakte uit de keel. Het vermiljoen-roode gevest van den degen stak hem uit den nek als een hard en koud punt rood, springend uit de zwarte tonen van biester, karmozijn en blank blauw, uit den donkeren, bloederigen plas, die glimmerde op zijn glanzend zwarte huid, en langs den bast hem droop met dikke trage stralen. Aan zijn flanken hingen en bungelden de drie paren banderillas, koddig met hun feestelijken smuk van geknipt, veelkleurig papier, lachwekkend als de tooisels van een clown die zich doodgesprongen heeft, bezoedeld en bemorst met bloed. Achter zijn wankelenden loop kwamen de torero's allen aansukkelen met opgeblazen gezichten, rood van warmte en inspanning, verlegen wachtend tot het beest het laatste van zijn taaie levenskracht zou hebben voelen wegvloeien, met het leegloopen van zijn aderen. In den gang achter de verschansing verdrongen zich reeds

1) Ik zeg Uwe Edelheid, hij is dood.

de toeschouwers, overgesprongen uit de eerste rijen, en als de stier hun voorbij ging in zijn loomen doodstrijd, waggelend met het sterke lijf, als dronken van de sterke geuren van zijn eigen wegvloeiend leven, strekten rijen van grijpende handen zich uit naar zijn ontzachbre hoornen, of sjorden en trokken hem aan den machteloos neerhangenden staart. Maar gevoelloos strompelde het beest voorbij, dof in den bloednevel om hem, stervend in de violette tonen van den vallenden avond. Hikkende, brakende, tuimelend over zijn pooten van achteren, zijn evenwicht herstellend met de voorpooten, waggelde hij voort, nu en dan nog even flauw stootend met den kop, wanneer een kwaadaardige hand rukte aan de geweerhaakte banderillas, of er een poogde los te trekken en te stelen. Eindelijk hield hij stil voor de deur van den Toril, vleide zich daar neêr tegen de schutting, behoedzaam de pooten plooiend, zooals een koe zich neêrlaat in eene grazige weî tot rustig herkauwen.

Het ritselen en schuifelen werd telkens luider in de wijde arena, als schoven er slangen tusschen de ringen van opgestane menschen; en terwijl de torero's den stier nog hun kleurige lappen in de oogen zwaaiden, kwamen er golvingen en slingeringen in de zwarte drommen, en bleeke gaten werden zichtbaar tusschen de gebroken en uit elkaar vallende massa.

En langzaam, elkander opstuwend, begonnen de toeschouwers de Plaza te verlaten; onder een dof gebrom zakten ze in de kelderachtige trappen, zooals zwarte, troebele stroomen zich ontlasten in donkere geulen.

Uit de zonzijde schetterde de muziek haar overwinningslied met korte klaterende noten, terwijl de stier, afgemaakt door een *punterillero*, door een snellen prik in de hersens, plat lag in het zand, klein geworden in den dood, glibberig en onaanzienlijk. Lijken van doode witte paarden, rood besmoezeld, werden vastgesjord aan den spoorstok, voortgesleept achter de muildieren, onder het klappen der zweepen, om slingerend en rondzwaaiend te verdwijnen in den duisteren Toril.

Toen was in een oogwenk het strijdperk, dat bleek lag en

glanzig als fosforizerend door het uitstralende licht, opgezogen in den heeten dag, beplekt en bevolkt met hoopen van neergesprongen menschen. Ze krielden te samen om den dooden bul, druk pratend boven zijn lijk, hun woorden begeleidend met uitleggende gebaren; tientallen van handen gleden gretig tastend over zijn schoft en flanken, begeerig, gelukkig, het doode monster te kunnen aanraken en benaderen in zijne levenloosheid, — terwijl enkelen trokken aan de hoornen, zóó den zwaren kop tilden van den grond, als beproefden zij zijn geweldige kracht, of voelden en knepen in zijn nek en vleezige deelen, als koopers doen, bij het betasten van slachtvee; — weêr anderen hadden de banderillas losgerukt, en voerden die met zich naar buiten, de lange, pluimige stokken wegmoffelend achter hun rug.

Gonzend ontlastte zich de Plaza, nu geheel in bezit genomen en gevuld door de groote schaduw. De stier verdween in een stofwolk door de poort van den Toril, de laatste menschen gingen de uitgangen te gemoet, en de Plaza lag weêr groot en alleen, weidsch met haar muren en ringen van banken, onbezield en stil, als een uitgebrande krater. Alleen op den rand der galerijen in de zonzijde vlamde nog een zoomlicht, als een vurige aureool daar stralend om de tinnen, zich uitzettend als een lichtgordel met een kleur van bloed, gespannen om haar muren,

. . .

De boer had het circus verlaten en zocht zijn weg tusschen de rijen van rijtuigen, tusschen het gedrang der menschen. Hij ging op zij uit, de volte ontwijkend, en volgde toen een paadje door het braakliggend veld, dat met een wijde kromming terugvoerde naar den bebouwden straatweg.

De geheele vlakte om de Plaza lag in een heet en stoffig waas, onder het roode licht der avondzon. Rakelings scheerden de stralen van het lage licht langs den grond, steentjes en dorre magere grasssprieten merkend door vurigen schijn, kuilen en gaten gevuld latend met een guur en paarsch duister.

Dwalende voetgangers gingen hier en daar verspreid in de ruimte, en de nieuwe of in aanbouw zijnde huizen begonnen rondom op te rijzen, vergroot en vreemd van voorkomen in het aarzelend licht, dat lange spookachtige schaduwen voor hun rompen uitstuurde in de onherbergzame vlakte.

En de boer slenterde door, ontevreden mokkend, de armen los bengelend langs het lijf, den rug gekeerd naar de Plaza. Aan zijn linkerhand, over den straatweg schoof de falanks van naar huis keerende menschen vaag in den stofnevel, die bezwangerd met den heeten adem der aarde, opgejaagd werd van den grond, door de kloppende pooten der paarden, door de schuivende voeten der menschen. Ze schoven voort, in het sombere roode licht, saamgepakt tot kolonnes achter en tusschen de boompjes, gehuld in het stuivende pulver, dat rond hen vloog en dwarrelde, als een vurig opstuivende asch uit een opgerakeld vuur. En uit de aaneengesloten reeksen gromde het machinegeruisch der rollende wagens, knalden de jagende slagen van zweepen; schreeuwen en bellen en fluiten van trams joelde er boven uit en dooreen, heel een gesmoord geweld van wilde geluiden steeg en hing boven de stoffige bloederige kolonnes, rees en viel weêr terug, rommelend als een aftrekkende donder, grommend van uit de verte als het bange geraas van een geslagen leger in aftocht.

In de lange slingerende kromming volgde de boer het paadje met de oogen op den eindeloozen trein van gestalten; en de zon zonk al lager achter den falanks bezijden in de richting der stad. Op het hooge terrein, achter de straat, zag hij de dienstdoende policie, karabiniers, rechtop zitten op hun paarden, onbewegelijk als silhoëtten van schildwachten die op post staan. Pralend stonden ze tegen den hemel, die mat glansde in een flauwen weêrschijn van smaragd, gestrookt door vale violette windstrepen, verflenst in den stoffigen dampkring. Rustig, als gegoten in brons zaten ze op hun paarden, de roode borst van hun uniform vooruit, machtig in het oog slaand bij de nadering, zwaar rood, als de bloedplassen op de schoften der stieren.

En de zon daalde achter den falanks, de windstrepen be-

gonnen te vuren en te schitteren, oranje, rood en karmijn.

Aan den weg gekomen, trad de boer in het eerste kroegje, zocht een leege tafel, zette zich loom, en bestelde een glas *aguardiente*. Toen wischte hij zich het gelaat met een grooten zakdoek, en mompelde halfluid, tot zich zelve sprekend:

— »Es un barbaridad!" — 1)

Dicht aan hem ging nu de trein voorbij met zijn verbrokkelden nasleep. Van tijd tot tijd ratelde nog een enkel rijtuig, haastig doorschietend tusschen de boompjes, onder het kloppend geklots der voortgejaagde paarden. In een er van zag hij de drie *espadas* zitten, recht in hun pronkerig theaterpak, voorbij vliegend tusschen de zwarte dun wordende drommen van wandelaars, vluchtig als een plotseling visioen uit een vergane beschavingsperiode. Een oogenblik later weêr draafde een der *picadores* voorbij, groteske ruiter, half soldaat, half landedelman; half een verschijning uit de dagen der roofridders, half een weggeloopen knecht uit een maskerade of paardenspel, met een gelaat waar het misbruik van sterken drank op te lezen lag. En de boer volgde hem met de oogen, zooals hij hoog uitstekend, op en neêr dansen bleef boven de hoofden, met zijn breedgeranden en blauwgepluimden hoed, met de *chulo* 2) achter zich op het paard, die de armen geklemd hield, tegen het afvallen, om het middel van zijn meester,

Soezend zat de boer, de armen geleund op de tafel. Hij begon langzaam te geraken onder de genotgevende koelte van den komenden nacht, van tijd tot tijd slurpte hij even aan zijn glaasje, om dadelijk zijn onbewegelijkheid te hernemen, al starend naar den grooten weg.

Het laatste zonlicht verdween van de aarde. De toppen der hoogste huizen glansden nog in den bloedigen schemer, terwijl het was als of de vloer langzaam aan lichter en klaarder werd in een smartelijk waas van bleek blauw lila, met het sterven van het licht, met het verdwijnen van de schaduw.

---

1) 't Is een schande.

2) *Chulo* is een scheldnaam en beteekent eigentlijk geleerde aap.

En de laatste menschen gingen voorbij, sommigen met ontbloot hoofd, den hoed in den hand; kooplui rolden hun wagens met oranjeappelen terug naar de stad; het geratel van hun karren verliep in het doffe gerommel dat gromde in de verte; — de vlakte begon stil achter te blijven, verlaten en eenzaam.

Toen riep de boer om den waard, betaalde, wikkelde zijn beurs weêr in zijn rooden gordel, en zag, met de handen gedrukt op den rand der tafel, gereed tot opstaan, voor zich uit in de vlakte.

Voor hem rees alleen heerschend, midden staande in het veld, de donkere massa der Plaza. Groot en machtig in zijn eenvoudig stelsel van muren, plat als zonder rondingen, scheen het gevaarte geschoten en gewoekerd uit de aarde. Geweldig rezen de wanden omhoog in hunne lichteloosheid, den rooden weerschijn nog dragend om de tinnen, vooruitspringend in een woest en tergend violet dat duister vloekte tegen de lichtlooze lucht en tegen den vloer der aarde, die mat glansde als gedrenkt van menschenzweet. Rechtop stond het met een machtig vertoon van opgesloten kracht, als de wilde arbeid van een cyclopentroep, een barbaarsch bouwwerk gelijkend: opgetrokken door voortgezweepte slaven: een afschijnsel van een colosseum, het nog rookende silhoët van een antieke arena.

In de richting der stad gromde en stierf weg de zware adem der aftrekkende kolonne, en de zon ging onder als gesmoord in bloed.

De boer was opgestaan, ledigde zijn glaasje tot den laatsten droppel en prevelde weggaande met den rug naar de vlakte, zijn mokkende frase van teleurstelling: — »Es una barbaridad, es una barbaridad."

Juli, 1887.

ONZE OOST.

HET BEGIN VAN HET EINDE,

DOOR

G. BUITENDIJK.

1. Ampien, de deserteur. — 2. Mr. P. Brooshooft, de Atjeh-oorlog. — 3. Brutus, atjehsche omtrekken. — 4. W. A. Coblijn, de indische Infanterie. — 5. A. Pruijs van der Hoeven, mijne ervaring van Atjeh. — 6. Mr. S. C. H. Nederburgh, proeve van een onderzoek der middelen tot oplossing van het Atjeh-vraagstuk. — 7. P. F. Laging Tobias, phrasen en feiten. — 8. J. J. W. E. Verstege, een beroep op het nederlandsche volk. — 9. J. J. W. E. Verstege, gelooven en hechten wij nog aan onze volkseer?

Staan we werkelijk in Atjeh aan den vooravond van eene ontzettende gebeurtenis? Zullen we indedaad, niettegenstaande we de wetenschap hebben onder den arm genomen en ons volgens hare laatste aanwijzingen hebben versterkt, in zee worden gedrongen door barbaren? Of zal het pleit in een anderen hoek, een kouden, berekenenden hoek, worden beslist en zal Atjeh worden verlaten, omdat het zoo ontzachlijk veel geld kost?

Alleen de dwaas, de traditioneele dwaas der Spreuken, zal hierop antwoorden. De gegevens, die men in handen moet hebben om de toekomst bij benadering te spellen, zijn te vaag. Slechts weinigen zullen aan voorzeggen zich willen wagen. In Indië belastingen die, naast vele andere gebreken,

zeer onvast zijn bij toenemende uitgaven; in Nederland onder verwarring in de financiën nog sterker toenemende uitgaven; en over dat alles beschikkende of niet beschikkende een parlement, een vormlooze massa, zonder eenig houvast, zonder eenige verantwoordelijkheid.

Een parlement, waarin de Oost zelfs niet in den persoon van een kettingdragenden bode of een nederige, meêsnappende stovenzetster is vertegenwoordigd. Een parlement waarvan haast ieder lid meent recht te hebben op vereering en dat uit Indië, dat zich miskend acht, zeer averechtsche betuigingen van sympathie ontvangt.

Een parlement derhalve dat van alles wat Indië raakt met weerzin kennis neemt.

Een parlement eindelijk dat, moge het niet de nauwkeurige uitdrukking zijn van de begeerten en verlangens des nederlandschen volks, in één enkele gedachte zeer zeker de natie juist vertegenwoordigt: in de begeerte namelijk om zich Atjeh van den hals te schuiven. Dat dus in een booze bui wèl in staat is het werk van jaren ongedaan te maken.

Maar ook een palaber-huis, dat zich bij voorkeur bezig houdt met de hooggeschatte godsdienst-belangen der natie en dat, »malende over den godsdienst,'' ook in staat is Atjeh gladweg te vergeten.

Beide gebeurtenissen, de uitdrijving der Nederlanders uit het hart van Atjeh zoowel als het eigenwillig opgeven van het geheel of een gedeelte van het nederlandsch gebied op noord-Sumatra, zijn mogelijk.

En, als niet een andere geest over de Nederlanders vaart, zijn beide gebeurtenissen de logische voortzetting van vroegere feiten, waaronder ik als het laatste thans maar de koncentratie noem. Deze heet dan ook bij den eenen een noodzakelijk wijken voor de voortdringende vijanden, bij den anderen bedachtzaam terugtrekken, om weer op kracht te komen. Men voelt dat de hoofdfaktor is en blijft het verzet dat de Atjehers geboden hebben. De hoofdvraag is nog steeds, of zij daarmede zullen voortgaan, en zoo ja, hoe lang zij het zullen volhouden.

De mate van dat verzet nu hangt, onder meer, af van het aantal weerbare manschappen dat de vijand in het veld kan brengen, verband houdende met het zielental der natie; van den aard van het volk; van zijne hulpbronnen; eindelijk staat het niet in rechte maar in progressieve verhouding tot een zeker onmeetbaar, — gelukkig niet onmetelijk, — iets: den haat dien de Atjehers ons toedragen.

Ten einde dat verzet te breken, kunnen de Nederlanders daar tegenover stellen de organisatie van een meer ontwikkeld volk, die ik voor 't oogenblik als een betere aanneem, en een groote ruimte van geld, waaraan echter grenzen zijn.

Wil men de tallooze faktoren, die den loop der volgende voorvallen zullen bepalen, bij benadering op hunne waarde leeren schatten, dan is het noodig de gebeurtenissen te kennen, die ons, ook in Atjeh, hebben gebracht op »het doode punt."

Over deze gebeurtenissen hier een enkel woord.

De stelling van Nederland in den indischen archipel is verkregen door verovering. Hetzij vóór de annexatie of de onderwerping, als op Banda, Amboina, Makassar, Palembang, in de Bovenlanden van Sumatra, op Bali, Boni, Borneo's Westkust, hetzij daarna, als in Midden-Java en in Zuidoost-Borneo: steeds moest de inlander de meerderheid onzer wapenen beseffen vóór hij zich onderwierp. Soms werd gebruik gemaakt van den indruk van een schitterend wapenfeit, als in Palembang, en dan moest nog jaren na dato opstand of verzet worden onderdrukt, of had men te strijden met volksstammen, die de zegeningen der westersche beschaving maar niet wilden vatten. Een enkele maal werden »groote voordeelen" verkregen met hoogst geringe inspanning onzerzijds, als in Djambi, in Siak en dan was de hoofdreden van ons slagen wel dat bij de inlanders het begrip van volkseenheid niet sprak, — gevolg van eene zwervende levenswijs bij vrij hooge beschaving.

Het gemakkelijkst viel het ons het begrip onzer meerderheid aan den toekomstigen onderdaan in te prenten, wanneer het noodlot onze leger-afdeelingen gebracht had voor een

onneembaar geachte versterking. Wanneer men, als voor Bondjol en Djagaraga, elkaar bij stilzwijgende afspraak rendezvous had gegeven, om dáár de vraag beantwoord te zien wie de sterkste was, werden aan onze troepen de zwaarste eischen gesteld, maar na den val der sterkte hield de tegenstand »als met een tooverslag" op. Doch dat waren uitzonderingen: het geval dat onze marine een onnoozele kampoeng, van uit zee of langs de rivier bereikbaar, beschoot, daargelaten, moest bijna altijd »de vijand" worden opgezocht, had een miniem kleine leger-afdeeling groote afstanden te bereizen, meestal te voet geheele landstreken door te trekken, om een versterking aan te tasten, die na inneming verlaten bleek; om zamenscholingen uiteen te drijven; om muiters, oproerlingen of »maraudeurs" op te lichten of te dooden. Uit hinderlagen beschoten of aangevallen, leed men vóór een bloedig treffen, dat uitzondering was, dan enkele verliezen, maar deze waren gering in vergelijking van die, welke de troep, dikwerf slecht verzorgd, onderging door scheeps- of land-ziekten, de latere epidemiën of barak-ziekten. Het zou vermoeiend zijn daarvan de opgaaf te doen. Deskundigen hebben berekend dat in onze europeesche oorlogen iedere vijand, die wordt neêrgelegd, zijn gewicht aan lood verbruikt. Als het waar is, eischte tot heden in onze indische oorlogen iedere vijand, muiteling of opstandeling, sloeber of maraudeur, zijn gewicht aan zilver. De niet-strijders, mannen. vrouwen, kinderen, die omkwamen aan wat men noemt de gevolgen van den oorlog in 't laatste geval niet meegerekend, zooals bij de eerstgenoemde berekening ook wel zal zijn geschied.

Wat vader Valentijn 1) zegt van de kompagnies-dienaren in der tijd op poelau Tjingko, dat »mensch-verslindend eiland" gevestigd, dat »velen stierven, zoo door groote hitte, als door de ongezonde, dampige en vergiftige lucht," geldt ook nu nog van leger en legertros, wanneer ze het alluviaal

---

1) Beschrijving van het eiland Sumatra, blz. 35.

terrein onzer indische eilanden niet spoedig kunnen verlaten. »De Oost cost veel menschenvleys."

De resultaten van al dat ploeterend oorlogvoeren zijn gering, de prijs der overwinning is onbeteekenend. Uitgezonderd Java, dat een gevestigde, aan orde gewende en, men mag het zeggen, arbeidzame bevolking bezit, desnoods daarbij gerekend de Padangsche Bovenlanden en de Minahasa, ligt het overige gedeelte van ons gebied, in figuurlijken als in letterlijken zin, grootendeels braak. Alleen wanneer den inlandschen handel dáár geen beletselen in den weg worden gelegd, is er uitzicht dat onze overigens niet wakkere handelsstand een gedeelte van de voordeelen geniet, die meerdere veiligheid het mogelijk maken daar te verkrijgen.

Daarentegen kost ons voortdurend oorlogen, hoe zuinig en dikwerf armelijk onze leger-inrichting moge zijn, schatten aan geld. De menschenlevens niet te rekenen: ze worden opgewogen door lauweren, die »het Leger" plukt. De oorlogen, die onder het bestuur van Van der Capellen werden gevoerd, hebben dan ook geldelijke hulp noodig gemaakt van Nederland, een hulp die van Indië met nog meer dan woekerwinst is teruggeëischt. De oorlogen na 1846 zijn betaald geworden uit een Javaasch koffie-monopolie. Bij vermeerderde uitgaven zijn de »voordeelen", die de staat uit dat monopolie trok, verminderd. In een onzalig oogenblik eindelijk is aan Atjeh de oorlog verklaard en ziedaar Indië in 1885 in denzelfden toestand van dien van het jaar 1825.

Daar is een gezegde, gangbaar als een echte souvereign, dat op onze gedragslijn in den indischen archipel een noodlottigen invloed heeft. Men treft het telkens aan. Multatuli gebruikte het, meen ik, ten einde zich ons optreden in den archipel te verklaren; de laatste mij bekende uitdrukking vindt het bij een onzer jongste indische geschiedschrijvers, den heer van Deventer 1).

1) De opkomst van het Nederlandsch gezag op Java, 8e deel, blz. 20. O. a. ook Michiels bij Verstege, Volkseer, blz. 96. Verder W. Cool, Indische legerbelangen, blz. 16.

»Door koloniseerende mogendheden geschiedt zelden een verovering, waarbij niet tevens de grond wordt gelegd tot eene volgende."

Konstateert men op die wijs een verschijnsel, dan is het mij wèl; gebruikt men de sententie ter vergoelijking van onze oorlogen, dan verbloemt men niet zelden een ergerlijke roofzucht. De machtspreuk heeft evenveel waarde als het spreekwoord, dat van een bruiloft een bruiloft komt. Voorzeker, als men jongelieden van beide geslachten bij elkaâr brengt en de zeden laten bij zulk een bizondere gelegenheid een meer ongedwongen omgang toe, wèl dan raken zij verliefd. Ware echter de jeugd niet trouwlustig, dan bleef iedere bruiloft voor de genoodigden zonder eenig gevolg hoegegenaamd.

Ware de nederlandsche natie, vertegenwoordigd door hare dienaren, in onzen archipel, waar zij tegenover zwakkeren staat, niet oorlogzuchtig, dan kwam zij waarschijnlijk nooit in oorlog met onafhankelijke volken. En waar onze staatsman Fransen van de Putte verklaart, dat negen van de tien keeren opstanden een gevolg zijn van de wandaden onzer bestuurs-ambtenaren, mag onze passie-preeker gelijk hebben, doch is zijne uitspraak te gelijk verre van volledig.

De Atjeh-oorlog toch is het dadelijk gevolg van onze agressieve politiek op Sumatra: van eene zucht tot vermeerdering van gebied bij hoog en laag, die sedert lang heeft bestaan en die nooit onder stoelen of banken is geschoven.

De houding van Nederland tegenover Atjeh is van 1828 tot 1873 bij haast iedere gelegenheid geweest die van den insolenten veroveraar, die niet eens rekenschap behoeft te geven van zijne daden. Het mooie of leelijke, het rechtmatige of onrechtmatige van dergelijke handelingen bespreek ik niet: wèl konstateer ik dat men nooit zich heeft afgevraagd wat de terugslag daarvan moest zijn op een fier en vrijheidlievend volk, dat steeds zijne onafhankelijkheid had weten te bewaren.

In 1828, toen reeds onze nederlandsche schepen onder

engelsche of amerikaansche vlag op Atjeh ten handel voeren om »zich tegen kwaadwillige bejegening te vrijwaren" 1) — een gevolg, waarschijnlijk, van ons optreden tegen de Padri's in de Padangsche Bovenlanden — wordt een poging gedaan om Baroes te bezetten. Met behulp van Atjehers, die onze nabuurschap altijd zochten te keeren 2) worden we afgeslagen en de Atjehers antwoorden door onzen zwakken post op Tapanoeli te overvallen. De expeditie die kort daarna, en wel in 1832, het noordelijk gedeelte van de westkust bezocht, overal schrik verspreidende, verwoesting aanrichtende en balddadigheden plegende 3), was gericht zoowel tegen de Padri's als tegen de Atjehers. Wat ons optreden heette te rechtvaardigen was de bewering dat jaren geleden op enkele der posten de oude Kompagnie was gevestigd geweest. Dat vasthouden aan feitelijk vervallen rechten, dat kleven aan een waardeloos vel papier, heeft ons wat »koopjes" bezorgd. Dat de Nederlanders vóor 1795 reeds voor de Atjehers waren geweken en dat van dat jaar tot 1819 de nederlandsche vlag van de kust geheel was verdwenen, moest toch op Atjehers, die nu eenmaal niet van ons hielden, den indruk maken dat we zeer zwak waren. Toch werd in 1834 het nemen van Baroes andermaal overwogen 4). De weerzin van de atjehsche regeering tegen die van Nederlandsch-indië werd dan ook niet onduidelijk aan den dag gelegd in de kwestie van 's lands civielen schoener Dolphyn. Genoemd schip was door de inlandsche bemanning afgeloopen en te Atjeh binnengebracht. Toen bij de bezoeken van de Van Speyk en later van de Circé de uitlevering werd gevraagd der delinquenten, was de eerste eisch van den sultan eén drietal scheepjes te mogen terugontvangen, die van de Atjehers waren afgenomen. Het

1) Officieele Bescheiden betreffende het ontstaan van den oorlog te Atjeh. Landsdrukkerij, 1881, blz. 9.

2) De Stuers, de vestiging en uitbreiding der Nederlanders ter Westkust van Sumatra, Amsterdam, P. N. van Kampen, 1849. I, 141.

3) Id. blz. 157.

4) Off. Besch. 11.

zijn waarschijnlijk vaartuigen geweest, zegt de verzameling Officieele Bescheiden, die slaven aan boord hadden en aangehouden en gekonfiskeerd zijn geworden, waarvan »iets" blijkt uit het register der handelingen van den resident van Padang. Wat van de zaak is blijkt niet. Maar geheel zuiver waren onze handelingen evenmin. »Onze aanrandingen, onze verrichtingen op zee en langs de stranden konden door de Atjehers van dien tijd met evenveel recht als zeerooverij worden beschouwd als wij hen beschuldigden van bescherming van zeeroof en slavenhandel" 1). Ook weigerde — en te recht — in den aanvang de sultan de uitlevering, omdat de kommandant van de Van Speyk niet door een brief van den gouverneur-generaal gemachtigd was den schoener af te halen. Als onafhankelijk vorst stond de regeerende sultan hoog genoeg om met den gouverneur-generaal onmiddellijk te korrespondeeren. We zullen dergelijke bewijzen van laatdunkendheid onzerzijds nog wel eens meer tegenkomen.

Hoe overigens de geest der toenmalige officieren en ambtenaren was blijkt treffend uit het rapport der heeren van Loon en Ritter, welke den brief van den gouverneur-generaal hadden over te brengen, de Dolphijn in ontvangst te nemen en de peperhavens moesten bezoeken, om te trachten »kennis van land en volk" op te doen. De heeren hadden den geheimen last na te gaan op welke wijs de peperhandel, welke in de Atjehsche havens werd gedreven, »dienstbaar te maken zou zijn aan onze nationale belangen." Een geliefkoosde uitdrukking van die dagen, zoo men weet, de leus waaronder overigens Java tot de armoede is gebracht van den tegenwoordigen tijd. Hier echter stond men tegenover een onafhankelijk rijk, waarvan de bewoners een geheel vrijen en winstgevenden handel dreven met Engelschen en Amerikanen, maar haast in 't geheel niet met Nederlanders in handelsbetrekking stonden.

De gekommitteerden schetsen, na de gewone excusen over het gebruiken van onopgesmukte, ronde taal, zeer juist de

1) De Stuers, blz. 157.

oorzaken, van den weerzin der Atjehers om onze havens te bezoeken, gesteld al dat zij genoeg schepen bezaten om naar het ver gelegen Padang te verzeilen. Deze zijn de veranderlijkheid en gedurige wijzigingen van de bepalingen van het gouvernement, de lastige administratieve kwellingen, die onze ambtenaren den inlandschen handelaars aandoen, de ruwe bejegening van geëmploijeerden en mindere bedienden te Padang. Soms moet, als in onkunde is gefraudeerd, — en men geeft aan hoe licht zulks geschiedt — de nakoda verschijnen voor den raad van justitie en wat dan het meest gevreesd wordt, is de lange nasleep der gebeurtenis, het tijdverlies, etc. »Veel-»vuldig eindelijk zijn de klachten over de eigendunkelijke »handelingen van de gezagvoerders der kruisbooten, die zich »vroeger vele gewelddadigheden moeten hebben veroorloofd, »waarvan verscheidene Atjehers het slachtoffer geworden zijn... »Doch het werkelijk gebeurde is *zuidwaarts* niet ten volle »ruchtbaar geworden, maar heeft *noordwaarts* daartegen een »nadeeligen invloed op het vertrouwen omtrent ons uitge-»oefend, en ons in een zeer ongunstig daglicht doen voor-»komen...."

Men zou na dat alles en na nog veel meer dat ik niet kan opnemen een voorstel verwachten om de zoo terecht gewraakte bepalingen op inkomende en uitgaande rechten en de proces-orde bij onze rechtbanken te herzien en overigens de Atjehers met rust te laten, overtuigd dat, als wij tegen Engelschen en Amerikanen konden markten, onze handel ook wel zijn aandeel in den dierbaren buit zou machtig worden. Maar dan vergist men zich. Er wordt een zeer zamengesteld plan voorgesteld, ook weer te uitvoerig om hier te melden, waarvan de hoeksteen is de vermeestering van eenige aan Atjeh behoorende eilanden, dicht bij de kust gelegen.

»Het is waar, deze wijze van handelen zoude een eenigs-»zins dwangzuchtig (sic) en gewelddadig voorkomen hebben; »maar men moet op den voorgrond stellen, dat men te doen »heeft met eene bevolking, welker trouweloosheid, sedert eeu-»wen bekend en door alle natiën ondervonden, voor geene »zachte overreding vatbaar is en alleen in toom kan gehouden

»worden door middelen van geweld, wil men *deelgenoot* wor-
»den van die *voortreffelijke grondvoortbrengselen*, welke de
»natuur aan haar geschonken heeft."

Eene sterke tuchtiging wordt overigens noodzakelijk geacht, doch alleen door middel eener blokkade, welke hongersnood in het land doet ontstaan.

»Zeldzaam landingen, dan alleen ter plaatse waar de rijst-
»schuren waren gevestigd, maar bezetting der reede, om daar-
»door den nijpendsten hongersnood te doen geboren worden,
»dit was het middel dat onze voorouders steeds met vrucht
»aanwendden, om hunne *eer* te wreken, en die wederspannigen
»tot hunne plichten en verbindtenissen te brengen. En waarom
»zouden wij nu niet denzelfden weg inslaan, en ons opnieuw
»toonen waardige afstammelingen *dier oude helden* te zijn?"

Ja — waarom zouden wij niet!

In 1839 en 1840 worden dan ook de Atjehers van Baroes en Singkel verdreven. De kolonel Michiels, gouverneur van Padang, is eerlijk genoeg zich rekenschap te geven van deze handelingen. »Atjeh 1) zal bezwaarlijk er toe te brengen »zijn om onze verrichtingen te beschouwen als de eenvoudige »hervatting van een tijdelijk opgegeven recht van eigendom. »*De oorlog met Atjeh bestaat dus*" ....

De oorlog bestond zoo sekuur dat Troemon van Atjeh werd losgepeuterd, dat de Atjehers in '48 een poging deden om Singkel te hernemen en dat een detachement infanterie in 1851 eene »bende" Atjehers van de Banjak-eilanden verdreef. De lieden hadden zich trouwens aan roof en moord schuldig gemaakt.

Met het jaar 1853 komt een wisseling in de meening der autoriteiten omtrent de tegen Atjeh te volgen politiek. Tot nog toe had men gedachteloos zich op de westkust van Sumatra ten nadeele der Atjehers uitgebreid, zooals men ook

---

1) Rapport 14 Mei 1840, Off. Bes., blz. 13.

indertijd de Padri-oorlogen was begonnen, zoo nauw met de verrichtingen tegen de Atjehers zamenhangende.

Nu kwam een andere kwelling.

Sedert 1832 had, hetzij bij den burger-graaf Johannes van den Bosch, hetzij bij koning Willem I, twee nauw-verwante geesten trouwens, het denkbeeld post gevat, dat Nederland moest trachten zijn gezag over geheel Sumatra, behalve Atjeh, uit te breiden. Het vond zijn meest pitoyable uitdrukking toen in September 1833 van den Bosch voor Matoea het hoofd stootende, Bondjol niet kon naderen, toen aan Elout machtiging was gegeven om terug te trekken en toen bericht was ingekomen van het echec door de leger-afdeeling onder de Quay geleden. De generaal Riesz had den kommissaris-generaal weten te overtuigen, dat men de plannen tegen Bondjol had op te geven. »Tegen den avond", zegt de Lange 1) keerde de generaal van Goegoer-sigandong, waar van den Bosch zich bevond, naar het fort de Kock terug, doch des nachts om twee ure ontving hij de uitnoodiging van den kommissaris-generaal om Z. Ex. te Goegoer-sigandong te komen spreken. Bij het aanbreken van den dag kwam de generaal den 21sten September daar aan, en tot zijn leedwezen vernam hij toen dat de kommissaris-generaal van gedachte veranderd was, *en zulks om te voldoen aan de belofte aan Z. M. den Koning opzichtelijk de onderwerping van de Westkust van Sumatra, gedaan*". Terwijl hier alleen de Westkust wordt genoemd was reeds bij schrijven van van den Bosch aan den kolonel Elout van 20 Februari 1832 medegedeeld, dat de onderwerping van geheel Sumatra aan ons gezag door het gouvernement als staatkundig beginsel moest worden aangenomen. 2)

Nu stonden wij, gelijk bekend is, ten gevolge van het in

---

1) Het Nederlandsch O. I. leger ter Wk. van Sumatra. 's Hertogenbosch 1854, I, 437.

2) De onderwerping van Sumatra buiten het gebied van Atjeh heet het meer juist in een brief van den minister van den Bosch aan den gouverneur-generaal van 30 Maart 1837. Verstege, Volkseer, blz. IV.

1824 met Engeland gesloten traktaat in een zeer bizondere verhouding tot Atjeh. De engelsche oost-indische Kompagnie had in 1819 met dien staat een overeenkomst gesloten, welke andere natien dan de engelsche van aanrakingen met Atjeh weerde: een denkbeeld dat tegen het geheele traktaat en meer bepaald artikel 3 daarvan zondigde. De engelsche gelastigden hadden op die overeenkomst van 1819 gewezen en zich bereid verklaard haar zoo spoedig mogelijk te doen vervangen door een eenvoudige schikking voor de gastvrije ontvangst der engelsche vaartuigen en onderdanen in de haven van Atjeh. »Maar daar enkele der bedingen van dát traktaat voordeelig waren voor de algemeene belangen der Europeanen gevestigd in de Oostersche Zeëen" — we zullen dat voordeel maar buiten bespreking laten — »hadden zij ook het vertrouwen uitgedrukt:

»1°. dat de regeering der Nederlanden zijne maatregelen »zou nemen om het genot dier bedingen te verzeke- »ren en

»2°. dat geen maatregelen, den koning van Atjeh vijandig, »genomen zouden worden door den nieuwen bezitter »van het fort Marlborough" (Nederland).

Door de nederlandsche gemachtigden was daarop, ik zou haast zeggen, gedachteloos en in elk geval zonder eenig »foresight" geantwoord... »dat hun gouvernement zonder verwijl zijne betrekkingen met Atjeh zou regelen op zulk een wijs dat die staat, zonder iets van zijne onafhankelijkheid te verliezen, den zeevaarder en den handelaar die gestadige veiligheid zou aanbieden, *die naar het schijnt daar niet kan heerschen dan door de gematigde uitoefening van een europeeschen invloed.*"

We zijn er.

Het is deze zinsnede die, onder laatdunkend neerzien op een inlandschen staat en in volslagen onkunde van de macht des volks, daar nedergeschreven, ons indisch gouvernement omstreeks 1853 is begonnen te kwellen.

Atjeh en onderhoorigheden toch waren volstrekt niet veilig voor den europeeschen handelaar. Of omgekeerd, die brave

europeesche handelaar ook wel niet eens gevaarlijk was voor den Atjeher kan ik uit gebrek aan gegevens niet beoordeelen. Herhaaldelijk (1831, 1844, 1851, 1852) werden europeesche schepen geplunderd en de indische regeering overwoog dan het een of ander, maar deed in die richting niets. Nu doemde het schrikbeeld op: »Als eens een andere westersche mogend- »heid dan Engeland de in zulk geval noodig geachte tuchti- »ging uitbreidde tot eene vestiging op de noordkust van »Sumatra!"

Ik geloof dat Nederland, zijn positie kennende, zich met deze, trouwens alleen in schijn, onaangename gedachte had behooren te verzoenen, zooals het zulks ook later gedaan heeft voor Noord Borneo en Oostelijk Nieuw-Guinea. De vergelijking is dikwerf gemaakt dat Engeland Nederland bij Atjeh had geplaatst zoo ongeveer als een veldwachter zonder stok bij een bende kwâjongens. Laat ik er bijvoegen, een bende, die weinig respekt had voor het »noeste, handeldrijvende publiek", maar die gedecideerd verachting had voor den quasie-dienaar der justitie, die toch zelf ook wel eens een tros pisang uit de waroeng stal.

Nederland had al verder geen enkel belang op de Atjehsche kust: Engeland wèl. Alle handel geschiedde met Poelau Pinang of misschien Singapoera, zooals men ook à priori aannemen kan, daar de kommunikatie in den indischen archipel plaats vindt bij voorkeur over zee. De in diplomatieke taal ingekleede mededeeling aan Engeland, dat men geen neiging en misschien ook niet de kracht had »dat mohammedaansche varken" te wasschen en tegelijk de rondborstige verklaring aan Atjeh, dat men het voor den vervolge met rust zou laten, had ons op eenmaal op zuiver standpunt gebracht.

Maar dan had men het droombeeld: »geheel Sumatra voor ons" moeten opgeven!

Zeer juist, en dat wilde men niet.

Als gezegd is, overwoog men dus en men kwam tot het besluit.... jaarlijks een oorlogschip naar de Atjehsche wa-

teren te zenden om de Atjehers aan het gezicht onzer vlag te gewennen en des gevraagd de geschillen tusschen de bevolking en den handelaar te bemiddelen. Met het vorengenoemd doel is de hoofdplaats Atjeh door oorlogschepen bezocht geworden in 1855, 56, 57 en 58. De tochten hadden het merkwaardig resultaat, dat het van woede kookende 1) Atjeh in 1857, met den wrok in 't hart en met de ondervinding dat Engeland het in de steek zou laten, zich voor een overeenkomst liet vinden, waarbij men o. a. van weerszijden op zich nam elkaars onderdanen ten handel toe te laten en te beschermen en menschen- en zeeroof, — men vergeve mij de koppeling, — streng tegen te gaan. Ook zag men van weerszijden af van alle vorderingen en aan-

---

1) Hoogst belangrijk is (Off Bes. blz. 16) het rapport van den kapitein-luitenant Courier dit Dubekart, den vader van Brata-joeda, kommandant van de oorlogsbrik die in 1857 de hoofdplaats Atjeh bezocht en welke brik den onheilspellenden naam »Haai" droeg. Bij het bezoek dat genoemde officier den Sultan bracht, vond hij dezen »omringd van zijne rijksbestierders of (en?) panglima's, meer andere hoofden en 500 à 600 met getrokken klewangs, geweren en pieken gewapende Atjehers om zich heen, in hunnen oorlogsdos, hebbende de sultan, buiten de kris met diamanten, die in zijnen gordel stak, nog een lange kris vóór zich op zijne knieën liggende en in handen, gereed, zoo het scheen, om dien te trekken en die hij nu en dan ongeduldig ronddraaide." Vernemende dat Courier geen brief medebracht van den gouverneur-generaal — en waarom ook niet? — (men zie het besluit van 14 April 1854) — barstte hij los met verkropte woede op het gelaat: «Maar daar is immers nog geen »vrede tusschen mij en het hollandsch gouvernement gemaakt, en daarom is »mij uwe zending niet verklaarbaar, daar zulks geenszins met mijn adat over»eenstemt, en als de Toean Bezaar van Batavia vriendschap met mij gesloten »wil zien, *die ik ook wensch*, dan zal hij daarover nog schriftelijk met mij moeten »handelen, want wat heeft zoo'n praatje te beduiden. Dat is niets dan wind; »en alvorens dat geschied is, ben ik er niet op gesteld dat er schepen van »uwe natie in mijn land komen, want ik zal ze nu als vriend behandelen, »maar dan sta ik er niet voor in wat hun zal wedervaren." Men leze daar de van den tolk afkomstige mededeelingen over het gevaar dat de equipage op de reede en het gezantschap aan land zou hebben geloopen. Sultan's laatste woord was, dat hij verlangde om Singkel en Baroes terug te hebben en op de helft van Nias ook pretentie maakte. — Expeditien naar Nias, teneinde Atjeh's invloed tegen te gaan, zijn door het nederlandsch-indisch gouvernement gezonden in 1847, 1850 en 1856; later nog in 1863.

spraken, ontstaan vóór de sluiting der overeenkomst, ter zake van geschillen, van welken aard ook.

De steller der herhaaldelijk genoemde Officiëele Bescheiden beklaagt zich in dit »eenvoudig verbond van vriendschap en handel" geen spoor te vinden van eenig streven, om het te doen strekken tot uitvoering der in 1824 tegenover Engeland aanvaarde verplichting. Mij komt het voor, dat de atjehsche staat, berustende in het verlies van Singkel en Baroes, bewijs gaf van groote matiging.

De nederlandsche staat in Indië beantwoordde die voorkomendheid, door in 1858 een overeenkomst met Siak te sluiten en door kort daarop botweg namens Siak aanspraken te doen gelden op een uitgebreide kuststreek van Tamiang tot Batoe-bara, waar feitelijk Atjeh op zijne wijs gezag uitoefende.

Ik herhaal het »op zijne wijs." Atjeh, dat voor negen tiende deelen een maleisch rijk is, heeft als het zuiver maleische Siak geen afgerond gebied. Dergelijk maleisch rijk breidt zich uit, langs de kusten koloniseerende, en de kleine kolonie, soms niet meer dan een enkele kampoeng langs een bevaarbare rivier met vlottende grenzen, kan op grooten afstand van den moederstaat liggen, zonder verbinding over land, zonder dadelijke aansluiting bij het gebied van het centrum. Toen Siak in 1858 zoo boudweg opgaf dat tot zijn gebied behoorde de kuststreek van de grens van Indragiri tot kaap Tamiang, had men zich de traditioneele zwakheid van Siak, een loot van het reeds in 1600 zwakke Djohor, moeten te binnen brengen. Men had zich moeten afvragen of het niet meer staatkundig ware de feitelijke rechten van Atjeh op het bedoelde gebied te erkennen dan — ieder kon raden met welke bedoeling — de kwestieuse rechten van Siak gewapend te ondersteunen.

Ik behoef niet te zeggen dat men de laatste gedragslijn volgde. Toen, hangende de onbeduidende kwestie over de Sassah en de Johanna 1) de sultan (in 1862?) geneigdheid be-

1) Onbeduidend. Het slot van de zaak was dat »om de eer van den sultan

oonde de kwestie van de grenzen langs minnelijken weg uit de wereld te helpen, werd »door verschillende omstandigheden, o. a. wegens den slechten toestand van het ter Sumatra's Westkust gestationneerde stoomschip," de brief van den gouverneur-generaal van 23 December 1862 eerst in September 1863 overhandigd. Ondertusschen toonde de Staat Atjeh, door het beschieten van Batoe-bara, uitdrukkelijk verklaard bij het bezoek van de Bromo in Sept. 1863 2), geen inbreuken op zijn gezag te willen dulden en bleek het zelfs later zijn oude rechten op Singkel niet te willen opgeven. 3) Maar op de grensregeling meende de indische regeering bij den sultan niet te moeten aandringen — al werd tegelijk aangenomen hem, »zonder afdoende bewijzen," geen rechten op eenig inlandsch staatje beoosten kaap Tamian toe te kennen.

Die rechten echter bezat de sultan, zonder dat de indische regeering iets had toe te kennen: ze volgden uit de feitelijke

te redden", de *f* 2.640, waarover wederzijdsche onderdanen geschil hadden, door het nederlandsch-indisch gouvernement werden voorgeschoten. Men heeft ze natuurlijk nooit teruggekregen. Wat uit de Officieele Bescheiden (blz. 21) niet blijkt, en misschien zelfs de autoriteiten op de Kust hadden voorbij gezien, is de nauwe verwantschap tusschen Peto Majeh, voor wien het Nederlandsch-indisch gouvernement zich in 1861 partij stelde, en Pito Magé, het hoofd van Sasak, die bij de affaire van 1833 op blz. 352 genoemd, den »korten houwitser" van Elout zoo trouw terug bracht. En leerzaam zou het zijn, als 't eens uitkwam, dat het atjehsch bestuur, zonder veel vertoon van aanteekeningen, den ouden vijand der geloovigen beter had onthouden dan Nederland zijn ouden bondgenoot (verg. Lange, Wk. Sum. I, blz. 433). De archieven van het departement van koloniën, van de algemeene sekretarie, van den gouverneur van Sumatra's Westkust, van den adsistent-resident van Priaman zouden dat kunnen uitmaken.

2) »Na ook den tweeden brief gelezen te hebben, zeide de sultan dat de »geheele kust, tot Tanah Poetih Hajam Denak, hem toebehoorde; dat hij daar »overal schatting hief; dat krachtens zijn last op Batoe-Bara geschoten was, »omdat men daar geen schatting wilde betalen; dat hij van het hijschen der »hollandsche vlag aldaar geen kennis had gekregen, zooals billijk geweest »ware, opdat hij had kunnen protesteeren, als hij meende dat te zijnen laste »een landschap geannexeerd werd." (Officieele Bescheiden, blz. 25).

3) Officieele Bescheiden, blz. 27.

aanwezigheid der Atjehers op Batoe-Bara, op Kampei, op Tamian.

Andermaal waren we dus feitelijk met Atjeh in oorlog, wat wel het overtuigendst bleek, toen, na de expeditie tegen Asahan van 1865, Kampei, waar Atjehers zich »genesteld" hadden, door nederlandsche troepen werd geslecht. Dat geen oorlogsverklaring aan de verdrijving der Atjehers van het als Siaks gedacht grondgebied voorafging was een gebrek in den vorm — onzerzijds.

Maar onderwijl kwam er in de stelling van Nederland en die van Atjeh, ieder afzonderlijk tegenover Engeland, een opmerkelijke wijziging.

Nederland was sedert 1865 een meer vrijzinnige handelspolitiek in den archipel gaan volgen en was *nu* — zoo meende men — voor den engelschen handelaar in de Straits een aangenamer buur dan het overigens vrij geschikte Atjeh. Altijd, wanneer, zonder veel bloedvergieten en in den kortst mogelijken tijd, die nog onafhankelijke staat onder nederlandsch gezag kwam. De reserve bij het traktaat van 1824 gemaakt verloor dus voor Engeland alle waarde. En Nederland was een »preferente buur," omdat het een der weinige staten was, die de vrijhandels-beginselen huldigden en wijl het, niet beschikkende over groote legers en vloten, weinig politiek gevaar kon doen ontstaan. De overweging klemde te meer, toen een vraagstuk van groot gewicht voor den wereldhandel, waarvan de oplossing nooit door Engeland is verlangd, praktisch zijn beslissing naderde. Omstreeks '67, '68, of misschien reeds vroeger, werd het duidelijk, dat het Suez-kanaal aan het doel volledig zou gaan beantwoorden.

Haast elk punt op het gebied van Atjeh kwam daarmede in de lijn van den grooten handelsweg, die van Southhampton naar Hongkong leidt, en annexatie van dat rijk *door een anderen staat dan Nederland* was den britschen belangen bepaald nadeelig.

Door onze staatslieden is dat alles zoo weinig ingezien,

dat men het als een voorrecht beschouwde, toen in het Sumatra-traktaat de bepaling was opgenomen:

»Hare Britsche Majesteit ziet af van alle vertoogen tegen »de uitbreiding van het Nederlandsch gezag in eenig gedeelte »van het eiland Sumatra en mitsdien van het voorbehoud in »dit opzicht voorkomende in de nota's door de Nederlandsche »en Britsche gevolmachtigden uitgewisseld bij het sluiten van »het traktaat van 17 Maart 1824."

Terwijl de regeering nog in 1870 de bevoegdheid om Atjeh te lijf te gaan, geformuleerd had in een soort van geheime nota, »alleen ter inzage voor de leden ter griffie der Kamer nedergelegd," werd hier ten aanschouwe van de geheele wereld, in den meest scherpen vorm, zonder eenige traktaats-onduidelijkheid over Atjeh beschikt... ja, alsof die staat minder dan niets beteekende. »We zullen dien stal wel reinigen," klonk het even laatdunkend als in 1824, toen de nederlandsche gevolmachtigden op zich namen te zorgen dat »Atjeh den zeevaarder en handelaar die gestadige veiligheid zou aanbieden, die dáár, naar het schijnt, niet kan gevestigd worden dan door de gematigde uitoefening van een europeeschen invloed."

Beiden, het scherp formuleeren der redaktie en het opnemen in het traktaat zelf, waren trouwens geschied op uitdrukkelijk verlangen der nederlandsche vertegenwoordiging. De veroveringsziekte had de nederlandsche natie aangegrepen in hare »edelste deelen." 1) Terloops merk ik op dat bij 't voorgaande is uitgegaan van twee fiktiën, waarvan de minst domme deze is dat regeering en vertegenwoordiging tegenover elkaar zouden staan. De praktijk van het parlementarisme toch heeft ten gevolge, dat de grenzen van beide staatsmachten hopeloos door elkaar vloeien.

Die veroveringszucht, hoe afkeuringswaardig op zichzelf,

1) De uitlating in de Memorie van Toelichting dat men hoopte dat het traktaat »niet tot gevolgen of ondernemingen leiden mocht, minder wenschelijk »voor de welvaart onzer koloniën of minder geëvenredigd aan onze krachten" is een frase. Men wist best wat men deed.

had onze vertegenwoordiging gemeen met andere parlementen van dezen tijd, met het fransche, dat tot expeditiën naar Mexico en Tonkin meewerkte, met het italiaansche, dat, levendig toegejuicht door haast de geheele natie, troepen naar Masoah zendt. In één opzicht echter bleef men exceptioneel.

In Atjeh zag reeds in 1870, of vroeger, het intellektueel gedeelte des volks — laten wij het de arabische partij noemen — dat *thans* de oorlog voor de deur stond: een strijd op leven en dood. Alleen in Nederland bleef *men* leuk. *Men* bracht zich niet in herinnering hoe Atjeh sedert jaren was gesard en geplaagd, hoe daar haat was opgehoopt tegen Nederland. *Men* gaf zich geen rekenschap zijner daden en rustte zich niet ten oorlog.

Atjeh, dat al in 1851 en 1868 aan Turkije de souvereiniteit had aangeboden, dat reeds in 1853 en 1868 getracht had met Frankrijk in relatie te komen en dat nu zeker wist wat het van Engeland had te wachten, wendde zich in 1873 nogmaals tot de Porte. Toen het zoo ver kwam dat Edi zich aan Atjeh's gezag wilde onttrekken, toen zelfs op het gebied van Groot-Atjeh ingezetenen hunne geschillen onderwierpen aan de beslissing van den kontroleur Kraijenhoff, die er als gezant vertoefde, toen herhaaldelijk stoomschepen de kust bezochten, handelende als ware men »in eigen zeeën," wierp Atjeh zich radeloos in de armen van Amerika en Italië. Het was een kinderachtig pogen van een staat, die niet voor vol werd aangezien, een zoeken om aansluiting te krijgen bij de buitenwereld, dat waarschijnlijk wel zonder praktisch gevolg zou zijn gebleven.

Maar voor engelsche staatslieden moest het denkbeeld van, bij voorbeeld, amerikaanschen invloed dáár aan den ingang van straat Malaka onverdragelijk zijn 1) en voor den engelschen koopman, die in geweren, kruid, lood en opium handelt, kon een oorlog, als die niet te lang duurde, niet anders dan wenschelijk wezen. En toen de heer Read, nederlandsch

1) Off. Besch. blz. 87.

konsul-generaal te Singapoera, van die onderhandelingen rapporteerde aan den gouverneur-generaal te Batavia, beheerschte de gansche indische regeering slechts één denkbeeld: de interventie van eenigen anderen staat onmogelijk te maken. Nederland moest vasten voet hebben in Atjeh, hoe eer hoe liever, zonder verwijl, onmiddellijk, dadelijk.

Zoo kwam men er toe den heer Nieuwenhuijzen als gezant te zenden, met gewapende troepen in zijn gevolg. Het is denkbaar dat nog een gedeelte van het atjehsche volk den vredestoestand wenschte 1), maar dan toch niet onder den indruk van bedreiging met ruw geweld.

Zoo moest en zou Atjeh oorlogen.

Men begrijpt welke klemmende argumenten de partij aan de Nederlanders vijandig hiermede in handen werd gegeven. Daar behoefde geen »heilige oorlog" gepredikt te worden tegen de Nederlanders, daar behoefden geen vergelijkingen gemaakt te worden met het lot van andere inlandsche natiën, boven welke men zich toch nog verre verheven achtte. Er was slechts te wijzen op de stoomschepen die daar op de reede lagen en op de vele andere die zouden komen.

Tot het treffen van een schikking is zelfs aan Atjeh de gelegenheid niet gegeven.

En wederom houd ik de vraag naar recht en onrecht, naar billijkheid en kwade trouw, naar beleefdheid en gebrek aan vormen buiten de redeneering. Maar met nadruk verwijt ik de opvolgende nederlandsche regeeringen dat ze, apathisch daar nederzittende, onwillig zich den toestand in te denken 2), een korte periode van 1876/79 uitgezonderd, steeds Atjeh met te geringe macht hebben aangevallen. Zoo is bij velen die, als maar aan de eer voldaan ware geweest, in onderwerping zouden zijn gekomen 3), het uitzicht geopend op

1) Zie de mededeeling van den heer van Akkere, koopman te Bengkalis in de noot op blz. 37 der Off. Besch. — En de ervaring van Sidi Tahil bij de Rochemont, Onze oorlog met A. blz. 122.

2) Brutus, blz. 2.

3) Nadat op 16 en 17 Januari 1876 de pas van Blangkala was geforceerd, kwamen de meeste hoofden der 4 Moekims zich onderwerpen. Zij hadden

succes, indien zij den strijd maar niet opgaven. Zoo is een oorlog slepende gehouden, die vroeger had kunnen eindigen. Wanneer reeds durf ik niet gissen 1).

Ik geloof dat Atjeh vroeg of laat zijn onafhankelijkheid zou hebben verloren, maar ik ben ook overtuigd, dat de operatie veel minder pijnlijk had kunnen afloopen. Duizende Nederlanders en Atjehers zouden op 't oogenblik nog in 't leven zijn, wanneer systematisch een oorlog was voorbereid en wanneer systematisch een oorlog ware gevoerd, die vooral na 1871 onvermijdelijk was geworden.

Men huivert wanneer men zich de massa levensgeluk denkt die noodeloos verwoest is 2), omdat Nederland in onkunde zich geen rekenschap kon geven van zijne daden.

Het noordelijk gedeelte van Sumatra, dat tot 1873 buiten eenigen naamwaardigen europeeschen invloed was gebleven, maar sedert dien tijd in den kring der beschaving zou worden getrokken, beslaat eene kuststreek die ongeveer tweemaal zoo lang is als de kromme lijn die van Delfzijl over den Helder en den hoek van Holland loopt naar Sluis in Vlaanderen. De grootste helft dier kustlijn gaat weg aan de zoogenaamde westkust, een gedeelte dat, al zijn daar de zaken van de Nisero en de Hok Canton (de oude Egeron!) voorgevallen, van onze beschouwing wordt uitgesloten. Tegenover het buitenland werd het gebied, tusschen die kustlijnen besloten, ingenomen door het rijk van Atjeh. Ik herinner hier aan de opmerking reeds vroeger gemaakt dat er sprake is van een, zij het gewijzigd, maleisch rijk, zooals dat van Djohor-Pahang-Lingga-Riau, of dat van Palembang, of dat van Martapoera-Bandjermasin. Het was sterker dan Djohor, omdat het een vereenigingspunt, een hoofdstad, bezat, waarvan

---

vroeger, op een uitnoodiging tot onderwerping van den zich bij onze troepen bevindenden toekoe Lampasei, zeer eigenaardig geantwoord, *dat hunne eer en die der Sagi niet toeliet zich zonder strijd over te geven*. Brooshooft, blz. 131.

1) Verstege, Beroep, blz. 119.

2) Dat onzer indische officieren niet het minst. Brutus, blz. 52.

die van Djohor reeds in 1511 waren verdreven; het was sterker dan Palembang of Bandjermasin, op welks vorming trouwens Javanen hadden invloed gehad, doordien het had weten te koloniseeren. Ook ontleende Atjeh ongekende kracht aan de omstandigheid dat het steeds van europeesche inmenging zich had weten vrij te houden. Echter alleen tegenover het buitenland, tegenover den Westerling-Christen 1). Onderling hadden de samenstellende deelen van het rijk kleine en groote veeten en zelden werd het gezag van den moederstaat afdoende erkend. Ieder kent uit zijne omgeving van die groote huisgezinnen, waar de familie slag op slag met een nieuwe spruit vermeerdert, waar de zorgen den huisvader over 't hoofd zijn geloopen en zijn gezag er bij is ingeschoten. Enkelen der broêrs of zusters kunnen om redenen die u ontsnappen elkaar het leven verbitteren, maar waag het niet één hunner aan te tasten: ge krijgt »het gansche nest" voor uwe rekening.

Was dat rijk op die wijs sterk, het kon zijne macht alleen uitoefenen over zee. En dan nog maar gebrekkig. Immers, Atjeh was een kustrijk; zijn gebied bestond uit een wel lange maar tegelijk zeer smalle strook lands: niet meer dan de zelfkant van de flinke lap die op de kaart zulk een goede figuur maakt. Op de westkust is de streek waar de eigenaardige maleische beschaving kan tieren al zeer smal en daarachter volgt dadelijk het gebergte en daarachter ligt niets of zoo goed als niets. Daaraan sluit een vruchtbare vallei, vroeger sterk bewoond, het hart van het land, de delta van Groot-Atjeh. Men verbinde aan de uitdrukking »groot", die met eigenaardige zucht tot overdrijving in ons Hollandsch is opgenomen, vooral niet het denkbeeld van uitgestrekt. De basis van den driehoek is niet meer dan pl.m.

---

1) In deze schets wordt verwaarloosd de korte periode gedurende welke de Ned. O. I. Kie. tamelijk krachtig optrad tegenover den atjehschen staat en de nog kortere gedurende welke de engelsche Kie. van uit Poelau Pinang invloed uitoefende; een periode die met het jaar 1819 afsluit.

4 uur gaans lang; de loodlijn hoogstens 10 uur gaans. Rechts en links en daarachter ligt weer onbewoond of zeer schraal bewoond terrein. Oostelijk op is die onbewoonde streek weder een 7 uur gaans lang. Dan volgt het gedeelte, ingenomen door Pedir, Giging, Merdoe, Samalangan, Pasangan en Kloempang-doea, dat wel 24 uur gaans zich oostelijk uitstrekt, maar gemiddeld niet meer dan 1½ uur gaans breed is. Het nog meer oostelijk gedeelte wordt hier buiten beschouwing gelaten. En dat wel omdat, toen het noodlot de Nederlanders in de vallei van Kota-radja bracht, zij hadden te rekenen met de bewoners van deze streek plus die van Pedir en de rijkjes oostelijk-op gelegen. Echter niet allen. Pedireezen hebben meegevochten tegen de Nederlanders in Groot Atjeh maar of lieden van Samalangan, bijvoorbeeld, in grooten getale aan den strijd dáár hebben deelgenomen meen ik te moeten betwijfelen. De bevolking van geheel Atjeh wordt geschat op hoogstens 575,000 zielen; hiervan zou een cijfer van 100,000 voor rekening van die van eigenlijk Atjeh komen. Aangenomen dat zij, desnoods, kon worden bijgestaan door lieden uit de streek Pedir-Samalangan, geschat op 200,000 zielen, dan stonden we tegenover een 60,000 mannen, waarvan, bij volkswapening, valide waren een 45,000 man in 't geheel of 15,000 in eigenlijk Atjeh.

Voor hem die een vergelijking, hoe gebrekkig dan ook, wil maken, volgt hier de mededeeling, dat de bevolking van Bleling, Karangasam, Klongkong, Mengoei en Gianjar in 1849 waarschijnlijk bedroeg 250,000 zielen; daarvan waren ons dadelijk vijandig de drie eerste rijkjes met een bevolking van 120,000 zielen. Na de Padri's, wier aantal ik niet kan opgeven, stonden de Baliers van dien tijd het dichtst bij de Atjehers van 1873.

Maar cijfers geven de weerbaarheid eener natie niet aan. De Atjehers zijn dapper; men weet het. Aan den kleinen oorlog gewoon, van hunne jeugd af geoefend in het hanteeren der wapens. Nu ja, men weet het. Waartoe dergelijke algemeenheden?

Vergun mij een enkel citaat, de mededeeling van het ge-

voelen van een onzer ambtenaren, die met den oorlog daar haast is opgegroeid. 1)

»De Atjeher is trotsch en hij mag het zijn, althans op zijne dapperheid."

»Een ieder die te Oleh-leh zijne intrede op Atjeh doet valt het op, hoe de welgebouwde inboorling der moekim Marasa u met recht opgeheven gestalte en met fieren, aan het brutale grenzenden, blik aanstaart, zonder in het minst de oogen neer te slaan."

»En dat zijn de Atjehers die zich zonder strijd aan ons gezag hebben onderworpen, dus geenszins het meest energieke deel der natie."

»De man — vooral in de bovenstreken, die het ongeluk heeft zich lafhartig tegenover den vijand te gedragen, kan zeker zijn dat hij allereerst door de vrouwen met de grootste minachting wordt bejegend."

»Hoe die minachting zich kan openbaren ondervonden die vreesachtigen op eene al te duidelijke hoogst onaangename wijze o. a. in onzen in 1877 en 1880 gevoerden strijd tegen het krijgshaftige volk van Samalangan.

»Dáár waren de teugels van het gezag feitelijk in handen van Potjoet Maligoï, de halve zuster van den door opiumgebruik onzenuwden Samalanganschen vorst. Deze energieke vrouw liet de mannen, die niet tegen ons wilden strijden of zich laf gedroegen, eenvoudig ontmannen.

Deze inlanders, van zooveel meer beteekenis dan die met welke ons leger tot nog toe had kennis gemaakt, waren tot onderwerping te brengen. Men gevoelt dat een tusschenweg niet bestond van het oogenblik dat tegelijk met de zending van Nieuwenhuijzen besloten was tot het uitrusten eener »indrukwekkende krijgsmacht." Maar, hoewel dadelijk de volksoorlog werd gevoerd 2), stond niet dadelijk het geheele

---

1) Kroesen, bij Verstege, Beroep, bladz. 15.

2) Brutus, blz. 4 en Brooshooft, blz. 161 nemen aan de eerste dat in 1874, de tweede dat eerst bij het optreden van van der Heyden, de oorlog tegen het volk is aangevangen, maar beiden vergissen zich, geloof ik, hiermede in het

volk tegenover ons. Aanvankelijk hadden we slechts met weinige kampoengs te doen, maar, zoo spoedig de meerderheid onzer wapenen niet onbetwistbaar bleek, zoo dikwijls niet van een aanvankelijk succes door onze krijgsoversten werd gebruik gemaakt, meer nog, toen we herhaaldelijk eenmaal bezette punten opgaven, verdween de aanleiding om zich te onderwerpen. Het zou in atjehsche opvatting schande zijn geweest dat te doen.

»Nooit zullen we ons onderwerpen aan een volk, dat in den oorlog zwakker is dan wij", zijn de woorden welke reeds in 1878 door een kundig schrijver den Atjehers zijn in den mond gelegd. 1) Zoo breidde zich de kring onzer vijanden uit en dat was vooral voor de Nederlanders te bejammeren. Ik durf niet gissen hoe, omgekeerd, het getal der eerstgenoemden zou beperkt zijn gebleven, indien in den aanvang groote kracht was ontwikkeld en met de aanwezigheid van nog meer troepen ware aangetoond wat Nederland vermocht. Te meer daar alles dreef op eenige weinige hoofden en hunne officieren (hoeloebalangs), die met den kléwang in de vuist hun gezag handhaafden, maar dat onvermijdelijk moesten verliezen, zoodra zij in 't oorlogsspel niet op succes konden wijzen. En hoe weinig hadden zij niet noodig? Tot in 't bespottelijke overdreven voorgesteld vond hunne redeneering — noem het, zoo ge verkiest, gezwets — toch nog een willig gehoor. 2) Maar, ik herhaal het, alleen wanneer ze »veine" hadden.

Wel nu, het aantal dezer hoofden en hoeloebalangs was zoo gering, dat, toen den 26en Juli 1874 binnen de omsingelde benting van Soerian een zeventigtal Atjehers sneuvelden uit vele verschijnselen van moedeloosheid bij den vijand bleek. 3)

---

karakter van dezen strijd en ook in dat van elken strijd door ons in den indischen archipel gevoerd.

1) G. F. W. Borel. Onze Vestiging in A. Haag, Thieme 1878, blz. 77. — Zie ook Michiels bij Verstege, Volkseer, blz. 99.

2) Ampien, de Deserteur blz, 59, de beschrijving van een »Jandori-feest."

3) Borel, blz. 178.

Tegen dergelijk volk hadden we slechts één taktiek te volgen, die welke in Midden-Java en in het Bandjermasinsche rijk de ondervinding ons had aan de hand gedaan. Let wel, een taktiek met welker kennis wij ons hadden verrijkt, nadat onze legerhoofden aanvankelijk andere denkbeelden hadden gehuldigd, een taktiek die dáár, dank zij de Kock, is toegepast geworden onder voortdurende tegenwerking der boven hem geplaatste machten.

Leerzaam is het te zien, hoe men daar begon zonder eenige leidende gedachte, maar eindigen moest zijn troepen in bentings te legeren, ten einde het land in onderwerping te houden. Hoe dáár voorgeschreven was het gebruik van groote troepen-afdeelingen, maar deze al meer en meer werden gesplitst. Nuttig is het op te merken hoe, gewijzigd, datzelfde stelsel werd toegepast bij de bestrijding der onlusten in 1859 in de Z. en O. afd. van Borneo ontstaan. Dáár minder bentings, omdat de streek veel minder bevolkt was en bevaarbare stroomen de gelegenheîd gaven tot diep in het land door te dringen, maar meer nog het onophoudelijk 1) uitzenden van kleine patrouilles, welke den hoofden van den opstand geen rust lieten, hun van gezag beroofden en eindelijk in de wildernis dreven, van waar uit zij in onderwerping kwamen, naakt, zonder gevolg, ontbloot van alles.

Overzien we nog een oogenblik het voorgaande, dan was de te volgen taktiek,

1° den vijand elk denkbaar nadeel toe te brengen, daarbij sparende, voor zooveel mogelijk, onze eigen troepen.

2° elk veroverd punt bezet te houden en zoo noodig te versterken.

3° den kommandant van dergelijk punt de bevoegdheid te

1) Tot in 't eindelooze. Lees bij van Rees, Bandj. krijg, Arnhem, Thieme, 1865, een halve bladzijde, de laatste helft, bij voorbeeld, van pag. 209, deel I en men krijgt een begrip van hetgeen Karel van der Heijden bedoelde toen hij in zijn brief van den 20en Augustus 1879 de *eindelooze patrouilleeringen* noodig oordeelde. — Van der Heijden, Memorie, Haag, Stemberg, 1882, blz. 131.

verleenen om na autorisatie onderhandelingen met den vijand aan te knoopen.

4° den vijand op te zoeken, in den aanvang met vrij groote, later met zeer kleine leger-afdeelingen, zonder hem rust te laten.

Dergelijke wijs van krijgvoeren biedt het voordeel aan dat ze met het moreel van den soldaat rekening houdt. Ophooping van troepen wordt vermeden — van zelf zwermt de legermassa uit — en men blijft niet langer dan noodig is in het voor de gezondheid der troepen zoo nadeelige moerassig terrein. Ze sluit uit het opgeven van posten, het verlaten van veroverd terrein, het aanknoopen van vredes-onderhandelingen en dergelijke vóór moreel overwicht is verkregen.

Tot dergelijke wijs van krijgvoeren waren onze troepen geschikt: de ondervinding had het vroeger bewezen. Onze indische officieren, die meer burgerlijke aspiratiën hebben dan men gewoonlijk wel weet 1) en in elk geval geen sabreurs mogen worden genoemd, zijn na weinige jaren verblijf in de tropen wel berekend onderhandelingen met den vijand aan te knoopen en, onder kontrôle van een hooger gezag, tot een goed einde te brengen. Maar ze moeten eenige bevoegdheid tot zelfstandig handelen hebben. *Als* men hun maar vertrouwt. Gedurende den Java-oorlog werden beleefdheden gewisseld tusschen hollandsche officieren en javaansche hoofden van den opstand. De laatsten kwamen, toen de oorlogskans gekeerd was en langer verzet onmogelijk bleek, getroost in onderwerping bij onze krijgsoversten, van wie ze de goede trouw hadden leeren kennen en die ze als ridderlijke tegenstanders hadden leeren *respekteeren*. Ook gedurende de Bandjermasinsche onlusten — en waar niet — hebben onze officieren getoond wel op hunne plaats te zijn waar het gold de toepassing van het trouwens zeer rekbare begrip »met den inlander om te gaan.”

---

1) Brutus, bl. 54.

Het indische leger ware waarschijnlijk in staat geweest Atjeh onder den duim te krijgen, ook zonder buitengewone hulp der nederlandsche marine. Maar de omvang van den oorlog, zoo als wij dien thans kennen, had aan onze staatslieden dan dadelijk voor de oogen moeten staan, zoodanig dat dadelijk voor goede aanvulling ware gezorgd — en daaraan ontbrak veel. En ook dan nog zou het geweest zijn een »zeilen langs 't kantje af." Een enkele fout in de manoeuvres mocht niet gemaakt worden.

Het *gehalte* van het leger toch liet veel te wenschen over. In dapperheid doen onze officieren en de meeste manschappen voor die van geen ander leger ter wereld onder. Ook in zelfverloochening en plichtsbetrachting. Maar als levend werktuig om een volk ten onder te brengen — men vergeve mij het slechtgekozen beeld — had het vele gebreken.

Het organisme deugde niet. Het is met dat leger gegaan als met zoo vele instellingen in Indië. Ze zijn gegroeid en vergroeid en een flink hoofd, dat zijne verantwoordelijkheid gevoelde, heeft zich zelden doen gelden. Ook bij het leger is meer en meer gecentraliseerd en misschien daarbij wel het meest. Een Jhr. de Kock, in de eerste helft der 19e eeuw nog mogelijk, is in het laatste gedeelte niet denkbaar. Een aantal draden loopen door alle diensttakken en het einde dezer bevindt zich in handen van den minister van Koloniën, zelden iemand die Indië kent, nog zeldzamer iemand die genegen is het voor het leger op te nemen bij een kibbelziek en knibbelziek parlement. Diezelfde draad verbindt indedaad allen aan dien eenigen minister en de illusie blijft bewaard, dat daar op 3600 mijl afstands niets geschiedt buiten zijn wil. Maar ook alle initiatief, zoo noodig waar men tegenover den vijand staat, is aan onze indische officieren, van den hoogsten tot den laagsten, ontnomen.

Men leze in »Brutus' Omtrekken" van een legerbestuur, dat in het administratief beheer het summum van kennis zoekt (blz. 17); men ga, door den verdienstelijken schrijver voorgelicht, na, hoe alle individualiteit bij den officier wordt gedood (blz. 18); men denke zich een toestand, waarbij de

militaire bureaucratie heerschappij voert over de taktische wapenen, terwijl een kundig officier *wanhoopt dat aan die heerschappij door onbevoegden ooit een einde zal komen.* Men leze hoe alle oefening voor den kleinen oorlog verwaarloosd werd en wordt (blz. 38), hoe reglementen, haast zonder wijziging, van de nederlandsche worden afgeschreven (blz. 40).

»Welk eene dwaasheid begingen wij in 1872 bij het over- »nemen en copiëeren der hollandsche exercitie-reglementen! »Hebben wij toen niet als het ware afscheid genomen van »den inlandschen vijand, door het slechte reglement op het »tirailleeren over te nemen, dat in 1873 en 1874, toen wij »in Atjeh oorlog voerden, tegenover den vijand niet opge- »volgd kon worden en door de bloedige praktijk als onbruik- »baar werd gebrandmerkt? Namen wij toen ook geen afscheid »van den inlandschen vijand door het oude en goede regle- »ment op het bajonet-schermen door een onbeduidend nieuw »reglement te vervangen, omdat hollandsche reglementen- »makers hadden uitgemaakt, dat de rol der bajonet op euro- »peesche oorlogstooneelen was afgespeeld...."

Men denke zich den krijgsman, in wien snel en beraden handelen de grootste deugd is en die juist dát heeft verleerd of het nooit heeft geleerd.... die niets vermag te doen zonder eerst de bevelen of de bedoeling er van te vragen, die geen iniatiatief kent en wenscht... die slechts droomt over het parafeeren van doorhalingen en bijschrijvingen in dagelijksche rapporten, straf- en administratieve boeken; die siddert en beeft voor het één dag te laat indienen van nihil- of waardeloos periodiek ..,

Waarlijk, er behoefden niet veel fouten te worden gemaakt of de kans op het onderwerpen van het stoere en weerbarstige atjehsche volk was voor geruimen tijd verkeken.

Het verloop van de zoogenaamde eerste atjehsche expeditie is spoedig genoeg geschetst. Als men »op schaal" werkte, zouden slechts weinige regels hier over dat onderwerp mogen worden gegeven. Ze was in minder dan geen tijd achter den

rug: in een vloek en een zucht werd ze afgedaan — en slecht afgedaan.

Men begon met de fout die al zoo dikwerf gemaakt is dat het publiek ten laatste is gaan meenen dat het zoo behoort: de krijgsmacht was te gering in getalsterkte. Terwijl ongeveer 70,000 man troepen in 14 jaar tijds naar Atjeh zijn gezonden en er jaren waren dat we 9 en 10 duizend man daar onder de wapenen hadden, oordeelden de militaire autoriteiten te kunnen volstaan met zoo wat 3,000 man te zenden. Toen de vraag ter sprake kwam »3 of 4 bataillons infanterie?" en toen als vierde door den legerkommandant was aangewezen, de barisan van Madoera en de gouverneur-generaal twijfel opperde omtrent de geoefendheid dezer inlandsche hulptroepen, was het antwoord: »Ik ben zeker dat »drie bataillons voldoende zijn. Maar om het hooge gewicht »van de zaak *en om meer dan volle maat te meten*, voeg ik »er een bataillon barisans van Madoera bij".... 1) Dezelfde minachting voor den tegenstander 2) bleek uit de eerste handeling op het vijandelijk grondgebied, toen Köhler, na 6 April 1873 geland te zijn, het gunstig oogenblik om meer troepen aan den wal te brengen, niet gebruikte, zoodat eerst 8 April de operatiën werden begonnen. Een slechte organisatie spreekt uit de verrichtingen op den 10den, toen de troep zijn tijd had moeten vermorsen en zijn kracht had verspild bij het overtrekken der lagune en toen de mesigit, met zooveel moeite genomen, weder verlaten werd. De manschappen waren te vermoeid; ook waren er geen middelen om de pas verworven stelling in staat van verdediging te brengen. Van eene slechte organisatie getuigen de haast nuttelooze verkenningen op 12 en 15 April. Kennis van het overigens zoo beperkte terrein ontbrak bij onze officieren en van de weinige Nederlanders die wel eenige terreinkennis hadden werd geen gebruik gemaakt. Eindelijk na een halven aanval op den kraton op 16 April werd tot terugtrekken

1) I. J. de Rochemont. Onze oorlog met Atsjin. I, blz. 85.

2) Brutus, blz. 56.

besloten en maar al te spoedig werd beslist dat het atjehsch grondgebied geheel zou worden verlaten. Vrees voor den naderenden westmoesson — eene ongegronde vrees — scheen den doorslag bij dit noodlottig besluit te geven; de werkelijkheid was dat men op een *ongedacht* hevigen tegenstand was gestuit.

Groot is de verantwoordelijkheid die eenige weinige personen op zich hebben geladen, toen het besluit om alles prijs te geven werd genomen. Grooter is de schuld welke eenige weinige machthebbenden voor hunne rekening namen, toen een bevel werd gegeven het gedrag van de bevelhebbers te onderzoeken, die voor eene taak waren geplaatst, die hunne krachten overschreed. Er is ergerlijke tegenspraak tusschen het opera-stijl-telegram van den gouverneur-generaal Loudon »ik dek U geheel met mijne verantwoordelijkheid" en het besluit waarbij den last werd verstrekt eene enquête in te stellen naar de gedragingen van »den heer Nieuwenhuijzen en zijne kolonels" 1).

Toch is de schuld van de toenmalige indische regeering niet zoo groot, wanneer men als verzachtende omstandigheid wil in rekening brengen de groote onkunde, waarin men, ook toen nog, omtrent het weerstands-vermogen van het atjehsche volk verkeerde.

Dadelijk na het mislukken der 1e expeditie nam Nederland de leiding van den Atjeh-oorlog in handen. Ze is daar nog. De zaak is dat, toen het indische leger zijne onmacht had getoond, de weg werd ingeslagen dien centralisatie-zucht steeds zal aanwijzen. Nederland moest bijspringen en, geheel als o. a. de heeren de Roo van Alderwerelt en Heemskerk Az., die hunkerden aan 't gezag te komen, hadden geëischt, werd de tweede expeditie in Nederland uitgerust en in Nederland *van een opperbevelhebber voorzien.*

Ieder voelt dat juist het omgekeerde werd gedaan van datgene wat had moeten geschieden.

---

1) I. J. de Rochemont, Loudon en Atsjin, Batavia, Ernst & Co., 1875, blz. 142.

De beslissing of er al dan niet oorlog zou zijn had in Nederland behooren te berusten; de leiding van alles wat de oorlogvoering betreft had van »Batavia" behooren uit te gaan. Ik zeg »Batavia", daar ik tegelijk heb te releveeren, dat de gouverneur-generaal Loudon om den generaal Van Swieten heeft verzocht.

Toen Van Swieten in Juni '73 in aktiviteit werd hersteld, om »als civiel regeerings-kommissaris en militair opperbevelhebber met de leiding der eerlang tegen Atjeh te hervatten militaire operatiën te worden belast", werd eene daad verricht waarvan de beteekenis niet is te onderschatten.

Men ging voorbij den eenigen militair, die hoog genoeg stond om met het opperbevel te worden belast en die tegelijk getoond had te kunnen handelen, den generaal-majoor G. M. Verspyck. Verspyck had op Borneo gedurende verscheidene expeditie-jaren, in de Wester-afdeeling en in de Zuider- en Ooster-afdeeling, uitstekende militaire bekwaamheden getoond. Steeds energiek optredende, had hij ook steeds de hem toevertrouwde krijgsmacht tot de meest gewetensvolle plichtsvervulling weten op te wekken. Officieren en soldaten stelden in zijn beleid een onbeperkt vertrouwen. Maar Verspyck meende dat men eerst met zijn vijand kon praten, wanneer deze onder lag.

Jan van Swieten was 66 jaar oud en sedert 13 jaar het aktief krijgvoeren ontwend, toen hij zich bereid verklaarde andermaal koning en vaderland in onze Oost te dienen. Bekwaamheid in het leiden van onderhandelingen met eene vijandelijke inlandsche macht had hij getoond bij het einde der Balische expeditie van het jaar 1849 en van die tegen Boni in 1859/60. Maar op Bali had hij veel op 't spel gezet toen hij, bedachtzaam, Kasoemba verliet, den rug wendend aan den vijand. In Zuid-Celebes had hij, bedachtzaam, zich vergenoegd met de onderwerping van Boni en Sopeng, maar de zaken, met Wadjo en Loewoe geëntameerd, had hij laten glippen.

Neemt men niet aan dat bij de benoeming van Van Swieten de zucht voorzat om politieke vrienden te helpen, en ik geef

toe dat, als altijd, het bewijs ontbreekt, dan moet de voornaamste aanbeveling daartoe gelegen hebben in 's generaals bekende zucht om den krijg tegen inlanders te voeren meer met zachte middelen dan met geweld, meer langs den weg van overreding dan door dwang, meer met praatjes dan door daden. Dat streven was en is onpraktisch, wanneer eenmaal de oorlog verklaard is. Onlogisch is het. verwarrende datgene wat men heeft te doen, wanneer men met zijne buren in vrede wil blijven, en dat wat niet mag worden verzuimd, als de krijg is uitgebroken.

Van beteekenis zou Van Swieten's filantropisch dweepen niet zijn geweest, wanneer niet op een enkel punt de werkelijkheid ware aangeraakt.

De »kampoeng die door nederlandsche troepen was genomen en die DUS in brand stond" is geen fiktie. Het kan noodig zijn dat in koelen bloede tot tuchtiging wordt den last gegeven, als middel van wraak. Wraak, die indirekt de verklaring inhoudt, dat men niet straffeloos met zich laat spotten. Er zijn gevallen dat wreede oorlogvoering noodig is als dwangmiddel en teneinde te voorkomen dat verzet zich bestendigt of zich uitbreidt. Maar het indische leger van 1873 maakte zich niet meer dan eenig leger ter wereld schuldig aan onnoodige wreedheid. Eer het tegendeel.

»Men zoekt vergeefs naar den oorsprong van die heillooze »gewoonte", schreef reeds in 1863 Van Swieten, »die zoovele »overwinningen en nederlagen doet gepaard gaan met de »vernieling van het weinige dat het volk bezit. Waaruit, »vraagt men zich af, heeft het leger, dat naar beschaafde »en christelijke beginselen wordt bestuurd, het recht geput, »zoo strijdig met het oorlogsrecht van beschaafde volken, om »het private eigendom te vernielen en schuldelooze vrouwen »en kinderen of machtelooze grijsaards door gebrek te doen »omkomen!"

Dat hopeloos zoeken kan men zich besparen, wanneer men zich in herinnering wil brengen dat het meerdere het mindere insluit. »Want daar men kapt daar vallen spaanders." En een meer nauwkeurige kennis onzer indische oorlogen had

hem, die het indische leger onnoodige wreedheid ten laste legde, kunnen doen inzien, dat de Nederlanders, sedert 1816 oorlogende in den Archipel, begonnen zijn met tamelijk veel nuttelooze daden van geweld, maar dat met de jaren en na betere kennismaking met den inlander de geest onder datzelfde leger ontzachlijk is verbeterd, zoodanig, dat hèt tot zijne *gewoonten* behoorde, *werkelijk humaan den krijg te voeren.*

Maar de fiktie dat ons leger inhumaan oorloogde was, wat dan ook de aanleiding moge wezen, geliefd bij de partij die in Nederland toenmaals het gezag in handen had. Mogelijk ware langs dien wel wat vreemden weg de strijd, waarvan men meer en meer het onraadzame begon in te zien, tot een tamelijk goed slot te brengen. Ik neem hier de minst bezwarende onderstelling ter verklaring van groote onregelmatigheden.

En men rekende uit en bewees en betoogde en men vergat den eenigen met wien men een openstaande rekening had te vereffenen: den Atjeher.

Als vroeger werd diens kracht onderschat en werd diens haat niet geteld.

Van Swieten heeft te bevelen gehad over een krijgsmacht van 8,000 man troepen, behoorlijk uitgerust, een macht, grooter dan Nederland ooit in Indië had uitgezonden. Maar hooren wij Van Swieten zelf in zijn brief aan sultan Aladin Mahmoed Sjah, dd. 1 December 1873:"

»Ik heb een voldoende macht bij mij om den hevigsten »tegenstand te breken. Mijne soldaten, met voortreffelijke ge»weren gewapend, tel ik bij duizenden. Ik heb ruiters te »paard, die zich met snelheid bewegen en overal begeven »kunnen 1). Ik heb meer kanonnen dan noodig is om tien »kratons te verpletteren. Ik heb ook stoomschepen met ka»nonnen, zoo groot, dat zij den kraton van uit zee kunnen

1) 4 Officieren met 9 bedienden, 75 »mindeten" en 60 paarden.

»beschieten. Ik heb werklieden en bouwstoffen van allerlei »aard, om huizen voor de soldaten en pakhuizen voor hunne »benoodigdheden te bouwen."

Het is een van de voornaamste redenen van ons niet-slagen geweest, dat Van Swieten, meer schrijver dan strijder, meer staatsman in nederlandsche opvatting dan denker — man van het woord meer dan man van de daad — van die »schoone troepenmacht" stelselmatig zeer weinig gebruik heeft gemaakt. Zijne halve kennis van de inlandsche oorlogsvoering bracht hem telkens op verkeerde wegen en nog zou ieder man, behalve de dwaas die Salomo telkens zich fantaiseert, zijne fiktiën hebben losgelaten, toen de brutale feiten de theoriën van onzen generaal telkens logenstraften. Men maakt wederom de meest zachtzinnige onderstelling, als wordt aangenomen, dat Van Swieten een oud man was, te oud om iets van zijne vroegere droombeelden los te laten. Een kwaadwillige onderstelling zou het zijn te meenen dat dit legerhoofd in last had de zaken zoo in te richten dat hij met eenigen schijn van waarheid naar Nederland kon berichten dat na zijn optreden de Atjeh-oorlog geëindigd was.

Het valt niet moeielijk de verkeerde inzichten aan te wijzen van hem die het lot der zoogenaamde tweede expeditie in handen had. Vóór het vertrek der troepen toch heeft de generaal het noodig geacht zijne inzichten over de te voeren taktiek uiteen te zetten. Uit iedere zinsnede van de lange krijgskundige les die bij die gelegenheid wordt ten beste gegeven spreekt geringschatting van den vijand, onkunde omtrent het volk.

»Een der eigenaardige zijden van de oorlogen in deze gewesten is dat de inheemsche volken noch georganiseerde legers, magazijnen, goede wapenen of krijgskunde, noch taktische kennis bezitten."

»Hunne levende krijgskrachten kunnen dus niet lang vereenigd blijven, waarom ook het zoeken eener *spoedige beslissing* NIET NOODIG IS, als wij het geschikte jaargetij in ons voordeel hebben. Een systematische wijze van opereeren komt dus in ons voordeel en in het nadeel van den vijand."

»De inheemsche volken hebben voorts zelden meer dan één steunpunt tot basis van hunne verdediging en dit is meestal de hoofdplaats of zetel van den vorst. Verdringt men de verdedigers van dat steunpunt, dan verspreiden zij zich en zij kunnen den strijd niet volhouden. De onderwerping is dan nog wel niet verkregen, maar de hardnekkigheid van den tegenstand is grootendeels gebroken."

»Ook de taktiek der Oosterlingen is zeer eenvoudig. Van manoeuvreeren naar ons begrip hebben zij geen denkbeeld; hunne hoofdgedachte is: gebruik te maken van hunne numerieke meerderheid, om ons te overvleugelen en in den rug te bedreigen."

»Mislukt die poging, die ook in den regel door hunne minder goede bewapening geen ernstig gevaar kan opleveren, dan zijn zij ten einde raad en de tegenstand in het open veld is niet meer van groote beteekenis."

Men werpe mij niet tegen dat hier niet van Atjehers gesproken wordt maar van inlanders of oosterlingen. Ik antwoord dat dáár in 't zinverband Atjehers worden bedoeld. Maar wat erger is, met geen enkel woord wordt teruggegeven wat de droevige ervaring van de laatste maanden op de meest saillante wijs had geleerd: »De Atjehers zijn vijanden »van meer beteekenis dan iemand onzer ooit heeft gedacht; »de tegenstand dien zij ons geboden hebben en zullen bieden »is heviger dan die welke wij van eenige inlandsche natie »hebben ondervonden. Onze geringe ervaring vroeger ver»kregen laat ons in den steek."

Integendeel! »Ze hebben geen georganiseerd leger, geen »magazijnen, geen goede wapenen, geen krijgskunde, geen »taktische kennis. Ze moeten dadelijk het veld ruimen. Van »manoeuvreeren hebben zij geen denkbeeld. Ze zijn spoedig »ten einde raad". Arme Atjehers! Hoe spoedig zijt ge weggeredeneerd.... op het papier, dat, naar men zegt, zoo erg geduldig is.

Er zou dan systematisch worden geöpereerd. Te ontkennen is het niet dat langzaam en bedachtzaam werd gehandeld.

Men was zóó zeker van zijne overmacht, dat één derde gedeelte der troepenmacht te Padang werd achtergelaten. Spoedig genoeg echter bleek het dat die brigade ook nog zeer goed te gebruiken was. Na 16 dagen opereeren werd de grasvlakte gevonden vanwaar de kraton zou worden beschoten. Lemboe werd bij die gelegenheid genomen en weer verlaten. Nadat, 6 Januari 1874, de mesigit (voor de 3de maal) was genomen, was eindelijk 25 Januari de kraton volkomen ingesloten. Toen onze troepen daar binnendrongen was »het palladium" verlaten. Men bezat een inlandsche versterking van twijfelachtige waarde, maar op de Atjehers, die geringe verliezen moeten hebben geleden, maakte het feit geen indruk. De tochten naar Bital en Ketapang-doea brachten geen nut› daar ook deze plaatsen niet bezet bleven.

Ondertusschen moest volgens de poëtische uitdrukking eener legerorder van dien tijd met schop en spade gewerkt worden aan de bevestiging van den kraton. Dat met zeer weinig doorzicht deze inlandsche versterking tot hoofdvesting onzer troepen werd geschikt gemaakt is bekend. Maar de fout zat nog niet zoozeer in de wijs waarop de kraton werd versterkt als wel in de keus van een vervuilde ruimte in een half moerassige streek gelegen tot legerplaats onzer troepen.

Maar nog meer zou gezondigd worden.

De Atjehers hadden onder van Swietens oogen getoond den vaderlandschen grond tot het uiterste te willen verdedigen. Ze hadden de bewijzen gegeven »systeem" te bezitten. Als gewone inlanders gaven zij zich niet bloot zonder kans op succes. Zelfs hunne krachten spaarden zij, daar hunne bekende aardewerken eerst werden aangelegd op den tijd en op de plaats, die de bewegingen der nederlandsche troepen aangaven. Alleen van Swieten zag dat alles niet. Niettegenstaande den aanval op Penajoeng van 11 April en de affaire Romswinckel van 16 April, verklaarde de opperbevelhebber in zijne afscheidsrede »den oorlog met Atjeh te zijn geëindigd."

Op deze gedachte, waarvan iedere dag het onware had

aangetoond, werd nu doorgezondigd. Pel werd met de onnoozele troepenmacht van 3.000 man in een slecht verdedigbare stelling achtergelaten. Ten overvloede werden hem de handen gebonden: men moest »toenadering" afwachten. Men leze bij Borel hoe die niet uitbleef, maar altijd anders dan de officiëele voorstelling was. Als leuke inlanders deden de Atjehers met geringe inspanning hunnerzijds ons het meest mogelijke kwaad. Begin Juli was onze macht, slecht gevoed, door ziekten geteisterd, moreel onderdrukt, reeds tot de helft weggesmolten. Den 19en Juni rukte het eerste detachement uit om de gemeenschap langs de Atjeh-rivier, die ernstig bedreigd was, te verzekeren. Eind Juli werd de gemeenschap met de zee in de richting van Oleh-leh mogelijk gemaakt, omdat de Atjeh-rivier geen veilige kommunikatie meer gaf. In Augustus en September werd de zoo hinderlijke wildernis ten zuiden en oosten van den kraton opgeruimd en eerst in November had men weer den Pedir-dijk in handen en was men zoo wat even ver als op den dag toen van Swieten (26 Nov. '73) Lemboe had losgelaten.

En zoo groot was nog in de invloed van van Swietens machtspreuken dat, toen tegen Longbàta moest worden geageerd, dat men 24 Januari 1874 reeds had gehad, er versterking werd gezonden.... doch alleen om die tegen Longbàta te gebruiken.... Van zich afslaan mochten onze soldaten niet.

Intusschen was (27 Aug. '74) van de Putte door van Goldstein en (26 Maart '75) Loudon door van Lansberge vervangen en de publieke meening in Nederland, lang door de quasi-vredelievende partij beheerscht, was licht gewijzigd. Pel zelf, die begonnen was te goeder trouw de instruktiën van »den grooten ouden man" op te volgen, had de nonsens daarvan ingezien. In Juni '75 werd te Buitenzorg — of wellicht reeds vroeger — werd in den Haag besloten tot handelen. Troepen werden aangevoerd, zoodanig dat het cijfer der krijgsmacht in '76 en '77 steeg tot 9 en 9½ duizend man. De 70 daagsche veldtocht van Pel werd den 26en December 1875 begonnen; de zegevierende tochten, door Pel's dood

afgebroken, werden door Wiggers en Diemont voortgezet en niet zonder inspanning was eindelijk zooveel terrein bezet, dat van uit de Kroeng-raba en Kroeng-raja-baaien de vijand geen toevoer van krijgsbenoodigdheden meer kon ontvangen.

Indedaad een mager resultaat, niet in verhouding tot de opofferingen die wij ons hadden getroost, onevenredig aan den heldenmoed door soldaten en officieren van ons indisch leger getoond. Maar, natuurlijk, wèl in verhouding tot den moed der Atjehers, die meer en meer in den waan waren gebracht dat, tengevolge van een fout in hunne organisatie, de Nederlanders wel zouden gedwongen worden om Atjeh te verlaten. »Jelui vecht goed, maar ge zijt dom" laat ergens Ampien zoo'n barbaar den Nederlanders toevoegen.

Het geheele jaar 1877 verliep rustig. Maar in het begin van 1878 kwam er een voor de Nederlanders ongunstige keer. Een Arabier, Habib Abdoelrachman, slaagde er in de Atjehers weer te vereenigen. Ze waren ontmoedigd, maar de hoop om de Nederlanders te verdrijven hadden zij nooit geheel opgegeven. De aanvallen onzer vijanden werden in het midden van dat jaar heviger; in de 25 Moekim werd het bezit der Kroeng-raba-baai en dat der bergpassen Beradin en Glitaroem bedreigd. Gelukkig bezaten wij sedert 30 Juni '77 in van der Heijden een aanvoerder, die in de school van Verspyck den inlandschen oorlog had geleerd. En nu volgen de tochten in Juli '78 in de 22 Moekim waarbij Senelop en Moentasik werden bereikt en tengevolge waarvan »de Habib" in onderwerping kwam. Ze werden voortgezet in Maart 1879. Selimoen, aan den voet der heuvels welke de delta insluiten gelegen, werd genomen en Djerir werd als onze meest oostelijke post bezet.

Merk op dat we met groote inspanning een klein terrein hadden gewonnen. Niet meer dan den driehoek die door de 25 en 26 Moekim werd ingenomen en in de 22 Moekim een staart van forten, zooals Weitzel de zuid-oostelijke linie later zou noemen.

Doch het verzet was onderdrukt. »Den brand had men onder den voet."

Van September 1879 tot April 1881 is van geen onzer versterkingen één schot gevallen. Groot-Atjeh was onderworpen en in de kuststaten werd het nederlandsch gezag voldoende erkend. De legerkommandant Boumeester verklaarde gedurende zijne inspektie, op het geheele gebied van Groot-Atjeh geen vijand te hebben gezien.

Maar het zou anders worden.

Ik acht het noodig hier dadelijk de verklaring af te leggen, dat ik buiten staat ben de nu volgende gebeurtenissen eenigszins fatsoenlijk uit te leggen.

Van der Heijden's maatregelen hadden troepen geëischt, maar na de onderwerping van Atjeh werd voor de bezetting van het nederlandsch gebied een tamelijk geringe macht gevorderd. Terwijl in '78 nog plm. 10½ duizend man werd op de been gehouden, was het troepen-cijfer in de laatste jaren van Van der Heijden's bestuur ongeveer 6400 en 5900. Maar in '82 en '83, onder het regime Van der Hoeven, bedroeg het eveneens plm. 5900.

De minister, die in ons centraliseerend Nederland de verantwoordelijkheid droeg van alles en nog wat, was weder dezelfde van Goldstein, die Pel had gemachtigd handelend op te treden. Van Lansberge, als gouverneur-generaal meer stoelvast, gelukkig, was nog aan 't gezag in Indië. Dat het steeds noodig is in een pas onderworpen gebied een militair officier als vertegenwoordiger des konings met het hoogste gezag te bekleeden had al verder de ervaring geleerd.

En toch werd tot de invoering van het zoogenaamd civiel bestuur besloten. Was het om Pruys van der Hoeven te »helpen?" Ik geloof het niet. Verlangde Van Lansberge af te treden, zóó dat in elk opzicht, ook voor de buitenwereld, geheel Groot-Atjeh volledig scheen onderworpen? Maar voor zulk een schijn-manoeuvre was deze man van de wereld te verstandig.

Er blijft niet anders over dan aan te nemen, dat in haagsche regeeringskringen de Atjeh-uitgaven begonnen te verdrieten. Men zag wellicht niet in hoe deze reeds tot een minimum waren teruggebracht en dat het onverschillig was of men

6000 man aanhield in Atjeh dan verspreid over den ganschen Archipel. Het kan zijn dat men in gemoede meende de uitgaven te kunnen verminderen, door de invoering van het zoogenaamd civiel-bestuur te dekreteeren.

Hoe men andermaal rekende en cijferde en den Atjeher niet telde is echter wederom duidelijk.

De fout der toenmalige staatslieden is te grooter, daar Van der Heijden, tegen wien de machinatiën van Van Lansberge reeds op 6 December 1879 zijn begonnen, van den aanvang af verklaarde, dat de toestanden nog niet rijp waren voor de invoering van datzelfde civiel-bestuur. Men heeft hem, den koppige, sterk in zijne overtuiging, moeten »verwijderen", op eene wijs, die niet onder woorden te brengen is.

Zoo werd de man, die er de schrik onder had, die groote kennis had van den inlander en niet minder van den Atjeher van 1880, vervangen door iemand, wiens praktische ervaring van den inlander gering was, die de Atjehers niet begreep — en die, had hij ze begrepen, toch aan zijne benoeming verplicht was te »pacificeeren."

De bevrediging van Atjeh zou niet zijn uitgebleven, als men zijne officieren had vertrouwd en als men Van der Heijden op het hooge standpunt had gelaten, waarop zijne verdiensten hem hadden geplaatst. Desnoods had men nog onder zijne bevelen kunnen stellen een tiental kontroleurs, die oogenschijnlijk in den aanvang weinig bezigheden zouden hebben gehad, maar na kort verblijf, Van der Heijden flink zouden ter zijde hebben gestaan.

Maar, als gezegd, het zou anders worden.

De wijs waarop Van der Heijden was verwijderd, had verbitterd; de wijs waarop onze soldaten beleedigingen der Atjehers moesten verdragen, verbitterde nog meer. Maradeurs vereenigden zich. Benden Atjehers hadden succes, daar aan onze officieren de handen waren gebonden. Wat men had kunnen weten, maar naar 't schijnt niet heeft opgemerkt: in den loop van 1882 begon het mohammedaansche jaar 1300, een kroonjaar. Kon de Atjeher niet andermaal hopen de

Nederlanders te verdrijven? Had niet andermaal Allah de vijanden van het geloof met blindheid geslagen? Groot-Atjeh werd weder met vijanden overstroomd — ook nadat in Augustus 1882 de militaire kommandant weer vrijheid kreeg »de noodzakelijke militaire maatregelen te nemen, opdat de officieren der kolonnes met klem zouden kunnen optreden."

Ook nadat Pruys van der Hoeven, die het niet had kunnen »harden," vervangen was geworden door Laging Tobias, die, eerlijk man, erkende *dat ondertusschen de toestand onhoudbaar was geworden.*

Toen is tot de koncentratie besloten.

Men denke zich de kaart van »Groot-Atjeh", gelegd op die van Nederland, beide kaarten op dezelfde schaal geteekend. Men legge het punt waar Köhler landde op de nederlandsche kust, vlak voor het badhuis te Scheveningen. De mesigit komt dan te liggen op het protestantsche kerkhof, de kraton ten noord-oosten van den Haag in den botanischen tuin, Lemboe bij 't paleis in 't Bosch, Oleh-leh bij den vuurtoren, Ketapang-doea bij Eikenduinen, Lombaroe een weinig beoosten de Hoornbrug. Boekit Seboen ligt dan bij Loosduinen, de Kroeng-raba bij Honselersdijk. Senelop, Anakgaloeëng en Montasik liggen tusschen Nootdorp en Pijnakker, Indrapoeri, Glé-kambing en Djerir benoorden Hillegertsberg, Selimoen niet verder dan Lekkerkerk. Giging eindelijk ligt op de hoogte van Wassenaar, Pedro-punt een weinig benoorden Leiden, de Kroeng-raja bij Alfen.

In den driehoek tusschen Honselersdijk, Lekkerkerk en Alfen zijn onze krijgsverrichtingen gedurende de laatste veertien jaren voorgevallen. Zeventig duizend man onzer troepen hebben zich daar achtereenvolgens verdrongen, *drie honderd en vijftig millioen gulden* zijn daar in de laatste jaren aan oorlogs-uitgaven besteed.

Maar zelfs dat bespottelijk klein terrein heeft men niet kunnen bewaren. In de geheime Kamerzittingen van 16 en 17 Juni 1884 is tot de koncentratie besloten. Ze is met ijzeren wilskracht door Demmeni in de korte periode September 1884

tot Februari '85 tot stand gekomen, in flagranten tweestrijd met de proklamatie van den gouverneur-generaal van Rees dd. 19 Augustus 1884, waarbij den Atjehers was kond gedaan, dat zij er nooit in zouden slagen de Nederlanders een enkelen stap terug te dringen.

De koncentratie was noodig, omdat een ruim tienjarige oorlog ons indisch leger, dat slecht is georganiseerd en in verhouding tot zijne nieuwe taak te zwak was, heeft uit elkaar gewerkt. De maatregel was het logisch gevolg van onze vroegere handelingen en past in het lijstje onzer vroegere maatregelen, die steeds gericht waren op ongepaste zuinigheid. Ze strookt met den geest eener natie, — de nederlandsche, — die bij alles zich neerlegt, als er haar kan duidelijk worden gemaakt, dat hare lastgevers *stelselmatig* handelen.

»Of die keuze de beste is geweest, of de gebeurtenissen »wellicht over tal van jaren niet weder zullen dwingen tot »het heroveren van het prijsgegeven gebied binnenslands en »dus tot het brengen van nieuwe offers, dat is eene vraag, »waarover de gevoelens zeer verdeeld zijn. De toekomst zal »hierover uitspraak doen. Zeker is het echter, dat thans een »*bepaald stelsel* is aangenomen.... 1)

Voorzeker: een erg bepaald stellig stelsel bezitten we thans. Dat van volslagen isolement. Elken invloed op den gang van zaken hebben we zoo goed als geheel opgegeven. We mogen dat niet doen, omdat we juist zoo roerig en bemoeiziek zijn begonnen en niemand ter wereld, en de Atjeher het allerminst, overtuigd is, dat we de sterkste zijn.

Van al onze posten op de West-, Noord- en Oostkust hebben we alleen die op Malaboeh, Segli en Edi behouden. Zelfs het zoo belangrijke Telok Semawé is opgegeven.

In eigenlijk Atjeh hebben we ons gereserveerd een terrein om den kraton, groot 7000 hektaren, dat door 18 posten is omgeven. Wil men zich een voorstelling maken hoe met

---

1) De geconcentreerde stelling in Groot-Atjeh Haag, Gebr van Cleef, 1885, blz. 11.

groote middelen daar weinig is tot stand gekomen, dan verplaatse men ons tegenwoordig gebied andermaal op het kustgebied van Oud-Holland. Men denke zich een halven cirkel met een straal van een uur gaans, getrokken uit het punt waar het tolhuis ligt aan den ouden Scheveningschen weg.

Een weinig minder regelmatig dan de ideale halve cirkel zou dan onze postenketen loopen, te beginnen op een plaats aan het strand halfweg Loosduinen en Scheveningen over Eikenduinen, vlak bezuiden Rijswijk, even beoosten Voorburg, om dan, oostelijk van het Paleis in 't bosch over de vlakte van Waalsdorp gaande, het strand te bereiken, op een punt gelegen tusschen Scheveningen en Wassenaar. Een gebied beslaande dat der gemeente Den Haag, 1/3 van Loosduinen, 1/5 van Rijswijk, 3/4 van Voorburg en 1/3 van Wassenaar; in 't geheel nog niet dat van 3 nederlandsche gemeenten.

Die kombinatie van forten is voor den inlandschen vijand onneembaar, zooals haast ieder nederlandsch fortje dat altijd geweest is. Maar niettegenstaande een drie duizend man binnen dien kring gelegerd is, heeft men het ideaal »volkomen veiligheid binnen onzen posten-keten" nog niet bereikt. Telkens worden onze posten beschoten, meermale doen geheele benden op het gebied daarbinnen invallen. De beri-beri heeft onze troepen daar geducht geteisterd: de een of andere landziekte had men trouwens te verwachten, toen men met overhaasting zich terugtrok in het ongezondste gedeelte van geheel Atjeh: dáár waar het meest de grond was omgewoeld en de Kompagnie, volgens de uitdrukking van Elout, »hare graven had gemaakt."

Maar de aanvallen der Atjehers worden van minder beteekenis en de beri-beri begint te wijken. Het ergste kwaad, gevolg van de aanneming van het nieuwe stelsel, is waarschijnlijk ook nu weder achter den rug. Ook de groote uitgaven, die het koncentreeren moest ten gevolge hebben, zijn gedaan en we hebben werkelijk minder voor onze vestiging aldaar af te zonderen.

Toch zal men zich aan het denkbeeld moeten gewennen,

dat onze huidige positie ons geen stap nader brengt tot de eindelijke bevrediging van Atjeh. In letterlijken zin zijn we geïsoleerd door onzen keten met zijn 1000 meter breedte opengekapt terrein en door ons passien-stelsel. Van meer moreele beteekenis is onze afzondering door de politiek die we volgen en door den haat dien de Atjehers ons nog toedragen. Die toestand kan jaren aan jaren duren.

Daar zitten we nu. Vriezen we dood, dan vriezen we dood. Of liever, smelten onze troepen weg, dan voeren we weer nieuwe aan. Terug kunnen we niet en vooruit evenmin. Het laatste zou nog gaan, als we niet moedeloos waren, gewoon verschijnsel bij lieden die met overmoed begonnen zijn. Geen fout haast was denkbaar of ze is begaan. Doorloopend zijn onze bekwame mannen op zij gezet, eenvoudig *omdat* ze bekwaam waren en aanstoot gaven, niet in de lijst pasten.

Zoover heeft ons de toepassing gebracht van het onjuist begrip, dat nederlandsche afgevaardigden, die in de praktijk alleen voor de belangen van hun distrikt, hoogstens die hunner partij, opkomen, de indische belangen zouden onderkennen en ter harte nemen en dus vertegenwoordigen.

Mocht ik er in geslaagd zijn den lezer den indruk te geven, dat we hoofdzakelijk ten gevolge van onze eigen fouten in Atjeh zulke nihil-uitkomsten hebben verkregen, dan is daarmede ook, zij het verre van volledig, geantwoord op enkele vragen van den dag.

Dan is een nog verder terugtrekken, als het oud-raadslid Nederburgh voorstelt, ongeraden. Het zou ons in de oogen van den Westerling en van den Inlander onnoodig vernederen. Ik neem aan dat de moreele gevolgen van dat vrijwillig van het voetstuk treden zich niet dadelijk zouden voordoen, maar ben ook overtuigd dat na tientallen van jaren deze zeker niet zouden uitblijven. Tot een geldkwestie teruggebracht, zouden de oorlogen, die we dien ten gevolge hadden te voeren, ons hoogstwaarschijnlijk meer kosten, dan het behoud, gedurende een reeks van jaren, van onze tegenwoordige ellendige stelling.

Zooals nu de zaken staan, kunnen we, geloof ik, tamelijk gerust het weinigje houden dat we hebben.

En wordt ons indisch leger in zijne officieren beter vertrouwd, — wordt aan zijne aanvoerders meer vrijheid van handelen gegeven; brengt men, zonder altijd op de kosten te staren, het beleid van zaken meer bij de ondergeschikte autoriteiten, — zoodanig dat de minister van Koloniën, dat is de Tweede Kamer, vrijwillig koncentreert, — dan behoeft zelfs de Atjeh-oorlog nog niet te zijn »het begin van het einde."

Op ruimer gebied, in onze politiek tegenover de andere onafhankelijke volken van den archipel, zij echter de Atjeh-oorlog wèl »het begin van het einde." We moeten, geloof ik, het denkbeeld om ons gezag in den archipel met kracht van wapenen uit te breiden laten varen. Het is een slechte spekulatie, het weggooien van goed geld naar kwaad geld. Men ontvangt in ruil voor goed en bloed òf een land zonder bewoners, òf een land met krachtelooze ingezetenen: een welvarende streek met energieke bevolking nooit.

Men doe eens afstand van theoriën over providentiëele roeping tot beschaving, over den plicht om tegen het barbarisme te strijden; denkbeelden die naar voren zijn gedrongen *nadat* Nederland gezag in die verre gewesten had gekregen. »Wie tot mij komt, is welkom" zij het wachtwoord. »Overigens heb ik genoeg waarde in mezelven om er onverschillig onder te blijven, wanneer men mij links laat liggen." Elke onderdaan meer geeft eene minieme vermeerdering der landsinkomsten, maar ook eene evenredige verhooging der staatsuitgaven. Als men eerlijk is — en eerlijk duurt het langst — zijn de bedragen aan elkaar gelijk.

En men spanne eens alle krachten in bij de poging om met zijne inlandsche buren in goede verstandhouding te komen en te blijven. Met beleefdheid doet men, ook in de inlandsche politiek, veel. En men besteede eens het geld, dat zoo uitgewonnen wordt, uitsluitend in het belang zijner inlandsche onderdanen. Men zij eens, niet alleen bij het militair departe-

ment maar ook in andere takken van beheer, zoo zuinig mogelijk, op die wijs handelende in overeenstemming met het hoogst gering nationaal inkomen.

Wie weet of dan niet de bevolking van geheele landstreken zich uit vrije beweging onder het nederlandsch bestuur voegt, een bestuur dat alsdan door de geadministreerden weldadig zal worden geacht.

Nederland ontvangt dan tegelijk een bevestigend antwoord op de pijnigende vraag, die wat Atjeh betreft, door de Atjehers ontkennend is beantwoord:

»Regeert Nederland Indie ten genoege zijner inlandsche onderdanen; ja, dan neen?"

18 Juli '87.

HET HYPNOTISME EN ZIJNE TOEPASSING IN DE GENEESKUNDE.

DOOR

Dr. A. W. VAN RENTERGHEM.

I.

INLEIDING EN HISTORISCH OVERZICHT.

De hollandsche literatuur maakte tot dusverre weinig gewag van het hypnotisme, terwijl buiten de grenzen van ons vaderland meer en meer de aandacht van het geleerde en niet geleerde publiek op dit onderwerp wordt gevestigd.

Gezwegen over het dagelijks nog wassend getal lijvige boekdeelen, brochures en vak-tijdschriften, waarvan de opsomming alleen eenige bladzijden zoude vullen, zoo valt het niet te verheelen dat het hypnotisme mode-artikel is geworden in de hoogere kringen; en de wetenschappelijke wereld van alle landen dwingt, zich met zijn studie bezig te houden.

Na een tijdperk van koortsachtig leven van het mesmerismus, op het einde van de vorige en in den aanvang van deze eeuw, van overdrijving en overschatting, van een vurig geloof aan zijne wonderen, volgde van de zijde van het groote (en meerendeels ook van het wetenschappelijke) publiek — als natuurlijke tegenslag, een niet genoegzaam gegrond wantrouwen en volslagen ongeloof. Als een keer-

punt in de publieke schatting, mag men den datum rekenen van het eindbesluit, genomen door de »Académie de médecine," naar aanleiding van de minder gunstige beoordeeling der verschillende uit haar boezem gevormde commissieën. »*Désormais* (1 Oct. 1840) *l'Académie de médécine ne fera aucune réponse aux communications qui lui seront faites sur le magnétisme animal.*"

Deze officiëele doodverklaring is evenwel niet voldoende gebleken om het dierlijk magnétisme te begraven.

Reeds in de navolgende jaren (1841—1843) mogen wij de geboorte begroeten van het *hypnotisme*. Onder dezen naam toch herrees op engelschen bodem het dierlijk magnetisme, schitterend als een phenix, uit zijn asch.

James Braid, een scherpzinnig chirurg van Manchester, na met aanvankelijk wantrouwen de vertooningen van den franschen magnétiseur *Lafontaine* te hebben bijgewoond, voelde zich aldra genoopt de werkelijkheid der phenomenen te erkennen, maar kon zich niet vereenigen met diens op de fluidistische théorie 1) steunende verklaringen.

Na eenigen tijd van ernstig onderzoek, kwam hij tot de verrassende uitkomst, dat het langwijlige en vermoeiende mesmériseeren — het doen van »*passes*" — zeer goed kon ontbeerd worden, ja, dat de tegenwoordigheid van den magnétiseur, strikt genomen, overbodig was om den magnetischen slaap in te leiden. Door te staren op een glinsterend voorwerp op korten afstand vóór boven de oogen gehouden, ontstaat na korteren of langeren tijd een vermoeienis van de oogleden; deze gewaarwording èn het beperken van de oplettendheid op dit eenige denkbeeld, veroorzaakt den slaap.

In dezen slaap nu, waarin ieder zichzelven brengen kan, is het aan Braid gebleken dat dezelfde verschijnselen kunnen worden voortgebracht die de *fluidisten* tot nu toe meenden alleen eigen te zijn aan hun magnetischen slaap. Om de

---

1) De *fluidisten* nemen aan dat een invloed van persoon op persoon, en wel een overdracht van zenuwkracht, van levens-*fluide* van den magnetiseur op den gemagnétiseerde, den mesmerischen slaap en zijne verschijnselen teweeg brengt.

grondstelling, van welke hij uitging, naar behooren af te bakenen van die der fluidisten, sloeg hij voor: den naar zijn voorschrift verwekten toestand als *hypnotischen* te onderscheiden van hun *magnétischen* slaap.

Om der waarheid niet te kort te doen, wil ik hier even herinneren dat in het opstellen der anti-fluidistische théorie, Braid een voorlooper gehad heeft in den portugees *Taria*. Deze, een abt, gaf in 1815 te Parijs een reeks van »séances de magnétisme," die druk bezocht werden en zeer de nieuwsgierigheid van het publiek gaande maakten. Bij den aanvang van elke zitting gaf Taria met nadruk te kennen, dat hij niet bedeeld was met eenige bijzondere of magnétische kracht, dat hij hoegenaamd geen persoonlijken invloed uitoefende op de zich aan zijne proefnemingen onderwerpende aanwezigen, maar dat de voortgebrachte verschijnselen uit henzelven en uit hun lichaamsgestel voortkwamen. Hij begon dan zijne werkzaamheden met acht of tien personen uit het gezelschap en mocht er gemeenlijk in slagen twee, soms meerdere van hen, in *somnambulisme* te brengen.

Taria liet den te magnétiseeren persoon in een armstoel plaats nemen, verzocht hem de oogen te sluiten en zijn aandacht te bepalen tot het denkbeeld van slapen en sprak dan plotseling en onverwacht het bevel uit; »S l a a p t !"

Deze aanmaning, zoo noodig twee tot drie malen herhaald, bleek dan voldoende om den — door Taria zoo genoemden — »*Sommeil lucide*" te verwekken.

Beetgenomen door een parijsch tooneelspeler, die op eene séance veinsde te slapen en den abt wilde ontmaskeren, sloeg de bewondering van het publiek plotseling over tot wantrouwen en ongeloof en werd Taria — zeer ten onrechte — aan de kaak gesteld als één gemeen bedrieger.

De leer der *Suggestie*, reeds door Taria toegepast, werd voor goed aangenomen en haar grondslag onwederlegbaar bewezen, door James Braid.

In den hypnotischen toestand wordt de verbeeldingskracht van den slapenden persoon zoo levendig, dat alle gedachten — hetzij dezelve eigenmachtig in zijn brein opdoemen, hetzij

dat zij er door Suggestie van een persoon op wien de slapende bijzonder let en vertrouwt, ontstaan — den vorm en de macht verkrijgen van de werkelijkheid.

Braid's hooge verdiensten bepalen zich echter niet tot het scheppen van het hypnotismus en tot de waardeering van de leer der Suggestie. Als practisch Brit en kundig arts tevens, trachte hij, en mocht hij er ook in slagen zijne studiën dienstbaar te maken aan de lijdende menschheid.

In de door Reijer bezorgde uitgave van Braid's geschriften 1), vind men eene uitvoerige beschrijving van een groot aantal zeer verschillende ziektetoestanden, welke door hypnotismus behandeld en genezen werden.

Eene sedert vele jaren bestaande hoornvliesverduistering, verscheidene gevallen van zwarte staar, enkele van nerveuse doofheid — ook bij doofstommen —, hysterische krampen, contracturen en verlammingen, stemmeloosheid, eenzijdige waanzin, drinkerswaanzin, vallende ziekte, St. Vitusdans, zenuwpijnen, jicht, rheumatismus, hardnekkige verstopping, pijnlijke doorloop, menstruatie-stoornissen, gebrek aan eetlust, weêrzin in spijzen; zietdaar eene reeks van kwalen of lastige verschijnselen die Braid langs genoemden weg met vrucht mocht bestrijden of opheffen. In gevallen van roodvonk gelukte het hem de koortsbeweging te bedaren, de zweet-afscheiding uit te lokken, enz.

De lezer zal wellicht geneigd zijn Braid van overdrijving te beschuldigen en meenen dat een te groote ingenomenheid met zijne geneesmethode 's mans oordeel heeft beneveld.

Deze verdenking wordt genoegzaam ontzenuwd door Braid zelf waar hij schrijft 2):

»Die Hauptaufgabe jeder Behandlung ist, Functionen entweder zu erregen oder herabzudrücken, oder einen vorhandenen Zustand der Empfindlichkeit und Circulation zu erhöhen oder zu minderen, sei es lokal oder allgemein. Dazu

---

1) Der hypnotismus. 1882.

2) Ausgewählte Schriften von *J. Braud.* Deutsch herausgegeben von W Preijer. S. 188.

gehören dann auch die nothwendigen begleitenden Veränderungen in der allgemeinen und vorzüglich in der Capillarcirculation. In dieser absicht kann nach meiner Ueberzeugung der Hypnotismus bei Behandlung einiger Krankheitsformen mit der nämlichen Leichtigkeit und Sicherheit verwendet werden, wie unsere einfachsten und erprobtesten Behandlungsmethoden, und dies ist der Grund, weshalb ich die Aufmerksamkeit auf ihn zu lenken wünsche, als auf ein mächtiger adjuvans der anderweitigen Behandlung und als ein Mittel von besonderer Brauchbarkeit bei vielen nervösen Leiden, die jeder gewöhnlichen Behandlung, durch Arzneigebrauch widerstehen.

»Dagegen aber möchte ich mich entschieden verwahren, als lege es in meiner Absicht, den Hypnotismus als Panacee oder Universalmittel auf zu stellen. Ich glaube nicht an das vorhanden sein irgend eines Universalmittels.

»Krankheiten sind verschieden ihrer Natur, ihren Ursachen und den Eigenthümlichkeiten der Constitution derjenigen Individuen nach, die ihnen unterworfen sind, und folglich erfordern sie eine Behandlung, dir dem entsprechend abgeändert wirden muss. So ist denn in der That wohlbekannt, dass ich den Hypnotismus *für sich allein* nur bei einer gewissen Klasse von Fällen anwende, für die ich ihn durch Versuche als besonders geeignet erwiesen habe, und dass ich in andern Fällen von ihm Gebrauch mache *in Verbindung mit Arzneien, während ich in der überwiegenden Mehrzahl von Fällen überhaupt keinen Hypnotismus benutze,* sondern mich ganz auf die Anwendung von Arzneien verlasse, die ich in solchen Dosen gebe, wie man sie für geeignet hält, um deutlich wahrnehmbare Wirkungen hervorzubringen."

Niettegenstaande Braid's welgeslaagde pogingen om het hypnotismus dienstbaar te maken aan de geneeskunde, geraakte zijne methode in vergetelheid.

Van de eenzijdige toepassing van den kunstmatigen slaap — tot het verkrijgen namelijk van gevoelloosheid — vindt men echter nog wel gewag gemaakt. Zoo was het Dr. Esdaile te Calcutta mogelijk een 300-tal groote chirurgische operatiën

te verrichten, gedurende den hypnotischen slaap. In December 1859 besprak Velpeau namens Broca, in de Académie des Sciences, het nut van het hypnotismus, in zijne toepassing als verdoovingsmiddel bij heelkundige kunstbewerkingen; enkele fransche heelkundigen maakten gewag van, onder die voorwaarden, zonder pijn verrichte operatiën, doch weldra bleek het dat slechts enkele te opereeren individuen genoegzaam onder den invloed kwamen om nut te hebben van deze handelwijze, terwijl de — bijna gelijktijdig door *Flourens* en *Simpson* — bekend geworden waarde van de chloroform aan de hypnotische anaesthesie den genadeslag toebracht.

De studie van het dierlijk magnétisme werd sedert wel is waar niet verlaten; vele onderzoekers bleven er zich mede bezig houden, doch eerst sedert 1878, toen de beroemde parijzer hoogleeraar J. M. Charcot zijne onderzoekingen op dat gebied aanving, mag men aannemen dat het goed recht van het hypnotisme van officiëele zijde werd erkend.

Lang vóór die officiëele erkenning verschenen onder meerdere, twee zeer belangrijke werken op dit gebied, namelijk een »Cours théorique et pratique de Braidisme ou Hypnotisme nerveuse" (1860) van de hand van *Durand de Gros* (onder het pseudonyme van Dr. J. P. Philips), en een werk van *Dr. A. A. Liébeault*, getiteld »Du Sommeil et des états analogues, etc." (1866).

De eerste dezer schrijvers bracht vóór 34 jaren de denkbeelden en proefnemingen van Braid over op franschen bodem. Hij schreef in 1855 een ander der studie overwaardig boek: »Electro-dynamisme vital ou les relations physiologiques de l'esprit et de la matière," waarvan zijn »Cours de Braidisme" als een werkelijk vervolg en als eene aanvulling mag worden beschouwd.

Volgens Durand de Gros mag men niet aannemen dat het hypnotisme van Braid het mesmérisme zou te niet gedaan hebben; beide toestanden bieden eigenaardige verschillen aan en hebben hun goed recht van bestaan. Hij wil de suggestie beschouwd zien als een boven-bouw, die noodzakelijk ge-

noemde toestanden als grondvesten behoeft en zonder deze zich niet kan staande houden.

Dr. *A. A. Liébeault* mag men als den evenknie beschouwen van *Braid.* Practisch geneesheer gelijk deze, goed opmerker en bedeeld met een zeldzame volharding en taai geduld, zoo begroet ik in hem den grondlegger der *Suggestionistische School* in Frankrijk.

Sedert Juli 1886 verschijnt in Frankrijk — dat zoo veel, zoo niet het meest, bijdroeg tot de wetenschappelijke ontwikkeling van het hypnotisme — een maandschrift »Revue de l'Hypnotisme", op welks titelblad als medewerkers de namen vermeld staan van tal van hoogleeraren en doctoren (zoo uit Frankrijk als uit den vreemde).

Onder de medewerkers zijn geneesheeren, maar ook philosophen en rechtsgeleerden; zij vertegenwoordigen tevens verschillende richtingen; want ook in het hypnotisme zijn de meeningen uiteenloopend.

Dat brengt mij tot de vermelding van de geschilpunten, die er bestaan tusschen de twee hoofdrichtingen, tusschen de school van Parijs en die van Nancy.

Welke dier richtingen men ook moge toegedaan zijn, zoo zal men nimmer kunnen ontveinzen dat het hoofd der Parijzer school door zijne schoone onderzoekingen de wetenschappelijke wereld heeft overtuigd van het bestaan en van de werkelijkheid der hypnotische verschijnselen.

J. M. Charcot, membre de l'Institut et professeur de clinique des maladies du système nerveux à la Salpétrière, bestudeerde het hypnotisme bij uitsluiting op duidelijk hysterische personen. Volgens hem vertoonen deze de kenmerken van het hypnotisme in hunnen meest volmaakten en scherpst uitgedrukten vorm en op zoodanige wijze, dat alle twijfel aan de echtheid van dien eigenaardigen toestand van het zenuwleven onmogelijk is.

Een aantal punten van overeenkomst in het verschijnselenbeeld van uitgedrukte hystérie en dat van op hysterischen bodem verwekte hypnotisme, noopten hem den laatsten toestand te beschouwen als een kunstmatig zenuwlijden.

Charcot onderscheidt drie hoofdtoestanden in het volledig verschijnselen-beeld van het hypnotisme bij hystéricae, waaraan hij den naam heeft gegeven van *grand-hypnotisme*:

1. de Catalepsie,
2. de Lethargie en
3. het Somnambulisme.

Hij erkent evenwel gaarne dat in verreweg het meerendeel der gevallen dit beeld onvolledig of verbasterd is. Vele aanhangers van Charcot, onder anderen Dumontpallier, hebben nogthans sedert lang aangetoond, dat het aantal van die toestanden — door het aanwenden van verschillende handgrepen van de zijde van den opérateur — zich laat uitbreiden tot een onbegrensd getal van tusschen- en overgangsvormen, waardoor het kenschetsende van Charcot's nosographie verloren gaat en te kunstmatig blijkt te zijn.

De Parijzer school hecht niet die overwegende beteekenis aan de suggestie, bij de behandeling van zenuwlijders; handhaaft het goed recht der metallothérapie, van het drukken op hystérogene punten en schrijft aan een geregeld herhaald inleiden van den hypnotischen slaap ook zonder toepassing der suggestie de vermindering toe in aantal en hevigheid van vele hysterische verschijnselen.

Charcot en zijne school achten de aanwending van den hypnotischen slaap alleen gewettigd in ziekte-toestanden met hysterischen grondslag.

»Il est médicalement interdit," durft Gilles de la Tourette 1) schrijven, »sous peine de voir se développer une foule d'accidents beaucoup plus graves que ceux qu'on entreprenait de guérir, d'hypnotiser les sujets ne présentant pas les symptomes d'hystérie confirmée."

Genoemde schrijver valt echter in zijn eigen zwaard, daar hij een oordeel velt op gezag van anderen, zooals blijkt uit deze toevoeging: »Cette proposition, que nous tirons de la pratique de notre maitre M. le professeur Charcot, pourra sembler tout au moins exagérée à ceux qui ne connaissent

---

1) L'Hypnotisme et les Etats analogues etc. 1887.

de l'hypnotisme que ce qu'ils en ont pu lire dans des livres plus ou moins médicaux; qui n'ont jamais expérimenté eux-mêmes, ou qui, ayant expérimenté et ne possédant antérieurement aucune connaissance médicale, ne sont pas après à discerner pathologiquement le bien du mal."

De school van Nancy, op wier vaandel met gulden letters het woord »*Suggestie*" geschreven staat, is meeningen toegedaan, die scherp afsteken bij de opvattingen en overtuiging van Charcot en zijne volgelingen.

Volgens Liébeault, den stichter der suggestionistische school, en zijne leerlingen, mag de hypnotische toestand niet worden beschouwd als een kunstmatig verwekt zenuwlijden; de hypnose is eene zuster van den natuurlijken slaap; men kan haar voortbrengen bij het groote meerendeel van alle individuen; tal van ziekte-toestanden van zeer onderscheiden aard — onverschillig of zij op hystérischen of niet-hystérischen bodem staan — kunnen door dien kunstmatigen slaap, hetzij met of zonder medehulp van de suggestie, verbeterd of genezen worden.

De Parijzenaars hebben aanvankelijk de schouders opgehaald over de waarnemingen en de uitkomsten verricht en verkregen door de onderzoekers van Nancy; zij hebben den te Nancy ingeleiden slaap betiteld met den naam *petit-hypnotisme* en zijn blijven vasthouden aan de drie zoogenaamd classieke phasen: somnambulisme, catalepsie en lethargie.

Doch in den laatsten tijd, maar vooral sedert de verschijning van het boek van Dr. Bernheim, den hoogleeraar in de medische kliniek aan de faculteit van Nancy, getiteld »De la Suggestion et de ses applications à la thérapeutique", beginnen de meeningen van de Suggestionisten meer veld te winnen.

Bernheim verzekert, dat hij langs den gewonen weg nimmer de drie hoofdphasen van Charcat bij een zelfde persoon heeft kunnen verkrijgen. Volgens dezen onderzoeker zouden de verschillende — elk dier perioden kenschetsende — verschijnselen geboren worden door wat hij genoemd heeft »l'éducation expérimentale de chaque malade".

De waarnemingen van ziektegevallen opgenomen in de Revue de l'hypnotisme, zijn even zoo vele .eekenen dat in den wetenschappelijken strijd der beide scholen de zege meer dan waarschijnlijk aan de zijde der Lotharingers zal zijn.

II.

LIÉBEAULT

EN DE SUGGESTIONISTISCHE SCHOOL.

Het was in 1848, dat de toen 25-jarige A. A. Liébeault, student in de geneeskunde te Straatsburg voor het eerst kennis maakte met het dierlijk magnétismus.

Een zijner vrienden had aan een boekenstalletje een werk gekocht over dit onderwerp en aan Liébeault uitgeleend. Deze wiens nieuwsgierigheid gaande gemaakt was door een vooraf gegaan gesprek met een zijner professoren, die den staf had gebroken over het mesmérisme, verslond letterlijk het boek en kon zich niet weêrhouden ook eens eenige proefnemingen te wagen.

Toevallig gelukten deze zoo goed, dat hij van vijf personen er vier in somnambulen toestand bracht.

Hij nam zich dan ook stellig voor om deze zoo ongewone verschijnselen nader te bestudeeren.

Eerst 12 jaren later evenwel was het hem mogelijk dit plan te volvoeren.

Hij had na eene eervolle promotie de Straatsburger faculteit verlaten en zich als genees-, heel- en verloskundige neêrgezet te *Pont Saint-Vincent* een welvarend vlek in het Departement Meurthe et Moselle.

Daar viel hem het voorrecht te beurt een uitgebreide maar tevens zeer winstgevende praktijk te krijgen, zoodat hij, zonder eenig fortuin begonnen, in 1860 genoeg had kunnen op zijde leggen om zich onafhankelijk te gevoelen. Van toen af legde hij zich met ernst toe op de studie van het magnétisme en onderwierp aan deze wijze van behan-

delen die patienten die er zich wel toe wilden leenen. Hij deed namelijk aan de zieken, die zijne hulp inriepen dezen voorslag: »indien gij wilt dat ik u op de ouderwetsche manier met geneesmiddelen behandel zoo ben ik tot uw dienst en ik eisch van u de gewone geldelijke belooning; maar zoo gij mij toestaat u te helpen door den kunstmatigen slaap dan verlang ik geen betaling en gij zult er niet te minder spoedig om genezen."

Vier jaren lang ging L. voort op deze wijze de praktijk uit te oefenen op het platte land; des zomers steeg hij reeds 's morgens half 3 te paard om bezoeken in den omtrek af te leggen; hij wist te woekeren met zijn tijd, besteedde den ganschen dag aan het steeds aangroeiend getal patienten en begaf zich 's avonds 9 ure te bed.

Hij had in dien tijd zooveel ervaring opgedaan, zooveel bouwstoffen bijeengebracht voor zijne nieuwe wetenschap dat hij eindelijk zijn ongeduld niet langer kon bedwingen, de plattelands-praktijk vaarwel zegde en zich terugtrok te Nancy (Maart 1864) met het voornemen om zich nu uitsluitend te wijden aan de studie der psychologie.

De nu volgende twee jaren besteedde Liébeault aan het verzamelen en rangschikken zijner aanteekeningen en aan het schrijven van zijn eerste werk: »Du sommeil et des états analogues etc." waarmede hij hoopte de medische wereld te overtuigen van de hooge waarde eener toepassing van den kunstmatigen slaap op zieken.

Na het volbrengen van deze taak was het den onvermoeiden, met hartstocht voor zijn lievelingsstudie bezielden man, niet mogelijk om werkeloos te blijven; het duurde dan ook niet lang of hij opende de deuren zijner nederige — in een stille buitenwijk der stad gelegen — woning voor die zieken die niet angstig waren hun lichaam toe te vertrouwen aan een gek!

Als zoodanig toch werd hij beschouwd.

Was het dan ook niet het werk van een krankzinnige eene goede, zelfs zeer winstgevende praktijk te verlaten en dat om een boek te schrijven vol onzin en ongerijmdheid en,

om de maat vol te meten, zich te gaan wijden aan de verpleging van behoeftige, deels ongeneeslijke, deels ingebeelde zieken door middel van een niet minder ingebeelden kunst?!

De wereld liet Liébeault links liggen; zij zweeg *hem* dood èn zijn boek. Men verachte en bespuwde den onnoozelen hals, dien men toch geen kwakzalver kon noemen, want de man was de verpersoonlijkte onbaatzuchtigheid.

Dag aan dag van 's morgens 7 uur tot klokke 12 stroomden hem de zieken toe, en dagelijks mocht hij belangrijke genezingen doen, somtijds als 't ware wonderen verrichten.

Zoo hij de elegante of geletterde wereld niet tot zijne zieken mocht rekenen, zoo zelfs de burgerij den neus optrok voor den magnétiseur, toch ontbrak het den door zijne gelijken miskenden, door meest allen geschuwden ijveraar niet aan oprecht dankbare en getrouwe patienten.

»*Le bon père Liébeault*", zooals zij hem gaarne noemden, nam geen geld aan, maar legde zijne herstelde zieken als eenige schuldkwijting op, om hun vorigen geneesheer op te zoeken en dezen te vertellen dat zij aan hem, Liébeault, hun genezing te danken hadden.

Het meerendeel vergenoegde zich met genezen te zijn en voldeed niet aan dat verzoek, en die weinigen, die het deden ontvingen gemeenlijk van hun dokters het bescheid: »gij zoudt ook zonder dat genezen zijn" of »gij zult zien dat de kwaal terugkomt", »gij sterft toch aan die ziekte", »het dierlijk magnétisme is een samenraapsel van onzin."

Gedurende de noodlottige maanden van den Fransch-Duitschen oorlog, toen Nancy zich in handen bevond van den vijand, zag Liébeault zich genoodzaakt zijne kliniek te sluiten. Hij verdeelde nu zijn tijd tusschen zijne gekwetsten en de studeertafel. Men had namelijk den ijverigen man de leiding opgedragen over eene afdeeling gekwetste duitsche militairen, tijdelijk onder dak gebracht in de lokalen van het Groot-Seminarium.

Met hart en ziel besteedde hij het grootste deel van den dag aan de verpleging van de aan zijne zorgen toevertrouwde zieken en gewonden en gebruikte de overblijvende uren tot

het schrijven van een tweede werk: »Ebauche de Psychiologie" dat in 1873 het licht zag.

Na het sluiten van den vrede, hervatte L. zijne séances en het was tijdens een dier zittingen dat hij het bezoek ontving van een oud academie-vriend, dr. Lorrain uit Straatsburg. Deze, uiterst verbaasd over hetgeen hij hier zag verrichten, bracht een volgenden dag een zijner vrienden mede, die zeer tegen zijn zin kwam — beducht als hij was zich in opspraak te brengen — zoo sterk was het vooroordeel tegen Liébeault.

De medegebrachte vriend, de heer Dumont, bekleedde de betrekking van »Chef des travaux physiques" bij de medische faculteit te Nancy. Hoe bevooroordeeld ook aanvankelijk, toch gevoelde hij zich spoedig zoo aangetrokken door het belangwekkende, zoo overtuigd van de waarachtigheid der waargenomen verschijnselen, dat hij meermalen zijn bezoek hervatte en weldra met een ijver bezield werd, dien hij met moeite een jaar lang wist in te toomen.

Dumont, die in zeer vriendschappelijke verhouding stond tot dr. Sizaret, den geneesheer van het nabij Nancy gelegen krankzinnigengesticht te Maréville, vond daar eene zeer geschikte gelegenheid om zijne opgedane ervaringen te toetsen aan het groot aantal hysterische lijders aan dat asylum.

Hier gaf hij nu, met Sizaret's medewerking, geregelde séances d'hypnotisme, waarvan alras zoo'n roep ging, dat gansch Nancy er heen liep; hij genas tal van ziekte-toestanden, waaronder een geval van contractuur van het rechterbeen, dat reeds 3 jaren had bestaan, en een van vallende ziekte bij eene hysterica, die 4 tot 6 aanvallen daags had.

Korten tijd te voren ontving dr. Liébeault op een zijner séances het bezoek van een andere nieuwsgierige, een bezoek dat hij als een groote gebeurtenis mocht opvatten. Het was aan Liébeault gelukt, eene vrouw te genezen van eenzijdige Ischias met atrophie aan de gansche extremiteit, na eene geregelde behandeling van zes maanden.

De aandoening had zes jaren bestaan; de lijderes had vele doctoren geraadpleegd en was het laatst, doch zonder baat,

behandeld geworden door dr. Bernheim, hoogleeraar in de inwendige ziekte-kunde en leider van de geneeskundige kliniek bij de faculteit van Nancy. Naar ouder gewoonte had L. zijne herstelde zieke opgedragen zich aan haar vorigen geneesheer te vertoonen en dezen mede te deelen dat zij haar genezing aan het Hypnotisme te danken had.

Dit feit nu en de geruchtmakende verrichtingen van den heer Dumont hadden professor Bernheim er toe gebracht alle vooringenomenheid op zijde te leggen en een bezoek te brengen aan »père Liébeault" (1882.)

Ongeloovig, vol twijfelzucht, was de hoogleeraar tegenwoordig bij die eerste séance. De handelingen van den hypnotiseur droegen zulk een stempel van vreemdheid, van onnoozelheid, dat het hem moeite kostte een medelijdenden glimlach te onderdrukken.

Het medelijden week echter weldra, de twijfelzucht en het ongeloof ruimden plaats voor groote belangstelling en diepe bewondering; de bezoeken werden herhaald en de tot nu toe verachte en miskende geneesheer vond in den vertegenwoordiger der officieele wetenschap een welmeenend vriend en waarachtig bewonderaar.

Na nog langen tijd geaarzeld te hebben, besloot Bernheim eindelijk ook zelf het hypnotisme aan lijders te beproeven; hij slaagde volkomen en verkreeg gunstige uitkomsten. Overtuigd van het groot belang eener richtige toepassing van *hypnose* en *suggestie* in de geneeskundige praktijk en nu genoegzaam bedreven in de behandeling dezer tot nog toe zoo vreemde geneeswijze, was het den hoogleeraar niet lang mogelijk aan de verzoeking weerstand te bieden om het hypnotisme openlijk toe te passen in zijne kliniek.

Weldra schaarden twee andere geleerden, J. Liégeois en H. Beaunis, zich onder de vrienden van Liébeault; zij deelden zijne inzichten en opvattingen in zake hypnotisme en namen een werkzaam aandeel in de beweging op dat gebied.

De eerste is hoogleeraar in de rechten, de tweede hoogleeraar in de physiologie te Nancy.

Gedurende een 2-tal jaren, 1882—84, hadden de genoemde

heeren veel te verduren van de publieke opinie en diende hun streven niet weinig tot mikpunt voor den spotlust van het zoogenaamd ontwikkeld publiek. De pijlen der spotters gleden echter af op het harnas der waarheid en de spotzucht verstomde, toen achtereenvolgens deze mannen de uitkomsten van hun onderzoek het licht deden zien door de uitgave van een 3-tal werken.

Bernheim schreef zijn boek »De la Suggestion et de ses applications à la thérapeutique", waarvan het 1e gedeelte in 1884 en het 2e in 1886 verscheen, van uit een klinisch gezichtspunt. Scherpzinnig en uitmuntend geneesheer, beschikkende over alle hulpmiddelen tot het stellen eener nauwkeurige diagnose en allezins ervaren in de toepassing dier hulpmiddelen, zoo was het den Nancy'schen hoogleeraar gegeven een werkelijk practisch boek te schrijven. Bernheims's boek is een uitmuntende leiddraad voor ieder geneeskundige die neiging gevoelt tot studie en toepassing van de hypnotische Suggestie in zijne praktijk.

In April en Mei 1884 werden een reeks van zittingen van de »Académie des Sciences morales et politiques" te Parijs in beslag genomen, door de voorlezing eener in datzelfde jaar door A. Picard uitgegeven brochure van Jules Liégeois.

Op juridiek terrein werd dus, door dezen verdienstelijken rechtsgeleerde de brandende lont in het kruit geworpen. Zijne studie: »De la Suggestion hypnotique dans ses rapports avec le droit civil et le droit criminel" maakte een buitengewonen indruk op de gemoederen van de leden der Académie, doch niet minder op het groote publiek daar buiten en gaf aanleiding tot levendig debat.

Liégeois opent de oogen van de regeering en dwingt ze haar aandacht te schenken aan dit zoo gewichtig en in hare gevolgen zoo ver strekkend onderwerp.

Van de hand van Dr. H. Beaunis verscheen eindelijk in 1886 een boekdeeltje, getiteld: »Le Somnambulisme provoqué" (Etudes physiologiques et phychologiques), waarvan de bestudeering ten zeerste de moeite loont. Het bijna wonder-

baarlijk karakter der Somnambule-verschijnselen, meent de physioloog van Nancy, mag den ernstigen geleerde van haar studie niet weêrhouden, maar moet hun veeleer aansporen om haar verklaring te zoeken.

De wetenschap koestert noch vrees, noch eerbied voor het wonderbare; dit lokt haar daarentegen aan, het geheimzinnige prikkelt haar tot nadenken, tot onderzoeken. Zij gelijkt niet den profaan die behagen schept in het duistere, in het onbestemde van de zaak, maar zij streeft er na de nevelen te verbreken en overal licht te ontsteken.

Het kunstmatig Somnambulisme verdient ook vooral daarom ernstig bestudeerd te worden, omdat in die zonderlinge en schijnbaar niet voor uitleg vatbare verschijnselen, de kiem verscholen ligt van eene vèr strekkende omwenteling in de physiologie en de psychologie.

»L'hypnotisme fournit aux philosophes, ce qui leur manquait jusqu'ici, un procédé d'analyse des phénomènes de conscience, et *une véritable méthode de psychologie expérimentale*."

Zal ooit de toepassing der hypnotische Suggestie in de gewone praktijk uitvoerbaar zijn? vraagt men wellicht.

Braid was van meening dat er niet aan te denken zou zijn het hypnotisme in de algemeene praktijk toe te passen, tenzij den arts geschikte assistenten ten dienste stonden die hem het tijdroovende van het verwekken en onderhouden van den kunstmatigen slaap bespaarden.

Laat mij hierop onmiddellijk antwoorden dat Liébeault dit bezwaar op de meest volkomen wijze heeft uit den weg geruimd.

Aanvankelijk bezigde hij de methode van Dupotet, in hoofdzaak bestaande in het doen van »passes" doch verliet deze als te tijdroovend; de handelwijze van Braid — het laten fixeeren van een glinsterend voorwerp met sterk naar boven geconvergeerde oogassen — bleek hem minder zeker in hare uitkomsten, maar ook veel minder onschuldig in hare gevolgen. Door het vermoeiende pseudo-strabismus van de oogballen, gepaard aan het langdurig staren op een blin-

kend voorwerp, zag hij somwijlen hevige stuipen ontstaan.

Zoo hij enkele malen — wanneer de te behandelen persoon voor zijne gewone wijze van in slaap brengen ongevoelig blijkt te zijn — nog zijn toevlucht neemt tot Braid's methode, dan past hij deze zeer gewijzigd toe, en volgt daarom den raad van Durand de Gros. Het te fixeeren voorwerp schittert niet en de patient houdt het in zittende positie zelf vast en wel ter hoogte van de knieën.

Men vermijd hierdoor het onstaan van het scheelzien en de overprikkeling van het netvlies.

Onvoldaan over de genoemde methodes, zocht en vond Liébeault een middenweg. Hij liet zich nog door den patient in de oogen zien, gedurende een tot twee minuten, maar sprak hem te gelijk op zachten en overredenden toon toe: dat hij zou gaan slapen, dat hij sliep; sloot de lijder zijne oogen niet dan drukte hij weldra zacht en geleidelijk het bovenste ooglid neder, steeds met zachte stem en herhaaldelijk de voornaamste kenteekenen van den slaap opsommende.

Door deze veelvoudige, eenzelfde doel beoogende Suggestie, nestelde zich het denkbeeld van slapen meer en meer in het brein van patient en eindigde met er wortel te vatten.

Sedert deze groote verbetering in de wijze om de hypnose in te leiden, door Liébeault tot stand gebracht was, sliepen zijne zieken kalm in en veel spoediger. Hoogstzelden trof hij personen aan, die bij eene eerste séance nog verschijnselen van onrust, van dyspnoe enz. vertoonden; de hypnose werd in een ommezien verkregen en de lijder ondervond hetzelfde gemak, genoot dezelfde rust, als in zijn natuurlijken slaap.

Een gewichtige, niet gering te schatten factor bij het verwekken — voor de eerste maal — van den slaap door Suggestie, is het zoogenaamde »entraînement", berustende op de ons aangeboren zucht tot navolging en nabootsing.

In Liébeault's patientenkamer, vindt men een groot aantal eenvoudige doch zeer gemakkelijke stoelen, waarop zij die hunne beurt van behandeling afwachten, gezeten zijn. Vooral

op drukke dagen, bij grooten toevloed van zieken, is het geen zeldzaamheid dat de jongstaangekomene een, ja twee uren wachten moet, alvorens geholpen te worden. Liébeault's séances zijn quasi-publiek.

De opérateur houdt zich 10 minuten, hoogstens een kwartier bezig met den patient, die in een gemakkelijken armstoel naast hem gezeten is en doet de noodige suggesties in tegenwoordigheid van het publiek. Dit nu bestaat natuurlijk nagenoeg zonder uitzondering uit zieken en hunne begeleiders.

Het zien slapen en de eentoonigheid van het hooren doen der suggesties is eene zoo uitmuntende voorbereiding dat niet zelden de nieuweling die aan de beurt komt, de oogen sluit en inslaapt zoodra hij plaats heeft genomen op de fauteuil, voor dat de opérateur nog tijd heeft gehad iets te doen of te zeggen.

Er bestaan natuurlijk uitzonderingen. Niet ieder wil behandeld worden in tegenwoordigheid van anderen. Enkele personen slapen niet dan in de meest volkomen afzondering en stilte. Voor deze zijn de »Séances particulières."

Kan iedereen in hypnotischen slaap worden gebracht? Het antwoord luidt volmondig ja, tenminste met zeer zeldzame uitzonderingen, en ik geloof zelfs dat wanneer men in elk bizonder geval, alle gunstige voorwaarden kon zamenbrengen het een geschikt hypnotiseur gelukken zou iedereen in slaap te maken.

De hypnotische slaap is toch alleen daardoor verscheiden van den natuurlijken slaap, dat de in hypnose verkeerende met het denkbeeld insliep door den hypnotiseur in dien toestand gebracht te zijn: aanraking en toespreking van dezen stoort daarom in geenendeele eerstgenoemde; de gehypnotiseerde is — wat men noemt — in verbinding met den hypnotiseur.

Even als zulks het geval is met den natuurlijken slaap, zoo merkt men ook in den hypnotischen slaap tal van schakeeringen.

Niet ieder ondervindt den invloed even sterk. Vele omstandigheden wijzigen dezen. Intusschen kan men veilig aanne-

men dat van de honderd personen 92 gemakkelijk in hypnose kunnen worden gebracht.

Volgens eene statistische opgave betreffende de personen die zich in den loop van een gansch jaar (Aug. 1884—Juli 1885) aan Liébeault's behandeling onderwierpen, en wier getal 753 beliep, bleken te komen in:

1.	*Somnambulisme*	141
2.	*Zeer diepen slaap*	62
3.	*Diepen slaap*	271
4.	*Lichten slaap*	143
5.	*Slaperigheid*	76

terwijl

6.	Niet onder den invloed . .	60

kwamen.

Naar gelang van de meerdere of mindere volledigheid van den slaap, is ook de invloed af te meten die den hypnotiseur heeft op zijn sujet; doch ook in den minsten graad van slaap bestaat eene meerdere mate van vatbaarheid voor suggestie dan in den wakenden toestand.

Zelfs dan wanneer een patient onvatbaar schijnt voor hypnose, zelfs dan is het mogelijk door suggestie therapeutisch effect te verkrijgen.

Bij mijn bezoek te Nancy, zag ik Liébeault dagelijks eene dame behandelen die niet geïnfluenceerd scheen te worden, dat is: die niet sliep. Zij nam op den stoel plaats, werd gedurende ongeveer 10 minuten gefixeerd door den operateur, terwijl deze haar de suggestie deed en desniettemin was het resulaat zeer bevredigend.

Genoemde patiente had langen tijd geleden aan overmatige bloedingen, was onder behandeling geweest van meerdere geneesheeren, waaronder ook een specialiteit in gynaekologie.

Er bestond geen organisch gebrek, maar alle, zoo plaatselijke als algemeene behandeling, bleef zonder resultaat en de lijderes was een toonbeeld geworden van bloedarmoede.

Uitermate verzwakt en gefolterd door een reeks van aan den toestand van anemie eigene zenuwverschijnselen, nam zij haar toevlucht tot Liébeault.

Reeds na acht dagen was de bloeding gestild; de menstruatie werd langzamerhand tot de norma teruggebracht en alle nevenverschijnselen weken.

Ik zag eene volmaakt gezonde vrouw met een bloeiend uiterlijk. Niettegenstaande zij reeds lang hersteld was, kwam zij nog dagelijks terug.

Nooit had Liébeault haar zelfs in somnolentie kunnen brengen.

De indruk dien ik heb gekregen van mijn bezoek aan de kliniek zoo van Liébeault als van Bernheim, dien welken ik ontving door de studie der reeds zoo uitgebreide litteratuur over dit onderwerp en eindelijk mijne eigene, hoewel nog jonge ervaring wettigen mij het navolgend oordeel uit te spreken.

Het Hypnotismus gerugsteund door de Suggestie is door Braid het eerst als wetenschappelijk hulpmiddel bij de behandeling van zieken erkend en toegepast. Aan Liébeault komt de verdienste toe deze wijze van behandeling veel verbeterd en voor de praktijk volkomen bruikbaar gemaakt te hebben.

Goes, 24 Juli 1887.

NOG IETS OVER Dr. LIÉBEAULT.

DOOR

Dr. FREDERIK VAN EEDEN.

Tijdens het afdrukken van het artikel van Dr. van Renterchem, ontving ik de eerste aflevering van het tweede tijdschrift, dat zich uitsluitend met het hypnotisme bezighoudt, de »*Revue des Sciences Hypnotiques*". Daarin komt over Liébeault en Dr. Aug. Voisin het volgende voor:

»M. le Dr. Aug. Voisin est peut-être de tous les médicins de nos hôpitaux celui qui, négligeant le plus complètement le point de vue spéculatif et le coté anecdotique et curieux de l'hypnotisme en a étudie avec le plus de soin les ressources thérapeutiques. C'est donc lui qui nous fournira tout d'abord quelques unes des applications les plus remarquables de l'hypnotisme. La haute situation qu'il occupe à la Salpetrière et la rigueur scientifique de ces observations leur donnent, d'ailleurs, une valeur exceptionelle. Sa modestie n'est pas moins grande que sa science, et la communication que nous reproduisons aujourd'hui a encore cet avantage de certifier spontanément l'antériorité des observations de M. le docteur Liébeault, alors que tant d'autres ont puisé a pleines mains, sans même le nommer, dans la multitude des faits cliniques que cet illustre praticien avait provoqués ou observés vingt ans avant que l'école de la Salpêtrière ne s'en occupât."

Wanneer iemand die men twintig jaar lang voor half wijs, voor »toqué" heeft gehouden, nu op eenmaal met den titel »illustre praticien" wordt begroet, dan is er wel iets bijzon-

ders gebeurd. Dan heeft de waarheid weer een van haar dienaren een triomf gegund. Men moet dankbaar zijn dat die man nog leeft. Het had kunnen gebeuren dat medelijdende verwanten den armen gek Liébeault met een zucht van verlichting ten grave droegen, — om eerst een langen tijd later te bemerken dat zij een profeet in hun midden hadden gehad.

Alle medici passen de suggestie toe. Het »vertrouwen" dat de halve genezing is, broodkruimpillen, drankjes met suikerwater, — de menigte obsolete drogerijen, die nog onder het motto »ut aliquid detur" door honderden worden gebruikt, — de werking van al deze dingen berust op suggestie. De electrische behandeling is voor een goed deel suggestie, — de handelwijze van homopathen, magnetiseurs en wonderdokters, — in alles zit één zelfde werkzaam bestanddeel: — suggestie. Suggestie is het werkzame alkaloid dat uit deze simplicia kan getrokken worden. Liébeault heeft het er uit afgezonderd en op energieke en welberekende wijze toegediend.

De wijze waarop men tot nu toe suggereerde met mica panis, schoon water enz., is zeer onbeholpen en omslachtig. Het gaat langs allerlei omwegen en mist zeer vaak het doel. Men moest noodzakelijk de patienten bedriegen. Dit behoeft nu niet. Men kan een ontwikkeld patient wakend gerust zeggen dat men slechts op zijn verbeelding zal werken — in diepe hypnose zal de suggestie niet minder heilzaam zijn. Daarom is Liébeault's behandeling ook eerlijker dan de broodpillen-methode.

Men kan het voorstellen alsof de medici tot nog toe suggereerden als een musicus die een piano wil bespelen uit de verte, door met allerlei voorwerpen naar de toetsen te gooien, — terwijl Liébeault op het denkbeeld kwam te zeggen: »als wij eens naar het instrument toegingen, heeren, en er met de handen op speelden, zou dat niet beter gaan?"

Inderdaad is het beter gegaan. En het zal den medicus die tevens bekwaam hypnotiseur is, nimmer overkomen dat hij, zooals nu vaak gebeurt, zijn ongeneeselijk verklaarde patienten geheel hersteld van kwakzalver of wonderdokter thuis krijgt — met de boodschap dat die geleerde heeren

er toch ook niet alles van weten, en dat de dokter bij den kwakzalver wel eens een lesje mocht komen nemen.

Ik vermoed wel, dat vele der thans practiseerende geneesheeren Liébeault tot hun einde toe als een kwakzalver zullen beschouwen. Want al klemmen de feiten, er zijn altijd genoeg hoofden die ook door feiten als ijzeren tangen niet worden omgedraaid.

Inderdaad heeft men bij het aanschouwen en nog meer bij het veroorzaken van hypnotische genezingen een gevoel alsof de wetenschap ten ondersteboven moet. Het begrip: *idéoplastie* — waarmee men den invloed van een psychischen toestand op het physieke lichaam bedoelt, — het feit dat men organische functies, bloedsomloop, klierafscheiding, door een energiek gesproken woord kan beheerschen — dit alles is zoo extra-bizar, zoo geheel buiten onze gewone wijze van denken — dat de physiologie zich hals over kop moet haasten om de reeds twintig jaren oude ontdekkingen van den »illustre praticien" te achterhalen.

Dit laat »le bon père Liébeault" rustig aan zijn Parijsche mededingers over. Hij kan tevreden zijn met zijn werk. Niet alleen omdat hij honderden reeds geholpen heeft — maar omdat door zijn toewijding het hypnotisme, — hoe gevaarlijk ook in handen van onkundigen, — met kennis en bekwaamheid toegepast, een zegen voor duizenden kan worden.

BUSSUM, 28 Juli.

NEDERLANDSCHE POLITIEK.

INDRUKKEN VAN DEN DAG.

Toen ik vóor twee maanden hier den stand der grondwetsherziening aangaf, heb ik mij niet aan gissingen gewaagd omtrent hetgeen met art. 194 zou gebeuren. De plank, door den heer Schaepman over de sloot gelegd, lag toen nog erg los.

Enkele dagen daarna viel de bekende beslissing. In weinige zittingen werd de zaak thans practischer besproken dan ooit te voren, en de solutie was gevonden.

Zoolang het eene onmogelijkheid schijnt, dat de grondwet voorschrijve: verplicht onderwijs, door den Staat te betalen voor on- en minvermogenden op de school welke de ouders voor hunne kinderen kiezen, — is het overlaten der regeling aan den gewonen wetgever de beste, — ja de eenige uitkomst.

Wat is daar met een felheid tegen gevochten!

De oud-liberalen brachten van hun beste troepen in 't vuur, en de Kamer vertoonde nu en dan een ongewone warmte. Driftige leden maakten interruptiën, alsof zij niet in 't land der deftigheid en verveling leefden. Onder den prikkel dier tusschenvallen kwamen in de klaargemaakte redevoeringen woorden uit het hart, die enkele keeren niet weinig klaarheid der duscussie bevorderden.

Er was hartstochtelijkheid onder hen die art. 194 geheel of in hoofdzaak wilden behouden. Toen enkelen der zeven leden, die de oplossing gaven, hadden gesproken, gevoelden de 194-mannen, dat zij verloren waren. Sommigen gaven blijk van verbeten woede.

Dit is niet te verwonderen. Men ontroofde hun wat liefs.

De liberalen hebben lang geregeerd in Nederland. Veel te lang. Zoo lang dat zij hun bestuur voor des vaderlands geluk ten eenenmale onmisbaar achten. Het geloof aan eigen voortreffelijkheid groeide met den dag. De critiek der clericalen was uit den booze; de conservatieven waren slaapmutsen, en de sinds een tiental jaren zich langzaam doch zeker vormende radicale partij bestond uit wildemannen, verneinende Geister, Sturm- und Drang-politici, die zich wel zouden bekeeren tot het ware liberalisme, als men hun daarin maar een plaats bezorgde. Nu, dit laatste bleek niet heelemaal eene misrekening.

Zonder eenig gevaar te duchten leefde de liberale partij voort, haar eigenliefde koesterende tot buitengemeene ontwikkeling.

En naarmate de eigenliefde groeide, verschrompelde het karakter.

Karakter bezit de liberale partij in Nederland niet meer. Het wordt vervelend telkens dezelfde bewijzen voor deze uitspraak aan te halen; maar het is noodig het geheugen van den lezer op te frisschen tegenover den toon vol aanmatiging, zoowel in de Kamer als door enkele publicisten aangeslagen, waar zelfkennis zou moeten leiden tot een beschaamd zwijgen.

In tegenspraak met hun theorieën en den democratischen oorsprong, waarop zij dorsten te roemen, hebben zij in vele jaren van ongestoorde machtsuitoefening elke poging tot uitbreiding van het kiezerstal en ieder voorstel tot billijker belastingheffing moedwillig afgewezen.

Zij misten de zedelijke kracht om een offer te brengen van wat hun het liefste was: van zich zelven als machthebbende en bevoorrechte klasse. En zoo zagen zij het rustig

aan, dat Nederland op het stuk van wetgeving een der meest achterlijke landen van Europa werd.

Intusschen, wat haar mocht ontbreken, de liberale partij had de neutrale school. Eene voortreffelijke instelling. Wat aan haar ontbreekt of min goed is geregeld, is zoo moeilijk niet aan te vullen en te herstellen, vooral zoodra — en daar komen wij in het hart der quaestie — zoodra het wanbegrip is overwonnen, dat zij voor allen bruikbaar zou zijn.

De feiten hebben het tegendeel bewezen.

Met welke invectieven men ook de veel besproken gemoedsbezwaren moge hebben bejegend, men is het bewijs schuldig gebleven van de stelling dat de Staat, d. i. de tijdelijk gezag hebbende partij, een hooger recht zou hebben op de kinderen dan de ouders. In de rechtsleer van de voorstanders van het »overal en voldoend" onderwijs vindt men ten opzichte van andere onderwerpen van wetgeving geen spoor van de huldiging van zoo uitgebreide staatsbemoeiing.

En toch antwoordde men aan de bezwaarden van gemoed, als men het al noodig vond hun ernstig te antwoorden: Niet gij, maar wij, weten wat dienstig is voor uw kind, volhardt gij in uwe dwaasheden, betaal uwe scholen dan zelf.

Die grove onrechtvaardigheid is thans ook door zeven liberale kamerleden feitelijk erkend.

Want wat er ook aarzelends moge wezen in de toelichting van hun votum, de beteekenis kan geene andere zijn, omdat die beteekenis ligt niet in woorden, maar in de berekenbare gevolgen.

Er is echter ook in de discussie een en ander te vinden, dat het karakter van dit votum bepaalt. De heer Van Houten zeide: »Wanneer eene meerderheid des volks.... meent dat eene betere regeling van het onderwijs te vinden is, waarom moet haar dan eene letter van de Grondwet in den weg staan?" En later: »Ik wil dat het volk het (onderwijs) erlange naar eigen smaak."

Duidelijk zegt dus de heer Van Houten tot de liberalen: Gij moogt er geen aanspraak op maken, ook nog na uwen

mogelijken aanstanden politieken dood de wet te stellen in het land en de nieuwe kiezers aan banden te leggen.

* * *

Dit was de zwaarste slag, die den oud-liberalen ooit is toegebracht. Zij reageeren allerwegen.

Professor Buys maakte zich zoo driftig, dat zijn geheugen hem in den steek liet. Hij schreef in *de Gids*, dat het overlaten der regeling aan den gewonen wetgever een denkbeeld was, zoo maar tijdens de zitting den heeren ingevallen. Hij zal het nu weer wel beter weten. De kiesvereenigingen weren zich dapper met adressen aan de Eerste Kamer en moties. En de Liberale Unie desgelijks, gesterkt door het advies van den heer Levy en de zeven wijzen, die dezen redenaar ditmaal hadden geïnspireerd.

Alleen het Amsterdamsche *Burgerplicht* maakt eene uitzondering. Het steunt de zeven met zijne invloedrijke stem.

De Eerste Kamer schijnt het artikel te znllen verwerpen. Zij zal daarmede het denkbeeld niet dooden, doch alleen de verwezenlijking verschuiven. Misschien brengt zij de gansche grondwetsherziening in gevaar, en dan zou er wel kans zijn, dat mettertijd de wenschelijkheid van haar eigen bestaan aan een ernstig onderzoek zou worden onderworpen.

Ik zou tot haar, nu het bestuur van *Burgerpligt* de motie niet wil doorzenden, wel een adres willen richten. Me dunkt, ze moet voor een gemoedelijk woord ontvankelijk zijn.

Bij voorbeeld in dezen trant:

Aan de Eerste Kamer der Staten-Generaal.

Wij wenden ons tot u, met schroom, omdat Gij zoo ver van ons verwijderd zijt.

Want wij zijn uit het volk, uit het heele volk. Er zijn er onder ons, die moeite hebben om hun gezin van het noodige te voorzien, en die daarom niet mogen kiezen.

Terwijl Gij allen veel geld bezit en daarom moogt gekozen worden.

In den zilveren glans die u omgeeft, kunnen wij uwe gelaatstrekken niet goed onderscheiden. Wij weten niet of Gij vriendelijk zijt, of barsch.

Wij spreken tot u met al den ootmoed, hem passende, die aan de macht vraagt om recht.

Wilt ons hooren.

De Nederlandsche Grondwet kan slechts veranderd worden, nadat de verandering is goedgekeurd door ter beoordeeling van reeds vastgestelde en niet meer te wijzigen ontwerpen opzettelijk gekozen Kamers. Over die ontwerpen hebt Gij, ook in eerste instantie, ja of neen te zeggen. Gij hebt dus de macht om een door de Tweede Kamer, die meer dan Gij de meening der kiezers uitdrukt, goedgekeurd ontwerp te onttrekken aan het oordeel dier kiezers. Gij hebt de macht om elk hoofdstuk der Grondwet af te nemen van de lijst der ontwerpen, waarover de nieuwe Kamer zal te beslissen hebben.

Zijt Gij zedelijk gerechtigd om van die macht gebruik te maken?

Het is mogelijk — Gij zult dit niet ontkennen — dat, na de ontbinding, nieuwe Kamers worden gekozen, die de vereischte meerderheid hebben voor een Grondwetsartikel, als het thans aangenomene 192.

Zijt Gij niet, in dezen stand der zaak, verkeerdelijk tot oordeelen geroepen? Is niet onthouding thans uw plicht? Later kunt Gij ten volle uwe macht ontwikkelen. Veertien uwer kunnen den ganschen arbeid ongedaan maken.

Dit wat het bijzondere geval van art. 192 aangaat, dat in uw afdeelingsverslag zoo streng wordt gegispt.

Nu wij echter den schroom hebben overwonnen, die onze lippen sloot, wenschen wij u, ten aanzien dezer Grondwetsherziening, eene meer algemeene vraag te stellen.

Moogt Gij bij deze voor het volk niet onbelangrijke beslissingen, wel treden uit de figuranten-rol, u, in tegenspraak met de geschreven wet, door den geest der democratische staatsregeling, in onze staats-comedie toebedeeld. Gij deelt

haar met zooveel gratie, dat de meesten uwe overbodigheid niet opmerken. Maar als gij spraakt en het spel ernstig verstoordet, dan zou het volk van u schrikken.

Wij willen u geen laf hartig streven naar zelf behoud aanraden door u te zeggen, dat gij zulk machtsbetoon niet lang zoudt overleven.

Hooger beweegredenen moeten u leiden. Er is een fictie in dit land dat de vertegenwoordigers van het volk de wetten maken. Beantwoordt de Tweede Kamer al niet aan die voorstelling, zij kan zich, ter rechtvaardiging harer beslissingen, beroepen op hare onmisbaarheid.

Gij echter staat nog oneindig verder van de verwezenlijking eener vertegenwoordiging des volks, en uw votum is niet onmisbaar. Slaap rustig en knikkebol; wij zullen het opteekenen als goedkeuring.

Gij moogt niet neen zeggen, want Gij zijt verkeerd geboren.

Van u geldt volkomen wat de heer Groen van Prinsterer zeide van uwe voorgangster onder Willem I:

»Dit althans had men niet moeten vergeten, dat elk ligchaam, om aan het oogmerk te beantwoorden, dient gevormd te zijn op eene wijze overeenkomstig met het doel" 1).

Het Staatsdoel omvat elk belang gelijkelijk; uwe vorming o Eerste Kamer, berust op eene Staatsbeschouwing, die het eene belang zwaarder acht dan het andere.

Zoo spreek dus niet, om de schamele gift te beknibbelen, die deze herziening brengt aan het volk. Het werk is slecht, en toch te goed om door u te worden vernield.

Uw recht van spreken berust op de letters van wetsartikelen. De geest der Staatsregeling en de wensch des volks leggen u het zwijgen op.

Want, voorwaar, wij herhalen het: Gij zijt verkeerd geboren!

't Welk doende, enz.

* * *

---

1) Groen v. P., *Bijdrage tot Herziening der Grondwet in Nederlandschen zin;* pag. 104.

Belooft de afscheiding der zeven liberalen iets voor de toekomst?

Dat wil zeggen: ligt in dat zevental de kiem eener radicale fractie in de Kamer?

Ik geloof het niet.

De wenschelijke en ter wille der waarheid zoo hoog noodige scheiding kan eerst dan voltrokken worden, als de kiezers zelven onderscheid maken tusschen liberalen en liberalen. Als zij van hunne candidaten een ander programma eischen dan clericalenvrees. De tegenwoordige kiezers zullen daartoe waarschijnlijk geene gelegenheid meer hebben. Na de ontbinding zal nogmaals de strijd worden gevoerd tegen het clericalisme. De Liberale Unie zal daartoe weder den toon aangeven. Trouwens de nu te kiezen Kamer heeft een afgebakende taak.

Treden de additionneele artikelen in werking, dan kunnen de Groningsche districten en Amsterdam wellicht den toon aangeven en aan de candidaten vragen wat zij onder liberale regeeringsbeginselen verstaan.

Er is in Groningen meer opgewektheid om aan een ernstig politiek leven deel te nemen dan in al de andere provinciën te zamen. En in het groote Amsterdam kan de uitbreiding van het kiesrecht den liberalen van den dag verrassingen van allerlei aard baren. Wel blijft de arbeider nog verstoken van kiesrecht, maar er wordt in de hoofdstad toch eene massa geroepen, die vooral door de willekeur, sinds jaren geoefend door het gemeentebestuur èn den *ring* der groote affaires, voortreffelijk voor de stembus is voorbereid. En dat zullen er zijn die getrouw opkomen.

Zou de heer Gleichman de man zijn om zich aan het hoofd der beweging te stellen? Hij of een ander, ons om 't even; maar wij hebben gereedschap noodig om meê te werken. De heer Hartogh, van wien veel goeds is te wachten, heeft het groote voorrecht geen langdurig parlementair verleden te hebben. Hij was bijzonder voorzichtig, toen hij als candidaat in *Burgerpligt* sprak; doch *Burgerpligt* toont reeds teekenen van vooruitgang, en er zal bij een uitgebreid kiezers-

personeel minder reden bestaan om zoowel voor de geit als voor de kool bezorgdheid te toonen. Nieuwe politieke vereenigingen zullen zich vormen, die naar beginselen zullen vragen. Den goeden heer Gildemeester, die nu ook meêdeed, kan dit alles nog slapelooze nachten kosten.

Van alle zeven is ruiterlijk optreden niet te wachten. Wij hebben eene kostelijke confidentie gekregen van den heer Farncombe Sanders, in een redevoering, die hij tot zijne kiezers heeft gehouden.

Deze heer is een voorstander van de verdeeling der groote steden in enkele kiesdistricten. En toch heeft hij aan de andere liberale heeren, die op deze wijze de evenredige vertegenwoordiging der meeningen en belangen wilden bevorderen, aangeraden om er maar tegen te stemmen. Hij was bang dat er zooveel liberalen zouden zijn, die deze daad van eerlijkheid verafschuwden, dat de additionneele artikelen in tweede lezing gevaar zouden loopen. Wij moeten aannemen dat hij zijn Pappenheimers kende. Hij toonde echter noch voor zichzelven, noch voor de eerzame Haarlemmers en Zaandammers tot wie hij sprak, veel achting te bezitten, toen hij zich op dit overlegje dorst te beroemen.

* * *

Het is een verblijdend verschijnsel, dat uit kringen die ook in de oogen der liberalen niet verdacht kunnen zijn, levendig wordt geprotesteerd tegen het gevangenhouden van den heer Domela Nieuwenhuis. De redenen voor zijne bevrijding aangevoerd, zijn zoo eenvoudig, zoo duidelijk en onweerspreekbaar, dat de gratie niet kan uitblijven zonder het rechtsgevoel des volks gevoelig te kwetsen. Er zou willekeur te bespeuren zijn in de handhaving der straf.

* * *

Er is in den (ouden) *Gids* weer iets gebeurd, wat mij bevestigt in de meening dat het genoemde tijdschrift gevaar-

lijke lectuur is voor onervaren jongelieden. Pas had men het de stoutigheid van den heer Quack vergeven en zich door de thee- en koffie-praatjes van den heer van Oudenaerde laten overtuigen dat er nog lieve en tevreden menschen in dit tijdschrift zeuren, of daar verschijnt in de Juni-aflevering een stuk van prof. Van der Linden, dat alle Nederlandsche grondbezitters de haren doet te berge rijzen. Niet alleen de grondbezitters, maar ook zij die handelen in effecten of deze zonder handelen stillekens bezitten, ook de fabriekanten, ook de dominés en pastoors, de Kamerliberalen en de census-kiezers; ja allen die de onveranderlijkheid van de grondslagen der maatschappij bepleiten omdat zij de beste hoekjes van het gebouw hebben betrokken; die allen — voor zoover zij lezen — stonden verstomd. De schrik was zoo groot, dat het *Handelsblad*, tegen jarenlange gewoonte in, verzuimde melding te maken van dit politiek en economisch artikel in den door persoonlijke en geestes-banden aan het blad nauwverwanten *Gids*. Het goede tijdschrift zeilt thans in zooveel vaarwaters tegelijk, dat men omtrent zijn koers de kluts kwijt raakt.

Het kan, geloof ik, alleen in ons land gebeuren, dat een verschijnsel als dit artikel in de meeste, in bijna alle bladen onvermeld blijft. Alleen *De Amsterdammer* gaf er een vrij uitvoerig uittreksel van.

Men heeft van het boek van prof. d'Aulnis over het socialisme vrij uitvoerig melding gemaakt. Het door prof. Pierson zoo schalks voor een weinig ontwikkeld publiek ingericht nutslezinkje over de sociale quaestie paradeerde in alle kranten. Maar den heer Van der Linden, niet minder hoogleeraar, niet minder achtenswaardig en zeker in zijne behandeling van het onderwerp niet minder wetenschappelijk, zwijgt men dood. Het vrouwelijk overgevoelige artikel van prof. Quack vond nog genade; men kon er van zeggen dat het zoo lief geschreven was. Maar nu Van der Linden het mes der critiek vrij diep doet doordringen in de booze zweren der maat-

schappij, verwijderen de heeren zich voorzichtiglijk, bang voor het spatten. Zij kunnen geen bloed zien.

Op liever — zonder scherts — zij verzwijgen met opzet de denkbeelden welker verbreiding hun belang kan schaden.

De heer Cort van der Linden bestrijdt in het eerste deel van zijn artikel de beide rechtsinstellingen welke grootendeels ons maatschappelijk leven beheerschen : het eigendomsrecht en de vrijheid der overeenkomsten. Hij bestrijdt ze op grond der ervaring, op grond der heillooze gevolgen welke hare strenge handhaving in de zich overigens ontwikkelende en vervormende maatschappij hebben gehad. Zij hebben — zegt hij — »de strekking om bij onze tegenwoordige sociale toestanden, de tegenstelling tusschen rijken en armen, gelukkigen en ongelukkigen te bestendigen en te bevorderen". De rechtspolitiek, die den eigendom beschermt, doch zich nagenoeg onthoudt van de beperking der vrijheid van overeenkomst, heeft tot gevolg, »dat de wetgeving in haar geheel de groote ongelijkheden, die het toeval in het leven roept, bestendigt."

Ziedaar, naar ik meen, onbewimpelde uitspraken, die nopen tot een ernstig onderzoek naar middelen van verbetering. Het is niet nieuw wat daar gezegd werd, maar het is wel nieuw dat het zoo beslist gezegd wordt tot een Nederlandsch *Gids*-publiek.

Daarom was de belangstelling naar het slot van dit artikel, dat eene maand later werd opgenomen, zeer gerechtvaardigd.

Wat zijn nu, ten aanzien der beide veroordeelde rechtsinstellingen, de conclusiën van den schrijver?

»Het staat," zegt hij, »vast, dat het eigendomsrecht niet kan worden afgeschaft. De lessen der geschiedenis leeren met eene duidelijkheid, welke niets te wenschen overlaat, dat de beschaving zoowel als de arbeidsverdeeling op zekeren trap van ontwikkeling de invoering van het eigendomsrecht onvermijdelijk maken."

Deze woorden vormen het gansche betoog. Tot verzachting der gevolgen van den eigendom geeft de schrijver alleen

aan eene billijke verdeeling van publieke lasten door den fiscus.

En wat de vrijheid van overeenkomst betreft is de remedie eene krachtige sociale wetgeving, — eene uitdrukking die niet aan beteekenis wint door deze er onmiddelijk op volgende verklaring: »Tegen overmatigen arbeid van vrouwen en kinderen, wellicht ook van volwassenen, wake de wet. Tegen misleiding en uitwinning door de werkgevers moge nieuwe beveiliging worden in het leven geroepen. De arbeidscontracten mogen zooveel mogelijk worden geregeld. De pogingen tot spaarzaamheid ondersteune de Staat door scherper toezicht en eigen inrichtingen."

Overigens zijn algemeen stemrecht en kosteloos onderwijs des schrijvers remediën.

De lezer had reden iets meer te verwachten van den schrijver, die de kwalen der maatschappij en den toenemenden drang naar hervorming verklaarde uit: 1°. het door veelzijdige toepassing der natuurkrachten intense leven; 2°. de ontwikkeling van alle standen; 3°. het verval der godsdienstige overtuigingen, en 4°. de anarchie op zedelijk gebied. Wie zóo diep graaft, moet ook trachten hooger op te bouwen, wil hij naar evenredigheid in zijn arbeid streven.

»Het eigendomsrecht kan niet worden afgeschaft", is een pover antwoord op de vragen die zijne scherpe critiek van datzelfde recht hebben doen oprijzen bij den lezer, en vooral op hetgeen in de laatste eeuw over dat recht is geschreven door niet te verwaarloozen grootheden in het onderzoek onzer maatschappelijke inrichting.

Wie zoodanige verzekeringen nederschrijft, is betoog schuldig.

Ik las dezer dagen in eene courant, dat Oostenrijksche edellieden honderden bunders vruchtbaren grond koopen, dien omrasteren en onbebouwd laten liggen, ter wille van hun jachtvermaak. Moet, waar het algemeen belang door moedwillige vermindering der productie van levensmiddelen zoo wordt geschaad, de eigendom voor den wetgever onschendbaar zijn?

Trouwens, de wetgever van alle landen heeft erkend, dat het particulier eigendomsrecht moet wijken voor het belang der gemeenschap. Welke de beperkingen zijn, die thans reeds voor dat belang worden gevorderd: dat had ik zoo gaarne gelezen in dit in zoovele opzichten te waardeeren artikel.

Ook kan een onderzoek naar de wenschelijkheid van het onveranderd behoud van ons tegenwoordig erfrecht met reden van dezen schrijver worden verwacht.

In de plaats van dit practisch onderzoek geeft hij ons ettelijke pagina's over zijn vrijheids-ideaal. Door de grootst mogelijke vrijheid voor allen, zal het grootste geluk voor de grootste massa worden bereikt. Ik schrijf enkele zinnen over, die dat ideaal schetsen.

»Naarmate de sociale organisatie volmaakter wordt en de sociale instincten krachtiger zich doen gelden tegenover het egoïsme, neemt ook de liefde tot de vrijheid zelve een edeler vorm aan."

»De individuen beginnen zich hoe langer hoe meer rekenschap te geven van verwijderde doeleinden."

»De sociale organisatie wordt begrepen als eene organisatie der vrijheid en er wordt gestreefd, niet naar absolute vrijheid voor enkelen, maar naar de meest mogelijke vrijheid voor allen."

Hoe ver verwijderd is dit nevelbeeld voor den schrijver, die in zijne analyse van het heden het zedelijk verval der menschheid als vaststaand aanneemt.

»Er is" — schrijft hij van dat heden — »geen periode bekend, met uitzondering wellicht van den tijd der décadence van het Romeinsche Rijk, waarin de immoraliteit dieper is doorgedrongen en gevaarlijker karakter had (heeft) aangenomen."

Mooie sujetten, die tijdgenooten, om hun een vrijheidsideaal voor te preeken.

»Noodeloos ideaalgescharrel," schreef Van Vloten eens boven een brochure, waarin hij een modernen theoloog te lijf ging.

En de proletariër, die leest hoe goed Mr. van der Linden zijne ellende en hare oorzaken kent, moet hij niet, als de professor de aarde ontvlucht, om welbehagelijk te zweven in de nevelen zijner idealen, — tot hem zeggen: »Ook gij geeft ons steenen voor brood."

29 Juli 1887. VAN DE KLEI.

KUNST.

J-F. MILLET.

't Was 'n verrassende tijding voor de vereerders van Millet, dat men in de »Ecole des beaux-arts" 'n expositie 1) zou arrangeeren van 't werk van dien grooten meester. Velen hebben geprofiteerd van deze zeldzame gelegenheid om 't oorspronkelijke werk te gaan zien, waarvan 'n ieder tal van reproducties bekend was.

En velen zullen 'n tweeledige impressie hebben meêgenomen: aan den éenen kant zal men zich hebben kunnen overtuigen dat Millet werkelijk de groote kunstenaar was waarvoor men hem aanvankelijk, oordeelende naar de bekende fotografieën en enkele oorspronkelijke werken, gehouden heeft; —aan den ánderen kant echter kan men eenigszins teleurgesteld zijn, dat men in Millet zoo ál den kunstenaar, niet den schilder gevonden heeft. Ik zal trachten zoo precies mogelijk te zeggen wat 'k hieronder versta, door met enkele voor-

1) Men moet bij het lezen van deze aanteekeningen in 't oog houden, dat de expositie in zoo verre onvolledig was als een groot deel, en misschien het beste van Millet's werk er niet was tentoongesteld. Veel daarvan bevindt zich in Amerika.

beelden, z'n vele hoedanigheden aan te toonen, zonder evenwel iets te kort te willen doen aan den grooten lof welke Millet sedert z'n dood is toegezwaaid. Ik zeg sedert z'n dood; want 't is grappig hoe 'tzelfde publiek dat Millet met 't grootste plezier zou hebben laten omkomen van honger — hém en z'n gezin — langzamerhand van oordeel is veranderd, en hem — nu hij meer dan twaalf jaar dood is — bewierookt en geen lof genoeg voor hem heeft; zich verteedert om z'n moeielijk en zorgvol leven en in 'n verheven enthousiasme 'n tentoonstelling van z'n werk ziet arrangeeren, om van de opbrengsten dier expositie 'n standbeeld op te richten voor den man, wien tijdens z'n leven zelden iets anders ten deel viel dan gelach en miskenning! 1)

Maar dat standbeeld maakt alles goed! —

Nu, 't is duidelijk dat 't fransche publiek weinig houden kón van Millet's ernstig en deftig werk; en even duidelijk is 't waaróm datzelfde publiek nu in geestdrift raakt voor dat werk, waarvan 't evenwel niets meer begrijpt dan toen; evengoed als 't aantal klein is dat werkelijk iets voelt van de grootheid van Rembrandt, hoewel er niemand is die hardop zou durven beweren dat Rembrandt geen groot schilder was.

Fransche tijdschriften en fransche couranten hebben lange artikelen gewijd aan Millet, maar in geen van die lange artikelen — met 'n paar kleine uitzonderingen — heeft iets nieuws, iets gevoelds gestaan; de meesten hebben zich tot berstens toe opgeblazen om — zooal in holle frasen — niet ten achter te komen in 't verkondigen van z'n lof.

't Verwijt dat men hem dikwijls gedaan heeft: nl. z'n zware, onbehouwen schildering 2), het zich te weinig bemoeien met kleinigheden 3), 't verwijt enfin, dat hij z'n eigen taal

1) Wie weten wil hoe M. beoordeeld werd door de critiek van z'n tijd en nadere bizonderheden wil kennen omtrent zijn leven, verwijs ik naar 't boek van Sensier, La vie et l'oeuvre de J-F. Millet, Quantin, Paris.

2) Critiek van Th. Gautier, pag. 127 Sensier.

3) Critieken van Gautier, pag. 143 en van Th. Pelloquet 217 Sensier.

sprak, is van lieverlede verzwakt in 'n tijd dat we rekening te houden hebben met nog heel andere débauches in de schilderkunst; dat er met meer oordeel gesproken wordt over echte kunst en men begonnen is het Individualisme te huldigen. Nu, persoonlijk is Millet in hooge mate; z'n persoonlijkheid vertoont zich in de geschiedenis der fransche kunst als 'n zwaar gebouwd, zeer ernstig artist; vertoont zich als één van z'n ernstige, deftige figuren, 'n hoog silhouet, groot en somber en kalm tegen 't verre intense licht van 'n lucht bij avond.

Maar Millet, grootgebracht in de classieke begrippen van z'n tijd, volgepropt met rhetorica en conventie, heeft den invloed van z'n voorgangers en tijdgenooten niet kunnen ontgaan: hij is 'n kind van z'n tijd; en zoo we in z'n teekeningen en pastels hem leeren kennen als éen van de grootste kunstenaren, die ooit geleefd hebben, als schilder, — die alles wat hij te zeggen heeft, zeggen kàn met verf; wiens lust en leven, wiens hartstocht 't is die verf te bewerken en te beheerschen; — als schilder maakt hij niet dien grooten indruk. Millet is geen *peintre de race*, geen schilder van de soort van Rembrandt, van Velasquez, van Delacroix, Courbet. Z'n meeste schilderijen zijn zwaar, moeielijk geschilderd, olieachtig, geschoeid op de leest van z'n academische meesters; slechts hier en daar vinden we 'n schets bijna zoo meesterlijk geschilderd als van Courbet, slechts nu en dan 'n schilderij waarin hij z'n eigen wijze van doen, eenvoudig en breed, gevonden heeft.

Millet was 'n zeer gecomplikeerd artist.

Uit z'n werk kan men moeilijk theoriën bouwen zonder telkens te stuiten op 'n inkonsekwentie; om hem te begrijpen moet men beginnen den schilder af te scheiden van den teekenaar. Z'n schilderijen, veelal sujetten, die vertellen van dingen die alleen bestonden in de voorstelling van den kunstenaar, zijn dikwijls zóo vreemd en onwaar, zóo onharmonisch en conventionneel van kleur, dat 't moeilijk is er de groote kunstwaarde van in te zien. Mij komt 't voor of Millet, die krachtens z'n temperament alleen de oppositie van de ver-

schillende tonen waarnam — en die met zeldzame meesterschap weergaf — achteraf bemerkte de kleuren vergeten te hebben; en dit verzuim trachtte goed te maken door z'n schilderijen te kleuren, als 'n kind 'n prent kleurt, met kleuren niet door hem gevoeld, maar genomen uit de gemeenschappelijke verfdoos der romantiek.

En die leelijke onmogelijke kleuren zijn te vreemder, omdat Millet schilderijen gemaakt heeft zoo ernstig en eenvoudig en sober van kleur: men herinnere zich z'n deftige stillevens 1) en vooral z'n heerlijke schilderijtje: Berger au parc la nuit; 'n kudde schapen, die zich verdringen door de nauwe opening van 'n omheining — hun nachtverblijf — de wollige ruggen even verlicht door de laag liggende opkomende maan, die intens schittert in de heldere, warm-blauwe, zacht tintelende lucht, boven de nevelachtige, lange lijn van den verren, verren horizont; 't breede silhouet van den herder rijst achter de schapen, ernstig en fantastisch tegen 't fijne grijs van 't wazige verschiet en de schemerachtige pooten der schapen verliezen zich in den fluweeligen, droomerigen toon van den zachten grond. Zeldzaam 'n werk zóo ernstig en gevoeld, zóo groot en reëel.

Dezelfde tegenstrijdigheid vinden we ook in z'n sujetten. Uit 'n groot gedeelte van z'n werk blijkt, dat Millet de meest sublieme minachting had voor »sujet"; en toch maakt hij telkens schilderijen, waarin hij afwijkt van de gezonde, krachtige en eenvoudige waarheid van het reëele leven; waarin hij zoekt naar 'n gedachte, 'n verhaaltje; waarin hij overhelt naar 'n idyllische opvatting van die eenvoudig ruwe, brute landbewoners. 2) — 't Is bij Millet niet ongewoon, dat hij werkt op de sentimentaliteit van den toeschouwer en 'n medelijden vraagt, dat iemand die bekend is met 't leven dier menschen, niet geneigd is te geven.

---

1) 't Belangrijkste in 't bezit van den heer H. W. Mesdag, éens geëxposeerd in Arti.

2) Men leze wat hij hieromtrent zelf zegt in 'n brief aan den bekenden criticus Thoré, pag. 209, Sensier.

Ook hierin is Millet 'n kind van de romantiek.

Maar dit vóorop gezet, blijft ons over te bewonderen de enorme juistheid van expressie, de welsprekendheid waarover hij te beschikken had, waar hij ons geeft den intensen indruk van die zweetende, afgetobde menschen. Maar den eigenlijken kunstenaar, den machtigen, grooten artist vindt men in Millet voornamelijk waar hij teekent met pastel of zwart krijt.

Altijd groot, sober en eenvoudig, is in z'n teekenwerk niets meer te vinden van moeilijk doen, van 'n zware hand, van ongevoelde kleur. Integendeel, er zijn weinig kunstenaars geweest die zooveel kleur wisten uit te drukken alleen met zwart krijt; die met zoo luchtige lijnen 'n bepaald karakter op 'n zoo *eigen* wijze hebben weergegeven. — Om maar 'n greep te doen in den rijken schat teekeningen noem ik als een der allermooiste: »Paysannes cousant" 1); — twee vrouwen, de éen bijna op haar rug gezien, geheel in schaduw, zeer krachtig; de andere bijna en face, sterk verlicht door de flikkerende vlam van 'n olielampje; beiden verdiept in hun arbeid, ernstig en zwijgend, kalm ademend bij de eentoonige zacht ruischende beweging der handen. — Ik ken weinig teekeningen, waarin met zóo sobere middelen 'n intensiteit van kleur, 'n intimiteit van gevoel zóo compleet zijn uitgesproken.

Onmiddellijk aan deze sluit zich 'n reeks teekeningen aan, even mooi gezien, even eenvoudig gedaan met dezelfde breede, gevoelige lijnen, bewust, hoog, ernstig, sympathiek door 't sentiment, aangrijpend door de reëele expressie.

Rest mij te spreken over 't belangrijkste en 't minst gewaardeerde gedeelte der tentoonstelling: de pastels. Want zoo de teekeningen sympathieker van kleur zijn, om geheel uit te spreken wat hij te zeggen had gebruikte Millet bij voorkeur pastel of verf, en dikwijls beide: meer dan éen sujet is door hem geschilderd èn met pastel geteekend; maar de keuze tusschen de op beide manieren behandelde sujetten is gewoonlijk niet moeielijk.

---

1) In 't bezit van den Heer H. W. Mesdag.

Van alles wat hem in den weg staat als hij schildert, geen spoor meer in z'n pastels. Hij meent 'tzelfde te zeggen; maar in 't eene geval spreekt hij 'n natuurlijke mooi gevoelde taal, spreekt hij gepassionneerd en overtuigd — in 't andere onvast en moeielijk, 'n taal, die niet altijd de zijne is en niet vrij van rhetoriek. La Plaine de Barbizon (effet de neige) stelt vóor 'n groote, onafzienbare vlakte, geheel onder de sneeuw, lichtend onder de warm-grauwe lucht; op 'n tamelijken afstand staan 'n paar hooischelven van eigenaardigen vorm, geheimzinnig in de stille, koude eenzaamheid. En die vlakte vol mysteriën — in haar bleeke naaktheid, in haar grootsche kalmte, geeft de sensatie van iets immens droevigs. En dit niet door de associaties die opgewekt worden, maar door 't onmiddellijk sentiment, zoo diep, zoo machtig, zoo volmaakt uitgesproken door den grooten kunstenaar. 't Is 't beeld van de ziel-zelve van Millet, maar niet langer gereserveerd tegenover de groote natuur — maar met groote innigheid zich gevend aan haar die in hem leeft.

't Is niet mogelijk om hier te spreken over àl de pastels die 'n grooten indruk nalaten; men zou dan in de eerste plaats moeten bespreken: la Plaine au petit jour, la Plaine, Le vigneron, L'homme à la veste.

De sensaties, die deze vier pastels geven, zijn zeer verschillend. De twee eerste, — 'n sujet, waarin Millet zich zonder voorbehoud geheel heeft gegeven, waarin men den kunstenaar in z'n meest intieme uiting kan leeren kennen — bezitten dezelfde hooge eigenschappen als de boven beschreven Plaine de Barbizon. De beide andere resumeeren de groote kwaliteiten, die Millet in z'n schilderijen heeft, maar die daar meestal ongenietbaar zijn. De ongelooflijk reëele expressie in den Vigneron; de kalme stemming, 't groote sentiment in l'homme à la veste — afzonderlijke kwaliteiten die men ook vindt in z'n schilderwerk, staan hier in 'n ondeelbaar verband met 't geheel — omdat hem hier niets in den weg stond om uiting te geven aan de mooie dingen die hij in zich zag.

Ik zou over 't werk van Millet willen praten met 'n vriend, die voelt en begrijpt als ik, op 'n zoelen, blauwen zomernacht, met zachte stem en kalme gebaren, om al 't mooie wat we in hem hebben gezien, in ons zelven te zien, in 't bleeke waas der herinnering — en te hebben één sensatie van groote vreugd, van 't beste en zuiverste genot.

Amsterdam, Juli '87.

W. J. VAN WESTERVOORDE.

BOKKESPRONGEN VAN EEN HAAGSCHEN KREEFT.

De vroeger nog wel eens vroolijke Heer Spectator is tegenwoordig slecht geluimd. Van baloorigheid weet hij niet meer waar hij 't zoeken moet, en zoo is hij nu ter verstrooiing bezig een monsterverbond met oude vijanden aan te gaan. 1)

Om der lieven vrede wille is 't mij wèl, als 't blad op eenig prestige zoozeer niet meer gesteld is.

De Spectator, die, jaar ìn jaar ùit, etsen naar 't werk van Rembrandt, door Unger, Massaloff, Flameng en anderen, hemelhoog heeft geprezen, die in Waltner's ets naar de Nachtwacht allerlei moois zag dat er niet in is, slaakt in zijn nummer van 18 Juni jl. de verzuchting dat, helaas, de lithografie en de graveerkunst worden verwaarloosd om de ets. Geen moderne ets meent hij, (bijna schreef ik: meent *zij)* haalt in *kracht*, *gloed*, *helderheid* en *vormgevoel* bij de gravures van Edelinck, vijf anderen, enz. En het zal hem zeer benieuwen of Koepping, Couwenberg zal overtreffen in het geven van de Staalmeesters.

't Is van belang! — een *gravure* als ideaalreproductie van *Rembrandt* te stellen. Dat noem ik grandioos van botheid. En dit in 't orgaan van iemand, die een lijvig boek over Rembrandt schreef. — O, als de menschen oud worden!

Ik weet 't zoo net niet, maar zit prof. Stang tegenwoordig

---

1) Nieuwe Gids van 1 April, bl. 149.

2) Nieuwe Gids van 1 April, bl. 147.

soms in de redactie van 't blad? Van een Dusseldorfer graveur, die 't in zijn eigen land niet eens vinden kon, van een kannibaal, die natuurlijk van Rembrandt geen tittel of jota begrijpt, van een prutser, die zeven jaar zoekbrengt op een levenlooze prent, zijn zulke uitingen begrijpelijker.

Of heeft 't ingezonden stukje van dien heer, indertijd, den Spectator zóó bekoord, dat 't blad, ter wille van zijn wijsheid, niet alleen zijn krasse meeningen over dien heer zelf, maar tevens alle eigen beweringen van vroeger, over deze zaken, eensklaps prijs gaf?

Want, *iets* moet er gebeurd zijn aan de groene tafel van den Spectator. Tot Januari jl. hield hij er in deze dingen nog een soort van konsekwentie op na. Waltner's leelijke ets werd ook nog mooi gevonden. Maar nu Koepping's *oneindig betere ets* wordt aangekondigd is het maatje ineens vol, en wordt er een kolom gal uitgespuwd — alleen al tegen 't prospectus.

Oude menschen kunnen soms erg nukkig zijn. Als ze geen kracht meer hebben met 't leven mee te gaan, zoeken ze er krachts*vertoon* in, blindweg reactionnair te worden. Dan pruttelen ze langwijlig tegen den tijdgeest, sjokken op hun stokpaardje niet verder rond dan het eilandje van hun gedachten, houden hun eigen bokkesprongen dan voor hartstocht, en verstandige lieden, als ze dien woordenvloed over hunne hoofden voelen gaan, zien elkaar schouderophalend aan, en laten den ouden heer maar wat praten.

En ze vinden 't verdrietig, want het kost hun wel eens moeite te blijven bedenken dat die knorrende man dezelfde is dien ze gekend hebben in zijn betere dagen, toen hij aanspraak kon maken op respect.

* * *

Een ander bewijs van de zwakhoofdigheid van den Spectator in zake kunst vind ik in de Vlugmaren van 4 Juni.

De lezers van den Nieuwen Gids kennen de kwestie. Prof. Thijm was in 't Weekblad losgebarsten tegen ons, over een vermeend exkluzivisme. Nu, we hebben daarvan het onze

gezegd 1). Met veel omhaal wenscht Flanor zijn adhaesie te hechten aan 's heeren Thijms uitval.

»Wanneer een juist oordeel wordt uitgesproken, teneinde »een voortwoekerende dwaling tegen te werken, is het nuttig »dat oordeel door toestemming te steunen. Daarom ook nog »een woord van adhaesie aan wat de heer Alberdingk Thijm »in den Amsterdammer (weekblad) van 22 Mei over »Ex-»klusivisme" schreef."

»Serrons les rangs", klinkt het uit de onderling vijandige posten der oude garde. Och-arme, is 't niet om medelijden meê te krijgen: Flanor die zijn ouden vijand in de armen valt! En dat ter wille van óns gedwaal! 2). Of zou de vlugmaarschrijver van 't vele flaneeren zelf aan 't dolen zijn geraakt? Toen we van onzen eersten schrik wat bekomen waren, meenden we tenminste te bemerken, dat de oude Flanor in zijn goedmoedig geredeneer niet best wist wat hij zei.

»Zeker, een verrichting wordt alleen kunst door de wijze »waarop zij wordt ten uitvoer gebracht." Dat dachten we ook, al wilden we 't wat beter gezegd hebben.

»Doch", (o, neen, 't schijnt toch niet waar te zijn!)

»Doch, tot aan de uitvinding van de uitsluitende strijd-»leuzen heeft het een kunstenaar nooit geschaad, als hij ook »zijn hersenen liet deelnemen aan den arbeid zijner handen."

Nu heeft 't er alles van alsof dit laatste neêrgeschreven was op dezelfde manier als 't oordeel over Koeppings Staalmeesters, namelijk zonder het besproken werk te kennen.

Iemand, die heelemaal niet weet hoe de vork in den steel zit, zou, Flanors vonnis lezende, vast meenen dat wij ooit zoo iets van arbeiden zonder hersenen beweerd hadden. 't Is te mal om tegen te spreken, en men moet 't ook zoo na niet nemen, want 't is een vaste karaktertrek van beschouwingen als deze, dat de Heeren met veel deftigheid over

---

1) Nieuwe Gids Juni '87, bl. 191.

2) Ja, enkel om die zaak. — Over kwesties van bouwkunst zit de heer Vosmaer, Prof. Alberdingk c. s., in den Spectator van 30 Juli weer flink in 't haar.

kwesties praten zonder van het principiëele der zaak iets te vatten, en dan met edele verontwaardiging inrijden op windmolens van nooit verkondigde theorieën.

Daargelaten of physiologen de mogelijkheid van eenigen arbeid buiten deelname der hersenen zouden aannemen, zou ik wel iemand willen zien die, naar Flanors waarschijnlijke bedoeling dan, een schilderij maakte alleen met zijn handen.

Wel geloof ik dat Flanor — maar dat was ook geen voortbrengen van kunst — aan 't eind dier vlugmaren een »verrichting" heeft »ten uitvoer gebracht", mechaniesch, zonder zijn hersens te gebruiken.

* * *

De Spectator bespreekt niet alleen etsen die hij niet gezien heeft, leest niet enkel de kritieken die hij kritiseert niet of al te slecht, hij weet ook niet wat er in zijn eigen vroegere jaargangen te lezen staat.

Wat toch was de ketterij waarvoor Thijm en Flanor elkaar aan de alarmklok ontmoetten? De zaak was zeer simpel.

Een ongenoemde had in een obscuur blad, ietwat in navolging van ons, zoo meende men, een teekening van Jacob Maris geprezen.

Was dat zoo vreeselijk?

In den Spectator van 17 Aug. '78, let wel in den *Spectator*, 't blad van Flanor, lees ik over diezelfde teekening van Jacob Maris, die toen op een tentoonstelling der Hollandsche Teekenmaatschappij was:

»Onmogelijk kan ik voorspellen of ik in verloop van tijd »de tegen een duinhelling rustende vischvrouw er boven »(boven het »stadsgezicht te Amsterdam") zal gaan leeren »stellen, gelijk verreweg de meeste schilders doen aan wier »oordeel ik hecht, en voor wie deze teekening *de* teekening »der tentoonstelling, ongeveer datgene wat het Evangelie »van Johannes voor den orthodoxen bijbelvereerder is. Wel »hebben die verwonderlijk schoone harmonie van het geheel,

»de ontzachelijke diepte en kracht van toon, zonder daarbij »eenigszins in het doffe, zware of donkere te vervallen, en de »geniaal-brutale behandeling er mij machtig in getroffen. In »kleurschakeeringen en harmonievolle tegenstelling van tonen »tegen tonen, opent dit werk, gelijk zoovele van Maris een »onuitputtelijke bron van studie en genot. Over de op zich»zelf beschouwd minder schoone of zelfs onschoone détails, »gelijk de kop der vrouw b.v. en de eenigszins crû-gele »strepen in de avondlucht stapt men bij zulk een aangrijpende »harmonie in het *geheel* licht heen."

Dezelfde teekening dus, in den lof waarvoor Prof. Thijm zoo'n ketterij zag, aan welk oordeel weer Flanor plechtig zijn adhaesie gaf, is NEGEN jaar geleden reeds in den Spectator uitbundig geprezen.

Zeg ik te veel, wanneer ik beweer dat de vroeger vooruitstrevende Spectator den kreeftengang gaat?

Tot staving van die meening zou ik nog een dozijn staaltjes kunnen aanbrengen, maar het verveelt me de dwaasheden na te gaan die de Haagsche Heeren gelieven neer te schrijven.

Ware overigens de Spectator er toe te bewegen ons geschrijf met even veel aandacht te lezen, als wij 't zijn kolommen doen, hij zou zeker over een deel der moderne kunst en over ons minder onzin in 't licht zenden.

»Ik ga waar ik hebbe te doene" zooals Flanor zeî in zijn goeden tijd.

Amst., 31 Juli '87. G. H. C. STEMMING.

EEN LICHTZINNIG PROFESSOR.

DOOR

Ph. HACK VAN OUTHEUSDEN.

I.

De radikale partij beschouwt de grondwetsherziening als de onverschilligste zaak ter wereld. De administratieve verbeteringen, die de rechtsgeleerden in enkele onderdeelen hebben geprezen, acht zij een geringe aanwinst bij de bestendiging van de in haar oog onverdedigbare beginselen, die de voornaamste hoofdstukken blijven beheerschen. Het radikaal programma is niet alleen aan de nieuwe grondwet, in haar tegenwoordig stadium, geheel vreemd gebleven, maar men heeft zelfs geleerd dat niet één kamerlid geneigd is in de praktijk van zijn post, voor de verwezenlijking van deze denkbeelden, een vinger uit te steken. Voor hen die nog twijfelden, is het thans overmatig duidelijk geworden, dat de klasse die het land regeert, zij moge dan in kerkschgezinden en ongeloovigen gesplitst zijn, niet van plan is hare voorrechten prijs te geven.

De verdeeldheid, waar men van spreekt, bestaat enkel in schijn.

De vertegenwoordigers van de heerschende partij zijn zoo dom niet om te meenen, dat de schoolquaestie een ernstige

quaestie is. Zij gevoelen zeer goed dat de strijd ergens anders over gevoerd wordt, en dat die strijd niet onderling zal worden uitgevochten. Zij weten dat zij den waren vijand niet in eigen kring moeten zoeken, maar dat zij dien zullen vinden in de groote meerderheid daarbuiten, in de schaar van mannen en vrouwen, die zij zich verstouten te blijven behandelen als kinderen. Tegenover hen staan zij éénsgezind en welberaden. En als zij de grondwet gaan veranderen, die hunne voorgangers hebben gemaakt, doen zij het met het vaste en uitgesproken plan, alleen eenige minder practisch gebleken bepalingen van beheer te verbeteren, maar met hand en mond vast te houden aan al die groote beginselen van beleid, die uitsluitend in hun voordeel zijn ontworpen en die enkel ten hunnen bate worden behouden. En zoo zij, zelfs zij, eenige malen den moed missen om hun klassen-ijver al te openbaar op straat te brengen, of toegeven aan een drang, die bewijst dat ook zij behooren tot de menschen van dezen tijd, doen zij het schoorvoetend en met zooveel voorbehoud, dat alle eenigermate mildere bepalingen te zeer het kenmerk van afgedwongen concessies krijgen, dan dat men er hun een oogenblik dankbaar voor zou kunnen zijn.

Op deze wijze hebben de debatten hun onloochenbaar nut. De valschheid van de vrienden is nog niet zóo duidelijk aan het licht gekomen. Dit demasqué is aangenaam voor iedereen, die gaarne weet met wien hij te doen heeft. Bovendien is de zwakheid van hen, die zich liberalen noemen, ook nog nimmer zoo helder gebleken. Voor goed hebben zij het vertrouwen verloren van allen, die vrijzinnige hervormingen noodig achten — van allen, die meenen dat langer weêrstand te bieden aan de democratische beschaving, ook voor Nederland noodlottig kan zijn. De liberalen hebben van de gelegenheid geen gebruik gemaakt. Als een nieuwe conservatieve partij constitueert zich thans de vertegenwoordiging der heerschende klasse. Zij is voor een deel kerkelijk-geloovig, voor een deel onverschillig en voor een deel anti-klerikaal. Maar zij is éensgezind om te behouden wat zij heeft. De oneenigheden in haar midden zijn als bisbilles in een familie, die

onmiddelijk als éen man zich keert tegen den vreemdeling. Of hunne twisten zijn als kibbelarijen van kok en keukenmeid over de saus waarmede de kippen zullen gegeten worden. Al leert men, naar spreekwoordelijke belofte, waar de boter blijft, zoo worden de kippen toch liever in het geheel niet gegeten. — Vindt men evenwel deze beeldspraak ongepast, dan gelieve men het schouderophalen van de niet-vertegenwoordigde meerderheid aan te zien voor de vrome verzuchting, — de Heeren hebben gegeven, de Heeren hebben genomen, de namen der Heeren zijn geloofd.

De radikale partij beschouwt de grondwetsherziening als de onverschilligste zaak ter wereld.

II.

De Hoogleeraar Buys heeft in de *Gids* van Mei en van Juli over dit onderwerp artikelen geschreven, die beter dan iets anders de gevoelens en de voornemens doen kennen van een partij, waarvan deze publicist nog steeds een der erkende hoofden is. Wat het parlement vereenigt en sterk maakt, is zijn ongeneigdheid om toe te geven aan de wenschen van de menigte, die in zijn midden niet vertegenwoordigd is. Dit is de groote kracht die de Kamer bezielt, die haar weêrstandsvermogen verklaart en het raadsel oplost van haar on-aandoenlijkheid voor de dingen, die in het land gebeuren. De vraag of deze zelfzucht door de leden hoofd voor hoofd met gelijke mate van bewustheid wordt gekweekt, is alleen van belang voor een beoordeeling van hun moraliteits-gevoel. In de praktijk is de hoofdzaak dat zij bestaat. Van de verwaarloosden en misdeelden althans, kan men niet verwachten, dat zij kalm zullen luisteren naar het historische betoog dat deze dingen kwalijk anders kúnnen zijn. Dat zij vrede zullen hebben met de wetenschap, dat dit steeds zoo geweest is; dat het algemeen belang slechts bij manier van spreken bestaat, en dat de zaak van allen niet billijkerwijze kan behartigd worden, zoolang zij aan enkelen blijft opgedragen.

Het is waarlijk niet om *dit* te betoogen, dat deze bladzijden

worden geschreven. Ook de Heer Buys spreekt van den smaad dien het parlement te dragen heeft, en het is overbodig den last te verzwaren. Maar wel kan het voor sommigen van gewicht zijn te vernemen, hoe buiten de Kamer om, door een mentor en een streng beoordeelaar, de publieke zaak en hare behandeling in de vertegenwoordiging, worden besproken. Men leert uit deze opstellen, dat het ten onrechte somtijds aan de verleiding van de parlementaire discussie wordt toegeschreven, wanneer een ijdel spel van woorden in de plaats treedt van plichtmatige beraadslaging over het algemeene welzijn.

III

Een vreemdeling die ons land alleen uit de geschiedenisboeken kende, zou van de *Gids*-artikelen een zonderlingen indruk krijgen.

Gegeven een land als Nederland, dat gedurende eene heele eeuw in de voorste rei der wereld-natiën heeft gestaan. Welke glorievolle strijd nog geen twee honderd jaar voorbij is. Dat daarna allengs in kracht naar buiten afnam, maar dat toch steeds door zijn handel en door het aantal van zijn uitnemende burgers, zoowel in de staatkunde als in de beschaving, een Europeesche beteekenis bleef houden. Dat ook heden zich gunstig onderscheidt in wetenschap en kunst, en den naam heeft van dezelfde vrijzinnige politiek te volgen, die sedert de periode der hervorming inheemsch was. Gegeven zulk een land, waarvan het mede niet onbekend is, dat de groote democratische stroom der dagen er zijn kracht doet gevoelen en waarvan zelfs regeeringspersonen hebben voorspeld, dat het bij de eerste Europeesche revolutie niet van verre zou blijven staan. Gegeven verder de Heer Buys, hoogleeraar in het staatsrecht aan de oudste universiteit van het land, van het wereldberoemde Leijden. Meest gezaghebbend politiek redacteur van een tijdschrift, dat (zeker niet door zijn toedoen) nu wellicht een weinig in de schatting van het publiek gedaald mag zijn, maar dat toch nog altijd *de Gids* is.

Gewoon, sedert lange jaren, zijn oordeel over staatkundige gebeurtenissen in dat tijdschrift bekend te maken, en gewend dat vriend en vijand van zijne kritiek met belangstelling kennis neemt. Gegeven ten slotte de tijdsomstandigheden. Een Kamer van afgevaardigden, die uitsluitend gekozen is door een kleine minderheid, door een aristocratie van welvarende burgers, en die slechts spreekt het woord van hen wier brood zij eet. Die eindelijk begint te gevoelen dat de constitutie moet worden gewijzigd naar de begeerten van de groote meerderheid, waarvan een heftig verbitterde werkmansstand een bedenkelijk element uitmaakt.

Over deze poging om in dit heden, dat op zulk een verleden is gevolgd, voor de toekomst iets te doen, zal nu iemand als de Hoogleeraar Buys een oordeel uitspreken. De vreemdeling slaat de artikelen *Grondwetsherziening* en *Een Lichtzinnig Votum* op, en leest.

Is het te veel gezegd als men beweert, dat hij alleen dàn eenigermate bevredigd zal worden, wanneer hij een liefhebber van het curieuze is? Zal hij ook maar voor een gering gedeelte de juistheid der gegevens, die niemand toch wel ontkennen zal, in deze stukken kunnen kontroleeren? Het is waar, deze artikelen hadden niet de bedoeling iets positiefs te leveren. Er scheen voor den Heer Buys geen reden te bestaan om te laten gevoelen, op welke wijze *hij* in de tegenwoordige omstandigheden het werk der grondwetsherziening zou hebben aangevat. Daarom bevatten zijn opstellen geen spoor van eenig program, en over de g ondwet, die van de grondwetsherziening toch wel het voornaamste zal wezen, behelzen zij slechts luttele, en dan nog hoofdzakelijk negatieve opmerkingen. De Heer Buys heeft blijkbaar alleen zijn meening willen zeggen over de wijze van behandeling. Dat zou men eerst den weetgierigen vreemdeling duidelijk moeten maken. Maar ook dan nog zouden er weinigen gevonden worden, die, ronduit gezegd, zich niet zouden schamen den man in het aangezicht te zien, als hij de *Gids*-artikelen gelezen had.

Is dit werkelijk een trouw relaas van wat uwe Kamer noemt de constitutie herzien? Zijn dat hare motieven, is dàt

haar doel, dát haar opvatting van het tegenwoordige en dát haar voorstelling van de toekomst?

Begrijpt zij zoo weinig van wat men van haar verlangt? Is zij de eenige in het land, die haar positie zoo slecht gevoelt?....

Deze vragen zouden gemakkelijk te beantwoorden zijn. Want men kan niet zeggen dat de Heer Buys de Kamer miskent of te kort doet. Zoo miserabel als het in deze geschriften lijkt, zoo miserabel is het werkelijk met haar gesteld. Als de vaderlandsliefde het niet verbood, zou het bescheid onmogelijk anders kunnen luiden. Toch is dit nog niet het ergste. Want de eer van ons parlement gaat niemand na aan het hart. Misschien zouden er zelfs gevonden worden, die de oprechtheid tegenover den gast zoo ver dreven dat zij hem antwoordden, — onze Kamer is een levende indiscretie. Zij is een wandelende schennis van de grondwet, die beveelt dat zij het geheele volk zal vertegenwoordigen. Zelfs het getal van hare leden is inconstitutioneel. Zij is de personificatie van de zelfzucht, de vleesch geworden stoelvastheid, een verzameling van vaatjes zuur bier in de huishouding der natie. Niemand is op haar gesteld, niemand rekent op haar gevoel van recht, niemand vertrouwt haar eerlijkheid, niemand die zich herinnert dat zij in de laatste jaren anders dan een ellendig figuur heeft gemaakt in alle gewichtige zaken die haar werden voorgedragen. Zij zit in het Binnenhof als een vervelende bezoeker, die van geen heengaan weet en die zelfs den beleefdsten gastheer razend maakt. En deze grondwetsherziening! Ondernomen en voorloopig volvoerd onder leiding van een minister, die als een conservatieve spotgeest de séances dezer povere hervormers bijwoont, en die alleen niet weggestuurd wordt, omdat de liberale meerderheid in de vertegenwoordiging nog behoudender is dan de minister zelf. Haar beginsel zal haar einde wezen. Want haar onverdraagzaam egoïsme gaat zoo ver, dat zij de minderheid wil dwingen de met hare confessie strijdige scholen meê te betalen. Een minderheid wel te verstaan, die mogelijk twee derden van de burgerij tot haar aanhangers mag rekenen......

Maar wat te zeggen, wanneer de scherpzinnige vreemdeling zijn vragen voortzette, en van de gekritiseerden kwam op den kritikus? Want de laatste is waarlijk niet beter dan de eersten. Of is hij dieper dan de Kamer doordrongen van den ernst der dagen? Gevoelt hij iets van het ergerlijke dat deze herziening aankleeft? Bemerkt hij de wanverhouding tusschen vraag en aanbod, tusschen de grootte van de behoefte en de afmetingen van hetgeen verkregen werd? Ontvalt hem een enkel woord van berisping over de zelfzucht, de neiging tot gewetensdwang, de beginselloosheid van de vrijzinnigen? Bevatten zijn woorden, zoo dan geen bestraffing, dan toch een opwekking tot vruchtbaarder arbeid, tot verdraagzaamheid, tot edelmoedigheid, en misschien tot discretie? Is, in één woord, zijn kritiek iets anders dan de meest bekrompen partijhaat, die evenwel nergens de allures van een groote hartstocht aanneemt, maar die toch blind maakt voor de fouten van zijn geestverwanten? van hen, op wie alles neerkomt, want zij hebben het ongeluk van in de meerderheid te zijn.

Wie, die durft opzien en antwoorden *neen!*

Zou het dan wonder zijn, zoo onze vreemdeling, wéergekeerd naar zijn land en met de neiging tot generaliseeren die men aan vreemdelingen toeschrijft, rondgaat en zegt:

– De Hollandsche kiezers zijn egoiste lummels, hunne afgevaardigden zijn nog erger want zij hebben daarbij voor hun post te zorgen, en de professoren onder deze kiezers zijn bovendien zeurkousen.

IV.

Nu evenwel het bestaan van een vreemdeling die zulke onbeleefde waarheden zou zeggen, slechts een griezelige fiktie van mij is, en wij deze nachtmerrie veilig op zij mogen schuiven; nu bovendien geen landgenoot er toe zou kunnen komen, de wellevendheid in die mate aan de oprechtheid ten offer te brengen, nu kunnen wij, onder elkaar en met de belofte van geheimhouding, de artikelen van den Heer Buys

ter hand nemen en de lessen bepeinzen die er uit te trekken zijn. En, terwijl het een buitenlander in de eerste plaats zou verbazen wat een Hollandsch liberaal professor *niet* is, boezemt het ons bovenal belang in, wat hij wél mag wezen.

In het opstel in de Mei-aflevering geeft de auteur een overzicht van den toenmaligen stand van zaken.

De regeling van het kiesrecht, schrijft de Heer Buys op een zijner eerste bladzijden, is de eenige politieke quaestie, bij de herziening betrokken.

Hier is gelegenheid om te leeren kennen wat de Hoogleeraar onder een politieke quaestie verstaat. Want *waarom* is die regeling de eenige? — »omdat de andere vraagstukken noch aan de rechter- noch aan de linkerzijde ook maar een zweem van voordeel brengen kunnen." Vergis ik mij niet, dan is de definitie die in deze woorden opgesloten ligt, uiterst leerzaam. Politieke quaestiën zijn dus alleen die, waarbij òf de liberale-, of de klerikale fracties voordeel hebben. Quaestiën derhalve, die beide fractiën nádeel zouden bezorgen, die de belangen of de begeerten der ónvertegenwoordigde klassen zouden stellen tegenover die van de kiezers, zijn geen politieke quaestiën.

Ik geloof dat dit werkelijk zoo is, en dat de onverdachte getuigenis van den Heer Buys ten volle geloof verdient. Neen inderdaad, voor deze Kamer zijn alleen die vraagstukken van gewicht, welke een der beide groepen van de klasse, die haar afvaardigt, direct aangaan. Voor al het andere is zij de onverschilligheid-zelve. Al het andere is ten eenenmale geen *quaestie* voor haar. Zij zwijgt en houdt vast. En de Heer Buys definieert er kloekmoedig op los, zonder te bemerken dat hij háar vonnis schrijft — en het zijne.

Het zijne ook, want deze bepaling is blijkbaar ernstig gemeend. Immers, ten eerste resumeert hij als de andere vraagstukken bij de herziening betrokken, de verduidelijking van de voorschriften omtrent troonsopvolging, de invoering van eene administratieve rechtspraak en de defensie. Dat deze opsomming dunnetjes is, schijnt den auteur niet te hinderen. Het eerste woord van verwijt wegens de aarzeling van de

liberale meerderheid, om zoovele andere gewichtige zaken — en wil men bij het belastingwezen, het koloniaal beheer en de regeling van de arbeiderswetgeving nog andere voegen?— buiten deze herziening te houden, of als nieuwe punten op de agenda te brengen, het eerste blijk dat de Hoogleeraar deze werkeloosheid afkeurt, moet nog worden vernomen. Ja, de definitie der politieke quaestie is voortreffelijk: voor de bezittende en heerschende partij, kerkschgezind of niet, zijn alle veranderingen of aanvullingen in deze, direct of indirect *nadeelig*.

In de tweede plaats blijkt de afwezigheid van alle ironie bij den Heer Buys uit de omstandigheid, dat hij de militaire wetgeving ook van de politieke quaestiën uitsluit. Men zou denken, integendeel, dat het een der kenmerken van een vrijzinnige partij was, in de grondwet de waarborgen op te nemen die het onderdrukken van de armen door de rijken beletten. De verdeeling der krijgslasten aan den gewonen wetgever overlatende, had een democratische grondwet de bepaling dienen te bevatten, dat men onder geen vorm, voor geld de dienstplicht zou kunnen overdragen. Is dan werkelijk de regeling der defensie geen politieke quaestie? Zij is dat alleen niet volgens de potsierlijke omschrijving van professor Buys. Vermogende Roomschen, welvarende Protestanten en rijke ongeloovigen hebben geen voordeel bij het grondwettig maken van dezen waarborg, en als zij een ietwat billijker regeling tenminste niet hebben belet, kan hun eenige beweegreden déze geweest zijn, dat een goed leger in de eerste plaats de belangen der bezitters dient.

En nu, hoe vindt de *Gids*-redacteur dat deze éenige politieke quaestie in de Tweede Kamer behandeld is?

Op het nieuwe kiesrecht, zegt hij, kwam dan ook omgekeerd alles aan. Ik veroorloof mij van dezelfde meening te zijn; ook de bespiegelingen van den Heer Buys komen, zou men zeggen, vrijwel omgekeerd op dit fraaie recht aan. Na het bovenstaande behoeft het trouwens niemand te verwonderen dat de Leidsche Hoogleeraar de beteekenis van dit vraagstuk der kies-bevoegdheid, in dezer voege omschrijft: —

»want daarvan zal het afhangen *aan welke partij* in de naaste toekomst de regeering toebehoort." Dit is inderdaad consequentie. Men moet bij zich zelf herhalen dat de Heer Buys nu eenmaal volstrekt geen grappemaker is, om te blijven gelooven dat men hier een deugdelijk verslag, een ernstige nabetrachting vóor zich heeft, en geen satyre. Zoo én het gerapporteerde, én de rapporteur op u den indruk maken de karikatuur te zijn van wat zij behoorden te wezen, ligt dit evenwel geheel buiten de bedoeling van den auteur. Hij meent precies wat hij zegt, en indien men daaruit zou besluiten, dat de naam van den Heer Buys een gëusurpeerde reputatie was, in een ten geestelijken ondergang gedoemde omgeving, zou het moeilijk wezen, zijne woorden zóo uit te leggen, dat er iets minder onaangenaams voor den schrijver uit af te leiden viel.

Dit inderdaad alles beheerschende vraagstuk is *niet* belangrijk omdat de wijze van oplossing den stand der democratische beschaving zou aangeven; *niet* omdat het de liberalen in de gelegenheid stelt hunne waarlijk vrijzinnige begrippen te doen zegevieren; *niet* omdat daarmede de uiterst practische zaak ter sprake komt, hoe men het best de grieven der onvertegenwoordigde meerderheid zal verhelpen; néen — de Kamer ziet in deze quaestie niets anders dan de »politieke quaestie", welk van haar beide groepen de baas zal worden. Zij zorgt er dan ook wél voor, dat geen ándere groep ter ongelegener ure haar aandeel in de buit komt vragen, en als zij zich in deze berekening vergist, dan is het louter per abuis. En als »politieke quaestie" brengt de Redacteur van de *Gids* haar verder in bespreking. Men heeft de nieuwe phase waarin zij thans getreden is, hare voorloopige oplossing, die zoo troebel is als álle halve oplossingen, te danken aan de eenstemmigheid van de liberale partij. Waarom, vraagt de Hoogleeraar, waarom nu die groote eenstemmigheid? Lieden die geen verstand van »politieke quaestien" hebben, die landsbelangen anders zien dan een Nederlandsch parlement en een Leidsch professor, zouden die vraag nog al eenvoudig vinden. Wel, zouden zij zeggen, uitbreiding van het kiesrecht is het

eerste punt op het programma van elke vrijzinnige meerderheid, zoolang het algemeen kiesrecht nog niet is bereikt. En die van wat grootere nauwkeurigheid hielden, zouden er bijvoegen: mits de bedoelde uitbreiding een werkelijk vrijzinnigen grondslag heeft en niet een bestendiging is van het beginsel der onrechtvaardigheid. Maar zelfs dit voorbehoud zou ongepast wantrouwen schijnen, want wij spreken immers over een *vrijzinnige* meerderheid. In het Leidsche staatsrecht evenwel hebben de woorden een andere beteekenis. Zie hier het antwoord van den Heer Buys op de zoo simpele vraag: »Toch niet omdat de overtuiging algemeen is, dat uitbreiding van het stemrecht de rangen van de liberale partij zal versterken en haar eene *grootere meerderheid* geven, dan waarover zij in de laatste jaren te beschikken had. Niemand kan het ernstig meenen........ *De linkerzijde heeft zich aan de uitbreiding van het kiesrecht onderworpen*, zooals de Kamer van 1848 zich onderwierp aan de toen voorgestelde hervormingen: 't zij dan omdat zij het *betrekkelijk goed recht* van de verandering inzag, *althans* erkende dat het bestaande onhoudbaar was geworden, *'t zij omdat zij eenvoudig bukte voor eene kracht waaraan niet langer weerstand kon geboden worden.*" (bl. 292).

Hier heeft inderdaad de theorie der »politieke quaestien" haar laatste woord gesproken. Een liberale partij, die zich ONDERWERPT aan een liberalen maatregel, cultiveert de zelfverloochening tot in het sublieme.... En deze auteur, die niet beseft dat elk zijner woorden een nagel is aan de doodkist van hem, die eenmaal een gevierd Leidsch professor was! Men staat aan de grens van de dictionnaire, en iemand die met gesloten oogen een impressie van den Heer Buys ziet dagen uit de bedwelmende nevelen welke van deze bladzijde opstijgen, ontwaart een in fraaie wade gehulde mummie, die de verregaande indiscretie heeft van hardop te gaan praten, wat men geen fatsoenlijke mummies ooit heeft hooren doen. Zij behooren zich te herinneren dat zij versteend zijn, en dat, al waren zij eenmaal koningen in hun land, thans voor hen de tijd gekomen is, waarop men als man van de wereld

zijn mond houdt. Alvorens deze papyrusrol weer weg te bergen, moet men, al ware het slechts als naschrift op het dictaat van den Hoogleeraar, een korte verklaring van sommige der hyroglyphen niet achterwege houden.

De omstandigheid dan, dat de ingenomenheid van de liberalen met de kiesrecht-hervorming wel *kon* worden toegeschreven aan de kleingeestigste partijzucht, en er werkelijk door sommigen aan toegeschreven wórdt, acht de Heer Buys in het minst geen blaam op die fractie, maar enkel een foute rekensom. Hij weet zelf niet goed waarom zijn geestverwanten het eigenlijk zoo best vonden. Ja, de vrienden van een uitbreiding hebben misschien wel een *betrekkelijk* goed recht, en de bestaande toestand is zeker vrij slecht. Dit voorbehoud pleit voor den ernst, waarmede deze argumenten zijn overwogen. Aangenomen toch, dat het vigeerende stelsel »onhoudbaar was geworden," kan er dan nog twijfel blijven aan het goed recht van verandering? Men zou zeggen dat door de erkenning van de gebreken van het bestaande, de verdedigbaarheid van veranderingen overbodig gemaakt is. Iets verkeerds te wijzigen kan dus verkeerd zijn. En dit zegt men omdat men het nu eenmaal verdraait te zeggen: de liberalen vonden uitbreiding van het kiesrecht goed omdat zij liberaal zijn. — Dat het laatste motief niet bijzonder vleiend ondersteld is, valt natuurlijk geheel buiten het besef van den theoreticus der »politieke quaestiën." Als er voor de Kamerleden geen voordeel voor hun klasse te behalen is, en zij toch niet anders kunnen dan toegeven — dan bukken zij eenvoudig voor een kracht, waaraan zij niet langer weerstand kunnen bieden.

Deze houding, die geen enkele fractie buitengewoon fraai staat, is voor de liberale partij al hoogst ignobel. *Als* zij dus nog langer de kiesrecht-hervorming (zelfs déze!) had kunnen tegenhouden, zou zij niet te goed zijn geweest om het te doen. Van zijne oude vrienden moet men het maar hebben. Want dat de Heer Buys in zijn ziel dit argument, dat ons de vrijzinnige partij presenteert als een koppige ezel, die op laatst door de schoppen van zijn drijver gedwongen

wordt het juk op zijn rug met rust te laten, voor het ware houdt, verraadt ons een zinsnede van de volgende bladzijde, waar de auteur zegt dat de eischen eener *voorzichtige staatkunde* de linkerzijde bij de beraadslaging over dit onderwerp hebben geleid. Juist: de staljongen mocht zijn bonk anders eens doodslaan....

En eindelijk komt op blz. 298 het groote woord uit de pen van onzen schrijver, waar hij zegt dat de vijanden der liberalen het fortuintje hebben dat hunne tegenstanders, — *door nood gedrongen, hare belangen moeten dienen;*" (d. w. z. moesten toestemmen in de uitbreiding van het kiesrecht).

Misschien dat dit zelfs de Kamerleden te kras is geweest, en dat zij den vriend in stilte verwenschen, die in een hoogst ernstig bedoeld geschrift en in allengs duidelijker bewoordingen verklaart, dat hun zelfzucht alleen door hun flauwhartigheid een enkele maal onschadelijk wordt gemaakt. Maar voor hen, die onze liberale afgevaardigden niet tot hun charmes rekenen, is het wel een aardig geval.

Wij besluiten met een komiek incident, waarmede de parodie zijn toppunt bereikt.

Op bladzijde 295 lezen wij:

Niet onwaarschijnlijk zal een deel van de liberale partij nog op andere wijze medewerken tot verzwakking van haren eigen invloed, namelijk bij de indeeling van de kiesdistricten. Hare hoofdkracht ligt in de steden en haar welbegrepen eigenbelang brengt dus onbetwistbaar mede, dat de groote steden één kiesdistrict blijven uitmaken. De Regeering deed daartoe dan ook het voorstel, maar de rechterzijde kwam hiertegen in verzet en verlangde, dat men die groote steden in zoovele zelfstandige districten zouden splitsen als daar leden te verkiezen zijn. Wel belijdt zij gaarne hare voorliefde voor organische ontwikkeling en noemt zij willekeurige verbrokkeling van de historische eenheid een revolutionair bedrijf, maar als bijzondere partijbelangen met hare beginselen in strijd komen, zoekt zij nooit te vergeefs naar argumenten om die beginselen tijdelijk buiten dienst te stellen. En aan goede argumenten ontbreekt het hier zeker niet, want het

valt niet te loochenen, dat eene splitsing als men nu bedoelt, de gelegenheid openstelt om ook de minderheid van de kiezers in groote steden aan een eigen vertegenwoordiger te helpen. Althans ettelijke leden van de liberale partij erkennen de billijkheid van dit argument en zullen dus vermoedelijk de rechterzijde ondersteunen bij het invoeren van een maatregel, die voor hunne partij nooit iets anders dan een nieuw gevaar kan opleveren."

Welke vijand van scherts is zoo verstokt, dat hij zonder lachen bedenken kan dat deze passage, achteraf gezien, had moeten luiden als volgt:

Hoogst ónwaarschijnlijk zal een deel van de liberale partij nog op andere wijze medewerken tot verzwakking van haren eigen invloed, namelijk bij de indeeling van de kiesdistricten. Hare hoofdkracht ligt in de steden en haar kwalijk begrepen eigenbelang brengt dus mede, dat de groote steden één kiesdistrict blijven uitmaken. De Regeering (naar men weet, van ouds met de liberale partij intiem bevriend) deed daartoe dan ook het voorstel, maar de rechterzijde, die de aanmatiging der linker beu begint te worden, verlangde dat men die groote steden in zoovele zelfstandige districten zoude splitsen, als daar leden te verkiezen zijn. Wat mij persoonlijk betreft, niet voor niets doceer ik het staatsrecht, en vind dus dit verlangen zeer billijk, daar dan ook de minderheid een kans krijgt. Maar de liberale partij wilde hier niet van hooren, en zij laat mij staan in mijn hemd met mijn voorbarigen lof van haar edelmoedigheid. Wel belijdt zij gaarne hare voorliefde voor organische ontwikkeling der staatspartijen, en noemt zij willekeurige onderdrukking der minderheid een anti-revolutionair bedrijf, maar als bijzondere partijbelangen met hare beginselen in strijd komen, zoekt zij nooit te vergeefs naar argumenten, om die beginselen tijdelijk of wel op den duur buiten werking te stellen. Wel zijn het juist de goede argumenten waaraan het hier ontbreekt, want het valt niet te loochenen, zooals ik reeds heb doen opmerken, dat eene splitsing als men nu bedoelt, de gelegenheid openstelt om ook de minderheid van

de kiezers in groote steden aan een eigen vertegenwoordiger te helpen. Niettemin weigeren vele leden van de liberale partij de billijkheid van dezen oprecht-vrijzinnigen maatregel te erkennen, en zullen dus meer dan vermoedelijk de rechterzijde niet steunen bij het invoeren van een stelsel, dat voor hun partij alleen in de schatting van hén een nieuw gevaar kan opleveren, die vreezen voor de toepassing van eigen beginselen ......

En het is misschien verschrikkelijk onbescheiden wat ik ga zeggen — maar ik wed dat er tenminste éen mede-redacteur van den Heer Buys zal zijn, die met den schrijver van deze bladzijden in stilte meêlacht, indien hij zich niet al te zeer geneert voor zijn ambtgenoot — en dat is de Heer Quack, nog steeds de auteur der *Sociale Rechtvaardigheid.*

V.

Het behoeft nu niemand meer te verwonderen, dat de eerlijke en practische daad van de Zeven Liberalen, in het artikel EEN LICHTZINNIG VOTUM wordt afgekeurd door den auteur, die noch aan de eischen der praktijk, noch aan die der eerlijkheid *zijn* politieke overwegingen pleegt ondergeschikt te maken. Slechts als »politieke quaestie" trekt het onderwijs-vraagstuk zijn aandacht. Hij bekommert er zich enkel in zooverre om, als de belangen van de klasse die het Parlement samenstelt, er mede gemoeid zijn.

Even als andere zaken, beschouwen de gekozenen ook de regeling van het onderwijs als een zaak die alleen de kiezers betreft. Want men weet dat de strijd zoo goed als uitsluitend de belangen van zoodanige ouders raakt, die hunne kinderen naar school *kunnen* sturen. En dat zijn in den regel alleen de welvarende burgers. Voldoend lager onderwijs ontvangen *bijna* alleen de kinderen der gezeten lieden. Arme kinderen gaan niet of niet lang genoeg of te ongeregeld naar school. De cijfers die men nog onlangs in het Groninger Weekblad heeft gepubliceerd, doen elken twijfel aan deze waarheid ophouden. En bovendien is het bekend, dat een werkman of een boer

die, met opofferingen welke door anderen niet kunnen worden nagegaan, zijn kinderen flink school laat gaan, algemeen in zijn omgeving wordt aangehaald met een lof, waarop alleen uitzonderingen recht hebben. De liberale meerderheid heeft sedert 1848 geweten dat zij alleen voor de rijke lui's kinderen zorgde, maar zij heeft het niet noodig geacht hare zorgen uit te breiden. En ook thans — de Zeven Wijzen niet te na gesproken — blijft zij alleen aan de »politieke quaestie" haar aandacht wijden, en laat de hoofdzaak rusten. — Aan deze omstandigheid moest herinnerd worden, omdat zij het debat over artikel 194 in het juiste licht zet, en al de beteekenis van de »politieke quaestie" overduidelijk maakt.

Het is niet om met den Heer Buys over zijn opvatting van de drijfveeren der zeven inconsequenten te debatteeren, en nog minder om met hem neêr te dalen in den afgrond, dien hij zegt gepeild te hebben als de gevolgen van hun votum, — maar enkel om te wijzen op de zonderlinge strekking van sommige woorden in dit »staatsrecht", dat dit hoofdstukje aan de andere wordt toegevoegd.

Ik zeide reeds dat alleen als »politieke quaestie" dit punt voor den Heer Buys van waarde is. Behalve dat hem dus niets schelen kan, dat de groote massa der arme kinderen door de liberale partij verwaarloosd wordt, volgt uit het gebruik van dezen maatstaf, dat ook het grondwet-debat in zijn schatting alleen dan vruchtbaar is geweest, wanneer de traditiën en consequentiën dier partij de overhand hebben behouden. En nu is het niet te loochenen, dat, volgens de opvattingen van den Hoogleeraar, die consequentiën en traditiën werkelijk geschonden zijn en uit het oog verloren door de Zeven Afvalligen. En hiervan is hij dan ook zoo diep doordrongen, dat hij hun houding het gevolg noemt van een invallende — hij had ook kunnen zeggen van een áfvallende — gedachte. Zeker, iemand die de liberaliteit van déze Kamer kent, die daarenboven zelf deze liberaliteit bezit, moet het wel voor een wonder van snelle bekeering houden, dat een zoo eerbiedwaardig cijfer als dat Dezer Zeven, eensklaps van geloofsvervolging genoeg krijgt. Want, in zake

onderwijs, is de onderdrukking van andersdenkenden ongeveer het eenige geweest, waarvoor de liberalen sedert 1848 zich hebben ingespannen. Deze voortreffelijke overlevering prijs te geven, niet te blijven volharden bij deze andere inquisitie, is de eer der partij en van haren mentor te na komen. De Heer Buys heeft inderdaad een zeer zacht woord gekozen, toen hij het votum der Zeven Dwazen *lichtzinnig* noemde. Wat, op húnne manier, gaat van alle »politieke quaesties'' de aardigheid af. Dat is niet enkel lichtzinnig, dat is spelbreken. Zoo komt er in de liberale partij een breuk, en wat is een partij met een breuk? Tegen dát kwaad is geen kruid gewassen, of het moest het duimkruid van het gemeenschappelijk voordeel wezen.

Het is niet onnatuurlijk dat de Hoogleeraar nu van de klerikalen verwacht, dat zij de taktiek van húnne tegenstanders zullen overnemen, wanneer zij op hunne beurt een eenigermate soliede meerderheid krijgen. De liberale partij heeft zoolang voor oneerlijken waard gespeeld, dat zij de gasten ongaarne aan de tapkast ziet om zichzelven te helpen. Maar wat ráad? Wanneer de anti-vrijzinnige partij gebruik maakte van hare meerderheid om in elke gemeente van ons gansche vaderland kerkelijke scholen te stichten op kosten van de gezamenlijke belastingschuldigen en aan de liberalen onder hen overliet, om bijzondere scholen te betalen uit hun eigen zak (mits de onderwijzers dier scholen voldeden aan de eischen der klerikale wet), dan zou zij tegen hare vijanden geen grooter wanbedrijf plegen, dan de liberale fractie sedert 1848 aan de klerikalen begaat. Als deze Lazarus op zijn beurt in Abraham (Kuyper)'s schoot gezeten, de genietingen van een warm en zacht plaatsje savoureert, zou de Rijke liberale Man geen recht hebben op een enkele stonde van verlichting zijner helsche pijnen. Leer om leer, zou van letterlijke toepassing kunnen komen in deze nieuwe phase van den schoolstrijd. Deze onderstelling is niet onnatuurlijk, maar zij is zeer onwaarschijnlijk. Want voor ieder die zijn tijd begrijpt, moet het duidelijk zijn, dat kerkelijke overheersching in Nederland zoo denkbaar is, als een herleving van

heksenprocessen, schoon minder onaangenaam voor de betrokken personen.

Ook buiten een liberale partij leven er liberale beginselen. Als *onze* liberale partij dood gaat, kunnen die beginselen er niet anders dan wél bij varen. En de kracht van die beginselen is de eenige waarborg die *wij* verlangen. Wij begeeren er althans geen geschreven in de grondwet, die ook de grondwet van onze kerkelijke medeburgers behoort te wezen. Wie zegt neutraal onderwijs zegt godsdienst-loos onderwijs. En minstens de helft der Hollanders noemen godsdienst-loos onderwijs, ànti-godsdienstig onderwijs. Geen mensch die zijn tijd begrijpt, zal dit ontkennen.

Maar, zoo voor zichzelf als voor zijn geestverwanten, vergist de Hoogleeraar Buys zich ten eenenmale in den tijd.

DRIE SONNETTEN.

DOOR

ALBERT VERWEY.

I.

De koopman zit op zijn kantoor en somt,
Bij 't gele licht der lamp, de winst van 't jaar:
Hij telt zijn posten preev'lend bij elkaar,
En cijfert, tot zijn rug zich dieper kromt,

Daar de balans niet sluit; — hij peinst en gromt
Half binnensmonds, en met verstoord gebaar
Telt hij opnieuw, ontstemd om 't zoeken naar
Een cijfer-cent, die niet te voorschijn komt; —

En ál zijn winst vergeet hij, niet tevreê
Vóór 't vinden van het cijfer van een cent: —
Zijn kast is vol met hoopen klinkend goud:

Ik ben bevreesd dat ik soms óok zoo deê,
En centen cijferend mij heb ontwend
't Gouden geluk te zien dat 'k overhoud.

II.

Wat zijt ge dom geweest, mijn ziel. Gij waart
Een kind dat uit was, buiten, en van 't land
Naar huis moet, maar dat nu aan moeders hand
Zich meê laat sjorren, traag en drensend, daar 't

Moe is en niet wil loopen; — 't toont zijn aard
Van koppig kindje, en in zijn onverstand
Vergeet het 't prettig dagje, en sloft door 't zand,
En voelt zich diep rampzalig en bezwaard: —

Zóo 'n kind zijt gij geweest en meendet dat
Gij ál uw rijke vreugd vergeten mocht,
Om weinig moeheid en een zandig pad,

Dat gij niet éens alléen gingt, — zie, mij docht
Dat wie in vreugd nooit zijnsgelijke had
Niet meer dan andre' om klein leed klagen mocht.

III.

Gelijk een vader zijn onwillig kind
  Berispt met schijnb'ren toorn, maar smart in 't hart,
  En, schoon kastijdend, zelf wel voelt hoe hard
De straf moet zijn voor 't kind, dat hij bemint, —

En onder 't straffen in zichzelven zint
  En hoopt óf het berouwvol wordt — en mart
  O zoo verlangend, na die dubb'le smart
Héel lief te wezen voor zijn lieve kind: —

Zóo toornde ik ook op u, mijn ziel, die zwaar
  Gezondigd hebt door uw zoo kleine leed
    Te laten smetten uw zoo groote vreugd, —

En o zóo lang, zóo teer, begeerde ik naar
  't Berouw dat meer vergoedt dan ge ooit misdeedt,
    Daar wel 't berouw, maar niet de zonde heugt.

LITERAIRE KRONIEK.

Wie over »De Kleine Johannes" 1) van v. Eeden wat vertellen gaat, moet beweren vooral een verklaarder, een karakterbeschrijver van het boek te willen zijn. Over de artistieke verdienste te oordeelen, aan te toonen, waarin die bestaat, waar zij ontbreekt, is hier de taak van den criticus niet hoofdzakelijk.

»De Kleine Johannes" toch is geen kunst van sterke sensatie en hooggaande rhythmenbeweging en plastische intensiteit: geen reëele stad van muziek en marmer, waar de muren verrijzen, en de daken zich strekken en de torens opgroeien in den klank van het geluid: ik zou het veeleer willen vergelijken bij het lang aangehouden spel eener enkele viool, dat droomen na droomen oproept voor onze oogen, maar droomen, die een dieperen zin hebben, dan hun uiterlijke verschijning en de trekken van hun soms grillig, soms lief gelaat.

»De Kleine Johannes" is geen kunst, die bestaat alleen om haarzelfs wil, maar ook om het ethische gedachteleven, dat er in gesymboliseerd wordt en om de sentimenten die het door associatie in ons opwekt.

Als dit nu zoo is, dan valt dus de beoordeeling van v. Eedens werk in drie stukken, die ieder afzonderlijk moeten worden geconstrueerd.

* * *

Als artist is van Eeden geen zwaar lyricus, die zijn vreugden en smarten uitschudt over de menschheid in een orgelspel van tonen, in een onweder van geluid. Het klinkt bij hem als muziek van verre en zijn volzinnen in haar sterkste golving zijn als het breede heendeinen van een groot water naar de avondkim, ruim en rustig als het ademhalen van dat kalme, late uur. Zijn natuurbeschrijvingen zijn geen naturalistische proeven van individueele gevoeldheid en gehouwenheid van lijn, maar teêrgetinte pastellen, stil in hun sentiment. Zelfs de tocht door de woningen der lijken is gedempt van toon, met een enkel donker détail als een zware zwarte toets. Zijn scherts glimlacht en zijn ernst is bedaard en zijn somberheid beheerscht zich zelf. Want over alles ligt één stemming, de stemming van liggend zonnegoud en vredige achtermiddagen, van avondstilte en maneglans. Rust is de groote indruk, dien het werk bij mij achterlaat — rust en een wereldwijsheid, die wegtrekt boven de hoofden der menschen met gelijkmatigen vleugelslag.

Maar daarom zal dit boek ook niet genoten worden door al degenen die met zichzelven overhoop liggen: door emotioneele naturen, wien de hartstocht naar de hersens stijgt en die zich opwerpen tegen het leven met al de wildheid van hun temperament; door sensationeele artisten, ziek van hunne kunst, die hen dwingt in den ban harer hantises, zooals een geesteskranke uit den droom niet komt dien hij om zich werpt op de dingen, die hij ziet: door groote kinderen vol schreeuwende begeerten, die de handen voor zich uitstrekken, met koortsige oogen, naar wolken van genieting en paradijzen in de lucht: door allen ook eindelijk, die nooit met zichzelf tot klaarheid kunnen komen over de plaats, die zij innemen in dit leven vol geheim.

Verschil van meening is *hier* slechts een kwestie van persoonlijkheid.

Maar ik reken natuurlijk niet mede, de vele leesgrage halfbeschaafden, die »De kleine Johannes" zoo »dichterlijk"

noemen, of dat het zoo'n lief verhaaltje is, of mooi vinden, omdat er zooveel over bloemen en vogels in gesproken wordt.

* * *

Ik weet niet wat van Eeden bedoeld heeft, toen hij schrijven ging, en ik ken dus niets anders dan mijn persoonlijken indruk, ik zeg slechts wat *ik* er in zie, wat *mij* het werk geeft. En misschien drijf ik dus slechts spel met mijn eigen fantasieën, als ik er een levensphilosophie uit opbouw, met een opperste mystiek als vaag gehouden achtergrond.

Johannes werkt zichzelf omhoog in het gemoedsleven door vier achtereenvolgende stadia zijner ziel. Deze psychische processen zijn gesymboliseerd in de figuren van Windekind, Wistik, Pluizer en den Ongenoemde, die niet Jezus en niet God is, maar meer dan die.

Windekind verpersoonlijkt de neiging der menschen naar het onzegbare, dat door aardsche vormen niet kan en toch moet worden verbeeld: de begeerte naar een nog schoonere werkelijkheid achter de dingen, verzinnelijkt door het verlangen om hoog uit te vliegen boven deze wereld, verweg een wereld tegemoet van ongekend genot: de lust om alleen voor zichzelf, in dronken egoïsme, te feesten op de zaligheden van zijn ongebonden ziel: de grondbegeerte kortom van iederen contemplatieven, lyrischen artist.

Deze neiging is goed en schoon, maar zij is, als zoodanig, in het praktische leven niet te gebruiken, en wie haar wil voldoen, vindt slechts een enkel middel: den Dood. Daar zal men zelf zijn, wat men verlangt te kennen. Want die zucht naar het onzegbare is ten slotte toch niets anders, als een zoeken van zichzelf. Maar wie reeds op aarde aan haar zou toegeven, gaat ten onder, want:

»Alle dieren, die in den nacht ronddolen, zijn zoo goed »kinderen van de zon als wij. En al hebben zij nimmer »hunnen schitterenden vader gezien, toch drijft hen een onbe»wuste herinnering immer weer tot al waaraan licht ontstraalt.

»En duizenden arme schepsels der duisternis vinden een jam»merlijken dood door die liefde tot de zon, van wie zij sinds »lang gescheiden en vervreemd zijn. Zoo brengt een »onbegrepen, onweerstaanbare neiging de »menschen ten verderve in de schijnbeelden »van dat Groote Licht, dat hen deed ontstaan »en dat zij niet meer kennen."

Daarom moet Johannes tot een beter inzicht komen in het eigenlijke doel des levens, en gebracht worden, door smarten en vreugden heen, naar den man met het bleeke gelaat en het diepdonkere oog, die hem zal voorgaan op den weg naar de groote, duistere stad, waar de menschheid is en haar weedom. Om daar te doen naar de ware levenswijsheid en met de menschen te lijden en te werken en lief te hebben, als één onder hen.

Deze ontwikkeling van den begeerenden tot den ethischen mensch geschiedt door twee overgangsstadia, waarvan het eerste is verpersoonlijkt in den onrustigen, altijd zoekenden, altijd vragenden WISTIK. De naïeve zucht om het oneindige te genieten verandert in het meer bewuste verlangen om het oneindige ook te kennen en te begrijpen. Wistik is het zinnebeeld van hen, die de groote mysteriën van het zijn willen oplossen, die van alles willen weten, waarom het is, zooals het is. Wistik is de vertegenwoordiger van de metaphysica, zooals Windekind van de verbeelding en de poëzie. Als een noodzakelijk gevolg, verdwijnt nu deze laatste en met hem de schoone droomwereld, die hij om zich had. Johannes vindt zichzelf terug in de werkelijkheid, koud en verlaten en moet weêr gaan leven onder de menschen, die hij meent, dat hij haat. Nu begint zijn lijdens- en tevens zijn louteringstijd, een tijd van zoeken en niet-vinden, van hoop en teleurstelling, waarin hij Windekind vergeet voor diens schijnbeeld in een vrouw. Maar ook dit wordt hem ontnomen, en moede van zijn vruchtloos wachten, laat eindelijk zijn booze demon van hem af. Wistik is henen, en Johannes ligt ter neder in vertwijfeling, niet wetend, waarom hij leeft.

Nu breekt de derde ontwikkelingsphase aan. Johannes valt

hoe langer hoe dieper in de ellende des levens en beweegt zich onder de menschen, bukkend onder 't leed. Van de begeerte om *alles* te begrijpen komt de dwang om *iets* te willen weten, of hij zóó misschien, stap voor stap, zou kunnen komen tot de oplossing van het hoogste geheim. Maar ook thans is het een bedriegelijke demon, die hem leidt. PLUIZER is de wetenschap om de wetenschap, het zoeken om te zoeken, het doellooze en nooit voldane bouwen zonder baat. En alle drie — Pluizer, Wistik en Windekind zijn de drie tastbare »staten" waarin der menschen egoïsme en zelfgenoegzaamheid zich incarneert. Daarvan moet Johannes geheel gezuiverd worden, èn daarom leert hij den diepsten jammer dezer wereld kennen en leert weenen en medevoelen met de menschen, onder hen als een mensch. Steeds regeert hem nog zijn kwade leidsman, doch als deze hem ten laatste in het liefste wat hij heeft, in zijn sterkste menschelijk gevoel, hoopt te treffen, richt Johannes zich tegen hem op en strijdt. De demon wordt overwonnen en verdwijnt. Nu is Johannes, gelouterd door het lijden, rijp voor het leven. Hij ziet nu, dat hij de menschen, die hij meende te haten, meer liefhad dan hij wist en na, nog eens zichzelf overwinnend, den wenkenden Windekind ontzegd te hebben, volgt hij den Ongenoemde, die nu voortaan zijn gids zal zijn.

II.

Er is een groot verschil tusschen den kleinen Johannes en de letterkundige figuur van Mejuffrouw Helène Swarth. 2) En toch in dat verschil welk een overeenkomst. En in die overeenkomst weder welk een verschil.

Bij beiden hetzelfde psychische proces van groeiing en ontbloeiing, maar daar, bij den weeken droomer, in zijn meêgaande passiveteit, een natuurlijke en geleidelijke ontvouwing van de zielstoestanden uit zichzelven, een gebukt gaan onder 't leven en de slagen er van, zonder morren, zonder weeromstoot: een zich laten worden, kortom, van het dwalende tasten der eerste jaren tot de kalmte en de ruimte van de ziel, die

alles omvat en alles gevoelt; hier daarentegen de wilde begeerte, die opworstelt tegen de trappen van het leven, teruggedrongen door zichzelve, en grijpend naar schijnbeelden, en zich verwarrend in haar eigen bewegingen, de loshangende haren in de schaduw van een kroon: maar zij wint en wint, en gekomen op de toppen, waar rust is en grootheid, doet zij uit de wolk van hoogheid, die zij om zich sloeg, hare melodieuse orakelen weerklinken, als een andere profetesse van Delphi. Zoo wordt de een: een mensch, die tevens een artist is, en de andere een artist, die haar menschelijkheid in zichzelven sluit.

En dat verschil in die overeenkomst weêrspiegelt zich in beider kunst. Bij van Eeden die breede, zachte, vredige gevoeligheid, waarin alles trilt en toch alles stil is; bij Helène Swarth het streven van het bandelooze, wildbewogene naar het preciese en het koele, naar het metalene, naar het hooge zilverklinkende accent van een engelenbazuin.

Al Helène Swarth's werk is mét dien psychologischen strijd gewijzigd en gegroeid. Tusschen de »Etsjes" harer »Eenzame bloemen" en de »Aquarellen" harer »Beelden en Stemmen" ligt de afstand van meisje tot vrouw. Dáár, meer dan vier jaren geleden, de sentimentaliteit eener jongejuffrouw, die weent en klaagt en beeft, daar de bonte vervenmengeling van een ongeöefenden smaak, die zich vermeide in schelle oppositie van dikke kleur; hier het zekere oog en de vaste hand van een artist, die tinten schikt en lijnen trekt, om te voldoen aan haar fijne sensatie voor een gedistingeerd, volledig geheel; daartusschen de »Aquarellen" der »Blauwe Bloemen," met een redelijker gevoel voor 't verdriet en de vreugde des levens, dan in haar eerste boek: met een wat minder bedaarde kunstenaarskracht dan thans.

Maar nog naspeurbaarder zie ik die ontwikkeling van haar werk in een ander genre van haar keus. Voor mij zijn die beeldjes uit het leven, die zij schildert met haar woorden, niet het beste van wat zij kan. 't Is realisme en geen realisme, een realisme dat niet onmiddellijk geïnspireerd is op de natuur. In die teekeningetjes staat alles, wat men er maar

in verlangen kan, geen tintje te weinig, geen trekje te veel. Maar er zit voor mij te weinig toon in: 't is niet individueel genoeg. Als mij de uitdrukking gepermitteerd ware, zou ik ze allen willen brengen tot de soort: abstract realisme. Een realisme namelijk, dat niet is het weergeven eener sterke sensatie van een zelfgezien moment in de werkelijkheid, maar het min of meer bewust kiezen, uit zijn fantasie van de werkelijkheid, van bijzonderheden voor een afgerond geheel. In ieder beeldje staat juist elk detail, dat in de *abstracte* voorstelling van het onderwerp absoluut een vereischte is, maar ook niet meer. Hier geen huiveringen van den sensationeelen kunstenaar, die schrijft, wat hij, de kleuren- en lijnen-zieke, met eigen oogen zag.

Maar dit neemt niet weg, dat deze aquarellen, als wat zij zijn, ongemeen knap, precies en onverbeterlijk zijn.

Zooals ik zeide, Mejuffrouw Swarth uit zich ook op andere wijze, en dan vooral begroet ik haar gaarne als de souvereine kunstenaresse van ons land. Mejuffrouw Swarth maakt ook sonnetten, en daarin gevoel ik het meeste de macht van haar talent. Al in haar eersten bundel gaf zij er, met brokken van schoone belofte, en van nog meer. Maar de sentimentaliteit woekert er nog van alle kanten, als doellooze uitbotsels, uit het groote en klare menschelijk gevoel. Dan kwam haar tweede, en de sentimentaliteit is nog wel niet verdwenen, maar breekt toch meer door de toevalligheden van den omgroei henen, om smetteloos te branden in dat opperste poëem harer toenmalige periode, in het sonnet: de Pop. En nu in haar laatste werk vind ik een zestal sonnetten 1), waarin deze dichteres zich in eens boven zich zelve verheft, met een beslistheid, alsof zij al dat andere maar voor de grap had gedaan. Dat is geen menschelijke stem meer die spreekt, dat is het hooge klagen eener zieneres, die kalm en luid, met koninklijke gebaren de groote visioenen harer godverpande ziel voor de verbaasde menigte onthult.

1) Zij zijn: Roeping, De Jongste Dag, Christophoros, Storm op Zee, Liefde I. II.

Helène Swarth heeft nooit iets schooners gemaakt, maar wie zoo iets maakt op haren leeftijd, zal nog veel meer schoone dingen in zich hebben. De toekomst is haar.

Nu denkt de lezer, dat ik gezegd heb, wat ik te zeggen had. Maar ik wil voor hem zelf ook iets overlaten, om te vinden. En daarom zou ik alleen nog heel graag, al wat ik hier gezegd heb, doen weêrschitteren in het licht van dit allerschoonste sonnet.

DE JONGSTE DAG.

Toen hoorde ik vleugelkleppen of een zwaan
Zich neêrliet bij mijn leger en ik zag
Een engel met een blinkend zwaard. Ik lag
Verlamd, als zij die weldra sterven gaan.

Toen sprak hij: — »Wee! gedenk den Oordeelsdag
Wanneer gij, naakt, zult voor uw Rechter staan,
Met al uw zonden!" En hij zag mij aan.
En 't was verplettrend als een donderslag.

En driemaal rees en daalde 't vlammend zwaard,
En driemaal gloorde een lichtkruis op de lucht,
En toen hij heenvloog beefde driemaal de aard.

Die engel Gods! nog sidder ik voor hem,
Die alles weet en sterk is en geducht.
Ik zie die oogen en ik hoor die stem.

III.

Er liggen nog vóór mij drie deeltjes met verzen van 'n menheer Julius Vuylsteke. 3) Die boekjes zijn curieuser dan ik 't zeggen kan. 't Was me of er een doodkist openging, toen ik ze las, en daaruit stapte, nobel en fier, een staalgravure van 't jaar '50. Met bezield oog en klassieken neus blikt een gebarette jongeling naar de sterren, terwijl de harp in zijn handen op de elegant gebogen heuplijn rust.

En wie was zoo goed, dit poppetje uit de oude doos, deze antiquiteit op twee beenen, die verbleekte figuur eener vergankelijke en vergane periode voor ons op te leiden met de toppen zijner rechterhand?.... Natuurlijk, de altijd onhandige, zich altijd in de vingers snijdende menheer van Hall. De Gids en een ouderwetsche rijmer, huppelend zij aan zij! »O, roerende aanblik! o, onweêrstaanbaar aantrekkelijk tafereel!"

Maar neen — de zaak is ernstiger, dan men meent. Want het moest nu eindelijk eens uit zijn met de fictie, dat er in België een heusche, waarachtige Vlaamsche literatuur bestaat, een literatuur, die vooral zooveel frisscher en eenvoudiger dan de onze zou zijn. Dat heeft men elkander opgedrongen, toen men den boel zich zag bewegen in de provinciën van het Zuid, toen er daar veel over de taal en vóór de taal werd geschreven en geschreeuwd, toen boeken op boeken over de Vlaamsche persen gingen, boeken vol van slecht Hollandsch en jongensachtig gerijm. En men had het over verbroedering, en aaneensluiting, en oorspronkelijke Vlaamsche kunst, terwijl de waarheid was, dat de Vlamingen begonnen geboren te worden, dat zij hunne eerste klanken stamelden, hunne eerste pogingen deden om te leeren spreken hun eigene taal.

Vlaanderen heeft vijftig jaren lang een reeks van schrijvers voortgebracht in allerlei soort, maar die ter eene helft niet zooveel aanspraak maakten op een plaats in de literatuur, omdat zij schreven voor den gemeenen man, die ter andere helfte in alle opzichten de decadenten waren van hunne tijdgenooten en voorgangers in het Noord. Neem b. v. een schrijver als Prudens van Duyse en zeg mij, waar is het onderscheid tusschen hem en zijn leermeester Bilderdijk? Allemaal hetzelfde dichterlijke taaltje, alleen wat gebrekkiger, wat slapper, wat eentoniger.

En nu komt me zoo'n menheer van de Gids, bezig voor de eer der nationale letteren te waken, haalt een houterigen en saaien modedichter van het jaar '60 uit de kast, en presenteert dien aan zijn landgenooten als een toonbeeld van wat een modern dichter moet zijn. De vergissing is weêr

épatant en zij maakt het weêr voor de zooveelste maal zeer duidelijk, dat de letterkundige criticus van ons deftigste tijdschrift in letterkundige dingen geen a van een b onderscheiden kan.

Hoor, wat hij zegt: »hij (dat is Vuylsteke) weet voor wat »er in zijn gemoed omgaat, voor de verontwaardiging, die »hem vervult, de helderste, krachtigste taal, den veerkrach»tigsten rhythmus te vinden. Vol vertrouwen in het goed »recht van de zaak, die hij voorstaat en dies vol fierheid is »zijn houding: zijn woord is scherp, overmoedig als ge wilt; »maar frisch, jong, ongekunsteld blijft zijn lied als zijn hart." Elders spreekt hij van »zijn frissche studentenliederen, zijn vlammende vloekzangen, zijn gloeiende minneliederen."

Nu is *mijn* meening, dat als men de zaak omkeerde en precies het tegenovergestelde ging zeggen, van wat de oude Gids beweert, men dichter bij de waarheid zou zijn. Ik houd staande, dat de verzen van den heer Vuylsteke ònfrisch, ouderwetsch en wèl gekunsteld zijn, en dat er geen greintje »gloeiend minnelied" of »vlammende vloekzang" bij hem te vinden is. En ik zal het bewijzen ook.

Ten eerste dan, is Vuylsteke's taal *niet* helder en *niet* krachtig. Ik heb slechts den schrijver zelf daarvoor als getuige aan te halen, waar hij in zijn »Nawoord" zegt, dat »(hij zich), »nog meer dan tijdens de eerste uitgave der verzameling in »1881, menigmaal geërgerd (heeft) over zware tekortkomin»gen in taal, stijl, versbouw, rijm, enz., welke (hij) onder »het proevenlezen ontmoette". De heer V. kent inderdaad zijn Hollandsch niet, en men behoeft zijne boekjes slechts in te zien, om te weten, dat de schrijver meer met het koeterwaalsche dan met het nederlandsche taaleigen vertrouwd is. Het wemelt bij hem van Gallicismen, en dat niet omdat zij nauwkeuriger zijn bedoeling weêrgeven, omdat hij een artistiek effect er meê bereiken wil, maar eenvoudig omdat hij de Hollandsche uitdrukking niet kent. Niet, dat wij hem dit kwalijk nemen: integendeel, de Vlamingen doen erg hun best en Pol de Mont b.v. is al veel natuurlijker en artistieker, dan zijn voorgangers zijn geweest. Maar men moet dan

ook in Noord-Nederland weten, wat men zegt, en niet een lang-begraven brekebeen, die zelfs in zijn eigen vaderland verouderd is, verheffen ten koste onzer moderne nationale kunst 1). Dat is onverstandig en onordentelijk in hooge mate.

Want wat is de heer Vuylsteke toch eigenlijk als poëet? Het spijt me voor den goeden man, dat ik het zeggen moet, want hij schijnt een eenvoudig en eerlijk mensch te wezen, maar ik kan niets anders in hem zien, dan een vervelenden rijmelaar van de ergste soort, een literator, die met de literatuur niets heeft uit te staan, dan dat hij onuitstaanbare literatuur schrijft.

Zijn minnedichten — de Gids noemt ze »gloeiend" en »ondeugend" zijn zoo mak als gedresseerde lammetjes: ondeugend zijn ze alleen, in zoover ze niet deugen, en gloeiend, omdat de Gids er zijn vingers aan heeft gebrand. Suffe Heiniaantjes, zonder iets van Heine er in, trippelen zij, als onbeduidende juffertjes over de hobbelige keisteenen der Vlaamsche rhythmiek. Doch opdat de lezer zelf kunne oordeelen, zie hier een staaltje van den gloed (ik kies het slechtste niet):

Een kus dier lippen te veroveren,
al lage er op 't venijn der slangen;
een liefdeblik van 't oog te vangen,
al moest die blik de ziel betooveren;

die lokken kammen met mijn handen,
al moesten zij als geesels knellen;
die borst een stond te voelen zwellen,
al moest er 't rustend hoofd bij branden;

al dreigden al de helsche plagen,
al hoorde ik mij ter helle doemen,
nog zoude ik dit een hemel noemen,
en 'k zoude naar geen hemel vragen!"

en *dit* moet zeker ondeugendheid verbeelden:

1) Zooals de heer v. Hall op bladz. 194 doet.

De nieuwjaarsdag is een schoone dag
om alles zonder vrees te zeggen;
wat men gevoelt dat kan en mag
m' in 't nieuwjaarscomplimentje leggen.

Ik trek dan op, en onderweg
wil ik twee nieuwjaarswenschen bereiden,
d' een' dien ik luid der familie zeg
en d' andren voor juffrouw tusschen ons beiden.

Maar wat ga ik door, deze prullen te citeeren, deze onnoozele zeurderijen zonder eenige innigheid, zonder naïeveteit! De kroniekschrijver van de Gids heeft door zoo iets te prijzen slechts nogmaals de maat van zijn letterkundige ontwikkeling aangegeven en welk min soort van literatuur hij hebben moet om aan *zijn* smaak te voldoen.

Maar die vloekzangen dan? Ik wil vlammende vloekzangen zien, zegt de lezer en schuift ongeduldig heen en weêr op zijn stoel. Och arme, die koude declamaties, waarin de heer V. zijn politieke grieven uiteenzet, zijn noch gevloekt, noch gezongen, en vlammen doen zij alleen, wanneer men de kachel er meê aanmaakt. Wie het niet gelooft, heeft slechts de drie bundeltjes te koopen, en wachte dan, tot het wat kouder is.

---

1) Frederik van Eeden, De Kleine Johannes. Den Haag, Mouton & C°., 1887.
2) Helène Swarth, Beelden en Stemmen. Gent. Hoste, 1887.
3) Julius Vuylsteke, Verzamelde Gedichten, 3 dln. Arnhem, J. Minkman.

V A R I A.

HET ALBUM VAN DE NEDERLANDSCHE ETSCLUB.

Het Album van de Nederlandsche Etsclub is verschenen; het tweede. Het bevat twaalf etsen, waaronder een van Mauve en een van Blommers. De overige zijn van leden van de Etsclub: van Derkinderen, Mej. van Houten, Koster, Van der Maarel, Mej. Moes, Tholen, Veth, Witsen, Zilcken en de Zwart.

Beminnelijk-fijn is het etsje van Mauve: een ruig achteraf-hoekje van een bosschige bezitting met twee slank-opstijgende zilverige boomstammen, schaars betakt omhoog en bladerloos, vóór een lossige houten heining, en daarachter in een hoek wat boompjes- en takkengewemel: — een mannetje werkt in den grond, heel rustig, in de hooge fijne atmosfeer, waar alles in staat: — een stil uurtje-buiten uit de geziene dingen van een begrijpend kunstenaar, die groot is van liefheid.

De ets van Tholen is een stuk erf, met riet-dakige schuurtjes en een zwijn in den rommel op den voorgrond; links een boom met breeduitloopend gebladerte, door de lucht uitgegooid. — Als deze etser een schrijver was zou ik zeggen: Tholen is iemand, die een ruimen, makkelijken stijl schrijft, den stijl van een, die niet een scherp begrensd, fijn afgerond, tot in kleinigheden over en weer gevoeld, — maar een

ruim, gevoelig, gelukkig begrip heeft van de dingen, waarover hij het woord voert; iemand, die onder het praten heen en weer loopt en zijn armen onder zijne jaspanden doorslaat en toch altijd praat, in hoofdzaak juist, altijd gevoelig, altijd met volzinnen, die afloopen. Tholens werk is als die boom op zijn ets, het lijkt meer gegroeid dan gemaakt; het is gevonden, niet gezocht; maar men moet lang gezocht hebben om zóo te doen als iemand, die gevonden heeft.

De ets van Witsen is een heuvelig stuk grond, omhekt van den weg af, met een zwarten stam, zwaar-knoestig in de harde aard, die doorgleufd is met volwaterde spleten. De zware stam-takken, zwart, knoestig uitgeduwd, staan met hun donkerte op voor het donkere webwerk en 't warrige getak van buiten het hek staande boomen, en de zware bruine donkerte van dien heelen heuvelhoek staat op voor een avondlijken horizont van wazige duinen en bleekigen hemel, waar het licht van valt door de takken en een helsche slagschaduw slaat op den grond en spiegelt in het geulwater. Dit werk is het machtige doen van een voortgestuwde inspanning, als van een knuist zwaar, met niets van de beminnelijke vriendelijkheid van Mauve, niets van Tholens ruime achteloosheid. — Deze man is een artist met massieve verbeeldingen, loodzwaar om uit te spreken, maar die hem machtig inspireeren met een grooten wil, en een begeerte naar uiting, door den heerlijken opglans van hun rijke gloring.

Anders is de ets van de Zwart, een doorkijk tusschen de rompen van twee donkere schepen, waar een man uit een schuitje kijkt, voorover, uit het donker naar het licht van den haven waar scheep-silhoëtten met boegen en zeilen inronden en opschuinen met fijn-puntige masten, en daarachter de horizontelijke stadstopjes en dommetjes, stil, in de groote lucht van een kalmen avond, — wijl het weggaande licht laag valt in het open water en glimmert op het boord van een donker achterdek.

Deze ets lijkt het werk van iemand die niet verlangt te zoeken naar buitengewoonheden, die het dagelijksch leven van luchten en steden en wateren gaat zien en het mooi

vindt en het meeneemt in zichzelf om het ernstig-gelukkig weer te geven, rustig doende wat hij niet laten kan.

De ets van Veth is meer singulier. Een ophaalbrug die met haar schemerig voorvlak en grillig bovenwerk, met recht-lijnige behouting, staat tusschen donkere huizenrijen en opsteekt in de lichte lucht van een laten avond. Maar de schemering van dat voorvlak en de lichting van dat bovenhout zijn delicate fijnheden van kleur en de lucht is van een uitgezochte gevoeligheid, die geen vlekje velen kan. En onder de brugboog door zijn de rijen huizen zwart, maar een koket torentje staat stil in een driehoekje van dien fijnen hemel.

De ets van Van der Maarel is een dametje in een tram, waar het licht, dat door het raampje valt, een geheel van mooie, gevoelige reflets maakt, met het sterkste licht op den voile voor het scherpe silhoet van het gezicht.

Die van Derkinderen is een groot-gevoeld begrip van een schuur in de zon, en een arbeider aan het werk; gevoelig, maar wat vaag.

Deze etsen zijn de voornaamste. Ik heb niet meer bedoeld dan een weinig karakteristiek te geven van die enkelen. Anders dan voor zoover hieruit valt op te maken is dit stukje geen beoordeeling. Over het geheel is het album veel beter dan het vorige jaar.

A. V.

EEN BLIND MAECENATISME.

Een rijk Amsterdammer gaat in 't voorjaar, 't kunstseizoen, Parijs bezoeken. Hij koopt twee schilderijen, heel nieuw, heel groot en natuurlijk heel duur. Thuisgekomen bedenkt hij dat ze te groot, en misschien te duur zijn voor zijn smaakvol salon, en hij verklaart heuschelijk ze in bruikleen aan 't Rijksmuseum te willen afstaan. 't Cadeau wordt natuurlijk gracelijk aanvaard en de kranten hebben geen lof genoeg voor den edelmoedigen Maecenas.

Die Maecenas meent 't goed, dat wil ik toegeven. Hij weet niet wat hij doet. De schuld ligt aan regeering of museum-directie. Zulke stukken hooren in ons museum niet thuis. Er is al genoeg ballast.

De bedoelde schilderijen zijn van Benjamin Constant en Mad. Demont-Breton. 't Zijn voortbrengselen van de bekende ergerlijke, pretentieuse mode-kunst, die, omgekeerd, als zeildoek zouden mogen dienen in 't museum, dat voor onze Oud-Hollanders gebouwd werd.

Van de geldsom, besteed aan die dingen, die we kunnen missen als kiespijn, had men een aardige verzameling van de goede moderne Hollandsche kunst, die in 't museum nagenoeg ontbreekt, kunnen aankoopen.

Maar 't gebouw waar aan Rembrandt heiligschennis gepleegd wordt, maakt men langzamerhand tot een bazar van slechte in- en uitheemsche kunst.

Amst. 31 Juli. G. H. C. S.

ERRATUM.

Ik ontving van den Heer Hk. de Vries een terechtwijzing naar aanleiding van mijn critiek over Douwes Dekker. Het is geen zelfverdediging, maar een verwijt dat, zooals ik erkennen moet, niet geheel onverdiend is. Ik heb van een couranten-stukje gesproken. De heer de Vries maakt er mij attent op, dat al het kleingeestige, boosaardige en geniepige in het couranten-stukje *niet van hemzelven maar van den anonymen berichtgever X. Y. Z. afkomstig is.* Het is dien onzaligen Handelsblad-correspondent gelukt zijn eigen viezigheid zoo netjes om het stuk van den heer de Vries te smeren, dat deze laatste er verantwoordelijk voor scheen en de smeerpoes zelf buiten schot bleef.

Ik haast mij de door deze manoeuvre veroorzaakte verwarring op te helderen. Het stuk van den heer de Vries is

mijns inziens onjuist in appreciatie van Dekker's verhouding tot ons en van Dekker's oordeel in literaire zaken — het is echter noch boosaardig, noch bekrompen. De voorstelling, dat wij Multatuli's naam als reclame zouden gebruikt hebben en dat het noodig was zijn nagedachtenis van dien blaam te zuiveren, — die voorstelling is niet van den heer de Vries. Dat moois is er behendig bijgelapt door X. Y. Z. — vette vingers van een Handelsblad-gastje op het stuk van den heer de Vries.

Ex ungue leonem. Het spijt mij, dat ik die vuile nagels niet terstond herkend heb. Het hinderde mij vooral, dat zij aan een bekend achtenswaardig man schenen te behooren. Het naamlooze morspotje heeft alle eer van zijn streek.

F. v. E.

ERRATA.

In de vorige aflevering leze men:

Bladz. 321, laatste regel v. o.: in plaats van »kwamen, dus": kwamen dan.

Bladz. 322, regel 14 v. o: in plaats van »monsters": »moesten."

Bladz. 322, regel 8 v. o.: in plaats van »iets mytisch, iets erotisch": »iets mystisch."

Bladz. 324, regel 4 v. b.: in plaats van »omloopende kooplui": »omkoopende kooplui."